ἘΠΕΤΗΡΙΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ἜΤΟΣ ΙΘ΄

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς ἐμψύχωσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ΑΘΗΝΑΙ 1949

ΜΕΛΕΤΑΙ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΕΝ Τῼ ΒΥΖΑΝΤΙΝῼ ΚΡΑΤΕΙ

μϛ΄) Provincia Mesothinie. Episkepsis Damatrios. Provincia Nicomedie. Episkepsis Pillarum et Pithion.

Ἐγκαταλείποντες τὰς παρυφὰς τοῦ Αἵμου καὶ τὰς θρᾳκικὰς πόλεις [1], διαπεραιούμεθα εἰς τὴν μικρασιατικὴν ἀκτήν. Αἱ πρῶται διοικητικαὶ περιφέρειαι, τὰς ὁποίας θὰ συναντήσωμεν, εἶναι τὸ θέμα Μεσοθυνίας, ἡ ἐπίσκεψις Δαματρύος, τὸ θέμα Νικομηδείας καὶ ἡ ἐπίσκεψις Πυλῶν καὶ Πυθίων. Θὰ ἐξετάσωμεν αὐτάς, τὴν μίαν παραλλήλως πρὸς τὴν ἄλλην, διότι ἅπασαι προῆλθον ἐκ τῆς διασπάσεως τοῦ παλαιοῦ θέματος τῶν Ὀπτιμάτων, τὸ ὁποῖον, μολονότι δὲν ἐξέλιπε παντελῶς, φέρεται ἐνίοτε καὶ ὡς «Βιθυνῶν καὶ Παφλαγόνων ἐπαρχία» [2].

Τῆς Μεσοθυνίας ὡς ἰδιαιτέρας διοικητικῆς περιφερείας δὲν ὑπάρχει, καθ᾽ ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζομεν, παλαιοτέρα μνεία. Ἐπιφυλασσόμενοι νὰ ἐκθέσωμεν ἐν καιρῷ τὰς μετὰ τὸ ἔτος 1204 τύχας της, σημειώνομεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ χώρα αὐτὴ ἀπετέλει τὸ μέσον τμῆμα τῆς παλαιᾶς Θυνίας, τῆς ἀρκτικῆς δηλαδὴ Βιθυνίας [3], εἶχε δέ, κατὰ τὸν Καντακουζηνόν, πολλὰς δυσχωρίας καὶ «ὀχυρότητας αὐτοφυεῖς» [4].

Ἡ ἐπίσκεψις Δαματρύος περιελάμβανε τὴν ὁμώνυμον πόλιν, ἔνθα ὑπῆρχον παλαιότερον αὐτοκρατορικὰ ἀνάκτορα, καὶ τὸ ὄρος ἐπὶ τοῦ βορείου τμήματος τῆς Βιθυνίας, τὸ νεῦον πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν [5], οὐχὶ μακρὰν τῆς Χαλκηδόνος. Ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου εἶχον ἱδρυθῆ δύο μοναστήρια, τὸ

---

[1] Βλ. τῆς μετὰ χεῖρας Ἐπετηρίδος, τόμ. ΙΖ΄ (1941), σελ. 208 - 274, καὶ ΙΗ΄ (1948), σελ. 42 - 62.

[2] Χωνιάτης, σελ. 25.

[3] Tafel, Symbolæ criticæ, Α΄, σελ. 85 - 88.

[4] Καντακουζηνός, τόμ. Α΄, σελ. 342.

[5] Oberhummer, Damatrys, ἐν Pauly - Wissowa, RE, τόμ. Δ΄, στ. 2053. Τὰ χωρία τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων παρὰ Tafel, Αὐτόθι, σελ. 88-90. Πρβλ. Γ. Γεωργιάδου - Ἀρνάκη, Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοὶ (Ἀθῆναι, 1947), σελ. 144 - 145 καὶ σημ. 40.

τοῦ Ἁγίου Αὐξεντίου [1] καὶ τὰ Σπειρά, κτίσμα τοῦ Σαρακηνοῦ ἐξωμότου καὶ εὐνοουμένου τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ πατρικίου τοῦ Σαμωνᾶ [2]. Εἰς τὴν κορυφήν του κατέληγεν ὁ Φάρος, ὁ ὁποῖος διὰ φρυκτωριῶν ἐσήμαινεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τὴν ἔφοδον τῶν ἀντιπάλων [3].

Ἡ ἐπαρχία Νικομηδείας, πρωτευούσης τοῦ θέματος Ὀπτιμάτων, περιελάμβανε τὸ ὑπόλοιπον πρὸς νότον τμῆμα τοῦ θέματος τούτου, ὁριζόμενον πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Σαγγαρίου [4], ὁ ὁποῖος πάντως κατέλειπε τὴν Νίκαιαν εἰς τὸ ὅμορον θέμα τοῦ Ὀψικίου. Ἐπαρχίαν Νικομηδείας μνημονεύει ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης [5], εἵς τινα δὲ Γεώργιον, κομμερκιάριον τῆς πόλεως, ἀναφέρεται μολυβδόβουλλον τοῦ Η' - Θ' αἰῶνος [6].

Κέντρον τῆς ἐπισκέψεως Πυλῶν καὶ Πυθίων ἀπετέλουν τὰ δύο ὁμώνυμα πολίσματα τῆς Βιθυνίας. Αἱ Πύλαι ἔκειντο ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου, μεταξὺ Ποσειδίου καὶ Ἑλενοπόλεως [7], ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ συνήθως ὡς τόπος ἀποβιβάσεως τοῦ αὐτοκράτορος, ὁσάκις οὗτος ἐπεχείρει ταξείδιον εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν [8]. Εἰς τὴν βιθυνικὴν ταύτην πόλιν, ἀνήκουσαν παλαιότερον εἰς τὸ θέμα Ὀπτιμάτων [9], ὑπῆρχον θέρμαι καὶ «βασίλειοι δόμοι» [10].

μζ') Provincia Opsikiu et Eugeu cum episkepsi Lopadiu et Apolloniade.

Πρὸς δυσμὰς τῆς ἐπαρχίας Νικομηδείας ἔκειτο τὸ θέμα Ὀψικίου καὶ Αἰγαίου μετὰ τῆς ἐπισκέψεως Λοπαδίου καὶ Ἀπολλωνιάδος.

Τὰ κατὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ θέματος Ὀψικίου δὲν ἔχουν ἐπαρκῶς διευκρινηθῆ [1]. Ὡς αὐτὸ τὸ ὄνομα δηλοῖ, τὸ ὀψίκιον (obsequium) ἦτο ἀρχικῶς σῶμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ αὐτοκράτορος [2]. Ἡ παλαιοτέρα πιθανὴ μνεία τοῦ σώματος τούτου φέρεται κατὰ τὸ ἔτος 626 [3]· πάντως εἰς τὴν ϛ' οἰκουμενικὴν Σύνοδον παρέστη ὁ «κόμης τοῦ βασιλικοῦ ὀψικίου», εἰς δὲ τὴν ἐπιστολὴν Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' (687) μνημονεύεται τὸ Imperiale Obsequium [4].

Πιστεύεται συνήθως ὅτι τὸ τάγμα τῶν Ὀψικιάνων, ἐγκατασταθὲν εἰς τὴν βορείαν ἀκτὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν χώραν ἤδη πρὸ τοῦ ἔτους 688. Τότε πράγματι ὁ Θεοφάνης ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' ἐναντίον τῶν Σλάβων, πλήθη τῶν ὁποίων παραλαβὼν «εἰς τὰ τοῦ Ὀψικίου διὰ τῆς Ἀβύδου περάσας κατέστησε μέρη» [5]. Λησμονεῖται ὅμως ὅτι ὁ χρονογράφος, συντάσσων τὸ ἔργον του κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος, ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν ὅρον κατ' ἀναχρονισμόν. Τὴν ἄποψιν ταύτην ἐνισχύει ἡ παρατήρησις ὅτι ἐπὶ μολυβδοβούλλου τοῦ ἔτους 694 - 695 ἡ διοικητικὴ περιφέρεια φέρεται ὑπὸ τὸ παλαιὸν ὄνομα «Βιθυνῶν ἐπαρχία» [6]. Ἑπομένως ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ὀψικίου εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἢ τοὐλάχιστον ἡ ἐπέκτασις τοῦ ὀνόματός του εἰς τὴν περιφέρειαν πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Ζ' ἢ τὰ πρῶτα τοῦ Η' αἰῶνος.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἱδρύσεώς του τὸ θέμα Ὀψικίου συνώρευε πρὸς ἀνατολὰς μὲ τὸ θέμα τῶν Ἀρμενιακῶν καὶ πρὸς νότον μὲ τὰ θέματα τῶν Ἀνατολικῶν καὶ τῶν Θρᾳκησίων, ἀφ' ὅτου ὅμως ἱδρύθησαν αἱ περιφέρειαι Βουκελλαρίων καὶ Ὀπτιμάτων, ἡ ἔκτασίς του περιωρίσθη. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνος ἐξετείνετο κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου ἀκρωτηρίου Δασκυλίου μέχρι

---

[1] Θεοφάνης, Α', σελ. 436 - 437.
[2] Σ. Β. Κουγέα, Κῶδιξ τοῦ πατρικίου Σαμωνᾶ, Byz. - Neugr. Jahrbücher, τόμ. 5 (1926), σελ. 203.
[3] Βλ. L. Bréhier, Les Institutions de l'Empire byzantin, (Παρίσιοι, 1949), σελ. 332.
[4] Τοῦτο δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς παρὰ τῷ Πορφυρογεννήτῳ, τόμ. Γ', σελ. 27, ἀπαριθμήσεως τῶν πόλεων τοῦ θέματος Ὀπτιμάτων.
[5] Χωνιάτης, σελ. 23.
[6] G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin, σελ. 246.
[7] W. M. Ramsay, The Historical Geography of Asia Minor, (Λονδῖνον, 1890), σελ. 187.
[8] Πορφυρογέννητος, τόμ. Α', σελ. 474.
[9] Τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος χωρίου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅπου λέγεται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ κελεύει «τὸν δομέστικον τῶν Ὀπτιμάτων, ἵνα κἀκεῖνος εὑρεθῇ μετὰ πάντων τῶν Ὀπτιμάτων εἰς Πύλας...».
[10] Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, σελ. 144. Tafel, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 91 - 92.

[1] Ι. Κουλακόφσκη, Παρατηρήσεις περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ θέματος Ὀψικίου (ρωσσ.), Viz. Vremennik, τόμ. 11 (1904), σελ. 49 - 62.
[2] Πορφυρογέννητος, τόμ. Γ', σελ. 24.
[3] E. Stein, Studien zur Geschichte des byz. Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinian II und Tiberius Constantinus (Stuttgart, 1919), σελ. 131.
[4] Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima Collectio, τόμ. ΙΑ', στ. 737.
[5] Θεοφάνης, τόμ. Α', σελ. 364.
[6] Προσφυῶς ὁ κ. Στ. Κυριακίδης, Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 384, ἐχρησιμοποίησε τὴν μαρτυρίαν τοῦ περιφήμου περὶ Σλάβων τῆς Βιθυνίας μολυβδοβούλλου ὡς terminum post quem διὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ θέματος, ἐδέχθη ὅμως ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τὴν γνώμην τοῦ Pantchenko, ὁ ὁποῖος ἐπίστευσεν ὅτι τὸ μνημεῖον ἀνήκει εἰς τὸ ἔτος 650. Ἤδη ὅμως ὁ Κουλακόφσκη προέτεινε τὴν χρονολογίαν 709/710, ὁ δὲ G. Ostrogorsky, Geschichte des byz. Staates, σελ. 85, σημ. 3, εὐστοχώτερον τὸ ἔτος 694/695. Πρὸς τὴν παλαιοτέραν γνώμην τοῦ Pantchenko συνετάχθη τελευταίως, ἄνευ ἐπαρκῶν λόγων, ὁ P. Charanis, The Slavic Element in Byzantine Asia Minor in the thirteenth Century, Byzantion, τόμ. 18, σελ. 70, σημ. 2.

τῆς Ἀβύδου, εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν ἔφθανε μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ Κοτυαίου [1]. Πότε τὸ θέμα Αἰγαίου συνήφθη πρὸς τὸ τοῦ Ὀψικίου δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Τῷ 1162 ἀναφέρεται τὸ τελευταῖον μόνον [2]. Ὁ Ἀκροπολίτης πρῶτος, ὁμιλῶν περὶ τῆς λατινικῆς κατακτήσεως, λέγει ὅτι «τό τε γὰρ ἅπαν θέμα Ὀψικίου καὶ Αἰγαίου καὶ αὐτὸ δὴ τὸ Ἀτραμύττιον τῶν Ἰταλῶν ἐγεγόνει» [3]. Ἄλλην μνείαν τοῦ ἡνωμένου τούτου θέματος δὲν γνωρίζομεν.

Ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτοῦ ἀναφέρεται ἰδιαιτέρως ἡ ἐπίσκεψις Λοπαδίου καὶ Ἀπολλωνιάδος. Ἀμφότεραι αἱ πόλεις αὗται ἔκειντο παρὰ τὴν Ἀπολλωνιᾶτιν λίμνην. Τὸ Λοπάδιον (σημ. Ulubad) μνημονεύεται κυρίως ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Κομνηνῶν, φέρεται δὲ ἀνοικοδομηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Β′ (1118 - 1143) [4]. Τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν του ὤφειλεν εἰς τὴν παρ᾽ αὐτὸ γέφυραν τοῦ Ῥυνδακοῦ ποταμοῦ [5]. Οἱ Λατῖνοι τῆς κατακτήσεως ἐγνώρισαν τὸ Λοπάδιον, ὡς καὶ τὴν Ἀπολλωνιάδα, ἀναγράφουν δὲ τὰς πόλεις ὑπὸ τὰ παρεφθαρμένα ὀνόματα Lupaire καὶ Pulinach [6]. Ὁ Schlumberger ἐδημοσίευσε μολυβδόβουλλον τοῦ Η′ - Θ′ αἰῶνος ἀνῆκον εἴς τινα Ἐπιφάνιον, βασιλικὸν κουβικουλάριον καὶ ξενοδόχον «τοῦ Λουπαδίου» [7]. Ἡ Ἀπολλωνιὰς ἢ Ἀπολλωνία (σημ. Aboliont) ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τῆς λίμνης, πρὸς δυσμὰς τῆς Προύσης, ἐπὶ βραχώδους χερσονήσου. Ὁ Στράβων ὠνόμαζεν αὐτὴν Ἀπολλωνίαν ἐπὶ Ῥυνδάκῳ, ἐκ τοῦ ποταμοῦ, ὁ ὁποῖος χύνεται εἰς τὴν λίμνην. Ἡ ἐπισκοπὴ Ἀπολλωνιάδος, φερομένη ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεοτοκία ἢ Θεοτοκιανὴ εἰς τὰς συνόδους τοῦ 680 καὶ 692 καὶ μεταγενεστέρως, ὑπήγετο ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Νικομηδείας [8].

μη′) *Provincia Acherau.*

Τὸ θέμα Ἀχυράους δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστόν, οὐδεμία δὲ ὑπάρχει πληροφορία περὶ τῆς ἐκτάσεώς του. Ἐντύπωσιν πάντως προξενεῖ ἡ ἀπουσία τοῦ σπουδαιοτάτου θέματος τῶν Θρακησίων, τὸ ὁποῖον, ὡς θὰ λεχθῇ ἐν τῷ

---

1 Πορφυρογέννητος, τόμ. Γ′, σελ. 24 - 26.
2 Ἰ. Σακκελίωνος, Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη, σελ. 136.
3 Ἀκροπολίτης, τόμ. Α′, σελ. 11, ἔκδ. Heisenberg.
4 Tafel, Symbolæ criticæ, Α′, σελ. 95.
5 W. M. Ramsay, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 160.
6 Villehardouin, παρ. 320, 341 ἔκδ. Faral, τόμ. Β′, σελ. 129, 151.
7 G. Schlumberger, Sigillographie, σελ. 246.
8 Ἀ. Μεσιτίδου - Β. Δεληγιάννη, Ἡ Ἀπολλωνιάς, Μικρασιατικὰ Χρονικά, τόμ. 3 (1940), σελ. 420 - 442. Πρβλ. W. M. Ramsay, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 181.

οἰκείῳ τόπῳ, ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον καὶ μετὰ τὸ 1204. Ἡ παρατήρησις αὕτη, συνδυαζομένη μὲ τὴν καθ᾽ ὅλου διάρθρωσιν τῶν διοικητικῶν περιφερειῶν, ὡς ἐμφανίζει αὐτὰς τὸ χρυσόβουλλον τοῦ 1198, ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπαρχία Ἀχυράους περιέλαβε τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ διασπασθέντος θέματος τῶν Θρακησίων.

Τῆς Ἀχυράους ἡ ἀκριβὴς θέσις ἀμφισβητεῖται. Τὸ τοπωνύμιον φέρεται καὶ ὑπὸ τοὺς τύπους *Ἀχειραῶ* καὶ *Ὀχυρά*, πιστεύεται δὲ ὅτι οἱ ὀρθοὶ τύποι θὰ ἦσαν *Ἀχυραῶ* ἢ *Ἀχύραι* [1]. Ὁ Tafel σημειώνει ἀορίστως ὅτι ἡ πόλις ἐγειτνίαζε πρὸς τὴν Πέργαμον καὶ τὸ Λοπάδιον [2]. Κατὰ τὸν Ramsay, Ἀχυράους εἶναι ἢ τὸ βυζαντινὸν ὄνομα τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀδριανοῦ Θῆραι ἢ γειτονικὸν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἀντικατέστησεν ἐκείνην. Ἔκειτο, κατὰ τὸν ἄγγλον γεωγράφον, ἐπὶ τῆς μεγάλης ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὥρμᾶτο ἐκ Μελιτουπόλεως καὶ διήρχετο διὰ τῶν κοιλάδων τοῦ Ἕρμου καὶ τοῦ Καΐκου, ὅπου τὸ σημερινὸν Bali-Kesri [3]. Ὁ W. Tomaschek προσήγαγε περαιτέρω διευκρινήσεις, καθορίσας, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δρομολογίου τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης σταυροφορίας, ὅτι εἰς τὴν Ἀχυράους συνηντῶντο δύο ὁδοί: ἡ μία ὡδήγει πρὸς τὰς πόλεις τῆς ἀκτῆς τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας· ἡ δευτέρα ἔφερε πρὸς τὴν Φιλαδέλφειαν, ἀπέχουσαν πορείαν ὀκτὼ ἡμερῶν. Κατὰ τὰ ἄλλα δέχεται τὸν ταυτισμὸν πρὸς τὰς Ἀδριανοῦ Θήρας καὶ τὸ σημερινὸν Bali-Kesri [4]. Χωρὶς νὰ προτείνῃ ἰδίαν λύσιν, ὁ Μηλιαράκης ἀναζητεῖ δυτικώτερον τὴν πόλιν [5].

Ὅτι ἡ Ἀχυράους, ἡ Ἀχυρώνυμος πόλις, ὅπως τὴν ὀνομάζει παίζων ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ὁ Β′ (1222 - 1240), ὁ ὁποῖος διῆλθεν ἔτη τινὰ εἰς τὴν γειτονικὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Πανευμόρφου, πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὰς παλαιὰς Ἀδριανοῦ Θήρας δεικνύει κυρίως ἡ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ πολίσματος ἱστορία [6]. Πολυτίμους ὅμως γεωγραφικὰς ἐνδείξεις δύναται νὰ παράσχῃ χωρίον τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐν ἔτει 1212 συναφθεῖσαν συνθήκην μεταξὺ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως καὶ τοῦ

---

1 Κ. Ἀμάντου, Παρατηρήσεις τινὲς εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Γεωγραφίαν, Ἐπετ. Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 1 (1924), σελ. 49 - 50. Γ. Γεωργιάδου - Ἀρνάκη, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 72, σημ. 4.
2 Tafel, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 97.
3 W. M. Ramsay, Ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 156.
4 W. Tomaschek, Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter, Sitzungsberichte der Philos. - Hist. Classe der kaiser. Akademie der Wissenschaften, τόμ. 124, Abh. 8 (Βιέννη, 1891), σελ. 91, 95 - 96.
5 Ἀ. Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, (Ἀθῆναι, 1898), σελ. 604, σημ. 2.
6 Σπ. Λαγοπάτη, Γερμανὸς ὁ Β′ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως - Νικαίας (1222 - 1240), (Τρίπολις, 1913), σελ. 21 - 22.

Λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἑρρίκου: «καὶ συνεφωνήθη τὰ μὲν τοῦ Κιμινᾶ πάντα—οὕτω γὰρ τὸ ὄρος καλεῖται τὸ ἐγγὺς τῆς Ἀχυράους τυγχάνον—μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἀχυράους παρὰ τοῦ τῶν Φράγκων μέρους δεσπόζεσθαι, τὸν δὲ Κάλαμον—κώμη δέ ἐστιν ὁ Κάλαμος, ἐξ οὗ τὸ τῶν Νεοκάστρων ἄρχεται θέμα—μένειν ἄοικον, τὰ δὲ ἐντεῦθεν παρὰ τοῦ βασιλέως Θεοδώρου δεσπόζεσθαι· Νεόκαστρα δὲ ταῦτα ἦν καὶ Κελβιανόν, Χλιαρά τε καὶ Πέργαμος καὶ τὰ πλαγίως ἐγκείμενα Μαγίδιά τε καὶ Ὀψίκια»[1]. Ἑπομένως ὁλόκληρος ἡ βορείως τοῦ ὄρους Κιμινᾶ χώρα μετ' αὐτῆς τῆς γειτονικῆς Ἀχυράους παρεχωρεῖτο εἰς τὸν Ἑρρῖκον, ἐνῷ ὁ Λάσκαρις διετήρει τὰ Νεόκαστρα, τὸ Καλβιανόν, τὰ Χλιαρά, τὴν Πέργαμον καὶ τὸ Ὀψίκιον. Μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ἄοικος, δίκην no man's land, ἡ κώμη τοῦ Καλάμου. Αὕτη δὲ ἔκειτο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Καΰστρου καὶ τοῦ Ἕρμου πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, βορείως τῶν Θυατείρων[2], ἀκριβέστερον παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Στρατονικείας καὶ τὸ σημερινὸν Bash Gelembe[3]. Ἐκ τῶν γεωγραφικῶν ἀναγνωρίσεων εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἀκροπολίτου καὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης σταυροφορίας εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ κατὰ προσέγγισιν ἡ θέσις τῆς Ἀχυράους, ἡ ὁποία δὲν φαίνεται νὰ ἀφίσταται τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ Ramsay.

μθ') Provincia Atramyti.

Τὸ Ἀδραμύττιον ἢ Ἀτραμύττιον[4], πόλις κειμένη εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὁμωνύμου κόλπου, τὸν ὁποῖον οἱονεὶ φράσσει ἡ νῆσος Λέσβος, ἐμφανίζεται εἰς τὸ ἡμέτερον ἔγγραφον ὡς πρωτεύουσα ἰδίας διοικητικῆς περιφερείας. Παλαιότερον ὑπήγετο εἰς τὸ θέμα Σάμου καὶ ἦτο μάλιστα πρωτεύουσα τῆς Ἀτραμυττηνῆς τούρμας[5]. Οὐδεμία ὑπάρχει πληροφορία περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ θέματος Ἀτραμυττίου, τοῦ ὁποίου ἄλλωστε ἡ ὕπαρξις δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστή. Ἡ πόλις, ὑποστᾶσα μεγάλας καταστροφὰς ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἐρημωθεῖσα, ἀνῳκοδομήθη καὶ συνῳκίσθη ὑπὸ τοῦ Εὐμαθίου τοῦ Φιλοκάλη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ[6].

---

[1] Ἀκροπολίτης, τόμ. Α', σελ. 27-28.
[2] W. M. Ramsay, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 129-130.
[3] W. Tomaschek, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 96.
[4] Αὐτόθι, σελ. 23-24.
[5] Πορφυρογέννητος, τόμ. Γ', σελ. 41.
[6] Ἄννα ἡ Κομνηνή, ΙΔ', 1, τόμ. Β', σελ. 224-225, Reiff.

ν') Provincia Milasis et Melanudii.

Ἡ σειρά, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπαριθμοῦνται τὰ θέματα μετὰ τὸ Ἀδραμύττιον, εἶναι τεταραγμένη, διότι ἡ περιφέρεια Μυλάσης καὶ Μελανουδίου εὑρίσκεται νοτίως τῶν θεμάτων Νεοκάστρων, Φιλαδελφείας καὶ Μαιάνδρου, τὰ ὁποῖα ἐπιτάσσονται. Ἀμφότεραι αἱ πόλεις, καὶ τὰ ἀρχαῖα Μύλασα καὶ τὸ μεσαιωνικὸν Μελανούδιον, εὑρίσκοντο πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Καρίας, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ παλαιοῦ ναυτικοῦ θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν[1]. Καὶ τὰ μὲν Μύλασα διατηροῦν μέχρι τῆς σήμερον τὸ παλαιόν των ὄνομα (Milas)[2], ἡ ἀκριβὴς ὅμως θέσις τοῦ Μελανουδίου, τοῦ ὁποίου ἡ παλαιοτέρα μνεία ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1073[3], δὲν εἶναι γνωστή. Ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Παχυμέρης τοποθετεῖ αὐτὸ παρὰ τὰ Δίδυμα τῆς Μιλήτου[4], τὴν δὲ πληροφορίαν ταύτην δέχεται καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος[5], παρὰ τοὺς δισταγμοὺς τοῦ Ramsay[6] καὶ τὴν γνώμην τοῦ Θεοδώρου Wiegand, ὁ ὁποῖος κλίνει ὑπὲρ τοῦ ταυτισμοῦ μετὰ τῆς ἀρχαίας Μυοῦντος[7]. Τὴν ἄποψιν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν καὶ διότι ἡ Μυοῦς ἀπεῖχε πολὺ τῆς Μυλάσης, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ Μελανούδιον ἦτο πόλις παραθαλασσία[8], νομίζομεν δὲ ὅτι οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος, διὰ νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ἡ μαρτυρία τοῦ Παχυμέρους. Εἶναι ἑπομένως πιθανώτατον ὅτι τὸ Μελανούδιον ἔκειτο κατὰ τὴν νοτίαν ἀκτὴν τῆς χερσονήσου τῆς Μιλήτου, τὴν νεύουσαν πρὸς τὸν Βαργυλιακὸν κόλπον[9].

Δὲν γνωρίζομεν πότε ἀκριβῶς ἱδρύθη τὸ θέμα Μυλάσης καὶ Μελανουδίου, φαίνεται πάντως ὅτι ἡ ἵδρυσίς του πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῶν τελευταίων Κομνηνῶν. Διεσώθη σιγίλλιον τοῦ δουκὸς καὶ ἀναγραφέως Μυλάσης καὶ Μελανουδίου Μιχαὴλ τοῦ Ξηροῦ, παρατιθέμενον ἐπὶ λέξει εἰς «διαγνωστικὸν σημείωμα» τοῦ δουκὸς τοῦ αὐτοῦ θέματος Μιχαὴλ τοῦ Δούκα, τῶν χρόνων τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Β'[10], καὶ φέρον τὴν χρονολογίαν μηνὶ Ἀπριλίῳ

---

[1] Πορφυρογέννητος, Αὐτόθι, σελ. 36.
[2] W. Tomaschek, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 38.
[3] Miklosich καὶ Müller, Acta et Diplomata Græca, τόμ. Ϛ', σελ. 11.
[4] Παχυμέρης, τόμ. Β', σελ. 211.
[5] Σπ. Λάμπρου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῆς μονῆς Ξηροχωραφίου ἢ Ἱερᾶς, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. 11 (1914), σελ. 409-410.
[6] W. M. Ramsay, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 112.
[7] Παρὰ Σπ. Λάμπρῳ, Αὐτόθι, σελ. 409.
[8] Miklosich καὶ Müller, Αὐτόθι, σελ. 166.
[9] Τὴν ἄποψιν ταύτην ἐνισχύει τὸ ὅτι ἐν ἀναγραφῇ τῶν λιμένων, εἰς τοὺς ὁποίους τὰ πλοῖα τῆς μονῆς τῆς Πάτμου θὰ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ «ἐλλιμενίζωνται», τὸ Μελανούδιον ἀναφέρεται μετὰ τὰ Παλάτια (Μίλητον) καὶ τὸ Ἱερόν: Αὐτόθι, σελ. 165-166.
[10] Fr. Dölger, Regesten, ἀριθ. 1633.

ἰνδ. β΄ ἔτους ,ςχλε΄ [1]. Κατὰ ταῦτα θὰ ἠδύνατό τις εὐλόγως νὰ ἀποφανθῇ ὅτι ἡ διοικητικὴ αὕτη περιφέρεια ὑφίστατο ἤδη τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1127. Ἀτυχῶς ἡ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου εἶναι ἐξόχως ὕποπτος, διότι τὸ ἔτος 1127 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πέμπτην καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν δευτέραν ἰνδικτιῶνα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ δοὺξ Μιχαὴλ ὁ Ξηρὸς δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστός [2]. Πᾶσα ἑπομένως ἀπόπειρα χρονολογήσεως ἀποβαίνει, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημερινῶν δεδομένων, ματαία. Ἡ παλαιοτέρα ἀσφαλὴς μνεία εἶναι ἡ τοῦ ἔτους 1175. Τότε προΐστατο τοῦ θέματος Μυλάσης καὶ Μελανουδίου ὁ δοὺξ καὶ ἀναγραφεὺς Ἀνδρόνικος ὁ Καντακουζηνός [3].

Καταχωρίζομεν κατωτέρω πληροφορίας τινὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν διοικητικὴν ταύτην περιφέρειαν καὶ τοὺς θεματικούς της ἄρχοντας διὰ τὴν πρὸ τοῦ 1204 περίοδον :

α΄) Ἁπλῆν μνείαν τοῦ θέματος εὑρίσκομεν εἰς χρυσόβουλλα τοῦ Ἰσαακίου Β΄ τοῦ Ἀγγέλου ὑπὲρ τῆς μονῆς τῆς Πάτμου (1186) [4].

β΄) Διάφορα ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν μονὴν Λάτρου μνημονεύουν τὸν δοῦκα καὶ ἀναγραφέα Μυλάσης καὶ Μελανουδίου Βασίλειον τὸν Βατάτζην. Ἐκ τούτων «ἀναγραφικὴ διάγνωσις» αὐτοῦ τούτου τοῦ θεματικοῦ ἄρχοντος ἐγράφη κατ' Αὔγουστον τοῦ 1189 [5]. Ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης ἀποκαλεῖ τοῦτον δοῦκα τῶν Θρᾳκησίων (1189) [6]. Ἡ μολυβδίνη του σφραγὶς φέρει τὴν ἔμμετρον ἐπιγραφήν :

Ταῖς τοῦ σεβαστοῦ Βατάτζη Βασιλείου
γραφαῖς τὸ κῦρος, παντάνασσα, σὺ δίδου [7].

γ΄) Διάδοχος τοῦ Βατάτζη φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ὁ Μιχαὴλ ὁ Δούκας, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει ἀχρόνιοτον «διαγνωστικὸν σημείωμα» ὡς «δοῦλος καὶ ἐξάδελφος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως, δοὺξ θέματος Μυλάσης καὶ Μελανουδίου καὶ Καΰστροβιγολοῦ» [8]. Διετέλεσε δοὺξ κατὰ τὴν πρώτην βασιλείαν τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου, ἀπεχώρησε δὲ τῆς ἀρχῆς πρὸ

---

[1] Miklosich καὶ Müller, Αὐτόθι, τόμ. Δ΄, σελ. 324 - 325.

[2] Ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας ταύτης κατέλαβον σημαινούσας θέσεις εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ Κράτους: V. Laurent, Les bulles métriques dans la Sigillographie byzantine, Ἑλληνικά, τόμ. 5 (1932), σελ. 150 - 151 καὶ τόμ. 9 (1936), σελ. 25 κἑ.

[3] Miklosich καὶ Müller, τόμ. Δ΄, σελ. 317 κἑ.

[4] Αὐτόθι, τόμ. Ϛ΄, σελ. 121 κἑ.

[5] Αὐτόθι, τόμ. Δ΄, σελ. 319 - 320. Πρβλ. σελ. 291 - 291 καὶ 325.

[6] Χωνιάτης, σελ. 521 κἑ.

[7] V. Laurent, Αὐτόθι, Ἑλληνικά, τόμ. 6 (1933), σελ. 209.

[8] Miklosich καὶ Müller, τόμ. Δ΄, σελ. 327.

τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1195, διότι εἰς «λύσιν» ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τὴν χρονολογίαν ταύτην ὁ Δούκας φέρεται ὡς διατελέσας προϊστάμενος τοῦ θέματος [1].

δ΄) Κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς ἁλώσεως χρόνους προΐστατο τοῦ θέματος ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, νόθος υἱὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου, ἀδελφοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Α΄, ὁ γενόμενος μετέπειτα ἱδρυτὴς τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἐπαναστατήσας κατὰ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ΄, κατέφυγε πρὸς τὸν Σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του καὶ κατέστρεψε τὰς περὶ τὸν Μαίανδρον πόλεις, «χείρων τῶν ἀλλοφύλων καὶ νηλεέστερος ἀνδροφόνος δεικνύμενος» [2].

ε΄) Ἐξ Ὑπομνηστικοῦ τῆς μονῆς Λάτρου πρὸς τὸν Ἰσαάκιον Ἄγγελον εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπὸ τὸ θέμα Μυλάσης καὶ Μελανουδίου ὑπήγετο τὸ κατεπανίκιον Λαρύμου [3]. Κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον, «ἀπαναβαίνοντι δὲ αὖθις πρὸς ἀνατολὰς κόλπος ἐστὶν Οἴδυμος ὄνομα καὶ λιμὴν καλούμενος Λάρυμα, ὧν κατέναντι νῆσος ἡ Σύμη...» [4]. Εἶναι ὡσαύτως γνωστὴ καὶ ἐπισκοπὴ Λαρύμου [5]. Εὐκόλως δύναταί τις νὰ διαγνώσῃ ὑπὸ τὸ μεσαιωνικὸν τοῦτο ὄνομα τὰ ἀρχαῖα Λώρυμα - Ὑλάρυμα [6].

να΄) *Provincia Meandri.*

Ὡς καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος δηλοῦται, τὸ θέμα Μαιάνδρου περιελάμβανε τὰς χώρας τὰς βρεχομένας ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ. Ἡ χώρα ἦτο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀξία λόγου: «ἄλλη γὰρ Παλαιστίνη ὁ χῶρος περὶ Μαίανδρον ἦν, λέγει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, οὐ βοσκημάτων καὶ μόνον αὐξῆσαι ἀγέλας καὶ ποίμνια, οὐδ' ἀνδρῶν φορὰν ἐνεγκεῖν ἀγαθός, ἀλλὰ καὶ μοναχῶν οὐρανοπολιτῶν ἐπιγείων συστῆσαι πληθύας ἄριστος...» [7]. Ἀπὸ στρατιωτικῆς πλευρᾶς αἱ «κλεισοῦραι αἱ πρὸς Μαίανδρον» [8] ἐσχημάτιζον μετὰ τοῦ ποταμοῦ σημαντικὸν φυσικὸν ἔρεισμα.

Δὲν εἶναι γνωστὸς ὁ χρόνος τῆς ἱδρύσεως τοῦ θέματος. Πλὴν τῆς τοῦ ἡμετέρου χρυσοβούλλου, οὐδεμίαν ἄλλην μνείαν γνωρίζομεν πρὸ τοῦ 1204.

---

[1] Αὐτόθι, σελ. 328 καὶ 322.

[2] Χωνιάτης, σελ. 700 - 701. Ἀ. Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, σελ. 49 κἑ.

[3] Miklosich καὶ Müller, τόμ. Δ΄, σελ. 320.

[4] Πορφυρογέννητος, τόμ. Γ΄, σελ. 37. Τὰ Λάρυμα ὑπήγοντο εἰς τὸ παλαιὸν θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν.

[5] Miklosich καὶ Müller, Αὐτόθι, σελ. 325.

[6] W. Tomaschek, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 41.

[7] Παχυμέρης, τόμ. Α΄, σελ. 310 - 311.

[8] Δούκας, σελ. 87 (Bonn). Πρβλ. W. Tomaschek, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 37.

Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐπιθέσεως τῆς ἐπιχειρηθείσης ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου κατὰ τὸ ἔτος 1210, λέγει ὅτι ἡ ἔφοδος ἐγένετο κατὰ τῆς Ἀντιοχείας· «πόλις δὲ αὕτη, προσθέτει, προκαθημένη Μαιάνδρου» [1]. Ἐὰν στενῶς ἑρμηνεύσωμεν τὸ χωρίον, θὰ συναγάγωμεν ὅτι ἡ Ἀντιόχεια ἡ πρὸς τῷ Μαιάνδρῳ ἦτο πρωτεύουσα τοῦ θέματος καὶ οὐχί, ὡς νομίζει ὁ Σπ. Λάμπρος [2], ἡ Μίλητος, ἡ ὁποία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὐδ᾿ ἀνῆκεν εἰς αὐτό. Τοῦτο ἄλλωστε θὰ ἦτο προσφυέστερον πρὸς τὰς στρατιωτικὰς ἀνάγκας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΒ´ αἰῶνος.

Ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ θὰ γίνῃ μακρότερος λόγος περὶ τῶν τυχῶν τοῦ θέματος Μαιάνδρου μετὰ τὸ 1204.

νβ´) *Provincia Neocastron.*

Τὸ θέμα Νεοκάστρων περιελάμβανε τὰς κοιλάδας τοῦ Ἕρμου καὶ τοῦ ἄνω Καΐκου μὲ τὰς πόλεις Πέργαμον καὶ Χλιαρὰ (ἡ τελευταία ἔκειτο μεταξὺ Γέρμης καὶ Θυατείρων, παρὰ τὸ σημερινὸν Kirk Agatch) [3]. Τὸ βόρειον αὐτοῦ σύνορον εὑρίσκετο παρὰ τὴν κώμην Κάλαμος [4], ἡ ὁποία, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἔκειτο παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Στρατονικείας.

Πλὴν τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ 1198, οὐδεμία ἄλλη διπλωματικὴ πηγή, προγενεστέρα τοῦ 1204, μνημονεύει τὴν διοικητικὴν ταύτην περιφέρειαν. Εὐτυχῶς ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης διέσωσε πληροφορίας τινὰς περὶ τῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἡ περιοχὴ προήχθη εἰς θέμα. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1162 καὶ 1173 [5], ὁ Μανουὴλ ὁ Κομνηνός, ἀκολουθῶν εὐρεῖαν ἀμυντικὴν πολιτικὴν καθ᾿ ὅλην τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, προέβη εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῶν Χλιαρῶν, τῆς Περγάμου καὶ τοῦ Ἀτραμυττίου. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν χώραν ἡ ἀσφάλεια, ὁ πλοῦτος καὶ ἡ εὐημερία: «οὕτω δέ, λέγει ὁ ἱστορικός, πλήθουσιν οἰκητόρων ταῦτα δὴ τὰ πολίχνια καὶ τοῖς κατὰ τὸν ἥμερον βίον ἐνευθηνοῦνται χρηστοῖς, ὡς ὑπεράνω κεῖσθαι πόλεων πολλῶν εὐδαιμόνων». Τότε ἀκριβῶς τὰ φρούρια ταῦτα ἔλαβον τὴν ἐπωνυμίαν τῶν Νεοκάστρων, ὡς νεωστὶ ἀνοικοδομηθέντα, «οἰκεῖόν τε ἁρμοστὴν ἐκ Βυζαντίου στελλόμενον ἔχουσι καὶ εἰς τὸ βασίλειον ταμεῖον ἐτήσια ξυμφέρουσι κέρματα» [6].

---

[1] Ἀκροπολίτης, τόμ. Α´, σελ. 15.
[2] Σπ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. 11 (1914), σελ. 407.
[3] W. M. Ramsay, Ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 117-118 καὶ 130.
[4] Ἀκροπολίτης, Αὐτόθι, σελ. 28. Ἐφραίμ, στ. 7755 κέ.
[5] Πρβλ. F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène, σελ. 500.
[6] Χωνιάτης, σελ. 195.

νγ´) *Provincia Phyladelphye.*

Νοτίως τῶν Νεοκάστρων ἔκειτο τὸ θέμα Φιλαδελφείας. Κτίσμα τοῦ Ἀττάλου τοῦ Φιλαδέλφου, εὑρισκομένη ἐπὶ τοῦ σημείου διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι ἔφερον πρὸς τὴν Προποντίδα, τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸ Λύκιον πέλαγος, ἡ πόλις αὕτη ἀπέβη κέντρον συγκοινωνιῶν καὶ σημαντικώτατον ὁρμητήριον διὰ τοὺς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Τούρκων. «Μεγίστη δὲ αὕτη πόλις, λέγει ὁ Ἀκροπολίτης, καὶ πολυάνθρωπος, καὶ ὁπλίζεσθαι δεδυνημένους οἰκήτορας ἔχουσα καὶ μάλιστα τοξείαν ἀσκοῦντας· ἀγχιτερμονοῦσα δὲ τοῖς περσικοῖς ὁρίοις ἀεὶ διαμάχεσθαι τοῖς ὑπεναντίοις τούτους ποιεῖ καὶ ἐθάδας πολέμων ἐργάζεται» [1].

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πορφυρογεννήτου ἡ Φιλαδέλφεια ἀνῆκεν εἰς τὸ θέμα Θρακησίων [2]. Εἶναι εὐνόητον ὅτι οἱ πόλεμοι κατὰ τῶν Σελτζουκιδῶν ἐπέβαλον τὴν ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως, ἡ ὁποία σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέκτησεν ἴδιον ἄρχοντα. Ἤδη ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνελήφθησαν ἐναντίον τῶν μουσουλμανικῶν ἐμιράτων μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Νικαίας (1097), ὁ ἀρχιστράτηγος Ἰωάννης ὁ Δούκας ἀνέκτησε τὴν Φιλαδέλφειαν καὶ τὰς Σάρδεις, «τὴν τούτων φρουρὰν Μιχαὴλ τῷ Κεκαυμένῳ πιστεύσας» [3]. Ὁ Κεκαυμένος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος διοικητὴς τῶν ἀνακαταληφθεισῶν πόλεων. Βραδύτερον, κατὰ τὰ ἔτη 1109-1110, ὁ πολὺς Εὐμάθιος ὁ Φιλοκάλης εἶχε τὴν Φιλαδέλφειαν ὡς κέντρον τῶν κατὰ τῶν Τούρκων ἐπιχειρήσεών του [4]. Οὔτε εἰς τὴν πρώτην οὔτε εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν εἶναι σαφές, ἐὰν ἡ διοίκησις τῆς πόλεως δι᾿ ἰδίου ἄρχοντος εἶχε μονιμώτερον χαρακτῆρα. Στρατηγὸς Φιλαδελφείας ῥητῶς μνημονεύεται κατὰ τὸ ἔτος 1112 ὁ Κωνσταντῖνος Γαβρᾶς, ὁ ὁποῖος διεξήγαγεν ἐπιτυχεῖς κατὰ τῶν Σελτζουκιδῶν ἐπιχειρήσεις [5] καὶ ὁ ὁποῖος βραδύτερον διωρίσθη δοὺξ τῆς Τραπεζοῦντος [6].

Καθ᾿ ὅλον τὸν ΙΒ´ αἰῶνα ἡ Φιλαδέλφεια μνημονεύεται ὡς στρατιωτικὸν ὁρμητήριον καὶ ὡς συγκοινωνιακὸς σταθμός. Περὶ τὸ ἔτος 1173 ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν [7], τὴν ὁποίαν ἔμελλε νὰ ἐπα-

---

[1] Ἀκροπολίτης, τόμ. Α´, σελ. 105.
[2] Πορφυρογέννητος, τόμ. Γ´, σελ. 24.
[3] Ἄννα ἡ Κομνηνή, ΙΑ´, 5, τόμ. Β´, σελ. 119. Πρβλ. F. Chalandon, Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, (Παρίσιοι, 1900), σελ. 197.
[4] Ἄννα ἡ Κομνηνή, ΙΔ´, 1, τόμ. Β´, σελ. 225. F. Chalandon, Αὐτόθι, σελ. 255.
[5] Ἄννα ἡ Κομνηνή, ΙΔ´, 3, τόμ. Β´, σελ. 235 καὶ 237. F. Chalandon, Αὐτόθι, σελ. 265.
[6] F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène, σελ. 37.
[7] Αὐτόθι, σελ. 501.

νίδη ὑπὸ θλιβερὰς συνθήκας ἐπανερχόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τὴν παρὰ τὸ Μυριοκέφαλον ἧτταν (1176) [1]. Κατὰ τὰς ἐμφυλίους ἀναστατώσεις, αἵτινες ἠκολούθησαν τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ὁ μέγας δομέστικος Ἰωάννης ὁ Βατάτζης, «τῇ Φιλαδελφείᾳ ἐνδιατρίβων», ἐτάχθη κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ [2]. Ὁ ὁμώνυμός του Βασίλειος ὁ Βατάτζης, δομέστικος τῆς Ἀνατολῆς «καὶ τὴν δουκικὴν ἀρχὴν τῶν Θρᾳκησίων ἀναζωσάμενος», κατέστειλε τὴν πρώτην ἀποστασίαν τοῦ Φιλαδελφέως Θεοδώρου τοῦ Μαγκαφᾶ [3].

νδ') *Provincia Attalie, Seleukie, Antiochie, et usque ipsam Antiochiam.*

Τελευταία ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῶν διοικητικῶν περιφερειῶν τῆς Αὐτοκρατορίας ἔρχεται ἡ ἐπαρχία Ἀτταλείας, Σελευκείας, Ἀντιοχείας καὶ Λαοδικείας, μεθ' ὃ προστίθεται ὅτι οἱ Βενετοὶ θὰ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀσκοῦν ἐλευθέραν ἐμπορίαν καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἁπλῶς εἰς πᾶσαν βυζαντινὴν κτῆσιν εἴτε κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς, εἴτε εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας: «Et usque ipsam Antiochiam, et simpliciter in omni tenumento, quod sub meo est Imperio, sive secus litus aut infra terram» [4].

Τὸ θέμα Ἀτταλείας, Σελευκείας, Ἀντιοχείας καὶ Λαοδικείας περιέλαβε κατὰ τὸ μέγιστον αὐτοῦ μέρος χώρας τῶν παλαιῶν θεμάτων Κιβυρραιωτῶν [5] καὶ Σελευκείας, κύρια δὲ αὐτοῦ κέντρα ὑπῆρξαν αἱ τέσσαρες ἀρχαῖαι πόλεις. Ἐκ τούτων αἱ δύο πρῶται, ἡ Ἀττάλεια καὶ ἡ Σελεύκεια, εὐκόλως δύνανται νὰ ἀναγνωρισθοῦν: ἐκ τῶν διαφόρων ὁμωνύμων νοοῦνται βεβαίως ἐνταῦθα ἡ Ἀττάλεια τῆς Παμφυλίας καὶ ἡ Σελεύκεια τῆς Τραχείας Κιλικίας. Τοὐναντίον ἡ ἀναγνώρισις τῶν δύο τελευταίων παρέχει δυσχερείας τινάς. Οὕτω ὁ Tafel ταυτίζει τὴν ἡμετέραν Ἀντιόχειαν πρὸς τὴν ὁμώνυμον πόλιν τοῦ Μαιάνδρου, τὴν δὲ Λαοδίκειαν πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ Λύκου ποταμοῦ τῆς Μικρᾶς Φρυγίας [6]. Καὶ περὶ μὲν ταύτης οὐδεμία ἀμφισβήτησις δύναται νὰ προκύψῃ,

---

[1] Χωνιάτης, σελ. 249.
[2] Αὐτόθι, σελ. 340 κέ.
[3] Αὐτόθι, σελ. 521 κέ.
[4] Tafel καὶ Thomas, Urkunden, τόμ. Α', σελ. 272.
[5] Τὸ ναυτικὸν θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν μαρτυρεῖται μέχρι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Σπ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. 8 (1911), σελ. 11. Fr. Dölger, Regesten, ἀριθ. 1369 (1147). V. Laurent, Ἔνθ' ἀνωτ., Ἑλληνικά, τόμ. 5 (1932), σελ. 150. Νομίζεται ἀφ' ἑτέρου ὅτι τὸ ὄνομα διετηρήθη εἰς διήγησιν τοῦ ἄραβος γεωγράφου Schems ed-din el Damashqui (1256-1327). Φ. Ἀργέντη καὶ Στ. Κυριακίδου, Ἡ Χίος παρὰ τοῖς Γεωγράφοις καὶ Περιηγηταῖς, τόμ. Γ' (Ἀθῆναι, 1946), σελ. 1300-1301.
[6] Tafel, Symbolæ criticæ, Α', σελ. 105-107.

ἀφοῦ ἀποκλείεται ἡ Λαοδίκεια τῆς Συρίας. Ὅσον δ' ὅμως ἀφορᾷ εἰς τὴν πρώτην, νομίζομεν ὅτι αὕτη πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν Ἀντιόχειαν τὴν μικράν [1], τὴν ἐπὶ τῷ Κράγῳ, μεταξὺ Σελινοῦντος καὶ τοῦ Ἀνεμουρίου ἀκρωτηρίου. Τὴν Ἀντιόχειαν ταύτην ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης «ἐπί τινος ὄρους κειμένην ὑψηλοῦ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν τῆς χώρας θάλασσαν» [2]. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ Sæwulf (1103), τὸ γειτονικὸν πέλαγος ἐλυμαίνετο ἡ πειρατεία: «Ad Parvam Antiochiam venimus, in quo itinere a piratis sæpe sumus invasi» [3].

Ἡ Λαοδίκεια ἀνῆκε παλαιότερον εἰς τὸ νοτιώτατον τμῆμα τοῦ θέματος τῶν Θρᾳκησίων [4], συνήφθη δὲ στρατιωτικῶς καὶ διοικητικῶς πρὸς τὰς πόλεις τῆς μεσημβρινῆς ἀκτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, διότι ἕνεκα τῆς δυσχερείας τῶν θαλασσίων μεταφορῶν ἡ τύχη καὶ ἡ ἄμυνα τοῦ ἀπομεμακρυσμένου τούτου θέματος εὑρίσκοντο στενότατα συνδεδεμέναι μὲ τὴν μεγάλην ἀρτηρίαν, ἡ ὁποία διήρχετο διὰ Λαοδικείας [5]. Ἡ πόλις ἄλλωστε ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὰς διαρκεῖς ἐπιθέσεις τῶν Μουσουλμάνων, ἐν δεδομένῃ μάλιστα στιγμῇ, ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Α', ἐστερεῖτο τειχῶν καὶ κατῳκεῖτο κατὰ κώμας διεσπαρμένας: «...Λαοδίκειαν, οὐκέτι οὖσαν συνοικουμένην ὡς νῦν ἑώραται, οὐδ' εὐερκέσι φραγνυμένην τείχεσι, κατὰ δὲ κώμας ἐκκεχυμένην περὶ τὰς ὑπωρείας τῶν ἐκεῖσε βουνῶν» [6]. Ὁ Eude de Deuil, ἱστορικὸς τῆς Δευτέρας Σταυροφορίας συνοδεύσας τὸν Λουδοβῖκον τὸν Ζ' εἰς τὴν Ἀνατολήν, λέγει ὅτι ὁ βυζαντινὸς διοικητὴς τῆς Λαοδικείας ἐξέθεσε τοὺς συντρόφους τοῦ Ὄθωνος von Freisingen εἰς ἐνέδραν τῶν Τούρκων [7]. Οὐδὲν εἶναι γνωστὸν περὶ τοῦ τίτλου καὶ τῶν ἁρμοδιοτήτων τοῦ ἄρχοντος τούτου.

Ἡ Ἀττάλεια, ἡ Ἀντιόχεια καὶ ἡ Σελεύκεια ἀπετέλουν ἄλλοτε τμήματα τῶν θεμάτων Κιβυρραιωτῶν καὶ Σελευκείας. Ἡ Ἀττάλεια κατεῖχεν ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ναυτικοῦ θέματος, διότι ἥδρευεν ἐκεῖ ὁ «κατεπάνω Μαρδαϊτῶν», τοῦ δυσηνίου τούτου λαοῦ τοῦ Λιβάνου, ὁ ὁποῖος, ἐγκατασταθεὶς εἰς διαφόρους παραλίους περιοχάς [8], ἔδωκεν εἰς τὸ Κράτος ἀρί-

---

[1] Πορφυρογέννητος, τόμ. Γ', σελ. 38.
[2] Θεοφάνης, τόμ. Α', σελ. 139.
[3] Παρὰ Tomaschek, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 58.
[4] Πορφυρογέννητος, Αὐτόθι, σελ. 24.
[5] F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène, σελ. 46 καὶ 310.
[6] Χωνιάτης, σελ. 163.
[7] F. Chalandon, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 283, σημ. 3.
[8] Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ μετοικισμὸς τῶν Μαρδαϊτῶν τοῦ Λιβάνου, τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ ἐγένετο ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' εἰς ἐκτέλεσιν συνθήκης μετὰ τῶν Ἀράβων. Κ. Ἀμάντου, Μαρδαΐται, Ἑλληνικά, τόμ. 5 (1932), σελ. 130 κέ.

στους ναυτικούς [1]. Ὁ κατεπάνω οὗτος, κατὰ παλαιὸν ἔθιμον, διωρίζετο ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος [2], οὐχὶ δὲ σπανίως ἤρχετο εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν στρατηγὸν τοῦ θέματος, ὡς ὁ Σταυράκιος ὁ Πλατύς, ὁ ὁποῖος, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, εὑρέθη ἀντιμέτωπος πρὸς τὸν «ἐκ προσώπου» πρωτοσπαθάριον καὶ ἀσηκρῆτις Εὐστάθιον [3]. Ἕτερον κατεπάνω Μαρδαϊτῶν Ἀτταλείας γνωρίζομεν τὸν σπαθαροκανδιδᾶτον Ἀβέρκιον. Οὗτος, μὲ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἐξωμότου ἀδελφοῦ του Χασέ, κατώρθωσε νὰ γίνῃ στρατηγὸς τῶν Κιβυρραιωτῶν. Εἶχε δὲ προβληθῆ κατεπάνω Μαρδαϊτῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου (912 - 913) [4].

Ἡ ἀκολουθηθεῖσα ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν Μεσόγειον, ὁ ἀγὼν ἐναντίον τῶν Σελτζούκων, αἱ πολιτικαὶ σχέσεις καὶ αἱ ἀντιθέσεις πρὸς τὴν λατινικὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Μικρὰν Ἀρμενίαν, συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ δοθῇ κατὰ τὸν ΙΑ' λήγοντα καὶ καθ' ὅλον τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἰδιαιτέρα σημασία εἰς τὴν Ἀττάλειαν καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς μεσημβρινῆς ἀκτῆς. Ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι δύο αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, ὁ Ἰωάννης ὁ Β' καὶ ὁ Μανουὴλ ὁ Α', ἐπεχείρησαν μακρὰς ἐκστρατείας εἰς τὴν Κιλικίαν καὶ τὴν Συρίαν (ὁ πρῶτος τῷ 1137 - 1138 καὶ τῷ 1142 - 1143, ὁ δεύτερος τῷ 1158 - 1159) [5], καὶ ὅτι τρίτος αὐτοκράτωρ, ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνός, πρὶν ἢ ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου, διετέλεσε δοὺξ τῆς Κιλικίας.

Παρὰ ταῦτα αἱ περὶ τῶν θεματικῶν ἀρχόντων τῆς Ἀτταλείας εἶναι ἐξόχως πενιχραὶ καὶ δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

α') Ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ διηγεῖται ὅτι, ἐνῷ ὁ Ἀλέξιος ὁ Α' ἐμελέτα κατὰ τὰ ἔτη 1008 - 1009 τὰ μέτρα διὰ τὴν παγίωσιν τῆς ἀσφαλείας εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὁ πολὺς Εὐμάθιος ὁ Φιλοκάλης «προσελθὼν τῷ αὐτοκράτορι, τὴν τῆς Ἀτταλείας φρουρὰν ἐπιμελῶς ᾔτεῖτο» [6]. Ὡς ὅμως δύναταί τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τῆς ὅλης στρατιωτικῆς δράσεως τοῦ Εὐμαθίου, δὲν πρόκειται εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν περὶ τῆς πόλεως τῆς Παμφυλίας, ἀλλὰ περὶ τῆς Ἀτταλείας τῆς Περγαμηνῆς.

---

[1] Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ κείμενον τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα συμβάλλοντα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ναυτικοῦ παρὰ Βυζαντινοῖς, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. 9 (1912), σελ. 171, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῶν «πλευστικωτέρων Μαρδαϊτῶν».

[2] Πορφυρογέννητος, τόμ. Γ', σελ. 228 - 229.

[3] Αὐτόθι, σελ. 229 - 230. Πρβλ. καὶ τόμ. Α', σελ. 657 καὶ 660.

[4] Αὐτόθι, τόμ. Γ', σελ. 230 - 231.

[5] F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène, σελ. 119 κέ., 181 κέ., 441 κέ.

[6] Ἄννα ἡ Κομνηνή, ΙΔ', 1, τόμ. Β', σελ. 224 κέ. Πρβλ. F. Chalandon, Alexis I Comnène, σελ. 224 κέ.

β') Μολυβδόβουλλον τῶν χρόνων τῶν πρώτων Κομνηνῶν ἀνῆκεν εἴς τινα Λέοντα, κομμερκιάριον Κύπρου καὶ Ἀτταλείας [1]. Ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ προσάρτησις τῆς Ἀτταλείας, προσωρινὴ προφανῶς, εἰς τὸ κομμέρκιον τῆς Κύπρου. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι αὕτη ἐγένετο πρὸ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Σελευκείας (1099) [2], ὁπότε, εὐρυνθείσης τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας, κατέστη δυνατὸν νὰ ρυθμισθοῦν αὐτοτελῶς τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν τῆς χώρας.

γ') Πράκτωρ τοῦ «δουλικοῦ κάστρου» Ἀτταλείας μνημονεύεται εἰς «λύσιν» τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Α', πιθανῶς τοῦ ἔτους 1147 [3].

δ') Ὁ Eude de Deuil μαρτυρεῖ ὅτι οἱ Σταυροφόροι τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Ζ', ἅμα τῇ ἀφίξει των εἰς Ἀττάλειαν (1148), ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μετά τινος αὐτοκρατορικοῦ ἀξιωματούχου Λανδούλφου [4], οὐδεμίαν ὅμως ἀκριβεστέραν πληροφορίαν παρέχει περὶ τῶν ἁρμοδιοτήτων τοῦ λειτουργοῦ τούτου. Ἦτο πάντως ξενικῆς καταγωγῆς καὶ συνεδέετο ἴσως πρὸς τὸν Λανδοῦλφον, τὸν ὁποῖον βλέπομεν δρῶντα εἰς διαφόρους ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Α' [5].

Γνωστοτέρα καὶ ἐπιφανεστέρα ὑπῆρξεν ἡ διοικητικὴ παράδοσις τῆς Σελευκείας. Αἱ σημαντικώταται κλεισοῦραι καὶ αἱ ἐρυμναὶ καὶ «δυσπρόσοδοι» διαβάσεις καθίστων τὴν χώραν ἐξόχως ἐπίκαιρον διὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν πολεμίων, ἰδίως τῶν Σαρακηνῶν τῆς Ταρσοῦ [6]. Διὰ τοῦτο ἡ Σελεύκεια ἐνωρὶς ἀπετέλεσε κλεισοῦραν, εἶναι δὲ γνωστοὶ ἐκ σφραγιστικῶν μνημείων ὁ Κωνσταντῖνος βασιλικὸς σπαθάριος καὶ κλεισουράρχης Σελευκείας [7] καὶ ὁ πρωτοσπαθάριος καὶ κλεισουράρχης Λέων [8]. Ἐπὶ Ρωμανοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ (919 - 944) ἡ κλεισοῦρα προήχθη εἰς στρατηγίδα, ἡ ὁποία πρὸς μὲν δυσμὰς ὡρίζετο «ὑπὸ τοῦ Ταύρου, ἐν ᾧ κατοικοῦσιν Ἴσαυροι, πρὸς δὲ τὰς ἀνατολὰς ἀποκέκλειστai παρὰ τῶν Κιλικίας ὀρέων». Κατὰ μῆκος τῆς θαλάσσης τὸ θέμα ἐξετείνετο ἀπὸ Σελευκείας μέχρις Ἰσσοῦ, εἰς δὲ τὴν ἐνδοχώραν περιελάμβανε τὴν Δεκάπολιν, βορειοδυτικῶς αὐτῆς τῆς Σελευκείας [9]. Οὐδὲν σφραγιστικὸν μνημεῖον ἀναφέρεται εἰς στρατηγὸν τοῦ θέματος. Τὰ σῳζόμενα μολυβδόβουλλα ἀνῆκον εἰς κομμερκιαρίους καὶ ἐπισκεπτίτας,

---

[1] G. Schlumberger, Sigillographie, σελ. 305.

[2] F. Chalandon, Αὐτόθι, σελ. 234, σημ. 2.

[3] Jus Græcoromanum, ἔκδ. Ζέπων, τόμ. Α', σελ. 373 - 375. Πρβλ. Fr. Dölger, Regesten, ἀριθ. 1369.

[4] F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène, σελ. 313-314.

[5] F. Chalandon, Alexis I Comnène, σελ. 214,235 καὶ 243.

[6] Πορφυρογέννητος, τόμ. Γ', σελ. 35 - 36.

[7] B. Pantchenko, Izvestija τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, τόμ. 9 (1904), σελ. 367.

[8] Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου, Βυζαντιακὰ Μολυβδόβουλλα, σελ. 293.

[9] Πορφυρογέννητος, Αὐτόθι, σελ. 35 - 36.

ἓν δὲ εἰς τὸν ὕπατον καὶ κριτὴν τοῦ Βήλου καὶ τῆς Σελευκείας Πέτρον τὸν Σερβλίαν[1]. Ἄξιον μνείας εἶναι τὸ μολυβδόβουλλον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν ὁ ρ ι α ρ ί τ η ν (ἀποθηκάριον, ἐκ τοῦ horreum) καὶ μ έ γ α ν κ ο υ ρ ά τ ο ρ α Ταρσοῦ τὸν Ρωμαῖον[2].

Περὶ τοῦ μεταγενεστέρου διοικητικοῦ καθεστῶτος τῆς Σελευκείας, τοῦτο μόνον γνωρίζομεν, ὅτι καθ᾿ ἣν στιγμὴν ὁ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς τῷ 1158 ἐπεσκέπτετο τὴν περιοχήν, «τὴν Σελευκείων τότε διεῖπεν ἀρχὴν» ὁ Ἀλέξιος ὁ Κασιανός[3].

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΒ′ αἰῶνος βλέπομεν ἐμφανιζομένην εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κιλικίαν καὶ ἄλλην διοικητικὴν περιφέρειαν, ἡ ὁποία ἴσως ἀπερρόφησε καὶ τὴν Σελεύκειαν, ἀλλὰ τῆς ὁποίας ἕδρα ἦτο ἡ Ταρσός. Εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας εἰς τὰ ἀκραῖα ταῦτα ἐδάφη συνετέλεσαν ἀφ᾿ ἑνὸς μὲν ἡ ἀσκουμένη ἔναντι τῶν Λατίνων τῆς Ἀντιοχείας πολιτική, ἀφ᾿ ἑτέρου δὲ αἱ ἀπελευθερωτικαὶ κινήσεις τῶν Ἀρμενίων τῆς Μικρᾶς λεγομένης Ἀρμενίας. Ἡ ἐπαρχία αὕτη τῆς Κιλικίας, ἱδρυθεῖσα πιθανώτατα ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ταρσοῦ καὶ τῶν περιοικίδων πόλεων, τῷ 1104[4], ἀπέκτησεν ἰδιαιτέραν σημασίαν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος. Κατὰ τὸ ἔτος 1150 μνημονεύεται Θωμᾶς τις, δοὺξ τῆς Κιλικίας, ὅστις διεξάγει διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Φράγκων καὶ τὸ ἑπόμενον ἔτος συλλαμβάνεται αἰχμάλωτος ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων[5]. Τοῦτον διαδέχεται ὡς δοὺξ τῆς Κιλικίας καὶ «στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τοῦ πολέμου» ὁ μετέπειτα βασιλεὺς Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνός, τοῦ ὁποίου ἡ καθ᾿ ὅλου πολιτεία παρέσχε πολλὰς ἀνησυχίας εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ[6]. Ἀκολουθοῦν οἱ δοῦκες Μιχαὴλ Βρανᾶς περὶ τὸ 1160, ὁ Ἀνδρόνικος Εὐφορβηνὸς τῷ 1162, ὁ Κωνσταντῖνος Καλομάνος, υἱὸς οὔγγρου ἡγεμόνος κατὰ τὰ ἔτη 1163 καὶ 1164 καὶ ὁ Ἀλέξιος Ἀξοὺχ τῷ 1165[7]. Μετὰ τοῦτον ἐπανέρχεται εἰς τὴν δουκικὴν ἀρχὴν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνός, τῷ 1166, καὶ ἀντικαθίσταται ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Καλομάνου, ἀναλαβόντος καὶ τούτου διὰ δευτέραν φορὰν τὴν διοίκησιν τῆς περιφερείας[8]. Περὶ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Μανουὴλ τοῦ

---

[1] G. Schlumberger, Ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 270 - 271.

[2] Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου, Ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 293.

[3] Κίνναμος, σελ. 179. F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène, σελ. 441.

[4] Ἤδη ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνή, ΙΓ′, 12, τόμ. Β′, σελ. 218, παραθέτουσα τοὺς ὅρους τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1108 συναφθείσης μεταξὺ Ἀλεξίου τοῦ Α′ καὶ τοῦ Βοημούνδου συνθήκης, μνημονεύει τὸ «στρατηγᾶτον τῆς Ταρσοῦ πόλεως».

[5] F. Chalandon, Αὐτόθι, σελ. 424 κέ.

[6] Κίνναμος, σελ. 121. Χωνιάτης, σελ. 180. F. Chalandon, Αὐτόθι, σελ. 426 κέ.

[7] Κίνναμος, σελ. 216 καὶ 227. F. Chalandon, Αὐτόθι, σελ. 526 κέ.

[8] F. Chalandon, Αὐτόθι, σελ. 527, σημ.

Α′ διωρίσθη δοὺξ ὁ Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνός, ὁ ὁποῖος βραδύτερον (1184) ἐνοσφίσθη τὴν ἀρχὴν τῆς νήσου Κύπρου καὶ ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν αὐτόνομον δεσπότην[1].

Σπουδαιότατον μολυβδόβουλλον τοῦ Cabinet des Medailles τῶν Παρισίων ἀνῆκεν εἰς τὸν Γεώργιον Μελιήαν (Μελίαν;), πρωτοσπαθάριον καὶ βασιλικὸν στρατηγὸν Μαμίστρας, Ἀναβάρζου καὶ Τζαμανδοῦ[2]. Ἡ Μάμιστρα, ἡ παλαιοτέρα Μοψουεστία καὶ ἡ Ἀνάβαρζος, ἡ Ἀνάζαρβος τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων, ἔκειντο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Κιλικίαν, ἐνῷ ἡ Τζαμανδὸς εὑρίσκετο εἰς τὰ ὅρια τῆς χώρας ταύτης, εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Ταύρου καὶ Ἀντιταύρου διάβασιν[3]. Καὶ αἱ τρεῖς πόλεις ἐδέσποζον ἐπικαιροτάτων στρατιωτικῶν σημείων, τοῦτο δ᾿ ἀκριβῶς ἐξηγεῖ τὴν δημιουργίαν ἰδίας στρατηγίδος, ἔστω καὶ ἐφημέρου. «Ἡ γὰρ πόλις αὕτη, λέγει συγκεκριμένως περὶ τῆς Ἀναβάρζου ὁ Χωνιάτης, κουροτρόφος οὖσα καὶ πολυάνθρωπος, ἐρυμνοῖς τε διειλημμένη τείχεσι καὶ πετρῶν ἀποτόμων ὕπερθεν ἱδρυμένη, τότε μᾶλλον ἀσφαλεστέρα γεγένηται...»[4]. Ἐπειδὴ οὐδεμία ἄλλη πηγὴ ἀναφέρει τι περὶ τῆς στρατιωτικῆς καὶ διοικητικῆς ταύτης περιφερείας, μόνη ἡ χρονολόγησις τοῦ μολυβδοβούλλου δύναται νὰ παράσχῃ ἐνδείξεις τινάς. Ὁ G. Schlumberger ἐταύτισε τὸν στρατηγὸν τῆς Μαμίστρας, Ἀναβάρζου καὶ Τζαμανδοῦ πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἀρμένιον στρατηγὸν Μελίαν, χάριν τοῦ ὁποίου ἱδρύθη ἀρχικῶς ἡ κλεισούρα καὶ ἀκολούθως, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 913 καὶ 919, τὸ θέμα τῆς Λυκανδοῦ[5]. Ὡς ὅμως παρετήρησεν ὁ κ. Στ. Κυριακίδης, ὁ ταυτισμὸς οὗτος ἀποβαίνει ἀδύνατος, πιθανωτέρα δὲ φαίνεται ἡ γνώμη, καθ᾿ ἣν ἡ διοικητικὴ αὕτη περιφέρεια τῶν τριῶν πόλεων πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν, ὁπότε παρατηρεῖται ἐξαιρετικὴ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ δραστηριότης εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην. «Κατὰ ταῦτα, συμπεραίνει ὁ κ. Κυριακίδης, καὶ τὸ μολυβδόβουλλον δὲν δύναται μὲν νὰ τεθῇ πέραν τοῦ 1184, ὁπότε χάνουν

---

[1] Χωνιάτης, σελ. 376. Νεοφύτου, πρότερον μοναχοῦ καὶ ἐγκλείστου, Περὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν Κύπρον σκαιῶν, παρὰ Κ. Σάθᾳ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Β′, σελ. 3. Ὁ F. Chalandon, Αὐτόθι, παρερμηνεύων τὰς πηγάς, δημιουργεῖ δύο δοῦκας, τὸν Ἰσαάκιον Κομνηνὸν καὶ τὸν Ἰσαάκιον Ἄγγελον, ἐνῷ πρόκειται περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου.

[2] G. Schlumberger, Sigillographie, σελ. 272 - 275.

[3] Κατὰ τὸν Στ. Κυριακίδην, Τὸ μολυβδόβουλλον τοῦ στρατηγοῦ Μελίου, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. 2 (1932), σελ. 320 - 326.

[4] Χωνιάτης, σελ. 33.

[5] Πλὴν τῆς μελέτης τοῦ κ. Κυριακίδου, βλ. καὶ H. Grégoire, Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας. Ἡ βυζαντινὴ Ἐποποιΐα στὴν ἱστορία καὶ στὴν ποίηση (Νέα Ὑόρκη, 1942), σελ. 117 κέ.

ὁριστικῶς οἱ Βυζαντινοὶ τὴν Κιλικίαν, πιθανώτατα δὲ πρέπει νὰ ταχθῇ εἰς τοὺς χρόνους Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ»[1].

Ἡ μνεία τῆς δευτέρας Ἀντιοχείας ἐθορύβησε τὸν Tafel. «Ultima, γράφει οὗτος, libelli nostri *(et usque ipsam Antiochiam)* quemnam sensus habeant, ego nondum inveni. Distinguitne scriptor inter ipsam urbem eiusque agrum? Quod vix credendum. Quare vero (si istud statueris) malo ordine post Antiochiam addit Laodiceam?»[2] Τὸ κείμενον ἐν τούτοις ἔχει καλῶς καὶ ἡ ἀπαρίθμησις τῶν πόλεων γίνεται κατὰ τὴν γεωγραφικήν των τάξιν, διότι ἡ δευτέρα Ἀντιόχεια εἶναι ἡ μεγάλη συριακὴ πόλις τοῦ Ὀρόντου.

Ἡ Ἀντιόχεια, καταληφθεῖσα προσωρινῶς ὑπὸ τῶν Περσῶν τῷ 540 καὶ ἀκολούθως, τῷ 637, ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀπηλευθερώθη ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ τὸν Νοέμβριον τοῦ 969. Ἡ πόλις μετὰ τῆς περιοχῆς της, παραμείνασα ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν μέχρι τοῦ 1085, ὁπότε κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀπετέλεσεν ἰδίαν στρατιωτικὴν καὶ διοικητικὴν περιφέρειαν ἔχουσαν ἐπὶ κεφαλῆς ἄρχοντας μὲ εὐρεῖαν δικαιοδοσίαν, τοὺς δοῦκας ἢ κατεπάνω[3]. Ἡ Ἀντιόχεια κατελήφθη τὴν 3ην Ἰουνίου 1098 ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων καὶ ἔγινεν ἡ ἕδρα τῆς ὁμωνύμου φραγκικῆς ἡγεμονίας. Παρὰ τὴν μακρὰν δουλείαν της, ἡ πρωτεύουσα τῆς Συρίας διετήρει ἀκόμη κατὰ τὸν ΙΒ′ αἰῶνα λείψανα τῆς παλαιᾶς αἴγλης. Εἰς τὸν σύγχρονον περιηγητὴν Ἰωάννην τὸν Φωκᾶν ἰδιαιτέραν ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ἡ λαμπρότης καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν τειχῶν καὶ ἡ ἀφθονία τῶν ποταμίων ὑδάτων. «Ἀλλὰ χρόνος, γράφει, καὶ βάρβαρος χεὶρ ταύτης τὸν ὄλβον ἠφάνισε, κἂν ἔτι περιαστράπτῃ πυργώμασιν, ἐπάλξεών τε ἰσχύι, εὐανθίᾳ περισχιζομένων ὑδάτων κελαρυσμοῖς, ἠρέμα πως διαχεομένου τῇ πόλει τοῦ ποταμοῦ καὶ περιζωννύοντος καὶ ὑγραῖς ἐπαφαῖς περιπλεκομένου τῶν πυργωμάτων αὐτῆς»[4].

[1] Στ. Κυριακίδου, Αὐτόθι, σελ. 326-327. Ἄλλην χρονολόγησιν βλ. παρὰ E. Honigmann, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches, (Βρυξέλλαι, 1935), σελ. 67 κέ.

[2] Tafel, Symbolæ criticæ, Α′, σελ. 107. Πρβλ. Tafel καὶ Thomas, Urkunden, τόμ. Α′, σελ. 272, σημ. 4.

[3] Πίνακα, ἀτελῆ καὶ ὄχι ἀπηλλαγμένον σφαλμάτων, τῶν δουκῶν καὶ κατεπάνω Ἀντιοχείας βλ. παρὰ G. Schlumberger, Sigillographie, σελ. 307-309. Πλεῖστα ὅσα σημεῖα τῆς προσωπογραφίας τῶν βυζαντινῶν διοικητῶν τῆς μεγάλης συριακῆς πόλεως διηυκρινήθησαν εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἐπιστημονικὰς συμβολὰς τοῦ αὐτοῦ διαπρεποῦς ἐρευνητοῦ περὶ τὴν Βυζαντινὴν Ἐποποιΐαν. Πρβλ. καὶ τὴν εἰδικὴν πραγματείαν τοῦ J. Laurent, Le duc d'Antioche Khatchatour 1068-1072, Byz. Zeitschrift, τόμ. 30 (1929-1930), σελ. 405-411.

[4] Ἰωάννου τοῦ Φωκᾶ, Ἔκφρασις ἐν συνόψει τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας μέχρις Ἱεροσολύμων κάστρων καὶ χωρῶν Συρίας, Φοινίκης καὶ τῶν κατὰ Παλαιστίνην Ἁγίων Τόπων, Migne, Patr. Græca, τόμ. 133, στ. 929.

Οἱ δισταγμοὶ τοῦ Tafel κατὰ τοῦτο μόνον εἶναι δικαιολογημένοι, καθ' ὅσον προξενεῖ πράγματι ἐντύπωσιν ὅτι ἐν ἐπισήμῳ αὐτοκρατορικῷ ἐγγράφῳ, διὰ τοῦ ὁποίου παρέχονται οἰκονομικαὶ προνομίαι εἰς ξένην δύναμιν, ἀναγράφεται καὶ ἡ Ἀντιόχεια, ἀπολεσθεῖσα ὁριστικῶς διὰ τὸ κράτος ἀπὸ τοῦ 1085. Τὸ πρᾶγμα ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἀνεξήγητον διὰ τὸν παρατηρητὴν τὸν γνωρίζοντα τὴν πολιτικὴν σκέψιν τῶν Βυζαντινῶν. Συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τούτων, κτήσεις καὶ χῶραι, βιαίως ἀποσπασθεῖσαι καὶ ὑπαχθεῖσαι ὑπὸ ἐχθρικὴν κυριαρχίαν, ἐξηκολούθουν νομιζόμεναι ὡς μέλη τῆς Αὐτοκρατορίας, προσωρινῶς ἀποξενωθέντα. Μετὰ πείσμονος προσηλώσεως ἡ βυζαντινὴ πολιτικὴ ἐνέμεινεν εἰς τὰς ἀπόψεις ταύτας. Μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν κρισιμωτέρων στιγμῶν τῆς κρατικῆς ἀποσυνθέσεως ὁ Orbis Byzantinus διετηρήθη ὡς θεμελιώδης ἔννοια διὰ τὴν ρύθμισιν τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων. Ἰδιαιτέρως ὅμως περὶ τῆς Λατινικῆς Ἀνατολῆς καὶ συγκεκριμένως περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀντιοχείας ἰσχύουν καὶ ἄλλοι οὐσιαστικοὶ παράγοντες ἀπορρέοντες ἐκ ρητῶν διεθνῶν συνθηκῶν. Ἔχομεν ἐν πρώτοις τὴν συνθήκην τοῦ 1108, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Βοημοῦνδος, ἡττηθεὶς εἰς τὸ Δυρράχιον, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Α′ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, «λίζιον γενέσθαι τοῦ σκήπτρου σου ἄνθρωπον καὶ ἵνα σαφέστερον εἴποιμι καὶ φανερώτερον, οἰκέτην καὶ ὑποχείριον»[1]. Διὰ δευτέραν φοράν, τῷ 1137, ὁ Ἰωάννης ὁ Κομνηνὸς ἐπέτυχε τὴν ὑποτέλειαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀντιοχείας[2], κυρίως ὅμως ἡ ἐπικυριαρχία τοῦ Βυζαντίου ἡδραιώθη μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μανουὴλ τοῦ Α′ (1158-1159), καθ' ἣν ὑπὸ δραματικὰς συνθήκας ὁ ἡγεμὼν Renaud de Châtillon παρέδωκε τὴν πόλιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα[3]. Οὐσιαστικῶς ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἡ Ἀντιόχεια μετεβλήθη εἰς «βυζαντινὸν προτεκτορᾶτον»[4], ἡ δὲ αἴγλη τῆς Αὐτοκρατορίας κατέκτησεν ὁλόκληρον τὸν λατινικὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς. Χαρακτηριστικὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ἡ μετὰ δέκα ἔτη (1168-1169) χαραχθεῖσα ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ἐν Βηθλεὲμ ναοῦ: «† Ἐτελειώθη τὸ παρὸν ἔργον διὰ χειρὸς Ἐφραὶμ μοναχοῦ ἱστοριογράφου καὶ μουσιάτορος, ἐπὶ τῆς βασιλείας Μανουὴλ μεγάλου βασιλέως πορφυρογεννήτου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ

[1] Ἄννα ἡ Κομνηνή, ΙΓ′, 12, τόμ. Β′, σελ. 209.

[2] F. Chalandon, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 131 κέ. Συναφὲς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ὑποτελείας τοῦ Λατίνου ἡγεμόνος εἶναι καὶ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν διορισμὸν Ἕλληνος δουκὸς Ἀντιοχείας, ὁ ὁποῖος τρόπον τινὰ ἀντιπροσώπευε τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου παρὰ τῇ ἡγεμονικῇ αὐλῇ καὶ ἐλάμβανε μέρος εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους. Αἱ σχετικαὶ ὅμως μαρτυρίαι δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀπολύτως πειστικαί: βλ. Αὐτόθι, σελ. 132-133, σημ. 3.

[3] Αὐτόθι, σελ. 444 κέ.

[4] Cl. Cahen, La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la Principauté franque d'Antioche, (Παρίσιοι, 1940), σελ. 410 κέ.

ἐπὶ τὰς ἡμέρας τοῦ μεγάλου ρηγὸς Ἱεροσολύμων κυροῦ Ἀμορὶ καὶ τοῦ τῆς ἁγίας Βηθλεὲμ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου κυροῦ Ραούλ, ἐν ἔτει ,ςχοζ'»[1]. Ὡς ὀρθῶς παρετηρήθη, ἡ ἐπιγραφὴ «ἀναγνωρίζει καὶ μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ ἐπὶ τοῦ βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων»[2]. Εἶναι πολὺ φυσικὸν ὁ Ἀλέξιος ὁ Γ', ἀπολύων τῷ 1198 τὸ χρυσόβουλλον, διὰ τοῦ ὁποίου παρείχοντο προνομίαι εἰς τὴν Βενετίαν, παλαιὰν καὶ ταύτην κτῆσιν τῆς Αὐτοκρατορίας, νὰ ἀποβλέψῃ πρὸς τοὺς ἀναμφισβητήτους τούτους δεσμούς, οἵτινες συνέδεον τὴν Ἀντιόχειαν πρὸς τὸν βυζαντινὸν κόσμον.

***

Οὕτω περατοῦται ἡ μακρὰ ἀπαρίθμησις τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν πόλεων τῆς Αὐτοκρατορίας, εἰς τὰς ὁποίας οἱ Βενετοὶ συμφώνως πρὸς τὰ συνθήκας τοῦ 1198, εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀσκοῦν ἐλευθέραν ἐμπορίαν. Ὡς δύναταί τις εὐκόλως νὰ διαγνώσῃ, ὁ συντάξας τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ' ἀκολουθεῖ εἰς τὴν διαδρομήν του ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀδριατικῆς μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ὀρόντου ὑποτυπώδη γεωγραφικὴν τάξιν. Αἱ διοικητικαὶ περιφέρειαι τοῦ Κράτους κατανέμονται εἰς πέντε διακεκριμένας ὁμάδας, μολονότι αὗται οὐδαμοῦ ἀναφέρονται ρητῶς.

Ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς πλησιέστερον πρὸς τὴν Βενετίαν κειμένης καὶ ἀπωτέρας πρὸς δυσμὰς ἐπαρχίας, ἀπὸ τοῦ θέματος δηλονότι ταῦ Δυρραχίου, καὶ κατευθυνόμενος πρὸς νότον, ὁ συντάκτης καταλέγει ἐν πρώτοις τὰς κατὰ τὴν ἠπειρωτικὴν ἀκτὴν ἢ εἰς τὴν ἄμεσον αὐτῆς ἐνδοχώραν εὑρισκομένας διοικητικὰς περιφερείας τῆς Ἱεριχοῦς καὶ Κανίνων, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Δρυϊνουπόλεως. Εἰσχωρῶν ἀκολούθως εἰς τὸ ἐσωτερικόν, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὰ νοτιοανατολικά, μνημονεύει τὰς ἐπαρχίας Δεαβόλεως, Κολωνίας, Ἀχρίδος, Πρέσπας, Καστορίας καὶ Σερβίων. Ἐγκαταλείπων ὅμως τὴν πορείαν ταύτην, τρέπεται ἀποτόμως πρὸς βορρᾶν καὶ δι᾽ αὐθαιρέτου ἅλματος φθάνει εἰς τὸ θέμα Τριαδίτσης, τῆς σημερινῆς Σόφιας, καὶ Βελεβουσδίου, ἐκεῖθεν δέ, ὀπισθοδρομῶν πάλιν πρὸς τὰ βορειοδυτικά, μνημονεύει τὴν βορειοτάτην ἐπαρχίαν τῆς Ναϊσσοῦ καὶ Βρανιτζόβης, τῆς ὁποίας τὸ κατὰ τὴν Βρανίτζοβαν σύνορον εὑρίσκετο ἐπὶ τοῦ ροῦ τοῦ Δουνάβεως. Εἶτα, κατερχόμενος πρὸς τὴν μακεδονικὴν περιοχήν, ὁ συντάκτης καταλέγει τὰς περιφερείας Σκοπίων μετὰ τῆς ἐπισκέψεως Κορίτων, Ζαγορίων, πρὸς ἀνατολάς, Μαλεσόβης καὶ Μοροβίσδου, Στρουμίτζης, Πριλάπου, Πελαγονίας, Μολυσκοῦ καὶ Μογλένων, τὸ θέμα Βερροίας μετὰ τοῦ κατεπανικίου Κίτρους καὶ τέλος τὸ θέμα Βολεροῦ,

---

[1] G. de Jerphanion, Les inscriptions Cappadociennes et l'histoire de l'Empire Grec de Nicée, Orientalia Christiana Periodica, τόμ. 1 (1935), σελ. 244.

[2] Αὐτόθι, σελ. 246.

Στρυμόνος καὶ Θεσσαλονίκης. Οὕτω συμπληροῦται ἡ πρώτη γεωγραφικὴ ὁμάς, περιλαμβάνουσα τὰς διοικητικὰς περιφερείας τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς βορείου Ἠπείρου, τῆς ἀρχαίας Μυσίας καὶ τῆς Μακεδονίας.

Ὁρμώμενος καὶ πάλιν ἀπὸ τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ συντάξας τὸ χρυσόβουλλον τοῦ 1198 ἐπιχειρεῖ τὴν ἀπαρίθμησιν δευτέρας ὁμάδος ἐπαρχιῶν. Μετὰ τὸ θέμα Νικοπόλεως, τὸ ὁποῖον περιελάμβανεν ὁλόκληρον τὴν δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ἀπὸ Ἰωαννίνων μέχρι Ναυπάκτου, ἀναγράφονται αἱ παρακείμεναι νῆσοι Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Ζάκυνθος, Λευκὰς καὶ Ἰθάκη, μεθ᾽ ἃς τὰ δύο ὅρια τῆς Πελοποννήσου, τὸ ὅριον Πατρῶν καὶ Μεθώνης, περιλαμβάνον πιθανῶς ὁλόκληρον τὸ δυτικὸν καὶ νότιον τμῆμα τῆς χερσονήσου, καὶ τὸ ὅριον Κορίνθου, Ἄργους καὶ Ναυπλίου. Ἀναφέρονται ἀκολούθως τὸ ὅριον Θηβῶν καὶ Εὐρίπου (Εὐβοίας) μετὰ τῶν νήσων Ἄνδρου, Κέω, Μήλου κλπ., ἡ Δωδεκάνησος (Κυκλάδες), ἡ Μυτιλήνη, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Ρόδος, ἡ Κῶς μετὰ τῆς Στροβίλου, ἡ Κρήτη καὶ ἡ Κύπρος.

Μετὰ ταῦτα, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν Στερεὰν καὶ ὁρμώμενος ἀπὸ τοῦ ὁρίου Ἀθηνῶν, ὁ αὐτοκρατορικὸς γραμματεὺς ἀναγράφει τὰς περιφερείας τῆς ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος καὶ τῆς Θεσσαλίας, μνημονεύων τὰς ἐπαρχίας Λεβαχάτων καὶ Βλαχίας μετὰ τῆς ἐπισκέψεως Δημητριάδος, τῶν δύο Ἁλμυρῶν, τῶν ἐπισκέψεων Ῥεβενίκου καὶ Φερσάλων καὶ Δομοκοῦ καὶ Βεσαίνης, ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν χαρτουλαράτων Ἐξεροῦ καὶ Δοβροχουβίστης, τὴν πόλιν τῶν Τρικάλων, τὴν ἐπαρχίαν Λαρίσης καὶ τὴν ἐπίσκεψιν Πλαταμῶνος.

Ἡ τετάρτη ὁμὰς περιελάμβανε τὰς θρακικὰς περιοχὰς μέχρι τοῦ Αἵμου. Πρῶτον ἤρχετο τὸ παλαιὸν θέμα Μακεδονίας καὶ Θράκης μετὰ τῆς ἐπισκέψεως Χοιροβάκχων, τῆς πόλεως τῆς Σηλυβρίας καὶ τῶν ἐπισκέψεων Τζουρουλοῦ καὶ Θεοδωρουπόλεως καὶ Μεσσήνης, Ἀρκαδιουπόλεως καὶ Βουλγαροφύγου. Ἠκολούθουν αἱ ἐπαρχίαι Χερρονήσου πρὸς νότον, Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου βορειότερον καὶ Ἀγχιάλου, κατὰ τὴν ἀκτὴν τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Τελευταῖον ἤρχετο τὸ τετραμερὲς θέμα Φιλιππουπόλεως, Βερόης, Μόρρας, καὶ Ἀχριδοῦς.

Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὁ συντάκττης διαπεραιοῦται διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς τὴν βορείαν ἀκτὴν τῆς Βιθυνίας, ὅπου ἔκειτο ἡ ἐπαρχία Μεσοθυνίας καὶ ἡ ἐπίσκεψις Δαματρύος. Κατευθυνόμενος πρὸς νότον, συναντᾷ τὴν ἐπαρχίαν Νικομηδείας καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ὑπαγομένην ἐπίσκεψιν Πυλῶν καὶ Πυθίων. Δυτικώτερον ἔρχεται τὸ θέμα Ὀψικίου καὶ Αἰγαίου μετὰ τῆς ἐπισκέψεως Λοπαδίου καὶ Ἀπολλωνιάδος, νοτίως δὲ τούτων ἡ ἐπαρχία Ἀχυράους. Κατὰ τὴν δυτικὴν ἀκτήν, ἔναντι τῆς Λέσβου, εὑρίσκεται ἡ περιφέρεια Ἀτραμυττίου. Ἀκολούθως, διασπῶν πρὸς στιγμὴν τὴν γεωγραφικὴν ἑνότητα, ὁ συντάκτης τοῦ χρυσοβούλλου ἀναγράφει τὸ θέμα Μυλάσης καὶ Μελανουδίου, ἐπανερχόμενος δὲ βορειότερον καὶ οἱονεὶ ἐπανασυνδέων τὴν ταραχθεῖσαν

τάξιν, μνημονεύει τὰ θέματα Μαιάνδρου, Νεοκάστρων καὶ Φιλαδελφείας. Ἀκολουθῶν τέλος τὴν διὰ Φιλαδελφείας καὶ Λαοδικείας μεσογειακὴν ὁδόν, καταλήγει εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀτταλείας, Σελευκείας, Ἀντιοχείας τῆς ἐπὶ τῷ Κράγῳ καὶ τῆς Λαοδικείας. Τελευταία ἀναγράφεται ἡ μεγάλη Ἀντιόχεια τῆς Συρίας.

Ἡ διοικητικὴ διαίρεσις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, οἵαν παριστάνει αὐτὴν τὸ ὑπὲρ τῶν Βενετῶν χρυσόβουλλον τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ', ἐμφανίζει κατακερματισμὸν εἰς τὸ ἔπακρον τῶν παλαιοτέρων διοικητικῶν περιφερειῶν. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶναί τι τὸ ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὸν τῆς κριοίμου ταύτης ἐποχῆς τοῦ ΙΒ' λήγοντος αἰῶνος, καθ' ἣν ἐπικρατοῦν κεντρόφυγες δυνάμεις καὶ ἡ Αὐτοκρατορία φέρεται πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διάσπασιν καὶ τὴν κατάρρευσιν. Εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς κυρίως ἐπαρχίας τὰ συμπτώματα ταῦτα παρατηροῦνται ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Βασιλείου τοῦ Β'. Ὑπερβολικὸν πάντως εἶναι τὸ γραφὲν ὅτι «ἡ διαρρύθμισις τῶν δυτικῶν θεμάτων, οἵα παρουσιάζεται εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ' τοῦ 1198, πρέπει νὰ εἶναι ἔργον κατὰ μέγα τοὐλάχιστον μέρος τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου, συντελεσθὲν τοῦτο μὲν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πολέμου καὶ ἕνεκα τῶν αναγκῶν αὐτοῦ, τοῦτο δὲ μετὰ τὸ εὐτυχὲς αὐτοῦ τέρμα καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῶν τέως εἰς τὸ κράτος τοῦ Σαμουὴλ ἀνηκουσῶν χωρῶν, αἵτινες ἔπρεπε νὰ ὀργανωθῶσι διοικητικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς»[1]. Εἰς τὴν προϊοῦσαν κατάτμησιν δὲν διακρίνομεν συνειδητὴν μεταρρυθμιστικὴν προσπάθειαν, ἀλλ' ἀποσύνθεσιν, ἡ ὁποία εἶναι ἀπότοκος γενικωτέρας ῥοπῆς καὶ ἡ ὁποία, ἄλλοτε ἐπιδεινουμένη, ἄλλοτε ἀνακοπτομένη, καταλήγει εἰς τὸν κατακερματισμὸν τοῦ 1198.

Ἐκ τῆς συγκριτικῆς μελέτης πάντων τῶν στοιχείων τῶν παρεχομένων ὑπὸ τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ' ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς πληροφορίας ἄλλων ἄλλης φύσεως πηγῶν προέκυψε σαφῶς ὅτι εἰς τὰς γενικάς της γραμμὰς ἡ εἰκών, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ ἔγγραφον τοῦτο, δὲν ἀφίσταται οὐσιωδῶς τῆς πραγματικότητος. Ὑπάρχουν βεβαίως ἐν τῇ μακρᾷ ἀπαριθμήσει τῶν βυζαντινῶν διοικητικῶν περιφερειῶν σημεῖα σκοτεινὰ καὶ ἀμφισβητήσιμα: ὅσα ἀναφέρονται εἰς τμήματα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐδάφους, ὅπου ἡ βουλγαρικὴ ἐπανάστασις καὶ ἡ σερβικὴ χειραφέτησις ἢ ἄλλαι χωρισταὶ ἐνέργειαι ἐδημιούργησαν διαφορετικὰς πραγματικὰς καταστάσεις· ὅσα καταφανῶς ὀφείλονται εἰς τὴν πλημμελῆ ὁρολογίαν, ὡς αὕτη παρεδόθη ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ κειμένου· ἄλλα τέλος, πρὸς τὰ ὁποῖα μετ' ἐπιφυλάξεως πρέπει νὰ ἀποβλέψῃ ὁ ἐρευνητὴς ὡς παρέχοντα πληροφορίας ἥκιστα πιθανάς.

[1] Στ. Κυριακίδου, Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 414. Πρβλ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ G. Ostrogorsky, Geschichte des byz. Staates, σελ. 221, σημ. 2.

Παρὰ τὰς ἀτελείας ταύτας, τὰ ἱστορικὰ δεδομένα τὰ παρεχόμενα ὑπὸ τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ 1198 δύνανται νὰ χρησιμεύσουν ὡς βάσις διὰ πᾶσαν περαιτέρω διερεύνησιν, πολλῷ μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ συντάξας τὸ ἔγγραφον εἶχεν ἀναμφισβητήτως πρὸ ὀφθαλμῶν ἐπισήμους πηγὰς τῆς αὐτοκρατορικῆς Γραμματείας, δημοσιονομικοῦ πιθανώτατα χαρακτῆρος, ἴσως αὐτὸ τοῦτο τὸ κεντρικὸν ἐδαφονόμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως[1]. Ἡ μελέτη καὶ ἄλλου πολυτίμου κειμένου, τῆς Partitio Romaniæ, θέλει διαφωτίσει τὸ πρόβλημα τῆς καθ' ὅλου ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ὀλίγα ἔτη βραδύτερον, μικρὸν πρὸ τῆς καταλύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ὑπὸ τῶν Λατίνων τῆς Τετάρτης Σταυροφορίας (1204). Ἡ ἔρευνα τοῦ ἐγγράφου τούτου θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον τοῦ δευτέρου κεφαλαίου τῆς παρούσης ἐργασίας.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

[1] Περὶ τούτου βλ. Fr. Dölger, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, σελ. 92 κέ.

ΑΙ ΒΟΛΑΙ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΕΑΣ

Μεταξὺ τῶν ἐθιμικῶν σχέσεων βοσκῆς, ἐκείνη ἡ ὁποία ἐκίνησε περισσότερον τὴν προσοχὴν ἀπὸ νομικῆς, *ἀλλὰ* καὶ ἀπὸ γεωργικοϊκονομικῆς ἐπόψεως, ὑπῆρξεν ἡ εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἰσχύσασα, εἴς τινα δέ, ὡς λ.χ. τὴν Φθιώτιδα[1], τὴν Σκῦρον[2], ὡρισμένα σημεῖα τῆς Μάνης[3], καὶ μέχρι σήμερον ἰσχύουσα[4], κατὰ τὴν ὁποίαν—ἐν γενικαῖς γραμμαῖς—ἐπὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀπεριφράκτου ἀγροῦ εἰς ἓν μὲν πρόσωπον ἀνήκει τὸ δικαίωμα καλλιεργείας, εἰς ἕτερον δὲ τὸ τῆς βοσκῆς τῆς μετὰ τὸν θερισμὸν καὶ ἀποκομιδὴν τῶν καρπῶν ἀπομενούσης καλάμης, ὡς καὶ τοῦ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀγραναπαύσεως (οὔσης ὑποχρεωτικῆς) φυομένου ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοφυοῦς χόρτου[5]. Ἀμφότερα δὲ τὰ δικαιώματα ταῦτα, ἀνεξάρτητα τελείως ἀλλήλων, εἶναι κληρονομητὰ καὶ ἀπαλλοτριωτὰ κεχωρισμένως.

Τὸ ἐθιμικὸν τοῦτο δικαίωμα παρέσχεν εἰς τοὺς Ἕλληνας νομικοὺς καὶ τὰ δικαστήρια πολλὴν ἀμηχανίαν, διότι, ἐμφανίζον διχασμὸν τῆς κυριότητος, παρίσταται ἀπροσάρμοστον πρὸς τὴν νομικὴν ἀρχὴν τοῦ βυζαντινο-ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ νεωτέρου, τοῦ ἑνιαίου, δηλονότι, καὶ ἀδιαιρέτου τῆς κυριότητος ἐπὶ τῶν ἀκινήτων, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ πρὸς τὴν ἑτέραν ἀρχὴν superficies solo cedit τοῦ δικαίου τούτου.

Παρὰ τὸ ἐνδιαφέρον ὅμως, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὸ ἐν λόγῳ ἔθιμον, δὲν ἐξητάσθη μέχρι σήμερον ἐπαρκῶς, ἀλλὰ μόνον περιωρισμένως, ἀπὸ τῆς

---

[1] Περὶ αὐτοῦ βλ. Γνωμοδότησιν Π. Παπαρρηγοπούλου, Ἰ. Εὐκλείδου, εἰς Θέμιδα Ἀγγελοπούλων, Α', 538.—Νόμον 5091/1931/ καὶ Π.Δ. τῆς 13/25-5-1932, ἀντικατασταθέντα διὰ τοῦ Α.Ν. 1028/1946/ «περὶ καταργήσεως χωριστῶν δικαιωμάτων χορτονομῆς», κυρωθέντος καὶ τροποποιηθέντος ὑπὸ τοῦ Ν. 187 τῆς 4/9-12-1946.

[2] Μιχ. Στεφανίδου, Τὸ ἐθιμικὸν δικαίωμα τῆς χορτονομῆς ἐπὶ ἀλλοτρίου ἐδάφους, εἰς Ἐπιθεώρησιν Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, περίοδ. Β', ἔτος ΙΘ', τεῦχ. α' (Ἀθῆναι, 1940), 55 ἑπ.—Ἀπόφασις Πρωτοδ. Χαλκίδος 916/1908/, εἰς Θέμιδα Ἀγγελοπούλων, ΚΑ', 48.

[3] Ἰ. Τσιγκουράκου, Δικαίωμα χορτονομῆς ἐξ ἐθίμου, εἰς περιοδικὸν «Δικαστική», Β' (1930), μέρος Γ', 5.

[4] Ἐφ' ὅσον ὑφίστατο κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (ἄρθρ. 59 Εἰσαγωγικοῦ νόμου Ἀ.Κ. ὑπ' ἀριθ. 2783/1941/).

[5] Ἀπὸ ἐπόψεως ἰσχύοντος δικαίου βλ. Χρ. Θηβαίου, Ἐθιμογενὴς κοινοχρησία βοσκῆς, εἰς Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, 3 (1936), 485 ἑπ.—Τοῦ αὐτοῦ, Ἑλληνικὸν Γεωργικὸν Δίκαιον, τόμ. Α' (Ἀθῆναι, 1949), 146 ἑπ.

ἐπόψεως κυρίως τῆς ἐφαρμογῆς του, ἡ δὲ ἐπ' αὐτοῦ νομολογία τῶν κατωτέρων δικαστηρίων δὲν ὑπῆρξε παγία. Ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἐθίμου τούτου εἰς τὴν Ἑλλάδα παραμένει ἄγνωστος. Κατ' ἀκολουθίαν, πᾶσα προσπάθεια διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τούτων δὲν δύναται παρὰ νὰ εἶναι χρήσιμος διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς νομικῆς του φύσεως.

Ἐνταῦθα δὲν προτιθέμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν τὰ κατὰ τὸ ἔθιμον εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ· θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν νῆσον Κέαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκεται ἐπίσης, καὶ θὰ τὸ ἐξετάσωμεν ἀπὸ τοῦ σημείου, καθὸ αἱ σχετικαὶ πηγαὶ μᾶς βοηθοῦν ἐπαρκῶς. Θὰ τὸ συσχετίσωμεν δὲ καὶ πρὸς τὸ τῶν ἄλλων μερῶν, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι γνωστὴ ἡ ὕπαρξίς του, ἐφ' ὅσον τοῦτο συμβάλλει εἰς τὴν διασάφησίν του.

Ἐκ τῶν ἱστορησάντων τὰ κατὰ τὴν νῆσον Κέαν ἀναφέρουν τὸ ἔθιμον ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης[1] καὶ ὁ Ἰω. Ψύλλας[2].

Ἐκ τούτων, ὁ πρῶτος γράφει σχετικῶς: «Ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως κτη»μάτων συμβαίνει νὰ ὑπάρχωσι δύο κύριοι, ὧν ὁ μὲν ἔχει τὴν κυριότητα, ὁ »δὲ τὸ δικαίωμα τῆς νομῆς, τοῦτο δὲ τὸ δικαίωμα λέγουσι *βολήν*· ἐπομένως »ὅταν θερίσῃ ὁ κύριος τοῦ κτήματος τοὺς δημητριακοὺς καρπούς, δὲν δύναται »νὰ δώσῃ εἰς τὰ ζῷα αὐτοῦ τὴν ἐναπολειπομένην καλαμιά, διότι ἀνήκει εἰς »ἄλλον, ἔχοντα ἐπ' αὐτῆς κυριότητα ἢ ἔχοντα τὴν βολήν».

Ὁ δὲ Ἰ. Ψύλλας, στηριζόμενος εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὀνομασίαν τοῦ ἐθίμου «*βολή*», θεωρεῖ πιθανώτερον ὅτι τοῦτο ἐγεννήθη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, «παρέμεινε δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἑνετικῆς κατακτήσεως καὶ ἐπὶ τουρκο»κρατίας, διότι συνέφερεν εἰς τοὺς κατακτητὰς νὰ ἀφήσουν εἰς τοὺς ὑποδου»λωθέντας μεγάλας ἐκτάσεις γαιῶν ἀπεριτειχίστων καὶ ἀδένδρων, εἰς οὓς »παρεχωρήθη καὶ τὸ δικαίωμα νὰ σπείρωσι καὶ νὰ θερίζωσιν, ἀλλὰ τὸ χόρτον »ἐπεφύλαξαν διὰ τὰ ποίμνιά των. Ἐξ οὗ συνέβη ἐπὶ τῶν ἀδένδρων καὶ ἀπε»ριτειχίστων τούτων ἐκτάσεων τῆς βολῆς πλεῖστοι ὅσοι νὰ ὑπάρχωσι κύριοι »ἐπὶ τῆς βολῆς, εἰς πολλὰ χωράφια διαιρουμένης, ὧν ἕκαστον ἄλλον κύριον »εἶχεν, ἡ δὲ βολή, ἐκ πολλῶν χωραφίων ἀποτελουμένη, ἕνα ἀνεγνώριζε κύριον »τοῦ χόρτου, εἰς ἣν ἔβοσκεν ἀκωλύτως τὰ ποίμνιά του. Ὑπῆρχον ἐπομένως »πολλοὶ κύριοι, οἱ μὲν τοῦ σπείρειν καὶ θερίζειν, ἕκαστος εἰς τὸ χωράφιόν »του, τὸ σύνολον τῶν ὁποίων ἀπετέλει τὴν βολήν, ὁ δὲ τοῦ χόρτου ἐφ' ὅλης »τῆς βολῆς ἢ τοῦ συνόλου τῶν χωραφίων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ βολή... Ὁ

---

[1] Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων νήσων κατὰ μέρος. Ἄνδρος, Κέως (Ἀθῆναι, 1880), 243.

[2] Ἱστορία τῆς νήσου Κέας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς (Ἀθῆναι, 1920), 162 ἑπ. καὶ 287.

»κύριος τοῦ χωραφίου δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ περιτειχίζῃ αὐτό...» [1]. Κατωτέρω δὲ ὁ ἴδιος λέγει: «Ἡ βολή... ἀπαρτιζομένη ἐκ πολλῶν ἀγρῶν, »ἀνηκόντων εἰς διαφόρους ἰδιοκτήτας, εἶναι κτῆμα ἑτέρου, ὅστις εἶναι κύριος »τῆς χορτονομῆς. Ἄρα ἕκαστος ἀγρὸς ἐν τῇ βολῇ ἔχει δύο κυρίους. Ὁ μὲν »εἶναι κύριος τοῦ ἀγροῦ, δυνάμενος νὰ σπείρῃ καὶ νὰ θερίζῃ, νὰ πωλῇ αὐτὸν »καὶ νὰ διαθέτῃ κληρονομικῶς. Ὁ δὲ εἶναι κύριος τῆς χορτονομῆς δυνάμενος »ἐπίσης νὰ πωλῇ αὐτὴν καὶ διαθέτῃ κατὰ βούλησιν» [2].

Οὕτω περιγράφουν τὸ ἔθιμον τῆς βολῆς οἱ ἱστορικοὶ τῆς νήσου.

Πλὴν ὅμως τῶν πληροφοριῶν τῶν συγγραφέων τούτων, ὑπάρχουν καὶ διάφορα ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὰς βολὰς τῆς Κέας, τὰ ὁποῖα διαφωτίζουν ἀρκούντως τὰ κατ᾽ αὐτὰς εἰς τρόπον, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν βάσιν ἐπαρκῆ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀμέσου προελεύσεώς των.

Κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν ἐποχὴν τὸ ζήτημα τῶν βολῶν τῆς νήσου ἀπησχόλησεν εἰς δύο περιπτώσεις τὴν Κυβέρνησιν. Πρῶτον μέν, κατὰ τὸ ἔτος 1828, ὅτε πρόσφυγες ἐκ τῆς γειτονικῆς Καρύστου καὶ τῶν Στύρων κατέφυγον εἰς τὴν Κέαν μετὰ τῶν ποιμνίων των καὶ ἔβοσκον εἰς τὰς νομάς της, ἀρνηθέντες τὴν πληρωμὴν εἰς τοὺς κυρίους αὐτῶν ἀποζημιώσεως διὰ τὴν βοσκήν, δεύτερον δέ, κατὰ τὰ ἔτη 1829, 1830 καὶ 1831, ὁπότε οἱ κύριοι τῆς καλλιεργείας τῶν ἀγρῶν τῆς νήσου—οἱ ὁποῖοι ἀγροὶ ἀπετέλουν τὰς βολὰς—ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν ἰδιοκτητῶν τούτων καὶ ἐζήτησαν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἀπαλλάξῃ τὰ κτήματά των ἀπὸ τοῦ δικαιώματος τῆς χορτονομῆς, προσεφέροντο δὲ νὰ πληρώνουν εὐχαρίστως εἰς τὸ Δημόσιον φόρον βοσκῆς ἀντὶ τοῦ μέχρι τοῦδε πληρωνομένου μισθώματος πρὸς τοὺς ἰδιοκτήτας τῶν βολῶν.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ Κυβέρνησις διὰ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 722 τῆς 5 Μαΐου 1828 ἐγγράφου της [3] ἀνεγνώρισεν εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας τῶν βοσκῶν τὸ δικαίωμα νὰ ἀποζημιωθοῦν ὑπὸ τῶν προσφύγων Καρυστίων διὰ τὴν νομήν, ἀλλὰ λόγῳ τῶν δεινοπαθημάτων τῶν τελευταίων ὑπέδειξεν εἰς τοὺς πρώτους, νὰ ἀρκεσθοῦν νὰ τοὺς πληρωθῇ τὸ ἥμισυ τοῦ καθωρισμένου διὰ τὰς βολὰς μισθώματος. Τοῦτο ἐδέχθησαν οἱ ἰδιοκτῆται.

Οἱ πρόσφυγες ὅμως φαίνεται ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἀπεδέχθησαν εὐχαρίστως τὰς εὐνοϊκὰς δι᾽ αὐτοὺς ὑποδείξεις τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ παρέσυρον διὰ τῆς στάσεώς των καὶ τοὺς ἐντοπίους ποιμένας, οἱ ὁποῖοι, ἐνῷ ἀρχικῶς ἐνεφανίσθησαν σύμμαχοι τῶν δικαιούχων τῶν βολῶν κατὰ τῶν προσφύγων [4],

[1] Ἔνθ᾽ ἀν., 162.

[2] Ἔνθ᾽ ἀν., 287.

[3] Τὸ ἔγγραφον τοῦτο βλέπε εἰς τὸ ἐν τέλει τῆς παρούσης Παράρτημα ὑπ᾽ ἀριθ. 1. Εἰς τὸ Παράρτημα τοῦτο δημοσιεύομεν μὲ αὔξοντα ἀριθμὸν τὰ σχετικὰ μὲ τὰς βολὰς ἔγγραφα, τὰ μὴ καταχωριζόμενα ἐν ἀποσπάσματι εἰς τὸ κείμενον.

[4] Βλ. εἰς Παράρτημα ὑπ᾽ ἀριθ. 2 καὶ 6 ἔγγραφα.

μετέπειτα ἠρνοῦντο καὶ οὗτοι νὰ πληρώνουν τὸ μίσθωμα τῆς βοσκῆς εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας αὐτῆς. Προσέτι δὲ ἐζήτησαν ῥητῶς καὶ τὴν κατάργησιν τῶν βολῶν, ὑποβαλόντες πρὸς τοὺς ἐν τῇ Συνελεύσει Πληρεξουσίους των ὑπόμνημα ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26 Αὐγούστου 1829 [1], διὰ τοῦ ὁποίου τοὺς ἐζήτουν νὰ ἐνεργήσουν σχετικῶς παρὰ τῇ Κυβερνήσει.

Πρὸ τῆς ὑποβολῆς τοῦ ὑπομνήματος τῶν καλλιεργητῶν, καὶ οἱ ἰδιοκτῆται τῶν βολῶν εἶχον ἀπευθυνθῆ δι᾽ ἀναφορᾶς των πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐπικαλούμενοι τὴν προστασίαν της κατὰ τῶν ἰδιοκτητῶν τῆς καλλιεργείας τῶν ἀγρῶν [2].

Ἡ Κυβέρνησις ἀμφοτέρας τὰς πρὸς αὐτὴν ἀναφορὰς τῶν ἐνδιαφερομένων ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ἔκτακτον Ἐπίτροπον τῶν Βορείων Κυκλάδων, ζητοῦσα νὰ τὴν πληροφορήσῃ ἐπὶ τῶν ἐν αὐταῖς διαλαμβανομένων. Εἰς ἀπάντησιν ὁ Ἔκτακτος Ἐπίτροπος ὑπέβαλε τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 4903 τῆς 17 Ὀκτωβρίου 1829 ἔγγραφόν του, διὰ τοῦ ὁποίου ἀρκεῖται νὰ παράσχῃ πρὸς τὴν Γενικὴν Γραμματείαν τῆς Ἐπικρατείας πληροφορίας περὶ τοῦ ἐθίμου τῶν βολῶν, ἀρνεῖται ὅμως νὰ ἐκφέρῃ γνώμην περὶ τῆς δοτέας εἰς τὸ ζήτημα λύσεως [3].

Ἡ ἄρνησις τῆς πληρωμῆς μισθώματος διὰ τὴν βοσκὴν ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν τῆς καλλιεργείας τῶν χωραφίων καὶ ἡ ἀξίωσίς των περὶ καταργήσεως τῶν βολῶν ὑπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ ἐπέλθῃ ἀναστάτωσις εἰς τὴν νῆσον, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι διῃρέθησαν εἰς δύο ἀντιμαχομένας μερίδας, εἰς τὴν τῶν γεωργῶν ἀφ᾽ ἑνός, καὶ τὴν τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν βολῶν ἀφ᾽ ἑτέρου.

Τὰ διεστῶτα ἐπεχείρησαν νὰ συμβιβάσουν κατὰ τὸ ἔτος 1830 αἱ τοπικαὶ Ἀρχαί. Πρὸς τοῦτο ὁ Διοικητὴς Ἄνδρου καὶ Κέας ἀπηύθυνε τὴν ὑπ᾽ ἀριθ. 414 καὶ ἀπὸ 2 Ὀκτωβρίου 1830 Διακήρυξίν του [4] πρὸς τοὺς κατοίκους καὶ παροίκους τῆς νήσου Κέας, διὰ τῆς ὁποίας, μετὰ μακρὸν πρόλογον, ἀναφέρει καὶ τὰ ἑξῆς ἐνδιαφέροντα ἀμέσως τὸ ζήτημα: «...Ἐπὶ τούτοις ὀφείλω νὰ σᾶς »διακοινώσω ὅτι ἡ ἰδιοκτησία ἑκάστου εἶναι ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστος, ὅτι οἱ »θεῖοι καὶ πολιτικοὶ νόμοι τὴν ὑπερασπίζονται. Προσκαλοῦνται λοιπὸν καὶ »προτρέπονται παρὰ τῆς Διοικήσεως ταύτης οἱ πολῖται, ποιμένες, κάτοικοι »καὶ πάροικοι τῆς Νήσου ταύτης, ὅσοι νέμονται καὶ σφετερίζονται αὐθαιρέ»τως καὶ δυναστικῶς τὰς κτηνοβοσκὰς τῶν ἀποχωραφίων κοινῶς δὲ [βολῶν] »ν᾽ ἀποδώσουν πρὸς τοὺς νομίμους ἰδιοκτήτας αὐτῶν, ὅσα χρεωστοῦνται πρὸ »δύο ἤδη χρόνων καὶ νὰ συμβιβασθοῦν τὰ μέρη κατὰ τὴν Δικαιοσύνην καὶ »ἐπιείκειαν· νὰ συμφωνήσουν τοῦ λοιποῦ μὲ τοὺς ἰδιοκτήτας τῶν διαληφθέν-

[1] Ὅρα τοῦτο εἰς Παράρτημα ὑπ᾽ ἀριθ. 2.

[2] Τὴν ἀναφορὰν ταύτην τῶν *βολιούχων* δὲν ἀνεύρομεν.

[3] Ταύτην δὲν δημοσιεύομεν ὡς μὴ προσθέτουσαν νέον τι ἐνδιαφέρον τὸ θέμα.

[4] Καὶ τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀπόκειται εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

»των (sic) Βολῶν περὶ τοῦ ἐνοικίου αὐτῶν, παύοντες εἰς τὸ ἑξῆς τοῦ ν' ἀπαι»τῶσιν ἀβασίμως καὶ νὰ σφετερίζωνται μὲ τὸ δικαίωμα τοῦ ἰσχυροτέρου τὴν »ἰδιοκτησίαν τῶν ἄλλων ἐπὶ τὰς ῥηθείσας βολάς, τὰς ὁποίας οἱ μὲν ἔχουν »ἀγορασμένας, οἱ δὲ προικισμένας ἐξ ἀμνημονεύτων αἰώνων—διὰ τοὺς ἐκτε»θέντας λόγους... Ὁ Διοικητὴς Ν. Γαζέτης».

Ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ Διοικητοῦ ἀπέμεινεν ἄκαρπος, διότι ὁ διορισθεὶς εἰς Κέαν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸ ἔτος 1830 ἐξ ἀφορμῆς ἀκριβῶς τοῦ ζητήματος τούτου Διοικητικὸς Τοποτηρητὴς εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 97 καὶ ἀπὸ 8 'Απριλίου 1831 ἔγγραφόν του πρὸς τὸν Διοικητὴν Ἄνδρου καὶ Κέας ἀναφέρει, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὰ ἑξῆς: «... Ἡ ὑπόθεσις τῶν βολῶν διήρεσεν »ἤδη καὶ τοὺς οἰκοκυροὺς λεγομένους (γεωργοὺς) καθ' ὅλων τῶν προκρίτων »τῶν ἐχόντων τὰς βολάς, δηλονότι ἑκατέρων τῶν ἀναφερομένων μερῶν τῶν »Προκρίτων...»[1].

Κατόπιν τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρηθέντος συμβιβασμοῦ ὑπὸ τῶν τοπικῶν 'Αρχῶν, δὲν ἀπέμενε πρὸς ῥύθμισιν τοῦ ζητήματος παρὰ ἡ ἄμεσος ἐπέμβασις τῆς Κυβερνήσεως. Πράγματι δὲ ἐπελήφθη αὕτη τῆς ὑποθέσεως καὶ ἐζήτησε κατ' ἀρχὰς παρὰ τοῦ Διοικητικοῦ Τοποτηρητοῦ Κέας νὰ πληροφορηθῇ λεπτομερῶς πῶς ἔχουν τὰ τοῦ ἐθίμου τῶν βολῶν, καίτοι περὶ αὐτοῦ ὑπῆρχον παρὰ τῇ Κυβερνήσει προηγούμεναι ἀναφοραὶ διαφόρων 'Αρχῶν[2].

Οὗτος ὑπέβαλε μετ' ὀλίγον πρὸς τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος τὰς ὑπ' ἀριθ. 135 καὶ 137 τῆς 29 'Απριλίου 1831 σχετικὰς ἀναφορὰς του. Δι' αὐτῶν παρέχει ὅσας πληροφορίας συνέλεξε προσωπικῶς περὶ τῶν βολῶν, τάσσεται ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων τῶν καλλιεργητῶν τῶν ἀγρῶν καὶ ἐκφράζει τὴν γνώμην; ὅπως ἡ Κυβέρνησις καταργήσῃ τὰς βολὰς καὶ τὰς κάμῃ ἐθνικὰς νομάς, διὰ τὰς ὁποίας νὰ πληρώνουν οἱ ποιμένες εἰς τὸ 'Εθνικὸν Ταμεῖον.

'Εκ τῶν ἀναφορῶν τούτων, εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 135 ὁ Τοποτηρητὴς συνῆψεν ἀντίγραφον τοῦ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 722 τῆς 5 Μαΐου 1828 ἐγγράφου τῆς Γενικῆς Γραμματείας, ὑπομνήματα τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων καὶ ἀντίγραφα ἐγγράφων περιεχόντων δικαιοπραξίας ἐπὶ βολῶν[3].

---

[1] 'Εκ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἐξάγεται προσέτι ὅτι παρέμενε καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὴν Κέαν ἡ διάκρισις τῶν κατοίκων εἰς τάξεις. Περὶ τῆς διακρίσεως ταύτης βλέπε 'Ι. Ψ ύ λ λ α, Ἔνθ' ἀν., 204 ἐπ.

[2] Περὶ τοῦ ἐθίμου τῶν βολῶν μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑπῆρχεν εἰς χεῖρας τῆς Κυβερνήσεως ἡ ὑπ' ἀριθ. 549 καὶ ἀπὸ 19 Δεκεμβρίου 1829 ἔκθεσις τῆς 'Επαρχιακῆς Δημογεροντίας Κέας πρὸς τὸν Ἔκτακτον 'Επίτροπον Βορείων Κυκλάδων, τὴν ὁποίαν οὗτος εἶχε διαβιβάσει εἰς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 5381 τῆς 30 Δεκεμβρίου 1829 ἀναφορᾶς του, βεβαιῶν ἐν ταύτῃ ὅτι τὰ ἐν τῇ ἄνω 'Εκθέσει τῆς Δημογεροντίας ἐκτιθέμενα «συμφωνοῦν πλήρως μὲ τά ὅσα ἐπληροφορήθη ἐπιτοπίως ἡ Ἔκτακτος 'Επιτροπεία». Τὴν διαφωτιστικὴν ταύτην Ἔκθεσιν βλέπε εἰς Π α ρ ά ρ τ η μ α ἀριθ. 3.

[3] Τὴν ἀναφορὰν ταύτην, ὡς καὶ πάντα τὰ συνημμένα εἰς αὐτὴν ἔγγραφα—ἐξαιρέσει τοῦ Καταλόγου τῶν βολῶν καὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 414 Διακηρύξεως τοῦ Διοικητοῦ Ἄνδρου καὶ Κέας, τῆς ὁποίας ἀπόσπασμα κατεχωρίσαμεν ἀνωτέρω—βλέπε εἰς Π α ρ ά ρ τ η μ α ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 4 - 16.

Ὁ Ι. Καποδίστριας, λαβὼν τὰς ἀναφορὰς τοῦ Τοποτηρητοῦ τῆς Κέας μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς ἐγγράφων, πρὶν ἢ ἀποφασίσῃ, ἐζήτησε προφορικῶς γνωμοδότησιν τοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως 'Ιωάννου Γ. Γενατᾶ, ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ ὑπέβαλεν ἔγγραφον μακροσκελῆ τοιαύτην[1].

Ἡ γνωμοδότησις αὕτη στηρίζεται εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Γάλλων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διδασκόμενα σχετικῶς μὲ τὴν vaine pâture, ὡς αὕτη εἶχε διαμορφωθῆ εἰς τὸ γαλλικὸν ἐθιμικὸν δίκαιον (droit coutumier).

Βάσει τῆς γνωμοδοτήσεως ταύτης ἀπηύθυνεν ὁ Κυβερνήτης πρὸς τὸν Τοποτηρητὴν τῆς Κέας τὸ ἀπὸ 23 Μαΐου 1831 ἔγγραφόν του[2], διὰ τοῦ ὁποίου τοῦ παραγγέλλει νὰ ζητήσῃ «παρὰ τῶν ἀπαιτούντων τὴν διατήρησιν τῶν βολῶν» τὰς ἐξομολογήσεις των ἐγγράφως, πρὸς βεβαίωσιν τοῦ ὅτι ὑπόκεινται εἰς τὸ ἔθιμον τὰ χωράφια, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀπερίφρακτα, ὡς δὲ περιτειχισθοῦν, λύεται καὶ παύει τὸ δικαίωμα τῆς χορτονομῆς. Μὲ ἄλλους λόγους, ἐὰν οἱ καλλιεργηταὶ τῶν ἀγρῶν ἠδύναντο ἐλευθέρως νὰ τοὺς περιφράξουν.

Ποία ὑπῆρξεν ἡ ἀπάντησις τοῦ Τοποτηρητοῦ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο τῆς Κυβερνήσεως, δὲν γνωρίζω.

Σχετικῶς μὲ τὸ ἱστορικὸν τοῦ ζητήματος, ἐκ τῆς ἀνωτέρω, γνωμοδοτήσεως καὶ τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1831 ἐγγράφου τοῦ Κυβερνήτου, προκύπτει ὅτι δὲν εἶχε πεισθῆ ἡ Κυβέρνησις, ἐὰν οἱ δικαιοῦχοι τῆς καλλιεργείας τῶν χωραφίων εἶχον ἢ ὄχι τὸ δικαίωμα τῆς περιφράξεώς των, ὥστε νὰ κριθῇ, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ καταχρηστικῆς δουλείας βοσκῆς (vaine pâture) ἢ περὶ γνησίας τοιαύτης (droit de pâturage). Πάντως ὁ Γενατᾶς ὡς νομικὸς ἐθεώρει ὅτι τὸ ζήτημα ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπισθῇ συμφώνως πρὸς τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν Γαλλίᾳ κρατήσαντα.

'Επίσης πρὸ πάσης περαιτέρω ἐρεύνης μας περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς φύσεως τοῦ δικαιώματος τῶν βολῶν, ἂς προσθέσωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ὑπαρχουσῶν πληροφοριῶν ἀναφορικῶς μὲ τὸ ζήτημα τοῦ δικαιώματος τῆς περιφράξεως τοῦ χωραφίου ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς καλλιεργείας αὐτοῦ.

Ὁ Τοποτηρητὴς Κέας εἰς τὴν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 135 τῆς 5 Μαΐου 1831 ἀναφοράν του περιγράφων τὰς βολὰς ἀναφέρει ὅτι «ὑπόκεινται εἰς τὸ τοιοῦ»τον παράδοξον ἔθος τὰ χωράφια, καθόσον εἶναι ἀπερίφρακτα, ὡς δὲ περι»τειχισθῶσι λύεται καὶ παύει τὸ δικαίωμα τῆς χορτονομῆς, καὶ ὁ ἔχων τὴν

---

[1] Βλ. ταύτην εἰς Π α ρ ά ρ τ η μ α ἀριθ. 17. 'Εκ τοῦ δημοσιευομένου κειμένου της παραλείπονται τὰ ἐν αὐτῇ ἀντιγραφόμενα ὑπὸ τοῦ Γενατᾶ μακρὰ χωρία ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἐπικαλουμένων εἰς αὐτὴν Γάλλων συγγραφέων.

[2] Π α ρ ά ρ τ η μ α ἀριθ. 15.

»βολὴν δὲν δύναται πλέον νὰ ζητῇ διὰ τὸ περιφραγμένον ἐκεῖνο χωράφιον »τίποτε, ἀλλ' ὁ ἰδιοκτήτης νέμεται συνάμα καὶ τὸ χόρτον του». Οἱ δὲ ἰδιοκτῆται τῆς καλλιεργείας τῶν χωραφίων εἰς τὸ ἀπὸ 26 Αὐγούστου 1829 ὑπόμνημά των πρὸς τοὺς πληρεξουσίους των[1] γράφουν καὶ τὰ ἑξῆς: «...καὶ »ἐπειδὴ ὅλοι οἱ γεωργοὶ ἔχουν ζῷα, καθότι χωρὶς ζῷα νὰ ζήσῃ γεωργὸς δὲν »ἐμπορεῖ, βιαζόμεθα οἱ ἀτυχεῖς νὰ κτίζωμεν ὅλα τὰ παλαιοχώραφα, καὶ νὰ »τὰ κτίζωμεν ὄχι μὲ χαμηλοὺς τοίχους, ἀλλὰ νὰ εἶναι σχεδὸν ὑψηλότεροι τοῦ »ἀνθρωπίνου σώματος...»[2].

Ποῖαι ἦσαν αἱ ἀπόψεις τῶν δικαιούχων τῶν βολῶν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, ἀγνοοῦμεν, διότι εἰς τὰς ἀνευρεθείσας ἀναφορὰς τούτων πρὸς τὴν Κυβέρνησιν οὔτε γίνεται οὔτε ὑπῆρχεν ἀνάγκη, καθ' ὃν χρόνον συνετάχθησαν αὗται, νὰ γίνῃ λόγος περὶ αὐτοῦ.

Τὸ ἀσαφὲς καὶ ἀόριστον τῆς ἐκθέσεως τοῦ Τοποτηρητοῦ Κέας τῆς ὑπ' ἀριθ. 135 ἀναφορᾶς του, ὡς πρὸς τὰς προϋποθέσεις τῆς περιφράξεως τῶν ἀγρῶν, δὲν ἔπεισε τὴν Κυβέρνησιν περὶ τοῦ ἐπιτρεπτοῦ εἰς τὸν κύριον τῆς καλλιεργείας κατ' ἐλευθέραν βούλησίν του τῆς ἐνεργείας τοιαύτης. Εὐλόγως δὲ ἀμφέβαλλεν αὕτη περὶ τούτου, διότι εἰς τὰ ὑποβληθέντα πρὸς τὸν Τοποτηρητὴν Κέας ὑπομνήματα τῶν ἀντιφερομένων μερῶν[3] οὐδεμία γίνεται μνεία περὶ περιφράξεως καὶ τῶν προϋποθέσεών της, δὲν ἀπέκλειε δὲ ὁ Γενατᾶς «*δολιότητας*» τῶν ἐνδιαφερομένων[4].

Φαίνεται δὲ ὅτι πράγματι ὑπῆρχε διαφορὰ ἀντιλήψεων ἐπ' αὐτοῦ, διότι ἐκ τῶν μεταγενεστέρως ἀσχοληθέντων περὶ τῶν βολῶν, ὁ μὲν Α. Μηλιαράκης[5] σημειοῖ: «Εἶναι δὲ παράδοξος καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀπωλείας τοῦ δικαιώ»ματος τούτου τῆς βολῆς, διότι ἀπόλλυται, ὅταν ὁ κύριος τοῦ κτήματος περι»τειχίσῃ διὰ περιβόλου τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ, ὅπερ δὲν εἶναι πάντοτε εὔκολον ἐπὶ »μεγάλων ἐκτάσεων». Ὁ δὲ Ἰ. Ψύλλας[6], ὁ ὁποῖος, ὡς ἐντόπιος, ἐγνώριζε καλύτερον ἀπὸ τὸν Μηλιαράκην τὰ τῶν βολῶν, βεβαιοῖ ἀντιθέτως ὅτι: «Ὁ »κύριος τοῦ χωραφίου δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ περιτειχίζῃ αὐτό, ἀλλ' ἀπὸ »τῶν χρόνων τῆς Ἐλευθερίας οἱ ἔχοντες τὰ χωράφια ἤρχισαν νὰ περιτειχί»ζουν αὐτὰ αὐθαιρέτως καὶ διὰ τοῦτο αἱ βολαὶ ἐσμικρύνθησαν καὶ τὰ πολυ»πληθῆ ποίμνια ἠλαττώθησαν καὶ ἐπανήλθομεν κατὰ τοῦτο εἰς τοὺς χρόνους

---

[1] Παράρτημα ἀριθ. 2.

[2] Παράρτημα ἀριθ. 4.

[3] Βλέπε ταῦτα εἰς Παράρτημα ὑπ' ἀριθ. 5 καὶ 6.

[4] Παράρτημα ἀριθ. 17.

[5] Ἔνθ' ἀν., 243.

[6] Ἔνθ' ἀν., 162/3.

»τῶν ἀρχαίων, ὅτε ἕκαστος γεωργὸς ἔτρεφεν ὀλίγα πρόβατα, ὡς ἱστορεῖ ὁ »Αἰσχυλίδης».

Περὶ τοῦ ζητήματος ὅμως τούτου πλειότερα κατωτέρω.

Καθὼς ἐκθέτει ὁ Ψύλλας, ἐν Κέᾳ ἑκάστη βολὴ περιελάμβανε πολλὰ χωράφια διαφόρων καλλιεργητῶν, ἦτο, τουτέστι, πολὺ μεγαλυτέρας ἐκτάσεως τῶν συνήθων χωραφίων, καὶ ἐπομένως ἡ αὐτὴ ἔκτασις ὡς πρὸς μὲν τὴν καλλιέργειαν ἀνῆκεν εἰς πολλοὺς ἰδιοκτήτας, ὡς πρὸς δὲ τὴν νομὴν εἰς ἕνα.

Πλὴν τούτου, τὸ ἔθιμον τῆς χορτονομῆς παρουσιάζεται πάντοτε συνδεδεμένον μὲ τὸ σύστημα τῆς ἀγραναπαύσεως. Εἰρήσθω, ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο συνυπάρχει οὕτως εἰς ὅλα τὰ μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται τὸ ἔθιμον τῆς χορτονομῆς.

Ἐκτὸς ὅμως τούτων, ἡ ἀγρανάπαυσις τῶν διαφόρων χωραφίων δὲν ἐγίνετο ἀκανονίστως καὶ ἀναμίξ, ἀλλὰ ὅλα τὰ χωράφια τὰ ἀνήκοντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἢ καὶ περισσοτέρας χορτονομὰς ἐσπείροντο ἢ ἐτέλουν ἐν ἀγραναπαύσει κατὰ τὰ ἴδια ἔτη. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὰς Κυκλάδας εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ πλεῖσται ἐκ τῶν νήσων τούτων διῃροῦντο εἰς δύο ἢ περισσότερα τμήματα, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς τὸ μὲν ἕνα ἐσπείροντο ὅλοι οἱ ὑπάρχοντες ἐν αὐτῷ καλλιεργούμενοι ἀγροί, εἰς δὲ τὸ ἄλλο τμῆμα ἐτέλουν οὗτοι συνολικῶς ἐν ἀγραναπαύσει, εἰς τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο τμῆμα περιωρίζοντο τὰ ζῷα πρὸς βοσκήν. Τὸ σύστημα τοῦτο ἐφηρμόζετο ἐναλλὰξ ἀνὰ διετίαν τακτικῶς.

Τὰ τμήματα ταῦτα ἔφερον καὶ ἴδιον ὄνομα ἕκαστον. Οὕτω λ.χ. ἡ Σῦρος διῃρεῖτο εἰς τὴν *Ἄνω Μεριὰ* καὶ τὴν *Κάτω Μεριά*[1], ἡ Ἀμοργὸς εἰς *Ἀπάνω Μερέαν* καὶ *Κάτω Μερέαν*[2], ὁμοίως ἡ Κίμωλος[3] κλπ.

Ἐκ τούτων, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐσπείρετο συνολικῶς κατὰ τὸ καθωρισμένον πρὸς τοῦτο ἔτος ἐκαλεῖτο «*ἀγκαιριὰ*» ἢ «*ἐγκαιριά*», τὸ δὲ εὑρισκόμενον ἐν ἀγραναπαύσει ὠνομάζετο «*παραγκαιριά*»[4], ἐν Σύρῳ δὲ «*πάστραι*»[5]. Εἰς τὴν

---

[1] Π. Ζερλέντου, Μαντροκάθισμα, βουδόμαντρες, θεμωνιά, μιτᾶτο (Ἑρμούπολις, 1923), 1.

[2] Ἰ. Βογιατζίδου, Ἀμοργὸς (Ἀθῆναι, 1918), 96.

[3] Ἰ. Βογιατζίδου, Κίμωλος, εἰς περιοδικὸν «Ἀθηνᾶ», ΛΕ' (1924), 117 ἑπ.

[4] Ἰ. Βογιατζίδου, Ἔνθ' ἀν., 118/19.—Διὰ τὴν Σίκινον πρβλ. Δ. Πουλάκη, Λεξικὸν ἰδίᾳ τῆς Σικίνου καί τινων ἄλλων τόπων (Ζωγράφειος Ἀγών, Β' (Κωνσταντινούπολις, 1896), 8).—Ἡ λέξις *ἐγκαιριὰ* παρέμεινεν εἰς πολλὰς νήσους καὶ ὡς τοπωνύμιον, ὡς λ.χ. ἐν Πύρῳ «*Ἐγκιριά*», ἴσως δὲ καὶ ἡ τῆς Νάξου Κοινότης «*Ἐγκαρές*» προέρχεται ἐξ αὐτῆς.—Διὰ τὴν Σίφνον καὶ Σέριφον βλ. Ἰ. Βογιατζίδου, Ἔνθ' ἀν.—Ἐπίσης ἡ λέξις αὕτη προσέλαβε καὶ ἄλλας σημασίας, ὡς π.χ. *ἐγκαιριὰ* ἐκλήθη καὶ ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν ἐσπείρετο κατ' ἔτος, ἀλλ' ἦτο χρήσιμος καὶ πρὸς βοσκήν.

[5] Abbé Della Rocca, Traité complet sur les abeilles, τόμ. Α', X, 195 (Paris, chez Bleuet père, 1790). Π. Ζερλέντου, Ἔνθ' ἀν. Ἀ. Δρακάκη, Ἡ νῆσος Σῦρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Α' (Ἑρμούπολις Σύρου, 1948), 102 σημ. 25.

Κύθνον οἱ ἀγροὶ καὶ σήμερον ἔτι χωρίζονται εἰς δύο τμήματα, τὸ ἓν καλεῖται «*Ἀνωγκαιριά*», τὸ δὲ ἄλλο «*Κατωγκαιριά*», σπείρονται δὲ ἐναλλάξ, ὥστε τὸ ἓν νὰ μένῃ πάντοτε πρὸς βοσκήν.

Εἰς τὴν Κέαν οἱ ἐντόπιοι διαιροῦν τὴν νῆσον εἰς πέντε τμήματα ἢ περιφερείας ὑπὸ τὰς ἑξῆς ἐπωνυμίας: α') Πετροῦσα β') Κατωμεριὰ γ') Παραμεριὰ δ') Μεσαριὰ καὶ ε') ἄνευ εἰδικῆς ὀνομασίας[1]. Καίτοι δὲν δίδεται ἐξήγησις ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῆς νήσου τοῦ λόγου τῆς πολλαπλῆς διαιρέσεως ταύτης, δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανον νὰ εἶχεν αὕτη σχέσιν μὲ τὴν ἐναλλὰξ συνολικὴν καλλιέργειαν καὶ βοσκὴν τῶν ἀγρῶν κατὰ τὰ τμήματα ταῦτα. Σημειωτέον ὅτι ἡ διαίρεσις τῶν καλλιεργησίμων περιφερειῶν, αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν συγχρόνως καὶ ὡς βοσκαὶ κατὰ τὴν ἀγρανάπαυσιν, εἰς πλείονα τῶν δύο τμήματα συναντᾶται καὶ εἰς τὴν νῆσον Κάρπαθον[2]. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν εἰς πλείονα τμήματα διαίρεσιν καὶ ἄλλων ἐκ τῶν Κυκλάδων, ὡς λ.χ. τῆς Ἀμοργοῦ εἰς τὴν Ἔξω Μερεὰ κλπ., θεωρῶ λίαν πιθανὸν ὡς σχετιζομένην ἀρχικῶς μὲ τὴν συνήθειαν τῶν *ἐγκαιριῶν* καὶ ὄχι ὡς μεταγενεστέραν φυσικὴν διαίρεσιν τοῦ τόπου, ὡς δέχεται ὁ Καθηγητὴς Ἰ. Βογιατζίδης[3]. Ἡ εἰς πλείονα τῶν δύο τμήματα διαίρεσις τῶν ἐγκαιριῶν φαίνεται ὅτι ἐπεβάλλετο ἐκ τῶν τοπικῶν, γεωργικῶν ἢ κτηνοτροφικῶν, συνθηκῶν, ὡς λ.χ. τῆς ὑπάρξεως ὕδατος, ἀπαραιτήτου διὰ τὰ ζῷα, εἰς ὡρισμένα μόνον μέρη, ἐκ τοῦ εἴδους τῆς καλλιεργείας, ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται ἡ σπορὰ καὶ χειμωνικῶν καὶ καλοκαιρινῶν, κλπ. Οὕτω δὲ ἀντὶ μιᾶς κατὰ συνέχειαν ἐκτάσεως νὰ ἐσπείροντο δύο μὴ συνεχεῖς, ἕτεραι δὲ δύο ἢ καὶ τρεῖς νὰ ἀφίνοντο ἐλεύθεραι πρὸς βοσκήν, ἀρκεῖ ἡ διαμόρφωσις καὶ ἡ ἔκτασις τῶν ἐν ἀγραναπαύσει ἀγρῶν νὰ ἱκανοποιοῦν τὰς ἀνάγκας τῆς ἐπιτοπίου κτηνοτροφίας. Δὲν εἶναι δὲ ἀκόμη ἀπίθανον ἀναλόγως τοῦ κατὰ καιροὺς μεγάλου ἢ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν πρὸς βόσκησιν ζῴων ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους νὰ ἐπῆλθον τροποποιήσεις καὶ μεταβολαὶ τῶν τμημάτων τούτων.

Ἡ Σκῦρος, εἰς τὴν ὁποίαν ἰσχύει ὅμοιον ἔθιμον χορτονομῆς μὲ τὸ τῶν βολῶν τῆς Κέας, διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλα διαμερίσματα, τὸ «*Τραχὺ*» καὶ τὸ «*Χωριό*»[4].

Πρέπει νὰ διευκρινισθῇ ἀκόμη ὅτι τὸ σύστημα τῆς διαιρέσεως εἰς τμήματα πρὸς ἐναλλὰξ καλλιέργειαν καὶ βοσκήν, δὲν προϋποθέτει ἀναγκαίως καὶ τὴν ὕπαρξιν ἐν τῷ τόπῳ τοῦ ἐθίμου τῆς χορτονομῆς ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν βολῶν τῆς Κέας, ἀλλὰ ὑφίσταται καὶ ἐξυπηρετεῖ ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῶν περιπτώ-

[1] Ἰ. Ψύλλα, Ἔνθ' ἀν., 272/3.
[2] Μ. Γ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Καρπάθου, Β' (Ἀθῆναι, 1934), 37 ἑπ.
[3] Ἔνθ' ἀν., 119.
[4] Μιχ. Στεφανίδου, Ἔνθ' ἀν.

σεων, εἰς τὰς ὁποίας ἰσχύει τὸ ἔθιμον τῆς κοινοχρήστου βοσκῆς, ἤτοι τῆς ὑπὸ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἰδιοκτητῶν ἢ κατοίκων ἑνὸς τόπου βοσκῆς τῶν ζῴων των ἐπὶ τῶν ἐν ἀγραναπαύσει γαιῶν αὐτοῦ, ἢ τῆς ἀμοιβαίας βοσκῆς τῶν ποιμνίων γειτονικῶν τόπων κλπ.

Τὰ ἰδιάζοντα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὰς βολὰς τῆς Κέας, εἶναι πρωτίστως τὰ ἑξῆς δύο: Πρῶτον μέν, ὅτι ὁ κύριος τῆς καλλιεργείας τοῦ ἀγροῦ τοῦ περιλαμβανομένου εἰς τὴν βολὴν δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα βοσκῆς ἔστω καὶ τῶν ἰδίων ζῴων ἐπὶ τῆς μετὰ τὸν θερισμὸν καλάμης καὶ τοῦ ἐν ἀγραναπαύσει αὐτοφυοῦς χόρτου τοῦ ἀγροῦ του, ἀλλ', ἐὰν τὸ πράξῃ, θὰ τὸ πράξῃ ὡς καὶ πᾶς τρίτος, ἤτοι μισθῶν τὴν χορτονομὴν τοῦ ἀγροῦ του παρὰ τοῦ κυρίου τῆς βολῆς.

Δεύτερον δέ, ὅτι αἱ βολαὶ ἦσαν κληρονομηταὶ καὶ ἀπαλλοτριωταὶ ἀσχέτως καὶ κεχωρισμένως ἀπὸ τοῦ δικαιώματος τῆς καλλιεργείας, χωρὶς μάλιστα ὁ κύριος τῆς καλλιεργείας τοῦ ἀγροῦ νὰ ἔχῃ δικαίωμα προτιμήσεως ἐπὶ τῆς πωλουμένης βολῆς τοῦ χωραφίου του, ἢ ἀντιστρόφως.

Ἐννοεῖται ὅτι οἱ κύριοι τῶν βολῶν εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοχρήσεως ἢ τῆς πρὸς τρίτους ἐκμισθώσεως ἢ δι' ἀνωνύμου συναλλάγματος παραχωρήσεως τῆς βοσκῆς, τὸ δὲ μίσθωμα ἢ ἀντάλλαγμα τῆς παραχωρήσεως τῆς χρήσεως ταύτης περιήρχετο ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς κυρίους αὐτῶν. Ἐν Κέᾳ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν τὸ ἀντάλλαγμα τῆς βοσκῆς συνίστατο εἰς εἶδος (κεφάλια ζῴων) καὶ ἦτο ἀκριβῶς καθωρισμένον δι' ἑκάστην βολὴν ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεώς της, κυμαινόμενον διὰ τὴν διετίαν ἀπὸ δύο μέχρι δέκα ἓξ ζῴων[1].

Ἀναφορικῶς ἤδη πρὸς τὴν προέλευσιν τοῦ ἐθίμου, ἔχομεν ὄχι μίαν, ἀλλὰ περισσοτέρας ἐπιτοπίους προφορικὰς παραδόσεις. Ἡ μία ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Ἰ. Ψύλλα[2] ὡς ἑξῆς: «Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη ἐν τῷ τόπῳ εἶναι ὅτι ἐρημωθείσης ποτὲ τῆς νήσου ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων, οἱ πρῶτοι ἐλθόντες ἐκ Κρήτης, Πελοποννήσου ἢ ἀλλαχόθεν ἐπεδόθησαν εἰς τὴν κτηνοτροφίαν, οὗτοι δὲ πολλαπλασιαζόμενοι καὶ ἄλλων ὁσημέραι προστιθεμένων ἐδέησε νὰ μοιράσουν τὴν γῆν εἰς τεμάχια, τὰ ὁποῖα ὠνόμασαν βολάς. Ὑπὸ τὸ ἴδιον ὄνομα ὑπάρχουν καὶ εἰς Νάξον χορτονομαί... Ὅσον ἐπληθύνοντο οἱ κάτοικοι, τόσον ὑποδιῃροῦντο τὰ μεγάλα τεμάχια εἰς μικρότερα. Φαίνεται, ὅμως, λέγουσιν, ὅτι ὁ πατὴρ ἔδιδεν ἄδειαν εἰς τὰ τέκνα του νὰ καλλιεργῶσι γῆν πρὸς σπορὰν κριθῆς ἢ σίτου καὶ ὁ πρῶτος καλλιεργήσας ἐγένετο νομεύς, ἤτοι ἠδύνατο νὰ σπείρῃ, νὰ θερίζῃ, νὰ λαμβάνῃ τὸν καρπόν, νὰ πωλῇ τὴν νομήν, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν χορτονομήν, ἀναγνωρίζων, ὡς πρὸς τοῦτο πάντοτε τὸν βολιοῦχον».

[1] Βλ. Ἔκθεσιν τῆς Ἐπαρχιακῆς Δημογεροντίας Κέας εἰς Παράρτημα ἀριθ. 3. Ἀντιθέτως ὅμως εἰς ὑπόμνημα τῶν γεωργῶν, αὐτόθι, ἀριθ. 5, ἦτο «πρόβατα ἢ γρόσια». Εἰς Σκῦρον τὸ μίσθωμα τῆς βοσκῆς συνεφωνεῖτο ἢ εἰς χρῆμα ἢ εἰς εἶδος.
[2] Ἔνθ' ἀν., 163.

Ἄλλη παράδοσις εἶναι ἡ ἐκτιθεμένη εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ὑπ' ἀριθ. 135 καὶ ἀπὸ 29 Ἀπριλίου 1831 ἀναφορὰν τοῦ Τοποτηρητοῦ τῆς Κέας πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Εἰς αὐτὴν ὁ Τοποτηρητὴς ἐκθέτει ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ Ἀντιπροξένου τῆς Ἀγγλίας Νικολάου Παγκάλου Μαρία τοῦ ἀνεκοίνωσεν, ὡς γνωρίζουσα τοῦτο ἐκ πατρικῆς παραδόσεως, ὅτι εἰς Κέαν εἶχεν ἔλθει ποτὲ «Ὀθωμανός τις ἀποσταλεὶς ἀπὸ τὸν τότε δραγομάνον τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας καὶ ἐζήτει ἀπὸ τὸ Κοινὸν τῆς Κέας φόρον 5000 γρόσια, οἱ δὲ τότε προύχοντες δώσαντες αὐτὰ τὰ γρόσια εἰς τὸν Τοῦρκον ἐμοίρασαν μεταξύ των τὰ βοσκήματα τῆς Νήσου».

Καὶ ἡ μὲν πρώτη παράδοσις εἶναι συγκεχυμένη καὶ ἀόριστος, δεδομένου δὲ ὅτι ἡ ἀναφερομένη ἐν αὐτῇ ὡς ἀρχὴ τῶν βολῶν ἀνάγεται εἰς τόσον ἀπομεμακρυσμένον χρόνον, παρίσταται τελείως ἀπίθανον νὰ διασώζῃ, προφορικὴ οὖσα, τὴν πραγματικὴν καταγωγὴν τῶν βολῶν ἢ νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς αὐτήν. Ἡ δὲ δευτέρα δὲν λύει τὸ ζήτημα, διότι, ὡς ἐκτίθεται εἰς τὴν ἀναφορὰν τοῦ Τοποτηρητοῦ, δὲν ἀνάγεται αὕτη εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῶν βολῶν, ἀλλὰ προϋποθέτουσα τὴν ὕπαρξιν τῶν βοσκημάτων καὶ πρὸ τῆς ἐλεύσεως εἰς τὴν νῆσον τοῦ Ὀθωμανοῦ πρὸς ἀργυρολογίαν, ἀναφέρεται εἰς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ βοσκήματα περιῆλθον εἰς τοὺς δικαιοπαρόχους τῶν τότε ἰδιοκτητῶν τῶν βολῶν καὶ διένειμαν αὐτὰς μεταξύ των, τουτέστι καὶ πρότερον ὑπῆρχε κάποιος ἄλλος κύριος αὐτῶν, κατὰ δὲ τὸν Τοποτηρητήν, τὰ βοσκήματα ἦσαν πρότερον *Ἐθνικά*, ἤτοι δημόσια κτῆσις.

Κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν ἐποχὴν ἐκ τῶν ἐνδιαφερομένων διὰ τὰς βολάς, οἱ μὲν γεωργοί[1] δὲν ἀναφέρουν τὴν προέλευσίν των, ἀλλὰ χαρακτηρίζουν ἀορίστως τὴν κυριότητα τῶν βολῶν ὡς παράνομον πρᾶξιν καὶ κακὴν συνήθειαν, οἱ δὲ κύριοι τῶν βολῶν ἀνάγουν τὴν ἀρχήν των εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς βενετικῆς κυριαρχίας[2], πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τούτου προσάγουν καὶ τὰ εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀριθ. 7 - 16 δημοσιευόμενα ἔγγραφα.

Καὶ ἡμεῖς θεωροῦμεν ἀκριβὲς τὸ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῶν κυρίων τῶν βολῶν, ἤτοι ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ὑφίστατο εἰς τὴν νῆσον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς φραγκοκρατίας.

Ὁ τελευταῖος δοὺξ τοῦ Δουκάτου τοῦ Ἀρχιπελάγους Ἰάκωβος Κρίσπος ἀπώλεσε τὴν ἐπ' αὐτοῦ κυριαρχίαν ὁριστικῶς τὸ 1556, οὐχ ἧττον ὅμως τοῦτο δὲν περιῆλθεν εἰς τὴν ἄμεσον ἐξουσίαν τῶν Τούρκων πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουδαίου δουκὸς Ἰωσὴφ Νάζη, ἐπελθόντος τὸν Αὔγουστον τοῦ 1579. Ἔχει δὲ τοῦτο σημασίαν ἐν προκειμένῳ, καθόσον καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰουδαίου τούτου αὐ-

---

[1] Ὁ βόσκων εἰς ὡρισμένην βολὴν (νομὴν) τὰ κτήνη του ἐκαλεῖτο *βολάτορας*. Ἀ. Βάλληνδα, Κυθνιακὰ Μελετήματα (Ἀθῆναι, 1886), ἐν λέξει.

[2] Παράρτημα ἀριθ. 3 καὶ 6.

θέντου διετηρήθησαν εἰς τὰς ἀπομεινάσας εἰς τὸ Δουκᾶτον νήσους αἱ ἰδιοκτησίαι τῶν κατοίκων, ὡς καὶ τὰ ἔθιμα καὶ οἱ νόμοι τῶν Λατίνων[1]. Μεταξὺ δὲ τῶν νήσων, αἵτινες παρεχωρήθησαν εἰς τὸν Ἰωσὴφ Νάζην, ὑπῆρξε καὶ ἡ Κέως[2]. Ἐκ τοῦ δημοσιευομένου ἀρχαιοτέρου πωλητηρίου βολῆς τῆς 17 Μαΐου 1631[3] βλέπομεν ὅτι ὀλίγα σχετικῶς ἔτη ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, αἱ βολαὶ ἦσαν πλήρως διαμορφωμέναι καὶ ἐν συναλλαγῇ, ἐπεκράτει δὲ ἡ ὀνομασία «*βολή*». Κατ' ἀκολουθίαν, δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ἐδημιουργήθησαν εἰς τόσον μικρὸν χρονικὸν διάστημα καὶ νὰ ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι συναλλαγαὶ ἐπ' αὐτῶν, δηλαδὴ δὲν εἶναι εὔλογον νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι αἱ βολαὶ εἶναι δημιούργημα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, ἀλλὰ προϋπῆρξαν ἀσφαλῶς ταύτης.

Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως κυριαρχίαν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ὄχι μόνον ὁ ἱδρυτὴς καὶ πρῶτος δοὺξ τοῦ Δουκάτου τοῦ Ἀρχιπελάγους Μᾶρκος Σανοῦδος ἦτο βενετός, ὡς καὶ οἱ ἑπτὰ ἀμέσως μετ' αὐτὸν διάδοχοί του, ἀλλὰ καὶ ὅταν τοὺς Σανούδους διεδέχθησαν ὁ Νικόλαος Γ' *Δαλλεκάρτσερη* καὶ μετ' ὀλίγον τοῦτον οἱ Κρίσποι, εὗρον οἱ τελευταῖοι πλήρως ὠργανωμένον τὸ Δουκᾶτον, προσέτι δὲ ἡ Βενετία εἶχε καταστῇ πλέον οὐσιαστικῶς ἡ ἐπικυρίαρχος τοῦ Δουκάτου καὶ ἐθεώρει τοῦτο ὡς μίαν τῶν ἀποικιῶν της[4].

Ὁμοίως τόσον οἱ πρῶτοι συνδυνάσται τῆς Κέας Ἰουστινιάνης, ἀδελφοὶ Ἀνδρέας καὶ Ἱερεμίας Γκίζη (συγγενεῖς, ἐξάδελφοι, τῶν Σανούδων) καὶ Μικέλης, ὅσον καὶ οἱ διάδοχοί των ἦσαν εὐπατρίδαι βενετοὶ—καὶ πιστοὶ εἰς τὴν γενέτειραν—πλὴν τῶν ἐξ Ἱσπανίας Δακορώνια καὶ τῶν ἐκ Βολωνίας Γοζαδίνων, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἐμφανίζονται ὡς συνδυνάσται τῆς Κέας πολὺ μεταγενεστέρως τῆς κατακτήσεως καὶ τιμαριωτικῆς ὀργανώσεως.

Εἰς τοὺς Φράγκους δυνάστας δὲν περιῆλθε δικαίῳ κατακτήσεως μόνον ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ περιουσία του[5], ἀλλὰ καὶ ἡ περιουσία τῶν κατακτηθέντων, ὡς καὶ οἱ ἴδιοι οὗτοι.

Καὶ ναὶ μὲν τὸ μεροληπτοῦν ὑπὲρ τῶν κατακτητῶν Χρονικὸν τοῦ Μορέως πολλαχοῦ ἀναφέρει ὅτι οἱ νέοι κυρίαρχοι ἀφῆκαν εἰς τοὺς ὑποταχθέντας

---

[1] Οὐ. Μίλλερ-Σπ. Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, Β' (Ἀθῆναι, 1909/10), 429.

[2] Π. Ζερλέντου, Ἰωσὴφ Νάκης Ἰουδαῖος Δοὺξ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους (1566 - 1579) (Ἑρμούπολις, 1924), 29.

[3] Παράρτημα ἀριθ. 7.

[4] Μίλλερ-Λάμπρου, Ἔνθ' ἀν., Β', 382 ἑπ. G. Recoura, Les Assises de Romanie (Paris, 1930), 56.

[5] Σχετικῶς πρὸς τὴν ὁποίαν εἶχε γίνει πολὺ πρὸ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως ἀποδεκτόν, ὅτι τὰ «res fiscales quasi propriæ ac principis». Τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ἀνευρίσκομεν εἰς τὸν D. 43,8,2 § 4. Περὶ αὐτῆς βλ. καὶ Γ. Μαριδάκη, Τὸ Ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων (Ἀθῆναι, 1922), 207/8.

τὴν περιουσίαν των, ὅπως τὴν κατεῖχον οὗτοι πρότερον [1], ἀλλὰ τοῦτο ἐν μέρει μόνον καὶ ὡς πρὸς τὸν Μορέαν δύναται νὰ ἀληθεύῃ [2]. Διὰ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου οὐδεμία τοιαύτη διαβεβαίωσις ὑπάρχει. Ἀντιθέτως ὁ γράψας τὴν ἱστορίαν τοῦ Δουκάτου τοῦ Ἀρχιπελάγους ὁμόθρησκος τῶν Αὐθεντῶν τῶν νήσων τούτων, καί, φυσικά, εὐμενὴς πρὸς αὐτούς, Ἰησουΐτης Robert Sauger ρητῶς ἀναφέρει ὅτι: «Ὁ νέος Δοὺξ (Μᾶρκος Α΄ Σανοῦδος) ἐκ πολιτικοῦ »συμφέροντος ἐν ταὐτῷ καὶ εὐγνωμοσύνης, θέλων ν' ἀνταμείψῃ τοὺς ἀξιω»ματικοὺς τοῦ στρατοῦ του ὅσοι διεκρίθησαν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν καὶ νὰ »αὐξήσῃ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτῶν, διένειμεν αὐτοῖς πολλὰς γαίας, ἃς ἐξηυγένισε »ἀναδείξας αὐτὰς χωροδεσποτείας καὶ ἃς οὗτοι καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν ἐνέ»μοντο ἐφ' ὁλόκληρον αἰῶνα μέχρις οὗ τέλος τοῦ χρόνου παρερχομένου τὰ »φέουδα ταῦτα περιῆλθον εἰς τὴν δουκικὴν κυριαρχίαν» [3].

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φαίνεται ἀληθὲς διὰ τὸ Δουκᾶτον τῆς Νάξου, εἶναι ὅτι ὁ Σανοῦδος ἐφήρμοσε μετὰ πάσης καθαρότητος τὴν φεουδαλικὴν ἀρχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν «πᾶσα παραχώρησις γῆς πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Δοῦκα». Ἀφοῦ δὲ περιῆλθεν εἰς αὐτὸν ὁλόκληρος ἡ γῆ καὶ ἐκανόνισεν οὗτος κατὰ πρῶτον λόγον τὴν μερίδα του, ἔπειτα δὲ τὰ φέουδα τῶν ἐπισημοτέρων συμπολεμιστῶν, ὡς καὶ μετ' αὐτοῦ συρρευσάντων πολυαρίθμων τυχοδιωκτῶν συμπατριωτῶν του, διεφύλαξεν εἰς τοὺς πρώην ἐλευθέρους ἐντοπίους ἰδιοκτήτας τῶν κτημάτων τούτων, ὅσα δικαιώματα ἐπὶ τῶν ἀκινήτων καὶ κινητῶν των προσῆκον εἰς δουλοπαροίκους καὶ τοὺς ἐχρειάζοντο διὰ νὰ καταστοῦν καὶ αὐτοὶ ἀποδοτικοὶ καὶ προσοδοφόροι εἰς τὸ δουκᾶτον.

Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως εἰς ὡρισμένους ἐκ τῶν γηγενῶν—ἐλαχίστους πάντως—εἴτε διότι ἐβοήθησαν εἰς τὴν κατάκτησιν, εἴτε διότι ἦσαν χρήσιμοι εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ Δουκάτου, νὰ ἀφῆκεν ὁ Δοὺξ ἀκίνητόν τινα ἰδιοκτησίαν, ἢ ἀκόμη καὶ νὰ ἀπένειμε κατώτερα ἀξιώματα [4], ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἦτο σπανία ἐξαίρεσις.

Βεβαίως διὰ τοὺς δουλοπαροίκους τὸ πρᾶγμα διέφερε. Τούτους θὰ ἀφῆ-

[1] Ἑλλην. Χρον. Μορ. (ἔκδ. Καλονάρου), στ. 1418/9,1438/9,1643/50,2059/60, 2093/7,2821/3,2936/40. Γαλλ. Χρονικὸν (ἔκδ. J. Longnon) § 106, καὶ σαφέστερον τὸ Ἀραγωνικὸν Χρον. (ἔκδ. Morel-Fatio) § 134. Βλ. καὶ Π. Ζέπου, Τὸ δίκαιον εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, εἰς Ἐπετηρίδα Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ΙΗ΄ (1949), 213.

[2] Διότι, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Ἀ. Ἀδαμαντίου, Τὰ Χρονικὰ τοῦ Μορέως, εἰς Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ϛ΄, 623, «ἡ διαβεβαίωσις αὕτη τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως, ζωηροτέραν προκαλεῖ τὴν ἀπορίαν, πῶς ἐδόθησαν γαῖαι εἰς τοὺς κατακτητάς, ἐνῷ συγχρόνως οὐδὲν ἀφῃρέθησαν οἱ κάτοικοι τοῦ τόπου».

[3] P. Sauger-Καράλη, Ἱστορία τῶν ἀρχαίων Δουκῶν καὶ λοιπῶν Ἡγεμόνων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους (Ἑρμούπολις Σύρου, 1878), 8.

[4] Διὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τοῦ Δουκάτου τοῦτο μαρτυρεῖται.

καν οἱ νέοι αὐθένται εἰς τὰ κτήματα, εἰς τὰ ὁποῖα τοὺς εὗρον, πιθανὸν δὲ νὰ ἐγκατέστησαν καὶ ἄλλους τοιούτους.

Τὴν ἀρχὴν αὐτὴν πρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὅτι κατὰ μείζονα λόγον ἠκολούθησαν οἱ συμπατριῶται τοῦ Δουκὸς τῆς Νάξου δυνάσται τῆς Κέας, διότι ἡ νῆσος αὕτη ὄχι μόνον ἦτο πολὺ μικροτέρα τῆς Νάξου, ἀλλὰ καὶ ἄγονος, καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν ἄλλως νὰ τοὺς ἱκανοποιήσῃ οἰκονομικῶς.

Ἦτο δὲ ἡ τακτικὴ αὕτη τῶν κατακτητῶν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου συνεπὴς καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν χρηματισμοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον καὶ μόνον ἐπέδραμον τὴν Ἑλλάδα, καὶ πρὸς τὴν διακρίνουσαν τοὺς βενετοὺς ἰδιοτέλειαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξαιρέτως ἀνεπτυγμένον εἰς αὐτοὺς ἀποικιακὸν σύστημα.

Οἱ Αὐθένται, ἀφοῦ διεμοίρασαν οὕτω τὴν γῆν τῶν νήσων των, ἀκολούθως θὰ ἐκανόνισαν *μὲ βάσιν ἕκαστος τούτων τὰ ἔθιμα καὶ τοὺς νόμους τῆς ἰδίας του πατρίδος*—ἐν συσχετίσει βεβαίως πρὸς τὰς ὑπαρχούσας τοπικὰς συνθήκας καὶ δυνατότητας—τοὺς ὅρους καὶ τὰς ὑποχρεώσεις πρὸς αὐτοὺς τῶν δουλωθέντων, τὰς προσωπικὰς ὡς καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς τὰ ἀφεθέντα εἰς τούτους περιουσιακὰ στοιχεῖα.

Σημειωτέον ὅτι τὰ φέουδα τῶν δυναστῶν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἦσαν ἐκ τῶν μεγάλων φεούδων (fiefs titrés ἢ fiefs de dignité ἤ, καὶ ἄλλως ἀποκληθέντων, grands fiefs [1]. Κατ' ἀκολουθίαν οὗτοι ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ ρυθμίσουν κυριαρχικῶς τὰ φέουδά των ὡς principali signori.

Αἱ Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας ὄχι μόνον δὲν εἶχον σχηματισθῆ ἀκόμη, ἀλλὰ καὶ δὲν θίγουν τὰ δικαιώματά των ταῦτα [2]. Εἰρήσθω δ' ὡς ἐν παρόδῳ, ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἔγγραφον σύνταξιν αὐτῶν [3] καὶ τὴν εἰσαγωγήν των εἰς τὸ Δουκᾶτον τοῦ Ἀρχιπελάγους εἶναι πολὺ σκοτεινὸν τὸ πῶς ἐφηρμόσθησαν ἐπὶ τῶν ὑποδουλωθέντων, ἀφοῦ καὶ ἡ ἐπὶ τῶν βενετῶν δυναστῶν καὶ φεουδαρχῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ἐφαρμογὴ τῶν Ἀσσιζῶν τούτων ἐγίνετο κατὰ τρόπον αὐθαίρετον καὶ ἦτο συγκεχυμένη [4].

[1] A. Esmein-R. Génestal, Cours élémentaire d'histoire du droit Français [5] (Paris, 1925), 171 ἑπ.

[2] Τὸ ἄρθρον 138 τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας προϋποθέτει τὴν προηγουμένην ἀπονομὴν φεούδου ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρου φεουδάρχου του.

[3] Αἱ Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας συνετάχθησαν κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος. G. Recoura, Les Assises de Romanie (Paris, 1930), 45.

[4] Ἔνθ' ἀν., 57 ἑπ. Λίαν χαρακτηριστικῶς ὁ Recoura σημειοῖ αὐτόθι, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν φεουδαρχῶν τοῦ Ἀρχιπελάγους ὁ νόμος, ὁ ὁποῖος τοὺς διεῖπεν, ἦτο ὁ τοῦ ἰσχυροτέρου. Βλ. μνείαν τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας εἰς ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1441, 1453 καὶ 1587, εἰς Π. Ζερλέντου, Γράμματα Φράγκων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, εἰς Byzantinische Zeitschrift, 13 (1904), 147,150, καὶ εἰς τοῦ αὐτοῦ, Γράμματα τελευταίων Φράγκων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους (Ἑρμούπολις Σύρου, 1924), 111 κ.ἄλλα.—Αἱ Ἀσσίζαι ὁμιλοῦν περὶ βοσκῶν εἰς τὸ ἄρθρον 159. Ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν Capitoli sovra i villani τὸ 5ον ἀφορᾷ τὰς βοσκάς, ὀνομάζει δὲ τὸ πλη-

Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου, διὰ τὰς ὁποίας ἐνδιαφερόμεθα ἐνταῦθα, ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον πετρώδεις καὶ ἄγονοι. Τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ Κέα, καὶ ὡς τὴν περιγράφει εἰς ἐπιστολήν του ὁ πολὺς Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος διαμένων αὐτοεξόριστος εἰς αὐτὴν μετὰ τὴν κατάληψιν καὶ ἐγκατάστασιν εἰς τὰς Ἀθήνας τῆς ἀρχῆς τοῦ βουργουνδιακοῦ οἴκου: «10. Ποῦ γὰρ παρὰ τοῖς Κείοις τοῖσδε, οὐδαμῶς ἰχθυωμένοις, κρέατι δὲ καὶ τυρῷ μόνον ὄψῳ χρωμένοις... 11. Οὐ γὰρ εὔυδρος ἡ νῆσος, ἀλλ' ἄχλοος καὶ πλὴν τῆς βαλανηφόρου φηγοῦ πάντη ἄδενδρος»[1]. Ἐφ' ὅσον, λοιπόν, ἡ νῆσος ἐστερεῖτο ἐπαρκῶν εἰδικῶν βοσκοτόπων, οἱ δὲ κάτοικοί της, διὰ νὰ πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἦσαν ὑποχρεωμένοι πρὸς τῇ καλλιεργείᾳ τῆς γῆς νὰ διατηροῦν καὶ κτηνοτροφίαν, κατ' ἀνάγκην τὴν αὐτὴν γῆν ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦν δι' ἀμφοτέρας. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι ἡ ἀνωτέρω σημειωθεῖσα διαίρεσις τῆς νήσου εἰς τμήματα καὶ οἱ ὅροι «*ἀγκαιριὰ*» καὶ «*παραγκαιριά*»[2].

Αὐτὰς τὰς γεωργικὰς καὶ κτηνοτροφικὰς συνθήκας πρέπει νὰ εὗρον εἰς τὴν νῆσον ταύτην οἱ νέοι βενετοὶ δυνάσται της κατὰ τὴν κατάληψιν.

Μετὰ τὴν διανομὴν τῆς γῆς, κατὰ τὸν κανονισμὸν τῶν ὅρων τῆς παραχωρήσεως πρὸς καλλιέργειαν εἰς τοὺς γηγενεῖς, καὶ εἰδικῶς τῶν οἰκονομικῶν ὠφελειῶν της, ἀσφαλῶς δὲν θὰ παρέλειψαν οἱ δυνάσται οὗτοι νὰ ζητήσουν παρὰ τούτων τὸ ἀνώτατον δυνατὸν ὅριον τῶν ὠφελημάτων, διατηρήσαντες ὅσας ἐκ τῶν προϋφισταμένων παροχῶν τοὺς ἦσαν συμφέρουσαι, εἰσαγαγόντες δὲ ἐπὶ πλέον καὶ τὰς εἰς τὴν ἰδίαν των πατρίδα, τὴν Βενετίαν, ἐφαρμοζομένας καὶ προσαρμοζομένας εἰς τὰς νέας κτήσεις των.

Εἰς τὴν φεουδαλικὴν Δύσιν τὸ δικαίωμα βοσκῆς ἐθεωρεῖτο συχνάκις ὡς μία regalia ἢ ὡς δικαίωμα ἀνῆκον εἰς τὸν Πρίγκηπα ratione imperii, ὑπῆρξε δὲ τοιοῦτο καὶ εἰς τὸν Δόγην τῆς Βενετίας. Εἰδικῶς ὅμως διὰ τὴν Βενετίαν ἡ ἔκτασις τῆς regalia ὡς πρὸς τὴν βοσκὴν εἰς τὰ ὑποκείμενα εἰς τὴν αὐθεντίαν αὐτῆς ἐδάφη ἦτο τοιαύτη, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ ἰδιοκτήτης, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ βοσκήσῃ τὸ ἴδιόν του ποίμνιον εἰς τὰ ἐδάφη του, ἔπρεπε νὰ περιβληθῇ (investire) κανονικῶς τὸ δικαίωμα τοῦ pensionatico, ὡς ἐκαλεῖτο τοῦτο εἰς τὴν Βενετίαν[3]. Ἀναφέρεται δὲ καὶ παράδειγμα τῶν κομήτων

ρωνόμενον εἰς τὸν αὐθέντην *νομὴν* (nomy). Βλέπε τὸ Capitolo τοῦτο εἰς Ch. Hopf, Chroniques Gréco-Romanes (Berlin, 1873), 225 καὶ G. Recoura, Ἔνθ' ἀν., 341.

[1] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ Σῳζόμενα (ἔκδ. Σπ. Λάμπρου), Β', 236, στ. 23 ἑπ.

[2] Ἀνωτέρω σ. 8 ἑπ.

[3] Ἐκ τοῦ pensio, τοῦ τέλους τοῦ πληρωνομένου διὰ τὴν βοσκήν. Τὸ pensionatico ἐκαλεῖτο εἰς τοὺς βενετικοὺς νόμους καὶ bisenadego. Ant. Pertile, Storia del diritto Italiano dalla caduta dell'Impero Romano alla codificazione[2], IV (Padova, 1874), 398 καὶ σημ. 113.

Salvi, οἱ ὁποῖοι, διὰ νὰ βοσκήσουν εἰς τὰ κτήματά των 200 πρόβατα, ἐζήτησαν παρὰ τῆς Βενετικῆς Συγκλήτου τὸ σχετικὸν δικαίωμα τοῦ pensionatico, ὑποχρεωθέντες εἰς τὴν καταβολὴν πρὸς τὴν Δημοκρατίαν ἑνὸς ἐτησίου κανόνος ἀντιστοιχοῦντος εἰς τὸ δικαίωμα τῆς Regalia[1]. Ἐξ αὐτοῦ βλέπομεν ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ δικαιώματος τῆς βολῆς εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς Regalia ταύτης τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας.

Κατόπιν τούτου εἶναι εὔκολον νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν μετὰ βεβαιότητος τὴν ὕπαρξιν τῶν βολῶν ἐπὶ βενετοκρατίας.

Οἱ πρῶτοι Βενετοὶ δυνάσται τῆς Κέας ἀποκτήσαντες τὴν κυριότητα ὁλοκλήρου τῆς γῆς, παρεχώρησαν εἰς τοὺς γηγενεῖς, ἴσως καὶ εἴς τινας ἀσήμους συμπατριώτας των, μόνον τὴν καλλιέργειαν τῶν γεωργουμένων ἀγρῶν αὐτῆς μὲ ἀναλόγους πρὸς τοὺς εἰς τὰς λοιπὰς νήσους συνηθιζομένους ὅρους, λ.χ. τῆς colonia perpetua, τῆς ἐμφυτεύσεως, τοῦ pastinato κλπ., τὴν δὲ νομὴν τῆς αὐτῆς γῆς (συνισταμένην εἰς τὴν μετὰ τὸν θερισμὸν καλάμην καὶ τὸ κατὰ τὴν ἀγρανάπαυσιν φυόμενον αὐτοφυὲς χόρτον) διεφύλαξαν διὰ τὰ ἴδιά των ζῷα ἐν μέρει, τὴν δὲ λοιπὴν παρεχώρουν καθεκάστην βοσκήσιμον περίοδον ἀντὶ ὡρισμένου ἀνταλλάγματος (εἰς χρῆμα ἢ εἰς εἶδος) εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην αὐτῆς ποιμένας[2]. Ὑπὸ τοὺς ἰδίους δὲ ὅρους τὴν παρεχώρουν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς καλλιεργητὰς τῶν ἰδίων ἀγρῶν.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι καὶ τὰ τυχὸν ἐν τῇ νήσῳ ἐδάφη τὰ μὴ καλλιεργούμενα, ἀλλ' ἀποτελοῦντα ἀποκλειστικῶς βοσκοτόπους, θὰ διεφύλαξαν οἱ δυνάσται οὗτοι κατὰ μείζονα λόγον πρὸς ἐκμετάλλευσιν, ἤτοι πρὸς παραχώρησιν τῆς νομῆς ἐπ' ἀνταλλάγματι εἰς ποιμένας. Φυσικὸν δὲ εἶναι μετέπειτα καὶ ὡρισμένα τεμάχια τῶν βοσκοτόπων τούτων, τὰ ἐπιδεκτικὰ καλλιεργείας, νὰ παρεχώρησαν πρὸς ἐκχέρσωσιν καὶ καλλιέργειαν εἰς γεωργούς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν τεμαχίων τούτων νὰ διεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς τὸ δικαίωμα τῆς βοσκῆς ἐπὶ τῆς μετὰ τὴν συγκομιδὴν ἀπομενούσης καλάμης καὶ τοῦ κατὰ τὴν ἀγρανάπαυσιν φυομένου αὐτοφυοῦς χόρτου[3].

Αὐτὴ περίπου νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ ἦτο ἡ ἐμφάνισις τῆς βοσκῆς εἰς Κέαν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως.

Καὶ προβάλλεται ἤδη τὸ ἐρώτημα, πῶς περιῆλθον καὶ ἦσαν κύριοι τῶν

[1] A. Pertile, Ἔνθ' ἀν., 399 ἑπ. P. S. Leicht, Storia del diritto Italiano. Il diritto privato. Parte seconda. Lezioni (Milano, 1943), 44/5.

[2] Καὶ μεταγενέστερον τὰ κύρια εἰσοδήματα τῶν φεούδων εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ἦσαν αἱ *ἐντριτεῖαι* καὶ τὰ *πάσκουλα*.

[3] Διὰ τοῦτο καὶ μέχρι σήμερον ὑπάρχουν (λ.χ. εἰς τὴν Σκῦρον) χορτονομαὶ ἀποτελούμεναι καὶ ἀπὸ καλλιεργουμένους ἀγροὺς καὶ ἀπὸ μὴ καλλιεργήσιμα τεμάχια ἀναμίξ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Κέαν, βλ. Παράρτημα, ἀριθ. 3, ἐμμέσως δὲ ἐξάγεται τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ ἀριθ. 4, «Ἡ γῆ τῶν βολῶν εἶναι ὅλη *σχεδὸν* σπαρτέα».

βολῶν κατὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν ὡρισμένοι ἐντόπιοι ἐκ τῆς τάξεως τῶν *ἀρχόντων*;

Ἡ Κέα διὰ τῆς καταλήψεώς της δὲν περιῆλθεν εἰς ἕνα καὶ μόνον βενετὸν δυνάστην, *ἀλλὰ* εἰς τέσσαρας ὁμοῦ. Πῶς ἐμερίσθησαν οὗτοι ἀρχικῶς τὴν νῆσον, καὶ εἰδικῶς τὰς βοσκὰς αὐτῆς, περὶ τῶν ὁποίων ἐνδιαφερόμεθα, ἀγνοοῦμεν. Εἶναι ὅμως εὔλογον, νὰ ἐμερίσθησαν καὶ αὗται μεταξύ των, ὥστε εὐθὺς ἀμέσως ἔχομεν πλείονας τῆς μιᾶς βολάς.

Ἐξ ἄλλου, ἐκτὸς τῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα ἐκράτησαν πρὸς ἰδίαν διὰ τῶν δούλων των ἐκμετάλλευσιν, χρῆσιν ἢ καὶ πρὸς τέρψιν οἱ δυνάσται τῆς Κέας, καὶ τμήματα τῶν ὁποίων θὰ περιέφραξαν οὗτοι σὺν τῷ χρόνῳ, λόγῳ δωρεᾶς καὶ ἀμοιβῆς παρασχεθεισῶν εἰς αὐτοὺς ὑπηρεσιῶν, θὰ παρεχώρησαν ἀργότερον ἄλλα κτήματα τῆς Κέας μετὰ τῆς βοσκῆς των ὡς φέουδα εἰς συμπατριώτας των ἢ καὶ εἰς ἐντοπίους—πάντως ἐλαχίστους, διότι ἡ νῆσος ἦτο μικρὰ—λαμβάνοντες παρ' αὐτῶν τὸ σύνηθες ἀναγνωριστικὸν ἐπικυριαρχικὸν τέλος (λ.χ. ἓν νεράντζιον κλπ.).

Εἰς τὰ παραχωρηθέντα οὕτω κτήματα ὡρισμένα τεμάχια θὰ μετέβαλον εἰς κήπους, ἀμπελῶνας κλπ., καὶ θὰ περιέφραξαν οἱ νέοι φεουδάρχαι, τοιουτοτρόπως δὲ θὰ ηὔξησαν τὰ περιπεφραγμένα κτήματα. Οἱ λοιποὶ ὅμως ἀγροὶ δὲν ἐπετρέπετο νὰ περιφράσσωνται, διὰ νὰ μὴ ἐμποδίζεται ἡ βοσκή, ἡ ὁποία θὰ ἐξηκολούθησε καὶ ἐπ' αὐτῶν νὰ παραμένῃ διακεκριμένη τῆς καλλιεργείας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ βοσκήσιμος χῶρος, διὰ νὰ ἐξυπηρετῇ μεγάλην σχετικῶς κτηνοτροφίαν, ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ ἀρκετὴν ἔκτασιν, ἀλλὰ καὶ συνεχῆ, δὲν πρέπει καὶ αὐτοὶ οἱ Αὐθένται νὰ προέβησαν εἰς περιφράξεις ἀξιολόγων τμημάτων, διότι, ἄλλως, θὰ καθίστων δυσχερῆ ἢ καὶ προβληματικὴν τὴν χρησιμοποίησιν τῶν λοιπῶν ἀγρῶν των διὰ τὴν βοσκὴν μεγάλων ἀναλόγως ποιμνίων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐπέφερεν οὐσιώδη μείωσιν τῆς οἰκονομικῆς ἀξίας τῆς βολῆς καὶ θὰ τοὺς ἐζημίου. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον καὶ κατὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἐν τέλει δημοσιευομένων ἐγγράφων, οἱ μὲν ἀγροὶ ἦσαν μικρᾶς ἐκτάσεως, αἱ δὲ βολαὶ μεγάλης, περιλαμβάνουσαι ἑκάστη πολλοὺς ἀγρούς.

Μεταφερόμενοι ἤδη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς βενετικῆς κυριαρχίας, ὅταν καὶ τὰ φέουδα ἀπώλεσαν τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικήν των σημασίαν, τοὺς ἀπέμενε δὲ μόνον ἡ οἰκονομικὴ τοιαύτη, πρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὅτι οἱ δυνάσται τῆς Κέω διὰ διαφόρους λόγους ἤρχισαν νὰ παραχωροῦν ἐπὶ χρηματικῷ ἀνταλλάγματι αὐτοτελῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ δικαίωμά των ἐπὶ τμημάτων τῆς βοσκῆς — ἄνευ δηλονότι τοῦ δικαιώματος καλλιεργείας ἐπὶ τῶν γεωργουμένων ἀγρῶν, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχον παραχωρήσει πρότερον εἰς γεωργοὺς—εἰς κατωτέρους φεουδάρχας των, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς ἄλλους ἐπιφανεῖς Βενετοὺς ἢ Φράγκους ἐγκατεστημένους εἰς τὴν νῆσον, ὡς καὶ προκρίτους Ἕλληνας τῆς Κέας, ὁπότε ἀρχίζει νὰ αὐξάνῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν βολῶν.

Πολὺ δὲ πιθανὸν ἀκόμη ἐκ τῆς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης εὑρέσεως χρημάτων τοῦτο νὰ ἐγένετο συστηματικώτερον μετὰ τὴν πρώτην κατὰ τὸ ἔτος 1537 τουρκικὴν κατάληψιν τῆς Κέας ὑπὸ τοῦ Βαρβαρόσσα[1], ὁπότε οἱ ἐκδιωχθέντες δυνάσται της Πρεμαρίναι καὶ Γοζαδῖνοι, διὰ νὰ ἐπανέλθουν εἰς αὐτήν, ἠναγκάσθησαν νὰ πληρώσουν βαρὺ ἐτήσιον φόρον ὑποτελείας εἰς τοὺς Τούρκους[2], τοῦ ὁποίου τὸ ποσὸν ἐστεροῦντο· καὶ οἱ μὲν πλούσιοι ἄρχοντες τῆς νήσου δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ τοὺς χορηγήσουν τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς τοῦτο χρηματικὸν ποσὸν ἄνευ ἀνταλλάγματος, οἱ δὲ δυνάσται ἐστεροῦντο πλέον τῆς δυνάμεως νὰ τοὺς τὸ ἀποσπάσουν καταναγκαστικῶς.

Κατὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἔχῃ δόσιν ἀληθείας ἡ πρὸς τὸν Τοποτηρητὴν τῆς Κέας δοθεῖσα πληροφορία παρὰ τῆς Μαρίας συζύγου τοῦ Ἀντιπροξένου τῆς Ἀγγλίας Ν. Παγκάλου περὶ τοῦ τρόπου τῆς προελεύσεως τῶν βολῶν εἰς τὰς ἀρχοντικὰς οἰκογενείας τῆς νήσου[3].

Σημειωτέον ὅτι μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τῶν ἐπισυναφθέντων εἰς τὴν δημοσιευομένην εἰς τὸ Παράρτημα[4] ὑπ' ἀριθ. 135 ἀναφορὰν τοῦ Τοποτηρητοῦ τῆς Κέας πρὸς τὸν Κυβερνήτην περὶ τῶν βολῶν περιλαμβάνεται καὶ λεπτομερὴς κατάλογος αὐτῶν, ἀναγράφων καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἰδιοκτητῶν τούτων. Μεταξὺ αὐτῶν ἀνευρίσκομεν πρῶτον τὴν οἰκογένειαν Παγκάλου[5], ἡ ὁποία ἦτο ἐπιφανὴς βενετικὴ οἰκογένεια καὶ ἦτο κυρία τῶν 44 βολῶν ἐκ τῶν 164

---

[1] Μίλλερ-Λάμπρου, Ἔνθ' ἀν., Β', 411. Παρατηρητέον ὅτι εἰς τὴν ἐν Παραρτήματι ὑπ' ἀριθ. 3 Ἔκθεσιν τῆς Ἐπαρχ. Δημογεροντίας Κέας ἐκτίθεται ὅτι: «τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἰδιοκτησίας <τῶν βολῶν> ἀπεδείχθη περιοδικῶς ὅτι ἐπικρατεῖ πρὸ 400 περίπου χρόνων».

[2] Π. Ζερλέντου, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων δουκῶν κλπ., ἔνθ' ἀν., 22 καὶ 63/4.

[3] Ἀνωτέρω σ. 11 καὶ Παράρτημα ἀριθ. 4.

[4] Ἀριθ. 4.

[5] Δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰ. Ψύλλα (ἔνθ' ἀν., 205), λεγόμενον ὅτι ἡ οἰκογένεια Παγκάλων ἀποκατεστημένη ἀρχικῶς εἰς Κρήτην, ἐγκατεστάθη εἰς Κέω μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1669 ἅλωσιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν. Τὸ κάστρον τῆς οἰκογενείας εἰς Κέαν μὲ τὸ οἰκόσημόν της μαρτυρεῖ ἐγκατάστασιν ταύτης εἰς τὴν νῆσον ἐπὶ βενετοκρατίας. Ἐκτὸς ὅμως αὐτοῦ ὑπάρχει καὶ ρητὴ μαρτυρία τῆς ὑπάρξεως Παγκάλων εἰς τὰς Κυκλάδας τοῦ ἔτους 1579 εἰς τὸν προνομιακὸν ὁρισμὸν (ἀχτναμὲ) τοῦ Σουλτάνου Μουρὰτ τοῦ Γ' πρὸς τοὺς Κυκλαδίους (βλ. τοῦτον εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν παρὰ τῷ K. Hopf, Veneto-Byzantinische Analekten, εἰς ἀνάτυπον ἐκ τῶν Sitzungsberichte der Phil.-Hist. Classe der K. Akademie der Wissenschaften, XXXII (Wien, 1859), 156 [518], καὶ εἰς ἑλληνικὰς παλαιὰς μεταφράσεις παρὰ Π. Ζερλέντη, Γράμματα τελευταίων Φράγκων Δουκῶν, ἔνθ' ἀν., 101 ἑπ., καὶ παρὰ Δ. Πασχάλη, Προνόμια καὶ Διοίκησις τῶν Κυκλάδων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, εἰς Ἀνδριακὰ Χρονικά, 1 (1948), 135. Θὰ ἦτο δὲ παράδοξον οἱ Πάγκαλοι φεύγοντες τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης, νὰ κατέφυγον τὸ 1669 εἰς τὴν ἐπίσης τουρκοκρατουμένην Κέω.

ἐν ὅλῳ τοιούτων τῆς νήσου. Τὴν τῶν Γοζαδίνων, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἐκ τῶν τελευταίων δυναστευσασῶν τῆς Κέας. Τὴν τῶν Ντεμένεγα καὶ Βαρθολομαίου, φραγκικὰς προφανῶς. Τὴν τῶν Χωματιανῶν ἐπιφανῆ ἐντοπίαν οἰκογένειαν καὶ ἄλλας.

Θεωροῦμεν ὀλιγώτερον πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ περιέλευσις τῶν βολῶν εἰς τοὺς ἀρχοντικοὺς οἴκους τῆς νήσου ἐγένετο μεταγενέστερον τοῦ 1566, ὅτε αὕτη, καταληφθεῖσα τὸ δεύτερον ὑπὸ τῶν Τούρκων, παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου εἰς τὸν Ἑβραῖον Ἰωσὴφ Νάζην [1].

Τὸ νὰ διετήρησαν οἱ ἐκπεσόντες Βενετοὶ δυνάσται τῆς Κέας τὸ πλεῖστον μέρος τῶν βολῶν μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἀρχῆς των καὶ νὰ περιῆλθον αὗται εἰς τὸν διαδεχθέντα αὐτοὺς Νάζην, ἐπὶ τῆς ἀρχῆς δὲ τούτου νὰ παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ἀρχοντικοὺς οἴκους τῆς νήσου, δὲν εὑρίσκεται ἐν ἁρμονίᾳ μὲ τὸ μαρτυρούμενον ὅτι ὄχι μόνον οἱ Βενετοὶ δυνάσται τῆς Κέας, *ἀλλὰ* καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Νάξου κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχῆς των εἶχον ἐκπέσει οἰκονομικῶς καὶ εὑρίσκοντο εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν, οἱ δὲ ὑποτελεῖς των δὲν ὑπήκουον, οὔτε συνεισέφερον εἰς τὰς δημοσίας δαπάνας [2]. Κατ' ἀκολουθίαν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι διὰ νὰ περιέλθουν εἰς τοιαύτην δυσπραγίαν, θὰ εἶχον ἤδη ἀπαλλοτριώσει τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτούς, ἴσως δὲ καὶ ἐξαντλήσει.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Νάζη (1579), ὅτε προσηρτήθη ἡ Κέα ὁριστικῶς εἰς τοὺς Τούρκους, παρίσταται κατὰ μείζονα λόγον ἀπίθανον νὰ περιῆλθον αἱ βολαὶ εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς νήσου, διὰ τὸν ἀμέσως ἀνωτέρω λόγον καὶ διότι ἦτο φυσικὸν μετὰ τὸ τέλος τῆς δουκείας του νὰ καταληφθοῦν αὗται ὑπὸ τῶν καλλιεργητῶν τῶν ἀγρῶν ἢ νὰ μεταβληθοῦν εἰς κοινοχρήστους βοσκάς, καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψουν οὗτοι ἄνευ λόγου, ὅπως περιέλθουν εἰς τὴν κυριότητα ὡρισμένων προκρίτων αὐθαιρέτως.

Τοὺς πρώτους γενομένους κυρίους τῶν βολῶν σὺν τῷ χρόνῳ, εἶναι αὐτονόητον, ὅτι διεδέχθησαν πλείονες, εἴτε διὰ συμβάσεων ἐν ζωῇ (δωρεᾶς, προικός, πωλήσεως, ἀνταλλαγῆς) εἴτε αἰτίᾳ θανάτου, οὕτω δὲ κατὰ τὸ ἔτος 1831 ὑπῆρχον εἰς τὴν νῆσον 164 ἐν ὅλῳ βολαί. Πάντως οἱ δικαιοῦχοι θὰ ἐφρόντιζον νὰ γίνωνται αἱ μεταβιβάσεις καὶ διανομαὶ τούτων κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ μεταβάλλεται κατὰ κανόνα ἡ φύσις καὶ ὁ προορισμὸς τῶν βολῶν, διότι ἄλλως θὰ ἐπήρχετο ἡ οἰκονομικὴ ἐκμηδένισίς των, πρᾶγμα ἀσύμφορον εἰς τοὺς κυρίους αὐτῶν.

Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἰ. Ψύλλας στηριζόμενος εἰς τὸ ὅτι ἡ λέξις *βολὴ* (ἐκ τοῦ ῥήματος *βάλλω*) εἶναι ἑλληνική, εἰκάζει ὅτι ἡ γένεσις τοῦ ἐθίμου τούτου ἀνά-

---

[1] Μίλλερ - Λάμπρου, Ἔνθ' ἀν., Β', 422. Π. Ζερλέντου, Ἔνθ' ἀν., 29.

[2] P. Sauger - Καράλη, Ἔνθ' ἀν., 189.

γεται εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους [1]. Τὸ ὅτι ἡ λέξις εἶναι ἑλληνική, δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία [2]. Τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο καὶ μόνον δὲν δύναται, νομίζομεν, νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν ἑλληνικὴν τὴν καταγωγὴν καὶ τοῦ ἐθίμου. Διότι δὲν εἶναι παράδοξον οἱ Ἕλληνες κάτοικοι νὰ ἐχρησιμοποίησαν ἑλληνικὴν λέξιν πρὸς ὀνομασίαν νέου ἐθίμου, ὁπότε ἡ χρησιμοποιηθεῖσα προϋπάρχουσα λέξις πρὸς ὀνομασίαν τῆς νέας σχέσεως προσέλαβε καὶ νέαν σημασίαν, ὅπως, ἀντ' αὐτοῦ, ἠδύνατο νὰ πλάσσουν οὗτοι καὶ νέαν λέξιν.

Οἱ Βενετοὶ τοῦ Αἰγαίου μετεχειρίζοντο πρὸς δήλωσιν τῆς βολῆς τὴν ἰταλικὴν λέξιν pascolo [3]. Οἱ Ἕλληνες, διότι ἀκριβῶς ἐπρόκειτο περὶ νέας σχέσεως βοσκῆς, δὲν ἐχρησιμοποίησαν τὸν ὅρον «*βοσκὴ*» ἢ «*νομή*», *ἀλλὰ* πρὸς διάκρισιν θὰ μετεχειρίσθησαν τὴν λέξιν «*βολή*», πιθανῶς ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι αἱ βοσκαὶ αὗται ἦσαν τὸ μέρος, ὅπου ἔβαλλον τὰ ζῷα των, τὰ ἐτακτοποίουν πρὸς βόσκησιν. Ἡ δὲ λέξις *βολή*, ὡς γνωστόν, μὲ τὴν σημασίαν τοῦ *διευθέτησις, τακτοποίησις* εἶναι ἐν χρήσει εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας.

Παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς δὲν γνωρίζομεν τὴν ὕπαρξιν τοιούτου ἐθίμου βοσκῆς, *ἀλλ'* οὔτε ὁ ὅρος *βολὴ* ἀπαντᾷ παρ' αὐτοῖς μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς βοσκῆς. Ὑπάρχει μόνον ἡ λέξις *βολεών, -ῶνος*, προελθοῦσα πράγματι ἐκ τοῦ βολή. *Βολεὼν* δὲ σημαίνει τὸν τόπον ἐπὶ τῶν ἀγρῶν, εἰς τὸν ὁποῖον βάλλεται ἡ κόπρος τῶν ζῴων [4].

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡ λέξις βολὴ καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς δήλωσιν ἐννοίας σχετιζομένης μὲ ζῷα, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχομεν ἔνδειξιν τινὰ ὅτι ἐγίνετο χρῆσις ταύτης μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς βοσκῆς, δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐθίμου τῶν βολῶν πρὸ τῆς βενετικῆς κυριαρχίας, ὡς πράττει ὁ Ψύλλας [5].

Προσέτι πρὸς δήλωσιν τῆς βοσκῆς γίνεται χρῆσις τοῦ ὅρου *βολὴ* μόνον

---

[1] Ἔνθ' ἀν., 162. Εἰς ἔγγραφα ἐκ Κέας τῶν ἐτῶν 1795, 1797, 1800 καὶ 1804, δημοσιευόμενα αὐτόθι (σελ. 323,324,325,328 καὶ 341), ἀναφέρεται κατ' ἐπανάληψιν εἶδος ἀκινήτου μὲ τὴν ὀνομασίαν *πλατυβόλα, πλατυβόλες*. Μήπως πρόκειται περὶ τῶν βολῶν; Ὁ Ψύλλας οὐδὲν λέγει σχετικῶς, οὔτε ἑρμηνεύει τὸν ὅρον *πλατυβόλα*.

[2] Περὶ τῆς λέξεως βλ. Γ. Χατζιδάκιν, εἰς περιοδικὸν «Ἀθηνᾶ», Κ' (1908), 102, καὶ Β. Φάβην, Αὐτόθι, ΜΓ' (1931), 95.

[3] Βλ. τὸ εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀριθ. 8 δημοσιευόμενον ἔγγραφον τῆς 5 Μαρτίου 1643.

[4] Βλ. Henrico Stephano, Θησαυρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης (Parisiis, 1833), ἐν λέξει.

[5] Τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον τῶν βυζαντινῶν χρόνων διὰ τὴν μὴ δημοσίευσιν μέχρι τοῦδε ἐπαρκοῦς ἀριθμοῦ ἐγγράφων παραμένει ἐν πολλοῖς ἄγνωστον. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα περὶ αὐτοῦ νὰ προβαίνωμεν εἰς ὑποθέσεις μὲ τόσον ἀσθενῆ καὶ ἀμφίβολα στοιχεῖα. Βεβαίως διὰ τῆς δημοσιεύσεως νέων πηγῶν δὲν ἀποκλείονται ἀνατροπὴ τῶν σημερινῶν ἀπόψεων ἢ καὶ ἐκπλήξεις.

εἰς τὰς Κυκλάδας, αἱ ὁποῖαι ἐβενετοκρατοῦντο, καὶ εἰς τὰς ὁποίας καὶ ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ οἱ γεωργικοὶ καὶ ποιμενικοὶ ὅροι τῶν διαφόρων τούτων νήσων, λόγῳ τῆς γειτνιάσεως καὶ τῆς ἐπικοινωνίας των, ἦσαν κατὰ κανόνα οἱ ἴδιοι.

Ἀντιθέτως, εἰς τὰ *ἄλλα* μέρη, ὅπου ἐμφανίζεται ἰσχῦον τὸ ἔθιμον τοῦτο, πρὸς δήλωσιν αὐτοῦ χρησιμοποιοῦνται ἄλλοι ὅροι. Ἐν Σκύρῳ ὀνομάζεται «*χορτονομή*» ἐν Φθιώτιδι, «*χορτονομὴ*» ἢ «*λειβαδιάτικο*» ἐν Μάνῃ, «*προνόμιον*», ὅρος χαρακτηριστικὸς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐθίμου.

Ἐὰν τὸ ἔθιμον τοῦτο ὑπῆρχε καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ τὸ ὠνόμαζον *βολή*, θὰ ἔπρεπε νὰ διασωθῇ ὁ ὅρος οὗτος, ἐὰν ὄχι εἰς ὅλα, εἴς τινα τουλάχιστον τῶν ἐκτὸς τῶν Κυκλάδων μερῶν, εἰς τὰ ὁποῖα διατηρεῖται εἰσέτι τὸ ἔθιμον τοῦτο. Ἀκόμη δέ, θὰ ἦτο εὔλογον, καὶ εἰς *ἄλλα* μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὅπου δὲν ἀπαντᾷ σήμερον τοιοῦτο ἔθιμον, νὰ διεσῴζετο ὁ ὅρος οὗτος μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς βοσκῆς γενικῶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν μαρτυρεῖται.

Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Βενετοὶ ἐθεώρουν τὴν σχέσιν ταύτην τῆς βολῆς εἰς τὰς Κυκλάδας ὡς τιμαριωτικὸν δικαίωμα, καθὼς προκύπτει ἐκ τοῦ εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀριθ. 8 δημοσιευομένου ἐγγράφου τοῦ Corner. Διὰ τὴν πώλησιν τῆς βολῆς εἶχε συνταχθῆ ἰδιαίτερον ἔγγραφον, ὁ δὲ Corner, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς φορητῆς πλέον ἐπὶ τοῦ στόλου κυριαρχίας τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας ἐπὶ τῶν Κυκλάδων, διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου του ἐπικυροῖ τὴν διὰ τοῦ προηγουμένου νοταριακοῦ, προφανῶς, τοιούτου γενομένην πώλησίν της· πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐγίνετο τότε κατὰ τὸ βενετικὸν δίκαιον διὰ πᾶσαν σύμβασιν, ἀλλὰ μόνον διὰ τὰς ἐπὶ φεουδαλικοῦ ἀντικειμένου, ὡς ἦσαν αἱ πωλήσεις τιμαρίων.

Τὴν βενετικὴν προέλευσιν τοῦ ἐθίμου τῶν βολῶν ἐνισχύει ἀκόμη τὸ γεγονός ὅτι τὰ μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν τὴν ὕπαρξίν του—πλὴν ἑνὸς—διετέλεσαν ὑπὸ τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν.

Ἐκτὸς τῶν Κυκλάδων, ἡ Σκῦρος καταληφθεῖσα ὑπὸ τῶν βενετῶν ἀδελφῶν Γκίζη (αὐτῶν τούτων τῶν κατακτητῶν καὶ πρώτων συνδυναστῶν τῆς Κέας)[1], μὲ μικρὰς διακοπάς, ὑπέκειτο εἰς τοὺς Βενετοὺς μέχρι τοῦ 1538[2]. Καὶ ἡ Μάνη διετέλεσεν ὑπὸ τοὺς Βενετούς[3], ἀκόμη δὲ καὶ σύμμαχός των ὑπῆρξεν[4], ἐκ τούτων δὲ εἶναι εὐεξήγητος, ὄχι μόνον ἡ ὕπαρξις τοῦ ἐθίμου τούτου εἰς αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀνομασία του «*προνόμιον*», δηλαδὴ τοιοῦτο τοῦ Μπέη αὐτῆς, κατὰ μίμησιν προφανῶς τοῦ Δουκὸς τῆς Βενετίας, καὶ τὸ

---

[1] Μίλλερ-Λάμπρου, Ἔνθ' ἀν., Α', 69.

[2] Αὐτόθι, Β', 188/9.

[3] Αὐτόθι, Β', 199.

[4] Ἀπ. Δασκαλάκη, Ἡ Μάνη καὶ ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία (1453-1821) (Ἀθῆναι, 1923), 77 ἑπ.

γεγονὸς ὅτι δικαιοῦχοι τῶν χορτονομῶν εἶναι αἱ οἰκογένειαι τῶν διατελεσάντων Μπέηδων, εἰς τὰς ὁποίας μετεβιβάζοντο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν[1].

Ἡ μόνη περιοχή, εἰς τὴν ὁποίαν ἰσχύει καὶ μέχρι σήμερον τὸ ἔθιμον τοῦτο, ἡ μὴ διατελέσασα ὑπὸ τοὺς βενετούς, εἶναι ἡ Φθιῶτις. Εἰς αὐτήν, λόγῳ τῶν διαφόρων κυριαρχιῶν εἰς τὰς ὁποίας ὑπήχθη, τῶν βουργουνδίων Δελαρός, τῆς Καταλωνικῆς Ἑταιρείας, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγῶνος, κλπ., ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν παντελῆ ἔλλειψιν πηγῶν ἐκ τῆς περιφερείας ταύτης, ἡ προέλευσις τοῦ ἐθίμου τούτου εἶναι ἀρκετὰ σκοτεινή.

Ἐκτὸς τῆς Κέας καὶ τῶν ἄλλων μερῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχει μέχρι σήμερον τὸ ἔθιμον τοῦτο, ἔχομεν πληροφορίας ἢ ἐνδείξεις ὅτι ἴσχυσεν εἰς τὰς πλείστας τῶν Κυκλάδων. Οὕτω διὰ τὴν Κύθνον ρητῶς μαρτυρεῖται ἡ ἰσχύς του μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως[2].

Ἐπίσης εἰς τὴν Κύθνον, *ἀλλὰ* καὶ εἰς τὰς Πάρον καὶ Σίφνον διατηρεῖται ἡ λέξις *βολὴ* μὲ τὴν σημασίαν τοῦ τόπος κατάλληλος ἢ ὡρισμένος πρὸς νομήν[3], εἰς δὲ τὴν τελευταίαν νῆσον σῴζεται καὶ ὡς τοπωνύμιον[4]. Εἰς τὴν μικρὰν νῆσον Θηρασίαν ἀπαντᾷ θέσις «*Βολιά*»[5].

Διὰ τὴν Νάξον, ὁ Ψύλλας[6] παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι μὲ τὸ ὄνομα βολὴ ὑπάρχουν καὶ ἐκεῖ χορτονομαί. Φαίνεται ὅτι πράγματι εἰς τὴν νῆσον ταύτην ὑπῆρχον βολαί. Διατηροῦνται ἔγγραφα μαρτυροῦντα ὅτι καὶ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς Ναξίους ἀγρότας ἡ ἐμφύτευσις ἀμπέλων καὶ ἡ περίφραξις ἀγρῶν, τὴν ὁποίαν ἐκάλουν *τραφοκόπησιν*, ἀκριβῶς διὰ νὰ μὴ ἐμποδίζεται ἡ βοσκή, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἄρχοντας («τὰ περιβόλια τοῦ Δανακοῦ... ὁ ἀφεντότοπος δὲν ἔχει ἄλλο παρὰ τὸ πάσκουλο...»)[7].

Σχετικῶς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἐθιμικοῦ δικαιώματος τῆς βολῆς κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, προέχει ἡ ἐξέτασις τοῦ ἐὰν ὁ δικαιοῦχος τῆς καλλιεργείας τοῦ ἀγροῦ ἐδικαιοῦτο ἢ ὄχι εἰς τὴν περίφραξίν του, ὁπότε, ἐπιτρεπομένης τῆς περιφράξεως, ἀπόλλυται τὸ δικαίωμα τοῦ βολιούχου ἅμα τῇ πραγματοποιήσει της.

---

[1] Ἰ. Τσιγκουράκου, Ἔνθ' ἀν.

[2] Ἀ. Βάλληνδα, Κυθνιακὰ Μελετήματα (Ἀθῆναι, 1886), 121. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς νήσου Κύθνου (Ἀθῆναι, 1896), 44. Κατὰ τὸν Βάλληνδαν οἱ λεγόμενοι *ἄρχοντες* εἶχον δικαίωμα δωρεὰν βοσκῆς ἐπὶ τῶν περὶ τὴν Χώραν ἀγρῶν (τσιγκουρῶν).

[3] Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

[4] Αὐτόθι.

[5] Ν. Πεταλᾶ, Θηραϊκῆς Γλωσσολογικῆς Ὕλης, τεῦχ. α'. Ἰδιωτικὸν τῆς Θηραϊκῆς Γλώσσης (Ἀθῆναι, 1876), 41.

[6] Ἔνθ' ἀν., 163.

[7] Βλέπε Π. Ζερλέντου, Φεουδαλικὴ Πολιτεία, 22, ἰδίᾳ δὲ τὰ αὐτόθι ἔγγραφα τοῦ ἔτους 1719 (σ. 75-9) καὶ Φιρμάνι τοῦ ἔτους 1791 (σ. 81-83).

Ὡς προεξεθέσαμεν [1], ὁ Ψύλλας, ἐντόπιος ὢν καὶ συνεπῶς καλῶς γνωρίζων τὰ τοῦ ἐθίμου, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἀξιοπιστία δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ, βεβαιοῖ ὅτι οἱ κύριοι τῆς καλλιεργείας τῶν χωραφίων, δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς περιτειχίσεώς των, μόνον δὲ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως ἤρχισαν οὗτοι αὐθαιρέτως νὰ τὰ περιφράσσουν.

Ἡ πληροφορία αὕτη περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς περιφράξεως συμφωνεῖ πλήρως καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐθίμου, ὡς μᾶς παρεδόθη τοῦτο.

Ἐφ' ὅσον ἐδυνάστευον εἰς τὴν Κέαν οἱ Βενετοί, καὶ εἴτε δεχθῇ τις τὴν θεωρίαν τῶν Γλωσσογράφων τῆς διχασμένης κυριότητος εἰς *εὐθεῖαν* καὶ εἰς *ὠφέλιμον* (dominio diretto, d. utile), κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὸν δυνάστην ἀνῆκεν ἓν dominium eminens, εἴτε τὴν ἔννοιαν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, τουτέστι τοῦ ἀπολύτου καὶ ἀδιαιρέτου τῆς κυριότητος [2], ὁπότε κύριος παρέμενε μόνος ὁ δυναστεύων φεουδάρχης, ὁ ἔχων τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα τῆς περιφράξεως τούτου, καταργῶν δι' αὐτῆς τὸ δικαίωμα τῆς βοσκῆς.

Τοῦτο ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων εἶναι αὐτονόητον. Οἱ δικαιοῦχοι τῆς καλλιεργείας καὶ οἱ τῆς βοσκῆς, κατὰ μὲν τὴν πρώτην θεωρίαν ἐλογίζοντο μεταξύ των ὡς condomini, μεριζόμενοι τὴν dominium utile, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, ἕκαστος τούτων εἶχεν ἓν jus in re aliena.

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βενετικῆς κυριαρχίας, τὰ δικαιώματα τοῦ φεουδάρχου ἐπὶ τῆς γῆς δὲν περιῆλθον εἰς τοὺς Τούρκους, εἰς τὰς Κυκλάδας τοὐλάχιστον. Ἐξ ἄλλου δὲ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ἀνεγνωρίζοντο τὰ δικαιώματα τῶν τε δικαιούχων τῆς καλλιεργείας ὡς καὶ τῶν τῶν βολῶν, διότι ὑπὸ τοῦ Νάζη, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Σουλτάνων ἔπειτα, ἀφέθησαν εἰς τοὺς νησιώτας αἱ ἰδιοκτησίαι των, ὡς ὑφίσταντο πρότερον, ἀλλὰ καὶ ἐπροστατεύοντο, χωρὶς καὶ νὰ προβοῦν οὗτοι εἰς ρύθμισίν τινα τῶν σχέσεων τούτων. Αὗται πλέον, ἀφ' ἧς, δηλονότι, τὸ dominium eminens ἢ ἡ κυριότης, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, τῶν βενετῶν δυναστῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐξέλιπεν, ὑπέκειντο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐθιμικὴν ἐξέλιξιν.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς περίπου καὶ ἐντεῦθεν χρονολογοῦνται καὶ αἱ γνωσταὶ περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου ἐν Κέᾳ ἔγγραφοι πηγαί.

Διὰ τὴν περίφραξιν οὐδεμία μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Καποδίστρια εἴδησις ὑπάρχει, περὶ τοῦ ὅτι ἠδύνατο νὰ γίνῃ δικαιωματικῶς παρὰ τοῦ δικαιούχου τῆς καλλιεργείας.

Τὸ πρῶτον ἀνευρίσκομεν θιγόμενον τὸ ζήτημα τῆς περιφράξεως εἰς τὸ ἀπὸ 26 Αὐγούστου 1829 ὑπόμνημα τῶν γεωργῶν πρὸς τοὺς Πληρεξουσίους τῆς νήσου των καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 135 τῆς 5 Μαΐου 1831 ἀναφορὰν τοῦ Τοποτηρητοῦ Κέας [1].

Ὁ Τοποτηρητὴς οὗτος εἰς τὴν ἀναφοράν του ἐκθέτει, ὅτι τὸ δικαίωμα τῆς βολῆς παύει ἅμα τῇ περιφράξει τοῦ ἀγροῦ. Τοῦτο εἶναι εὐνόητον. Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι ἄλλο, τουτέστιν ὑπὸ ποίους ὅρους ἐπετρέπετο ἡ περίφραξις. Ἀπῃτεῖτο συναίνεσις καὶ τοῦ δικαιούχου τῆς βολῆς, ἢ ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ ἐνεργήσῃ ταύτην ὁ δικαιοῦχος τῆς καλλιεργείας καὶ παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ βολιούχου; Ἐπ' αὐτοῦ οὔτε ἐκεῖνος οὔτε καὶ οἱ γεωργοὶ εἰς τὸ ἀνωτέρω ὑπόμνημά των ἐκφράζονται σαφῶς. Οἱ τελευταῖοι μόνον ἀφίνουν νὰ ὑπονοηθῇ, ὅτι ἠδύναντο νὰ ἐνεργοῦν μόνοι των, ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ βολιούχου, περιφράξεις. Ἀλλὰ τοῦτο εὑρίσκεται εἰς ποιάν τινα ἀντίφασιν πρὸς τὴν προσθήκην, τὴν ὁποίαν κάμνουν εἰς τὸ ὑπόμνημά των τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ πρέπει νὰ κτίζουν ὄχι ἁπλῶς τοίχους χαμηλούς, ἀλλὰ σχεδὸν ὑψηλοτέρους τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Τίς ὁ λόγος νὰ κτίζουν τοίχους καὶ μάλιστα τόσον ὑψηλούς, ἐφ' ὅσον δικαιωματικῶς καὶ ἐλευθέρως ἠδύναντο νὰ ἐνεργοῦν τὴν περίφραξιν τῶν ἀγρῶν των πρὸς κατάργησιν τοῦ δικαιώματος τῆς βολῆς; Δὲν ἦτο ἀρκετὴ ἡ κατασκευὴ περιφράγματος ἐξ οἱασδήποτε ὕλης καὶ ὕψους δυναμένου ἁπλῶς νὰ ἐμποδίζῃ τὴν εἴσοδον τῶν ξένων ζῴων ἐν τῷ ἀγρῷ, καὶ δὲν ἀπετέλει τοιαύτη κατασκευὴ σαφῆ ἐκδήλωσιν τῆς βουλήσεώς των πρὸς κατάργησιν τῆς βολῆς;

Σημειωτέον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπόμνημα τοῦτο τῶν καλλιεργητῶν, δι' αὐτοῦ γίνεται καὶ προσπάθεια νὰ δικαιολογηθῇ—πολὺ ὅμως ἀπιθάνως καὶ ὑπόπτως — τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὸ προηγούμενον μόλις ἔτος 1828 τὴν ἀπὸ 19 Ἀπριλίου 1828 σωζομένην ἀναφορὰν τῶν κυρίων τῶν βολῶν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν κατὰ τῶν Καρυστίων προσφύγων πρὸς διατήρησιν καὶ προστασίαν τῶν βολῶν ὑπεστήριξαν καὶ αὐτοὶ οἱ καλλιεργηταί, καὶ δὴ ὑπογράφει ταύτην καὶ ὁ φερόμενος ὡς ὑποκινητὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς κινήσεως τῶν γεωργῶν Βρανᾶς Ἀλεξάνδρου [2], ὡς ἐπίσης τὸ ὅτι ὑπέβαλον καὶ ἑτέραν κοινὴν ἀναφορὰν οἵ τε καλλιεργηταὶ καὶ οἱ κύριοι τῶν βολῶν ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος [3], πρᾶγμα τὸ ὁποῖον γεννᾷ, εὐλόγως, ἐνδοιασμοὺς περὶ τῆς καθόλου εἰλικρινείας τοῦ ὑπομνήματος.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀμφίβολον καὶ ἀόριστον ταύτην τοῦ ὑπομνήματος ὁμολογίαν αὐτῶν τούτων τῶν ἐνδιαφερομένων καλλιεργητῶν περὶ τῆς περιφράξεως, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐφάνησαν δύσπιστοι καὶ ὁ Γενατᾶς καὶ ὁ Κυβερ-

---

[1] Ἀνωτέρω σ. 7.

[2] M. Roberti, Svolgimento storico del diritto privato in Italia², II (Padova, 1935), 42 ἑπ. P. S. Leicht, Ἔνθ' ἀν., 12 σημ. 1,15 ἑπ. καὶ 126.

[1] Βλέπε ταύτας εἰς Παράρτημα ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 4 καὶ ἀνωτέρω σ. 6/7.

[2] Βλ. εἰς Παράρτημα ἀριθ. 5 καὶ 6 ἀναφορὰς καλλιεργητῶν καὶ βολιούχων.

[3] Τὴν τελευταίαν ταύτην ἀναφορὰν δὲν ἀνεύρομεν.

νήτης[1], τὰ σωζόμενα ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται εἰς τὸ Παράρτημα ὑπ' ἀριθ. 7-16, ἀναγόμενα δὲ εἰς διαφόρους χρόνους ἀπὸ τοῦ 1631 μέχρι τοῦ 1822, νομίζομεν ὅτι ἀποτελοῦν ἐπαρκεῖς μαρτυρίας περὶ διατηρήσεως καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς περιφράξεως.

Τὰ ἔγγραφα ταῦτα περιλαμβάνουν συμβάσεις ἀνταλλαγῶν, πωλήσεων, ἀφιερώσεως, κλπ. βολῶν. Εἰς αὐτά, ὄχι μόνον αἱ βολαὶ προϋποτίθενται καὶ ἀπαλλοτριοῦνται ὡς αὐθυπόστατον καὶ διακεκριμένον τοῦ χωραφίου πρᾶγμα (βλ. ἰδίᾳ ὑπ' ἀριθ. 13 ἔγγραφον), ἀλλὰ καὶ χρησιμοποιοῦνται εἰς αὐτὰ αἱ ἴδιαι ἀκριβῶς ῥῆτραι αἱ συνηθιζόμεναι εἰς τὰς ἀπαλλοτριώσεις ἀκινήτων. Προσέτι μνημονεύονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς ταῦτα καὶ ὁ τίτλος κτήσεως τοῦ ἀπαλλοτριοῦντος (λ.χ. ἀγορά, κληρονομία ὡς γονικοῦ, προίξ, γεροντομοίρι), τίτλος ἐμφαίνων συνήθως καὶ μακρὰν διάρκειαν τοῦ δικαιώματος ἐπὶ τῆς βολῆς. Ἡ μακρὰ δὲ αὕτη ἐπὶ γενεὰς διατήρησις τῶν βολῶν προϋποθέτει ὅτι δὲν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ δικαιούχου τῆς καλλιεργείας τῶν ἀγρῶν ἡ κατάργησις τῆς βολῆς. Ἐπίσης εἰς τὰ ἔγγραφα αὐτὰ οἱ πωληταὶ τῶν βολῶν καθιστοῦν τέλειον κύριον ὄχι μόνον τὸν ἀγοραστήν, ἀλλὰ καὶ τοὺς κληρονόμους του ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιφυλάξεως (βλ. ὑπ' ἀριθ. 11 ἔγγραφον), πρᾶγμα προσῆκον εἰς δικαίωμα διαρκὲς καὶ πραγματικόν, καὶ ὄχι προσωρινὴν δυνατότητα ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως καὶ ἀνοχῆς τρίτων, ἤτοι τῶν καλλιεργητῶν τῶν χωραφίων τῆς βολῆς. Ἀλλὰ καὶ γενικῶς, ποίαν χρηματικὴν ἀξίαν ἠδύναντο νὰ ἔχουν αἱ βολαὶ καὶ νὰ γίνωνται ἀντικείμενον συναλλαγῶν, ὅταν ἐκ τῆς ἀπολύτου θελήσεως τοῦ τρίτου, δικαιούχου τῆς καλλιεργείας, καθ' οἱονδήποτε χρόνον ἐκδηλουμένης, ἐξηρτᾶτο ἡ ὕπαρξίς των;

Πλὴν τούτων ὅμως, πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι εἰς τὴν Φθιώτιδα καὶ τὴν Σκῦρον, ὅπου τὸ ἴδιον ἔθιμον ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύῃ, δὲν ἀναγνωρίζεται ἐθιμικῶς εἰς τοὺς καλλιεργητὰς καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη τὸ δικαίωμα τῆς περιφράξεως. Ὡσαύτως εἰς τὴν Νάξον κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς τουρκοκρατίας ἀπηγορεύετο ἡ περίφραξις.

Κατὰ ταῦτα θεωροῦμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν Κέαν ἡ ἀπαγόρευσις τῆς περιφράξεως τῶν ἀγρῶν παρέμεινεν ἀμετάβλητος καὶ ἦτο ἐν πλήρει ἰσχύι κατὰ τὸν χρόνον τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ὡς καὶ καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν μέχρι καὶ τῆς Ἀπελευθερώσεως.

Καὶ ἤδη ἐξεταστέα ἡ νομικὴ φύσις τοῦ δικαιώματος τῆς βολῆς.

Ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν ἀπωλείας τῆς βενετικῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Κέας καὶ τῆς ἀποχωρήσεως ἐξ αὐτῆς τῶν βενετῶν δυναστῶν της, χωρὶς μάλιστα οἱ Τοῦρκοι νὰ ὑποκατασταθοῦν εἰς τὰ δικαιώματά των, ἡ

[1] Ἀνωτέρω σ. 7 καὶ Παράρτημα ὑπ' ἀριθ. 17 καὶ 18.

κυριότης τῶν δυναστῶν ἐπὶ τῆς γῆς συνεχωνεύθη εἰς τὸ δικαίωμα τῶν νομίμων τότε κατόχων αὐτῆς, δηλαδὴ τῶν δικαιούχων τῆς καλλιεργείας ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν βολιούχων ἀφ' ἑτέρου.

Οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν ποτὲ νὰ θεωροῦν τοὺς Φράγκους ὡς ξένους κατακτητὰς καὶ σκληροὺς δυνάστας, εἰδικῶς δὲ εἰς τὰς Κυκλάδας ἐπεζήτησαν τὴν ἀπαλλαγήν των ἐκ τῆς βενετικῆς κυριαρχίας. Δι' αὐτὸν δὲ ἀκριβῶς τὸν λόγον καὶ οἱ Σουλτάνοι δι' ἀχτναμέδων[1] ἀφῆκαν εἰς τοὺς νησιώτας τὴν περιουσίαν τους, καὶ αὐτονομίαν γενικῶς τοιαύτην, ὥστε οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσουν τὰς ἰδίας των παραδόσεις καὶ νὰ διέπωνται ὑπὸ τοῦ ἐξελισσομένου ἐθιμικῶς ἐθνικοῦ των δικαίου, μὲ βάσιν καὶ ἀφετηρίαν, ἐννοεῖται, τὴν ὑπάρχουσαν πραγματικὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία, φυσικά, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μεταβληθῇ.

Ἀνεξαρτήτως δὲ τοῦ ποῖαι νομικαὶ θεωρίαι ὑπεστηρίχθησαν ἢ ὑποστηρίζονται εἰς τὴν Δύσιν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπὸ ἔρευναν ἔθιμον[2], βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ βοσκὴ παρὰ τοῖς Βενετοῖς καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας κατὰ τὴν βενετοκρατίαν, ὡς ἐξετέθη, ἐνοεῖτο ὥς τι ἀποκεχωρισμένον καὶ αὐθύπαρκτον πρᾶγμα ἀπὸ τῆς καλλιεργείας τοῦ ἀγροῦ. Δὲν ἐθεωρεῖτο, δηλονότι, αὕτη ὡς ὁλοκληρωτικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀκινήτου καὶ αὐτονοήτως ἀνήκουσα εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ, ἀλλ' ὥς τι ἰδιαίτερον καὶ διακεκριμένον.

Τὰ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων[3], ὁμιλοῦν περὶ χωραφίων καὶ βοσκῆς κεχωρισμένως, καὶ τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ

[1] Βλέπε τοιούτους τῶν ἐτῶν 1579 καὶ 1621 εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν εἰς K. Hopf, Veneto-Byzantinische Analekten, ἔνθ' ἀν., 156 ἑπ., καὶ 159 ἑπ., καὶ τοὺς ἰδίους εἰς παλαιὰς ἑλληνικὰς μεταφράσεις, εἰς Π. Ζερλέντου, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν, ἔνθ' ἀν., 101 ἑπ., καὶ 121 ἑπ., εἰς Δ. Πασχάλη, Ἔνθ' ἀν., 130 ἑπ., 135 ἑπ., ὡς καὶ εἰς ἄλλους.

[2] Ἀνωτέρω σ. 23 σημ. 2.

[3] Βλ. εἰδικῶς διαθήκην τοῦ ἔτους 1748, δημοσιευθεῖσαν εἰς Ν. Ἑλληνομνήμονα, Ε', 445, εἶτα δὲ εἰς Ἰωσ. Χατζιδάκη, Ἡ ἱστορία τῆς νήσου Μήλου (Ἀθῆναι, 1927), 305 ἑπ. Δι' αὐτῆς ὁ διαθέτης ἀφίνει διάφορα περιουσιακὰ στοιχεῖα εἰς τοὺς ἐγκαταστάτους, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ βοσκάς, τὰς ὁποίας προσδιορίζει διὰ τῶν τοπωνυμίων των («...βοσκὴν τῶν Τριάδων, τοῦ Μαύρου Βουνοῦ, τοῦ Ἐμπουργιοῦ... κλπ.»). Αὗται φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀποκλειστικῶς βοσκότοποι. Περαιτέρω ὅμως ὁ διαθέτης, καθορίζων τὸ μερίδιον τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχάλη, γράφει: «...Τὰ χωράφια τοῦ Κοντάρου ὅλα ἐκεῖνα ὅπου εἶναι ἀπὸ τῆς ἀδελφῆς του καὶ ἐκεῖνα ὅπου ἀγόρασεν ἀπὸ τοῦ Κοτάκη μὲ *βοσκὴν* καὶ κάθε τους δικαίωμα». Ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης ἐξάγεται, προδήλως, ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα ὄχι πλέον περὶ ἀποκλειστικῶς βοσκοτόπων, ἀλλὰ περὶ τῆς βοσκῆς τῶν καλλιεργημένων ἀγρῶν τοῦ Κοντάρου. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι τὸ ἔθιμον τῶν βολῶν ἴσχυε καὶ εἰς Μῆλον, τὸ δὲ σπουδαιότερον, ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως, ὅτι ἡ σύμπτωσις εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον τοῦ δικαιώματος τῆς βοσκῆς καὶ τῆς καλλιεργείας δὲν ἐπέφερε συγχώνευσιν τούτων, ἀλλ' ἐξηκολούθουν παραμένοντα διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων.

ὁποίου ἀσκεῖται ἕκαστον τῶν δικαιωμάτων τούτων, τῆς βολῆς καὶ τῆς καλλιεργείας, παρουσιάζεται αὐτοτελές. Ἑκάστη βολή, ἔχουσα ἕνα ἰδιοκτήτην, περιελάμβανε πολλοὺς ἀγρούς, ἀποτελοῦντας ἰδιαίτερον ἕκαστος κτῆμα, ἀνῆκον εἰς διάφορον ἰδιοκτήτην. Ἡ βολὴ ἠδύνατο νὰ περιλαμβάνῃ ὄχι μόνον καλλιεργουμένους ἀγρούς, ἀλλὰ καὶ χέρσον γῆν ἀναμίξ.

Ἐκ τούτων, ὡς καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς περιφράξεως, τῆς ἀναγκαστικῆς ἀγραναπαύσεως καθ' ὡρισμένον καὶ ἐφ' ὡρισμένον χρόνον, τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ δικαιούχου τῆς καλλιεργείας νὰ βοσκήσῃ καὶ τὰ ἴδια αὐτοῦ ζῷα εἰς τὴν νομὴν τοῦ χωραφίου του—ἐὰν δὲν μισθώσῃ ταύτην παρὰ τοῦ κυρίου τῆς βολῆς—τέλος δὲ ἐκ τοῦ εἴδους καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν σωζομένων ἐγγράφων ἀπαλλοτριώσεως τῶν βολῶν, θεωροῦμεν ἀναμφίβολον, ὅτι κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ἢ ἐπὶ βενετοκρατίας καλλιέργεια καὶ βολὴ διεμορφώθησαν ἐθιμικῶς εἰς χωριστὴν ἰδιοκτησίαν καλλιεργείας τοῦ ἀγροῦ καὶ χωριστὴν ἰδιοκτησίαν τῆς βοσκῆς αὐτοῦ, ἀνηκούσας ἑκάστης εἰς ἄλλον ἰδιοκτήτην, ἰσοδυνάμους δὲ μεταξύ των, ἤτοι πρόκειται περὶ διχασμοῦ τοῦ δικαιώματος τῆς κυριότητος.

Διὰ τοῦτο δέ, καὶ ὅταν περιήρχετο εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἡ κυριότης τῆς καλλιεργείας ἑνὸς ἀγροῦ καὶ τῆς βολῆς, εἰς τὴν ὁποίαν περιελαμβάνετο οὗτος, δὲν ἐπήρχετο συγχώνευσις τῶν δύο τούτων ἰδιοκτησιῶν, ἐκτός, βεβαίως, ἐὰν ὁ κύριος πλέον ἀμφοτέρων ἐξεδήλου τοιαύτην βούλησιν, καὶ δὴ διὰ τῆς περιφράξεως ἢ τῆς μεταβολῆς εἰς ἀμπελῶνα ἢ κῆπον τοῦ ὅλου ἢ μέρους τοῦ ἀγροῦ κλπ. Εἰς τοῦτο δὲ ἐν μέρει ὀφείλεται ἡ ὕπαρξις κατὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν ἐντὸς τῶν βολῶν καὶ περιπεφραγμένων κτημάτων.

Τὸν ἐθιμικὸν τοῦτον διχασμὸν τῆς ἰδιοκτησίας, εἰς τὴν τῆς βοσκῆς καὶ τὴν τῆς καλλιεργείας, πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμεν[1] τοσούτῳ μᾶλλον, καθόσον διὰ τὸ Ἑλληνικὸν δίκαιον, καὶ μάλιστα τὸ ἰσχῦον εἰς τὰς Κυκλάδας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, δὲν ἀπετέλει ἔννοιαν ξένην.

Ὡς γνωστόν, ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ δικαίου τὰ δένδρα ἐθεωροῦντο ὅτι ἀπετέλουν χωριστὴν ἰδιοκτησίαν ἀπὸ τῆς τοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον ῥιζοβολήσει[2], μὴ ἰσχυούσης εἰς αὐτὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ βυζαντινορωμαϊκοῦ δικαίου «τὰ ἐπικείμενα εἴκει τοῖς ὑποκειμένοις (Β. 50.1.6 § 12 «τὸ δένδρον τῇ γῇ συνυπάγεται»).

[1] Ἀποκρούοντες τὴν ἐκδοχὴν τῆς συνιδιοκτησίας ἢ τοῦ ἐμπραγμάτου δικαίου (δουλείας).

[2] Βλ. Π. Ζέπου, Ἰδιοκτησία κατ' ὀρόφους (Ἀθῆναι, 1931), 10, καὶ τοὺς αὐτόθι ἐν σημ. 1 ἀναφερομένους συγγραφεῖς, ἔτι δὲ F. Maroi, Tracce di diritto bizantino nelle consuetudini del Dodecaneso, εἰς Atti del V Congresso Internazionale, εἰς Studi Bizantini, V,I (Roma, 1939), 676/7, καὶ P. S. Leicht, Ἔνθ' ἀν., 66/7.

Ἡ χωριστὴ αὕτη ἰδιοκτησία τῶν δένδρων ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύῃ ἐθιμικῶς καὶ μέχρι σήμερον ἀδιακόπως εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος[1]. Εἰδικῶς δὲ ἴσχυεν αὕτη ἐπὶ τουρκοκρατίας εἰς τὰς Κυκλάδας, ὡς ἐπίσης ἐφηρμόζετο τότε εἰς αὐτὰς καὶ ἡ κατ' ὄροφον ἰδιοκτησία[2]. Κατ' ἀκολουθίαν, ἦτο φυσικὸν καὶ τὸ δικαίωμα τῶν βολῶν τοιαύτην νομικὴν μορφὴν νὰ λάβῃ ἐθιμικῶς εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι εἰς τὴν Κέαν, ὅπου ἴσχυε καὶ ἡ ἐπὶ τῶν δένδρων χωριστὴ ἰδιοκτησία, παρετηρεῖτο τὸ φαινόμενον εἰς κτήματα, ἐφ' ὧν ὑπῆρχε τὸ δικαίωμα τῆς βολῆς, ἐφύοντο δὲ καὶ δένδρα (π.χ. ἐλαῖαι, συκαῖ κλπ.) μὴ ἀνήκοντα εἰς τὸν ἰδιοκτήτην ταύτης ἢ τῆς καλλιεργείας τοῦ ἀγροῦ, ἀλλὰ εἰς τρίτον, νὰ ὑπάρχουν τρεῖς χωρισταὶ ἰδιοκτησίαι[3]. Ἀλλὰ καὶ τὸ μεταγενέστερον Ἑλληνικὸν δίκαιον οὕτως ἐχαρακτήρισε τὸ δικαίωμα τῆς χορτονομῆς (Ν. 5091/1931), Α.Ν. 1028/1946, τροποποιηθεὶς καὶ κυρωθεὶς ὑπὸ τοῦ Ν. 187/1946 κλπ.), ἀπεδέχθη δὲ ὀρθῶς καὶ δεδικαιολογημένως καὶ ὁ Εἰσαγωγικὸς νόμος τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὑπ' ἀριθ. 2783/1941, ἐν ἄρθρῳ 59, ὅστις καὶ διατηρεῖ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐθίμου τούτου, ὅπου ὑφίστατο κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται εὐνόητον, ὅτι πρὸς προστασίαν τοῦ τυχὸν καὶ σήμερον ἰσχύοντος τοιούτου ἐθίμου προσήκουν τὰ διὰ τὴν προστασίαν τῆς κυριότητος καὶ τῆς νομῆς χορηγούμενα ὑπὸ τοῦ νόμου συνήθη ἔνδικα μέσα.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν Καποδιστριακὴν ἐποχήν, πρέπει νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ ἐπὶ τῆς ἐν Παραρτήματι ἀριθ. 17 δημοσιευομένης γνωμοδοτήσεως τοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως Ἰ. Γενατᾶ πρὸς τὸν Κυβερνήτην.

Διὰ τῆς γνωμοδοτήσεως ταύτης ὁ Γενατᾶς, εἴτε σκοπίμως, θέλων δηλαδὴ νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν κατάργησιν τῶν βολῶν, ἡ ὁποία ἐθεωρήθη ἄδικος καὶ καταθλιπτικὴ διὰ τοὺς γεωργούς, εἴτε ἐξ ἀγνοίας τῆς ἀληθοῦς φύσεως τῶν βολῶν, εἴτε, τὸ πιθανώτερον, δι' ἀμφότερα, προσπαθεῖ νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα βάσει τῶν ἐν Γαλλίᾳ διδασκομένων ὑπὸ τῶν Γάλλων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ παραπέμπει ἐν τῇ γνωμοδοτήσει του, τουτέστι τοῦ droit coutumier καὶ τῶν περὶ δουλειῶν διατάξεων τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου.

Ἐν Γαλλίᾳ τὸ δικαίωμα τῆς βοσκῆς ἐπὶ ξένων κτημάτων (droit de vaine pâture καὶ droit de parcours), ἔχον βεβαίως καὶ τοῦτο τὴν ἀρχήν του

[1] Λ.χ. εἰς τὸ χωρίον Γραμματικό, Μαραθῶνος (Ἀττικῆς), ὡς τοῦτο γνωρίζω ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως.

[2] Π. Ζέπου, Ἔνθ' ἀν., 34 ἑπ.

[3] Ἰ. Ψύλλα, Ἔνθ' ἀν., 287.

εἰς τὴν φεουδαλικὴν ἐποχήν, ἔσχεν ἐντελῶς ἀλλοίαν ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ τῶν βολῶν τῆς Κέας.

Τὸ δικαίωμα τῆς vaine pâture ἀποτελεῖ λείψανον τῶν παλαιῶν δικαιωμάτων τῆς κοινότητος ἐπὶ τῶν βοσκῶν τῆς γῆς τοῦ τέως φεουδάρχου, εἰς τὴν ὁποίαν περιῆλθε τὸ δικαίωμα τούτου, ἢ εἶναι ἀποτέλεσμα παραχωρήσεων μεγάλων ἰδιοκτητῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους των, ἠσκεῖτο δὲ ἐπὶ ὅλων τῶν ἀπεριφράκτων ἀγρῶν τοῦ τόπου καὶ παρ' ὅλων ἀδιακρίτως τῶν ἑκάστοτε κατοίκων ἢ ἰδιοκτητῶν. Τὸ δὲ droit de parcours ἐξετείνετο ἐφ' ὅλων τῶν κατοίκων ἀδιακρίτως μιᾶς γειτονικῆς κοινότητος ἐπὶ τῆς βοσκῆς ὅλων τῶν ἀπεριφράκτων ἀγρῶν τῆς ἑτέρας ἀμοιβαίως. Ἡ ἄσκησις τῆς βοσκῆς δὲν ἀπετέλει ἐμπόδιον τῆς περιφράξεως, θεωρουμένη ὡς μία παρακλητικὴ ἀνεκτικότης (tolérance précaire) τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν ἀγρῶν [1]. Τοιαύτη περίπου εἶναι ἡ συναντωμένη εἰς ὡρισμένα μέρη τῆς Ἑλλάδος (ὡς λ.χ. ἐν Ξηροχωρίῳ) κοινοχρησία βοσκῆς [2].

Ἀντιθέτως τὸ δικαίωμα τῶν βολῶν ἀνῆκεν ἀνέκαθεν εἰς ὡρισμένον πρόσωπον, ἀρχικῶς τὸν φεουδάρχην, χωρὶς ὅμως τοῦτο μετέπειτα νὰ περιέλθῃ ποτὲ εἰς τὴν κοινότητα ἢ εἰς ὁμάδα προσώπων, ἐξετείνετο ἐπὶ ὡρισμένου κτήματος καὶ ἦτο πάντοτε κληρονομητὸν καὶ ἀπαλλοτριωτόν, κατὰ δὲ τὴν τουρκοκρατίαν ἦτο πλέον δικαίωμα ἐπὶ ἰδίου πράγματος, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ γίνῃ λόγος οὔτε περὶ δουλείας.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀληθεύει, εἶναι ὅτι τὸ δικαίωμα τῶν βολῶν, ἀσχέτως τῆς νομικῆς του φύσεως, ἀνῆκον εἰς τοὺς *ἄρχοντας*, τοὺς ὁποίους εὐλόγως ἐθεώρουν οἱ κύριοι τῆς καλλιεργείας τῶν ἀγρῶν ὡς διαδόχους εἰς τὰς καταπιέσεις τῶν φράγκων δυναστῶν, ~~δὲν~~ ἦτο δυνατὸν νὰ βλέπουν οὗτοι κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν παρὰ μὲ ὄμμα ἐχθρικόν, ὡς καταθλιπτικὸν καὶ ἄδικον, καθόσον τὸ ἔθιμον τοῦτο, δικαίωμα πλέον τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, εὑρίσκετο ἐν πλήρει ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἰδέαν, ἡ ὁποία λεληθότως μὲν ἀπὸ τῆς φραγκοκρατίας, συνειδητότερον δὲ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναφαίνεται εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, καθ' ἣν ἡ ἐργασία ἔπρεπε νὰ ὑπολογίζεται ὡς παράγων πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἰδιοκτησίας, ὅταν μάλιστα καὶ αὐτὸς ὁ καλλιεργῶν τὸν ἀγρόν, διὰ νὰ βοσκήσῃ τὰ ἴδιά του ζῷα καὶ εἰς τὴν καλάμην ἀκόμη τοῦ ἀγροῦ του, ἡ ὁποία ἀπετέλει καθαρὸν προϊὸν τῆς ἐργασίας του, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ πληρώνῃ εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας τῶν βολῶν. Ἦτο ἑπομένως φυσικὸν νὰ ἐπιζητηθῇ παντοιοτρόπως ἡ κατάργησίς του.

Πράγματι δὲ ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀπὸ 26 Αὐγούστου 1829 ὑπόμνημα

---

[1] C. Aubry et C. Rau, Cours de droit civil Français [4], II (Paris, 1869), 177, n. 18. P. Viollet, Histoire du droit civil Français [2] (Paris, 1905), 606 [560] ἑπ. M. Planiol-G. Ripert, Traité élémentaire de droit civil [3] (Paris, 1925), §§ 2385 καὶ 2430 ἑπ.

[2] Χρ. Θηβαίου, Ἑλληνικὸν Γεωργικὸν Δίκαιον, ἔνθ' ἀν., 133 ἑπ.

τῶν κυρίων τῆς καλλιεργείας πρὸς τοὺς Πληρεξουσίους τῆς νήσου των [1], ὅτι ἐπεδιώχθη αὕτη ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Κείων καλλιεργητῶν μέσῳ τῆς τουρκικῆς Ἀρχῆς, ἀλλ' ἀπέτυχον αἱ προσπάθειαί των «λόγῳ τῆς διὰ χρημάτων ἐξαγοραζομένης ἑκάστοτε εὐνοίας τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας πρὸς τοὺς ἄρχοντας» (ἰδιοκτήτας τῶν βολῶν), ὡς λέγει τοῦτο. Ἡ πρὸς τὰς τουρκικὰς Ἀρχὰς προσφυγὴ τῶν γεωργῶν πρὸς κατάργησιν τῶν βολῶν βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐν Παραρτήματι ἀριθ. 3 Ἐκθέσεως τῆς Ἐπαρχιακῆς Δημογεροντίας Κέας πρὸς τὸν Ἔκτακτον Ἐπίτροπον Βορ. Κυκλάδων, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθεται ὅτι αἱ τουρκικαὶ Ἀρχαὶ ἐξετάσασαι ἐπακριβῶς τὸ ζήτημα τῶν βολῶν, ἀπέρριψαν τὸ αἴτημα τῶν ποιμένων καὶ ἐπεκύρωσαν ἀμεταβλήτως τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν βολῶν ὡς νόμιμον.

Ἐπίσης ὁμοία ἄνευ ἀποτελέσματος προσπάθεια μαρτυρεῖται ὡς γενομένη καὶ ἐν Νάξῳ κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν [2].

Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι, κατόπιν τῆς ἀποτυχίας ταύτης, οἱ κύριοι τῆς καλλιεργείας εἰς τὴν Κέαν προέβαινον σποραδικῶς εἰς αὐθαιρέτους περιφράξεις ἀγρῶν, ὥστε νὰ ἐμποδίζεται δι' αὐτῆς ἡ εἴσοδος τῶν ζῴων καὶ ἡ βοσκὴ εἰς τούτους. Αἱ περιφράξεις ὅμως αὗται, μὴ γενόμεναι ἐν συνειδήσει δικαίου, ἀλλ' ὡς πράξεις δικαίῳ τοῦ ἰσχυροτέρου, δὲν ἦσαν ἐπαρκεῖς καὶ πρόσφοροι, ὥστε νὰ δημιουργήσουν μέχρι τῆς Καποδιστριακῆς ἐποχῆς ἔθιμον περὶ καταργήσεως τοῦ δικαιώματος τῆς βολῆς διὰ τῆς ἐλευθέρας περιφράξεως.

Ἐν προκειμένῳ παρουσιάζεται καὶ μία ἀκόμη περίπτωσις πρὸς ἔξαρσιν τῆς προσεκτικῆς, εὐσυνειδήτου καὶ προοδευτικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν ζητημάτων κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν ἐποχήν. Διότι ὁ Γενατᾶς, θέτων τὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὰ δικαστήρια, γνωμοδοτεῖ διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς εὐνοϊκῆς διὰ τοὺς ἰδιοκτήτας τῶν βολῶν ἀποφάσεως τούτων, ὅπως ἡ Κυβέρνησις νομοθετικῶς πλέον προβῇ εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ ἀναχρονιστικοῦ τούτου ἐθίμου [3], πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐπετεύχθη, ἀτυχῶς, τότε λόγῳ τῆς μετ' ὀλίγον λαβούσης χώραν δολοφονίας τοῦ ἀειμνήστου Κυβερνήτου, διὰ νὰ παραμείνῃ τὸ ἔθιμον τοῦτο ἰσχῦον καὶ μέχρι σήμερον.

Ἐνταῦθα κλείομεν τὴν ἐξέτασιν ἑνὸς ἐθίμου, τὸ ὁποῖον, μαζὶ μὲ τὰ σωζόμενα μέχρι σήμερον εἰς τὸν τόπον μας ἐρείπια τῶν φεουδαλικῶν πύργων, τὰ οἰκόσημα καὶ τὰ φραγκικὰ ὀνόματα, μᾶς φέρει τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐποχῆς τῶν σιδηροφράκτων ἱπποτῶν μὲ τοὺς χρυσοῦς πτερνιστῆρας, τὰς διασκεδάσεις των μὲ τὰς ὡραίας γυναῖκας καὶ τοὺς τρουβαδούρους των, ἀνάμνησιν ὅμως τὴν ὁποίαν, ὁσηδήποτε ρωμαντικὴ προδιάθεσις καὶ ἐὰν ὑπάρχῃ,

---

[1] Παράρτημα ἀριθ. 2.

[2] Βλέπε ἀνωτέρω σελ. 22, τὰς ἐν σημ. 7 παραπομπάς.

[3] Παράρτημα ἀριθ. 17.

δὲν δύναται νὰ καταστήσῃ εὐχάριστον ἡ σκέψις, ὅτι πάντα ταῦτα ἐγίνοντο μὲ τὴν σκληρὰν ἐκμετάλλευσιν τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ μόχθου τῶν ἐν ἀθλιότητι καὶ ἄνευ τιμῆς ζώντων τότε ὑπ' αὐτοὺς ὡς δουλοπαροίκων ἢ καὶ ὡς δούλων Ἑλλήνων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΓΓΡΑΦΑ(α)

1.

Ἀρ. 722.

Ἑλληνικὴ Πολιτεία

Ἡ Γεν. Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας

Πρὸς τοὺς Δημογέροντας καὶ λοιποὺς Κατοίκους τῆς Ν. Κέας.

Ἔλαβεν ἡ Κυβέρνησις τὴν ἀπὸ 19 τοῦ παρελθόντος ἀναφοράν σας καὶ ἡ ἐν αὐτῇ αἴτησίς σας ἔγινε γνωστή.

Ἡ Κυβέρνησις θεωρεῖ τῷ ὄντι τὴν αἴτησίν σας θεμελιωμένην εἰς τὰ ἀπαρασάλευτα δίκαια τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ χρεωστεῖ νὰ σᾶς χορηγήσῃ κάθε ὑπεράσπισιν, εἰς ὅσους ἤθελον μεταχειρισθῆ κατ' αὐτῆς ὁποιανδήποτε βίαν.

Ἀλλ' ἐν τούτοις δὲν δύναται νὰ μὴ θεωρήσῃ μὲ ὄμμα συμπαθὲς καὶ τοὺς συμπολίτας ἐκείνους Ἕλληνας, οἵτινες ἔλαβον τὴν κακὴν τύχην ἀπὸ τὴν φορὰν τῶν περιστάσεων νὰ στερηθοῦν τὴν ἰδίαν γῆν των, τὴν πολύτιμον ἰδιοκτησίαν των, γινόμενοι αὐτοὶ θῦμα τῆς κοινῆς πατρίδος, καὶ νὰ καταφύγουν εἰς τοὺς ὁμογενεῖς καὶ συναγωνιστὰς γείτονάς των, οἵτινες δὲν ὑπέπεσον εἰς τὴν αὐτὴν τύχην, εἶναι μία ἀλήθεια προφανεστάτη ὅτι οἱ τοιοῦτοι πρόσφυγες εἶναι ἄξιοι τῆς ὑποδοχῆς καὶ δυνατῆς βοηθείας τῶν ἄλλων Ἑλλήνων.

Αὐτὰ τὰ αἰσθήματα ἡ Κυβέρνησις νομίζει δίκαιον νὰ τὰ ἐκφράσῃ καθαρῶς πρὸς σᾶς· ἀπαιτεῖ δὲ ὥστε συμμορφούμενοι καὶ σεῖς μ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ δίκαιον, ὄχι νὰ μὴν ἀπαιτεῖτε ὁλοτελῶς τὸ δικαίωμα τῆς νομῆς ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας σας, ἀλλὰ νὰ εὐχαριστεῖσθε εἰς τὸ ἥμισυ ἀφ' ὅσον εἶναι τὸ διωρισμένον, θυσιάζοντες τὸ ἄλλο ἥμισυ εἰς τὴν χρεωστουμένην πρὸς τοὺς

(α) Τὰ δημοσιευόμενα ἐνταῦθα ἔγγραφα ἀπόκεινται εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Καὶ ἄλλα μὲν εἶναι πρωτότυπα, διὰ τὰ ὁποῖα πρὸς διάκρισιν τίθεται εἰς τὸν αὔξοντα ἀριθμὸν δημοσιεύσεώς των ἀστερίσκος (*), τὰ δὲ λοιπὰ ἐπίσημα ἀντίγραφα, πλὴν τῶν ὑπ' ἀριθ. 17 καὶ 18, τὰ ὁποῖα εἶναι σχέδια, τὸ δεύτερον ὅμως μὲ ἰδιοχείρους τὰς ὑπογραφάς.

μεταναστας ἀδελφοὺς σας συμπάθειαν. Ταῦτα σᾶς ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἀναφοράν σας ἡ Γ. Γραμμ. τῆς Ἐπικρατείας κατὰ Διαταγὴν τοῦ Ἐξοχωτάτου Κυβερνήτου, καὶ οὕτω θέλετε ἀκολουθήσει εἰς τὸ ἑξῆς εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ὑπόθεσιν, κοινοποιοῦντες καὶ εἰς τοὺς παροίκους σας τὴν παροῦσαν διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς κανόνα καὶ αὐτῶν.

Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 5 Μαΐου 1828.

Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας
(Τ.Σ.) Σ. Τρικούπης

Διὰ τὸ ἀκριβὲς τῆς ἀντιγραφῆς. Ἐν Κίᾳ τῇ 16 Μαρτίου 1831.

Οἱ Δημογέροντες
« Σ. Πάγκαλος
(Τ.Σ.) « Δ. Μεληssινὸς
« Ἀνδρέας Σοφιανὸς

Ὁ Γραμματεὺς
Δημήτριος Δελίνης

2*.

Πρὸς τοὺς Κυρίους Πληρεξουσίους τῆς Ἐπαρχίας Κίας, Θερμίων καὶ Σερίφου

Οἱ κάτοικοι τῆς Νήσου Κέας.

Σᾶς εἶναι πολλὰ γνωστόν, ἀδελφοί, καὶ πόσα δεινὰ πάσχει αὐτὴ ἡ ἀθλία πατρὶς ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀδικωτάτην συνήθειαν τῶν βολῶν καὶ ποσάκις ἐπὶ Τουρκίας ἐπεχειρίσθη νὰ τὴν καταργήσῃ, πλὴν δὲν ἠμπόρεσεν ἐξ αἰτίας τῆς στενωτάτης σχέσεως, τὴν ὁποίαν οἱ τότε ἄρχοντές μας πρὸς τὰς τότε Ὀθωμανικὰς ἐξουσίας εἶχον καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰ τότε κριτήρια χρυσοῦ λαλοῦντος ἄπας ἔμεινεν ἄπρακτος λόγος.

Ἀδελφοὶ πληρεξούσιοι, εἶσθε πατριῶται! γνωρίζετε πόσον ἄδικον πρᾶγμα εἶναι, ἀφοῦ ἕνας πτωχὸς γεωργὸς μὲ τόσους κόπους γεωργήσῃ τὸ χωράφι του, νὰ μὴν ἔχῃ τὴν ἄδειαν, ἀφοῦ τὸ θερίσῃ, νὰ βόσκῃ εἰς αὐτὸ τὰ χωράφι τὰ ζῶα του, ἀλλὰ νὰ τὸ πωλῇ ἄλλος πρὸς ἄλλον, ἢ νὰ βιάζεται αὐτὸς ὁ ἴδιος γεωργῶν νὰ ἀγοράζῃ ἀπὸ ἄνθρωπον ξένον τοὺς ἰδίους κόπους του, καὶ ἐπειδὴ ὅλοι οἱ γεωργοὶ ἔχουν ζῶα, καθότι χωρὶς ζῶα νὰ ζήσῃ γεωργὸς δὲν ἐμπορεῖ, βιαζόμεθα οἱ ἀτυχεῖς νὰ κτίζωμεν ὅλα τὰ παλαιοχώραφα καὶ νὰ τὰ κτίζωμεν ὄχι μὲ χαμηλοὺς τοίχους, ἀλλὰ νὰ εἶναι σχεδὸν ὑψηλότεροι τοῦ ἀνθρωπίνου ἀναστήματος, τὸ ὁποῖον ἐμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὄχι ἀκαταλλήλως, ὅτι καὶ αὐτὸ εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ σημαντικὰ τῆς πενίας μας αἴτια· νὰ ἐκφρασθῶμεν περισσότερον ἀνάγκη δὲν εἶναι, καθότι τὸ ἄδικον τοῦτο ὄχι ὁ κριτικώτατος τοῦ Σ. Κυβερνήτου μας νοῦς, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος μὲ ὀλίγον νοῦν ἄνθρωπος τὸ γνωρίζει, καὶ ἂν εἶναι καὶ περισσοτέρων λογιῶν χρεία, εἶσθε ἱκανοὶ ὡς πατριῶται νὰ τὰ παραστήσετε.

Διὰ δὲ τὰς ὅσας ζημίας ἐδοκιμάσαμεν ἀπὸ τὰ στρατεύματα, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐθνεγερσίας μέχρι τῆς τοῦ Σ. Κυβερνήτου μας ἐπελεύσεως, ἐπειδὴ

καὶ τὸ πρᾶγμα χρειάζεται ὀλίγην ἀργοπορίαν, ἂς μείνῃ πρὸς τὸ παρόν, ἀλλὰ μὲ δεύτερον σᾶς γράφομεν καὶ διὰ αὐτά, καὶ διὰ ὅσα ἄλλα μέλλομεν νὰ ἀναφερθῶμεν· περὶ δὲ τῆς ἀναφορᾶς, τὴν ὁποίαν ἐγράψαμεν εἰς ἀπάντησιν τῆς διαταγῆς τοῦ Σ. Κυβερνήτου μας διὰ τὰ ἐνοίκια τῶν ξένων, τὴν ὁποίαν καὶ μὲ τὴν κοινὴν σφραγῖδα, καὶ μ᾽ ὅλων τὰς ὑπογραφὰς ἐβεβαιώσαμεν, δὲν τὴν ἐγράψαμεν διὰ νὰ στερεώσωμεν τὰς βολάς, ἀλλὰ διότι οἱ ξένοι ἀνεφέρθησαν πρὸς τὴν Α.Ε. ὅτι τῶν ἐπῆραμε αὐτὰ διὰ συνεισφοράν, οἱ ἄρχοντές μας δὲ ἐζήτησαν νὰ τὰ ρίψουν εἰς τὸ κοινὸν καθὸ συνεισφοράν, τουτέστιν ἂν τὰ λαμβάνουν ἀπ᾽ αὐτοὺς οἱ ξένοι, νὰ τὰ λάβωσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄρχοντες ἀπὸ τὸ κοινόν· ἀναφέρθημεν τοιουτοτρόπως διὰ νὰ ἐλευθερώσωμεν αὐτὸ τὸ δυστυχὲς κοινὸν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀδικωτάτην δόσιν, ἀφίνοντες τὴν διαφορὰν μεταξὺ μόνον τῶν ξένων καὶ ὅσων εἶχον βολικάς, τὸ δὲ ἂν πρέπῃ νὰ ἀποδοθῶσιν ὀπίσω, τὰ ὅσα ἀπὸ τοὺς ξένους ἔλαβον ἐνοίκια, ὅσοι εἶχον βολάς, τὰ ἀφήκαμεν εἰς τὴν συνετῇ διάκρισιν τῆς αὐτοῦ ἐξοχότητος νὰ τὸ ἀποφασίσῃ, ὅπως τὸ ἐγκρίνῃ· ὅσον δὲ τὸ καθ᾽ ἡμᾶς τόσον εἴμεθα μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ γνωρίσωμεν τὴν τοιαύτην ἄδικον ἕξιν, ὅσον δὲν θέλομεν παύσειν ποτὲ ἀναφερόμενοι ὡς ἀδίκους καὶ περὶ παρανόμου τοῦ τοιούτου, ἕως σοῦ νὰ τὰς καταργήσωμεν, διότι ἂν ἐβλέπαμεν ὅτι ἡ τοιαύτη ἕξις ὑπάρχει καὶ εἰς κανένα ἄλλο μέρος, μ᾽ ὁλονότι καὶ ἠδικημένοι, μ᾽ ὅλον τοῦτο ἠμπορούσαμεν νὰ τὸ ὑποφέρωμεν· τώρα ὅμως διατί μόνη αὐτὴ ἡ δυστυχὴς πατρίς, μόνη ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας, ἐνῷ αἰσθάνεται καλῶς τὴν ἐλευθερίαν της, νὰ μὴν ἀπολαμβάνῃ καὶ τοὺς καρποὺς αὐτῆς;

Ἡ παροῦσα μας ὅμως, παρακαλοῦμεν, νὰ δοθῇ ὑπ᾽ ὄψιν τῆς Α.Ε., ὁ ὁποῖος, εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅτι ὡς κοινὸς πατὴρ καὶ σφραγὶς τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ τοῦ περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἰδίους ὁμογενεῖς ἄρχοντας σκληρῶς τυραννουμένου γένους παρὰ ἀπὸ τοὺς φανεροὺς τυράννους Ὀθωμανούς, δὲν θέλει τὸ ὑποφέρει βεβαιότατα ἡ φιλανθρωποτάτη αὐτοῦ ψυχή, νὰ βλέπῃ ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς αὐτὰς τὰς λαμπρὰς ἡμέρας τῆς φρονίμου αὐτοῦ κυβερνήσεως νὰ ἀδικῶνται οἱ ἀδύνατοι ἀπὸ τοὺς ἀσυνειδήτους δυνατούς.

Πρὸς πίστωσιν δὲ ὅτι εἴμεθα οἱ πολὺ περισσότεροι σύμφωνοι εἰς τὴν κατάργησιν αὐτῆς τῆς ἀδικωτάτης τῶν βολῶν συνηθείας, καὶ ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἔχοντας βολὰς τὰς ἀφήνουν θεληματικῶς των, μὴν ὑποφέροντες αὐτὴν τὴν ἀδικίαν, μ᾽ ὁλονότι τὰς ἔχουν καὶ αὐτοὶ τώρα ἐσχάτως ἀγορασμένας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀκόμη κανὲν ὄφελος δὲν εἶδον, σᾶς περικλείεται εἷς κατάλογος μὲ ἱκανὰς ὑπογραφάς, περὶ τοῦ ὁποίου, ἂν εἶναι καμμία ἀμφιβολία, ἐμπορεῖ νὰ σταλθῇ κανὲν ἀξιόπιστον ὑποκείμενον τῆς Σ. Κυβερνήσεως, καὶ θέλει εὑρεῖν πραγματικῶς πλέον διπλασίους καὶ τριπλασίους.

Κύριοι πληρεξούσιοι! γνωρίσατε ὅτι ἡ πατρὶς αὐτη σᾶς ἐξελέξατο διὰ νὰ τὴν ὠφελήσητε, ὅσον δύνασθε καὶ ὅσον αἱ περιστάσεις τὸ συγχωροῦν, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλο περισσότερον ὄφελος νὰ κάμετε δὲν πρέπει, ὅσον νὰ τὴν ἐλευθερώσητε ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ παλαιὰ σπέρματα, τὰ ὁποῖα ἡ πολυχρόνιος Ὀθωμανικὴ τυραννία εἰς πολλῶν κεφαλὰς ἐνέσπειρεν.

μένομεν μὲ τὸ προσῆκον Σέβας. Οἱ κάτοικοι τῆς Νήσου Κέας

Κέᾳ τῇ εἰκοστῇ ἕκτῃ Αὐγούστου: 1829:

<Ἕπονται πολυάριθμοι ὑπογραφαὶ εἰς χωριστὸν φύλλον>

3.

Ἀριθ. 549.

Ἑλληνικὴ Πολιτεία

Πρὸς τὸν Ἔκτ. Ἐπίτροπον τῶν Βορείων Κυκλάδων

Ἡ Ἐπαρχιακὴ Δημογεροντία Κέας

Ἐλήφθη ἡ ὑπ᾽ ἀριθ. 5145 Διαταγὴ τῆς ἐκτ. ταύτης ἐπιτροπείας, ἐκ τῆς ὁποίας παρατηρεῖ ἡ Δημογεροντία αὕτη ὅτι ἀπαιτεῖται νὰ καθορισθῇ τὸ εἶδος τῆς ἰδιοκτησίας τῶν Βολῶν εἰς τὴν Νῆσον μας, τὸν τρόπον καὶ τὰ αἴτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπῆρξε τοῦτο τὸ μοναδικὸν εἶδος τῆς ἰδιοκτησίας εἰς τὴν Νῆσον ταύτην, καθὼς καὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς, εἰς ποῖον ἀριθμὸν ἀναβαίνουσιν, ὥστε ἐκ τούτων νὰ δυνηθῇ ἡ ἔκτ. ἐπιτροπεία νὰ δώσῃ αὐτὰς τὰς πληροφορίας ὑπ᾽ ὄψιν τῆς Σεβ. Κυβερνήσεως.

Πρὸς ἀπάντησιν δὲ ἀναφέρει ἡ Δημογεροντία αὕτη τὰ ἐφεξῆς. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἰδιοκτησίας ἀπεδείχθη περιοδικῶς ὅτι ἐπικρατεῖ πρὸ 400 περίπου χρόνων. Πῶς δὲ καὶ μὲ ποῖον τρόπον, τοῦτο εἶναι ἄδηλον καὶ πρὸς ἡμᾶς, ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς Γεροντοτέρους τῆς Νήσου ταύτης, οἱ ὁποῖοι ἐρωτηθέντες εἶπον ὅτι ἤκουσαν ἀπὸ τοὺς γονεῖς των, πῶς οὕτω τὴν ἐγνώρισαν καὶ αὐτοὶ πάλιν ἀπὸ τοὺς ἰδίους των γονεῖς· τέλος τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν Βολῶν ἀγνοεῖται πόθεν ὑπῆρξεν, ἢ διὰ βασιλέως τινός, τὸ ὁποῖον, ἂν ἔχῃ οὕτω, δῆλον ὅτι ἡ ἰδιοκτησία αὕτη εἶναι ἀπερασμένη εἰς τοὺς λεγομένους Νακτιναμέδες, ἢ διὰ τῶν τότε κατοίκων. Πρὸς διατήρησιν τῆς γεν. εὐταξίας, ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν προβάτων, διότι, ὡς ἀποδείχνεται καὶ ἤδη, ἦτον ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ ποίμνη γιδοπροβάτων ἐνταῦθα χωρὶς τὰς βολὰς αὐτάς· διότι ἐν τῇ Νήσῳ ταύτῃ δὲν εὑρίσκεται κανένα λειβάδιον ἐθνικόν, ἀλλ᾽ οὐδὲ μικρόν τι μέρος χωρὶς κύριον. Πῶς δὲ καὶ μὲ ποῖον τρόπον σύγκεινται αἱ βολαὶ αὐταί, παρατηρεῖ ἡ Ἔκτ. Ἐπιτροπεία ἀπὸ τοὺς ἐφεξῆς λόγους. Ἑκάστη βολή, εἰς τὴν ὁποίαν ποιμαίνονται τὰ γιδοπρόβατα, ἐμπεριέχεται ἀπὸ χωράφια καλλιεργούμενα καὶ μή, τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν εἰσὶ τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν Βολῶν, ἅτινα ἀφοῦ καλλιεργήσῃ ὁ Γεώργιος <γρ: γεωργὸς> καὶ σπείρῃ αὐτά, λαμβάνῃ τὸν καρπόν των· ὁ δὲ ἰδιοκτήτης αὐτῶν τῶν χωραφίων δὲν λαμβάνει ἄλλο, εἰμὴ τὸ ὅσον ἐστὶ ἐπιδεκτικοῦ σπορᾶς, μένον καὶ τὸ χόρτον αὐτῶν ἐλεύθερον εἰς τὸν κύριον τῆς βολῆς αὐτῆς μὲ τὸ νὰ ἦναι ἀνοικτὰ τὰ χωράφια αὐτά, καὶ ἑνούμενον τὸ χόρτον αὐτὸ μὲ ἐκεῖνο τῶν ἀκαλλιεργήτων χωρα-

φίων, τὰ ὁποῖα εἰσὶν ἀπὸ βράχοι, ἀποτελεῖ μίαν βολήν, τὴν ὁποίαν λαμβάνων ὁ ποιμὴν τῶν προβάτων δίδει δι᾽ αὐτὴν ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεώς της τόσα κεφάλαια γιδοπρόβατα εἰς τὸν ἔχοντα, ὅσα ἐπεκράτησεν ἀπ᾽ ἀρχῆς διὰ δύο χρόνους· τὸ ποσὸν ἑκάστης βολῆς ἀκολουθεῖ, ἄλλη εἶναι κεφαλίων δύο, ἄλλη τριῶν, ἄλλη πέντε, ἄλλη δέκα καὶ ἕως κεφαλίων δέκα ἕξι, τὰ ὁποῖα ἀναλογούμενα φέρουν εἰς τοὺς δύο χρόνους κεφάλαια γιδοπρόβατα διακόσια περίπου· αὐταὶ λοιπὸν αἱ βολαὶ πληρώνονται μὲ πρόβατα, καὶ οὐχὶ μὲ χρήματα, διότι οὕτως ἐπεκρατήθη· αὐτὴ ὅμως ἡ ἰδιοκτησία τόσον εἶναι σταθερὰ ὡς πρὸς τὴν νῆσον ταύτην, ὥστε πωλεῖ τὸ ὀσπίτιον καὶ ἀγοράζει μὲ τὰ χρήματα βολήν, ἄλλος πωλεῖ ἀμπέλι καὶ ἀγοράζει βολήν, καὶ ἄλλος ὁμοίως περιβόλι· λοιπὸν μὲ τὸν ἴδιον τρόπον θεωροῦν οἱ κάτοικοι αὐτὸ τὸ κτῆμα, ὅπως θεωροῦν τὸ ἀμπέλι, τὸ σπίτι καὶ τὸ περιβόλι· τέλος δὲ πάντων αἱ βολαὶ αὐταί, ἀφοῦ πωλοῦνται καὶ ἀγοράζονται ἐλευθέρως, ἀπερνῶνται καὶ εἰς προικοδοσίαν.

Καὶ ἐπὶ ἡμερῶν τουρκοκρατίας οἱ μὴ ἔχοντες αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἰδιοκτησίας ποιμένες πολλάκις ἀνεφέρθησαν καὶ ἐζήτησαν νὰ μένῃ ἐλευθέρα ἡ νομὴ αὐτὴ τῶν προβάτων. Ἀλλ᾽ ἡ τότε Διοίκησις, ἐξετάσασα ἐπ᾽ ἀκριβείᾳ τοὺς λόγους, τὰς αἰτίας καὶ τὴν παλαιότητα τοῦ εἴδους τούτου, ἐπληροφορήθη σαφέστατα τὰ τῆς ἰδιοκτησίας ταύτης, καὶ μὴ ἐκδώσασα <γρ. ἐνδώσασα> εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ποιμένων, ἐπεκύρωσεν αὐτὴν νὰ μένῃ εἰς τοὺς ἔχοντας ἰδιοκτησίαν, καὶ ἀφήσασα αὐτὴν χωρὶς καμμίαν προσθαφαίρεσιν ἐξακολουθεῖ κατὰ τὸ παλαιὸν μέχρι τὴν σήμερον. Καὶ ταῦτα πρὸς πληροφορίαν τῆς Ἐκτ. Ἐπιτροπείας. Μένομεν μὲ ὅλον τὸ σέβας.

Ἐν Κίᾳ τῇ 19 Χβρίου 1829—

Οἱ Δημογέροντες
Γεώργιος Φ. Πάγκαλος
Βάθην Ἰωσὴφ
Νικόλαος Σοφιανὸς

Ὁ Γραμματεὺς
Δημήτριος Δελίνης

Ἶσον ἀπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ

Ἐν Ἑρμουπόλει Σύρας τῇ 31 Χβρίου 1829
Ὁ Γραμμ. τῆς Ἐκτ. Ἐπιτροπείας τῶν Βων Κυκλάδων
(Τ.Σ.) Γ. Δ. Οἰκονομίδης

4*.

Ἀριθ. 135.

Ἑλληνικὴ Πολιτεία
Πρὸς τὸν Ἐξοχώτατον Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος
Ὁ Διοικητικὸς Τοποτηρητὴς Κέας

Ἔλαβον τὴν ὑπ᾽ ἀριθ. 3098 Σεβ. Διαταγὴν τῆς ὑμ. ἐξ., δι᾽ ἧς διατάττομαι νὰ τῇ δώσω πληροφορίας περὶ τῶν βολῶν τῆς Κέας.

Κατ᾽ αὐτὴν δὲν ἔλειψα νὰ καταβάλλω κάθε προσπάθειαν νὰ πληροφορηθῶ καὶ αὐτοπροσώπως νὰ ὑπάγω νὰ παρατηρήσω τὰς βολὰς αὐτάς, διὰ τὰς ὁποίας σπεύδω νὰ πληροφορήσω τὴν Σ. Κυβέρνησιν ὡς ἀκολούθως.

Ἡ Νῆσος αὕτη ἔχουσα περιφέρειαν μιλίων 66 διαιρεῖται εἰς βολάς. Βολὴ εἶναι ἓν μέρος γῆς, τὸ ὁποῖον ἐμπεριέχει χωράφια περιφραγμένα καὶ ἀπερίφρακτα, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο καὶ πρᾶγμα βολή ἐπικρατεῖ ἀπὸ ἀμνημονεύτους ἤδη χρόνους.

Αἱ βολαὶ δὲν ἔχουν ἰσόμετρον περιφέρειαν, ἀλλὰ ἔχουν διαφόρους ἐκτάσεις, ἡ μεγαλειτέρα ἔχει ἔκτασιν μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας. Ἡ γῆ τῶν Βολῶν εἶναι ὅλη σχεδὸν σπαρτέα.

Ἑκάστη βολὴ ἐμπεριέχει διαφόρων πολιτῶν χωράφια, τὰ ὁποῖα οἱ κύριοι αὐτῶν καλλιεργοῦν, σπέρουν, ἐξοδεύουν καὶ θερίζουν, πληρώνοντες ὅλα τὰ ἐθν. δικαιώματα, μετὰ δὲ τὸ θέρος καὶ τὴν συγκομιδὴν τοῦ καρποῦ δὲν ἐξουσιάζουν τὸ χόρτον, ἀλλ᾽ οἱ ἔχοντες τὰς βολὰς ἐνοικιάζουν εἰς τοὺς ἰδίους κυρίους τῶν χωραφίων τὰ κτηνοβοσκήματα, χωρὶς νὰ πληρώνουν εἰς τὴν Κυβέρνησιν οὔτε ὀβολόν· ὑπόκεινται εἰς τοιοῦτον παράδοξον ἔθος τὰ χωράφια, καθ᾽ ὅσον εἶναι ἀπερίφρακτα, ὡς δὲ περιτειχισθῶσι λύεται καὶ παύει τὸ δικαίωμα τῆς χορτονομῆς, καὶ ὁ ἔχων τὴν βολὴν δὲν δύναται πλέον νὰ ζητῇ διὰ τὸ περιφραγμένον ἐκεῖνο χωράφιον τίποτε, ἀλλ᾽ ὁ ἰδιοκτήτης νέμεται συνάμα καὶ τὸ χόρτον του.

Μεταξὺ 750 περίπου οἰκογενειῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας κατοικεῖται ἡ Νῆσος αὕτη, 84 εἶναι ἐκεῖναι αἵτινες ἀπολαύουν αὐτὸ τὸ δικαίωμα τῆς χορτονομῆς, αἱ 11 μάλιστα ἐξ αὐτῶν, μολονότι ἔχουν βολάς, παραιτοῦνται εὐχαρίστως τοῦ παραλόγου τούτου δικαιώματος.

Ἐπροσκάλεσα τὰ δύο ἀντιφερόμενα μέρη, δηλαδὴ τοὺς ἔχοντας τὰς βολὰς (οἵτινες εἰσὶν ὅλοι σχεδὸν ἐκ τῶν εὐκαταστατοτέρων) καὶ τοὺς παραπονεμένους ποιμενογεωργούς· ἠρώτησα τοὺς πρώτους ἐπὶ τίνι δικαιώματι καὶ ἐπὶ ποίᾳ βάσει ἐπιστηριζόμενοι ζητοῦν νὰ χορτολογοῦν τὰς ἰδιοκτησίας τῶν πτωχῶν συμπολιτῶν των γεωργῶν, ἀποκριθέντες δὲ εἶπον ὅτι τὸ εὑρῆκαν πατροπαράδοτον, οὕτω διατρέχει πρὸ ἀμνημονεύτων ἤδη ἐτῶν, πόθεν ἐπεκράτησε τοῦτο δὲν γνωρίζουν, καὶ ὅτι τὰς βολὰς αὐτὰς ἐκτήσαντο ἄλλοι ἀπὸ ἀγοράν, ἄλλοι ἀπὸ προικοδότησιν καὶ ἄλλοι ἀπὸ ἀνταλλαγήν, διὸ καὶ τὰς νομίζουν πλέον ἰδιοκτησίαν των ἱερὰν καὶ ἀπαραβίαστον. Δικαιολογοῦνται προσέτι ὅτι ἡ Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τοῦ Κυρίου Τρικούπη τοῖς ἐπιστηρίζει τὰς βολὰς αὐτὰς ὡς ἰδιοκτησίαν των. Πρὸς δὲ ὅτι ὁ Διοικητὴς Ἄνδρου καὶ Κέας Κ.Νικολ. Γαζήτης μὲ προκήρυξίν του ἐπιστηρίζει αὐτὰς ὡσαύτως.

Οἱ δὲ δεύτεροι καὶ παραπονεμένοι ποιμενογεωργοὶ λέγουσιν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀπετίναξε τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας, αὐτοὶ ὅμως εἰσέτι τυραννοῦνται ἀπὸ τοὺς προὔχοντάς των. Ποῖος ὀρθὸς λόγος, λέγουσι, ποῖος νόμος ὑπαγορεύει το, ἀφοῦ εἷς πολίτης καλλιεργήσῃ, γαιοπονήσῃ, ἐξοδεύσῃ καὶ σπείρῃ εἰς ἰδιόκτη-

τόν του γῆν, μετὰ δὲ τὸ θέρος καὶ τὴν συγκομιδὴν τοῦ καρποῦ, ἄλλος πολίτης νὰ τὸν ἀποβάλλη ἀπὸ τὸ χωράφιόν του καὶ νὰ τοῦ ἁρπάση ἀνεξόδως τὰ χόρτα, τὰ ὁποῖα διὰ πολλῶν κόπων καὶ ἱδρώτων αὐτοῦ καὶ τῶν ζῴων αὐτοῦ τῷ δίδει τὸ χωράφιον, καὶ ἐν ᾧ οἱ ποιμενογεωργοὶ πληρώνουν τὰ δέκατά των εἰς τὴν Σ. Κυβέρνησιν, πληρώνουν καὶ τὸ ἐπιβαλλόμενον διὰ τὴν βοσκὴν τῶν αἰγιδοπροβάτων των δόσιμον, εἶναι δίκαιον, λέγουσι, νὰ πληρώνουν καὶ εἰς τοὺς Προὔχοντας ἄλλα δικαιώματα διὰ τὸ χόρτον, τὸ ὁποῖον τὰ ἴδιά των χωράφια δίδουν; ἐν ᾧ οὗτοι ποτὲ δὲν ἐπλήρωσαν τίποτε διὰ τὰς βολάς των εἰς τὸ Ἐθν. Ταμεῖον.

Τὸ παράλογον τοῦτο δικαίωμα τῆς χορτονομῆς, λέγουσιν οἱ βοσκοί, τὸ ἐπέθεσαν οἱ προπάτορες τῶν προυχόντων των αὐθαιρέτως καὶ παρανόμως, διὸ παρακαλοῦν θερμῶς τὴν Σ. Κυβέρνησιν νὰ τοὺς ἀπαλλάξη ἀπὸ τὸ τοιοῦτον παράδοξον ἔθος, καὶ εὐχαριστοῦνται νὰ πληρώνουν εἰς τὸ Ἐθν. Ταμεῖον κατ᾽ ἔτος δεκαπέντε ἢ εἴκοσι παράδες τὸ κεφάλι διὰ τὰ ζῷα των. Τοιουτοτρόπως γνωρίζουσι, λέγουν, ὅτι βοηθοῦν τὸ ἔθνος των, καὶ ὄχι νὰ ἀδικοῦνται ἀπὸ τοὺς προὔχοντάς των.

Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ λάβω πληροφορίας καὶ ἄλλοθεν, μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἔτυχα ὢν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀγγλικοῦ Ἀντιπροξένου κυρίου Νικολ. Παγκάλου, ὅπου ὠφελούμενος τῆς εὐκαιρίας ἠρώτησα τὴν σύζυγόν του Κ. Μαρίαν, παρόντος καὶ τοῦ γαλλορωσσαυστριακοῦ Ἀντιπροξένου κυρίου Βασιλείου Ἀριστέως νὰ μὲ εἴπη, τί γνωρίζει περὶ τῆς ἐπικρατούσης συνηθείας τῶν βολῶν αὐτῶν, ἡ δὲ μ᾽ ἀπεκρίθη ὅτι ἤκουσε ποτὲ τὸν πατέρα της λέγοντα νὰ γνωρίζη ἐξ ἀκοῆς, ὅτι ἦλθε ποτὲ ἐνταῦθα ὀθωμανός τις ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὸν τότε δραγουμάνον τῆς Ὀθωμ. Πόρτας καὶ ἐζήτει ἀπὸ τὸ κοινὸν τῆς Κέας φόρον πέντε χιλιάδες γρόσια, οἱ δὲ τότε προὔχοντες δώσαντες αὐτὰ τὰ γρόσια εἰς τὸν Τοῦρκον, ἐμοίρασαν μεταξύ των τὰ βοσκήματα τῆς Νήσου, τὰ ὁποῖα, ἀναμφιβόλως, ἦσαν Ἐθνικά, ὠνόμασαν αὐτὰ Βολάς, ἔκτοτε, λοιπόν, ἐπικράτησεν ἡ συνήθεια αὕτη τῶν βολῶν, αἵτινες κατὰ διαφόρους τρόπους ἀλληλοδιαδόχως διατεθεῖσαι ἀπὸ τὸν μὲν εἰς τὸν δέ, κατεστάθησαν πλέον ἰδιοκτησία των ταῦτα ἐπληροφορήθην ἀπὸ τὴν ῥηθεῖσαν κυρίαν Μαρίαν ἔχουσα καὶ αὐτὴ ὄχι ὀλίγας βολάς.

Αὐτὰς τὰς πληροφορίας ἠδυνήθην νὰ συνάξω περὶ τῶν Βολῶν, καὶ τὰς καθυποβάλλω ὑπ᾽ ὄψιν τῆς Ὑμετ. Ἐξοχ. παρακαλῶν αὐτὴν νὰ δώση τάχιον τέλος εἰς αὐτὴν τὴν περίπλοκον καὶ σεσαθρωμένην ὑπόθεσιν, ἥτις, ὡς προανέφερα διὰ τῆς Διοικήσεως Ἄνδρου καὶ Κέας ὑπ᾽ ἀριθ. 97, φέρει καθημερινὰς συγχύσεις καὶ ταραχὰς εἰς τοὺς κατοίκους.

Περικλείω ἀναφορὰν τῶν ἐχόντων τὰς βολὰς συνοδευομένας μὲ δέκα τεμάχια ἀντίγραφα ἐγγράφων τῶν βολῶν, καὶ ἑτέραν τῶν ποιμενογεωργῶν, διὰ νὰ παρατηρήση ἡ Ὑμ. Ἐξ. τὰ δικαισλογήματα τῶν μὲν καὶ παράπονα τῶν δέ.

Ἔκρινα εὔλογον καὶ κατέγραψα πόσαι εἰσὶν αἱ βολαί, πόσοι καὶ ποῖοι ἔχουσιν αὐτὰς καὶ τί ἕκαστος νέμεται ἐξ αὐτῶν, τὴν ὁποίαν καταγραφὴν περικλείω ἐνταῦθα ὁμοῦ μὲ ἀντίγραφον τῆς ὑπ᾽ ἀριθ. 722 διαταγῆς τῆς Γραμμ. τῆς Ἐπικρατείας καὶ τῆς ὑπ᾽ ἀριθ. 414 διακηρύξεως τῆς Διοικήσεως Ἄνδρου καὶ Κέας, διὰ ἀποφασίση ἡ Σ. Κυβέρνησις ὅ,τι ἐγκρίνει.

μένω μὲ βαθύτατον Σέβας

Ἐν Κέᾳ τῇ 29 Ἀπριλίου 1831

τῆς Ὑμετ. Ἐξοχ. δοῦλος ταπεινὸς

(Τ.Σ.) Π. Μοναστηριώτης

5.*

Πρὸς τὸν Τοποτηρητὴν τῆς Νήσου Κέας

Εὐγενέστατε Κύριε, εἰς ὅσα προφορικῶς σᾶς παραστήσαμεν σπεύδομεν νὰ σᾶς ἐχθέσωμεν καὶ ἐγγράφως. Εἰς τὸ 29 ἔτος ἀνεφέρθημεν μὲ ἀναφοράν μας ὑπογεγραμμένην μὲ τριακοσίας τόσας ὑπογραφάς, διὰ μέσου τοῦ πληρεξουσίου μας, ὁποὺ εἴχαμεν στείλειν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν διὰ τὰς ὀνομαζομένας βολάς, ὅπου μερικοὶ τῶν συμπολιτῶν μας ἐξουσιάζουν ἀπὸ μίαν παράνομον πρᾶξιν καὶ κακὴν συνήθειαν, ἡ ὁποία δὲν ἐξεύρομεν ἀπὸ ποίους ἔγινε, ποῖος νόμος, ποία δικαιοσύνη, ἐμπορεῖ νὰ ἀδικήση ἑπτακοσίων τόσων πολιτῶν ἰδιοκτησίας νὰ τὰς ἐξουσιάζουν τριάντα ἢ σαράντα ἄνθρωποι, ἀφοῦ τὸ ἔθνος τοῦτο ἔχυσε τόσον αἷμα, διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ καὶ νὰ ἀποφύγη τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας· ἡμεῖς ὅμως, καθὼς βλέπομεν, δὲν εἴμεθα εἰς τὴν Ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ δουλέβωμεν τὰ ὑποστατικά μας καὶ πληρώνομεν ὅλα τὰ διατεταγμένα κατὰ τὸ διάταγμα τῆς Σ. Κυβερνήσεως, φαίνεται ὅτι ἔχομεν εἰς τὴν Νῆσον μας ἀνώτερον Ταμεῖον καὶ ἀνωτέραν Κυβέρνησιν, ὁρίζοντες τὰ βοσκήματα τῶν ὑποστατικῶν μας, τὰ πωλοῦν εἰς τοὺς ποιμένας καὶ παίρνουν πρόβατα ἢ γρόσια, ὅπως ἤθελε συμφωνήσουν μὲ αὐτούς, πρᾶγμα ὅπου δὲν ἀκούσθη εἰς κανὲν ἄλλο μέρος τοῦ Κόσμου. Αὐτὰ ὅλα μᾶς ἐβίασαν καὶ ἀνεφέρθημεν εἰς τὸ 30: ἔτος τὸν ἀπερασμένον Ἀπρίλιον εἰς τὴν Γενικὴν Γραμματείαν, εἰς τὸ τριάντα ἕνα ἔτος ἐστείλαμεν τὸν Κύριον Βρανιᾶ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Σ. Κυβέρνησιν, διὰ νὰ παραστήση τὰ δίκαιά μας, καθὼς καὶ ἐπαρέστησε. Ἡ Σ. Κυβέρνησις σᾶς ἐδιώρισε τοποτηρητὴν εἰς τὴν νῆσον μας, διὰ νὰ κάμετε ἀκριβὴν ἐξέτασιν, νὰ ἀκούσης τὰ δίκαιά μας, καθὼς καὶ ἤκουσες ἐπὶ παρρησία τοὺς ἐξουσιάζοντας τὰς ἰδιοκτησίας μας, διὰ τὰς ὁποίας παρακαλοῦμεν νὰ ἔκβωμεν ἔξω εἰς ὅλην τὴν περιφέρειαν τῆς Νήσου, ἵνα ἴδητε ὅσα ἐγγράφως καὶ προφορικῶς σᾶς παραστήσαμεν, διὰ νὰ ἀναφέρετε εἰς τὴν Σεβαστὴν Κυβέρνησιν ὅλα μας τὰ δικαιολογήματα, μένομεν δὲ εὔελπις ὅτι ἡ Σεβαστὴ Κυβέρνησις βέβαια δὲν θὰ μᾶς ὑστερήση τὴν αἴτησίν μας, νὰ μᾶς ἀφήση νὰ εἴμεθα σκλάβοι, καθὼς μᾶς

ἔχουν πωλημένους εἰς τὸ ὑπέρογκον χρέος· καὶ τί θὰ πληρώσωμεν πρότερον τὰ ἐθνικὰ δικαιώματα, τὰ χρέη, τὰ ὁποῖα μᾶς ἔρριψαν διὰ τὲς ἰδιοτέλειές των, ἢ τὲς φαμελιές μας νὰ ζήσωμεν ἀπὸ αὐτά, δύναται ἡ Σ. Κυβέρνησις νὰ γνωρίσῃ εἰς ποίαν τυραννίαν εἴμασθεν. Εἰς ὅλην τὴν Ἐπικράτειάν της οἱ Ἕλληνες γουδέρουν ἐλευθερίαν, ἡμεῖς ὅμως γουδέρομεν τυραννίαν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης ἐξώδευσαν μιλιούνια, ἔχασαν στρατεύματα, ἔχασαν Καράβια διὰ νὰ μᾶς ἐλευθερώσουν ἐκ τῆς τυραννίας, ἡμεῖς ἀκόμη θέλομεν τὰ τουρκικὰ φρονήματα. Ὅθεν, παρακαλοῦμεν τὴν Τοποτήρησιν τῆς Νήσου μας κατὰ τὴν διαταγὴν τῆς αὐτοῦ Ἐξοχότητος νὰ ἀναφέρῃ τὰ δίκαιά μας εἰς τὴν Σ. Κυβέρνησιν, τὰ ὁποῖα ἀφιερώνομεν εἰς τὴν φρόνησιν τῆς ἐξοχότητός του, μένομεν μὲ ὅλον τὸ ἀνῆκον σέβας. τῇ 25 Μαρτίου 1831.

Οἱ Εὐπειθεῖς Πατριῶται

<Ἕπονται αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ἀναφερομένων>

6*.

Ἐξοχώτατε καὶ Σεβ. ἡμῶν Κυβερνῆτα

Ἕν ἀπὸ τὰ τρία ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ὅλων τῶν ἐλευθέρων καὶ εὐνομουμένων ἐθνῶν οἱ ἀκαταπάτητοι Νόμοι χορηγοῦν εἰς τοὺς πολίτας, δηλ. τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἰδιοκτησίας των, τὰ ὁποῖα καὶ ἡ Ἑλλάς, διὰ ὑποστηρίξῃ εἰς τὴν οἰκογένειάν της, ἔχυσε ποταμοὺς αἱμάτων. Σήμερον ἰδιοτελεῖς τινὲς καὶ κακότροποι συμπολῖται μας ζητοῦν νὰ μᾶς καταπατήσουν τὴν πεπαλαιωμένην καὶ ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων συστημένην εἰς τὴν Πατρίδα μας ἰδιοκτησίαν τῶν βολῶν αὐτῶν, αἱ ὁποῖα (κατὰ τὰ ἐπισυνημμένα σωζόμενα ἔγγραφά μας) ἀπὸ τῆς τῶν Ἑνετῶν ἐξουσίας, μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα ἐπωλοῦντο καὶ ἠγοράζοντο ὁλοσχερῶς, ἐσυναλλάττοντο μ' ἄλλα ὑποστατικὰ καὶ ἐπροικίζοντο ἀπὸ τοὺς γονεῖς εἰς τὰ τέκνα των, καὶ τοιουτοτρόπως ἐκατήντησαν καὶ ἕως εἰς τὰς σημερινὰς ἡμέρας μας, οὐδ' ὅλως διαφέρουσαι ἀπὸ τὰ σπίτιά μας, ἀμπελῶνας, περιβόλια καὶ λοιπά.

Αὐτὴν τὴν ἰδιοκτησίαν μας καὶ οἱ ἄντικρυ Καρύστιοι πρὸ δύω χρόνους ἐζήτησαν νὰ τὴν καταπατήσουν, ἀλλ' ἡ Σεβ. Κυβέρνησις πληροφορηθεῖσα ἀποχρώντως διὰ Κοινῆς μας ἐνσφραγίστου Ἀναφορᾶς περὶ τῆς Νομιμότητος αὐτῆς, μᾶς διέταξε μὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 722 Διαταγὴν τῆς Σεβ. Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας νὰ λάβωμεν μόνον τὸ ἥμισυ τῆς πληρωμῆς ἀπὸ τοὺς πρόσφυγας Καρυστίους λόγῳ φιλανθρωπίας, εἰς τὴν ὁποίαν Διαταγὴν δείξαντες ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην πειθαρχίαν, ἐξηκολουθήσαμεν κατὰ γράμμα τὸ μέτρον αὐτὸ τῆς Σεβ. Κυβερνήσεως, καὶ οὕτως ἐπεκράτησεν ἄκρα ἡσυχία καὶ εὐταξία εἰς τὴν Πατρίδα μας.

Ἤδη δὲ θεωροῦμεν τινὰς Συμπολίτας μας, οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ ἦτον οἱ πρῶτοι ὑπερασπισταὶ τῆς ἰδιοκτησίας αὐτῆς, ὅτε κατετρέχετο ἀπὸ τοὺς Καρυστίους, τώρα ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν περίστασιν ἀπέκτησαν μερικὰ γιδοπρόβατα, ἐφαντάσθησαν νὰ σφετερισθῶσι τὴν ἰδιοκτησίαν μας (ὄντες ὑστερημένοι τοιούτου εἴδους ἰδιοκτησίας, τὰς ὁποίας ἀγκαλὰ καὶ εἶχον οἱ προπάτορές των, τὰς εἶχον πωλήσει εἰς τοὺς ἰδικούς μας, καθὼς καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους), καὶ οὕτω νὰ μεταχειρισθοῦν ἀπολύτως τὴν Νομὴν τῶν προβάτων τους, χωρὶς κἀμμίαν πληρωμήν, καὶ ἐμψυχωμένοι εἰς τοῦτο ἀπὸ κἄποιον τυχοδιώκτην καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος Δημεγέρτην καὶ ταραχοποιὸν τὸν Βρανᾶν Ἀλεξάνδρου ἐπιμένουν εἰς τὴν κατάργησιν αὐτῆς τῆς ἱερᾶς μας ἰδιοκτησίας, καὶ ἐμβαίνει τώρα τρίτος χρόνος, ὅπου βόσκουν αὐτὰς τὰς βολάς, χωρὶς νὰ μᾶς πληρώνουν τὸ δικαίωμα τῆς ἐνοικιάσεως. Διὸ ἡμεῖς καταφεύγοντες εἰς τὴν Ὑ.Ε., τὸν ὑπερασπιστὴν τῶν Νόμων, παρακαλοῦμεν θερμῶς νὰ περιστείλῃ διὰ τῶν ἀνηκόντων μέσων τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῆς τῆς ἀνοσίου φατρίας διὰ τὴν κατάργησιν τῶν βολῶν, διὰ νὰ εἰσαχθῇ πάλιν ἡ ὁμόνοια καὶ ἡσυχία εἰς τὴν Πατρίδα μας, καὶ ἡμεῖς νὰ μὴν ὑστερούμεθα τοῦ δικαιώματός μας.

Πεπεισμένοι δὲ ὅτι εἰς τὴν ἀναγνώρισιν αὐτῆς μας τῆς ἰδιοκτησίας, τὴν ὁποίαν ὅλοι οἱ Νόμοι τῶν Ἐθνῶν ὑπερασπίζονται, δὲν θέλομεν ἀπαντήσει ἐκ μέρους τῆς Σεβ. Κυβερνήσεως κἀμμίαν ἀντίστασιν, μένομεν μὲ ὅλον τὸ βαθύτατον σέβας.

† Ὁ τζίας καὶ θερμίων Νικόδημος ἐπιβεβαιοῖ.

Ἐν Κίᾳ τῇ εἰκοστῇ ὀγδόῃ Μαρτίου 1831.

<Ἕπονται αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ἀναφερομένων>

Ἀρ. 892 Ἑλληνικὴ Πολιτεία

Ἡ Δημογεροντία Κίας

Ἐπικυροῦσα τὸ γνήσιον τῶν ἐν τῇ παρούσῃ ὑπογραφῶν συνεπικυροῖ καὶ τὰ ἐνδιαλαμβανόμενα τεμάχια δέκα συνημμένα.

Ἐν Κίᾳ τῇ 10 ἀπριλίου 1831

Οἱ Δημογέροντες

(Τ.Σ.) « Σ. Πάγκαλος

« Δ. Μελισσινὸς Ὁ Γραμματεὺς

« Ἀνδρέας Σοφιανὸς Δημήτριος Δελίνης

7.

1631. Μαΐου 17.

Τὴν σήμερον ὁ Μουσταφᾶς τοῦ Ἀλήμπεη δίδει καὶ πωλεῖ τὴν Βολήν, ὁποὺ ἔχει ἀπὸ τὸν Κυριαζῆν Βλάχον ἀγορασμένη, τοῦ παπᾶ Κύρ-Μελετίου, καθὼς βρίσκεται εἰς τὸν Πάουρα, μὲ ὅλα της τὰ δικαιώματα διὰ ἄσπρα τετρακόσια πενήντα, ἤτοι ἀρ. 450, καὶ ἔδωσά του διὰ τὰ ἄνωθεν ἄσπρα μία μουργιὰ διὰ ἄσπρα ἑκατόν, τὰ ἐπίλοιπα τοῦ τὰ ἔδωσα ἄσπρα μετρητά· καὶ εἶναι ἡ βολὴ καλὰ πληρωμένη καὶ εὐχαριστημένη καὶ ἀποπληροῦται ὁ ἄνω-

θεν Μουσταφᾶς, καὶ μένει ὁ ἴδιος παπᾶς Κὺρ Μελέτιος κύριος οἰκοκύρης διὰ ὅ,τι ἤθελε τύχει εἰς κάθε καιρόν· καὶ εἶναι ἡ ἀγορὰ εἰς τὴν 'Αγίαν Μαρίνα· καὶ διὰ τὸ ἀληθὲς ἐγέγονε τὸ παρὸν εἰς ἀσφάλειαν καὶ γράφουν οἱ παρακαλετοὶ μάρτυρες.

Νικόλαος Κότζος μαρτυρῶ
Σκευοφύλαξ μαρτυρῶ
Δημήτριος Καλαβαρῆς μαρτυρῶ
Νικόλαος Δελίνης μαρτυρῶ

<Ἕπεται ἐπικύρωσις τῆς γνησιότητος τοῦ ἀντιγράφου ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας>

8.

Noi Andrea Corner per la Serenissima Republica di Venetia — — Capitano Generale.

Fin sotto li: 29: Lugtio: 1643. possede Giacomo Bartolomeo da Zia un paseolo venduto di Leeha Clydea con suo figlio Dima, di loro ragione, come si vede per scrittura del giorno medesimo, al qual possesso si trova al presente detto Bartolomeo come libero ed assoluto padrone.

Si rapresenta però che da loro non venghi perturbato indebitamente con <ἐλλείπει> *vi è indirette e dillegittime, onde ricerca dall'autorità nostra il compenso dovuto. Comuniehimo per tanto* <ἐλλείπει> *a tutti e cadauno che sotto pena di Duehati 200 ed altre pene afflittive non debano molestatto nel giusto e legittimo possesso di detto pascolo, ma pretendendo ragione ebbi a comparire ove s'aspetta per termina dalla Paris le: 5 Margo: 1643 sn.*

(L.S.). Andrea Corner Capitano Generale
Marco Paulini

<Ἕπεται ἐπικύρωσις τῆς γνησιότητος τοῦ ἀντιγράφου ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας>

9.

1664 Ἐν μηνὶ Αὐγούστου 19.

Τὴν σήμερον ἦλθε παρὼν εἰς ἐμένα Κάρλος Μάζης μὲ τοὺς κάτωθεν ὑπογραφέντας ὁ Ἰωάννης Φευγάδης θεληματικῶς καὶ μὲ καλὴν του προαίρεσιν ἀφιερώνει εἰς τὸ Μοναστήρι τῆς 'Αγίας Μαρίνης εὑρισκομένης ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ τὴν βολήν, εἶναι λέγω γονικό του, εἰς τὸν τόπον ὀνομαζόμενον Καλαμίτζι, ἡ ὁποία Βολὴ πηγαίνει ἀπὸ τὰ κλείσματα καὶ ἐβγαίνει νοτινά, καὶ πηγαίνει εἰς τὴν Ἄμμον καὶ ἔρχεται βορεινὰ τοῦ Καλογέρου τὸ νερό· διὰ τοῦτο θέλω ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ἀγροικιέται τοῦ ἄνωθεν Μοναστηρίου καὶ νὰ μὴν ἐμπορῇ νὰ ἐνοχλήσῃ τὸ Μοναστήριον εἰς τὴν ἄνωθεν ἀφιέρωσιν μήτε ἀπὸ τὰ παιδιά του μήτε ἀπὸ τοὺς ἰδικούς του. Καὶ διὰ τὸ ἀληθὲς ἔγινεν ἔμπροσθε τῶν κάτωθεν παρακαλετῶν μαρτύρων.

Μόσχος Πάγκαλος
Τζάκες Πάγκαλος
Κάρλος Δελίνης
Καντζιλλιέρης τῆς Κοινότης ἔγραψα καὶ μαρτυρῶ

<Ἕπεται ἐπικύρωσις τῆς γνησιότητος τοῦ ἀντιγράφου ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας>

10.

1686. Ἐν Μηνὶ Ὀκτωβρίου 28. εἰς τὴν Τζίαν.

Τὴν σήμερον μὲ τὸ παρὸν Γράμμα καὶ ἀπόγραμμα ὁμολογῶ ἐγὼ Γιακουμίνα τοῦ Λουρῆ γυναῖκα τοῦ ποτὲ Δήμου Μαρτίνου μαζὶ μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ ἰδίου Δήμου Μαρτίνου Κατερίνα, πῶς μὲ ἰδίαν μας βουλὴν καὶ θέλησιν δίνομεν καὶ ἐλεύθερα πουλοῦμεν τοῦ Κὺρ Σταμάτη Κοζαδίνου τὴν βολὴν τοῦ Καλάμου διὰ ρεάλια τέσσαρα ἥμιου, Ν. ρεάλια 4:20:, τὰ ὁποῖα ρεάλια γροικοῦνται τὰ δυὸ ἥμισυ διὰ ἕνα βουΐδι ἀργατικό, καὶ τὰ δυὸ διὰ τὸ χρέος, ὁποὺ ἐχρεώστει ὁ ποτὲ Δήμας τοῦ Κὺρ Σταμάτη Κοζαδίνου· καὶ εἶναι ἀπὸ τὴν σήμερον ἐδικήν του καὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἄνωθεν Κὺρ Σταμάτη, προυκίσῃ, χαρίσῃ καὶ ὅ,τι ἄλλο ἤθελεν τοῦ φανῇ. Καὶ διὰ τὸ ἀληθὲς ἔγινε τὸ παρὸν εἰς ἀσφάλειαν διὰ πᾶσαν καιρὸν χρειαζόμενον καὶ θέλουν ὑπογραφθῇ καὶ παρακαλεστοὶ μάρτυρες.

Ξεχωρίζομεν, ὁπόταν ἤθελεν βρεθῇ τινὰς ἀπὸ τὰ παιδιὰ τοῦ ποτὲ Δήμα Μαρτίνου νὰ τὸ ἐδιασείρῃ τὸν ἄνωθεν κὺρ Σταμάτη, νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν του νὰ ἐμβαίνῃ καὶ νὰ παίρνῃ ἕνα μούλκι τὸ καλλιώτερον τῆς ἄνωθεν Γιακουμίνας διὰ τὰ ἄνωθεν ρεάλια τέσσαρα ἥμισυ. Καὶ διὰ τὸ ἀληθὲς ἔγινε τὸ παρὸν διὰ σιγουριτὰ τοῦ Κὺρ Σταμάτη Κοζαδίνου.

Φραγκῖσκος Συναδινὸς καὶ ἐπίτροπος μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν
Μοσχονᾶς Χωματιανὸς μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.
Ἐγὼ 'Ερρῖκος Ροζὲ Κόνοολος βενετὸς παρακαλετὸς ἔγραψα καὶ μαρτυρῶ

<Ἕπεται ἐπικύρωσις τῆς γνησιότησος τοῦ ἀντιγράφου ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας>

11.

1734 Ἰουλίου 10.

Τὴν σήμερον διὰ τοῦ παρόντος καὶ ὁμολογικοῦ Γράμματος ὡμολόγησεν καὶ ὁμολογᾷ ἡ Ἄννα Πέτρου Τρανοῦ, πῶς μὲ ἰδίαν της βουλὴν καὶ θέλησιν δίδει καὶ ἐλεύθερα πουλεῖ καὶ παρατίζει τὴν Βολὴν εἰς τοῦ Μαύρου, ὅπου ἔχει ἀπὸ τὸν κύρι της, σύμπλιον παπᾶ Νικολάκη Βαρούχα, τοῦ σιὸρ Τζάκε

Παγκάλου, διὰ γρόσια δώδεκα Ν. 12· καὶ ἔλαβεν τὰ ἄσπρα τῆς αὐτῆς ὥρας ἡ ἄνωθεν Ἄννα καὶ ἀποξενώνεται ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ μένει κύριος οἰκοκύρης ὁ ἄνωθεν σιὸρ Τζάκες αὐτὸς καὶ οἱ κληρονόμοι του. Καὶ διὰ βέβαιον τῆς ἀληθείας ἔγινε τὸ παρὸν εἰς ἀσφάλειαν, ὑπογράφοντές το καὶ ἀξιόπιστοι μάρτυρες—

Ἄννα Πέτρου Τρανοῦ στέργω

Νικόλαος Ρώτας μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν

Κωσταντῆς Σαράκης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν

Μόσχος Πάγκαλος Καντζιλλιέρης βεβαιοῖ

<*Ἕπεται ἐπικύρωσις τῆς γνησιότητος τοῦ ἀντιγράφου ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας*>

12.

1742 μηνὸς Μαρτίου 17: Θερμίων.

Τὴν σήμερον τοῦ παρόντος ἔλαβα ἐγὼ ὁ Λογοθέτης μαζὶ καὶ ἡ Μιρίτα ἡ γυναῖκα μου ἀπὸ τὸν σιὸρ Τζάκε Πάγκαλον ρεάλια τὸν ἀριθμὸν σαράντα, Ν. 40., διὰ τὰ ὁποῖα τοῦ δίδομεν καὶ οἱ δυό μας καὶ τοῦ πουλοῦμεν τὴν βολήν, ποὺ ἔχω προυκὶ ἀπὸ τὸν μπάρμπα μου στοὺς Κοκκίνους· καὶ εἰ μὲν καὶ ἤθελε θέλει ὁ μπάρμπας μου νὰ τὴν πάρῃ, νὰ δίδῃ τὰ ἄνωθεν σαράντα γρόσια τοῦ Σιὸρ Τζάκε, εἴτε μὴ νὰ εἶναι μούλκι του καὶ τῶν κληρονόμων του, καὶ νὰ μὴν μπορῇ ἄλλος κανένας νὰ τὸν βιάσῃ εἰς τὸ ἄνωθεν πρᾶγμα, ποὺ τοῦ δώσαμεν.

Λογοθέτης βαλίντας[1] *ἐδώσαμε τὸ παρὸν καὶ ἐλάβαμεν τὰ ἄνωθεν μὲ θέλημα τῆς γυναίκας μου καὶ ἔγραψα ἰδιοχείρως μου.*

Οἰκονόμος Τζίας μαρτυρῶ

Χαρτοφύλαξ Τζίας μαρτυρῶ

Κωνσταντῖνος Ἱερεὺς καὶ οἰκονόμος Τζίας Χωματιανὸς στέργω

Νικόλαος Λεπάστης μάρτυς.

<*Ἕπεται ἐπικύρωσις τῆς γνησιότητος τοῦ ἀντιγράφου ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας*>

13.

1742 Ἰουλίου 28.

Τὴν σήμερον διὰ τοῦ παρόντος καὶ ὁμολογικοῦ γράμματος ὁμολογᾷ ὁ υἱὸς Ἰω(άννη) Πατηνιώτη κὺρ Μιχάλης, πὼς δίδει καὶ ἐλεύθερα πουλεῖ καὶ παρατίζει τοῦ σιὸρ Τζάκε Παγκάλου τὴν βολὴν εἰς τὸ Σπαθὶ τὸν Κάμπον, εἰς τὸν Σωτῆρα, σύμπλιον Ἀναγνώστη Γοζαδίνου, τὸ χωράφι εἰς τὸ Καμπὶ εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον διὰ γρόσια πενῆντα, Ν. 50.—, ὡς καθὼς τὸ ἐτίμωσεν ὁ Γεωργάκης Τζοκάκης, καὶ τὸ ὁποῖον χωράφι εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον;

[1] Ἴσως βολέντες.

καθὼς ἐμαρτύρησαν ἔμπροσθεν εἰς τὸν Ἀχμὲτ Ἀγᾶ καὶ εἰς τοὺς προεστοὺς πὼς εἶναι πατρικὸν τοῦ αὐτοῦ Μιχαλάκη· καὶ ὁπόταν ἤθελε διασείσει τινὰς τὸν σιὸρ Τζάκε, νὰ εἶναι ὀμπλιγάδος ὁ σιὸρ Μιχαλάκης, νὰ τοῦ δίδῃ εὐχαρίστησιν· καὶ οὕτως ἔλαβεν τὰ πενῆντα γρόσια τῆς αὐτῆς ὥρας καὶ ἀποξενώνεται ἀπὸ τὰ αὐτὰ πράγματα, καὶ μένει κύριος οἰκοκύρης ὁ σιὸρ Τζάκες, αὐτὸς καὶ οἱ κληρονόμοι του. Ὅθεν καὶ εἰς ἀσφάλειαν ἔγινε τὸ παρὸν καγκελλαρίσιον γράμμα εἰς ἀσφάλειαν.

Μιχαλάκης στέργω

Γεωργάκης Τζοκάκης τιμωτὴς καὶ μάρτυς

«

Τζώρτζης ρεβελάκης μαρτυρῶ

Μόσχος Πάγκαλος καγκιλλιέρης βεβαιοῖ

<*Ἕπεται ἐπικύρωσις τῆς γνησιότητος τοῦ ἀντιγράφου ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας*>

14.

1744 Μαρτίου 15.

Τὴν σήμερον μὲ τὸ παρὸν γράμμα φανερώνουν τὰ δύο μέρη ὅ τε Σιὸρ Λογοθέτης Πάγκαλος καὶ Ἅγιος Καστρήσιος καὶ ἔκαμαν τὴν παρὼν ἀλλαξία στερεὰ καὶ ἀμετασάλευτον, καὶ ἔδωσεν ὁ Σιὸρ Λογοθέτης τοῦ Καστρησίου τὴν βολὴν τοῦ Καραβιώτη τοῦ υἱοῦ εἰς τὸ Σπαθὶ καὶ γρόσια δέκα· ἔδωσε καὶ ὁ Καστρήσιος τοῦ Σιὸρ Λογοθέτη τὴν βολὴν τὸ μερτικόν του εἰς τοῦ Μαύρου, σύμπλιον τοῦ αὐτοῦ Σιὸρ Λογοθέτου· καὶ οὕτως ἔμειναν εὐχαριστημένα καὶ τὰ δύο μέρη, καὶ δὲν πρετεντέρει πλέον εἰς ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου τίποτες. Καὶ διὰ βέβαιον τῆς ἀληθείας ἔγινε τὸ παρὸν Γράμμα εἰς ἀσφάλειαν.

Καστρήσιος στέργω τὰ ἄνωθεν

Λογοθέτης Πάγκαλος στέργω

Οἰκονόμος Τζίας μαρτυρῶ

Μανωλάκης Χωματιανὸς στέργω.

Μόσχος Πάγκαλος Καντζιλλιέρης βεβαιοῖ

<*Ἕπεται ἐπικύρωσις τῆς γνησιότητος τοῦ ἀντιγράφου ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας*>

15.

1754. Δεκεμβρίου 25.

Τὴν σήμερον ἔκαμαν τὴν παρὼν ἀλλαξία στερεὰ καὶ ἀμετασάλευτον ὁ Νικολὸς Ἰω(άννη) Μαζαράκη μὲ τὸν Σιὸρ Λογοθέτη Τζάκε Πάγκαλον, καὶ ἔδωσεν ὁ Νικολὸς τοῦ σιὸρ Λογοθέτη τὴν βολὴν εἰς τὸ Καμπί· ἔδωσε καὶ ὁ σιὸρ Λογοθέτης τοῦ Νικολοῦ τὸ κλεῖσμα εἰς τοῦ Γαΐλου τοῦ Τζωρτζῆ, ὡς εὑρίσκεται μὲ τὰ δένδρα του· καὶ οὕτω ἔμειναν εὐχαριστημένα καὶ τὰ δύο μέρη, μὴ πρετεντέροντας εἰς ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου τίποτε· καὶ εἰ μὲν ἤθελεν ἐνοχλήσει

τινὰς τὸν σιὸρ Λογοθέτην εἰς τὴν βολήν, νὰ δίδῃ ὁ Νικολὸς σοστιφατζιὸν τοῦ σιὸρ Λογοθέτου. Ὅθεν καὶ διὰ βέβαιον τῆς ἀληθείας ὑπογράφουν καὶ ἀξιόπιστοι μάρτυρες.

Νικολὸς Ἰω(άννη) Μαζαράκης στέργω
Οἰκονόμος μάρτυς
Σκευοφύλαξ μάρτυς
Μόσχος Πάγκαλος Καντζιλλιέρης βεβαιοῖ

<Ἕπεται ἐπικύρωσις τῆς γνησιότητος τοῦ ἀντιγράφου ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας>

16.

Τῇ 18 Νοεμβρίου 1822 ἐν τῇ Ν. Τζίᾳ.

Διὰ τοῦ παρόντος δηλοποιεῖται ὅτι ἡ Κυρὰ Ἄννα θυγάτηρ τοῦ ποτὲ Νικολέττου Κουμπαρούτζου πωλεῖ σήμερον οἰκείᾳ βουλῇ καὶ θελήσει τὰς δυὸ βολάς, τὰς ὁποίας ἔχει γεροντομοίρι ἀπὸ τὸν πατέρα της εἰς τὸν κύριον Ποθητὸν Λογοθέτου Πάγκαλον, διὰ γρόσια ἑπτακόσια πενήντα, ἤτοι 750, τῶν ὁποίων βολῶν, ἡ μὲν μία κεῖται εἰς τὸν Ἅγιον Συμεών, κεφαλαίων ὀκτώ, ἡ δὲ ἄλλη, τῆς ὁποίας εἶναι σύμπλιος ὁ Κύριος Ἰωάννης Ρεβελάκης, κεῖται εἰς τὴν τοποθεσίαν λεγομένην Καμίνι, κεφαλαίων δέκα πέντε. Ἐπειδή, λοιπόν, ἡ Κυρὰ Ἄννα ἔλαβεν ἔμπροσθέν μας τὴν διαληφθεῖσαν ποσότητα σῶαν καὶ ἀνελλιπῆ, ἀποξενοῦται ἀπὸ τῆς σήμερον τῶν εἰρημένων βολῶν καὶ μένει αὐτῶν εἰς τὸ ἑξῆς κύριος ἀπαιτητὴς καὶ οἱ κληρονόμοι του ὁ Κύριος Ποθητὸς Πάγκαλος. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν τῆς ἀληθείας ἐγένετο τὸ παρὸν ἐν τῷ Καγκέλλῳ τῆς Ἀντεπαρχίας, βεβαιωμένον παρὰ ἀξιοπίστων μαρτύρων, καὶ ἐδόθη εἰς χεῖρας τῆς εὐγενείας του πρὸς ἀσφάλειαν.

Ἄννα θυγάτηρ τοῦ ποτὲ Ν. Κουμπ: διὰ χειρὸς τοῦ Γε. Γραμμ. βεβαιοῖ :—
Δημήτριος Κουβαρᾶς μάρτυς
Ἀντώνιος Ἀμπελικόπουλος μάρτυς

Ὁ τῆς Ἀντεπαρχίας ταύτης
Γενικὸς Γραμματεὺς
Μιχαὴλ Πάγγαλος

<Ἕπεται ἐπικύρωσις τῆς γνησιότητος τοῦ ἀντιγράφου ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας>

17.

Ἐξοχώτατε!

Ἰδοὺ κατὰ τὴν προφορικὴν διαταγήν Σας ὑποβάλλω τὰς παρατηρήσεις μου περὶ τῆς ἐπὶ τῶν βολῶν τῆς Κέας φιλονεικίας μεταξὺ τῶν ἐγκατοίκων, ἐκ τῶν ὁποίων 73 οἰκογένειαι εἶναι ἐνάγοντες, κατὰ 677—οἰκογενειῶν ἐναγομένων.

Ἡ περὶ βοσκῆς δουλεία εἶναι μία τῶν κτηματικῶν ἀγροικικῶν καὶ συνίσταται εἰς τὸ ὁποῖον ἀποκτᾷ τις δικαίωμα νὰ βόσκῃ τὰ ζῷα του εἰς ἄλλου κτήματα, ἀφοῦ ὁ ἰδιοκτήτης συνάξῃ τὰ προϊόντα.

Ἡ περὶ βοσκῆς δουλεία εἶναι
ἢ κυρία (propria)
ἢ καταχρηστικὴ (impropria)

Κυρία δουλεία εἶναι, ὅταν μετὰ τὴν ἀπόκτησιν αὐτῆς, ὁ ἰδιοκτήτης δὲν δύναται κατ' οὐδένα τρόπον οὔτε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐνέργειάν της, οὔτε νὰ περιφράξῃ τὴν ἰδιοκτησίαν του, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν βοσκήν.

Καταχρηστικὴν δουλείαν ὀνομάζω ἐκείνην, ἥτις παύει, ὅταν ὁ ἰδιοκτήτης εἶναι ἐλεύθερος νὰ περιφράξῃ τὸ κτῆμα του καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὰς ἀγέλας ἢ τὰ ποίμνια τῶν ἄλλων.

«On appelle vaine pâture le droit de faire pâturer ses bestiaux »dans certains saisons sur l'heritage d'autrui, pendant qu'il est vain »et vague.

»L'on entend par parcours, la vaine pâture que les bestiaux de »deux ou plusieures communes exercent sur leurs territoires respectifs.

»On appelle dans une signification restrictive, vaine pâture, le »pacage des bestiaux d'une commune sur les terres de sa dépendance» [1].

Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο μᾶς δείχνει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς· ὅτι δηλαδὴ θεμελιοῦται εἰς τὴν παραδεχθεῖσαν συμφωνίαν παρὰ τοῦ κυρίου τοῦ κτήματος,

1ον ἢ εἰς τὴν ἀμοιβαιότητα,

2ον ἢ εἰς τὴν ειδικὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὸ κτῆμα του, ὅταν ἐκεῖνος δὲν ἔχει ἴδιά του ζῷα.

Ἀπὸ τὴν ἀρχήν της, λοιπόν, ταύτην πηγάζει ὅτι ἡ τοιαύτη δουλεία διαρκεῖ ὅσον θέλει ὁ κύριος τοῦ κτήματος· εἰς τρόπον ὥστε, ἐὰν ἐκεῖνος θέλῃ νὰ ὠφεληθῇ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν βοσκήν, δύναται νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ξένον νὰ εἰσάγῃ τὰ κτήνη του [2].

Τὴν δουλείαν ταύτην ὀνομάζω καταχρηστικήν, ὡς πρόσκαιρον. Οἱ Γάλλοι τὴν ὀνομάζουσι Parcours ἢ vaine pâture, ὅταν ὁ ἰδιοκτήτης εἶναι ἐλεύθερος νὰ περιφράξῃ τὸ κτῆμα του, ἡ δουλεία εἶναι πρόσκαιρος· ἀληθὴς δὲ δουλεία εἶναι ἡ διηνεκής.

Ἡ δουλεία αὕτη δύναται νὰ γενῇ διηνεκὴς δυνάμει τίτλου τινός, καὶ τότε δὲν δύναται πλέον νὰ γενῇ περίφραγμα.

Ἀλλ' ἐὰν μὲ τὸ περίφραγμα παύῃ ἡ δουλεία, αὐτὴ εἶναι πρόσκαιρος.

Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Σαλβιάτης· «au surplus la loi ne parle que du droit de parcours, ou du droit simple de vaine pâture, non du droit de pâturage qui est une vraie servitute, et peut émpecher le propriétaire

---

[1] Vaudoré—Droit rural Français—Tom. 1, chap. III, pag. 130.
[2] «...» (Merlin, Questions de Droit. Tome 6, page 621-622).

sur qui elle est établie de clore son héritage; c'est une distinction qu'a faite cette cour dans le prononcé, d'un jugement rendu le 27 brumaire an 12 (1803)[1].

Πῶς παρουσιάζεται αὐτὴ ἡ πρόσκαιρος δουλεία; ἂς ἀκούσωμεν τὸν Μερλῖνον. «.....»[2].

Δύναται τὸ διάστημα τοῦ χρόνου ν' ἀλλάξῃ τὴν καταχρηστικὴν εἰς κυρίαν δουλείαν; Κανὲν διάστημα χρόνου δὲν δύναται νὰ ἐπιφέρῃ παραγραφήν. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Νέος Δυνότος. «.....»[3].

Εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος περίπτωσιν οἱ ἀπαιτοῦντες προβάλλουσι δικαίωμα διηνεκοῦς δουλείας; ὄχι. Οὗτοι λέγουσιν ὅτι ἔχουν δικαίωμα τῆς εἰς ἄλλων κτήματα βοσκῆς, ἀφοῦ ὁ ἰδιοκτήτης συνάξῃ τὰ προϊόντα, καὶ ὅτι διαρκεῖ, ἐνόσῳ τὰ κτήματα δὲν εἶναι πεφραγμένα.

Λοιπὸν δὲν προβάλλουσι διηνεκῆ δουλείαν, ὅτι δηλαδὴ πάντοτε δὲν δύνανται οἱ ἰδιοκτῆται νὰ περιφράξωσι τὰ κτήματά των, διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὸ ἀποκτηθὲν δικαίωμα τῆς βοσκῆς.

Οἱ ἀπαιτοῦντες δὲν ζητοῦσι κυρίαν δουλείαν, ἀλλὰ καταχρηστικήν ὅθεν δὲν πρόκειται περὶ παραγραφῆς, ἀλλὰ μόνον ἐὰν ἡ καταχρηστικὴ αὕτη δουλεία ὑποχρεοῖ, ἐξ ἰδίας φύσεως, τὸν ἰδιοκτήτην νὰ μὴ δύναται νὰ μεταχειρισθῇ τὴν βοσκήν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας νὰ ὑποχρεωθῇ ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸ κτῆμα του, διὰ νὰ ἀφήσῃ ἄλλους νὰ εἰσάγουν τὰ κτήνη των, ἢ νὰ ἐνοικιάζουν τὴν βοσκὴν πρὸς ὄφελός των.

Εἶναι ὅμως παραδοξοτάτη, τόσον ἡ αἴτησις τῶν ἀπαιτητῶν, οἵτινες ὁμολογοῦντες δουλείαν ἐκ φύσεως καταχρηστικήν, θέλουν ἔτι πλέον τοῦ ὅσον δὲν παραχωρεῖται οὐδὲ εἰς τὴν κυρίαν δουλείαν.

Θέλουν ὄχι μόνον νὰ δύνωνται νὰ στέλλωσι ζῷα εἰς βοσκὴν ἐπὶ ἀλλοτρίου κτήματος, ἀλλὰ θέλουν ἀκόμη ἐξῃρημένα τὰ ζῷα ἀπὸ τὰ ἴδιά των κτήματα.

Ἡ ἀληθὴς δουλεία τῆς βοσκῆς εἰς ἄλλου κτῆμα, ἦτον εἰς τὴν Τουρκίαν ἀποκλειστική. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Κώδηξ Μολδαβίας (πρώην Τουρκικῆς Ἐπαρχίας) ἄρθρον 651· «ὁ ἔχων τὸ δίκαιον τῆς βοσκῆς δὲν ἔχει ἄδειαν νὰ κουσίζῃ καὶ χορτάρι εἰς τὸν ἴδιον τόπον τῆς βοσκῆς, οὔτε δύναται ν' ἀποκλείῃ κανονικῶς τὸν δεσπότην τοῦ ὑποστατικοῦ ἀπὸ τοῦ δικαίου τῆς συμβοσκῆς ἢ νὰ φθείρῃ τὴν ὑπόστασιν τῆς βοσκῆς. Ἂν φοβῆται τὴν ζημίαν, πρέπει νὰ βάλλῃ φύλακα εἰς τὰ ζῷα του».

Ἀνήκει εἰς τοὺς ἀγροικικοὺς νόμους νὰ προσδιορίσωσι τοὺς κανόνας τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζῴων κατὰ τὴν ἔκτασιν τῶν γαιῶν.

---

1 Salviat—Traité de l'usufruit. Tom. 2, pag. 177.
2 Merlin. Repertoire ecc. Tom. 14, pag. 429, article Vaine pâture.
3 Traitê des prescriptions, page 129 - 132.

Ποῖοι εἶναι οἱ κανόνες περὶ βοσκῆς ἀληθοῦς δουλείας ὡς πρὸς τὸν καιρόν, ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν ζώων καὶ ὡς πρὸς τὰ ὅρια, ποία ἡ διοικητικὴ Ἀστυνομία πρὶν ἢ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ζώων, ποία τέλος πάντων ἡ δικαστικὴ Ἀστυνομία, ταῦτα πάντα ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἀγροικικοὺς νόμους, καὶ περιττὸν εἶναι ἐνταῦθα νὰ κάμω τούτων μνείαν.

Ὁ τὸν ὁποῖον παρουσιάζουν περὶ ἀποκτήσεως τίτλον ἔγινε μεταξὺ αὐτῶν, χωρὶς ποσῶς νὰ λάβῃ μετοχὴν ὁ κύριος τῶν κτημάτων.

Λέγουν ὅτι ἡ Κυβέρνησις διὰ τῆς ὑπ' ἀρ. 722 διαταγῆς τῆς Γεν. Γραμμ. τῆς Ἐπικρατείας τῆς 5 Μαΐου 1828· τὸν ἀνεγνώρισεν· ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις δὲν ἐγνώρισε καλῶς τὸ πρᾶγμα. Ἐπρόκειτο νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς πρόσφυγας ξένους, οἱ ὁποῖοι ἐτόλμων νὰ φυλάττουν τὰ ἰδικά των διὰ βοσκήν· ὁπωσδήποτε καὶ ἂν εἶναι, δὲν ἔκαμε τὸν κριτήν οὐδὲ ἡ πρᾶξις εἶναι ἀπόφασις ἐναντίον ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ποτὲ δὲν ἠκροάσθη, οὔτε δύναται ποτὲ νὰ τοὺς βλάψῃ τοιαύτη ἦτο καὶ εἶναι ἡ ἀληθὴς ἑρμηνεία τοῦ Διατάγματος τῆς Κυβερνήσεως.

Δὲν εἶναι ἴσως ἀνωφελὲς νὰ εἴπω τώρα ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ ποία εἶναι ἡ ἁρμόδιος ἐξουσία, ἥτις μέλλει νὰ δικάσῃ τὰ τοιαῦτα.

Μολονότι δὲν πρόκειται περὶ κτημάτων τῆς Κοινότητος, ἀλλὰ περὶ ἰδιωτικῶν, μολονότι γίνεται λόγος περὶ ζητήματος, τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς νήσου Κέας, ἤτοι 84 οἰκογενείας ἐναγόντων κατὰ 666 οἰκογενειῶν ἐναγομένων, μολονότι πρόκειται περὶ ἀγροικικοῦ ζητήματος, ἐγὼ νομίζω ὅτι ἡ δικαστικὴ ἐξουσία πρέπει νὰ κρίνῃ· ἡ Κυβέρνησις μετὰ τὴν ἀπόφασιν θέλει ἐκδώσει νόμον ἀκυρωτικὸν τῆς ἐναντίας ἀρχῆς, ἂν παρ' ἐλπίδα ἡ ἀπόφασις ἤθελε τὴν καθιερώσει.

Διὰ νὰ παύσῃ δὲ πᾶσα ἀμφιβολία, ἂν ἡ δουλεία εἶναι πρόσκαιρος ἢ διηνεκής, καὶ νὰ προλάβῃ ἡ Κυβέρνησις τὰς ἐνδεχομένας δολιότητας, νομίζω ἀναγκαῖον νὰ προσκληθῇ ὁ ἐκεῖ Διοικητὴς νὰ λάβῃ ἐγγράφους ἐξομολογήσεις ἀπὸ τοὺς ἀπαιτητὰς αὐτούς, διὰ νὰ βεβαιώσῃ οὕτω ὅσα εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 135 ἀναφοράν του λέγει, ὅτι δηλαδή: «ὑπόκεινται εἰς τοιοῦτον ἔθος τὰ χωράφια, καθόσον εἶναι ἀπερίφρακτα, ὡς δὲ περιτοιχισθῶσι, λύεται καὶ παύει τὸ δικαίωμα τῆς χορτονομῆς, καὶ ὁ ἔχων τὴν βολὴν δὲν δύναται πλέον νὰ ζητῇ διὰ τὸ περιφραγμένον ἐκεῖνο χωράφιον τίποτε, ἀλλ' ὁ ἰδιοκτήτης νέμεται συνάμα καὶ τὸ χόρτον».

Καὶ ταῦτα, διότι τοῦτο εἶναι οὐσιῶδες καὶ διακριτικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς προσκαίρου δουλειὰς (*vaine pâture*).

Ταῦτα ὑποβάλλω εἰς τὴν Υ.Ε. διὰ ν' ἀποφασίσῃ ὅ,τι ἐγκρίνει.

18.

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 23 Μαΐου 1831

Ὁ Κυβερνήτης

Πρὸς τὸν Τοποτηρητὴν Κέας

Ἀπὸ τὰς ὑπ' ἀριθ. 135 καὶ 137 ἀναφοράς σας ἐπληροφορήθη ἡ Κυβέρνησις τὰ περὶ τῶν βολῶν τῆς Νήσου ταύτης, εἶδεν ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν περὶ τοῦ πρακτέου γνώμην σας.

Πρὶν ὅμως δώσῃ θετικὴν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀπάντησιν, σᾶς παρατηρεῖ ὅτι ἡ περικοπὴ ἐκείνη τῆς πρώτης τῶν δυὸ τούτων ἀναφορῶν σας, ὅπου λέγετε «ὑπόκεινται εἰς τὸ τοιοῦτον παράδοξον ἔθος τὰ χωράφια, καθόσον εἶναι ἀπερίφρακτα, ὡς δὲ περιτειχισθῶσι, λύεται καὶ παύει τὸ δικαίωμα τῆς χορτονομῆς, καὶ ὁ ἔχων τὴν βολὴν δὲν δύναται πλέον νὰ ζητῇ διὰ τὸ περιφραγμένον ἐκεῖνο χωράφιον τίποτε, ἀλλ' ὁ ἰδιοκτήτης νέμεται συνάμα καὶ τὸ χόρτον του»· εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑποστηριχθῇ ἀπὸ τοὺς ἀπαιτοῦντας τὴν διατήρησιν τοῦ ἔθους τῶν βολῶν. Διὰ τοῦτο θέλετε λάβει ἐγγράφως τὰς ἐξομολογήσεις τούτων πρὸς βεβαίωσιν τῆς διαληφθείσης περικοπῆς καὶ θέλετε τὰς διευθύνει ἐν τάχει πρὸς ἡμᾶς.

Ὅταν ταῦτα ἐνεργηθῶσι, θέλετε λάβει θετικὴν ἀπόκρισιν περὶ τοῦ ἀληθῶς σπουδαίου τούτου ἀντικειμένου.

Ὁ Κυβερνήτης
Ἰ. Α. Καποδίστριας

Ὁ Γραμμ. τῆς Ἐπικρ.
Ν. Σπηλιάδης

ΙΑΚ. Τ. ΒΙΣΒΙΖΗΣ

ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΘΕΣΙΝ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΑΞΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΚΛΗΤΟΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ

Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Fabricius (VI, 621) λέγεται, οὐχὶ ἀκριβῶς, ὅτι ἐν τῷ Λειψιακῷ κώδικι τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου δὲν ὑπάρχουσι σφάλματα ἢ ἀσήμαντα καὶ σπάνια. Τὴν γνώμην ταύτην ἀνασκευάζων ὁ Reiske ἐν σελίδι IX τῆς ἐκδόσεως Βόννης, ὁμιλεῖ περὶ πασιδήλων σφαλμάτων, ἐλέγχων μάλιστα τὸν Leich ὡς ἀντιγράψαντα τὸν κώδικα ὡς ἔχει. Παρὰ ταῦτα, ὁ αὐτὸς ὁμολογεῖ κατωτέρω (XXX) ὅτι τόσον ἐσεβάσθη τὸ χειρόγραφον, ὥστε δὲν ἐδίστασε νὰ διατηρήσῃ καὶ ἀποδώσῃ τὰ σφάλματα τούτου, ἀρκετὸν νομίσας νὰ διορθώσῃ ὡρισμένα αὐτῶν ἐν τῷ ὑπομνήματι. Καὶ ὁ τελευταῖος δ' ἐκδότης πατὴρ Vogt ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Β' τόμου τῆς ἐκδόσεώς του (VII) ὁμολογεῖ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν, ἐτήρησε τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ χειρογράφου καὶ ὅτι διώρθωσε μόνον τὰ ὀφθαλμοφανῶς ἐσφαλμένα.

Αἱ ἀντιλήψεις αὗται σήμερον δὲν δύνανται νὰ ἐγκριθῶσι. Τὸ κείμενον αὐτὸ τὸ τόσον σπουδαῖον ἀπὸ ποικίλων ἐπόψεων ἀνάγκη εἶναι νὰ ἐκδοθῇ καὶ διασαφηνισθῇ κατὰ τὰς σημερινὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης.

Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ βιβλιογράφος ἔχει κάμει πολλὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα καὶ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κειμένῳ ἀρκεταὶ ἀσυνταξίαι, ἐφ' ὧν χρήσιμον εἶναι νὰ ἐπιστηθῇ τῶν ἐρευνητῶν ἡ προσοχή.

Ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ὁ ἀναλαβὼν ἐπ' ἐσχάτων τὴν νέαν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου, μακαρίτης Vogt, σιωπηρῶς διώρθωσεν ἀρκετὰς αὐτοῦ ἀνορθογραφίας καὶ σφάλματα εἰς τὸ τυπικὸν ἀναφερόμενα[1], ἀφῆκεν ὅμως, δυστυχῶς, καὶ πολλὰ ἄλλα, ἅτινα ἐπάναγκες εἶναι νὰ διορθωθῶσιν, ἀφ' οὗ μάλιστα πολλάκις ἡ ἐσφαλμένη γραφὴ δίδει καὶ ἐσφαλμένον νόημα, ὡς κατωτέρω θὰ δειχθῇ.

Ἐν τῇ ἐκθέσει κεῖνται οἱ τύποι «γυρόθεν τοῦ σίγματος *σάσσωσι* (600,10), «*ἀπευχαριστῶσι*» (531,4), «*ποιῶσι*» (378,3· 382,7· 613,20), «*ἀποκινῶσι*» (614,8), «προέρχονται πάντες οἱ συγκλητικοὶ καὶ *ἀλλάσσωσιν* (615,20).

[1] Ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Α' τόμου VI γράφει· «ne corrigeant ce texte que lorsque la correction était claire et indispensable.

Κατόπιν φέρονται αἱ ὀνομαστικαὶ ἀπόλυτοι «προσκυνήσαντες δὲ ἀμφότεροι ...ἐξέρχεται ὁ βασιλεὺς (69,2), «ἐπιδοὺς ὁ Πατριάρχης εὐλογίας, ἐξέρχονται οἱ ἱερεῖς» (80,5), «πεσόντες (οἱ πατρίκιοι), νεύει ὁ πραιπόσιτος» (110,11), «εἰσερχόμενος ὁ πραιπόσιτος μετὰ τῶν ἀλλαξίμων, ἐνδύουσι τοὺς δεσπότας» (137,3), «εἰσέρχεται ὁ πραιπόσιτος καὶ προσκυνήσας... εὐθέως ἀνίστανται οἱ δεσπόται» (547,10), «εἶτα ἀνιστάμενος καὶ τούτου προπορευόμενος ὁ λογοθέτης, ἔρχεται καὶ ἵσταται ἀπὸ ὀλίγου διαστήματος τοῦ βασιλέως» (526,5), «κατελθὼν... ὁ βασιλεύς... μένει ἐκεῖ καὶ ὁ τῆς καταστάσεως» (69,10), «εἰσελθὼν ὁ βασιλεύς... ἀσφαλίζουσι τὰς θύρας» (69,16). Ἐπ᾽ ἴσης φέρεται «τῶν πυλῶν τῶν ἀγόντων» (27,5), ἀνάγνωσις, ἣν ἐτήρησε καὶ ὁ Vogt, ἔπειτα «εἰσελθουσῶν τῶν ἀρχοντισσῶν καὶ προσκυνησάντων» (597,2).

Οὐδ᾽ ἐλλείπουσι καὶ παρεκβάσεις ἐκ τοῦ τυπικοῦ π.χ. «ὅταν μέλλῃ πληροῖν» (392,10), «εὑρίσκει τοὺς μαγίστρους ἡτοιμασθέντας» (245,6).

Ἄλλοτε δὲν ἱκανοποιεῖ καὶ ἡ συντακτικὴ σειρά. Φέρεται π.χ. «καὶ εἰσελθόντος τοῦ βασιλέως πρὸ τοῦ νάρθηκος ἔνδον τοῦ βήλου» (132,13) ἀντὶ τοῦ «εἰσελθόντος τοῦ βασιλέως ἔνδον τοῦ βήλου τοῦ πρὸ τοῦ νάρθηκος». Πβ. ἔνδον τοῦ βήλου τοῦ κρεμαμένου εἰς τὴν καμάραν ἤγουν εἰς τὸ προπύλαιον· τοῦ νάρθηκος (14,16).

Ἂν ἡ σειρὰ αὕτη ἐλαμβάνετο ὑπ᾽ ὄψιν, θὰ διετύπωνεν ἄλλως τὴν μετάφρασίν του ὁ Vogt «L'empereur étant arrivé devant le narthex à l'intérieur de la portière».

Οὐχὶ κανονικὴ βεβαίως εἶναι καὶ ἡ σειρὰ «εἰσέρχεται (ἢ διέρχεται) μέσον διὰ τοῦ ναοῦ» (132,24· 151,4) ἀντὶ τοῦ «διὰ μέσου τοῦ ναοῦ. Ξενίζει πως καὶ ἡ ἑξῆς σειρά· «οἱ δὲ βασιλικοὶ... ἵστανται... ἔξω τῶν εἰσαγόντων παραπτέρων εἰς τὰ ἀποδυτά» (553,15) ἀντὶ τοῦ «οἱ βασιλικοὶ ἵστανται ἔξω τῶν παραπτέρων τῶν εἰσαγόντων εἰς τὰ ἀποδυτὰ» καὶ πάλιν «οἱ δὲ δεσπόται... εἰσέρχονται εἰς τὰ ἀπάγοντα παράπτερα εἰς τὰ ἀποδυτὰ» (553,19) ἀντὶ τοῦ «οἱ δεσπόται εἰσέρχονται εἰς τὰ παράπτερα τὰ ἀπάγοντα εἰς τὰ ἀποδυτά».

Γεννᾶται τώρα τὸ ζήτημα, ἐὰν τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα δέον νὰ θεωρηθῶσι σφάλματα τοῦ γράψαντος τὸ κείμενον τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἐπομένως νὰ διορθωθῶσιν ἤ, ἂν ἀντεγράφησαν αὐτούσια ἐκ παλαιοτέρων κειμένων, ἅτινα συνεβουλεύθη ὁ Πορφυρογέννητος ἢ ἂν τέλος ἀντιπροσωπεύωσι τὴν δημώδη χρῆσιν. Ὅτι τὸ τελευταῖον ἠδύνατο νὰ συμβῇ εἶναι πολὺ πιθανόν. Ὁ ἴδιος τοὐλάχιστον ὁ Πορφυρογέννητος, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν (457,1) καὶ ἀναφέρων τὸ περὶ βασιλικῶν ταξιδίων ἔργον τοῦ μαγίστρου Λέοντος τοῦ Κατακύλα, προσθέτει· «ἀλλ᾽ ἐπεὶ μουσικῆς Ἑλληνικῆς ἀμέτοχος ὁ μάγιστρος ἦν πολλὰ βάρβαρά τε καὶ σόλοικα καὶ ἀσυνταξίας ἡ τούτου συγγραφὴ περιεῖχεν».

Γνωστὸν εἶναι, ὅτι τὸ κείμενον τῆς βασιλείου τάξεως παρέχει πολλαχοῦ δημώδεις τύπους λέξεων, τοῦτο δὲ τῆς σαφηνείας χάριν. Αὐτὸς ἄλλως ὁ Κωνσταντῖνος παρατηρεῖ (5,2) «Ὡς ἂν δὲ σαφῆ καὶ εὐδιάγνωστα εἶεν τὰ γεγραμμένα καὶ καθωμιλημένῃ καὶ ἁπλουστέρᾳ φράσει κεχρήμεθα καὶ λέξεσι ταῖς αὐταῖς καὶ ὀνόμασι τοῖς ἐφ᾽ ἑκάστῳ πράγματι πάλαι προσαρμοσθεῖσι καὶ λεγόμενοις», συχναὶ δ᾽ ἀλλαχοῦ εἶναι παρ᾽ αὐτῷ καὶ αἱ φράσεις «κατὰ τὸν ἐπιδήμιον λόγον» (638,6) «κατὰ τὸν δημώδη λόγον» (639,11) «καθὼς ἡ ἐγχώριος κατονομάζει φωνή» (638,11). Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτός, πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν γράφει· (468,3,8) «εἰ δὲ σαφεῖ καὶ κατημαξευμένῳ λόγῳ καὶ οἷον εἰκῇ ῥέοντι πεζῷ καὶ ἁπλοϊκῷ πρὸς τὴν τῶν προκειμένων ἐχρησάμην δήλωσιν, μηδὲν θαυμάσῃς, υἱέ»... «διὰ κοινῆς καὶ καθωμιλημένης ἀπαγγελίας διδάξαι σε ἔσπευσα, ἅπερ οἴομαι δεῖν σε μὴ ἀγνοεῖν».

Τούτου δοθέντος, ὁ μελετῶν τὸ κείμενον τῆς βασιλείου τάξεως δέον πολὺ νὰ προσέξῃ μήπως ἐκλαμβάνῃ ὡς ἐσφαλμένους, καὶ ἑπομένως διορθωτέους, τύπους δημώδεις τότε, ὀρθοὺς ἄρα, ἡ πιστοποίησις τῶν ὁποίων εἰς κείμενον τοῦ Ι΄ αἰῶνος ἢ καὶ ἀκόμη παλαιότερον, ἂν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀντιγράφεται κείμενον παλαιότερον, θὰ εἶναι σημαντικὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς δημώδους μεσαιωνικῆς γλώσσης.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι τὸ ἀντιμήνσιον προέρχεται ἀπὸ τῷ mensa. Ἐπ᾽ οὐδενὶ ἐν τούτοις λόγῳ πρέπει νὰ διορθωθῇ ὁ τύπος ἀντιμίσιον (γρ. ἀντιμήσιον) (66,5,24· 78,2· 113,3,5) ὡς, πλὴν ἄλλων, δεικνύει τὸ ἐν τῷ ἡμετέρῳ κειμένῳ (465,10) μεσάλιν καὶ τὸ σημερινὸν μεσάλι τὸ πολλαχοῦ τὸ χειρόμακτρον ἢ τὸ προσόψιον δηλοῦν.

Κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους γνωστὸν εἶναι ὅτι ἡ πρόθεσις «μετὰ» συντάσσεται πρὸς αἰτιατικήν. Τὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου λοιπὸν (91,12) «Προέρχονται πάντες ἠλλαγμένοι ἀπὸ λευκῶν χλανιδίων ἕκαστος μετὰ τὴν αὐτοῦ τάξιν» ἔχει ὀρθῶς, δι᾽ ὃ ἄνευ ἀνάγκης ὁ Vogt (1,84,6) ἐξέδωκε *κατὰ* τὴν αὐτοῦ τάξιν. Καὶ σήμερον θὰ ἐλέγομεν καθ᾽ ἕνας μὲ (=μετὰ) τὴν τάξιν του. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὀρθῶς ἔχουσι τὰ «παρακύπτει μετὰ τὸ κωδικέλλιον» (242,16) «κατασφραγίζουσι μετὰ τὸ ἄκρον τῶν χλανιδίων αὐτῶν» (316,22· 325,2) «κρατῶν τὸν πόδα τοῦ φακτιοναρίου μετὰ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα» (330,10) «οὐ καθέζονται οἱ δεσπόται μετὰ χλανίδια» (213,20), «ὅταν ἔλθωσι... μετὰ σαγία αὐτῶν» (269,19) κτλ. Ἔγραψε δ᾽ ἀλλαχοῦ καὶ ὁ Πορφυρογέννητος (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν 74,9) «ἡμεῖς μετὰ τοὺς Πατζινακίτας ἑαυτοὺς οὐ βάλλομεν».

Ἡ μὴ ἐξακρίβωσις τῆς χρήσεως ταύτης ἐννοεῖται ὅτι δύναται νὰ ἀγάγῃ καὶ εἰς παρεξήγησιν. Οὕτω περὶ τοῦ ἐκ Δύσεως ἀποσταλέντος μαγίστρου ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἀναγνωρισθῇ ὁ βασιλεύς του ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου, λέγεται «ὁ μάγιστρος μετὰ τὸν μάγιστρον τὸν ἐνταῦθα περιπατεῖ καὶ ἁπλῶς ἡ τάξις ἐπὶ τῶν ἀξιωμάτων φυλάττεται» (395,8). Πεπλανημένη ἐνταῦθα ἡ ἑρμηνεία τοῦ Reiske «immediate post magistrum nostratem procedit» ἀντὶ τοῦ «cum magistro nostro procedit».

Τὸ ῥῆμα βεβαίως εἶναι, κατὰ τὴν ἀρχαίαν χρῆσιν, ἀριστάω, ἐν τούτοις οἱ τύποι *ἀριστοῦσι* (98,11· 160,17), *ἀπαντοῦσιν* (496,15,18), ὅτε *φθάσουσιν* (15,10)—ἄνευ ἀνάγκης ὁ Vogt διορθοῖ ἐνταῦθα ὅτε φθάσωσιν—ἔχουσιν ὀρθῶς ὡς πάμπολλα σημερινὰ ἀνάλογα δεικνύουσι π.χ. ἀπαντοῦν, διψοῦν, κρατοῦν φθάσουν κλπ.

Ὁ πληθυντικὸς ἀριθμὸς τῆς λέξεως *ἀλλάξιμον* φέρεται καὶ ὡς *ἀλλαξίματα* (157,14· 160,15· 750,3,20· 751,20· 759,14). Ὁ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ σήμερον λέγομεν παρὰ τὸ γράψιμον – γραψίματα, ῥάψιμον – ῥαψίματα, κόψιμον – κοψίματα, πρόστιμον – προστίματα, θὰ διίδῃ ἐνταῦθα ἁπλῶς μίαν μνείαν τοῦ τύπου ἤδη, κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ὀρθῶς ἔχουσι παρὰ Φιλοθέῳ ἐν τῷ κλητορολογίῳ του (750,6· 737,8) «χαρτουλάριον τοῦ πλοΐματος» καὶ «κόμητες τοῦ πλοΐματος». Τὸ ἐν 5406, «ψάλλουσι τὰ συνήθη *σταυρωσίματι*» διορθωτέον, κατὰ τἀνωτέρω, σταυρωσίματα [1].

Παρὰ τὸ ἀλλαξίματα, φέρεται ἅπαξ ἐν τῷ αὐτῷ κλητορολογίῳ (754,2) καὶ ὁ τύπος ἀλλαξ*ή*μια (γρ. ἀλλαξ*ί*μια) «δεῖ τὸν... ἀρτικλίνην προτρέψασθαι πάντας ἀποθέσθαι τὰ ἑαυτῶν ἀλλαξίμια καὶ ἐπενδύσασθαι τὰ οἰκεῖα αὐτῶν σκαραμάγγια». Ὁ τύπος ἀλλαξίμια ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὕποπτος, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη φέρεται τὸ *ἀλλαξίμι* [2].

Ἐν τῇ ἐκθέσει (606,12) φέρεται καὶ «κατὰ τὰ παλαιὰ ἐθ*ή*ματα» (γρ. ἐθ*ί*ματα) Αὐσόνων, ὅπερ ὅμως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ κατὰ τὰ παλαιὰ ἔθιμα τὰ Αὐσόνων.

Τὸ ἀρχαῖον δέω, σήμερον λέγεται *δένω*. Ὀρθῶς λοιπόν, κατὰ τὸν κώδικα καὶ τὴν ἔκδοσιν τῆς Βόννης, ἔχει τὸ ἐπιδένει (328,21) καὶ περιττὴ ἡ διόρθωσις τοῦ Vogt ἐπιδέει. Ὁμοίως τὸ τοῦ κώδικος «ἐπιδίδ*η* (γρ. ἐπιδίδ*ει*) ὁ βασιλεὺς τῷ πραιποσίτῳ τοὺς κηροὺς» (132,21) «καὶ εὐξάμενος ἐπιδίδει αὐτὰ τῷ πραιποσίτῳ» (132,26) ὀρθῶς ἔχει καὶ οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Reiske ἀναγινώσκει ἐπιδίδωσι.

Ἐσφαλμένως ἐπίσης τὸ τοῦ κώδικος ἀντιδίδ*η* (γρ. ἀντιδίδ*ει*) διορθοῦται ὑπό τε τοῦ Reiske καὶ τοῦ Vogt εἰς ἀντιδίδωσιν. Οὐχὶ ὀρθῶς πάλιν ὁ Vogt τὸ ἐν (16,22) «αἴρουσιν οἱ πραιπόσιτοι τὰς λαμπάδας καὶ *ἐπιδιδοῦσιν* ἐν ταῖς χερσὶν τῶν δεσποτῶν» ἐκδίδει *ἐπιδίδωσιν* καὶ τὸ ἐν 145,24 *ἀντιδιδοῖ*, *ἀντιδίδωσιν*.

Οὐδὲ νομίζω ὅτι τυγχάνει τοῦ ὀρθοῦ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἐν τῷ κώδικι δ΄

---

[1] Ὁ κανονικὸς τύπος σταυρώσιμα ἐν 539,3.

[2] Ἀλλαξίμι νῦν ἐν Μάνῃ λέγεται τὸ καχεκτικὸν παιδίον. Πιστεύουσι δηλαδὴ ὅτι αἱ Νηρηΐδες ἀλλάσσουσι τὰ γνήσια τέκνα ἐναποθέτουσαι εἰς τὸ λίκνον ἄλλα καχεκτικά.

διὰ τοῦ τέτταρες, ὅπερ καὶ ὁ Vogt (1,155,32) ἀπεδέχθη. Τὸ *τέσσαρες* εἶναι τὸ μόνον ὀρθόν [1].

Ἐν σελίδι 294,15 ἀναφέρονται *κονδομάνικα*. Ἡ γραφὴ κατὰ τὸν κώδικα, ἣν κακῶς, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὅ τε Reiske καὶ ὁ Vogt μετέβαλον εἰς κοντομάνικα. Ὁ ὀρθὸς βεβαίως τύπος εἶναι κοντός, ὑπῆρχεν ὅμως παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἡμῶν προγόνοις ἡ ἀντίληψις, ὅτι εὐγενέστερος τύπος ἦτο ὁ κονδός [2], καὶ τοῦτον μετεχειρίζοντο. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἔλεγον καὶ *πονδικός*, ἀντὶ ποντικός. Ἐν 353,15,16 ὁ κῶδιξ δίδει ἱμάτια ἀπὸ *κενδούκλου* (centunculus) καὶ καμελαύκια *κενδουκλέινα*, ὀρθῶς, συμφώνως πρὸς τἀνωτέρω εἰρημένα, δι' ὃ οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Leich καὶ ὁ Vogt ἀνέγνωσαν *κεντούκλων* καὶ *κεντουκλέινα*.

Ἐν τῷ ἡμετέρῳ κειμένῳ φέρεται *σεκουνδοκηρίου* (238,2) παρὰ Μαλάλᾳ (Χρονογρ. 309) *κονδάπτω*, ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μορέως *κούνδουρος*, ἀντὶ κούντουρος. Οὐδὲ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς σφάλμα καὶ νὰ διορθωθῇ τὸ «ὅτε κατάβῃ ὁ βασιλεὺς» εἰς καταβῇ. Καὶ ἡμεῖς σήμερον λέγομεν ἅμα *κατέβῃ*.

Ἐξ ἴσου ὀρθοὶ εἶναι καὶ ἀμφότεροι οἱ τύποι Ἀρμένιοι καὶ Ἀρμένοι (652,6), ὧν ὁ τελευταῖος εἶναι νῦν καὶ ὡς τοπωνύμιον γνωστὸς ἐν Κρήτῃ, ὡς καὶ τὸ γυραρικὸν καὶ τὸ γυλαρικὸν καρφίον (672,13· 677,4), ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ὁ κύκλος λέγεται, κατὰ τόπους, *γυράρι* καὶ *γυλάρι* [3].

Πολλάκις ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Πορφυρογεννήτου φέρονται λέξεις ὑπὸ δύο τύπους. Ἐκ τούτων ὁ δεύτερος δὲν πρέπει νὰ ἀπορρίπτεται, διότι εἶναι τῆς τότε δημώδους γλώσσης. Οὕτω, παρὰ τὸ κοινότερον *τζυ*κανιστήριον (586,10), φέρεται καὶ *τζου*κανιστήριον (557,11). Ὁ δεύτερος οὗτος τύπος εἶναι ἐπ' ἴσης ὀρθός, ἀφ' οὗ ὁ ἀρχικὸς Περσικὸς τύπος εἶναι tshu-gan=ἐλαύνειν τὴν σφαῖραν [4].

Παρὰ τὰ συχνὰ ἐν τῇ ἐκθέσει ἀναφερόμενα *σιφώνια* καὶ τοὺς *σιφωναρίους*, ἀναφέρονται καὶ *σιφούνια* «λόγῳ κατακολλήσεως διαφόρων ἔργων τῶν σιφουνίων» (676,1). Ὅτι ὀρθῶς ἔχει καὶ ὁ τελευταῖος οὗτος τύπος δεικνύει τὸ σημερινὸν σιφούνι, τὸ τὸν σίφωνα δηλοῦν, καὶ τὸ σίφουνας τὸ τὸν ἀνεμοστρόβιλον δηλοῦν. Καὶ τὰ ἐν 536,9 δὲ ἀναφερόμενα ῥοδόπλακα ὀσφράδια, ἀντὶ ῥοδόπλοκα, καλῶς ἔχουσιν, ἀφ' οὗ νῦν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Φιλιππουπόλει ὁ ἐκ λεπτῶν κλάδων πεπλεγμένος φράκτης λέγεται *πλακός*, ἀντὶ *πλοκός*, ἐν Κῷ δὲ *στιχοπλακιὲς* λέγονται τὰ ἀλλαχοῦ *στιχοπλόκια*.

---

[1] Σχετικῶς παρατηρεῖ ὁ Vogt ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῶν σχολίων του (VI) ὅτι ὁ Reiske ἦτο λίαν ἐπιρρεπὴς εἰς τὸ νὰ διορθοῖ ὡρισμένους λαϊκοὺς γραμματικοὺς τύπους ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου παραδοθέντας διὰ τύπων κλασσικῶν.

[2] Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. κονδός.

[3] Βλ. ὅσα κατωτέρω λέγονται περὶ τοῦ γυραρικοῦ καρφίου.

[4] Ἔπιθι Φ. Κουκουλέ, Ἀγῶνες, ἀγωνίσματα καὶ ἀγωνιστικὰ παίγνια κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 13,114.

Πολλοὶ τῶν ἐν τῷ κλητορολογίῳ τοῦ Φιλοθέου φερομένων τύπων, μὴ συμφωνοῦντες πρὸς τοὺς παραδεδομένους, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ διορθωθῶσιν, ὡς ὄντες δημώδεις. Ὀρθῶς λοιπὸν ἔχει τὸ *γεροκόμους* (753,3) παρὰ τὸ κοινὸν γηροκόμους, ὡς δεικνύει καὶ τὸ σημερινὸν γέρος καὶ *γεροκομεῖο*. Ὀρθῶς ἐπ' ἴσης ἔχει καὶ τὸ *καματερῶν* καραβίων (663,14· 667,5) ἀντὶ καματηρῶν. Ὀρθῶς ὁμοίως ἔχει τὸ *ἀκτάριος* (758,20)=actuarius, ἀφ' οὗ σήμερον λέγομεν *ἀχτάρις*, τὸ οἱ *χρυσοχοὶ* (800,11· 802,21), τὸ *μερσίνη* (499,12) ἀντὶ μυρσίνη, τὸ τοὺς *ἡμίσους* ἁπάντων (781,4), νῦν μισούς, ὡς καὶ τὸ οἱ *στένοντες* τὰ σκάμνα τοῦ ἱππικοῦ (800,13· 803,1· 805,9), ἀφ' οὗ πολλαχοῦ καὶ νῦν τὸ στήνω λέγεται στένω.

Εἶναι γνωστὸν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὸ φωνητικὸν φαινόμενον τῆς ἀναπτύξεως εἰς ὡρισμένας λέξεις ἑνὸς ἀλόγου ἐρρίνου, δι' ὃ οὐδόλως ὕποπτοι θεωρητέοι οἱ τύποι *καμίνσια* (99,5,13), *σκῆμπτρα* (15,2), *ὑπολήμψεως* (389,20), *πρεμφέκτωρ* (343,10), *πρόκενσος* (=processus 5,13), *εὐυπολήμπτων* (400,13) ἐν τῷ *παρακυμπτικῷ* τοῦ θυσιαστηρίου (88,5), *ἐπικύμψαι* (702,10), μολύβιν λόγῳ *καλυμβωμάτων* (671,8) καὶ *τριλέγξια*, ἀντὶ τριλέξια (284,6)[1].

Ἐν 661,12· 662,3 καὶ 697,14 μνημονεύεται τὸ θέμα καὶ ὁ στρατηγὸς Λαγοβαρδίας. Ὁ τύπος ἀντὶ Λογγοβαρδίας, ὀρθὸς καὶ δημώδης. Νῦν ἡ ἐν Πάρῳ Μονὴ τῆς Λαγγοβάρδας εἰς παλαιότερα ἔγγραφα καλεῖται τῆς Λαγοβάρδας, ἔχομεν δὲ καὶ μεσαιωνικὸν καὶ σημερινὸν ἐπίθετον Λαγοβάρδος. Ὁ Πορφυρογέννητος ἄλλως τε πρὸς μὲν τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν (118,16· 119,20) γράφων ἀναφέρει τὴν Λαγουβαρδίαν καὶ τοὺς Λαγουβάρδους, ἐν δὲ τῷ περὶ θεμάτων ἔργῳ του (60,15) παρατηρεῖ· «Ἡ δὲ Λογγιβαρδία δισσοῖς ὀνόμασι κέκληται, παρὰ μέν τισι Λογγιβαρδία, παρὰ δέ τισι Λαγοβαρδία».

Γνωστὸν εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὸ πωλῶ ἐλέγετο καὶ πουλῶ. Ὀρθὸν λοιπὸν εἶναι τὸ ἐν 502,1 φερόμενον ἀρτοπουλίῳ (γρ. ἀρτοπουλείῳ) καὶ τὸ ἐν 51,1 ἀρτοπουλῶν τοῦ κώδικος.

Ὅταν ἡ βασίλισσα Ἀριάδνη, σύζυγος τοῦ Ζήνωνος, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν λαὸν ὅτι κατέστησεν εἰς τὴν ὕπαρχον ἀρχὴν τὸν Ἰουλιανόν, ὁ λαὸς ἀνεφώνησε· «*ταύτη* καλὴ ἀρχὴ» (421,4). Τὸ ταύτη τοῦτο παρεξηγήσας ὁ Reiske μετέφρασε hic (i.e. Julianus) est egregius magistratus. Ἐφ' ὅσον τὸ ταύτη=αὕτη, παρὰ Μιχαὴλ Χωνιάτῃ (2,44,23· Λάμπρου) ἔχομεν τεῦτος=ταῦτος, νῦν δὲ δαύτη=αὕτη, ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία εἶναι αὕτη ἡ ἐκλογὴ εἶναι καλὴ ἀρχή[2].

---

[1] Βλ. ὅσα ἔγραψα ἐν τῷ ΙΑ' τόμῳ σελ. 460 τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν κρίνων τὸν Α' τόμον τῆς ἐκδόσεως Vogt καὶ Φ. Κουκουλέ, Περὶ ἀναπτύξεως ἐρρίνου ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 49 σελ. 79 ἑξ.

[2] Διὰ τὴν τροπὴν τοῦ τ εἰς δ πβ. τροφάλι - δροφάλι, τυκάνη - δουκάνη, τοξάρι - δοξάρι καὶ τὰ ὅμοια. Φ. Κουκουλέ, Αἱ ὑποκοριστικαὶ καταλήξεις -ύλλιον καὶ -ύφιον ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 51 σελ. 121.

Ἐν 592,16 γίνεται λόγος περὶ *ἀλημμάτων*, τὰ ὁποῖα πάλιν ὡς *ἀλήματα* ἐν 592,16 γράφονται. Ἐφ' ὅσον τὰ ἀλείμματα σημαίνουσιν ἀρώματα ἀλειφόμενα, ἡ ὀρθὴ γραφὴ τῆς λέξεως εἶναι *ἀλείμματα*. Πβ. τὰ ἀλλαχοῦ (18,25) ἀναφερόμενα ἀλειπτά.

Τὰ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τραπέζῃ ὑφαπλούμενα *εἰλιτὰ* (132,2· 145,13 καὶ Vogt) ὀρθῶς γραπτέα *εἰλητὰ* παρὰ τὸ εἰλέω. Πβ. καὶ εἰλητάριον. Καὶ τὸ *βισαλωτὸς* δὲ (152,15· 542,16) ἅτε ἐκ τοῦ lapis basalis παραγόμενον, διὰ τοῦ η γραπτέον, οὐδ' ὑπάρχει λόγος τὰ πέταλα τῶν ὑποζυγίων, τὰ σε*λι*ναῖα (463,3) νὰ γράφωνται διὰ τοῦ ι, ἀφ' οὗ ὑπόκειται ἐνταῦθα ἡ σελήνη, διὰ τὸ σχῆμα. Γνωστὸν ὅτι Λατινιστὶ τὰ σεληναῖα ἐλέγοντο lunulæ.

Ἡ πασίγνωστος λέξις κουβούκλιον (cubiculum), ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης, κατὰ κανόνα, γράφεται *κουβούκλειον*, γραφὴ ἣν ἀποδέχεται καὶ ὁ Vogt. Τὸ ὀρθὸν βεβαίως εἶναι μόνον κουβούκλιον. Καὶ τὸ διὰ τοῦ ει δὲ γραφόμενον κουβουκλείσιος (637,4) μόνον διὰ τοῦ η δέον νὰ γράφεται, ἐφ' ὅσον ἡ κατάληξις -ήσιος εἶναι ἡ Λατινικὴ ensis.

Ὡς γνωστόν, ἡ τοπικὴ κατάληξις -εῖον γράφεται διὰ τοῦ ει. Κακῶς λοιπὸν ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Reiske *κατηχουμενίοις* (103,21,25· 112,22 καὶ ἀλλαχοῦ). Εἶναι δὲ παράδοξον ὅτι, ἐνῷ ὁ Vogt ἀποδέχεται τὴν ὀρθὴν γραφήν, ἐν τούτοις ἐνιαχοῦ ἐσφαλμένως γράφει *κατηχουμενίοις* (179,21,23).

Ὡς δὲ τὸ κατηχουμενία εἶναι γραφὴ ἐσφαλμένη, οὕτω καὶ τὸ οἰκονομίον (160,19), ὅπερ οὕτως ἐκδίδει καὶ ὁ Vogt, ἀντὶ οἰκονομεῖον. Ὁμοίως ἐσφαλμένη εἶναι καὶ ἡ γραφὴ *λογίον* (341,15· 345,1,4) ἣν ἀποδέχεται καὶ ὁ Vogt, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *λογεῖον*.

Ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως ἀναφέρονται οἱ τῆς τάξεως (268,11), οἵτινες καὶ *ταξαιῶται* καλοῦνται. Ἀντὶ τοῦ ταξαιῶται, γραφῆς ἣν ἐγκρίνει καὶ ὁ Vogt, ἀναγνωστέον βεβαίως ταξεῶται.

Τέλος τὸ κατὰ τοὺς ἱπποδρομικοὺς ἀγῶνας ἀναφερόμενον παννίον *ἀλλιπανίσιον* (336,2) γραπτέον ἀλληπανήσιον.

Ἐν τῷ κώδικι γίνεται χρῆσις τῆς εὐκτικῆς εἰς ὡρισμένα χωρία π.χ. «εἰς πολλοὺς καὶ ἀγαθοὺς χρόνους ὁ Θεὸς ἀγάγοι τὴν βασιλείαν ὑμῶν» (22,1· 25,10· 26,7) «ὁ Θεὸς ὁ παντοδύναμος παράσχοι» (371,11,14), «χαίροις κραταιότατε αὐτοκράτορ» (57,7), «χαρισθείη ἡμῖν ἐν πολλοῖς ἔτεσιν ἡ σὴ δεσποτεία καὶ βασιλεία» (684,13).

Παρὰ ταῦτα, σχεδὸν κατὰ κανόνα, ὁ βιβλιογράφος, ἀντὶ εὐκτικῆς, γράφει ὁριστικὴν π.χ. (πολυχρόνιον ποιήσει ὁ Θεὸς τὴν ἁγίαν βασιλείαν σας (36,11· 37,6), «ἡ πανευτυχία (τῶν Ἀποστόλων) ὑμᾶς διαφυλάξει» (53,1), «ὁ Θεὸς εὐλογήσει σε μετὰ τῆς συζύγου σου» (198,1), «ὁ Θεὸς φυλάξει σε εἰς πλήθη χρόνων» (206,12), ἀνθ' ὧν γραφῶν ὁ Vogt γράφει κατὰ κανόνα πληθύνῃ, διαφυλάξῃ, ποιήσῃ κτλ. Ὀρθὸν θὰ ἦτο κατὰ τὴν ἔκδοσιν νὰ τηρηθῇ μόνον ὁ τύπος τῆς εὐκτικῆς.

Ὁ μέλλων νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πολυτίμου κειμένου τῆς βασιλείου τάξεως δέον νὰ ἔχῃ ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι ἐν αὐτῷ ἔχουσι γίνει ἀποδεκτοὶ διάφοροι παρατονισμοί, οἵτινες, παρὰ τοὺς γραμματικοὺς κανόνας ὄντες, ὡς καὶ παρὰ τὴν χρῆσιν, τὴν ὀρθότητα τῆς ὁποίας ἀποδεικνύει καὶ ἡ σημερινὴ γλῶσσα, δέον νὰ διορθωθῶσιν. Οὕτως ἀντὶ τοῦ *κατηχουμένια* (160,2) καὶ *χαλκοπράτεια*, (169,22), τονισμὸς ὃν ἀποδέχεται καὶ ὁ Vogt, γραπτέον κατηχουμενεῖα καὶ χαλκοπρατεῖα, ἀντὶ *πάνιον* (310,12) πανίον, καὶ οὐχὶ *πάνιν* ὡς γράφει ὁ Vogt, ἀντὶ *πλαγίον* τοῦ σέντζου, πλαγίον τῆς Μαναύρας (459,23. 260,7) πλάγιον ἢ πλάγιν, ὡς καὶ νῦν, οὐχὶ δὲ πλαγὶν μετὰ τοῦ Vogt, ἀντὶ θηριάκην (467,18) θηριακήν, ἀντὶ *Ἀρχιστρατηγοῦ* (190,11) Ἀρχιστρατήγου, ἀντὶ *πρωτοπάπα* (538,21· 540,6,9· 549,7,21) *πρωτοπαπᾶ*, ὃν τύπον καὶ ἄλλα μεσαιωνικὰ κείμενα ὑποστηρίζουσι καὶ τὸ σημερινὸν οἰκογενειακὸν ἐπίθετον Πρωτοπαπᾶς. Καὶ τὰ σχοινία δὲ σιδηρόβολα (677,8) ἢ ἁπλῶς *σιδηρόβολα* (673,7) ἀναγνωστέον *σιδηροβόλα*, περὶ ὧν βλέπε τὰ κατωτέρω σημειούμενα.

«Οἱ ἁγιοσοφῖται ἔστησαν ἔσωθεν ᾄδοντες βασιλίκια, μόνον εἰς τὰς εἰσόδους τῶν *μινσῶν* ἠρεμοῦντες» (585,14) ἀντὶ τῶν *μίνσων*· Πβ. τὸ παρὰ Φιλοθέῳ «τὸν τοῦ ὀπτομίνσου μίνσον» (748,12) «ἐν τῷ δευτέρῳ μίνσῳ τῆς τραπέζης» (740,1). Ὑπάρχει βεβαίως καὶ ὁ τύπος μίνσαι Λατινιστὶ missæ, μάλιστα εἰς τὰς φράσεις «δίδονται μίνσαι» (521,1) ἢ «γίνονται μίνσαι» (177,15) missæ fiunt, ἐνταῦθα ὅμως σημαίνει τὴν ἀπόλυσιν, τὴν ἐντολὴν πρὸς ἀποχώρησιν. Οὐδ᾽ εἶναι, φυσικά, ὀρθὸν τὸ οἱ *ψαλταὶ* (18,18), ἐγκρίνοντος τοῦ Vogt, ἀντὶ τοῦ *ψάλται*. Παρατονισμένα ἐπ᾽ ἴσης εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς. Τῶν καματέρων καραβίων, ἀντὶ καματερῶν (663,14· 667,5), τὸ χαρτοθεσίον, τὰ σκύφια (401,19) ἀντὶ σκυφία, ὡς δεικνύει καὶ ὁ ἐνιαχοῦ σημερινὸς δημώδης τύπος σκυφί.

Ἐν 675,21 ἀναφέρονται «κασσιτέρου λίτραι δοθεῖσαι Μιχαὴλ *χυτῇ* λόγῳ κατακολλήσεως διαφόρων ἔργων σιφουνίων τοῦ βασιλικοῦ πλοΐμου». Ἐνταῦθα τὸ τοῦ χειρογράφου μι^χ χυ^τ ἀναγνωστέον Μιχαὴλ Χύτῃ, ἀφ᾽ οὗ τὸν τύπον τοῦτον παρέχουσι καὶ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια καὶ σήμερον δὲ κοινὸς εἶναι οὗτος.

Ζυγιάσιμα κατὰ τοὺς ἱπποδρομικοὺς ἀγῶνας ἐλέγοντο οἱ συνδυασμοὶ τῶν ἵππων καὶ ἁρμάτων, οὕτω δὲ γραπτέον καὶ οὐχὶ ζυγιασιμὰ μετὰ τῆς ἐκδόσεως τῆς Βόννης (358,12) καὶ τῆς τοῦ Vogt.

Ὁ ἐπιμελητὴς τῶν βασιλικῶν κτημάτων, κατὰ τὸν Φιλόθεον (720,6) ἐλέγετο κουράτωρ τῶν κτημάτων. Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης (461,2) φέρεται ὡς κτημάτινος. Τὸ ὀρθὸν βεβαίως εἶναι κτηματινός.

Κατὰ τὴν κηδείαν βασιλέων, καὶ πρὸ τοῦ ἐνταφιασμοῦ αὐτῶν, ἀφαιρουμένου τοῦ στέμματος ἐκ τῆς κεφαλῆς των, ἐτίθετο ἄλλο, κατὰ τὸ κείμενον «ἐκ πορφυρᾶς λιτῆς». Ἐπειδὴ ἡ λιτὴ=ἁπλῆ, ἄνευ πολλῶν κοσμημάτων, δὲν

εἶναι ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ πορφυροῦν, διὰ τοῦτο ἀναγνωστέον μετὰ *πορφύρας* λιτῆς. Πρόκειται δῆλα δὴ ἐνταῦθα διὰ τὸ ἀλλαχοῦ (500,18) μνημονευόμενον στεφάνιον σημεντέινον.

Ἡ λέξις πλοῦς, τὴν γενικήν, κατὰ τὸ ἡμέτερον κείμενον, σχηματίζει πλοὸς (108,18· 179,10· 180,3· 542,8), τὴν δὲ δοτικὴν πλοῒ (559,19,21· 560,3,10· 561,22· 562,19). Ὁ ἀναγραφόμενος τύπος τῆς δοτικῆς πλοῷ (496,6· 497,10) δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ. Ὀρθῶς θὰ εἶχε μόνον πλόῳ· ὁ πλόος – τοῦ πλόου – τῷ πλόῳ.

Ἐνταῦθα ὀφείλω νὰ παρατηρήσω καὶ τὰ ἑξῆς. Ἐν τῷ κειμένῳ ἀναγινώσκομεν ὀρθῶς ἀπέρχεται διὰ τοῦ πλοὸς (108,18· 179,10· 180,3· 542,8) ὀρθὴ ὅμως ἐπ᾽ ἴσης εἶναι καὶ ἡ ἀπρόθετος γραφὴ «πλοὸς ἀπέρχεται ὁ βασιλεὺς» (180,3) «εἰσέρχεται (ὁ βασιλεὺς) ἐν τῷ παλατίῳ εἴτε ἔφιππος εἴτε τοῦ πλοὸς» (179,10) οὐδεμία δ᾽ ἀνάγκη εἶναι μετὰ τοῦ Vogt νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα τὸ διὰ τοῦ. Ἡ ἁπλῆ χρῆσις τῆς γενικῆς εἶναι συνήθης καὶ εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα καὶ νῦν δὲ πβ.

αὖθις ἵππων ἀπέβησαν καὶ ᾤχοντο τοῦ δρόμου [1]
ἀπῆλθαν τοῦ κατηφόρου
ὥρισε γὰρ τὰ πλευτικὰ νὰ ὑπάγουν τῆς θαλάσσου [2]
ἐξέρχεται ἡ στράτα τοῦ κάμπου [3]
ὡς ὄναρ διαλύεται καὶ τοῦ καπνοῦ ὑπαγαίνει [4]

Λέγομεν δὲ καὶ σήμερον πάει τοῦ κάμπου, πέρασε κολύμπου, τὸν ζητῶ στεριᾶς καὶ τοῦ πελάγου κτλ.

Ὁ μέλλων νὰ συνεχίσῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τῆς βασιλείου τάξεως πρέπει νὰ προσέξῃ καὶ εἰς τὸν ἐν αὐτῷ κακὸν χωρισμὸν ἢ κακὴν ἕνωσιν δύο λέξεων. Ἐν 74,9 π.χ. ἀναφέρεται *κηριολιτανίκην*, ὅπερ ὁ Vogt (ὑπόμν. 1,186) ἀναγινώσκει *κηριολιτανίκιν*. Ἡ λέξις ἐν τούτοις πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ κατὰ διάστασιν, κηρίον λιτανίκιν. Οὐ μόνον δῆλα δὴ ἐν τῷ αὐτῷ κειμένῳ ἀναφέρεται τὸ ἁπλοῦν λιτανίκιον, ἐννοεῖται κηρίον (75,22· 126,12) καὶ κηρίον τῆς λιτῆς (174,3), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ πλῆρες καὶ ὀρθὸν κηρίον λιτανίκιον (117,7· 120,11· 125,25· 150,10· 165,15).

Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων ὅτε ὁ βασιλεὺς εἰσήρχετο εἰς τὸν Αὐγουστέα, οἱ τοῦ κουβουκλίου τοποθετούμενοι ἐν σχήματι Π ἀνεφώνουν Λατινιστί, ὡς ἐν τῷ κειμένῳ ἐκδίδεται, «ἦλθες η μούλτος ἄννος φιλικίσιμε» (69,21) ἢ «ἤλθεση μούλτους ἄννους φιλληκήσιμε» (136,12). Ἐνταῦθα ὁ

---

[1] Διήγησις τοῦ Διγενῆ, 1,86 (Κρυπτοφ.).
[2] Χρον. Μορέως, 1598,5,378.
[3] Cusa, I diplomi, 386,2.
[4] Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Στίχοι, στίχ. 354.

Vogt (1,63,13) ἀναγινώσκει ἦλθες η μούλτος ἄννος καὶ ἤλθετε μούλτους ἄννους.

Ἐν τῷ η τοῦ ἦλθεση δέον νὰ διίδῃ τις τὸ Λατινικὸν in καὶ νὰ ἀναγνώσῃ ἑπομένως ἦλθες ιν μούλτους ἄννους, ἀφ᾽ οὗ τὸ ἤλθετε φιλικίσιμε δὲν προσαρμόζεται εἰς τὸν Βυζαντινὸν λόγον. Ἐν τῷ αὐτῷ ἄλλωστε κειμένῳ (371,9) φέρεται τὸ ην μούλτος ἄννος[1].

Περὶ ἐξοπλίσεως τετραρέων προκειμένου, ἀναφέρονται σιδηροβολιστικὰ (673,6). Καὶ ἐνταῦθα κατὰ διάστασιν ἀναγνωστέον σίδηρα βολιστικά, ἅτινα ἀλλαχοῦ (672,9) οὕτω φέρονται.

Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ βρουμαλίου του, ἤτοι τῆς ὀνομαστικῆς ἑορτῆς του, ὥρισε νὰ δίδωνται «ἐπὶ τῆς τραπέζης διὰ τῆς οἰκείας χειρὸς *ἀνὰ διπλατὰ* μιλιαρήσια (607,5)). Ὁ Reiske ἐν ὑποσημειώσει εἰκάζει ἐνταῦθα *διπλάτα*, οὐχὶ βεβαίως ὀρθῶς. Ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις ἐνταῦθα θὰ ἦτο *ἀνάδιπλα* τὰ μιλιαρήσια=διπλᾶ, εἰς διπλάσιον ἀριθμόν. Ἐν τῷ αὐτῷ κειμένῳ (465,4) φέρεται καὶ ἀνάδιπλα τὰς βασιλικὰς τέντας, ἤτοι εἰς διπλάσιον ἀριθμόν.

Ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει του ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν λαόν, τοῦ εἶπεν· «ὑπὲρ τῆς ἑορτῆς τῆς εὐτυχοῦς ἡμῶν βασιλείας ἀνὰ ε´ νομισμάτων καὶ λίτραν ὑμῖν *καταβούκολον* δώσω»· (425,7) γράφε κατὰ βούκολον. Ὁμοίως καὶ ὁ Λέων ὑπέσχετο τὸ αὐτὸ ποσὸν *καταβουκοῦλον* (412,13). Ἐπ᾽ ἴσης ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει του ὁ Ἰουστῖνος ὑπέσχετο «ἀνὰ ε´ νομισμάτων καὶ λίτραν ἀργύρου *καταχάσμα*» (430,16). Γράφε κατὰ χάσμα, ὅπερ εἶναι συνώνυμον τοῦ κατὰ βούκολον. Ὁ αὐτὸς πάλιν αὐτοκράτωρ ὑπέσχετο *κατασκουτάριν*, γρ. κατὰ σκουτάριν πέντε νομίσματα καὶ λίτραν ἀργύρου (429,12).

Καὶ τὸ ἐν 673,6 ἐκδοθὲν *σιδηροβολιστικὰ* ἀναγνωστέον κατὰ διάστασιν σίδηρα βολιστικὰ ὡς ἄλλωστε φέρεται ἐν 672,9.

Καὶ τὰ ἐν 575,4 ἀναφερόμενα *ἐξαργυροκέντητα* χλανίδια ἀναγνωστέα ἐξ ἀργύρου κεντητὰ χλανίδια.

Καὶ ἡ κακὴ στίξις πολλάκις ἐν τῷ κειμένῳ προκαλεῖ παρανοήσεις. Ἐπὶ παραδείγματι ἐξεδόθη «Ἀποθανόντος Ζήνωνος τοῦ τῆς θείας λήξεως, ἐν νυκτὶ τῇ ἑξῆς συνήχθησαν οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ συγκλητικοὶ καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐν τῷ πορτίκῳ τῷ τοῦ μεγάλου τρικλίνου (417,17). Ἡ κακὴ στίξις ἐνταῦθα ἤγαγε τὸν Reiske νὰ μεταφράσῃ coibant nocte ab ejus obitu proxima proceres palatini et senatorii ordinis. Ἡ ὀρθὴ στίξις ἔχει ὧδε· «Ἀποθανόντος Ζήνωνος τοῦ τῆς θείας λήξεως ἐν νυκτί, τῇ ἑξῆς (ἐννοεῖται ἡμέρᾳ) συνήχθησαν οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ συγκλητικοί». Ὅτι ἡ ἑξῆς εἶναι ἡ ἑπομένη ἡμέρα φαίνεται ἐκ τῶν γινομένων, ἅτινα ἐξελίσσονται ἐν ἡμέρᾳ. Πβ. καὶ τὸ σχετικὸν χωρίον «καὶ ὀψὲ ἐδόθη τὰ μανδᾶτα σιλέντιον καὶ κομέντον καὶ τῇ ἑξῆς προῆλθον πάντες ἀπὸ λευκῶν χλανιδίων» (422,10).

[1] Ἀντὶ τοῦ ιν μούλτους ἄννους ἔχομεν καὶ πὲρ μουλτουσάννος (369,13) ἢ πὲρ μούλτος ἄννος (371,2). Βλέπε καὶ ὅσα παρετήρησα κρίνων τὸν πρῶτον τόμον τῆς ἐκδόσεως Vogt ἐν τῷ 11ῳ τόμῳ σελ. 461 τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

Ἀνωτέρω ἔκαμον λόγον περὶ τῶν ἐν τῷ κειμένῳ πολλῶν ἀνορθογραφιῶν, αἵτινες καὶ τοῦτο τὸ μειονέκτημα ἔχουσιν ὅτι ἢ ἄγουσιν εἰς ἐσφαλμένην τοῦ χωρίου ἑρμηνείαν ἢ ἀπομακρύνουσιν ἐντελῶς τὸν ἀναγνώστην ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς ἐτυμολογίας.

Ὀλίγα τινὰ παραδείγματα θὰ πείσωσι περὶ τούτου.

Ἐν 7,5 ἀναφέρονται τὰ βασιλικὰ ἅρματά τε καὶ σκουτάρια καὶ ἐν 130,12 οἱ τὸ βασιλικὸν ἅρμα βαστάζοντες σπαθάριοι βασιλικοί. Ἐν 232,10 μνημονεύεται ὁ ὀνόπους «ἔνθα ἵσταται ὁ τῆς καταστάσεως καὶ τὰ ἅρματα καὶ πάλιν ἐν 214,1 «ἐὰν ἔλθῃ ἡ Αὐγούστα ἐστεμμένη ἐν τῷ τρικλίνῳ οἱ σπαθάριοι μετὰ διστράλια ὀψικεύουσι, τὸ δὲ ἅρμα οὐκ ἀκολουθεῖ»[1].

Ἡ μετὰ δασείας γραφή, ἣν παραδόξως ἀποδέχεται καὶ ὁ Vogt, οὐδένα λόγον ἔχει ἐνταῦθα, ἀφ᾽ οὗ δὲν πρόκειται περὶ ἅρματος.

Ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του (750,14) λέγει ὅτι τὴν ὀγδόην ἡμέραν τῶν ἀκκουβίτων «τελεῖται τὸ βωτὸν (γρ. βοτὸν) *παιζοδρόμιον*». Γνωστὸν εἶναι ὅτι οἱ ἀγῶνες τοῦ βοτοῦ ἦσαν οὐχὶ ἁρμάτων, ἀλλὰ πεζοδρόμων, κατωτέρω μάλιστα (752,9) σαφέστατα γίνεται λόγος διὰ «τοὺς ἑκατέρων μερῶν δρομεῖς ἅπαντας». Γράφε λοιπὸν τελεῖται βοτὸν *πεζοδρόμιον*, ἤτοι ἀγῶνες δρόμου καὶ οὐχὶ μετὰ τῆς Bonnensis καὶ τοῦ Bury *παιζοδρόμιον*[2].

Κατὰ τὰ ἀκκούβιτα τὰ κατὰ τὰ Χριστούγεννα ἔπρεπεν ὁ ἀρτικλίνης τοὺς «προσκεκλημένους εἰσάγειν πάντας ἐν τῇ αὐτῶν *ἀνακλήσει* χλανιδοφόρους» (745,1) καὶ ἀλλαχοῦ «εἰσάγειν δὲ αὐτοὺς ἐν τῇ *ἀνακλήσει* οὕτως» (747,19) καὶ πάλιν «μετὰ δὲ τὴν πάντων *ἀνάκλησιν* δεῖ προσέχειν τὸ μουσικὸν μέλος» (743,23) καὶ αὖθις «εἰσάγειν δὲ αὐτοὺς ἐν τῇ *ἀνακλήσει* μετὰ τῶν οἰκείων σκαραμαγγίων» (745,13).

Γνωστὸν εἶναι ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐδείπνουν ἀνακεκλιμένοι, συνήθεια, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν καὶ οἱ Βυζαντινοί, τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ Ι´ αἰῶνος καὶ ἥτις διετηρήθη εἰς τὰ ἀνάκτορα κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα καὶ δεῖπνα τῶν ιθ´ ἀκκουβίτων[3].

[1] Τόμ. Α´ 7,14. Πβ. καὶ ὅσα σχετικῶς σημειῶ ἐν τῷ 17ῳ τόμῳ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, σ. 310. Ἐν 121,2 φέρεται τὸ ὀρθὸν ἅρμα.

[2] Φ. Κουκουλέ, Ἀγῶνες, ἀγωνίσματα καὶ ἀγωνιστικὰ παίγνια κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 13,90).

[3] Περὶ τῆς ἀνακλίσεως κατὰ τὰ γεύματα τῶν Βυζαντινῶν διέλαβον ἐν τῇ μελέτῃ μου, Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 10,125 ἑξ.).

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνάκλησις ἐνταῦθα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἀνακαλῶ, ὡς φαίνεται πιστεύσας ὁ Bury ἐν τῇ ἐκδόσει του καὶ ὁ Reiske, ὅστις τὸ «εἰσάγειν δὲ αὐτοὺς ἐν τῇ ἀνακλήσει οὕτως» (749,19) μεταφράζει evocatos autem eos oportet sic introducere.

Ὅτι δὲ περὶ τοῦ ἀνακλίνειν καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ ἀνακαλεῖν πρόκειται, πασίδηλον καθιστῶσι καὶ ἄλλα χωρία, καὶ δὴ τὰ ἑξῆς· Τοὺς προσκεκλημένους ἀββάδας «δεῖ ἀνακλίνειν ἐφ' ἑκάστης τραπέζης δωδεκάδα μίαν, μετὰ δὲ τὴν τούτων ἀνάκλισιν...» (748,10). Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι γίνεται λόγος «περὶ τῶν ἀνακειμένων πατέρων» (748,13,17) καὶ πάλιν «δίδοται... τοῖς μὲν ἀνακειμένοις ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης ιβ' ἡγουμένοις» (748,19) καὶ πάλιν «καλοῦνται πρὸς τὸ συνανακλη*θῆναι* (γρ. συνανακλιθῆναι) τῷ βασιλεῖ φίλοι τὸν ἀριθμὸν ιβ' (742,12) καὶ πάλιν πρὸ τῆς βασιλικῆς ἀνακλ*ήσεως* (γρ. ἀνακλίσεως) προανακλίνονται πένητες οἱ τὰ σφραγίδια εἰληφότες (751,5) «σὺν τῇ ἐξόδῳ[1] τῆς βασιλικῆς ἀνακλ*ήσεως* (γρ. ἀνακλίσεως) στοιχίζειν αὐτοὺς κατὰ τὸ ἴδιον ἀξίωμα κύκλῳ τῆς τιμίας βασιλικῆς τραπέζης» (750,23).

Ὁ Φιλόθεος (778,5) λέγει ὅτι τὴν 21ην Ἰουλίου ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐγίνετο ἐπίσημον γεῦμα τῶν προσκεκλημένων χορευόντων πέριξ τῆς βασιλικῆς τραπέζης «καὶ τὴν *ἀνάρρυσιν* εὐφημούντων τοῦ σοφωτάτου δεσπότου», Λέοντος τουτέστι τοῦ Σοφοῦ. Τὸ ἀνάρρυσιν ὁ R. μεταφράζει liberationem, τὴν ἑρμηνείαν δὲ ταύτην ἐπ' ἐσχάτων ἀπεδέχθη καὶ ὁ Baud-Bovy[2]. Ὀρθῶς ὄντως ἔχει ἡ γραφὴ ἀνάρρυσιν καὶ περιττὴ ἡ διόρθωσις *ἀνάρρησιν*.

Ἐὰν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἱππικοῦ γένηται ἄνεμος, ἐφ' ὅσον κρέμαται τὸ βηλάριον, «ἡ κομβίνα τῶν ἱππαρίων καὶ τὰ κάγκελλα *αἴρωνται* (κατὰ τὸν κώδικα, κατὰ τὸν Vogt αἴρονται) κατὰ τὴν κυλίστραν» (339,17).

Οὐδετέρα τῶν γραφῶν, ἐννοεῖται, παρέχει νόημα, ἀτυχοῦς οὔσης τῆς μεταφράσεως τοῦ Reiske «conbina equorum et cancelli ad urnam sublati sunt».

Ἀντὶ τοῦ αἴρονται γράφε *ἔρρωνται*=ἰσχύουσιν, ἔχουσι κῦρος, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς κυλίστρας καθορισθέντα. Τὸ ὀρθὸν νόημα ἐπλησίασέ πως ἡ μετάφρασις τοῦ Vogt le programme des attelages et les barrières demeurent dressés.

Προκειμένου νὰ μεταβῇ ὁ βασιλεὺς εἰς Βλαχέρνας καὶ νὰ παννυχίσῃ κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, λέγεται ὅτι «καθέζεται ἡ σύγκλητος ἅπασα ἀπὸ σκαραμαγγίου ἔξωθεν τῆς *κοιλιωμένης* πόρτης, ἐν τῷ αἰγιαλῷ ἐκδεχόμενοι τὸν βασιλέα» (542,9). Ὁ Reiske, πρὸς ἀποφυγὴν δυσκολίας, τὸ κοιλιωμένης πόρτας ἀφῆκεν ἀμετάφραστον γράψας extra portam coeliomenem, ἀπεμακρύνθη ὅμως τοῦ ὀρθοῦ ζητήσας νὰ διασαφηνίσῃ τὴν λέξιν καὶ γράψας ἐντὸς ἀγκυλῶν [seu depressam et in humilius deductam id ei nomen est]. Κοιλιόω ῥῆμα δὲν ὑπάρχει, οὐδὲ πρόκειται ἐνταῦθα περὶ πιεσθείσης καὶ χθαμαλῆς θύρας. Γράφε *κυλιομένης* πόρτης, θύρας δῆλα δή, ἥτις, διὰ ν' ἀνοιγῇ, ἔχει τροχίσκους κατὰ τὴν βάσιν, δι' ὧν *κυλίεται* ἡμικυκλικῶς κυλιομένου ἑκάστου θυροφίλλου.

¹ Τὸ σὺν τῇ ἐξόδῳ ἐνταῦθα σημαίνει μετὰ τὴν λῆξιν.

² Baud-Bovy, Sur un sacrifice d'Abraham de Romanos et sur l'existence d'un théâtre religieux à Byzance (Βυζάντιον, 13,330).

Περὶ ἐξοπλισμοῦ πλοίου προκειμένου, ἀναφέρεται καρφίον *κοινοστομιαῖον* (658,22). Τὸ κοινοστομιαῖον τοῦτο, ὅπως διὰ τοῦ οι γράφεται, οὐδὲν παρέχει νόημα, δι' ὃ καὶ ἀνερμήνευτον τὸ ἀφῆκε ὁ Reiske. Γράφε *κυνοστομιαῖον*, ἤτοι ἔχον μῆκος ἑνὸς κυνοστόμου. Εἶναι δὲ κυνόστομον ἡ μεταξὺ τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ μεγάλου δακτύλου τεταμένων ἀπόστασις, οὕτω κληθεῖσα διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἀνοιγμένον στόμα κυνός. Νῦν τὸ κυνόστομον λέγεται δημωδῶς *ἀγκυνόστομο* καὶ *ἀγκυλόστομο*[1].

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ βασιλέως παραλαμβάνεται, πλὴν ἄλλων, καὶ πυρέκβολον μετὰ ἴσκας[2] (471,17· 474,1).

Παραπλανηθεὶς ἐνταῦθα ὁ Reiske τὸ μὲν πυρέκβολον μεταφράζει «fomitem ignis ligneum» τὸ δὲ ἴσκα «terebram ligneam ïgniariam».

Ὅτι παλαιόθεν πῦρ ἀνήπτετο διὰ τῆς προστριβῆς ξύλων, εἶναι γνωστόν, δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τούτου ἐνταῦθα. Πυρέκβολος, νῦν *πυρόβολο* καὶ *πυρόβολο* καὶ *πυροβολικὸ* εἶναι τὸ σιδήριον, τὸ ὁποῖον, τρῖβον τὸν λίθον, προκαλεῖ σπινθῆρας, δι' ὧν ἀνήπτετο ἡ ἐπ' αὐτοῦ εὔφλεκτος ὕλη καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἴσκα, ἥτις, ὡς ἐκ τοῦ Λατινικοῦ esca παραγομένη, γραπτέα διὰ τοῦ *ἦσκα*.

Εἰς διάφορα χωρία τοῦ κειμένου ἀναφέρεται ἡ λ. *ἰχάδιν* (281,20· 319,2· 323,14· 325,9). Οὕτω γραφομένη ἡ λέξις οὐδὲν παρέχει νόημα. Γράφε *ἠχάδιν* λέξιν, ἥτις οὖσα ὑποκοριστικὸν τῆς λέξεως ἦχος, σημαίνει ὑπήχησιν ἔρρυθμον. Νῦν ἡ λ. σῴζεται ὡς χάδι καὶ σημαίνει τὴν θωπείαν, κυρίως καὶ ἀρχικῶς τὴν συνοδευομένην ὑπὸ ἐρρύθμου ὑπηχήσεως.

Ἀναφέρεται ὅτι ἐν τῷ στρατῷ ἕκαστον βάνδον εἶχε τὸν *κομοδρόμον* του (494,9). Καὶ ἑρμηνεύεται μὲν ἡ λέξις ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Reiske διὰ τοῦ fabrum, ὡς ὅμως ἡ λέξις γράφεται, οὐδόλως παρέχει τὴν αἰτίαν τῆς ὀνομασίας. Γράφε *κωμοδρόμον* καὶ νόησον ὅτι πρόκειται κυρίως καὶ ἀρχικῶς περὶ χαλκέως, ὅστις, περιερχόμενος τὰς κώμας, ἐπιδιορθώνει τὰ σιδηρᾶ γεωργικὰ ἐργαλεῖα τῶν χωρικῶν[3].

¹ Ἐν 659,2 ἀναφέρεται καρφίον σπιθαμιαῖον.

² Πυρέκβολα καὶ ὕσκας ἀναφέρει καὶ Λέων ὁ Σοφὸς εἰς τὰ τακτικά του, 5,4. Πβ. καὶ τὸ παρὰ Σουίδᾳ ἐν λ. ὕσκα, ὕσκα... καὶ τὸ ξύλον ἐν ᾧ ἅπτεται πῦρ.

³ Ἡ λ. παλαιότερον παρὰ Πολυδεύκει, Ὀνομαστ., 9,11. Ἔπιθι καὶ Χρ. Παντελίδου, Βυζαντινὰ καὶ νεοελληνικὰ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 41,42 ἑξ.

Ὡς ἐκ διαφόρων Βυζαντινῶν κειμένων φαίνεται, τὸ περιοδεύω σημαίνει θεραπεύω, λεγόμενον κυρίως ἐπὶ ἰατρῶν, οἵτινες, περιερχόμενοι ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ καλούμενοι, παρεῖχον τὰς ἰατρικάς των ὑπηρεσίας. Ἐκ τοῦ περιοδεύω τούτου καὶ ἡ θεραπεία ἐλέγετο περιοδεία[1], δι᾽ ὃ τὸ ἐσφαλμένως ἐκδεδομένον «ἀσκία εἰς οἶνον καὶ ὄξος λόγῳ τῶν περιοδίων τῶν ἀλόγων» (462,20) διορθωτέον «λόγῳ τῶν περιοδειῶν τῶν ἀλόγων», ἤτοι πρὸς θεραπείαν τῶν ἀλόγων.

Κατὰ τὸ ἱππικὸν τοῦ γενεθλίου τῆς πόλεως λέγεται· «δείλης δὲ *ἀνοίγουσι* τοὺς ἵππους οἱ τῶν δύο μερῶν φοροῦντας χρυσοσήμεντα σαγίσματα» (341,4). Ἀντὶ τοῦ ἀνοίγουσι, ἀνάγνωσον *ἀνάγουσι*.

Δὶς ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφέρεται *ἐν τῇ ὁδῷ* τῆς πύλης, ἢ τῶν πυλῶν (286,3), ἀντὶ τοῦ *ἐν τῷ οὐδῷ*, ὡς ἄλλωστε ἀλλαχοῦ (95,18· 102,15· 112,15) ὀρθῶς φέρεται. Ἐν 365,15 ἐκδίδεται ἐν *τῇ* οὐδῷ.

Κατὰ τὸ στέψιμον τῆς Αὐγούστης λέγεται ὅτι νεύει ὁ βασιλεὺς τῷ πραιποσίτῳ καὶ *εἰσέρχονται* εἰς τὸν Ἅγιον Στέφανον καὶ προσκαλεῖται τὸν Πατριάρχην (208,3). Ἀντὶ τοῦ εἰσέρχονται, ὅπερ ἐγκρίνει καὶ ὁ Vogt, γράφε *εἰσέρχεται* καὶ προσκαλεῖται.

Κατὰ τὸ στέψιμον τοῦ βασιλέως ἀκτολογοῦντες οἱ δῆμοι ἀναφωνοῦσιν· «αὕτη ἡ ἡμέρα ἐν ᾗ τὸ στέφος τῆς βασιλείας *τῆς κορυφῆς* σου ἀξίως περιτέθη» (195,7). Ἀντὶ τοῦ τῆς κορυφῆς σου, ὅπερ κεῖται ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐκδόσεσι, γράφε *τῇ κορυφῇ σου*.

Κατὰ τὴν προαγωγὴν πατρικίου οἱ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ συνεστιώμενοι πραιπόσιτοι «λαμβάνουσιν ἀνὰ ἱματίων ἐρραμμένων ἀπὸ τριβλαττίων ὀρνεμένων β'» (255,8). Ἀντὶ τῶν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐκδόσεσι φερομένων ὀρνεμένων, γράφε ὀρνευμένων, φερόντων δῆλα δὴ ὄρναν πεποικιλμένην.

Περὶ προαγωγῆς κοιαίστωρος προκειμένου, λέγεται ὅτι «παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ πραιπόσιτος παρὰ τῶν δεσποτῶν, ἵνα ἀπελθὼν προβάλληται αὐτὸν κοιαίστωρα (268,22). Τὸ καὶ παρὰ Vogt φερόμενον προβάλληται γραπτέον δι᾽ ἁπλοῦ λ.

Κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῶν γενεθλίων τοῦ βασιλέως, οὗτος ἀπευθύνει διὰ τοῦ τῆς τραπέζης εἰς τοὺς προσκεκλημένους τὴν διαταγὴν «ἐκβάλλετε τὰ χλανίδια ὑμῶν» (277,18).

Ἐσφαλμένη ἡ ὑπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Βόννης καὶ τοῦ Vogt ἀποδεκτὴ γενομένη γραφὴ διὰ διττοῦ λ. Γράφε τὸ ὀρθὸν ἐκβάλετε, τὸ σήμερον βγάλετε λεγόμενον.

[1] Πβ. καὶ τὸ παρὰ Νείλῳ τῷ ἀσκητῇ, PG, 79,248 «Ἄλλῳ ἄλλως τὴν περιοδείαν καὶ τὴν δίαιταν προσφέρει ὁ ἰατρός». Ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Πορφυρογέννητος, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν (132,2) «ἤρχοντο ἐρωτῶντες αὐτὸν περὶ ἰατρειῶν καὶ θεραπείας ἀλόγων».

Περὶ ἱπποδρομικῶν ἀγώνων ὄντος τοῦ λόγου, ἐν τῷ κεφαλαίῳ πῶς δεῖ κυλίειν, ἀναγινώσκομεν· «καὶ ἔωθεν ἀνέρχονται οἱ δήμαρχοι ἐν τῷ μεγάλῳ τρικλίνῳ τοῦ *κυαιστωρίου*» (313,19). Ἀντὶ τοῦ *κυαιστωρίου*, ὅπερ καὶ παρὰ Vogt κεῖται, ἀναγνωστέον *κονσιστωρίου*.

Περὶ τοῦ ὀργάνου, ὅταν τοῦτο ἀρχίζῃ νὰ ἠχῇ, λέγεται ὅτι αὐλεῖ (287,16,23· 291.20· 568,20· 569,6) *παύει* δ᾽ ὅταν σταματᾷ τὴν αὔλησιν (291,12,20· 299,25· 280,16· 758,9). Τὸ ἐν 568,20 καὶ 569,7,14, λοιπὸν *παίουσι* τὰ ὄργανα ἀναγνωστέον ἀσφαλῶς *παύουσι* τὰ ὄργανα.

Καὶ ἀσπάζονται οἱ δεσπόται τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου δηλονότι ὑπὸ τοῦ σκευοφύλακος τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας προσφερομένου τοῖς δεσπόταις (11,8).

Ἀντὶ τοῦ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐκδόσεσι φερομένου προσφερομένου, γράφε προσφερομένου.

Ὁ Vogt ἐν τῇ ἐκδόσει του (1,93,6) παρέχει «τοῦ τῆς καταστάσεως διερχομένου ἐν τῷ μέσῳ καὶ *ἑστῶτος* τὴν προέλευσιν». Τὸ ὀρθὸν παρέχει ἐνταῦθα ὁ κῶδιξ γράφων *ἱστῶντος* τὴν προέλευσιν, ἤτοι ρυθμίζοντος, διευθύνοντος.

Ἐν τῷ κλητορολογίῳ τοῦ Φιλοθέου φέρεται λέγων ὁ συγγραφεύς· «ἀλλ᾽ ἐπείπερ τὰς τῶν ἀρχαίων ἐκθέσεις οὐχὶ πάσας... ἐκόντι παρεδράμομεν» (704,2). Ἀντὶ τοῦ ἐκόντι, ὅπερ κεῖται καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Bury, γράφε *ἑκοντί*.

Τὸ ὑπὸ τοῦ κώδικος «καὶ εἶθ᾽ οὕτως λαμβάνει ἀπὸ *χειρῶς* τοῦ καστρησίου ὁ πατριάρχης τὸ θυμιατὸν» (28,3) παρεχόμενον ἔχει ὀρθῶς. Γραπτέον μόνον *χειρός*. Ἐν 170,14 φέρεται «λαμβάνουσιν ἐκ χειρὸς τοῦ βασιλέως». Καὶ σήμερον δὲ λέγομεν παίρνει ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ...

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς οὕτως ἄρχεται τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου του· Ἐπειδήπερ ἡμᾶς προετρέψασθε, ὦ φίλων ἄριστοι, εἰς *τὰς* τῶν ἀρχαίων ἐπικύμψαι συγγράμματα» (702,10). Γράφε εἰς τὰ τῶν ἀρχαίων ἐπικύμψαι συγγράμματα.

Ἐν 207,18 φέρεται· «πρὸ μιᾶς δίδοται ἀπόκρισις ἀλλαξίμων καὶ τῇ ἑξῆς προέρχονται πάντες οἱ συγκλητικοὶ καὶ ἀλλάσσουσιν ἐν τῷ κονσιστωρίῳ καὶ ὅτε *κελεύουσιν* οἱ δεσπόται ἀνέρχονται οἱ πατρίκιοι καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ σεκρέτου εἰς τὴν χρυσῆν χεῖρα». Ἀντὶ τοῦ κελεύουσιν, γράφε *κελεύσουσιν* μετὰ τοῦ κώδικος[1].

Ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Φιλοθέου γράφεται· «μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ *μυστικοῦ* ὀργάνου» (765,10). Τὸ μυστικοῦ ὀργάνου, ὅπερ καὶ παρὰ Bury κεῖται, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὀρθῶς, μὴ ὑπάρχοντος μυστικοῦ ὀργάνου. Ἀνάγνωθι *μουσικοῦ* ὀργάνου, παραβάλλων καὶ τὸ ἐν 768,14 «δεῖ δὲ προσέχειν τὴν ἐκφώνησιν καὶ ἀπήχησιν τῶν *μουσικῶν* ὀργάνων».

Νικητηρίων καὶ θριάμβων ἀγομένων, οἱ Σάρδοι, εὐφημοῦντες τοὺς βασιλεῖς, ἀνεφώνουν· «Υἱὲ Θεοῦ, χάρισαι ἡμῖν *αὐτοῖς*» (612,5· 650,23). Γράφε

[1] Τὴν γραφὴν *κελεύουσιν* ἀπεδέξατο καὶ ὁ Vogt.

χάρισαι ἡμῖν *αὐτούς*, παραβάλλων καὶ τὸ ἐν 650,5 «υἱὲ Θεοῦ, χάρισαι ἡμῖν αὐτούς».

Ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως εἶναι ὅτι τὸ ἐν 171,6 φερόμενον φοίνικας μεγάλας, ὅπερ καὶ ὁ Vogt ἐν τῇ ἐκδόσει του ἀποδέχεται, ἀναγνωστέον φοίνικας *μεγάλους*.

Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ κειμένου τῆς βασιλείου τάξεως κεῖται· «ὡς ἂν δὲ σαφῆ καὶ εὐδιάγνωστα εἶεν τὰ γεγραμμένα» (5,3). Ὁ κῶδιξ ἐνταῦθα δίδει εἰν. Ἀντὶ τοῦ εἶεν λοιπόν, ἀναγνωστέον εἴη.

Ὁ βασιλεύς, μέλλων νὰ ἐκστρατεύσῃ, ἠρώτα διὰ τοὺς λαοὺς τῶν ἐχθρικῶν χωρῶν» εἰς ποίους τόπους ταξειδεύουσι καὶ πότε ἢ οὐδέποτε ταξειδεύουσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἰδίας χώρας εἰσὶν *πάμποτε*» (446,18). *Πάντοτε* βεβαίως δέον νὰ γραφῇ, ἀντὶ τοῦ πάμποτε.

Ἐν 96,1 ἀναγινώσκεται· «ἐν ταῖς τῶν κλητορίων εἰσοδιεξόδοις». Ἀντὶ τοῦ εἰσοδιεξόδοις, ὅπερ ἐγκρίνει καὶ ὁ Vogt, γραπτέον εἰσο*δο*εξόδοις. Ἐν 95,22 κεῖται· ἐν τῇ εἰσόδῳ καὶ ἐξόδῳ.

Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἱπποδρομίου Λουπέρκαλ «ἰστέον δὲ ὅτι τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ *οὐκ εἰσιν* οἱ πατρίκιοι ἐν τῷ καθίσματι εἰς προσκύνησιν (366,2). Ἀλλαχοῦ, περὶ τοῦ βοτοῦ ἱπποδρομίου ὄντος τοῦ λόγου, σημειοῦται ὅτι οἱ πατρίκιοι καὶ οἱ στρατηγοὶ «οὐκ εἰσέρχονται ἐν τῷ καθίσματι εἰς προσκύνησιν τοῦ βασιλέως» (362,7). Ἀντὶ λοιπὸν τοῦ οὐκ εἰσιν, γράφε οὐκ *εἰσίασιν*, ἀφ' οὗ οὕτω κλίνεται τὸ ῥῆμα ἐν τῷ κειμένῳ, ἔνθα φέρονται καὶ τὰ *ἀπίασιν* (5,15) καὶ (συν)*ἐξίασιν* (7,17· 10,17).

«Δεῖ δὲ αὐτὸν (τὸν ῥεφενδάριον) εἶναι τριβοῦνον *νοταρίων*» (390,6). Ἀνάγνωθι τριβοῦνον *νοτάριον*, παραβάλλων καὶ τὸ κατωτέρω 390,13 «οἱ γὰρ ἄλλοι πάντες... ὡς τριβοῦνοι νοτάριοι... τὰς ῥόγας λαμβάνουσι».

Ἀγγελθέντος ὅτι ἔρχεται ὁ ἐκ Περσῶν πρεσβευτής, ἔπρεπεν ὁ μάγιστρος νὰ στείλῃ πρὸς ὑποδοχὴν αὐτοῦ εἰς τὰ σύνορα «ἕνα ἄρχοντα ἰλλούστριον ἢ σιλεντιάριον ἢ τριβοῦνον ἢ καὶ ἕνα τῶν ἐπισήμων ἢ μαγιστριανῶν ἢ ὃν ἂν συνίδῃ πρὸς τιμὴν τοῦ ἐρχομένου προσώπου *πέμψῃ*, ἵνα δέξηται καὶ διασώσῃ αὐτὸν» (398,8). Ἀντὶ τοῦ πέμψῃ, ὀρθῶς ἔχει *πέμψαι*.

Κατὰ τὴν τέλεσιν ἐπινικίου θριάμβου ἐν τῷ φόρῳ κατὰ τὰς βασιλικὰς ἐπευφημίας ἠκούετο· «νικητῶν βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη, *ἐχθρελέγκτων* βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη» (612,2). Ἀντὶ τοῦ ἐχθρελέγκτων, γράφε *ἐχθρολετῶν* βασιλέων, ὡς φέρεται ἐν 650,1 ἔνθα ἀναγινώσκομεν «*ἐχθρολετῶν* βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη».

Κατὰ τὸν ἐν τῷ φόρῳ θρίαμβον «ὁ πρωτοστράτωρ ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτοῦ (τοῦ Ἀμηρᾶ) *ἐπίστησι* τὸ δόρυ» (610,19). Ἀντὶ τοῦ ἐπίστησι, ὅπερ, πιθανώτατα, κατ' ἐπίδρασιν τοῦ συχνὰ ἀναφερομένου ἐπέστησε, γραπτέον *ἐφίστησι*.

Κατὰ τὸν αὐτὸν θρίαμβον ὁ πρωτονοτάριος τοῦ δρόμου, παραλαμβάνων τοὺς δεσμίους, «ἄγει ἐν μέσῳ τοῦ φόρου καὶ ἵστησιν αὐτοὺς *μονοειδῶς* κατὰ τὴν τοῦ τόπου θέσιν» (610,1). Μ*η*νοειδῶς βεβαίως, ἤτοι ἐν σχήματι μήνης, δέον νὰ γραφῇ.

Κατὰ τὴν ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ τῶν πορφυρογεννήτων ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Κρήτης τὸ βασιλικὸν πλώιμον ἀπετέλουν «οὐσίαι ρν'... ἐξ αὐτῶν τῶν *Ρουσίων* ἔν τε Δυρραχίῳ καὶ ἐν Δαλματίᾳ οὐσίαι ζ'» (664,9). Τὸ Ρουσίων ἐνταῦθα οὐδὲν νόημα δίδει. Ἀνάγνωθι τὸ ὀρθὸν *ἐξ αὐτῶν τῶν ρν' οὐσιῶν*.

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ ὅσα δεῖ παραφυλάττειν βασιλέως μέλλοντος ταξειδεύειν λέγεται· «Οὕτω δὲ καὶ περὶ τούτων τῷ ἐκ προσώπου διαταξάμενος Ἰούλιος Καῖσαρ» (450,8). Ἐνταῦθα πρόκειται οὐχὶ περὶ Ἰουλίου Καίσαρος, ἀλλὰ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, ὡς ἄλλως σαφῶς δηλοῦται ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου ἔνθα ἀναγινώσκομεν «Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας μέλλων ταξειδεύειν ἐβουλεύετο τοῖς ἔχουσι τὴν πεῖραν τῶν ἐρωτωμένων».

Πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἐκ Περσίας ἐρχομένου πρεσβευτοῦ «καὶ ἐν *δακιδίζῃ* δὲ πάντως χρὴ εὐπρεπισθῆναι καὶ ἵππους καὶ ζῷα, ἵνα δέξωνται αὐτὸν καὶ ἀγάγωσιν μέχρι Καλχηδόνος» (401,2). Ὁ Reiske, ἐν ἀπορίᾳ εὑρεθείς, προτείνει τὸ ἐν δακιδίζῃ ν' ἀναγνωσθῇ *ἔνθα καὶ δίζηται*, παραδιόρθωσις πόρρω βάλλουσα τοῦ ὀρθοῦ. Ἀνάγνωθι Δακιδίζῃ, ἀφ' οὗ πρόκειται περὶ γνωστῆς παραλίου πόλεως κειμένης εἰς τὸν κόλπον τῆς Νικομηδείας.

Ἡ πόλις αὕτη ὑπὸ διαφόρους τύπους φέρεται εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Οὕτως ὁ Σωζομενὸς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ (6,14) τὴν ὀνομάζει *Δακίβιζαν*, ὁ Σωκράτης ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ (4,13) *Δακίδιζον*, ὁ Θεοφάνης ἐν τῇ Χρονογραφίᾳ του (1,58,32· Βόνν.) τὰ *Δακίδιζα* καὶ ὁ Κεδρηνὸς (Σύνοψ. ἱστ., 1,544,19) τὰ *Δακύβιζα*[1].

«Δεῖ δὲ εἰδέναι ὅτι καὶ ἡ δέσποινα ἔχει ἕνα ῥεφενδάριον καὶ αὐτὸς ὁμοίως τοῖς ἄλλοις γίνεται καὶ *ὅτε*, τελευτησάσης τῆς θείας τὴν λῆξιν Θεοδώρας, ὁ εὐσεβὴς δεσπότης ἐκέλευσε τὸν ῥεφερενδάριον αὐτῆς αὐτῷ ὑπηρετεῖν» (390,8). Ἀντὶ τοῦ *ὅτε* ἐκδοτέον, φυσικά, ὅτι.

Ὅταν ἔρχωνται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρεσβευταὶ πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ βασιλέως των, «τότε καὶ αὐτοῖς τοῖς πρεσβευταῖς δίδωσιν (ὁ βασιλεὺς) ὅσα ἐκέλευσεν εὐτρεπισθῆναι εἰς λόγον αὐτῶν καὶ δέχονται *αὐτὸν* οἱ σιλεντάριοι» (398,4). Ἀντὶ τοῦ αὐτόν, ἀσφαλῶς γραπτέον *αὐτά*, δῆλα δὴ ὅσα ἐκέλευσεν ὁ βασιλεὺς εὐτρεπισθῆναι εἰς λόγον αὐτῶν. Ὅρα ὅτι ἐν 407,7 ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὑποδοχῆς πρεσβευτοῦ Περσῶν λέγεται· «καὶ τότε δέχονται οἱ σιλεντιάριοι πάντα τὰ δῶρα» τὰ κομιζόμενα δῆλον ὅτι ὑπὸ τοῦ πρεσβευτοῦ.

Ἐκστρατεύοντος τοῦ βασιλέως «τοὺς ὁδηγοὺς καθ' ἕκαστον θέμα κατεῖ-

[1] Ἴδε W. Ramsay, The historical geography of Asia Minor, σ. 184, 208 καὶ Τρύφωνος Εὐαγγελίδου, Διορθωτικὰ εἰς Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον (Μικρασιατικὰ Χρονικά, 3,457). Ἡ Δακίβιζα σήμερον λέγεται Γκέβζε.

χεν ὁ δρουγγάριος τῆς βίγλης. Ὑπῆρχον δ᾽ ὑπ᾽ αὐτῷ καὶ αἱ παραμοναὶ τῶν στρατηγῶν πρὸς τὸ *δι᾽ αὐτοῦ* μηνύειν τοῖς στρατηγοῖς τὰ κελευόμενα αὐτοῖς» (452,19). Οὐχὶ βεβαίως δι᾽ αὐτοῦ, ἀλλὰ δι᾽ *αὐτῶν*, τουτέστι τῶν παραμονῶν.

Κατὰ τὴν ἀγόρευσίν του Λέων Α´ ὁ Μακέλλης, προσφωνῶν τοὺς στρατιώτας εἶπεν˙ «ἔξεταί με ἐξουσιαστὴν ἄρχοντα» (412,5) κατωτέρω δὲ (412,10) «καὶ ἔγνων ὁποῖα ὀφείλω δώματα παρασχεῖν ταῖς δυνάμεσιν». Ἀνάγνωθι ἕξετέ με καὶ δόματα.

Κατὰ τὴν ἐν τῷ κάμπῳ, ἔξω τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης, ἀνάρρησιν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως λέγεται˙ «καὶ παραχρῆμα Λέων κώμης (γρ. κόμης) ὢν καὶ τριβοῦνος τῶν *ματτιαρίων*, ἠνέχθη καὶ ἀνελθόντος αὐτοῦ εἰς τὸ τριβουάλιον Βούσαλγος καμπιδούκτωρ ἐπέθηκεν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ τὸν μανιάκην» (414,4).

Συζητῶν περὶ τῶν ματτιαρίων τούτων ὁ Reiske ἐν τῷ ὑπομνήματί του (2,411) σημειοῖ˙ Mattiarii dicebantur cohors aliqua militum. De nominis origine non constat. Τὸ ματτιάριοι, ἀνύπαρκτον ὄν, εἶναι κακὴ ἀνάγνωσις ἀντὶ τοῦ *λαγγιάριοι*, οἵτινες ἐπανειλημμένως ἐπὶ παρομοίας περιστάσεως ἀναφέρονται π.χ. περὶ ἀναρρήσεως τοῦ Ἀναστασίου ὄντος του λόγου, «ἐσηκώθη οὖν ἐπάνω τοῦ σκουταρίου ἱστάμενος καὶ ἀνελθὼν τῶν *λαγγιαρίων* καμπιδούκτωρ τὸ ἴδιον μανιάκιν ἐπέθηκεν εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ» (423,7). Καὶ περὶ τοῦ Ἰουστίνου πάλιν προκειμένου˙ «καὶ ἐν τῷ σκουταρίῳ ἐφόρεσε τὸν μανιάκην ἐπιτεθέντα αὐτῷ παρὰ Γωδίλα τοῦ καμπιδούκτωρος τῶν λαγκιαρίων» (429,4). Λέγεται δὲ ὅτι καὶ ὁ προμνημονευθεὶς τριβοῦνος Λέων κατὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Λέοντος «τὴν λαγκίαν ἐκράτησεν» (411,17).

Γράφων Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, τοῦ λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀναγκαιότερον πρᾶγμα «πολεμικῆς εὐτολμίας καὶ τῆς τῶν προγόνων παλαιᾶς εὐταξίας, ἣν ἐν πολέμοις εἶχον τὸ πρότερον βασιλικ*οῖς* ταξειδί*οις* κατάστασιν» (456,6). Γράφε βασιλικῶν ταξειδίων κατάστασιν = ἣν κατάστασιν βασιλικῶν ταξειδίων εἶχον τὸ πρότερον (οἱ πρόγονοι) ἐν πολέμοις. Ἑρμηνεύων δ᾽ ὁ αὐτὸς βασιλεὺς τὴν λέξιν κατάστασιν ἀλλαχοῦ (457,14) γράφει «ἡ τοίνυν τοιαύτη τῶν βασιλικῶν ταξειδίων τάξις τε καὶ ἀκολουθία».

Ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του ἀναφέρει ὅτι τῆς ἀξίας τῶν κανδιδάτων βραβεῖον ἦτο «μανιάκιον χρυσοῦν τρίκομβον μέχρι *τέρνων* κεχαλασμένον» (708,20). Τὸ τέρνων, ὅπερ ἐτήρησεν ἐν τῇ ἐκδόσει του καὶ ὁ Bury, ἀναγνωστέον *στέρνων*. Ὁ R. ἐνταῦθα μεταφράζει usque infra claviculas dependente.

Κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ἐκ Ταρσοῦ Πρέσβεων «μετὰ τοὺς μαγγλαβίτας, ἔστησαν οἱ τῆς μεγάλης Ἑταιρείας Μακεδόνες ἀπὸ ἐσωφορίων, φοροῦντες σπαθία ζωστίκια *καὶ* ἀργυρᾶ μετὰ λωρίων διαχρύσων καὶ ἀργυρῶν» (576,4).

Πρὸ τοῦ καὶ ἀσφαλῶς ἐλλείπει κάτι, ὅπερ, ἐάν τις κρίνῃ ἐκ τοῦ τέλους τῆς φράσεως, δέον νὰ εἶναι *διάχρυσα*. Πβ. καὶ «ραβδία ἀργυρᾶ, διάχρυσα» (640,18), «σπαθαροκανδιδατίκια ἀργυρᾶ, διάχρυσα» (640,11) [1].

Κατὰ τὴν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν γινομένην προέλευσιν τοῦ βασιλέως, κατὰ τὴν περιγραφήν, «τοῦ πατριάρχου ἐπιδιδόντος τοῖς δεσπόταις τό τε νάρδον καὶ τὰ τριψίδια *καὶ* μετὰ ταῦτα προσκυνεῖ ὁ τοῦ σκευοφυλακίου χαρτουλάριος καὶ λαμβάνει εὐχὴν παρὰ τοῦ πατριάρχου καὶ ἐξερχόμενος ποιεῖ τὴν διανομὴν τοῦ νάρδου εἰς τοὺς τῆς συγκλήτου» (34,12). Τὸ δεύτερον καί, ὡς ἐντελῶς περιττόν, ἐξοβελιστέον.

Ὁ Φιλόθεος, ἐξηγῶν τὴν ἣν ἐν τῷ ἔργῳ του ἠκολούθησε σειράν, γράφει˙ «τὰς διὰ βραβείων διδομένας ἀξίας... ἐκτέθεικα... μετὰ δὲ ταύτας τὰς ταύταις ὑποκειμένας συνέταξα... ἀλλὰ μὴν καὶ τὰς τούτων τάξεις εὐδιαιρέτως ἐδήλωσα καὶ ἑκάστης *τὰ* τούτων τὰ οἰκεῖα βραβεῖα διὰ τοῦ τῆδε συγγράμματος σαφῶς καθιστόρησα» (705,8). Ὀβελιζομένου τοῦ ὅλως περιττοῦ *τά*, ὁ λόγος ἔχει ὁμαλῶς.

Κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ἐκ Ταρσοῦ πρέσβεων, «τὰ λοιπὰ σκεύη τά τε καμπιδικτόρια καὶ λάβουρα καὶ σίγνα ἔστησαν ὑποκατιῶν τῶν προρρηθέντων σκευῶν» (575,20). Γράφε *ὑποκατιὼν* (ὑποκάτω ἰών) παραβάλλων καὶ τὸ σημερινὸν παρακατιὼν = παρακάτω ἰών, κατωτέρω δῆλα δή.

Ἐν 540,6 ἀναφέρεται ὅτι οἱ διαιτάριοι «ψάλλουσι τὰ συνήθη σταυρωσίματι». Συμφώνως πρὸς ὅσα ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης διατριβῆς παρετήρησα διὰ τοὺς τύπους ἀλλαξίματα, πλοΐματα κτλ., ἀναγνωστέον ἐνταῦθα σταυρωσίματα. Εἶναι δὲ τὰ ἀλλαχοῦ τοῦ αὐτοῦ κειμένου ὡς σταυρώσιμα ἀναφερόμενα (539,3˙ 549,12) τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ σταυροῦ τροπάρια.

Ὁ κοχλίας κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ὡς καὶ ἐκ τῶν γλωσσαρίων φαίνεται, ἐφέρετο καὶ ὡς κοχλιός [2], ὃν τύπον ἐπιβεβαιοῖ καὶ τὸ πολλαχοῦ νῦν περιφερόμενον *χοχλιός*. Τὸν τύπον κοχλιὸς συναντῶμεν, ἐννοεῖται, ἐπανειλημμένως καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον κείμενον (100,19˙ 103,17˙ 104,15˙ 105,1˙ 153,23˙ 518,8) καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ.

Τούτου πιστωθέντος, δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἐπανειλημμένως φερομένη γραφὴ *κοχλιὰν* (100,15˙ 214,10˙ 542,14˙ 583,6) καὶ ἀλλαχοῦ, ἀνθ᾽ ἧς πρέπει κοχλιὸν ν᾽ ἀναγνώσωμεν, μὴ οὔσης ἀναγκαίας τῆς διορθώσεως τοῦ Vogt κοχλίαν [3].

---

[1] Κόσμος ἀργυροδιάχρυσος ἀναφέρεται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ ΙΔ´ αἰῶνος. Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 2,566.

[2] Τὸ κοχλιὸς φέρεται συχνὰ ἐν τῷ corpus glossariorum Latinorum, 2,517,50˙ 540,25˙ 552,50˙ 3,14,60˙ 87,49˙ 203,9. Πρόσθες καὶ τὴν ὁμολογίαν τοῦ R. ὅτι ἐν τῷ χειρογράφῳ γράφεται constanter κοχλιοῦ (2,179).

[3] Ἐπιθι καὶ τὰ λεγόμενα ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐν τῷ ΙΖ´ τόμῳ τῆς Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., σ. 308.

Κατὰ τὸ ἐν καιρῷ κλητορίου σάξιμον, ἤτοι τὸν χορόν, οἱ κράκται, ἐπευχόμενοι τοὺς βασιλεῖς, ἀνεφώνουν (τῶν βασιλέων) πολλὰ *τῶν* τὰ ἔτη (295,13· 14,15,17). Γράφε ἐνταῦθα πολλά *των* τὰ ἔτη.

Κατὰ τὴν ὑποστροφὴν τῶν δεσποτῶν ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους εἰς τὸ Παλάτιον, ἐγίνετο εἰς τὸν Ταῦρον ἡ πέμπτη δοχὴ ὑπὸ τοῦ δημάρχου τῶν Πρασίνων μετὰ τοῦ δήμου τῶν Ρουσίων. Ἔπειτα κατὰ τὴν ἐν τῷ φουρνικῷ ἕκτην δοχὴν «ὑποστρεφόμενος ὁ *αὐτὸς* δήμαρχος μετὰ τοῦ δήμου τοῦ Ρουσίου ποιοῦσιν ἐκεῖ δοχήν» (51,1).

Καλῶς ποιῶν ὁ Leich ἐξέδωκε ὁ *αὐτός*, ἄνευ ἀνάγκης δὲ ὁ Vogt, παραλείπων τὸ ἄρθρον, ἀναγινώσκει *αὐτός*. Παράβαλε ἐν τούτοις μικρὸν κατωτέρω (51,15) «ὑποστρεφόμενος ὁ *αὐτὸς* δήμαρχος τῶν Βενέτων μετὰ τοῦ δήμου τοῦ λευκοῦ, ποιεῖ ἐκεῖσε δοχήν».

Προβαλλομένων ἀνθυπάτων, εἰσάγονται οἱ ἄρχοντες κατὰ βῆλα «καὶ εἰ *μὴ* εἰσῆλθεν ἐν τῇ δοχῇ ὁ μέλλων προβληθῆναι ἀνθύπατος, προσκαλεσάμενος ὁ βασιλεὺς τὸν πραιπόσιτον λέγει τὸ ὄνομα τοῦ μέλλοντος προβληθῆναι» (256,7). Τὸ εἰ *μή*, ὅπερ κεῖται καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Vogt, ἀσφαλῶς ἀναγνωστέον καὶ εἰ *μὲν* εἰσῆλθεν, ἀφ᾽ οὗ ἐν συνεχείᾳ κατωτέρω (256,21) φέρεται εἰ *δὲ* οὐκ εἰσῆλθεν ἐν τῇ δοχῇ ὁ μέλλων προβληθῆναι.

Κατὰ τὰς μεγάλας προελεύσεις «οἱ *δὲ* σπαθαροκανδιδάτοι (φοροῦσι) τὰ μανιάκια αὐτῶν καὶ σκουτάρια καὶ διστράλια μονοπέλυκα, οἱ *δὲ* σπαθάριοι σκουτάρια καὶ διστράλια (148,14). Τὸ πρῶτον δέ, ὅπερ καὶ ὁ Vogt διετήρησεν, ἀντικαταστατέον διὰ τοῦ μέν, οἱ μὲν σπαθαροκανδιδάτοι... οἱ δὲ σπαθάριοι.

Κατὰ τὸ πρόκενσον τὸ γινόμενον ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὁ πατριάρχης «καὶ ὅτε τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς ἀναβάσεως ἔλθοι» (29,19). Γράφε «*πρὸ* τῆς πρώτης βαθμίδος», παραβάλλων τὰ ἀνωτέρω «τοῦ πατριάρχου ἀνερχομένου προεισέρχονται οἱ ἔκδικοι καὶ *πρὸ* τῆς πρώτης ἀναβάσεως τῆς δεσποτικῆς ἀνόδου τοῦ κίονος=ἔμπροσθεν τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς δεσποτικῆς κλίμακος.

Ἐν τοῖς ἀνακτόροις, κατὰ τὴν Τετάρτην τῆς Διακαινησίμου, εἰσάγεται ὁ ὀρφανοτρόφος... καὶ σὺν αὐτῷ εἰσέρχοτται φωτίσματα ἓξ καὶ ἐκ τῶν ὀρφανῶν ὀρφανὰ ἓξ *παρακρατοῦντα* φωτίσματα» (90.5).

Ὅτι τὸ παρακρατοῦντα νοσεῖ, διεῖδε καὶ ὁ Vogt, ὅστις καὶ ἀνέγνω «ὀρφανὰ ἓξ <ἕκαστον> παρακρατῶν φώτισμα. Ἀσφαλῶς πρόκειται ἐνταῦθα περὶ παραδιορθώσεως. Ἐν πρώτοις, ἀντὶ τοῦ παρακρατῶν, θὰ ἔπρεπε ν᾽ ἀναγνωσθῇ *παρακρατοῦν*. Ἔπειτα ἡ ἀνάγνωσις ἡ δίδουσα ὀρθὸν νόημα εἶναι «ὀρφανὰ ἓξ *παρακρατοῦντα* τὰ φωτίσματα».

Ἐν συνεχείᾳ φέρεται, «καὶ ἀσπάζεται ὁ βασιλεὺς τὸ *αὐτὸ* φώτισμα ἐν τῷ μετώπῳ» (90,9).

Ὁ Vogt, ἀποδεχόμενος τὴν γραφὴν αὐτό, μεταφράζει et l'empereur embrasse le dit baptisé sur le front.

Ἀντὶ τοῦ *αὐτό*, ἀνάγνωθι τὸ ᾱ=πρῶτον φώτισμα, ἐν τῷ μετώπῳ, ἀφ᾽ οὗ ἀνωτέρω οὐδεμία μνεία ὡρισμένου φωτίσματος γίνεται. Ὅτι δὲ περὶ τοῦ πρώτου φωτίσματος πρόκειται, φαίνεται ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ λεγομένων «τελεσθέντων δὲ τούτων καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς πέντε φωτίσμασι».

Τὸ 61ον κεφάλαιον τοῦ Α΄. βιβλίου τῆς βασιλείου τάξεως ἐπιγράφεται· «Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν τῆς *αἰτήσεως* τελουμένης γενεθλίων ἡμέρᾳ τοῦ βασιλέως» (277,2). Οὕτως ἔχει ὁ κῶδιξ, ἀνθ᾽ οὗ ὁ Vogt ἀναγινώσκει «τῇ ἐτησίως τελουμένῃ γενεθλίων ἡμέρᾳ τοῦ βασιλέως».

Γνωστὸν εἶναι ὅτι καθ᾽ ὡρισμένας φαιδρὰς ἡμέρας ᾔτουν οἱ δῆμοι παρὰ τοῦ βασιλέως, ἵνα τελεσθῇ ἱπποδρομικὸς ἀγὼν ἢ καθ᾽ ὅλου ἑορτάσωσι. Πβ., πλὴν ἄλλων, «τὴν αὐτοκρατορίαν σου αἰτούμεθα ἑορτάσαι» (269,2) «εἰσέρχονται τὰ δύο μέρη εἰς τὸ σίγμα καὶ αἰτοῦνται» (278,7) «περὶ αἰτήσεως δεξίμου τῶν δύο μερῶν ἑορτῆς παρούσης» (631,19) «ἔτι μίαν αἴτησιν ἔχομεν οἱ δοῦλοι ὑμῶν ἀπέλθωμεν χορεύσαι, δεσπόται, εἰ κελεύετε» (356,22· 357,1).

Τὸ κείμενον λοιπὸν ἔχει ὀρθῶς καὶ μόνον ἑρμηνείας δεῖται· ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐκπληρουμένης τῆς αἰτήσεως τῶν δήμων πρὸς ἑορτασμὸν τῆς ἡμέρας τῶν γενεθλίων τοῦ βασιλέως.

Ἐννοεῖται ὅμως ἀφ᾽ ἑτέρου ὅτι ἡ ἐτήσιος ἡμέρα ἡ ἐπέτειος, φέρεται ἐν διαφόροις χωρίοις τοῦ ἡμετέρου κειμένου πβ. «περὶ προαγωγῆς ἀξιωμάτων ἐν ἡμέρᾳ ἐτησίῳ αὐτοκρατορίας καὶ στεψίμου καὶ γενεθλίου καὶ στεφανώματος» (632,4) «περὶ προαγωγῆς ἀξιωμάτων ἐν ἡμέρᾳ ἐτησίῳ γεννήσεως καὶ ἑτέρων τοιούτων» (632,20) καὶ ἀλλαχοῦ «Κύριε, σῶσον τὴν ἀνακαίνισιν τῶν αἰτησίων (γρ. ἐτησίων) ὡς καὶ ὁ Vogt ὀρθῶς (328,25· 368,22).

Μετὰ τὸ τέλος τῆς δωδεκαημέρου εὐωχίας, ἐγίνετο δεξίωσις μετὰ χοροῦ (σαξίμου) ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐτελεῖτο δ᾽ ἡ ἑστίασις ἐν τῷ λαμπροτάτῳ τρικλίνῳ Ἰουστινιανοῦ τοῦ *μεγάλου*» (757,17). Ἀντὶ μεγάλου, γράφε μεγάλῳ, παραβάλλων καὶ τὸ ἐν 761,12 (εἰσάγειν δὲ αὐτοὺς (τοὺς κληρικοὺς) καὶ ἐξάγειν μετὰ τῶν οἰκείων στολῶν καὶ φελωνίων κατὰ τὸν προλεχθέντα ἐν τῷ περὶ Ἰουστινιανῷ *μεγάλῳ κλητοροθεσίῳ*». Ὁ τρίκλινος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ ἀλλαχοῦ ἀναφερόμενος, χαρακτηρίζεται ὡς λαμπρότατος καὶ περίβλεπτος (763,16· 775,15).

Κατὰ τὴν ἐπὶ Λέοντος γενομένην ἐξόπλισιν τοῦ στόλου πρὸς ἀνακατάληψιν τῆς Κρήτης, κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, λέγεται (654,4) «ὁμοῦ τὸ πᾶν διά τε τοῦ βασιλικοῦ πλοΐμου, διά τε τῶν θεμάτων δρόμονες *ριβ΄*. Ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ὅμως ἀναγραφῆς τῶν δρομόνων ἐν ταῖς σελίσι 652 καὶ 654 ἐξάγεται ὅτι οἱ δρόμονες ἦσαν ἐν ὅλῳ 102. Ἀντὶ λοιπὸν ριβ΄ ἀνάγνωθι *ρβ΄*.

Ὁμιλῶν ὁ Πορφυρογέννητος περὶ τῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ ἐκστρατείας κατὰ τῆς Κρήτης, λέγει ὅτι τὸ θέμα Χαρπεζικίου ἐρρογεύθη λίτρας κδ΄ *νϛ΄* (666,22) : καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκδίδεται ἐν τῷ κειμένῳ «ζήτει εἰς τοὺς

ἄρχοντας λεπτομερέστερον τοῦ περάσαντος λαοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ ἀπὸ τοῦ θέματος τῶν Θρᾳκησίων». Τὸ χωρίον τοῦτο, ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἀνωτέρω σχετικὰ σελ. 663,1 ἑξ. εἶναι σχόλιον καὶ δέον νὰ ἐξοβελισθῇ.

Ὁμοίως τὸ ἐν σελίδι 668,5 χωρίον «ζήτει εἰς τοὺς ἄρχοντας τοῦ τετραδίου λεπτομερέστερον τὴν ρόγαν τῶν γ´ πλοϊμοθεμάτων» ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἐν σελίδι 662,11 ἑξ. καὶ σχόλιον ὄν, ἐξοβελιστέον.

Κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς εἰκοστῆς πέμπτης Μαρτίου λέγει ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του (762,10) ὅτι «εἰσέρχονται οἱ βασιλεῖς ἐν τῷ παλατίῳ μετὰ τῆς *παραδόξου* πάσης συγκλήτου λαμπροφοροῦντες». Γράφε *περιδόξου*.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΩΡΙΣΜΕΝΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΦΡΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Κατὰ τὸ ἐπίσημον κατὰ τὰ Χριστούγεννα γεῦμα, τὴν ἕκτην ἡμέραν, ἔπρεπεν ὁ ἀρτικλίνης «εἰσάγειν αὐτοὺς (τοὺς προσκεκλημένους) ἐν τῇ ἀνακλήσει (γρ. ἀνακλίσει) οὕτως. Τὸν μὲν πατριάρχην σὺν τῷ βασιλεῖ ἅμα τοῦ στίχου» (747,20)=ἅμα τῇ ἐκφωνήσει τοῦ καταστίχου. Ὅτι στίχος ἐνταῦθα ἐννοεῖται τὸ σημερινὸν κατάστιχον φαίνεται καὶ ἄλλοθεν. Ἐν ἄκτῳ π.χ. ἀποχῆς ἀκινήτων φέρεται· «νεμομένων μέχρι τοῦ νῦν τὰ ἐν τῷ στίχῳ (καταστίχῳ) τῷδε ἀναγραφόμενα γενικὰ ἡμῶν ἀκίνητα»[1]. Λέγουσι δὲ καὶ νῦν ἔτι οἱ Πόντιοι περὶ ἀνθρώπου μὴ ἔχοντος ἀξίαν ὅτι «'ς σὸ τεφτέρ' (κατάστιχον) γραμμένος 'κὶ ἔν».

Ἐν τῷ κλητορολογίῳ τοῦ Φιλοθέου (750,23) λέγεται ὅτι τὴν ὀγδόην ἡμέραν τῶν ιθ´ ἀκκουβίτων πρέπει ὁ ἀρτικλίνης νὰ εἰσάγῃ τοὺς προσκεκλημένους ἄρχοντας «οὐ καθὼς τοὺς λοιποὺς ἅπαντας ἐν ταῖς προλεχθείσαις ἡμέραις... ἀλλ' *αὖθις* σὺν τῇ ἐξόδῳ τῆς βασιλικῆς ἀνακλήσεως (γρ. *ἀνακλίσεως*) στιχίζειν αὐτοὺς κατὰ τὸ ἴδιον ἀξίωμα κύκλῳ τῆς τιμίας βασιλικῆς τραπέζης».

Ὁ R. μεταφράζει protinus atque domini accubuerunt. Ἂν ἀντὶ τοῦ αὖθις, ἀναγνώσωμεν *εὐθύς*, τότε ὅλον τὸ χωρίον ἑρμηνεύεται ὡς ἑξῆς. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν ἔξοδον τῶν βασιλέων ἀπερχομένων, ἵνα καθίσωσιν εἰς τὴν τράπεζαν, νὰ τοὺς τοποθετήσῃ πέριξ τῆς βασιλικῆς τραπέζης, ἀναλόγως τοῦ ἀξιώματος ἑκάστου.

Καλὸν εἶναι ὁ ἀναγνώστης τῆς βασιλείου τάξεως νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσ-

[1] Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ., 6,618. Ἐν 525,11 ἀναφέρεται «τὸ τοῦ κλητορίου τομάριον».

οχήν του ἐπὶ τὴν σημασίαν τοῦ ἐν αὐτῇ ῥήματος ἀμφιέννυμι. Οὕτως ἀναφέρεται περίκλεισις (ταινία δῆλα δὴ περὶ τὴν ᾤαν) χρυσῆ ἀπὸ μαργαριτῶν ἠμφιεσμένη (634,15) καὶ ζωνάρια ἐκ λίθων καὶ μαργάρων ἠμφιεσμένα (582,10) καὶ πάλιν ποτήριον χρυσοῦν ἐκ λίθων τιμίων καὶ μαργάρων ἠμφιεσμένον (631,9) ἤτοι ἐφ' ὧν ἔχουσι προσραφῆ ἢ εἶναι ἐμπεπασμένοι πολύτιμοι λίθοι καὶ μαργαριτάρια.

Ὅταν ὁ βασιλεύς, μέλλων νὰ ἐκστρατεύσῃ, ἐπείθετο ὅτι ἡ στρατεία θὰ ἦτο ἔνδοξος, διέτασσε «πρῶτον μὲν ἀμφιάσαι καὶ ἀσφαλίσασθαι τὰ κάστρα» (447,13). Παρανοῶν ἐνταῦθα ὁ Reiske τὴν σημασίαν τοῦ ῥήματος, μεταφράζει ut castra firmis mœnibus amicirent, ἐν ᾧ τὸ ἀμφιάσαι ἁπλούστατα σημαίνει ἐφοδιάσαι, σιταρχῆσαι.

Ἰστέον ὅτι ὁ μάγιστρος ἢ πατρίκιος ἢ στρατηγὸς εἴτε εἰς ταξίδιον ἢ βασιλικὴν δουλείαν εἴτε καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ *ὑπάρχων ἐν τῷ ἀποσυνοψίζεσθαι* τοὺς δεσπότας, οὐκ εἰσέρχεται μετὰ σαγίου, ἀλλ' ἀπὸ σκαραμαγγίου καὶ μόνου» (522,17).

Ὁ R. μεταφράζει quando redux factus Dominos rursus salutat (522,17). Τὸ ὑπάρχων ἐνταῦθα σημαίνει ἀπερχόμενος καὶ τὸ ἀποσυνοψίζεσθαι, ἀποχαιρετᾶν.

Ὁ τὸν Μαρκιανὸν διαδεχθεὶς Λέων, κατὰ τὴν ἀναγόρευσίν του, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ἐν τῷ κάμπῳ συνελθόντας συγκλητικούς, ἀξιωματικοὺς τῆς φρουρᾶς καὶ στρατιώτας, ἀνεφώνησεν· «Ὑπὲρ ἐντεύξεως τῆς ἁγίας καὶ εὐτυχοῦς βασιλείας μου ἀνὰ ε´ νομισμάτων καὶ λίτραν ἀργύρου κατὰ βούκολον δώσω» (412,12).

Ὁ R. μεταφράζει pro eo quod sanctum et felix imperium meum adii. Θὰ προετίμων τὸ ἐντεύξεως νὰ ἡρμηνεύετο διὰ τοῦ ἑορτῆς. Πβ. 425,5 «*ὑπὲρ τῆς ἑορτῆς* τῆς εὐτυχοῦς ἡμῶν βασιλείας ἀνὰ πέντε νομισμάτων καὶ λίτραν ἀργύρου ὑμῖν κατὰ βούκολον δώσω» καὶ πάλιν (430,15) «*ὑπὲρ τῆς ἑορτῆς* τῆς ἡμετέρας εὐτυχοῦς βασιλείας ἀνὰ ε´ νομισμάτων καὶ λίτραν ἀργύρου ὑμῖν κατὰ χάσμα δωρήσομαι».

Ἐν 503,17 καὶ 504,1 γίνεται λόγος διὰ τοὺς κατὰ τοῦ Θεοφίλου ἀπὸ Κιλικίας στρατοπεδεύσαντας Σαρακηνούς». Τὸ στρατοπεδεύσαντας ἐνταῦθα, ὅπερ οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Reiske μεταφράζει διὰ τοῦ coiverant, σημαίνει ἁπλούστατα ἐκστρατεύσαντας.

Ὅταν ἐπρόκειτο ὁ πρεσβευτὴς τῶν Περσῶν νὰ ἴδῃ τὸν ἡμέτερον βασιλέα, προηγουμένως ὁ μάγιστρος τὸν ἠρώτα, ἂν ἔφερε δῶρα διὰ τὸν ἄνακτα καὶ προσθέτει ὁ συγγραφεύς «καὶ χρὴ αὐτὸν ἰδεῖν πάντα πρὶν εἰσέλθωσι καὶ *λαβεῖν γνῶσιν* αὐτῶν» (404,10).

Τὰ κομισθέντα δῶρα δέχονται οἱ σιλεντιάριοι καὶ *κίνδυνον ἔχουσιν* καταγαγεῖν αὐτὰ κατὰ τὴν *γνῶσιν* τοῦ μαγίστρου εἰς τὴν βεστοσάκραν καὶ παραδοῦναι» (407,8).

Ἀλλαχοῦ, ὅταν ὁ βασιλεὺς ἐπεσκέπτετο τὰ ὀρρεῖα, ὁ κόμης τῶν ὀρρείων τὸν ὑποδέχεται «καὶ ἐπιδίδωσιν αὐτῷ τὴν *γνῶσιν* τοῦ ἀποκειμένου σίτου» (701,2).

Εἰς τὰ δύο πρῶτα χωρία τὸ γνῶσιν ὁ R. μεταφράζει διὰ τοῦ cognitionem καὶ μόνον ἐν τῷ τρίτῳ ὀρθῶς notitiam. Γνῶσις ὄντως ἐνταῦθα κεῖται ἀντὶ τοῦ σημείωσις.

Τὸ προσημειωθὲν οἱ σιλεντάριοι κίνδυνον ἔχουσιν καταγαγεῖν εἰς τὴν βεστοσάκραν ὁ R. ἑρμηνεύει curamque et officium illud habent. Οὐχὶ οὕτω. Κίνδυνον ἐνταῦθα=εὐθύνην.

Κατὰ τὴν προαγωγὴν κουβικουλαρίου ὁ πρῶτος πραιπόσιτος τὸν συμβουλεύει «μὴ δῆσαι χεῖρα εἰς ἕτερον βαρβᾶτον ἄνευ τοῦ βασιλέως» (625,22). Ὁ R., παρανοῶν τὸ χωρίον, μεταφράζει ne manus violentas immittat in alium barbatum inscio imperatore.

Ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία εἶναι ἡ ἑξῆς· συμπλέκων τὰς χεῖρας, εἰς δήλωσιν ὑπακοῆς, νὰ μὴ ὑπακούῃ εἰς τὰς διαταγὰς ἄλλου βαρβάτου, πλὴν τοῦ βασιλέως. Καὶ σήμερον δένω τὰ χέρια μου λέγομεν ἀντὶ τοῦ συμπλέκω τὰς χεῖρας.

Ἐν ταῖς σελίσι 651,19,21· 652,1· 654,15,17 γίνεται λόγος περὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν *διπλῶν*. Ὡς διπλοῖ νοητέοι ἐνταῦθα οἱ ἀναπληρωτικοί.

Κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Πέρσου πρεσβευτοῦ ὁ βασιλεύς, ἀφ᾽ οὗ οὗτος τοῦ ἐγχειρίσῃ τὰ γράμματα τοῦ αὐθέντου του, τὸν ἐρωτᾷ πῶς οὗτος ἔχει «καὶ ὅσα θέλει *ἐνδιάθετα* ῥήματα λέγει πρὸς τὸν πρεσβευτήν» (406,15).

Τὸ ἐνδιάθετα ἐνταῦθα σημαίνει προφορικὰ καὶ ὄχι, ὡς μεταφράζει ὁ R., quæ animo suo secum volvit et agitat.

Ὁ Φιλόθεος λέγει ὅτι πρόκειται νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῶν διαφόρων ἀξιωτούχων τῶν καλουμένων εἰς τὰς ἐπισήμους τελετὰς καὶ τῶν φορεμάτων αὐτῶν, καὶ ἐξακολουθεῖ· «ἄρξομαι *δ᾽ ἐντεῦθεν* καὶ ἡ τῆς θείας χάριτος τῷ κόσμῳ ἐπεφάνη ἀρχὴ» (741,2), ἤτοι ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῶν Χριστουγέννων. Τὸ ἐντεῦθεν ἐνταῦθα=ὅθεν.

Κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Πέρσου πρεσβευτοῦ, περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος, κάθηται ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ μέγα κονσιστώριον καὶ εἰσέρχονται εἶτα οἱ ἄρχοντες «ἐν *τοσούτῳ* δὲ δεῖ τὸν ἀδμισσιονάλιον ἀγαγεῖν τὸν πρέσβυν καὶ παραστῆσαι αὐτὸν εἰς τὸν τοῖχον τὸν ἀντὶς (=πρὸ) τοῦ βήλου τοῦ μεγάλου θερινοῦ κονσιστωρίου» (405,4 ἑξ.). Τὸ ἐν τοσούτῳ ἐνταῦθα ἑρμηνευτέον ἐν τῷ μεταξύ.

Σημειωτέα καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἐν τούτῳ ἀντὶ τοῦ διὰ τοῦτο, τούτου ἕνεκα. «Χρὴ δὲ εἰδέναι ὅτι ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ (τῇ γ΄ τῆς Διακαινησίμου) ἀπέρχεται ὁ πατριάρχης ἐν Βλαχέρναις μετὰ λιτῆς, καὶ ἐν τούτῳ οὐχ εὑρίσκεται εἰς τὴν προέλευσιν (89,19).

Τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἐκ Ταρσοῦ πρέσβεων καὶ τοῦ στολισμοῦ τοῦ Χρυσοτρικλίνου, προστίθεται· «ἰστέον ὅτι ἀνάγλυφα μινσούρια

καὶ σκουτέλλια ἐν τῷ μεγάλῳ κοσμήτῃ *ἀκμὴν* ἐκρέμαντο» (586,13). Ἑρμηνευτέον τὸ ἀκμὴν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ διὰ τοῦ ἐφεξῆς, κατὰ σειράν.

Σημείωσον καὶ τὴν παρὰ Φιλοθέῳ (722,11) χρῆσιν τοῦ *μὲν* ἀντὶ τοῦ ὅμως. Ὁ Φιλόθεος δῆλα δή, ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀξίας τῶν πραιποσίτων, προσθέτει «ἧς βραβεῖον πλάκες πατρικιότητος, ἄνευ μὲν κωδικέλλων».

Κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς τελετῆς ἐπὶ προαγωγῇ πατρικίου συγκλητικοῦ, λέγεται ὅτι ὁ πατριάρχης ἀπέρχεται ἐν τῷ ἀντιμισίῳ ἔνθα μεταδίδει» (241,9). Ἡ μετάφρασις ἐνταῦθα ad antimensium in quo dona reposuerunt δὲν τυγχάνει τοῦ ὀρθοῦ. Τὸ ἔνθα μεταδίδει σημαίνει, ὅπου παρέχει τὴν ἁγίαν μετάδοσιν, ὅπως λέγομεν σήμερον, ἤτοι τὴν ἁγίαν κοινωνίαν, ὡς δεικνύει ἄλλως καὶ ἡ συνέχεια «καὶ εἰσέρχονται οἱ πατρίκιοι καὶ κοινωνοῦσιν[1].

Κατὰ τὴν περιγραφὴν ἱπποδρομικῶν ἀγώνων ἀναφέρεται ὁ συμπερέστης (359,10· 363,7). Ὅτι συμπερέστης εἶναι ὁ νικητής, ὁ champion, ὅπως λέγει ὁ Vogt, ἤ, ὡς γράφει ἡ Bonnensis, qui primus attigit metam, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἐνταῦθα ζητεῖται πόθεν ἡ λέξις. Νομίζω ὅτι δὲν σφάλλομαι δισχυριζόμενος ὅτι συμπερέστης εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις super (alios) est, ἤτοι ὑπερτερεῖ τῶν ἄλλων, ὁ πρῶτος δῆλα δὴ ἐλθών[2].

Ἐν 359,1 γίνεται λόγος διὰ ἄκτα, ἤτοι τὰς ἐπιφωνήσεις τοῦ λαοῦ κάμνοντος τοῦ μαππαρίου εἰς τὸ πεζόν». Ὁ ἐκδότης μεταφράζει dum mapparius in pedestri pugna laborat, ὁ δὲ Vogt lorsque le mapparios agit dans les courses pedestras.

Ἡ ἀπολύτως ἀκριβὴς μετάφρασις θὰ ἦτο, ὅταν ὁ μαππάριος δίδει τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τοῦ πεζοδρομίου.

Τὸ 69ον κεφάλαιον τῆς ἐκδόσεως Βόννης ἐπιγράφεται ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἱππικοῦ ἀγομένου τοῦ καταλόγου (310,10). Τὸ τοῦ καταλόγου τοῦτο ἀπέφυγε νὰ ἑρμηνεύσῃ ὁ πρῶτος ἐκδότης, ὁ δὲ Vogt ἐν τῇ ἐκδόσει του ὀρθῶς selon le calendier établi, ἐν ᾧ ἐν παλαιοτέρᾳ μελέτῃ του, οὐχὶ ὀρθῶς, ὑπολαβὼν ὅτι τὸ τοῦ καταλόγου δύναται νὰ σημαίνῃ οὐχὶ τὸ καθωρισμένον, ἀλλὰ τὸ ἐκτὸς τῆς συνηθείας, κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως[3]. Ἱππικὸν τοῦ καταλόγου εἶναι τὸ ἀγόμενον, καθ᾽ ἣν ἡμέραν ὁρίζεται ἡ σειρὰ αὐτοῦ ἡ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἱπποδρομικῶν ἀγώνων καταγεγραμμένη[4].

«Περὶ ἵππου ἀσθενήσαντος κατὰ τὴν νύκτα τὴν πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ ἱππικοῦ, λέγεται ὅτι ἐξετάζεται ἐπιμελῶς «εἰ ἔστιν ἐν ἀληθείᾳ ἄβλητος»

---

[1] Τὸ κοινωνία ἀντὶ τοῦ ἁγία μετάδοσις, κεῖται καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ κειμένῳ (17,24).

[2] Διὰ τὴν ἐν τῷ superest ἀνάπτυξιν ἐρρίνου ὡμίλησα ἀνωτέρω.

[3] A. Vogt, L'hippodrome de Constantinople, Βυζάντιον, 10,479.

[4] Βλ. καὶ ὅσα παρετήρησα κρίνων τὸν Β΄ τόμον τῆς ἐκδόσεως Vogt (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 17,309).

(333,15). Ὁ Leich μεταφράζει si certo produci non potest, ὁ δὲ Vogt s'il est veritablement incapable de curir. Ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία θὰ ἦτο «ἐὰν πράγματι δὲν δύναται νὰ βληθῇ ὑπὸ ζυγόν».

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ βασιλέως, μεταξὺ ἄλλων τροφίμων, παραλαμβάνεται λαρδὶν καὶ ἀπόκτιν (464,1). Τὸ ἀπόκτιν τοῦτο ὁ R. μεταφράζει adipem, ἤτοι λίπος. Δὲν πρόκειται περὶ τούτου ἐνταῦθα. Τὸ ἀπόκτιν, λεγόμενον καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ *ἀπόχτι*, σημαίνει παστὸν κρέας, ὀρθῶς δὲ συνέδεσεν ὁ Χατζιδάκις τὴν λ. πρὸς τὸ ὀπτός, ἄποπτος, ἀπόπτιν, ἀπόφτιν, ἀπόχτιν[1].

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ὁμοίως τοῦ βασιλέως παραλαμβάνονται καὶ *ἀσκοδαῦλαι* (467,1) Τὴν λ. μεταφράζει ὁ R. utres varii.

Περὶ τούτων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀκριβέστερα. Ἡ ἀσκοδαύλα (ἀσκὸς-αὐλὸς) νῦν ἐν Κρήτῃ *ἀσκονταύλα* καὶ ἐν Λεύκαις τῆς Πάρου *σκούνταυλος* καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῆς κάτω Ἰταλίας *ἀσκός*[2], εἶναι ἀσκὸς μετὰ ξυλίνης ἢ μεταλλίνης στεφάνης χρησιμοποιούμενος πρὸς ἄντλησιν ὕδατος.

Περὶ ἐξοπλίσεως δρόμονος ὄντος τοῦ λόγου, ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει ἀξινορύγια καὶ βαρέας (670,16). Παρανοῶν τὴν λ. βαρέα ὁ R. μεταφράζει barilia seu cados. Βαρέα εἶναι ἡ μεγάλη βαρεῖα σφύρα ἡ καὶ νῦν *βαρεὰ* λεγομένη. Ὡς δὲ σήμερον ἔχομεν μεγάλην καὶ μικρὰν βαρεάν, οὕτω καὶ παρὰ Πορφυρογεννήτῳ ἀναφέρονται βαρέαι μεγάλαι καὶ μικρότεραι (673,2).

Ἐν 466,19 ἀναφέρονται βεδούρια ἀργυρᾶ εἰς νερόν. Τὴν σλαυϊκὴν λέξιν βεδούρια ἀγνοῶν ὁ Reiske, ἀφίνει ἀμετάφραστον (beduria). Βεδούρια, ὡς καὶ ἡ σημερινὴ χρῆσις τῆς λέξεως δεικνύει, εἶναι δοχεῖα πρὸς ἐναπόθεσιν κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ ὕδατος νῦν δὲ γάλακτος ἢ ξινογάλου.

Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι ἀναφέρονται καὶ *κουκούμια τριμετριαῖα* καὶ *πυρομάχια* (466,5,6). Τὰ κουκούμια τὰ ὁποῖα ἐσφαλμένως ὁ R. μεταφράζει διὰ τοῦ lebetes, ἐκ τοῦ λατινικοῦ cucumus, ἐξ οὗ τὸ ὑποκοριστικὸν κουκουμάριον καὶ τὸ σημερινὸν κουμάρι, εἶναι δοχεῖα πρὸς ἐναπόθεσιν ὕδατος ψυχροῦ, ἀλλὰ καὶ θερμοῦ πρὸς πλύσιν λ.χ. τῶν χειρῶν μετὰ τὸ γεῦμα καὶ τὸ δεῖπνον. Τὸ δοχεῖον τοῦτο καὶ σήμερον ἐν Πόντῳ λέγεται κουκούμιν, κουκούμι ἐν Λέσβῳ, Τουρκιστὶ δὲ γιουγιούμ[3].

[1] Γ. Χατζιδάκι, Νεοελληνικὰ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 22,207,208.

[2] Rohlfs, Etymologisches Wörterbuch der Unteritalienischen Gräzität, ἐν λ. ἀσκός.

[3] Διὰ τὸ κουκούμιον βλ. G. Moravcsik, κουκούμιον ein altbulgarisches

Τὰ κουκούμια, περὶ ἐκστρατείας προκειμένου, ἵνα χωρῶσι μεγαλυτέραν ποσότητα ὕδατος, ἦσαν καὶ τριμετριαῖα, χωρητικότητος δῆλα δὴ τριῶν μέτρων[1].

Παρὰ τὰ κουκούμια τριμετριαῖα ἂς ἑρμηνευθῶσι καὶ τὰ *ζυγοφλάσκια τριμετριαῖα* (463,16). Τὸ τοῦ κειμένου ζυγοφλάσκια τριμετριαῖα ζυγὰς η´ μεταφράζει ὁ R. octo paria lagenarum. Τὰ ζυγοφλάσκια δὲν εἶναι λάγηνοι, ἀλλὰ φλασκία μετάλλινα, γανωτὰ μάλιστα. Ἐν 676,8 ἀναφέρονται φλασκία γανωτὰ κατὰ τὰ ζεύγη συνδεδεμένα (ζυγὰς) ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐτίθετο οἶνος.

Καὶ ἡ μετάφρασις δὲ ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς τῆς λ. πυρομάχια λόγῳ τοῦ λουτροῦ εἶναι ἀτυχής. Ὁ R. δῆλα δὴ νομίζει ὅτι ἡ λ. σημαίνει πύραυνα μετὰ τῶν λαβῶν πρὸς ἐναπόθεσιν ἀνθράκων ἢ vas igni tenendo, gerendo, transferendo. Πόρρω τοῦ ὀρθοῦ βάλλουσι ταῦτα. *Πυρομάχια ἢ πυρομάχοι* ὡς καὶ νῦν[2], λέγονται οἱ δύο προχείρως παραλλήλως ἱστάμενοι λίθοι, οἱ πρὸς τὸ πῦρ μαχόμενοι, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ χύτρα ἢ ὁ λέβης.

Κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ἐκ Ταρσοῦ πρέσβεων ἀναφέρονται ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀρχόντων «οἱ φοροῦντες τοὺς βόφους καὶ τοὺς πολυγύρους ἀετοὺς» (578.3).

Ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν λέξεων βόφοι καὶ πολύγυροι ἀετοὶ πάλιν δὲν στοχάζεται τοῦ ὀρθοῦ ὁ R. Βόφοι δὲν εἶναι οἱ sic dicti boves ἢ vestes cum intextis boum vel bubalorum imaginibus[3]. Οἱ φοροῦντες τοὺς βόφους εἶναι οἱ ἔχοντες σκαραμάγγια ἐφ' ὧν ἦσαν ἐνυφασμένα τὰ πτηνὰ τὰ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καλούμενα βόφοι ἢ βοῦφοι, Λατινιστὶ bubi maximi, νῦν δὲ *μποῦφοι*[4]. Πολύγυροι δὲ ἀετοὶ πάλιν εἶναι οἱ ἐπὶ τῶν σκαραμαγγίων ἐνυφασμένοι ἀετοὶ περὶ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχον πολλοὶ κύκλοι καὶ οὐχί, ὡς θέλει ὁ R. οἱ ἀετοὶ οἱ multis gyris vel canalibus rugati[5].

Περὶ ἐξοπλίσεως πλοίων ὁμιλῶν ὁ Πορφυρογέννητος, ἀναφέρει «σίδηρα

Wort? (Körosi csoma-Archivum, τόμ. 1922) καὶ Φ. Κουκουλέ, Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 10,121 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς, ὡς καὶ Α. Κοραῆ, Ἄτακτα, 4,249.

[1] Τὸ μέτρον ἦτο δοχεῖον ὑγρῶν, οὗτινος ἡ χωρητικότης ὑπελογίσθη εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα λίτρας. Tafel-Thomas, Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte Venedig, 107. Τὸ μέτρον, δοχεῖον ὑγρῶν, καὶ δὴ οἴνου ὄν, ἔχει σήμερον χωρητικότητα ἀπὸ 8 μέχρι 50 ὀκάδων, κατὰ τόπους.

[2] Ἐν Ἠπείρῳ οἱ πυρομάχοι λέγονται κακκαβομάχια.

[3] Ἐκ τῶν ἐνυφασμένων πτηνῶν ἔχομεν καὶ φορέματα ταώνια καὶ ταγηνάρια (παρὰ τὸ ἀταγήν).

[4] Ὀρθῶς ὁ J. Ebersolt, Les arts somptuaires de Byzance, 72 μεταφράζει τὸ βόφοι διὰ τοῦ hiboux.

[5] Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. μποῦφος. Νῦν τὸ πτηνὸν καλεῖται *βοῦβος* ἐν Κύπρῳ καὶ *βοῦγος* ἐν Καππαδοκίᾳ.

βολιστικὰ ρκ' καὶ σιδηροβόλα ρκ'» (672,9). Τὸ σίδηρα βολιστικὰ ὁ R. μεταφράζει διὰ τοῦ balistæ ferreæ, τὸ δὲ σιδηροβόλια (673,6) διὰ τοῦ spicula. Σίδηρον εἰς τὴν ναυτικὴν Βυζαντινὴν γλῶσσαν ἐλέγετο τεμάχιον σιδήρου ὀπὴν κατὰ τὸ μέσον ἔχον, δι' οὗ διήρχετο σχοινίον. Τὸ σίδηρον τοῦτο βαλλόμενον εἰς τὴν θάλασσαν (σίδηρον βολιστικὸν) ἐχρησίμευεν ὡς ἄγκυρα. Πβ. τὰ τοῦ Ἀρέθα εἰς Λουκιανοῦ Λεξιφ. 15 ἕκτορας καὶ ἰσχάδας καὶ ναυσιπέδας, τὰ *σιδηροβόλια*[1].

Καὶ σήμερον δὲ *σι(δ)εροβόλι* ἐν Καρπάθῳ καὶ ἐν Σύμῃ *σι(δ)ερο(β)ούλι* λέγεται ἡ ἄγκυρα.

Σιδηροβόλια ἀφ' ἑτέρου ἢ *σιδηροβόλα* ἢ σχοινία *σιδηροβόλα*, καὶ οὐχὶ σιδηρόβολα, ὡς παραδίδεται (677,8) ἀντιδιαστελλόμενα πρὸς τὰ βολιστικὰ σίδηρα, ἐκαλοῦντο τὰ σχοινία τὰ διὰ τῆς ὀπῆς τοῦ σιδήρου διαπερώμενα.

Καὶ νῦν δὲ ἐν Βιθυνίᾳ καὶ Σωζοπόλει τὸ σχοινίον τῆς ἀγκύρας λέγεται *σιδεροβόλι*.

Ὁμοίως πρὸς χρῆσιν τῶν πλοίων ἐν τῷ ἡμετέρῳ κειμένῳ ἀναφέρεται γυλαρικὸν καρφίον (672,13). Τὸ γυλαρικὸν καρφίον ὁ R. μεταφράζει clavum gulatum seu gyro vel foramine funibus trajiciendis instructum (πβ. τόμ. 2,795).

Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι νῦν ἐν ἁγίῳ Γεωργίῳ Πηλίου γῦρος λέγεται ὁ δακτύλιος, διὰ τὸ κυκλικόν[2], ὅτι (γ)υλάριον λέγουσιν οἱ Κύπριοι τοῦ κοσκίνου τὴν στεφάνην, ἐν Ἀπυράνθῳ δὲ τῆς Νάξου πᾶσαν κυκλικὴν ἔκτασιν, *γυράλι* ἐν Σελίνῳ τῆς Κρήτης τὸ ἡμικυκλικὸν δέρμα τὸ κατὰ τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ ὑποδήματος τιθέμενον, *γυριλλὶν* δ' ἐν Κύπρῳ πᾶν μικρὸν κυκλικὸν ἀντικείμενον, γυλαρικὸν καρφίον πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἔχον κατὰ τὸ ἄκρον καμφθῇ κατὰ γῦρον[3].

Θὰ ἐγίνετο δ' ὁ γῦρος οὗτος μετὰ τὴν ἥλωσιν καὶ κατὰ τὸ ὀξὺ ἄκρον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ, ἵνα μετὰ δυσκολίας γίνεται ἡ ἐξήλωσις. Τὴν τοιαύτην ἐργασίαν οἱ σημερινοὶ ναυτικοὶ ἐκφράζουσι διὰ τῆς φράσεως «*γυρίζω καρφί*».

Ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου ἀναφέρονται ψαλλόμενα τριλέξια (61,3· 280,18). Τὸν τριλέξιον ὁ μὲν R. (τόμ. 2,152) ἤκασεν ὅτι εἶναι ᾆσμα τρὶς ἐπαναλαμβανόμενον ἢ συγχρόνως ὑπὸ τριῶν ψαλτῶν ψαλλόμενον ἢ προσφώνησις συνισταμένη ἐκ τριῶν λέξεων, ὧν ἑκάστη παρενεβάλλετο εἰς ἕκαστον ἀκτολόγημα (τόμ. 2,296). Καὶ ταῦτα μὲν ἡ Bonnensis, ὁ δὲ Vogt (τόμ. 2

---

[1] Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογραφ., 4,259.

[2] Εἰς τὰ σχόλια τοῦ Πλούτου τοῦ Ἀριστοφάνους, στίχ. 1038 ἀναγινώσκομεν· δακτύλιος ὁ γῦρος.

[3] Γύρισμα τοῦ καρφιοῦ λέγομεν σήμερον τὴν κύρτωσιν τοῦ ἥλου.

τῶν σχολίων σελ. 101) ὑποθέτει ὅτι τριλέξια εἶναι ᾄσματα ἐκ τριῶν στροφῶν ἀποτελούμενα.

Τριλέξια εἶναι, ἁπλούστατα, ᾄσματα, ὧν ἕκαστος στίχος ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν λέξεων π.χ.

ἀπὸ ρυπαρῶν χειλέων
ἀπὸ βδελυρᾶς καρδίας
ἀπὸ ἀκαθάρτου γλώσσης
καὶ ψυχῆς ρερυπωμένης[1]

ἢ ἡ παρθένος σήμερον
τὸν ὑπερούσιον τίκτει

ἢ σταυρὸν χαράξας Μωϋσῆς
τὴν Ἐρυθρὰν διέτεμε
τῷ Ἰσραὴλ πεζεύσαντι

ἢ τὰ παρὰ Πορφυρογεννήτῳ ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασ. τάξεως (199,4,8)

πνεῦμα τὸ πανάγιον
τὸν γάμον ἐπευλόγησον[1].

Κατὰ τὰ ἄκτα ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς δευτέρας τῆς Διακαινησίμου οἱ κράκται ἀνεφώνουν. «Ἐς ὁ ἀναστὰς Θεὸς ἡμῶν τοὺς δεσπότας φύλαττε», ὁ δὲ λαὸς «οἱ ἐς ὁ ἀναστὰς Θεὸς ἡμῶν τοὺς δεσπότας φύλαττε» (47,17,18· 48,21). Ἐπ' ἴσης κατὰ τὸ στεφάνωμα τοῦ βασιλέως, καὶ ὅταν ὁ στεφανωθεὶς ἐπορεύετο εἰς τὴν κόγχην τοῦ παστοῦ, ἵνα ἀποθέσῃ τὰ στέμματα καὶ τὰ στεφάνια, οἱ κράκται ἐπεφώνουν. Ἐς πνεῦμα τὸ πανάγιον τὸν γάμον ἐπευλόγησον καὶ ὁ λαὸς τρίς, ἐς πνεῦμα τὸ πανάγιον (199,4,8,10).

Κατὰ τὸ καλημέριν τοῦ δημάρχου οἱ ἐπευχόμενοι ἀνεφώνουν ἐς, ἅ, οἵ, ἐς (377,15) καὶ τέλος, τῆς φακλαρέας τελουμένης ἢ ἁπλῶς ἐς ἢ ἅ· ἐς (351,4) ἀνθ' οὗ τελευταίου, ὄχι ὀρθῶς, ὅ τε Leich καὶ ὁ Vogt, παρὰ τὸ τοῦ κώδικος ἀές, ἀές, ἐκδίδουσιν ἰούς, ἀεί, ἀεί.

Ἡ εἰκασία τοῦ Vogt[2] ὅτι τὸ ἐς τοῦτο εἶναι σύντμησις τοῦ ἐσαεὶ ἢ εἰσαεὶ δὲν εἶναι ὀρθή, πόρρω δὲ τοῦ ὀρθοῦ βάλλει τὸ ὅτι τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει καὶ τὸ ἀλλαχοῦ φερόμενον εἶσε, ὅπερ, εἶσαι γραπτέον, σημαίνει ὅ,τι καὶ τὸ ἀρχαῖον εἶ π.χ. εἶσαι πατρίκιος.

---

[1] Ἐπιθι καὶ ὅσα σχετικὰ παρετήρησα κρίνων τὸν Β' τόμον τῆς ἐκδόσεως τοῦ Vogt ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 17, σ. 310.

[2] Τόμ. 1 κειμένου, σ. 180 καὶ τόμ. 2,187.

Τὸ ἐς ἢ εἰς[1] ἁπλούστατα εἶναι ἐπιφώνημα ἐνθουσιασμοῦ χρησιμοποιούμενον καὶ νῦν ἐνιαχοῦ, ὡς λ.χ. ἐν Ἠπείρῳ καὶ Σωζοπόλει[2].

Κατὰ τὴν ἐξόπλισιν ἑνὸς δρόμονος ἀναφέρονται σκαφίδια, καλδάρια, πτυάρια καὶ *καπούλια*, καὶ δὴ τὰ τελευταῖα ταῦτα εἰς χιλιάδας β' (670,17· 671,14· 675,18). Ὁ R. τὰ καπούλια μεταφράζει διὰ τοῦ λεκάναι μετάλλιναι. Ἡ λ. παρὰ τῷ Λατινικὸν capulus, ἤτοι κιβώτιον, δηλοῖ δοχεῖον κοῖλον, ἂν κρίνῃ τις ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Ψευδοδιοσκορίδου (5 κεφ. 30) ἔνθα καπούλια εἶναι εἶδος ἀμίδος «καὶ ταῦτα ἔμβαλον εἰς καπούλιον καὶ ἐπιχύσας ὄξος κάθισον ἐν τῷ καπουλίῳ τοὺς κοιλιακούς». Ἐν τῷ ἡμετέρῳ χωρίῳ ἐννοοῦνται κάδοι μεγάλοι ὡς φαίνεται ἐκ τῶν λεγομένων ἐν 675,18 ἔνθα ἀναφέρεται ὅτι ἐδόθησαν χρήματα «ὑπὲρ ἀγορᾶς καπουλίων... πτυαρίων καὶ ἑτέρων κάδων μικροτέρων».

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ὁ στρατός, χάριν τῶν ἀναγκῶν του, παραλαμβάνει, πλὴν ἄλλων, «ἀξινορύγια καὶ πλατυλίσκια καὶ πτυάρια στιβαρὰ διὰ τοὺς πότζους» (463,1). Τὸ διὰ τοὺς πότζους ὁ R. μεταφράζει ad averrendam egestam terram. Τὸ πότσος εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ λέξις πότος μετὰ τσιτακισμοῦ. Βλ. τὰ σημερινὰ κότσος=ἄρρην πέρδιξ, παρὰ τὸ ἀρχαῖον κόττος=ἀλέκτωρ, πλατσομύτης, ἀντὶ πλατομύτης, γαλατσώνω=ἀσβεστώνω, ἀντὶ γαλατώνω καὶ ἁρμάλατσον, ἀντὶ ἁρμάλατον. Πότος λοιπὸν σημαίνει ποτισμὸς ὡς δεικνύει τό τε Λήμνιον *πουτός*, τὸ τὸν ποτισμὸν δηλοῦν καὶ τὸ Ἠπειρωτικὸν πουτὸς τὸ ἐμφαῖνον τὸν τόπον ἔνθα ποτίζονται τὰ πρόβατα.

Τὸ λισγάριον, ἀρχαῖον λίσγος, εἶναι εἶδος πτύου μετὰ αἰχμηρᾶς ἄκρας χρησιμοποιούμενον διὰ βαθείας σκαφάς. Αὐτὸ λοιπὸν ἐχρησιμοποιεῖτο, ἵνα ἀνοίγωνται βαθεῖς λάκκοι πρὸς ποτισμὸν τῶν ὑποζυγίων.

Μεταξὺ τῶν ἐρραμμένων φορεμάτων τῶν ἀποστελλομένων ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὡς δώρων πρὸς ἐθνικούς, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ἀναφέρονται καὶ θάλασσαι (470,6· 471,5· 578,4).

Τὰς θαλάσσας τὰς ὁποίας καὶ ἄλλα Βυζαντινὰ κείμενα ἀναφέρουσιν ὡς π.χ. τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος καὶ οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, ἀποδίδει ὁ R. διὰ τοῦ thalassas seu maria προσθέτων ἐντὸς ἀγκυλῶν [vestis genus ita dictum] παρατηρῶν ἐν τῷ ὑπομνήματι (τόμ. 2,552) neque de hac veste multum praeter conjecturas adferre valeo. Περὶ τῆς θαλάσσης εἶπον διὰ μακροτέρων τὰ ἀκριβῆ ἐν τῇ μελέτῃ μου περὶ Βυζαντινῶν τινων φορεμάτων[3], δείξας ὅτι ἦτο χλανὶς διὰ θαλασσίας πορφύρας βεβαμμένη καὶ ἐν ἐπισήμοις περιστάσεσι φορουμένη.

Προκειμένου περὶ ὑποδοχῆς Πέρσου πρεσβευτοῦ ἀναφέρονται κλιβάνια ἢ

[1] Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. εἰς.
[2] Κ. Παπαϊωαννίδου, Λαογραφικὰ Σωζοπόλεως, Θρᾳκικά, 19,279.
[3] Βλ. Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 4,89 ἑξ.

ἄρουλαι ἢ κλιβάνια καὶ χύτραι (401,14· 402,1). Τὰ κλιβάνια σχετίζων ὁ R. πρὸς τοὺς κλιβάνους μεταφράζει διὰ τοῦ furni. Κλιβάνιον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐλέγετο εἶδός τι φορητοῦ ἡμισφαιρικοῦ ὀργάνου μεταλλίνου ἢ πηλίνου ἐπιτιθεμένου θερμανθείσης πλακὸς ἐφ' ἧς ἐτοποθετεῖτο τὸ πρὸς ἕψησιν φαγητόν. Τὸ σχῆμα τοῦτο ἐδημοσίευσα μάλιστα ἐν τῷ ΙΒ' τόμῳ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (σελ. 133) ἔνθα διὰ λεπτομερείας παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην.

Μεταξὺ τῶν ὑποζυγίων τῶν παρακολουθούντων τοὺς ἐκστρατεύοντας μνημονεύονται καὶ σαγμάρια χωλευόμενα καὶ *κονδριζόμενα* (448,14). Τὰ κονδριζόμενα ὁ R. μεταφράζει διὰ τοῦ labori ineptas συνδέων ἀνεπιτυχῶς ἐν τῷ ὑπομνήματί του (τόμ. 2,484) τὸ ῥῆμα πρὸς τὸ σκονδυλίζω.

Ἡ ἀκριβὴς ἑρμηνεία εἶναι ἡ ἑξῆς. Πολλάκις τὰ ὑποζύγια, ἕνεκα τῆς ἐπὶ τῆς ῥάχεώς των τριβῆς τοῦ σάγματος, πληγώνονται, αἱ δὲ μετὰ ἐσχαρῶν πληγαὶ καλοῦνται κόντραι, παρὰ τὸ χόνδρος[1].

Νῦν τὰ τοιαῦτα ζῷα καλοῦμεν *κοντριάρικα*. Παρὰ τὰ χωλὰ λοιπὸν νοητέα καὶ τὰ οὕτω πληγωμένα ὑποζύγια.

Ἐν τῷ ἡμετέρῳ κειμένῳ ἀναφέρονται σαγμάρια ἔχοντα ἐνδύματα ἐν ταῖς στρατούραις κέντουκλα μετὰ σωκαρίων φορτωμάτων (460,2) καὶ πάλιν «στρατοῦραι καὶ σάγματα» (462,12).

Τὸ χωρίον ὡς ἑξῆς παραφράζει ὁ R. Jumenta suis sagmatibus vel sarcinis aut bisacciis et in straturis vel tergoribus suis habentia stragulas centones oneribus ope funium adstrictis.

Ἐνδύματα εἶναι ἐνταῦθα αἱ κοινῶς λεγόμεναι φόδραι, στρατοῦραι δὲ τὰ σάγματα ὡς καὶ νῦν ἐν Κύπρῳ λέγονται. Καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας στρατούρα λέγεται χονδρὸν μάλλινον κάλυμμα τῆς ῥάχεως τῶν ὑποζυγίων. Σωκάρια φορτωμάτων εἶναι τὰ σχοινία τὰ διὰ τὰ φορτία χρησιμοποιούμενα. Ὁ λόγος λοιπὸν περὶ ὑποζυγίων φερόντων στρατούρας, ἤτοι σάγματα, ἐπενδεδυμένα μὲ ὕφασμα κεντίκλας (πῖλον), ἐχόντων δὲ καὶ τὰ διὰ τὴν φόρτωσιν ἀναγκαιοῦντα σχοινία.

Ἐν 678,4 ἀναφέρονται ἱμάτια κουκουλάρικα καὶ ἐν 678,8 τουβία κουκουλάρικα. Ὁ R. παρασυσχετίσας τὸ κουκουλάρικα μὲ τὴν λατινικὴν λέξιν cucullus, τὴν σημερινὴν κουκούλλαν, μετέφρασε vestes cum cucullis, εὑρεθεὶς ὅμως εἰς δυσκολίαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον νὰ μεταφράσῃ τὴν λ. παρὰ τὰ τουβία, ἅτινα εἶναι καλύμματα τῶν κνημῶν, ἠρκέσθη νὰ μεταφράσῃ τὰ τουβία κουκουλάρικα διὰ τοῦ tibialia cucularica.

Ἐνταῦθα ὑπόκειται ἡ λ. κουκούλιον, ἤτοι βομβύκιον τοῦ μεταξοσκώληκος. Ἱμάτια λοιπὸν καὶ τουβία κουκουλάρικα εἶναι τὰ κατασκευαζόμενα ἐκ

[1] Ἰδ. Α. Κοραῆ, Ἄτακτα, 4,241,486.

νήματος μετάξης ἐξαγομένου ἐκ κουκουλίων. Τὰ τοιαῦτα ὑφάσματα καὶ φορέματα σημείωσον ὅτι καὶ ἡμεῖς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες καλοῦμεν κουκουλάρικα. Σημείωσον πρὸς τούτοις ὅτι ἐν Σκύρῳ μὲν κουκουλάρικο λέγεται τὸ ὕφασμα τὸ ἔχον στήμονα ἐκ μετάξης δευτέρας ποιότητος, ὑφάδιον δὲ ἐκ βάμβακος ἢ λιναρίου[1], ἐν Μάνῃ ὅμως καὶ Κύπρῳ τὸ μεταξωτὸν ἁπλῶς.

Συνήθεια ὑπῆρχεν, ἵνα ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς γεννήσεως βασιλικοῦ παιδὸς διανέμεται εἰς τὴν στοὰν τῶν ιθ΄ ἀκκουβίτων καὶ εἰς τὰ τριόδια καὶ τὰς λεωφόρους τῆς Κωνσταντινουπόλεως *λοχόζεμα* (619,6,13,16).

Πραγματευόμενος ἀλλαχοῦ περὶ τῶν κατὰ τὴν γέννησιν ἐθίμων τῶν Βυζαντινῶν, ἀπεσαφήνισα ὅτι λοχόζεμα ἦτο τονωτικὸς ζωμὸς διδόμενος εἰς τὰς λεχωΐδας καὶ ἀποτελούμενος ἀπὸ ἑψητὴν σεμίδαλιν, εἰς ὃν ζωμὸν εἶχον ἐμβληθῆ καὶ διάφορα ἄλλα εἴδη[2].

Μεταξὺ τῶν ἐρραμμένων φορεμάτων τῶν ἀποστελλομένων ὡς δώρων ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀναφέρονται καὶ ἀβδία πλατύλωρα καὶ μασουρωτὰ (470,7· 471,5). Τὰ ἀβδία μασουρωτὰ ὁ R. ἀπατώμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Du Cange, ὅστις ἐν τῷ Ἑλληνικῷ γλωσσαρίῳ του μεταφράζει τὸ μασούρι διὰ τοῦ lagenula, μεταφράζει διὰ τοῦ φορέματα cum intextis lagenulis, ἐν δὲ τῷ πίνακι διὰ τοῦ vestes intextis cylindrorum figuris.

Μασουρωτὸ εἶναι ὕφασμα ὑφαινόμενον διὰ μασουρίου (πηνίου) τιθεμένου ἐντὸς τῆς σαγίττας. Λέγεται δ' οὕτω, διότι ὑπάρχουσιν ὑφάσματα ὑφαινόμενα ἄνευ μασουρίου διαπερωμένου τοῦ ὑφαδίου ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τοῦ στήμονος μέχρι τοῦ ἄλλου διὰ τῆς χειρός. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ὑφάνσεως καὶ σήμερον ἔτι ἐν Θράκῃ καλεῖται μασουρωτόν.

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ βασιλέως, καὶ διὰ τὴν χρῆσιν τῆς βασιλικῆς τραπέζης, παραλαμβάνεται, πλὴν ἄλλων τροφίμων, καὶ «βερτζίτικον καὶ νεῦρον» (464,1).

Ὅτι βερτζίτικον ἢ βερτζιτίκιν εἶναι ὁ παστὸς ἐκ Βελζιτίας (Ὀξιανῆς) ἰχθὺς ἐπαρκῶς διεσάφησεν ἐν τοῖς Ἀτάκτοις του (1,261) ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, τὸ νεῦρον ὅμως δὲν μεταφράζει ὀρθῶς ὁ R. διὰ τοῦ salsamentum piscarium. Νεῦρον εἶναι ὅ,τι ἡμεῖς σήμερον καλοῦμεν σαλτσισόττον, ἔντερον δῆλα δὴ σεσαγμένον μὲ τεμάχια κρέατος λίπους καὶ σκορόδου[3].

Τὸ κατὰ τοὺς ἱπποδρομικοὺς ἀγῶνας ἀναφερόμενον παννίον *ἀλληλαπανήσιον* (336,2) εἶναι παννίον δηλοῦν ὅτι ὁ μὲ αὐτὸ ἀγωνιζόμενος εἶναι ἄλλου δήμου.

---

[1] Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη, Σκῦρος, 89.

[2] Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 14,107,108).

[3] Πβ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν τροφαὶ καὶ ποτά (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 17,40).

Καὶ ἐπειδὴ περὶ ἀλληπαννησίου ὁ λόγος, λέγομεν ὅτι οἱ διπανῖται οἱ ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ (12,2) ἀναφερόμενοι δὲν ἔχουσι σχέσιν μὲ τοὺς μικροπαννίτας οὔτε, κατὰ τὸν Vogt[1], réprésentent ici un terme générique. Διπαννῖται εἶναι οἱ ὑπὸ δύο παννία (ὡς Βένετοι καὶ Πράσινοι) ἀγωνισθέντες.

Ὡς γνωστόν, ὁ νικήσας ὑπὸ ἓν παννίον, ὡς Πράσινος λ.χ., ἠδύνατο ν' ἀλλάξῃ χρῶμα καὶ ν' ἀγωνισθῇ ὡς Βένετος. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐκαλεῖτο *διβέρσιον*[2].

Κατὰ τὸ δεῖπνον τῶν ιθ΄ ἀκκουβίτων, τὸ λεγόμανον γοτθικόν, μετεῖχε καὶ ὁ «μαΐστωρ τοῦ μέρους τῶν Βενέτων μετὰ καὶ τῶν *πανδουριστῶν* καὶ τῶν *πανδούρων*» (381,10). Ὁ R., μὴ γνωρίζων πάλιν τὴν σημασίαν τῶν λέξεων, γράφει cum panduristis panduras gestantibus.

Ὁ Vogt, ἐπιχειρῶν νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν λέξιν πανδουριστής, μεταφράζει joueur de luth. Καὶ ἡ μετάφρασις ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι ἐπιτυχής. Πανδοῦριν, ὡς καὶ ἡ νῦν Κρητικὴ *μαντοῦρα* δεικνύει, ἐλέγετο εἶδος αὐλοῦ. Ἐν τοῖς Ἑλληνολατινικοῖς μάλιστα γλωσσαρίοις[3] φέρεται· fistula πανδουρίς. Πανδουριστὴς λοιπὸν εἶναι ὁ αὐλητὴς καὶ πανδοῦραι οἱ αὐλοί[4].

Κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ἐκ Ταρσοῦ πρέσβεων εἰς τὸν Χρυσοτρίκλινον, πλὴν ἄλλων, λέγεται ὅτι ἐκρεμάσθησαν καὶ τρία στέμματα, ἓν πράσινον καὶ δύο βένετα ἕκαστον «μετὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς περιστερᾶς αὐτοῦ» (581,18, 20,22) κατωτέρω δὲ (578,2) γίνεται λόγος περὶ τῶν τριῶν στεμμάτων καὶ τριῶν περιστερῶν. Ὁ μακαρίτης Σκαρλάτος Βυζάντιος ἐφρόνει, ὅτι ἡ περιστερὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ περιτιάρα[5]. Ὅτι καὶ τιάρα ἢ τούφα ἐπετίθετο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν βασιλέων εἶναι γνωστόν. Πβ. «καὶ λαβὼν ὁ πραιπόσιτος τὴν τιάραν ἐπιτίθησιν αὐτὴν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ βασιλέως» (104,22) καὶ πάλιν «καὶ λαβόντος τοῦ πραιποσίτου τὴν τιάραν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ βασιλέως» (107,20) καὶ τρίτον «ζωσάμενος (ὁ βασιλεὺς) καὶ σπαθίον βαλὼν καὶ τιάραν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ» (505,110).

Καὶ ταῦτα μὲν καλῶς. Εἶναι ὅμως ἀδύνατον τὸ περιτιάρα, ὅπερ φέρεται ἐν κειμένοις[6], νὰ παραφθαρῇ εἰς περιστέραν.

---

[1] Σελ. 51 τοῦ πρώτου τόμου τῶν σχολίων.

[2] Φοροῦσι δὲ (κατὰ τὸ διβέρσιον) παννία σημεῖα μηνύοντα ὁ τοῦ Βενέτου πράσινον, ὁ τοῦ Πρασίνου βένετον, ὁ τοῦ Λευκοῦ ρούσιον καὶ ὁ τοῦ Ρουσίου λευκόν, 336,18.

[3] Corp. Gloss. Lat., 3,79,25· 171,16. Πρόσθες καὶ τὰς παρατηρήσεις μου τὰς ἐν τῷ 17ῳ τόμῳ τῆς Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., σ. 312).

[4] Πβ. Φ. Κουκουλέ, Ὁ χορὸς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 14,257) καὶ τοῦ αὐτοῦ, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας (Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδ., 3,21).

[5] Σκαρλ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, 3,405.

[6] Th. Pressel, Johannis Tzetzæ epistolæ, ἐπιστ. α΄ σ. 1.

Ὁ ἐπανειλημμένως ἀναφερόμενος τύπος περιστερὰ καὶ ὁ σημερινὸς *περιστέρα,* δεικνύει ὅτι ὄντως τὸ περιστερὰ ἔχει ὀρθῶς.

Περὶ τῆς προελεύσεως καὶ σημασίας τῆς λέξεως ὁ Reiske διέλαβε διὰ μακρῶν[1] ἐκφράσας διαφόρους εἰκασίας. Ὑπέλαβε δῆλα δὴ ὅτι πρόκειται περὶ παρανοήσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ ἀετοῦ, τοῦ ἐμβλήματος τούτου τῶν Ρωμαίων τοῦ ἀντικατασταθέντος διὰ τῆς Χριστιανικῆς περιστερᾶς, ἢ ἴσως περὶ τοῦ κιβωτίου ἐν ᾧ ἀπετίθεντο τὰ στέμματα. Τέλος συνδέει αὐτὴν πρὸς τὴν τῶν συγχρόνων του Ἑλλήνων περιστεράν, ἣν χαρακτηρίζει ὡς ταινίαν τοῦ στέμματος, τῆς ὁποίας τὰ ἄκρα ἔπιπτον ἐπὶ τῶν ὤμων.

Ἐκ τῶν εἰκασιῶν τούτων τοῦ ὀρθοῦ τυγχάνει ἡ τρίτη. Πρόκειται δῆλα δὴ περὶ τῆς κατὰ τὴν βάσιν τοῦ στέμματος λευκῆς ταινίας, ἥτις, ὡς ἐκ τοῦ κειμένου φαίνεται, ἦτο περιαιρετή, ἀφ᾽ οὗ, ἀφαιρουμένη, ἐκρεμᾶτο ἰδιαιτέρως. Τὴν λευκὴν ταύτην ταινίαν ἐχρησιμοποίουν καὶ οἱ ἡμέτεροι κληρικοὶ καὶ ἐπίσκοποι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, *περιστέραν* αὐτὴν καλοῦντες[2].

Τώρα ζήτημα εἶναι διατί ἡ ταινία αὕτη ἐκλήθη περιστερά. Ἴσως διὰ τὸ λευκὸν χρῶμα τὸ τὴν ἀθωότητα ὑπαινισσόμενον ἤ, πιθανώτερον, διὰ τὴν ἐπ᾽ αὐτῆς ἐνύφανσιν κατὰ τὸ μέτωπον περιστερᾶς, συμβόλου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος[3], ὅπερ παριστάνεται ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ἐν εἴδει περιστερᾶς κατερχόμενον[4]. Μέχρι πρὸ αἰῶνος οἱ ἱερεῖς τῆς Φιλιππουπόλεως ἔφερον κατὰ τὸ δεξιὸν μέρος τῆς περιστέρας τετράγωνον χρυσοκέντητον παριστάνον σταυρόν[5], ἐν Θρᾴκῃ μάλιστα περιστέρα ἐλέγετο εἶδος κεντήματος, πιθανῶς περιστερὰν μιμουμένου[6]. Τὸ ἔθιμον, ἐννοεῖται, εἶναι παλαιότερον, ἀφ᾽ οὗ, κατὰ τὸν Γρηγορᾶν καὶ Καντακουζηνόν, τὴν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καλύπτραν «ὀθόνῃ λευκῇ περιειλημμένην πρότερον Ἰωάννης ὁ Καλέκας εἰς σεμνότερον περιστήσας τὸ

---

[1] Ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Β' τόμου σ. 587 καὶ 696. Ἐνταῦθα σημειοῖ· «infulæ imperatorum habebant interdum in vertice crucem et super ea columbam expansis alis velut volantem».

[2] Ἐν Μακεδονίᾳ, Αἴνῳ καὶ Ἀραβανίῳ τῆς Καππαδοκίας περιστέρα ἐλέγετο συνεκδοχικῶς τὸ καμελλαύκιον τῶν κληρικῶν. Ὁ Γ. Σωτηρίου ἐν τῇ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς τῶν κληρικῶν μελέτῃ του τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ περιοδικῷ Γρηγορίῳ Παλαμᾷ, τόμ. 3,550 δέχεται ὅτι ἡ περιστέρα ἦτο κωνικὸς πῖλος.

[3] Κατὰ τὸν Γ. Σωτηρίου, Ἔνθ᾽ ἀν. ἡ λευκὴ ταινία ἐθεωρεῖτο ὅτι ἐσυμβόλιζε τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

[4] Ὁ Θεόδωρος Βαλσαμὼν εἰς τὸν ΠΒ' κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου (Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,494) γράφει· Νομίζω ὅτι κακῶς ποιοῦσιν οἱ ἐπ᾽ ἐκκλησίας περιστερὰς ἀπολύοντες ἀντὶ πνεύματος ἁγίου ἐπιδημίας.

[5] Λάμπρου Ἐννάλη, Παράδοσις περὶ τοῦ ἰδιάζοντος ἱερατικοῦ καλύμματος ἐν Φιλιππουπόλει (Λαογραφίας, 6,254). Ὅρα ὅτι παρὰ Πορφυρογεννήτῳ, Ἔνθ᾽ ἀν. γίνεται λόγος περὶ σταυροῦ καὶ τῆς περιστερᾶς αὐτοῦ.

[6] Βλ. τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, 1,7.

σχῆμα κατεκόσμησε χρυσῷ εἰκόνας αὐτῇ τοῦ τε Σωτῆρος ἡμῶν ἐγγράψας Χριστοῦ καὶ Θεοτόκου καὶ τοῦ Προδρόμου»[1].

Κατὰ τὸν Γ. Σωτηρίου, ἄνωθεν τοῦ μετώπου ἐπὶ τῆς περιστέρας ὑπῆρχε διπλοῦν εἰκονίδιον παριστῶν τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν σταύρωσιν[2].

Κατὰ τὴν ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ τῶν Πορφυρογεννήτων ὑποδοχὴν τῶν ἐκ Ταρσοῦ πρέσβεων λέγει ὁ Πορφυρογέννητος ὅτι εἰς τὸν μεγάλον τρίκλινον τῆς Μαναύρας ἐκρεμάσθησαν τὰ δύο Αὐγουστιακὰ κατασειστὰ καὶ τὰ δύο Αὐγουστιακὰ *πνικτάρια* (582,15).

Τὰ πνικτάρια ὁ R. μεταφράζει διὰ τοῦ mamellarum strictoria[3]. Περὶ αὐτοῦ ὅμως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Πνιχτὸ ἐν Αἴνῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Θρᾴκης λέγεται ὁ λαιμὸς τῆς λαγήνου καὶ τῶν λαγηνοειδῶν, *πνιχτάρι* δι᾽ ἀλλαχοῦ ὁ λαιμοδέτης. Πνικτάρια λοιπὸν εἶναι τὰ περιθέοντα τὸν λαιμὸν μετάλλινα περιλαίμια τὰ μετὰ πολυτίμων λίθων κεκοσμημένα.

Περὶ τῆς ἀξίας τῶν πριμικηρίων τὸν λόγον ποιούμενος ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του (721,22) παρατηρεῖ· «ἧς βραβεῖον χιτὼν λευκὸς σὺν ἐπωμίοις καὶ πώλοις χρυσοϋφάντοις». Ἡ γραφὴ πώλοις, ἣν ἐγκρίνει καὶ ὁ Bury, ἤγαγε τὸν R. νὰ μεταφράσῃ figuris equorum. Δὲν πρόκειται ὅμως ἐνταῦθα περὶ πώλων, ἀλλὰ περὶ πόλων. Ἦσαν δὲ οἱ πόλοι οὗτοι κοσμήματα σταυροὺς εἰκονίζοντα ἢ πρόσωπα ἅγια ἐπερραμμένα κατὰ τὸ στῆθος, τὴν ὠμοπλάτην καὶ τὸ κάτω ἄκρον τῶν ἱερῶν ἀμφίων, καὶ δὴ τῶν ἀρχιερέων. Ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης ἡ λ. περιφέρεται καὶ σήμερον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τὴν μεταχειρίζονται συνήθως οἱ ῥάπται τῶν ἱερῶν ἀμφίων.

Διὰ τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἀναφέρεται ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο «λινάριον λόγῳ τῶν προπύρων χιλιάδες ι'» (658,13). Ἐνταῦθα ὁ R. μεταφράζει decem millia saccorum lini pro accedendis ignibus graecis.

Ἡ μετάφρασις, γενικὴ καὶ ἀόριστος οὖσα, δὲν διασαφηνίζει τὸ πρᾶγμα. Πρόπυρον ἦτο τὸ κατὰ τὴν ἄκραν τοῦ σίφωνος τιθέμενον στυππίον, ὅπερ, ἀνημμένον ὄν, ἀνέφλεγε τὸ ἐκσφενδονιζόμενον ὑγρὸν πῦρ τὸ μέλλον νὰ διέλθῃ δι᾽ αὐτοῦ[4].

Τῆς διὰ τὰ πρόπυρα χρησιμοποιουμένης ποσότητος λιναρίου οὔσης πολὺ μικρᾶς, φαντάζομαι ὅτι δὲν θὰ παρελαμβάνοντο δέκα χιλιάδες σάκκοι, ἀλλὰ δεκασχίλια τεμάχια λιναρίου μόνον πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν χρησιμοποιηθησομένου.

---

[1] Σκ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, 3,406.

[2] Γ. Σωτηρίου, Ἔνθ᾽ ἀν.

[3] Πβ. καὶ τόμ. 2,690.

[4] Βλ. M. Stephanidés, Le feu Grégois ou le feu liquide des Byzantins (Comptes rendus de l'Academie des sciences de Paris, 1918 t. 167, p. 165 ἑξ. Ἐν Μάνῃ νῦν πρόπυρο λέγεται τὸ πρὸς ἄναψιν τῆς πυρᾶς χρησιμοποιούμενον ξυλάριον, κοινῶς προσάναμμα.

Μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ βασιλέως παραλαμβανομένων ἀναφέρονται καὶ «πιλωτὰ παχέα καὶ *πτενὰ* διὰ τὰ χαμόκουμβα» (465,15· 468,7).

Εὑρεθεὶς πάλιν εἰς δυσκολίαν ὁ R. νὰ μεταφράσῃ τὸ πτενά, τὸ ἀφίνει ἀμετάφραστον ptena, ἐν ἀγκύλαις ὅμως, ἐπεξηγῶν τὴν λέξιν, προσθέτει forte stragulas plumis refertas. Τὰ πλουμᾶτα εἶναι βέβαια γνωστὰ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, δηλοῦντα τὰ στρώματα ἢ ἐφαπλώματα τὰ σεσαγμένα διὰ πτίλων χηνῶν, δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τούτου ἐνταῦθα. Τὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου πτενὸς προέρχεται ἐκ τοῦ ἀρχαίου πτηνὸς[1] καὶ σημαίνει λεπτός. Τὸ ἐπίθετον σῴζεται καὶ σήμερον ὑπὸ τὸν τύπον *φτενός* καὶ κεῖται, ὡς καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ κειμένῳ, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸ παχύς. Πρόκειται δῆλα δὴ διὰ τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πρὸς κατάκλισιν στρωνόμενα στρώματα, ὧν ἄλλα ἦσαν παχέα καὶ ἄλλα πτενά.

Παλλαχοῦ τοῦ ἡμετέρου κειμένου ἀναφέρεται τὸ σαγίον ῥοῆς (243,9· 248,3· 522,2,4· 524,15· 746,15) ἢ *ῥόαιον* (ὄχι ὀρθῶς ῥόεον ἐν τῷ κειμένῳ), ἐν 422, 2 δὲ ἀναγράφεται καὶ κατακοίλιον *ῥοήσιον*.

Ὁμολογῶν ὁ R. τὴν ἄγνοιαν τῆς λέξεως ῥοῆς, λέγει ὅτι ἐπιθυμεῖ παρ' ἄλλων ταύτην νὰ διδαχθῇ, τοῦτο μόνον δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ ῥοήσιον ὠνομάσθη οὕτω ἀπὸ τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος[2]. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνώμης αὐτῆς τὸ σαγίον ῥοῆς μεταφράζει διὰ τοῦ sagum russum καὶ ὁ Vogt δὲ τὸ αὐτὸ σαγίον μεταφράζει διὰ τοῦ sagion rouge. Ἡ ἑρμηνεία ἀναμφιβόλως εἶναι ὀρθή, ἑρμηνευτέον μόνον πόθεν τὸ ῥοήσιον κατήντησε νὰ σημαίνῃ ἐρυθρόν. Ἡ ῥοιὰ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐλέγετο καὶ ῥοά[3]. Ἐντεῦθεν τὸ ῥοήσιος εἶναι ὁ ἔχων τὸ χρῶμα τοῦ καρποῦ τῆς ῥοᾶς.

Ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ρωμανοῦ ἀποστέλλονται εἰς τὸν ῥῆγα τῆς Ἰταλίας, πλὴν ἄλλων, καί, ὡς ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφέρεται, «ὑέλια κλεοπτ. ζ'» (661,14). Τὸ ὑέλια κλεοπτ. ὁ R. μεταφράζει vitra Heliopolitana. Ἡ συντετμημένη λέξις ἐνταῦθα, ἣν ὁ R. μετ' ἐνδοιασμοῦ ἀναγινώσκει κλεοπατρικὰ προσθέτων (τόμ. 2,784) mihi quidem de vistris Cleopatricis non constat, ἡ συντετμημένη, λέγω, λέξις ἀναγνωστέα Κλεοπάτρας, καὶ τὸ ὅλον χωρίον ὑέλια Κλεοπάτρας ζ'.

Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐν τῷ ὀνειροκριτικῷ τοῦ Ἀχμὲτ ἀναφέρεται βαυκάλιον Κλεοπάτρας[4]. Ἦτο δὲ τοῦτο σύστομον ἀγγεῖον ὕδατος, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν πλήρωσιν, παρῆγεν ἦχόν τινα[5].

[1] Α. Κοραῆ, Ἄτακτα, 1,123.

[2] Τόμ. 2,474.

[3] Θεόφιλος Ἀντιοχείας, PG, 6,1032. Ἐν τῷ Corp. Closs. Lat., 3, 15,55· 191,49 φέρεται granata· ῥοά.

[4] Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτικόν, κεφ. 196,153,1· ἔκδ. Fr. Drexl.

[5] Ἔπιθι Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιέως, Ἰατρικῶν ἀπορημάτων καὶ φυσικῶν προβλημάτων τὸ A. Ideler, Physici et medici Graeci minores, 1,32,27.

Τὸ ἐν 142,10 ἀναφερόμενον σκαραμάγγιον χρυσόκλαβον ἡ Bonnensis μεταφράζει aureo clavo ornatum, ὁ δὲ Vogt à bandes d'or. Ἡ πρώτη ἑρμηνεία πλησιάζει πως πρὸς τὸ ἀκριβές. Χρυσόκλαβον φόρεμα εἶναι τὸ ἔχον χρυσοῦς κλάβους, χρυσᾶ δῆλα δὴ κοσμήματα, τὸ χρυσοκέντητον. Ὅρα δ' ὅτι τὸ κοσμεῖν διὰ τοιούτων χρυσῶν κλάβων τὰ ὑφάσματα ἐλέγετο, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους χρυσοκλαβαρίζω, ὁ δὲ χρυσοκεντητὴς χρυσοκλαβάριος.

Συχνὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ κειμένῳ ἀναφέρεται τὸ *χυτὸν* τῆς μικρᾶς πύλης, τῆς Χαλκῆς τοῦ ἱεροῦ παλατίου (98,9· 159,9· 231,2· 547,16) τὸ αὐτὸ δὲ καὶ *χύτης* λέγεται ἐν 19,8 καὶ 254,8.

Τὸ χυτὸν τοῦτο ἐν μὲν τῇ μεταφράσει τῆς Bonnensis (σελ. 98) ἀποδίδεται διὰ τοῦ concameratio[1], ὑπὸ δὲ τοῦ Vogt διὰ τοῦ couloir. Οὔτε ὅμως καμάραν δηλοῖ τὸ χυτόν, διαστέλλεται μάλιστα αὐτῆς, πβ. εἰς τὴν ἔξω τοῦ χύτου τῆς Χαλκῆς καμάραν (19,8) ἀλλ' οὔτε καὶ διάδρομον.

Χυτὸν νῦν ἐν Σκύρῳ καὶ Ἰκαρίᾳ καλεῖται μονόρρυτον οἴκημα ἔχον ἁπλῆν ἐπικλινῆ στέγην[2], *κατάχυτον* δὲ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ νῦν ἐν Ἠπείρῳ ἡ λίαν ἐπικλινὴς στέγη. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι τὸ χυτὸν τοῦ Πορφυρογεννήτου[3].

Ὡς ἀνωτέρω ἐσημείωσα, ἐν 19,8 καὶ 254,8 ἀντὶ χυτοῦ, φέρεται *χύτου*, ὀρθῶς πιστεύω, ἀφ' οὗ νῦν ἐν Κρήτῃ *χύτης* καλεῖται τὸ ἐπικλινὲς μέρος.

Κατὰ τὸ βασιλικὸν στεφάνωμα, ὅταν ἐκ τῆς ἐκκλησίας οἱ ἐξελθόντες ἐπλησίαζον εἰς τὴν νυμφικὴν παστάδα, οἱ κράκται τῶν Πρασίνων καὶ τῶν Βενέτων ἔλεγον· «Κύριε, δι' ἡμᾶς ἐμετρίασας ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας τὴν ἔννομον συνάφειαν ὡς Θεὸς ἐπισφραγίζων» (380,11).

Ἐνταῦθα ὁ R. τὸ ἐμετρίασας μεταφράζει διὰ τοῦ nostri causa humilis fuisti, ὁ δὲ Vogt, ἐν τῇ ἐκδόσει του, pour nous vous êtes abaissé.

Πῶς ἐταπεινώθη ὁ Ἰησοῦς παραστὰς εἰς τὸν ἐν Κανᾷ γάμον δὲν νοῶ. Φρονῶ ὅτι ἄλλως ἑρμηνευτέον τὸ χωρίον. Τὸ μετριάζω κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους κατήντησε νὰ σημαίνῃ καὶ ἀστεΐζομαι[4] σημασία, ἣν καὶ σήμερον ἔχει τὸ ῥῆμα ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ, Καρπάθῳ καὶ Ζακύνθῳ. Ὁ Ἰησοῦς λοιπόν, ἐπισφραγίζων τὴν ἔννομον συνάφειαν, οὐ μόνον παρευρέθη εἰς τὸν γάμον, ἀλλὰ καὶ κατὰ παράδοξον τρόπον συμπεριεφέρθη, ἠστειεύθη, εἰπὼν νὰ πληρώσωσι τὰς ὑδρίας ὕδατος καὶ κατόπιν αὐτὸ εἰς οἶνον μεταβαλών.

Ἐν τῷ εὐκτηρίῳ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ, μεταξὺ

[1] Ἐν τῷ πίνακι σημειοῦται χυτός s. χυτῆς s. χύτος.

[2] Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, 6,41.

[3] Φ. Κουκουλέ, Περὶ τὴν Βυζαντινὴν οἰκίαν (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 12,94).

[4] Α. Κοραῆ, Ἄτακτα, 2,247.

ἄλλων ἀντικειμένων, ἀναφέρονται ἀποκείμενα καὶ «ραβδία ἀργυρᾶ, διάχρυσα μετὰ κατακλειδίων» (640,10). Ὁ Reiske τὸ μετὰ κατακλειδίων μεταφράζει cum vecticulis ὑπονοῶν ὅτι πρόκειται περὶ ραβδίων ἐχόντων τὸ σχῆμα †.

Νῦν κατακλείδια ἐν Σύμῃ, Λιβησίῳ τῆς Λυκίας καὶ Μυτιλήνῃ λέγονται οἱ ἁρμοὶ τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, κοινῶς κλειδώσεις. Ραβδία λοιπὸν μετὰ κατακλειδίων φαίνεται ὅτι ἦσαν ραβδία οὐχὶ μονοκόμματα, ἀλλὰ κατὰ διαστήματα κοχλιούμενα, οἷαι εἶναι νῦν αἱ ράβδοι τῶν ἀρχιερέων, φέροντα φυσικά, κόμβους κατὰ τὰς κοχλιώσεις.

Κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τοῦ Προφήτου Ἡλιού, ὁ παππίας ἵσταται εἰς τὰς ἀνατολικὰς πύλας τῆς Παναγίας τοῦ Φάρου, «μετὰ διαιταρίων βασταζόντων τὰ βασιλικὰ καὶ τῆς συγκλήτου διερχομένης ἐκεῖσε δίδωσιν ὁ πατριάρχης ἑνὶ ἑκάστῳ ἀνὰ βασιλικοῦ (114,19,21). Ὁ Leich, ἀφίνων ἀμετάφραστον τὴν λ. βασιλικά, γράφει basilica, ὁ δὲ Vogt μετ' ἐνδοιασμοῦ cierges imperiaux?

Ἡ γνώμη τοῦ Vogt φρονῶ ὅτι εἶναι ὀρθή. Τὰ βασιλικὰ ταῦτα ὡς «κηροὶ βασιλικοὶ» ἀναφέρονται ἐν 141,10 κατὰ τὴν ἐν τῇ παραμονῇ τῶν Φώτων λειτουργίᾳ ἐν τῷ ἐν τῷ παλατίῳ ναῷ τοῦ ἁγίου Στεφάνου ὅτε «οἱ πατρίκιοι ἵστανται κρατοῦντες κηροὺς βασιλικούς».

Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑπὸ τῶν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἀποσταλέντων πλοίων παραλαμβάνονται ὑφ' ἑκάστου *ἀναγοντιτέα χαλκᾶ* ιε΄ (677,7). Τὰ ἀνερμήνευτα μείναντα ἀναγοντιτέα, νομίζω ὅτι πρέπει ν' ἀναγνωσθῶσιν *ἀναγοκατάγοντα*, τὰ ὁποῖα ἐπὶ παρομοίας περιπτώσεως ἀναφέρονται *ἀλλαχοῦ* (672,9) *ἀναγοκατάγοντα* μετὰ τῶν ἱμανταρίων αὐτῶν κ΄. Τὰ χαλκᾶ ἀναγοκατάγοντα εἶναι ὄργανα, τροχιλίαι ἴσως, ὁ R. μεταφράζει cilonia, τὰ ὁποῖα διὰ σχοινίων (ἱμανταρίων) ἀνεβίβαζον ἢ κατεβίβαζον (ἀνάγοντα—κατάγοντα) ἱστία ἢ παρόμοιά τινα.

Περὶ τοῦ βασιλέως λέγεται, ὅτι «εἰσέρχεται εἰς τὸ παρατίκλιν (γρ. παρατύκλιν) καὶ ἀκούει τοῦ Εὐαγγελίου» (415,9).

Συχνὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ κειμένῳ (15,24· 537,14· 636,17 καὶ ἀλλαχοῦ) ἀναφέρεται τὸ κυκλίν, τὸ ὁποῖον δηλοῖ τὴν πρόθεσιν [1]. Ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ὑπῆρχον δύο μικρότεραι κόγχαι, τὰ ἄλλως παραβήματα, αὐτὰ δὲ εἶναι τὰ παρατύκλια, ἀντὶ παρακύκλια. Ὁ R., ἀφ' οὗ ἄλλα ᾔκασεν, ἔγραψε possit de παρακυκλὶν (γρ. παρακύκλιν) cogitari, προσέθηκεν ὅμως et id mimus probo (τόμ. 2,428).

Τὸ ὀρθὸν ὑπέδειξεν ὁ Σταμάτιος Ψάλτης [2] παραβαλὼν διὰ τὸν τύπον

---

[1] Jean Papadopoulos-Falier, Τὸ μουτατώριον τοῦ ἐν τῷ Ἑβδόμῳ ναοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, BCH, 70 (1946) 431.

[2] Σταματίου Ψάλτη, Γραμματικὰ ζητήματα ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι τῆς καθηγεσίας Κ. Κόντου, σ. 129,130.

παρατύκλιν, ἀντὶ παρακύκλιν, τὸ σημερινὸν ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης ἀνεμοτυκλῶ, ἀντὶ ἀνεμοκυκλῶ καὶ τὸ ἐν Ἀμφίσσῃ μιτύκλι, ἀντὶ ἡμικύκλι.

Κατὰ τὴν ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ ὑποδοχὴν τῶν ἐκ Ταρσοῦ πρέσβεων λέγεται ὅτι εἰς τὸν Χρυστοτρίκλινον «ἐκρεμάσθησαν τὰ δύο αὐγουστιακὰ στηθοκαράκαλα» (582,13).

Ὁ R., ἀγνοῶν τὴν σημασίαν τῆς λ. στηθοκαράκαλλον, μεταφράζει caracallæ aut cuculi pectorales καὶ ἐν τοῖς σχολίοις (2,867) capæ vel pænulæ pectorales, ἀπορῶν ὅμως διὰ τὴν σύνθεσιν τῆς λέξεως, δὲν ἐννοεῖ πῶς ἦτο δυνατὸν caracalla, ἡ ποδήρης ἐσθής, νὰ μὴ καλύπτῃ τὸ στῆθος.

Ἡ καρακάλλα κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐδήλου οὐ μόνον τὸ ποδῆρες ἱμάτιον, ἀλλὰ καὶ χιτῶνα, ὡς δεικνύει ἡ σημερινὴ χρῆσις, ἀφ' οὗ ἐν Σικίνῳ καρακάλλι λέγεται ὁ ἐσώτατος γυναικεῖος χιτών, ἐν Σίφνῳ δὲ ὑποκάμισον γυναικεῖον ἄνευ περιτραχηλίου, σχιστὸν ἔμπροσθεν [1].

Ἵνα λοιπὸν μὴ μένῃ ἀνοικτὸν τὸ κατὰ τὴν σχισμὴν μέρος καὶ μὴ φαίνωνται οἱ μαστοί, ἐκαλύπτετο τοῦτο διὰ πολυτελοῦς ὑφάσματος διήκοντος ἀπὸ τοῦ αὐχένος μέχρι τοῦ στομάχου. Τὸ ὕφασμα τοῦτο τὸ καλύπτον τοῦ καρακαλλίου τὸ περὶ τὸ στῆθος μέρος εἶναι τὸ στηθοκαράκαλλον.

Τὸ στηθοκαράκαλλον τοῦτο ἐφορεῖτο ὑπὸ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων μέχρι καὶ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καλούμενον ἐν Χίῳ μὲν στηθόπαννο ἢ στομαχόπαννο [2], ἐν Σφακίοις Κρήτης στηθομάντηλο, *στηθοπάννι* ἐν Θήρᾳ, Θράκῃ καὶ Λακωνικῇ, *στομαχικὸ* δὲ ἐν Τήνῳ, Κύθνῳ καὶ Ἄνδρῳ [3], ἐν ᾗ τελευταίᾳ νήσῳ, ὡς καὶ ἐν Χίῳ, ἦτο χρυσοΰφαντον ἐστολισμένον μὲ μαργαρίτας. Δι' αὐτὸ ἐν τῷ ἐπυλλίῳ Καλλιμάχῳ καὶ Χρυσορρόῃ ἀναφέρεται «καὶ τὸ καρακάλλιν τὸ λαμπρὸν τὸ μεμαργαρωμένον».

Τελουμένου τοῦ λαχανικοῦ ἱπποδρομίου ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις τῆς πόλεως (11 Μαΐου) οἱ κράκται, οἱονεὶ ἀποτεινόμενοι πρὸς τὸν μέλλοντα ἡνίοχον, ἀνεφώνουν «*προτόνου* καὶ νικᾷς» (351,4). Τοῦτο ὁ Leich μεταφράζει superior sis et victor, ὁ Vogt ἐν τῇ ἐκδόσει του (τόμ. 2,152) τοῦ κειμένου prenez force et vous serez vainquer. Ὁ Gabr. Millet, μετ' ἐπιφυλάξεως προτείνων τὴν διόρθωσιν τοῦ προτόνου εἰς προτείνου [4], μεταφράζει «en avant et victoire».

Ὡς μᾶς παραδίδει ὁ Χρυσόστομος (PG, 62,272) ὁ παιδοτρίβης συνίστα

---

[1] Φ. Κουκουλέ, Ἐτυμολογικὰ ἐν Ἀθηνᾶς, 35,193.

[2] Α. Πασπάτη, Τὸ Χιακὸν γλωσσάριον, σ. 338,339. Πβ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἄτακτα, 4,550.

[3] Δ. Πασχάλη, Ἀνδριακὸν γλωσσάριον, 110.

[4] G. Millet, Les noms des auriges dans les acclamations de l'Hippodrome (Recueil Kondakov, 1926, σ. 287).

εἰς τὸν ποδοτριβούμενον, ἂν ἤθελε ν' ἀνδειχθῇ νικητὴς κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ δρόμου, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπικτείνῃ ἑαυτὸν πρὸς τὰ ἔμπροσθεν καὶ νὰ ἐκτείνῃ τὰς χεῖρας. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἡνίοχοι, ὡς ἄλλωστε καὶ ἐκ τῶν εἰκόνων φαίνεται, ἵνα τὸ ἅρμα των τρέξῃ ταχύτερον, ἔπρεπε, κλίνοντες πολὺ πρὸς τὰ ἐμπρός, νὰ μαστίζωσι τοὺς ἵππους των. Περὶ τούτου πρόκειται ἐνταῦθα[1]. Τὸ προτόνου λοιπὸν καὶ νικᾷς σημαίνει κλίνε πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἀσφαλῶς θὰ νικήσῃς. Ἐπιτυχὴς λοιπὸν ἡ ἀνάγνωσις προτείνου, ἀντὶ προτόνου.

Κατὰ τὸ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπίσημον γεῦμα κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων λέγει ὁ Φιλόθεος (742,1 ἑξ.) ὅτι ἐκαλοῦντο δέκα ἄρχοντες καὶ δύο Βούλγαροι καὶ προσθέτει· «*προκισεύειν* δὲ αὐτοὺς στοιχηδὸν κατὰ τάξιν τῆς ἑκάστου ἀξίας».

Τὸ χωρίον ὁ R. μεταφράζει· procedunt autem unus post alterum secundum ordinem suæ quisquis dignitatis.

Τὸ προκισεύειν σχετιζόμενον μὲ τὸ Λατινικὸν ῥῆμα citare, σημαίνει ἐνταῦθα προσκαλεῖν, τὸ δὲ ὅλον χωρίον ἑρμηνευτέον ὡς ἑξῆς· ὁ ἀρτικλίνης πρέπει νὰ καλῇ τοὺς προσκεκλημένους καὶ στοιχηδὸν νὰ τοὺς τοποθετῇ, ἀναλόγως τοῦ ἀξιώματος ἑκάστου. Ὅτι οὕτω νοητέον τὸ κισεύειν, φαίνεται καὶ ἐκ χωρίου Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου· τοῦ λόγου δῆλα δὴ ὄντος περὶ ὑποδοχῆς Πέρσου πρεσβευτοῦ, λέγεται ὅτι ὁ μαγίστρος «*κιτεύει* οὕτως· κληθήτω Ἰέσδεκος ὁ πρέσβυς Χοσρόου τοῦ βασιλέως Περσῶν» (405,11). Ἐν τῷ αὐτῷ κειμένῳ ἡ πρόσκλησις λέγεται κιτατίων (citatio) (405,14,22).

Ὅτι δὲ καλούμενοι ἐλάμβανον θέσιν οἱ ἄρχοντες κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα, δηλοῦται ἐξ ἑτέρου χωρίου τοῦ Φιλοθέου, ἔνθα οὗτος, περιγράφων τὸ κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου ἐν τοῖς ἀνακτόροις γεῦμα, λέγει ὅτι τοὺς προσκεκλημένους ὁ ἀρτικλίνης ἔπρεπεν «εἰσάγειν αὐτοὺς καὶ ἐξάγειν *ἐν τῇ κλήσει* μετὰ τῶν οἰκείων σκαραμαγγίων» (762,21).

Κατὰ τὴν ἐν τοῖς ἀνακτόροις προαγωγὴν ῥαίκτωρος ὁ βασιλεὺς ἐνεχείριζεν εἰς τὸν προαγόμενον ἱμάτιον λεγόμενον ῥαικτωρίκιον, ὅπερ, πλὴν ἄλλων, εἶχεν ἀκρομάνικα χρυσοῦφαντα μὲ χρυσοϋφάντους ὄρνας, ἤτοι κατὰ τὰ ἄκρα ταινίας, καὶ προσθέτει τὸ κείμενον ὅτι τὸ ἱμάτιον τοῦτο «γονάτεια (γρ. γονάτια) δὲ οὐκ ἔχει» (528,19).

Τὰ γονάτια ὁ R. μεταφράζει διὰ τοῦ genualia, ἤτοι γονατοδέσμους. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τούτου ἐνταῦθα.

Ἡ λ. γονάτιον σημαίνει ἀντικείμενον ἔχον τὸ σχῆμα κεκαμμένου γόνατος (γονατίου), ἑπομένως γωνιῶδες. Ἡ λέξις σῳζομένη καὶ σήμερον ὡς *γονάτ'* παρὰ Ποντίοις, σημαίνει ὅ,τι καὶ ὁ ἀρχαῖος γνώμων, ἤτοι ἐργαλεῖον

[1] Φ. Κουκουλέ, Ἀγῶνες, ἀγωνίσματα καὶ ἀγωνιστικὰ παίγνια κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 13,91).

σιδηροῦν ἔχον σχῆμα γωνίας πρὸς μέτρησιν τῶν γωνιῶν[1]. Κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς δὲ χρόνους καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων ὕννις τοῦ ἀρότρου, τὸ σημερινὸν δῆλα δὴ ὑννί, ἐλέγετο *γονάτιον»*. Τὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ λοιπὸν κειμένῳ ἀναφερόμενα γονάτια εἶναι σχέδια γωνιώδη εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ φορέματος ἐνυφαινόμενα ἢ κεντούμενα, ἢ τεμάχια ὑφάσματος ἐπιρραπτόμενα ἐπὶ τοῦ μέρους τοῦ φορέματος τοῦ καλύπτοντος τὰ γόνατα, τὰ καὶ γονάτια καλούμενα, ὡς δεικνύει καὶ ὁ πληθυντικὸς ἀριθμός.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

[1] Πρόκλου, Εἰς Ἡσιόδου Ἔργα καὶ Ἡμέρας, 2. Ι. Τζέτζη, Εἰς Ἔργα καὶ Ἡμέρας, 425.

ΟΙ ΣΤΥΛΙΤΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΝ ΤΕΧΝΗΝ

Κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς μελέτης μου περὶ τῆς Εὐλογίας τοῦ Ἁγίου Συμεὼν τοῦ Θαυμαστορείτου, τῆς δημοσιευθείσης εἰς τὸν προηγούμενον τόμον τῆς Ἐπετηρίδος ταύτης[1], μοῦ ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ ἐξετάσω λεπτομερέστερον τὰς εἰκόνας τῶν στυλιτῶν εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν ἐκείνην μοῦ ἐγεννήθησαν πολλὰ προβλήματα: Ποία ἦτο ἡ πραγματικὴ μορφὴ τοῦ στυλίτου καὶ πῶς τὴν διεμόρφωσεν ἡ βυζαντινὴ τέχνη; Τί παρέλαβεν ἐκ τῆς πραγματικότητος ἡ οὕτω διαμορφωθεῖσα παράστασις τοῦ στυλίτου; Ποῖοι λόγοι συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς παραδόξου καὶ μὲ ἰσχυρὰν σχηματοποίησιν βυζαντινῆς εἰκόνος τοῦ στυλίτου;

Τῶν προβλημάτων τούτων καὶ ἄλλων ἀκόμη ἐζήτησα τήν, κατὰ τὸ δυνα-

[1] Ἐπετηρὶς Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 18,1948, σ. 79 κ.ἑξ. Τὸ ἄρθρον μου ἐκεῖνο ἐγράφη κατὰ τὴν περίοδον τῆς Κατοχῆς, ὁπότε αἱ βιβλιοθῆκαι τῶν ξένων ἀρχαιολογικῶν σχολῶν δέν μου ἦσαν προσιταί. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν ἠδυνήθην νὰ λάβω ὑπ' ὄψιν μου ὡρισμένας μελέτας, τῶν ὁποίων τὴν ὕπαρξιν ἐγνώριζον. Μεταξὺ αὐτῶν σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ τοῦ J. Lassus, Images de stylites, ἐν Bulletin d'Etudes Orientales de l'Institut Français de Damas, 2,1932,68 κ.ἑξ. Ἐκεῖ δημοσιεύονται μερικαὶ Εὐλογίαι τοῦ Ἁγ. Συμεὼν Θαυμαστορείτου, ἀνάλογοι πρὸς τὴν ἡμετέραν, ὄχι ὅμως ἐντελῶς ὅμοιαι. Εἰς τὴν κάπως πλησιεστέραν ἐξ αὐτῶν (Lassus, Ἔνθ' ἀν. σ. 69 καὶ πίν. XVIII. 1. Ἐπίσης καὶ παρὰ A. Grabar, Martyrium, Paris, 1946, Λεύκωμα, πίν. LXIII. 1), ὅπως καὶ εἰς ἄλλας (Lassus, Ἔνθ' ἀν. πίν. XVIII. 2,3), εἰκονίζονται ἑκατέρωθεν τοῦ στύλου αἱ δύο μετὰ φωτοστεφάνου μορφαὶ (Κόνων καὶ Μάρθα), χωρὶς ὅμως ἐπιγραφάς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ τὰς ταυτίσῃ ὁ Lassus. Τὴν ποικιλίαν τῶν παραστάσεων γύρω ἀπὸ τὸν στυλίτην, τὴν παρατηρουμένην εἰς τὰς Εὐλογίας αὐτάς, ὁ Lassus (Ἔνθ' ἀν. 82) ἑρμηνεύει πολὺ ὀρθῶς ἀπὸ τὴν ἀντιγραφὴν διαφόρων ἐπεισοδίων ἐκ σειρᾶς τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκόσμουν, φαίνεται, τὰς ἐκκλησίας τῆς Μονῆς τοῦ Θαυμαστοῦ Ὄρους καὶ παρίσταναν τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα τοῦ Συμεὼν Θαυμαστορείτου. Μίαν ἄλλην Εὐλογίαν τοῦ Συμεών, ἀρκετὰ ὅμως διάφορον, εὑρισκομένην εἰς τὸ Bobbio τῆς Ἰταλίας, ἀναδημοσιεύει ἐκ τῆς Rivista di Archeologia Cristiana, 4,1927, ὁ Grabar, Ἔνθ' ἀν. πίν. LXIII. 2. Τέλος ὁ πατ. R. Mouterde, Nouvelles images de stylites, ἐν Miscellanea Guillaume de Jerphanion, Roma, 1947 (=Orientalia cristiana periodica, XII), I,245 κ.ἑξ. ὅπου καὶ ὅλη ἡ νεωτέρα σχετικὴ βιβλιογραφία, ἐδημοσίευσε τρεῖς ἄλλας Εὐλογίας ὁμοίας πρὸς τὴν ὑφ' ἡμῶν μελετηθεῖσαν, ἀλλ' ὄχι ἀπαραλλάκτους. Ἡ ἐπὶ τῆς μιᾶς αὐτῶν ἀκεραία σωζομένη ἐπιγραφή, πλησίον τῆς ἀριστερὰ τοῦ στύλου μορφῆς: ΚΟΝΩΝ, ἀποδεικνύει τὴν ἡμετέραν συμπλήρωσιν, καθὼς καὶ τὸν ταυτισμόν, ἀπολύτως ἀκριβῆ.

τόν, ἐπίλυσιν. Τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης μου αὐτῆς ἐκθέτω ἐνταῦθα.

Εἶναι ἀνάγκη κατὰ πρῶτον νὰ ἴδωμεν ποία ἦτο εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ μορφὴ τοῦ στυλίτου, τοῦ διερχομένου τὴν σκληροτάτην ἀσκητικήν του ζωὴν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ κίονος.

Ὅ,τι περὶ τῆς ζωῆς τῶν στυλιτῶν εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν βιογραφιῶν των καὶ ἐξ ἄλλων γραπτῶν πηγῶν, τὸ συνεκέντρωσεν εὐτυχῶς ὁ πατ. Ἱππόλυτος Delehaye εἰς τὸ βιβλίον του περὶ τῶν στυλιτῶν ἁγίων[1]. Ἐκ τῆς ἐναργεστάτης ἐκείνης εἰκόνος παραλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅ,τι ἐνδιαφέρει τὴν ἡμετέραν ἔρευναν.

Οἱ κίονες τῶν στυλιτῶν, σχεδὸν κατὰ κανόνα, δὲν ἀνῆκον εἰς ἀρχαῖα κτήρια, ἀλλ' ἐστήνοντο εἰδικῶς δι' αὐτούς[2]. Ὁ κίων τοῦ στυλίτου ἵστατο συνήθως ἐπὶ εὐρείας κτιστῆς ἐξέδρας μὲ μικρὰν κτιστὴν κλίμακα ἀναβάσεως εἰς αὐτήν[3]. Τοῦτο βεβαίως δὲν συνέβαινεν ὅταν ἡ βάσις τοῦ κίονος ἦτο λαξευμένη εἰς τὸν βράχον[4]. Ὁ κίων συνήθως δὲν ἦτο μονόλιθος, ἀλλ' ἀπετελεῖτο ἐκ σπονδύλων. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ὕψος του, αἱ ἐκ τῶν κειμένων ἐνδείξεις

[1] H. Delehaye, Les saints stylites, Bruxelles, 1923, σελ. CXLIV κ.ἑξ.

[2] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. σ. 154,158. Μόνον διὰ τὸν Ἅγ. Ἀλύπιον ἀναφέρεται εἰς τὴν βιογραφίαν του ὅτι ἀνέβη ἐπὶ κίονος, ἱσταμένου ἐπὶ ἀρχαίου εἰδωλολατρικοῦ τάφου καὶ φέροντος ἄνω *«ταυρολέοντα»*, τὸν ὁποῖον ὁ Ἅγιος κατεκρήμνισε μὲ λοστὸν καὶ κατέλαβε τὴν θέσιν του. Τὸν *«ταυρολέοντα»* ὁ π. Delehaye, Ἔνθ' ἀν. LXXXIII, ἑρμηνεύει ὡς «φανταστικὸν ζῷον, κατὰ τὸ ἥμισυ ταῦρον καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ λέοντα». Νομίζω πολὺ πιθανώτερον ὅτι πρόκειται περὶ συμπλέγματος λέοντος καταβάλλοντος ταῦρον. Τοιαῦτα συμπλέγματα ἐπὶ ἑλληνιστικῶν ἰδίως τάφων τῆς Μ. Ἀσίας εἶναι, ὡς γνωστόν, συνηθέστατα. Πρὸς τὸν «ταυρολέοντα» τοῦ κειμένου τούτου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σχετίσωμεν τὸ περίφημον ἀνάκτορον τοῦ Βουκολέοντος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διότι ἐκεῖ, ὅπως βλέπομεν εἰς μίαν μικρογραφίαν τοῦ ἐν Μαδρίτῃ κώδικος τοῦ Σκυλίτζη, ἀπεικόνισις παρὰ L. de Beylié, L'habitation byzantine, Grenoble - Paris, 1902, σ. 135, ὑπῆρχον εἰς τὴν πρόσοψίν του δύο χωριστὰ ἀγάλματα λέοντος καὶ βοός, ἱστάμενα ἐπὶ ἰδίας βάσεως ἕκαστον. Ὡς ἄλλο παράδειγμα στυλίτου ἐπὶ ἀρχαίου κτηρίου θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὁ διαμείνας ἐπὶ τῶν κιόνων τοῦ Ὀλυμπιείου εἰς τὰς Ἀθήνας. Περὶ τούτου βλ. κατωτέρω.

[3] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CLII, CLIV.

[4] Ἡ λαξευτὴ βάσις τοῦ κίονος τοῦ Ἁγ. Συμεὼν σῴζεται, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν μονήν του (Καλὰτ Σιμάν). Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CXLIX κ.ἑξ. Βλ. καὶ G. de Jerphanion La voix des monuments, Nouv. série, Roma-Paris, 1938,128 κ.ἑξ. πίν. XXIV. 2. Βλ. ὁμοίως D. Krenker ἐν Jahrb. des deutsch. archäol. Instituts, 49,1934, σ. 66, εἰκ. 4. Ἐπίσης σῴζεται ἡ λαξευτὴ βάσις τοῦ κίονος τοῦ Ἁγ. Συμεὼν Θαυμαστορείτου εἰς τὰ ἐρείπια τῆς ἐγγὺς τῆς Ἀντιοχείας Μονῆς τοῦ Θαυμαστοῦ Ὄρους. Βλ. Grabar, Martyrium, I, σ. 603, εἰκ. 55 καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν εἰς τὴν σ. 119, σημ. 1. Πρβ. καὶ Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CXLVI.

δὲν εἶναι πολὺ σαφεῖς. Φαίνεται ὅμως ὅτι συνήθως οἱ κίονες ἦσαν μᾶλλον χαμηλοί, ἐνίοτε μάλιστα πολὺ χαμηλοί[1]. Ἐξαίρεσιν ἴσως ἀπετέλει ὁ τελευταῖος κίων, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέβη ὁ Ἅγ. Συμεών, ἔχων, κατὰ τὰ κείμενα, τὸ ἀπίθανον ὕψος τῶν 16 - 18 μέτρων[2].

Ὁμοίως ἀσαφεῖς εἶναι αἱ ἐνδείξεις τῶν κειμένων καὶ διὰ τὰ κιονόκρανα. Εἰς τὸν βίον τοῦ στυλίτου Ἁγ. Λουκᾶ γίνεται λόγος περὶ «κεφαλίδος τοῦ κίονος»[3]. Νομίζω βέβαιον ὅτι δὲν πρόκειται περὶ κιονοκράνου, ἀλλὰ περὶ εὐρείας πλακός, τοποθετημένης εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ κίονος. Ὅτι ἐκεῖ ἐχρειάζετο εὐρεῖα σχετικῶς ἐπιφάνεια εἶναι βέβαιον, διότι καὶ μικρὸς οἰκίσκος ὑπῆρχεν ἐκεῖ, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀναφέρονται δὲ εἰς τὰς βιογραφίας τῶν στυλιτῶν καὶ περιστατικά, κατὰ τὰ ὁποῖα οὗτοι ἐδέχοντο ἐκεῖ καὶ ἐπισκέπτας καὶ ἀσθενοῦντες κατεκλίνοντο[4]. Ἀλλὰ ἡ ἐπιφάνεια συνήθους κιονοκράνου, ὁσονδήποτε μεγάλου, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ τὰς ἐκεῖ ἀπαιτουμένας εὐρείας διαστάσεις. Διὰ τοῦτο ἡ «κεφαλὶς τοῦ κίονος» πρέπει, νομίζω, νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς εὐρεῖα πλάξ, προσηλωμένη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ κίονος. Κατὰ ταῦτα ἡ γνώμη τοῦ π. Delehaye, ὁμιλοῦντος περὶ κιονοκράνου ἢ περὶ ἀρκετὰ πλατέος ἄβακος[5], εἶναι, νομίζω, ἀκριβεστέρα κατὰ τὸ δεύτερον μόνον ἥμισυ αὐτῆς. Εἰς μερικὰ ἄλλωστε συριακὰ ἀνάγλυφα στυλιτῶν[6] καθὼς καὶ εἰς μερικὰς Εὐλογίας τοῦ Ἁγ. Συμεὼν Θαυμαστορείτου[7] εἰκονίζεται, κατὰ τρόπον παραδόξως ρεαλιστικόν, ἡ πλὰξ εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κίονος, ἡ ἐπέχουσα τὴν θέσιν κιονοκράνου.

Ἡ πλάξ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἵστατο ὁ στυλίτης, ἔφερε γύρω περίφραγμα, προστατεῦον αὐτὸν ἀπὸ τῆς πτώσεως. Τοῦτο ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ κάγκελλα ξύλινα ἢ σιδηρᾶ, ἄλλοτε δὲ ἦτο κατεσκευασμένον ἐκ σανί-

---

[1] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CLIII κ.ἑξ.

[2] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CLXXI. Κατὰ τὸν Θεοδώρητον, ὁ τελευταῖος κίων εἶχε ὕψος 36 πήχεων, κατὰ δὲ τὸν συριακὸν βίον, 40. Delehaye, XXVII κ.ἑξ. CL. Ὁ de Vogué καὶ ἄλλοι ἐπεχείρησαν νὰ ὑπολογίσουν τὸ ὕψος του ἐκ τῆς ὑπαρχούσης βάσεως καὶ τοῦ σῳζομένου τμήματος σπονδύλου. Οἱ ὑπολογισμοὶ ὅμως αὐτοὶ δὲν φαίνονται πολὺ πιθανοί, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Delehaye, CLXXI, διότι ὁ κίων δὲν εὑρίσκετο εἰς οἰκοδόμημα, ὥστε νὰ ὑπάγεται εἰς τοὺς γνωστοὺς κανόνας ἀναλογιῶν. Τὸ ὕψος τῶν 18 μ. ἔχει ἐπίσης ὁ κίων μετὰ τῆς βάσεως καὶ τοῦ κιονοκράνου εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Krenker, κατὰ σχέδιον τοῦ H. Giesemann, ἐν Jahrb. des deutsch. archäol. Instituts, 49,1934, σ. 68, εἰκ. 7. Τὸ βιβλίον τοῦ D. Krenker, Die Wallfahrtskirche des Symeon stylites in Kal'at Sim'an, 1939, δὲν ἠδυνήθην νὲ ἴδω.

[3] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. σ. 209,4.

[4] Αὐτόθι, σ. CLV.

[5] Αὐτόθι, σ. CLV.

[6] Lassus, Ἔνθ' ἀν. πίν. XXI, XXII.

[7] Lassus, Ἔνθ' ἀν. πίν. XXVIII. 1,3. Πρβ. καὶ Grabar, Ἔνθ' ἀν. Λεύκωμα, πίν. LXIII. 1.

δων[1]. Συνήθως αἱ τρεῖς πλευραὶ τοῦ περιφράγματος, ἰδίως ὅταν τοῦτο ἦτο ἐκ σανίδων, ὑψοῦντο ἀρκετὰ καὶ ἐκαλύπτοντο ἄνω μὲ σανίδας ἢ μὲ τένταν, ἐνίοτε δερματίνην, τὴν ὑπὸ τοῦ βιογράφου τοῦ Συμεὼν Θαυμαστορείτου ὀνομαζομένην «καμασίνην μηλωτήν»[2]. Τὸ ξύλινον τοῦτο κατασκεύασμα, τὸ καλυπτόμενον μὲ τένταν καὶ μὲ ἀνοικτὴν τὴν μίαν πλευράν, ἀπετέλει μικρὸν οἰκίσκον, προστατεύοντα κἄπως τὸν στυλίτην[3]. Ἐπειδὴ ὅμως εἰς τὰς βιογραφίας τῶν στυλιτῶν ἀναφέρονται καὶ ξύλινα ἢ σιδηρᾶ κάγκελλα[4], δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ταῦτα εὑρίσκοντο πρὸ τῆς ἀνοικτῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκίσκου, προστατεύοντα τὸν στυλίτην ἀπὸ τῆς πτώσεως. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς πλακὸς ἦσαν ἐμπεπηγμένοι, ἴσως ὄχι πάντοτε, σταυροί[5]. Ἡ ἀνάβασις τέλος πρὸς τὸν στυλίτην καὶ γενικῶς ἡ ἐπικοινωνία τῶν μαθητῶν του καὶ τῶν ἐπισκεπτῶν μὲ αὐτὸν ἐγίνετο διὰ κινητῆς ξυλίνης κλίμακος. Αὕτη ὅμως δὲν εὑρίσκετο μονίμως ἐκεῖ, ἀλλ' ἐτοποθετεῖτο ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ στυλίτου, κατόπιν ἐντολῆς του[6].

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς αὐτὸν τὸν στυλίτην. Τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ζωῆς τῶν στυλιτῶν, τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέρως μᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα, εἶναι ὅτι τὸ πλεῖστον τῆς ἐπὶ τοῦ κίονος παραμονῆς των, ἐκτεινομένης πολλάκις εἰς ἀρκετὰς δεκάδας ἐτῶν, οὗτοι ἵσταντο ὄρθιοι καὶ μόνον εἰς περίπτωσιν ἀσθενείας κατεκλίνοντο. Τοῦτο ρητῶς καὶ ὁμοφώνως μαρτυροῦσιν οἱ βιογράφοι ὅλων τῶν γνωστῶν μεγάλων στυλιτῶν[7]. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ κατὰ

---

[1] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CLVI κ.ἑξ.

[2] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CLVII κ.ἑξ.

[3] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CLVIII κ.ἑξ. Τοιοῦτος οἰκίσκος, κτιστὸς ὅμως, ἐσῴζετο μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ συνδέοντος δύο κίονας τοῦ Ὀλυμπιείου εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐκεῖ, κατὰ τὴν παράδοσιν, εἶχε διαμείνει χριστιανὸς στυλίτης, τὸν ὁποῖον διεδέχθη Τοῦρκος χότζας. Βλ. Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, II,293. Μία τῶν παλαιοτέρων καὶ τῶν μᾶλλον εὐκρινῶν ἀπεικονίσεων, τῶν εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον γνωστῶν, τοῦ οἰκίσκου τούτου εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν σχεδίων τῶν ἐκτελεσθέντων κατ' ἐντολὴν τοῦ μαρκησίου de Nointel, ὅτε ἐπεσκέφθη οὗτος, κατὰ τὸ 1674, τὰς Ἀθήνας, τὰ ὁποῖα ἀβασίμως θεωροῦνται ὡς ἔργα τοῦ J. Carrey. Βλ. H. Omont, Athènes au XVIIe siècle, Paris, 1898, πίν. XXII. Περὶ τοῦ οἰκίσκου βλ. καὶ Εὑρετήριον τῶν Μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Τεῦχ. Γ', Α. Ὀρλάνδου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς πεδιάδος Ἀθηνῶν κ.λ.π. Ἀθῆναι, 1933, σ. 150, ἀριθ. 7, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, εἰς τὴν ὁποίαν δέον νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Omont.

[4] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CLVIII καὶ 268,30.

[5] Βλ. Α. Ξυγγόπουλον εἰς τὴν Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 18,1948,83.

[6] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CLIII κ.ἑξ. Πρβ. καὶ τὰ συριακὰ ἀνάγλυφα καὶ τὰς Εὐλογίας παρὰ Lassus, Ἔνθ' ἀν. πίν. XVIII. 3, XXI, XXII.

[7] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CLXVIII. Εἰς τὰς βιογραφίας τῶν στυλιτῶν ὑπάρχουν πλεῖστα χωρία ἀποδεικνύοντα τοῦτο. Ἀναφέρω, ὡς λίαν χαρακτηριστικόν, ἓν ἐκ τοῦ 3ου βίου τοῦ Δανιὴλ στυλίτου. Ὁ Γελάνιος, ἰδιοκτήτης τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον

τὸν ὀλιγόωρον ὕπνον των ἵσταντο ὄρθιοι, στηριζόμενοι εἰς τὸ πρὸ τοῦ οἰκίσκου των κάγκελλον [1]. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἔνδυμα τῶν στυλιτῶν, οὐδεμίαν ἔχομεν σαφῆ μαρτυρίαν ἀπὸ τὰ κείμενα. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ περισσότεροι τοὐλάχιστον τῶν στυλιτῶν ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὅπως γενικῶς οἱ ἀσκηταὶ τῆς Ἀνατολῆς, τὸ κοκούλλιον, μάλλινον ἢ δερμάτινον, περὶ τοῦ ὁποίου ἔκαμον ἤδη μακρὸν λόγον εἰς τὴν προηγουμένην μελέτην μου [2].

Αὐτὴ ἦτο, εἰς ἁδρὰς γραμμάς, ἡ πραγματικὴ εἰκὼν τοῦ κίονος καὶ τοῦ ἐπ᾽ αὐτοῦ ἱσταμένου στυλίτου, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἁγιολογικὰ κείμενα.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς μορφῆς τοῦ στυλίτου, ὅπως ἀπεδόθη αὕτη ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς τέχνης ἀπὸ τῶν προεικονομαχικῶν χρόνων μέχρι τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς Τουρκοκρατίας.

Μὲ βάσιν τὰς πολυαρίθμους ὑπαρχούσας παραστάσεις, δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν τὸν ἑξῆς γενικὸν τύπον:

Ὁ στῦλος δὲν διαφέρει διόλου ἀπὸ τοὺς συνήθεις κίονας τῶν οἰκοδομημάτων. Ἔχει χαμηλὴν βάσιν μὲ σπείρας καὶ φέρει ἄνω κιονόκρανον μὲ πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησιν. Ὁ κορμὸς τοῦ κίονος, συνήθως κυλινδρικός, σπανιώτερον τετράπλευρος, παρίσταται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ χρωματιστοῦ μαρμάρου μὲ φλέβας, κἄποτε δὲ φέρει καὶ δακτυλίους, κατ᾽ ἀπομίμησιν τῶν χαλκίνων, μὲ τοὺς ὁποίους ἐκοσμοῦντο οἱ κίονες τῶν μεγάλων καὶ πολυτελῶν ἐκκλησιῶν [3]. Εἰς παραστάσεις μεταγενεστέρων χρόνων ὁ στῦλος εἰκονίζεται

εἶχεν ἀνεγερθῆ, ἄνευ τῆς ἀδείας του, ὁ κίων, ἀναγκάσας τὸν στυλίτην νὰ κατέλθῃ ἐξ αὐτοῦ, μετενόησεν, ὅταν κατὰ τὴν κάθοδον εἶδε «*πόδας ἐκείνους* (τοῦ Δανιὴλ) *ὡς ἑτέρους κίονας, οὓς αἱ παννύχιοι στάσεις καὶ πανημέριοι οἰδοῦντας καὶ ἡλκωμένους καὶ τραυμάτων πλήρεις ἐδείκνυον*». Delehaye, Ἔνθ᾽ ἀν. 118 20-22.

[1] Delehaye, Ἔνθ᾽ ἀν. CLXX.

[2] Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 18,1948,84 κ.ἑξ. Κουκούλλιον φέρουν καὶ δύο μοναχοὶ παρὰ τὸν κίονα τοῦ στυλίτου ἐπὶ μιᾶς Εὐλογίας τοῦ Συμεὼν Θαυμαστορείτου. Lassus, Ἔνθ᾽ ἀν. πίν. XVIII. 2.

[3] Ἐξαιρετικὸν ὅλως παράδειγμα εἶναι ὁ κίων τοῦ Συμεὼν εἰς τὸν κώδ. 14 τῆς ἁγιορειτικῆς Μονῆς Ἐσφιγμένου, ὅπου οὗτος φαίνεται ἀποτελούμενος ἐκ τεσσάρων μεταλλικῶν ἐλασμάτων συμπλεκομενων κατὰ τὸ μέσον εἰς κόμβον. H. Brockhaus, Die Kunst in den Athos-Klöstern, Leipzig, 1891, πίν. 26. Ὁ ζωγράφος ἀπομιμεῖται κιονίσκους εὑρισκομένους εἰς τέμπλα, ἀνάγλυφα θωράκια κ.λ.π. Βλ. G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910, πίν. 44. 2,45. 3. Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, 1,1935, σ. 30,31. 2,1936, σ. 23,35 κ.ἄ. G. Sclumberger, Nicephore Phocas, 271. Τὰ γλυπτὰ ἐξ ἄλλου ταῦτα φαίνονται ἀντιγράφοντα πραγματικὰ μετάλλινα ἀντικείμενα, μανουάλια κ.λ.π., τῶν ὁποίων ἰδέαν μᾶς δίδει τὸ ξύλινον μανουάλιον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου: Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, 2α ἔκδ. Ἀθῆναι, 1931, σ. 65, εἰκ. 30. Τοὺς πλεκτοὺς αὐτοὺς κίονας ἀπεικονίζουν συνήθως οἱ βυζαντινοὶ ζωγράφοι εἰς τοὺς κανόνας ἀντιστοιχίας τῶν Εὐαγγελίων. Βλ. προχείρως J. Ebersolt, La miniature hyzantine, Paris, 1926, πίν. XVII. 2.

ἐνίοτε κτιστός, μὲ ὀρθογωνίους λιθίνους δόμους (εἰκ. 2). Τέλος, ὄχι σπανίως, οἱ κίονες ἔχουν εἰς τὸ κάτω μέρος θύραν εἰσόδου, ἐνίοτε δὲ καὶ παράθυρα κατὰ τὸ ὕψος, ὡς νὰ ὑπῆρχεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κλῖμαξ ὁδηγοῦσα εἰς τὴν κορυφήν των [1]. Ὁ κίων τοῦ ὁποίου τὸ ὕψος δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν μόνον ὅταν παρ᾽ αὐτὸν εἰκονίζονται πρόσωπα, εἶναι συνήθως χαμηλός, ὀλίγον ὑπερέχων τοῦ ἀναστήματος ἀνθρώπου. Ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου τέλος παρίσταται, ὄχι ὅμως πάντοτε, τὸ περίφραγμα, εἴτε ἀποτελούμενον ἀπὸ κάγκελλα εἴτε συμπαγές, ξύλινον ἢ κτιστόν, ὁπότε φέρει συνήθως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του διακόσμησιν.

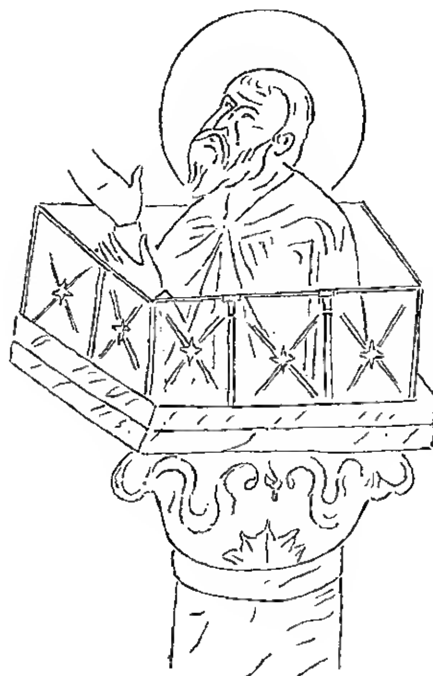
Ἂν συγκρίνῃ τις τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ κίονος πρὸς τὴν πραγματικήν, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἐσκιαγραφήσαμεν μὲ βάσιν τὰ κείμενα, θὰ πεισθῇ ὅτι μεταξὺ τῶν ἐπὶ τῶν μνημείων παραστάσεων καὶ τῆς πραγματικότητος ἐλαχίστη σχέσις ὑπάρχει. Οἱ κίονες εἰς τὰς εἰκόνας εἶναι σχεδὸν φανταστικοί, ἀντιγράφοντες ὄχι τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα. Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων, ἰδιαιτέρως δέ, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἀπὸ τοὺς ὑψηλοὺς στήλους, τοὺς φέροντας προτομὰς αὐτοκρατόρων κ.λ.π. ἐλήφθη τὸ πρότυπον τοῦ κορμοῦ ἐκ χρωματιστοῦ μαρμάρου, τῆς βάσεως μὲ τὰς σπείρας καὶ τοῦ κιονοκράνου μὲ τὴν πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησιν. Ἐπίσης ἐκ τῶν μεγάλων θριαμβευτικῶν στηλῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκόσμουν τὰς πλατείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλων μεγάλων πόλεων, ἀντεγράφησαν ἀναμφιβόλως αἱ θύραι εἰσόδου καὶ τὰ στενὰ καθ᾽ ὕψος παράθυρα, τὰ φωτίζοντα ἐκεῖ τὴν μέχρι τῆς κορυφῆς ὁδηγοῦσαν ἑλικοειδῆ κλίμακα [2], τὰ ὁποῖα εἴδομεν ὅτι πολλάκις εἰκονίζονται εἰς τοὺς κίονας τῶν στυλιτῶν, ὅπου βεβαίως τοιαύτη ἐσωτερικὴ κλῖμαξ δὲν ὑπῆρχεν. Ὅλος αὐτὸς ὁ πλοῦτος τῶν χρωματιστῶν μαρμάρων καὶ τῶν ἀναγλύφων κιονοκράνων εἶναι βεβαίως ξένος πρὸς τὸν ἁπλοῦν καὶ λιτὸν κίονα τῶν στυλιτῶν. Ἡ τέχνη σπανιώτατα, ὡς εἴδομεν, εἰκόνισε τὸν ἁπλοῦν ἄβακα, τὸν ἐπέχοντα θέσιν κιονοκράνου εἰς τοὺς κίονας τῶν στυλιτῶν, οὐδέποτε δέ, καθ᾽ ὅσον γνωρίζω, παρέστησε τὸν οἰκίσκον, τὸν προφυλάσσοντα τὸν ἀσκητήν.

Οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ γλύπται συστηματικῶς, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Πόσον δὲ ὀλίγην σημασίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν πιστὴν ἀπεικόνισιν τῶν πραγμάτων δεικνύει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ζωγράφος, ὁ ἐκτελέσας κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα τὴν μικρογραφίαν τοῦ Συμεὼν

[1] Π.χ. Παντάνασσα Μυστρᾶ: Millet, Mistra, πίν. 150.3. Βλ. καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Delehaye, Ἔνθ᾽ ἀν. CLIII, σημ. 8.

[2] Βλ. π.χ. τὴν εἴσοδον εἰς τὴν βάσιν τοῦ κίονος τοῦ Θεοδοσίου κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Trinity College ἐν Cambridge παρὰ A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin, Paris, 1936, πίν. XV. Ἐπίσης τὰ στενὰ παράθυρα τοῦ ἰδίου κίονος, κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Melchior Lorch, παρὰ Th. Reinach ἐν Revue des Etudes Grecques, 9, 1896, σ. 79, εἰκ. 5.

εἰς τὸν κώδ. 2 τῆς ἁγιορειτικῆς Μονῆς Ἁγ. Παντελεήμονος, παρέστησε τὴν κλίμακα, διὰ τῆς ὁποίας οἱ μαθηταὶ καὶ οἱ ἐπισκέπται ἐπεκοινώνουν μὲ τὸν στυλίτην, ὄχι ξυλίνην κινητήν, ὅπως ἦτο εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ ὅπως τὴν βλέπομεν εἰς ἄλλας παραστάσεις, ἀλλὰ κτιστήν, μὲ ἐπένδυσιν ἐκ χρωματιστῶν μαρμάρων [1].

Εἰκ. 1. Ὁ Ἅγ. Ἀλύπιος. *Ἐκ μικρογραφίας τοῦ Μηνολογίου τοῦ Βατικανοῦ.*

Ἀλλ' ἐκεῖ, ὅπου οἱ βυζαντινοὶ τεχνῖται ἀπεμακρύνθησαν σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, εἶναι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ τοῦ στυλίτου ἐπὶ τοῦ κίονός του. Ὁ στυλίτης, ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων ἀκόμη παραστάσεών του, εἰκονίζεται ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου κατὰ κανόνα ἐν προτομῇ κατενώπιον, σπανιώτατα δὲ ἐστραμμένος πρὸς τὰ πλάγια, ἀλλὰ πάντοτε ἐν προτομῇ. Εἰς ὅλας ὅμως τὰς παραστάσεις αὐτὰς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσῃ τις ποῦ εὑρίσκεται τὸ κάτω σῶμα τοῦ στυλίτου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀκόμη δυσκολώτερον εἰς τὰς παλαιοτέρας παραστάσεις, ἰδίως ἐπὶ τῶν Εὐλογιῶν, ὅπου πολὺ συχνὰ παραλείπεται καὶ αὐτὸ τὸ περίφραγμα, ἡ δὲ προτομὴ τοῦ στυλίτου εἰκονίζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου ἢ τοῦ ἄβακος [2].

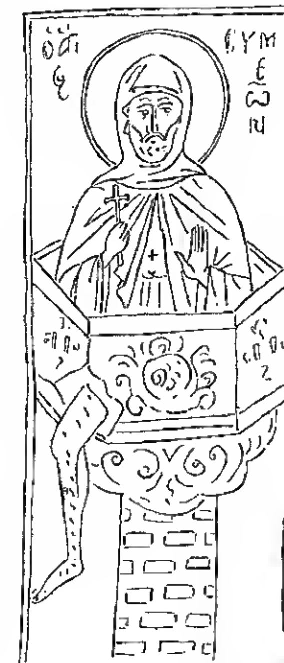
Τὴν περίεργον αὐτὴν παράστασιν φαίνεται ὅτι ἐπεχείρησαν ἐνίοτε οἱ ζωγράφοι τῶν μετὰ τὴν Εἰκονομαχίαν χρόνων νὰ τὴν ἑρμηνεύσουν κατά τινα τρόπον. Οὕτως ὁ Νέστωρ, ὁ ἐκτελέσας τὴν μικρογραφίαν τοῦ Ἁγ. Ἀλυπίου εἰς τὸ Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου, τὸ ὁποῖον ἀπόκειται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ, παρέστησε τὸν στυλίτην κατὰ τρόπον δίδοντα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οὗτος κάθηται ἴσως ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου μὲ τοὺς πόδας διεσταυρωμένους κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον [3] (εἰκ. 1). Οἱ ζωγράφοι τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων ἐπεχείρησαν ὁμοίως καὶ αὐτοὶ νὰ δώσουν κά-

[1] Δελτίον Ρωσικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, 7,1901, πίν. 36 καὶ σ. 185.

[2] Βλ. Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, Ἔνθ' ἀν. σ. 79, εἰκ. 1 καὶ Grabar, Martyrium, Λεύκωμα, πίν. LXIII. 1, ὡς καὶ τὸ συριακὸν ἀνάγλυφον παρὰ Lassus, Ἔνθ' ἀν. πίν. XXI.

[3] Il Menologio di Basilio II (Cod. Vatic., gr. 1613), Torino, 1907 (Codices e Vaticanis selecti... vol. VIII) πίν. 208.

ποιαν ἑρμηνείαν εἰς τὴν παράστασιν. Οὕτως ὁ ζωγράφος ὁ ἐκτελέσας κατὰ τὸ 1548 τὰς τοιχογραφίας τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Βαρλαὰμ τῶν Μετεώρων εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Συμεών, θέλων νὰ παραστήσῃ, διὰ λόγους σχετικοὺς μὲ τὸν βίον τοῦ στυλίτου, τὸν πλήρη σκωλήκων πόδα του, ἐζωγράφησε τοῦτον ἐξερχόμενον ἀπὸ ὀπὴν τοῦ κτιστοῦ περιφράγματος, τοῦ περιβάλλοντος τὸ ἄνω μέρος τοῦ κιονοκράνου [1] (εἰκ. 2). Ὁ τρόπος ὅμως, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ποὺς τοῦ Συμεὼν ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν ὀπὴν τοῦ περιφράγματος, προϋποθέτει τὸν στυλίτην καθήμενον κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον. Εἰς μεταγενεστέρους ἀκόμη χρόνους ἐδόθη ἄλλη ἑρμηνεία εἰς τὴν παράστασιν. Εἰς μίαν εἰκόνα τῆς Πινακοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, ἀνήκουσαν εἰς τὰς ἀρχὰς ἴσως τοῦ 18ου αἰῶνος, ὁ στυλίτης φαίνεται καθήμενος πιθανώτατα ἐπὶ σκαμνίου [2] (εἰκ. 3).

Εἰκ. 2. Ὁ Ἅ. Συμεών. *Τοιχογραφία (1548) Μον. Βαρλαὰμ Μετεώρων.*

Αἱ διάφοροι αὐταὶ ἀπόπειραι ἑρμηνείας τῆς παραστάσεως τοῦ στυλίτου δεικνύουν ὅτι αὕτη εἶχε καταστῇ, φαίνεται, ἀκατανόητος καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ζωγράφους τῶν κυρίως βυζαντινῶν χρόνων, πολὺ δὲ περισσότερον εἰς τοὺς ἁγιογράφους τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν περιόδου.

Πῶς ὅμως ἐδημιουργήθη ἡ παράδοξος αὐτὴ παράστασις τοῦ στυλίτου ἐν προτομῇ ἐπὶ τοῦ κίονος; Ὁ Wulff ἐπεχείρησε νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν παράστασιν λαμβάνων ὡς βάσιν τὴν πραγματικότητα. Παρεδέχθη δηλαδὴ ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ στυλίτου προϋποθέτει τὸν θεατὴν εὑρισκόμενον χαμηλὰ καὶ ἐγγύτατα τοῦ κίονος, ὁπότε, διὰ λόγους προοπτικούς, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἴδῃ τις

[1] Τὸ σχετικὸν ἐπεισόδιον ἐκ τοῦ βίου τοῦ Συμεὼν εἶναι τὸ ἀκόλουθον. Εἷς σκώληξ ἀπὸ τὸν πλήρη ἑλκῶν πόδα τοῦ στυλίτου *«καὶ γὰρ τῇ διηνεκεῖ ἐκείνῃ στάσει καὶ ἀνενδότῳ, τοῦ ποδὸς ἕλκει βρύοντος, διατριβὴ σκωλήκων τὸ σκέλος γεγένητο»*, ἔπεσε πρὸ τοῦ κάτωθεν ἱσταμένου Σαρακηνοῦ φυλάρχου, μεταβληθεὶς εἰς πολύτιμον λίθον. Migne, PG, 114,357. Καὶ ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ ἔχομεν μίαν εἰσέτι ἔνδειξιν ὅτι οἱ στυλῖται ἵσταντο διαρκῶς ὄρθιοι. Εἰς μίαν εἰκόνα τῆς Κύπρου μὲ χρονολογίαν 1730 καὶ οἱ δύο πόδες τοῦ Συμεὼν ἐξέρχονται ἀπὸ ὀπὰς εὑρισκομένας εἰς τὸ κιονόκρανον καὶ ὄχι εἰς τὸ περίφραγμα. Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ εἰλητάριου τοῦ στυλίτου ἐπιγραφὴν γίνεται λόγος περὶ τῶν σκωλήκων. D. Talbot Rice, The Icons of Cyprus, London, 1937, πίν. XLIII. 125 καὶ σ. 260, ἀριθ. 125.

[2] A. Muñoz, I quadri bizantini della Pinacoteca Vaticana, Roma, 1928, πίν. X. 3.

παρὰ μόνον τὸ ἄνω σῶμα τοῦ στυλίτου[1]. Ἡ ἑρμηνεία ὅμως αὐτὴ τοῦ Wulff δὲν φαίνεται πιθανή, διὰ πολλοὺς λόγους. Κατ' ἀρχὴν εἶναι ἀκατανόητος διὰ τὴν βυζαντινὴν ζωγραφικὴν ἡ τόσον πιστὴ καὶ ἐπιστημονική, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ἐφαρμογὴ τῆς φυσικῆς προοπτικῆς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων της. Ἡ ἀπεικόνισις ἐξ ἄλλου τοῦ περιφράγματος γύρω τοῦ στυλίτου, τὴν ὁποίαν ὁ Wulff φέρει εἰς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του, ἀποδεικνύει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Ὅπου τὸ περίφραγμα αὐτὸ παρίσταται μὲ κάγκελλα, διὰ μέσου αὐτῶν διακρίνεται τὸ σῶμα τοῦ στυλίτου, τὸ ὁποῖον φθάνει μόνον μέχρι τοῦ κάτω μέρους τοῦ στήθους[2]. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως, καὶ μὲ ὅλην τὴν προοπτικὴν βράχυνσιν, τὸ κιονόκρανον δὲν θὰ ἦτο ἀρκετὸν νὰ κρύψῃ τὸ ὑπόλοιπον σῶμα τοῦ στυλίτου, ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ κάτω. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ βάσις τῆς ἑρμηνείας τοῦ Wulff, ὅτι δηλαδὴ ὁ καλλιτέχνης προϋποθέτει τὸν θεατὴν εὑρισκόμενον ἐγγύτατα τοῦ στύλου καὶ χαμηλότερον αὐτοῦ, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν μνημείων ὄχι ἀσφαλής. Ἡ μικρογραφία τοῦ Ἁγ. Ἀλυπίου εἰς τὸ Μηνολόγιον τοῦ Βατικανοῦ, ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα (εἰκ. 1), καθὼς καὶ ἄλλαι ἀκόμη εἰκόνες στυλιτῶν[3], ἔχουν σχεδιασμένον τὸ κιονόκρανον καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ περίφραγμα κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος προϋποθέτει τὸν θεατὴν εὑρισκόμενον εἰς θέσιν ὑψηλοτέραν τοῦ κίονος καί, φυσικά, καὶ τοῦ στυλίτου. Ἂν ἡ γνώμη τοῦ Wulff ἦτο ὀρθή, θὰ ἔπρεπεν εἰς τὰς εἰκόνας αὐτὰς νὰ φαίνεται ὁλόκληρον τὸ σῶμα τοῦ στυλίτου καὶ ὄχι μόνον τὸ ἄνω μέρος. Λόγοι ὅθεν φυσικῆς προοπτικῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν παράδοξον αὐτὴν ἀπεικόνισιν τῶν στυλιτῶν.

Εἰκ. 3. Ὁ Ἅγ. Συμεών. *Ἐξ εἰκόνος τῆς Πινακοθήκης τοῦ Βατικανοῦ.*

Ὁ Lassus ἀπεπειράθη μίαν ἄλλην ἑρμηνείαν τῆς παραστάσεως. «Ἐπὶ

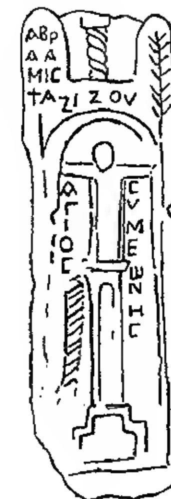
[1] O. Wulff ἐν Th. Wiegand, Millet, III. 1: Der Latmos, Berlin, 1913, σ. 205, σημ. 2.

[2] Βλ. π.χ. Il Menologio, πίν. 2. Ἐπίσης τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Νέας Μονῆς Χίου εἰς τὸ φωτογρ. λεύκωμα Γ. Τσίμα - Π. Παπαχατζηδάκη, Ψηφιδωτὰ τῆς Νέας Μονῆς Χίου, Ἀθῆναι, πίν. 41 - 46. Προχείρως καὶ ἐν A. Orlandos, Monuments byzantins de Chios, II, Planches, Athènes, 1930, πίν. 26,1.

[3] Π.χ. ἡ τοιχογραφία τοῦ Συμεὼν Θαυμαστορείτου εἰς τὸ Πρωτᾶτον Ἁγ. Ὄρους: Ν. Κοντακώφ, Μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς τέχνης τοῦ Ἄθω (ρωσ.), Πετρούπολις, 1902, σ. 67, εἰκ. 28.

τοῦ κίονος, λέγει οὗτος, ὁ ἅγιος προστατεύεται ἀπὸ ἓν περίφραγμα. Τοῦτο ἀποκρύπτει τὸ κάτω σῶμα μέχρι τοῦ μέσου τοῦ στήθους. Κατ' ἀρχὰς παρέστησαν τὸν στυλίτην, ὅπως τὸν ἔβλεπον, δηλαδὴ μίαν προτομήν, εὑρισκομένην ὑπεράνω τοῦ περιφράγματος. Μία δυσαναλογία, εὐεξήγητος ἄλλωστε, ἤγαγεν εἰς τὴν μεγέθυνσιν τῆς προτομῆς εἰς βάρος τοῦ περιφράγματος καὶ τοῦ κίονος. Αὐτὸς ἦτο ὁ μόνος τρόπος νὰ καταστήσουν εὐδιάκριτον τὴν προτομὴν ἐπὶ τῶν μικρῶν ἀντικειμένων[1]. Διὰ τῆς ἁπλοποιήσεως μάλιστα ἔφθασαν μέχρι καταργήσεως τοῦ περιφράγματος. Οὕτως ὁ ἅγιος ἐνεφανίσθη ὡς ἁπλῆ προτομὴ ἐπὶ κίονος»[2]. Κατ' ἀρχὴν λοιπὸν καὶ ὁ Lassus παραδέχεται τὴν γένεσιν τῆς παραστάσεως ἐκ λόγων προοπτικῶν, ὅπως πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ Wulff. Ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντας λόγους, νομίζω ὅτι καὶ τῆς ἑρμηνείας αὐτῆς ἡ βάσις, ἡ προοπτικὴ δηλαδὴ βράχυνσις, δὲν εὐσταθεῖ. Τὰ διαδοχικὰ ὅμως στάδια σχηματοποιήσεως καὶ ἀφαιρέσεως, τὰ ὁποῖα σημειώνει ὁ Lassus, ἔχουν ἀρκετὴν σημασίαν.

Λόγοι λοιπὸν προοπτικοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν περίεργον παράστασιν τοῦ στυλίτου.

Εἰκ. 4. Ὁ Ἅγ. Συμεών. *Συριακὸν ἀνάγλυφον εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου.*

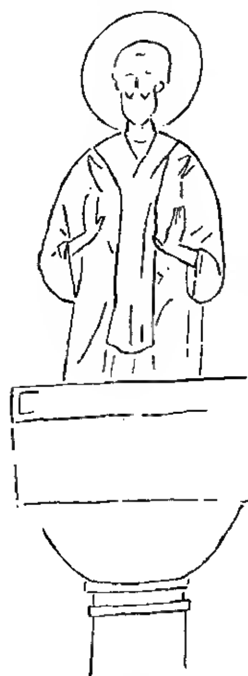
Τὴν ἑρμηνείαν τῆς εἰκόνος δέον, νομίζω, ν' ἀναζητήσωμεν ἀλλαχοῦ. Εἰς τὴν συστηματικὴν δηλαδὴ ἀπομάκρυνσιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἀπὸ τὴν ρεαλιστικὴν παράστασιν, ἀπομάκρυνσιν ὑπαγορευομένην ἐκ λόγων σχηματοποιήσεως καὶ ρυθμοῦ. Εἶναι δηλαδὴ ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἀπέφυγε, σχεδὸν συστηματικῶς, νὰ εἰκονίσῃ τὸν στυλίτην ὄρθιον ἐπὶ τοῦ κίονος, ἂν καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅπως εἴδομεν, οὗτος ἦτο πάντοτε ὄρθιος. Διατί ἀπέφυγον οἱ βυζαντινοὶ τεχνῖται τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ στυλίτου ὀρθίου μᾶς διδάσκουν αἱ ἐλάχισται τοιαῦται παραστάσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχαιοτέρα εἶναι, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, ἡ εἰκὼν τοῦ Συμεὼν ἐπὶ ἑνὸς μικροῦ συριακοῦ ἀναγλύφου ἀποκειμένου εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου[3] (εἰκ. 4). Ἐκεῖ ὁ στυλίτης εἰκονίζεται ὄρθιος ἐπὶ τοῦ κίονος, φέρων μακρὸν κολόβιον καὶ ἐκτείνων τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα δεήσεως. Περίφραγμα ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ. Ἐκ τῆς κυρίως βυζαν-

[1] Ἐννοεῖ ὁ σ. τὰς Εὐλογίας καὶ ἄλλα μικρῶν διαστάσεων ἀντικείμενα, ὅπου παρίστανται στυλῖται.

[2] Lassus, Ἔνθ' ἀν. 80.

[3] Grabar, Martyrium, II, σ. 360, εἰκ. 139. Βλ. καὶ σ. 51, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

τινῆς ἐποχῆς οὐδὲν τοιοῦτον παράδειγμα εἶναι, εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον, γνωστόν. Οἱ Κρῆτες ὅμως ἁγιογράφοι τοῦ 16ου αἰῶνος παρέστησαν τοιαύτας μορφὰς ὀρθίων στυλιτῶν, ὅπως ὁ ἐκτελέσας κατὰ τὸ 1568 τὰς τοιχογραφίας τοῦ καθολικοῦ εἰς τὴν ἁγιορειτικὴν Μονὴν Δοχειαρίου[1]. Ἐκεῖ τὸ σχετικῶς ὑψηλὸν ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου περίφραγμα καλύπτει τὸ κάτω σῶμα τοῦ στυλίτου μέχρι περίπου τῆς ὀσφύος. Ἀργότερα, μία ἡμιεσβεσμένη παράστασις στυλίτου μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος τοιχογραφιῶν τῆς Μονῆς Ἀστερίου, ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ, εἰκονίζει τὸ περίφραγμα καλύπτον τοὺς πόδας μόνον τοῦ ἁγίου μέχρι τοῦ κάτω περίπου μέρους τῶν μηρῶν (εἰκ. 5). Αἱ παραστάσεις αὐταὶ τῶν ὀρθίων στυλιτῶν ἀποδεικνύουν τὰς ἑρμηνείας καὶ τοῦ Wulff καὶ τοῦ Lassus περὶ προοπτικῆς βραχύνσεως ὄχι εὐσταθούσας, διότι εἰς αὐτάς, ἂν καὶ ὁ θεατὴς ὑποτίθεται εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον, ἐν τούτοις τὸ σῶμα τοῦ στυλίτου εἰκονίζεται σχεδὸν ὁλόκληρον.

Εἰκ. 5. Στυλίτης. *Τοιχογραφία Μ. Ἀστερίου ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ.*

Ἀλλ' αἱ παραστάσεις αὐταί, ἰδίως τὸ συριακὸν ἀνάγλυφον τοῦ Λούβρου καὶ ἡ τοιχογραφία τῆς Μονῆς Ἀστερίου, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐννοήσωμεν διατί οἱ βυζαντινοὶ τεχνῖται ἀπέφυγον ἐπιμελῶς τὴν παράστασιν τοῦ στυλίτου ὀρθίου ἐπὶ τοῦ κίονος, ὅπως δηλαδὴ ἦτο εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ παράστασις ὁλοκλήρου τοῦ σώματος τοῦ στυλίτου ὀρθίου δίδει περισσότερον τὴν εἰκόνα ἀγάλματος ἐπὶ κίονος, χωρὶς νὰ παρέχῃ τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἐπιβλητικὴν ἐντύπωσιν, τὴν προκαλουμένην ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου προτομῆς, ὡς τὴν διεμόρφωσεν ἡ βυζαντινὴ τέχνη. Τὴν εἰκόνα αὐτὴν τοῦ ἀγάλματος θέλων, ἴσως, ν' ἀποφύγῃ ὁ ζωγράφος τῆς Μονῆς Δοχειαρίου παρέστησε τὸ περὶ τὸ κιονόκρανον περίφραγμα ὑψηλότερον τοῦ συνήθους.

Περισσότερον λοιπὸν λόγοι αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως ἀπέτρεψαν, φαίνεται, τοὺς βυζαντινοὺς τεχνίτας ἀπὸ τὴν παράστασιν τοῦ στυλίτου ὁλοσώμου ἐπὶ τοῦ κίονος. Ἐκτὸς ὅμως τούτου, ὑπάρχει, ἴσως, καὶ ἄλλη ἀκόμη αἰτία. Ἡ ὁμοιότης δηλαδή, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν οἱ ὄρθιοι ἐπὶ τοῦ κίονος στυλῖται πρὸς τὰ ἀγάλματα. Ὅπως εἶναι γνωστόν, εἰς τὴν θρησκευτικὴν τέχνην τῶν Βυζαντινῶν τὰ ἐπὶ κιόνων ἀγάλματα εἰκονίζουν πάντοτε τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνικῶν[2].

[1] G. Millet, Monuments de l'Athos, I, Les peintures, Paris, 1927, πίν. 227.
[2] Βλ. π.χ. Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2a ἔκδ. Paris, 1925-1926, II, σ. 630, εἰκ. 304,305 (Κῶδ. 6 Μ. Ἁγ. Παντελεήμονος Ἄθω) [H. Omont], Evangiles avec miniatures byzantines du XIe siècle, Paris, [1908], II, πίν. 119α (Κῶδ. 74 Ἐθν. Βιβλιοθ. Παρισίων), Δελτίον Ρωσ. Ἰνστιτ. Κωνσταντινουπόλεως, 12,1907, Λεύκωμα, πίν. XXXI. 195,196 (Ὀκτάτευχος Σεραγίου).

Οἱ βυζαντινοὶ λοιπὸν τεχνῖται οὔτε ἀπὸ λόγους προοπτικῆς καὶ φυσικῆς ἀποδόσεως τῆς πραγματικότητος οὔτε ἀπὸ ἄγνοιαν τῶν πραγμάτων κατέληξαν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς παραδόξου εἰκόνος τοῦ στυλίτου ἐν προτομῇ ἐπὶ τοῦ κίονος. Ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος, ὁπότε ἐμφανίζεται ὁ πρῶτος καὶ περιφημότερος τῶν στυλιτῶν, ὁ Συμεών, μέχρι τοῦ 19ου ἀκόμη, ἀσκηταί, διερχόμενοι τὴν σκληρὰν ζωήν των ἐπὶ τῆς κορυφῆς κίονος δὲν ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχουν[1]. Οἱ βυζαντινοὶ τεχνῖται, ἂν καὶ καθημερινῶς τοὺς ἔβλεπον καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, οὐδέποτε ἐσκέφθησαν νὰ τοὺς παραστήσουν ὅπως ἦσαν εἰς τὴν πραγματικότητα, καὶ τοῦτο, ἵνα μὴ εἰς τὰς εἰκόνας των παρέχουν οὗτοι τὴν ἐντύπωσιν ἀγαλμάτων. Καὶ ὅταν δὲ ἐνίοτε, διηγούμενοι δι' εἰκόνων τὸν βίον των, εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ τοὺς παραστήσουν ὀρθίους, προσεπάθησαν παντοιοτρόπως νὰ κολάσουν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἐπὶ στύλου ἀγάλματος. Παράδειγμα αἱ μικρογραφίαι ἐκ τοῦ βίου τοῦ Συμεὼν εἰς τὸν κώδ. 14 τῆς ἁγιορειτικῆς Μονῆς Ἐσφιγμένου, ἀνήκοντα εἰς τὸν 11ον αἰῶνα. Ἐκεῖ ὁ Συμεών, ἂν καὶ ὄρθιος, δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ πόδες του, ἀπὸ τῶν γονάτων περίπου, εἰσχωροῦν εἰς τὸ κιονόκρανον[2].

Ἓν ἀκόμη ζήτημα εἶναι ἀνάγκη νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ: Πόθεν ἔλαβον οἱ βυζαντινοὶ τεχνῖται τὴν πρώτην ἰδέαν τῆς ἀπεικονίσεως τῶν στυλιτῶν ἐν προτομῇ ἐπὶ τοῦ κίονος; Μετὰ τοῦ Demus[3] πιστεύω καὶ ἐγὼ ὅτι πρὸς τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς παραστάσεως τῶν στυλιτῶν δὲν εἶναι ξέναι αἱ ἐπὶ ὑψηλῶν κιόνων προτομαὶ αὐτοκρατόρων κ.λ.π. Ὁ Μαλάλας (Bonn, σ. 279) διηγεῖται ὅτι εἰς τὴν στέγην τοῦ μεγάλου ναοῦ, τὸν ὁποῖον ἔκτισεν εἰς τὴν Κύζικον ὁ Ἀδριανός, ἔστησε καὶ τὴν ἰδίαν προτομὴν ἐπὶ κίονος «...*στήσας ἑαυτῷ στήλην μαρμαρίνην στηθαρίου μεγάλου πάνυ*...», σῳζομένην ἀκόμη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ διηγουμένου τοῦτο χρονογράφου. Ὁ ἴδιος ἐπίσης διηγεῖται ὅτι μετὰ τὸν ἐπὶ Γαΐου Καλιγούλα μεγάλον σεισμόν, τὸν καταστρέψαντα τὴν Ἀντιόχειαν, ὁ φιλόσοφος καὶ μάγος (τελεστὴς) Δεββόριος, διὰ νὰ προστατεύσῃ τὴν πόλιν ἀπὸ ὁμοίαν μελλοντικὴν καταστροφήν, ἔστησε εἰς μίαν τῶν πλατειῶν της πορφυροῦν κίονα καὶ ἐπ' αὐτοῦ προτομήν, «*στηθάριν μαρμάρινον*», χαράξας ἐπὶ τοῦ στήθους της τὴν ἐπιγραφήν: «*Ἄσειστα, ἄπτωτα*»

[1] Delehaye, Ἔνθ' ἀν. CXX - CXXXV.
[2] Brockhaus, Ἔνθ' ἀν. πίν. 26.
[3] O. Demus, Byzantine Mosaic Decoration, London, 1947,29.

(Μαλάλας, Bonn, σ. 265)[1]. Ἐκ τῶν προχείρως συλλεγέντων δύο αὐτῶν παραδειγμάτων γίνεται σαφὲς ὅτι τοιοῦτοι στῦλοι, φέροντες προτομὰς αὐτοκρατόρων ἢ ἄλλας μορφάς, δὲν ἦσαν ἀσυνήθεις εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ὅτι συνεπῶς δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔδωκαν οὗτοι εἰς τοὺς βυζαντινοὺς τεχνίτας τὴν πρώτην ἰδέαν τῆς παραστάσεως τῶν στυλιτῶν ἐν προτομῇ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ κίονος. Πρὸς ἓν τοιοῦτον συμπέρασμα ὁδηγεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ κίονες τῶν στυλιτῶν εἰκονίζονται σχεδὸν πάντοτε, ὡς εἴδομεν, ἐκ χρωματιστοῦ μαρμάρου καὶ φέρουσι κιονόκρανα μὲ πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησιν, ὡς καὶ βάσιν μὲ γλυφάς. Τοιοῦτοι δὲ πράγματι ἦσαν οἱ ὑψηλοὶ κίονες μὲ τὰς προτομὰς αὐτοκρατόρων ἢ ἄλλων προσώπων, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν ὄχι μόνον αἱ ἀνωτέρω παρατεθεῖσαι πληροφορίαι τοῦ Μαλάλα, ἰδίως ἡ περὶ τοῦ πορφυροῦ κίονος τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλὰ καὶ οἱ σῳζόμενοι στῦλοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, οἱ φέροντες ἄλλοτε ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἀγάλματα αὐτοκρατόρων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους, ὡς εἴδομεν, ἀντεγράφησαν ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς τεχνίτας αἱ θύραι καὶ τὰ μικρὰ καθ' ὕψος παράθυρα, τὰ εἰκονιζόμενα εἰς τοὺς κίονας τῶν στυλιτῶν.

Ὅτι δὲ τοιοῦτοι στῦλοι μὲ προτομὰς αὐτοκρατόρων ἀνηγείροντο καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς ἀκόμη χρόνους δεικνύει ἡ προτομὴ τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου, εἰκονιζομένη ἐπὶ ὑψηλοῦ κατακόσμου κίονος μετὰ βάσεως εἰς μίαν μικρογραφίαν τοῦ κώδικος τοῦ Ζωναρᾶ εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Estense τῆς Μοδένης, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὸν 14ον ἢ 15ον αἰῶνα[2]. Τὴν παράστασιν αὐτὴν εὐστοχώτατα ὁ Σπ. Λάμπρος ἐσχέτισε πρὸς τὰς «*στήλας*», ὄνομα, μὲ τὸ ὁποῖον οἱ Βυζαντινοὶ ἀπεκάλουν τὰ ἀγάλματα τῶν αὐτοκρατόρων[3]. Ἡ εἰκὼν αὐτὴ τοῦ Βουλγαροκτόνου εἰς τὸν κώδικα τῆς Μοδένης κατ' οὐδὲν διαφέρει ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῶν στυλιτῶν, καὶ μάλιστα ἀπὸ μερικὰς τῶν παλαιοτέρων, ὅπου τὸ περὶ τὸν στυλίτην περίφραγμα ἔχει παραλειφθῆ[4].

Ἂν καὶ ἡ ἰδέα τῆς παραστάσεως τοῦ στυλίτου ἐν προτομῇ ἐπὶ τοῦ κίονος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ξένη πρὸς τοὺς στύλους μὲ τὰς προτομὰς αὐτοκρατόρων καὶ ἄλλων προσώπων, ἐν τούτοις ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς ἰδέας, ἡ ἐφαρμογή της εἰς τὰς εἰκόνας τῶν στυλιτῶν καὶ τέλος ἡ ἰσχυρὰ σχηματοποίησις τῆς εἰκόνος αὐτῆς ἀνήκουν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τοὺς βυζαντινοὺς τεχνίτας.

[1] Τοῦ δευτέρου τούτου περιστατικοῦ, τοῦ ἐκτιθεμένου ὑπὸ τοῦ Μαλάλα, μνείαν κάμνει καὶ ὁ L a s s u s, Ἔνθ' ἀν. σ. 80, σημ. 1, ἀλλὰ διὸ νὰ τὸ ἀπορρίψῃ, ὡς ἄχρηστον μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ δοθεῖσαν ἑρμηνείαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ στυλίτου ἐν προτομῇ ἐπὶ τοῦ κίονος.

[2] Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, Λεύκωμα Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, Ἀθῆναι 1930, πίν. 55.

[3] Αὐτόθι, σ. 21.

[4] Π.χ. L a s s u s, Ἔνθ' ἀν. πίν. XVIII. 1, XXI. G r a b a r, Martyrium, Λεύκωμα, πίν. LXIII. 1.

Οὗτοι, μὲ τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν σχηματοποίησιν, ἔφθασαν εἰς τὴν δημιουργίαν εἰκόνος, ἡ ὁποία, ἂν καὶ ἐλαχίστην πλέον σχέσιν ἔχει μὲ τὴν πραγματικότητα, ἐν τούτοις δίδει ζωηρὰν καὶ ἐξόχως ἐντυπωτικὴν τὴν ἰδέαν τοῦ στυλίτου.

Ἡ εἰκὼν αὐτὴ τοῦ στυλίτου ἐν προτομῇ ἐπὶ τοῦ κίονος εὑρίσκεται βεβαίως ἔξω πάσης πραγματικότητος. Ἐν τούτοις αὕτη ἀποδίδει πολὺ ἐναργέστερον οἱασδήποτε ρεαλιστικῆς παραστάσεως τὸν ἔξω παντὸς κανόνος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τρόπον διαβιώσεως τοῦ στυλίτου ἐπὶ μακρὰς δεκάδας ἐτῶν ὀρθίου εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ κίονος, τὸ σκληρότερον δηλαδὴ εἶδος ἀσκήσεως, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, ἐπενόησεν ὁ Συμεών, ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοδωρήτου ἀποκληθείς, καὶ δικαίως, «*τὸ μέγα θαῦμα τῆς οἰκουμένης*».

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΩΣΗΦ ΒΡΥΕΝΝΙΟΥ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΡΓΑ ΚΡΗΤΙΚΑ

«Βρυέννιος δὲ φωτὸς ἀπολαυέτω, ὃν ἐκτόπως ἀποτροπιαζόμενοι ἡμῶν οἱ διάφοροι ἐν ταῖς παρ' αὐτοῖς βιβλιοθήκαις φρουροῦσι τέως ἀνέκδοτον»

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΣ πρὸς Σαμουὴλ Οἰκουμ. Πατριάρχ. [1]

Παλαιόθεν γνωστὴ ἡ δρᾶσις καὶ ἡ ἀξία *Ἰωσὴφ τοῦ Βρυεννίου*, ἐγένετο τελευταίως ἀντικείμενον εὐρυτέρας ἐξετάσεως[2]· ἡ μορφὴ καὶ τὰ γραπτά του φαίνεται ὅτι θὰ μελετηθοῦν ἀκόμη καὶ πᾶσα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του πληροφορία προστιθεμένη εἰς τὰ ἐγνωσμένα θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν καλυτέραν γνῶσιν τῶν κατὰ τοὺς τελευταίους Παλαιολόγους χρόνων τῆς ἐπαπειλουμένης πτώσεως[3]. Συνείδησις ὅλως ἰδιαιτέρα ὁ μοναχὸς καὶ διδάσκαλος Ἰωσήφ, συνέδεσε τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον του πρὸς τὰς δύο ἑλληνικὰς μεγαλονήσους, τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κρήτην. Τὰς πρὸς ἀμφοτέρας σχέσεις του ἐξητάσαμεν ἤδη καὶ ἐν συνεχείᾳ θὰ διαφωτίσωμεν διὰ τῆς δημοσιεύσεως σχετικῶν κειμένων. Σήμερον παρέχεται εἰς ἡμᾶς ἡ εὐκαιρία δημοσιεύσεως ἐκ τοῦ πατμιακοῦ κώδ. *υμ'* δύο ἔργων τοῦ Βρυεννίου, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν προδήλως ἐγράφη ἐν Κρήτῃ, τὸ δ' ἕτερον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκεῖθεν ἀπέλασίν του (1401) μετὰ εἰκοσαετῆ διδασκαλίαν καὶ πατριαρχικὴν ἐξαρχίαν.

Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ διαμονῆς καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐξώσεως τοῦ Ἰωσήφ, δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἐπιθυμῶν τοῦτο πλείονα εἰς ὅσα ἐπὶ τούτῳ ἐγράψαμεν[4]. Ἐδῶ μόνον ὑπενθυμίζω ὅτι ἐντύπως ἔχομεν τὸν Ἐξιτήριον λόγον αὐτοῦ ἐκ Κρήτης, ἐκδοθέντα ὑπὸ Εὐγ. τοῦ Βουλγάρεως[5], καὶ ἐπιστολὴν πρὸς Γιανούλην Δὲ Σπίγαν, ἐπανεκδοθεῖσαν μετὰ βελτιώσεων παρ' ἡμῶν[6]. Καὶ εἰς μὲν

[1] Ἐκκλ. Ἀλήθεια Β' 1 Σεπτεμβρ. 1882, σ. 749α.

[2] Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, ἐν Ἀθήναις 1947. Ἐκεῖ καὶ πᾶσα ἡ μέχρι τοῦ 1947 βιβλιογραφία.

[3] Ὁ καθηγ. Φ. Κουκουλές, κρίνων τὸ περὶ Βρ. βιβλίον μου, ἐπηύξησε τὰς ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ θεολόγου τούτου γνωστὰς λαογραφικὰς εἰδήσεις, περ. «Κρητικὰ Χρονικά», Β', 1948, σσ. 371 - 6.

[4] Ἔνθ' ἀνωτ. 83 ἑξ. ἰδίᾳ σ. 106 ἑξ. ὅπου ἐξετάζονται τὰ περὶ ἐξόδου αὐτοῦ ἐκ Κρήτης.

[5] Ἐν Λειψίᾳ 1784, ἐν Γ' τόμῳ τῶν Εὑρεθέντων σ. 34 ἑξ.

[6] Ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 131 - 132.

τὸν λόγον τὸν ἐξιτήριον ὁ Βρ. ὁμιλεῖ περὶ *ἀποδημίας* ἐκ Κρήτης, εἰς δὲ τὴν ἐπιστολὴν περὶ *ἐξορίας*· ὡμίλει δ' ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἀσφαλέστερον ἢ ἐν τῷ λόγῳ (ὁ ὁποῖος θὰ ἐτύγχανεν εὐρείας κυκλοφορίας)· φοβούμενος τὴν λογοκρισίαν τῶν Ἑνετῶν ἠδυνάτει νὰ χαρακτηρίσῃ τὰ πράγματα, οὕτω δὲ τὴν μὲν Ἑνετικὴν ἀριστοκρατίαν χείλει ἐπῄνει, τοὺς δὲ διεφθαρμένους ἱερωμένους τῆς Κρήτης, τοὺς συνεργήσαντας εἰς τὴν ἐξορίαν του καὶ φθάσαντας μέχρι σημείου ὑποταγῆς εἰς τὸν πάπαν, κατηγόρει· ἐπὶ πλέον προέτρεπε τοὺς ὀρθοδόξους τῆς μεγαλονήσου ν' ἀπέχουν ἀπὸ τὴν κοινωνίαν τῶν τοιούτων ἱερωμένων.

Τύχῃ ἀγαθῇ ἔχομεν σήμερον καὶ ἄλλο μνημεῖον τῆς ἐν Κρήτῃ δράσεως, τῆς ἐκεῖθεν ἀπελάσεως καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἐν Κων/λει διαβιώσεως τοῦ Βρυεννίου, *Λόγον πρὸς τοὺς Κρῆτας παραμυθητικόν*, ὃν περαιτέρω ἐκδίδω ἐκ τοῦ κώδ. υμ' τῆς Πάτμου. Τοῦ ἔργου πιστὸν ἀπόγραφον ἀπεστάλη εἰς ἐμὲ ὑπὸ τῆς Ἱ. Βασιλικῆς ταύτης Μονῆς[1]. Ὁ Λόγος δ' οὗτος οὐ μόνον εἶναι μνημεῖον ἁπλότητος καὶ καλλιεπείας, ἀλλὰ καὶ πλείστας ὅσας περὶ τοῦ Βρυεννίου παρέχει εἰς ἡμᾶς εἰδήσεις, ἢ ὅλως νέας ἢ ἐπικυρούσας ἢ ἀναιρούσας τὰς γνωστάς.

Καὶ πρῶτον μὲν περὶ πατρίδος[2] καὶ ἡλικίας[3]. Ῥητῶς ὀνομάζει τὴν βασιλεύουσαν ὡς πατρίδα αὐτοῦ ὁ Βρ. «Τὸ τῆς πόλεως (=Κων/λεως) εἰς

[1] Καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστοῦμεν τοὺς κληρικοὺς τοῦ ἱεροῦ καθιδρύματος διὰ τὸ ἀπόγραφον τοῦ κώδικος. Ὁ κῶδιξ ΥΜ' τῆς Πάτμου ἐγράφη τῷ ,ςϡκθ' ἔτει [1421] χειρὶ Μιχαὴλ ἱερέως Καλοφρενᾶ, σύγκειται δ' ἐκ φύλλων 180. Πρβλ. Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη ὑπὸ Ἰωάννου Σακκελίωνος. Ἀθήνησιν 1890, σ. 199.

[2] Πατρίδα παρεδέχθημεν, Ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 17 - 18, νῆσόν τινα μικράν, ἀποκρούσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τοῦτο δὲν φαίνεται νῦν ὀρθόν.

[3] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 17, ἐδέχθημεν γεννηθέντα τὸν Βρ. περὶ τὸ 1340. Δὲν νομίζομεν ὅτι κατόπιν τῶν νέων μαρτυριῶν πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ 1350, καὶ ἐὰν ἀκόμη τὸ ἐπιχείρημα ἡμῶν περὶ σχέσεων τοῦ Βρ. πρὸς τὸν μητροπ. Θεσσαλονίκης Νικόλαον Καβάσιλαν δὲν εὐσταθῇ, πρβλ. Revue des Études Byzantines VI, 1948, σσ. 117 - 118. Ὅτι ὁ Νικόλαος Καβάσιλας οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀρχιερεὺς Θεσσαλονίκης, ἤδη ὑπεστήριξεν ὁ πατὴρ S. Salaville A.A., Brevis notitia de Nicolao Cabasila ejusque liturgico-spirituali doctrina, «Ephemerides Litourgicæ» Ῥώμη 1936, σσ. 384 - 401 (ὅρα καὶ κρίσιν ὑπὸ A. Raes S.J. OCP 3, 1937, σ. 703) καὶ Nicolas Cabasilas, Explication de la Divine Liturgie, Introduction et traduction de S. Salaville, A.A. «Sources Chrétiennes», Παρίσιοι 1943.

Ἡ ἀντίθετος ἄποψις, στηριζομένη εἰς γραφὴν τοῦ Minus τοῦ Φραντζῆ, PG 156, στ. 1036 - 7, ἐγένετο ἀσπαστὴ ὑπὸ ἄλλων καὶ τοῦ L. Petit. Ὄντως τὸ Minus φέρει τὴν ὁσιωτάτην Θωμαΐδα ὡς μεταβᾶσαν εἰς Θεσσαλονίκην «*Νικολάου*» τοῦ Καβάσιλα καὶ ἀδελφοῦ αὐτῆς ἀρχιερέως ἐκεῖσε ὄντος». Εἰς τὸν τόπον τοῦ χωρίου τούτου τὸ Majus ἔχει «Καὶ μετά τινα καιρὸν ἀπῆλθεν εἰς Θεσσαλονίκην διὰ τὸ ἐκεῖσε εἶναι τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Καβάσιλαν ἀρχιερέα», Bon 139, PG 156, στ. 751, ὅπερ ὁ Ἰ. Β. Παπαδόπουλος (Teubner, σ. 142) ἐξέδωκε «... διὰ τὸ ἐκεῖσε εἶναι τὸν <*Νεῖλον*> Καβάσιλαν καὶ ἀδελφὸν αὐτῆς ἀρχιερέα». Ἑπομένως ἡ εἰς τὸ

ἔρημον ἐξορίζεσθαι βέλτιον ἢ τσὐναντίον; ἐκ τῶν νήσων εἰς τὴν ἤπειρον ἢ ἐντεῦθεν ἐκεῖσε; Ὅπου τις ἐκ πολλοῦ διψᾷ καὶ προσμένειν ἐφίεται ἢ ἔνθα δυσαρεστεῖται καὶ ἀπαναίνεται;... *Εἰς τὴν πατρίδα ἐκ τῆς ἀλλοτρίας ἢ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐκ τῆς ἐνεγκαμένης;* Εἰς τὴν πόλεων Πόλιν ἢ εἰς χωρίον ἀνώνυμον;»[1]. Ἀλλοτρία καὶ ἀλλοδαπή, ὡς ὑπόδουλος εἰς τοὺς Ἑνετούς, εἶναι ἐδῶ ἡ Κρήτη. Ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν «Αὐτὸς δ' ὑπερβὰς τὰ πεντήκοντα ἔτη σπουδαῖον οὐδὲν οὐδὲ γενναῖον ἐπιδείξασθαι ἴσχυσα»[2]. Τὴν ἔκφρασιν ταύτην συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τσῦ Βρ. τῆς αὐτῆς ἐποχῆς[3].

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον διαμονῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναλαμβάνεται ἡ περὶ εἰκοσαετίας πληροφορία «καὶ ἀνελπίστως εἴκοσιν ἔτη πολιτευόμενος»[4].

Ὡς πρὸς τὴν διαμονήν ἐν Κρήτῃ[5]: «τῆς πόλεως ᾤκουν αὐτὸ τὸ μεσαίτατον». Πόλις ἐνταῦθα βεβαίως εἶναι ὁ Χάνδαξ[6] (Candia, Κρήτη ἄλλως)

Minus τό *Νικόλαος* ἐγράφη ἀντὶ τοῦ *Νεῖλος*, ἢ ὁ Νεῖλος οὗτος ἐλέγετο πρὸ τοῦ ἱερωθῆναι Νικόλαος. Ὁπωσδήποτε ἡ Θωμαῒς ἦτο μήτηρ «τοῦ σοφωτάτου Καβάσιλα Νικολάου» (οὐχὶ ἀρχιερέως) καί ἀδελφὴ τοῦ ἀρχιερέως Νείλου (πιθανόν κατὰ κόσμον Νικολάου). Ἄν ὁ Νικόλαος, ἀνεψιός τῶν Καβασιλέων, οὐδέποτε ἀνῆλθεν εἰς τόν θρόνον, ἡ πρός αὐτόν ἐπιστολή τοῦ Βρ., δύναται νά ἐγράφη καί μετὰ τὸ 1363, ἑπομένως οὐδεμίαν ἀποδεικτικὴν ἀξίαν ἔχει ὡς πρός τὴν ἡλικίαν τοῦ γράφοντος Ἰωσήφ Βρυεννίου.

Οὐδεμίαν ἐξ ἄλλου ἀποδεικτικὴν ἀξίαν ἔχει ἡ αὐτή ἐπιστολή περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, παρά τὰ ἀντιθέτως σημειούμενα ἐν REB VI, 1948, σ. 118.

[1] Παρ. 456 - 457.

[2] Παρ. 483 - 484.

[3] Τωμαδάκης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 16 - 17.

[4] Πόθεν ἤρχετο καί πότε ἔληγεν ἡ εἰκοσαετία ἄλλο ζήτημα. Παλαιότερον ἐνομίζετο ὅτι ἡ εἰς Κρήτην ὑπηρεσία ἕπεται τῆς εἰς Κύπρον ἀποστολῆς (1407). Ἀλλ' εἰς τήν παρ' ἡμῶν δημοσιευθεῖσαν (Ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 133 - 138) ἐπιστολήν πρός Ἰωάννην Συριανόν ἐν Κρήτῃ διαμένοντα, λέγει ὁ Βρ. ὅτι δέν ἦτο πρόθυμος νά μεταβῇ εἰς Κύπρον καὶ δι' ἄλλους λόγους καί διά τοῦτο: «ὥστε μή τοὺς ἀκούσοντας τοῦτο Λατίνους ὡς ἐπί τούτῳ σκοπῷ τήν μακράν ἐκείνην πορείαν ἐποιησάμην, *συμβαλόντας καί τά ἐν τῇ Κρήτῃ πραχθέντα μοι*, ἐχθροὺς ἀσπόνδους ἐμαυτοῦ καταστῆσαι, γινομένους ὑπόπτους περὶ ἐμοῦ καί εἰς τό μετέπειτα», Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 133.

[5] Περί ἧς μικρὸν σημείωμα τοῦ Μενελάου Γ. Παρλαμᾶ: Ὁ τόπος τῆς ἐν Κρήτῃ διαμονῆς Ἰωσήφ Βρυεννίου περ. Κρητικά Χρονικά Β', 1948, σσ. 366-368, δεχομένου ὅτι ὁ ἐν Κρήτῃ ὑποτυπούμενος τόπος ὡς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Βρ. εἰς τήν πρός Δε Σπίγαν ἐπιστολήν του, εὑρίσκεται εἰς τήν ἐπαρχίαν Πεδιάδος παρά τὸ χωρίον *Σμάρι*, ὅπου ἐπὶ ὑψηλῆς τοποθεσίας καλουμένης *Βουκολίδια* ναΐσκος τοῦ Ἀφέντη Χριστοῦ. Ἡ ἀξιόλογος αὕτη ἄποψις τοῦ Παρλαμᾶ ἀφήνει ἀνερμήνευτον τό ἐν τῇ ἐπιστολῇ «ἀντὶ τῆς *Ἄτρας*» καί ἰδίᾳ τὸ πῶς εἰς τοιοῦτον ἐρημητήριον διαμένων ὁ Βρ. διῴκει ἐπιτροπικῶς τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης. Ἄν ἡ σύμπτωσις εἶναι ἐπιτυχής, φαίνεται μᾶλλον ὅτι τό Σμάρι τῆς Πεδιάδος εἶχε σχέσιν πρὸς τόν Δε Σπίγαν τοῦτον τόν παραλήπτην τῆς ἐπιστολῆς, πιθανῶς φεουδάρχην τοῦ τόπου, καί ὅτι ἐκεῖ ἐφιλοξενεῖτο ἢ παρεθέριζεν ὁ Βρ.

[6] «Ἐν τῷ Χάνδακι» (πόλει) λέγει ὁ Βρ. Τωμαδάκης, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 132. Τὸ ὅτι Κρήτη ἐλέγετο (δημωδῶς μᾶλλον) ὁ Χάνδαξ, πολλά μαρτύρια.

ὅπου ἀσφαλῶς κατῴκει ὁ Βρ. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτος πολλαχοῦ ὁμιλεῖ περὶ ἐρήμου καὶ ἀγροτῶν, φαίνεται ὅτι συχνὰ παρέμενε καὶ εἰς μοναστήρια τῆς περιοχῆς. Οὕτως, ἐκτὸς τῶν ἤδη γνωστῶν πληροφοριῶν, σημειῶ ὅτι ἐν Κρήτῃ κατῴκει «χωρίον ἀνώνυμον»[1] καὶ τῷ ἦτο δυσάρεστον «ἀγρόταις διόλου συνομιλεῖν»[2].

Περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἐξώσεώς του ἐκ Κρήτης ὁμιλεῖ ὁ ἴδιος διὰ μακρῶν, διευκρινῶν ὅτι λόγοι καὶ οὐχὶ ἔργα ἦσαν τά κινήσαντα τοὺς κατηγόρους του. Καὶ ἐδοκίμασαν μέν νά κατηγορήσουν αὐτὸν ἐπὶ *αἰσχρουργίᾳ* ἀλλ' ἀποτυχόντες «ἐπὶ τὸ ἀφανὲς καὶ ἀρχῆς ἁπτόμενον (=πολιτικὸν) ἔγκλημα καταφεύγουσιν»[3]. Κατηγορήθη ὡς ὑβριστὴς τῶν Ἑνετῶν «ἠκούσαμεν λόγους ἀχρείους ἀπόντος ἐκείνου (τοῦ Βρ.)»[4]. Οἱ κατήγοροι ἦσαν ἀφανεῖς, ἐσκόπουν τὸν θάνατον ἢ τὴν ἐξορίαν του, ἡ κρίσις ἐγένετο ἐρήμην αὐτοῦ. Ἐὰν ἡ κατηγορία ἀπετύγχανεν, ὁ Βρ. θὰ καθίστατο πάντως ὕποπτος καὶ θὰ ἠναγκάζετο μόνος του νὰ φύγῃ ἐκ Κρήτης. Ἡ τοιαύτη τακτικὴ τῶν διαβολῶν καὶ ψευδῶν καταγγελιῶν διήρκεσεν ἐπὶ δέκα ἔτη, κατὰ τὰ ὁποῖα καὶ σύνοδοι συνεκροτήθησαν κατ' αὐτοῦ ἐκκλησιαστικαί, καὶ πολιτικὰ συμβούλια συνεκλήθησαν. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἐσιώπα μὲν διὰ τὰς κατηγορίας, ἤλεγχε δὲ τοὺς διώκτας του διὰ τὰς κακάς των πράξεις[5]. «Πᾶσαν παρανομίαν διήλεγχον καὶ πάσῃ συνηγόρουν δικαιοσύνῃ»[6]. «Καὶ πολλάκις προὔλεγον ὅτι κἂν δέῃ με λιθοβοληθῆναι, τἀληθὲς οὐ σιγήσω»[7]! Οἱ ἀντίθετοι ἤθελον νὰ τὸν ἐκβάλουν τοῦ μέσου «ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι καὶ ἐναντιοῦται τοῖς ἔργοις ἡμῶν καὶ ὀνειδίζει ἡμῖν παραπτώματα νόμου καὶ ἐπιφημίζει ἡμῖν ἁμαρτήματα παιδείας ἡμῶν»[8] διότι ἤλεγχε, φαίνεται, αὐτοὺς καὶ ὡς ἀγραμμάτους! «Ἐγένετο ἡμῖν εἰς ἔλεγχον ἐννοιῶν ἡμῶν. *Βαρύς ἐστιν ἡμῖν καὶ βλεπόμενος*»[9]! Αἰτία ἦτο ἡ κακία καὶ ὁ φθόνος. «Κἀμὲ τὸ χαλεπὸν τοῦτο θηρίον *ὁ φθόνος τῆς Κρήτης* ἀπέωσε. Μᾶλλον δὲ τοὐναντίον ἅπαν εἴπερ συνέβη παράδοξον ἦν, φημὶ δὴ τὸ μὴ διωχθῆναι με πρὸς τοῦ φθόνου καὶ ταῦτα τὴν Κρήτην οἰκοῦντα»[10]! Οἱ μισοῦντες αὐτὸν ἦσαν ὀρθόδοξοι «παρ' ἐνίων δὲ ὁμοπίστων ὡς βδελυκτὸς μισοῦμαι καὶ ἀποτρόπαιος»[11]. Ἀλλ' ἐκεῖνος προετίμα καὶ ὑπέμενε τὸ μῖσος χάριν τοῦ Χριστοῦ. Ἠδύνατο βεβαίως νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τοὺς διώκτας του «καὶ τὴν πίστιν μεταμεῖψαι ἢ συνευδοκεῖν τοῖς τὰ φαῦλα πράττουσιν ἀναιδῶς ἢ κἂν γοῦν σιγᾶν τἀληθῆ»[12]. Τότε δὲν θὰ ἐξεδιώκετο τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ δὲν ἐθεώρει «ἄμοιρον μισθοῦ κἂν ἁπλῶς καὶ ἀκούσιον ἦν ἐμοὶ τὸ διωχθῆναι»[13]. Ὁ βίος του ἦτο θεάρεστος, μολονότι ὡς ἄνθρωπος ὁ Βρ. ἦτο ἁμαρτωλός[14].

[1] Παρ. 457.
[2] Παρ. 460.
[3] Παρ. 78 ἑξ.
[4] Παρ. 100 - 104.
[5] Παρ. 104 ἑξ.
[6] Παρ. 362 - 363.
[7] Παρ. 364.
[8] Παρ. 109 - 111.
[9] Παρ. 112 - 113.
[10] Παρ. 408 - 410.
[11] Παρ. 258 - 259.
[12] Παρ. 275 - 276.
[13] Παρ. 361 - 362.
[14] Παρ. 118.

«πράττων διετέλει τὰ τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ ἀρέσκοντα» [1]. Οἱ Κρῆτες «καὶ ζῆν με παρ᾽ ὑμῖν καὶ τιμᾶσθαι ἐβούλεσθε» [2]. Ἀλλ᾽ ὑπερίσχυσεν ὁ φθόνος καὶ ἐπηκολούθησεν ἡ ἐξορία. «Πλὴν οὐκ ἐξορίαν ὑπέστην μόνον ὥς τισιν ἔδοξεν, ἀλλὰ σὺν ταύτῃ καὶ ὕβρεις ἀπείρους καὶ *φρουρὰν* καὶ *ναυάγιον* καὶ πρὸς τούτοις ἑπτάμηνον κακουχίαν καὶ ἀπογύμνωσιν τῶν ἐμῶν καὶ θανάτους μυρίους» [3]. Ἐφυλακίσθη ἑπομένως, ἀπώλεσε τὴν περιουσίαν του, καὶ ἐπεβιβάσθη νύκτωρ πλοίου. «Κατ᾽ ἐκείνην τὴν νύκτα καθ᾽ ἣν τῆς νηὸς ἐπέβη ἀναγόμενος ἐκ τῆς Κρήτης» [4] παρεκάλεσε τὸν Θεὸν νὰ τῷ δώσῃ τὸν θάνατον, ἀλλ᾽ εἰς μάτην. Περὶ τοῦ ναυαγίου δὲν ἔχομεν πληροφορίαν πῶς ἀκριβῶς ἔτυχεν. Ὅτι ὅμως οἱ Ἑνετοὶ δὲν μετῆλθον προσωπικὴν βίαν, ἐκτὸς τοῦ περιορισμοῦ, κατὰ τοῦ μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ λαοῦ ἀσκοῦντος Βρ., φαίνεται ἀπὸ τὸ ἴδιόν του παράπονον «αὐτὸς οὐδὲ ῥάπισμα ἢ ἔμπτυσμα ἓν ὑπὲρ αὐτοῦ (τοῦ Χριστοῦ) ὑπομείνας ἐπιδεῖξαι δυνήσομαι» [5]!

Ποία ὑπῆρξεν ἡ ἐντύπωσις ἐν Κρήτῃ ἐκ τῆς ἐξώσεως; «Ὅτι ἀδίκως τῶν τῆς Κρήτης καλῶν ἀπεστέρημαι, ἐλεοῦντές με *τῆς τοσαύτης ζημίας* οὐκ ἀπεικότως λυπεῖσθε» [6]. Καὶ περαιτέρω: «Οἶδα τοὺς ὀδυρμοὺς ὑμῶν, καὶ τοὺς ὀχετοὺς τῶν δακρύων οὕτως ἐπίσταμαι, ὡς ἂν εἰ συμπαρήμην ἑκάστῳ ὑμῶν. Ἀλλ᾽ ἄχρι τούτου, μὴ περαιτέρω. *Ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν μὴ ἐπ᾽ ἐμὲ κλαίετε»* [7]*!* Καὶ ἀλλαχοῦ «ὑμῶν μὲν ὑπερβαλλόντως τὸ πάθος τῆς λύπης ἁψάμενον οἰμωγῶν μέχρι καὶ δακρύων ἐχώρησε, λογιζομένων, πῶς *πάντων εὐπραγούντων* [8] μόνος δεινὰ πέπονθα» [9]. Ἡ παραγγελία εἶναι ῥητὴ «τοῖς τὰς συνεισάκτους ἔχουσι μὴ συγκοινωνῆτε» [10]. Τοῦτο ἤρκει διὰ νὰ τιμωρήσῃ ὁ Βρ. τοὺς ἐχθρούς του μακρόθεν. Ὡς πρὸς ἑαυτόν, πληροφορεῖ τοὺς Κρῆτας, ὅτι «ἀνέσει καὶ δόξῃ τὸν βίον παρέρχεται» [11]. Ἐκ τῆς ἐν τῇ μεγαλονήσῳ «ἀδιαφορίας εἰς τὸ *τῆς Θείας Σοφίας διδασκαλεῖον* ὑπέστρεψα. Ἀπὸ κοσμικῶν κυμάτων εἰς ὅρμον προσωρμίσθην γαλήνιον...» [12]. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι σημαντική, ἀφοῦ γνωρίζομεν ὅτι τὰ διδακτικά του βιβλία, ἕνδεκα τὸν ἀριθ-

---

[1] Παρ. 128 - 129.
[2] Παρ. 516 - 517.
[3] Παρ. 417 - 419.
[4] Παρ. 498 - 499.
[5] Παρ. 497 - 498.
[6] Παρ. 439 - 440.
[7] Παρ. 466 - 469.
[8] Ὥστε τὴν ἔξωσιν ὑπέστη μόνον ὁ Βρ. χωρὶς νὰ ἐνοχληθοῦν οἱ ἐντόπιοι ὀρθόδοξοι.
[9] Παρ. 471 - 472.
[10] Παρ. 525 - 526.—Περὶ τοῦ ζητήματος τῶν συνεισάκτων ἐν Κρήτῃ, Τωμαδάκης, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σσ. 108 - 111, ὅπου αἱ λοιπαὶ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Βρ. μαρτυρίαι.
[11] Παρ. 492.
[12] Παρ. 432 - 434.

μόν, ἀφῆκεν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν διὰ τῆς διαθήκης του [1]. Καὶ περαιτέρω λέγει, ὅτι προτιμᾷ «ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ πολυτρόπως δοξάζεσθαι· σοφοῖς συνοικεῖν διὰ βίου ἢ ἀγρόταις διόλου συνομιλεῖν» [2]. Καὶ ἐρωτᾷ «τὸ τῆς πόλεως (Κων/λεως) εἰς ἔρημον (Κρήτην) ἐξορίζεσθαι βέλτιον ἢ τοὐναντίον; ἐκ τῶν νήσων εἰς τὴν ἤπειρον ἢ ἐντεῦθεν ἐκεῖσε; Ὅπου τις ἐκ πολλοῦ διψᾷ καὶ προσμένειν ἐφίεται καὶ ἀπαναίνεται;» [3].

Τὸ ἕτερον τῶν γραπτῶν τοῦ Βρ. «Ἐρώτησις τῶν ἀπὸ Κρήτης τινῶν ἱερέων περὶ τοῦ παντὸς παρελεύσεως» δεικνύει ὅτι ἀνέκυπτον ἐν τῇ μεγαλονήσῳ καὶ ζητήματα τοιαῦτα, ἀπαιτοῦντα λύσιν. Ὁ Βρ. δὲν προβάλλει ἴδια ἐπιχειρήματα, ἀλλ᾽ ὡς συνήθως πράττουν οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς του, προβάλλει τὴν αὐθεντείαν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας [4].

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

---

[1] Ἀθ. Παπαδ. Κεραμέως: Varia Græca Sacra, Πετρούπολις 1909, σσ. 295 - 296. Τωμαδάκης, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 33. Περὶ τοῦ Βρ. ὡς διδασκάλου ὅρα καὶ ὅσα ἐσημείωσεν ὁ V. Laurent εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ P. Tannery, Quadrivium de Georges Pachymére, Rome 1940 (Studi e Testi 94) σσ. XVII - XXIV.
[2] Παρ. 460.
[3] Παρ. 452 - 454.
[4] Περὶ τοῦ Βρ. ὡς θεολόγου γίνεται πολλαχοῦ λόγος εἰς τὸ βιβλίον P. Hildebrand Beck O.S.B., Vorschung und Vorherbestimmung in theologischen Literatur der byzantiner, Roma 1928 (Or. Chr. Analecta 144), ἰδίᾳ ἐν σσ. 129 - 131 κ.ἀ.

Codex Patmiacus ΥΜ' (1421 p.Chr.).

ΙΩΣΗΦ ΒΡΥΕΝΝΙΟΥ

355α ***Ἐρώτησις τῶν ἀπὸ Κρήτης τινῶν ἱερέων περὶ τοῦ παντὸς παρελεύσεως.***

Ἀξιῶ σε, πάτερ, εἰπέ μοι· ἐν τῇ συντελείᾳ τῶν αἰώνων μετὰ τὴν κοινὴν τῶν ἀνθρώπων ἀνάστασιν καὶ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, πᾶσα ἡ κτίσις αὕτη ἡ ὁρωμένη ἔσται πάλιν ἢ καθάπαξ οἰχήσεται; σἱ γὰρ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων, ὡς οὐδὲ σὲ τοῦτσ λέληθεν, ἵνα μὴ πάντες εἴπω, ἀπολέσθαι πᾶσαν ἐλπίζουσι· ἤγουν πάντα τὸν οὐρανὸν σὺν πάσῃ τῇ γῇ ἀφανισμῷ τελείῳ παραδοθῆναι. Ἔχουσί τε συνηγόρους πρὸς τοῦτο πολλοὺς μὲν καὶ ἄλλους, μάλιστα δὲ τὸν προφήτην Δαυῒδ λέγοντα «κατ' ἀρχὰς σύ, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σού εἰσιν οἱ οὐρανοί· αὐτοὶ ἀπολσῦνται...». Καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα Χριστὸν ἀποφηνάμενον, ὅτι «ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐ-
355β *τῆς | καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ» καὶ «ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται οἱ δὲ λόγοι μσυ οὐ μὴ παρέλθωσιν». Ἐκεῖνοι μὲν οὕτω δοξάζουσιν ἐντεῦθεν, ἢ οὐκ σἶδ' ὅθεν, κινούμενοι· Σοὶ δὲ τί πρὸς ταῦτα δοκεῖ; Μᾶλλον δὲ τίς ἐστιν ἡ ἐν τούτσις ἀλήθεια; Δίδαξόν με μαθεῖν ἐπειγόμενσν.*

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ

Τοῦτο ζήτημά ἐστιν ἓν τῶν μεγάλων, ἀγαπητέ. Διὰ τοῦτο καὶ γὰρ ἡ πέμπτη τῶν οἰκουμενικῶν συγκεκρότηται σύνοδος καὶ πάντας τοὺς τὰ αὐτὰ φρονοῦντας ἐκείνῳ ἀνεθεμάτισε. Τοῦτο περιλήρημα Ὠριγένους ἐστὶ τοῦ ἀδαμαντίνου, ὃς ἐφλυάρει προΰπαρξιν καὶ ἀποκατάστασιν, ὃν ἡ ῥηθεῖσα σύνοδος ἀνεθεμάτισε λέγοντα ὅτι ἐν τῇ συντελείᾳ τῶν αἰώνων πᾶσα ἡ κτίσις
356α *ἀναλύσει | εἰς τὸ μὴ ὂν καὶ ὥσπερ ἄρα ὑπῆρχε πρὸ τοῦ γενέσθαι ἐν τῷ Θεῷ, οὕτω πάλιν ἀποκαταστήσεται ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ καὶ μόνος μενεῖ Θεός, τὰ δὲ πάντα οἰχήσεται. ἀλλὰ ταῦτα μὲν αἱρετικῶν εἰσιν ἔμετσι καὶ ναυτίαι. Τῇ δὲ τῶν ὀρθσδόξων Ἐκκλησίᾳ τοὐναντίον ἅπαν δοκεῖ. Ὅτι γέγονε μὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἅπαντα εἰς τὸ εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπσν· διὰ δὲ τοῦ ἀνθρώπου*

---

8 *Ps. 101,26-27.* 11 *Math. 24,29.* 12 *Math. 24,35.*

---

21 λέγοντας cod.

παράβασιν ὑπόκεινται πάντα φθορᾷ, ἀλλὰ φθορᾷ προσκαίρῳ, οὐκ ἀπωλείᾳ οὐδ' ἀφανισμῷ παντελεῖ. Ἀλλαγήσεται γὰρ πάντα, τουτέστιν ἀλλοιωθήσεται ἀπὸ τοῦ εἶναι φθαρτὰ καὶ τρεπτὰ εἰς τὸ εἶναι ἄφθαρτα, ἄτρεπτα καὶ ἀνάλωτα, ὥσπερ ἄρα καὶ ὁ δι' ὃν ταῦτα συνέστη, ὁ ἄνθρωπος. Καὶ τοῦτο καὶ οἱ
356β *τῆς Παλαιᾶς προφῆται καὶ οἱ τῆς Νέας | Διαθήκης διδάσκαλοι σαφῶς διδάσκουσι. Ὁ μὲν γὰρ τῶν πρσφητῶν φησιν «ἔσται ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινή». Ὁ δὲ «ἔστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα» τουτέστι κατὰ τοῦτον ῥέοντα καὶ φθειρόμενσν «καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος» ἤτοι κατὰ τὸν μέλλοντα ἐκεῖνον καὶ ἀδιάῤῥευστον. Εἶτα τὸ ἀμετάπτωτον εἶναι τὴν τούτων στάσιν δεικνύς, ἐπάγει «πρόσταγμα ἔθετο καὶ σὐ παρελεύσεται». Καὶ ταῦτα μὲν οἱ προφῆται.*

Ταὐτὰ δὲ τούτοις οἱ τῆς Ἐκκλησίαις φωστῆρες δοξάζουσι. Τούτων γὰρ ὁ μὲν Χρυσόστομος Ἰωάννης ἐν ὁμιλίᾳ πεντεκαιδεκάτῃ τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς, ἐξηγούμενος τὸ τοῦ μακαρίου Παύλου ῥητὸν τὸ λέγον «Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη οὐχ ἑκοῦσα ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα
357α *ἐπ' ἐλπίδι· ὅτι καὶ αὐτὴ | ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ». Τοῦτο γοῦν ἐξηγούμενος, οὕτω φησί· «τῇ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη ἀντὶ τοῦ φθαρτὴ γέγονε· τίνος ἕνεκεν καὶ διατί; διὰ σὲ τὸν ἄνθρωπον· ὅτι δὲ καὶ ὁ οὐρανὸς μετὰ τῆς γῆς παλαιούμενος, πρὸς τὴν ἀμείνω λῆξιν ὕστερον μεταστήσεται, ἄκουσον τοῦ προφήτου λέγοντος· «κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σού εἰσιν οἱ οὐρανοί· αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτοὺς καὶ ἀλλαγήσονται». καὶ Ἡσαΐας τὰ αὐτὰ ἐμφαίνων ἔλεγεν· «ἐμβλέψατε εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω καὶ εἰς τὴν γῆν κάτω»· «ὅτι ὁ οὐρανὸς ὡς καπνὸς*
357β *ἐστερεώθη ἡ δὲ γῆ ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεται | οἱ δὲ κατοικοῦντές αὐτὴν ὥσπερ ταῦτα ἀπολοῦνται». Εἶδες πῶς ἐδούλευσε τῇ ματαιότητι ἡ κτίσις καὶ πῶς ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς φθορᾶς; Ὁ μὲν γάρ φησιν «ὡς ἱμάτιον ἑλίξεις αὐτοὺς καὶ ἀλλαγήσονται»· ὁ δέ, «οἱ κατοικοῦντες αὐτὴν ὡς ταῦτα ἀπολοῦνται», οὐ παντελῆ λέγων ἀπώλειαν, οὐδὲ γὰρ οἱ κατοικσῦντες αὐτήν, τουτέστιν οἱ ἄνθρωποι, τοιαύτην ὑποστήσονται, ἀλλὰ τὴν πρόσκαιρον καὶ δι'*

---

32 *Is. 65,17.* 33 *Ps. 148,6.* 36 *Ps. 148,6.* 41 *Rom. 20-21.* 47 *Ps. 102,25-27 (=He. 1,10-12).* 50 *Is. 8,21-22.* 51 *Is. 51,6* 54 *Ps. 102.* 55 *Is. 51,6.*

---

27 ἀπώλεια cod. 32 ἔστιν ὁ cod. 35-36 δεικὺς cod. 53 ἐδήλωσε cod.

αὐτῆς ἐπὶ τὴν ἀφθαρσίαν μεταστήσονται. Ὥσπερ οὖν καὶ ἡ κτίσις· ἅπερ ἅπαντα τὰ διὰ τοῦ εἰπεῖν, ὡς ταῦτα παρεδήλωσε· ὅπερ οὖν καὶ ὁ Παῦλος λέγει σαφῶς «τί λέγεις» φησὶν «κακῶς ἔπαθε διὰ σὲ καὶ φθαρτὴ γέγονεν ἡ κτίσις; ἀλλ' οὐδὲν ἠδίκηται· καὶ γὰρ ἄφθαρτός ἐστι διὰ σὲ πάλιν». Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἐπ' ἐλπίδι.

— Εἰπὲ δὴ ποίᾳ ἐλπίδι.

358α — Ὅτι καὶ | αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται.

— Τί ἐστι «καὶ αὐτή».

— Οὐχὶ σὺ μόνος· ἀλλὰ καὶ ὅσα ἐστι καταδεέστερα καὶ οὐ μετέχει λογισμοῦ οὐδὲ αἰσθήσεως καὶ ταῦτα σοι κοινωνήσει τῶν ἀγαθῶν· ἐλευθερωθήσεται γάρ φησιν ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς τουτέστι οὐκ ἔτι ἔσται φθαρτή. ἀλλ' ἀκολουθήσει τῇ τοῦ σώματος εὐμορφίᾳ τοῦ σοῦ· ὥσπερ γὰρ γενομένου φθαρτοῦ γέγονε καὶ ἐκείνη τοιαύτη, οὕτως ἀφθάρτου καταστάντος, καὶ αὐτὴ ἕψεται πάλιν· ὅπερ οὖν καὶ δεικνὺς ἐπήγαγεν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ τουτέστι διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Καθάπερ γὰρ τιθηνὸς παιδίον τρέφουσα βασιλικὸν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἐκείνου γενομένου τῆς πατρικῆς καὶ αὐτὴ συναπολαύσει τῶν ἀγαθῶν, οὕτω καὶ ἡ κτίσις φησί, οὕτω
358β | καὶ πατέρες ποιοῦσι τοῦ υἱοῦ μέλλοντος ἐπὶ ἀξιώμασι φαίνεσθαι καὶ τοὺς δούλους λαμπροτέραν ἐνδύουσι στολὴν εἰς τὴν τοῦ παιδὸς : δόξαν ὥσπερ οὖν καὶ ὁ Θεὸς τὴν κτίσιν ἀφθαρσίαν περιβαλεῖ εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων».

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ λέξιν οὕτω διηγεῖται ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς· ὁ δὲ Θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχὴ «Χθὲς τῇ λαμπρᾷ τῶν Φώτων», ἐν λόγῳ δευτέρῳ τῆς νέας δεκαλόγου, παντὶ παραινεῖ ὀρθοδόξῳ οὕτω πιστεύειν. Λέγει· «πίστευε τὸν σύμπαντα κόσμον, ὅσος τε ὁρατὸς καὶ ὅσος ἀόρατος, ἐξ οὐκ ὄντων παρὰ Θεοῦ γενόμενον καὶ προνοίᾳ τοῦ ποιήσαντος διοικούμενον, δέξεσθαι τὴν εἰς τὸ κρεῖττον μεταβολήν». Ὅ τε Νύσσης ὡσαύτως συν-
359α ώνυμος. Τούτου ἐν τῇ «εἰς τοὺς ψαλμοὺς | ἐξηγήσει» λέγει πρὸς τὸν Θεόν· «Σὺ μόνος, ὦ Δέσποτα, τὸ ἀΐδιον ἔχεις, ἅτε Θεὸς ὤν· οἱ δὲ οὐρανοὶ εἰ καὶ μέγα τι καὶ ἐξαίρετον ὑπάρχουσι κτίσμα, ἀλλ' ὅμως καὶ αὐτοὶ ὑποβληθήσονται φθορᾷ, ἡ δὲ φθορὰ αὕτη γενήσεται αὐτοῖς εἰς ἀνακαινισμόν· ἑλιχθήσονται γὰρ εἰς βέλτιον σχῆμα μεταβαλλόμενοι· εἰ δέ τις προβάληται τὸ ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οὐκ αὐτὸν ἐκεῖνον, ὁποῖος ἂν εἴη, δεξόμεθα ἐξηγητήν, ἀλλὰ τοὺς τῆς Ἐκκλησίας εἰσηγητάς. Τί οὖν φασιν ἐξηγούμενοι ταῦτα οἱ θεῖοι ἐξηγηταί, πρόσχες· ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται οὐκ ἀφανιζόμενος ἀλλὰ νικώμενος τῷ φωτὶ τῆς παρουσίας

59 *διὰ τοῦ εἰπεῖν ὡς ταῦτα πα* in marg. inf. 60 *γέγονε* cod. 66 *καταδιέστερον* cod. 73 *τρέφων* cod. 76 *ἐνδύῃ* cod.

359β αὐτοῦ καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ | παρέλθωσι, τουτέστι τὰ πεπηγότα ταῦτα καὶ ἀκίνητα εὐκολώτερον ἀφανισθῆναι ἢ τῶν λόγων τῶν ἐμῶν τι διαπεσεῖν»· ἀκούεις;

Ὥστε οὕτω χρὴ νοεῖν τὰς γραφὰς καὶ ταύτας πιστεύειν ὡς οἱ διδάσκαλοι βούλονται, οὐχὶ δὲ στοιχεῖν τῇ ἰδίᾳ συνέσει καὶ περισύρεσθαι ταῖς ἐνίων ἀπάταις καὶ ματαιότησιν. Ἀμετάπτωτος γὰρ ἡ θεία βουλὴ καὶ ὁ θεῖος προορισμὸς ἀπαράτρεπτος.

232α **Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τοὺς αὐτοὺς [Κρῆτας] παραμυθητικός.**

Τοῖς ἐν Κρήτῃ ἐν Θεῷ πατρὶ ἠγαπημένοις μοι καὶ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ φίλοις καὶ ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀδελφοῖς, Ἰωσὴφ μοναχὸς ὁ Βρυέννιος σωτηρίαν, ἣν ἡ παναιτία τριὰς τοῖς ταύτῃ γε πειθαρχοῦσι δωρεῖται.

Ὑγιαίνω ὑμῖν καὶ αὐτὸς καὶ διάγω, τοῦ Θεοῦ χορηγοῦντος, ὡς ἂν αὐτοὶ εὔξοισθε. Τὸ γὰρ τῶν τοῦ παρόντος βίου κινδύνων ἀπαλλαγέντα ζῆν ἐν λόγοις καὶ πρὸ τῶν λόγων τῷ τοῦ Θεοῦ ζῶντι Λόγῳ διὰ τῆς ἐκείνου ἑνοῦσθαι χάριτος, νῦν μὲν ἐκείνῳ διαλεγόμενον, νῦν δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ τοῖς ἄλλοις, εὐδαίμονά μοι καθίστησι τὸν βίον καὶ πάσης μεστὸν εὐφροσύνης· δι' ὃ μέντοι γινώσκω ἐπὶ τῇ ἐμῇ ἀναχωρήσει λυπουμένους ὑμᾶς καὶ ἀσχάλλοντας.
233α Ἀδελφικῶς καὶ φιλαλήθως λοιπὸν δεῖν ᾠήθην περὶ τῶν συμβάντων | ὡς ἐν τύπῳ τινὰ ὑμῖν διελθεῖν, οἷς δήπου προσσχόντες τὸν νοῦν καὶ παρακληθέντες, τὸ πολὺ τῆς ἀθυμίας ἀπόθεσθε· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἐν τούτοις ἐπιεικῶς χαίρω ὡς κατὰ χρέος. Τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ πάντα χριστιανὸν ὑπὲρ τοῦ καλοῦ πάσχοντα χαίρειν οὐ μὴν λυπεῖσθαι, καὶ ὑπερεύχεσθαι τοῖς ἐπηρεάζουσιν, οὐκ ἐπαρᾶσθαί τινι, εἰ μέλλει μὴ πάντῃ τῆς σωτηρίας διαμαρτεῖν. Ἐγὼ δὲ εἰ καὶ δεινὰ πέπονθα, καὶ ἃ οὐδεὶς προσεδόκησεν ἴσως καὶ τῶν πραττομένων μοι τῆς ἀντιμισθίας, ἐκ διαμέτρου ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ καὶ μετέπειτα, σφόδρα πεπληροφόρημαι ὡς πάντες ἀνέκαθεν οἱ τοῦτ' ἔργον τιθέμενοι, τὸ πολλοὺς ὠφελεῖν, πειρασμοῖς περιέπεσον καὶ ὡς ἀεὶ φορτικοὶ τοῖς μὲν ἀνοήτοις οἱ σώφρονες, τοῖς δ' ἁμαρτωλοῖς οἱ σπουδαῖοι καὶ τοῖς στρεβλοῖς οἱ ὀρθοί.
233β Ταύτῃ τοι καὶ τῶν γε|νομένων εἰς πάντας, ὡς πέφυκε, προϊόντων καὶ ἐπ' ἐμέ, ζηλοῦντά πως ἐκείνους. Οὐ χρὴ ἐν τούτῳ ταράττεσθαι τοὺς ἐχέφρονας. Ὡς γὰρ αἰσχρόν ἐστι τῷ ἀθλητῇ ξενίζεσθαι εἰ ἀνθίσταται ὁ ἀντίπαλος, τῷ ἰατρῷ εἰ πεπύρεχεν οὗτος, καὶ τῷ κυβερνήτῃ εἰ ἀντίπνοια γέγο-

10 *ἐπὶ τῇ ἐμ(ῇ ἀναχωρήσει)* supplevi, codice corrupto. 20 - 21 *φορ(τικοί, οἱ σώφρονες)* supplevi.

*νεν, οὕτω καὶ τῷ χριστιανῷ εἰ πειρασμὸς ἐπέλθοι θαυμάζειν ἀδιανόητον.
Οὐκ ἔστι γὰρ ὅτε οὐ παρυφεστήκασι τοῖς ἀγαθοῖς οἱ πονηροί, καὶ ὡς ἐναν-
τίοις αὐτοῖς ἀντιμάχονται. Εἶτα, ὁ μὲν Θεὸς ἀθάνατος ὢν οὐ δυσχεραίνει
ἐν τοσούτοις αἰῶσι τοσούτων καὶ τοιούτων κακοποιῶν ἀνεχόμενος· προσέτι
δὲ καὶ προνοεῖται τούτων παντοίως· ἡμεῖς δ' ὅσον οὔπω τελευτᾶν μέλλοντες
ἀπαγορεύσομεν ἤδη καὶ πρὸς τρεῖς ἢ καὶ δέκα τοιούτους δυσχερανοῦμεν;
καὶ ταῦτα τῶν αὐτῶν ἐν πολλοῖς οὐ δεύτεροι; οὐδαμῶς, ἀλλὰ τὰς μὲν ἐκεί-*
234α *νων | ὕβρεις ἐπαίνοις συχνοῖς, τὰς δέ γε κατάρας ἀμειψόμεθα ταῖς πρὸς τὸ
θεῖον εὐχαῖς. Εἰ γὰρ καὶ ἀχαριστίᾳ τὰς εὐεργεσίας ἠμείψαντο, τῆς μὴ
ἀποδοῦναι «κακὸν ἀντὶ κακοῦ» ἐντολῆς καὶ πρὸ ταύτης τῆς «εὔχεσθαι ὑπὲρ
τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων» καλὸν κἀνταῦθα μνησθῆναι. Τί δὲ
καὶ ξένον γέγονεν εἰ φαῦλοι πεπράχασι τὰ τῶν φίλων ἡμεῖς οὐδὲν πλέον
ὀφείλομεν καὶ σπεύδομεν τῆς πρὸς ὁμογενεῖς ἀνθρώπους εὐεργεσίας· καὶ
τοῦτο οὐ δι' ἀντάμειψιν ἀλλὰ χάριτι μόνῃ, μᾶλλον δὲ ὀφειλῇ. Καὶ γὰρ
οὐδ' ὀφθαλμὸς τοῖς ποσὶν ἀμοιβὴν ἀπαιτεῖ, ὅτι βλέπει· οὐδ' οἱ πόδες τούτῳ,
ὅτι βαδίζουσιν· οὐδ' ὅγε λύχνος τισίν, ὡς οἴκοθεν τὴν οἰκίαν ἅπασαν ἐπι-*
234β *λάμπων· τῷ πρὸς ὃ δὲ πέφυκεν ἔργῳ ἕκαστον τούτων ἀρκεῖται καὶ μόνῳ. | Εἰ
δὲ χρή τι ἐρεῖν καὶ σαφέστερον εὐχαριστεῖν δεῖ καὶ μικροῦ χάριτας ὁμολο-
γεῖν τοῖς ἐπηρεάζουσιν. Ἐπεί περ οὗτοί εἰσιν οἱ τοὺς μισθοὺς προξενοῦντες
τοῖς ὑπομένουσιν, ὡς λέγει ὁ ἅγιος Ζωσιμᾶς «τίς προεξένησε τοῖς ἁγίοις
μάρτυσι τοὺς στεφάνους εἰ μὴ οἱ ἐτάσαντες αὐτούς;» ἄλλως τε δεῖ τὸν νου-
νεχῆ μὴ ἄνεσιν ἀλλὰ πειρασμὸν προσδοκᾶν καὶ ἐτάζεσθαι πρὸς εὐχάριστον
ὑπομονὴν ἀνδρικώτατα. Ὥς φησί τις τῶν ἁγίων «ἔξεστι παντὶ χριστιανῷ τῷ
ὀρθῶς πιστεύοντι εἰς Θεὸν μὴ ἀμεριμνεῖν ἀλλὰ πάντοτε προσδοκᾶν καὶ ἐκδέ-
χεσθαι πειρασμόν, ἵνα, ὅταν ἔλθῃ, μὴ ξενίζηται μηδὲ ταράττηται, ἀλλ' εὐχα-
ρίστως ὑπομένῃ τὸν κόπον θλίψεως καὶ εὐλογῇ ψάλλων σὺν τῷ προφήτῃ
λέγοντι «δοκίμασόν με καὶ πείρασόν με»· καὶ πάλιν ὅτι «ἡ παιδεία σου κατέ-*
235α *στρεψέ με, ἀλλ' ἀνώρθωσέ με εἰς τέλος». Καὶ ὁ Χρυσόστομος «ἐνταῦθα μὲν
θλῖψιν ἕξετε, εἶπε, ἐκεῖ δὲ ἄνεσιν. Τί συγχέομεν τοὺς καιρούς; τί τὰ ἄνω
κάτω ποιοῦμεν; ἀγών ἐστιν ὁ παρὼν καιρός· οὐκοῦν τοῦ πιστεύειν χρεία.
Πόλεμός ἐστι καὶ μάχη· οὐδεὶς ἐν πολέμῳ ζητεῖ ἄνεσιν, οὐδείς. Κυβερνήτην
μὲν γὰρ ὁ χειμών· καὶ ἀθλητὴν τὸ στάδιον· τὸν στρατηγὸν ἡ παράταξις· τὸν
μεγαλόψυχον ἡ συμφορά· τὸν δὲ χριστιανὸν πειρασμὸς δοκιμάζει· καὶ αἱ*

---

35 *I Th.* 5,15. 35 *Math.* 5,44. 52 *Ps.* 25,2. 52 *Ps.* 17,36.

---

51 *ὑπομένειν* cod. correxi *εὐ(λογῇ)* supplevi. 52 *λέγει* cod. correxi. *καὶ (πάλιν)* supplevi. 54 *θλῖψιν εἶπε* cod. 55 *ποιῶμεν* cod.

*θλίψεις τὴν ψυχὴν ὡς ἐν καμίνῳ χρυσὸν ἀπελέγχουσι». Καὶ ταῦτα μὲν οἱ
ἅγιοι.*

*Ὑμεῖς δὲ πῶς ἐν οὕτως ὀλίγῳ χρόνῳ τῶν πολλάκις ῥηθέντων ὑμῖν
παρ' ἐμοῦ ἐπελάθεσθε; οὐ μέμνησθε ἐν ταῖς τῶν πολλῶν ἐξομολογήσεσι καὶ
ἐν πολλαῖς ὁμιλίαις, ὡς ἔλεγον παῤῥησίᾳ, ὅτι «μέγαν φθόνον τρέφουσιν οἱ*
235β *δαίμονες εἰς ἐ|μέ; ὁρῶντες γὰρ τοὺς ὅσους εἶχόν ποτε πεπλανημένους ἐκεῖ-
νοι νῦν ἐπιστρέφοντας ἐπὶ τὸν Θεόν, μυρία τεχνάσονται κατ' ἐμοῦ. Καὶ ἴστε·
οὔτε προφήτης εἰμί, οὔτε προφήτου υἱός. Τὸ μέντοι ἐν τούτῳ μέλλον ἐπί-
σταμαι· ὅτι ἢ αἰσχύνην δι' ἐπηρείας, ἢ ἐξορίαν, ἢ θάνατον ποτέ μοι σκαιω-
ρήσουσιν ἄδικον· ἀλλ' οὐ δέδοικα διὰ ταῦτα· οὐδὲ σιγήσω τὰ δέοντα. Χρι-
στός ἐστι μετ' ἐμοῦ, τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος; Ἅπαν δεινὸν εἰ ἐπέλθοι,
ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ὑπομενῶ καὶ μακαρισμοῦ γενήσομαι ἄξιος. Μόνον ὑμεῖς
ἐργάζεσθε τὸ καλόν». Οὐ ταῦτ' ἔλεγον μεγάλῃ φωνῇ καὶ τὰ τούτων ὡς
εἰκὸς παραπλήσια; Καὶ πῶς λοιπὸν ἀποβάντων εἰς ἔργα τῶν λόγων μου ὡς
μὴ ἀκούσαντες οὕτω διάκεισθε; Πάντως καθ' ἃ προὔλεγον ἀπέβη τὰ κατ'*
236α *ἐμέ· δι' ὃ γὰρ ἐβουλόμην εἰς τὸ ἑξῆς βελτίω καὶ τελειότερα τῶν | προῤῥη-
θέντων ἡμῖν ἐκτίθεσθαι πρὸς τῇ τοῦ τῶν πάντων ὠφελείᾳ ἐπιβουλεύοντος
ἐνεποδίσθην λοιπόν. Πλὴν εὐχαριστῶ τῷ Χριστῷ μου ὅτι οὐκ ἔν τινι πράξει
διεβλήθην ἀτόπῳ ἀλλ' ἐπὶ λόγοις μόνον γυμνοῖς καὶ τούτοις ἀμαρτυρήτοις
καὶ πεπλασμένοις· καὶ ὅρα περίεργον καὶ δεινὴν σκαιωρίαν. Ὡς γὰρ ἐπ'
αἰσχρουργίᾳ πολλὰ κατειπεῖν δοκιμάσαντες λαβὴν ἐκεῖθεν οὐκ ἔσχον τοῖς
δικασταῖς παρασχεῖν οἱ κατήγοροι ἀποτυχόντες τῆς φανερᾶς καὶ δοκούσης
ὀλίγα βλάπτειν αἰτίας, ἐπὶ τὸ ἀφανὲς καὶ ἀρχῆς ἁπτόμενον ἔγκλημα καταφεύ-
γουσιν. Ἠκούσαμεν, λέγοντες, λόγους ἀχρείους εἰπόντος ἐκείνου, καὶ τὸ δει-
νότερον, ἑστωσάν φασι καὶ οἱ κατήγοροι ἄδηλοι καὶ τὸ ἔγκλημα ἀφανὲς καὶ ἡ
κρίσις ἐρήμη καὶ ἄλλο μὲν τὸ ἀκουόμενον, ἄλλο δὲ τὸ γραφόμενον· ὡς ἂν*
236β *οὐκ αὐτὸ ὅπερ ἦν μικρὸν καὶ οὐδέν, ἀλλὰ | μέγα τι καὶ τῶν ἀσυγγνώστων τὸ
πρώτιστον τοῖς τοῦτο ἀκούουσιν ἡ φήμη παρέχεται. Ἔθος γὰρ τῷ κοινῷ τοῦ
γένους ἐχθρῷ τοιαύταις φήμαις τοὺς ἐραστὰς τῶν καλῶν περιβάλλειν, ἵνα
τῶν μιμουμένων τούτους ἐπ' ἀρετῇ καὶ μελλόντων ἕπεσθαι τούτοις, τὸ πρό-
θυμον διακόψῃ, εἰς ἀπιστίας αὐτοὺς ἐμβαλών. Τοῦτο δὲ προὐβάλοντο οὐχ
ὡς ἄν τις φαίη ἀπερισκέπτως, ἀλλ' εἰ μὲν ἐπιτύχωσι τοῦ βουλεύματος
θανάτῳ ἢ ἐξορίᾳ παραπεμφθῆναί με· εἰ δ' ἀστοχήσωσι τοῦ σκοποῦ καὶ οὕτω
Κρήτην ἅπασαν καὶ Ἀκυληΐαν κινῆσαι κατ' ἐμοῦ μηκέτι πιστὸν ἀλλὰ δόλιον
ὑποπτεύειν με καὶ πάντας λοιπὸν ἑνὶ τεχνάσματι ἀποστῆναί μου ἅμα, τοὺς
μὲν τῶν κρατούντων φόβῳ διειργομένους, τοὺς δὲ τὰς ψυχὰς τοῖς προεκτε-*
237α *θεῖσι κατασεισθέντας καὶ αἰδουμένους τοῦ λοιποῦ κἂν ὀφθῆναί μοι· | ὡς δ'*

---

79 *λαβεῖν* cod. 90 *ἀποτύχωσι* cod. 92 *ἀκυλίαν* cod. 94 *κρατούντων* supplevi. *διειργομέν(ους)* supplevi.

ὑποτρέσαντά με τῇ αἰδοῖ καὶ τῷ δέει ἐντεῦθεν ὑποχωρῆσαι καὶ ἄκοντα. Καὶ ταῦτα οὐχ ἅπαξ καὶ δὶς συνέῤῥαψαν μόνον. Ἀλλὰ πρὸ δέκα ἐνιαυτῶν ἄχρι τῆς δεῦρο οὐκ ἐπαύσαντο προδιδόντες με καὶ κατηγοροῦντες σὺν ἄλλοις μυρίοις, αὐτὰ δὴ ταῦτα ἅπερ καὶ νῦν κατεψεύσαντο. Καὶ μαρτυρεῖ μου τῷ λόγῳ Κρήτη πᾶσα σχεδὸν καὶ οἱ ταύτης ἄρξαντες ἔκτοτε. Ἢ δοκεῖτε ὅτι νῦν με ὕβρισαν πρῶτον ἢ διέβαλον ἢ ἐπεβούλευσαν τῇ ζωῇ μου; Ὢ πόσας συνόδους, συνόδους κατ' ἐμοῦ κροτηθείσας εἶδον ἐγώ! πόσας ἐνέδρας θανατηφόρους, πόσα πραχθέντα συμβούλια· ἅπερ τῆς τῶν πολλῶν εἰρήνης φροντίζων, σιγῇ μόνον ἔφερον ὡς μηδενὸς καινοῦ γιγνομένου· καὶ γὰρ οὐκ ἐπαυ-
237β *σάμην εὐκαίρως, ἀκαίρως ἐπιτι|μῶν αὐτούς, ἐλέγχων, παρακαλῶν ἐπὶ τὰ καλά. Ὠδίνησαν ἀδικίαν λοιπὸν κατ' ἐμοῦ· συνέλαβον πόνον καὶ ἔτεκον ἀνομίαν καὶ δεῦτε, εἶπον, τὴν γλῶσσαν ἡμῶν μεγαλυνοῦμεν, τὰ χείλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστι, τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν. Ἄρωμεν αὐτοῦ τὴν μνήμην ἀπὸ τῆς γῆς, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι καὶ ἐναντιοῦται τοῖς ἔργοις ἡμῶν καὶ ὀνειδίζει ἡμῖν παραπτώματα νόμου καὶ ἐπιφημίζει ἡμῖν ἁμαρτήματα παιδείας ἡμῶν. Ἐγένετο ἡμῖν εἰς ἔλεγχον ἐννοιῶν ἡμῶν. Βαρύς ἐστιν ἡμῖν καὶ βλεπόμενος.*

Καὶ ταῖτα μὲν ἐκεῖνοι κατ' ἐμοῦ ἐβουλεύσαντο, ὡς καὶ τὸ τέλος ἀπέδειξεν· ἀπετύφλωσε γὰρ ὄντως αὐτοὺς ἡ κακία. Εἰς οὐδὲν δὲ ὧν κατηγόρησάν μου, Κύριος οἶδεν, ἔνοχος πέφυκα, ἀλλ' ἀπὸ πάντων, ὡς ἐμαυτῷ σύνοιδα, |
238α *καθαρὸς καὶ τοσοῦτον, ὅτι οὐδὲ συγκαταθέσθαί ποτε μέμνημαι τούτοις τὸν νοῦν μή τι γε ἀποτρόπαιόν τι τολμῆσαι τὸ σύνολον. Καὶ ταῦτα λέγω οὐ τοῦ χοροῦ τῶν ἁμαρτωλῶν ἐμαυτὸν ὑπεξαιρῶν, ὧν πρῶτός εἰμι, ἀλλὰ μυρίοις μὲν καὶ μεγίστοις ἁλῶναι κακοῖς, ὡς οὐδεὶς ἄλλος, καὶ πάνυ ὁμολογῶ, τούτου δὲ πάντῃ εἶναι ἀνεύθυνος. Εἰ δὲ ψεύδομαι τοῖς λόγοις ἢ ἄλλως παραλογίζομαι τἀληθὲς εἴτι τοιοῦτον πρᾶξαι ἠθέλησα, ἐξαλειφθείην ἐκ βίβλου τῶν σῳζομένων καὶ τοῖς ἀπολλυμένοις τοῦ λοιποῦ συντατοίμην, ὦ γῆ, καὶ ἥλιε, καὶ θεία δίκη· οὕτω καὶ γὰρ ἄντικρυς τῶν κατηγορηθέντων ἀπέχω. ὅτι καὶ καρδίᾳ καὶ λόγοις καὶ πράγμασιν εἴ τι τῷ κοινῷ συντελοῦν, εἴ τι*
238β *συμφέρον καὶ τίμιον καὶ σωτηριῶδες, ἐσπούδαζον ἀεὶ | ἐν τῷ φανερῷ καὶ ἐφ' ὑμῖν μάρτυσι πείθεσθαι τῇ ἀρχῇ ἐν παντὶ ἀγαθῷ, κοινῇ καὶ ἰδίᾳ, συνεβούλευον ἅπασι. Καὶ ὥσπερ τις ὀφειλέτης ἢ δοῦλος ἐπ' αὐτὸ τοῦτο κείμενος καθ' ὃ καὶ ἐχρῆν, οὕτω καὶ λέγων καὶ πράττων διετέλουν τὰ τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ ἀρέσκοντα. Καὶ ἵνα πάντα τἀμὰ τοῖς πᾶσιν ᾖ πρόδηλα, τῆς πόλεως ᾤκουν αὐτὸ τὸ μεσαίτατον. Ἴσασι καὶ αὐτοὶ οἱ φωραθέντες κατήγοροι τὴν ἐμὴν ἀναστροφὴν ὡς θεάρεστος· εἰ καὶ τυφλὸν ὁ φθόνος καὶ τὸ συμφέρον ὅλως οὐκ οἶδε προτιμᾶν. Ἀλλὰ καίπερ οὕτως ζῶν παρ' ὑμῖν καὶ ἀνεπιλήπτως εἴκοσιν ἔτη πολιτευόμενος ἐφ' οἷς τοσούτοις τῆς ἐμῆς διαγωγῆς ἀξίοις*
239α *μάρτυσιν ἐπεποίθειτε τῇ τῶν ἀρχόντων εὐνοίᾳ καὶ τοῦ λαοῦ πρός με χρη|στῇ διαθέσει πάνυ θαῤῥῶν καὶ οὕτω τὸ ἀποβησόμενόν μοι πάλιν ἐν τούτοις πρόδηλον ἅπασιν ἐποιούμην, ὡς ἔφθην εἰπὼν προαπολογούμενος, ὥσπερ καὶ τοὺς ἁγίους τῶν λεγομένων καὶ ὅσον οὔπω συμβησομένων μοι μάρτυρας ἐπαγόμενος ἀψευδεῖς λέγοντας ἐν πνεύματι καὶ καθολικῶς ἀποφαινομένους τοῖς αἱρουμένοις σωθῆναι καὶ ταῦτα μετὰ πολλῶν: Εἰ προσέρχῃ δουλεύειν Κυρίῳ τῷ Θεῷ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου εἰς πειρασμοὺς καὶ εὔθυνον τὴν καρδίαν σου καὶ καρτέρει καὶ μὴ σπεύσῃς ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς· καὶ καρτέρει τὰς θλίψεις, ἐν αὐταῖς γὰρ αἱ ἀρεταί. Καθάπερ ἐν ἀκάνθαις ῥόδα φύονταί τε καὶ αὔξονται· καὶ : ἔπαρον πρὸς πειρασμοὺς καὶ οὐκ ἔστι σῳζόμενος. Καὶ : ὁ*
239β *φεύγων πειρασμὸν ἐπωφελῆ, φεύγει ζωὴν αἰώνιον· | καὶ : ὥσπερ χειμὼν γεννᾷ τὸ ἔαρ ἐν τοῖς ἐνιαυτοῖς, οὕτως ἡ κατὰ Θεὸν θλῖψις ἐν τῇ ψυχῇ τὰς ἀρετάς. καὶ ὥσπερ ἡμεῖς ἐν τούτῳ εὐφραινόμεθα, οὕτω καὶ ἐν ἐκείναις Θεὸς ἐπιτέρπεται· καὶ : οὐ δίδωσι Θεὸς χάρισμα μέγα χωρὶς μεγάλου πειρασμοῦ· κατὰ γὰρ τοὺς πειρασμοὺς καὶ τὰ χαρίσματα ὡρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν σοφίαν αὐτοῦ· καὶ : ὡς ἀδύνατόν ἐστιν ἀθλητὴν στεφανωθῆναι μὴ παλαίσαντα, οὕτως οὐκ ἔστι γενέσθαι χριστιανὸν ἄνευ ἀγώνων· καὶ : τοῦτο ἔργον μοναχοῦ, τὸ προσδοκῆσαι πειρασμὸν ἕως ἐσχάτης ἀναπνοῆς· καὶ : πᾶς παιδαγωγὸς καὶ διδάσκαλος καὶ ἰατρὸς καὶ νομοθέτης καὶ δικαστὴς εἰς τοῦτο κεῖνται, εἰς τὸ μισεῖσθαι παρὰ τῶν οἷς ἐτάχθησαν ὠφελεῖν, καὶ βαρεῖς καὶ*
240α *φορτικοὶ καὶ ἀηδεῖς φαίνεσθαι· τὸ δὲ αἴτιον ὅτι οὐ δι' ὧν τρόπων | ὠφελοῦσιν ἀλλὰ δι' ὧν λυποῦσιν.*

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ τοιαῦτα, ὧν καὶ ἐπιλαθέσθαι δοκεῖτέ μοι, διὰ ζώσης φωνῆς πολλάκις εἴρηται πρὸς ὑμᾶς· νῦν δὲ πάλιν τοῖς τότε ταὐτὰ διὰ γραμμάτων ἀκούσαντες, σύνετε καὶ γνῶτε ὡς οὐκ ἔνι σωθῆναι χωρὶς πειρασμῶν καὶ ὡς οὐδὲν δεινὸν πέπονθα ἀλλὰ τὸ καταθύμιόν μοι πεπλήρωται· καὶ λοιπόν, εἰ βούλεσθε, συγχάρητέ μοι, ὅτι κἀγὼ συγχαίρω τοῖς ἀξιουμένοις μακαρισμοῦ· καὶ ἀκούσατε διὰ ποίων αὐτοὶ τούτου μέτοχοι γίνονται. Αὐτίκα γοῦν ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος πᾶσι τοῖς πιστοῖς παραινεῖ λέγων «πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις· ὅτι τὸ δοκί-
240β *μιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν· | ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι ἐν μηδενὶ λειπόμενοι». Καὶ πάλιν·*

---

97 *συνέῤῥαψε* cod. 104 *καὶ* supplevi. 107 *καὶ δεῦτε... μεγαλυνοῦμεν* in marg. infer. 118 *ὑπεξαίρων* cod. 120 *τοῦτο* cod.

162-165 *Jac.* 1,2-4.

---

133 *τοσούτ(οις) τῆς.... (ἀξίοις) μάρτυσιν ἐπεποίθ(ειτε)* supplevi. 135 *θαῤῥεῖν* cod. 143 *αὔξονται* supplevi. *(πρὸς) πειρασμοὺς* supplevi. *ἔστι* supplevi. 154 *δι' ὧν τρόποις* cod.

*«μακάριος ἄνθρωπος ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται
τὸν στέφανον τῆς ζωῆς ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν».
Ἀνὴρ ἀπείραστος ἀδόκιμος. Καὶ ἔτι ὑπόδειγμα λάβετε, ἀδελφοί μου, τῆς
κακοπαθείας καὶ τῆς μακροθυμίας τοὺς προφήτας, οἳ ἐλάλησαν τῷ ὀνόματι
Κυρίου. «Ἰδοὺ μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας». Τούτῳ συνῳδὰ καὶ ὁ κορυ-
φαῖος τῶν ἀποστόλων ὑποτίθεται Πέτρος καὶ φησὶν «εἰ δέον ἐστὶ λυπηθέντες
ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς, ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολυτιμότερον
χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον*
241α *καὶ | τιμὴν καὶ δόξαν ἐν τῇ ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ». Καὶ αὖθις «τοῦτο
χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν Θεοῦ, ὑποφέρει τις λύπας πάσχων ἀδίκως· ποῖον
γὰρ κλέος εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε. ἀλλ' εἰ ἀγαθοποι-
οῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ· εἰς τοῦτο γὰρ
ἐκλήθητε· ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμ-
μόν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ· ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν,
οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει,
πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως». Σὺν τούτοις καὶ τὸ
τοῦ Χριστοῦ στόμα ὁ Παῦλος φησὶν ὅτι «δικαιωθέντες ἐκ πίστεως εἰρήνην*
241β *ἔχωμεν πρὸς τὸν Θεόν· οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς | θλίψεσιν,
εἰδότες ὅτι ἡ θλῖψις ὑπομονὴν κατεργάζεται ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμήν, ἡ δὲ
δοκιμὴ ἐλπίδα· ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει». Καὶ πάλιν· «τὸ γὰρ παραυτίκα
ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται, μὴ σκοπούντων
ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα». Οὐ γὰρ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ
νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλύπτεσθαι εἰς ἡμᾶς. Πιστὸς δὲ
ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν
τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν. Καὶ αὖθις
«Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι
καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως ἥτις ἡμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται· υἱέ μου, μὴ*
242α *ὀλιγώρει | παιδείας Κυρίου μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος· ὃν γὰρ
ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. Εἰ παιδείαν
ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. Τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ
παιδεύει πατήρ; εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα
νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί». Ὁρᾶτε τίσι συντάττει τοὺς μὴ ἐνταῦθα παιδευομέ-
νους τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς; Καὶ μάλα εἰκότως φαίην ἂν ἔγωγε. Εἰ γὰρ δύο*

166-167 *Jac. 1,12.* 171-174 *I Pe. 1,6-7.* 174-181 *I Pe. 2,19-23.* 182-185 *Ro. 51,3-5.* 185-187 *I Cor. 4,17-18.* 191-196 *He. 12,4-8.*

---

176 *εἰ* deest cod. 192 *υἱέ,* cod.

*τινὶ παῖδες ὦσιν, ἵν' ἐπὶ παραδείγματος ἴδωμεν τὸ λεγόμενον, ὁ μὲν ἐκ γνη-
σίας γαμετῆς, ὁ δ' ἐξ ἐρώτων ἑταιρικῶν, ἀμφότεροι δὲ ἀτακτοῖεν· ποτέρου
ἄρα τῷ πατρὶ μελήσει τῆς διορθώσεως; οὐχὶ τὸν μὲν παντοίως μετελεύσεται,*
242β *κἂν δέῃ μαστίγων καὶ πληγῶν μή τι παράπαν φει|δόμενος; τοῦ δὲ ἧττω
θήσεται λόγον; παντί που δῆλον. Οὕτως οἱ πειρασμοὶ καὶ αἱ θλίψεις πολλοῦ
παρὰ τῷ Θεῷ ἠξίωνται λόγου καὶ σύντροφοι ἐξ ἀρχῆς τῇ καθ' ἡμᾶς εὐσεβείᾳ
γεγόνασιν. Ἐξ αὐτῆς γὰρ τῆς εἰς γῆν καταβολῆς τοῦ κηρύγματος, κἀκείνη
καὶ αὗται συνανεφύησαν· καὶ τί λέγω τοῦ κηρύγματος; Αὐτὸς γὰρ ὁ ἡμέτε-
ρος Σωτήρ, ἡνίκα τὸ τῆς ἡμετέρας φύσεως φύραμα εἵλετο ὑποδῦναι, ἐξ αὐτῆς
αὐτίκα τῆς εἰς τὸν βίον προόδου συνεπλάκη τοῖς πειρασμοῖς. Ὅτε γὰρ <ὁ>
τῆς Ἰουδαίας τηνικαῦτα κρατῶν πρὸς φόνον αὐτοῦ καθωπλίζετο καὶ εἰς Αἴγυ-
πτον μὲν μετὰ τῆς μητρὸς ἐδραπέτευσεν, ἐξ Αἰγύπτου δὲ πάλιν εἰς Ἰουδαίαν,*
243α *κἀκεῖθεν εἰς Ναζαρὲτ τοὺς φονῶντας ἀποφεύγων | ἆρά γε τῶν πειρασμῶν
οὕτω κατ' ἐκείνου πνεόντων, ἐκεῖνος πρὸς ἄνεσιν ὅλως ἢ περιφάνειαν ἑώρα
τὰ ἔξωθεν; οὐμενοῦν. ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ τόκου μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ κατ'
ἄνθρωπον βίου πενίᾳ καὶ λιτότητι χαίροντα μετὰ πολλῆς εὑρίσκομεν τῆς περι-
ουσίας. Τί γὰρ σπηλαίου ταπεινότερον; τί δὲ τοῦ μή που κλῖναι ἔχειν τὴν
κεφαλὴν εἰς λόγον πενίας ὑπέρτερον; Καὶ τὸ τέλος δὲ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς
ὁποῖον; ὡς λίαν περιώδυνον καὶ ἀτιμίας μεστόν. Ἐπὶ διαβολῇ γὰρ ἀνταρ-
σίας ὁ οὐράνιος βασιλεὺς τεθνηκέναι κατεψηφίζετο καὶ τέλος μετὰ τὰς
ἀνυπερβλήτους ὕβρεις ἐκείνας τὴν πορφυρᾶν χλαῖναν, τοὺς χλευασμούς, τοὺς*
253β *κολαφισμούς, τὰ ῥαπίσματα, τὰς μάστιγας, τῷ σταυρῷ δι' ἐμὲ γυμνὸς κατα-
δικασθείς, κακούργου δίκην, Σωτήρ μου, ἐκρέμασο. Καὶ οὐχὶ μὲν <ἡ> κατὰ τὸ
ἀνθρώπινον ζωὴ τῷ Σωτῆρι οὕτω διήνυσται, ἑτέρως δὲ εἶχον οἱ λόγοι· ἀλλ'
ἐν πᾶσιν οἷς τὰ πρακτέα διδάσκειν ἐβούλετο οὐδὲν ἕτερον ὅτι μὴ τὸ ἑαυτῶν
ἀφειδεῖν ἐν ταῖς θλίψεσιν ὁρῶμεν διδάσκοντα. Ποτὲ μὲν λέγοντα «στενὴ ἡ
πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν», καὶ «ἐν τῷ κόσμῳ
θλῖψιν ἕξετε», καὶ «κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται»·
ποτὲ δὲ παραινοῦντα «ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν»,
καὶ «ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται». Καὶ οὐχὶ τοὺς πλούτῳ
βρίθοντας καὶ χαίροντας καὶ τρυφῇ προσκειμένους, ἀλλὰ τοὺς πτωχοὺς τῷ*
244α *πνεύματι, τοὺς κλαίοντας, | τοὺς μισουμένους, τοὺς ὑβριζομένους, τοὺς διω-*

---

224 *Math. 7,14.* 225 *Ino. 16,33.* 226 *Ino. 16,20.* 227 *Lu. 21,19.* 228 *Math. 24,13.*

---

199 *παράδειγμα* cod. 200 *ποτέρων* cod. 209 <*ὁ*> addidi 210 *ἐξ Αἰ... πάλιν* in marg. inf. 211 *ἄρα δε* cod. 211-212 *(ἀποφεύγων) ...ολ(ως)* supplevi. 218 *τεθνήσκειν* cod. forsitan *τεθνήξειν*.

κομένους, τούτους μακαρίους καὶ ζηλωτοὺς ἀποτείνεται. Καὶ τῆς εἰς τὰ δεινὰ καρτερίας ἔπαθλον τὴν ἐν οὐρανοῖς βασιλείαν χαρίζεται. Τούτου ἄρα κατ' ἴχνος οἱ θεῖοι ἀπόστολοι, καὶ μετὰ τοὺς ἀποστόλους οἱ μάρτυρες πορευόμενοι, τοὺς μυρίους ἐκείνους ἄθλους διήνεγκαν, καθ' ἑκάστην ἐλαυνόμενοι τὴν ἡμέραν, εἰς διάφορα κατακλειόμενοι δεσμωτήρια, μαστιζόμενοι, προσπαλαίοντες κρύει, λιμῷ καὶ δίψῃ συνεχῶς πιεζόμενοι, καὶ πολυτρόποις θανάτοις<καὶ>ἐπαγωγαῖς ἀπαλλαττόμενοι [καὶ] τοῦ ζῆν. Καὶ ταῦτα ἐν ἀρχαῖς τοῦ κηρύγματος, ὅτε μάλιστα ἡμῖν ἔδει τῆς ἐκείνων ζωῆς καὶ τῆς ἄνωθεν αὐτοὺς
244β *ἐχρῆν ἀπολαύειν ῥοπῆς, ὥστε μὴ | τὴν τοῦ κηρύγματος ἐπίδοσιν εἴργεσθαι. Ἀλλ' ὅμως οὐκ ἐνῆν ἄλλως αὐτοὺς μιμήσασθαι τὸν διδάσκαλον. Τούτων καὶ ὁ τῶν ἀσκητῶν θεῖος ὅμιλος τοὺς μαρτυρικοὺς ἄθλους ζηλώσας, τὸ κατὰ προαίρεσιν καὶ οὗτος μαρτύριον ἤνεγκε, ταῦθ' ἑκουσίως ὑπερχόμενοι πάντως ἅπερ ἐκείνοις ἀκουσίως συνέπιπτον. Ἐπεὶ γὰρ μὴ ἐνῆν ὑφ' ὁτουοῦν διώκτου τηνικαῦτα βασάνοις ἐκδίδοσθαι, αὐτουργοί, οἷον εἰπεῖν, αὐτοὶ ἑαυτοῖς τῶν βασάνων γινόμενοι, ταῖς τῆς ἀσκήσεως μάστιξι τὰ σώματα κατατείνοντες καὶ τῇ ἀπονεκρώσει τῆς σαρκός, τρόπον ἕτερον ἑαυτοὺς θανατοῦντες, τὸν τῆς ζωῆς αὐτῶν ἅπαντα διετέλεσαν χρόνον. Συνήκατε τίνι τρόπῳ καὶ πόθεν ἡ σωτη-*
245α *ρία τοῖς αἱρουμένοις προσγίνεται; Ὥστε μᾶλλον κεχ|αρισμένοι Χριστῷ οἱ πειρασμοῖς καὶ θλίψεσι προσπαλαίοντες, ὧν τῆς μερίδος γενοίμην. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ τεθλιμμένη τρίβος ἡ πρὸς ζωὴν τοὺς ταύτην ὁδεύοντας ἄγουσα, ἐπεὶ ἀθλήσεως ἄνευ οὐδεὶς ἀξιοῦται στεφάνων, ὡς εἴρηται.*

Ἀλλὰ τί ταῦτα, ἴσως φήσειεν ἄν τις, πρὸς σέ; οὐ γὰρ ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ σοὶ τὸ παθεῖν ὡς ἐκείνοις. Κάλλιστα μέν, οὐδὲ τῆς τοιαύτης ἔρημος ἐλπίδος ἐγώ, λέγω δὴ τοῦ παθεῖν πολλὰ ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ. Ὑπὲρ γὰρ τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς ὀρθοῦ δόγματος ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ἄχρι καὶ τήμερον λογισμοῖς προσπαλαίω. Ἡδονὰς παραιτοῦμαι, ἀνθίσταμαι πάθεσι καὶ δαίμοσι μάχομαι καὶ χωρὶς τῶν παρεκτὸς παρὰ πάντων τῶν
245β *ἀσεβῶν | ὡς δυσσεβής, παρ' ἐνίων δὲ ὁμοπίστων ὡς βδελυκτὸς μισοῦμαι καὶ ἀποτρόπαιος. Δῆλον δὲ κἀκεῖθεν ὡς οὐκ ἄμισθος ἡ ἐμὴ ἐξορία παρὰ Θεῷ. Ὁ γὰρ ἐνὸν ἀτάραχος μένειν, εἰ σιγῴην μόνον τὸ ἀληθές, καὶ πάσης πρὸ πάντων τιμῆς ἀπολαύειν, τούτων μὲν ὡς μηδαμινῶν ὑπερφρονήσας, εἰπὼν αἰρέτω πᾶσα ἀνθρωπίνη τιμὴ καὶ δόξα, ἥ με τῆς σωτηρίου ἐλπίδος ἀπογυμνοῖ· ἐμοὶ καὶ τιμὴ καὶ δόξα ἡ διὰ Χριστὸν καὶ τοὺς ἐκείνου νόμους μισεῖσθαι καὶ ἐλαύνεσθαι καὶ μυρίαν ὑπομένειν τὴν δυσπραγίαν, κἂν καὶ αὐτὴν οἰκτρότατα τὴν ζωὴν ἀφαιρῶμαι, ὅτε καὶ τῷ ὄντι μακάριος ἔσομαι, ἑλόμενος δὲ ὕβριν καὶ ἐξορίαν καὶ θάνατον, πῶς ἄμισθος ἔσται ἡ πρόθεσίς μου καὶ ἡ*
246α *τοσαύτη ὑπομονή; οὕτω | γὰρ ἂν καὶ πάντας ἁγίους ἀποστερήσαιμεν τῶν*

---

247 *αὐτόν* cod. 247 - 248 *(σωτηρία)* supplevi. 256 *(ἡδον)ὰς* supplevi. 263 *ἐμὴ* cod.

ἀκηράτων ἐκείνων μισθῶν, ὡς ἀνταλλαξαμένους τὸ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ μάχεσθαι καὶ θανεῖν ζωῆς καὶ εἰρήνης καὶ πάσης ἀνέσεως. Ὑπὲρ γὰρ τοῦ μὴ σιγᾶν τὴν ἀλήθειαν μόνον Χρυσόστομος καὶ Γρηγόριος, Ἀθανάσιος ὁ πολύτλας, Παῦλος ὁ ὁμολογητὴς καὶ Μαρτῖνος ὁ θεῖος, μακράν που τῶν οἰκείων ἀπηλάθησαν θρόνων· Μάξιμος ἀφῃρέθη τὴν φιλόσοφον γλῶτταν· ὁ Δαμασκηνὸς τὴν δεξιὰν ἀπεκόπη· καὶ πρὸ τούτων ὁ Πρόδρομος ἀπετμήθη τὴν κεφαλήν· καὶ πᾶς ὁ τῶν ἁγίων κύκλος ἅπαν ὑπέστη δεινόν. Ὅτι δὲ αὐτὸς εἴπερ ἤθελον καὶ τὴν πίστιν μεταμεῖψαι ἢ συνευδοκεῖν τοῖς τὰ φαῦλα πράττουσιν ἀναιδῶς ἢ κἂν γοῦν σιγᾶν τἀληθῆ μόνον, οὐκ ἂν τῆς Κρήτης
246β *ἐ|διωκόμην καὶ τυφλῷ δῆλον. Ἀλλὰ μὴ γένοιτό μοι ποτὲ τοιαύτῃ ἀνοίᾳ περιπεσεῖν, κἂν μυριάκις δέῃ με τὴν ζωὴν ἀποῤῥῆξαι, ὥστε φόβῳ δεινῶν ἢ κολακείᾳ ἡδέων σιγᾶν τὴν τοῦ Χριστοῦ μου ἀλήθειαν. Κρεῖττον γὰρ ἀνατέλλειν τὸν ἥλιον καὶ τοὺς ἀμβλυωποῦντας λυπεῖσθαι, ἢ καθολικὴν σκοτίαν εἶναι καὶ τὰ καλὰ τῶν κακῶν ἀδιάκριτα, ἢ καὶ τὴν τῆς πίστεως σιγητέον ὁμολογίαν αἰδοῖ τῶν ἀπίστων, ὃ καὶ τῆς φόβῳ θανάτου ἀπάρξασθαι παροιμίας ἔργῳ ἀνοητότερον. Τοιαύταις γὰρ σοφῶν ὑποθήκαις στοιχοῦμεν ἡμεῖς· «ἐὰν διδάσκοντός σου τὸν λόγον τῆς ἀρετῆς», φησί, «διεγείρῃ τινὰς ὁ μισόκαλος πρὸς τὸ θλίβεσθαι, μὴ δειλιάσῃς μηδὲ διὰ τὸν φόβον σιγᾷς τὴν ἀλήθειαν·*
247α *φοβερὸν γὰρ οὐ τοῦτο ἀλλὰ τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας | Θεοῦ ζῶντος. Τὸ δὲ σιγᾶν τὴν ἀλήθειαν χρυσίον ἐστὶ θάπτειν». Καὶ πάλιν· «Οἱ ἀνιστάμενοι προϊόντι σοι κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ὥσπερ ἀπὸ τῆς ὑγιοῦς πράξεως ἀποτρέψαι σε οὐ δυνήσονται, μηδὲ τῆς πρὸς αὐτοὺς ἀγάπης ἐκκρουέτωσαν· ἀλλὰ φύλαττε σεαυτὸν ἐπ' ἀμφοτέρων ὁμοίως. Μὴ μόνον ἐπὶ τῆς ἀσταθοῦς κρίσεως καὶ πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς πρὸς τοὺς κωλύειν ἐπιχειροῦντας ἢ ἄλλως δυσχεραίνοντας πραότητος καὶ στοργῆς. Καὶ γὰρ τοῦτο ἀσθενὲς τὸ χαλεπαίνειν αὐτοῖς, ὥσπερ τὸ ἀποστῆναι τῆς πράξεως καὶ ἐνδοῦναι καταπλαγέντα· ἀμφότεροι γὰρ ἐπίσης λιποτάκται ὁ μὲν ὑποτρέσας, ὁ δὲ ἀλλοτριωθεὶς πρὸς τὸν φύντα συγγενῆ καὶ φίλον». Καὶ ἐν τῇ ἀμφιέσει δὲ τοῦ μοναχικοῦ*
247β *σχήματος ἐ|ρωτηθεὶς τὸ εἰ δύνασαι ὑπομεῖναι πᾶσαν θλῖψιν καὶ στενοχωρίαν διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, Θεοῦ ἐνώπιον καὶ ἀγγέλων ἐπηγγειλάμην ταῦθ' ὑπομεῖναι προθύμως ἄχρι καὶ τέλους ζωῆς, καὶ ἐγγύας ἀπαραγράπτους δέδωκα τῷ Κυρίῳ, ἃς ἀπεγράψαντο ἄγγελοι καὶ ἐν οὐρανοῖς φυλάττονται ἕως τῆς φοβερᾶς ἡμέρας τῆς Κρίσεως.*

Πλὴν θῶμεν, καὶ μὴ τῆς ἀληθείας χάριν, ὡς ταύτης ὑπερμαχοῦντα,

---

284 *He. 10,31.*

---

285 *θλ(ίβεσθαι)... (διὰ τ)ὸν... (ἀλήθειαν)* supplevi. 290 *φυλαττέ σε... ὁμοίων* cod. 291 *(ἀ)λλὰ καὶ ἐπὶ τῆς πρὸς τοὺς* in marg. inf. 295 *φύ(ντα)* supplevi.

ἐξορισθῆναί με. Οὐδ' οὕτω μοι τὸ παθεῖν εἰς σωτηρίαν ἀσυντελὲς ἀλλὰ τῶν
εὐπραγούντων πολὺ κατὰ τὸ μέλλον ὑπερκεισόμενον. Καὶ ὅρα Ἰὼβ ἐν περι-
στάσεσιν ἀκουσίαις ἀνακηρυττόμενον. Καὶ τὸν ἐν τῇ παραβολῇ Λάζαρον τῆς
ἀκουσίου πτωχίας τοὺς ἀβραμιαίους κόλπους ἀπολαμβάνοντα· Τὸν πλούσιον
248α δὲ τῇ κατὰ τὸν βίον | τρυφῇ ἀντίῤῥοπον τὴν ἐκεῖσε κληρούμενον κόλασιν
καὶ μηδὲ δακτύλου δροσίζοντος εἰς παραμυθίαν τοῦ φλογμοῦ ἀξιούμενον.
Καὶ τὸ αἴτιον, ὅτι σὺ μέν φησιν ἀπέλαυες τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου καὶ
Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά. Νῦν δὲ οὗτος μὲν ᾧδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυ-
νᾶσαι. Οἱ γὰρ τὴν ἐνήδονον ζωὴν ἐνταῦθα προελόμενοι, τῶν ἐκεῖσε οὗτοι
τερπνῶν ἀμεθεξίαν παντελῆ καταψηφισθήσονται. Ὅσοις δὲ συμφορῶν ὁ
τῇδε βίος ὤφθη κλυδώνιον, καὶ θλίψεσι δειναῖς προσεπάλαισαν σὺν ὑπομονῇ
καὶ εὐχαριστίᾳ, οὗτοι τῶν ἐντεῦθεν ἀπαίροντες εἰς τὸν ἀκύμαντον ἐκεῖνον
λιμένα τῆς ἀναπαύσεως προσορμίζονται. Ὡς Ἐφραὶμ καὶ Ἰσαὰκ τοῖς σύροις
248β σὺν δὲ τῷ χρυσοῤῥήμονι Ἰωάννῃ δοκεῖ. Τῷ μὲν | οὑτωσὶ ἀποφαινομένῳ
«ὅσοι βούλονται τελείως ἐξειλῆσαι τῆς αἰωνίου γεέννης τῆς τιμωρούσης τοὺς
ἁμαρτωλούς, καὶ τῆς αἰωνίου βασιλείας ἐπιτυχεῖν, τὰς θλίψεις τῆς γεέννης
ἐντεῦθεν διὰ τῶν πειρασμῶν τῶν ὑπὸ τοῦ πονηροῦ ἐπαγομένων ὑπενεγκά-
τωσαν ἀεί. Καὶ ἐὰν ὑπομείνωσιν ἕως τέλους τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἀπεκδεχό-
μενοι ἐν πίστει, καὶ τῶν πειρασμῶν καὶ τῶν θλίψεων διὰ τῆς χάριτος
λυτροῦνται, καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔνδοθεν καταξιοῦνται,
καὶ τῆς αἰωνίου γεέννης ἐκεῖθεν ἐξειλοῦσι, καὶ τὴν αἰώνιον βασιλείαν κληρο-
νομοῦσι». Τῷ δὲ παραινοῦντι «Πάντα ἄνθρωπον ὠφελεῖ ὁ πειρασμός. Ἐὰν
γὰρ τὸν Παῦλον ὠφελεῖ, πᾶν στόμα φραγήσεται καὶ ὑπόδικος γενέσθω ὁ
249α κόσμος τῷ Θεῷ. Οἱ ἀγωνισταὶ πειράζονται, ἵνα προ|σθήσωσι τῷ πλούτῳ
αὐτῶν· οἱ χαῦνοι, ἵνα ἐκ τῶν βλεπόντων φυλάξωνται ἑαυτούς· οἱ ὑπνώττον-
τες, ἵνα εἰς ἐξυπνισμὸν εὐτρεπισθῶσι· καὶ οἱ μακρὰν ὄντες, ἵνα προσεγγί-
σωσι τῷ Θεῷ· οἱ δὲ οἰκεῖοι, ἵνα ἐν παῤῥησίᾳ εἰσοικισθῶσι». Καὶ πάλιν·
«Πάσῃ ἀνέσει ἕπεται ταλαιπωρία· καὶ πάσῃ διὰ Θεὸν ταλαιπωρίᾳ ἄνεσις
ἀκολουθεῖ. Ὁ παιδευόμενος ἐνταῦθα διὰ τὴν ἰδίαν αἰσχύνην, ἐκ τῆς ἰδίας
γεέννης ἐσθίει. Τῷδε ὧδέ πως διδάσκοντι βούλει ἄνεσιν εὑρεῖν ἐκεῖ; θλί-
βηθι ἐνταῦθα διὰ τὸν Χριστόν· ἀλλ' οὐκ ἔστι διωγμός· στῆθι πρὸς δόξαν,
στῆθι πρὸς θυμοῦ μάχην, στῆθι πρὸς ἐπιθυμίας βάσανον, καὶ ταῦτα στίγματα
καὶ αὗται βάσανοι· καὶ ἐὰν ἁμαρτίας ἔχῃς, ἀφανίζονται καὶ κατακαίονται
249β ὑπὸ τῆς θλίψεως· ἂν δὲ ἀρετὴν ἔχῃς, λαμπρύνῃ | καὶ φαιδρύνῃ ὑπ' αὐτῆς.
Καὶ μὴ εἴπῃς ὅτι «οὐδὲν ἠδίκησα». Τί γὰρ Παῦλος ἠδίκησεν, ἵνα λιθασθῇ;
Βασιλείαν κατήγγελλε· πλάνην ἀπῆγε· τῷ Θεῷ προσῆγε. Ταῦτα στεφάνων
ἄξια· ταῦτα ἀνακηρύξεων· ταῦτα μυρίων ἀγαθῶν, οὐ λίθων. Ἀλλ' ὅμως

318-319 *ὑπενέγκωσαν* cod. 327 *ξυπνισμὸν* cod. 337 *κατήγγειλε* cod.

τοὐναντία ἔπασχε». Καὶ πάλιν· «Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν ἁμαρτανόντων οἱ
μηδὲν παθόντες ἐνταῦθα κακόν, μείζονα ὑφίστανται τιμωρίαν ἐκεῖ, οὕτως
ἐπὶ τῶν κατορθούντων οἱ πολλὰ παθόντες ἐνταῦθα δεινά, πολλῆς ἀπολαύ-
σονται ἐκεῖ τῆς τιμῆς. Καὶ καθάπερ ἁμαρτωλῶν ὄντων δύο, ἂν ὁ μὲν
ἐνταῦθα κολασθῇ, μακαριώτερος ὁ κολασθεὶς τοῦ μὴ κολασθέντος ἐστίν,
οὕτω δὴ καὶ δικαίων ὄντων ἐνταῦθα δύο, ἂν ὁ μὲν πλείους ὁ δὲ ἐλάτ-
250α τους ὑπομείνῃ τὰς θλίψεις, μακαριώτερος | ὁ τὰς πλείους ὑπομένων ἐστίν.
Ὥστε τὸ δυσπραγεῖν, εἰ καὶ μὴ τῆς εὐσεβείας ἔπεστι χάριν οὐδὲ ἑκού-
σιον, ἀλλ' οὐ πάντῃ καὶ οὕτως ἀλυσιτελὲς καὶ πρὸς τὰς ἐκεῖθεν ἐλπίδας
ἀνόνητον. Προνοίας οὖν ἐστὶ καὶ τοῦτο Θεοῦ καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς στοργῆς
ἔνδειξις διὰ τῶν ἐνταῦθα θλίψεων τὴν ἐκεῖθεν ἡμῖν προμνηστευομένου ἀνά-
παυσιν, ὅταν ἴδῃ πρὸς τοὺς αὐθαιρέτους πόνους τῆς ἀρετῆς ὀλιγώρως ἔχον-
τας ἢ καὶ πρὸς τὰ χείρονα ἐπιῤῥεπῶς καὶ ἐπιμελῶς, ἀναβαλλομένους δὲ τὴν
μεταβολήν, συμφορῶν ἡμῖν καὶ θλίψεων τὸν βίον ἐμπίπλησι, τιμωρίᾳ προσ-
καίρου κολάσεως ἐξαρπάζων τῆς αἰωνίου. Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ τοὺς ἁμαρ-
250β τάνοντας ἡμᾶς φιλανθρώπως ὁ Θεὸς οὕτω μέτεισιν ὅπου καὶ | τοὺς εἰλικρι-
νῶς αὐτῷ καὶ γνησίως δουλεύοντας. Καὶ οἷς ὁ βίος ἀκίβδηλος, τῷ χωνευτη-
ρίῳ δοκιμάζει τῶν πειραομῶν, ἵνα τὸ τῶν ἀρετῶν ἀποστίλβον λαμπρότερον
ἐν τούτῳ ἀναφανῇ. «Ἐπύρωσε γάρ», φησίν, «αὐτοὺς καὶ εὗρεν αὐτοὺς ἀξίους
ἑαυτοῦ. Ὡς χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ ἐδοκίμασεν αὐτοὺς καὶ ὡς ὁλοκάρπωμα
θυσίας προσεδέξατο αὐτούς. Καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι.
Καὶ χάρις τῷ πολυτρόπως ἡμῖν πραγματευομένῳ τὴν σωτηρίαν».

Οὐ τοίνυν ἄμοιρον μισθοῦ κἂν ἁπλῶς καὶ ἀκούσιον ἦν ἐμοὶ τὸ
διωχθῆναι· ὅπου δὲ ὑπὲρ τῶν τοῦ Θεοῦ νόμων, ὅτι πᾶσαν παρανομίαν διή-
λεγχον καὶ πάσῃ συνηγόρουν δικαιοσύνῃ, πῶς οὐχ ἑκούσιον; ὡς καὶ πολλά-
251α κις προὔλεγον ὅτι κἂν δέ|ῃ με λιθοβοληθῆναι, τἀληθὲς οὐ σιγήσω, πῶς
οὐκ εἰς λόγον ἀμοιβῆς ἀποκείσεταί μοι τοῦτο παρὰ Θεῷ; Εἰ γὰρ παρὰ
ἀνθρώπων ἀδικούμεθα καὶ ἐν τοῖς σωματικοῖς δυσπραγοῦμεν, ἀλλ' ἐν οἷς
ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῖν οἰκείωσις τῶν εἰς σωτηρίαν φερόντων οὐχ ὑστερού-
μεθα. Καὶ τὸ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας εὐσυνειδήτως πάσχειν μέγα καθέστηκεν εἰς
ψυχαγωγίαν ἡμῶν. Καὶ οὐδὲν ἥδύτερον τούτου χριστιανικῇ ψυχῇ γένοιτ' ἄν.
Ὅτι ταὐτὸν ὑπέρ τε τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ καὶ ὑπὲρ τῆς τοῦ νόμου αὐτοῦ
ἐκδικήσεως παθεῖν τι καὶ οὐκ ἄλλο παρ' ἐμοί γε καὶ πᾶσι τοῖς φιλοχρίστοις
καὶ κρίνεται καὶ ἐστίν. Ὡς καὶ ὁ λόγος ἀπέδειξε καὶ οἱ ἅγιοι λέγουσιν, ὅτι
251β οὐ μόνον οἱ διὰ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν δεξάμενοι τὸν θάνατον | μάρτυρές
εἰσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ διὰ τὴν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ τήρησιν ἀποθνήσκοντες.

Καὶ ταῦτα λέγω οὐκ ἐμαυτοῦ ἐπαίνους δεξιῶν, οὔτε μὴν ἐνίων κατ-

---

346 *ἔπεισι* cod. 357 *τούτοις* cod. 363 *(πῶς οὐχ)* supplevi. 369 *οὐδὲ* cod.
373 *(ἅγιοι)* supplevi.

επαιρόμενος, ἀλλ᾿ ἵνα γνόντες ἐκ τούτων ὡς οὐδὲν δεινὸν ἀλλ᾿ εἴ τι ψυχω-
φελὲς καὶ σωτήριον πέπονθα μηκέτι λυπεῖσθε περὶ ἐμοῦ. Οὐδὲ γὰρ στεφα-
νουμένου τινὸς οἱ τούτῳ προσήκοντες ἀθυμοῦσιν, οὐδ᾿ ἀπολαμβάνοντος ἀγα-
θῶν δυσχεραίνουσιν. Ὡς οὐδὲ σῳζομένου θλίβεσθαι δίκαιοι εἶεν ἄν. Ὅτι
«πολλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύεται αὐτοὺς ὁ
Κύριος». Καὶ «Κύριε, ἐν θλίψει ἐμνήσθημέν σου· ἐν θλίψει μικρᾷ ἡ παι-
δεία σου ἡμῖν». Προφητικαὶ φωναί. «Πάντες οἱ θέλοντες ζῆν εὐσεβῶς ἐν
252α Χριστῷ Ἰησοῦ διωχθήσονται πανταχοῦ». Καὶ «διὰ πολλῶν | θλίψεων δεῖ
ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν». Παύλου πρὸς τοῦτο συνη-
γορίαι. «Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης». Καὶ «εἰ ἐμὲ ἐδίω-
ξαν καὶ ὑμᾶς διώξουσι». Καὶ «ὅταν διώκωσιν ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης
φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην». Διδασκαλίαι Χριστοῦ.

Ἔγνωτε πόσων ἀγαθῶν αἴτιόν μοι γέγονε τὸ διωχθῆναι καὶ τίσι συν-
αριθμεῖσθαι πεποίηκε καὶ ἐπὶ ποίαις ἐλπίσι βιοῦν; Ὥστε καθ᾿ ἃ καὶ πρὸ
εἶπον: πᾶς ὁ βουλόμενος ἀγαθόν τι πρᾶξαι ἐν τῷδε τῷ βίῳ, πρὸς τὸ μέγε-
θος τούτου ὀφείλει ἐκδέχεσθαι καὶ πειρασμὸν ἐπερχόμενον. Καὶ πᾶν μέγα
κατόρθωμα πολλοῖς καὶ ποικίλοις συνέζευκται πειρασμοῖς. Καὶ μαρτυροῦσι
252β βασιλεῖς καὶ στρατηγοὶ καὶ κυβερνῆται καὶ γεωργοὶ καὶ ἔμποροι· μετὰ |
μυρίων κατορθοῦνται πειρασμῶν τοῦθ᾿ ὅπερ λέγονται. Μάλιστα δὲ πάντων
τόδε συνίστησιν ὁ φύσει διδάσκαλος Ἰησοῦς Χριστός, μετὰ τὸ πᾶσαν πλη-
ρῶσαι δικαιοσύνην, τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ νύκτας τοσαύτας πειραζόμενος
ἅπαντα πειρασμὸν ἐν τῇ πανερήμῳ, ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμόν, ὡς
προείρηται. Οὐδὲν οὖν ξένον οὐδὲ νεώτερον γέγονεν ἐπ᾿ ἐμοί, ἀλλὰ τὸ σύν-
ηθες καὶ ὃ τῶν γινομένων ἡ φύσις ἀπαραβάτως γίνεσθαι ἀπαιτεῖ. Πατρὶ γὰρ
υἱὸς ἐπανίσταται καὶ μαθητὴς διδασκάλῳ ἐπιβουλεύει καὶ εὐεργέτην ὁ εὐερ-
γετηθεὶς κατορύξαι ἐπείγεται. Καὶ ὁ δημώδης δὲ λόγος συνήδει ὡς ᾧτινι
ποιήσεις καλόν, κακὸν ἔκδεξαι παρ᾿ αὐτοῦ εἰς ἀντάμειψιν. Εἰ γὰρ οὐδὲν
253α ἄλλο ἁμάρτημα ἐν τῷ | οὐρανῷ γέγονεν εἰ μὴ φθόνος, καὶ ἀεὶ ἐπὶ τὰ καλὰ
φθόνος, πῶς κἀμοὶ μόνῳ σπεύδοντι μιμήσασθαι τοὺς καλοὺς ἢ τὰ καλὰ κτή-
σασθαι τὸν φθόνον οἷόν τε ἦν διαδρᾶναι; Εἰ δὲ καὶ ὁ Κάϊν τὸν Ἄβελ ἐφό-
νευσε καὶ Ἰακὼβ Ἠσαῦ ἐνεκότει, καὶ τὸν πάγκαλον οἱ ἀδελφοὶ ἀπέδοντο
καὶ ἀοιδὸς ἀοιδῷ φθονεῖ καὶ τέκτονα τέκτων ζηλοτυποῖ, καινὸν οὐδὲν εἰ
κἀμὲ τὸ χαλεπὸν τοῦτο θηρίον, ὁ φθόνος, τῆς Κρήτης ἀπέωσε. Μᾶλλον δὲ

381 - 382 Is. 26,16. 382 II Ti. 3,12. 383 - 384 Acta 14,22. 385 Mat. 5,10. 385 - 386 Ino. 15,20. 407 Hesiod. Op. vs 25.

402 ποιήσει(ς) (καλὸν)... αὐ(τοῦ) supplevi.

τοὐναντίον ἅπαν, εἴπερ συνέβη, παράδοξον ἦν, φημὶ δὴ τὸ μὴ διωχθῆναί με
πρὸ τοῦ φθόνου καὶ ταῦτα τὴν Κρήτην οἰκοῦντα. Ὅγε μὴν θέλων εἶναι
καλὸς ἢ κτᾶσθαί τι τῶν καλῶν καὶ τιμίων, ἄνευ δὲ ζήλου καὶ φθόνου ἔχειν
253β τοῦτο βουλόμενος, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ πλοῦτον καὶ κάλλος, ἰσχὺν | καὶ
φρόνησιν ἔχειν εὐφήμῳ, μηδὲν δὲ περίβλεπτον ἑαυτὸν διὰ ταῦτα μηδὲ ζηλω-
τὸν εἶναι θέλοντι, τοῦτο δὲ τῶν οὐκ ἐνδεχομένων ἐστίν. Ὥσπερ γὰρ τῷ
σώματι ἕπεται ἡ σκιὰ δι᾿ ἀκτῖνος βαδίζοντι, οὕτω καὶ τῷ διὰ δόξης πορευο-
μένῳ φθόνος ἀδιαστάτως ἀκολουθεῖ.

Πλὴν οὐκ ἐξορίαν ὑπέστην μόνον ὥς τισιν ἔδοξεν, ἀλλὰ σὺν ταύτῃ καὶ
ὕβρεις ἀπείρους καὶ φρουρὰν καὶ ναυάγιον καὶ πρὸς τούτοις ἑπτάμηνον
κακουχίαν καὶ ἀπογύμνωσιν τῶν ἐμῶν καὶ θανάτους μυρίους, ἃ τῇ τοῦ
Κυρίου χάριτι πάντα μετὰ χαρᾶς καὶ προθυμίας εὐχαρίστως ὑπέμεινα οὐδένα
λοιδορήσας, οὐδὲ γογγύσας πρός τι συμβάν, οὐδενὸς κατευξάμενος. Καὶ νῦν
ἡ ἐξορία αὕτη γέγονέ μοι ἐπάνοδος· ἡ φρουρὰ ἀντέστραπταί μοι εἰς πλατυ-
254α σμόν· αἱ ὕβρεις | εἰς δόξαν κατέληξαν· τὸ ναυάγιον εἰς ἀκύμαντον γαλήνην
μετεποιήθη· ἡ κακουχία εἰς ἀνάπαυσιν μετεβλήθη· εἰς πλουτισμὸν ἡ ἀπο-
γύμνωσις ἤδη μετέπεσε· καὶ εἰς ζωὴν οἱ θάνατοι μετηλλάγησαν. Καὶ διὰ
ταῦτα λοιπὸν πάντες οἱ διὰ Θεὸν ἀγαπῶντές με ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ εὐφράνθητε
καὶ ἀγάλλεσθε. Καθὼς γάρ ἐστι λυτρωθῆναι κινδύνων ἐπὶ δεινοτέρᾳ κολά-
σει καὶ μείζονι, οὕτως ἐστὶν ἐμπεσεῖν πειρασμοῖς ἐπ᾿ ὠφελείᾳ μελλούσῃ καὶ
ἡμέραις ἀγαθαῖς. Καὶ ἄλλως δὲ ἐπ᾿ ἐμοὶ δίκαιοι ἂν εἴητε χαίρειν, τοῦτο
μὲν ὅτι ἐκ τῶν τῆς γῆς ἀβύσσων ῥυσθεὶς τὸν αὐτὸν πάλιν ὑμῖν ἐξ ὑπαρχῆς
πνέω ἀέρα, τὸν αὐτὸν βλέπω ἥλιον καὶ τὴν αὐτὴν διόλου ἀκολουθίαν συμ-
254β ψάλλω πᾶσιν ὑμῖν. Τοῦτο δὲ ὅτι ἐξ ἀδιαφορίας εἰς τὸ | τῆς Θείας Σοφίας
διδασκαλεῖον ὑπέστρεψα. Ἀπὸ κοσμικῶν κυμάτων εἰς ὅρμον προσωρμίσθην
γαλήνιον καὶ ἐκ λειποταξίου εἰς τὴν ἀρίστην ἀφῖγμαι στρατολογίαν· καὶ
πρό γε τούτων ὅτι ἐν τοῖς διωγμοῖς χάρητε καὶ σκιρτήσατε· «ἡ λύπη ὑμῶν
εἰς χαρὰν γενήσεται», φησὶν ὁ Κύριος, καὶ «θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν
κόσμον». Ἀκούετε τί φησιν ὁ δεσπότης; «Θεὸς ὁ δικαιῶν, τίς ὁ κατακρί-
νων; Κύριος ὁ ἐπιτάττων καὶ τίς προθύμως οὐχ ὑπακούσεται;»

Ἀλλ᾿ ἴσως, ὅτι ἀδίκως τῶν τῆς Κρήτης καλῶν ἀπεστέρημαι, ἐλεοῦντές
με τῆς τοσαύτης ζημίας οὐκ ἀπεικότως λυπεῖσθαι, φαίητε ἄν. Πρὸς ταῦτα
γοῦν, εἴ τις ὑμῖν δύναμις, ἀποκρίνασθέ μοι πυνθανομένῳ. Πρῶτον τί ἐστὶ

411 Mat. 10,23. 435 Ino. 16,20. 436 Ino. 16,33.

411 (καὶ φθόνου) supplevi. 418 ἀπείροις cod. 427 ἐπιδεινοτέρα cod. 428 ὄντως cod. 429 ἡμέρας ἀγαθὰς cod. 435 χάρητε, φησὶν ὁ Κύριος, cod. quod ego postscripsi.

τοῦτο τὸ ἀδίκως ὃ λέγετε. Ὑπὲρ τὸ τῆς λύπης ἀφόρητον ἄρα συνίετε τοῦτο ἢ
255α βού|λεσθε καὶ τοῦθ' ὑμῖν τὸ ἀδίκως ἑρμηνευθῆναι; Σύνετε τοίνυν ὡς ἀδίκως ἐστὶ κατακριθῆναι τὸν μὴ σφαλέντα, δικαίως ἐστὶ καταδικασθῆναι τὸν ἐπταικότα. Ποῖον οὖν τῶν δύο τούτων ἐπ' ἐμοὶ κρινομένῳ συμβῆναι βούλεσθε; Ὡς ἔγωγε οἶμαι, τὸ πρῶτον ὅτι καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἀδίκως πεπόνθασι. Καθ' ὅ φασι καὶ Σωκράτην ἀδίκως θανεῖν ἀπαγόμενον, Ξανθίππης τῆς γυναικὸς κλαιούσης καὶ λεγούσης «ὦ Σώκρατες, πῶς ἀδίκως ἀποθνήσκεις», ἐπιστραφέντα φάναι «σὺ δὲ ἐβούλου με δικαίως ἀποθανεῖν;» Οὐκοῦν τοῦτο κἀμοὶ μέγα πρὸς σωτηρίαν δικαίωμα τὸ ἀδίκως παθεῖν καὶ ὑμῖν πρὸς τὸ μὴ λυπεῖσθαι. Ἐπεὶ τὸ πάσχειν δικαίως πᾶσι κακούργοις ἑπόμενον· ἔπειτα
255β τὸ τῆς πόλεως εἰς ἔρημον ἐξορίζεσθαι βέλτιον ἢ τοὐ|ναντίον; Ἐκ τῶν νήσων εἰς τὴν ἤπειρον ἢ ἐντεῦθεν ἐκεῖσε; Ὅπου τις ἐκ πολλοῦ διψᾷ καὶ προσμένειν ἐφίεται ἢ ἔνθα δυσαρεστεῖται καὶ ἀπαναίνεται; Εἰς τοὺς μισοῦντας καὶ φονῶντας ἢ τοὺς φιλοῦντας καὶ περὶ πλείστου τὴν ζωὴν αὐτοῦ τιθεμένους; Εἰς τὴν πατρίδα ἐκ τῆς ἀλλοτρίας ἢ εἰς ἀλλοδαπὴν ἐκ τῆς ἐνεγκαμένης; Εἰς τὴν πόλεων Πόλιν ἢ εἰς χωρίον ἀνώνυμον; Πρόδηλος καὶ παιδίοις μή τι γε ἀνδράσιν ἡ αἱρετέα ἐν τούτοις μερίς, εἰ μή τις ἐκστατικὸς ᾖ καὶ σφόδρα τέως φιλόνικος. Πάλιν· ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ πολυτρόπως δοξάζεσθαι, σοφοῖς συνοικεῖν διὰ βίου, ἢ ἀγρόταις διόλου συνομιλεῖν βέλτιον, κηρύττοντα τὴν ἀλήθειαν; Τόπον ἅπαξ ἐκ τόπου ἀμείψασθαι ἢ ταύτην σιγῶντα ἐφ' ἑνὶ
256α τόπῳ σήπεσθαι; | Ὑπὲρ Χριστοῦ ἀτιμάζεσθαι καὶ φέρειν ἀσμένως πρὸς τὴν ἁμαρτίαν μέχρις αἵματος ἀνθιστάμενον, ἢ ταῖς τῶν πολλῶν ὀρέξεσιν ὑποκύψαντα ἐπαινεῖσθαι ψεκτῶς καὶ εἰκῇ; τούτων αὐτὸς γοῦν τὰ μείζω καὶ κρείττονα, οἷς λόγοις οἶδε τὸ θεῖον εὑρών, χαίρω ἐπιεικῶς. Ταύτῃ τοι καὶ ὑμῖν συμβουλεύω μηκέτι λυπεῖσθαι. Οἶδα τοὺς ὀδυρμοὺς ὑμῶν, καὶ τοὺς ὀχετοὺς τῶν δακρύων οὕτως ἐπίσταμαι, ὡς ἂν εἰ συμπαρήμην ἑκάστῳ ὑμῶν. Ἀλλ' ἄχρι τούτου, μὴ περαιτέρω. Ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν, μὴ ἐπ' ἐμὲ κλαίετε.

Ἀλλ' ὑμῶν μὲν ὑπερβαλλόντως τὸ πάθος τῆς λύπης ἁψάμενον οἰμωγῶν μέχρι καὶ δακρύων ἐχώρησε, λογιζομένων πῶς πάντων εὐπραγούντων μόνος
256β δεινὰ πέπονθα. Ἐμοῦ δὲ μέσης | καρδίας καὶ μυελῶν καὶ ἁρμῶν ἕτερον ἅπτεται πάθος, τὴν ὅσον ούπω φθάνουσαν ἡμέραν τῆς κρίσεως μεμνημένου καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ παῤῥησιασθησομένους ἁγίους ἐνθυμουμένου. Πῶς, οἱ μὲν καὶ τῶν

447 - 449 *Diogen. Laert. II, 34.* 468 *Lu. 23,28.*

451 κακούργ(οις)...(τὸ τῆς) πόλεως supplevi. 463 ἀνθισταμένην cod. 481 (κό)ραι... δέκα(τον) supplevi.

αὐχένων τομάς, οἱ δὲ τὰς τῶν μελῶν ἀφαιρέσεις, οἱ δὲ τὰς μαστιγώσεις τοῦ σώματος, οἱ δὲ καὶ τῶν οἰκείων αἱμάτων ἐκχύσεις, οἱ δὲ τοὺς αἰσχίστους καὶ βιαίους θανάτους· καὶ πάνθ' ὅσα διὰ Θεὸν ἐκαρτέρησαν εἰς ἴδιον ἔπαινον καὶ στεφάνων ἀμοιβὴν ἐπιδείξονται. Ἐγὼ δ' ὁ ῥᾴθυμος πάντῃ, οὐδὲν μὲν ἔχω τοιοῦτον ἐνδείξασθαι, ἃ δὲ παροξύνων τὸν ἀπαθῆ εἰργασάμην, μυρία. Οἴμοι πόση ἔσται κατηγορία μοι τότε. Πόση αἰσχύνη, πόση κατάκρισις, ἡνίκα τρυφε-
257α ρευόμεναι κόραι καὶ οὔπω τὸν δέκατον χρόνον ἀμείψασαι, τῷ Χριστῷ | παραστήσονται μετὰ φαιδρῶν τῶν λαμπάδων· ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἀνδρικώτατα μέχρις αἵματος ἔστησαν. Αὐτὸς δ' ὑπερβὰς τὰ πεντήκοντα ἔτη, σπουδαῖον οὐδὲν οὐδὲ γενναῖον ἐπιδείξασθαι ἴσχυσα. Μωϋσῆς ὁ θεόπτης ἐλιθάσθη πρὸς τῶν Ἑβραίων. Ὁ Ἡσαΐας ξυλίνῳ πρίονι πέπρισται. Ὁ Ἱερεμίας ἐν λάκκῳ βορβόρου ἀπέῤῥιπται. Ὁ κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων κατὰ κεφαλῆς ἐσταυρώθη. Ὅ τε πρωτόκλητος αὐτῶν ἀντιστρόφως ἐσταύρωται. Ὁ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος Παῦλος τὴν κεφαλὴν ἀπετμήθη. Βαρθολομαῖος ὁ θεῖος τὸ δέρμα ἅπαν ἀφῄρηται. Καὶ ἄλλος ἅγιος ἄλλῳ τινὶ τρόπῳ τοῦ ζῆν ἀπηλλάγη. Καὶ πάντες οἱ ἅγιοι οἱ μυρίων κόσμων ἀντάξιοι καὶ μαρτυρικὸν βίον
257β ἔζησαν καὶ ἀθλητικῶς | τὸν βίον κατέλυσαν. Ἐγὼ δὲ μυρίους ὀφείλων θανάτους, ἐν ἀνέσει καὶ δόξῃ τὸν βίον παρέρχομαι. Πόθεν οὖν σχῶ μικρὰν παῤῥησίαν; πόθεν ἔσται μοι ἔλεος; Τί, μὴ λέγω τι μεῖζον, τί γένωμαι ὅταν ὁ γλυκύτατος Ἰησοῦς καὶ Θεός μου, οἷα κριτὴς φοβερός, ἐπὶ μετεώρου τοῦ θρόνου καθήμενος, τὴν ἰδίαν πλευρὰν ὠρυγμένην τῇ λόγχῃ καὶ τὰς ἑαυτοῦ ᾑμαγμένας παλάμας ἐπιδείξει ἐκεῖθεν, ἃς δι' ἐμὲ ἐν σταυρῷ καὶ τὴν ἐμὴν ἁμαρτίαν καθῄμαξεν; Αὐτὸς δὲ μηδὲ ῥάπισμα ἢ ἔμπτυσμα ἓν ὑπὲρ αὐτοῦ ὑπομείνας ἐπιδεῖξαι δυνήσομαι. Ὤφελον οὖν κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα, καθ' ἣν τῆς νηὸς ἐπέβην ἀναγόμενος ἐκ τῆς Κρήτης, τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης πρὸ τῶν
258α διωξάντων παρεδιδόμην. Εἴθε δηλητηρίῳ πρὸς αὐτῶν ἢ ξίφει τὸ | ζῆν ἀφῃρούμην. Οὕτω γὰρ ἂν εὐθὺς τῷ τοῦ Θεοῦ προσώπῳ ἐμφανιζόμενος [οὕτω], μικροῦ ἐλέους ἐτύγχανον. Ὅς, τό γε νῦν ἔχον, τῶν μεγίστων ἀστοχήσας ἐλπίδων, ὀδυνηρὸν ἕλκω βίον καὶ ἄχαριν. Ὢ πρὸ πόσων ἐνιαυτῶν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ἐνησχολούμην, ποσάκις ὑπὲρ τούτου τὸ θεῖον ἠνώχλησα, «Κύριε» λέγων «καὶ Θεὲ τῆς ζωῆς μου, ὡς οἶδας προξένησόν μοι τὸ ζῆν ἐν σοί, καὶ ὡς δύνασαι δυνάμωσόν με ἀποθανεῖν ὑπὲρ σοῦ. Ἢ δ' οὖν λάβε ἀπ' ἐμοῦ τὴν ψυχήν μου, ὅτι οὐκ εἰμὶ ζωῆς ἄξιος». Ὢ μακαρίων ἐννοιῶν, ἅσπερ κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἐν ἐμαυτῷ ἔστρεφον, προσδόκιμον ἔχων τὸν θάνατον. Ὢ, χαρᾶς ἀνεκφράστου καὶ χρηστῶν ἐνθυμήσεων! Αὔριον γὰρ

483 - 484 σπουδαῖον οὐδὲν οὐδὲ ita codex; forsitan, σπουδαῖον οὐδόν, οὐδὲν quod alibi Vulgaris Eug. edidit. 485 πρὸ cod. 490 (οἱ ἅγι)οι... (ἀν)τάξιοι καὶ μαρτυρι(κὸν βίον) supplevi. 493 τίς γένομαι cod. 500 παρεδιδοίμην cod. 506 εἰ δ' οὖν cod. 508 ἔτρεξον cod.

258β *ἔλεγον τῷ Χριστῷ παραστήσομαι. Αὔριον ὄψομαι | τὸ ἀθέατον κάλλος. Ἤδη, νῦν ὁσονούπω, σωθήσομαι. Νῦν ἐρῶ τῷ Κυρίῳ «Ἰδοὺ διὰ τὸν σὸν νόμον θανάτου καὶ αὐτὸς πεῖραν ἔλαβον». Ἀλλά, κρίμασιν ἀῤῥήτοις, τοῦ τυχεῖν μὲν τοῦ τοιούτου τέλους ἀπέτυχον, τοῦ Χριστοῦ δὲ τῇ χάριτι, τοῦ τῆς προαιρέσεως μισθοῦ οὐδαμῶς. Πανταχοῦ γὰρ καὶ ἡ γνώμη, ὡς τοῖς ἁγίοις δοκεῖ, ὅταν ἀπηρτισμένη ᾖ, ὁλόκληρον λαμβάνει τὸν στέφανον.*

Ὁρᾶτε ὅσον ἀπεῖχον καὶ ἔτι διέστηκα τῆς ὑμῶν διαθέσεως. Ὑμεῖς μὲν γὰρ καὶ ζῆν με παρ᾽ ὑμῖν καὶ τιμᾶσθαι ἐβούλεσθε. Αὐτὸς δ᾽ ὡς τῆς οὐρανίου βασιλείας ἐκπεσών, τὸ μὴ φθάσαι τότε θανεῖν ἥγημαι, καὶ εἰσέτι, τοῦδε χάριν διαμένω περίλυπος. Εἰ δὲ διὰ τὴν ἐκ τῶν λόγων προσγενομένην
259α *ὠφέλειαν, πρόσωπον | πρὸς πρόσωπον ἀλλήλους ἐνορῶμεν καὶ καταμανθάνομεν τὰ πρώην κεκρυμμένα, παρασκευάζεσθε γοῦν, ὡς ἤδη παρήγγειλα, ἵνα καὶ ζῶντες ἐνταῦθα καὶ μεταστάντες ἐντεῦθεν καὶ ἀναστάντες ἐν Κρίσει, ἀλλήλων ὦμεν ἀχώριστοι καὶ Θεοῦ. Ἵστασθε στεῤῥοὶ ἐν τῇ πίστει. Φοβεῖσθε τὸν Κύριον. Τῆς ἐλεημοσύνης ἐπιμελεῖσθε. Ἔργῳ ἀλλήλους εἰς ἀγαθὸν ἀγαπᾶτε καὶ μνημονεύοντες τῆς ἐμῆς ψυχῆς ἐν ταῖς προσευχαῖς. Τοῖς τὰς συνεισάκτους ἔχουσι μὴ συγκοινωνεῖτε· ὅτι δεῖ καὶ θεοστυγοῦς ζωῆς οὕτως ἀπέχεσθαι, ὡς θεαρέστου βίου ἐπιμελεῖσθαι. Μὴ λάθωμεν ἑαυτοῖς περιπίπτοντες. Οὕτω γὰρ ποιοῦντες, τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐπιτύχοιτε. Ὑγιαίνοιτε ἐν πνεύματι. Ἔρρωσθε ἐν Χριστῷ.*

Μνησθείη τῆς
ἀγάπης ὑμῶν
ὁ Θεός.

520 *(πρόσωπον) πρὸς* supplevi.

Η «ΚΑΝΟΝΙΚΗ ΣΥΝΟΨΙΣ» ΚΑΙ Ο ΣΥΜΕΩΝ Ο ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ

Ἡ ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Ἐφεσίου κατὰ τὸν Ϛ΄ ἢ Ζ΄ αἰῶνα συνταχθεῖσα «Κανονικὴ σύνοψις» περιέχουσα ἐν ἐπιτομῇ τοὺς κανόνας τῶν συνόδων ὑπέστη μεταγενεστέρως νέαν διασκευήν, προστεθέντων τῶν ὑπὸ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ συγκροτηθεισῶν συνόδων ἐκδοθέντων κανόνων, ὀφειλομένην, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν χειρογράφων, εἴς τινα *Συμεὼν μάγιστρον καὶ λογοθέτην*[1]. Δεδομένου ὅτι ἡ διασκευὴ αὕτη συνετάχθη μετὰ τὸ ἔτος 691, καθ᾽ ὃ συνεκροτήθη ἡ ἐν Τρούλλῳ Πενθέκτη σύνοδος, ἧς τοὺς κανόνας περιέλαβεν, ἴσως δὲ καὶ μετὰ τὸ 861, ἀφ᾽ οὗ εἴς τινα χειρόγραφα ἀπαντῶσι καὶ τῆς συνόδου ταύτης οἱ κανόνες, πάντως ὅμως πρὸ τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος, ὅτε ἀπετέλεσε τὴν βάσιν εἰς τὸ ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα τοῦ Ἀλεξίου Ἀριστηνοῦ, ὁ συντάκτης της ***δυνατὸν*** νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν ὑπὸ τὸ ἐπίθετον Μεταφράστης γνωστὸν ἱστορικὸν καὶ ἁγιογράφον, οὗ ἡ ἀκμὴ συμπίπτει μὲ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Ι΄ αἰῶνος[2], [3]. Ἀμέσους ὅμως ἀποδείξεις διὰ τὴν ταύτισιν αὐτῶν δὲν κατώρθωσα νὰ εὕρω.

[1] Βλ. περὶ τῆς Κανονικῆς συνόψεως ἐν γένει, τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐκδόσεων αὐτῆς K. E. Zachariä von Lingenthal, Die Synopsis canonum. Ein Beitrag zur Geschichte der Quellen des kanonischen Rechts der griechischen Kirche ἐν Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Jahrgang 1887 σ. 1147 - 1163, Μ. Κρασνοζέν, Σύνοψις κανόνων καὶ ἱστορία τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἐν Βυζαντινῶν Χρονικῶν τόμ. 17 (1910) σ. 224 - 246 (ρωσ.)· πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Σχόλια Ἀλεξίου τοῦ Ἀριστηνοῦ εἰς τὴν Κανονικὴν σύνοψιν αὐτόθι τόμ. 20 (1913) σ. 189 - 207 (ρωσ.).

[2] Ὁ Zachariä δὲν θίγει τὸ ζήτημα περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ συντάκτου τῆς διασκευῆς πρὸς τὸν Μεταφράστην, ἐν ᾧ ὁ Μ. Κρασνοζέν, Σύνοψις κανόνων κλπ. σ. 229 σημ. 1 τὴν δέχεται ἄνευ συζητήσεως.

[3] Περὶ Συμεὼν τοῦ μεταφράστου καὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς του βλ. τὴν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἀναπτυχθεῖσαν πλουσίαν σχετικῶς βιβλιογραφίαν παρὰ V. Laurent ἄρθρ. Symeon Logothetes ἐν Lexikon für Theologie und Kirche[2] τόμ. IX, Freiburg i. Br. 1937 στ. 564 - 565 καὶ A. Ehrhard, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche τόμ. II, Leipzig 1938 σ. 306 ἑπ. ἔνθα καὶ περὶ τῆς ἀποτυχούσης προσπαθείας τοῦ πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Συμεὼν Λογοθέτης ὁ Μεταφράστης. Χρόνος τῆς ἀκμῆς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα, Ἐπετηρὶς

Ζήτημα περαιτέρω γεννᾶται περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἐν νεαραῖς τῶν αὐτοκρατόρων Ρωμανοῦ Β' (959 - 963) καὶ Νικηφόρου Β' Φωκᾶ (963 - 969)[1] ἀναφερομένου *Συμεὼν πατρικίου καὶ πρωτοασηκρήτου* καὶ τοῦ ἐν Πείρᾳ ΞΔ' 1 *Συμεὼν μαγίστρου καὶ λογοθέτου* πρός τε ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸν Μεταφράστην, ἐνδεχομένως δὲ καὶ τὸν διασκευαστὴν τῆς Κανονικῆς συνόψεως, ἐὰν θεωρηθῇ ταυτιστέος μὲ τὸν τελευταῖον τοῦτον[2]. Δυνατὴν καὶ ἔν τινι μέτρῳ πιθανὴν θεωρῶ τὴν ταύτισιν τοῦ Μεταφράστου μὲ τὸν Συμεὼν τῶν νεαρῶν, μολονότι οὗτος φέρει τὸν τίτλον τοῦ πατρικίου καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοασηκρήτου, ἐν ᾧ ὁ πρῶτος τὸν ἀνώτερον τοῦ μαγίστρου καὶ λογοθέτου, διότι ἡ προαγωγή του εἰς τοῦτον δυνατὸν νὰ ἐπῆλθε μεταγενεστέρως. Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλου ὅτι ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον (ἑβδόμη δεκαετία τοῦ Ι' αἰῶνος) ὁ Συμεὼν Μεταφράστης κατεῖχεν ἀνωτάτην διοικητικὴν θέσιν[3], ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἡ τοῦ πρωτοασηκρήτου.

Οὔτε ἡ ταύτισις τοῦ Συμεὼν τῶν νεαρῶν πρὸς τὸν ὁμώνυμον τῆς Πείρας προσκρούει, παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ Zachariä, εἰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον[4] αὗται συνίστανται εἰς δύο τινά· πρῶτον εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Εὐστάθιος Ρωμαῖος, περὶ οὗ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπέθανε μετὰ τὸ 1025, παρίσταται κατὰ τὴν Πεῖραν συνεδριάζων ὡς δικαστὴς μετὰ τοῦ μαγίστρου καὶ λογοθέτου Συμεών, ὅπερ χρονικῶς δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν ἐπὶ Ρωμανοῦ Β' καὶ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀνώτερον ὑπάλληλον· καὶ δεύτερον εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ Συμεὼν τῶν νεαρῶν φέρει ἤδη τὸν τίτλον τοῦ πατρικίου, ὅστις κατὰ τὸν Zachariä εἶναι ἀνώτερος τοῦ τοῦ μαγίστρου, ὑφ' ὃν ἐμφανίζεται ὁ μετὰ τοῦ Εὐσταθίου συνεδριάζων καί, ὡς εὐνόητον, δὲν νοεῖται ὑποβιβασμὸς ἀπὸ ἀνωτέρου εἰς κατώτερον τίτλον.

'Αλλ' ἡ ἐπιχειρηματολογία αὕτη δὲν μοῦ φαίνεται ἀπροσμάχητος. 'Ο Συμεὼν Μεταφράστης, ὅστις εἴτε ταυτίζεται μὲ τὸν ὁμώνυμον τῶν νεαρῶν εἴτε ὄχι, παρίσταται ἐν πλήρει δράσει ὡς ἀνώτερος διοικητικὸς ὑπάλληλος

τῆς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τόμ. 8 (1931) σ. 47 - 65 καὶ 'Ο χρόνος τῆς ἀκμῆς Συμεὼν τοῦ Μεταφράστου αὐτόθι τόμ. 10 (1933) σ. 26 - 38 ὅπως μεταθέσῃ αὐτὸν εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα. Εἰς τὰ ἐνταῦθα παραπεμπόμενα ἔργα νὰ προστεθῇ νῦν H. Zilliacus, Zur stilistischen Umarbeitungstechnik des Symeon Metaphrastes ἐν Byz. Zeitschrift τόμ. 38 (1938) σ. 333 - 350.

[1] K. E. Zachariä v. Lingenthal, Jus Græco - romanum, Pars III, Lipsiæ 1857 Coll. III, Nov. 17, 19 καὶ 20.

[2] Οὔτε ὁ Zachariä οὔτε οἱ μὲ τὸν Συμεὼν Μεταφράστην ὡς ἱστορικὸν καὶ ἁγιογράφον ἀσχοληθέντες ἠρεύνησαν, καθ' ὅσον βλέπω, τὴν ἐνδεχομένην σχέσιν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ μνημονευομένων πηγῶν πρὸς τὸν βυζαντινὸν τοῦτον συγγραφέα.

[3] F. D[ölger] ἐν Byz. Zeitschrift τόμ. 34 (1934) σ. 401 - 402.

[4] K. E. Zachariä, Die Synopsis canonum κλπ. σ. 1154 - 1155.

κατὰ τὴν ἑβδόμην δεκαετίαν τοῦ Ι' αἰῶνος[1], εὑρίσκεται ἀκόμη ἐν ζωῇ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Νικολάου Β' Χρυσοβέργη (984 - 995)[2] καὶ ἴσως μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ Ι' αἰῶνος[3]. 'Ο Εὐστάθιος Ρωμαῖος πάλιν ἀπέθανε μὲν μετὰ τὸ 1025, ἀλλ' οὐχὶ πολὺ μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, καθ' ὅσον κατὰ τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τῆς Πείρας, συμπίπτοντα μὲ τὰ ἀμέσως ἐπακολουθήσαντα τὸν θάνατον τοῦ Ρωμανοῦ Γ' 'Αργυροῦ (1028 - 1034) ἔτη, δὲν εὑρίσκετο πλέον ἐν ζωῇ[4]. Κατὰ ταῦτα, οὐδὲν κωλύει νὰ τοποθετήσωμεν τὴν δικαστικὴν συνεδρίασιν, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν Πείρᾳ ΞΔ' 1, εἰς μίαν ἐκ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ Ι' αἰῶνος, ὁπότε ὁ μὲν Συμεὼν εὑρίσκετο ἔτι ἐν ζωῇ, ὁ δὲ Εὐστάθιος ἦτο ἀκόμη εἰς νεαρὰν ἡλικίαν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δικαστικοῦ του σταδίου[5]. 'Η ἄλλη δὲ ἀντίρρησις τοῦ Zachariä στηρίζεται προφανῶς ἐπὶ ψευδοῦς προϋποθέσεως, διότι ὁ τίτλος τοῦ πατρικίου δὲν εἶναι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνώτερος τοῦ τοῦ μαγίστρου ἀλλὰ κατώτερος[6]. Ὅθεν οὐδεμία δυσκολία ὑφίσταται διὰ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Συμεών, πατρίκιος ἔτι ὢν κατὰ τὴν ἑβδόμην δεκαετίαν τοῦ Ι' αἰῶνος, προήχθη μετὰ ταῦτα εἰς μάγιστρον.

ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Βλ. τὴν ἀνωτέρω (σ. 156 σημ. 3) παραπομπήν.

[2] Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἄραβος χρονογράφου Jahja al - Antâki ἐν Bibliotheca hagiographica græca², Bruxelles 1909 σ. 271· πρβλ. A. Ehrhard ἔνθ' ἀνωτ. σ. 308.

[3] M. Jugie, Sur la vie et les procédés littéraires de Syméon Métaphraste ἐν Échos d'Orient τόμ. 22 (1923) σ. 5 - 10· πρβλ. A. Ehrhard ἔνθ' ἀνωτ. σ. 309.

[4] Zachariä v. Lingenthal ἐν Kritische Jahrbücher für deutsche Rechtswissenschaft τόμ. 11 (1847) σ. 605· τοῦ αὐτοῦ, Jus Græco - romanum, Pars I, Lipsiæ 1856 σ. III - IV· C. W. E. Heimbach, Griechisch - römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit ἐν Griechenland... Separatausgabe aus der Allgemeinen Encyklopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch und Gruber τόμ. VII, Leipzig 1870 σ. 387 καὶ 424 - 425.

[5] 'Αμφότερα μαρτυροῦνται ῥητῶς ἐν τῇ Πείρᾳ loc. cit: *ἀντιστῆναι δὲ... τὸν πατρίκιον* (sc. τὸν Εὐστάθιον Ρωμαῖον) *τότε λιτὸν κριτὴν ὄντα... εἰπόντος τότε Συμεῶνος τοῦ μαγίστρου καὶ λογοθέτου (παρῆν γὰρ κἀκεῖνος) ὡς δικαίως λέγει [ὁ] νέος Εὐστάθιος.*

[6] Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου σ. 710 - 711 (κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τῆς ἐκδόσεως τῆς Βόννης). Πρβλ. J. B. Bury, The imperial administrative system in the ninth century, London 1911 σ. 22.

ΠΟΤΕ ΕΖΗΣΕΝ Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΑΚΡΑΓΑΝΤΟΣ;

Ὁ διατρέχων τὸν ὑπὸ τοῦ «Λεοντίου πρεσβυτέρου καὶ ἡγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα τῆς Ρωμαίων πόλεως» συνταχθέντα βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀκράγαντος [1], συγγραφέως ἑρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν [2], εὑρίσκει τόσας λεπτομερείας συνδεομένας μὲ γεγονότα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωστὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορίας (μνεία αὐτοκρατόρων, πατριαρχῶν, συνόδων κλπ.), ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως οὐδόλως ἀμφιβάλλει περὶ τῆς δυνατότητος ἀκριβοῦς ὁπωσοῦν χρονολογικῆς τοποθετήσεως τοῦ βιογραφουμένου. Ἐν τούτοις ἐγγυτέρα ἔρευνα διδάσκει ὅτι τὰ ἐνταῦθα μνημονευόμενα ἱστορικὰ γεγονότα, ἐφ᾽ ὅσον εἶναι γνωστά, συγκρούονται χρονολογικῶς πρὸς ἄλληλα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε πᾶσα ἀπόπειρα συμβιβασμοῦ των νὰ καθίσταται ματαία. Οὕτως, ἐν ᾧ π.χ. ὁ Γρηγόριος φέρεται μετασχὼν συνόδου κατὰ τῶν μονοθελητῶν [3], ἥτις, ὡς αὐτονόητον, δὲν δύναται νὰ εἶναι προγενεστέρα τοῦ Ζ΄ αἰῶνος, καὶ δὴ ἀρκούντως προκεχωρημένου, παρίσταται ὡς διατρίψας πρὸ ἐλαχίστου μόλις χρονικοῦ διαστήματος παρὰ τοῖς πατριάρχαις Ἱεροσολύμων Μακαρίῳ (ϞΗ΄ 572, 597) καὶ Ἀντιοχείας Εὐσταθίῳ (ϞΗ΄ 597), ὧν οὐδέτερος ἐπέζησε τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ Ϛ΄ αἰῶνος [4].

Ὁ παλαιότερον ἀσχοληθεὶς μὲ τὸ ζήτημα Ἰωάννης Lancia [5] ἐθεώρει τὸν Γρηγόριον ὡς σύγχρονον τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ Β΄ τοῦ ῥινοτμήτου (685 - 695 καὶ 705 - 711), ἐν ᾧ ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ καὶ συγχρόνῳ βιβλιογραφίᾳ ἀκολουθεῖται ὁμοφώνως, καθ᾽ ὅσον βλέπω, ἡ χρονολόγησις τοῦ

---

[1] Εὕρηται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Πατρολογίᾳ τοῦ Migne τόμ. ϞΗ΄ στ. 550 - 716. Ἐπ᾽ αὐτοῦ στηρίζεται ἡ διασκευὴ τοῦ Μεταφράστου αὐτόθι τόμ. ΡΙϚ΄ στ. 189 - 270.

[2] Αὐτόθι τόμ. ϞΗ΄ στ. 741 - 1182.

[3] ϞΗ΄ στ. 605 ἑπ. Ἡ ἄνευ ἄλλης ἐνδείξεως παράθεσις ἑλληνικοῦ καὶ ἀραβικοῦ ἀριθμοῦ δηλοῖ ἐν τοῖς ἑξῆς τὸν τόμον καὶ τὴν στήλην τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας τοῦ Migne.

[4] Ὁ χρόνος τῆς πατριαρχείας τοῦ Μακαρίου Β΄ ἐκτείνεται μέχρι τοῦ ἔτους 575, ἐν ᾧ ὁ τελευταῖος ὑπὸ τὸ ὄνομα Εὐστάθιος πατριάρχης Ἀντιοχείας ἔζησε κατὰ τὸν Δ΄ αἰῶνα.

[5] J. Lancia, De ætate b. Gregorii Agrigentorum episcopi dissertatio, ἀνατύπωσις τῆς ἐν ἔτει 1760 ἀρχικῆς ἐκδόσεως παρὰ Migne, τόμ. ϞΗ΄ στ. 1181 - 1228.

S. A. Morcelli [1], τοποθετοῦντος τὸν Γρηγόριον κατὰ ἕνα περίπου αἰῶνα παλαιότερον καὶ δὴ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ὁμωνύμου του πάπα (590 - 604) [2]. Οὐδετέρα τῶν ἀνωτέρω γνωμῶν ἀλλὰ καὶ οὐδεμία ἄλλη ὑφ᾽ οἱανδήποτε μορφὴν διατυπουμένη δύναται—ὡς ἐλέχθη καὶ προηγουμένως—νὰ συνδυάσῃ πρὸς ἀλλήλας τὰς ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Λεοντίου συγγραφέντι βίῳ ἀλληλοσυγκρουομένας χρονολογικὰς ἐνδείξεις [3]. Ἡ μόνη δυνατὴ καὶ ἐνδεικνυμένη μέθοδος πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ χρονολογικοῦ τούτου προβλήματος εἶναι—φρονῶ—ἐκείνη, ἥτις ἐπὶ τῇ βάσει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀσφαλῶν κριτηρίων θὰ προτιμήσῃ ὡρισμένας ἢ ὡρισμένου εἴδους χρονολογικὰς ἐνδείξεις εἰς βάρος ἄλλων.

Πρὸς ἐξεύρεσιν καὶ ὀρθὴν χρῆσιν τῶν κριτηρίων τούτων δέον νὰ ὁρμηθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀκολούθων δύο παρατηρήσεων: Πρῶτον ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βίου δὲν διακρίνεται ἐπ᾽ ἀκριβείᾳ καὶ προσοχῇ ἰδίᾳ περὶ τὰ χρονολογικὰ καὶ τὰ ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκτιθέμενα γεγονότα δὲν εὑρίσκονται οὐδὲ πρὸς ἄλληλα χρονολογικῶς ἐν ἁρμονίᾳ. Οὕτως, ἐν ᾧ ἀθροιζομένων τῶν ἐπὶ μέρους χρονικῶν διαστημάτων, ἅτινα ἐμεσολάβησαν ἀπὸ τῆς ἐξ Ἀκράγαντος πρώτης ἀναχωρήσεως τοῦ ἁγίου (ἄφιξις καὶ παραμονὴ ἐν Καρχηδόνι, Τριπόλει καὶ Ἱερουσαλὴμ) προκύπτει χρόνος οὐχὶ μείζων τοῦ ἔτους ἓν συνόλῳ (βλ. ἰδίως ϞΗ΄ 557, 560, 565, 568, 580), ὁ ἐπίσκοπος Ποταμίων φέρεται λέγων ὅτι παρῆλθε διετία (ϞΗ΄ 584). Ἐπίσης ἐν ᾧ προστιθεμένου εἰς τὸ ἀνωτέρω χρονικὸν διάστημα τοῦ χρόνου, καθ᾽ ὃν ὁ Γρηγόριος παρέμεινεν ἐν Ἱερουσαλήμ, τῇ περὶ αὐτὴν ἐρήμῳ, Κωνσταντινουπόλει καὶ Ρώμῃ (βλ. ἰδίως ϞΗ΄ 593, 597, 605, 617, 625), προκύπτει χρονικὸν διάστημα ὀκτὼ ἢ ἐννέα ἐτῶν, ὁ Λεόντιος λέγει ὅτι παρῆλθον δέκα τρία ἔτη ἀπὸ τῆς ἐξ Ἀκράγαντος ἀρχικῆς ἀναχωρήσεως ἐκείνου (ϞΗ΄ 628).

Δεύτερον ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βίου εἶναι μὲν οὐχὶ πολὺ μεταγενέστερος τοῦ βιογραφουμένου [4] ἀλλ᾽, ὡς φαίνεται, ἔζησε κυρίως ἂν μὴ ἀποκλει-

---

[1] Ἐν τῇ ἐν ἔτει 1791 γενομένῃ ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου, ἧς ἀνατύπωσις παρὰ Migne τόμ. ϞΗ΄ στ. 717 ἑπ. καὶ passim.

[2] Οὕτω A. Ehrhard παρὰ K. Krumbacher, Geschichte der byz. Literatur[2] München 1897 σ. 128 ἑπ. (μετ᾽ ἐπιφυλάξεως), O. Bardenhewer, Les pères de l'église, nouvelle édition française par P. Godet-C. Verschaffel τόμ. III, Paris 1905 σ. 53, P. Godet ἐν Dictionnaire de théologie catholique τόμ. VI, Paris 1920 στ. 1837, Δ. Μπαλᾶνος, Πατρολογία, Ἐν Ἀθήναις 1930 σ. 511 - 512, O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur τόμ. V, Freiburg i. Br. 1932 σ. 105 ἑπ., [Ἀνώνυμος] ἐν Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τόμ. Β΄, Ἀθῆναι 1937 στ. 1042 - 1043. Ἄλλα ἐνταῦθα παραπεμπόμενα ἔργα δὲν γνωρίζω ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως.

[3] Βλ. ταύτας ἐπιμελῶς συγκεντρωμένας εἰς τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας παλαιοτέρας ἀλλὰ καὶ νῦν χρησίμους ἐργασίας τῶν Lancia καὶ Morcelli.

[4] Βλ. ϞΗ΄ 552 *καὶ τοῦτο θαυμασιώτερον ὅτι ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ταύταις καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ γενεᾷ τοιοῦτον ἑαυτῷ ὁ Χριστὸς ἀπέδειξεν ἐργάτην* (sc. τὸν Γρηγόριον).

στικῶς εἰς τὴν Δύσιν, ἔνθα καὶ ἡγούμενος μονῆς διετέλεσεν [1]. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ ἀκριβεστέρα γνῶσις τῶν ἐνταῦθα προσώπων καὶ πραγμάτων ἐξικνουμένη μέχρι τοπογραφικῶν λεπτομερειῶν [2], ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀσαφεῖς καὶ πλειστάκις ἐσφαλμένας—ὡς τὰ ἀνωτέρω ὀνόματα πατριαρχῶν—πληροφορίας περὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ διαμονῆς τοῦ Γρηγορίου, ἀντληθείσας πιθανώτατα ἐκ παλαιῶν διηγήσεων τοῦ ἁγίου, αἵτινες, ὡς φυσικόν, εἶχον ἀμαυρωθῆ ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ βιογράφου κατὰ τὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βιογραφουμένου διαρρεύσαντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακρὸν χρόνον. Ἐὰν λοιπὸν ἡ βιογραφία ἐμνημόνευε προσώπων ἢ γεγονότων ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Δύσεως ἰδιαίτερα δὲ τῆς Ἰταλίας ὡς συγχρόνων τῷ Γρηγορίῳ, θὰ ἀπετέλουν ταῦτα, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ χρονολογία των εἶναι γνωστή, τὰ ζητούμενα στηρίγματα διὰ τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ ἁγίου, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει θὰ συνίστων ἀσφαλεστέρας χρονολογικὰς ἐνδείξεις ἀπὸ τὰς εἰς γεγονότα ἢ πρόσωπα τῆς Ἀνατολῆς ἀναφερομένας καὶ θὰ ἔπρεπε κατὰ συνέπειαν νὰ προτιμηθοῦν ὡς ἀξιοπιστότεραι—ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συμπορευθοῦν—ἀπὸ τὰς τελευταίας ταύτας. Δυστυχῶς ὅμως αἱ εἰς τὴν Δύσιν ἀναφερόμεναι πληροφορίαι οὐδόλως πληροῦν τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις, διότι τοὺς μὲν ἐπισκόπους Ἀκράγαντος Ποταμίωνα (ϞΗ' 553, 556, 584) καὶ Θεόδωρον (ϞΗ' 625) ὡς καὶ ἄλλους μνημονευομένους ἐνταῦθα ἐξ Ἰταλίας καὶ Σικελίας κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς δὲν γνωρίζομεν ἄλλοθεν, τὸ δὲ ὄνομα τοῦ πάπα, ὅστις πεισθεὶς εἰς συκοφαντίας εἰσήγαγεν εἰς δίκην τὸν ἅγιον, ἀποσιωπᾷ ἐκ προθέσεως ὁ βιογράφος [3].

Ἀλλ' ἐκ τῶν πρὸς τὴν Ἀνατολὴν συνδεομένων πληροφοριῶν, εἰς ἃς καὶ μόνας εἴμεθα ἠναγκασμένοι κατὰ συνέπειαν νὰ ἀρκεσθῶμεν καὶ αἵτινες δὲν δύνανται, ὡς ἐλέχθη, νὰ χρησιμοποιηθῶσι ταυτοχρόνως ἅπασαι, διότι συγκρούονται χρονολογικῶς κατὰ τρόπον ἀνίατον πρὸς ἀλλήλας, δέον νὰ προτιμηθῶσιν ἀσφαλῶς ἐκεῖναι, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα ἢ γεγονότα τοσοῦτον σημαντικά, ὥστε νὰ ὑποτίθεται βασίμως ὅτι οὐ μόνον ἡ ὕπαρξίς των ἀλλὰ καὶ ἡ χρονολογική των τοποθέτησις δὲν θὰ ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν Δύσιν. Ὡς τοιαῦτα δὲν δύνανται βεβαίως νὰ θεωρηθοῦν τὰ ὀνόματα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἄνευ ἰδιαιτέρας ἱστορικῆς σημασίας προϊσταμένων ἐπαρχιακῶν πατριαρχείων (ὡς τὰ ἀνωτέρω τοῦ Μακαρίου Ἱεροσολύμων καὶ Εὐσταθίου Ἀντιοχείας) ἐν συγκρίσει τοὐλάχιστον πρὸς ἄλλα κατὰ πολὺ σοβαρώτερα ἀπό τε ἱστορικῆς ἀλλὰ καὶ πρακτικῆς διὰ τοὺς συγχρόνους ἐπόψεως, ὡς εἶναι π.χ. ἡ ἐμφάνισις μιᾶς σημαντικῆς αἱρέσεως ἢ ἡ βασιλεία καὶ δὴ σχετικῶς μακρὰ ἑνὸς αὐτοκράτορος. Συνεπῶς ἡ μνεία συνόδου συγκροτηθείσης τῇ ἐπινεύσει τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῆς αἱρέσεως τῶν μονοθελητῶν, εἰς ἣν φέρεται ὡς συμμετασχὼν ὁ Γρηγόριος [1], μᾶς ἐμποδίζει νὰ ἀνέλθωμεν εἰς χρόνους παλαιοτέρους τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Ζ' αἰῶνος, ἐν ᾧ ὁ κατ' ἐπανάληψιν ὡς σύγχρονος τοῦ ἁγίου φερόμενος αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς (ϞΗ' 612, 613, 665, 700, 701) δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν λεγόμενον ῥινότμητον (685 - 695, 705 - 711). Τὴν χρονολόγησιν ταύτην, ἀντίθετον, ὡς ἐλέχθη (βλ. ἀνωτ. σελ. 159 σημ. 2), πρὸς τὴν τῆς ἀρχούσης σήμερον γνώμης ἐνισχύει καὶ ἡ παρατήρησις ὅτι εἰς πολλὰ μηναῖα, καὶ δὴ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων (βλ. ϞΗ' 726) ῥητῶς λέγεται ὅτι ὁ Γρηγόριος Ἀκράγαντος ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β'.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Morcelli ἐπιχειρηθεῖσα ταύτισις τοῦ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς I 72 καὶ III 12 τοῦ κατὰ ἕνα περίπου αἰῶνα προγενεστέρου πάπα Γρηγορίου τοῦ μεγάλου [2] ἀπαντῶντος ὡς συγχρόνου αὐτῷ ὁμωνύμου ἐπισκόπου Ἀκράγαντος πρὸς τὸν ἡμέτερον, στηριζομένη ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν συνωνυμίαν ταύτην καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν πληροφορίαν ὅτι καὶ οὗτος, ὅπως καὶ ὁ περὶ οὗ νῦν πρόκειται ἅγιος, κατηγορήθη ἐνώπιον τοῦ παπικοῦ δικαστηρίου, θὰ ἦτο ἥκιστα ἀσφαλὴς καὶ χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ πρὸς τὰ ἀνωτέρω χρονολογικὰ δεδομένα ἀσυμβίβαστον αὐτῆς, ὅπερ τὴν καθιστᾷ, δύναταί τις εἰπεῖν, αὐτόχρημα ἀπαράδεκτον· διότι καὶ ἡ ἐν χρονικῇ ἀποστάσει ἑνὸς ὡς ἔγγιστα αἰῶνος ὕπαρξις δύο ὁμωνύμων ἐπισκόπων καὶ ἡ καθ' ἑκατέρου τούτων διατύπωσις κατηγορίας ἐνώπιον τοῦ ἱεραρχικῶς προϊσταμένου των ῥωμαίου ποντίφικος καὶ μάλιστα οὐχὶ ἀναγκαίως δι' ὁμοειδὲς ἀδίκημα—δεδομένου ὅτι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ πάπα Γρηγορίου δὲν ἀναφέρεται ποία ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀκράγαντος διατυπωθεῖσα κατηγορία—οὐδὲν τὸ ἀδύνατον ἢ κἂν τὸ ἀπίθανον παρουσιάζουν.

ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Τῆς τοῦ ἁγίου Σάββα ἐν Ῥώμῃ. ϞΗ' 550.

[2] Βλ. π.χ. ϞΗ' 552 - 553, 581, 629, 631, 657 διὰ τὸν Ἀκράγαντα καὶ 677, 684 διὰ τὴν Ῥώμην.

[3] Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βίου ἐκφράζεται μετ' ἀποδοκιμασίας, σχεδὸν εἰπεῖν μετ' ἀγανακτήσεως, περὶ τῆς ἐνεργείας ταύτης τοῦ πάπα· *ὢ τῆς ἀνοίας, ὢ τῆς ἀσπλαχνίας, ὢ τῆς κακίας, ἧς πεπλήρωται ὁ τὸν πρῶτον ἐπέχων τὸν ἀποστόλων θρόνον.* (ϞΗ' 660).

[1] Ὁ Morcelli ϞΗ' 605 ἑπ. διὰ νὰ περισώσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθεῖσαν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ ἁγίου εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Ϛ' πρὸς τὸν Ζ' αἰῶνα θεωρεῖ τὴν ἐν τῷ βίῳ μνείαν τῶν μονοθελητῶν ὡς μεταγενεστέραν προσθήκην τῶν ἀντιγραφέων. Σημειωτέον ὅτι ἡ μνεία αὕτη εὕρηται καὶ εἰς τὴν εἰς Συμεὼν τὸν Μεταφράστην ὀφειλομένην διασκευὴν (ΡΙϚ' 220 ἑπ.).

[2] Πρβλ. περὶ τούτων A. Holm, Geschichte Siciliens im Altertum τόμ. III, Leipzig 1898 σ. 286 - 287.

Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΟ «ΤΟΜΟΙ» ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΜΑΝΟΥΗΛ Α' ΚΟΜΝΗΝΟΥ (1143/80) ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΝ ΜΕΘΙΣΤΑΜΕΝΩΝ ΜΩΑΜΕΘΑΝΩΝ

Οἱ Βυζαντῖνοι ἡγεμόνες ἐντελῶς ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐπεδείκνυον διὰ τὴν διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως μεταξὺ τῶν βαρβάρων καὶ ἀπολιτίστων εἰσέτι λαῶν. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο ἐπεδείξατο εἴπερ τις καὶ ἄλλος καὶ ὁ γενναῖος αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνὸς (1143/80). Πάντες οἱ Ἐγκωμιασταὶ τοῦ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ ἰδιαιτέρως ἐξαίρουσι τὴν μέριμναν τοῦ γενναίου τούτου ἡγεμόνος των διὰ τὴν διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἰς τὰ ὑποτασσόμενα ὑπ' αὐτοῦ βαρβαρικὰ φῦλα[1]. Ἐν τοῖς Ὑπομνήμασιν ἡμῶν εἰς τοὺς δύο Λόγους τοῦ Εὐθυμίου Μαλάκη εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Α΄ Κομνηνὸν[2] ἐσημειώσαμεν τὰ ἑξῆς ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου χαρακτηριστικά: «I, 526,23: «οὐκ ἀρκετὰ βασιλεῦσι τὰ τέκνα, ὅσα τοῦ γάμου δωρήματα· ἀλλὰ γὰρ φιλοτιμοῦνται καὶ διὰ τῶν πολέμων τεκνογονεῖν καὶ ποιοῦνται τέκνα τὰ κατορθώματα». Ὁ αὐτοκράτωρ, ὡς ἄλλος Ἀβραάμ, ποιεῖται τέκνα τοὺς ἀσεβεῖς βαρβάρους ὑπὸ τὸ θεῖον αὐτοῦ κράτος τούτους ὑποτάσσων καὶ τὴν ἀληθῆ τοῦ Χριστοῦ θρησκείαν αὐτοῖς διαδίδων καὶ αὐτὴν τούτους ἐκδιδάσκων. Πρβ. Ἰω. 8,39 καὶ τὰ ἐν τῷ παρόντι I, 526,28: «τὰ δὲ τρόπαια... τῶν ζωγρουμένων οἱ πρὸς Θεὸν ἐπιστρέφοντες». Ἦτο πεποίθησις τῶν Βυζαντίνων ὅτι ἕκαστος πόλεμος διεξήγετο πάντοτε «ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος», καὶ ἡ θαυμασία αὕτη ἀντίληψις πάντοτε μέχρι καὶ τῆς σήμερον ἐνεψύχωνε πάμπαν τὸ Ἑλληνικὸν κατὰ παντὸς ἔξωθεν ἐπιδρομέως».

Αἱ κατὰ τῶν βαρβάρων λοιπὸν καὶ ἀλλοεθνῶν στρατεῖαι τοῦ αὐτοκράτορος, ἐκτὸς τῆς ἀσφαλείας τῆς αὐτοκρατορίας, σκοπὸν εἶχον καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς

[1] Κατ' ἀγαθὴν συγκυρίαν οἱ περισσότεροι Ἐγκωμιαστικοὶ Λόγοι εἰς τοὺς βυζαντιακοὺς αὐτοκράτορας, οἵτινες ἄχρις ἡμῶν διεσώθησαν, ἀναφέρονται εἰς τὸν *Μανουὴλ Α' Κομνηνόν*. Ὅρα Κ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, Athènes 1947 Β', σ. 333 καὶ ἡμετέραν μελέτην: Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη, μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ὑπάτης) (δεύτερον ἥμισυ ιβ' ἑκατονт.), Τὰ σῳζόμενα. Τεῦχος Β'. Δύο Ἐγκωμιαστικοὶ Λόγοι, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι, Εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Α' τὸν Κομνηνὸν (1143/80). Ἐν Ἀθήναις 1949 (ἀνάτυπον) σ. 514 (10), σημ. 4 ἑ.

[2] σ. 712 (59).

πίστεως ἄμυναν, τὴν σωτηρίαν τῶν εὐσεβῶν τῆς αὐτοκρατορίας τέκνων καὶ πρὸ πάντων τὴν διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως εἰς ἔθνη καὶ λαοὺς ἀλλοθρήσκους καὶ βαρβάρους[1].

Ἀλλ' οἱ Βυζαντῖνοι ἡγεμόνες δὲν ἐνδιεφέροντο διὰ τὴν διάδοσιν μεταξὺ τῶν ἀπολιτίστων λαῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως μόνον ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος πρὸς τοῦτο κινούμενοι, ἀλλὰ τοὐναντίον, οἱ ἴδιοι πιστὰ τῆς ὀρθοδοξίας τέκνα ἑαυτοὺς ὁμολογοῦντες, μεγάλας κατέβαλλον προσπαθείας καὶ φλογερὸν ἐπεδείκνυον ζῆλον διὰ τὰ καθόλου ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Εἰδικῶς περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ καὶ ταῦτα λέγει σχετικῶς ὁ ἡμέτερος Εὐθύμιος Μαλάκης[2]: «πυρπολεῖ σου τὴν καρδίαν ὁ ζῆλος, ἐσθίει τὴν ψυχὴν ἡ μέριμνα τῶν ἐκκλησιῶν». Σχολιάζοντες τὸ χωρίον τοῦτο ἐσημειώσαμεν τὰ ἑξῆς, ἄξια καὶ ἐνταῦθα νὰ καταχωρισθῶσιν: «Ὁ ρήτωρ Εὐθύμιος, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ γραφικὸν «ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με» (Ψαλμ. 68,10. Ἰω. 2,17), δὲν λησμονεῖ, καθὸ καὶ «λάτρης Θεοῦ», νὰ ἐξάρῃ τὴν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας μέριμναν καὶ τὸ μέγα τοῦ Μανουὴλ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν φλεγόντων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων. Τοῦτο πράττουσι, προκειμένου νὰ ἐπαινέσωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ πολιτικὴν καὶ ἕτεροι ρήτορες. Π.χ. ὁ Εὐστάθιος R.F. 6,5 λέγει: «ὅση ἐν δόγματι καὶ ὅση ἐν τοῖς λοιποῖς, ἄλλο τοῦτο μέρος ὑποθήκης ἐγκοπτούσης τὸν ἀμέριμνον βίον, ὅτι καὶ ἡ τῶν ἐκκλησιῶν μέριμνα ἐν λόγῳ μεγίστῳ τέθειται». Πλείονα παρὰ Treitinger σ. 219 ἑ. Ὅρα παρὰ F. Dölger, Urk. II, 62 ἑ. τὰ ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ ἐκδοθέντα ἐπίσημα ἔγγραφα ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ κλήρου, ὡς καὶ τῶν διαφόρων ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ μονῶν... Τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν ἐπισήμων αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων, ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ποικίλων ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, μηδὲ καὶ αὐτῶν τῶν δογματικῶν θεμάτων ἐξαιρουμένων, ἀποδεικνύει τῷ ὄντι πόσον μέγα ἦτο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν. Καλῶς λοιπὸν ποιῶν ὁ Εὐθύμιος ὑμνεῖ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν ζῆλον τοῦ Μανουήλ».

Μέγας λοιπὸν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθόλου ὑποθέσεων ζηλωτὴς ὢν ὁ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνός, φυσικὸν ἦτο ὅτι θὰ ἀνεμιγνύετο καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσελεύσεως τῶν Μωαμεθανῶν. Τὸ ζή-

[1] Τοῦτο ἐξαίρει, προκειμένου περὶ τοῦ αὐτοκράτορος *Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ* καὶ ὁ κλεινὸς τῆς Θεσσαλονίκης Ἀρχιεπίσκοπος *Εὐστάθιος Κατάφλωρος* εἰς Λόγον του Ἐγκωμιαστικὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον, ταῦτα λέγων: «καὶ συνάγεις πρὸς Θεὸν τὸ τὴν πίστιν ἀλλότριον, καὶ ἄγεις τοὺς ἀφισταμένους εἰς Θεοῦ οἰκειότητα, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ αὐλὴν προβάτων πληροῖς, ἅπερ εἶχε μὲν Θεὸς ὁ μέγας ποιμήν, ἔσω δὲ τῆς ἐκείνου αὐλῆς οὔπω προέκυπτον» παρὰ W. Regel, Fontes rerum byzantinarum, Petropoli 1892 - 1917 I, 49,23.

[2] Μν.ἔ.σ. 150 (75).

τημα τοῦτο, ὅπερ παρ' ὀλίγον νὰ προκαλέσῃ διάστασιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας καὶ ὅπερ δεικνύει τὴν ἰσχυρὰν θέσιν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μανουὴλ Α' τοῦ Κομνηνοῦ καὶ κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ ὁποίου σπουδαῖον διεδραμάτισε ῥόλον ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος Κατάφλωρος, δὲν ἠρευνήθη, καθ' ὅσον γνωρίζω, δεόντως, ἀλλ' οὐδ' ἐπεστήθη ἡ προσοχὴ τῶν ἐπιστημόνων πρὸς ὀρθὴν ἑρμηνείαν αὐτοῦ. Ἀκολουθοῦντες πιστῶς τὴν ὑπὸ τοῦ Χρονογράφου Νικήτα Χωνιάτου ἀφήγησιν τοῦ συμβάντος, θὰ ἐκθέσωμεν τὰ κατ' αὐτὸ μετὰ τῶν ἡμετέρων κρίσεων καὶ παρατηρήσεων. Ἰδοὺ λοιπὸν πῶς ἔχει τὸ ζήτημα.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Α' Κομνηνὸς (1143/80) ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1178[1] δύο «Τόμους», ὅπως ἀπαλειφθῇ ἀπὸ τῶν διδακτικῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων τὸ *ἀνάθεμα* κατὰ τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας τοῦ Μωάμεθ ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καθ' ἣν ὁ Θεὸς «οὔτε ἐγέννησεν οὔτε ἐγεννήθη» καὶ ὅτι «ὁλόσφυρός ἐστι»[2]. Ὡς δικαιολογίαν δ' ἔφερεν ὁ αὐτοκράτωρ τὸ μὲν ὅτι οἱ εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν μετατιθέμενοι Ἀγαρηνοὶ σκανδαλίζονται ταῦτα ἐν τῇ ἱερᾷ κατηχήσει ἀναγινώσκοντες, τὸ δὲ διότι τὸ *ἀνάθεμα* ἐφαίνετο ὡσεὶ στρεφόμενον κατὰ τοῦ Θεοῦ γενικῶς καὶ οὐχὶ κατὰ τῆς πεπλανημένης τοῦ Μωάμεθ δόξης περὶ Θεοῦ. Ὁ Πατριάρχης Θεοδόσιος Βοραδιώτης (1178-1183)[3] συνεκάλεσε σύνοδον, ἐν ᾗ ἐκλήθησαν καὶ προσῆλθον καὶ πάντες οἱ ἐν τῇ πρωτευούσῃ παρεπιδημοῦντες καὶ λόγῳ καὶ

---

[1] F. Dölger, Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit. Reihe A: Regesten. Abteilung I: Regesten der Kaiserurkunden des oströmishen Reiches. 2. Teil: Regesten von 1025-1204. München und Berlin 1925 II, 87. Nr. 1529, 1530.

[2] Du Cange, Glossarium ἐν λ. «ὁλόσφυρος». Ὁ Sylburgins τὸ «ὁλόσφυρος» τοῦ Μωάμεθ ἑρμηνεύει «μονοπρόσωπος Θεός». Ὁ Εὐθύμιος Ζιγαβηνὸς ἐν τῇ Πανοπλίᾳ αὐτοῦ, λέγει: «ὁλόσφυρον λέγει τόν Θεόν, ἤτοι σφαιρικόν». Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ λέξις «ὁλόσφυρος» εἶναι γλωσσικῶς ἀδόκιμος καὶ δὲν ἀπαντᾷ παρ' ἄλλοις δοκίμοις συγγραφεῦσι. Μόνον τὸ «ὁλόσφαιρος» εἶναι ὀρθόν. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, Χρονογραφία (ἔκδ. Bonn) 278,15, ὡς ἑξῆς ἐκθέτει τό συμβάν: «ἔγκειται τῷ κατηχητικῷ πυκτίῳ μεθ' ἑτέρων ἀφορισμῶν καί τό ἀνάθεμα τῷ Θεῷ τοῦ Μωάμεθ, περί οὗ λέγει «οὔτε ἐγέννησεν οὔτε ἐγεννήθη», καὶ ὅτι ὁλόσφυρός ἐστι. τόν τοιοῦτον τοίνυν ἀναθεματισμόν ἀπαλεῖψαι τῶν ὅλων κατηχητηρίων βιβλίων προέθετο, ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ πυκτίδος ἀρξάμενος. καὶ ἡ πρόφασις ὡς μάλα εὐπρόσωπος· ἔφασκε γὰρ ὡς εἰς σκάνδαλον πρόκειται τῶν μετατιθεμένων Ἀγαρηνῶν εἰς τήν καθ' ἡμᾶς θεοσεβῆ πίστιν τὸ βλασφημεῖσθαι ὅλως Θεόν».

[3] Περὶ τοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως *Θεοδοσίου Βοραδιώτου* (1178/83) ὅρα: J. Hergenröther, Photius, Patriarch von C/pel. Regensburg 1869 τ. 1-3 III, 840. Σπυρ. Π. Λάμπρου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου Τά σῳζόμενα, Ἐν Ἀθήναις 1879/80 τ. 1-2 II, 554. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες (36-1884). Ἐν Κων/πόλει 1890. Krumbacher-Σωτηριάδου, Ἱστορία τῆς βυζ. λογοτεχνίας. Ἐν Ἀθήναις 1900 τ. 1-3 I, 412.

ἀρετῇ διακρινόμενοι ἐπίσκοποι μεταξὺ τῶν ὁποίων παρίστατο καὶ ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης. Μετὰ μακρὰν εἰσήγησιν τοῦ πατριάρχου, ἐγένετο διονυχιστικὴ συζήτησις, καθ' ἣν φαίνεται ὅτι ὁ Εὐστάθιος ἔπαιξε τὸν κυριώτερον ῥόλον. Ἡ σύνοδος, εἰσηγήσει τοῦ Εὐσταθίου, ἀρνεῖται τὴν παντελῆ διαγραφὴν τοῦ ἀναθέματος ἐκ τῶν κατηχήσεων, διὸ καὶ ἀναγκάζεται ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐκδώσῃ τὸν δεύτερον «Τόμον», δι' οὗ ἐζήτει ὅπως τὸ ἀνάθεμα περιορισθῇ τοὐλάχιστον εἰς ἀνάθεμα κατὰ τοῦ Μωάμεθ ἁπλῶς. Ἀλλὰ καὶ τὸν δεύτερον «Τόμον» ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος φαίνεται ὅτι ἀπέρριψε. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ καλεῖ τὸν πατριάρχην καὶ πάντας τοὺς συμμετασχόντας εἰς τὴν σύνοδον ἐπισκόπους εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἔνθα ὁ ἰσχυρὸς τότε αὐτοκρατορικὸς γραμματεὺς Θεόδωρος Ματζούκης, πολλὰ ἀπειλήσας καὶ σύνοδον μάλιστα μεγαλυτέραν ὅτι προετίθετο ἐν τῇ πρωτευούσῃ νὰ συγκαλέσῃ, ἐν ᾗ καὶ οἱ τοῦ Πάπα ἀντιπρόσωποι θὰ ἐκαλοῦντο[1], ἐξεβιάζετο τούτους πρὸς ἀποδοχὴν τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀπόψεων καὶ ὑπογραφὴν τοῦ βασιλικοῦ «Τόμου». Ἀλλ' ὁ εὐθαρσὴς καὶ πεπαρρησιασμένος τῶν Θεσσαλονικέων Ἱεράρχης Εὐστάθιος, «ὁ πολὺς καὶ μέγας ἐν λόγοις», κατὰ τὸν Νικήταν Χωνιάτην[2], «ζήλου ἐπὶ τοῖς ἀνεγνωσμένοις πλησθεὶς καὶ μὴ ἐνεγκὼν Θεὸν ἀληθινὸν δοξάζεσθαι *ὁλόσφυρόν* τι διανοίας ἀνάπλασμα κακοδαίμονος, «ἐσοίμην ἄν», ἔφη, «καταπεπατημένον ταῖς πτέρναις φορῶν τὸν ἐγκέφαλον, καὶ τοῦ σχήματος τούτου παράπαν ἀνάξιος», τὸν ἐπὶ τῶν ὤμων δείξας μανδύαν, «εἰ Θεὸν ἡγοίμην ἀληθινὸν τὸν παιδεραστὴν καὶ καμηλώδη καὶ πάσης πράξεως μυσαρᾶς ὑφηγητὴν καὶ διδάσκαλον»· ἐπεπήγεσαν οὖν ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις τούτοις οἱ ἀκηκοότες αὐτοῦ· ἦν γὰρ καὶ διατόρως ταῦτα φθεγγόμενος καὶ προδήλως

---

[1] Φαίνεται ὅτι μεταξὺ τῶν διισταμένων ἐπί ἐκκλησιαστικῶν καί πολιτικῶν πολλάκις ὑποθέσεων μερίδων ἐν Βυζαντίῳ συνήθης ἦτο ἡ ἀπειλή περὶ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Παπικῆς ἐκκλησίας, μάλιστα πρός τόν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἀπευθυνομένη. Οὕτω, ὁ τοσοῦτον ἄλλως ἐχθρικῶς πρός τὴν Παπικὴν ἐκκλησίαν διακείμενος περίφημος μητροπολίτης Ναυπάκτου *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος* (ca. 1155-1233) δὲν ὀρρωδεῖ καὶ τὴν ἀπειλὴν ταύτην τῆς προσεγγίσεως πρός τήν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν τῆς ἐν τῷ Δεσποτάτῳ τῆς Ἠπείρου Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας νὰ προβάλῃ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ, τῷ ἑδρεύοντι ἐν Νικαίᾳ, ὅπως πειθαναγκάσῃ τοῦτον νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς κανονικῶς γενομένην τήν ἀναγόρευσιν εἰς αὐτοκράτορα Ῥωμαίων τοῦ *Θεοδώρου* Ἀγγέλου Δούκα τοῦ Κομνηνοῦ ἐν ἔτει 1222 ὑπό τοῦ Χωματηνοῦ, ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος. Ὅρα G. Ostrogorsky, Gesch. d. byzant. Staates. München 1940 σ. 309. Παρθενίου Πολάκη, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, μητροπολίτης Ναυπάκτου. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1923 σ. 59 ἑξ. Πρβ. καὶ Matthias Wellnhofer, Johannes Apokaukos, Metropolit von Naupaktos in Ætolien. Freising 1913.—Καὶ εἰς πλείστας ἄλλας περιπτώσεις ἡ ἀπειλὴ τῆς πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν προσεγγίσεως ἀπαντᾷ· ἔστω καὶ τοῦτο δεῖγμα τοῦ ἀποτροπιασμοῦ καὶ τοῦ δέους, μεθ' οὗ ἀντίκρυζαν οἱ ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχείῳ ἐκκλησιαστικοί ἠγέται τό ἐνδεχόμενον τοῦτο.

[2] Χρονογραφία 282,2.

χαρακτηρίζων τὸν ζήλῳ εὐσεβείας πυρούμενον. ὁ δὲ τοῦ γράμματος ὑπαγορευτής, στὰς ἐννεὸς καὶ τὰ χείλη μύσας, παλίμπους εἶτα εἰς τὸν αὐτοκράτορα εἴσεισι. καὶ ὅς, τὰ λαληθέντα ἐνωτισάμενος, οἷον περιψοφηθείς, ποικίλος ἦν τὸν ἀπόλογον, τὸ μακρόθυμον ἐπηνεκὼς ὡς οὐδέποτε. καὶ ἑαυτὸν γὰρ τοῖς ἄγαν ὀρθοδοξοῦσι χριστιανοῖς ἐνέταττε, καὶ πατέρων ὡμολόγει πανευσεβῶν προελθεῖν, τοὺς φιλαιτίους ἐκκλίνων καὶ φιλοσκώμμονας. καὶ τὴν μετὰ τοῦ Θεσσαλονίκης κρίσιν πολὺς ἐνέκειτο ἐξαιτούμενος... μετὰ βραχὺ δὲ τοῦ πατριάρχου εἰς θέαν ἐκείνῳ ἐληλυθότος καὶ κατεπᾴσαντος τὰ εἰκότα τοῦ τε θυμοῦ ἔληξε, καὶ τῷ Εὐσταθίῳ συγγνώμην παρέσχετο ἐφ᾽ οἷς παρεφθέγξατο, ἐνδεδωκὼς αὐτῷ ὅσα ᾑρεῖτο ἀπολογήσασθαι, τελευταῖον δὲ καὶ αὐτὸς ἐπειπὼν ὡς «δεῖ σε σοφὸν ὄντα μὴ αἰσχρορρήμονα δείκνυσθαι μηδὲ θρασυστομεῖν παρακαίρια». Κατόπιν λοιπὸν τῶν γενομένων διαξιφισμῶν καὶ ἀντεγκλήσεων καὶ τῆς ἐν τέλει ἀμοιβαίως χορηγηθείσης συγγνώμης, ἐπῆλθε συμφωνία, καθ᾽ ἥν, ἀφοῦ ἀνεγνώσθη ὁ αὐτοκρατορικὸς ἐπὶ τοῦ ζητήματος «Τόμος», «καὶ πάντων ἐπαινεσάντων τὰ γεγραμμένα ὡς εὐσεβῶς ὀρθοτομηθέντα, καὶ περιχαρῶς ἐν αὐτῷ ὑπογράψαι καταθεμένων, ὁ σύλλογος διελέλυτο»[1].

Ὁ ἱστορήσας τὸ συμβὰν χρονογράφος Νικήτας Χωνιάτης οὐχὶ μετρίως τῇ εἰρωνείᾳ χρώμενος παρατηρεῖ ὅτι ἀμφότεραι αἱ μερίδες, ἥ τε τοῦ παλατίου καὶ ἡ τῆς πατριαρχικῆς συνόδου ἀπῆλθον ἀγαλλόμεναι ἐπὶ τὰ ἴδια, ὅτι ἑκάστη ἐνίκησε τὴν ἑτέραν: «καὶ οἱ μὲν ἀπῄεσαν ἀγαλλόμενοι ὡς τῇ οἰκείᾳ ἐνστάσει τὸν βασιλέα νενικηκότες· ὁ δὲ ἔχαιρεν ὡς τῇ ἑαυτοῦ καθυποκλίνας τούτους βουλῇ, καὶ σχὼν διὰ βραχυλογίας οὗπερ διὰ τοῦ πολυστίχου πρότερον τόμου οὐδαμῶς ἀφίκετο»[2]. Ἀλλὰ τὴν ἑπομένην συνελθοῦσα ἐκ νέου ἡ σύνοδος ἐν τοῖς Πατριαρχείοις καὶ ἐπαναγνοῦσα τὸν αὐτοκρατορικὸν «Τόμον», εὗρέ τινα ἐπιλήψιμα, διὸ καὶ ἤθελε ν᾽ ἀπαλείψῃ ταῦτα. Τὸ παλίμβουλον τῶν ἁγίων ἐπισκόπων ἦτο φυσικὸν νὰ παροξύνῃ τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις «καὶ ὡς ἀνοηταίνουσι καθαρῶς ἐπεγκαλῶν τὸ τῆς γνώμης ἄστατον καὶ ἀγχίστροφον», ἐξεβίαζεν εἰς ἀποδοχὴν τοῦ διατάγματός του[3]. Τέλος, ὡς συνήθως συμβαίνει εἰς τὰς τοῦ εἴδους τούτου διενέξεις, οἱ διαφωνοῦντες εὑρέθησαν σύμφωνοι ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ ἤρχισαν τὴν διαφωνίαν των! Ὡς λέγει περαιτέρω ὁ αὐτὸς Χρονογράφος[4]: «ὀψὲ δὲ καὶ μόλις συνήλθοσαν, ἵνα τὸ μὲν ἀνάθεμα τῷ Μωάμετ τῶν κατηχητικῶν βιβλίων ἀπαλειφθῇ, ἐγγραφῇ δὲ ἀνάθεμα τῷ Μωάμετ καὶ πάσῃ τῇ αὐτοῦ διδαχῇ καὶ διαδοχῇ. καὶ τοῦτο

[1] Χρονογραφία 283,12.
[2] Αὐτόθι.
[3] Αὐτόθι.
[4] 284,4.

δογματίσαντες καὶ κυρώσαντες τῶν πολλῶν ἐκείνων συνόδων καὶ συλλόγων ἔληξαν».

Ἄξια σημειώσεως κρίνομεν καὶ τὰ περαιτέρω ὑπὸ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου ἱστορούμενα, σχετικῶς πρὸς τὸν ἀνάδοχον αὐτοῦ καὶ ὁμώνυμον αὐτῷ Νικήταν, ἐπίσκοπον Χωνῶν[1], περὶ τοῦ ὁποίου λέγει ὅτι ἦτο «πάσης ἀρετῆς καταγώγιον, οὕτω δὴ προφητικὸς καὶ προβλέπων τὰ ἔμπροσθεν ὡς τοῖς μεγίστοις τῶν ὁρώντων ἐγκρίνεσθαι καὶ εἰς θαῦμα κεῖσθαι παρ᾽ οἷς ὁ ἀνὴρ ἐγνώριστο»[2]. Ὁ ἐπίσκοπος λοιπὸν Χωνῶν Νικήτας προεφήτευσε τὸν θάνατον τοῦ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ, εἰπὼν τὸ περίεργον: «τῆς δὲ τελευτῆς αὐτοῦ ἐγγιζούσης *μανήσεται*»[3]. Ἀλλ᾽ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ προφητευθὲν ὑπὸ τοῦ εἰρημένου ἐπισκόπου καὶ δὴ καὶ τὸ περὶ μανίας τοῦ αὐτοκράτορος· «τίς δὲ ἄρα ἔσται ἡ μανία καὶ οἷος ὁ τρόπος αὐτῆς, οὐδεὶς εἶχεν ἀκριβῶς συμβαλέσθαι τῶν εἰδότων τὸ προαγόρευμα»[4]. Αἱ γνῶμαι διίσταντο, ὥστε «οἱ μὲν γὰρ ἐς τὸ χρυσομανὲς ἀνέφερον τὸ προφοίβασμα, οἱ δ᾽ ἐς ἄλλο τι σαρκικὸν ἐλάττωμα ᾐχμαλώτιζον»[5]. Οἱ κληρικόφρονες ὅμως καὶ οἱ τοῖς Πατριαρχείοις προσκείμενοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ἀπέδιδον τὴν ἀσθένειαν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀποδεχθέντος τὸ ἀσεβὲς τοῦ Μωάμεθ δόγμα! Οὕτω πως ἡ σπερμολόγος τῶν Βυζαντίνων διάθεσις εὗρε τὴν αἰτίαν νὰ δώσῃ τὸ κτύπημα κατὰ τοῦ εἰς τόσας δόξας ὁδηγήσαντος τὸν στρατὸν τοῦ Βυζαντίου μεγαλεπηβόλου τούτου ἡγεμόνος του: «τοῦ δὲ προσεχῶς εἰρημένου δόγματος κινηθέντος, καὶ παραβόλως ἐνισταμένου τὰ πρῶτα τοῦ βασιλέως ἀληθῆ δοξάζειν Θεὸν τὸν παρὰ τῷ Μωάμετ *ὁλόσφυρον* καὶ μὴ γεγεννημένον ἢ γεννήσαντα Θεόν, πέρας εἰληφέναι πάντες τὴν προθέσπισιν ἔφασκον, ἐπεὶ καὶ μανίαν ἀτεχνῶς ὀρθὴν τε καὶ χειρίστην τὴν δόξαν εἶναι ταυτηνὶ ὡς τῆς ἀληθείας ἐπίπαν ἀντίθετον»[6].

Ἀλλὰ σημασίαν ἔχει δι᾽ ἡμᾶς ἐνταῦθα οὐχὶ τόσον τὸ γεγονὸς καθ᾽ ἑαυτό, ὅσον ἡ στάσις τοῦ θαρραλέου Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ καὶ ἡ ἐπίδρασις, ἣν ἡ προσωπικότης αὐτοῦ ἤσκησεν ἐπί τε τοῦ Παλατίου καὶ ἐπὶ παντὸς τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, ὥστε καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ θάνατος τοῦ γενναίου αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ, ὅστις σημειωτέον ἐπῆλθεν ἐκ θλίψεως κυρίως διὰ τὰ ἐν τέλει τοῦ

[1] Ὅρα περὶ αὐτοῦ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Μιχαὴλ Ἀκομ. τοῦ Χων. Τὰ σῳζόμενα II, 439/40.
[2] Νικ. Χων. Χρονογρ. 284,13.
[3] Αὐτόθι 285,14.
[4] Αὐτόθι 285,18.
[5] Αὐτόθι 285,20.
[6] Αὐτόθι 285,21.

βίου αὐτοῦ ἀτυχήματα καὶ δὴ καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ στρατοῦ του τῇ 17 Σεπτεμβρίου 1176[1] ἐν τῇ ἐν Μυριοκεφάλοις μάχῃ, ν' ἀποδοθῇ εἰς θείαν τιμωρίαν δι' ἀσύνετον δῆθεν ἀποδοχὴν ὑπ' αὐτοῦ αὐτοῦ τοῦ περὶ Θεοῦ δόγματος τοῦ Μωάμεθ! Μικρὰ πολλάκις γεγονότα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ δημιουργοῦν σοβαρὰ κριτήρια διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῶν ἱστορικῶν προσωπικοτήτων καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πλήθους.

Τὸ συμβὰν τοῦτο ἔλαβε πιθανώτατα χώραν μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ καὶ δὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1178—ὅτε, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἐξεδόθησαν οἱ δύο «Τόμοι» τοῦ αὐτοκράτορος—καὶ 1180, ὅτε ἐπῆλθεν καὶ ὁ θάνατος τοῦ γενναίου τούτου ἡγεμόνος, ὁ ὁποῖος ἐπεδιώχθη ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ ἐν λόγῳ συμβάν. Ἄρα ἐν ἔτει 1180, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Μανουὴλ Α' Κομνηνός, ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης διέτριβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Παρὰ τὴν ἀντιγνωμίαν, ὁ εὐγενὴς ἄλλως Ἱεράρχης ἔσπευσε ν' ἀπαθανατίσῃ καὶ πρεπόντως νὰ ὑμνήσῃ τὸν πολλαχῶς τοῦτον εὐεργετήσαντα αὐτοκράτορα διὰ σπουδαίου θρηνῳδικοῦ «Ἐπιταφίου» λόγου του[2].

Ἡ ἀνωτέρω διένεξις μεταξὺ Παλατίου καὶ Πατριαρχείων φέρει εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἱστορικοῦ τὴν ἐπὶ πατριάρχου Ἰωάννου Ξιφιλίνου (ca. 1010/13 - 2 Αὐγ. 1075) διένεξιν μεταξὺ Συγκέλλων καὶ Πρωτοσυγκέλλων περὶ προκαθεδρίας καὶ τὴν σχετικὴν πρόσταξιν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δούκα (1059/67), περὶ ἧς διὰ μακρῶν ἄλλοτε διελάβομεν[3]. Μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ταῦτα ἐγράφομεν τότε: «Ἡ πρόσταξις διὰ πρώτην φορὰν κάμνει σαφῆ καὶ ῥητὴν διάκρισιν ζητημάτων, τὴν ἁρμοδιότητα τῆς Ἐκκλησίας ἀπασχολούντων, καὶ ἑτέρων εἰς τὴν σφαῖραν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων ἀνηκόντων, δι' ἑκάτερα τῶν ὁποίων οὐδετέρα τῶν δύο τούτων ἀρχῶν —Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία—δικαιοῦται ὅπως ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ τὴν ἑτέραν διαφέροντα ζητήματα»[4]. Εἶναι παντί που φανερὸν ὅτι καὶ ἡ περὶ οὗ ὁ λόγος διένεξις μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ καὶ τῆς Πατριαρχικῆς συνόδου ὑποκρύπτει τὴν ἀπαίτησιν τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἡ Πολιτεία μὴ ἀναμιγνύηται εἰς τὰ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὰ καὶ δὴ καὶ δογματικὰ ζητήματα. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει ἢ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἱκανωτάτου ἄλλως αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ

---

[1] A. A. Vasiliev, Das genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon, Byzant. Zeitschr. 27 (1927) 288. Τοῦ αὐτοῦ, Histoire II, 71/2. Ostrogorsky Gesch. σ. 277, Ἀμάντου, Ἱστορ. II, 341/3.

[2] Migne, P.G. 135, 973.

[3] Κων. Γ. Μπόνη, Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος, ὁ νομοφύλαξ, ὁ μοναχός, ὁ πατριάρχης καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ. Athen 1937 (Texte und Forschungen zur byzant.—neugriech. Philologie. Nr. 24) σ. 116/20, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

[4] Αὐτόθι σ. 118/9.

(1143/80) εἶχε τοιαύτην ἰσχύν, ὥστε ν' ἀποκρούῃ πᾶσαν ἐπέμβασιν τῆς Πολιτείας εἰς τὰ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα.

Ἀναλύοντες καὶ κρίνοντες τὸ ἀνωτέρω συμβὰν θὰ ἠδυνάμεθα τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα νὰ συναγάγωμεν: α) Ὁ αὐτοκρατορικὸς γραμματεὺς Θεόδωρος Ματζούκης, τῇ ἐγκρίσει τοῦ αὐτοκράτορος, ἐκδίδει τοὺς δύο «Τόμους» περὶ τοῦ ὑπ' ὄψιν ζητήματος, ἀλλὰ χωρὶς πρότερον νὰ ζητήσῃ τὴν ἔγκρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς· β) ἡ ἐπίσημος Ἐκκλησία, ἅμα πληροφορηθεῖσα τὴν ἔκδοσιν τῶν «Τόμων», συγκαλεῖ σύνοδον, ἥτις ἀρνεῖται νὰ τοὺς ἐφαρμόσῃ· γ) προκαλεῖται σοβαρὰ διένεξις, καθ' ἣν ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς αὐστηρᾶς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, λάβρος ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ γραμματέως καὶ ἐμμέσως κατ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος· δ) ἡ ἐπίθεσις τοῦ Εὐσταθίου τρομοκρατεῖ τὸν αὐτοκρατορικὸν γραμματέα, καὶ αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ, ὅστις διακηρύττει τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ καὶ οἱονεὶ ἀπολογούμενος δικαιολογεῖ τὸν σκοπὸν τῆς ἐκδόσεως τῶν δύο «Τόμων», ὡς εἰς ὄφελος τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀφορώντων· ε) πρὸ τοῦ ἐν τῇ κλίνῃ κατακειμένου καὶ σοβαρῶς ἀσθενοῦντος αὐτοκράτορος ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μᾶλλον ἐκ σεβασμοῦ ἢ καὶ ἐξ οἴκτου φαίνονται ὑποχωροῦντες, ἀλλὰ τὴν ἑπομένην καὶ πάλιν ἀρνοῦνται τὴν ἔγκρισιν τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων· ϛ) ἐν τέλει ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ὑποχωρεῖ κατ' οὐσίαν, ἡ δ' Ἐκκλησία δέχεται ἁπλῶς νὰ διαγράψῃ ἐκ τῶν κατηχητικῶν βιβλίων τὸ ἀνάθεμα «κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ Μωάμεθ», ὅπερ ἐφαίνετο ὅτι ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ εἰς παρερμηνείαν ἐκ μέρους τῶν μεθισταμένων Μωαμεθανῶν, ἀλλὰ διατηρεῖ, καὶ μάλιστα ἐπὶ τὸ σαφέστερον ὁρίζει, τὸ ἀνάθεμα «*τῷ Μωάμετ καὶ πάσῃ τῇ αὐτοῦ διδαχῇ καὶ διαδοχῇ*».

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναλύσεως διαφαίνεται ἀναντίρρητος ἡ μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας ἰσχύς, ἱκανῆς ν' ἀντιτάσσεται κατὰ τῆς εἰς ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ἐπεμβάσεως τῆς Πολιτείας καὶ ἐν τέλει νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀντιλήψεις. Ὁ μελετητὴς τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Βυζαντίῳ καλὸν εἶναι νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὸ ἀνωτέρω συμβὰν τῆς διενέξεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐπὶ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ, ἵνα καὶ ἐξ αὐτοῦ ὀρθοτέραν συναγάγῃ γνώμην.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ο ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ ΩΣ ΠΗΓΗ ΤΗΣ «ΕΠΙΤΟΜΗΣ» ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΩΝΑΡΑ

Α΄

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Μεταξὺ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ ἱστορικῶν, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον δὲν ἔχει εἰσέτι πλήρως ἐρευνηθῆ, δυνάμεθα ἀδιστάκτως νὰ καταλέξωμεν καὶ τὸν Ἰωάννην Ζωναρᾶν[1], τὸν συγγραφέα τῆς «Ἐ π ι τ ο μ ῆ ς», περιληπτικῆς ἱστορίας ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ θανάτου Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ (1118).

Πολλοὶ μέχρι τοῦδε ἐμελέτησαν τὸ ἔργον τοῦτο καὶ μετ' ἀξιοζηλεύτου προσοχῆς κατέγραψαν τὰς πηγὰς ἐξ ὧν ὁ μοναχὸς τῆς ἁγίας Γλυκερίας ἠρύσθη τὰς πληροφορίας του διὰ τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ[2]. Οὕτως εἶναι δυνατόν, χάρις εἰς τὰς ἤδη γενομένας ἐρεύνας, νὰ ἀναγνώσωμεν, ἐὰν τὰ κείμενα ἔχωσι διασωθῆ, καὶ σήμερον ἀκόμη τοὺς ἱστορικοὺς οὓς ὁ Ζωναρᾶς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν ἐξιστόρησιν ὡρισμένων μέχρι τοῦ ἔτους 976 μ.Χ. γεγονότων. Διὰ τὰς ὑπολοίπους σελίδας τῆς Ἐ π ι τ ο μ ῆ ς οἱ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἐρευνηταί, καίτοι ὑπωπτεύθησαν, καὶ μάλιστα ὑπέδειξαν τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα, ἅτινα ἐβοήθησαν τὸν Ζωναρᾶν[3], οὐδόλως ὅμως μέχρι σήμερον, ὅσον γνωρίζομεν, ἐδημοσίευσαν μελέτην τινά, ἥτις, ἔστω καὶ ἀδρομερῶς, θὰ παρέβαλλε καὶ θὰ συνέκρινε τὰ κείμενα ταῦτα πρὸς τὰ τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως. Πράγματι πάντες σχεδὸν ὅσοι ἐμελέτησαν εἴτε διεξοδικῶς εἴτε καὶ παρεμπιπτόντως τὴν Ἐ π ι τ ο μ ή ν, μετὰ βεβαιότητος ἀπεφάνθησαν ὅτι

[1] Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τούτου βλέπε. K. K r u m b a c h e r, Ἱστορίαν τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας (Μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου) τόμ. Α' σ. 752 - 763. M. H e i n e m a n n, Questiones Zonareae. Particula I. Dresdae 1895. N. J o r g a, Medaillons d'histoire litteraire byzantine. Byzantion II (1925) σ. 284 - 285 καὶ G. M o r a v c s i k, Byzantinoturcica. I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest. 1942. σ. 196 - 200.

[2] Ἀπαρίθμησιν τῶν ἐργασιῶν τούτων βλέπε παρὰ K. K r u m b a c h e r, Ἔνθ' ἀν. σ. 753, 757, 760 - 762 καὶ G. M o r a v c s i k, Ἔνθ' ἀν. σ. 196 - 200.

[3] K. K r u m b a c h e r, Ἔνθ' ἀν. σ. 757 καὶ G. M o r a v c s i k. Ἔνθ' ἀν. σ. 197.

αὕτη πολλὰ ὀφείλει διὰ τὰ μετὰ τὸ 976 μ.Χ. ἐξιστορούμενα γεγονότα καὶ εἰς τὸ ἱστορικὸν ἔργον Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ[1].

Γνωστὸν ὄντως τυγχάνει πόσον μεγάλη ὑπῆρξεν ἐπὶ τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους ἡ ἐπίδρασις τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ψελλοῦ, ἰδίᾳ δ' ἡ ἀριστοτεχνικῶς συγγραφεῖσα Χ ρ ο ν ο γ ρ α φ ί α αὐτοῦ, ἐν ᾗ ὁ σύμβουλος τόσων αὐτοκρατόρων διηγεῖται γεγονότα καὶ ὁμιλεῖ διὰ ποικίλα πρόσωπα καὶ ἐποχὰς κρισίμους τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ ἔργον τοῦτο εὐλόγως ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν πάντων τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἵτινες ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς ὑποχρεωμένους νὰ τὸ συμβουλευθῶσι[2].

Μεταξὺ τούτων συγκαταλέγεται καὶ ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς, ὅστις ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ ἔργου του προειδοποιεῖ πως τὸν ἀναγνώστην περὶ τούτου, παρατηρῶν ὅτι σκοπὸν προέθετο «σύντομον ἱστορίαν ἐκδεδωκέναι συνοπτικῶς διδάσκουσαν τοὺς ἐπιόντας τὸ σύγγραμμα τὰ καιριώτερα τῶν πεπραγμένων ἢ καὶ ἄλλως συμβεβηκότων τοῖς περὶ ὧν ἡ συγγραφὴ διαλέγεται»[3]. Ἕνεκα τούτου,

[1] K. K r u m b a c h e r. Ἔνθ' ἀν. σ. 757. N. J o r g a, Ἔνθ' ἀν. σ. 285 καὶ G. Moravcsik. Ἔνθ' ἀν. σ. 197. Ἡ συγγένεια τοῦ κειμένου τῶν δύο συγγραφέων καταφαίνεται ὅταν τις μελετήσῃ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν, γεγονός τι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Οὕτως ὁ R. S c h ü t t e (Der Aufstand des Leon Tornikios im Jahre 1047. (1896) σ. 17) βεβαιοῖ ὅτι αἱ περὶ τοῦ ἐπεισοδίου Λέοντος τοῦ Τορνικίου πληροφορίαι τοῦ Ζωναρᾶ ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν τοῦ Ψελλοῦ. Ὡσαύτως ὁ ἐκδότης τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ψελλοῦ E. R e n a u l d (Chronographie. ἔκδ. Budè. Paris 1926 - 1928) ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (σ. LI)τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως γράφων διὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Ψελλοῦ λέγει ὅτι ὁ Ζωναρᾶς ἰδίᾳ «lui déroba le plus de pages». Ἐν τούτοις, καίτοι πολλάκις διὰ τὴν διασάφησιν χωρίων τινῶν καὶ δὴ διὰ τὴν ταύτισιν προσώπων παραπέμπει εἰς τὴν Ἐπιτομήν, δὶς μόνον σημειοῖ τὴν ἄμεσον χρῆσιν τῆς Χρονογραφίας ὑπὸ τοῦ Ζωναρᾶ. Ἐν σ. 45 τοῦ Α΄ τόμου γράφει «Comparez avec Zonaras qui a fait un abregé presque textuel» καὶ ἐν σ. 68 τοῦ αὐτοῦ τόμου «Comparez avec Zonaras III 598.4 qui en est impiré».

[2] E. R e n a u l d. Ἔνθ' ἀν. σ. LI καὶ G. M o r a c s i k, Ἔνθ' ἀν. σ. 266. Ἐκεῖ ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι βυζαντινοὶ ἱστορικοί, οἵτινες ἐχρησιμοποίησαν τὴν Χρονογραφίαν τοῦ Ψελλοῦ. Παραδείγματά τινα τοιαύτης «λογοκλοπίας» διὰ μὲν τὸν Ν. Βρυέννιον βλέπε παρὰ G. B u c k l e r, Anna Koinnena. (1929) σ. 192 σημ. 2 διὰ δὲ τὴν Ἄνναν Κομνηνὴν παρὰ B. L e i b, Anne Komnène. Alexiade. Paris 1937 - 1945 ἐν Τόμῳ Α΄ σελ. XLI καὶ Β' σ. 39. Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς φιλολογικῆς «λογοκλοπίας» παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι βλέπε ὅσα ὀλίγα γράφει ἡ G. B u c k l e r, Ἔνθ' ἀν. σ. 191.

[3] Ζ ω ν α ρ ᾶ, Ἐπιτομή. Α΄ σ. 4.13 - 16 ἔκδ. Teubner ὑπὸ L. Dindorf. Πᾶσαι αἱ περαιτέρω παραπομπαὶ γίγνονται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐν ᾧ αἱ εἰς τὸν Ψελλὸν παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἔκδοσιν τοῦ E. Renauld. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς εἰς τὰς παραπομπὰς διὰ μὲν τὸν Ζωναρᾶν δηλοῖ τὴν σελίδα, διὰ δὲ τὸν Ψελλὸν τὸ κεφάλαιον, οἱ ἑπόμενοι τούτου μετὰ τὴν κάτω στιγμὴν ἀριθμοὶ δηλοῦσι τοὺς στίχους.

συνεχίζει, «ἐκ πολλῶν βίβλων τὰς ἱστορίας ἐρανισάμενος, ἐν γε πολλοῖς ταῖς τῶν συγγραφέων ἐκείνων χρησαίμην ἂν συνθήκαις καὶ φράσεσιν, ἐν ὅσοις δ᾿ ἂν αὐτὸς παρῳδήσω ἢ παραφράσω, πρὸς τὸν ἐκείνων χαρακτῆρα τὴν ἰδέαν τοῦ λόγου μοι μεθαρμόσομαι, ἵνα μὴ ἀσύμφωνος αὐτὴ ἑαυτῇ δοκῇ ἡ γραφή »[1].

Ἡ παροῦσα μικρὰ μελέτη σκοπὸν ἔχει νὰ ὑποδείξῃ τὴν σχέσιν καὶ τὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως ἀπὸ τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ψελλοῦ. Πρὸς τοῦτο δι᾿ ἐκτενῆ ἀποσπάσματα τῆς Ἐπιτομῆς θὰ παραπέμψωμεν ἐπακριβῶς εἰς τὰ ἀντίστοιχα τῆς Χρονογραφίας, ἐν ᾧ διά τινα ἐξ αὐτῶν θὰ ἀναδημοσιεύσωμεν ἀμφότερα τὰ κείμενα, ἵνα ὁ ἀναγνώστης ἀντιληφθῇ μέχρι ποίου βαθμοῦ ὁ εἷς συγγραφεὺς συνέβαλεν εἰς τὴν συγγγραφὴν τοῦ ἄλλου.

Πάντως ὁ Ζωναρᾶς δὲν ἀντιγράφει δουλικῶς τὸν Ψελλόν[2], ἀλλὰ συντέμνει καὶ ἁπλοποιεῖ τὸ κείμενον τούτου, ἄλλοτε μὲν προθέτων ἀρυόμενος καὶ ἐξ ἄλλων συγγραφέων πληροφορίας καὶ ὀνόματα παραλειφθέντα ὑπὸ τοῦ «ὑπάτου τῶν φιλοσόφων», ἄλλοτε δὲ παραλείπων ἐκ τοῦ κειμένου αὐτοῦ πολλά, κρίνων ταῦτα ἐπουσιώδη.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Β΄*

Ζ. 103. 26-29. Οὕτως οὖν τῶν τῇδε μεταστὰς ὁ Τζιμισκῆς Ἰωάννης καταλείπει τὴν βασιλείαν τοῖς κληρονόμοις αὐτῆς τῷ Βασιλείῳ δηλαδὴ καὶ τῷ Κωνσταντίνῳ τοῖς υἱέσι τοῦ Ρωμανοῦ...	Ψ. 1. 1-5. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Τζιμισκῆς... (3-5) οὕτω καταλύει τὸν βίον· περιίσταται δὲ καθαρῶς ἡ βασιλεία εἴς τε Βασίλειον καὶ Κωνσταντῖνον τοὺς τοῦ Ρωμανοῦ παῖδας.
Ζ. 104. 19-25. ...ἠνείχετο δὲ ὁ Βασίλειος μήπω πεποιθὼς ἑαυτῷ, καὶ οἷον παιδοτρίβῃ τῷ παρακοιμωμένῳ προσεῖχε καὶ ἑαυτὸν ἐρρύθμιζε πρὸς τὴν ἐκείνου τῶν δημοσίων πραγμάτων μεταχείρισιν καὶ διοίκησιν, ὡς ἄν... καὶ αὐτὸς τὰ περὶ τοὺς στρατιωτικοὺς καταλόγους καὶ τὰ τῆς πολιτικῆς εὐνομίας μεταχειρίσηται.	Ψ. 3. 4-6, 17-18. Οὐκ εἶχε δὲ θαρρεῖν ἑαυτῷ, οὐδέπω πεῖραν εἰληφότι οὔτε τῶν στρατιωτικῶν καταλόγων οὔτε τῆς πολιτικῆς εὐνομίας· διὰ ταῦτα πρὸς τὸν παρακοιμώμενον ἀπεῖδε Βασίλειον... (17-18) Διὰ ταῦτα καὶ ὁ Βασίλειος τὸν ὄγκον αὐτῷ τῆς ἀρχῆς ἀναθέμενος, αὐτὸς πρὸς τὴν ἐκείνου ἐπαιδοτριβεῖτο σπουδήν.
Ζ. 104. 25-28. ἦν γὰρ τὸ ἦθος	Ψ. 2. 2-6. ὁ μὲν γὰρ Βασίλειος...

[1] Ζωναρᾶ, Ἔνθ᾿ ἀν. Α΄ σ. 5.32-6,6.

[2] K. Krumbacher, Ἔνθ᾿ ἀν. σ. 753.

* Τὰ κατωτέρω ἀποσπάσματα τῆς «Ἐπιτομῆς» εὑρίσκονται εἰς τὸν Δ΄ τόμον τῆς ἐκδόσεως Dindorf.

ἐγρηγορὼς καὶ δραστήριος, ἀλλ᾿ οὐκ ἀνειμένος κατὰ τὸν ἀδελφὸν καὶ περὶ τὸν ἀργὸν βίον ἐσχολακώς.	ἐγρηγορὼς ἀεὶ καὶ σύννους ἐδείκνυτο καὶ πεφροντικώς, ὁ δέ γε Κωνσταντῖνος ἀνειμένος τοῖς πᾶσιν ὤπτο, ῥαθύμως τε τῆς ζωῆς ἔχων καὶ περὶ τὸν ἁβρὸν βίον ἐσπουδακώς.
Ζ. 114. 23-115.4. Ἀλλ᾿ οὔπω τῶν οἰκείων... παρὰ τοῦ βασιλέως ὑποκλαπείς.	Ψ. 16. 10-24. Ὡς δ᾿ οὐ πολύ... τοῦ τῷ τυράννῳ οἰνοχοοῦντος.
Ζ. 115. 8-17. ὁ δὲ ἀλλοιότερος ἦν ἢ τὸ πρότερον· σοβαρός τε γὰρ ἐγεγόνει καὶ τὸ ἦθος ὑποκαθήμενος καὶ πάντας ὑπώπτευε, καὶ τὴν ὀργὴν ἐτύγχανεν ἀπαραίτητος, καὶ οὐ τοῖς ἄλλοις μόνον τὸ σοβαρὸν ἐπεδείκνυτο, ἀλλὰ μὴν καὶ τῷ παρακοιμωμένῳ αὐτῷ, ἤχθετό τε τἀνδρὶ καὶ εἰς ἑαυτὸν ἔσπευδε μετενεγκεῖν τὴν τῶν πραγμάτων διοίκησιν, καὶ μέντοι καὶ μεθίστησι τῆς τῶν κοινῶν οἰκονομίας αὐτόν,... ὑπερόριον τίθησι.	Ψ. 18. 1-5, 19. 1-20. Ἐντεῦθεν ἕτερος ἀνθ᾿ ἑτέρου ὁ βασιλεὺς γίνεται... (3-5) ὕποπτος οὖν εἰς πάντας ὤπτο καὶ σοβαρὸς τὴν ὀφρύν, τάς τε φρένας ὑποκαθήμενος καὶ τοῖς ἁμαρτάνουσι δύσοργος καὶ βαρύμηνις... (19. 1-5) Οὐκ ἔτι οὖν οὐδὲ παραχωρεῖν τῆς τοῦ κοινοῦ διοικήσεως τῷ παρακοιμωμένῳ Βασιλείῳ ἐβούλετο, ἀλλ᾿ ἤχθητό τε αὐτῷ... (16) καὶ μεθίστησιν ἀθρόως τῆς διοικήσεως τὸν παρακοιμώμενον... (19-20) εἰς γὰρ ναῦν ἐμβιβάσας, ὑπερόριον ἐποιήσατο.
Ζ. 115. 23-25. ὅθεν ἐκεῖνος διὰ ταῦτα νέφει περισχεθεὶς ἀθυμίας παρεῖτο τὰ μέλη καὶ ἔμπνους ὤπτο νεκρός, καὶ βραχύ τι διαλιπὼν οἰκτρῶς τὸν βίον ἐξέλιπεν.	Ψ. 21. 1-2, 5-8. ὁ παρακοιμώμενος... ἀθυμίας τε ἐνεπίμπλατο... (5-8) καὶ νέφους τὴν κεφαλὴν πληρωθείς... καὶ τὰ μέλη παραλυθεὶς καὶ νεκρὸς ἔμψυχος γεγονώς, μετὰ βραχὺ καὶ αὐτὴν ἀπέρρηξεν τὴν ψυχήν...
Ζ. 115. 25-116. 8. Ὁ δὲ τότε πρῶτον... οἷς συνεστρέφετο.	Ψ. 22. 1-18. Ὁ δὲ βασιλεύς... ὧν ἐκεῖνος ἐφρόντιζεν.
Ζ. 116. 16-24. Ὁ δὲ τῷ τε γήρᾳ τρυχόμενος ἤδη καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἰλιγγιάσας σπένδεται καὶ πρόσεισι τῷ κρατοῦντι· κἀκεῖνος ὑπὸ σκηνὴν καθῆστο βασίλειον, καὶ ὁ Σκληρὸς βάδην ᾔει πρὸς τὴν σκηνήν, ὑπερειδόμενος ἑκατέρωθεν, τὸ μέν τι διὰ τὸ γῆρας, τὸ δὲ διὰ τὸν ὄγκον τοῦ σώματος· ἦν γὰρ εὐμεγέθης· ὅτε καὶ τὸ ᾀδόμενον εἰπεῖν ὁ βασιλεὺς Βασίλειος	Ψ. 26. 10-11, 27. 4-5, 7-11. καὶ τὰ μέλλοντα πρὸς ταῦτα εἰκάσας, πρὸς ἑαυτόν τε ἀπιδών, τῷ γήρᾳ καταπονούμενον... (27. 4-5) ὁ μὲν οὖν ὑπὸ βασιλικῇ καθῆστο σκηνῇ, τὸν δὲ Σκληρὸν πόρρωθεν... (7-11) βάδην μετακομίζοντες· ὁ δέ, ἅτε δὴ εὐμεγέθης, ἤδη δὲ καὶ γεγηρακώς, προσῄει χειραγωγούμενος ἑκατέρωθεν. Ὁ δὲ βασιλεύς... τοῦτο δὴ

λέγεται· «ὃν ἐδεδοίκειν προσάγεταί μοι χειραγωγούμενος».

τὸ δημῶδες καὶ κοινὸν ἀνεφθέγξατο «Ἰδοὺ ὃν ἐδεδοίκειν, οὗτος χειραγωγούμενος ἱκέτης μου πρόσεισιν».

Ζ. 116. 26 - 117.5. ἐγγίσαντος δὲ... ἐκ τῆς αὐτῆς κύλικος.

Ψ. 27. 12 - 20, 28. 1 - 7. Ὁ μὲν οὖν... ὑπέδυ τὴν στέγην (28. 1 - 7). Καὶ ὁ βασιλεὺς εὐθύς... καὶ κοινοῦ μετεῖχον κρατῆρος.

Ζ. 119. 30 - 120. 5. τῷ χρόνῳ γάρ... καὶ τὸ θέλημα ἑαυτοῦ.

Ψ. 30. 2 - 7. Οὗτος γάρ... ἐτύγχανε.

Ζ. 120. 7 - 11. Ὅθεν ἄνδρας ἀπολεξάμενος ἑαυτῷ οὔτε τῷ γένει οὔτε μέντοι ἐν λόγῳ τὸ ἐπίσημον ἔχοντας ἐκείνοις τάς τε βασιλείους ἐπιστολὰς ἐνεχείρισε καὶ ἐκοινώνει τῶν βουλευμάτων, καὶ αὐτὸς ἐκείνοις ἀφελῶς τὰς γραφὰς ὡς ἔτυχεν ὑπηγόρευεν.

Ψ. 30. 7 - 16. καί τινα λογάδα περὶ αὐτὸν πεποιηκὼς ἀνδρῶν οὔτε τὴν γνώμην λαμπρῶν, οὔτε μὴν ἐπισήμων τὸ γένος, οὔτε τὰ ἐς λόγους ἐς τὸ ἄγαν πεπαιδευμένων, τούτοις καὶ τὰς βασιλείους ἐπιστολὰς ἐνεχείρισε, καὶ τῶν ἀπορρήτων κοινωνῶν διετέλει... (13) ἀφελής... (14 - 16) τὰ γοῦν ἐπιόντα τῇ γλώττῃ ῥήματα συνείρων τοῖς γράφουσιν ὑπηγόρευε.

Ζ. 120. 12 - 26. ἀλλὰ καὶ τοῖς ταμείοις ἀποφράξας τὰς διεξόδους χρημάτων ταῦτα πλήρη πεποίηκε. φασὶ γοῦν ἐς εἴκοσι μυριάδας ταλάντων χρυσοῦ ἐναποτεθησαυρίσθαι αὐτῷ. τὸν γὰρ ἄλλον χρηματισμὸν οὐκ ἄν τις ὑπ' ἀριθμὸν δύναιτο ἀγαγεῖν, ὃς τῶν ταμείων αὐτῷ πληρωθέντων ὑπὸ γῆν τὰ λοιπὰ ἐθησαύρισεν, ἕλικας ὀρύξας λαβυρινθώδεις. καὶ ὑπερχειλῆ μὲν ἦσαν λίθων πολυτελῶν, τῶν τε ἄλλων καὶ τῶν λευκῶν, οἷς ἰδιάζουσα κλῆσις οἱ μάργαροι, τὰ κιβώτια. τῷ δὲ εἰς χρῆσιν οὐκ ἦσαν. ἀλλὰ βραχεῖς τινες αὐτῷ τὴν πορφύραν ἐκόσμουν, ἵν' ἔχοι τοὐπίσημον ἧπερ ἐν προόδοις ἐκέχρητο, καὶ ὅτ' ἐχρημάτιζε πρέσβεσι καὶ ὅτε τινὰ ἄλλην δημοτελῆ ἐτέλει πανήγυριν. οἱ δ' ἄλλοι τοῖς ταμείοις ἐναποκείμενοι ἄχθος ἦσαν ἐτώσιον.

Ψ. 31. 3 - 25. Ἀλλὰ καὶ τὰς ἐξαγωγὰς τῶν διδομένων ἀποφράξας χρημάτων... (6 - 8) ἐς γὰρ μυριάδας εἴκοσι ταλάντων ἔμπλεω τὰ τῶν ἀνακτόρων ταμεῖα πεποίηκε. Τὸν δὲ λοιπὸν χρηματισμὸν τίς ἂν εὐπορήσοι τῷ λόγῳ συναγαγεῖν;... (14 - 20). Καὶ ἐπεὶ δὴ οὐκ ἤρκεσαν αὐτῷ αἱ τῶν κατεσκευασμένων οἴκων ὑποδοχαί, ὑπογείους ὀρύξας ἕλικας κατὰ τὰς τῶν Αἰγυπτίων σύριγγας, ἐν αὐτοῖς οὐκ ὀλίγα... ἐταμιεύσατο. Ἀπέλαυε δὲ οὐδενός, ἀλλ' οἱ πλείους τῶν λίθων τῶν τε λευκοτάτων οὓς μαργαρίτας φαμέν, καὶ τῶν διαφόροις ἀποστιλβόντων τοῖς χρώμασιν... (22 - 23) κατὰ γῆς ἐρριμμένοι ἐτύγχανον. Ὁ δὲ πορφυρὰν ἐσθῆτα... (24 - 25) μαργαρίσι τισὶ τὸ ἐπίσημον ἔχουσαν, τάς τε προόδους ἐποιεῖτο καὶ τοῖς τέλεσιν ἐχρημάτιζεν.

Ζ. 120. 26 - 121. 2. Ἦν δ' ἐν μὲν πολέμων... τὸ ἦθος αὐτοῖς.

Ζ. 125. 8 - 12. τὴν ζωὴν ἐκλιπών, ζήσας μὲν καὶ βασιλεύσας χρόνους ἑβδομήκοντα ἐπὶ δυσίν, αὐταρχήσας δὲ ἐπὶ πεντήκοντα καὶ πρὸς ἔτεσι· τοὺς γὰρ ἄλλους συνεβασίλευσε τῷ πατρί, εἶτα τῷ Φωκᾷ, καὶ μετ' ἐκεῖνον τῷ Τζιμισκῇ.

Ψ. 34. 1 - 16. Ἀπεμέριζε δέ... ταχὺ μετεβάλλετο.

Ψ. 37. 2 - 8. Ἀπὸ μὲν γὰρ γεννήσεως ἄχρις εἰκοστοῦ χρόνου τῆς ἡλικίας αὐτοῦ τῷ τε πατρὶ καὶ τῷ Φωκᾷ Νικηφόρῳ καὶ τῷ μετ' ἐκεῖνον Ἰωάννῃ Τζιμισκῇ συνεβασίλευσεν ὑποκείμενος, εἶτα δὴ δύο πρὸς τοῖς πεντήκοντα ἔτεσι τὴν αὐτοκράτορα ἔσχεν ἀρχήν. Ἑβδομηκοστὸν οὖν καὶ δεύτερον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων μεταλλάττει τὸν βίον.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Η΄

Ζ. 125. 13 - 32. Τέθνηκε μὲν οὖν... ἀξιώμασι.

Ψ. 1. 2. 2 - 8. Τελευτήσαντος Βασιλείου... ἀξιώμασι ἀνεῖργε καὶ δωρεαῖς.

Ζ. 125. 32 - 126, 10. τοὺς δ' ὑπηκόους καὶ ἐκ ψιλῆς ὑπονοίας ἐκόλαζε, καὶ διαβολαῖς ῥᾳδίως ὑπεῖχε τὸ οὖς, καὶ πρὸς θυμὸν ὑπῆρχεν ὀξύρροπος, οὐ κατὰ τὸν ἀδελφὸν δ' ἐμηνία, οὐδ' ἐνέμενε τῇ ὀργῇ, ἀλλὰ ῥᾷον εἰς τὴν ἀντίρροπον διάθεσιν μετετίθετο καὶ ἠνιᾶτο κακῶς τινα διαθέμενος· πολλοὺς δὲ τιμωρούμενος τοῦ φωτὸς ἐστέρει τοὺς πλείονας, ἐκκόπτων σφίσι τὰ ὄμματα καὶ κουφοτέραν τῶν ἄλλων ταύτην τὴν κόλασιν ἔκρινε, καὶ ταύτῃ ἐκέχρητο μᾶλλον, ὡς ἀπράκτους ποιούσῃ τοὺς καταδικαζομένους αὐτῇ.

Ψ. 2. 11 - 12, 30 - 31, 36 - 37, 15 - 16, 21 - 23. Ὀξύρροπος εἰ καί τις ἄλλος ἦν, θυμοῦ τε ἥττων, καὶ πρὸς πᾶσαν ἀκοὴν εὐπαράδεκτος... (30 - 31) τὴν δὲ ὀργὴν οὐκ ἔμμονον εἶχεν, ὥσπερ ὁ ἀδελφὸς Βασίλειος, ἀλλὰ ταχὺ μετεβάλλετο... (36 - 37) ἠνιᾶτο καὶ τὸν τετιμωρημένον συμπαθῶς ἠγκαλίζετο... (12 - 13) μάλιστα δὲ πάντων... (15 - 16) εὐθὺς σιδήρῳ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὀρυττόμενος... (21 - 23) ἐδόκει δὲ αὐτῷ καὶ ἡ τοιαύτη βάσανος κουφοτάτη τῶν ἄλλων· διότι δὲ τοὺς τιμωρουμένους ἀπράκτους ἐποίει, ταύτῃ μᾶλλον ἐχρῆτο.

Ζ. 126. 10 - 18 Γυναικὶ δὲ νέος ὢν συζυγεὶς Ἑλένῃ τῇ θυγατρὶ Ἀλυπίου, ἀνδρὸς τῶν ὑπὲρ λίαν τότε τυγχάνοντος, τρία ἐξ ἐκείνης ἔσχε θυγάτρια, καὶ τὴν μὲν θανάτῳ ἀπέβαλεν, αἱ δὲ παῖδες αὐτῷ ἐν τοῖς βασι-

Ψ. 4. 1, 3 - 9, 5. 1, 4 - 5, 21, 14, 17 - 19. Οὗτος ὁ βασιλεὺς νέαν ἔτι ἄγων τὴν ἡλικίαν... (3 - 9) ἄγεται γυναῖκα ἑαυτῷ... Ἑλένην ὄνομα, θυγατέρα Ἀλυπίου ἐκείνου τοῦ πάνυ, τῷ τότε χρόνῳ πρωτεύοντος... καὶ τίκτει

λείοις ἦσαν τρεφόμεναι. ὧν ἡ μὲν πρεσβυτέρα Εὐδοκία λοιμικῷ τὸ κάλλος λωβηθεῖσα νοσήματι, θελήματι τῷ Θεῷ καθιέρωτο· αἱ δέ γε λοιπαὶ ἦσαν παρὰ τῷ πατρὶ αὐταρχήσαντι, μηδέν τι περὶ αὐτῶν πατρὶ προσῆκον λογισαμένῳ.

τῷ βασιλεῖ θυγατέρας τρεῖς, ἐφ' αἷς μεταλλάττει τὸν βίον· ἡ μὲν οὖν ἀπῆλθε τὸν δεδομένον χρόνον πληρώσασα, αἱ δὲ ἐπὶ τοῖς βασιλείοις αὐτοῖς... ἠξιοῦντο καὶ ἀνατροφῆς... (5. 1). Τούτων δὴ τῶν θυγατέρων ἡ μὲν πρεσβυτέρα... (4 - 5) διέφθαρτο... λοιμικοῦ ταύτην κατασχόντος νοσήματος... (21) ἀξιοῖ τὸν πατέρα καθοσιῶσαι αὐτὴν τῷ Θεῷ.. (14) ἀλλ' οὐδὲ οὗτος... συνετώτερον περὶ αὐτῶν ἐβουλεύσατο... (17 - 19) ἀλλ' αὕτη μὲν καὶ ἡ τρίτη τῶν ἀδελφῶν ἔστεργον τὰ δόξαντα τῷ θείῳ καὶ τῷ πατρί, καὶ οὐδέν τι πλέον περιειργάζοντο.

Ζ. 127. 13 - 16. Ἤδη δ' ἐς γῆρας ἐλάσας ὁ αὐτοκράτωρ βαθύ, καὶ τῷ ἐκ τούτου μαρασμῷ καὶ νόσον τινὰ συνεισπεσοῦσαν τῷ σώματι ἐσχηκώς, περὶ τοῦ διαδεξομένου τὸ κράτος ἐσκέπτετο.

Ψ. 9. 8 - 9, 11 - 12. καὶ τὸν ἀναγκαῖον τῆς φύσεως μαρασμὸν τὸ γῆρας αὐτῷ ἐπήνεγκεν... (11 - 12) περὶ τοῦ διαδεξομένου τὸ κράτος διηρευνᾶτο.

Ζ. 127. 23 - 27. καί τινα τῶν ἐν τέλει ἄνδρα εὐγενέτην τε τὰ ἐξ αἵματος καὶ ἀνηγμένον εἰς τὴν τοῦ ἐπάρχου ἀρχὴν αἱρεῖ πρὸς τὴν διαδοχὴν καὶ πρὸς κῆδος τῶν θυγατέρων μιᾶς. Ἀλλ' εἶχέ τι πρὸς ἔκβασιν ἡ αἵρεσις πρόσαντες.

Ψ. 10. 1 - 4, 6 - 8. Ἦν δέ τις ἀνήρ... τὰ πρῶτα μὲν τῆς συγκλήτου καὶ ἐς τὸ τοῦ ἐπάρχου ἀξίωμα ἀναχθείς... γυναῖκα δὲ γήμας... (6 - 8) τὸ δ' ἐπὶ τῇ γυναικί... ἔχων τι ἀπὸ τούτου... πρόσαντες.

Ζ. 127. 30 - 128, 7. σκήπτεται κατὰ τοῦ ἀνθρώπου χόλον καὶ τοῦτον ἐπαχθῆ τε καὶ βίαιον, καὶ στέλλει τοὺς ἐκεῖνον μὲν ἐπὶ κολάσει ἀπάξοντας, τῇ δ' αὐτῷ συνοικούσῃ κεροῦντας τὴν τρίχα καὶ ἐφ' ἑτέραν ζωὴν μεταστήσοντας. Ἡ δὲ τὸ σκηνουργούμενον ἀγνοήσασα ἑτοίμως ἑαυτὴν παρέσχε πρὸς τὴν τοῦ βίου ἀπαλλαγήν· ἡ μὲν οὖν τὴν κόμην τε ἀπετμήθη καὶ μέλανα μετημφίαστο. ὁ δὲ

Ψ. 10. 15 - 26. σκήπτεται μὲν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ὀργὴν βαρυτάτην καὶ ἀπαραίτητον, καὶ πέμπει τοὺς ἐκεῖνον μὲν δεινῶς τιμωρήσοντας, ἐκείνην δὲ τῆς κοσμικῆς ζωῆς ἀποσπάσοντας· ἡ δὲ οὐκ εἰδυῖα τὸ ἀπόρρητον τοῦ βουλεύματος, οὐδὲ τὸ προσωπεῖον γνωρίσασα τῆς ὀργῆς, εὐθὺς ἑαυτὴν πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν ἐπιδίδωσι. Καὶ ἡ μὲν τάς τε τρίχας ἀποτμηθεῖσα καὶ ἐσθῆτα μεταμφιεσαμένη τὴν μέλαιναν... ὁ δέ... ἐπὶ τὰ βασίλεια πρὸς τὸ τοῦ βασιλέως κῆδος ἀναλαμβάνεται· καὶ ἡ καλλίστη τῶν τοῦ Κωνσταντίνου θυγατέρων... εἰς συμβίωσιν ἄγεται...

μετήχθη πρὸς τὰ βασίλεια, καὶ ἡ δευτέρα τῶν θυγατέρων τοῦ Κωνσταντίνου συζεύγνυται αὐτῷ πρὸς συμβίωσιν.

Ζ. 128. 10 - 11. Ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος τρεῖς ἐπιβιοὺς ἡμέρας τῇ συνοικήσει αὐτῶν ἀπέτισε τὸ χρεών.

Ψ. 10. 26. Ὁ δέ γε πατήρ, τοσοῦτον ἐπιζήσας ὅσον αἰσθέσθαι τῆς συνοικήσεως, μεταλλάττει τὸν βίον.

ΡΩΜΑΝΟΣ Γ΄

Ζ. 130. 13 - 19. ὁ δέ, καίτοι πολλῶν καὶ στρατηγίαις ἐπιφανῶν ἀποτρεπόντων αὐτῷ τὴν εἰς τὰ πρόσω φορὰν ὡς ἀσύμφορον καὶ σπείσασθαι συμβουλευόντων, οὐκ ἀνείργετο τῆς ὁρμῆς, ἀλλὰ ῥᾷον κρατῆσαι τῶν Ἀγαρηνῶν ἐφαντάζετο, καὶ τοῦτο κατωρθωκὼς μέγα τι καὶ ὑπέρογκον ᾤετο ἑαυτῷ περιποιήσασθαι σεμνολόγημα.

Ψ. 7. 18 - 22. Ἀλλὰ καὶ τῶν τὰ πρῶτα τοῦ στρατοῦ λαχόντων ἀποτρεπομένων αὐτῷ τὴν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους ἐπέλευσιν καὶ πολλὰ περὶ τούτων καταδειμαινόντων, ὁ δὲ καὶ τοὺς στεφάνους οἷς τὴν κεφαλὴν ταινιώσαιτο ἐπὶ τῇ τῶν τροπαίων ἀναρρήσει πολυτελῶς κατεσκεύαζεν.

Ζ. 130. 20 - 22. Ἄραβες δέ, αὐτόσκευοί τινες ἄνθρωποι καὶ τολμητίαι κέλητες, ἐφ' ἵππων ὠκυπόδων γυμνοὶ ἑκατέρωθεν ἐλόχων τοῦ χάρακος.

Ψ. 9. 2 - 4. μοῖρά τις τοῦ βαρβαρικοῦ στρατοπέδου, αὐτόσκευοι πάντες καὶ γυμνοὶ ἐφ' ἵππων καὶ τολμητίαι, ἑκατέρωθεν λοχήσαντες τοῦ στρατοῦ.

Ζ. 130. 28 - 131. 1. ἀθρόον ἀπὸ τῶν μετεώρων ἐξωρμηκότες καὶ βαρβαρικὸν ἀλαλάξαντες, καὶ πλήθους φαντασίαν ἀπεργασάμενοι τῷ μὴ συνασπισμὸν τηρεῖν, ἀλλὰ διεσπασμένως ἐκτρέχειν καὶ ἐπιέναι ἀσυντάκτως τῷ χάρακι, ἐκδειματοῦσιν ἅπαν τὸ στρατιωτικὸν καὶ εἰς φυγὴν τρέπουσι.

Ψ. 9. 4 - 5, 7 - 13. ἀθρόον αὐτοῖς ἀπὸ τῶν μετεώρων ἐπιφανέντες, καὶ τὸ ἐνυάλιον ἀλαλάξαντες... (7-13) πλήθους τε φαντασίαν πεποιηκότες τῷ μὴ συνασπίζειν, ἀλλὰ διῃρημένως καὶ ἄτακτα θεῖν, οὕτω τὰς Ρωμαίων δυνάμεις κατέπτηξαν καὶ τοσαύτην πτοίαν τῷ... στρατῷ εἰσεποίησαν καὶ οὕτως αὐτοῖς κατέσεισαν τὰ φρονήματα... οὕτω τὴν φυγὴν διατίθεσθαι...

Ζ. 131. 1 - 6. καὶ κἂν ἑάλω καὶ ὁ αὐτοκράτωρ αὐτός, τῆς περὶ αὐτὸν

Ψ. 9. 24 - 29. Πρῶτοι δὲ οἱ περὶ τὸν βασιλέα φρουροὶ κυδοιμὸν ἐπε-

ἐκταραχθείσης φρουρᾶς καὶ λελοιπυίας ἀφρούρητον τὸν φρουρούμενον, εἰ μή τις αὐτὸν ἐπὶ τὸν ἵππον ἀνέβαλε καὶ φεύγειν ἐπέρρωσεν ἐκπεπνευκότα τῷ δέει μικροῦ.

πόνθεισαν, καὶ καταλελοιπότες τὸν αὐτοκράτορα ἀμεταστρεπτὶ τῆς φυγῆς εἴχοντο· καὶ εἰ μή τις αὐτὸν ἐπὶ τὸν ἵππον ἀναθέμενος ἐδεδώκει τὸν χαλινὸν καὶ φεύγειν παρεκελεύσατο, μικροῦ δεῖν ἑαλώκει καὶ πολεμίαις ἐνεπεπτώκει χερσίν...

Ζ. 131. 6 - 14. ἀπήεσαν μέν... ἐπανέζευξαν.

Ψ. 10. 1 - 16. Οἱ μὲν οὖν... ἐπανέζευξαν.

Ζ. 131. 18 - 22. οὐκέτι τὴν πρόσθεν τῆς ψυχῆς δεικνύων διάθεσιν, ἀλλ' ἀλλοιωθεὶς τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀλλοίωσιν. ἵνα γὰρ τῶν ἀπολωλότων ἰσοστάσια κτήσηται, πράκτωρ ἀντὶ κρατοῦντος ἐγένετο καὶ πικρὸς λογιστής, παῖδας πατέρων γεγηρακότα χρέα πραττόμενος.

Ψ. 12. 3 - 8. καθάπαξ ἠλλοίωτο καὶ πρὸς ἀσυνηθέστερον βίον μετέστραπτο. Ἐλπίσας τε... τὰ ἀπολωλότα αὐτῷ ἐν ἴσῳ ἀνακτήσασθαι μέτρῳ, πράκτωρ μᾶλλον ἢ βασιλεὺς ἐγεγόνει... καὶ ἀφανισθέντων τῇ μνήμῃ πατέρων τοὺς παῖδας λογιστεύων πικρῶς...

Ζ. 133. 16 - 134. 2. Ἤδη δέ... τὴν κίνησιν ἤμβλυνεν.

Ψ. 5. 1 - 23. Ἐπειδὴ γάρ... ἡλικίαν ὑπεραναβεβήκει.

Ζ. 134. 3 - 6. ...καὶ ἀποστρόφως εἶχε πρὸς τὴν βασίλισσαν, ἡ δὲ καὶ καταφρονουμένη πρὸς μῖσος ἠρέθιστο καὶ πλέον δι' ὁμιλίαν ἀνδρός.

Ψ. 17. 6 - 10. ἀπείχετό τε τῆς πρὸς αὐτὴν μίξεως καὶ πάντη ἀποστρόφως πρὸς τὴν κοινωνίαν εἶχεν· τὴν δὲ ἀνηρέθιζε μὲν πρὸς μῖσος... μάλιστα δὲ ἡ περὶ τὴν μῖξιν ἐπιθυμία...

Ζ. 134. 6 - 135. 21. Ἦν δέ τις... ἵνα μὴ πλείοσιν ὁμιλοίη.

Ψ. 18. 2 - 23. 9. Ὑπηρέτουν... πρὸς πολλοὺς διαχέοιτο (α).

Ζ. 135. 21 - 26. Τούτων... ὁ ἄνθρωπος.

Ψ. 4 *(Μιχαὴλ Δ')* 6 - 13. διέφθαρτο... ἡ ψίλωσις καταφαίνεται.

Ζ. 135. 26 - 136. 7. Οὕτω δ' ἔχων... ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.

Ψ. 26. 12 - 45. Ἄπεισι γοῦν... τὴν ζωὴν ἀπολείπει.

ΜΙΧΑΗΛ Δ'

Ζ. 136. 13 - 17. ἡ δὲ βασιλὶς ὅλη τοῦ τὸν Μιχαὴλ ἐγκαθιδρῦσαι τῷ

Ψ. 1. 2, 7 - 14. ἡ δὲ βασιλὶς... (7) ὅπως ἂν παραδῷ τὴν προστασίαν τῷ

(α) Ὁ ἐκδότης τοῦ Ψελλοῦ E. Renauld ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ παραπέμπει εἰς Ζωναρᾶν. Βλ. ἀνωτέρω σ. 171 σ. 1.

θρόνῳ τῆς βασιλείας ἐγένετο, καὶ τῶν περὶ αὐτὴν τῶν πατρῴων δηλαδὴ θεραπόντων αὐτῆς ἀναβολῇ τὸ πρᾶγμα δοῦναι καὶ σκέψει συμβουλευόντων.

Μιχαὴλ... (8 - 14) διὰ πάσης φροντίδος γίνεται. Οἱ μὲν γὰρ τῶν ἀνακτόρων... ὧν οἱ πλείους αὐτῇ πατρῷοι θεράποντες ὄντες ἐτύγχανον... ἀπεῖργον τοῦ προχείρως... διαπράξασθαι, σενεβούλευόν τε ἐνθυμηθῆναι τὰ κάλλιστα...

Ζ. 136. 17 - 26. ἡ δὲ οὐκ ἠνείχετο, κατεπειγομένη πρὸς τὴν τελεσιουργίαν καὶ παρὰ τοῦ ἐκτομίου Ἰωάννου τοῦ συγγόνου τοῦ Μιχαήλ, λάθρᾳ πρὸς αὐτὴν ὑποψιθυρίσαντος ὡς «ἀπολούμεθα αὐτίκα, εἰ βραχεῖ τινι καιρῷ τὸ ἀποτέλεσμα βραδυνεῖ». λαβοῦσα τοίνυν εὐθὺς τὸν Μιχαήλ, καὶ στολὴν αὐτῷ περιθεμένη βασίλειον καὶ διαδήματι τὴν ἐκείνου κεφαλὴν αὐτὴ ἀναδήσασα καὶ ἐπὶ θώκου βασιλικοῦ καθιδρύσασα, καὶ αὐτὴ παρακαθισαμένη, πᾶσι τοῖς τότε παροῦσι καὶ εὐφημεῖν καὶ προσκυνεῖν προετρέπετο.

Ψ. 2. 3 - 16. ἡ δὲ ὅλαις ψήφοις... ἐπὶ τὸν Μιχαὴλ ἐνενεύκει... Ὡς δὲ καὶ ἡμέραν ἔδει ὁρίσαι καθ' ἣν ἐκεῖνος στεφανηφορήσειν ἔμελλεν... Ἰωάννης ὁ ἐκτομίας... (9 - 16) δι' ἀπορρήτων αὐτῇ ἐντυχών, καὶ ὡς ἀποθανούμεθα φήσας, εἰ ῥοπὴν τὸ κράτος εἰς ὑπέρθεσιν λήψεται... καὶ εὐθὺς μετακαλεσαμένη τὸν Μιχαὴλ καὶ τὴν χρυσοϋφῆ στολὴν ὑπενδύσασα... καὶ τὴν βασιλικὴν στεφάνην τῇ κεφαλῇ προσαρμόσασα, ἐπί τε τοῦ πολυτελοῦς θρόνου καθίσασα καὶ αὐτὴ παρακαθισαμένη... πᾶσιν ἐπιτάττει ὅσοι τὸ βασίλειον τηνικαῦτα ᾤκουν... προσκυνεῖν τε καὶ εὐφημεῖν.

Ζ. 137. 2 - 3. ὅτι τὸν ἀπιόντα ἀπεφορτίσαντο χαίροντες.

Ψ. 2. 22 - 23. τοῦτο δὲ ὥσπερ τι ἄχθος ἀποθεμένων τὸν τελευτήσαντα, καὶ κούφως ἅμα καὶ ἐλαφρῶς σὺν εὐθυμίᾳ...

Ζ. 137. 6 - 18. μέχρι μὲν γάρ... παραγένοιτο.

Ψ. 6. 1 - 3. 16. 2 - 10. Ὁ δὲ Μιχαήλ... μεταλλάττεται ὅλως... (16. 2 - 10). Οὗτος γοῦν... παρεγένετο.

Ζ. 137. 21 - 27. ἦν γάρ... σπουδῆς.

Ψ. 12. 6 - 22. Τέως δέ... σπουδῆς.

Ζ. 143. 4 - 9. οἷς διὰ ταῦτα καὶ ὁ βασιλεὺς ἀπηχθάνετο, ἀναστεῖλαι δὲ τὴν κακίαν αὐτοῖς οὐ συνεχωρεῖτο παρὰ τοῦ μείζονος ἀδελφοῦ τοῦ ἐκτομίου Ἰωάννου, ποτὲ μὲν παραιτουμένου αὐτοὺς ποτὲ δὲ τὰς αὐτῶν πράξεις περικαλύπτοντος καὶ οὐκ ἐῶντος εἰς γνῶσιν ἥκειν τῷ αὐτοκράτορι.

Ψ. 15. 10 - 15. καὶ οὐδ' αὐτῷ μὲν ἤρεσκεν ἡ πονηρία τῶν ἀδελφῶν... εἰς εὐθύνας μὲν ἐκείνους καθιστᾶν ὧν ἐπεπράγεισαν οὐκ ἐβούλετο, περικαλύπτων δὲ τὰς ἀδίκους αὐτῶν πράξεις, ἐλευθερίαν ἔτι μᾶλλον ταῖς γνώμαις αὐτῶν ἐμνηστεύετο, ὡς οὐκ ἂν γνωσθησομένων τῷ αὐτοκράτορι.

Ζ. 143. 10-21. Ἤδη δέ... ἀφίστατο.

Ζ. 143. 22-32. Οὕτως οὖν... ἀπέχεσθαι.

Ζ. 144. 4-19. ὡς οὖν... κατένευσε.

Ζ. 144. 19-30. καὶ συνήθροιστο μὲν εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις θεῖον ναὸν ἡ γερουσία ἐκ προκηρύγματος, καὶ οἱ πληροῦντες τὴν τάξιν δὴ τὴν βασίλειον, ἐν δὲ μέσοις τούτοις ἡ βασιλὶς προαχθεῖσα κἂν ταῖς κιγκλίσι γενομένη τοῦ θυσιαστηρίου ἐκεῖθεν εἰσποιεῖται τὸν Μιχαὴλ καὶ ὡς υἱὸν ἀγκαλίζεται. ὁ δ᾿ αὐτοκράτωρ αὐτίκα τοῦτον προχειρίζεται Καίσαρα καὶ τὸ ἄθροισμα ἐπευφήμησεν. ἔδοξε μὲν οὖν ὁ Ἰωάννης ἤδη τὸ πᾶν κατεργάσασθαι καὶ τὸ κράτος τῷ οἰκείῳ γένει περιποιήσασθαι· τὸ δ᾿ ἦν ἀνατροπὴ τοῦ παντὸς αὐτῷ τε καὶ τοῖς προσήκουσιν ἅπασιν.

Ζ. 144. 31-148. 19. Τῶν δε Βουλγάρων... τὰ ὄμματα.

Ζ. 148. 21-30. καταφρονεῖ γοῦν τῆς ἀρχῆς... νεκρούμενος.

Ζ. 148. 30-149. 6. ὡς οὖν ἠγγέλθη τῇ βασιλίσσῃ τὸ γεγονός, πεζὴ τῶν βασιλείων ὑπέξεισι, καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἀφίκετο. ὁ δὲ ταύτῃ τὰς θύρας ἐπιζυγοῖ καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀπείργνυσιν εἴσοδον, οὐκ οἶδα εἴτ᾿ αἰδούμενος ἀνθ᾿ ὧν πρὸς αὐτὴν ἐνεδείξατο εἴθ᾿ ὅλος τῆς μετανοίας γενόμενος καὶ μὴ θέλων εἰς μνήμην ἐλθεῖν τῆς πρὸς ἐκείνην παλαιᾶς διαθέσεως. ἡ μὲν οὖν μὴ ἐντυχοῦσα τῷ Μιχαὴλ ὑπενόστησεν.

Ψ. 18. 1-12. Διὰ ταῦτα... ἡ διάνοια.

Ψ. 17. 6-24. ὁ δέ γε αὐτοκράτωρ... καταισχύνοιτο.

Ψ. 20-23. 4. Ἐπεὶ δὲ ὁ ἀδελφὸς.. ἀπερείδουσι.

Ψ. 23. 4-15, 29. 1-3. Δημοτελῆ γοῦν ἑορτὴν προκηρύξαντες καὶ τοὺς ἐν τέλει ξύμπαντας εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις συνηθροικότες ναόν... (8-11) ἡ μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν τοῦ θείου προθύρων βήματος εἰς υἱοῦ τάξιν ἀναλαμβάνει, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ... εἰς τὴν τοῦ καίσαρος ἀξίαν ἀναβιβάζει· καὶ ἐπευφήμησαν οἱ συνειλεγμένοι... (14-15). Καὶ ὁ Ἰωάννης ὡς τὸ πᾶν ἠνυκὼς καὶ τὸ κράτος εἰς τὸ γένος περιαγαγών... (24. 1-3). Ἦν δὲ ἄρα τὸ γεγονὸς ἀρχὴ μεγάλων ἐσομένων κακῶν, καί... περιτροπὴ ξύμπαντος αὐτοῖς ἐγεγόνει τοῦ γένους (β).

Ψ. 39-49. Τὸ γὰρ δὴ γένος... τῶν ὀφθαλμῶν.

Ψ. 52. 3-22. καταφρονεῖ μὲν βασιλείας... ἀφιᾶσι.

Ψ. 53. 7-12. 54. 1. ἐπειδή περ τοῦτο παρά του μεμαθήκει... καὶ πεζῇ πρὸς ἐκεῖνον ἄπεισιν· ὁ δὲ εἴτ᾿ αἰσχυνόμενος οἵων αὐτῇ κακῶν αἴτιος ἐγεγόνει, ἢ λήθην καὶ ταύτης,.. λαβόμενος, οὐ συγχωρεῖ ταύτῃ τὴν πρὸς αὐτὸν εἴσοδον... (54. 1). Καὶ ἡ μὲν αὖθις ἀπῆλθε πρὸς τὰ βασίλεια.

(β) Ὁ τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ψελλοῦ ἐκδότης E. Renauld ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ παραπέμπει εἰς Ζωναρᾶν. Βλ. ἀνωτέρω σ. 171, σ. 1.

ΜΙΧΑΗΛ Ε'

Ζ. 149. 27-29. μὴ δεῖν συνεβούλευσεν ἐπιχειρῆσαι πράξει τινὶ γνώμης τῆς βασιλίδος χωρίς.

Ζ. 149. 29-150. 6. καὶ τοῖς ἐκείνης ποσὶ τὸν Καίσαρα καταβάλλουσι καὶ προΐσχονται τὴν εἰσποίησιν καὶ πίστεις διδόασι καὶ φρικώδεις ὅρκους ὀμνύουσιν ἢ μὴν τοῦ ὀνόματος μόνου τῆς βασιλείας μετέχειν τὸν Μιχαήλ, ἐκείνης δ᾿ εἶναι τὴν ἐξουσίαν, καὶ ὡς ἀργυρωνήτῳ, εἰ βούλεται, κεχρῆσθαι αὐτῷ. Τούτοις ἐκείνην καὶ ἄλλως εὐάγωγον οὖσαν καταγοητεύσαντες καὶ καταθέλξαντες τοῖς μειλίγμασι συλῶσι καὶ τοῦ ἑαυτῶν ποιοῦσι θελήματος.

Ζ. 150. 26-28. ἀλλ᾿ ἐπί τινας βραχίστας ἡμέρας δεσπότην τὸν θεῖον ὀνομάζων καὶ συνθωκοῦν αὐτῷ ἀξιῶν καὶ πάντα ἐπ᾿ ἐκείνῳ τιθέμενος.

Ζ. 151. 2-13. διαφορᾶς... ἐφελκύσωνται.

Ζ. 151. 13-28. ἀλλὰ διὰ γραμμάτων... ὑπερόριον τίθησι.

Ζ. 152. 10-16. λογοποιεῖ... τοῦ Πρίγκιπος.

Ζ. 152. 16-22. καὶ τέλος... τὸν ἀλιτήριον.

Ψ. 3. 10-11. καὶ μηδὲν τῆς βασιλίδος ἄτερ ποιεῖν προτρέπεται...

Ψ. 4. 4-16. ...καὶ ἐπιρρίπτουσιν αὐτῇ τοῖς ποσί, πᾶσαν ὀνομάτων λατρείαν πρὸς τὸν καιρὸν συναριθμήσαντες, καὶ πείσαντες ὡς ὁ μὲν ἀδελφιδοῦς τοῦ τῆς βασιλείας καὶ μόνον ὀνόματος τεύξεται, ἡ δὲ πρὸς τούτῳ καὶ τὴν πατρῴαν ἕξει κατάσχεσιν· καὶ εἰ μὲν βούλεται αὐτὴ τῶν ὅλων ἀνθέξεται, εἰ δ᾿ οὖν, ἐγκελεύσει τε τούτῳ καὶ ἐπιτάξει καὶ ὡς ἀργυρωνήτῳ βασιλεῖ χρήσεται, ἀρρήτους τε ταύτῃ ὅρκους ὀμνύουσι καὶ τὴν καθ᾿ ἱερῶν δόντες πίστιν θηρῶσιν ὅλην εὐθύς· καὶ τί γὰρ ἦν πράττειν ἄλλο, ἐν ἐρημίᾳ τε οὖσαν τοῦ βοηθήσοντος καὶ τοῖς γοητεύμασιν ἐκείνων καταθελχθεῖσαν, ἢ μᾶλλον ταῖς μηχαναῖς τούτων καὶ τοῖς κλέμμασι κλαπεῖσαν καὶ συνειληθεῖσαν καὶ πρὸς τὰ ἐκείνων μετατεθεῖσαν θελήματα;

Ψ. 6. 1-4. Οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ τὸν Ἰωάννην τοιούτοις κατέθελγε ῥήμασι, «ὁ ἐμός, γάρ φησι, δεσπότης» καὶ θρόνον ἐδίδου ἐγγὺς καθέζεσθαι, καὶ νεῦμα ἐζήτει παρ᾿ ἐκείνου λαβεῖν εἰ λαλεῖν βούλοιτο...

Ψ. 12. 5-21. Συνεστιωμένοις ...εὐμένειαν...

Ψ. 13. 3-14. 7. καὶ ὕποπτον... ὑπερορίαν ἄγει μακράν.

Ψ. 21. 13-23. καὶ λόγου τινάς... Πρίγκιπος ὄνομα.

Ψ. 23. 4-5, 21-26. τέλος... φρονήματος.

Z. 152. 22-26. ὡς γὰρ τό... τῷ τυραννήσαντι.	Ψ. 25. 8-16. Ὡς γάρ... ἐπεῖχε τὴν γλῶτταν...
Z. 152. 26-29. αἱ δὲ γυναῖκες... ξύμπαντες.	Ψ. 26. 2-21. τὸ δὲ θῆλυ... τῇ φάλαγγι.
Z. 152. 30-32. ἀλλ' ἕκαστος τῷ προστυχόντι τὴν δεξιὰν ὁπλίσας συνέθεον ἐπὶ τὰ ἀνάκτορα.	Ψ. 27. 1-6. Ἕκαστος γοῦν τῶν πάντων καθώπλιστο, ὁ μὲν πέλεκυν διηγκαλισμένος, ὁ δὲ ρομφαίαν τινὰ κραδαίνων τῇ χειρὶ βαρυσίδηρον, ἕτερος δὲ τόξον μετακεχείριστο καὶ ἄλλος δόρυ, ὁ δὲ πολὺς ὄχλος, τῶν ἁδροτέρων λίθων τοὺς μὲν κολπωσάμενοι, τοὺς δ' ἐν χεροῖν ἔχοντες, ἀτακτότερον ἔθεον.
Z. 152. 32-153. 6. τὸν δὲ πρῶτον μέν... γέγονεν.	Ψ. 30. 3-13. τὰ μὲ πρῶτα... πειθόμενοι...
Z. 153. 6-14. ἀλλὰ τί... ἀνηρέθησαν.	Ψ. 31. 1-20. Παντάπασι... ἀνηρήκασι...
Z. 153. 14-22. ἤδη δὲ τὴν βασιλίδα ἀνακομισθεῖσαν στήσαντες ἐπὶ μετεώρου ἐν τῷ θεάτρῳ τοῖς στασιάζουσιν ἐπεδείκνυον, ἵνα δῆθεν αὐτοῖς κατευνασθῇ ὁ θυμός, ἀνακληθείσης τῆς σφετέρας δεσπότιδος, τοῖς δὲ τοῦτο μᾶλλον ἀνῆψε τὸν θυμὸν καὶ ἐξέκαυσε τὴν ὀργήν. ὡς γὰρ μετημφιεσμένην αὐτὴν ἑωράκεισαν, ἐπὶ πλέον ἀνερρώγεσαν εἰς τὸν πόλεμον, καὶ τῆς κακοηθείας τὸν τυραννοῦντα μισήσαντες.	Ψ. 32. 1-2, 12-18, 33. 1-2. Ἐν τοσούτῳ δὲ καὶ ἡ βασιλὶς ἐν τοῖς ἀνακτόροις κομίζεται... (12-18). Καὶ οὕτως αὐτὴν ἐπὶ μετεώρου τοῦ μεγάλου θεάτρου ἀναγαγόντες τῷ στασιάσαντι δήμῳ δεικνύουσιν, ἀξιοῦντες λῆξαι τούτοις τὰ τοῦ θυμοῦ πνεύματα, ἀνακομισθείσης αὐτοῖς τῆς δεσπότιδος· οἳ δὲ οὐκ ἔφθασάν γε εἰδέναι τὴν δεικνυμένην, ὅσοι δὲ καὶ ἐγνώκεισαν ἔτι μᾶλλον τὴν τοῦ τυράννου γνώμην ἐμίσησαν μηδ' ἐν τοῖς δεινοῖς ἀποθεμένην τὸ ἄγριον καὶ κακόηθες. (33. 1-2). Ἐξήφθη γοῦν αὐτῷ μᾶλλον ἐπὶ πλέον ὁ πόλεμος...
Z. 153. 22-29. ἀφίστανται... Σοφίας.	Ψ. 36. 1-15, 37. 7-14. Ὁ τοίνυν δῆμος... κατωνόμασαν.
Z. 154. 6-29. ἐπεὶ δ' ἐγνώσθη... γενομένην αἰτίαν.	Ψ. 38, 6-14, 46. 1-14, 47. 1-3, 48. 1-6, 50. 8-13, 51. 1-5. Ὡς δὲ δῆλον... ὅτι δι' αὐτῆς ἡ τυραννὶς καταλέλυτο.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ΄

Z. 155. 5-8. Κατηντήκει... ἐπισημότατον.	Ψ. 1. 1-5. Περιίσταται... πειθομένους...
Z. 155. 8-16. Αἱ δ' ἄμφω ἐκάθηντο ἐπὶ βήματος καὶ πᾶσα περὶ αὐτὰς ἐτελεῖτο ἡ τελετὴ ἡ βασίλειος καὶ τῇ δορυφορίᾳ τὸ ἐπὶ τῶν βασιλέων σχῆμα τετήρητο, καὶ οἱ τῆς πρώτης βουλῆς καὶ οἱ ἐν τέλει σὺν αἰδοῖ παρειστήκεισαν ξύμπαντες. Καὶ ζητήσεις δικῶν καὶ λύσεις δημοσίων ἀμφισβητήσεων, ἐντυχίαι τε πρεσβευτῶν καὶ ἀρχαιρεσίαι καὶ τἆλλα τὰ τῇ βασιλείᾳ προσήκοντα ἐγίνοντο παρ' αὐταῖς.	Ψ. 3. 2-16. Προὐκάθηντο γὰρ ἄμφω τοῦ βασιλικοῦ βήματος ἐπὶ μιᾶς ὥσπερ γραμμῆς βραχύ τι πρὸς τὴν Θεοδώραν παρεγκλινούσης, καὶ ἀγχοῦ μὲν οἱ ῥαβδοῦχοι καὶ ξιφηφόροι καὶ τὸ γένος ὅσοι τὸν πέλεκυν ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου κραδαίνουσι· τούτων δὲ ἐνδοτέρω μὲν τὸ ἄγαν εὐνούστατον καὶ οἱ διαχειριζόμενοι τὰ καθήκοντα· περιεστεφάνου δὲ αὐτὰς ἔξωθεν ἑτέρα τις δορυφορία δευτέραν ἔχουσα τάξιν τῆς πιστοτέρας, σὺν αἰδοῖ ξύμπαντες καὶ βλέμματι ἀπερειδομένῳ πρὸς τὴν γῆν· μεθ' οὓς ἡ πρώτη βουλὴ καὶ ἡ τάξις ἡ ἔκκριτος, καὶ ἐφεξῆς οἱ τὰ δευτερεῖα λαχόντες καὶ αἱ τριττύες, στιχηδὸν πάντες καὶ συνηρμοσμένοι ἐκ διαστήματος. Καὶ ἐπὶ τούτοις τἆλλα ἐγίνετο, δικῶν διαλύσεις, δημοσίων ἀμφισβητήσεις, ἢ συνεισφοραί, χρηματισμοὶ πρέσβεων, ἀντιλογίαι ἢ συνομολογίαι, καὶ τἆλλα ὁπόσα τὴν βασιλείαν οἶδε πληροῦν.
Z. 155. 16-19. ἀλλ' εἴτε... αἰτίᾳ...	Ψ. 11. 2-11. ἀλλ' ἐπειδή... ἀρχήν.
Z. 155. 22-26. καὶ ἤχθη... ἀπεδοκιμάσθη.	Ψ. 12. 21-26. καὶ προήχθη... ὑποπτευθείς.
Z. 155. 31-156. 1. ἀλλ' ἠκύρωσε τὰς ψήφους αὐτῇ νόσος ἀθρόον τὸν ἄνδρα τῆς ζωῆς ἐξαρπάσασα.	Ψ. 13. 13-14. ἀλλ' ἀφαρπάζει νόσος ἀθρόον καὶ τῶν ἐλπίδων ἀπάγει.
Z. 156. 11-17. τούτῳ... πολυταλάντοις...	Ψ. 16. 1-12. Ἐπεὶ δέ... ἀπήλαυεν.
Z. 156. 18-19. ὥστε ταῦτα τοῖς κακοήθεσι καὶ λοιδορίας κατ' αὐτῶν ἐγένετο ἀφορμή...	Ψ. 16. 12-13. τοῖς δέ γε πολλοῖς καὶ λοιδορίας κατ' αὐτῶν βέλος ἐπέμπετο.

Z. 156. 20-157. 5. ὅθεν... αὐτουργῆσαι αὐτοῖς.	Ψ. 17. 1-11, 18. 1-14, 19. 1-6, 20. 1-6. Ἐντεῦθεν... ἀσπάζεται.
Z. 157. 9-28. Ἐντεῦθεν... γευσάμενος.	Ψ. 21. 1-5, 29. 1-21, 31. 5-9, 34. 1-6, 49. 5-6, 35. 1-4. Καὶ γίνεται. . αὐλάς...
Z. 158. 22-30. οὕτω δ' ἀλλήλοις... συνεπικουφίζουσα...	Ψ. 51. 1-7. Εἰς τοσοῦτον... ἀποφορτίζουσα.
Z. 158. 31-32. ἔτρεφε γὰρ κἀκείνην ἡγεμονίας ἐλπίς.	Ψ. 51. 6-7. ὑπέθαλπον γὰρ κἀκείνην ἐλπίδες ἡγεμονίας...
Z. 159. 3-11. ἀλλὰ προσάγει... ἁβρά.	Ψ. 52. 11-16, 53. 1-10, 54. 1-2 εὐθύς... λαμπρᾶς.
Z. 159. 13-20. οἶκον γάρ... ξυνευνέτιδι...	Ψ. 54. 3-4, 55. 1-3, 56. 1-6. οἶκον... συνεγίγνετο...
Z. 159. 25-160. 9. μετάγει... βασιλεῖ.	Ψ. 58. 4-8, 59. 1-8, 63. 9-13, 69. 1-7, 70. 1-4. καὶ ποικιλώτερον... ἀνωλοφύρατο...
Z. 161. 1-5. καὶ οἱ ὡς κορυφαιοτάτῳ... γίνεται.	Ψ. 82. 1-9. Οἷα δή... ἤπειρον.
Z. 161. 10-16. ἐφιστᾷ... καταλαβεῖν.	Ψ. 83. 4-17. εἶτα δὴ δείσας... καταλαβεῖν.
Z. 161. 21-29. ὡς γὰρ ἐκεῖνος... ἀπολισθήσαντα.	Ψ. 84. 8-24. ὡς γάρ... κατέρριπτο.
Z. 163. 18-164. 16. πρὸς ὃν ὁ βασιλεύς... Ἀδριανούπολιν...	Ψ. 100. 4-27, 101. 1-19, 102. 10-22. καὶ εἰς περηφάνειαν... κατειληφότες...
Z. 164. 23-165. 2. ὡς δ' οὖν συνελέγησαν... προσφερόμενον.	Ψ. 104. 1-26. Συλλεγέντες... ἤρξατο...
Z. 165. 21-25. Οἱ δὲ Μακεδόνες βωμολοχίας ὄντες ἐθάδες, ἰδόντες τὸν βασιλέα, οἱ μὲν ἄντικρυς ἐξύβριζον εἰς αὐτόν, οἱ δὲ καὶ χοροὺς συνιστῶντες μέλη τέ τινα σχεδιάζοντες κωμῳδίας ὠρχοῦντο καὶ ᾖδον ταῦτα, τοῖς ποσὶν ἐπικροτοῦντες τὴν γῆν·	Ψ. 110. 10-16. Οἱ δὲ πλείους τῶν Μακεδόνων, δῆμος ὄντες αὐθαδείᾳ χαίροντες καὶ θρασύτητι, καὶ στρατηγικῆς ἀφελείας ἀλλὰ πολιτικῆς βωμολοχίας ὄντες ἐθάδες, τῶν ἵππων τε οἱ πλείους ἀπέβαινον, καὶ χορείας εἰς τοὐμφανὲς συνιστῶντες, αὐτοσχεδίους ἐποιοῦντο κωμῳδίας τῷ αὐτοκράτορι, τὴν γῆν τῷ ποδὶ σὺν ῥυθμῷ καὶ μέλει ἐπικροτοῦντες καὶ κατορχούμενοι.
Z. 166. 7-13. τῶν γάρ τις... μετήνεκτο.	Ψ. 111. 6-15. Καί τις τῶν παρ' ἐκείνοις... συστήματος.

Z. 166. 18-22. λίθων γάρ... ἐπικεχειρήκασιν.	Ψ. 118. 1-10, 119. 4-5. λίθων... προσεπέλασαν.
Z. 168. 32-169. 4. καὶ ἄλλαις... φυγήν.	Ψ. 95. 1-8. Ἐπὶ τούτοις... ἐκρούσαντο.
Z. 169. 6-15. πνεῦμα γάρ... ἐπανέζευξεν.	Ψ. 95. 8-21, 96. 1-3. Καὶ ὁ ἥλιος... ἐπανελήλυθεν.
Z. 176. 32-177. 6. καὶ τὴν γλῶσσαν... ἐπιτείνοντος.	Ψ. 139. 2-6. ἡμίφωνον... συνήλαυνεν.
Z. 178. 1-2. ἀλλὰ καὶ τὰς τῶν ἀπορρήτων εἰσόδων κλεῖς ἐμπεπίστευτο.	Ψ. 145. 22-23. ὁ δὲ καὶ τὰς κλεῖς εἶχεν τῶν ἀπορρήτων εἰσόδων...
Z. 179. 1-9. Τῆς δὲ βασιλίδος Ζωῆς ἐν γήρᾳ βαθεῖ, ὑπὲρ γὰρ τὰ ἑβδομήκοντα ἔτη παρεξετάθη αὐτῇ τὸ βιώσιμον, καταλυσάσης τὴν ζωήν, οὐκ ἀνδρικῶς ἐκεῖνος ἐθρήνησεν, ἀλλὰ μέντοι γε μειρακειωδῶς. Λέγεται δὲ καὶ ἀγγέλοις αὐτὴν παρεξισοῦν, ἐπειδή που τοῦ μνήματος ἐκείνης μύκης ἔκ τινος ὑγρότητος ἀνεβλάστησε, καὶ τοῦτο καλεῖν σημεῖον ἄνωθεν οἰκονομηθέν, ἵνα μὴ ἀγνοῆται ἡ βασιλὶς ταῖς νοεραῖς συντεταγμένη δυνάμεσι.	Ψ. 183. 1-13. Τῆς γοῦν βασιλίδος Ζωῆς ἀπεληλυθυίας τῶν τῇδε ἐν γήρᾳ μακρῷ, ὁ περὶ ἐκείνην πόθος αὐτῷ εἰς μέσην καρδίαν παραμεμένηκεν, οὐχ ὥστε θρηνῆσαι μόνον, οὐδὲ δακρύοις κατασπεῖσαι τὸν ἐκείνη τύμβον, οὐδὲ τὸ θεῖον αὐτῇ εὐμενίσασθαι, ἀλλ' ἐβούλετο ἰσοθέου αὐτὴν ἀξιῶσαι τιμῆς· αὐτίκα στυλίσκου τινὸς τῶν περὶ τὸν ἐκείνης τάφον ἀργύρῳ περιηλειμμένου ὑγρότητά τινα προσειληφότος κατά τι μέρος ἔνθα ἡ κρείττων ὕλη διέσχιστο, καὶ βραχύν τινα μύκητα κατὰ τοὺς φυσικοὺς ἀναδόντος λόγους, ὁ δὲ ἐνθουσιασμοῦ τε πλήρης ἐγένετο καὶ βοῆς ἐνεπίμπλα τὰ βασίλεια, ὡς τοῦ Κρείττονος παραδοξοποιήσαντος ἐπὶ τῷ τύμβῳ τῆς βασιλίδος, ἵν' ἅπαντες γνοῖεν ὅτι ἀγγέλοις ἡ ἐκείνης ψυχὴ συνηρίθμηται.
Z. 179. 9-19. Τῆς δ', ὡς εἴρηται... κατεκόσμησε.	Ψ. 151. 1-12, 153. 1-8. Ἔξωρος... διατίθεται...
Z. 181. 8-16. Ἐκείνη δέ... ἐξέλιπε.	Ψ. 202. 6-18. ἡ δὲ αὐτίκα... τὴν ψυχήν.

ΘΕΟΔΩΡΑ

Z. 181. 19-25. Ἡ δὲ βασιλίς... ἀρχῶν.	Ψ. 1. 2-16. Ἐπίδοξος δὲ... ἐπιστάμενοι.

Ζ. 181. 28-32. Ἡ δὲ προυκάθητο... αὐτοκρατές.	Ψ. 2. 1-7. Ἔνθεν τα... προαγγέλλουσα.
Ζ. 182. 10-11. εἰ καί τινες αὐτῇ μοναχοὶ αἰῶνας ἔτι ζωῆς ἐπηγγέλλοντο.	Ψ. 19. 1-2. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μεν αἰῶνας ἀπείρους καὶ ζωὰς ἐκείνῃ ἔπλαττον.
Ζ. 182. 14-16. συλλεγέντες βουλεύονται τίνα ἂν εἰς τὴν ἀρχὴν ἀντεισάξωσιν, ὃς αὐτοῖς τὴν εὐετηρίαν τηρήσει καὶ τὸ εὐτύχημα.	Ψ. 20. 3-7. οἱ δὲ περὶ τὸ βῆμα εἰς ταὐτὸ συνειλεγμένοι καὶ ἐν μέσῳ τὸν κορυφαῖον ἔχοντες, ἐν σκέμμασι ἦσαν τίνα δὴ πρὸ τῶν ἄλλων τοῖς πράγμασιν ἐπιστήσουσιν, ἀνθεξόμενόν τε αὐτῶν καὶ ἀειπαγῆ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν φυλάξοντα.
Ζ. 182. 23-25. τοῦτον οὖν πείθουσι τὴν Θεοδώραν ἀντικαταστῆσαι τῇ βασιλείᾳ. ἡ δὲ αὐτίκα ταινιοῖ τῷ βασιλείῳ τὸν Μιχαὴλ διαδήματι.	Ψ. 21. 1-3. Τοῦτον γοῦν ἐκείνην πεπείκασιν ἀξιῶσαι τοῦ στέμματος· ἡ δὲ πείθεταί τε αὐτίκα, καὶ τὴν κεφαλὴν ταινιοῖ καὶ ἀναδείκνυσιν αὐτοκράτορα.

ΜΙΧΑΗΛ Ϛ'

Ζ. 183. 1-4. παρὰ τὸ προσῆκον... πλείοσι.	Ψ. 2. 2-4. ἢ προσῆκε... ἀνεβίβαζεν.
Ζ. 184. 1-3. ὅμως μέντοι... ἐβουλεύσαντο·	Ψ. 4. 4-7. Οὐκ ἔτι... τύχοιεν.
Ζ. 185. 23-25. Ἐπεὶ δέ... ἐξιτήρια.	Ψ. 5. 7-9. Ἐπεί δε... ἀνεχώρησαν.
Ζ. 186. 21-28. Ἦν μὲν γάρ... δράματος.	Ψ. 6. 1-9. Ἐβούλοντο...σκέμματος.
Ζ. 188. 17-22. Τὸ δὲ ἐθόρυβει... θωπεύοντες...	Ψ. 27. 6-10. τὸ δὲ κατόπιν... οἱ λόγοι.
Ζ. 188. 24-189. 11. εἴ τινά μοι... τοῖς μετ' αὐτοῦ	Ψ. 32. 4-28. Τί δέ, ἔφη... ὑποπτεύεται.
Ζ. 189. 18-24. «ὥσπερ ἐκεῖνος... διὰ τίνα αἴτια».	Ψ. 33. 27-33. Ὥσπερ δὴ ἐκεῖνος... ἐχέτω μοι.
Ζ. 191. 18-20. Ἕνα μέν... τὸ χρεών.	Ψ. 43. 1-4. Βασιλεὺς... τὴν ζωήν.
Ζ. 193. 6-8. Ἐντεῦθεν ἅπασι μισητὸς ἦν, τῷ τε δημοτικῷ πλήθει τῇ τε συγκλήτῳ βουλῇ, ἀλλὰ μέντοι καὶ τῷ στρατιωτικῷ·	Ψ. 60. 8-9. Ἐντεῦθεν τό τε δημοτικὸν πλῆθος ἀπεχθάνεται αὐτῷ, καὶ τῶν στρατιωτῶν· οὐκ ὀλίγον τι μέρος.

Ζ. 194. 10-19. ὁ δ' εὐθύς... διαμείναντα.	Ψ. 65. 11-23. Ἀλλ' ὅ με μικροῦ... ἀπαράμιλλον.
Ζ. 196. 6-12. ἐν θήραις ἐκεῖνον... ἐρρῶσθαι αὐτῷ.	Ψ. 73. 8-12, 77. 5-7. Πολλάκις... διαδέχεται (77. 5-7) νύττεσθαι... τὸ ἆσθμα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι'

Ζ. 198. 10-12. οὗτος ὁ βασιλεύς... τῷ Πανθηρίῳ	Ψ. 6. 2-4. διὰ στόματος... ὁ Πανθήριος.
Ζ. 199. 5-10. καὶ φειδωλός... σχολάζειν	Ψ. 17. 5-8. τὸ γοῦν βουλόμενον... ἀθόρυβον.
Ζ. 201. 21-24. ὁ δέ γε βασιλεύς... τελευτήν.	Ψ. 27. 1-3. Ἀλλ' ἐκεῖνος... προσήγγισεν.

ΕΥΔΟΚΙΑ

Ζ. 203. 22-27. Ἦν δ' ὁ ἀνήρ... κατεκρήμνισε.	Ψ. 10. 2-5. τὸ μὲν γένος... ἐξαπόλωλε.
Ζ. 206. 11-14. ὑπεκρίνετο... ἀναδήσασθαι.	Ψ. 10. 17-20. οὐ πολλὰς γάρ... ἐδυσχέρανε.
Ζ. 216. 27-30. οἱ μὲν γάρ... ἐπεψηφίζοντο.	Ψ. 24. 1-3. ἐνταῦθα... ἀπένεμον.
Ζ. 217. 3-4. τοῦτο μείζονα... δέοι δρᾶν.	Ψ. 27. 1-4. Θόρυβος... δράσειεν.

Ἀλλ' ὁ Ζωναρᾶς δὲν παρέλιπε καὶ εἰς ἄλλα ἔργα αὐτοῦ νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς βοήθημα τὴν ἱστορικὴν ἐργασίαν τοῦ Ψελλοῦ. Τοῦτο π.χ. καθίσταται φανερὸν εἰς τὰς ἑρμηνείας τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων. Πράγματι εἰς τὰ ἐπεξηγηματικὰ σχόλια τῶν κανόνων τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου, καὶ δὴ εἰς τὰ τοῦ κανόνος ΛϚ' («Ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικοὺς ἢ κληρικούς, μάγους ἢ ἐπαοιδοὺς εἶναι, ἢ μαθηματικούς, ἢ ἀστρολόγους, ἢ ποιεῖν τὰ λεγόμενα φυλακτήρια, ἅτινά ἐστι δεσμωτήρια τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Τοὺς δὲ φοροῦντας ρίπτεσθαι ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκελεύσαμεν») εὐρέως ἐχρησιμοποίησεν ἀπόσπασμα τῆς τοῦ Ψελλοῦ χρονογραφίας.

Ζωναρᾶ, Ἑρμηνεία εἰς κανόνα ΛϚ', ἐν Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Συντάγματι τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων. Τόμ. Γ' σ. 205, 14-23.

...καὶ ταῖς τῶν οὐρανίων κινήσεσι συμπεριφέρεσθαι πιστεύων τὰ ἡμέτερα, ἵστησί τε τὰ κέντρα, καὶ τὰς ἀναφοράς τε καὶ ἀνακλίσεις τοῦ ζωοφόρου κύκλου καταμανθάνοι, οἰκοδεσπότας τε καὶ τόπους σχημάτων, καὶ ὅρια ὅσα τούτων ἄμεινω καὶ ὅσα χείρονα, καί τινα τῶν ἐσομένων οἴεται προγιγνώσκειν...

Ψελλοῦ, Ἐνθ᾽ ἀν. Τόμ. Α΄ 19. 6-15, σ. 97-98.

...τὰ κέντρα ἱστῶντες, εἶτα δὴ τὰς ἀναφοράς τε καὶ ἀποκλίσεις τοῦ ζωοφόρου κύκλου καταμανθάνοντες καὶ τὰ ἄλλα ὅσα τούτοις ἕπεται, οἰκοδεσπότας φημὶ καὶ σχημάτων τόπους καὶ ὅρια, καὶ ὁπόσα μὲν τούτων κρείττω, ὁπόσα δὲ χείρω, προὔλεγόν τι τοῖς πυθομένοις περὶ ὧν ἐπηρωτήκεσαν... οὐ μέντοιγε πειθόμενος ὡς ἄγοιτο ταῖς τῶν ἄστρων κινήσεσι τὰ ἡμέτερα...

Τὰ ἀνωτέρω παρατεθέντα παράλληλα χωρία ἀμφοτέρων τῶν συγγραφέων ἀρκούντως, νομίζομεν, ὑποδεικνύουσιν τὴν ἄμεσον καὶ στενὴν ἐξάρτησιν τοῦ συγγραφέως ἀπὸ τῆς Χρονογραφίας Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ [1].

ΟΔ. ΛΑΜΨΙΔΗΣ

[1] Τὸν Ψελλὸν ὡς πηγὴν αὐτοῦ ἀναφέρει ὀνομαστὶ ὁ Ζωναρᾶς ἐν τῇ Ἐπιτομῇ. Ἐνθ᾽ ἀν. τόμ. Δ΄ 196. 5, 217. 16.

ΤΑ ΙΕΡΑ ΧΡΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ

Ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἦτο τὸ ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς μεταφορᾶς τῆς ἕδρας της εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐν μέσῳ δηλαδὴ ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μεταφορὰ αὕτη ἐγένετο ἄνευ κλονισμῶν, ἦτο ἐπίσης ἑπόμενον οἱ πληθυσμοὶ τῶν χωρῶν τούτων, διωργανωμένοι ὡς ἦσαν εἰς κοινότητας αὐτοδιοικουμένας, νὰ συνεχίσουν ἀπροσκόπτως τὴν προτέραν των ζωήν, χωρὶς οὐδ᾽ αὐτὴ ἡ ἐπικράτησις τοῦ χριστιανισμοῦ νὰ ἀλλοιώσῃ αἰσθητῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς τότε ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἀφοῦ *«καὶ αὐτοὶ οἱ Ὀλύμπιοι Θεοὶ* προσῆλθον *εἰς τὸν Χριστιανισμόν»*, ὡς ἔλεγε τότε κάποιος ζωγράφος μοναχός.

Πράγματι βλέπομεν ὅτι οἱ Ἕλληνες, ἐκχριστιανισθέντες, ἐξελλήνισαν τὸν Χριστιανισμόν, εἰς τόσον βαθμὸν μάλιστα, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἐὰν Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης ἐνεφανίζετο πεντήκοντα ἔτη μετὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας, θὰ εὕρισκεν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπόθει ἡ ψυχή του καὶ δὲν θὰ ἀνεδεικνύετο διώκτης του. Πάντως γλῶσσα, ἤθη, ἔθιμα, θεσμοί, παραδόσεις, ἅπαντα ἐν γένει τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, ἀπαντῶσι καθ᾽ ὅλον τὸν μακραίωνα βίον τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἀπὸ τῶν ἀρχῶν του μέχρι τῆς ὑστάτης αὐτοῦ πνοῆς.

Ἐνταῦθα θὰ πραγματευθῶμεν ἁπλῶς περὶ ἑνὸς σημείου σχετικοῦ πρὸς τὰς περιουσίας τῶν Χριστιανικῶν ναῶν. Αὗται προήρχοντο ἐξ εὐσεβῶν δωρεῶν καὶ συνίσταντο εἰς χρήματα ρευστά, ἀναθήματα καὶ κτήματα. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν περίοδον, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἑλληνιστικήν, οἱ ναοὶ καὶ πάντα τὰ θρησκευτικῆς φύσεως ἱδρύματα, ἀσκληπιεῖα, μαντεῖα, τεμένη κλπ. κατεῖχον τοιαῦτα περιουσιακὰ στοιχεῖα, ἴδωμεν ποία σχέσις ὑφίστατο μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν τῆς χριστιανικῆς περιόδου.

Ἕκαστος ναὸς ἢ θρησκευτικὸν ἵδρυμα κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα εἶχεν ἰδιαίτερον *ἱερὸν ταμεῖον,* ἐν ᾧ ἦσαν κατατεθειμένα τὰ χρήματα καὶ τὰ τιμαλφῆ ἀναθήματα. Ἐκ παραλλήλου ὅμως ὑφίσταντο ἐν τοῖς ναοῖς καὶ τὰ ταμεῖα τῶν πόλεων, οἱ θησαυροί, τελοῦντες ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν οἰκείων θεῶν. Τὰ ἐν τοῖς ἱεροῖς ταμείοις φυλασσόμενα χρήματα καὶ ἀναθήματα προήρχοντο ἐξ εὐσεβῶν δωρεῶν καὶ ἦσαν προωρισμένα, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν διὰ τὴν

συντήρησιν τοῦ ἱερατικοῦ καὶ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ καὶ πρὸς καλλιέργειαν τῶν γαιῶν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ δι' ἀγαθοεργίας. Αἱ πόλεις ὅμως, χρείας τυχούσης καὶ μὴ ἐπαρκοῦντος πρὸς θεραπείαν αὐτῶν τῶν ἐν τοῖς θησαυροῖς των ποσοῦ, ἔθετον χεῖρα ἐπὶ τῶν ἱερῶν χρημάτων ὑπὸ μορφὴν δανείων καὶ τῇ μεσολαβήσει τραπεζιτικῶν ἱδρυμάτων, τοιαῦτα δὲ ὑπῆρχον εἰς ὅλα τὰ σπουδαῖα ἱερά, ὡς τοῦ τῆς Κῶ, τῶν Δελφῶν, τῆς Δήλου κλπ. μὲ τόκον 10 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ τιμαλφῆ ἐκ τῶν ἀναθημάτων ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Ταῦτα χωνευόμενα μετετρέποντο εἰς χρῆμα. Ἐν Δελφοῖς ἔχομεν τὸ παράδειγμα τῶν Φωκέων, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὸ 356, ἐχώνευσαν πάντα τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀναθήματα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ κατεσκεύασαν νομίσματα διὰ νὰ συντηρήσουν τὸ μισθοφορικόν των στράτευμα. Κατὰ τὰς ἀρχὰς μάλιστα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου αἱ ἐχθραὶ τῶν Ἀθηνῶν πόλεις διενοήθησαν νὰ χρησιμοποιήσουν καὶ τὰ χρήματα καὶ τὰ ἀναθήματα τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν Δελφῶν (Θουκ. 1. 143).

Πᾶσαι αἱ σχετικαὶ πράξεις ἐγίνοντο τῇ πρωτοβουλίᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν πόλεων. Οἱ θρησκευτικοὶ ἄρχοντες τῶν ναῶν ἦσαν ἁπλοὶ ἐκτελεσταί.

Ὁ δανεισμὸς ἐγίνετο δυνάμει συμβολαίου, ἀλλ' αἱ δανειζόμεναι πόλεις δὲν ἐδείκνυον πάντοτε πολὺν σεβασμὸν πρὸς αὐτό. Αἱ Ἀθῆναι μάλιστα οὐδέποτε κατώρθωσαν νὰ ἀποσβέσωσι τὰ πρὸς τὰ ἱερὰ ταμεῖα χρέη των. Λέγεται δὲ προσέτι ὅτι ἀπέσπασάν ποτε καὶ τμῆμα ἐκ τοῦ χρυσοῦ πέπλου τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Φειδίου, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἀνεπλήρωσαν. Τὸ μόνον ὅπλον, τὸ ὁποῖον διέθετον τὰ Ἱερὰ κατὰ τῶν κακοπληρωτῶν ἦτο ἡ ἀπειλὴ τῆς ἱεροσυλίας, ἥτις ἐπερρίπτετο κατὰ παντὸς ὅστις κατεκράτει ἱερὰ χρήματα.

Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι βαθμηδὸν ἤρχισαν νὰ συγχέωνται τὰ πολιτικὰ μετὰ τῶν ἱερῶν ταμείων· ἐπῆλθε δὲ πλήρης συγχώνευσις αὐτῶν κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ὁπότε καὶ κοινοτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ χρήματα ἀπετέλουν ἓν καὶ τὸ αὐτό, θεραπεύοντα καὶ τὰς κοινοτικὰς ἀνάγκας καὶ τὰ ἔργα εὐποιΐας, ὅπως ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ διὰ «*δοσίματα*» εἰς τὰς Τουρκικὰς ἀρχὰς ἐν περιπτώσει ἐκτάκτων φορολογιῶν. Προφανῶς τοιοῦτόν τι θὰ συνέβαινε καὶ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ἠγείροντο ἀπαιτήσεις ἐκ μέρους τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐποχὴν καὶ ἰδιῶται ἠδύναντο νὰ δανεισθῶσιν ἐκ τῶν ἱερῶν χρημάτων. Τοῦτο ἀπέβη συνηθέστατον κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον παρέσχε μεγίστας ὑπηρεσίας εἰς τὰς συναλλαγὰς καὶ τὰς ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ δουλεύοντος Γένους.

Ἀνέκαθεν κύριος σκοπὸς τῶν ἱερῶν χρημάτων ἦσαν τὰ ἔργα εὐποιΐας, αἱ σχετικαὶ πρὸς τὰ ἱερὰ Ταμεῖα Τραπεζιτικαὶ ἐργασίαι ἦσαν ἁπλῶς μέσα πρὸς ἐπαύξησιν τῶν πόρων αὐτῶν.

Ἡ Χριστεπώνυμος Πολιτεία τοῦ Βυζαντίου, ἀποβλέπουσα πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ταμείων, ἐνεθάρρυνε τὴν ἐπαύξησιν τῶν πόρων αὐτῶν, εἴτε διὰ τῶν πρὸς αὐτὰ γενομένων εὐσεβοφρόνων δωρεῶν, εἴτε διὰ τῆς προστασίας τῶν Τραπεζικῶν ἐργασιῶν εἰς ἃς ταῦτα ἐπεδίδοντο, σθεναρῶς βοηθοῦσα τὴν ἐκκλησίαν προκειμένου περὶ χρημάτων δανεισθέντων εἰς ἰδιώτας.

Εἶναι πλάνη ἀκατανότητος τὸ νὰ νομίζηται ὅτι ἦτο σπατάλη περιττὴ καὶ ἐπιζημία εἰς τὸ Κράτος ἡ προσφορὰ δωρεῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας. Ἡ πλάνη αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς ἀγνοίας τοῦ ὅτι ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς ταμεῖα ἦτο ἐπιφορτισμένη μὲ τὰς δαπάνας τριῶν σημερινῶν Ὑπουργείων: Παιδείας, Προνοίας καὶ Ὑγιεινῆς, ἐπὶ πλέον δὲ αὐτὴ ἔφερε τὸ βάρος τῆς ἐξαγορᾶς τῶν αἰχμαλώτων. Ἑπομένως τὸ Κράτος ηὐνόει μὲ πᾶν μέσον τὸν πλουτισμὸν τῶν ἱερῶν ταμείων.

Εἰς Νεαρὰς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βλέπομεν πάντοτε, προκειμένου περὶ ἐκκλησιῶν, νὰ γίνεται μνεία καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένων εὐαγῶν ἱδρυμάτων Ὀρφανοτροφείων (κυρίως διὰ τὰ ὀρφανὰ πολέμου), ξενώνων (νοσοκομείων δηλαδὴ) γηροκομείων, λεπροκομείων κλπ.[1].

Ἐν τῇ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Προκοπίου φερομένῃ Ἀποκρύφῳ Ἱστορίᾳ ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς ἀναφέρει ἓν ἀνέκδοτον πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ψέξῃ τὸν Ἰουστινιανόν· ἐξετάζων ὅμως τις τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο ἐπισταμένως, βλέπει ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετον[2].

Τὸ ἐν τῷ ἀνεκδότῳ τούτῳ μνημονευόμενον ἐπεισόδιον ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν νὰ ἐκδώσῃ νόμον κατοχυροῦντα τὰ πρὸς τὰς ἐκκλησίας χρέη μὴ παραγραφόμενα εἰμὴ μόνον μετὰ παρέλευσιν ἑκατονταετίας[3].

Ἐν γένει ἅπαντες οἱ βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ ἐφεξῆς ἐκ παραλλήλου μετὰ τῶν πλουσίων ἰδιωτῶν προσέφερον εἰς τὰς ἐκκλησίας μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ ὡς καὶ πολύτιμα ἀναθήματα ὅπως ἐπαρκέσωσιν αὗται εἰς τὰ ἔργα εὐποιΐας, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπεδίδοντο. Καὶ ἂν δὲ ἀκόμη οἱ ἴδιοι προέβαινον εἰς τὴν ἵδρυσιν εὐαγῶν καταστημάτων, τὴν φροντίδα τῆς λειτουργίας αὐτῶν ἀνελάμβανεν ἡ Ἐκκλησία.

Ἤνθισεν ὄντως ἡ φιλανθρωπία εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ προσπάθεια ὅπως ἔλθῃ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δὲν ἔμεινεν ἀτελεσφόρητος ἐν τῇ Χριστεπωνύμῳ αὐτοῦ Πολιτείᾳ.

Εἶναι ὅμως ὑπερβολὴ τὸ νὰ νομισθῇ ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι δὲν

[1] Βλ. τὴν ὑπ' ἀρ. 75 Νεαράν.
[2] (Βλ. Προκοπίου, historia arcana, ἔκδ. Βόννης, σ. 156 ἑξ.).
[3] Ὁ σχολιαστὴς τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἀποκρύφου ἱστορίας, Ν. Ἀλλεμᾶνος λέγει ἐν σ. 464 ὅτι ἡ διάταξις αὕτη περιέχεται ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 73 νεαρᾷ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

ἠσκεῖτο ἡ φιλανθρωπία. Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ἔδωσεν ἀφορμὴν ἡ πρωτοβουλία τὴν ὁποίαν ἔλαβεν Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης, ὅπως προτραπῶσι καὶ οἱ Ἐθνικοὶ νὰ ἐπιδείξωσι τὰ αὐτὰ μὲ τοὺς Χριστιανοὺς φιλάνθρωπα αἰσθήματα ἐξαιρόμενοι εἰς τὸ ὕψος ἑνὸς Μεγάλου Βασιλείου παραδείγματος χάριν, ὅστις ἔτρεφε τρεῖς χιλιάδας πενήτων.

Ἡ προτροπὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἦτο ἀποτέλεσμα τοῦ ὅτι «ἡ δαίδαλος αὐλὰ» εἶχε πέσει πλέον χαμαί, ὁ δὲ Φοῖβος οὐκέτι εἶχε καλύβαν. Τὰ ἱερὰ τῶν Ἐθνικῶν ὁσημέραι κατέπιπτον διὰ νὰ ἀφανισθῶσι μετ᾽ ὀλίγον ἐντελῶς. Ἀπῃτοῦντο δὲ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν τεράστια ποσὰ διὰ νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ κατακλύσασα τὸν τότε πεπολιτισμένον κόσμον δυστυχία λόγῳ τῶν μεγάλων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τοῦ κύματος τῶν πενήτων προσφύγων Ἑλλήνων τε καὶ μὴ οἱ ὁποῖοι εἰσήρχοντο κατὰ μυριάδας ἐντὸς τοῦ Κράτους.

Κατὰ δὲ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἠσκεῖτο ἐν εὐρυτάτῃ μοίρᾳ ἡ δουλεία, οἱ δὲ Κύριοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκτρέφωσι τοὺς δούλους των. Δι᾽ ἅπαντας ὅμως τοὺς πτωχοὺς εἴτε ἐλευθέρους εἴτε δούλους ὑπῆρχεν ἀφθονία κρεάτων καὶ παντοειδῶν τροφῶν ὀφειλομένη εἰς τὰς θυσίας τάς τε δημοσίας καὶ ἰδιωτικάς, ἀπὸ τῶν πολυτελεστάτων ἑκατομβῶν μέχρι τοῦ ταπεινοῦ δείπνου τῆς Ἑκάτης, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲν μᾶς εἶναι ἐπαρκῶς γνωστὴ ἡ λειτουργία τότε τῶν Ἀσκληπιείων, ἐκ τῶν ὀλίγων ὅμως στοιχείων τὰ ὁποῖα κατέχομεν δυνάμεθα νὰ συναγάγομεν ὅτι ἐν αὐτοῖς, ὅπως καὶ ἐν τοῖς Μαντείοις καὶ τοῖς λοιποῖς Ἱεροῖς μὲ τὸ πολυάριθμον καὶ ἐξειδικευμένον προσωπικόν των, παρείχοντο ὑπηρεσίαι εἰς τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα οὐχὶ εὐκαταφρόνητοι. Τελευταίως χάρις εἰς τὰς ἐρεύνας τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν ἀπεδείχθη ὅτι τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Γόρτυνος, ἔνθα γίνονται αἱ σχετικαὶ ἀνασκαφαί, ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τμημάτων δυναμένου ἑκάστου αὐτῶν νὰ περιλάβῃ τοὐλάχιστον ἑκατὸν ἀσθενεῖς. Τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν ἦτο προωρισμένον διὰ τοὺς στρατιώτας, τὸ δὲ ἕτερον διὰ πολίτας.

Ἀλλὰ μήπως καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ καύχημα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ὁ θεσμὸς τῶν ὀρφανοτροφείων καὶ ἡ αὐτόχρημα τρυφερὰ μέριμνα διὰ τὰ ὀρφανὰ πολέμου δὲν εἶχεν τὸ ἀντίστοιχόν του κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν; Τὴν ἀπάντησιν δίδει ὁ Περικλῆς εἰς τὸν ἐπιτάφιόν του.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον χρησιμοποίησιν τῶν χρημάτων τῶν Ἐκκλησιῶν ὑπὲρ ἔργων εὐποιΐας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Κράτους χρησιμοποίησις τῶν ἱερῶν χρημάτων ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν του, χρείας τυχούσης, ἐγίνετο κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐποχήν.

Κατὰ πρῶτον λόγον ἔχομεν τὸ γνωστότατον τοῖς πᾶσι παράδειγμα τῆς διαθέσεως ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Σεργίου ἁπάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ εἰς ρευστὸν χρῆμα καὶ εἰς ἀναθήματα τιμαλφῆ, ὑπὲρ τοῦ πολέμου τὸν ὁποῖον διεξῆγεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Ἔχομεν προσέτι τὸ παράδειγμα τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ, ὅστις κατέσχεν ἅπασαν τὴν περιουσίαν τῶν ἐκκλησιῶν εἰς χρῆμα καὶ εἰς ἀναθήματα πρὸς διεξαγωγὴν τῶν πολέμων του. Τὸ πρᾶγμα ἀναφέρει Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἐν τῇ Ἀλεξιάδι, ἐπιβεβαιοῖ δὲ καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος διὰ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. XXII Χρυσοβούλλου ἀπολυθέντος κατ᾽ Αὔγουστον μῆνα τῆς Ε΄ ἰνδικτιῶνος τοῦ ἔτους 1080[1], ἐν ᾧ λέγει σὺν ἄλλοις... «ἔνθεν ὑπ᾽ ἀμηχανίας καὶ τοῦ μὴ συμπεσοῦσιν ἔχειν ὅ,τι καὶ χρήσαιτο, τῶν ἱερῶν ἔγνω καὶ θείων ἅψασθαι κειμηλίων καὶ τούτοις τὸ τῆς χρείας ἐνδέον παραμυθείσασθαι. Τουτὶ μὲν τὸ ἔργον ἐν πολλαῖς τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν διεπράξατο καὶ πολλὰ τῶν ἀναθημάτων εἰς δημοσίας ἔστρεψε χρείας, οὐχ ὕβρει καὶ περιφρονήσει θεοῦ, οὐδ᾽ ὀλιγωρίᾳ τῶν εὐαγῶς αὐτῷ ἀνατεθέντων... ἀλλὰ καιροῦ περιστάσει...».

Ὁ Ἀλέξιος ἐν συνεχείᾳ, ἐπηρεασθεὶς προφανῶς ἐκ τῶν ἐπιτιμήσεων τοῦ Μητροπολίτου Χαλκηδόνος Λέοντος, ἀπαγορεύει ρητῶς τὴν εἰς τὸ μέλλον ἐπανάληψιν τῆς τοιαύτης πράξεως. Οὐχ᾽ ἧττον ὅμως τὸ πρᾶγμα, ὡς φαίνεται, ἐξηκολούθησε· κατ᾽ αὐτὴν δὲ τὴν ὑστάτην τοῦ Κράτους πνοὴν ἔχομεν τὸ παράδειγμα Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ὅστις, ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως τὰ σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὸν Φραντζῆν, γράφοντα[2]· «ἐπειδὴ καὶ χρημάτων ἐσπάνιζον τὰ βασίλεια διὰ τὸν μισθὸν τῶν στρατιωτῶν, προσέταξεν ὁ βασιλεὺς λαβεῖν τὰ τῶν ἐκκλησιῶν σκεύη ἅγια καὶ ἀφιερωμένα τῷ θεῷ, καὶ χρήματα ἐποίησεν. Καὶ μή τις ἐγκαλέσῃ ἡμᾶς ὡς *ἱεροσύλους*· ἕνεκεν τῆς τοῦ καιροῦ ἀνάγκης ἐγίνετο...»[2].

Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

---

[1] Βλ. Ζέπου, Νεαραὶ καὶ Χρυσόβουλλα, σσ. 302 - 304.

[2] (Ἐκδ. Βόννης, σ. 256, 7 - 10). Ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, τὴν λέξιν «*ἱερόσυλος*» μετεχειρίζοντο καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐν προκειμένῳ.

ΠΕΡΙ ΜΕΙΚΤΩΝ ΝΑΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΙΚΩΝ ΕΝ ΧΙΩ

Τὸ ζήτημα τῆς συνυπάρξεως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἐκκλησιῶν κοινῶν ἢ μεικτῶν, ἐν αἷς ἠσκοῦντο κανονικῶς καὶ ἐλευθέρως ὑπό τε τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν δυτικῶν τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῶν καθήκοντα, κοινῇ συναινέσει, ἐπί τε φραγκοκρατίας καὶ τουρκοκρατίας, ἔχον πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ κοινωνικῆς περισσότερον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς, δὲν ἐξητάσθη ἀκόμη ἐπαρκῶς. Νομίζω δὲ ὅτι, ὅταν ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, ἱστορικῆς, δηλαδή, κοινωνικῆς καὶ ἐθίμων, θὰ γνωρίσωμεν πολὺ καλύτερον τὰς μεταξὺ Ἀνατολικῶν καὶ Δυτικῶν ἐκκλησιαστικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις καὶ πῶς διεμορφώθησαν αὗται βαθμηδὸν ἀπ᾽ ἀρχῆς, μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὰ μέρη μας τῶν ἐκ Δύσεως, πολυαριθμοτάτων καὶ πάσης τάξεως καὶ πάσης προελεύσεως ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ὠνόμασαν ἀπ᾽ ἀρχῆς οἱ Ἕλληνες μὲ ἓν κοινὸν ὄνομα, Φράγκους.

Οὗτοι, ὡς γνωστόν, μὲ τὸν ἀρχικῶς εὐγενῆ σκοπὸν τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἁγίων Τόπων, κατέληξαν, ἀρχομένου τοῦ ιγ´ αἰῶνος, καὶ κατόπιν μακρῶν πρὸς τοὺς Βυζαντινούς Ἕλληνας ἀγώνων, εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἀνατολικοῦ μας κράτους καὶ τὴν κατάληψιν μεγάλου μέρους αὐτοῦ, διαρκέσασαν ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα ἔτη. Τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐπετάχυναν οἱ ἐπικοὶ ἀγῶνες τῶν βασιλέων τῆς Νικαίας ἐπιστεφθέντες ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Παλαιολόγου Μιχαήλ.

Μετὰ τῶν σταυροφόρων πάρα πολλοὶ Φράγκοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἀνατολήν, εἰς τοὺς τόπους μας, καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν Χίον, ἰδιαίτατα δ᾽ ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ τῇ σκγκαταθέσει του, θέλοντος νὰ ἱκανοποιήσῃ τοὺς συμμάχους αὐτοῦ καὶ ἀντιπάλους τῶν ἐχθρῶν του Βενετῶν.

Διὰ συνθήκης εἰδικῶς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα «τοῦ Νυμφαίου» παρεχωρήθησαν εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ ῥηθέντος βασιλέως ἀξιόλογοι προνομίαι ἐν τῇ νήσῳ πρός τε μόνιμον ἐγκατάστασιν καὶ ἐμπορίαν ἐν αὐτῇ τῇ ὠχυρωμένῃ πόλει τῆς νήσου. Ἔκτοτε ἤρχισεν ἡ δημιουργία τῆς σπουδαιοτάτης ταύτης ἐμπορικῆς γενοατικῆς βάσεως ἐν τῷ Αἰγαίῳ, μὴ ὑπολειπομένης τῆς ἐν Γαλατᾷ τοιαύτης διὰ τὸ εὔθετον τῆς νήσου καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐγγύτατα Ἀνατολικὴν ἤπειρον καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀνάπλουν καὶ κατάπλουν τῶν πλοίων, προσόντα, ἅτινα τὴν εἶχον καταστήσει ἕδραν ναυτικοῦ θέματος ἀπὸ μακροῦ.

Ὁ Μιχαὴλ ἐτοποθέτησε τοὺς Γενοάτας ἐκεῖ ὡς ἔχοντας σπουδαίαν ναυ-

τικὴν δύναμιν τόσον ἀναγκαίαν διὰ τὴν ἄμυναν τῶν ἀσιατικῶν νήσων καὶ παραλίων, κατὰ τοῦ ὀγκουμένου, καὶ φεῦ ἀναποτρέπτου, τουρκικοῦ κινδύνου. Οἱ μαστιζόμενοι διηνεκῶς ὑπὸ τῶν πειρατῶν νησιωτικοὶ κάτοικοι ἐδέχθησαν εὐχαρίστως τοὺς γενοάτας, οἱ ὁποῖοι ἐπροστάτευσαν διὰ τοῦ στόλου των τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τοῦ Αἰγαίου, ἀφ᾽ οὗ εἶχον καὶ οἱ ἴδιοι πᾶν συμφέρον νὰ τὸ προστατεύσουν. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ ἐδόθη ἡ νῆσος βραδύτερον εἰς τὸν Βενέδικτον Ζαχαρίαν, ἱκανώτατον γενοάτην ἡγεμόνα, τοῦτο δὲ φανερώνει τὴν ἐν Χίῳ ἤδη ὕπαρξιν γενοατικοῦ στοιχείου, ὅπως ἐκδηλοῦται σαφῶς πλέον κατὰ τὴν ὁριστικὴν κατάληψιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Γενοατῶν τῷ 1346. Βραδύτερον κατελήφθη καὶ ἡ ἐπὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Φώκαια—νέα καὶ παλαιά—ἔνθα εἶχον μεγάλα συμφέροντα οἱ ἡγεμόνες τῆς Χίου, διὰ τὴν ἐκεῖ στυπτηρίαν.

Διὰ τῆς συνθήκης λοιπὸν τοῦ Νυμφαίου ἐδόθησαν εἰς τοὺς Γενοάτας ἐμπόρους καὶ ἀνάκτορον ἐν τῷ κάστρῳ καὶ μία ἐκκλησία καὶ οἰκίαι, ὁλόκληρος δηλαδὴ συνοικία, ἔνθα καὶ ἐγκατεστάθησαν κατὰ πρῶτον. Ἦσαν δὲ ἀρκεταὶ ἐκκλησίαι ἐν τῷ κάστρῳ, διότι, ἐκτὸς τῆς δοθείσης εἰς τοὺς Γενοάτας ἀποίκους τότε, ἀναφέρονται καὶ ἄλλαι τρεῖς ἀκόμη ὡς ἀνήκουσαι τῇ Νέᾳ Μονῇ, ὡς βλέπομεν ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου πάλιν, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει καὶ προσεπικυροῖ ἅπαντα τἀνήκοντα τῇ Ἱερᾷ Μονῇ ἀκίνητα.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ ιγ´ αἰῶνος καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ιδ´, ἠναγκάσθη ὁ βασιλεὺς ν᾽ ἀναθέσῃ τὴν διοίκησιν τῆς νήσου εἰς τὸν Βενέδικτον Ζαχαρίαν δὲ Κάστρο, ὡς εἴπομεν, ἐκ τῶν εὐγενεστάτων Γενοατῶν, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχε δώσει σύζυγον τὴν ἀδελφήν του, ἔκτοτε δέ, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ιδ´ αἰῶνος, ἄρχεται καὶ ἡ λατινοκρατία τῆς νήσου οὐσιαστικῶς. Ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἦτο καθαρῶς ἑλληνικός, εἶχον δὲ καταφύγει εἰς αὐτὴν καὶ ἀθρόοι κάτοικοι ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰδικῶς ἐκ τῶν δύο ἔναντι θεμάτων Θρακησίων καὶ Μυλάσων καὶ Μελανουδίου, ἀκριβῶς διὰ τὴν ἀσφάλειαν, ἣν παρεῖχε καὶ ἡ παρουσία τῶν Γενοατῶν, ὅπως συνέβη καὶ εἰς τὰς Δωδεκανήσους, ἔνθα ἦρχον οἱ ἰσχυροὶ Ἰωαννῖται. Ἡ Χίος, ὁ πληθυσμὸς τῆς ὁποίας εἶχεν ὑποστῇ μεγάλας καταστροφὰς κυρίως ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν, μὲ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν ἐμπόρων Γενοατῶν καὶ τῆς ναυτικῆς τούτων δυνάμεως, παρουσίασε ἄριστον τόπον καταφυγῆς καὶ σωτηρίας μεγάλου ἀριθμοῦ μικρασιατῶν Ἑλλήνων. Ἡ τοιαύτη ἐκ Μικρασίας φυγὴ καὶ εἰς Χίον καταφυγὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὅστις ἔφευγε τοὺς ὁλονὲν προελαύνοντας Τούρκους, δὲν ἐγένετο ἐν σπουδῇ οὔτε μόνον πρὸς τὴν Χίον, ἀλλὰ πρὸς ὅλας τὰς ἐγγὺς νήσους ἀπὸ Λέσβου μέχρι Ῥόδου, κατ᾽ ἀνάγκην ἐπιβαλλομένην ἐκ τοῦ κινδύνου. Οἱ ἐλθόντες εἰς τὴν νῆσον καὶ καταλαβόντες γαίας καὶ κτίσαντες ὀχυρὰς κατοικίας, ἐφωδιάσθησαν διὰ χρυσοβούλλων καὶ βασλικῶν προσταγμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνεγνώρισαν ἀσυζητητεὶ καὶ οἱ Γενοᾶται βραδύτερον καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐτήρησαν, δυνάμει τῶν συνθηκῶν. Εἶναι δὲ κατάφωρος καὶ

αὐταπόδεικτος ἡ ἐκεῖ ἐγκατάστασις μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἄλλοτ' ἐγκατεστημένων εὐγενῶν, καὶ ἐκ βασιλικῶν ἀκόμη γενῶν πλείστων, ἐκ τῶν ἀφθόνων πύργων, καστρακίων, γαιῶν, βουνῶν κτλ. τὰ ὁποῖα διέσωσαν τὰ ἱστορικά των ὀνόματα. Εἰς ὀλίγους ἑλληνικοὺς τόπους διεσώθη τόση πληθὺς μεγάλων ἱστορικῶν ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα, ὡς καὶ τὰ ὀνόματα διαφόρων κτημάτων, βοῶσιν ὅτι οἱ κύριοι κάτοχοι αὐτῶν διετηρήθησαν καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ὅτι οἱ γενοᾶται δὲν κατέλαβον καὶ ταῦτα, ἀλλὰ συνέζησαν μὲ τοὺς Ἕλληνας εἰρηνικῶς, ἐκτὸς βεβαίως ὡρισμένων γεγονότων, ἅτινα συνέβησαν ἐν τῇ νήσῳ. Δύναμαι νὰ εἴπω μετὰ πεποιθήσεως ἀκραδάντου ὅτι τὰ 80 % τῶν εὐγενικῶν ὀνομάτων καὶ βασιλικῶν ἀκόμη γενῶν, ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Λέμβου, παρὰ τὴν Σμύρνην, εὑρίσκομεν ἐν Χίῳ, εἴτε εἰς τοπωνυμίας πολυαρίθμους εἴτε εἰς κώδικας μονῶν, εἴτε εἰς ὡραιοτάτων κτισμάτων ἐρείπια, τέλος δὲ εἰς ὀνόματα ναῶν κτιτορικῶν καὶ εἰς τὰς σελίδας ἀκόμη τοῦ πολυτίμου διὰ τὴν Χιακὴν ἱστορίαν ληξιαρχικοῦ κώδικος τῆς ἐπισκοπῆς τῶν καθολικῶν Χίου. Ταύτην τὴν πληθώραν βυζαντινῶν εὐγενῶν εὗρον οἱ Γενοᾶται, ἐλθόντες καὶ καταλαβόντες τὴν νῆσον, μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν τῶν ἐντοπίων, τῷ 1346.

Εἶναι πολλῆς προσοχῆς ἄξιον ὅτι, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μιχ. Παλαιολόγου, ὅτε, δυνάμει τῆς συνθήκης τοῦ Νυμφαίου, ἀνεμείχθησαν εἰς τὴν τότε κοινωνίαν καὶ οἱ Γενοᾶται καὶ ὅτε βραδύτερον ἦλθεν ὡς ἡγεμὼν τῆς νήσου ὁ Βενέδικτος Ζαχαρίας μετὰ τῆς Παλαιολογίνας συζύγου του, εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἡ προσέγγισις τῶν δύο κοινωνιῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἡ βυζαντινὴ ἦτο ὑπερτέρα εἴς τε ἐπιρροὴν καὶ θέσιν. Ὅτι δὲ οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐννοοῦμεν καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ συγγενὴς τῶν Παλαιολόγων Καλόθετος, ὡς ἐκπρόσωπος ὅλης τῆς Βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας τῆς Χίου, μετέβη παρὰ τῷ βασιλεῖ Ἀνδρονίκῳ κομιστὴς προτάσεως τῶν προκρίτων καὶ εὐγενῶν περὶ ἀνατροπῆς τοῦ Γενοάτου ἡγεμόνος Μαρτίνου. Οὕτω δὲ καὶ ἐγένετο ἡγηθέντος αὐτοῦ τούτου τοῦ βασιλέως τῶν ἐκστρατευτικῶν δυνάμεων, ναυτικῶν τε καὶ χερσαίων.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τοῦ ἡγεμόνος Μαρτίνου Ζαχαρίου ἐγκατεστάθη μεικτὴ διοικητικὴ τῆς νήσου ἐπιτροπή, τὴν ὁποίαν εὑρίσκομεν προϊσταμένην τῆς νήσου ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως. Ὅτι ἦτο μικτὴ ἐξ Ἑλλήνων καὶ Γενοατῶν φαίνεται σαφῶς ἐκ τῆς συνθέσεώς της. Ὁ διοικῶν τὴν νῆσον ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως ἦτο ὁ Ἰωάννης Ζυβός, γενοάτης ἐξελληνισθεὶς καὶ ἐξ εὐγενεστάτου οἴκου τῶν Cibò, Ἕλληνες ὅμως ἦσαν οἱ δύο δεπουτᾶτοι Κώστας καὶ Σεβαστὸς Κορέσαι, ἀνεψιοὶ τοῦ Ζυβοῦ ὡς καὶ ὁ σύνδικος Δαμαλᾶς καὶ ὁ Ἀγέλαστος, ἐνῷ ὁ πρωτογερακάρις Ἀργέντης ἦτο καὶ αὐτὸς ἐξ οἴκου μεικτοῦ. Οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν ἦτο πλέον γενοάτης μόνον, ἀλλὰ γενοατοχῖος, αὐτὸς εἶναι ὁ ὀρθὸς χαρακτηρισμός, ἀνήκων δῆλα δὴ εἰς τὴν μεικτὴν πλέον κοινωνίαν τῆς Χίου, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἀπὸ ἑνὸς αἰῶνος, βαθμηδόν, ἀμοιβαίᾳ θελήσει τῶν δύο στοιχείων. Οἱ Γενοᾶται εἶχον ἤδη

τόσον ἀναμιχθῆ μὲ τοὺς ἐν Χίῳ Βυζαντινούς, ὥστε ἀπετέλεσαν μετ' αὐτῶν τὴν ὀνομαστὴν γενοατοχιακὴν κοινωνίαν, ἥτις ἀπέβη ἀξιόλογος καὶ διὰ τοὺς μεγάλους καὶ ἰσχυροὺς δεσμοὺς τῶν ἡγεμόνων Ἰουστινιανῶν καὶ Βυζαντινῶν τῆς νήσου. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἡγουμένην τοὐλάχιστον τάξιν, ἔχομεν πάντα λόγον νὰ πιστεύωμεν, ὅτι αὕτη εἶχεν ὄντως μεικτὴν γενοατοχιακὴν μορφήν. Οἱ πίνακες οἱ γενεαλογικοὶ τοῦ Χὸπφ μαρτυροῦσιν ὅτι πολλοὶ τῶν Ἰουστινιανῶν ἐνυμφεύθησαν εὐγενεῖς βυζαντινὰς ἐκ τῶν οἴκων Καναβούτση, Βλάχων, Φωκᾶ, Κορέση καὶ ἄλλων, νεώτεραι δ' ἔρευναι γενόμεναι ἐν Γενούῃ θέλουσιν ἀπο δείξει ὅτι καὶ ἄνδρες ἐκ τῶν Βυζαντινῶν εἶχον νυμφευθῆ ἐν Χίῳ εὐγενεστάτας γυναῖκας γενοατικῶν οἴκων.

Ἡ ἕνωσις αὕτη τῶν δύο στοιχείων εἰς μίαν ἐκλεκτὴν μεικτὴν κοινωνίαν ἐστηρίχθη κυριώτατα εἰς τὸ ὅτι οἱ Γενοᾶται διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1346 ἀνεγνώρισαν ἅπαντας τοὺς εὐγενεῖς Βυζαντινοὺς τῆς Χίου, ὡς εὐγενεῖς δι' εἰδικῶν ἄρθρων τῆς συνθήκης παραδόσεως, ἅτινα περιέχονται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Καρόλου Παγκάνο [1].

Οὐ μόνον δὲ τοὺς εὐγενεῖς Βυζαντινοὺς τῆς Χίου ἀνεγνώρισαν οἱ Γενοᾶται, ἀλλὰ καὶ ὅλας τὰς προνομίας, ἃς εἶχον ἀπονείμει εἰς αὐτοὺς ἑκάστοτε οἱ βασιλεῖς διὰ Χρυσοβούλλων. Εἰς τοὺς ἐν τῇ συνθήκῃ «χρυσοβουλλάτους» καλουμένους, τοὺς ἐφωδιασμένους «μὲ βασιλικὰ προστάγματα», ἀνεγνώρισαν πᾶσαν ἰσχύουσαν ἀτέλειαν· ἐδέχθησαν ἵνα διατηρήσωσιν οὗτοι τὰ καστράκια, τοὺς γους των καὶ τὰς μονὰς ἀκόμη τὰς οἰκογενειακάς, ἃς εἶχον τινὲς ἐξ αὐτῶν. Ταῦτα πάντα λέγομεν διότι, ἔκτοτε πρέπει νὰ διακρίνωμεν καλῶς ἐν Χίῳ μίαν μεικτὴν γενοατοχιακὴν κοινωνίαν, ἡ ὁποία, ἔν τινι μέτρῳ, κατήργησε καὶ φραγμοὺς τοῦ δόγματος, καὶ ὅτι τοιαύτη διετηρήθη πως καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων, τοὐλάχιστον ἐπί τινα χρόνον. Ὅταν γράφεται εἰς αὐτὴν τὴν συνθήκην τῆς παραδόσεως τῆς νήσου τῷ 1346 ὅτι ὁ γενναῖος γενεατοχῖος Ζυβὸς Ἰωάννης, «θὰ διατηρήσῃ τὰ κτήματά του ὅλα καὶ τὸν πύργον του τῆς Σικελιᾶς καὶ τὸ μονύδριον τῆς Παναγίας Σικελιᾶς», ὅπερ ἦτο κτῆμά του καὶ ὅπερ σῴζεται ἀκόμη ὡς καὶ ὁ αὐτόθι εἷς τῶν ὡραιοτέρων Βυζαντινῶν ναῶν τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὁ Ἰωάννης Ζυβὸς ἐποιεῖτο χρῆσιν βυζαντινῆς ἐκκλησίας, ὅπως θὰ ἔκαμνε χρῆσιν καὶ δυτικῆς τοιαύτης. Ἐὰν ἐξετάσωμεν δὲ καὶ τὰ ἰδιωτικὰ κτήματα καὶ τοὺς ναούς, οὓς εἶχον καὶ οἱ ἄλλοι δεπουτᾶτοι τῆς νήσου, θὰ ἴδωμεν ὅτι οἱ Δαμαλᾶδες, καίπερ τελείως Ἕλληνες, εἶχον τὴν Παναγίαν Κορονάταν εἰς τὸν Δαφνῶνα διότι ἔτυχε νὰ εὑρίσκεται, φραγκικὴ αὕτη, εἰς τὸ κτῆμά των, οἱ ἰταλικῆς καταγωγῆς Ἀργένται εἶχον τὸν Ἅγιον Ἰωάννην παρὰ τὸν Καταρράκτην, τοῦ ὁποίου τὰς ὀνομαστὰς ὄντως βυζαντινὰς

[1] Convenzionidi Scio v. 261 κἑξ. τοῦ βιβλίου Del Dominio e delle imprese dei Genovesi.

τοιχογραφίας ἐπρόφθασα καὶ ἐφωτογράφησα πρὶν τὰς ἐπιχρίσωσι δι' ἀσβέστου οἱ γείτονες. Τὸν ναὸν τοῦτον εἶχον οἱ Ἀργένται κοινὸν μετὰ τῶν Della Rocca, τῆς χειρὸς τῶν ὁποίων εὗρον λατινικὰ ἀκιδογραφήματα ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ νάρθηκος περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἁλώσεως, ἀλλὰ καὶ ἑλλήνων μοναχῶν ἀκιδογραφήματα ἐκκλησιαστικὰ σύγχρονα πρὸς τἀνωτέρω λατινικὰ καὶ παλαιότερα καὶ νεώτερα, ὥστε νὰ δύναταί τις δικαίως νὰ πιστεύσῃ, ὅτι οἱ ἐκκλησιαζόμενοι ἦσαν καὶ ἕλληνες καὶ γενοᾶται. Τῶν Κορέσηδων ὁ πύργος καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἦσαν εἰς τὸ Λιθὶ πλησίον, ὅπως τὰ ἐρείπια δηλοῦσιν, ὁ ναὸς μάλιστα ἦτο ἡμετέρας ἀρχιτεκτονικῆς. Οὕτω πρέπει νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸ ἀπώτατον ἐκεῖνο παρελθὸν πραγματικῶς τὴν ἀρχὴν κοινωνίας, ἡ ὁποία ἐσέβετο ἀμοιβαίως τὸ ἑτερόδοξον καὶ γενικῶς τὰ ἔθιμα ἑκατέρων, διότι εἶχον οὕτω διαβιώσει εἰς τὸ παρελθόν.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀναφέρω καὶ ἓν χωρίον τοῦ διατάγματος διοικήσεως τῆς νήσου, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκεν ὁ σουλτᾶνος Σελὶμ Β' ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατόπιν παρακλήσεως τῶν κατοίκων «Ρωμαίων καὶ Λατίνων» τοὺς ὁποίους ἀποκαλεῖ «ἄνδρας ἐμπείρους καὶ πρακτικοὺς» καὶ χαρακτηρίζει ὡς «ἐντοπίους γενοατοχίους». Εἰς τὸν πολύτιμον κώδικα τῆς λατινικῆς Ἐπισκοπῆς, ὡς ἀνέφερα, μετὰ πραγματικῆς συγκινήσεως ἀναγινώσκει τις τὰ βαπτιστικά: Ἡ Λασκαροῦ τοῦ Ἰουστινιάνη, ἡ Κομνηνὴ τοῦ Ἰουστιάνη, ἡ Ἀσάνα Λόγγενα, ἡ Δούκαινα τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα ἡ Βελισσῶ τοῦ... ἡ Δομεστίνη τοῦ... κλπ. Αὐτὰ ὅλα εἶναι τεκμήρια τῆς ἀφομοιώσεως τῶν δύο στοιχείων. Εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα συναντῶμεν καί τινας τελέσεις γάμων καὶ βαπτίσεων ἐν τῷ ὀνομαστῷ βυζαντιακῷ ναῷ τῆς Παναγίας τῆς Κρήνας[1], ἥτις σῴζεται μέχρι σήμερον ὑπὸ τὸν ἀρχικόν της τύπον καὶ ἥτις εἶχε περιέλθει ἐκ κηδεστίας εἰς τὸν οἶκον τῶν Ἰουστινιάνη Ρεκανέλλη.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν μικτὴν ταύτην κοινωνίαν τῆς Χίου γάμοι μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν ἦσαν συνηθέστατοι, ἀκόμη καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ιζ' αἰῶνος. Διὰ τῶν γάμων ἐγίνετο καὶ ἡ μεταβίβασις κτήματος ἢ κτημάτων καὶ κτιτορικῶν ναῶν συχνά, οὕτως ὥστε, σὺν τῷ χρόνῳ, πολλοὶ ἦσαν οἱ μέτοχοι ἑνὸς ναοῦ καὶ οἱ ἐκκλησιαζόμενοι ἐν αὐτῷ, μετὰ τῶν ὑπηρετῶν των, χωρικῶν ἐργατῶν καὶ ἄλλων, οἵτινες ὅλοι ἦσαν βεβαίως ὀρθόδοξοι. Ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου, φθάνων τὰς 100.000, μόλις εἶχε ποτὲ 3-5.000 καθολικοὺς ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐπὶ τῆς ἰδικῆς μου δ' ἐκεῖ παραμονῆς, μόλις 200 καὶ σήμερον περὶ τοὺς 25 ἀνθρώπους. Τόσος εἶναι ὁ μαρασμὸς τῆς ποτὲ σπουδαιοτάτης καὶ ὀνομαστῆς γενοατικῆς παροικίας.

---

[1] Τὄνομα τῆς Κρήνας=Κρήνης ἦτο ὄνομα παλαιοῦ τῆς νήσου τόπου διασωθέντος εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Βασιλέως Ἀττάλου, περιέχουσαν τὄνομα τόπου Κρήνα ἐπὶ τῆς Χίου.

Νομίζω ὅτι κατεδείχθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ βάσις, τῆς μεικτῆς λεγομένης κοινωνίας, ὅπως συνέβη καὶ εἰς τοὺς πλείστους τῶν φραγκοκρατηθέντων ἑλληνικῶν τόπων, ὄχι ὅμως ὑπὸ τὴν σαφῆ μορφήν, ἣν ἔλαβεν ἐν Χίῳ, ἕνεκα τῶν Γενοατῶν, οἵτινες διέφερον ἐν πολλοῖς τῶν Βενετῶν. Νομίζω δὲ ὅτι καὶ ὁ ὄγκος τῆς βυζαντιακῆς ἀριστοκρατίας ἐπεβλήθη ἐν προκειμένῳ ἐν Χίῳ, ἀλλ' ἐξ ἴσου καὶ ἡ ἀνεξιθρησκεία τῶν Γενοατῶν, τοὺς ὁποίους καὶ κατ' ἐπανάληψιν εἶχε μεμφθῆ ἡ Ἁγία Ἕδρα διὰ τὴν ἀδιαφορίαν των ὑπὲρ τοῦ λατίνου ἐπισκόπου Χίου, τὸν ὁποῖον ἠμέλουν νὰ ἐνισχύσωσιν. Μὲ αὐτὸ δὲν θέλω νὰ εἴπω ὅτι οἱ Γενοᾶται ἐνδιεφέροντο διὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων, ἡ ὁποία καθ' ὅλην τὴν γενοατοκρατίαν, κυρίως ἀπὸ τοῦ 1385 μέχρι τέλους, δὲν εἶχε ὀρθόδοξον μητροπολίτην, τελοῦσα ὑπὸ ἕνα ἐκπρόσωπον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ὅστις ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ Δικαίου, ἤτοι τοῦ Δικαίῳ τοῦ πατριάρχου διέποντος τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς Χίου. Ὁ λόγος τῆς τοιαύτης ἀποπομπῆς τοῦ μητροπολίτου Χίου ἦτο ἡ μεγάλη ἐκείνη συνομωσία τῶν εὐγενῶν βυζαντινῶν τῆς νήσου κατὰ τῶν γενοατῶν, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν τότε μητροπολίτην Ἰσίδωρον, ἡ ὁποία εἶχεν ὁρισθῆ διὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα καὶ ἥτις ἐγνώσθη τὴν τελευταίαν στιγμὴν εἰς τοὺς δυνάστας τῆς Χίου, οἱ ὁποῖοι τὸν μὲν μητροπολίτην ἐξεδίωξαν, οὐδέποτε ἀντικαταστήσαντες αὐτόν, πολλοὺς δὲ προκρίτους ἐτιμώρησαν δι' ἐξορίας, τινὰς δὲ αὐτῶν καὶ εἰς θάνατον κατεδίκασαν δημεύσαντες πάμπλειστα αὐτῶν κτήματα, τὰ ὁποῖα, χαρακτηρισθέντα ὡς «*ξελείμματα*», κατελήφθησαν ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων.

Μέχρι τοῦ ἔτους 1566, ὁπότε περιῆλθεν ἡ Χίος εἰς τοὺς Τούρκους, ταύτην τὴν μορφὴν διετήρησεν ἡ χιακὴ κοινωνία, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ἐν μέρει, διότι ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ ἕνωσις διετηρήθησαν μ' ὅλην τὴν ἀρξαμένην ἔκτοτε προπαγάνδαν, ὄχι ὑπὸ τῶν ἐν Χίῳ ἐγκατεστημένων καὶ ἰδίας ἐγκαταστάσεις ἐκ τῶν προτέρων καὶ ναοὺς ἐχόντων μοναχικῶν ταγμάτων Αὐγουστίνων, Σοκολάνων, Δομινικανῶν, Καπουκίνων καὶ ἄλλων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν λήγοντος τοῦ ιϛ' αἰῶνος ἐγκατασταθέντων καὶ ἐκεῖ Ἰησουϊτῶν. Ὅμως δὲν ἴσχυσαν ἐντελῶς καὶ αὐτοί, μὲ ὅλην τὴν δρᾶσίν των, νὰ διαταράξωσι τὴν ἡνωμένην γενοατοχιακὴν κοινωνίαν. Εἰς τὴν ἀδελφότητά των μετεῖχον καὶ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων, εἰς δὲ τὰ σχολεῖά των ἐσπούδασαν ἱκανοὶ τῶν μετέπειτα λογίων. Ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐδημιουργήθησαν καὶ ἄλλαι ἐκδηλώσεις, ὥστ' ἐδέησε νὰ ὀργανωθῇ κόμμα ἀντιδράσεως κατ' αὐτῶν, τοῦ ὁποίου ἡγήθησαν οἱ μεγάλοι τῆς Χίου, Κορέσιοι, Μινδόνιοι, Δομέστικοι μὲ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτὸν τὸν Μητροπολίτην, ἐδέησε δὲ μάλιστα κάποτε νὰ ἔλθῃ εἰς Χίον καὶ νὰ ὁμιλήσῃ κατ' αὐτῶν καὶ ὁ μέγας Κύριλλος Λούκαρις. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους συνήντησα εἰς τὸν Λατ. κώδικα τὸ ὄνομα ἑνὸς Κορέση Ἐμμανουὴλ εἰς τὸν ὁποῖον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀπέδωκαν τὸ παρώνυμον «Διαμάρτυρος», τὸ ὁποῖον φαίνεται οἱ Ἰησουῗται ἀπέδιδον εἰς τοὺς φί-

λους τοῦ Λούκαρη. Ἔφερον δὲ τὸν Κύριλλον Λούκαριν τότε εἰς μίαν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας κειμένης ἀκριβῶς ἔναντι τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῶν καθολικῶν, ὁπόθεν ὡμίλησεν καυτηριάσας τοὺς Ἰησουΐτας, καὶ εἰς ἣν ἐκκλησίαν ἐδόθη ἔκτοτε τὄνομα Παναγία ἡ Λουκαριώτισσα. Πλήν, μ᾿ ὅλα ταῦτα, ἡ κοινωνία ἔμεινεν ἡνωμένη γενικῶς· μολονότι οἱ συγγενεῖς ἀνῆκον εἰς ἀντίθετα δόγματα, συχνότατα ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, οὐσιαστικῶς ἀνεξιθρησκεία καὶ ἀλληλοσεβασμὸς ἐβασίλευον καὶ ἰδίᾳ ὁπόταν οἱ ἡγούμενοι τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἦσαν φωτισμένοι καὶ ἀληθεῖς χριστιανοί, ὅπως π.χ. συνέβη μὲ τὸν ὀνομαστὸν καθολικὸν ἐπίσκοπον Μᾶρκον Μασσόνε Ἰουστινιάνην, κυβερνήσαντα τὴν λατινικὴν κοινότητα καθ᾿ ὅλον σχεδὸν τὸ α´ ἥμισυ τοῦ ιζ αἰῶνος, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει καὶ ὁ Λέων Ἀλλάτιος, ὅτι εἶδεν ὁ ἴδιος νὰ συλλειτουργῇ μετὰ τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου ἐν τῷ ναῷ τῆς Ν. Μονῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐγίνετο, φαίνεται, καὶ καθ᾿ ὅλον τὸν ιζ´ αἰῶνα εἰς τοὺς ναοὺς τῆς νήσου ἀκωλύτως καὶ κατ᾿ ἔθος, ὅπως μαρτυρεῖται ἐν τῷ λατινικῷ κώδικι ἀπὸ τὰς ληξιαρχικὰς πράξεις.

Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἔλθωμεν εἰς τὸ κυρίως θέμα μας τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἦτο εὐχερῶς καταληπτόν, ἐὰν δὲν ἐδίδετο μία πιστὴ εἰκὼν τῆς μικτῆς κοινωνίας τοῦ τόπου, ἥτις διετηρήθη περίπου ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ ιζ´ αἰῶνος, ὁπότε πλέον ἡ ἔκδηλος ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἡ μεγάλη ἐπιρροὴ τῶν ἡγεμονευσάντων εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας ἐκ χίων γενῶν, ἰδίᾳ δὲ ἡ προσωπικότης τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, οἱ πολλοὶ λόγιοι τοῦ τόπου, οἱ κληρικοί, οἱ πρὸς τοὺς Ἕλληνας καλὴ συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων, καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἡ ἀποχώρησις τῶν Βενετῶν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν τόπων καὶ ἡ ταύτην ἀκολουθήσασα ἐπίγνωσις τῆς ἑλληνικότητος τοῦ ἔθνους διά τε τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐνισχυθείσης ἐκκλησίας ἀπέδωσαν εἰς αὐτό, ἔστω καὶ δοῦλον ἀκόμη, τὴν ἑλληνικήν του συναίσθησιν.

Ἐρχόμεθα τέλος εἰς τοὺς κοινοὺς ναοὺς τῶν γενεατοχίων ἐν οἷς, κατὰ παράδοσιν καὶ ἕξιν, ἐτέλουν τὰ θρησκευτικά των καθήκοντα. Ἔχομεν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τριῶν τάξεων ναῶν, οἵτινες ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς κοινοὶ ὑπὸ τῆς μεικτῆς ἐκείνης κοινωνίας α´) πρῶτοι ἦσαν οἱ παλαιοὶ βυζαντιακοὶ ναοί, τοὺς ὁποίους εὗρον καὶ ἐχρησιμοποίησαν καὶ οἱ πρῶτοι ἐλθόντες Γενοᾶται ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Ἑλλήνων, β´) οἱ ὄντως ὡς κοινοὶ ναοὶ χρησιμεύσαντες πάμπολλοι ἰδιωτικοὶ ἢ κτιτορικοὶ ναοί, ἄλλοι μεγάλοι καὶ ἀξιόλογοι, ἄλλοι μικροὶ ἢ παρεκκλήσια, τῶν ὁποίων πολλοὶ διατηροῦνται ἀκόμη μὲ τὸ δίκλιτον σχῆμά των, ὡς ἐκτίσθησαν ἐξυπηρετικοὶ τῶν μελῶν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συνήθως γένους, ἐκ τῶν μελῶν τοῦ ὁποίου ἄλλα ἠκολούθουν τὸ ἀνατολικὸν καὶ ἄλλα τὸ δυτικὸν δόγμα ἀναλόγως τῆς καταγωγῆς των, ἐν ἀγαθῇ συμπνοίᾳ. Τῶν τοιούτων ναῶν ἔχομεν ἀκόμη ἱκανούς, γ´) δὲ οἱ ναοὶ τῶν

ὀρθοδόξων, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιοῦντο ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως ὑπὸ τῶν δυτικῶν κυρίως διὰ γάμους, ἀλλὰ καὶ βαπτίσεις οὐ μόνον ὁπόταν ὁ γάμος ἦτο μεικτός, ἀλλὰ καὶ ὁπόταν οἱ νυμφίοι ἦσαν καθολικοὶ ἀμφότεροι. Ἐκφράζω δὲ τὴν γνώμην ὅτι εἰς τὴν τάξιν ταύτην δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν ὅλοι σχεδὸν οἱ ναοὶ τῆς πόλεως Χίου καὶ τῶν περὶ τὴν πόλιν προαστίων.

Ἡ πρώτη τάξις εἶναι ἡ τῶν καθαρῶς βυζαντινῶν-παλαιῶν ναῶν ἐκ τῶν ὁποίων πλεῖστοι εὑρίσκοντο εἰς νεαμονικὰ μετόχια, ἀφιερώματα εὐλαβῶν βυζαντινῶν οἴκων, ἄλλοι περίλαμπροι ἔν τε τῇ τειχισμένῃ πόλει καὶ τῇ ἀτειχίστῳ ἔνιοι τῶν ὁποίων ἀνῆκον, ὡς φαίνεται, εἰς ὀνομαστοὺς βυζαντινοὺς οἴκους. Τῆς Νέας Μονῆς ἦσαν ἡ ὀνομαστὴ ἐκκλησία Ἅγιος Γεώργιος ὁ Συκούσης καὶ ἱκανοὶ τῶν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει λαμπρῶν ναῶν, σωζόμενοι μέχρι τοῦ 1822 ἢ ἄλλοι καὶ μέχρι τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1881 ἀκόμη, ὅπως ὁ Ἅγιος Εὐστράτιος ἀφιέρωμα τῶν Χρυσολωράδων, ἡ Ἐλεοῦσα, ἡ Ἁγία Μαρίνα τοῦ Βεστάρχη καὶ ἐν τῷ φρουρίῳ τρεῖς ἐκκλησίαι, ὧν μία μετετράπη εἰς τζαμὶ τῷ 1566, ὡς λέγει καὶ ἡ ἐπιγραφή της.

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐντὸς τοῦ κάστρου, ὅστις ἦτο βυζαντινός, εὗρον εἰς τὸν ληξιαρχικὸν εἰρημένον κώδικα τῶν καθολικῶν βάπτισιν τελεσθεῖσαν τῷ 1605. Οὗτος ἀναφέρεται ἐν τῷ Χρυσοβούλλῳ τῷ Μιχ. Παλαιολόγῳ ὡς νεαμονικὸς τότε.

Δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω ἐὰν ἡ Κρήνα ἢ ἄλλος τις τῶν σῳζομένων βυζαντινῶν ναῶν ἀνῆκον εἰς τὴν Νέαν Μονήν, διότι οὔτε ταύτης μνημονεύει τὸ Χρυσόβουλλον τοῦ Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς Μονῆς οὔτε τοῦ τῆς Παναγίας Σικελιᾶς καὶ πιστεύω ὅτι αὗται αἱ ἐκκλησίαι ἦσαν ἰδιωτικαὶ ἡ μὲν τοῦ Ζυβοῦ, ὡς εἴδομεν, ἡ δὲ ἀγνώστου τίνος μεγάλου μεσαιωνικοῦ οἴκου, περιῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τῶν Ρεκανέλλη Ἰουστινιάνη. Πάντως εἰς ὅλους τοὺς ναοὺς αὐτοὺς τῆς Νέας Μονῆς ἔν τε τῇ πόλει καὶ τῇ ὑπαίθρῳ, ἐτελοῦντο ἱεροπραξίαι καὶ ὀρθοδόξων καὶ λατίνων ἀκωλύτως καὶ ἐλευθέρως, ὡς μαρτυρεῖ ὁ ληξιαρχικὸς λατινικὸς κῶδιξ. Τῷ 1636, φερ᾿ εἰπεῖν, ἀναφέρεται γάμος τελεσθεὶς εἰς τὸν ναὸν τῆς Κρήνας τοῦ Δομινίκου Σοφφιέτι καὶ τῆς Πλουμῆς, κόρης τοῦ Ἀντωνίου Ἰουστινιάνι Ρεκανέλλη, ἀμφοτέρων δυτικῶν. Προσθέτω δ᾿ ἐνταῦθα ὅτι ἅπαντες ἀνεξαιρέτως οἱ ἀξιόλογοι βυζαντινοὶ ναοί, εἴτε μεγάλοι εἴτε μέτριοι, ἀποκαλοῦνται ἐν τῷ λατινικῷ κώδικι templa ἢ ἐκκλησίαι (ecclesiæ), ἐξ οὗ ἐννοεῖ τις εἰκότως ὅτι πρόκειται περὶ τῶν βυζαντινῶν ναῶν τῶν ἐν χρήσει καὶ τότε. Τὄνομα τοῦτο δίδεται εἰς τοὺς ἑξῆς ναοὺς τῆς πόλεως Χίου: εἰς τὸν Ταξιάρχην τῶν Καμπάνα, εἰς τὸν Ἅγιον Εὐστράτιον τῶν Χρυσολωράδων, εἰς τὸν Ἅγιον Βασίλειον Πετροκοκκίνων, εἰς τὸν Σωτῆρα Χριστὸν τῆς Παροικιᾶς ὅπως καὶ εἰς τὸν τοῦ Παλιοκάστρου, εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Βασιλικάρην, Ἁγίους Ἀποστόλους, Ἁγίους Ἀναργύρους, ὡς καί τινας ἰδιωτικούς. Πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι καὶ πλεῖστοι τῶν ἰδιωτῶν διετήρουν ἀκόμη τοὺς παλαιοὺς ναούς των,

ἀλλὰ δὲν γνωρίζω ἐὰν οὗτοι ὄντως εἶχον δύο κλίτη ὅπως εἶχον ἄλλοι ναοί, δὲν πιστεύω ὅμως νὰ ἔγινε τοῦτο διὰ τοὺς παλαιοὺς ναούς, ἀλλὰ μόνον εἰς τοὺς εἰδικῶς ὡς κοινοὺς οἰκοδομηθέντας, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὴν β΄ τάξιν τῶν μεικτῶν ναῶν, εἰς ἣν ἐρχόμεθα.

Κοινοὶ ναοὶ ὑπῆρχον ἐπίτηδες κτισμένοι καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως, ἀλλ᾽ ἰδίως εἰς τὰ ἄλλοτε ὡραιότατα κτήματα τῶν Γενεατοχίων. Οὗτοι εἶναι δίκλιτοι μὲ τὸ δεξιὸν κλίτος πάντοτε ἀνῆκον εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς καὶ τὸ ἀριστερὸν ἄλλοτε εἰς τοὺς δυτικούς. Αἱ ἐκκλησίαι αὐταὶ ᾠκοδομοῦντο ἀκριβῶς διὰ νὰ ἐξυπηρετήσωσιν οὐ μόνον τοὺς ἰδιοκτήτας, ὧν ἄλλοι ἦσαν τοῦ ἑνὸς καὶ ἄλλοι τοῦ ἄλλου δόγματος, ἀλλὰ καὶ τοὺς περιοίκους ἀγρότας καὶ ὑπηρέτας τῆς οἰκογενείας, διότι καὶ ἐκ τῶν ἀγροτῶν καὶ ὑπηρετῶν ἦσαν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας πολλοὶ κυκλαδῖται καθολικοὶ Τήνιοι, Συριανοί, Νάξιοι, ὅπως σαφῶς φαίνεται ἀπὸ τὰ ἐπώνυμά των ἐν τῷ ῥηθέντι ληξιαρχικῷ κώδικι, ἔνθα ἀναγράφεται καὶ ὁ τόπος καταγωγῆς των. Δὲν ἀνῆκον δὲ εἰς μίαν μόνην ἢ δύο ἀλλὰ καὶ εἰς περισσοτέρας συνήθως συγγενικὰς οἰκογενείας, αἵτινες μετεῖχον ὡς ἀδελφοὶ καὶ μέτοχοι τοῦ ναοῦ κατ᾽ ἔθος πολὺ παλαιὸν καὶ σήμερον ἔτι ὂν ἐν ἰσχύι ἐνίοτε. Τὴν μορφὴν ταύτην ἔχουσιν οἱ πλεῖστοι τῶν σῳζομένων ἀκόμη, ἀλλ᾽ οὐχὶ πλέον κοινῶν ναῶν, ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ 1822 καὶ ἐντεῦθεν, διότι ἤδη, μετὰ τὰ βενετικά, τὴν ἐπ᾽ ὀλίγους μῆνας δηλαδὴ κατάληψιν τῆς πόλεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Βενετῶν, ἕνεκα τῆς πράγματι ματαιοδόξου πρὸς τοὺς ἐντοπίους συμπεριφορᾶς των, προεκλήθη ἔκδηλος χωρισμὸς τῶν δύο στοιχείων, ὁ ὁποῖος χωρισμὸς ἐνετάθη καταφώρως κατὰ τὰς μαύρας ἡμέρας τοῦ 1822, καθ᾽ ἃς δὲν συμπεριεφέρθησαν καλῶς οἱ καθολικοὶ πρὸς τοὺς ἀτυχεῖς Ἕλληνας, πλὴν τῶν Καπουκίνων, Γάλλων ὄντων, καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ προξένου τῆς Γαλλίας Καρόλου Ντιζόν, οἱ ὁποῖοι ἔσωσαν πολὺν κόσμον. Ἀλλὰ καὶ ἀμέσως μετὰ τὰ βενετικὰ γεγονότα τοῦ 1695 ἀνταπέδωκαν καὶ οἱ ἰδικοί μας τὰ ἴσα καταλαβόντες σχεδὸν ἅπαντας τοὺς κοινοὺς ναούς. Εἰς τοὺς καθολικοὺς ἀπέμειναν πέντε ἐν ὅλῳ, τοὺς ὁποίους σουλτανικὸν φιρμάνιον ἐπέτρεψε νὰ ἔχωσι καὶ αὐτοὺς ἔχουσιν ἀκόμη, δύο ἐντὸς τῆς πόλεως δύο εἰς τὸν Κάμπον, καὶ ἕνα εἰς τὰ Σκλαβιά. Καὶ πάλιν ὅμως ἠδύναντο νὰ κάμνωσι χρῆσιν τῶν ἡμετέρων ναῶν οἱ καθολικοί, διότι, ὅπως εἶπον καὶ προηγουμένως, ἦσαν συγγενεῖς συχνὰ πρὸς τοὺς ἰδικούς μας. Τόση καλὴ θέλησις καὶ κοινωνικὴ ἀνωτερότης ἐν τῇ ῥηθείσῃ μεικτῇ κοινωνίᾳ ἴσως δὲν εἶχε σημειωθῇ εἰς ἄλλην περιοχὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐκτός, ἴσως, ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ. Εἴς τινας ὄντως νήσους τῶν Κυκλάδων παρατηρεῖταί τι ἀνάλογον, ὄχι ὅμως τὸ ἴδιον. Ὅσοι ἐκ τῶν δικλίτων ναῶν σῴζονται ἐν Χίῳ, καὶ σῴζονται ἱκανοί, ἀνήκουσιν εἰς αὐτὴν τὴν μορφὴν τῶν ἄλλοτε κοινῶν ναῶν. Ὅ,τι δὲ ἐγένοντο πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν δύο στοιχείων φαίνεται σαφῶς εἰς τὰ ἠρειπωμένα κάστρα τοῦ Ἀναβάτου καὶ τῶν Ἁρμολείων, ἔνθα, τὰ ἐρείπια τῶν ἐκεῖ ναῶν τὰ εὑρισκόμενα ἐπὶ τῶν παλαιῶν δεξαμενῶν, ποὺ εἶχον κτισθῆ συγχρόνως μὲ τὸ Κάστρον ἀπὸ τοὺς Γενοάτας. Ἓν μάλιστα, τὸ τῶν Ἁρμολείων, φέρει καὶ τὸν θυρεὸν καὶ ἐπιγραφὴν μνημονεύουσαν τοῦ κτίστου καὶ τοῦ ἔτους τῆς ἀνεγέρσεως. Καὶ ἐκεῖ οἱ ναοί, μεγάλοι καὶ εὐρύχωροι, εἶναι δίκλιτοι μὲ τὸ δεξιὸν διπλάσιον σχεδὸν τοῦ ἀριστεροῦ.

Καθ᾽ ὅσον γνωρίζω, εἰς τὴν Νάξον ὑπῆρχε μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος μία κοινὴ ἐκκλησία ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἀνήκουσα εἰς Ἕλληνας, κτιτορική, τὴν ὁποίαν παρεχώρησεν ὁ ἰδιοκτήτης εἰς τοὺς Καπουκίνους νὰ λειτουργῶσιν εἰς χωριστὸν βωμόν. Εἰς τὴν Ἄνδρον ἀναφέρονται δύο τρεῖς ἐκκλησίαι παλαιαὶ μὲ δύο κλίτη, ὧν ἡ μία ἐστέγαζε καὶ τοὺς Ἰησουΐτας, ἡ δὲ ἄλλη τοὺς Καπουκίνους, ἀλλὰ ταῦτα ἔληξαν μὲ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Βενετῶν. Ἐκεῖνο ὅπερ εἶναι βέβαιον εἶναι ὅτι, οἱ Βενετοὶ ἀπ᾽ ἀρχῆς, ὡς ἦλθον εἰς τὰς νήσους, ἠξίωσαν νὰ ἱδρύσωσι βωμὸν ἴδιον πρὸς ἱερουργίαν ἐν αὐτῷ τῷ περικαλλεῖ καὶ παλαιοτάτῳ ναῷ τῆς Παναγίας τῆς Καταπολιανῆς, προσεπάθησαν δὲ ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον καὶ νὰ λάβωσι συγκυριαρχίαν ἐν τῷ ῥηθέντι ναῷ. Γεγονὸς εἶναι ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1783 ὑφίστατο ἀκόμη, κατ᾽ ἀρχαῖον καὶ πεπαλαιωμένον δικαίωμα, ἐν ἱερὸν βῆμα ἐν τῷ ῥηθέντι ναῷ εἰς ὄνομα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τῆς Παδούης, ἔνθα ἀκωλύτως ἐτελοῦντο πᾶσαι αἱ ἐνορια- καὶ ἀκολουθίαι, ἄνευ ἐμποδίων ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Ναούσῃ Πάρου, μὴ ὑπάρχοντος ναοῦ, ἐτέλουν οἱ καθολικοὶ τὴν ἱερὰν ἀκολουθίαν εἴτε εἰς ναοὺς ἑλληνικοὺς εἴτε καὶ ἐν ἰδιωτικῷ οἴκῳ.

Παρ᾽ ἡμῖν τὰ κοινωνικά μας πράγματα ἐξέκλινάν πως τοῦ κυκλαδικοῦ κύκλου, ὡς νομίζω, διὰ τρεῖς λόγους α΄) διὰ τὴν διαφορὰν τοῦ γενοατικοῦ συστήματος καὶ κοινωνικοῦ βίου ἀπὸ τοῦ τῶν βενετῶν, β΄) διὰ τὴν σχετικὴν ἀνεξιθρησκείαν τῶν κατοίκων τῆς Χίου καὶ γ΄) διὰ τὴν γειτνίασιν τῆς ἐγγύτατα Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία πάντοτε παρεῖχε πράγματα καὶ εἰς τοὺς κατοίκους καὶ εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς Χίου, οἱ ὁποῖοι ἐφρόντιζον νὰ εἶναι διὰ τοῦτο εἰς καλὰς σχέσεις. Ταῦτα πάντα ἐλέχθησαν, ἵνα δώσωμεν εἰκόνα τῆς μεικτῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἡ ὁποία τότε, ὅτ᾽ ἐμειώθη, ἢ καὶ βαθμηδὸν ἐξέλιπεν, ἡ δύναμις τοῦ ἑτέρου τῶν στοιχείων, πάλιν διετηρήθη, ἐξασθενήσασα οὐσιωδῶς συνεπείᾳ τῶν πολεμικῶν γεγονότων τῷ 1695 καὶ 1822. Ἔκτοτε δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ κοινῶν ναῶν.

Ἐρχόμεθα τέλος εἰς τὴν τρίτην τάξιν τῶν κοινῶν ναῶν, ἡ ὁποία εἶναι καὶ αὐτὴ ἔκδηλος ὄχι μόνον μέχρι τοῦ 1695, ἔτους τῶν Βενετικῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ πέραν καὶ μέχρι τοῦ 1730 ἀσφαλῶς. Τὴν τρίτην τάξιν τῶν ναῶν τούτων ἀποτελοῦσιν ἀσφαλῶς ὅλοι οἱ ναοὶ τῶν ὀρθοδόξων ἔν τε τῇ πόλει καὶ τῇ ὑπαίθρῳ, ἐν τοῖς ὁποίοις, ὡς ἐλέχθη, ἐτελοῦντο γάμοι καὶ βαπτίσεις καθολικῶν ἐλευθέρως, ὄχι μόνον ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ὀρθοδόξου καὶ καθολικοῦ νυμφίων ἀλλὰ καὶ ἐὰν μόνον καὶ περὶ δύο καθολικῶν. Τοῦτο, ὡς ἐγὼ πιστεύω, ἦτο συνέχεια παλαιᾶς συνηθείας, ἥτις ἐκράτησε καὶ ἐπὶ τουρκοκρα-

τίας κυρίως εἰς τὰς συνοικίας, ἔνθα δὲν ὑπῆρχε ναὸς καθολικῶν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ τοῦρκοι, μισοῦντες περισσότερον τοὺς καθολικούς, ὡς προστατευομένους ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἠνώχλουν αὐτούς, ὁσάκις οὗτοι διήρχοντο ἐν πομπῇ τὰς ὁδούς. Ὁ ληξιαρχικός των κῶδιξ ἀναφέρει γάμους καὶ βαπτίσεις γενομένας εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἡμετέρους ναοὺς τῆς πόλεως καὶ διὰ τοῦτο κρίνω περιττὸν νὰ ἀναφέρω ὅλους, διότι ἦσαν πάρα πολλοί.

Εἰς τὴν πρώτην τάξιν τῶν κοινῶν ναῶν, τὴν ὁποίαν ἀπήρτιζον οἱ παλαιοὶ βυζαντιακοί, οὓς εὗρον οἱ γενοᾶται καταλαβόντες τὴν Χίον καὶ ὧν ἐποιήσαντο καὶ αὐτοὶ χρῆσιν κατὰ καὶ μετὰ τὴν γενοατοκρατίαν, ἀναφέρω ὅτι ἀσφαλῶς θ' ἀνῆκον ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ ναοὶ ὡς καὶ οἱ ναοὶ τῶν μετοχίων, οἱ τοῦ Δαφνῶνος ἄλλοτε, καὶ τῶν Καμποχωρίων. Ἐκ τῶν κοινῶν ναῶν τῶν οἰκογενειακῶν ἢ κτιτορικῶν, οἵτινες ἀνήκουν εἰς τὴν β' τάξιν σῴζονται σήμερον δίκλιτοι, μὲ μικρότερον πάντοτε τὸ ἀριστερὸν κλίτος. Ἑνὸς τῶν ναῶν τούτων βλέπει τις τὴν εἰκόνα, αὐτὸν δὲ τὸν τύπον ἔχουσι ὅλοι οἱ δίκλιτοι ναοὶ τῶν γενεατοχίων κατὰ συνήθειαν πολὺ παλαιὰν συνεχισθεῖσαν καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας.

Ἐξ αὐτῶν τῶν ναῶν ἀναφέρω τὸν Ἅγιον Γεώργιον τῶν Κορέσηδων Σταφυλάδων, ἀφ' ὧν καὶ ὁ ναὸς Ἁγ. Γ. Σταφυλᾶς λέγεται, τὸν Ἅγιον Κωνταντῖνον τοῦ Χατζῆ Λουκᾶ Σγούτα, τὸν Ταξιάρχην τῶν Σκαναβήδων, τὸν Ἅγιον Θεοδόσιον εἰς Σπηλάδια, τῶν Σκυλίτσηδων, τὸν Ἅγ. Γεώργιον τὸν Κητοκτόνον τῶν Ἰουστιτιάνη, τὴν Γλυκειὰν Παναγιάν, ἥτις φέρει καὶ τὸν θυρεὸν τῶν Ἰουστινιάνη ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους, ἧς εἰκόνα παραθέτομεν, τὴν Ἁγίαν Αἰκατερίνην εἰς τοὺς Νερομύλους, τὴν Παναγίαν τὴν Κανδηλούσαιναν, τὴν Εὑρετὴν σήμερον λεγομένην καὶ πάλαι τῶν Μανσόνη καὶ πλείστας ἄλλας. Δέον νὰ προσθέσω ὅτι καὶ πάμπλειστοι μονόκλιτοι ναοὶ ἐχρησίμευον ὡς κοινοί, ἀλλ' αὐτοὶ ἐλειτουργοῦντο χωριστὰ κατὰ Σάββατον ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ κατὰ Κυριακὴν ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ ἐρευνήσας τὰ τῶν καθολικῶν ναῶν τῆς Ἀνατολῆς σεβ. Χόφμαν εἰς τὸ περὶ Χίου τμῆμα τοῦ ἔργου του περὶ «τῶν Καθολικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος», ὅπου λέγεται, ὅτι κατὰ τὴν μεταβενετικὴν περίοδον, εἶχον μεγάλην ἔνδειαν ναῶν οἱ καθολικοί.

Μονοκλίτους κοινοὺς ναοὺς ἀναφέρω τὸν Ἅγιον Κωνστ. τοῦ Χατζῆ Λουκᾶ Σγούτα, τὴν Παναγίαν Τρουλλωτὴν παλαιοτάτην βυζαντινὴν ἐκκλησίαν μνημονευομένην διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ θόλου της ἐκ σεισμοῦ τῷ 1388, ἥτις ἦτο σχήματος σταυροῦ καὶ ἐλειτουργεῖτο ἐναλλάξ, τὴν Καινούργιαν Παναγιὰν περιελθοῦσαν εἰς τοὺς ἡμετέρους μετὰ τὰ βενετικά, ἡ ὁποία νομίζω ὅτι ἦτο ἡ Santa Maria Nuova, ὅπως λέγεται εἰς τὸν λατινικὸν κώδικα, ἡ Παναγία τοῦ Κάμπου πολὺ παλαιὰ ἄλλοτε ἐκκλησία μὲ τοίχους παχεῖς καὶ τόξα, ἡ σήμερον καλουμένη ἑλληνιστὶ Παναγία ἡ Σοριώτισσα, ἡ Ἁγία Ἐπακοὴ παλαιοτάτη ἐκκλησία βυζαντινή, μεγάλη, μὲ παλαιὰς τοιχο-

γραφίας εἰς τὸ Λεπροκομεῖον, καταστραφεῖσα ὑπὸ πυρκαϊᾶς τὸ 1822 καὶ ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ τῷ 1881 εἰς ἣν ὑπῆρχον ἐκ παλαιοῦ δύο βωμοί, ἡ Παναγία ἡ Γλυκειὰ ἀπὸ τῶν κτιτόρων της Γλυκῶν ἢ Dolci ὅπως ἐλέγετο εἰς κλάδος τῶν Γενοατῶν Rapallo, ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Πεζόστρατος εἰς τὸ Βαρβάσι καὶ ὁ Καταδότης εἰς τὴν Λίμνην, μονόκλιτοι τοξωτοὶ καὶ οἱ δύο. Ὁμοίως δὲ ὁ περίφημος διὰ τὸν πλοῦτόν του ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου τῶν Ἰησουϊτῶν εἶχε καὶ αὐτὸς δύο κλίτη, ὁ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καπνοφούμη, ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας εἰς τὸν Ἀπατσιανόν, ὁ Σωτὴρ τῶν Λιβαδιῶν, ἡ Παναγία ἡ Εὑρετή, ἡ Ἁγία Ἄννα τῶν Καρυῶν, εἰς κτῆμα τῶν Πατέριων ἡ Κορο-

Ὁ δίκλιτος ναὸς Παναγίας τῆς Γλυκειᾶς εὑρισκόμενος ἐντὸς κτήματος εἰς Τάλλαρος, ἐγγὺς τῆς πόλεως Χίου.

νάτα τῶν Δαμαλάδων, ὁ Ἅγιος Βλάσιος, ὁ Ἅγιος Ἐλισαῖος, ὁ Ἅγιος Θεόδωρος τῶν Σοφιανῶν, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης τῆς θαλάσσης καὶ ἄλλοι.

Ἐρχόμεθα τέλος εἰς τὴν τρίτην τάξιν τῶν κοινῶν ναῶν δηλαδὴ τῶν ἑλληνικῶν, οὓς ἐχρησιμοποίουν οἱ δυτικοὶ κατ' ἔθος. Εἶναι οὗτοι ἄπειροι, ἀναφερόμενοι εἰς τὰς ληξιαρχικὰς πράξεις γάμων ἢ βαπτίσεων. Ἀναφέρουσα τούτους τοὺς ναούς, προσθέτω ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἦτο τῶν καθολικῶν ἀλλὰ σαφῶς τῶν ὀρθοδόξων. Ἐκ τούτων ἀναφέρονται ὡς παλαιοί, ἐννοεῖται βυζαντινοί, ἀξιολογώτατοι ναοί, ὁ τοῦ Ἁγίου Φωτίου, οἱ τῶν Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, τῆς Παναγίας τῆς Χρυσοχεριᾶς, τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, τῆς Ἁγίας Ματρόνης, τοῦ Ἁγίου Εὐστρατίου,

τῆς Ἁγίας Εὐφημίας, τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. Οἱ ναοὶ οὗτοι ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν καθολικῶν ecclesiæ Græcorum, ἐνῷ οἱ ἴδικαί των καλοῦνται chiese. Εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως ἐτελοῦντο μυστήρια τῶν δυτικῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι εὔκολον οὔτε χρήσιμον νὰ μνημονεύσω αὐτῶν. Ὁ καλὸς Χῖος καὶ εὐγενὴς Ἰουστινιάνης Ἀββᾶς Μιχαήλ, ἐξόριστος πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, γράφει κατὰ τὸ 1850 εἰς σελ. 158 τοῦ ἔργου του Scio Sacra: «Χωρὶς ἀντίρρησιν, λέγει ἐτελοῦντο ἱεροτελεστίαι, καὶ αἱ ἐπισκοπικαὶ ἀκόμα τοῦ δυτικοῦ δόγματος εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐκκλησίας, διὰ τὸ ὁποῖον αὐτὸ ἰδιαίτερον στοιχεῖον ἔχομεν καὶ τὴν ὡραίαν περιγραφὴν τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου καθ' ἣν ὁ ἴδιος παρέστη εἰς λειτουργίαν τελεσθεῖσαν ὑπὸ τοῦ τότε καθολικοῦ ἐπισκόπου ἐντὸς τοῦ καθολικοῦ τῆς Νέας Μονῆς».

Οὕτω, συνεχίζονται ἐν τῷ κώδικι γάμοι, μικτοὶ ἢ μόνον Λατίνων εἰς τὴν Παναγίαν Τουρλωτὴν π.χ. τῆς Carenzia ἐκ τοῦ μεγάλου γένους τῶν Paterio μετὰ τοῦ βεβαίως Ἕλληνος καὶ ὀρθοδόξου Χρυσολωρᾶ, εἰς τὸν Ἅγιον Βασίλειον τοῦ Δούκα Πετροκοκκίνου δύο καθολικῶν τοῦ Paride Giustiniani υἱοῦ Νικ. υἱοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Ἀγγέλας Doria Marini. Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον Καταδότην τοῦ Ἱσπανοῦ Gaspar Torre καὶ τῆς Πολυξένης κόρης Στρατῆ Ψιακῆ ὀρθοδόξου. Εἰς τὸ templum τῆς Παναγίας Χρυσοχεριᾶς, λαμπροῦ παλαιοῦ ναοῦ, γάμος τοῦ Bened. Dandolo καὶ τῆς Argentina Giustiniani τοῦ ποτε Μάρκου. Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Εὐστρατίου παλαιοῦ τῆς Βλατταριᾶς, γάμος τοῦ Ἀντωνίου Recc. Giustiniani καὶ τῆς Ἀγγέλας Λαμπίνου. Εἰς Χριστὸν Ζωοδότην Παλαιοκάστρου γάμος τοῦ Michele Misuri καὶ Μαρίας Παντ. Canpi Giustiniani.

Ἐξ ὅλης αὐτῆς τῆς ἐξετάσεως τόσον σοβαροῦ θέματος, ἐκεῖνο ὅπερ σαφῶς φαίνεται, εἶναι, ὅτι εἰς τὴν Χίον ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ιγ' αἰῶνος, συνεχισθεῖσα μέχρι τοῦ ιη', μορφὴ κοινωνίας γενοατοχιακῆς ἢ γενοατοβυζαντιακῆς, ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων ἃς ἔχομεν νὰ ἐπιδείξωμεν, ἥτις ἐπέδρασεν σπουδαίως ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως τοῦ τόπου, τὴν ὁποίαν οἱ κατόπιν καταλαβόντες τὴν Χίον Γανοᾶται ὑπεχρεώθησαν ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ καλῶς ἐννοουμένου συμφέροντος αὐτῶν τῶν ἰδίων, νὰ σεβασθῶσι καὶ νὰ προσεγγίσωσι. Φαίνεται, καὶ ἀπὸ τὴν μεγάλην κοινωνικὴν ἀπ' ἀρχῆς ἕνωσιν τῶν δύο στοιχείων καὶ ἀπὸ τὴν δογματικὴν ἐλευθερίαν ἢ ἀμοιβαίαν ἀνοχήν, καὶ ἀπὸ ὅλον τὸ κοινωνικὸν χρῶμα τὸ ὁποῖον ἐδόθη κυρίως ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς εὐγενεῖς τῆς νήσου, ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, ἥτις ἐπεβλήθη καὶ εἰς τοὺς ξένους, εἰς τὸν καθημερινὸν βίον τῶν γενοατῶν, ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ καὶ οὐχὶ ἰταλικὰ παρωνύμια ἃ ἔφερον οἱ οἶκοί των καὶ μὲ τὰ ὁποῖα γράφονται συνεχῶς εἰς τὸν κώδικα καὶ ἀπὸ τὴν πληθώραν τῶν βαπτιστικῶν γνησίως βυζαντινῶν ὀνομάτων, ἅτινα οὐ μόνον αἱ γυναῖκες τῶν Ἰουστινιανῶν ἔφερον (Δούκαινα Κομνηνή, Ἀσάνα, Κουζηνὴ Παλογοῦ κλπ.), συχνὰ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ

πολλὰ ἀνδρῶν ὀνόματα καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀπὸ τὴν κοινότητα τὴν τόσον γνησίως χριστιανικὴν τῶν ναῶν, ὅτι ἔγινεν ἡ προσέγγισις αὕτη ἡ ἀγαστή, τὴν ὁποίαν ἐστερέωσεν ἀπὸ τοῦ ις' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἡ κλασσικὴ μόρφωσις, τὴν ὁποίαν ἐζήτησαν καὶ εὗρον οἱ Ἕλληνες τῆς Χίου εἰς τὰ ἰταλικὰ πανεπιστήμια. Ἀλλὰ πολὺ πρὶν ἀπ' αὐτὸ ὁ Ἰωάννης Λόγγος Ἰουστινιάνης ὁ ἡρωϊκὸς κοντοτιέρος τόσων ἀγώνων ἐν Ἰταλίᾳ, ὅστις μετέφρασε δοκίμως εἰς τὴν λατινικὴν τὸ στρατηγικὸν τοῦ Πολυαίνου, ὁμιλῶν πρὸ τῆς ἐκκινήσεως τοῦ μικτοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ἡτοίμασε καὶ ἐγύμνασεν ἐν Χίῳ κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1452 - 1453 τοῦ προωρισμένου διὰ τὴν ἄμυναν τῆς Πόλεως ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ἄνδρας αὐτοῦ, τοὺς ὠνόμασε γενεατοχίους στρατιώτας (tanto Genoati che Scioti), ὑπομιμνήσκων εἰς αὐτοὺς τὴν δόξαν τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος, «ἣν οὐδεὶς ὑπερέβαλεν ἐν τῷ κόσμῳ». Ὁ Ἀνδρεόλος Ἰουστινιάνης ᾠκοδόμησεν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Αἴπους καὶ παρὰ τὴν Δασκαλόπετραν «Σχολὴν Ὁμήρου», ἔνθα ἐδιδάσκοντο τὰ Ὁμηρικὰ Ἔπη. Μεγαλοπρεπὲς βλάστημα τῆς μεικτῆς αὐτῆς κοινωνίας ὁ Λέων Ἀλλάτιος, ὅστις ἦτο ἐκ μητρὸς καθολικῆς καὶ πατρὸς Βυζαντίνου, ἀφῆκε κληροδότημα διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν νέων Χίων, ἀνεξαρτήτως δόγματος, ἐν Ρώμῃ, τὴν δὲ βιβλιοθήκην του ὅλην κατέλιπεν εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων τῆς Συνοικίας Ἐγκρεμοῦ, πλησίον τῆς ὁποίας ἦτο ἡ οἰκία του.

Οὕτως οἱ ἔμποροι καὶ ἐφοπλισταὶ κατακτηταὶ οἵτινες ἦλθον εἰς τὴν Χίον μὲ τὸν Σίμωνα Βινιόζον τῷ 1346 ἀπέβαλον κατὰ μέγα μέρος τὸν οἰκεῖον πολιτισμὸν καὶ τὰς ἕξεις, ταυτίσαντες τὸν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ βίον αὐτῶν πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς ἕξεις τῶν ἀπογόνων τῶν μεγιστάνων ἐκείνων, οἵτινες εἶχον συγκεντρωθῆ περὶ τὴν αὐλὴν τῆς Νικαίας. Ἔτι δὲ μᾶλλον εἰς τὴν ἁρμονίαν ταύτην συνετέλεσεν ἡ ἰσχυρὰ ἀριθμητικῶς καὶ κοινωνικῶς ὑπεροχὴ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τὰ πολλὰ κτήματα, ἅτινα εἶχον οὗτοι καὶ οἱ πύργοι των καὶ τὰ κτιτορικὰ μονύδριά των καὶ αἱ προνομίαι, ἃς ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἡ ἡμετέρα βασιλεία ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐσέβοντο καὶ ἐτίμων οἱ Γενοᾶται. Ὅτε δὲ κατέρρευσεν ἡ δύναμις ἐκείνη, εἶχον ἤδη δημιουργηθῆ αἱ προϋποθέσεις τοῦ στενοῦ δεσμοῦ τῶν Ἰουστινιανῶν καὶ τῶν Γατελούζων πρὸς τοὺς Παλαιολόγους καὶ προσωπικῶς πρὸς τὸν τελευταῖον Κωνσταντῖνον, χάριν τῆς φιλίας τοῦ ὁποίου καὶ ἐπολέμησαν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς κατὰ τῶν Τούρκων.

Ὅταν ἡ πτῶσις τῆς Πόλεως προεκάλεσε τὴν ἀθρόαν φυγὴν τῶν Χριστιανῶν ἐκεῖθεν, ὅλοι ἐφέροντο ὡς διὰ μαγνήτου πρὸς τῆς Χίου τὴν φίλην γῆν, ἔνθα κατέφυγον χιλιάδες προσφύγων, κυρίως δὲ οἱ εὐγενεῖς, ἐκεῖθεν διασωθέντες εἰς Ἰταλίαν καὶ εἰς ἄλλα μέρη. Τὴν συμπεριφορὰν τῶν Ἰουστινιανῶν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς φυγάδας, εἶδον διὰ μακρῶν ἐκτιθεμένην εἰς τὴν ἐπίσημον ἀλληλογραφίαν Γενούης καὶ Χίου εἰς τὸ Γενοατικὸν Ἀρχεῖον. Ἦτο δὲ τόση ἡ σύμπνοια μεταξὺ τῶν δύο στοι-

χείων ἐν τῇ νήσῳ, ὥστε διετηρήθη καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ιη' αἰῶνος. Ἡ ἀνεξιθρησκεία, οἱ κοινοὶ ναοί, ἡ ἔλλειψις φανατισμοῦ, ὀφειλόμενα ἀσφαλῶς εἰς πραγματικὴν καὶ παλαιὰν κοινωνικὴν συμβίωσιν καὶ ἀνωτέραν μόρφωσιν, εἶχον τὴν ῥίζαν των εἰς τοὺς φωτισμένους ἐκείνους ἀνθρώπους, οὓς διέπλασεν ἄλλοτε τὸ Βυζάντιον καὶ οἵτινες ἐπανήνθισαν καὶ ἐκαρποφόρησαν βραδύτερον εἰς τὴν Χίον καὶ μέχρι τῆς τουρκοκρατίας.

ΑΙΜ. Κ. ΣΑΡΟΥ

Ο «ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΛΕΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ»
ΕΙΣ ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ ΧΡΟΝΩΝ*

Εἰς Νομοκάνονας τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνων ἀπαντῶμεν συχνά, μεταξὺ τῶν πηγῶν των: *«βασιλικὸν νόμον λέοντος καὶ κωνσταντίνου»* [1], ἢ ἁπλῶς: *«βασιλικὸν νόμον»* [2], ἤ, συνηθέστερον: *«λέοντος καὶ κωνσταντίνου βασιλέων»*. Πρῶτος ὁ Zachariæ von Lingenthal διεπίστωσε τοῦτο εἰς χειρόγραφα τοῦ *«εἰς κοινὴν φράσιν»* νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ [3], ὑπέθεσε δὲ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων [4]. Τὴν γνώμην ταύτην ἠκολούθησαν ὁ Mortreuil [5], ὁ πρεσβύτερος Heimbach [6], ὁ Λ. Σγούτας [7], καὶ

* Ἀνεκοινώθη ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν τὴν 24/2/1949 διὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Κωνστ. Τριανταφυλλοπούλου.

[1] Οὕτως εἰς τὸν ὑπότιτλον τοῦ ΤΝ' κεφαλαίου τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ φέρεται: *«ἕτερα περὶ λύσεως γάμου διάφορα, ἅτινα ἀπορήνει ὁ βασιλικὸς νόμος τοῦ λέοντος καὶ τοῦ κωνσταντίνου...»*. Ἐπίσης ἐν κεφ. ΚΔ' 1 παραλλαγῆς τοῦ ἰδίου Νομοκάνονος: *«ὁρίζει ὁ βασιλικὸς νόμος λέοντος καὶ κωνσταντίνου»*.—Ἄσχετος πρὸς τὸ θέμα τῆς παρούσης μελέτης εἶναι ἡ ἐν τῇ Ecloga ad Prochiron mutata ἐν τῷ μετὰ τὸ προοίμιον Πίνακι, μνεία, μεταξὺ τῶν πηγῶν: *«Νόμου λέοντος καὶ κωνσταντίνου τῶν πιστῶν βασιλέων»*. Ἐξέφρασα ἄλλοτε τὴν γνώμην (ἐν Ἐπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπουδ. 10 (1933), σ. 47) ὅτι ὑπονοεῖται διὰ τῆς φράσεως ταύτης πιθανώτατα ὁ Πρόχειρος Νόμος, πάντως δὲ οὐχὶ ἡ Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων. Σήμερον δὲν εἶμαι πλέον τόσον βέβαιος, ὅτι δὲν ὑπονοεῖται ἡ Ἐκλογή, ἀποτελοῦσα καὶ τὴν βάσιν τοῦ ἐγχειριδίου τούτου. Τὸ ὅτι οἱ Εἰκονομάχοι ἀποκαλοῦνται *πιστοὶ* βασιλεῖς, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίσῃ, διότι, ἀσφαλῶς, κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα οὐδεμία ἀνάμνησις θὰ ὑφίστατο περὶ τῆς ταυτότητος τῶν συντακτῶν τῆς Ἐκλογῆς πρὸς τοὺς εἰκονομάχους.

[2] Οὕτως ἐν τῷ κειμένῳ παραφράσεως, τοῦ ἰδίου Νομοκάνονος, τοῦ 1597 (βλ. Παράρτημα ἐν τέλει) κεφ. ΚΔ' 1, ΡΟΗ' 3, ΡΗΔ' 1, ΣΙΓ' 2 καὶ ΣΙΕ' 1.

[3] Περὶ τῶν δύο μορφῶν τοῦ Νομοκάνονος τούτου, βλ. κυρίως Κ. Δυοβουνιώτου, Ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ (Ἀθῆναι 1916), Δημ. Γκίνη, Ἐπὶ τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ, ἐν περ. Ἑλληνικά, 7 (1934), 99 - 103 καὶ τοῦ ἰδίου, Ἡ «εἰς κοινὴν φράσιν» παράφρασις τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ, αὐτόθι 8 (1935), 29 - 47.

[4] Ὁ Πρόχειρος Νόμος (Heidelberg 1837), σ. XLVIII, σημ. 123. Τοῦ ἰδίου, Delineatio (Heidelberg 1839), 89. Τοῦ ἰδίου, Collectio librorum JGR ineditorum (Lipsiæ 1852), σ. 4, σημ. 5.

[5] Histoire du droit byzantin, I (Paris 1843), σ. 372, σημ. a.

[6] Ἐν Ersch. - Gruber, Enzyklopädie, τ. 87, σ. 45 καὶ 52.

[7] Ἐν περ. Θέμις, 7 (1856), 165 σημ.

τελευταῖον ὁ C. Spulber[1]. Πολὺ βραδύτερον, μόλις τὸ 1881, ἀνεγνώρισεν ὁ Zachariæ[2] τὸ ἀβάσιμον τῆς γνώμης του ταύτης, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ εὕρῃ τὴν πηγὴν τῶν διατάξεων τούτων. Πρὸ ἱκανῶν ἐτῶν, ἐν σχετικῇ μελέτῃ μου[3], ἐξέφρασα τὴν γνώμην, ὅτι αἱ ἐν τῷ Νομοκάνονι τοῦ Μαλαξοῦ διατάξεις αὗται θὰ ἔχουν πηγὴν ἄγνωστον ἰ δ ι ω τ ι κ ὸ ν ἐγχειρίδιον. Ὁ Spulber[4], ἐπανελθὼν ἐπὶ τοῦ ζητήματος, παρεδέχθη μέν, ὅτι αἱ διατάξεις αὗται τοῦ Μαλαξοῦ ἀποκλείεται νὰ ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων, δὲν ἐδέχθη ὅμως τὴν περὶ ἰδιωτικοῦ ἐγχειριδίου εἰκασίαν μου[5], φρονῶν, ὅτι ἡ ἀπαντωμένη που διατύπωσις: *«ὁρίζει ὁ βασιλικὸς νόμος λέοντος καὶ κωνσταντίνου»*, προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν ἐπισήμου νομοθεσίας· ἀντίρρησις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀστήρικτος, διότι, ὡς γνωστόν, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀλλὰ καὶ πολὺ βραδύτερον, ἀκόμη μέχρι τῆς τετάρτης δεκαετηρίδος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, οἱ περὶ τὸ βυζ. δίκαιον ἀσχολούμενοι δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ διακρίνουν, ποῖα ἐκ τῶν νομικῶν ἐγχειριδίων ἦσαν ἐπίσημα νομοθετήματα καὶ ποῖα ἰδιωτικαὶ ἐπεξεργασίαι, δεδομένου ὅτι καὶ αἱ τελευταῖαι εἶχον τὰς ἐπικεφαλίδας καὶ τὰ προοίμια τῶν ἐπισήμων νομοθετημάτων, διότι ἀκριβῶς τοῦτο ἐπεδίωκον οἱ συντάκται των: νὰ θεωρηθοῦν τὰ συμπιλήματά των ὡς ἐπίσημοι νομοθεσίαι. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐπιμένων ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς εἰκασίας μου, ὅτι πρόκειται περὶ ἰδιωτικοῦ ἐγχειριδίου, καὶ ἐρευνῶν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην καὶ εἰδικώτερον πρὸς τὰ ἔχοντα ἐπικεφαλίδα φέρουσαν τὰ ὀνόματα τῶν δύο τούτων αὐτοκρατόρων[6], εὗρον τὴν λύσιν τοῦ—κατὰ τὸν Spulber—«προβλήματος»: πρόκειται περὶ τοῦ ΗΥΞΗΜΕΝΟΥ ΠΡΟΧΕΙΡΟΥ

[1] L'Eclogue des Isauriens (Cernautzi 1929), 102 καὶ 132 ἑπ. Ἐκ τῶν δύο πρὸ ἐμοῦ εἰδικώτερον ἀσχοληθέντων περὶ τὸν Νομοκάνονα τοῦτον, ὁ μὲν Ξ. Σ ι δ ε ρ ί δ η ς, ἐν περ. τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολ. Συλλόγου, 30 (1903), 182 - 205, οὐδαμῶς ἀσχολεῖται περὶ τῶν πηγῶν, ὁ δὲ Κ. Δ υ ο β ο υ ν ι ώ τ η ς, Ἔνθ' ἀνωτ. 58 ἑπ., ἐλάχιστα γράφει περὶ τῶν πηγῶν, προλογίζων ταῦτα διὰ τῆς φράσεως: *«περὶ τῶν πηγῶν... δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ μακρὸς λόγος»* καὶ δὲν ἀσχολεῖται εἰδικῶς περὶ τοῦ ζητήματος.

[2] Die Handbücher d. geistl. Rechts (St. Petersburg 1881), σ. 5.

[3] Ζητήματα τινὰ ἐκ τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων, ἐν Ἐπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπουδ. 10 (1933) 44 ἑπ.

[4] Indreptarea Legei, le code valaque de 1652, I (Bucuresti 1938) σ. XXIX, σημ. 1.

[5] Κακῶς ἀντελήφθη ὁ Spulber, ὅτι ἐν τῇ ἀνωτέρω μελέτῃ μου (Ζητήματα τινά, 45) ἰσχυρίσθην κατ' ἀρχὰς μέν, ὅτι ἡ ἄγνωστος πηγὴ τοῦ Μ α λ α ξ ο ῦ, εἶναι ἰδιωτικόν τι ἐγχειρίδιον, κατόπιν δέ, ὅτι πηγή εἶναι νεαραὶ τῶν αὐτοκρατόρων, ἐν ᾧ ἰσχυρίσθην μόνον τὸ πρῶτον.

[6] Τοιαῦτα εἶναι: α) ἡ Ηὐξημένη Ἐκλογή, β) κώδικές τινες τῆς Ecloga ad Prochiron mutata καὶ γ) ὁ Ηὐξημένος Πρόχειρος.

(Prochiron auctum), ὡς ἀπεκλήθη ὑπὸ τοῦ Zachariæ[1] ἰδιωτικὸν ἐγχειρίδιον τοῦ τέλους τοῦ ιγ' ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιδ' αἰῶνος, καταρτισθὲν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Προχείρου Νόμου, μετὰ προσθηκῶν ἐκ τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων, τῆς Ἐπαναγωγῆς, τῆς Ἐπιτομῆς τῶν Νόμων, τῆς Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν, τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Βαλσαμῶνος, τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Φωτίου, τοῦ Πονήματος Μιχαὴλ τοῦ Ἀτταλειάτου καὶ αὐτοκρατορικῶν Νεαρῶν. Ὁ Μαλαξὸς ἀσφαλῶς ἠπατήθη νομίζων ὅτι ἀντλεῖ ἐξ ἐπισήμου νομοθεσίας «Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου»[2], τοὺς ὁποίους ἀκριβῶς ἡ ἐπικεφαλὶς τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου ἀναφέρει ὡς συντάκτας του.

Σημειωτέον, ὅτι, πρὸς διαπίστωσιν τῶν πηγῶν, ἐξ ὧν ἤντλησεν ὁ Μαλαξός, δὲν εἶναι ἀσφαλὴς ἡ προσφυγὴ εἰς παραφράσεις τοῦ Νομοκάνονός του, διότι ἡ εἰς τὴν ἁπλουστέραν γλῶσσαν μετὰ πλατειασμῶν διατύπωσις καὶ αἱ συμπληρώσεις ἢ καὶ τροποποιήσεις[3] τῶν παραφράσεων, δὲν ἐπιτρέπουν πάντοτε εὐχερῶς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν πηγῶν. Ἐκτὸς τούτου, αἱ παραφράσεις αὗται, περιέχουσαι ὀλιγώτερα ἢ περισσότερα κεφάλαια τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ Νομοκάνονος[4], δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἀκριβῆ ἐκτίμησιν τῆς ἐκτάσεως τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου, ὡς πηγῆς τοῦ Νομοκάνονος τούτου. Οὕτως, ἐν ᾧ ὁ Zachariae ἐμέτρησεν 26, ὁ δὲ Spulber 33 ἐδάφια[5] *«λέοντος καὶ κωνσταντίνου βασιλέων»* εἰς τὰς ὑπ' ὄψιν των παραφράσεις τοῦ Μαλαξοῦ, διεπίστωσα ὅτι ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τούτου (1561) δὲν περιέχει

[1] Ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἐν τόμῳ VI (1870) τοῦ JGR, ἀναδημοσιευθὲν δὲ ὑπὸ Ἰω. καὶ Παν. Ζέπου ἐν τῷ 7ῳ τόμῳ τοῦ JGR αὐτῶν (1931). Πρβλ. Zachariæ, Ὁ Πρόχειρος Νόμος, σ. CLV - CLXXXV, ἰδίως σ. CLXXXII σημ. 89, ὅπου συμπεραίνει αὐτος, ὅτι τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου ἐγίνετο χρῆσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Εἰς τὸν Zachariæ ἦσαν γνωστὰ 12 χειρόγραφα τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου, ἐκ Βιβλιοθηκῶν τῆς Δύσεως, ἀλλὰ προελεύσεως τῆς Βυζαντινῆς Ἀνατολῆς, γραφέντα ἀπὸ τοῦ 14ου μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος.

[2] Ἐν κεφ. ΦΚΓ' τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ Νομοκάνονός του, περὶ τῶν πηγῶν, ἐξ ὧν ἤντλησεν, ἀναφέρει ἀορίστως: *«...εἰς τὰς νεαρὰς τῶν βασιλέων ἔχομεν ἑκάστου τὸ ὄνομα τίνος ἐστί»*.

[3] Ὡς ἀπέδειξα ἐν τῇ μελέτῃ μου: Ὁ Νομοκάνων τοῦ Μαλαξοῦ ὡς πηγὴ δικαίου τοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν Ἑλληνισμοῦ, ἐν Πρακτικοῖς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 13 (1938) σ. 396 - 401, τινὲς τῶν παραλλαγῶν τούτων μετέβαλον τοὺς ὁρισμοὺς τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ Νομοκάνονος, προσαρμόσασαι τὰς διατάξεις πρὸς τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον.

[4] Ταῦτα ποικίλλουν ἀπὸ 90 μέχρι 993. Πρβλ. Δ. Γ κ ί ν η, ἐν π. Ἑλληνικά, 8 (1935) 29 ἑπ., ἰδίως 44 ἑπ.

[5] Die Handbücher d. geistl. Rechts, σ. 5.

[6] Φαίνεται ὅτι τὸ α' μέρος τῆς Indreptarea Legei δὲν περιέχει ὁλόκληρον τὸν Νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1400 κώδικος, ὡς βεβαιοῖ ὁ Spulber (ἔνθ' ἀνωτ. σ. XXI), διότι, ἐν ᾧ οὗτος εὑρίσκει ἐν τῇ Indreptarea Legei 33 ἐδάφια «Λέοντος κλπ.» ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 1400 κώδικι ἐγὼ ἀνεῦρον 73 τοιαῦτα ἐδάφια.

ὀλιγώτερα τῶν 357 ἐδαφίων [1]. Ἡ ἀντιγραφὴ τοῦ κειμένου τῶν ἐδαφίων τούτων ἐκ τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου εἶναι συνήθως κατὰ λέξιν πιστή· ἐνίοτε ὑπάρχουν ἐλάχισται λεκτικαὶ διαφοραί, πάντως οὐχὶ περισσότεραι τῶν ὑπαρχουσῶν εἰς τὰ διάφορα χειρόγραφα τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου μεταξύ των, ἐλάχιστα δὲ τῶν ἐδαφίων τούτων παρουσιάζουν μεγαλυτέρας διαφοράς. Ἐκ τῶν 357 ἐδαφίων τούτων, δὲν κατώρθωσα νὰ εὕρω εἰς τὸν Ηὐξημένον Πρόχειρον τὰ ἀντίστοιχα 8 μόνον ἐδαφίων. Τινὰ ἐκ τούτων πιθανὸν νὰ διέφυγον τὴν ἔρευνάν μου, ἄλλων, ἰδίως ὅταν πρόκειται περὶ κατὰ σειρὰν ἐδαφίων [2], ἡ μὴ ἀνεύρεσις ἴσως ὀφείλεται εἰς παράλειψιν τοῦ Μαλαξοῦ, ἢ τῶν ἀντιγραφέων τοῦ Νομοκάνονός του [3], νὰ σημειώσουν, ὅτι τὰ ἐδάφια ταῦτα ἐλήφθησαν ἐξ ἄλλης πηγῆς, λάθος εὔκολον νὰ συμβῇ, διότι ἐν τῷ Νομοκάνονι δὲν ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῇ ὤᾳ δι᾽ ἐρυθροῦ χρώματος εἰς ἕκαστον ἐδάφιον ἡ πηγή, ἀλλὰ μόνον ὁσάκις μεταβάλλεται αὕτη.

Εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα παραθέτω τὰ παράλληλα ἐδάφια μεταξὺ Νομοκάνονος Μαλαξοῦ (ἀρχικῆς μορφῆς) καὶ Ηὐξημένου Προχείρου. Σημειωτέον, ὅτι αἱ διατάξεις αὗται τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου ἔχουν διαφόρους προελεύσεις, ὡς δύναται εὐχερῶς νὰ διαπιστωθῇ· συνεπῶς ἀποκλείεται ἡ ὑποψία, μήπως ὁ Μαλαξὸς ἐχρησιμοποίησεν ἄλλην πηγήν, ὑποψία ἡ ὁποία θὰ ἦτο βάσιμος, μόνον ἐὰν συνέπιπτε νὰ ἔχουν πάντα τὰ ἐδάφια ταῦτα τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου τὴν ἰδίαν πηγήν. Δεδομένου ὅτι ὁ Νομοκάνων ἔχει ἠριθμημένα μόνον τὰ κεφάλαια, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ ἐδάφια, ἡ ἀρίθμησις τῶν τελευταίων ἐγένετο ὑπ᾽ ἐμοῦ, διὰ τὴν εὐκολίαν τῶν συσχετισμῶν.

Μαλαξὸς	*Ηὐξ. Πρόχ.*	*Μαλαξὸς*	*Ηὐξ. Πρόχ.*
ΞϚ′ 1 – 6	27. 2 – 7	21	41
7	9	22 – 23	49 – 50
8	13	24	60
9 – 10	15 – 16	25 – 26	63 – 64
11	203, 201	27	75
12	22	28	78
13	25	29 – 30	79 – 80
14 – 17	29 – 32	31	84
18 – 20	37 – 39	32	95

[1] Ἐκ τῶν τριῶν γνωστῶν χειρογράφων τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ Νομοκάνονος, χρησιμοποιῶ ἀντίγραφον τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 287 κώδικος τῆς Μονῆς Ἰβήρων.

[2] Κεφ., ΤΞΒ′ 16 - 17, ΤΟ′ 4 - 5, ΥΔ′ 14 - 15.

[3] Εἰς τὸν κώδικα τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τὸν ἀνήκοντα εἰς τὸν κ. Π. Ἀγγελετόπουλον, ἐν κεφ. ΤΟ′ 6 ἀναγράφεται ἐν τῇ ὤᾳ ἡ πηγή: Λέοντος κλπ., ἥτις θὰ ἦτο περιττή, ἀφοῦ ὑπῆρχεν ἤδη ἐν ΤΟ′ 1· τοῦτο σημαίνει ὅτι τινὰ τῶν ἐν τῷ μεταξὺ ἐδαφίων (2 - 5) δὲν ἦσαν Λέοντος κλπ., ἀλλὰ παρελείφθη ἡ μνεία τῆς ἄλλης πηγῆς.

Μαλαξὸς	*Ηὐξ. Πρόχ.*	*Μαλαξὸς*	*Ηὐξ. Πρόχ.*
33	97	ΤΙϚ′ 7	7. 37
34	99	8	36
35 – 39	102 – 106	9 – 12	39 – 42
40	119	13	47
41	122	14	54
42	126	ΤΙΖ′ 1 – 2	67 – 68
43 – 44	131 – 132	ΤΙΗ′ 1	36
45	154	ΤΚ′ 1 – 8	16 – 23
46	153	ΤΚΒ′ 3	7. 12
47 – 49	155 – 157	ΤΚΕ′ 9	4. 58
50 – 51	191 – 192	ΤΚϚ′ 1 – 2	56 – 57
52	187	ΤΚΗ′ 3	9. 1
53	204	ΤΛ′ 5	10. 12
54	56	ΤΛΑ′ 1 – 2	11. 20 – 21
ΡΞΖ′ 1	12. 15	ΤΛΒ′ 5 – 6	9. 6 – 7
ΣΒ′ 1	28. 43	ΤΛΓ′ 1 – 2	8. 131 – 132
ΣΔ′ 1 – 4	1. 28 – 31	ΤΛϚ′ 1 – 7	10. 22 – 27
ΣΠΑ′ 2	34	ΤΛΗ′ 1 – 2	19 – 20
ΣΠΓ′ 3 – 7	2. 7 – 9	ΤΛΘ′ 10	18
ΣΠΕ′ 4	3. 2	11	17
ΣΠϚ′ 1 – 2	3 – 4	12 – 13	15 – 16
3	13	ΤΜ′ 1 – 13	31 – 43
4	5	ΤΜΓ′ 19 – 24	11. 14 – 19
5	7	25	13. 9
6 – 7	12 – 13	26 – 28	13 – 15
8 – 9	9 – 10	ΤΜΔ′ 1 – 4	1 – 4
ΤΘ′ 3	4. 10	5	7
4	9	6 – 11	16 – 21
5 – 6	12 – 13	ΤΜΕ′ 3	14. 1
ΤΙ′ 1	7. 60	ΤΜϚ′ 1	6. 8
2	4. 4	2 – 4	5 – 7
3 – 4	25 – 26	ΤΜΘ′ 3	7. 27
5 – 6	40 – 41	4	28
ΤΙΑ′ 1	37	5	27
2	45	ΤΝ′ 13	12. 10
ΤΙΒ′ 1	7. 25	15	24
2 – 4	31 – 3	18	31
ΤΙΕ′ 1 – 2	5. 1 – 2	21	52
3	5	ΤΝϚ′ 9	39. 119

Μαλαξὸς	*Ηὐξ. Πρόχ.*
10	124
11	142
15	12. 34
ΤΞΒ' 1	27. 252
2–3	254–255
4	266
5–6	279–280
7	253
8	256
9–14	264–269
15	285
16–17	;
18	17. 9
23	27. 289
ΤΞΓ' 1	282
ΤΞΔ' 13–14	22. 19–20
15–16	22–23
17	27
18	29
19	40
20	29
21	35
ΤΞϚ' 2	25
ΤΞΖ' 1–12	23. 1–12
ΤΞΗ' 1–6	25. 1–6
7–12	35–40
ΤΞΘ' 14–17	35. 9–12
18	17
19	20
20–23	26–29
24–25	39–40
26–27	42–43
ΤΟ' 1	36. 24
2	;
3	36. 15
4–5	;
6	παράτ. β' 2
ΤΟΕ' 5–6	29. 1–4
7	7
8	9
9–10	10–11
11–13	13–15
ΤΟϚ' 1	27. 284
ΤΟΘ' 3–5	30. 1–3
6–7	5–6
8–9	16–17
10	20
11–14	28–31
15–17	34–36
18	39
19	51
20	56
21	62
22	67
23	75
24	80
25–26	92–93
ΤΠΓ' 1–4	7. 61–64
ΤΠΖ' 1	32. 1
2–4	4–6
5–7	14–16
8	19
9	;
ΤϞΓ' 1–2	33. 15–16
ΤϞΔ' 1–8	17–24
9–18	26–35
ΤϞϚ' 7–8	19. 9–10
9	18
10–11	21–22
12	31
ΥΑ' 13	17. 64
14	70
15	81
ΥΒ' 1	60
ΥΔ' 1–5	15. 1–5
6	παρ. κβ' 5, καὶ 15. 6
7	39. 94

Μαλαξὸς	*Ηὐξ. Πρόχ.*
8	15. 39
9	;
10	31. 20
11	26, 42
12	15. 19
13	21. 22
14–15	;
ΥΖ' 18	40. 101
ΥΚΖ' 1	18. 12

Δεδομένου ὅτι ὁ Νομοκάνων τοῦ Μαλαξοῦ εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτος, κρίνω εὔλογον νὰ παραθέσω ἐνταῦθα τὸ κείμενον τῶν 8 ἐδαφίων, τῶν ὁποίων δὲν ἠδυνήθην νὰ εὕρω τὰ παράλληλα ἐν τῷ Ηὐξημένῳ Προχείρῳ. Τὰ δύο ἐκ τούτων παραθέτω ὁλόκληρα· τῶν λοιπῶν 6, δεδομένου ὅτι εὑρίσκονται παρ' Ἀρμενοπούλῳ, χάριν συντομίας, παραπέμπω εἰς τὴν Ἑξάβιβλον:

1) ΤΞΒ' 16. *Ὅρκος οὐκ ἐπιφέρεται...* Ἀρμ. 1.7.12.
2) ΤΞΒ' 17. *Ἔτι καὶ μὴ παρόντων...* » 1.8.11.
3) ΤΟ' 2. *Ὁ ἐξ ἀναζητήσεως...* » 5.12.2.
4) ΤΟ' 4. *Καὶ ζῶντος τοῦ ἀνδρός...* » 5.12.4.
5) ΤΟ' 5. *Κωφὸς καὶ ἄλαλος...* » 5.12.5.
6) ΥΔ' 9. *Ἐὰν ὁ τῶν δημοσίων ἀπαιτητὴς κατὰ κέλευσιν τοῦ ἄρχοντος πωλήσῃ τὸν ἀγρὸν τοῦ ἀγνωμονοῦντος ἐν τοῖς δημοσίοις, οὐκ ἀνατρέπεται ἡ πρᾶσις· ἐὰν δὲ χωρὶς κελεύσεως τοῦ ἄρχοντος γένηται ἢ κατὰ δόλον, ἢ δίχα δικαίου τιμήματος, ἀνατρέπεσθαι.*
7) ΥΔ' 14. *Τὰ χωρὶς δόλον σύμφωνα καὶ τοῖς νόμοις μὴ ἐναντιούμενα, ἔρρωται.* (=Σύνοψις Βασιλικῶν. Σ. 8.7.)
8) ΥΔ' 15. *Ὁ ἀγορασθεὶς αἰχμάλωτος...* Ἀρμ. 1.18.37.

Ἐφ' ὅσον ὁ Μαλαξὸς ἐχρησιμοποίησε τὸν Ηὐξημένον Πρόχειρον κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Νομοκάνονός του, εἶναι φυσικὸν εἰς τὰς διαφόρους παραφράσεις τούτου νὰ συμπεριελήφθησαν αἱ διατάξεις αὗται, ἤ τινες ἐκ τούτων, ἔστω τροποποιημέναι· βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν τύχην τῶν διατάξεων τούτων εἰς τὰς διαφόρους παραλλαγὰς τοῦ Νομοκάνονος· θὰ ἐκλέξωμεν ἐκ τούτων μίαν, τὴν περιεχομένην εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 1400 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ἥτις παραλλαγή, μάλιστα, ὡς ἀνεκάλυψεν ὁ Spulber [1], ἐλήφθη ὡς βάσις κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς βλαχικῆς Indreptarea Legei τοῦ 1652. Ἐν αὐτῇ εὑρίσκονται 73 ἐδάφια [2] μὲ τὴν μνείαν: *«λέοντος καὶ κωνσταντίνου βασιλέων»*. Ἐπειδὴ ἡ παράφρασις

[1] Indreptarea Legei, σ. XXI.
[2] Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 211, σημ. 6.

αὕτη εἶναι ἀνέκδοτος[1], παραθέτω ἐν Παραρτήματι τὸ κείμενον τῶν ἐδαφίων τούτων, μετὰ παραπομπῆς εἰς τὰ ἀντίστοιχα ἐδάφια τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου. Ἐκ τῶν 73 τούτων ἐδαφίων, μόνον τῶν 7 δὲν κατώρθωσα ν' ἀνιχνεύσω τὴν πηγὴν ἐν τῷ Ηὐξημένῳ Προχείρῳ.

Δεδομένης τῆς σχέσεως μεταξὺ ἀρχικῆς μορφῆς καὶ παραφράσεως τοῦ Νομοκάνονος, θ' ἀνέμενέ τις ὅτι τὰ 73 ταῦτα ἐδάφια τῆς παραφράσεως εἶναι ἀπαραιτήτως μεταξὺ τῶν 357 τοιούτων τῆς ἀρχικῆς μορφῆς· ἐν τούτοις 30 ἐκ τῶν 73 τούτων[2] περιέχονται μὲν εἰς τὴν κοινὴν πηγήν: τὸν Ηὐξημένον Πρόχειρον, δὲν ὑπάρχουν ὅμως ἐν τῇ ἀρχικῇ μορφῇ τοῦ Νομοκάνονος, ἐξ οὗ θὰ ἔπρεπε νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ συντάκτης τῆς παραλλαγῆς ταύτης προσέτρεξεν ἐκ νέου εἰς τὸν Ηὐξημένον Πρόχειρον, ὑπόθεσις ἥκιστα πιθανή.

Παρομοίας φύσεως ἀπορίας γεννᾷ ὁ παραλληλισμὸς μεταξὺ τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Κώδικος 1400 καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Λ. Σγούτα[3] δημοσιευθέντων μεγάλων ἀποσπασμάτων ἑτέρου νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ, *«εἰς κοινὴν φράσιν»* ἐπίσης, ὅπου ὑπάρχουν 31 ἐδάφια *«Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου Βασιλέων»*. Ἐκ τούτων τὰ 24 ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸν Νομοκάνονα τοῦ κώδικος 1400, τὰ ἑξῆς:

Σγούτα	*κώδ. 1400*	*Σγούτα*	*κώδ. 1400*
ΡΜΓ′ 2	ΡΝΓ′ 2	ΡϞΘ′ 1	ΣΙΓ′ 1
ΡΞΑ′ 1	ΡΟΔ′ 1	ΣΑ′ 1	ΣΙΕ′ 1
» 3	ΡΟΗ′ 3	ΣΗ′ 2	ΣΚΒ′ 2
ΡΞΘ′ 1	ΡΠΓ′ 1	ΣΘ′ 1	ΣΚΓ′ 1
ΡΟ′ 1-2	ΡΠΔ′ 1	ΣΙΓ′ 2	ΣΚΖ′ 2
ΡΟΔ′ 1	ΡΠΗ′ 1	ΣΙΖ′ 7	ΣΛΒ′ 6
» 3	» 1	ΣΙΗ′ 1	ΣΛΓ′ 1
ΡΠΕ′ 4	ΡϞΘ′ 4	» 4	» 4
ΡΠΘ′ 1	ΣΓ′ 1	ΣΚΓ′ 1	ΣΛΘ′ 1
ΡϞΔ′ 1	ΣΗ′ 1	» 6	» 6
ΡϞΗ′ 3	ΣΙΒ′ 3	ΣΚϚ′ 1	ΣΜΓ′ 1
» 6	» 6		

Τὰ ὑπόλοιπα ἑπτὰ δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸν κώδικα 1400· τὰ ἑξῆς: ΡΜΒ′ 3, ΡΞΔ′ 2, ΡϞΔ′ 3, ΡϞΕ′ 2, ΡϞΖ′ 3, ΣΒ′ 5 καὶ ΣΙϚ′ 9.

---

[1] Δὲν πιστεύω νὰ ἐπρόλαβεν ὁ Spulber, πρὸ τοῦ θανάτου του, νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἔκδοσιν ταύτην, ἣν εἶχεν ὑποσχεθῇ πρὸ δεκαετίας. Πρβλ. σ. 210, σημ. 4.

[2] Ἰδοὺ ταῦτα: ΚΔ′ 6-9, 12-19, ΛΕ′ 6, ΟΖ′ 6, ΡΙΔ′ 2, 3, ΡΟΗ′ 4-8, ΣΙΓ′ 2, ΣΚΒ′ 2, ΣΚΓ′ 1, ΣΚΖ′ 2-7, ΣΚΗ′ 2, ΣΛΑ′ 10, ΣΛΒ′ 8, 9, ΣΛΓ′ 4 καὶ ΣΛΘ′ 6.

[3] Ἐν π. Θέμις 7 (1856) σ. 165-232.

Ἀντιθέτως ὑπάρχουν ἄλλα 11 ἐδάφια παρὰ Σγούτᾳ, ἄνευ μνείας πηγῆς, εὑρισκόμενα εἰς τὸν κώδικα 1400, ὡς Λέοντος κλπ., τὰ ἑξῆς:

Σγ. ΡΞΔ′ 3-8=ΡΟΗ′ 3-8, ΡϞΗ′ 7=ΣΙΒ′ 7, ΡϞΘ′ 2=ΣΙΓ′ 2, ΣΙΓ′ 3=ΣΚΖ′ 3, ΣΙϚ′ 10=ΣΛΑ′ 10, ΣΙΖ′ 10,=ΣΛΒ′ 10 καὶ ΣΚΓ′ 2, =ΣΛΘ′ 2.

Τέλος, ὑπάρχουν παρὰ Σγούτᾳ τέσσαρα ἐδάφια, μνημονεύοντα ῥητῶς ἄλλας πηγάς, εἰς δὲ τὸν κώδικα 1400 ὡς «Λέοντος κλπ.», τὰ ἑξῆς:

1) ΡΠΘ′ 4 Νικηφόρου Κ/πόλεως=κῶδιξ 1400: ΣΓ′ 2=Ηὐξ. Πρόχ. ;
2) ΡΞΔ′ 5 Ματθαίου = » » ΡΟΗ′ 5= » » 12.20
3) ΣΙΖ′ 8 Νεαρὰ Λέοντος Σοφοῦ= » » ΣΛΒ′ 8= » » 22.30
4) ΣΙΖ′ 9 Ἀρμενοπούλου = » » ΣΛΒ′ 9= » » 22.7

Ἕτερος Νομοκάνων περιέχων διατάξεις *«λέοντος καὶ κωνσταντίνου βασιλέων»* εἶναι ἡ ἀνέκδοτος καὶ εἰς τὴν δημώδη τῆς ἐποχῆς γλῶσσαν συντεταγμένη ΒΑΚΤΗΡΙΑ ΑΡΧΙΕΡΕΩΝ, τοῦ ἀρχιμανδρίτου καὶ *«ἐπιτρόπου Ἰωαννίνων»* Ἰακώβου (1645)[1], τῆς ὁποίας μοναχός τις, *«ἐπὶ Λέσβου»*, Νεόφυτος, ἐξεπόνησε (1703-1704) παραλλαγήν τινα, ἐπίσης ἀνέκδοτον[2]. Ἐν τῇ Βακτηρίᾳ εὑρίσκονται ἕνδεκα ἐδάφια σημειούμενα *«Λέοντος κλπ.»* εἰλημμένα καὶ ταῦτα ἐκ τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου. Ἐν τῇ παραλλαγῇ τοῦ Νεοφύτου παραλείπεται ἓν τῶν ἐδαφίων τούτων (τὸ Σ. ιγ′). Παραθέτω τὰ κείμενα ταῦτα, ὡς ἀνέκδοτα, ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 30 κώδικος τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, ἐν ὑποσημειώσει δὲ τὰς παραλλαγὰς τοῦ Νεοφύτου (=Ν) ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1373 κώδικος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ τὰ ἀντίστοιχα χωρία ἐκ τοῦ Ηὐξημένου Προχείρου. Σημειωτέον, ὅτι ὁ Ἰάκωβος τοὐλάχιστον τὰ ἐννέα ἐκ τῶν ἕνδεκα τούτων

---

[1] Αὕτη, οὐδεμιᾶς τυχοῦσα μέχρι τοῦδε ἐρεύνης, εὑρίσκεται, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, εἰς τοὺς κώδικας: Μονῆς Σινᾶ 1122, Μετοχίου Παν. Τάφου ἐν Κωνσταντινουπόλει, 30, Μονῆς Σουμελᾶ 6, Μονῆς Δοχειαρίου 286, Θεολ. Σχολῆς Χάλκης 78, Μονῆς Μ. Σπηλαίου 157, Μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐν Σκιάθῳ 6 καὶ Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας 800. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ S. Gr. Berechet ἐν τῷ Γ′ Διεθνεῖ Βυζ. Συνεδρίῳ Ἀθηνῶν, εὑρίσκονται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας δύο κώδικες (1271 καὶ 1468) περιέχοντες μετάφρασιν τῆς Βακτηρίας εἰς τὴν ρουμανικήν. Ὅρα IIIe Congrès Intern. des études byzantines, Athènes, 1930. Compte-rendu par An. Orlandos, Athènes 1932, σ. 182.

[2] Αὕτη εὑρίσκεται ἐν τῷ κώδικι 1373 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Τοὺς προλόγους καὶ τὸν πίνακα περιεχομένων ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀντ. Μομφερρᾶτος, ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος 3 (1889), 129-218. Σημειωτέον, ὅτι οἱ πρόλογοι οὗτοι εὑρίσκονται καὶ εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τῆς Βακτηρίας, περὶ ἧς πρῶτος ἠσχολήθη ὁ Zachariæ, Die juristischen Hss der Athener Bibliothek, ἐν Archiv f. Mittel-u. neugr. Philologie τοῦ M. Deffner, Athen I (1880) 222-223.

ἐδαφίων ἤντλησεν ἐκ τῆς παραφράσεως τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ, καίτοι οὐδαμοῦ τὸν μνημονεύει, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν κειμένων.

Τὰ ἕνδεκα ταῦτα ἐδάφια εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

Α πη′ [1].—*Ἐὰν τινὰς ἐμνηστεύθη καὶ ἀπέθανεν ὁ ἕνας ἐκ τοὺς δύο, ἢ ὁ ἄνδρας ἢ ἡ γυναῖκα, ἀναδίδεται ὁ ἀρραβῶνας εἰς τὸ μέρος ὁποῦ ζῇ· καὶ ὄχι διπλός· εἰ δὲ καὶ γένη καλόγερος τινὰς ἐκ τοὺς δύο, ἐπέρνει ὁ καθεὶς τοὺς ἀρραβῶνας ὁποῦ ἔδωκεν· καὶ διπλὸν τὸν ἀρραβῶνα δὲν δίδει, διότι ὑπῆγεν εἰς τὴν καλλιότερην στράταν* [2].

Α ρκ′ [3].—*Ἀνάμεσον ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς προέρχονται ἤγουν γίνονται ὁμολογίαις τρεῖς, ἤγουν προικοσύμφωνα, τὰ δύο μὲν συγγράφονται ἰσοδύναμα, ἤγουν νὰ λέγουν καὶ τὰ δύο ὁμοίως, τὸ δὲ ἄλλο τὸ γράφει ὁ ἄνδρας πρὸς τὴν γυναῖκα, ὡσὰν αὐτὸ ποῦ λέγεται τὴν σήμερον παρὰ τοῖς ἀγαρηνοῖς κεμπίνι, τὸ ὁποῖον ὁ ἄνδρας δὲν ἐξετάζει νὰ τὸ γράψη ἴσια αὐτὸ κατὰ τῆς προικὸς τὸ προικοσύμφωνον καὶ κατὰ τὴν προγαμιαίαν δωρεὰν ἀλλὰ τὸ γράφει καὶ τῆς τάζει ὅσα θελήση* [4].

Α ρλγ′ [5].—*Ὅποιος ἀγωγιάσει ἄλογον νὰ τὸ φορτώση, ἂν εἶναι καὶ τὸ παραφορτώση περισσότερον ἀπὸ τὸ διατεταγμένον καὶ ἔλθη βλάβη εἰς τὸ ἄλογον, ἀποκρίνεται τὴν ζημίαν, ὅστις τὸ ἀγωγίασεν* [6].

Α ρμϛ′ [7].—*Ὁρίζουν καὶ οἱ σοφώτατοι βασιλεῖς λέων καὶ κωνσταντῖνος, καὶ λέγουν, ὅτι παραγγέλλομεν τοὺς ἀρχιερεῖς, νὰ μὴ δὲν χωρίζουν τινὰ τῆς ἁγίας κοινωνίας χωρὶς αἰτίας, ἂν δὲ χωρὶς αἰτίας καὶ ἀποδείξεις τοῦτο ποιοῦσι, νὰ ἐμποδίζωνται ἐκ τῆς ἁγίας κοινωνίας χρόνον ἕνα* [8].

Θ ιε′.—*Τῶν ἀρχιερέων παραγγέλνομεν νὰ μὴ χωρίζουν τινὰ χωρὶς αἰτίας, εἰ δὲ καὶ χωρὶς αἰτίαν καὶ ἀπόδειξιν κάμνουν τοῦτο, νὰ ἐμποδίζωνται ἀπὸ τῆς ἁγίας κοινωνίας χρόνον ἕνα* [9].

---

[1] παρὰ Ν : *πγ′*.

[2] Ν, ἀντί : *στράταν*, ἔχει : *ὁδόν*.=Hὒξ. Πρόχ. 2, 3 καὶ 7. Παραλλαγὴ Μαλαξοῦ (1597) ΡΝΓ′ 2.

[3] παρὰ Ν : *ριδ′*.

[4] = Hὒξ. Πρόχ. 7. 60. Λείπει ἐν τῇ παραλλαγῇ Μαλαξοῦ κώδικος 1400.

[5] παρὰ Ν : *ρκζ′*.

[6] = Hὒξ. Πρόχ. 18. 12. Παραλλαγὴ Μαλαξοῦ ΣΜΓ′ 1.

[7] παρὰ Ν : *ρλζ′*.

[8] = Hὒξ. Πρόχ. 28. 27. Παραλλαγὴ Μαλαξοῦ ΛΕ′ 6.

[9] Τὸ ἐδάφιον τοῦτο ὑποθέτω ὅτι εἶναι ταὐτὸ πρὸς τὸ εὐθὺς ἀνωτέρω (Α ρμϛ′), παραλειφθεισῶν τῶν λέξεων : «*τῆς ἁγίας κοινωνίας*».

Μ νε′.—*Λέων καὶ κωνσταντῖνος οἱ βασιλεῖς ὁρίζουν ὅτι μηδεὶς τῶν γονέων τολμήση νὰ ἐμποδίση τὰ παιδία του ὁποῦ θέλουν νὰ γένουν καλόγηροι ἢ καὶ νὰ ὑπάγουν εἰς μοναστήριον νὰ τὰ εὐγάλουν ἀπ᾿ ἐκεῖ ἢ διατὶ ἔγιναν καλόγεροι νὰ τὰ κάμουν ἀπόκληρα, ἀπὸ τὰ πράγματά τους· εἰ δὲ καὶ τὸ κάμουν τοῦτο, νὰ ἀφορίζουνται ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χριστοῦ καὶ νὰ διώχνουνται ἕως οὗ νὰ μετανοήσουσι καὶ νὰ δώσουσι τὸ μερτικόν τους* [1].

Μ ρμ′.—*Εἰ δὲ καὶ τύχη γυναῖκα τοῦ ἱερέως, καὶ δυναστευθῇ ὑπὸ δυνάστου, ἢ αἰχμαλωτισθῇ νὰ γένη σκλάβα* [2], *καὶ τὴν μιάνουν, νὰ μὴ δὲν τὴν χωρίζη, ἀμὴ νὰ τὴν ἔχη καθῶς καὶ τὸ πρῶτον ἀνεμποδίστως, καὶ τοῦτος ὁ πρεσβύτερος ἀπὸ τῆς ἱερατικῆς αὐτοῦ ὑπηρεσίας δὲν καθήρεται, μόνον νὰ ἔχη ἅπασαν τὴν ἱερουργίαν ἀκριματίστως, μὴ δυναμένου τινὸς ἐνοχλῆσαι αὐτόν, διότι ἐγένετο τῆς πρεσβυτέρας αὐτοῦ τὸ ἁμάρτημα δυναστικῶς.—Τοῦ κοσμικοῦ ἡ γυναῖκα ἐὰν μοιχευθῇ καὶ συμπαθήση αὐτὸς τὸ ἁμάρτημα, ἔχει ἄδειαν νὰ τὴν ἐπάρη* [3].

Ν ιβ′.—*Οὐδεὶς ἄνθρωπος νὰ τολμήση εἰς τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν νὰ θάψη νεκρόν. εἰς εὐκτήριον οἶκον, ὁποῦ νὰ μὴν εἶναι καθιερωμένος, μὲ λείψανα μαρτυρικά, ἐκεῖ θάπτουνται σώματα ἀπεθαμένου, καὶ εἰς ναρθήκους ἐκκλησιῶν, καὶ χωρὶς ἀρχιερατικοῦ ὁρισμοῦ μὴ τολμήση τινὰς νὰ εὐγάλη ἀπὸ τὸν τάφον σῶμα ἀνθρώπου, νὰ τὸ ὑπάγη εἰς ἄλλον τόπον, ἤγουν εἰς ἄλλον τάφον, οὐδὲ ἄλλην καμίαν ὕλην, ἤγουν μάρμαρον, ἢ κολόνα, ἢ ἄλλα τινά* [4].

Ο ιβ′.—*Ὅποιος κάμει ὅρκον, ἢ ἀπὸ ζήτησιν τοῦ μέρους, ὁποῦ ἔχει νὰ κάμη, ἢ παρὰ τῆς κρίσεως, καὶ ἐπιορκήση καὶ μετὰ ταῦτα φανῇ ὅτι ψευδῶς ὅμωσεν νὰ κόπτουν τὴν γλῶτταν αὐτοῦ* [5].

Σ ιγ′ [6].—*Εἰς τὸν θάνατόν του εἴ τι χαρίση τινὰς τῆς γυναικός τόυ, στέργει ἀμὴ εἰς τὴν ζωήν του, δὲν στέργει. Ἐὰν χαρίση ἡ γυναῖκα τοῦ ἀνδρός της διὰ νὰ λάβη τινὰ ἀξία ἢ τιμή, στέργει. Ὅτε γένη διαζύγιον καὶ χωρισθῇ ὁ ἄνδρας τὴν γυναῖκα του, ἢ ἡ γυνὴ τὸν ἄνδρα της, εἴ τι ἐδώρησεν εἰς τὸν ἄλλον διὰ νὰ τὸ ἔχη κατόπιν τοῦ θανάτου του, δὲν στέργει, ἀμὴ τὸ ἐπέρνει ὀπίσω* [7].

---

[1] = Hὒξ. Πρόχ. 28. 43. Παραλλαγὴ Μαλαξοῦ ΡΘ′ 1.

[2] Αἱ λέξεις : *νὰ γένη σκλάβα*, λείπουν παρὰ Ν.

[3] = Hὒξ. Πρόχ. 12. 15. Παραλλαγὴ Μαλαξοῦ ΟΖ′ 6.

[4] = Hὒξ. Πρόχ. 39. 165 - 168. Παραλλαγὴ Μαλαξοῦ ΡΙΔ′ 3 - 4.

[5] Παρὰ Ν προστίθεται : «*Ἄλλοι δὲ νόμοι λέγουν ὅτι νὰ κόπτουν τὴν χεῖρα ἐκείνου ὁποῦ νὰ ὀμώση ψευδῶς*». Παρὰ Ν. λείπει ἡ μνεία : «*Λέοντος κλπ.*»=Hὒξ. Πρόχ. 39. 146. Παραλλαγὴ Μαλαξοῦ ΣΛΘ′ 6.

[6] Ὁλόκληρον τὸ ἐδάφιον λείπει παρὰ Ν.

[7] = Hὒξ. Πρόχ. 11. 6 - 7. Δὲν ὑπάρχει ἀντίστοιχον ἐδάφιον παρὰ Μαλαξῷ.

Φ *κ΄*[1].—*Ἐὰν τινὰς εὕρῃ τὴν γυναῖκα του νὰ ἁμαρτάνῃ μὲ ἄλλον ἄνδρα, ἤγουν νὰ μοιχεύεται*[2], *καὶ εἰ μὲν φονεύσει αὐτὴν καὶ τὸν μοιχόν, δὲν παιδεύεται, ἀληθῶς ἂν τοὺς εὕρει μέσα εἰς τὸ σπίτι του· εἰ δὲ καὶ ἔξω τοῦ σπιτίου τοὺς εὕρει καὶ τὸ ἀποδείξῃ μετὰ ἀξιοπίστων μαρτύρων, χωρίζεται αὐτὴν καὶ κερδαίνει τὴν προῖκα της, καθὼς ὁρίζουν οἱ νόμοι. καὶ κανένα νόμον δὲν ἔχει, εἰ δὲ καὶ φονεύσει αὐτὴν θεληματικῶς, χωρὶς νὰ μοιχεύεται, ἄλλην γυναῖκα δὲν ἐπέρνει, μόνον νὰ κανονίζεται χρόνους κ̅ νὰ μὴν κοινωνήσῃ, καὶ νὰ ξηροφαγῇ*[3].

Χ ξ΄[4].—*Χωρίζεται ὁ ἄνδρας τὴν γυναῖκα ἐὰν εἶναι λωβή. ὁμοίως καὶ ἡ γυναῖκα τοῦ ἀνδρός της ἂν εἶναι λωβός*[5]. *Καὶ ἐὰν τύχῃ τὸ ἀσθένημα αὐτὸ καὶ τὸ ἔχει ἡ γυναῖκα καὶ χωρισθῇ, νὰ ἔχῃ ἡ γυναῖκα τὴν τροφήν της ἀπὸ τὸν ἄνδρα της, ἕως ὅλης τῆς ζωῆς αὐτῆς, ἤγουν ὁ ἄνδρας νὰ ἔχῃ τὴν ἔγνοιαν της.*

Πρὸ ἱκανῶν ἐτῶν εἶχον ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν[6] ἐπὶ δύο κωδίκων τῆς Μονῆς Ὁσίου Γρηγορίου τοῦ Ἄθωνος, τῶν ὑπ᾽ ἀριθ. 83 καὶ 86, κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τοῦ Σπ. Λάμπρου[7], οἵτινες ἴσως ἔχουν σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ θέμα ἡμῶν. Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Λάμπρου καὶ προσθέτων τινῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας εἶχε τὴν καλωσύνην νά μοι ἐπιστείλῃ ὁ καθηγούμενος τῆς Μονῆς Ἀρχιμανδρίτης Βησσαρίων, παραθέτω τὰ κάτωθι, ἐλπίζων ἐν εὐθετωτέρῳ χρόνῳ νὰ κατορθώσω νὰ δώσω πλείονας πληροφορίας ἐξ ἐπιτοπίου μελέτης τῶν κωδίκων τούτων: α) Ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 83 κῶδιξ τοῦ 18 αἰῶνος, περιέχει: «*Νόμοι τινὲς Κωνσταντίνου καὶ Λέοντος, Ἀρμενοπούλου, Χρυσοστόμου, Γρηγορίου, Βασιλείου*», εἰς 12 σελίδας. Ἄνευ προοιμίου. β) Ὁ ὑπ᾽ ἀριθ. 86 κῶδιξ, τοῦ 17 αἰῶνος, περιέχει: «*Νόμοι τινὲς Κωνσταντίνου καὶ Λέοντος βασιλέων*», εἰς 7 σελίδας. Ἄνευ προοιμίου.

Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κώδικας τούτους προηγοῦνται καὶ ἕπονται κείμενα νομοκανονικοῦ περιεχομένου. Πλὴν τῶν δύο πρώτων βραχέων κεφαλαίων, ὁμοίων εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κώδικας, τὸ κείμενον τῶν «ν ό μ ω ν» τούτων εἶναι διάφορον μεταξύ των.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

---

[1] παρὰ Ν: *ιζ΄*.

[2] παρὰ Ν. λείπουν αἱ λέξεις: *ἤγουν νὰ μοιχεύεται*.

[3] = Ηὒξ. Πρόχ. 39.119.—Παρὰ Ν. προστίθεται: «*Εἰ δὲ καὶ δειρέ την, διά τινα αἰτίαν, καὶ ἀπὸ μικροῦ βαρέματος ἀπεθάνῃ μὴ θέλοντος αὐτοῦ, τὰ τρία τοῦ φόνου νὰ ἐπιτιμᾶται, καὶ ἂν θέλῃ ὑπανδρεύεται, ὅτι ἔγινε στανικῶς του*». Παραλλαγὴ Μαλαξοῦ ΣΓ΄ 1 - 2.

[4] παρὰ Ν: *νη΄*.

[5] = Ηὒξ. Πρόχ. 12. 52. Παραλλαγὴ Μαλαξοῦ ΡΠΗ΄ 1 - 2.

[6] Ζητήματα τινὰ κλπ. σ. 45, σημ. 2.

[7] Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγ. Ὄρους ἑλλ. κωδίκων 1 σ. 54 ἑπ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

τῶν 73 ἐδαφίων παραλλαγῆς τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ, ἐκ τοῦ κώδ. 1400 Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος, ἐχόντων πηγήν: «*Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου βασιλέων*». (Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 215 ἑπ.)

Κεφ. ΚΔ΄. [1]—Ὁρίζει ὁ βασιλικὸς νόμος λέοντος καὶ κωνσταντίνου ὅτι ἀξιόπιστοι καὶ ἔντιμοι καὶ ἐνυπόληπτοι θέλουν νὰ εἶναι οἱ μάρτυρες ὁποῦ νὰ μαρτυροῦν τόσον δι᾽ ὑπόθεσιν πραγμάτων κινητῶν καὶ ἀκινήτων, τόσον καὶ διὰ κατηγορίαν ἱερωμένου προσώπου. (=Ηὒξ. Πρόχ. 27.2).

[2]—Καλογήρου ἰδιώτου ἡ μαρτυρία δὲν πιάνεται, ἐπειδὴ ἀφῆκε τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου. (=27.2).

[3]—Οἱ ἱερεῖς ὁποῦ δὲν ἔχουν σχῆμα καλογηρικῆς μαρτυροῦν καὶ στέργεται ἡ μαρτυρία αὐτῶν. (=27.2).

[4]—Ὅποιος καταδικασθῇ εἰς κρίσιν ἢ διὰ ψευδομαρτυρίαν, ἢ δι᾽ ἄλλην ἀτυχίαν ὁποῦ νὰ τὸν ἐντροπιάσῃ ὁ κριτής, ἢ ἂν συκοφαντήσῃ τινάν, οὔτε ἐκεῖνος ὁποῦ νὰ λάβῃ φλωρία νὰ κατηγορήσῃ, ἢ νὰ μὴ δὲν κατηγορήσῃ· οὐδὲ μοιχός· οὐδὲ φονεῖς· οὐδὲ κλέπται· οὐδὲ ἄλλοι ὁποῦ νὰ ἔκαμαν ἀτόπημα ἐντροπῆς τινὸς ἡ μαρτυρία ἀπ᾽ αὐτὸν δὲν πιάνεται εἰς κρίσιν καὶ ἐὰν κατηγορήσουν καὶ τινὰν αὐτοὶ ὁποῦ ἔχουν ἀπὸ τὰς ἄνωθεν αἰτίας, οὐδὲ ἡ κατηγορία αὐτῶν νὰ ἀκούεται εἰς κρίσιν, οὐδὲ νὰ στέργεται. (=27.9).

[5]—Δὲν μαρτυρεῖ τινὰς ὁποῦ νὰ εἶναι εἴκοσι χρονῶν· οὐδὲ ἄνηβος· οὐδὲ κωφός· οὐδὲ δαιμονιζόμενος· οὐδὲ δοῦλος· οὐδὲ ἄσωτος. (=27.15 - 16).

[6]—Τῶν μαρτύρων ὁποῦ θέλουν νὰ μαρτυρήσουν ζητᾶται ἡ ἀξία ἤγουν τὸ ἔνδοξον ὁποῦ ἔχουν διὰ τὰ καλὰ ἔργα ὁποῦ κάμνουν καὶ ἡ πίστις· τουτέστιν ἐὰν εἶναι χριστιανὸς καὶ κάμνει ἀρετὴν ἀρεσκομένας [sic] τῷ χριστῷ· ἢ ἐὰν εἶναι ἄπιστος καὶ οὐχὶ χριστιανός· καὶ ἐὰν διάγει ζωὴν ἐνάρετη καὶ θεϊκή. (=27.22).

[7]—Ταῦτα κάμνει χρεία νὰ βλέπει ὁ κριτὴς καὶ νὰ ἐξετάζει τοὺς μάρτυρας ὁποῦ θέλουν νὰ ἔρχονται εἰς τὴν κρίσιν νὰ μαρτυροῦν περὶ πάσης ὑποθέσεως πῶς νὰ περνᾷ ἡ ζωὴ αὐτῶν, ἢ ἀρετὰς καλὰς ἔχουν ἢ τὸ ἐναντίον. (=27.24).

[8]—Τῶν μαρτύρων οἱ λόγοι πιάνονται, οὐχὶ τῶν ἀνθρώπων ὁποῦ νὰ ἀκούσουν λόγους ἀπὸ τοὺς μάρτυρας νὰ ὑπᾶνε νὰ μαρτυρήσουν· πρόσωπον γὰρ πρὸς πρόσωπον ἐρωτῶνται οἱ μάρτυρες. (=27.26).

[9]—Ἐξ ἀκοῆς μαρτυρία δὲν πιάνεται· εἰ μὴ ὅταν μαρτυρήσουν διὰ σύνορα καὶ διὰ χώρισιν ὀσπιτίων ἀμπελίων καὶ χωραφίων. (=27.12).

[10]—Πατὴρ καὶ υἱὸς ὑπεξούσιος, καὶ δύο ἀδελφοὶ συνυπεξούσιοι δύνονται νὰ μαρτυρήσουν εἰς ὑπόθεσιν καὶ δὲν ἐμποδίζονται διατὶ εἶναι ἀπὸ ἕνα ὀσπήτιον. (=27.41).

[11]—Ἕνας ὁποῦ νὰ εἶναι χρόνων δεκατεσσάρων μαρτυρεῖ εἰς ὑπόθεσιν φλωρίων, ἀμὴ εἰς κατηγορίαν ἀρχιερέως ἐὰν καὶ ἠξεύρῃ περὶ αὐτῆς ἡ μαρτυρία αὐτοῦ δὲν στέργεται. (=27.50).

[12]—Οἱ ἐπίσκοποι μαρτυροῦν καὶ ὅταν ὑπογράψωσιν εἰς γράμμα περὶ ὑποθέσεως. (=27.69).

[13]—Οἱ μάρτυρες ὁποῦ νὰ μαρτυροῦν διὰ βία ἢ δυναστεία ἢ διὰ χάριν, δὲν στέργονται. (=27.95).

[14]—Ἐκεῖνος ὁποῦ νὰ εὑρίσκεται εἰς κατηγορίαν, ἄλλον δὲν δύναται νὰ κατηγορήσει. (=27.105).

[15]—Ὅσας ἡμέρας κάμνουν οἱ μάρτυρες εἰς ἕνα κριτήριον ἢ πολλὰς ἢ ὀλίγας, τὰς ἐξόδους αὐτῶν τὰς πληρώνει ἐκεῖνος ὁποῦ τοὺς ἤφερεν μετὰ ἀποφάσεως τοῦ κριτοῦ. (=27.126).

[16]—Οἱ μάρτυρες ὁποῦ νὰ ὑπογράψουν εἰς γράμμα περί τινος ὑποθέσεως, ἐὰν ἔλθῃ εἰς κρίσιν τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο ὁποῦ νὰ εἶναι αὐτοὶ οἱ μάρτυρες, ἐὰν καὶ νὰ μὴ δὲν θέλουν, μαρτυροῦν καὶ στανικῶς τους, ἐπειδὴ εἶναι ὑπογεγραμμένοι. (=27.146,154).

[17]—Οἱ μάρτυρες ὁποῦ θέλουν νὰ μαρτυρήσουν, τόσον εἰς κατηγορίαν, τόσον καὶ περὶ φλωρίων καὶ ρούχων, κάμνει χρεία μετὰ ὅρκου νὰ ἐρωτῶνται ἢ ἠξεύρουν ἢ δὲν ἠξεύρουν εἰς ἐκείνας τὰς ὑποθέσεις. (=27.156).

[18]—Δὲν μαρτυρεῖ τελώνης, ἤγουν κουρμεκιάρης [sic] ὁποῦ ἔχει ἀφεντικὰς δουλείας ἀπάνω του ἀγορασμένας. (=27.187).

[19]—Ἐὰν μαρτυρήσῃ τινὰς καταπάνω τινὸς ἀνθρώπου, δὲν ἠμπορεῖ πάλιν δευτέραν φορὰν νὰ μαρτυρήσῃ κατ' αὐτοῦ, ὅτι φαίνεται ἐχθρός του εἶναι. (=27.57).

Κεφ. ΛΕ'. [6]—Τῶν ἀρχιερέων παραγγέλλομεν νὰ μὴ δὲν χωρίζουν τινὰ τῆς ἁγίας κοινωνίας χωρὶς αἰτία· εἰ δὲ καὶ χωρὶς αἰτία καὶ ἀπόδειξιν κάμουν τοῦτο, νὰ ἐμποδίζονται ἀπὸ τὴν ἁγίαν κοινωνίαν χρόνον ἕνα. (=28.27).

Κεφ. ΟΖ' [6]—Εἰ δὲ καὶ τύχῃ ἡ γυναῖκα τοῦ ἱερέως καὶ δυναστευθῇ ὑπὸ δυνάστου, ἢ αἰχμαλωτισθῇ νὰ γένῃ σκλάβα καὶ τὴν ἐμιάνουν, ὥστε νὰ ἁμαρτήσουν μετ' αὐτῆς, νὰ μὴ δὲν τὴν ἐχωρίζεται, ἀμὴ νὰ τὴν ἔχῃ καθὼς καὶ τὸ πρῶτον ἀνεμποδίστως· καὶ τοῦτος ὁ πρεσβύτερος ἀπὸ τῆς ἱερατικῆς αὐτοῦ ὑπηρεσίας δὲν καθήρεται, μόνον νὰ ἔχῃ ἅπασαν τὴν ἱερουργίαν ἀκριματίστως, μὴ δυναμένου τινὸς ἐνοχλῆσαι ἢ ἐμποδίσαι αὐτόν· διότι ἐγένετο τῆς πρεσβυτέρας αὐτοῦ τὸ ἁμάρτημα στανικῶς, ἤγουν κατὰ δυναστείαν. (=12.15).

Κεφ. ΡΘ' [1]—Μηδεὶς τῶν γονέων τολμήσῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὰ παιδία του ὁποῦ θέλουν νὰ γένουν καλόγεροι ἢ καὶ ἂν ὑπάγουν εἰς μοναστήριον νὰ τὰ εὐγάλουν ἀπ' ἐκεῖ· ἢ διὰ τὶ ἔγιναν καλόγεροι νὰ τὰ κάμῃ ἀπόκληρα ἀπὸ τὰ πράγματά του· εἰ δὲ καὶ θελήσῃ νὰ κάμῃ τοῦτο, νὰ ἀφορίζεται καὶ ἀπὸ

τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χριστοῦ νὰ διώχνεται, ἕως νὰ μετανοήσῃ καὶ δώσῃ τὸ μερτικὸν αὐτοῦ. (=28.43).

Κεφ. ΡΙΔ'. [2]—Οὐδένας ἄνθρωπος νὰ τολμήσῃ εἰς τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν νὰ θάψῃ νεκρόν. Εἰς εὐκτήριον οἶκον ὁποῦ νὰ δὲν εἶναι καθιερωμένη [sic] ἐκεῖ θάπτονται τὰ σώματα τῶν ἀποθαμένων καὶ εἰς ναρθήκους ἐκκλησιῶν. (=28.60).

[3]—Καὶ χωρὶς ἀρχιερατικοῦ ὁρισμοῦ μὴ τολμήσῃ τινὰς νὰ εὐγάλῃ ἀπὸ τάφον σῶμα ἀνθρώπου νὰ τὸ ὑπάγῃ εἰς ἄλλον τόπον, ἤγουν εἰς ἄλλον τάφον· οὐδὲ ἄλλην καμίαν ὕλην, ἤγουν ἢ μάρμαρον, ἢ κολόνα, ἢ λίθους, ἢ ἄλλα τινά. (39.165,168).

Κεφ. ΡΝΓ'. [2]—Ἐὰν τινὰς ἐμνηστεύθῃ καὶ ἀπέθανεν ὁ ἕνας ἐκ τοὺς δύο ἢ ὁ ἄνδρας ἢ ἡ γυναῖκα ἀναδίδεται ὁ ἀρραβῶνας μόνον εἰς τὸ μέρος ὁποῦ ζῇ, καὶ οὐχὶ διπλός. Εἰ δὲ καὶ γένῃ καλόγηρος τινὰς ἐξ αὐτούς, ἐπέρνει ὁ καθένας τοὺς ἀρραβῶνας ὁποῦ ἔδωκεν· καὶ διπλὸν τὸν ἀρραβῶνα δὲν ἀποδίδει, διὰ τὶ ὑπῆγεν εἰς τὴν καλλιοτέραν ὁδόν. (=2.3,7).

Κεφ. ΡΟΔ'. [1]—Τὸν παράνομον γάμον ὁποῦ νὰ γένῃ, παντάπασι νὰ τὸν ἐκδιασπάσῃς, ἤγουν νὰ τοὺς ἐχωρίσῃς· καὶ κανονίζεται μεγάλως. (=5.1).

Κεφ. ΡΟΗ'. [3]—Καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς μοιχείας θέλει ὁ βασιλικὸς νόμος ὅτι νὰ εἶναι πέντε μάρτυρες καὶ νὰ κάμουν ὅρκον ὅτι εἶδαν ὀφθαλμοφανῶς τὴν μοιχείαν ὁποῦ ἐγίνετον καὶ τότε νὰ πιστεύεται. (=12.10).

[4]—Ἐὰν ἐπιβουλεύσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνδρός της, μὲ ὅποιον τρόπον εὕρῃ· ἢ ἂν ἤξευρεν ἄλλους ὁποῦ ἐπιβουλεύονται τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ δὲν τὸ ὁμολογήσῃ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς. (=12.19).

[5]—Ἐὰν μετὰ ξένους ἄνδρας, χωρὶς τὸ θέλημα τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, λούεται εἰς λουτρόν, ἢ ἐν ἄλλῳ τόπῳ· ἢ κάθεται εἰς συμπόσιον μετ' αὐτῶν ἤγουν εἰς τραπέζιν εὐθυμίας. (=12.20).

[6]—Ἐὰν μείνῃ ἔξω τοῦ ἀπὸ τὸ ὀσπήτιον χωρὶς θέλημα τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς εἰς ξένον ὀσπήτιον ὁποῦ νὰ μὴ δὲν εἶναι συγγενής της. (=12.21).

[7]—Ἐὰν ἔχῃ ὁ ἄνδρας της εἰς γείτοναν ὑποψίαν καὶ παραγγέλλει της νὰ μὴν ὑπάγῃ εἰς τὸ ὀσπήτιον ἐκεῖνο καὶ αὐτὴ ὑπάγει. (= ;).

[8]—Ἐὰν ὑπάγῃ εἰς θέατρα τῶν παιγνιδίων νὰ εὐλέπῃ χωρὶς τὸ θέλημα τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς· ὁμοίως καὶ ἐὰν ὑπάγῃ εἰς ταῖς ρένταις τῶν ἀλόγων νὰ εὐλέπῃ ὁποῦ τρέχουν. (=12.22).

Κεφ. ΡΠΓ'. [1]—Ἐὰν ἡ γυναῖκα ἐπιβάλλῃ τὰς τολμηρὰς χεῖρας αὐτῆς εἰς τὸν ἄνδρα αὐτῆς, ἤγουν νὰ τὸν δείρῃ, ἢ νὰ τὸν ἐλυπήσει· ἐὰν εἶναι ἐγκαστρωμένη καὶ σκοτώσει τὸ παιδίον εἰς τὴν κοιλίαν αὐτῆς, νὰ χάσῃ τὴν ἐλπίδα τοῦ παιδίου ὁ ἄνδρας, χωρίζεται αὐτὴν ὁ ἄνδρας καὶ ἐπέρνει ἄλλην γυναῖκα. (= ;).

Κεφ. ΡΠΔ'. [1]—Ἐὰν ὁ ἄνδρας ἔναι ἡ ζωὴ αὐτοῦ ὅτι νὰ ληστεύῃ, ἤγουν νὰ κλέπτῃ καὶ νὰ κουρσέβῃ καὶ νὰ ἀφανίζῃ· ἢ νὰ ἀνοίξῃ τάφους νὰ

ἐπάρῃ ροῦχα καὶ ἀποδείξει τοῦτο ἡ γυναῖκα, χωρὶς [sic] τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, καὶ ἐπέρνει καὶ τὴν προῖκαν αὐτῆς ὅλη καὶ τὴν πρὸ γάμου δωρεάν. Νόησον τὴν ἄνωθεν ἀπόφασιν τοῦ βασιλικοῦ νόμου, ὅτι δὲν λέγει μόνον περὶ κλεψίας ἐκκλησίας καὶ τάφων, ἀλλὰ κοινῶς εἶναι ἡ ὑπόθεσις τῆς κλεψίας· ὥστε εἶναι κλέπτης ὁ ἄνδρας ἢ ἡ γυναῖκα καὶ ἀποδειχθῇ μετὰ ἀληθοῦς ἀποδείξεως ὅτι ἔκλεψεν ἢ ἐκκλησίαν ἢ τάφον, ἢ τινων ἀνθρώπων πράγματα, χωρίζεται. (=12.31 καὶ 24).

Κεφ. ΡΙΗ'. [1]—Λύεται ὁ ἄνδρας τῆς γυναικός, ἐὰν ἔναι λωβή· ὁμοίως καὶ ἡ γυναῖκα λύεται τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐὰν ἔναι λωβός· καὶ ἐὰν τύχῃ καὶ ἔχει τὸ ἀσθένημα ἡ γυναῖκα καὶ χωρισθῇ, νὰ ἔχῃ ὁ ἄνδρας τὴν ἔννοιαν τῆς τροφῆς αὐτῆς, ἕως ὅλης τῆς ζωῆς αὐτῆς. (=12.52).

Κεφ. ΡϞΘ'. [4]—Ἐκείνας δὲ μόνον τὰς γυναῖκας συμπαθοῦν καὶ δὲν κανονίζουν, αἱ ὁποῖαι καθὼς ἰδοῦν τοὺς πρώτους ἄνδρας αὐτῶν, ἢ ἀκούσουν ὅτι ζοῦν, ἐν τῷ ἅμα ἀφήνουν τοὺς δευτέρους ἄνδρας αὐτῶν, καὶ ὑπηγένουν εἰς ἄλλον ὀσπήτιον καὶ κάθονται ἕως νὰ ἀπολαύσουν τοὺς πρώτους ἄνδρας αὐτῶν. Αἱ δὲ γυναῖκες ὁποῦ νὰ μάθουν ὅτι ζοῦν οἱ ἄνδρες αὐτῶν ἢ ἰδοῦν αὐτοὺς καὶ ἔλθουν καὶ δὲν ὑπάγουν μετ' αὐτῶν ἀμὴ θέλουν ὅτι νὰ ἔχουν τοὺς δευτέρους ἄνδρας καὶ οὐχὶ τοὺς πρώτους νομίμους, κανένα συμπάθιον εἰς αὐταῖς δὲν ἔχουν, μόνον κανονίζονται καθὼς ταῖς μοιχαλίδαις. (= ;).

Κεφ. ΣΓ'. [1]—Ἐὰν τινὰς εὕρῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ νὰ ἁμαρτάνῃ μετὰ ἄλλου ἀνδρός, ἤγουν νὰ μοιχεύεται, εἰ μὲν καὶ φονεύσῃ αὐτὴν καὶ τὸν μοιχόν, δὲν παιδεύεται· ἀληθῶς ἐὰν τοὺς εὕρῃ μέσα εἰς τὸ ὀσπήτιον αὐτοῦ· εἰ δὲ καὶ ἔξω τοῦ ὀσπητίου τοὺς εὕρῃ καὶ τὸ ἀποδείξει μετὰ ἀξιοπίστων μαρτύρων, χωρίζεται αὐτὴν καὶ κερδένει καὶ τὴν προῖκαν αὐτῆς καθὼς ὁρίζουν οἱ νόμοι, καὶ κανένα κανόνα δὲν ἔχει. (=39.119).

[2]—Εἰ δὲ καὶ φονεύσῃ αὐτὴν θεληματικῶς χωρὶς νὰ μοιχεύεται, ἄλλην γυναῖκα νὰ μὴ δὲν ἐπέρνει, μόνον νὰ κανονίζεται χρόνους εἴκοσι, νὰ μὴ δὲν κοινωνήσῃ καὶ νὰ ξηροφαγῇ. (= ;).

Κεφ. ΣΗ'. [1]—Τῆς γυναικὸς ὁποῦ νὰ ἀπεθάνῃ ὁ ἄνδρας της, δὲν ἔχει ἄδειαν νὰ ἐπάρῃ ἄλλον ἄνδρα ἕως οὗ νὰ τελειώσῃ ὁ πένθιμος ἕνας χρόνος· εἰ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς ὁρίσῃ, ὑπανδρεύεται προτήτερα περὶ νὰ ἔλθῃ ὁ πένθιμος χρόνος, ἤγουν πρὶν νὰ τελειωθῇ. (=7.47).

Κεφ. ΣΙΒ'. [3]—Αὔξησις καὶ ζημία τῆς προικὸς ὁποῦ ἐπῆρεν ὁ ἄνδρας, εἰς αὐτὸν ἀνατρέχει. (=9.1).

[6]—Τὰ δὲ ἐξώπροικα δὲν γίνονται τοῦ ἀνδρός, ἀμὴ ἂν τὰ χαλάσῃ ὁ ἄνδρας, εἰ μὲν καὶ ἡ γυναῖκα τὰ ἐχάρισε, δὲν τὰ ζητοῦν οἱ κληρονόμοι· εἰ δὲ παρὰ γνώμης τῆς γυναικὸς τὰ ἐχάλασε, ὅλα σωστὰ νὰ τὰ δώσῃ ὀπίσω, ἢ αὐτὸς ἢ ὁ κληρονόμος του· ἐπειδὴ καὶ εἰς τὰ ἐξώπροικα ἔχει ἡ γυναῖκα δύναμιν ὡς ἂν καὶ εἰς τὴν προῖκαν. (= ;).

[7]—Πᾶσα γυναῖκα εἰς τὰ ἐξώπροικά της καὶ εἰς τὰ λεγάτα της ὁποῦ

τῆς ἔρχονται ἀπὸ συγγενεῖς της, δύνεται καὶ νὰ πραγματεύεται καὶ νὰ χαρίζῃ, καὶ νὰ δίδῃ καὶ ζῶντος τοῦ ἀνδρός της· τὴν δὲ προῖκα της ὥς τε ζῇ ὁ ἄνδρας αὐτῆς δὲν τὴν ὁρίζει. (=10.43).

Κεφ. ΣΙΓ'. [1]—Ἡ γυναῖκα ἔχει προτίμησιν ἀπὸ πάντα ἄνθρωπον ὁποῦ τοῦ χρεωστεῖ ὁ ἄνδρας της, νὰ ἐπάρῃ αὐτὴ πρῶτον τὴν προῖκα αὐτῆς. (=10.22).

[2]—Μία γυναῖκα ὑπανδρεύθη καὶ ἐπῆρε τὴν προῖκα της εἰς τὸ ὀσπήτιον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς· καὶ ἐσυνέβη εἰς τὸν ἄνδρα αὐτῆς συμφορὰ καὶ ζημία καὶ ἔπεσεν εἰς χρέος, ἢ εἰς ἀφεντικόν, ἢ εἰς ἄλλον τινὰ ἄνθρωπον καὶ αὐτὸς ἀπέθανε· εἰς τοῦτο ὁρίζει ὁ παρὼν βασιλικὸς νόμος, ὅτι νὰ μὴ ἔχῃ ἄδειαν τινὰς ἀπὸ ἐκείνους ὁποῦ ἐδάνεισαν νὰ ἐπάρῃ κανεὶς πρᾶγμα ἀπὸ τὸ ὀσπήτιον τοῦ ἀποθανόντος ἕως οὗ πρῶτον νὰ ἐπάρῃ ἡ γυναῖκα τὴν προῖκα αὐτῆς· τότε εἴ τι μένῃ νὰ τὸ ἐπάρουν οἱ δανεισταὶ καθένας κατὰ τὸ χρέος τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς· ἤγουν ἐὰν δὲν σώνουν τὰ πράγματα δι' ὅλον τὸ χρέος, ὁ τὰ πολλὰ δοὺς περισσοτέρως τοῦ τὰ ὀλίγα δανείσαντος λαμβανέτω, ὡσαύτως καὶ ὁ ὀλίγα, ὀλίγα λαμβανέτω. (=9.15-16).

Κεφ. ΣΙΕ'. [1]—Ἕνας ἄνθρωπος ἐπῆρε γυναῖκα· καὶ ἀποθανόντος [sic] αὐτῆς, ἐπῆρε δευτέρα· καὶ ἔλαβε καὶ μετὰ τῆς πρώτης γυναικὸς προῖκα καὶ μετὰ τῆς δευτέρας· καὶ ἀπέθανεν ὁ ἄνδρας, καὶ ζητοῦν οἱ κληρονόμοι τῶν δύο γυναικῶν νὰ ἐπάρουν τὰ πράγματα ἤγουν τὰς προῖκας ἀπὸ τὰ πράγματα τοῦ ἀποθανόντος ἀνδρός· καὶ εἰς τοῦτο ὁρίζει ὁ παρὼν βασιλικὸς νόμος, ὅτι ἐν πρώτοις νὰ δίδεται ἡ πρώτη προῖκα καὶ μετὰ ταῦτα ἡ δευτέρα, ἐὰν προσμένουν πράγματα· εἰ δὲ τύχῃ καὶ εὑρίσκονται ροῦχα ἀπὸ τὴν δευτέραν προῖκα καὶ φανοῦν ἐμπράκτως καὶ μαρτυρικῶς, νὰ ἐπέρνουν ταῦτα οἱ κληρονόμοι τῆς δευτέρας προικός· καὶ ἐξ αὐτὰ τῆς πρώτης προικὸς οἱ κληρονόμοι δὲν ἐπέρνουν· εἰ μὴ ἀπὸ τὰ πράγματα τοῦ ἀποθανόντος ἐὰν ἔχῃ· ὁμοίως καὶ οἱ κληρονόμοι τῆς πρώτης προικός, ὅσα ἂν ροῦχα ἐγνωρίζουν ἐδικά τους ὁποῦ ἐδόθησαν εἰς τὴν προῖκαν καὶ εὑρίσκονται, ἐπέρνουν αὐτὰ ἀνεμποδίστως. Εἰ δὲ καὶ δὲν ἔχει ἐκ τῆς πρώτης προικὸς οὐδὲ ἐκ τῆς δευτέρας, ἐπέρνουν μὲν τὴν πρώτην προῖκα οἱ κληρονόμοι ὡς ἄνωθεν· ὅτι αὐτὴ ὡς πρώτη ἔχει προτίμησιν· μετὰ ταῦτα δὲ καὶ οἱ τῆς δευτέρας ἐὰν περισσεύουν. (=10.19).

Κεφ. ΣΚΒ'. [2]—Ὅταν γὰρ ἀδελφοὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς δὲν ἔναι καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς μητρός, τότε ὅσοι ἀδελφοὶ εἶναι ἀπὸ ἕνα πατέρα καὶ δύο μητέρας ἢ ἀπὸ μίαν μητέρα καὶ δύο πατέρας, κληρονομοῦν τὸν ἀδελφόν τους ὁποῦ εἶναι ἐξ ἑνὸς πατρὸς ἢ μητρός. (=30.14).

Κεφ. ΣΚΓ'. [1]—Ὅταν ἀποθάνῃ τινὰς καὶ ἀδελφὸν δὲν ἔχει οὔτε ἀδελφοῦ του παιδία νὰ τὸν κληρονομήσουν, τότε οἱ ἐξάδελφοι αὐτοῦ τὸν κληρονομοῦν ὅποιοι εἶναι σιμώτεροι εἰς τὸν βαθμόν· καὶ ἐὰν εὑρεθοῦν πολλοὶ τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ, ἐξ ἴσου τὸν κληρονομοῦν. (=30.20).

[3] – Ὅταν ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος ἢ ἄνδρας ἢ γυναῖκα χωρὶς νὰ κάμῃ διαθήκῃ, καὶ νὰ μὴ δὲν ἔχουν παιδία, οὔτε πατέρα οὔτε μητέρα, οὔτε ἀδελφόν, οὔτε ἀδελφήν, οὔτε ἄλλον συγγενῆν ἐξ αἵματος μέχρις εἰς τοὺς ἕξη βαθμούς, τότε ὁ ἄνδρας κληρονομεῖ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἢ ἡ γυναῖκα τὸν ἄνδραν αὐτῆς ἂν κάμουν καὶ ὀλίγον καιρὸν ὑπανδρεμένοι. (=30.46).

Κεφ. ΣΚΖ'. [2] – Καὶ ὁ κωφὸς καὶ ὁ βουβὸς ζητεῖ κληρονομίαν καὶ κληρονομεῖ. (=30.40).

[3] – Τὸ δὲ χρέος ζητεῖται ἕως εἰς τοὺς τριάντα χρόνους ἐὰν ζῇ ὁ ἄνθρωπος ὁποῦ ἐδανείσθη· εἰ δὲ καὶ εἶναι σημάδια, ἕως εἰς τοὺς σαράντα χρόνους ζητεῖται. (=17.26).

[4] – Ὁ δανειστὴς τὰς οἰκείας ἀρνησάμενος ἀποδείξεις, διπλάσιον τὸ περιεχόμενον αὐταῖς ποσὸν ἐλεγχόμενος, καταλογιζέσθω τῷ χρεώστῃ. (=17.11).

[5] – Οἱ ἐκ τοῦ ἐνεχύρου ληφθέντες καρποὶ ψηφίζονται εἰς τὸ χρέος· καὶ ἐὰν ἱκανοὶ γίνονται πρὸς τὸ ὅλον χρέος, λύεται ἡ ἀγωγή· καὶ ἀποδίδοται τὸ ἐνέχυρον· εἰ δὲ καὶ πλείονες εἰσὶ τοῦ χρέους οἱ καρποί, ἀποδίδονται οἱ περιττεύοντες. (=17.2).

[6] – Οἱ καρποὶ τοῦ ἀγροῦ ψηφίζονται εἰς τὸ χρέος, οὐ μόνον οὓς ἔλαβεν ὁ δανειστής, ἀλλὰ καὶ οὓς ἠδύνατο λαβεῖν· εἰ δὲ καὶ ἔβλαψε τὸν ἀγρόν, ἐνάγεται περὶ τούτου. (17.3).

[7] – Ἐὰν ὁ δανειστὴς μὴ παρ' ἰδίαν αἰτίαν ἀπολέσει τὸ ἐνέχυρον, οὐκ ἐγκαλεῖται· χρὴ δὲ αὐτὸν ἀποδεῖξαι, ὅτι ἀπόλεσε. Τὰ γὰρ τυχηρὰ οὐ κινδυνεύεται τῷ δανειστῇ, ἀλλὰ δύναται κατὰ τύχην ἀπολέσας τὸ πρᾶγμα ἀπαιτεῖν τῷ αὐτῷ καταχρεωστημένον· εἰ δὲ μεταξὺ τῶν συναλλασσόντων ἤρεσεν, ἵνα ἡ ἀπώλεια τῶν ἐνεχύρων ἐλευθερώσῃ τὸν χρεώστην, τοῦτο ἰσχύει. (=17.15).

Κεφ. ΣΚΗ'. [2] – Εἰ καὶ πολλοὺς τῶν πρὸ ἡμῶν ἔδοξε δεκτέαν εἶναι τὴν τῶν τόκων ἔκτισιν, ἴσως διὰ τὴν τῶν δανειστῶν δυσκληρίαν τε καὶ ὠμότητα, ἀλλ' οὖν ὡς ἀναξίαν τῆς ἡμετέρας τῶν χριστιανῶν πολιτείας, ἀπευκτέαν εἶναι κεκρίναμεν· ἅτε παρὰ τῆς θείας νομοθεσίας κεκωλυμένην. Διὸ κελεύει ἡ ἡμετέρα γαληνότης, μηδενὶ μηδαμῶς ἐξεῖναι, ἐν μιᾷ ὑποθέσει τόκους λαβεῖν· ἵνα μὴ νόμον φυλάττομεν οἰόμενοι, νόμον παραβαίνομεν· ἀλλὰ κἂν εἴ τις ὁσονδήποτε λάβῃ, εἰς τὸ χρέος λογισθήσεται. (=17.65).

Κεφ. ΣΛΑ'. [10] – Ἐὰν υἱὸς ἔχῃ πατέρα καὶ χωρὶς τὴν βουλὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐπάρῃ γυναῖκα, νὰ μὴ δὲν ἔχῃ ἀπὸ τὰ καλὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τίποτες, μόνον νὰ εἶναι ἀπόκληρος καὶ ἂν ἀποθάνῃ καὶ ἀφήσῃ παιδία, τὰ παιδία ζητοῦν κληρονομίαν ἀπὸ τὸν πάππον τους καὶ ἐπέρνουν, οὐχὶ καὶ ἡ μητέρα τους. (=παράτιτλα Ζ' 11).

Κεφ. ΣΛΒ'. [6] – Ἐὰν ἔχουν πολλοὶ ἀδελφοὶ ἢ ὀλίγοι πράγματα πατρικὰ ἢ μητρικὰ νὰ ἡμιράσουν καὶ δὲν ἔσωσαν ὅτι νὰ τὰ χωρίσουν, νὰ ἐπάρῃ καθ' ἕνας τὸ μερτικόν του καὶ θέλει τινὰς ἐξ αὐτοὺς ὅτι νὰ κάμῃ διαθήκῃ, δὲν ἐμποδίζεται διὰ τοῦτο· δίδει μόνον εἰς τὸ μερτικὸν αὐτοῦ ὁποῦ νὰ τοῦ τύχῃ εἰς αὐτὸ κάμνει οὐχὶ καὶ εἰς τῶν ἀδελφῶν. (=22.19).

[7] – Ἐὰν τύχῃ γυναῖκα ἐγκαστρωμένη ὁποῦ νὰ λούεται εἰς λοετρὸν καὶ ἀποθνήσκει ἐκεῖ μέσα καὶ κάμει ἄγραφον διαθήκην ἔμπροσθεν εἰς ἐννέα γυναῖκας, στέργεται. (=;).

[8] – Ἐὰν ἔναι τινὰς εἰς τόπον καὶ κάμῃ διαθήκῃ καὶ εὑρεθοῦν ἕως τρεῖς μάρτυρες, νὰ ἔχῃ τὸ βέβαιον. (22.30).

[9] – Ὁ γραφεὺς τῆς διαθήκης, καλῶς ἐν αὐτῇ μαρτυρεῖ. (=22.7).

[10] – Ἐὰν τινὰς οὖν κάμῃ διαθήκῃ καὶ ἀφήσῃ μερικὰ πράγματα ὁποῦ ἤθελε νὰ γράψῃ εἰς αὐτὴν ἢ ἄλλην ὑπόθεσιν, καὶ ὕστερον ἐνθυμηθῇ καὶ ἄλλα τινά, τότε γράφει ἄλλον χαρτὶ καὶ διαλαμβάνει ἐκεῖνα ὁποῦ ἀφῆκε καὶ δὲν ἔγραψεν εἰς τὴν διαθήκη· καὶ λέγεται τοῦτο κωδίκελλος. (=29.1).

[11] – Διαφέρει δὲ διαθήκῃ κωδικέλλου, ὅτι ἐν μὲν τῇ διαθήκῃ καὶ κληρονόμον καὶ ἀποκληρονόμον ἔξεστι γράφειν· καὶ λεγάτα καὶ ἐλευθερίας· καὶ ἔνστατον καὶ ὑποκατάστατον· ἐν δὲ τῷ κωδικέλλῳ οὐδὲν τούτων. (=29.1).

[12] – Ἔνστασις ἐστὶν ἡ πρώτη θέσις τῆς κληρονομίας· τουτέστιν ὁ πρῶτος βαθμὸς τῶν κληρονόμων. (=29.2).

[13] – Ὑποκατάστασις ἐστὶν ἡ ἐξ ἀτυχίας τοῦ πρώτου κληρονόμου, ἐφ' ἑτέρου τῆς κληρονομίας μετάθεσις οἷον εἴ τις εἴποι, ἔστω μου ὁ δεῖνα κληρονόμος· εἰ δὲ μή, ἔστω μου ὁ δεῖνα. (=29.3).

[14] – Ἐν κωδικέλλῳ φειδικόμισον γράφεται καὶ λεγατάριον. (=29.4).

[15] – Συνίσταται δὲ ὁ κωδίκελλος διὰ πέντε μαρτύρων. (29.14).

Κεφ. ΣΛΓ'. [1] – Οἱ ὑπεξούσιοι διατίθονται εἰς τὰ πεκούλια αὐτῶν· καὶ πεκούλια λέγονται ἐκεῖνα ὁποῦ κάμει τινὰς ἀπὸ τὸν κόπον του· ἤγουν ἀπὸ ταξεῖδι· ἢ ἀπὸ τέχνη· ἢ ἀπὸ ρόγα· ἢ ἀπὸ στρατεία· ἀμὴ ἂν τύχῃ καὶ δόσουν οἱ γονεῖς πρὸς τὸ παιδὶ τίποτε πρᾶγμα ὅταν ταξειδεύει ἢ νὰ κάμουν ἔξοδα νὰ τὸν ἐβάλλουν εἰς τιμὴν ὁποῦ νὰ ἔχῃ κέρδος, εἰς αὐτὰ αὐτὸς δὲν δύναται νὰ κάμῃ διαθήκῃ. μόνον νὰ ἱκανώσῃ πρὸς αὐτούς. Εἰ δὲ εἰς ἐκεῖνα ὁποῦ ἐκέρδισεν αὐτὸς μετὰ ἰδίου κόπου καὶ κινδύνου ἔχει ἐξουσίαν ἐφ' αὐτὰ νὰ διατεθῇ. (=23.1 - 2).

[4] – Ἐὰν μέρος τοῦ πράγματος λεγατευθῇ χρεωστεῖ ὁ κληρονόμος, ἢ τὸ μέρος τοῦ πράγματος νὰ δώσῃ, ἢ τὴν τιμὴν αὐτοῦ· τὰ δὲ πράγματα ὁποῦ δὲν ἔναι χωρισμένα πάντοτε τὸ τίμημα δίδεται εἴ τι ἀξίζουν. (=35.31).

Κεφ. ΣΛΘ'. [1] – Ὁ ὅρκος δύναμιν ἀποφάσεως ἔχει· καὶ ὅποιος στέρξει τὸν ἀντίδικον αὐτοῦ νὰ κάμῃ ὅρκον, αὐτὸν βάλει κριτὴν καὶ δὲν δύναται πλέον νὰ ἀντιλέγῃ πρὸς ἐκεῖνον, ἐπειδὴ ἔστερξε καὶ ἔκαμεν ὅρκον. (=27.252).

[2] – Ἐὰν ἐκεῖνος ὁποῦ ἔχει νὰ κάμῃ μὲ τινάν· ἢ αὐτὸς ἢ ὁ κριτὴς δώσῃ αὐτοῦ νὰ κάμῃ ὅρκον· ἐκεῖ ἐν τῷ ἅμα κόπτει τὴν κρίσιν, ὡσὰν κάμῃ τὸν ὅρκον. (=27.254).

[3] – Ὅποιος κάμῃ ὅρκον, ἢ ἀπὸ τὴν ζήτησιν τοῦ μέρους ὁποῦ ἔχει νὰ

κάμη, ἢ παρὰ τῆς κρίσεως, καὶ ἐπιορκήση, καὶ μετὰ ταῦτα φανῇ ὅτι ψευδῶς τὸν ὅρκον ἔκαμε, νὰ κόπτουν τὴν γλῶτταν αὐτοῦ· ὁμοίως καὶ τῶν μαρτύρων ὁποῦ νὰ ὠμόσουν ψεύματα. (=39.146).

[7] – Ἄλλοι δὲ νόμοι λέγουν ὅτι νὰ κόπτουν τὴν χεῖρα ἐκείνου ὁποῦ νὰ ὠμόση ψεύματα. (=;).

Κεφ. ΣΜΓ΄. [1] – Ὅποιος ἀγωγιάσει ἄλογον νὰ τοῦ βάλη φόρτωμα ἢ ἔναι καὶ τὸ παραφορτώση περισσότερον ἀπὸ τὸ διατεταγμένον, καὶ ἔλθη βλάβη εἰς αὐτὸ ἀποκρίνεται τὴν βλάβην. (18.12).

ΜΙΑ ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ Ε΄

ΕΝ ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ

Πρὸ δεκατεσσάρων περίπου ἐτῶν εἶχον μελετήσει ἐν Ἀθήναις τὰ τουρκικὰ ἔγγραφα τῆς συλλογῆς Ἰωάννου Χότζη ἐφέντη, ἀνήκοντα ἄλλοτε εἰς τὰ Ἀρχεῖα τοῦ τουρκικοῦ κράτους (Hazine evrakı) ἀγορασθέντα δέ, κατόπιν γραπτῆς γνωμοδοτήσεώς μου, ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Τὰ τουρκικὰ ταῦτα ἔγγραφα, πρὶν ἀγορασθῶσιν ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἦσαν 313. Τὸν παρελθόντα Ἰούνιον, μελετῶν ἐκ νέου αὐτὰ τὰ εὗρον 300 ἢ μᾶλλον 299, τοῦ ἑνὸς ὄντος ἀγράφου. Ἓν ἀπὸ τὰ τουρκικὰ αὐτὰ ἔγγραφα, τὸ καὶ σπουδαιότατον, ἐδημοσίευσα μὲ τὴν φωτοτυπίαν του εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς Φωτιείου Βιβλιοθήκης μου [1]. Ἐν τῇ εἰρημένῃ συλλογῇ, ἐκτὸς τῶν τουρκικῶν, ὑπάρχουν καὶ 130 ἑλληνικὰ ἔγγραφα. Ταῦτα εἶναι «πιττάκια» τοῦ ἐκ Μεγάλου Ρεύματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀτυχοῦς Δημητρίου Σκαναβῆ [2]—χιακῆς καταγωγῆς—πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Νικόλαον Μαυρογένην, ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας Σούτσου, ἐπιστολαὶ πατριαρχῶν πρὸς Φαναριώτας, λογαριασμοὶ τοῦ Κοινοῦ (=τῆς κάσας τοῦ κοινοῦ) καὶ πολλὰ ἄλλα.

Μεταξὺ τῶν γραμμάτων τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως εὕρηται καὶ ἓν γράμμα τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄, ὑπ᾽ ἀριθμὸν 344, κατὰ τὴν κατάταξιν τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Τὸ γράμμα φέρον χρονολογίαν 9 Ἰουνίου 1799 ἀπεστάλη πρὸς τὸν τότε μέγαν Δραγομάνον (Διερμηνέα) τῆς πόρτας (=πύλης) Κωνσταντῖνον Ἀλ. Ὑψηλάντην, πατέρα τῶν Ἀλεξάνδρου καὶ Δημητρίου, πρωταγωνιστῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς δραγομάνος, κατὰ τὸ τότε ἰσχῦον καθεστώς, εἶχε λάβει μέρος εἰς τὴν ἐκλογικὴν Συνέλευσιν (Μάϊον τοῦ 1797) τὴν ἐκλέξασαν τὸν ἀπὸ Σμύρνης Γρηγόριον οἰκουμενικὸν πατριάρχην [3].

---

[1] Περὶ τῆς συλλογῆς Ι. Χότζη βλέπε αὐτόθι σ. 1 καὶ 11 - 12.

[2] Βλέπε ἐμὸν ἔργον, «Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ρεύματος», Σταμποὺλ 1949, σ. 180, 189.

[3] Κῶδιξ Θ΄ τῶν ἀρχείων τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου, σ. 105· «τῇ ὁμοφώνῳ γνώμῃ

Ὁ εἰς τὴν ἐπιστολὴν ἀναφερόμενος «ἀποκεφαλισθεὶς Βλάχπεης» Χαντζερῆς εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Χαντζερῆς, ἐκ τῆς γνωστῆς φαναριωτικῆς οἰκογενείας τῶν Χαντζερήδων, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ Σκαρλᾶτος Χαντζερῆς ὁ γέρων Μ. Δραγομάνος καὶ Μ. Λογοθέτης τοῦ οἰκ. πατριαρχείου, ὁ υἱός του Γεώργιος καὶ ὁ ἀδελφός του Ἰωαννίκιος οἰκουμ. πατριάρχης ἀπὸ τοῦ 1761 - 1763.

Ὁ Κωνσταντῖνος, υἱὸς τοῦ εἰρημένου Γεωργίου, διωρίσθη διερμηνεὺς τοῦ στόλου ὄντος ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν (Καπουδὰν - πασᾶ) τοῦ Κιουτσοὺκ Χουσεῒν πασᾶ. Κατὰ τὸ 1797 ἀνῆλθε τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῆς Βλαχίας («Βλάχπεης» διαλαμβάνει τὸ γράμμα τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε΄) καὶ ἐθανατώθη εἰς τὸ ἡγεμονικὸν παλάτιον τοῦ Βουκουρεστίου οὐχὶ τῷ 1798, καθὼς γράφει ἡ Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδεία (τόμ. ΚΔ΄, σ. 466β) ἀλλὰ τῷ 1799. Ἡ χρονολογία αὐτὴ ἐξάγεται κατὰ τρόπον βέβαιον ἀπὸ τοὺς κώδικας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μεγάλου Ρεύματος (προαστείου τοῦ Βοσπόρου Κωνσταντινουπόλεως). Εἰς τὸν μικ. κώδικα (φ. 60β 1799) π.δ.χ. ἀναγινώσκομεν : «Ἀπὸ τὸ ἔλεος τοῦ αὐθεντικοῦ χρυσοβούλλου τῆς αὐθεντείας Οὐγγροβλαχίας παρὰ τοῦ αὐθέντου Κωνσταντὶν - βόδα γρ. 200» καὶ εἰς τὸ φύλλον 52β «εἰς αὐθέντην Χαντζερῆν στασίδια 2 γρ. 150»[1]. Ὁ Κωνσταντῖνος Ἀλεξ. Ὑψηλάντης μέχρι τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1799 ἦτο μέγας δραγομάνος, διορισθεὶς τότε ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας.

Ὁ Κωνσταντῖνος Χαντζερῆς ἐθανατώθη, διότι ἐθεωρεῖτο πολὺ πλούσιος καὶ ἑπομένως, μετὰ τὴν θανάτωσίν του, δημευομένης τῆς περιουσίας του— τοῦτο συνηθίζετο ὡς δεύτερον μέρος τῆς ποινῆς—θὰ εἰσεπράττοντο χρήματα ἀρκετά, ἀπαραίτητα τότε διὰ τὸν κατὰ τοῦ στασιάσαντος Πασβάνογλου πόλεμον[2].

Διὰ τὴν ὡς ἄνω αἰτίαν, ἐρεύνης γενομένης διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς περιουσίας τοῦ ἀτυχοῦς Κ. Χαντζερῆ, ἐθεωρήθη καλὸν νὰ ἐξετασθῇ καὶ ὁ πρῴην πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄, ὁ ὁποῖος, ὡς μητροπολίτης Σμύρνης ἀπὸ τοῦ 1785 - 1797, ἐδέχθη τὸν Κ. Χαντζερῆν περιοδεύοντα τὰ παράλια ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς διερμηνέως τοῦ στόλου. «Ὡσὰν ὁποῦ ἐγὼ μὲ τὸν ἀποκε-

καὶ βουλῇ τοῦ τε ἐκλαμπροτάτου καὶ περιβλέπτου πεγιζαδὲ καὶ μεγάλου διερμηνέως τῆς κραταιᾶς καὶ ἀηττήτου βασιλείας κυρίου Κωνσταντίνου Ὑψηλάντη, καὶ τοῦ πανευγενεστάτου ἐν ἄρχουσι μεγάλου λογοθέτου τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας κυρίου Ἀλεξάνδρου Μάνου». Βλέπε καὶ Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολαὶ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Β', σ. 140, 141.

[1] Βλ. τὴν ἐμὴν «Ἱστορίαν τοῦ Μ. Ρεύματος», σ. 178 - 179. Ἂν εἶχεν ἀποθάνει ὁ Κ. Χαντζερῆς ὅταν ἐγράφοντο εἰς τὸν κώδικα τὰ τοῦ χρυσοβούλλου του, θὰ ἐσημειώνετο, ὡς διὰ παρομοίαν περίπτωσιν πάντοτε συμβαίνει, ἡ λέξις «μακαρίτης».

[2] Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., Ἔνθ' ἀν.

φαλισθέντα δραγομάνον ὄντα εἶχον γνωριμίαν, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχιερεῖς τῶν παραλίων καὶ τῶν νησίων», καταχωρίζεται εἰς τὸ γράμμα τοῦ ἐθνομάρτυρος πατριάρχου.

Τὸ γράμμα ἀναφέρει τὴν πόλιν Δράμαν ὡς πόλιν εἰς τὴν ὁποίαν εὗρε τὸν παυθέντα καὶ ἐξορισθέντα πατριάρχην ὁ αὐτοκρατορικὸς κλητὴρ (μουμπασήρ).

Ἀπὸ τὰ γραφόμενα Σεργίου τοῦ Μακραίου φαίνεται ὅτι ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης ἀπεφασίσθη νὰ ἐξορισθῇ «μετ' ὀργῆς τοῦ ὑψηλοῦ δεβλετίου εἰς ἓν μοναστήριον»[1]. Ὡδηγήθη μέχρι τοῦ Καδῆ-κιογι (Χαλκηδόνος), ἀλλ' ἕνεκα τοῦ χειμῶνος, καὶ τοῦ δριμυτάτου ψύχους, ὁ διάδοχός του Νεόφυτος ὁ Ζ΄ συγκατετέθη νὰ ἐξορισθῇ εἰς Ζίχνας, κατὰ τὰς σημειώσεις τοῦ κώδικος Θ΄ τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου.

Μὲ τὴν πληροφορίαν τοῦ σημειώματος τοῦ πατριαρχικοῦ κώδικος συμφωνεῖ καὶ ἡ περικοπὴ τοῦ γράμματος Γρηγορίου τοῦ Ε΄ ἔνθα σημειώνεται ἡ πόλις Δράμα. Μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν περιπέτειαν αὐτήν, ὁ ἱεράρχης μετέβη εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ὅπου καὶ ἐξέλεξεν ὡς τόπον διαμονῆς του τὴν ἱερὰν Μονὴν τῶν Ἰβήρων[2].

Διὰ τὴν ὑπόθεσιν «τῶν ἄσπρων» τοῦ Κωνσταντίνου Χαντζερῆ ἀνεκρίθη ὑπὸ τοῦ ἱεροδίκου ἐν Δράμᾳ καὶ ἠπειλήθη διὰ θανάτου. Ἦτο ὁ πρόδρομος τοῦ κατόπιν πράγματι μαρτυρικοῦ θανάτου του. Τότε ἐσώθη διότι, ὡς ὁ ἴδιος γράφει, ἡ κατηγορία ἦτο «σκιώδης» καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προέλαβε καὶ ἡ ἐνέργεια τόσον τοῦ Κωνσταντίνου Ὑψηλάντου δραγομάνου ὅσον καὶ τῆς Μ. Ἐκκλησίας.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐκφράσεις «ἀήττητος» κλπ. διὰ τὴν τουρκικὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ «ῥαγιᾶς πιστὸς» καὶ «εὐτελέστατος δοῦλος» καὶ λοιπὰ δὲν πρέπει αὐταὶ νὰ ξενίσουν τὸν ἀναγνώστην. Ἦσαν τυπικαὶ ὑπαγορευόμεναι ἀπὸ τὸν δεσποτισμὸν τοῦ πολιτεύματος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ, γραφεῖσαι εἰς ἔγγραφον τοῦ ὁποίου θὰ ἐγίνετο δημοσία χρῆσις καὶ τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τούτου ἔπρεπε νὰ ἔχῃ συνταχθῇ εὐλαβῶς. «Ἀήττητος βασιλεία» ὡς εἴδομεν, κατεχωρίσθη καὶ εἰς τὸ ὑπόμνημα τῆς

[1] Σεργίου Μακραίου, Ἐκκλ. Ἱστορία εἰς Μεσ. Βιβλιοθήκην Σάθα, Γ', σ. 392, 397 - 398. Ἔπιθι καὶ Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἔνθ' ἀν., σ. 137, 138.

[2] Διὰ τὴν Δράμαν, καθὼς καὶ διὰ τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον γράμμα τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε΄, οὐδεὶς ἀπὸ τοὺς συγγράψαντας τὴν ἱστορίαν του λέγει τι. Οὔτε οἱ Ἀγγελόπουλοι εἰς τὸ δίτομον βιβλίον των «Τὰ κατὰ τὸν πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε΄» (Ἀθῆναι 1865), οὔτε ὁ ἀνώνυμος εἰς τὸ πόνημά του «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἱερομάρτυρος Γρηγορίου πατριάρχου» Ἀθήνησι 1853. Καὶ ὁ μακαρίτης Ἀθηνῶν Χρυσόστομος οὐδὲν σχετικὸν ἀναφέρει εἰς τὸ ἄρθρον τῆς Μ.Ε. Ἐγκυκλ. (Η΄, σ. 722 - 723).

ἐκλογῆς τοῦ ἐθνομάρτυρος Γρηγορίου. Εἰς ἐποχὰς ὅμως ἀρχαιοτέρας, ὁπότε ἡ Ὀθωμ. Αὐτοκρατορία ἦτο ἰσχυροτέρα καὶ ἡ δουλεία περισσότερον αἰσθητὴ εἰς τοὺς «ραγιᾶδες» ὡμίλουν οὗτοι μὲ παρρησίαν περὶ ἐλευθερίας εἰς διάφορα ἐπίσημα πατριαρχικὰ ἔγγραφα[1].

Τὸ γράμμα εἶναι γεγραμμένον ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ μακαριστοῦ πατριάρχου.

† Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ

[1] Βλέπε ἐμὴν Φωτίειον Βιβλιοθήκην Α', σ. 172 σημ. καὶ ἀλλαχοῦ· «ἐπειδὴ καὶ καλὰ τὸ γνωρίζετε ὅλοι σας πῶς αἱ ἐπαρχίαι δὲν ἔχουσιν εἰς τὸν καιρὸν τοῦτον τῆς *δουλείας καὶ τῆς ταλαιπωρίας* τὰ πρόσοδα ἐκεῖνα καὶ τὰς καρποφορίας καὶ τὰς *βασιλικὰς φιλοτιμίας* ὁποῦ εἶχαν εἰς τοὺς παλαιοὺς *χρόνους τῆς ἐλευθερίας*».

Τὴν ὑμετέραν ποθεινοτάτην Ἐνδοξότητα εὐχετικῶς καταοπαζόμενος ἥδιστα προσαγορεύω.

Ἀφ' οὗ ὀλίγον ἀνεκουφίσθη ἡ ψυχή μου ἐκ τῶν προλαβουσῶν θλίψεων, παρ' ἐλπίδα ἐνεφανίσθη ἐνταῦθα εἰς δράμαν ἀπεσταλμένος πουπασίρης παρὰ τοῦ κραταιοῦ καὶ ὑψηλοῦ δεβλετίου φέρων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ βασιλικὸν προσκυνητὸν ὁρισμόν, διὰ νὰ ἐξετασθῶ ἐγὼ περὶ ἄσπρων τοῦ ἀποκεφαλισθέντος Χαντζερῆ, διαλαμβάνοντα ὅτι ὁ ἀποκεφαλισθεὶς Βλάχπέης ἐν τῇ δραγομανίᾳ του εἶχε στείλῃ εἰς ἐμὲ μητροπολίτην ὄντα Σμύρνης ἄσπρα ἀσιμένια καὶ φλουρία ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρόν, καὶ τὰ ἔβαλα εἰς ἕνα ὀδᾶν γκεβγκιρένιον ἐσκεπασμένον μὲ μάρμαρα, καὶ ὅτι τοῦτο εὑρέθη ἐν τοῖς καταστίχοις ἐκείνου σκιωδῶς πως, καί τινες τῶν ἀνθρώπων του ἔδωσαν μίαν τοιαύτην μαρτυρίαν ὄχι ὅμως μὲ βεβαιότητα, καὶ διορίζεται ὁ κριτὴς διὰ νὰ μὲ ἐξετάσῃ μὲ ἀκρίβειαν καὶ νὰ μὲ βιάσῃ μὲ ἀπειλὴν θανάτου ἂν δὲν ὁμολογήσω τὴν ἀλήθειαν. Ὅθεν ἡ ἱερὰ κρίσις μετεκαλέσατό με καὶ ἐνήργησε τὰς προσταγὰς καὶ ἔτι πρός· ἐγὼ δὲ μείνας ἐκστατικὸς ἀπελογήθην ὅλην τὴν ἀλήθειαν ὡσὰν ὁποῦ ἐγὼ μὲ τὸν ἀποκεφαλισθέντα δραγομάνον ὄντα εἶχον γνωριμίαν καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχιερεῖς τῶν παραλίων καὶ τῶν νησίων, καὶ εἰς δύο φοραῖς ὁποῦ ἦλθεν εἰς Σμύρνην ἐν τῇ ἀρχιερατείᾳ μου ἐκόνευσεν εἰς τὴν μητρόπολιν, κατὰ τὴν ἀνέκαθεν τοπικὴν τάξιν ὡς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ, ὁποῦ ἐγὼ παρεχωροῦσα εἰς τὰς ἡμέρας τῆς διατριβῆς του εἰς ἄλλο μέρος, καὶ ὀλίγαις φοραῖς τὸν ἔβλεπον· ἐκτὸς τούτου μόνον, κἀμμίαν ἄλλην μυστικωτέραν περίληψιν τῆς καταστάσεώς του χρηματικῆς τε καὶ αὐθεντικῆς οὐδὲ ἐγίνωσκον οὐδὲ ἐκεῖνος πώποτε ἐκοινολόγει πρὸς ἐμέ, καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ σταλθῶσι παρ' ἐκείνου ἄσπρα πρὸς ἐμὲ τόσον μυστικά, καὶ νὰ βαλθῶσιν ἐκεῖσε εἰς καιρὸν ὁποῦ ὁ ἀρχιερεὺς πάντοτε εἶναι ἐγρετής, καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐμπιστεύονται νὰ τὸν δανείσωσιν ἰδίως μὲ ὁμολογίαν, εἰ μὴ δι' αὐλικῶν πολλῷ μᾶλλον νὰ πιστευθῶσι καὶ ἄσπρα. ἐγὼ προσεκλήθην εἰς τὴν πατριαρχείαν καὶ δὲν ἔμεινεν καμμία μετοχὴ τῆς Σμύρνης, καθὼς μήτε τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς· μετὰ τὴν ἔξωσίν μου, διὰ τοῦτο εἴμεθα ἐκστατικοὶ μᾶλλον διὰ τὸ σημείωμα ὁποῦ διαλαμβάνει ὁ προσκυνητὸς ὁρισμός, καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς ἐκκλησίας κάμνω τὸ δουλικόν μου τακρίρι εἰς τὸ κραταιὸν καὶ ὑψηλὸν δεβλέτι, παρακαλῶ θερμῶς τὴν θεοσεβεστάτην Αὐτῆς Ἐνδοξότητα, καὶ περιπτυσσόμενος καὶ κατασπαζόμενος αὐτὴν κατὰ χρέος ἐξαιτῶ παρ' αὐτῆς ἵνα ἀντιλήψηταί μου ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, καὶ νὰ πληροφορήσῃ τὰς ἀκοὰς τῶν πολυχρονίων αὐθέντων ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν τοιοῦτον πρᾶγμα νὰ γένῃ, οὔτε ἐγένετο πώποτε, οὔτε εἶναι ἄλλο παράδειγμα νὰ ἐμπιστευθῇ τινας ἐδικά του χρήματα εἰς ξένον ὑποκείμενον, μάλιστα εἰς ἀρχιερέα ὁποῦ εἶναι ἀβέβαιος, καὶ σχεδὸν ἐφερέοικος, καὶ πρὸς τούτοις παρακαλῶ θερμώτατα διὰ τὸν κύριον, διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀοιδίμων γονέων της καὶ τῶν φιλτάτων της,

νὰ πιστοποιήσῃ τὴν δυστυχῆ κατάστασίν μου ἐπειδὴ ἐγὼ δὲν ἔχω τὰ προζωάρκια πολλῷ μᾶλλον νὰ πληρώνω καὶ ἔξοδα πουπασίριδων εἰς τέτοιον τόπον καὶ εἰς τέτοιαν ἐρημίαν. ἐγὼ εἶμαι καὶ ἔσομαι εὐτελέστατος δοῦλος καὶ πιστὸς ῥαγιᾶς τῆς ἀηττήτου καὶ κραταιᾶς ταύτης βασιλείας, μὲ ἕνα παραμικρὸν νεῦμα μόνος μου παραγίνομαι καὶ ἀπολογοῦμαι, καὶ εἰ μὲν εὑρεθῶ ψευδόμενος εἰς τὸ παραμικρὸν μεληδὼν νὰ κατακόπτωμαι, καὶ ἔμεινα εἰς ἀπορίαν πῶς δὲν ἐρωτήθη τις τοῦ γένους, ἢ ἡ ἐνδοξότης της διὰ νὰ γένῃ πληροφορία καὶ νὰ μὴν σταλθῇ πουπασίρης εἰς τέτοιον μακρυνὸν τόπον καὶ νὰ στενοχωρηθῶ διὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσω. Ἡ ἐνδοξότης της ἠξεύρει τὴν δυστυχίαν μου ἂν ἀγαπᾷ ἂς ἐξετάσῃ ὅποιον θέλει καὶ πληροφορηθῇ περισσότερον, ὅτι ὑστεροῦμαι τῶν πρὸς τὸ ζῆν, μᾶλλον δὲ καὶ τὴν παρακαλῶ ἐκ τρίτου νὰ μηνύσῃ εἰς τὴν κοινὴν μητέρα διὰ νὰ προνοήσῃ καὶ εἰς ἐμὲ τὰ προζωάρκια, ὅτι ἐγὼ μόνον ἐκ τῶν προπατριαρχευσάντων νὰ καταθλίβωμαι καὶ νὰ ταλαιπωροῦμαι διὰ τὰ πρὸς τὸ ζῆν στοχάζομαι ὅτι μήτε ἡ συνετωτάτη αὐτῆς φρόνησις τὸ κρίνει εὔλογον. καὶ μένω ὑπόχρεως διηνεκῶς διὰ νὰ παρακαλῶ τὸν θεὸν ὑπὲρ ὑγιείας καὶ πολυχρονίου ζωῆς αὐτῆς σὺν τῇ ἐπιτεύξει τῶν καταθυμίων. Ταῦτα εὐχετικῶς τὰ δὲ ἔκλαμπρα αὐτῆς ἔτη εἶεν παρὰ πολλὰ πανευτυχῆ καὶ πανευδαίμονα.

͵αψϟθ' Ἰουνίου θ'
† ὁ πρώην Κωνσταντινουπόλεως
Γρηγόριος
εὐχέτης διάπυρος

ΜΙΧΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΗ, ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗΣ

1. Ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης δὲν ἐλησμονήθη μετὰ τὰς περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον του μελέτας τῶν Legrand[1], Noiret[2], Ὑπερείδου[3] καὶ Δημητρακοπούλου[4], ἀλλ' ἐγένετο ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν τοῦ ἀειμν. Σπυρ. Λάμπρου[5], ἐβιογραφήθη δ' ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Ἠλία Βουτιερίδη[6] καὶ Δ. Κ. Μάργαρη[7], μάλιστα ἤρχισε καὶ πάλιν ἐπ' ἐσχάτων νὰ ἀποτελῇ θέμα μελετῶν. Οὕτω κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔτη ὁ Enoch Powell ἠσχολήθη μὲ τὴν συμβολήν του εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Θουκυδίδου[8], ὁ Mohler ἐδημοσίευσεν ἐπίκρισιν τῶν ἰδεῶν του περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Καλλίστου[9] καθὼς καὶ ἀπευθυνομένας πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὰς τοῦ Βησσαρίωνος[10], ὁ Cammelli περιέγραψε συνοπτικῶς τὴν συμμετοχήν του εἰς τὰς περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους διενέξεις[11], ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης ἐξήτασε τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Γ. Ἀμιρούτζην[12], ὁ δὲ σεβαστός μου καθηγητὴς κ. Φαίδων Κουκουλὲς ἐτόνι-

---

[1] Legrand E., Bibliographie Hellénique I, 1885, LVIII - LXX καὶ II, 1885, 233 - 259.

[2] Noiret H., Lettres inédites de Michel Apostolis, Paris, 1889.

[3] Ὑπερείδου Γ.Κ., Μιχαήλου Ἀποστόλη πονήματα τρία, Σμύρνη, 1876.

[4] Δημητρακοπούλου Ἀ., Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον Βρεττοῦ, 1870, 359 - 367.

[5] Λάμπρου Σ., Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Βησσαρίωνος, ΝΕ, 6, 1909, 393 - 398 (Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀποστόλην ἐκ τοῦ Cod. Marc. Gr. 527 f. 240 - 244v). Τοῦ αὐτοῦ, Ἀργυροπούλεια, Ἐν Ἀθήναις 1910, 227 - 231 (καὶ 216 - 218).

[6] Βουτιερίδη Ἠλία Π., Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἀθῆναι (1924), 221 - 224.

[7] Ἄρθρον ἐν λέξει, ΜΕΕ 5, 1928, 234α - 235α.

[8] Powell Enoch, The cretan manuscripts of Thucidides. Classical Quarterly 32, 1938, 103 - 108. Ἐπίσης τοῦ ἰδίου, Michael Apostolios gegen Theodoros Gaza. Byzantinische Zeitschrift 38, 1938, 71 - 86.

[9] Mohler L., Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann III, Paderborn 1942, 170 - 203.

[10] Ἔνθ' ἀν. 478 - 484. Πρβλ. καὶ 159 - 169.

[11] Cammelli Giuseppe, I dotti bizantini e le origini dell'umanesimo. Andronico Callisto, Firenze 1942.

[12] Τωμαδάκη Ν. Β., Ἐτούρκευσεν ὁ Γεώργιος Ἀμιρούτζης; ΕΕΒΣ 18, 1948, ἰδίᾳ ἐν σ. 130 - 131.

σεν ἰδιαιτέρως τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ μελέτη τοῦ ἔργου του διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ζωῆς ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος[1]. Αἱ συμβολαὶ αὗται ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ δρᾶσις τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη ὡς κλασσικοῦ φιλολόγου, ὡς παράγοντος σημαντικοῦ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς συζητήσεις τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος καὶ ὡς φορέως τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν βενετοκρατουμένην Κρήτην, ἀποτελεῖ θέμα ἐξόχως ἐνδιαφέρον.

2. Ἐν ὄψει τοῦ ἀναζωογονηθέντος ἐνδιαφέροντος διὰ τὸν πολυμερῆ αὐτὸν λόγιον εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ ἔκδοσις ὅλων τῶν παραμενόντων ἀνεκδότων εἰσέτι ἔργων του προέχει πάσης τελικῆς κρίσεως περὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς του προσωπικότητος. Προτοῦ ἐκδοθοῦν τὰ εἰς τὰς βιβλιοθήκας τοῦ Escorial[2], τῶν Παρισίων[3] καὶ τοῦ Βατικανοῦ[4] ἀποκείμενα ἐν αὐτογράφοις ἔργα του, πᾶσα κρίσις, ὡς στηριζομένη ἐπὶ ἀτελοῦς ὑλικοῦ, θὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐπισφαλής.

Τὸ ἐκδιδόμενον ἐνταῦθα ἐξ αὐτογράφου κείμενον, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ κατὰ τὰς δύο ὄψεις ὑπὸ τὰς ὁποίας προεβλήθη εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς ἐποχῆς του ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης, τὴν τοῦ μελετητοῦ τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων καὶ τὴν τοῦ ἀναμιχθέντος εἰς τὰς μεταξὺ Ὀρθοδόξου καὶ Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀντιδικίας.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν τελευταίαν παράγραφον, ἐγράφη μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως[5] καὶ ἔξω ἀπὸ τὰς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν κατεχομένας περιοχάς· ἐπειδὴ δὲ ἀποτελεῖ ἐπίκρισιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐν Ἰταλίᾳ, εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν ἐγράφη οὔτε ἐκεῖ, ὅπου ἄλλωστε ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης παρέμεινεν ἐπ' ὀλίγον μόνον διάστημα.

Ἡ ἐπίκρισις τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῶν Λατίνων προϋποθέτει περιοχὴν Ἑλληνικὴν—καὶ ὡς τοιαύτη εἶναι πιθανωτέρα ἡ Κρήτη—ὅπου ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης εἶχεν ἐγκατασταθῇ μονίμως καὶ ὅπου ἡ παρουσία τῶν Βενετῶν δὲν ἀπετέλει ἐμπόδιον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διατυπουμένων εἰς τὸ κείμενον αὐτὸ ἰδεῶν.

Τὸ ἔργον ἀποτελεῖ ἀπάντησιν εἰς ὁμιλίαν ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς, προφα-

---

[1] Κουκουλὲ Φαίδωνος, Βιβλιοκρισία, Κρητικὰ Χρονικὰ Β', 1948, 376.

[2] Revilla A.P., Catálogo de los códices griegos de la biblioteca de el Escorial, Madrid 1936, 272 (cod. 78).

[3] Omont H., Inventaire sommaire des manuscrits grecs, II, Paris 1888, 134 (cod. 1744 καὶ 1760).

[4] Codices manuscripti Palatini Græci bibliothecæ Vaticanæ, Romæ 1885, 151 (cod. 275).

[5] Πρβλ. «*Τοῦ ἡγεμόνος τῶν Οὔννων πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα καταδαρδάψαντος καὶ νῦν ἐπιχειροῦντος ἤδη καὶ τῇ Εὐρώπῃ*».

νῶς ὅμως ἐκκλησιαστικοῦ ῥήτορος[1], ἐπαινέσαντος τοὺς λογίους τῆς Δύσεως διὰ τὴν συμβολήν των εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, ἰδιαιτέρως δὲ δι' ὅσα ἀνέπτυξαν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θέμα. Ἡ διαφωνία τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ ὁμιλητοῦ ἀναπτύσσεται πρῶτον ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ θέματος καὶ κατόπιν ἐπὶ τῆς ἄλλης πνευματικῆς δημιουργίας τῶν «*Ἑσπερίων*» καὶ τῶν «*Ἑῴων*».

3. Ἡ ἑρμηνεία καὶ κριτικὴ τῶν εἰς τὸ κείμενον αὐτὸ ἀναπτυσσομένων θεολογικῶν ἀπόψεων ἀνήκει εἰς τὴν ἁρμοδιότητα ἄλλων. Ἐδῶ εἶναι ἀρκετὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι, μέχρι τοῦδε τοὐλάχιστον, ἡ θέσις τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη εἰς τὸ ἐπίμαχον ζήτημα τῶν δογματικῶν διαφορῶν τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ τῶν παρὰ τὰς δογματικὰς αὐτὰς διαφορὰς προσπαθειῶν πρὸς ἕνωσιν δὲν ἔχει ἀκόμη διαλευκανθῇ· διότι, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἦτο κατὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας[2], ἀργότερον ἐνεφανίσθη ὑπέρμαχος τῆς ἑνώσεως, ὑποστὰς μάλιστα, λόγῳ τῶν ἰδεῶν του αὐτῶν, καὶ τὴν περιπέτειαν τὴν ὁποίαν διηγεῖται ὁ ἴδιος εἰς ἐπιστολάς του[3].

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε στοιχείων, τὴν ἀξίαν ὅμως τῶν ὁποίων θὰ ἐλέγξῃ ὁριστικῶς ἡ ἔκδοσις τῶν ὑπολοίπων ἔργων του, φαίνεται ὅτι ἡ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως συνηγορία του δὲν ἐσήμαινε δογματικὴν προσχώρησιν εἰς τὰς ἀπόψεις τῶν καθολικῶν, ἀλλ' ἁπλῶς ἀναγκαίαν πολιτικήν, λόγῳ τοῦ κινδύνου ἐκ τῆς παρουσίας τῶν Ὀθωμανῶν. Τοῦτο ἐνισχύεται, νομίζω, καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐνταῦθα ἐκδιδομένου λόγου.

4. Εἰς τὴν τελευταίαν παράγραφον τοῦ κειμένου ὑπάρχουν ἐνδιαφέρουσαι ἀπὸ ἐθνικῆς καὶ ἀνθρωπιστικῆς ἐπόψεως παρατηρήσεις: Οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του, μολονότι εἶναι «*τὰ λείψανα τῶν Ἑλλήνων*» τοῦ παρελθόντος, διδάσκουν εἰς τὴν Δύσιν ὄχι μόνον τὰ Ἑλληνικὰ ἀλλὰ καὶ τὰ Ρωμαϊκὰ γράμματα, ἐνῷ ἀντιθέτως οὐδεὶς «*Ἑσπέριος*» ἐδίδαξε ποτὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ Ἑλληνικά. Τὸ θέμα εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ «*Μιχαήλου τοῦ Ἀποστόλη, Λόγος παραινετικὸς ἐκ Γορτύνης εἰς Ἰταλίας Ῥώμην*»[4] μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐδῶ εἶναι ἀπρόσωπος διαπίστωσις καὶ ὄχι ἔκκλησις προσωπική. Πάντως εἰς ἀμφότερα τὰ κείμενα ὁ ὁμιλῶν δὲν ἐμφανίζεται ὡς καλὸς κωδικογράφος ἁπλῶς, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ὡς φορεὺς τῆς Ἑλληνικῆς ἀνθρωπιστικῆς παραδόσεως εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν πορευομένην Δύσιν.

Ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης ἐπανειλημμένως εἰργάσθη διὰ τοὺς «Ἑσπερίους»,

---

[1] Δὲν ἠδυνήθην νὰ προσδιορίσω τὴν σχέσιν τοῦ ὁμιλητοῦ τὸν ὁποῖον κρίνει ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης μὲ τὸν εἰς τὸ κείμενον ἀναφερόμενον «*πορθμέα*».

[2] Legrand, Ἔνθ' ἀν. I, LVIII.

[3] Legrand, Ἔνθ' ἀν. II 251 καὶ Noiret, Ἔνθ' ἀν. 68 καὶ 101.

[4] Noiret, Ἔνθ' ἀν. 148 - 153.

ἐπανειλημμένως ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειάν των διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς δυσχερείας τῆς ζωῆς, εἰς θέμα δὲ ὑψίστης σημασίας, ὅπως ἦτο τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν, ἀπηρνήθη ἐμπράκτως ὅσα θεωρητικῶς ἐδίδαξεν. Ἀλλά, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν φιλολογικὴν ἐργασίαν του καὶ ἀπὸ τὸ ἐνταῦθα ἐκδιδόμενον κείμενον, αἱ δυσχέρειαι καὶ αἱ ταλαιπωρίαι τῆς ζωῆς του δὲν ἐκλόνισαν τὴν πίστιν του εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν «*Ἑῴων*» ἔναντι τῶν «*Ἑσπερίων*». Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτήν, τοῦ ἀνθρωπιστοῦ, τοῦ Χριστιανοῦ καὶ τοῦ πατριώτου, ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης ἀποτελεῖ μίαν ἐπὶ πλέον ὡραίαν περίπτωσιν εἰς τὴν μακρὰν παράδοσιν τῶν Ἑλλήνων φιλολόγων [1].

Ἡ ἔκδοσις τοῦ κειμένου ἐνταῦθα, γενομένη ἐκ τοῦ αὐτογράφου τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη, τοῦ ἐν τῷ cod. Baroccianus Græcus 76 f. 63r-68r, παρέχει τὸ κείμενον ὅπως εἶναι εἰς τὸ χειρόγραφον, μὲ δύο μόνον διαφοράς: Προσήρμοσα τὴν στίξιν εἰς τὴν σημερινήν μας ἀντίληψιν καὶ μετέγραψα τὰ κύρια ὀνόματα μὲ κεφαλαῖον τὸ πρῶτον γράμμα.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

1. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀκολουθοῦντος κειμένου, σκόπιμον εἶναι νὰ γίνῃ ἐπανόρθωσις μικρᾶς ἀβλεψίας εἰς Τωμαδάκη Ν. Β., Ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, Ἀθῆναι 1947, 111, σημ. 5. Δὲν εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης ὅστις ἀφωρίσθη ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀλλὰ ὁ Ἀρσένιος Ἀποστόλης. Τὸ κείμενον εἰς Λάμπρου Σπ., Ὁ κατ' Ἀρσενίου τοῦ Ἀποστόλη ἀφορισμὸς τοῦ Πατριάρχου Παχωμίου Α', ΝΕ, 3, 56-58.

Μιχαήλου Ἀποστόλη τοῦ Βυζαντίου, λόγος πρὸς τοὺς διισχυρισαμένους τῶν Ἀνατολικῶν εἶναι τοὺς Ἑσπερίους κρείττους τὰ ἐς πᾶσαν φιλοσοφίαν καὶ δῆθεν κάλλιστα εἰπόντας περὶ τοῦ τρόπου τῆς πρώτης γεννήσεως τοῦ Χ(ριστο)ῦ καὶ τῆς τοῦ ἁγίου πν(εύματο)ς ἐκπορεύσεως.

*1. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διισχυρίσω τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανίων τοὺς Εὐρωπαίους τῶν ἐξ Ἀσίας λεπτοτέρους τυγχάνειν τὰ ἐς πᾶσαν φιλοσοφίαν καὶ δῆθεν περί τε τοῦ τρόπου τῆς γεννήσεως τοῦ υἱοῦ καὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπορεύσεως ἐκείνων ἄμεινον ἀποφαινομένους καὶ περὶ τῶν ἐς πᾶσαν ἁπλῶς τὴν ἔνδον θεολογίαν. Ἐγὼ δ' εἰδὼς ἀκριβῶς μηδένα τῶν θεολόγων τῶν ἐξ ἀνίσχοντος τοῦ ἡλίου, ὅτι μὴ **αἱ**ρετικῶν, τολμησάντων φάναι μηδ' ὁτιοῦν περὶ τῆς τοιαύτης γε ὑποθέσεως, ᾤμην σε κομψεύεσθαι, μὰ τοὺς λόγους καὶ τοὺς ἱδρῶτας αὐτῶν. Ἐπεὶ δὲ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν αὐτήν, μετά γε τὸ βουλυτόν, ἀπήει μέν που καὶ τὸ σῶμα ψυχαγωγῆσαι, κεκακωμένον τοῖς πόνοις τοῦ τε γράφειν καὶ τοῦ διδάσκειν, καὶ ἀκηκόαμεν του ἀνδρός, εὖ τε ἔχοντος λόγων καὶ οὐχ οἷου τε ψεύδεσθαι, καὶ τὸν νῦν ἐπ' ἐκκλη|σίας* 63v *διδάσκαλον τὰ* ***αὐ****τά σοι διισχυρίζεσθαι, ἐθαύμασα καὶ σοῦ καὶ Σκότου καὶ τουτουΐ, πρῶτον μὲν ὅτι ἐναντί***α*** εἰπάτην, συνηγοροῦντε τῷ Σκότῳ, δυοῖν ἁγίοιν καὶ φιλοσόφοιν, παρίημι τὸ νῦν ἔχον τῶν ἄλλων τὸν δῆμον διὰ τὸ μῆκος τοῦ λόγου, Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ καὶ Βασιλείῳ τῷ Θεοφάντορι, τῷ μὲν ἐν τῷ λόγῳ οὕτω πεφιλημμένως εἰπόντι τῷ «Ἐς τὰ Ἅγια Θεοφάνια»:* ***«Χ(ριστο)ῦ γέννησις, ἡ μὲν οἰκεία καὶ πρώτη καὶ ἰδία αὐτοῦ τῆς θεότητος σιωπῇ τιμάσθω, μᾶλλον δὲ ταῖς ἐννοίαις ἡμῶν μὴ ζητεῖν ἐκεῖνα μηδὲ πολυπραγμονεῖν ἐπιτάξωμεν. Ὅπου γὰρ οὐ χρόνος, οὐκ αἰὼν ἐμεσίτευσεν, οὐ τρόπος ἐπινενόηται, οὐ θεατὴς παρῆν, οὐχ ὁ διηγούμενός ἐστι, πῶς φαντασθῇ ὁ νοῦς, πῶς δ' ὑπηρετήσει τῇ διανοίᾳ ἡ γλῶσσα; Ἀλλὰ π(ατὴ)ρ ἦν καὶ υἱὸς ἐγεννήθη· μὴ εἴπῃς, πότε; ἀλλὰ παράδραμε τὸ ἐρώτημα· μὴ ἐπιζητήσῃς πῶς, ἀδύνατος ἡ ἀπόκρισις· τὸ μὲν γὰρ πότε, χρονικόν, τὸ δὲ πῶς, ὄλισθον ἐμποιεῖ πρὸς τοὺς σωματικοὺς τῆς γεννήσεως τρόπους»***, *τῷ δὲ ἐν τῷ «Περὶ υἱοῦ» πρώτῳ λόγῳ ἐκεινωσὶ λέγοντι:* ***«Θεοῦ γέννησις, σιωπῇ τιμάσθω· μέγα σοι τὸ μαθεῖν ὅτι γεγένηται, τὸ δὲ πῶς οὐδὲ ἀγγέλοις ἐννοεῖν, μὴ ὅτι γε σοὶ νοεῖν συγχωρή|σωμεν·*** 64r ***βούλει παραστήσω τὸ πῶς; ὡς οἶδεν ὁ γεννήσας π(ατὴ)ρ καὶ ὁ γεννηθεὶς υἱός, τὸ δὲ ὑπὲρ ταῦτα νέφει***

Codex Baroccianus 76, f. 63r.

22. S. Basilii, Homilia in s. christi gener. & 1 (Migne 31, 1457)

31. S. Gregorii Naz., Oratio XXIX, H, C (Migne 36, 84)

κρύπτεται, τὴν σὴν διαφεῦγον ἀμβλυωπίαν». Καὶ ὁ δ᾽ αὐτὸς οὗτος πάλιν ἐν τῷ «Περὶ τοῦ πνεύματος» λόγῳ: **«Εἰπὲ σὺ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ πατρὸς κἀγὼ τὴν γέννησιν τοῦ υἱοῦ φυσιολογήσω καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ π(νεύματο)ς καὶ παραπληκτίσωμεν ἄμφω εἰς Θεοῦ μυστήρια παρακύπτοντες καὶ ταῦτα τίνες; οἱ μηδὲ τὰ ἐν ποσὶν εἰδέναι δυνάμενοι, μηδὲ ψάμμον θαλασσῶν καὶ σταγόνας ὑετοῦ καὶ ἡμέρας αἰῶνος ἐξαριθμεῖσθαι, μὴ ὅτι γε Θ(εο)ῦ βάθεσιν ἐμβατεύειν καὶ λόγον ὑπέχειν τῆς οὕτω ἀρρήτου καὶ ὑπὲρ λόγον φύσεως».** Ἀκούετε τοῖν ἁγίοιν πατέροιν, τί φατὸν περὶ τοῦ τρόπου τῆς γεννήσεως τοῦ υἱοῦ καὶ Θ(εο)ῦ; ἀκούετε καὶ πῶς τιμᾶτον τοὺς ἐπιζητοῦντας αὐτοῦ τῶν μυστηρίων τοὺς τρόπους; οὐδὲ τῇ γνώμῃ γοῦν τοῦ Κάτωνος πείθεσθε, τοῦ σοφοῦ τε καὶ Εὐρωπαίου, ἐκεινωοὶ παραινοῦντος τοῖς Ἑσπερίοις: **«Λεῖπε Θεοῦ μυστήρια καὶ πόλον, ὅστις ἐρευνᾶν· θνητὸς ἐὼν γὰρ καὶ περὶ θνητῶν ἔσο μεριμνῶν».** Καὶ ταῦτα μὲν ὑμῖν ἱκανὰ πρὸς ἔλεγχον καὶ ἀπόδειξιν τοῦ μὴ τολμᾶν ἐπιχειρεῖν τοῖς ἀνεφίκτοις καὶ ὑπὲρ δύναμιν, μὴ ὅτι ἀν(θρώπ)ων τῶν γηΐνων | 64v καὶ χαμερπῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν οὐρανίων νόων τε καὶ δυνάμεων.

2. Ἐπεὶ δὲ καί τισιν ἐχρήσατο λόγοις, οὐδὲ ἀποδεικτικοῖς οὐδὲ τούτοις, πῶς γὰρ ἂν ἀποδειχθείη ἀποδείξει τὸ ἀναπόδεικτον, ἀλλ᾽ ἀξιωματικοῖς καὶ σφετέροις, περὶ τοῦ ὅτι κἀκείνοις μακρολογοῦσι καὶ τοῦ ἐξ ἀρχῆς ζητουμένου μᾶλλον δ᾽ ἐς ἀθέμιτα ἀποκλίνουσι, τίς ὢν τίνων περί, καὶ πρὸς τάδε ἀπαντητέον ἡμῖν, μετρίοις γε οὖσι τὰ ἐς λόγους τε καὶ σοφίαν καὶ μὴ παρ᾽ ὃ δεῖ ὑψηλοφρονοῦσιν, ὡς οἱ πολλοί. Εἶπεν ὁ διδάσκων, ὡς ἀκήκοα τοῦ πορθμέως, τρισὶν αἰτίοις δείκνυσθαι τὸν τρόπον τῆς γεννήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτό ἐστιν ἀπερίσκεπτον ἢ κακῶς περιεσκεμμένον. Ὁ γὰρ Ἀριστοτέλης φησὶν ἐν τοῖς «Φυσικοῖς» ἅπαν γεννητὸν τέσσαρσιν αἰτίοις γίνεσθαι πεφυκέναι, ποιητικῷ αἰτίῳ πρώτως, εἰδικῷ ἑπομένως, ὑλικῷ ἀκολούθως, τελικῷ ἐφεξῆς. Ὁ δὲ σοφώτατος Πλάτων καὶ παραδειγματικῷ καὶ ὀργανικῷ, εἴτ᾽ αὐτὸς πρῶτος τοῦθ᾽ εὑρὼν ἢ παρ᾽ ἄλλου πρώτου ἐξευρημένῳ χρησάμενος. Εἰ τοίνυν κατὰ τὸν τρόπον τῶν γεννητῶν ἐστι καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ γέννησις, τί οὐ χρῆται πᾶσι γε τοῖς αἰτίοις κἀπὶ τῇ τούτου γεννήσει; Εἰ δ᾽ ἄλλος μὲν τρόπος τῶν | 65r γεννητῶν, ἄλλος δὲ τῆς γεννήσεως τοῦ υἱοῦ, ἄρρητός τε καὶ ἀναπόδεικτος ὡς εἰκός, τί τὰ μὲν τῶν αἰτίων παρῆκε, τοῖς δὲ ἐχρήσατο; Ἢ γὰρ ἂν πᾶσιν ἢ οὐδέσιν ἐχρῆν· καὶ ταῦτ᾽ ἐκείνοις καὶ οὑτωσὶν οἷς Ἄρειός τε χρησαμένω καὶ Ὠριγένης τὸν υἱὸν ἀπεφηνάσθην, καὶ μάλα κακῶς, ποίημα καὶ κτίσμα καὶ ποιητόν. Ἃ δ᾽ εἴρηκεν ἡμῖν ὁ πορθμεὺς εἰπεῖν τὸν ἄνδρα

2. S. Gregorii Naz. Oratio XXXI, II, B (Migne 36, 141).
12. Catonis apophthegmata II, 2 (Chase, the distichs of Cato 1922, 24).
25. Aristot. Phys. 198a. 27. Platonis, Tim. 28b sq.

ἐν τῷ σταδίῳ, οὑτωσί που τῷ λόγῳ καὶ τῇ λέξει διάκειται, ἔφη, χρησάμενον τρισὶν αἰτίοις εἰπεῖν, τὸν τρόπον ἀποφήνασθαι βουληθῆναι τῆς πρώτης γεννήσεως τοῦ Χ(ριστο)ῦ, ποιητικῷ αἰτίῳ πρῶτον, τῷ π(ατ)ρὶ δηλαδή, δεύτερον ὑλικῷ, τῷ νῷ, οὐκ οἶδα ποίῳ γε νῷ, ἢ τῷ τοῦ παντὸς ἢ τῷ θύραθεν ἢ ὃν νοῦν οἱ θεολόγοι φασί, καὶ τρίτον τῷ εἰδικῷ, τῷ λόγῳ δηλονότι, ὡς ἔφησε, τοῦ γεννήτορος· ὅτι δ᾽ ἕπεται δῆθεν, ἄτοπον οἷον καὶ ὅσον, δῆλον ἐκεῖθεν: ὁ τῶν φώτων π(ατ)ὴρ καὶ πάντων παραγωγὸς λέγεται ποιητὴς καὶ ποιητικὸν αἴτιον πάντων αἰσθητῶν καὶ νοητῶν, εἴτ᾽ οὖν ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων· τοῦ δὲ υἱοῦ οὔτε ποιητής, οὔτ᾽ αὖ ποιητικὸν αἴτιον· ἢ γὰρ ἂν ἀνατραπείη τὸ ἀναγκαιότατον δόγμα τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ κάλλιστον, ὑπὲρ οὗ πολλὰ μογήσασα καὶ καμοῦσα ἀπεώσατο μὲν τοὺς τ᾽ ἀναντία σφίσιν εἰπόντας, ξυνε|στήσαντο δὲ 65v αὐτὸ καὶ μάλα πᾶσι τρανῶς, θείᾳ δυνάμει καὶ σοφίᾳ τῇ ἑαυτῶν. Ποῖον δὴ τοῦτο; τὸ μὴ ποιηθέντα λέγον τὸν υἱόν, ἀλλὰ γεννηθέντα, οὐ δι᾽ ἄλλο τι τοῦτο φαμένων τῶν θείων ἐκείνων καὶ μεγίστων ἀνδρῶν ἢ ἵνα μὴ ὁ υἱὸς νομισθείη κτίσμα καὶ ὑπὸ χρόνον, τοῦθ᾽ ὅπερ ἐβούλοντο ὁ Ἄρειος καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ, ὡς ἄρα μὴ συνάδει τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ ποιητὴν φησὶ καὶ ποιητικὸν αἴτιον τοῦ υἱοῦ τὸν π(ατέ)ρα, ξένα μὲν τοῖς ἁγίοις, συνῳδὰ δὲ φθέγγεται τῷ Ἀρείῳ καὶ τοῖς ὁμόφροσιν. Ἔτι ἅπαν ποιητικὸν διαφέρει τοῦ ποιητοῦ τιμῇ, τάξει, φύσει καὶ χρόνῳ, ὁ δὲ π(ατ)ὴρ ποιητικὸν αἴτιον, κατά γέ σε, τοῦ υἱοῦ· διαφέρων ἄρα ἐστὶ τοῦ υἱοῦ τοῖσδε πᾶσι· τοῦτο δ᾽ ὅσην ἔχει τὴν κάκην, ὁ ὅρος τῶν πατέρων συμμαρτυρεῖ μοι· ἀλλ᾽ ὅτι μὲν ἄτοπόν τε καὶ ἀγεννές, τοιούτοις αἰτίοις καὶ ῥήμασι χρῆσθαι περὶ τῆς πρώτης γεννήσεως τοῦ Χ(ριστο)ῦ, δῆλον ἐγένετο τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς ἐμοῖς λογαρίοις· τὸ μέντοι γεννήτορα εἶναι καὶ αἴτιον τοῦ υἱοῦ τὸν π(ατέρ)α τοῦ γεννητοῦ, θεμιτῶς τε ἡμῖν ἐλήφθη καὶ οὐκ ἀθέει τοῖς π(ατ)ράσιν ἀπεκαλύφθη, θεοειδέσι τε γενομένοις καὶ τέως οἷον θεοῖς. Ταύτῃ τοι καὶ ὁ θεῖος Ἰωάννης ὁ Δαμασκόθεν τὼ ὀνόματε τούτω ἐθέσπισεν, ἐπὶ μὲν τοῦ π(ατ)ρὸς μόνον | 66r καὶ τοῦ υἱοῦ γράφεσθαι διὰ δύο νν, δι᾽ ὑπεροχήν, ἐπὶ δ᾽ ἄλλης οὐσίας ἡστινοσοῦν δι᾽ ἑνός, τῶν οὐσιῶν τὸ μέσον οὕτως ἐνσημαινόμενος.

3. Περὶ μὲν δὴ τοῦ τὸν π(ατέρ)α δεῖν εἶναι ποιητικὸν αἴτιον τῆς γεννήσεως τοῦ υἱοῦ ἢ μὴ εἶναι, ἐς τοσόνδε καὶ οὐ πορρότερον· περὶ δὲ τοῦ εἶναι λέγειν τὸν νοῦν τῆς αὐτῆς ταύτης γεννήσεως ὑλικὸν αἴτιον τοῦ υἱοῦ, σκεπτέον ὡδί: τοῦ νοῦ τριχῶς λεγομένου κατὰ τὴν κοινὴν ἔννοιαν τῶν ἀν(θρώπ)ων, τοῦ ἐν τῷ παντὶ τῷδε τοῦ θύραθέν τε καὶ ἐν ἡμῖν καὶ ὃν ἡμεῖς φαμὲν αἰτίαν καὶ Θ(εὸ)ν καὶ π(ατέρ)α, τίς τούτων ἁρμόσειεν ἂν ὑλικὸν αἴτιον ληφθῆναι ἐπὶ τῆς πρώτης γεννήσεως τοῦ Χ(ριστο)ῦ; Εἰ μὲν ὃν καὶ Θεὸν καὶ π(ατέ)ρα φαμὲν ἔσται ὁ αὐτὸς ποιητικὸν αἴτιόν τε καὶ ὑλικόν, τοῦτο δ᾽ ὅτι ἀξύμβλητον

27. S. Johannis Damasceni, de fide orthodoxa II, XXX (Migne 94, 977).

καὶ ὑπὲρ ψιλὴν ἐπίνοιαν πᾶσαν καὶ μηδὲ συστῆναι δυνάμενον, δῆλαδή που καὶ τῷ τυφλῷ· εἰ δ' ὁ τοῦ παντός πως χρονικὸς ἀχρόνῳ γενήσεται αἴτιον καὶ ταῦτά γε ὑλικόν, νοῦς ὢν καὶ μεταβληθεὶς ὑπὸ σοῦ τῷ ὀνόματι, τὸν νοῦν ὕλην μετονομάσαντος, τῆς ὕλης οὔσης χεῖρον τῶν ὄντων καὶ διὰ τοῦτο μετούσιον ῥηθείσης τοῖς φιλοσόφοις, ὡς ὑποκάτω γε οὔσης τοῦ ὄντος καὶ παντὸς 66v *ὄντος οὑτινοσοῦν, σιωπῇ τιμάσθω ὁ θύραθεν, μᾶλλον | δ' ἐνκεκαλύφθω. Εἰ γὰρ τὼ τιμιωτάτω οὐκ ἐγχωρεῖτον, πολλῷ γε μᾶλλον τὸ τελευταῖον καὶ ἔσχατον ἔτι, τὸ ὑλικὸν αἴτιον περὶ τὰ φυσικὰ καὶ τὴν φυσικὴν γέννησιν, ἡ δὲ τοῦ υἱοῦ γέννησις ὑπὲρ ταῦτα. Περιττὸν ἄρα φυσικοῖς αἰτίοις χρῆσθαι ἐν τῇ ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν καὶ πᾶσαν ἐπιστήμην καὶ πάντα λόγον γεννήσει. Ἔτι οὐδὲ μία ἐπιστήμη περὶ τῶν οἰκείων ἀρχῶν διαλέγεται, διὰ τὸ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς θέσεις ἀναποδείκτους εἶναι. Σὺ δὲ τολμᾷς ἐπιχειρεῖν ἀποδεῖξαι τῇ ἑαυτοῦ ἐπιστήμῃ τὴν ἀρχὴν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν αἰτιῶν τὴν αἰτίαν. Δῆλον ἄρα τὸ λῆρον καὶ ὅστις εἶ καὶ οἷος αὐτός. Τί δὴ σοὶ βούλεται τὸ τρίτον καὶ εἰδικόν, παρέντι τὸ τελικόν; Ἆρ' ἦν ὅτε οὐκ ἦν εἰδοπεποιημένος ὁ λόγος καὶ εἵνεκα τοῦδε ὕστερον χρονικῶς γε εἰδοποιήθη ἢ ἀεὶ καὶ ἀϊδίως ἦν εἰδοπεποιημένος; Ἑλοῦ δυοῖν θάτερον, ἢ τὸ ἦν ὅτε οὐκ ἦν, ἢ τὸ ἀεὶ εἶναι καὶ ἀϊδίως. Εἰ μὲν οὖν ἦν ὅτε οὐκ ἦν καὶ ὕστερον εἰδοποιήθη γενόμενον κτίσμα, περιφανῶς εἶναι λέγεις τὸν ἄκτιστον. Εἰ δ' ἀεὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται, κενός σου ὁ λόγος, ὁ μηδὲ λόγος ἀλλ' ἄλογος. Τί γὰρ παθών, ὠγαθέ, τὸ ὑπὲρ πᾶν εἶδος εἰδοπεποιημένον εἰδοποιεῖς, τὸ πάντα εἰδοποιοῦν καὶ οὗ* 67r *ἄνευ μηδὲν τῶν ἐν τοῖς οὖσιν εἶδος οὐ δυνατὸν | ὑποστῆναι αὐτό; καὶ γάρ ἐστι τῶν ὄντων παραγωγόν, μορφωτικόν, δημιουργὸν καὶ τῆς ὕλης προϋπαρχούσης κατὰ τοὺς ἔξωθεν καὶ αἴτιον τοῦ τέλους διὰ τὸ ἕνεκά του, οὗ δὲ ἕνεκα λέγων φημὶ τὴν ἄνω τοῦ κόσμου συμπλήρωσιν. Πῶς δ' ἂν γένοιτο καὶ ἄλλῃ πῃ ὁ αὐτὸς γεννητός τε καὶ εἶδος τῆς γεννήσεως τῆς αὐτοῦ, δέον ἄλλοθεν ὑφεστηκέναι τὸ εἶδος καὶ ἔξωθεν; Παντὸς γὰρ γεννητοῦ τὰ αἴτια θύραθέν τε καὶ προϋπάρχοντα. Πῶς οὖν τὴν τοῦ υἱοῦ θέλων γέννησιν δεῖξαι, νῦν μὲν ποεῖς τὸν π(ατέ)ρα ποιητικὸν αἴτιόν τε καὶ ὑλικόν, νῦν δὲ τὸν υἱὸν εἰδικὸν αἴτιον ἑαυτοῦ; καὶ εἰ μὴ βούλει γε τελικόν, αὐτὰ αὐτῶν ὄντα καὶ αἴτια καὶ ὑλικὰ καὶ εἰδικὰ καὶ τελικὰ καὶ ποιητικὰ καὶ πεποιημένα, κατὰ τὸν Σκότον. Ποῦ τίθεταί σοι τὸ πνεῦμα, ὦ τέτα; Τέλος καλεῖς αὐτὸ ἢ εἶδος ἢ ὕλην τῆς ἑαυτοῦ ἐκπορεύσεως; Ἢ τί ἂν καὶ φαίης; Ἔρροιο ἂν οἶμαι τὸν Σκότον μελετήσας ἀναλαβών· καὶ ἀναλαβὼν ἴδοις καὶ ἰδὼν γνοίης καὶ γνοὺς σχοίης καὶ σχὼν Σκότον ἕξεις τὸ τέλος ἐν τῇ ψυχῇ. Τὸν Σκότον δὲ ὁ κτησάμενος εἶδεν ὅσα ὁ Σκότος. Δέδοικά σε, ὦ ἠθεῖε, μὴ προσκεῖσθαι τοῖς* 67v *τῶν αἱρετιζόντοιν σοφίσμασι. Τίνοιν δὲ τοῖνδε; Ἀρείῳ | καὶ Ὠριγένει, ὧν*

---

32. *Johannis Scoti, de divisione naturæ, liber tertius 1 (Migne PL, 122,619sq).*

ὁ μὲν ἔφη πρός τινα τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐλλογίμων, «ὦ ἄνερ» οὕτως εἰπών, «ὄντα ὁ πατὴρ ἐγέννησε τὸν υἱὸν ἢ οὐκ ὄντα; Εἰ μὲν οὐκ ὄντα, ὅτε οὐκ ἦν καὶ οὕτω κτίσμα καὶ ὑπὸ χρόνον· εἰ δ' ὄντα, περιττὴ ἡ γέννησις καὶ οὐ γεννητός»· ἅτερος δ' ἑτέρως: «δεόμενός του ἐγέννησεν ἢ μή; εἰ μὲν δεόμενος, ἐνδεὴς ὤν, εἰ δὲ μή, οὐθ' υἱοῦ χρεία οὔτε γεννήσεως». Τούτοιν, ὦ οὗτοι, ἐοίκατε ἕπεσθαι καὶ οὔτε ξυνορᾶτε οἱ πίπτοντες ξυνωθεῖτε τοὺς μὴ εἰδότας καὶ εὐπαρύφους ἐκ τῆς ἄγαν φιλοσοφίας, οὔτε ξυνίετε ἢ βαράθρου χωροῦσιν οἱ τῆς φιλοσοφίας ὑμῶν καὶ θεολογίας δαήμονες.

4. Ξυνήκατε ὅσον Ἑλλήνων καὶ Εὐρωπαίων ἐστὶ τὸ διάφορον τῶν ἁγίων, περί τε θεολογίας καὶ τῆς ἄλλης φιλοσοφίας; οὐχ ὑπεκσταίητ' ἂν τοῖς Ἑῴοις, τὸ κάλλος εὑροῦσι τῶν λόγων καὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτήν; Τίς τῶν Εὐρωπαίων Σωκράτους, Τιμαίου καὶ Πυθαγόρου σοφώτερος; Τίς Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Ζήνωνος, τίς Ἡροδότῳ καὶ Θουκυδίδῃ καὶ Ξενοφῶντι τῶν Ἑσπερίων ἐφάμιλλος; Τίς Ἀντιφῶντι καὶ Ὑπερείδῃ καὶ Δημοσθένει; Τίς Ὀρφεῖ καὶ Ὁμήρῳ καὶ Στησιχόρῳ, κατὰ τὴν ποίησιν, τίς Πλωτίνῳ καὶ Πρόκλῳ καὶ Πορφυρίῳ, τίς Ἀρείῳ καὶ Ὠρι|γένει καὶ Εὐσεβίῳ, τοῖς τοῦ 68r *Χριστοῦ τὸν χιτῶνα διεσχικόσι; Τίς Κυρίλλῳ καὶ Γρηγορίῳ καὶ Βασιλείῳ, τίς κατὰ τὴν πρώτην τέχνην ἴσος ἢ παραπλήσιος Ἡροδιανῷ καὶ Ἀπολλωνίῳ καὶ Τρύφωνι; Οἶμαι ὅτι φαίητ' ἂν Κικέρωνα τὸν σοφὸν καὶ ποιητὴν τὸν Βιργίλλιον. Εἰ δ' ὁ λόγος φησὶ* **«πρὸς δύο οὐδ' Ἡρακλῆς»,** *τίνε ἂν εἰήτην δύο πρὸς δισμυρίους; «Ἀλλ' εἰσίν» φασιν «ἡμῖν καὶ πλείους τῶν δισμυρίων». Ξύμφημι καὶ αὐτὸς καὶ οὕτως ἐξεδεχόμην ἀποκριθῆναί μοι. Πλὴν οὐ ξυνοίδατε ἑαυτοῖς ὡς Ἀθῆναι μόναι τῶν ἐν Ἑλλάδι πλείους ἂν ἐμαιώσαντο φιλοσόφους ἢ ἦσαν ἢ ἐγένοντο ἐν πάσῃ Ἰταλίᾳ. Νῦν ἡμεῖς ἐσμεν τὰ λείψανα τῶν Ἑλλήνων, ὁμολογῶ. Καὶ ὑμεῖς ξυνομολογεῖτε, οὐκ ἄκοντες. Ἰταλοὶ δὲ τὰ νῦν τὰ πρῶτα τῶν Ἰταλῶν. Πρῶτα δέ φημι λέγων καὶ λείψανα κατά γε τὸ τέλος ἢ τὴν μέσην καὶ τὴν ἀρχὴν ἢ τὸ δοῦλον καὶ τὸ ἐλεύθερον· καὶ οὕτως δὲ ἐχόντων ἡμῶν, ἔξεστιν ἰδεῖν καὶ νῦν καὶ πρότερον πάντῃ τῆς Ἰταλίας Ἕλληνας τὰ Ρωμαίων τοὺς Ἑσπερίους διδάσκοντας. Ἑσπέριον δὲ οὐδένα οὐδεὶς οὐδεπώποτε οὔτ' εἶδεν οὔτ' ἤκουσεν ἐν Ἑλλάδι τὸν Ἕλληνα λόγον διδάξαντα· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ πλέον εἰ καὶ δυνηθεῖεν ἂν καὶ βουληθεῖεν διδάξειαν, | τοῦ ἡγεμόνος τῶν Οὔννων πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα κατα-* 68v *δαρδάψαντος καὶ νῦν ἐπιχειροῦντος ἤδη καὶ τῇ Εὐρώπῃ, ὃν Θεὸς ἐξολέσειεν, ὁ δυνηθῆναι τοσοῦτον ἀφεὶς καὶ κορεσθῆναι ἐς τόδε τῶν αἱμάτων ἡμῶν. Ἀλλὰ παῦσον νῦν αὐτόν, Χ(ριστ)ὲ βασιλεῦ, στῆσον αὐτοῦ τὴν ὁρμήν,*

---

2. *Theodoreti, ecclesiasticæ historiæ lib. I, 4 (Migne 82, 912).*
4. *Origenis, contra Celsum VIII, 15 (Migne PG, 11, 1558).*
20. *Parœmiographi, Græci II, 206.*

ἀποστόμωσον τούτου καὶ δόρυ καὶ μάχαιραν· κάμφθητι, εὐσπλαγχνίσθητι, διαλλάγηθι, ἔπιδε πρὸς ἡμᾶς τὴν ἀπολλυμένην πάλιν δραχμήν, ἀνακάλεσον τὸ διεσπαρμένον γένος ἡμῶν, τὸ πεπατημένον καὶ ταπεινόν. Δὸς τοῖς θεράπουσί σου τοῖς Ἑσπερίοις ὁμόνοιαν, ἰσχύν, βουλήν, προθυμίαν καὶ ἔλεον. Ἔξελε ἀφ' ἡμῶν τὸν πικρὸν δήμιον καὶ πολέμιον, δὸς ὁμονοῆσαι πᾶσι τοῖς ἐπωνύμοις σου, εἰ καὶ μὴ πρότερον δι' ἃ οἶδας, ἀλλὰ νῦν γοῦν διὰ τὸ τοὺς Οὔννους ἀνυποστόλως ἀσχημονεῖν καὶ καταπατεῖν σου τὰ ἅγια, ὑβρίζοντας εἰς τὴν ἀμώμητον πίστιν καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτήν, ἣν ὑπέσχου **μηδὲ πύλας ᾍδου** *καταγωνίσασθαι. Σοὶ βούλημα, ὅταν βούλῃ, σοὶ δύναμις, ὅτε ἄξιον, σοὶ τιμή, σοὶ δόξα, σοὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας.*

---

8. *Math.* 16, 18.

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΠΑΓΚΩΣΤΑΣ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ (1805-1825)

Ὁ Πατριάρχης Θ ε ό φ ι λ ο ς εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀξιολογωτέρους ἀντιπροσώπους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ εἶναι δίκαιον τώρα, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Δωδεκανήσων, νὰ τὸν γνωρίσωμεν καλύτερον. Ὁ κ. Π. Κρητικὸς ἐβοήθησε μεγάλως τὴν γνῶσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοφίλου μὲ τὰ διάφορα κείμενα ποὺ ἐδημοσίευσε εἰς τὴν Δωδεκανησιακὴν Ἐπιθεώρησιν, τ. 1 καὶ 2 (1947-1948). Ἴσως δὲν εἶναι περιττὴ μιὰ ἀνακεφαλαίωσις.

Ἡ Πάτμος μὲ τὴν Πατμιάδα Σχολὴν καὶ τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ὑπηρέτησε μεγάλως κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἔδωκεν ὀνομαστοὺς διδασκάλους καὶ κληρικούς. Ἔδωκε, πλὴν ἄλλων, καὶ τρεῖς ὀνομαστοὺς ἀγωνιστάς, τὸν Ἐ μ μ α ν ο υ ὴ λ Ξ ά ν θ ο ν, τὸν Πατριάρχην Θ ε ό φ ι λ ο ν, τὸν Δ η μ ή τ ρ ι ο ν Θ έ μ ε λ η ν, τὸν ὑπερασπιστὴν τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ Θ ε ό φ ι λ ο ς ἐγεννήθη ἴσως τὸ 1764[1], ὅπως συμπεραίνει ὁ κ. Π. Κρητικός, ὄχι τὸ 1774 ὡς ἐνομίζετο πρωτύτερα. Τὰ πρῶτά του γράμματα ἐδιδάχθη εἰς τὴν Πάτμον, ἐκεῖ δὲ εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς πρέπει νὰ ἐσυνήθισε νὰ ἀντιγράφῃ χειρόγραφα καὶ νὰ καταγράφῃ ἰδικούς του λόγους. Αἱ εἰδήσεις περὶ σπουδῶν του εἰς τὴν Σμύρνην ἢ ἀλλαχοῦ δὲν ἔχουν πολλὴν σημασίαν. Ἴσως ἔμεινεν ὀλίγον καιρὸν ἁπλῶς. Ὁ Θεόφιλος εἶναι γέννημα καὶ θρέμμα τοῦ Πατμιακοῦ περιβάλλοντος· οἱ συγγενεῖς του Παΐσιος Χαζίκος καὶ ὁ ἔπειτα Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Π α ρ θ έ ν ι ο ς Π α γ κ ώ σ τ α ς ἐβοήθησαν τὴν μόρφωσιν τοῦ Θεοφίλου. Τὸ 1789 εὑρίσκετο ὁ Θεόφιλος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ σημείωμα τοῦ ἰδίου εἰς τὸν κώδικα φκγ' κατὰ τὴν Πατμιακὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ι. Σακκελίωνος (σ. 227): «ὁ παρὼν λόγος ἐστὶ ποίημα Παϊσίου Ἱερομονάχου Χαζίκου τοῦ Πατμίου 1789 Σεπτεβρίου 24· τὸν ἀντέγραψα ἐγὼ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ ἄνωθεν Παϊσίου ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸ Νεοχῶρι». Εἰς τὴν καλὴν συνήθειαν τοῦ μελετᾶν καὶ καταγράφειν ὀφείλομεν πολλὰ σημειώματα τοῦ Θεοφίλου. Εἰς σημείωμα ποὺ ἐδημοσιεύθη δὶς εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν Φάρον (τ. 7 [1911] σ. 349 καὶ τ. 29 [1930] σ. 99) ὁμιλεῖ περὶ νέου, ὅστις ἐφόνευσε Τοῦρκον ἀσελγῆ καὶ ἐπροτί-

---

[1] Ὁ Μ α λ α ν δ ρ ά κ η ς δέχεται ἔτος γεννήσεως τὸ 1760.

μησε τὸ μαρτύριον ἀντὶ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ· δυστυχῶς ὁ Θεόφιλος δὲν ἐσημείωσε τὸ ὄνομα τοῦ ὑπερηφάνου νεομάρτυρος. Εἰς τὸ αὐτὸ σημείωμα ὁ μέλλων φιλικὸς Θεόφιλος κάμνει καὶ τὰς ἑξῆς σκέψεις: «ἀλλ' ὦ γένος Ἑλλήνων, ἡμέτεροι συμπολῖται, ἕως πότε σκορπισμένοι καὶ πλανώμενοι; ἀποκόψωμεν ταῦτα (τὰ δεσμά;) χαλκῷ καὶ λυτρωθῶμεν δυναστείας Βαβυλωνίου» (=Μουσουλμάνου).

Ἀφοῦ ὁ θεῖος τοῦ Θεοφίλου Παρθένιος Παγκώστας ἔγινε Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1788 - 1805), ἦλθε βεβαίως καὶ ὁ ἀνεψιός, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς ποῖον ἔτος, εἰς Αἴγυπτον, ὅπου ἴσως τὸ πρῶτον ἔγινε μοναχός. Τὸ 1797 εἶναι ἀρχιμανδρίτης, ὡς φαίνεται ἀπὸ σημείωμα τοῦ ἰδίου εἰς τὸν ἀνωτέρω κώδικα τῆς Πάτμου: «τὸν παρόντα λόγον τὸν ἔγραψα ἐν ἔτει αψϞζ' ὑπαγορευόμενος ὑπὸ τοῦ Μακαριωτάτου πατρὸς ἡμῶν καὶ δεσπότου κυρίου Παρθενίου Ἀλεξανδρείας, τοῦ καὶ θείου μου, ὃν καὶ ἐξεφώνησα ἐν τῷ καθολικῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐπ' ἄμβωνος, Ἀρχιμανδρίτης Θεόφιλος».

Καὶ ἄλλον λόγον σημειώνει ὁ «ἀρχιμανδρίτης Θεόφιλος» ὅτι ἐξεφώνησεν εἰς τὸν αὐτὸν Πατριαρχικὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Καΐρου τὸ 1797 Ἀπριλίου 3, ὄχι ἴσως καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ θείου, διότι δὲν λέγει τοιοῦτόν τι.

Ὁ Θεόφιλος δὲν ἦτο μόνον ἱεροκῆρυξ ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος ἔκτοτε εἰς τὸ Κάϊρον [1], εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἀργότερα ὡς Πατριάρχης ἐπροστάτευσε τὴν παιδείαν διορίσας τρεῖς διδασκάλους (Ἐκκλ. Φάρ. 29 [1930] σ. 113).

Τὸ 1798 ἐξελέγη Μητροπολίτης Λιβύης, τὴν ὁποίαν ἐκυβέρνησε μέχρι τοῦ 1805. Ἡ Ἐπισκοπὴ Λιβύης περιελάμβανε τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Βορείου Ἀφρικῆς ἤτοι τῆς καθ' αὐτὸ Λιβύης, τῆς Τριπολίτιδος, ἴσως καὶ Τύνιδος, τοὺς ὁποίους δὲν γνωρίζομεν ἂν ἐπεσκέφθη ποτὲ ὁ Θεόφιλος, ὅπως ἄλλοι Μητροπολῖται, ὅπως π.χ. ὁ Σαμουὴλ Καπασούλης, ὁ ὁποῖος ἐχρεώνετο διὰ νὰ ἐπισκέπτεται καὶ βοηθῇ τὸ ποίμνιόν του. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ Θεόφιλος ἔμενε πάντοτε εἰς τὴν Αἴγυπτον πλησίον τοῦ θείου του, τὸν ὁποῖον ἐβοήθει. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1802 συνώδευσε τὸν ἀσθενῆ Παρθένιον εἰς Ρόδον, ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου του ἤτοι μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1805. Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν Φάρον (τ. 29, σ. 16) δημοσιεύεται ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοφίλου ὡς Μητροπολίτου Λιβύης.

Λόγος τοῦ Θεοφίλου ὡς Μητροπολίτου Λιβύης σημειώνεται εἰς τὸν κώδικα φκγ' τῆς Πατμιακῆς Βιβλιοθήκης (σ. 227), ἐπιτάφιος δὲ αὐτοῦ εἰς τὸν Πατριάρχην Παρθένιον εἰς τὸν κώδικα φκδ' [2].

[1] Βλ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ Δ. Καλλιμάχου περὶ τῶν ἐν Καΐρῳ σχολείων, Ἐκκλ. Φάρ. 12 (1913) σ. 300.

[2] Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Μ. Μαλανδράκη εἰς τὸν Ἐκκλ. Φάρ. τ. 32 (1933) σ. 69.

Εἰς τὸν ὡραῖον λόγον του, πλὴν ἄλλων, λέγει ὁ Θεόφιλος: «ποῦ εἶναι τὸ ἀσφαλὲς τῶν ψυχῶν μας πηδάλιον, δι' οὗ τὰς αἰγυπτιακὰς τρικυμίας ἀπαθῶς παρεπλέομεν; ποῦ ἡ ἀμετάθετος τῆς γνώμης ἄγκυρα; ποῦ ὁ καλὸς κυβερνήτης; ποῦ ἡ γλυκεῖα τῶν ὀμμάτων γαλήνη; ποῦ τὸ φαιδρὸν τοῦ χείλους μειδίαμα; ποῦ ἡ εὐπροσήγορος δεξιὰ ὅπου μὲ τοῦ στόματος τὴν εὐλογίαν ὁμοῦ καὶ τοὺς πάντας δακτύλους συνεπέσειε;».

Εἰς τὸν αὐτὸν Παρθένιον ἐγράφησαν καὶ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα, ὄχι ἴσως ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου, ἀλλ' ὑπ' ἄλλου λογίου, τοῦ ἐκφωνήσαντος τὸν ὑπὸ τοῦ Τρύφωνος Εὐαγγελίδου δημοσιευθέντα λόγον εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν (τ. 5 [1928] σ. 251). Εἰς τὴν Ρόδον ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ ἐκεῖ ἐξορίστου Φαναριώτου ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου Σούτσου, ὅστις ἐβοήθησεν ἔπειτα εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Θεοφίλου ὡς Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ὡς ἄλλως εἶχε συστήσει καὶ ὁ Παρθένιος.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Θεοφίλου ἔγινεν ὀλίγους μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παρθενίου τὸν Νοέμβριον τοῦ 1805.

Ὡς Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὑπεστήριξε τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἵδρυσιν νοσοκομείου καὶ ἐκήρυσσε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Σῴζονται πολλοὶ λόγοι τοῦ Θεοφίλου (π.χ. εἰς τὸν κώδ. φκβ' τῆς Πατμιακῆς Βιβλιοθήκης, σ. 225), τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζομεν πάντοτε τὴν χρονολογίαν. Ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλύσεως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ποίους ἐξεφώνησεν ὁ Θεόφιλος ὡς Πατριάρχης. Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι οἱ λόγοι καὶ τὰ σημειώματα τοῦ Θεοφίλου δεικνύουν προϊοῦσαν μόρφωσιν, διότι οὗτος ἐμελέτα καὶ μὲ τὸν καιρὸν ἔφθασεν εἰς ἀνώτερον βαθμὸν σοφίας, ἐνῷ τὰ πρῶτά του γραφόμενα ἦσαν ἀτελέστερα.

Τὸ 1808 εὑρίσκεται εἰς τὴν Σύμην, ὡς ὁ ἴδιος σημειώνει εἰς τὸν κώδ. φκγ' τῆς Πατμιακῆς Βιβλιοθήκης. Ἐκεῖ ὡμίλησεν «εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας, εἰς τὸ Κάστρον», ὅπου ἐλειτούργησε. Δὲν γνωρίζομεν τὸν λόγον τοῦ ταξειδίου τοῦ Θεοφίλου εἰς Σύμην, ἐταξίδευεν ὅμως πολὺ εὔκολα καὶ ἴσως ἐδέχθη ἁπλῆν πρόσκλησιν φίλων του ναυτικῶν Συμαίων νὰ λειτουργήσῃ εἰς τὴν πατρίδα των.

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1819 ὁ Θεόφιλος ἦλθεν εἰς Πάτμον [1] διὰ νὰ ἡσυχάσῃ καὶ περιποιηθῇ τὴν ὑγείαν του, δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν δὲ πλέον αἱ περιστάσεις νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Αἴγυπτον. Εἰς τὴν Πάτμον τὸν συνήντησαν τὸ 1820 οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ὑψηλάντου μὲ συστατικὸν γράμμα τοῦ Μιχαὴλ Σούτσου Βοεβόδα καὶ τὸν ἐνέγραψαν ὡς φιλικὸν ἐπισημότερον, διότι βεβαίως εἶχε λάβει γνῶσιν προηγουμένως καὶ συνεργασθεῖ

[1] Τρ. Εὐαγγελίδου, Συμπληρωματικὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, Ἐκκλ. Φάρ., τ. 30 (1931), σ. 176.

μετὰ τῶν φιλικῶν. Εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Ὑψηλάντου ἔδωκεν ὁ Θεόφιλος συνδρομὴν ἐκ δύο χιλιάδων γροσίων καὶ συστατικὰ γράμματα πρὸς σημαίνοντας Ἕλληνας εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἡ ἐπισημοτέρα συνεργασία τοῦ Θεοφίλου ἀπέβη ὠφελιμωτάτη, συνεκίνησε δὲ μεγάλως τοὺς φιλικοὺς τῆς Ὀδησσοῦ. Οὗτοι εἰς γράμμα των πρὸς τὸν Θεόφιλον γράφουν ὅτι «ζῶσιν ἔτι χάριν τῆς Ἑλλάδος Βασίλειοι καὶ Χρυσόστομοι διακρατοῦντες τοὺς πνευματικούς της οἴακας... Ζῆθι οὖν, θεσπέσιε ἄνερ, τοιοῦτος ὢν καὶ φρονῶν ὅσα ἡ θεία Βουλὴ προώρισεν ἀπὸ χρόνων αἰωνίων δι' ἀποκαλύψεων καὶ προρρήσεων» [1].

Συνιστοῦν τοὺς ἐν Σμύρνῃ Ἐφόρους, εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ στέλλωνται τὰ χρήματα διὰ νὰ τεθῶσιν εἰς τὴν γενικὴν κάσσαν. Τὸ γράμμα δεικνύει τὴν μεγάλην ἐμπιστοσύνην ποὺ ἐνέπνευσεν ὁ Θεόφιλος. Πράγματι οὗτος ἤρχισε νὰ ἀλληλογραφῇ μὲ κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς καὶ νὰ κηρύσσῃ τὸ κήρυγμα τῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ ζητῇ καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν. Δὲν γνωρίζομεν ὅλην τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Θεοφίλου, ἀλλὰ καὶ μόνον τὸ γράμμα [2] πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Λέρου καὶ Καλύμνου Ἱερεμίαν ἀρκεῖ νὰ δείξῃ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ Θεοφίλου: «Βάλλετε καλὰ εἰς τὸν νοῦν σας ὅτι ἀπὸ ὅσας δυστυχίας δύναται νὰ πάθῃ ὁ ἄνθρωπος ἡ πλέον ἀπαρηγόρητος εἶναι ἡ δουλεία... Ἐπικαλεσάμενοι λοιπὸν τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν καὶ ἀσπασάμενοι εἷς τὸν ἄλλον μὲ τὰ δάκρυα τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς χαρᾶς, οἱ νέοι μὲ τὰ ὅπλα, οἱ γέροντες μὲ τὰς εὐχὰς καὶ παραινέσεις, οἱ ἱερεῖς μὲ τὰς εὐλογίας καὶ πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεις, ὅλοι ὁμοῦ ἡνωμένοι, γενναῖοι τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος κληρονόμοι, πολεμήσατε γενναίως περὶ πίστεως, περὶ πατρίδος, περὶ γυναικῶν καὶ τέκνων, περὶ πάσης τῆς παρούσης καὶ ἐπερχομένης τῶν Γραικῶν γενεᾶς...».

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1820 ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ ἔγραψεν εἰς τὸν Θεόφιλον νὰ μεσολαβήσῃ νὰ ἀναγνωρισθῇ ἀπὸ τὴν μονὴν καὶ τὸ κοινὸν τῆς Πάτμου τὸ χρέος τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει «Ἔφορον», Ἀλέξανδρον Χάτμανον, δι' ὅσα ἐπλήρωσεν οὗτος εἰς τοὺς Τούρκους [3] δι' ὑποθέσεις πατμιακάς.

Ὁ Χάτμανος, ὡς συγγενὴς τοῦ Χαντζερῆ καὶ σχετιζόμενος μὲ τοὺς Τούρκους, εἶχεν ὁρισθῇ ἀντιπρόσωπος τῆς Πάτμου εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ φορολογικὰ καὶ ἄλλα ζητήματα.

Γνωρίζοντες τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ συνεργασίαν τοῦ Θεοφίλου μὲ φιλικοὺς ἐννοοῦμεν εὐκόλως πῶς ἡ Πάτμος ἐκήρυξεν ἐκ τῶν πρώτων τὴν Ἑλλη-

---

[1] Τὸ γράμμα ἐδημοσίευσεν ὁ Τ. Εὐαγγελίδης, Ἔνθ' ἀνωτ.

[2] Ἔνθ' ἀνωτ.

[3] Τὸ γράμμα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Δ. Καλλιμάχου εἰς τὸν Ἐκκλ. Φάρ. τ. 10 (1912) σ. 231.

νικὴν Ἐπανάστασιν. Τὴν δωδεκάτην Ἀπριλίου 1821, τὴν τρίτην τῆς Διακαινησίμου ὁ Δημήτριος Θέμελης ἀνεπέτασε τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς ἁγίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας (τῆς ἁγιᾶ Λεβιᾶς, ὅπως λέγεται σήμερον) «λιτανευόντων τοῦ ἱεροῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ μετὰ τῶν θείων ἐκτυπωμάτων» [1].—Τῆς τελετῆς προΐστατο ὁ Πατριάρχης Θεόφιλος, ὅστις, ἀφοῦ εὐλόγησε τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, ἐξεφώνησε λόγον προτρεπτικὸν πρὸς τὸν ἐνθουσιῶντα λαόν. Ὁ λόγος οὗτος, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἐδημοσιεύθη. Τὴν πρώτην Μαΐου 1821 ἐξεφώνησεν ὁ Θεόφιλος εἰς τὴν αὐτὴν πλατεῖαν δεύτερον λόγον, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν ἀπὸ διπλῆν δημοσίευσιν [2]. Διὰ τοῦ ὡραίου λόγου του ὁ Θεόφιλος ζητεῖ νὰ ἐξυψώσῃ τὸ φρόνημα, νὰ στερεώσῃ τὸν ἀγῶνα διὰ τῆς ὁμονοίας: «Μὲ τὸ στόμα τὸ λέγω καὶ μὲ τὴν καρδίαν τὸ ὁμολογῶ, ὅτι πολλὰς ἀφορμὰς ἔχετε σήμερον, Χριστιανοί μου Ὀρθόδοξοι, νὰ χαίρεσθε ἀπὸ ψυχῆς καὶ νὰ εὐφραίνεσθε· ἐπειδὴ ἦλθεν ἡ σωτηρία ἡμῶν καὶ ἡ ἀρχαία τοῦ γένους ἐλευθερία· ἐγγύς, ἐπὶ θύραις ἡ ἀπώλεια τοῦ τυράννου... ἠμποροῦμεν νὰ ὀνομάζωμεν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ γένους μίαν λαμπροτάτην ἐποχὴν τῶν ἡμερῶν μας, ἡ ὁποία καὶ ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ γραφθῇ εἰς τὰ ἀξιολογώτερα τῶν βιβλίων τοῦ κόσμου εἰς ἐνθύμησιν αἰώνιον καὶ ἀνεξάλειπτον, καθὼς διαβάζομεν διὰ ἐκείνους τοὺς προγόνους μας, τοὺς θαυμαστοὺς ἥρωας, τοὺς Λεωνίδας λέγω, τοὺς Μιλτιάδας, τοὺς Θεμιστοκλέας, τοὺς Ἐπαμεινώνδας... ὢ ἀγάπη, ὢ εἰρήνη, ὢ ὁμόνοια! τὸ γλυκὺ πρᾶγμα καὶ ὄνομα! μακαρία ἐκείνη ἡ γῆ ὁποῦ κατοικεῖς! μακαρία ἐκείνη ἡ χώρα ὁποῦ σὲ ἔχει».—

Τὴν δωδεκάτην Μαΐου 1826 ἐξεφώνησεν ὁ Θεόφιλος ἕτερον μακρὸν λόγον «ἐν τῇ κατὰ Πάτμον ἁγίᾳ Λεσβίᾳ», εἰς μνημόσυνον τοῦ θερμουργοῦ Πατμίου φιλικοῦ Δημητρίου Θέμελη, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου [3].

Ἐνθυμεῖται ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ἥρωας καὶ χριστιανικὰ παραδείγματα ἀγάπης διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ δεόντως τὸν ἡρωϊσμὸν τοῦ Μεσολογγίου: «ἀπορῶ λόγων, δὲν εἶναι τοσαύτη τῶν ἐμῶν λόγων ἡ δύναμις ὥστε νὰ φθάσω εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν ὅσα ἡρωϊκὰ κατορθώματα ἔχομεν τῶν ἐν Μεσολογγίῳ πεσόντων γενναιοτάτων ἀδελφῶν μας...». Κάμνει τὴν παρατή-

---

[1] Βλ. σημείωμα τοῦ Ι. Σακκελίωνος, Πανδώρα, τ. 16 (1866), σ. 530.

[2] Ἐδημοσιεύθη ἀπὸ τὸν Μ. Μαλανδράκην εἰς τὸν Ἐκκλ. Φάρον, τ. 32 (1933), σ. 75 καὶ ἀπὸ τὸν Π. Κρητικὸν εἰς τὴν Δωδεκανησιακὴν Ἐπιθεώρησιν, τ. 1, 344.

[3] Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ μου Εὐαγγέλου Σαβράμη εἰς τὸν Ἐκκλ. Φάρον τ. 32, 1933, σ. 52 - 78. Γράμμα τοῦ Θεοφίλου πρὸς τὸν Λάζαρον καὶ Γεώργιον Κουντουριώτην ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Α. Λυγνοῦ εἰς τὸ Ἀρχεῖον Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτη τ. 1 (1920) σ. 173.

ρησιν ὅτι οἱ Τοῦρκοι νικηταὶ μετὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου δὲν ἠμπόρεσαν νὰ χαροῦν, ὅπως δὲν ἐχάρη ὁ Ἀννίβας μετὰ τὴν νίκην του εἰς τὰς Κάννας, διότι ἐσυλλογίζετο τὰς ζημίας του καὶ τὴν γενναιότητα τῶν ἐχθρῶν του. Τὸ τέλος τοῦ λόγου τοῦ Θεοφίλου ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ὦ ψυχαὶ ἀκτινοβολοῦσαι τῶν ἀοιδίμων καὶ μακαρίων Δημητρίου Θέμελη καὶ Μεσολογγιτῶν, τῶν νέων Μακκαβαίων, δέξασθε εὐμενῶς τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν συμπολιτῶν σας, οἵτινες ῥαντίζουν σήμερον μὲ τὰ πικρὰ αὐτῶν δάκρυα τὴν ἔντιμον μνήμην σας, εὐλογοῦν καὶ μακαρίζουν τὸ σεβαστὸν μνημόσυνόν σας...».

Πλὴν τῶν ὁμιλιῶν, ἐζήτει διὰ τῆς μακρᾶς ἀλληλογραφίας του νὰ συμβουλεύῃ καὶ ὁδηγῇ νὰ ἐπιζητῇ τὴν λύσιν διαφόρων ζητημάτων. Πολλὰ γράμματα σχετικὰ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Κρητικοῦ εἰς τὴν Δωδεκανησιακὴν Ἐπιθεώρησιν (τ. 1 καὶ 2, 1947-1948).

Μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ τοῦ Θεοφίλου, ὅπως ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ἐπὶ τῇ ἀφίξει τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια. Εἰς τὴν Πάτμον ἔγινε εὐχαριστήριος λιτανεία, τῆς ὁποίας προέστη ὁ Θεόφιλος. Εἰς γράμμα του πρὸς τὸν Καποδίστριαν ἀπὸ 13 Φεβρουαρίου 1828 ὁμιλεῖ περὶ τῆς «ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐπισήμου καὶ σωτηριώδους ἐπιδημίας αὐτοῦ εἰς τὴν πατρῴαν καὶ πότνιαν γῆν τῆς Ἑλλάδος»[1]. Τὸν Καποδίστριαν ἐπεσκέφθη εἰς Αἴγιναν, φαίνεται δ' ὅτι οὗτος τὸν ἐξετίμησε καὶ τὸν ἤθελε Πρόεδρον τῆς Συνόδου.

Ὁ Θεόφιλος ἀνέλαβε καὶ διάφορα ταξίδια ὑπὲρ ἐθνικῶν σκοπῶν. Οὕτω τὸ 1821 ἐπεσκέφθη τὸν πλεύσαντα εἰς τὸ Ἀνατολικὸν Αἰγαῖον ἑλληνικὸν στόλον διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ εὐλογήσῃ. Περὶ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης γράφει ὁ Ἰωάννης Φιλήμων[2]: «ὁ σεβάσμιος οὗτος καὶ διὰ τὴν ὑψηλὴν θέσιν καὶ διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ διὰ τὸ βαθύτατον γῆρας ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ ἐθεωρήθη θεόπεμπτος ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ. Ὡς τοιούτου δὲ τὴν χεῖρα κατησπάσθησαν μεθ' ἁπάσης τῆς εὐλαβείας καὶ τὴν εὐλογίαν ἐπεκαλέσθησαν ὅλοι οἱ ναῦται καὶ ὅλοι οἱ πλοίαρχοι. Διέμεινε δ' ἐν τῷ στόλῳ ἐπὶ ἡμέρας τινὰς ἁγιάζων, νουθετῶν καὶ ἐνθαρρύνων τοὺς πάντας». Κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτὴν συνεβίβασε τοὺς Ψαριανοὺς μὲ τοὺς ἄλλους νησιώτας καὶ ἡ ἕνωσις τῶν ἑλληνικῶν ναυτικῶν δυνάμεων εἶχε μεγάλας συνεπείας ὑπὲρ τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ὅπως ἐπεσκέφθη τὸν στόλον, ἔσπευσε καὶ εἰς τὴν Ὕδραν[3] τὸ αὐτὸ ἔτος 1821 διὰ νὰ ἐργασθῇ πρὸς συμβιβασμὸν τῶν ἀπόψεων τῶν νησιωτῶν καὶ βοηθήσῃ πάλιν τὴν ἕνωσιν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων.

Ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὁ Θεόφιλος παρηκολούθει ἔργῳ καὶ λόγῳ τὴν μεγάλην Ἐπανάστασιν καὶ τὴν ἐβοήθει, ὅσον ἠδύνατο.

---

[1] Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις τ. 2 (1948) σ. 16.

[2] Δοκίμιον Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τ. 4 (1861) σ. 175.

[3] Μ. Μαλανδράκη, Συμπληρωματικαὶ σελίδες σ. 12.

Εἰς γράμμα του γράφει σχετικῶς[1]: «ἀγωνιζόμενοι τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα πᾶσι τρόποις τε καὶ δυνάμεσι, παρακαλοῦντες, νουθετοῦντες, ἐλέγχοντες φέρομεν κρατερῶς τὴν μακρὰν ταύτην ὑπερορίαν εἰς τὴν λαμπρὰν ταύτην πατρίδα μας καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν δεινὴν καθυστέρησιν τοῦ παρὰ Θεοῦ ἡμῶν ἐγχειρισθέντος ἀποστολικοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου ἀνεχόμενοι ἑκόντες ἀέκοντες τῶν περιστατικῶν τὴν δυσχέρειαν».

Ἡ μακρὰ ἀπουσία ἐξ Αἰγύπτου ἠνάγκασε τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὑπὸ τὴν πίεσιν ἴσως καὶ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, νὰ παύσῃ τὸν Θεόφιλον[2], τὴν 14 Ὀκτωβρίου 1825 καὶ νὰ διορίσῃ διάδοχόν του τὸν Ἱερόθεον.

Τὴν 24 Ἰανουαρίου 1833[3], ἀπέθανεν ἐν Πάτμῳ καὶ ἐτάφη εἰς τὸ κοιμητήριον τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου.

Ἡ διαμονὴ τοῦ Θεοφίλου ἐπὶ τόσα ἔτη μακρὰν τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου τοῦ ἐστοίχισε πολύ. Οἰκονομικῶς ὑπέφερε. Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος δὲν ἠδύνατο τότε νὰ βοηθήσῃ, μόνον δ' ἡ Μ. Ἐκκλησία καὶ ἴσως καὶ μερικοὶ εὐπορώτεροι φίλοι ἐβοήθουν τὸν Πατριάρχην.

Αἱ δυσχέρειαι ἐν τούτοις τοῦ βίου δὲν ἐμάραναν τὸν ζῆλον τοῦ Θεοφίλου, ὅστις ἐμελέτα ἐν Πάτμῳ καὶ ἔγραφε[4] καὶ διετήρει τὴν μεγάλην ἀλληλογραφίαν ὡς εἴπομεν.

Ὁ Θεόφιλος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν εὐγενεστέρων Κληρικῶν τῆς Μεγάλης Ἐπαναστάσεως. Δικαίως ἀφιερώθη «εἰς μνήμην» του ὁ 29ος τόμος τοῦ περιοδικοῦ Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος μὲ μελέτας σχετικὰς (αὐτ. καὶ ἀντίγραφα τοῦ Θεοφίλου)[5].

Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ

---

[1] Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις, 2, 105.

[2] Ἡ παῦσις παρὰ Καλλινίκῳ Δελικάνῃ, Πατριαρχικὰ ἔγγραφα, 1904, σ. 74.

[3] Πανδώρα, τ. 14 (1864) σ. 599.

[4] Εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν ὑπάρχει κῶδιξ τοῦ Θεοφίλου ὑπ' ἀριθ. 138 ὑπὸ τὸν τίτλον «Φαρέτρα πνευματική» μὲ αὐτόγραφα σημειώματα καὶ διάφορα ἀντίγραφα καὶ μαρτυρίας πατερικὰς κατὰ Λουθηροκαλβίνων.

[5] Βλ. περὶ αὐτοῦ καὶ Χρ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, 1935, σ. 796.

Η ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ὁ μόνος ἱστορικός, ἐκ τῶν μεγάλων ἱστορικῶν τοῦ ΙΘ′ αἰῶνος, τοῦ ἀποκληθέντος αἰῶνος τῶν ἱστορικῶν, ὅστις ἐπραγματεύθη τὴν ἱστορίαν τῆς *Κυρίως Ἑλλάδος*, δηλαδὴ τῆς Ἑλλάδος τῆς ἐκτεινομένης πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Καμβουνίων ὀρέων, ὡς ἑστίας καὶ κέντρου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐντὸς τῆς ὅλης βυζαντινῆς ἱστορίας, ἦτο ὁ Gustav Hertzberg. Ἔκτοτε μέχρι σήμερον οὐδεὶς ἄλλος ἱστορικὸς ἐπανέλαβε τὴν προσπάθειαν ἐκείνου. Ἀλλ᾽ οὔτε αὐτὸς ὁ Hertzberg, οὔτε ὁ μεταφράστης τοῦ ἔργου τούτου, τοῦ ἐπιγραφομένου «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι σήμερον» εἰς τόμους τέσσαρας, καθηγητὴς Παῦλος Καρολίδης, ἡρμήνευσαν διατί ἡ *Κυρίως Ἑλλὰς*[1] ἐντὸς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας, εἶχε περιέλθει κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς *ἀφάνειαν*.

Οὕτως ὁ μὲν Παῦλος Καρολίδης, Αὐτόθι, Τόμ. Α′, ἐν Ἀθήναις, 1906, σ. 10 ἑ. λέγει «καθ᾽ ὃν χρόνον κέντρον ἐκπάγλως λαμπρὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ καθίσταται τὸ Βυζάντιον, πᾶσα ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ καὶ δὴ καὶ ὑλικὴ δύναμις τοῦ ἑλληνισμοῦ μεθίσταται ἀπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἀσιατικὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τοῦ Ϛ′ μέχρι τοῦ ΙΑ′ μ.Χ. αἰῶνος ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς, καὶ μάλιστα αἱ *κυρίως ἑλληνικαὶ χῶραι*, περιέρχονται τὸ πλεῖστον εἰς *ἀφάνειαν*, εἰς μεγάλην δὲ περιίστανται, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ἀδυναμίαν καὶ ἐκ τοῦ Βυζαντίου, καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν ἐκ τῆς ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, ἀρύονται τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν τῆς συντηρήσεως αὐτῶν». Ἀλλὰ διατί αἱ χῶραι τῆς Κυρίως Ἑλλάδος περιέρχονται εἰς *ἀφάνειαν*, κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας, δὲν λέγεται. Αὐτὸς ὁ Hertzberg ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, τόμ. Γ′, σ. 504, μετάφρ. Π. Καρολίδου, λέγει. «Μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἀλαρίχου... τὰ γεγονότα (ἀπὸ τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος) ἐμαρτύρουν ὅτι ἡ ἀρχαία ἀμι-

[1] Ἂς σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς Κων. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἔκδ. Δ′, τόμ. Γ′, σ. 1 ὀνομάζει *Κυρίως Ἑλλάδα* τὴν ἐκτεινομένην πρὸς νότον τῶν Θερμοπυλῶν. Ἀλλ᾽ ἰδὲ Δικαιάρχου Περιήγησιν Ἑλλάδος, ἐν Geogr. Græci minor, ἐκδ. Müller, Τόμ. Α′, σ. 103. Βλ. καὶ Διονυσίου Ἀναγραφήν, Αὐτόθ. σ. 239.

γὴς ἑλληνικὴ φυλὴ ὑφίστατο ἔτι βιοῦσα ἁπλῶς βίον *ἐπαρχιακὸν* μέχρι τῶν ἀρχῶν τῶν μεγάλων σλαβικῶν μεταναστεύσεων... Ἡ Ἑλλὰς ὑφίσταται ἔτι ὡς *ἐπαρχία* ὀλίγον μνημονευομένη ἐν τῇ παρὰ τὸν Βόσπορον πρωτευούσῃ καὶ ὀλίγης ἀξιουμένη συνήθως συμπαθείας, ὡς ἐπαρχία μὴ ἔχουσα ἀξίαν ὑλικήν, ἐπαρχία σχεδὸν *ἀποζήσασα*». Ἂς σημειωθῇ ὅμως ἐνταῦθα ὅτι ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς Κων. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἔκδ. Δ′ τόμ. Γ′, σ. 6, δέχεται ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ διέσωζεν ἠθικήν τινα καὶ ὑλικὴν ρώμην.

Ἀλλὰ διατί ἡ *Κυρίως Ἑλλὰς* κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας, ἤτοι ἀπὸ τοῦ τετάρτου καὶ ἑξῆς, περιέρχεται εἰς ἀφάνειαν καὶ παραγκωνίζεται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βυζαντίου; Ἰδοὺ τὸ αἴτιον.

Ἀφ᾽ ὅτου τὸ ἀνατολικὸν ρωμαϊκὸν κράτος μετεμορφώθη εἰς βυζαντινὸν ἑλληνικὸν κράτος, ἀπὸ τοῦ Δ′ μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἑξῆς, ἡ *Κυρίως Ἑλλὰς* μεθίσταται διὰ πρώτην φορὰν εἰς ἐσωτερικὴν περιοχὴν τοῦ νέου βυζαντινοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον στρέφει τὴν μέριμνάν του καὶ περιβάλλει μὲ τὰς φροντίδας του ἰδίᾳ τὰς περιφερειακὰς αὐτοῦ περιοχάς, ὅ ἐστι τὰς συνοριακάς. Διότι αἱ συνοριακαὶ περιοχαὶ τοῦ κρατικοῦ, οἰκονομικοῦ καὶ ἐθνικοῦ ἐδάφους εἶναι ἐκεῖναι διὰ τῶν ὁποίων τὸ κράτος λαμβάνει καὶ ἐξ ἄλλου προσφέρει τὴν ὕλην, τὴν ὁποίαν ἡ ζωὴ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κράτους χρειάζεται. Ἕνα διαρκὲς δοῦναι καὶ λαβεῖν τοῦ κράτους διὰ τῶν συνόρων του εὑρίσκει ἀμετρήτους ὁδοὺς διεξαγωγῆς. Διὰ τοῦτο εἰς τὰς συνοριακὰς περιοχὰς συναντῶνται ἀφ᾽ ἑνὸς πᾶσαι αἱ παρασκευαὶ πρὸς προστασίαν καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου πρὸς προαγωγὴν τῶν ἀνταλλαγῶν τοῦ κράτους· ἀμφότεραι δὲ ἐκεῖ συνδυάζονται, ὅπως εἰς τὴν ἐπιδερμίδα ζῴων καὶ φυτῶν, εἰς ἀξιοθαύμαστα περιφερειακὰ τοῦ κράτους ὄργανα. Συνδυασμοὶ ἐκεῖ γίνονται ἐμπορικῶν καὶ ὀχυρῶν πόλεων, γεφυρῶν καὶ φρουρίων. Τῶν ἰδιοτήτων ὅμως τούτων ἐστερεῖτο ἡ *Κυρίως Ἑλλάς*, ἐντὸς τοῦ ὅλου βυζαντινοῦ κράτους, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν κατεῖχε. Ἴσα-ἴσα *μάλιστα* ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς *Κυρίως Ἑλλάδος*, ἐντὸς τοῦ ὅλου βυζαντινοῦ κράτους, καὶ ἐδικαιολόγει κάπως τὴν παραγκώνισιν τῆς χώρας ταύτης ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου. Διότι ὁ Ὄλυμπος ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ ἡ ὀρεινὴ ἅλυσις ἡ πρὸς δυσμὰς τοῦ Ὀλύμπου, τὰ Καμβούνια ὄρη, ἐκτεινόμενα πρὸς δυσμὰς μέχρι τῆς Πίνδου, ἀποτελοῦν γεωγραφικὸν φράγμα καὶ χωρίζουν τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τὴν Κυρίως Ἑλλάδα, *ἀπομονώνουν* τὴν Κυρίως Ἑλλάδα. Ἡ Κυρίως Ἑλλὰς εἶναι *ἀπομονωμένη* μεταξὺ τῶν ὀρέων τούτων καὶ τῆς περιβαλλούσης αὐτὴν θαλάσσης, ὅπως ἀπομονωμένη ἦτο ἐντὸς τῆς κοιλάδος τοῦ Πάδου ἡ Βενετία καὶ ἡ Ἑλβετία ἐξ ἄλλου. Διὰ τοῦτο καὶ διαφοροποιήθη ὁ λαὸς τῆς Κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, οὕτως ὥστε ἡ μακεδονικὴ διάλεκτος κατὰ τὸν Ε′ καὶ Δ′ αἰῶνα π.Χ. δὲν κατενοεῖτο εὐκόλως ὑπὸ τῶν νοτιωτέρων Ἑλλήνων. Ἡ τοιαύτη γεωγραφικὴ *ἀπομόνωσις* τῆς Κυρίως Ἑλλάδος

ἠδύνατο νὰ διευκολύνῃ ἀφ᾿ ἑνὸς ἐπιδρομὰς καὶ ἐποικήσεις ἀπὸ βορρᾶ, ὡς ἦσαν αἱ σλαβικαί, ἐξ ἄλλου δὲ καταφυγὴν διωκομένων πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἢ διάδοσιν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν, αἵτινες εὕρισκον εἰς τὴν Κυρίως Ἑλλάδα χῶρον κατάλληλον πρὸς ἀνασύνταξιν καὶ καλλιέργειαν, μακρὰν τοῦ ἐπιτηροῦντος ὀφθαλμοῦ τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως, ὅπως ἐν προκειμένῳ ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα τῆς εἰκονολατρείας. Ἡ ἑρμηνεία μου αὕτη ἐξηγεῖ καὶ τὴν εὐδοκίμησιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 εἰς τὴν Κυρίως Ἑλλάδα, ἔναντι τοῦ διαδεχθέντος τὸ βυζαντινὸν ὀθωμανικοῦ κράτους.

Ἀλλ᾿ ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ θέμα τῆς μερίμνης περὶ τῶν περιφερειακῶν ἐπαρχιῶν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους[1].

Ἡ μέριμνα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους περὶ τῶν περιφερειακῶν περιοχῶν, τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως (Ἰταλία), ἐκορυφώθη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ ἑξῆς, λόγῳ τῶν ἀπειλῶν εἰς τὰς ὁποίας ἦτο ἐκτεθειμένον εἰσβολῆς εἰς αὐτάς, αἵτινες ἐπετάθησαν ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος. Καὶ ὅπως ἡ περιφέρεια ἑνὸς γεωμετρικοῦ κύκλου εὑρίσκεται εἰς στενὴν γενετικὴν καὶ μηχανικὴν σχέσιν πρὸς τὸ κέντρον του, τὸ ἐξ ἴσου ἀπέχον ἀπὸ κάθε σημεῖον τῆς περιφερείας, οὕτω συγκεντρώνεται καὶ εἰς τὸ πολιτικὸν κέντρον τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἤτοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μεγαλύτερον ποσὸν περιφερειακῶν συμφερόντων ἀπὸ κάθε ἄλλο σημεῖον τοῦ κράτους, μὴ ἀμέσως κείμενον ἐπὶ τῶν συνόρων, ὅπως εἶναι ἡ *Κυρίως Ἑλλάς*. Καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας διδασκόμεθα ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος μᾶς παρέχει διδακτικώτατα παραδείγματα τῷ ὄντι ἐνισχύσεως τῶν σχέσεων τῆς περιφερείας μὲ τὸ κράτος.

Διὰ τοῦτο εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ῥήνου ποταμοῦ, ἡ ὁποία, λόγῳ τῆς στρατιωτικῆς μεγάλης σημασίας της, ὡς συνόρου, κατείχετο ἰσχυρῶς ἀπὸ ῥωμαίους στρατιώτας καὶ ὑπαλλήλους, ἐπροχώρησεν ὁ ἐκρωμανισμὸς ταχύτερα παρὰ εἰς τὴν Γαλατίαν. Ὅταν δὲ πρὸς ἀντιμετώπισιν εἰσβολῆς τῶν βαρβάρων τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος τὰς μεγαλυτέρας του στρατιωτικὰς δυνάμεις ἀπέστειλεν εἰς τὰ σύνορα τοῦ Δουνάβεως ποταμοῦ καὶ τὴν ἐπικινδυνωτάτην ταύτην περιοχὴν ἐστήριζε διὰ μεγίστης δαπάνης, οἱ ῥωμαϊκοὶ λεγεῶνες ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκεῖ ἐξιλλυρίζοντο. Αὐτοκράτορες ἐκεῖ ἐνεδύοντο ἰλλυρικὰ ἐνδύματα, ἐξ Ἰλλυρίας δὲ καὶ Παννονίας ἄνδρες ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον τῶν ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ταῦτα ἀποδεικνύουν ἐμφανῶς τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ῥώμης περὶ τῶν περιφερειακῶν ἐκείνων τοῦ Κράτους περιοχῶν.

Περὶ τῆς Βρεταννίας ὁ Θεόδ. Mommsen, ἐν Römische Geschichte, τόμ. Ε', σ. 117 λέγει. «Ἂν ἐν τῇ σημερινῇ Ἀγγλίᾳ, πλὴν τῆς Οὐαλίας καὶ μέχρι πρό τινος τῆς Κορνουαλίας, ἡ ἀρχαία τῆς χώρας γλῶσσα ἐξηφανίσθη, τοῦτο ἐπῆλθεν ὄχι διότι αὕτη ὑπεχώρησεν εἰς τοὺς Ἄγγλους ἢ εἰς τοὺς Σάξωνας, ἀλλ᾿ εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν ἰδίωμα. Καὶ ὡς ἐν ταῖς παραμεθορίοις χώραις συνήθως γίνεται, κατὰ τοὺς ὑστέρους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους οὐδεὶς πιστότερος εἰς τὴν Ῥώμην ἀνεδείχθη ἀπὸ τὸν Βρεταννόν. Δὲν ἐγκατέλιπεν ἡ Βρεταννία τὴν Ῥώμην, ἀλλ᾿ ἡ Ῥώμη τὴν Βρεταννίαν». Ταῦτα σημαίνουν ὅτι ἡ δύναμις τοῦ κράτους ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προεκτείνεται πρὸς τὰς περιφερειακὰς περιοχὰς περὶ τῶν ὁποίων τὸ κράτος εἶχε μέγα ἐνδιαφέρον.

[1] Ἰδὲ Frid. Ratzel, Politische Geographie, ἔκδ. Γ', 1923, σ. 184.

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ εἰσβολὴ τῶν Λομβαρδῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ αἱ ἐπαναστάσεις τῶν ἰθαγενῶν Μαυριτανῶν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς ἐπέβαλον εἰς τὴν Βυζαντινὴν κυβέρνησιν νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἐξαρχᾶτον τῆς Ῥαβέννης ὑπὸ τὴν διοίκησιν στρατιωτικοῦ βυζαντινοῦ ἐξάρχου, εἰς χεῖρας τοῦ ὁποίου συνεκεντροῦτο ἡ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ διοίκησις, ἀφ᾿ ἑτέρου δὲ τὸ ἐξαρχᾶτον τῆς Ἀφρικῆς, τοῦ ὁποίου ὁ ἔξαρχος εἶχεν ἀνάλογον δικαιοδοσίαν πρὸς τὴν τοῦ ἐξάρχου τῆς Ῥαβέννης. Εἶναι δὲ ἡ ἵδρυσις τῶν ἐξαρχάτων τούτων πρόδρομος θεσμὸς τῆς διοικητικῆς μεταρρυθμίσεως τῶν θεμάτων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἀμφότεροι οἱ θεσμοὶ οὗτοι προεκλήθησαν κατ᾿ ἀρχὰς ἀπὸ τὴν μέριμναν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους περὶ τῆς σωτηρίας τῶν περιφερειακῶν ἐπαρχιῶν του, αἵτινες ἐκινδύνευαν ἀπὸ εἰσβολὴν τῶν βαρβάρων. Πράγματι ἡ βυζαντικὴ κυβέρνησις διὰ τὴν προάσπισιν τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τοῦ κράτους τὰ ὁποῖα ἐκινδύνευον ἀπὸ τοὺς Πέρσας, ἀπὸ δὲ τοῦ Ζ' αἰῶνος καὶ ἀπὸ τοὺς Ἄραβας, ὡς καὶ τῶν ἀπὸ βορρᾶ συνόρων, ἀπειλουμένων ἀπὸ τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς Βουλγάρους, προβαίνει εἰς τὴν ἵδρυσιν τῶν θεμάτων, διδαχθὲν ἀπὸ τὸ προγενέστερον ῥωμαϊκὸν κράτος νἀποδίδῃ τὴν πρέπουσαν σημασίαν εἰς τὰς συνοριακάς του περιοχάς.

Συμφώνως μὲ τὴν ὡς ἄνω γεωγραφικὴν ἑρμηνείαν μου, ἡ ἐπανάστασις τῆς *Κυρίως Ἑλλάδος* (μετὰ τῶν Κυκλάδων), τὸ 726, κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Λέοντος τοῦ Γ' τοῦ Ἰσαύρου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶχε καὶ ἄλλα βαθύτερα ἐλατήρια καὶ ὄχι ἁπλῶς ὅτι ἦτο μόνον διαμαρτυρία κατὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς εἰκονομαχίας. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἔκδ. Δ', τόμ. Γ', σ. 422, δέχεται ὅτι τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κυρίως Ἑλλάδος ὑπεκίνησεν ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Β', πολέμιος τῆς εἰκονομαχίας. Ἐκ τῶν πενιχρῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὁ μὲν Θεοφάνης ὁ ὁμολογητής, Τόμ. Α', ἔκδ. Bonn, σ. 623 λέγει: «*Θείῳ κινούμενοι ζήλῳ* στασιάζουσι κατ᾿ αὐτοῦ (τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Γ') μεγάλῃ ναυμαχίᾳ συμφωνήσαντες Ἑλλαδικοί τε καὶ οἱ τῶν Κυκλάδων νήσων, Κοσμᾶν τινα συνεπόμενον ἔχοντες εἰς τὸ στεφθῆναι, Ἀγαλλιανὸς δὲ τουρμάρχης τῶν Ἑλλαδικῶν ἡγεῖτο τῆς στρατιᾶς καὶ Στέφανος». Ὁ δὲ Νικηφόρος ὁ πατριάρχης, ἔκδ. De Boor, σ. 57 ἑ. γράφει: «Οἱ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκοῦντες *οὐ προσιέμενοι τὸ δυσσέβημα*, πρὸς τὸν βασιλέα (Λέοντα τὸν Γ') διαστασιάζουσι, καὶ πλεῖστον στόλον ἀθροίσαντες Κοσμᾶν τοὔνομα

ἐφ᾿ ἑαυτοῖς βασιλεύουσι. Καὶ πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἧκον». Ὁ δὲ Κεδρηνός, τόμ. Α΄, ἔκδ. Bonn, σ. 796 ἀντιγράφει τὰ τοῦ Θεοφάνους. Ἐκ τούτων γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ῥητῶς ἀποδίδουν τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κυρίας Ἑλλάδος εἰς ἐξέγερσιν λόγῳ τῆς εἰκονομαχίας, τὴν ὁποίαν Λέων ὁ Γ΄ ἀπὸ τοῦ ἔτους 726 ζητεῖ νὰ ἐπιβάλῃ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Hertzberg, αὐτόθ. τόμ. Α΄, σ. 259 τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλαδικῶν ἀποδίδει μὲν εἰς τὴν ἀντιπάθειαν τῶν ἑλλήνων κατὰ τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορος, ἀλλὰ δέχεται ὅτι «ἀνεμίχθησαν ποικίλα ἐλατήρια ἔχθρας» εἰς τὴν ἀντιπάθειαν ταύτην. Μεταξὺ τούτων ὅμως δὲν ἀναγράφει τὴν πικρίαν καὶ ἀγανάκτησιν τῶν Ἑλλαδικῶν, διότι οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου προσεφέροντο πρὸς τὴν Κυρίως Ἑλλάδα ὡς ἐπαρχίαν, μὴ ἔχουσαν ὑλικὴν ἀξίαν καὶ διὰ τοῦτο παρακμάσασαν. Κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ ἐπανάστασις τῶν ἑλλαδικῶν ἐκυοφορεῖτο ἀπὸ μακροῦ χρόνου κατὰ πρῶτον λόγον διὰ τὴν παραγκώνισιν τῆς Κυρίως Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου, ἥτις ἐπλήρου πικρίας τὴν ψυχὴν τῶν Ἑλλαδικῶν.

Τὴν τοιαύτην ἐγκατάλειψιν τῆς Κυρίως Ἑλλάδος πιστοποιεῖ καὶ ἡ εὐκολία μεθ᾿ ἧς διεισέδυσαν εἰς τὴν Κυρίως Ἑλλάδα οἱ Σλάβοι καὶ ἡδραιώθησαν εἰς τὰ ἐνδότερα αὐτῆς, κυρίως δὲ αἱ εἰς τὴν Πελοπόννησον σλαβικαὶ ἐποικήσεις ἀπὸ τοῦ ὀγδόου μέχρι τοῦ ἐνάτου αἰῶνος. Ἡ κυβέρνησις τοῦ Βυζαντίου ἀφῆκε τότε τὴν Κυρίως Ἑλλάδα ἄνευ στρατιωτικῆς βοηθείας, εἰς τὰς ἰδίας της δυνάμεις. Ἀλλ᾿ ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἐγκαταλείψεως ἀνέκυψεν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Γ΄. Τὸ ἔτος 732 μ.Χ. Λέων ὁ Γ΄ ὁριστικῶς ὑπήγαγε ὑπὸ τὸ πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰς ἕως τότε αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἤτοι πάσας τὰς πρὸς ἀνατολὰς τῆς Δαλματίας καὶ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης ἐκτεινομένας ἐπαρχίας Μακεδονίας, Ἠπείρου, Θεσσαλίας καὶ Ἀχαΐας. Αἱ ἐκκλησίαι τούτων τῶν ἐπαρχιῶν ἐκυμαίνοντο ἀπὸ τοῦ ϛ΄ μέχρι τοῦ Η΄ αἰῶνος μεταξὺ Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἂν καὶ ἦσαν αὐτοκέφαλοι, στενότερον συνδεόμεναι μὲ τὴν Ῥώμην, ἄλλοτε πρωτεύουσαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, παρὰ μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τὴν νέαν ἀντίζηλον πρωτεύουσαν τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἡ Κυρίως Ἑλλὰς ἔκτοτε ὑπάγεται ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ μέριμνα τοῦ Βυζαντίου περὶ αὐτῆς ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ ζωντανεύῃ. Δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος ἀπὸ τοῦ θανάτου Λέοντος Δ΄ (775 - 780 μ.Χ.) τοῦ ἐγγόνου Λέοντος τοῦ Γ΄ καὶ ἡ διάδοχος ἐκείνου Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία πρώτη ἐπεχείρησε νὰ καθυποτάξῃ τοὺς ἐν τῇ Κυρίως Ἑλλάδι Σλάβους καὶ νὰ ἐξελληνίσῃ, ὡς συνήθως λέγεται, αὐτούς. Ἑπομένως ἐπέδειξεν ἰδιαιτέραν μέριμναν περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Κυρίως Ἑλλάδος. Μόλις ἡ Εἰρήνη τὸ 783 συνωμολόγησε πρὸς τοὺς Ἄραβας εἰρήνην, ἀπέστειλε τὸν εὐνοούμενον αὐτῆς πατρίκιον Σταυράκιον, πρὸς ὑποταγὴν τῶν ἐν Ἑλλάδι Σλάβων. Οἱ Σλάβοι δὲν ἀντέταξαν σημαντικὴν τότε ἀντίστασιν·

οὕτω δὲ ὁ Σταυράκιος τὸν Ἰανουάριον τοῦ 784 ἐτέλεσε θριαμβευτικὴν εἴσοδον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, συνεπάγων ἐκ τῆς στρατείας του πλουσίαν λείαν καὶ πλῆθος Σλάβων αἰχμαλώτων[1].

Ἡ τοιαύτη γεωγραφικὴ θέσις τῆς *Κυρίως Ἑλλάδος* ἐξηγεῖ διατί ἡ βυζαντινὴ κυβέρνησις ἐχρησιμοποίει τὴν Κυρίως Ἑλλάδα ὡς τόπον πρὸς περιορισμὸν καὶ ἐξορίαν ὑπόπτων, ἢ ἐπικινδύνων ἐπισήμων ἀνδρῶν. Ἀνάγκαι δὲ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ὑπόπτων δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐμφανίζωνται, λόγῳ βιαίων τοῦ θρόνου ἀνατροπῶν, ἀτελευτήτων συνωμοσιῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων. Οὕτως ἐχρησιμοποιήθη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β΄ καὶ Τιβερίου τοῦ Γ΄ ἡ νῆσος Κεφαλληνία, βραδύτερον δὲ ἡ νῆσος Λέσβος καὶ ἡ Σκῦρος. Εἶναι δὲ αἱ νῆσοι γεωγραφικῶς τὰ μάλιστα αὐθυπόστατα καὶ ἀπομονωμένα μέρη τῆς ὑδρογείου. Ἐπὶ τῆς βασιλείας δὲ Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἐξορίαν τῶν ἀνδραδέλφων αὐτῆς τὸ 797, τοῦ Νικηφόρου, ἤδη τυφλωθέντος διαταγῇ Κωνσταντίνου τοῦ ϛ΄, τοῦ Χριστοφόρου, Νικήτα, Ἀνθίμου καὶ Εὐδοκίμου ἤδη γλωσσοκοπημένων. Ὡς ἐπίστευεν ἡ Εἰρήνη ἦτο δυνατὸν νὰ φρουροῦνται ἀσφαλῶς ἐν Ἀθήναις οἱ ἀνδράδελφοι αὐτῆς, υἱοὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄, διότι ἐν Ἀθήναις εἶχε δημοτικότητα, ὡς καταγομένη ἐξ ἐπιφανοῦς ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας, ἀφοῦ ἡ παράδοσις εἰς αὐτὴν ἀνάγει ἀκόμη καὶ τὴν ἵδρυσιν πολλῶν ναῶν ἐν Ἀθήναις[2]. Ἐξ ἄλλου ἡ Εἰρήνη εἶχε προαγάγει εἰς ἀνώτατα ἀξιώματα τοὺς ἐν Ἀθήναις συγγενεῖς της, ὡς τὸν σπαθάριον Θεοφύλακτον καὶ τὸν πατέρα τούτου τὸν πατρίκιον Σαραντάπηχον, ὃν ἀπέστειλεν ὡς στρατηγὸν εἰς Ἀθήνας.

Ἐν τούτοις ἐπανάστασίς τις δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐκραγῇ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἥτις καὶ ἐματαιώθη ὁλοσχερῶς κατὰ σκληρότατον τρόπον. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ δῆθεν συμπάθειαν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς εἰκονομάχους, ὡς εἴκασεν ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος, ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἔκδ. Δ΄, τόμ. Γ΄, σ. 567, διότι ὁ λαὸς τῆς Κυρίως Ἑλλάδος ἐκ παραδόσεως ἦτο εἰκονόφιλος· οὔτε ἀπὸ δυσαρέσκειαν τυχὸν τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως τοῦ Βυζαντίου, δι᾿ ἐγκατάλειψιν τῶν συμφερόντων τῆς Κυρίως Ἑλλάδος ὑπ᾿ αὐτοῦ, ὡς αὕτη πρὸ τῆς Εἰρήνης πράγματι ὑφίστατο. Ἡ διευκόλυνσις συνωμοτικῶν σχεδίων ἐν Ἀθήναις πρέπει ν᾿ ἀποδοθῇ εἰς τὴν αὐθυπόστατον καὶ *ἀπομονωτικὴν* γεωγραφικὴν ἰδιότητα τῆς *Κυρίως Ἑλλάδος*, ἐντὸς τοῦ ὅλου βυζαν-

---

[1] Ἰδὲ Θεοφάνη, ἔκδ. Bonn, τόμ. Α΄, σ. 707, Κεδρηνόν, τόμ. Β΄, σ. 21.

[2] Ἰδὲ Finlay, History of the Byzantine and Greek Empires, from 716 to 1453, τόμ. Α΄, σ. 90, 102.

τινοῦ κράτους, μακρὰν τῆς ἐπιτηρήσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς κεντρικῆς τοῦ κράτους κυβερνήσεως. Ἡ τοιαύτη ἰδιότης τῆς Κυρίως Ἑλλάδος ἐξηγεῖ πρῶτον μὲν διατί τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐχρησιμοποίησε τὴν Κυρίως Ἑλλάδα ὡς τόπον ἐξορίας ἐπικινδύνων εἰς τὸ κράτος ἀνδρῶν, ἔπειτα δὲ τὴν εὐκολίαν μεθ᾽ ἧς ἐν Ἀθήναις ἐξυφάνθη συνωμοσία καὶ κατ᾽ αὐτῆς τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας.

Ι. Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ

Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΦΡΑΣΙΝ ΤΟΥ ΠΕΔΙΑΣΙΜΟΥ

Ὁ κατὰ τὰς πρώτας δεκάδας τοῦ ΙΔ´ αἰῶνος ζήσας καὶ ἐν Σέρραις πιθανώτατα γεννηθεὶς ῥήτωρ Θεόδωρος ὁ Πεδιάσιμος[1] συνέγραψε, πλὴν ἄλλων διαφόρων λόγων, καὶ *ἔκφρασιν*, ἤτοι περιγραφὴν «*τοῦ ἱεροῦ τῶν Φερρῶν*», δηλαδὴ τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρῶν. Ἡ ἔκφρασις αὕτη, δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1899 ὑπὸ τοῦ Μαξιμιλιανοῦ Treu[2], ἀνεδημοσιεύθη ἀργότερον (1921) ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κ. Δυοβουνιώτου[3], ἀρυσθέντος αὐτὴν ἐκ τοῦ ΡΙΓ´ καταλοίπου τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου μου Σπυρ. Π. Λάμπρου, ὅστις εἶχεν ἀντιγράψει αὐτὴν ἐκ τοῦ ὑπ᾽ ἀρ. 219 Βιενναίου κώδικος. Ἡ περιγραφὴ τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρῶν ὑπὸ τοῦ Πεδιασίμου μᾶς εἶναι πολύτιμος, διότι πλουτίζει τὰς περὶ τοῦ ἀτελῶς σωζομένου μνημείου τούτου γνώσεις μας καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτοῦ διάταξιν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ διακόσμησιν καὶ ὡς πρὸς ἄλλα ἀκόμη στοιχεῖα, ἐξ ὧν, ὡς θὰ ἴδωμεν, προκύπτει ἀσφαλὲς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ναὸς πρέπει νὰ ἀνηγέρθη τὸ πρῶτον κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχήν, πρᾶγμα ὅπερ εἶχον ἁπλῶς εἰκάσει, ὅτε παλαιότερον ἐδημοσίευσα τὸ μνημεῖον[4].

Χάριν εὐκολίας τοῦ ἀναγνώστου, ἀντὶ νὰ παραθέσω διὰ μιᾶς ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῆς ἐκφράσεως, προετίμησα νὰ κατατάμω αὐτὸ εἰς πλείονας περιόδους ἢ καὶ φράσεις, ἃς καὶ νὰ σχολιάσω.

Γράφει λοιπὸν ὁ Πεδιάσιμος:

«*Πολλῶν ὄντων, ἃ τὴν τῶν Φεραίων πόλιν κοσμεῖ καὶ σεμνύνει καὶ διάδηλον πᾶσι ποιεῖ, οὐχ ἧττον τούτων ἁπάντων οἶμαι καὶ τὸν σεπτὸν καὶ*

---

[1] Ὅρα σχετικῶς K. Krumbacher, Geschichte der byz. Literatur, München, 1897 σ. 486. Ἑλλην. μετάφρ. Σωτηριάδου, τ. Β´, σ. 156-157 καὶ 297-303 καὶ ἰδίᾳ Π. Ν. Παπαγεωργίου, Zu Theodoros Pediasimos, Byz. Zeitschr., 10 (1901) 425-432, ἔνθα καί τινες κριτικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ κειμένου καὶ ἐλάχιστα σχόλια σχετικὰ πρὸς τὸ σωζόμενον μνημεῖον.

[2] Max. Treu, Theodori Pediasimi eiusque amicorum quæ exstant., Potsdam 1899. Ἑλληνικὸν κείμενον (σ. 1-49) καὶ λατινικὰ σχόλια (σ. 50-61). Τὴν εἰς τὸ «Programm des Victoria Gymnasiums zu Potsdam δημοσιευθεῖσαν ἔκδοσιν ταύτην τοῦ Πεδιασίμου δὲν ἠδυνήθην ν᾽ ἀνεύρω ἐν Ἀθήναις.

[3] Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. 15 (1921) σ. 171-174, ἄνευ σχολίων.

[4] Ἀρχεῖον τῶν Βυζ. Μνημ. τῆς Ἑλλάδος Ε´ (1939-1940), σ. 153-156.

θεῖον νεώ, τὸν περικαλλῆ φημὶ καὶ θαυμάσιον, τὸν ἐπ' ὀνόματι τῶν θείων δωρεῶν φερωνύμως δομηθέντα, τῶν ὡς ἀληθῶς ἐπωνύμων καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς θείας δωρεᾶς ἑαυτοὺς ἀναδειξάντων». Ὅτι τὰς Σέρρας ἐκόσμουν ἄλλοτε πολλαὶ ἐκκλησίαι, δι' ὧν ἀνεδεικνύετο ἡ πόλις, ἀπέδειξε πρὸ πολλοῦ ὁ ἀείμνηστος Πέτρος Παπαγεωργίου, ἀπαριθμήσας αὐτὰς μίαν πρὸς μίαν [1]. Μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν τὴν πρώτην θέσιν κατέχει καὶ σήμερον ἔτι, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Πεδιασίμου, ἡ εἰς μνήμην τῶν ἁγίων Θεοδώρων τιμωμένη μητρόπολις, περὶ τῶν ἱστορικῶν τυχῶν τῆς ὁποίας διέλαβε λεπτομερῶς ὁ αὐτὸς Παπαγεωργίου, ἐμοῦ περιορισθέντος πρό τινος εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς τέχνης τοῦ μνημείου. Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ὀλίγα προεισαγωγικά, προβαίνει ὁ Πεδιάσιμος ἀμέσως εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἐκκλησίας.

«Ἔχει γὰρ ὡδέ πως. Αὐλή τις ἐστι μέσον εἰληφυῖα χῶρον τῆς πόλεως καὶ ἐν αὐτῇ φρέαρ ὡραῖόν τι κατεσκεύασται ὕδατι ποτίμῳ καὶ διειδεῖ κοσμούμενον, τοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις ἐννεακρούνου καὶ Καλλιρρόης γλυκίονι». Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως ὑπῆρχεν αὐλή τις καὶ ἐν αὐτῇ φρέαρ, ἔχον ὡραῖον, πόσιμον καὶ διαυγὲς ὕδωρ, γλυκύτερον καὶ ἀπὸ τὸ τῆς ἐν Ἀθήναις ἐννεακρούνου Καλλιρρόης.

«Καὶ τὴν αὐλὴν περίστωον διαδέχεται ἐπὶ πολὺ μῆκος ἐκτεταμένον». Τὴν ὕπαιθρον αὐλὴν διεδέχετο *περίστωον* λίαν ἐπίμηκες. Τὸ περίστωον τοῦτο εἶναι τὸ ἄλλως λεγόμενον *αἴθριον*, ὅπερ συναντῶμεν εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς περιβαλλόμενον ὑπὸ στοῶν. Ἡ λέξις ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι [2] καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς [3] ἵνα δηλώσῃ τὸ περιστύλιον τῶν ἀρχαίων οἰκιῶν, τὴν μετεχειρίσθη δ' ἐνταῦθα καὶ ὁ ἀρχαΐζων Πεδιάσιμος πρὸς δήλωσιν τοῦ ὁμοιοσχήμου αἰθρίου τῆς ἐκκλησίας. Τὸ σχῆμα τοῦ αἰθρίου τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ἦτο συνήθως μὲν τετράγωνον· ὑπάρχουν ὅμως καί τινα ἐπιμήκη ὡς π.χ. τὸ τῶν Φιλίππων [4]. Ἡ βασιλικὴ λοιπὸν τῶν Σερρῶν ἀνῆκεν εἰς τὰς ἐξαιρέσεις.

«Τὴν εἴσοδον δὲ τοῦ νεὼ διδόασιν οὐ πολλαὶ τῷ πρώτης ἐνεργείᾳ κοσμούμεναι τελείῳ ἀριθμῷ». Ἵνα εἰσέλθῃ τις ἀπὸ τοῦ αἰθρίου εἰς τὸν ναὸν ἀνήρχετο ὄχι πολλὰς βαθμίδας, ἀρτίου δ' ἀριθμοῦ. Καὶ εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τὸ δάπεδον τοῦ αἰθρίου εὑρίσκετο κατά τινας βαθμίδας χαμηλότερα τοῦ νάρθηκος, ὡς π.χ. εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ ὄρους Ναβαῦ [5], τῶν

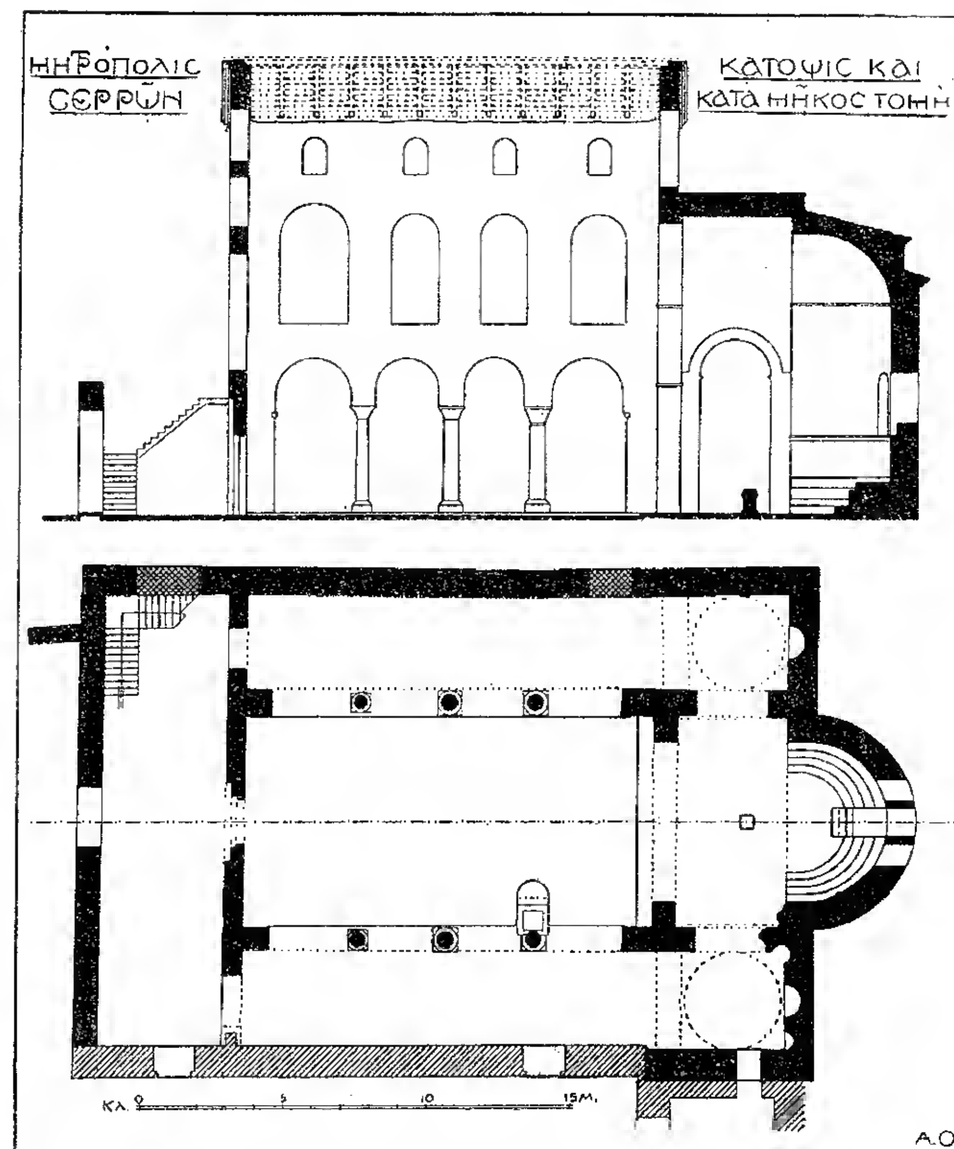
[1] Byz. Zeitschr., 3 (1894) σ. 246 - 256.

[2] Διόδ. 5,40. Ἱεροκλῆς, παρὰ Στοβ., 415. Δίων ὁ Κάσσιος, 44,16. Ἰώσηπος, Ἰουδ. πόλεμος, 5, 4, 4 καὶ 5, 8. Μέγ. Ἐτυμ., 665, 1. Πολυδ. Α, 78 (Bekker).

[3] Δήλου J.G. XI, 2, 165 21. 49. (Τὸ περίστ[οι]ον τῆς παλαίστρας) καὶ 1417, A, I, 119. Ἀφροδισιάδος Wilhelm, Öst. Jahresh. 38, 58, στ. 25.

[4] P. Lemerle, Philippes et la Macédoine orientale, Paris 1945, πίν. 35 - 36.

[5] Saller, The memorial of Moses on mount Nebo, Jerusalem, 1941.

Εἰκ. 1.—Κάτοψις καὶ κατὰ μῆκος τομὴ τῆς Μητροπόλεως τῶν Σερρῶν (παροῦσα κατάστασις).

Φιλίππων [1], τοῦ Ἁγ. Στεφάνου τῆς Κῶ κλπ. Τὴν φράσιν *τῷ πρώτης ἐνεργείᾳ* ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἐννοῶ, ἴσως δὲ ὀφείλεται εἰς παρανάγνωσιν τοῦ ἀντιγραφέως.

«Καὶ τῆς πύλης προκύψαντι τὰ τοῦ νεὼ κάλλη λαμπρὰ περιφαίνονται».

[1] P. Lemerle, Ἔνθ' ἀνωτ. πίν. 35 - 36.

Ὅταν δέ τις διέλθῃ τὴν (βασίλειον, μέσην) πύλην φαίνονται ἀμέσως λαμπρὰ τὰ κάλλη τοῦ ναοῦ. Διὰ τῆς λέξεως νεὼς ἐννοεῖ ἐνταῦθα ὁ Πεδιάσιμος τὸ μέσον κλῖτος, ὡς ἐκ τῶν κατωτέρω συνάγεται.

«Ἐπανέχεται μὲν οὖν ὅλος κίοσιν ἓξ εἰς ἑκάτερα μέρη μεριζομέναις οὔτ᾽ ἐπὶ πολὺ τῷ ὕψει προϊούσαις οὔτ᾽ ἔλαττον τοῦ δέοντος ὀλίγαις οὔσαις». Στηρίζεται μὲν λοιπὸν ὅλος ὁ ναὸς (κυρίως τὸ μέσον κλῖτος) ἐπὶ ἓξ κιόνων (ὅρα εἰκόνα 1) μοιραζομένων (ἀνὰ 3) εἰς ἕκαστον τῶν δύο μερῶν. Εἶναι δ᾽ οἱ κίονες οὗτοι οὔτε πολὺ ὑψηλοί, οὔτε ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος χαμηλοί. Ὁ ῥήτωρ, κατ᾽ ἀρχαΐζουσαν ἔκφρασιν, μεταχειρίζεται τὸ θηλυκὸν γένος διὰ τοὺς κίονας[1].

«Ὧν οὐκ ἐξηλλαγμένη μὲν ἡ χροιά, ἑκάστη δὲ πολλὰ καὶ καλὰ παρ᾽ ἑαυτοῦ δείκνυσι χρώματα. Πολλῶν οὖν ὄντων χρωμάτων, ἃ τοῖς κίοσι τὸ ὡραῖον συνεξανίζουσιν, ὁ τοῦ χλωροῦ πλεονασμὸς τὸν μείζονα κόσμον προβάλλει». Οἱ σωζόμενοι μέχρι σήμερον κίονες ἔχουσι πάντες τὸν μὲν κορμὸν ἐκ πρασινωποῦ (ἀτρακίου) λίθου, τὰς δὲ βάσεις καὶ τὰ κιονόκρανα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου[2]. Ὁ ἀτράκιος λίθος, λόγῳ τῶν συνδρόμων πετρωμάτων, ἅτινα περιέχει, δὲν ἔχει πανταχοῦ ὁμοιόμορφον χρῶμα, ἀλλὰ πλείονα τοῦ ἑνός, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὅμως κυριαρχεῖ τὸ ἀνοικτοπράσινον, τὸ χλωρόν. Τοῦτο ἀκριβῶς λέγει ὁ Πεδιάσιμος.

«Στοαὶ δ᾽ ὑπεράνω τὰς ἐπὶ κίοσι στοὰς διαδέχονται, οὐ μὴν ἴσαι ταῖς κάτω, ἀλλ᾽ ἐπί τε μῆκος καὶ πλάτος εὖ μάλα διατείνουσιν καὶ ταύτας ἐπ᾽ εὖρος περίπατοι διαδέχονται· ὑπὲρ δὲ τῶν στοῶν ἕτεραι τοσαῦται τὸν ἀριθμόν, ὁμοίαν θέσιν ἐπέχουσαι». Διὰ τῆς λέξεως στοὰ ὑποδηλοῖ ὁ συγγραφεὺς πᾶν γενικῶς τοξωτὸν ἢ θολωτὸν ἄνοιγμα. Πράγματι δὲ εἰς τὸν σωζόμενον ναὸν τῶν Σερρῶν τὰ ἐπὶ τῶν κάτω κιόνων στηριζόμενα τόξα διαδέχονται ἄνω ἄλλα, οὐχὶ ἴσα πρὸς τὰ κάτω, ἀλλὰ μεγαλύτερα κατὰ τὸ μῆκος δηλαδὴ κατὰ τὸ ὕψος, οὐχὶ ὅμως καὶ κατὰ τὸ πλάτος, ὡς λέγει ὁ Πεδιάσιμος. (Ὅρα τὴν εἰκόνα 1). Κατὰ δὲ τὸ εὖρος τῶν τελευταίων τούτων, ἤτοι ὄπισθεν αὐτῶν, ὑπῆρχον οἱ *περίπατοι*, δηλ. τὰ ὑπερῷα, ὁ γυναικωνίτης, ὅστις πράγματι ὑφίσταται καὶ σήμερον. Ὑπεράνω δὲ τῶν ἄνω τοξωτῶν ἀνοιγμάτων εὑρίσκονται ἄλλα τόσα, ὁμοίως διατεταγμένα. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ τοξωτὰ παράθυρα τοῦ φωταγωγοῦ, ὡς βλέπει τις εἰς τὴν εἰκόνα 1.

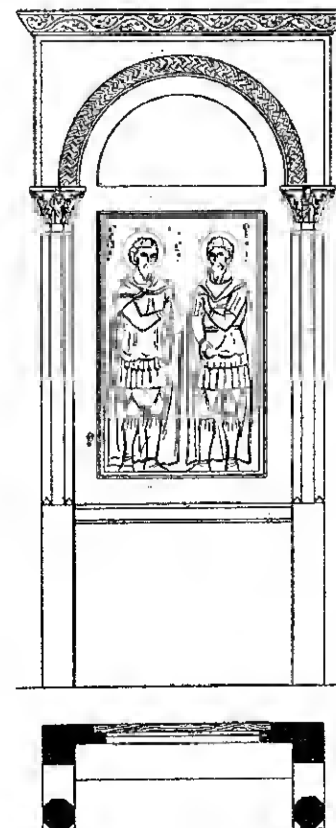
«Τοῖς μὲν οὖν εὐωνύμοις τοῦ νεὼ μέρεσιν ὁ τοῦ ποιμένος θρόνος ἐνίδρυται, λιθοξόων ἔργοις ἐνσεμνυνόμενος». Εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ μέσου κλίτους εἶναι ἱδρυμένος ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος, κοσμούμενος δι᾽ ἀναγλύπτων

[1] Ἡροδ. I, 92. Πινδ. Πυθιον. I, 36. Παυσ. V, 20, 6 καὶ VI, 18, 7.

[2] Τοῦτο ἐγίνετο γενικῶς εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικάς, αἵτινες εἶχον τοὺς κορμοὺς τῶν κιόνων ἐκ σκοτεινοχρόων μαρμάρων ὡς π.χ. εἰς τὸν ἅγ. Δημήτριον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀλλαχοῦ.

παραστάσεων. Παρὰ τὸν πρῶτον κίονα τῆς νοτίας κιονοστοιχίας σώζεται μέχρι σήμερον βάθρον τι, πιθανώτατα ἐπισκοπικοῦ θρόνου (εἰκ. 1). Διὰ τὸν εἰσερχόμενον εἰς τὸν ναὸν ὁ θρόνος οὗτος εὑρίσκεται δεξιᾷ, ἐν ᾧ ὁ Πεδιάσιμος ἀναφέρει αὐτὸν *ἐν εὐωνύμοις*. Ἤλλαξε ἆρά γε θέσιν ὁ θρόνος ἀργότερον ἢ μήπως τὸ εὐωνύμοις πρέπει νὰ ληφθῇ ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἱστάμενον; Πάντως τοῦ εἰρημένου θρόνου διετηρήθησαν τὰ δύο ὡραῖα μετ᾽ ἀναγλύπτων διακοσμήσεων πτερύγια, τῇ βοηθείᾳ τῶν ὁποίων προέβην καὶ εἰς τὴν ἀναπαράστασιν αὐτοῦ[1]. Οὗτος ἀρχικῶς θὰ εὑρίσκετο, ὡς ἐν γένει εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικάς, εἰς τὸ μέσον τοῦ σωζομένου ἔτι συνθρόνου, ἀργότερον δὲ μετετέθη εἰς τὸ μέσον κλῖτος, ἔνθα τὸν τοποθετεῖ καὶ ὁ Πεδιάσιμος.

«Τοῖς δ᾽ ἐναντίοις οἰκίσκος ἐγκατεσκεύασται ἐν ᾧπερ οἱ τῶν θείων δωρεῶν φερωνύμως κληθέντες ἐγκεκολαμμένοι διατελοῦσιν ὄντες, ἀργύρῳ περιλαμπόμενοι». Εἰς τὸ ἀπέναντι δὲ τοῦ θρόνου μέρος εἶναι κατεσκευασμένος οἰκίσκος,—προφανῶς προσκυνητάριον ἐν σχήματι ναΐσκου—ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει ζωγραφηθῆ ἡ εἰκὼν τοῦ ἁγ. Θεοδώρου περιβεβλημένη διὰ λάμποντος ἀργύρου, ἤτοι διὰ τῆς λεγομένης ἀργυρᾶς ἐσθῆτος, ὡς καὶ σήμερον πολλαχοῦ βλέπομεν τοιαύτας.

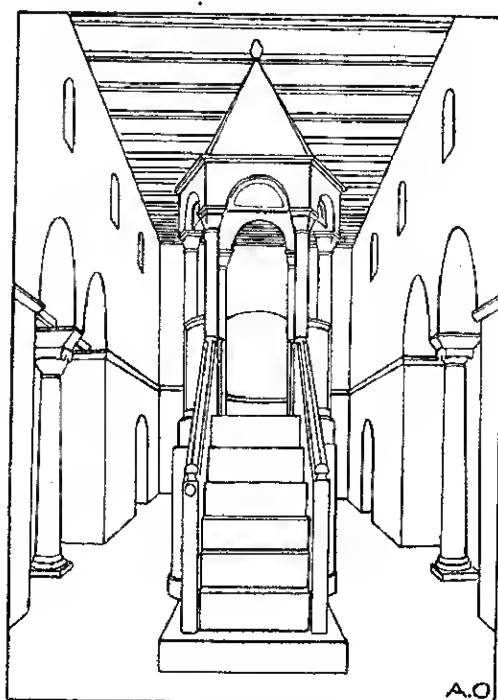

Εἰκ. 2.—Ἀναπαράστασις τοῦ «οἰκίσκου» τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρῶν.

«Καὶ τὸ προπύλαιον τοῦ δωματίου ὡς κάλλιστον δυσὶ κίοσιν ἐρειδόμενον, ὀκτὼ πλευραῖς ἰσοπλεύροις, ἴσον ἀπεχούσαις ἀλλήλων, συναπαρτιζομένοις· ταῖς κορυφαῖς δὲ τῶν κιόνων κόσμος εἰκόνες τῶν σεπτῶν ἱεροκηρύκων πεπήγασι». Φαίνεται ὅτι τὸ προσκυνητάριον εἶχε τὴν μορφὴν προπύλου στηριζομένου ἐπὶ δύο κιόνων τομῆς ὀκταγωνικῆς (εἰκ. 2) θὰ ἦτο δηλ. περίπου ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τῆς Φωκίδος[2]. Τὰ κιονόκρανα δὲ τῶν δύο κιόνων του ἐκοσμοῦντο δι᾽ ἀναγλύφων εἰκόνων τῶν δύο σεπτῶν ἱεροκηρύκων,

[1] Ἀρχεῖον τῶν Βυζ. Μνημ. τῆς Ἑλλάδος, Ε´ (1939 - 1940), σ. 161, εἰκ. 7.

[2] Schulz and Barnsley, The monastery of St Luke of Stiris in Phocis, London, 1901, πίν. 46.

πιθανώτατα τῶν ἁγ. Θεοδώρων[1]. Ὁμολογῶ ὅτι ἡ λέξις *δωμάτιον* μὲ φέρει εἰς ἀμηχανίαν· ἀλλ' ὅπως τὸ οἰκίσκος, οὕτω καὶ τὸ δωμάτιον θὰ πρέπει νὰ σημαίνῃ ὅ,τι ἡμεῖς σήμερον χαρακτηρίζομεν ὡς ναΐσκον, τὴν ædiculam· διότι δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἔναντι τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου ἦτο κατεσκευασμένον κτιστὸν δωμάτιον· τοῦτο θὰ ἦτο αἰσθητικῶς ἀπαράδεκτον ἂν δὲ πάλιν δεχθῶμεν, ὅτι πρόκειται περὶ κιονοστηρίκτου ὀκταπλεύρου κιβωρίου, ὡς περίπου τὸ ἑξάπλευρον τοῦ Ἁγ. Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, τότε πάλιν δὲν δικαιολογεῖται νὰ ἔχῃ τοῦτο πρόπυλον.

Εἰκ. 3.—Ὁ παλαιοχριστιανικὸς ἄμβων τῆς Καλαμπάκας.

«*Ὁ δὲ τὸ κατασκεύασμα τοῦ νεὼ διαιρῶν χῶρος σιδηραῖς κιγκλίσι τυγχάνει περικλειόμενος*». Τὸ κατασκεύασμα τοῦ νεώ, ἤτοι τὸ μέσον κλῖτος, περιεκλείετο διὰ σιδηρῶν κιγκλίδων, αἱ ὁποῖαι τὸ ἐχώριζον ἀπὸ τὰ πλάγια κλίτη. Ὁ χωρισμὸς οὗτος συχνὰ συναντᾶται καὶ εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικάς, ἔνθα συνήθως ἀντὶ σιδηρῶν ἔχομεν λίθινα θωράκια κατὰ τὰ μετακιόνια τῶν κιονοστοιχιῶν ὡς π.χ. εἰς Ὑψηλομέτωπον Λέσβου[2], Φιλίππους[3] κλπ.

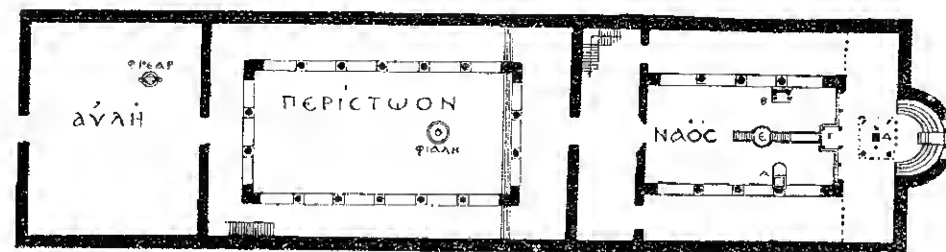
«*Τὸν δ' ἄμβωνα μέσος τοῦ νεὼ περιείληφε χῶρος· βαθμίδες δ' ἐννέα τὴν εἰς αὐτὸν ἄνοδον διενεργεῖν ἐσχήκασι καὶ τὸ τέλος τῆς κλίμακος ἐντελοῦς ἀριθμοῦ πέρας γίνεται. Τέσσαρες δὲ κίονες τοῦτον ἀνέχουσιν τετραγωνικῇ πυραμίδι σχηματιζόμενον*». Ὁ ἄμβων εὑρίσκετο εἰς τὸ μέσον τοῦ μεσαίου κλίτους (νεὼ) (εἰκ. 4) ἀνήρχοντο δ' εἰς αὐτὸν δι' ἐννέα βαθμίδων, αἵτινες

[1] Ἀνάγλυφοι εἰκόνες ἁγίων ἐπὶ κιονοκράνων δὲν εἶναι ἄγνωστοι εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Ἤδη ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἔχομεν συχνὰ προτομὰς θεῶν ἐπὶ κιονοκράνων ὡς π.χ. εἰς τὸ Διδυμαῖον τῆς Μιλήτου. Ἡ συνήθεια δ' αὕτη συνεχίσθη καὶ κατὰ τὴν Ρωμαϊκήν, τὴν παλαιοχριστιανικὴν καὶ τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, ὡς διδάσκουσι διάφορα κιονόκρανα ἀναφερόμενα εἰς τὸ Ἀρχεῖον Βυζ. Μνημ. Ἑλλ., Β', σ. 98, σημ. 1, 2 καὶ 3.

[2] Ἀρχ. Δελτ. 1929, σ. 19, εἰκ. 18.

[3] P. Lemerle, Ἔνθ' ἀνωτ. πίν. 35-36.

προστιθεμένου καὶ τοῦ πάχους τοῦ ὑψωμένου δαπέδου του, ἐγίνοντο ἄρτιαι τὸν ἀριθμόν, ἤτοι δέκα. Εἰς τὸ ἄνω μέρος ἔφερεν ὁ ἄμβων τέσσαρας κίονας, ἐφ' ὧν ἔβαινε τετράγωνος πυραμὶς ὡς στέγασμα. Κατὰ ταῦτα ὁ ἄμβων καὶ ὡς πρὸς τὴν θέσιν καὶ ὡς πρὸς τὸ σχέδιον ἠκολούθει τοὺς παλαιοχριστιανικούς· δὲν μᾶς λέγει ὅμως ὁ Πεδιάσιμος ἐὰν εἶχε μίαν ἢ δύο κλίμακας ἀνό-

Εἰκ. 4.—Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τῆς παλαιᾶς βασιλικῆς τῶν Σερρῶν.

δου. Λόγῳ τῶν 4 κιόνων καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν πυραμιδοσχήμου στεγάσματος ὁ ἄμβων τῶν Σερρῶν θὰ ὡμοίαζε πολὺ πρὸς τὸν τῆς Καλαμπάκας (εἰκ. 3).

«*Ἑξῆς δ' ὁ λίθινος σωλὴν κατ' ἰθὺ τοῦ βήματος λήγων καὶ μεταξὺ τῶν δύο κείμενος τοῦ τ' ἄμβωνος καὶ τοῦ θείου βατῆρος*». Μεταξὺ τοῦ ἄμβωνος καὶ τοῦ βήματος ἐξετείνετο εὐθύγραμμος λίθινος, στενὸς διάδρομος (*σωλήν*). Πρόκειται περὶ τοῦ ἄλλως σωλέα ἢ σωλέας ὀνομαζομένου, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν λίαν στενὸν εἰς πολλὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς ὡς π.χ. εἰς τὴν ἰουστινιάνειον βασιλικὴν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου[1] καὶ ἀλλαχοῦ.

«*Μετ' αὐτὸν δ' ἡ τοῦ βήματος εἴσοδος δυοὶ κίοσιν ὁριζομένη τε καὶ τελευτῶσα καὶ μετ' αὐτὴν ὑπὲρ τοῦ θείου καὶ ἱεροῦ βωμοῦ μηχάνημα ὑπερίδρυται τέσσαρσι κίοσι βεβηκός*». Ὁ σωλὴν ἢ σωλέας, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, κατέληγεν εἰς τὸ βῆμα (τέμπλον) (εἰκ. 4), τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος ἤρχιζε καὶ ἐτελείωνε διὰ δύο κιόνων. Κατὰ ταῦτα τὸ τέμπλον δὲν ἦτο ἁπλῶς εὐθύγραμμον, ὡς τὸ ἀναπαρέστησα ἄλλοτε (Ἀρχεῖον Βυζ. Μνημ., Ε', σ. 159 εἰκ., 5) ἀλλ' ἔφερε πρὸ τῆς Ὡραίας Πύλης καὶ δύο ἄλλους κίονας, εἶχε δηλαδὴ τὸ σύνηθες εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς[2] τετρακιόνιον. (Ὅρα ἀναπαράστασιν τῆς κατόψεως τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ εἰκ. 4). Μετὰ δὲ τὸ τέμπλον ὑπεράνω τῆς Ἁγ. Τραπέζης, ἦτο ἱδρυμένον «*μηχάνημα*» στηριζόμενον ἐπὶ τεσσάρων κιόνων. Τὸ «μηχάνημα» τοῦτο εἶναι προφανῶς τὸ ἄλλως λεγόμενον κιβώριον, οὗτινος ὑφίστανται εἰσέτι πέριξ τῆς Ἁγ. Τραπέζης αἱ βάσεις τῶν τεσσάρων κιόνων (ὅρα σχέδιον εἰκ. 1).

[1] J. Keil, Österreichische Jahreshefte, τόμ. 25 (1929) Beibl. 10 εἰκ. 3.

[2] Ὡς π.χ. Φιλίππων, Φθιωτίδων Θηβῶν, Σικυῶνος, Ἀσπίδος Ἄργους κλπ.

«Ἡ στοὰ δὲ τοῦ βήματος χρυσῷ καταστραπτούσαις ψηφίσιν, ἔτι δὲ καὶ παντοίοις εἴδεσι χρωμάτων διηνθισμέναις κατακεκόσμηται, ἐν ᾗπερ ἐπὶ θρόνου καθήμενος ὁ Λόγος κεχρωματούργηται, ὅ τε θεῖος Θεόδωρος Στρατηλάτης, ἥ τε Παρθένος καὶ μήτηρ, ἡ μὲν ἐν τοῖς δεξιοῖς, ὁ δ' ἐξ εὐωνύμων τούτῳ παρεστηκότες». Στοὰν τοῦ βήματος λέγων ὁ Πεδιάσιμος πρέπει νὰ ἐννοῇ τὸν καλύπτοντα τὴν ἀψῖδα θόλον ἤτοι τὸ τεταρτοσφαίριον, ὅπερ καταλήγει ἐμπρὸς εἰς ἡμικύκλιον [1]. 'Εντὸς λοιπὸν τοῦ τεταρτοσφαιρίου τούτου χρυσόπεδον καὶ πολύχρωμον ψηφιδωτὸν εἰκόνιζεν ἐν τῷ μέσῳ μὲν ἔνθρονον τὸν Χριστὸν (Λόγον), ἑκατέρωθεν δ' αὐτοῦ ὀρθίους—καὶ βεβαίως ἐν στάσει δεήσεως—δεξιᾷ μὲν τοῦ Σωτῆρος, ὡς συνήθως, τὴν Παναγίαν, ἀριστερᾷ δ' αὐτοῦ τὸν Ἅγ. Θεόδωρον τὸν Στρατηλάτην. Ἔχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα τὸ ἐν 'Ανατολῇ (ἰδίᾳ ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ Ρόδῳ), Ρωσίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῷ τεταρτοσφαιρίῳ εἰκονιζόμενον θέμα τῆς Δεήσεως ἢ Τριμόρφου, μὲ ταύτην τὴν διαφοράν, ὅτι τὸν Πρόδρομον ἀντικατέστησεν ἐνταῦθα ὁ ἐν τῷ ναῷ τιμώμενος Ἅγ. Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης. Ἡ ἀντικατάστασις δ' αὕτη δὲν εἶναι ἀσυνήθης ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ. Οὕτω ἐν Ἁγ. Μάρκῳ τῆς Βενετίας εἰς τὴν σκηνὴν τῆς Δεήσεως ὁ Ἅγ. Μᾶρκος ἀντικαθιστᾷ τὸν Πρόδρομον [2].

«Ὑπὲρ δὲ ταύτης τῆς γραφῆς ἑτέρα τις ἐσχημάτισται, ὁ Χριστὸς ἀπὸ γῆς ἀπαίρων καὶ πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ἀνερχόμενος καὶ ὑπὸ ἀγγέλων παραπεμπόμενος. Τὸ τῆς στοᾶς δὲ πλάγιον κυπαρίττοις κατακοσμεῖται καλαῖς, μέχρι πολλοῦ μὲν ἀνιούσαις τῷ ὕψει, οὐδὲν δὲ τῶν ἀληθείᾳ λειπομέναις. Ὑπὸ δὲ τοῖς φιτροῖς εἰκόνες τῶν ἱερῶν ἀποστόλων προσίστανται. Ὅρα καὶ τὸ τοῦ ζωγράφου σόφισμα ὡς σοφόν. Ταῖς μὲν γὰρ κυπαρίττοις δηλοῦν, ὡς ἔοικεν, ἠβούλετο τὴν ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίαν ἐκ χαμερποῦς καὶ χαμαιζήλου εἰς τοσοῦτον ὕψους καὶ δόξης προεληλυθυῖαν, τῷ δὲ τοὺς διδασκάλους ταῖς ῥίζαις ὑποστῆσαι τὴν ῥίζαν, ὅθεν οἶμαι, τῆς ψυχῆς ἡμῶν σωτηρία». Ὑπεράνω τοῦ τεταρτοσφαιρίου, ἤτοι εἰς τὴν πρὸ τῆς κόγχης καμάραν, εἰκονίζετο (ὡς συνήθως) ἡ 'Ανάληψις, ἤτοι εἰς μὲν τὸ μέσον τοῦ θόλου ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ἀνερχόμενος καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ (4 συνήθως) ἀγγέλων (κρατούντων τὴν λευκὴν δόξαν, ἥτις περιβάλλει αὐτὸν εἰς τὰς παραστάσεις τῆς 'Αναλήψεως), εἰς δὲ τὰ πλάγια τῆς καμάρας ἑκατέρωθεν, ὡραῖαι κυπάρισσοι, ἀνερχόμεναι μέχρις ἀρκετοῦ ὕψους καὶ λίαν φυσικῶς ἀποδεδομέναι, κάτωθεν δ' αὐτῶν εἰκόνες τῶν 'Αποστόλων ὀρθίων. Εἰς τὰς παραστάσεις τῆς 'Αναλήψεως συχνάκις εἰκονίζονται μεταξὺ τῶν εἰς δύο ἡμιχόρια ἑκατέρωθεν τεταγμένων 'Αποστόλων δένδρα [1], εἰς τὸ ἓν δὲ ἡμιχόριον καὶ ἡ Παναγία μεταξὺ δύο λευκοφορούντων ἀγγέλων. Οὐχὶ σπανίως ὅμως ἡ Παναγία παραλείπεται, τῶν ζωγράφων ἀκολουθούντων πιστῶς τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια, ἅτινα δὲν ἀναφέρουσιν αὐτὴν εἰς τὴν σκηνὴν τῆς 'Αναλήψεως. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην κατηγορίαν θὰ ὑπήγετο καὶ ἡ 'Ανάληψις τῶν Σερρῶν, ἀφ' οὗ ὁ Πεδιάσιμος οὐδόλως ἀναφέρει αὐτὴν μεταξὺ τῶν 'Αποστόλων. Περαιτέρω ὁ Πεδιάσιμος, ἀκολουθῶν τὰς συμβολικὰς θεωρίας τῆς ἐποχῆς του, ἑρμηνεύει τὸ μὲν ὕψος τῶν κυπαρίσσων ὡς συμβολίζον τὸ ὕψος εἰς ὃ ἔφθασεν ἀπὸ χαμηλοτάτων στρωμάτων ὁρμηθεῖσα ἡ ἐξ Ἐθνῶν Ἐκκλησία, τὴν δὲ παρὰ τὴν ῥίζαν αὐτῶν παράστασιν τῶν ἀποστόλων ὡς δηλοῦσαν τὴν ῥίζαν τῆς σωτηρίας ἡμῶν.

«Καὶ μετὰ τὴν ἐν τῷ βήματι τῆς στοᾶς διάκαμψιν, αὖθις ἐπὶ τῷ τοίχῳ χειρὶ ἑτέρα γραφέων, ἄγγελος εὐαγγελιζόμενος τῇ Παρθένῳ καὶ λόγους περιηχῶν τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας παροιμιώδεις». Καὶ μετὰ τὴν καμπὴν τῆς καμάρας τοῦ βήματος, ἤτοι εἰς τὸ δυτικὸν αὐτῆς τέλος καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ τοίχου, δηλαδὴ εἰς τὰ δύο ποδαρικὰ τῆς καμάρας, ὑπῆρχεν ἐζωγραφημένη διὰ χειρὸς ἄλλου ζωγράφου, ἡ παράστασις τοῦ Εὐαγγελισμοῦ μὲ τὸν ἄγγελον (ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ) καὶ τὴν Παρθένον (ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ) μέρους (ὡς συνήθως).

«Ὑπὲρ δὲ ταύτης ὕελοι πεπήγασιν, αἳ τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας μὲν δι' ἑαυτῶν τῷ νεῷ παραπέμπουσι τῇ δὲ παρ' ἑαυτῶν ἀνακλάσει τὰ πέριξ φωτίζουσιν· οὐ μὴν ταῖς ἐπὶ τούτῳ τῷ μέρει μόναις περιαστράπτεται, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἐν τῷ καταντικρὺ τοίχῳ καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, ἵνα μὴ κατὰ μέρος διεξίω, οὐκ ἔστιν οὐδὲν τοῦ νεὼ μέρος, ὃ μὴ ταύταις κοσμεῖται καὶ καταφωτίζεται τῶν ταύτας τεχνησαμένων τοῦτο μηχανησαμένων ἵνα μηδὲν ἀφεγγὲς μηδὲ σκοτεινὸν εἴη, ἐπεὶ καὶ φῶς ὁ τούτῳ κατοικῶν καὶ φώτων τὸ πρῶτον καὶ κάλλιστον». 'Ενταῦθα ὁ Πεδιάσιμος ὁμιλεῖ περὶ τῶν ὑαλωτῶν παραθύρων τοῦ ναοῦ, ἀναφέρων ἐν πρώτοις ὅτι ὑπῆρχον τοιαῦτα ὑπεράνω τῆς καμάρας. Πράγματι, ὡς βλέπει τις εἰς τὴν εἰκόνα 5 εὐθὺς ὑπὲρ τὴν καμάραν τοῦ ἱεροῦ, ὑψοῦται τριγωνικὸς τοῖχος διατρυπώμενος ὑπὸ τριῶν μεγάλων παραθύρων, ἅτινα πρὸς ἀνατολὰς ἀνοιγόμενα *διέπεμπον δι' ἑαυτῶν*, ἤτοι ἄφινον νὰ διέλθουν διὰ τῶν ὑάλων των πρὸς τὸ μέσον κλῖτος αἱ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες, αἵτινες ἀνακλώμεναι ἐφώτιζον τὰ πέριξ. 'Αναφέρει ἀκολούθως,

---

[1] Ὁ Louis Bréhier γράφων περὶ τῶν βυζαντινῶν τέμπλων ἐν Atti del V Congresso internazionale di Studi bizantini, V, 2, σ. 55, ἐπλανήθη ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τῆς παρὰ Πεδιασίμῳ λέξεως **στοᾶς**, ἣν ὑπέλαβεν ὡς σημαίνουσαν τὸ εἰκονοστάσιον. 'Αποτέλεσμα τῆς πλάνης ταύτης εἶναι ὅτι πᾶσαι αἱ ὑπὸ τοῦ Πεδιασίμου ἐν τῇ στοᾷ τοῦ βήματος ἀναφερόμεναι παραστάσεις τοποθετοῦνται ὑπὸ τοῦ Bréhier ἀτόπως εἰς τὸ εἰκονοστάσιον, ἐν ᾧ αὗται ἐκόσμουν προφανῶς τὰς θολωτὰς ἐπιφανείας καὶ τοὺς τοίχους τοῦ πρεσβυτερίου.

[2] Demus, Die Mosaiken von San Marco in Venedig, 1935 εἰκ. 41.

---

[1] Πρβλ. τὰ δένδρα τῆς ψηφιδωτῆς ἀναλήψεως τοῦ τρούλλου τῆς ἁγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης (Diehl, Le Tourneau, Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique, Paris, 1918, πίν. XLV) καὶ τοῦ Ἁγ. Μάρκου τῆς Βενετίας (Demus, Die Mosaiken von San Marco, 1935 εἰκ. 12 καὶ 13).

ὅτι παράθυρα ὑαλωτὰ ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸν ἀπέναντι τοῖχον, ἤτοι εἰς τὸν δυτικόν, ὅπου καὶ πράγματι εἰσέτι ὑφίστανται (εἰκ. 1), καὶ τέλος, ὅτι εἰς πᾶν μέρος, τοῦ ναοῦ ὑπῆρχον παράθυρα (π.χ. εἰς τὸν φωταγωγόν, τὸν γυναικωνίτην κλπ.) τῶν ἀρχιτεκτόνων προνοησάντων, ὥστε κανὲν μέρος νὰ μὴ μένῃ *ἀφεγγὲς μηδὲ σκοτεινόν*. Ἦτο δ' ἡ φωτεινότης χαρακτηριστικὸν γνώ-

Εἰκ. 5.—Ἄποψις τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρῶν ἀπὸ ΒΑ.

ρισμα τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ὡς καὶ ἐξ ἄλλων ἐκφράσεων τεκμαιρόμεθα[1] καὶ κυρίως ἐκ τῶν διασωθέντων μνημείων (πβλ. Ἀχειροποίητον καὶ Ἅγ. Δημήτριον Θεσσαλονίκης κλπ.).

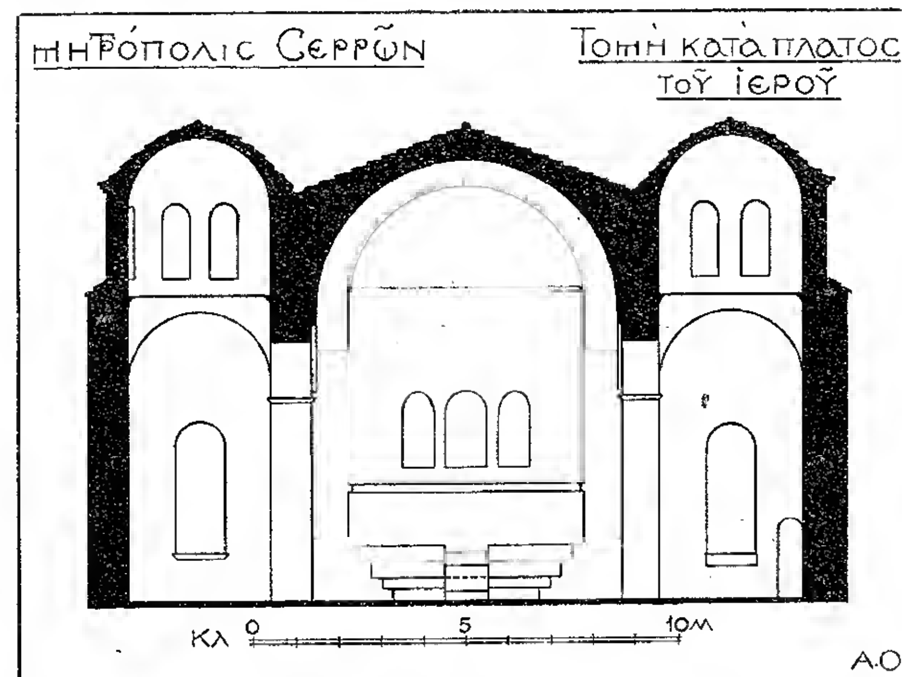
«*Σηκοὶ δ' ἑκατέρωθεν τοῦ βήματος σφαιροειδεῖς ᾠκοδόμηνται, ὧν ἅτερος τοῖς ἱεροῖς σκεύεσι ταμίας γεγένηται*». Ἑκατέρωθεν τοῦ μέσου διαμερίσματος, ἤτοι τοῦ κυρίως βήματος, ὑπάρχουσι πράγματι δύο τετράγωνοι χῶροι, καλυπτόμενοι διὰ σφαιρικῶν τρούλλων (εἰκ. 5 καὶ 6). Ἐκ τούτων τῶν χώρων, ὁ εἷς, βεβαίως ὁ πρὸς νότον, θὰ ἐχρησίμευεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πεδιασίμου ὡς σκευοφυλάκιον.

«*Στοαὶ δ' ἑκατέρωθεν δύο τὸ βῆμα τῶν σηκῶν διαιροῦσι*». Δύο τοξωτὰ ἀνοίγματα—ἀνὰ ἓν ἑκατέρωθεν—χωρίζουσι πράγματι τὸ βῆμα ἀπὸ τῶν δύο ἄκρων, (πλαγίων) διαμερισμάτων (εἰκ. 1).

«*Τοὺς μὲν οὖν ἄλλους τοίχους ζωγραφίαι χρώμασι κεχρωματουργημέναι*

[1] Π.χ. τοῦ Χορικίου διὰ τὰς βασιλικὰς τῆς Γάζης. Choricii Gazæi, Orationes, ἔκδ. Boissonade, σ. 90 κλπ.

κοσμοῦσιν, τὸν δὲ πρὸς τῇ δύσει λιθιδίοις χρυσῷ καταστράπτουσιν, ὡς δοκεῖν ὁλόχρυσον εἶναι τὸν τοῖχον ταῖς τοῦ χρυσοῦ περιλάμψεσι καὶ πρὸς τῇ βάσει τοῦ τοίχου ὡραίως ἔχουσαι πύλαι παρῳκοδόμηνται, ὅθεν καὶ τὴν κλῆσιν, ἣν ἐσχήκασιν, ἐσχηκέναι δοκῶ». Οἱ ἄλλοι τοῖχοι, ἤτοι οἱ ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ, κοσμοῦνται οὐχὶ διὰ ψηφιδωτῶν ἀλλὰ διὰ ζωγραφιῶν—τινὲς τῶν ὁποίων

Εἰκ. 6.—Τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ ἱεροῦ τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρῶν.

σώζονται μέχρι σήμερον—μόνον δ' ὁ δυτικὸς τοῖχος ἦτο διὰ χρυσῶν ψηφίδων ἐπενδεδυμένος, ὥστε ἐφαίνετο, ὡς ὁλόχρυσος, εἰς δὲ τὴν βάσιν του κατεσκευάσθησαν ὡραῖαι πύλαι, αἵτινες, ὡς νομίζει ὁ Πεδιάσιμος, θὰ ὠνομάσθησαν ὡραῖαι λόγῳ τῆς ὡραίας κατασκευῆς των. Σήμερον μία καὶ μόνη θύρα ἐν τῷ μέσῳ τελεῖ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ κυρίως ναοῦ πρὸς τὸν νάρθηκα. Φαίνεται, ὅτι ἄλλοτε θὰ ὑπῆρχον τρεῖς, ἑκάστης ἐξ αὐτῶν ἀντιστοιχούσης πρὸς ἓν κλῖτος, ὡς συμβαίνει συνήθως εἴς τε τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς καὶ τοὺς ἄλλους βυζαντινοὺς ναούς.

«*Ὑπὲρ δὲ τῶν πυλῶν στοὰ κατεσκεύασται καὶ τὴν στοὰν τρεῖς ἐφ' ὕψος ἕτεραι διαδέχονται· μετὰ δὲ ταύτας ἕτεραι τηλικαῦται τὸν ἀριθμόν*». Ὑπεράνω ἑκάστης πύλης ὑπῆρχεν ἀνὰ ἓν τοξωτὸν ἄνοιγμα καὶ τρία ἄλλα ἀκόμη διαδέχονται αὐτὰ ὑπεράνω καὶ ταῦτα πάλιν ἄλλα τρία. Τοῦτο δὲ πράγματι συμβαίνει, ὡς βλέπει τις ἐν τῇ παρατιθεμένῃ τομῇ.

«Ἡ δ' ὀροφὴ τῷ νεῷ μολύβδῳ περικαλύπτεται». Ἤδη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πεδιασίμου ἡ στέγη τοῦ ναοῦ ἐκαλύπτετο διὰ μοδύβδου. Ὁ μόλυβδος οὗτος διετηρεῖτο εἰσέτι ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐγένετο δ' ἀφορμὴ ν' ἀποκληθῇ ὁ ναὸς ὑπὸ τῶν Τούρκων «κουρσουμλὶ κλησέ [1]», ἤτοι μολυβδοσκέπαστος ἐκκλησία.

«Ἑκκαίδεκα δ' ἀνάβαθμοι τὴν ἔξοδον τοῦ νεὼ τῷ βουλομένῳ διεξιέναι διδόασιν καὶ πρὸ τῆς κλίμακος ἐπ' ὀβελῷ τινι λιθίνῳ λεκάνη ἐρείρισται πορφυρίζουσα μὲν τῷ χρώματι, εἰς δὲ κύκλον τῷ σχήματι περιηγμένη». Ἐνταῦθα ὁ Πεδιάσιμος ὁμιλεῖ περὶ κλίμακος ἐκ δέκα ἓξ ἀναβαθμῶν, δι' ἧς ἠδύνατό τις νὰ ἐξέλθῃ τοῦ ναοῦ. Πρόκειται ἄραγε περὶ τῶν *οὐχὶ πολλῶν βαθμίδων*, αἵτινες, ὡς εἶπεν ἐν ἀρχῇ, τὴν *εἴσοδον τοῦ νεὼ διδόασιν*, ἢ περὶ ἄλλων; Ἐπειδὴ ἐν τούτοις αἱ δέκα ἓξ βαθμίδες ἐξόδου δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν οὐ *πολλαί*, θὰ πρόκειται πιθανώτατα περὶ ἄλλης κλίμακος ἄγνωστον ποῦ τοῦ αἰθρίου κειμένης καὶ ὁδηγούσης ἀπ' εὐθείας ἔξω. Πρὸ τῆς κλίμακος δὲ ταύτης, ἀναφέρει περαιτέρω ὁ Πεδιάσιμος, ὑπῆρχε στρογγύλη λεκάνη ἐκ πορφυροῦ λίθου κατεσκευασμένη, στηριζομένη δ' ἐπὶ λεπτοῦ κιονίσκου. Ἡ λεκάνη αὕτη πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ εἶναι ἡ ἐν τῷ αἰθρίῳ τῶν παλαιῶν βασιλικῶν εὑρισκομένη ἄλλοτε *φιάλη* τοῦ ἁγνισμοῦ (εἰκ. 4).

«Ἑτέρα δ' αὐλὴ τὴν αὐλὴν διαδέχεται μᾶλλον δὲ μία μὲν τῷ δὲ μεταξὺ τοίχῳ διῄρηται». Ἐξερχόμενος ὁ Πεδιάσιμος ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν πορείαν, ἣν καὶ εἰσερχόμενος· διότι μετὰ τὸ αἴθριον εἰσέρχεται εἰς τὴν ἔξω αὐλήν, ἥτις ἐχωρίζετο τοῦ αἰθρίου δι' ἑνὸς ἁπλοῦ τοίχου (εἰκ. 4). Ἐνταῦθα δ' ἀναφέρει καὶ πάλιν τὸ ἐν ἀρχῇ μνημονευθὲν φρέαρ, ὅπερ ἐκ νέου ἐγκωμιάζει. *«Τῷ τοίνυν ἐξωτέρῳ χώρῳ φρέαρ ἐνίδρυται καὶ φρεάτων τὸ κάλλιστον»*. Προσθέτει δὲ περαιτέρω τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι ἡ ἄντλησις τοῦ ὕδατος τοῦ φρέατος τούτου δὲν ἐγίνετο δι' ἁπλοῦ σχοινίου ἀλλὰ διὰ βαρούλκου. *«Οὐ μὴν οἱ ἀντλοῦντες ἱμονιᾷ τὸ ὕδωρ ἀνέλκουσιν· κηλώνειον γὰρ μεμηχάνηται τὴν τοῦδε χρείαν ἀποπληροῦν»*. Τοιαῦτα βαροῦλκα ἢ μάγγανα φρεάτων βλέπομεν συχνὰ παριστώμενα εἰς παραστάσεις εἰκονιζούσας τὸν παρὰ τὸ φρέαρ Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου [2] ἢ τῆς Ἄννης [3].

Ἐνταῦθα περατώνει ὁ Πεδιάσιμος τὴν ἔκφρασιν αὐτοῦ ζητῶν συγγνώμην ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην ἂν παρέλιπε νὰ ἀναφέρῃ τι ἀπὸ τὰ κάλλη τοῦ ναοῦ, ἅτινα εἶναι ἀνώτερα τῆς δυνάμεως τῶν περιγραφόντων αὐτά. *«Πέρας μὲν οὖν ἔστω τοῖς λεγομένοις· εἰ δέ τι καὶ παρεῖται τοῖς λόγοις, συγγνωστέον, νεὼ κάλλη διεξιοῦσι τῆς αὐτῶν δυνάμεως κρείττονα»*.

---

[1] Π. Ν. Παπαγεωργίου, Byz. Zeitschr., 3 (1894), σ. 251.

[2] Ἅγ. Ἀνάργυροι Καστορίας. Ὀρλάνδος, Ἀρχεῖον Βυζ. Μνημ. Ἑλλάδος, Δ' (1938), σ. 42, εἰκ. 59.

[3] G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910, πίν. 75, 1.

***

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης ἐκφράσεως τοῦ Πεδιασίμου κατεδείχθη νομίζω τρανῶς, ὅτι ἡ μητρόπολις τῶν Σερρῶν πρέπει νὰ κατεσκευάσθη τὸ πρῶτον εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Πράγματι τὸ πρὸ τοῦ κυρίως ναοῦ αἴθριον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἄλλοτε καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἡ φιάλη, ὁ νάρθηξ καὶ ἡ τρίκλιτος βασιλικὴ τοῦ κυρίως ναοῦ, ἥτις ἔφερεν ὑπερῷα καὶ ὑπερυψωμένον τὸ μέσον κλῖτος, ὁ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κλίτους ἄμβων φέρων τὸν χαρακτηριστικὸν πυραμιδοειδῆ οὐρανίσκον, τὸ μετὰ τετρακιονίου τέμπλον καὶ τὸ ὑπὲρ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν κιβώριον καὶ τὸ σωζόμενον εἰσέτι σύνθρονον τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ, ἡ καὶ ἐξωτερικῶς ἡμικυκλικὴ ἁψὶς μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν διὰ τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς βαθμιδωτὴν διάταξιν τῆς στέγης (ὅρα τομὴν εἰκ. 1) τοῦ τεταρτοσφαιρίου τοῦ ἱεροῦ, ἡ διὰ φύλλων δάφνης διακόσμησις τοῦ ἄβακος καὶ τὸ καλαθοειδὲς σχῆμα τῶν κιονοκράνων καὶ τέλος τὰ κοιλόκυρτα ὑφαψίδια τῶν παραστάδων κλπ. μαρτυροῦσι πάντα εὐγλώττως περὶ τῆς εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους ἱδρύσεως τοῦ ναοῦ καὶ δικαιώνουσι τὴν ὑφισταμένην παράδοσιν, ἣν ἀναφέρει ὁ Cousinéry [1], ὅτι δηλ. ὁ ναὸς ἀνηγέρθη ἐπὶ τῆς θέσεως ἄλλου ἀρχαιοτέρου, οὐχὶ ὅμως εἰδωλολατρικοῦ ὡς πιστεύεται, ἀλλὰ παλαιοχριστιανικοῦ. Κυρίως δ' εἰπεῖν δὲν πρόκειται περὶ ἀνεγέρσεως νέου ναοῦ ἀλλὰ περὶ μετασκευῆς τοῦ πρώτου παλαιοχριστιανικοῦ—ὅστις θὰ ἦτο πιθανώτατα βασιλικὴ μετ' ἐγκαρσίου κλίτους (εἰκ. 4)—κατὰ τὸν ΙΑ' ἢ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, ὁπότε τὸ μὲν μέσον κλῖτος τοῦ ἱεροῦ ἐκαλύφθη διὰ χαμηλῆς σχετικῶς κτιστῆς καμάρας, τὰ δὲ δύο πλάγια πτερύγια τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους διὰ τρουλλίσκων, κατὰ σχέδιον, ὅπερ συχνὰ συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλας μεσαιωνικὰς βασιλικάς [2]. Τὸ πέραν ὅμως τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους ἤτοι τὸ πρὸς Δυσμὰς τμῆμα τῆς ξυλοστέγου τῆς βασιλικῆς παρέμεινεν ὡς εἶχε. Τοιοῦτον ἄλλως τε συνδυασμὸν κτιστῆς καμάρας ἱεροῦ καὶ ξυλίνης στέγης τοῦ λοιποῦ ναοῦ εὑρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ὡς π.χ. εἰς τὰς Βλαχέρνας τῆς Ἠλείας [3], τὴν Πάλιανην Κρήτης [4], τῆς Καλαβρίας [5] κλπ.

ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

---

[1] Voyage dans la Macédoine, Paris 1831, σ. 161.

[2] Π.χ. εἰς τὸν ἅγ. Ἀχίλλειον τῆς Πρέσπας Σωτηρίου, Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 20 (1945) σ. 10, εἰκ. 2—Ἀτόπως γράφει ὁ Millet (Ecole Grecque σ. 22) ὅτι τὰ πλάγια διαμερίσματα τοῦ ναοῦ καλύπτονται δι' ἀσπίδων.

[3] Ὀρλάνδος, Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1923 σ. 8.

[4] G. Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta II σ. 204, σημ. 2.

[5] Lojacono, Atti del V Congr. Internazionale di Studi bizantini σ. 252.

ΕΚ ΤΟΥ ΠΟΙΜΕΝΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Ὡς φαίνεται ἐκ τῆς σημερινῆς ποιμενικῆς ὁρολογίας, ἥτις διετήρησε πολλὰς λέξεις εἰς τὸν ποιμενικὸν βίον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀναφερομένας, τὰ ποιμενικὰ τῶν Βυζαντινῶν θὰ εἶχον διατηρήσει ἀμετάβλητον μέγα μέρος τῶν ἀρχαίων ποιμενικῶν ἐθίμων, δι᾽ ὧν θὰ ἠδυνάμεθα κάλλιον περὶ ἐκείνων νὰ κρίνωμεν, δι᾽ ὃ εἶναι λυπηρὸν ὅτι τόσον ἰσχναὶ εἶναι αἱ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν παρεχόμεναι σχετικαὶ πληροφορίαι.

Ἂν ἐξαιρέσῃ τις τὰ σημειούμενα ἐν τῷ 18ῳ βιβλίῳ τῶν γεωπονικῶν, τὰ περὶ ἀγελαρίων λεγόμενα ἐν τῷ σχετικῷ κεφαλαίῳ τοῦ γεωργικοῦ νόμου καί τινας *ἐκφράσεις*, ὡς εἶναι τὸ τοῦ Νικηφόρου Βασιλάκη «Ἐγκώμιον κυνὸς» καὶ τὸ τοῦ Χορικίου, ἢ μᾶλλον τοῦ αὐτοῦ Βασιλάκη «Τίνας ἂν εἴποι λόγους ποιμὴν ἐκ σφοδροτέρου χειμῶνος ἔαρος ἐπιλάμψαντος» [1], πρὸς δὲ ἐκ τῶν ἐμμέσων πηγῶν τὰς ἐν χειρογράφοις καὶ τοιχογραφίας, ἀπεικονιζούσας ποιμένας, πρέπει ν᾽ ἀρκεσθῇ πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ Βυζαντινοῦ ποιμενικοῦ βίου εἰς τὰς ὀλίγας καὶ ἐντελῶς γενικὰς πληροφορίας τῶν σχολιαστῶν καὶ συγγραφέων, οἵτινες, ἄλλους σκοποὺς ἐν τοῖς ἔργοις των ἐπιδιώκοντες, οὔτε τὴν πρόθεσιν εἶχον νὰ περιγράψωσι λεπτομερῶς τὰ ποιμενικά, ἀλλ᾽ οὔτε οἱ πολλοὶ καὶ ἐγνώριζον αὐτὰ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ὡς ἐνίοτε ὁμολογοῦσιν [2]. Οὕτω στερούμεθα πληροφοριῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν αἰγοπροβάτων ἐκ τῆς ἡλικίας αὐτῶν, τοῦ τριχώματος [3], τοῦ μεγέθους τῶν κεράτων, τῶν ἐπὶ τῶν ὤτων σημείων, εἰς τὰς νόσους καὶ τὰ ποιμενικὰ ἐπιφωνήματα. Μᾶς ἐλλείπουσιν ἐπ᾽ ἴσης πολλαὶ εἰδήσεις εἰς τὸν τρόπον τῆς τυροκομίας ἀναφερόμεναι.

Τὰ κατωτέρω λοιπὸν συντόμως σημειούμενα ἀνακοινοῦνται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω πηγῶν, τῶν σχετικῶν εἰκόνων, καὶ μὲ πολύτιμον βοήθημα τὸν νεώτερον ποιμενικὸν βίον [4].

---

[1] M a i, Spicilegium Romanum, 5,413 - 415.

[2] «Δοκεῖ δὲ μᾶλλον ὑγιαίνειν τὰ ζῷα ποτοῦ ὀρεγόμενα· «ὅθεν θέρους οἱ ποιμένες ἅλας αὐτοῖς παραβάλλουσιν, *ὥς τινές φασι* μέδιμνον τοῖς ἑκατόν» Ε ὐ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ., 944,1.

[3] Μόνον ὁ Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς Π ο ρ φ υ ρ ο γ έ ν ν η τ ο ς ἐν τῷ περὶ θεμάτων ἔργῳ του, 34,15 ἑξ., περί τοῦ τριχώματος τῶν προβάτων ὁμιλῶν, τὰ χαρακτηρίζει ὡς *ραντά*, *περκνά*, *φοινικότριχα* καὶ *πιννινότριχα*.

[4] Βλ. Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Ποιμενικά Κρήτης, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς

Τὰ κατὰ ἀγέλας βόσκοντα ζῷα ἦσαν ἢ ἵπποι ἢ βόες [1] ἢ χοῖροι [2] ἢ καὶ αἰγοπρόβατα, περὶ ὧν τελευταίων εὐρύτερος ἐν τοῖς ἑξῆς θὰ γίνῃ λόγος.

Ὁ τοὺς βοῦς βόσκων ἐλέγετο δημωδῶς τότε *βωνίτης* ἢ *βουνίτης* [3], πιθανώτατα δὲ καὶ *βουκόλος*, ὡς ἀναφέρουσι τὰ ἐν καθαρευούσῃ γλώσσῃ κείμενα καὶ ὡς ἀποδεικνύει τὸ σημερινὸν Κρητικὸν καὶ Χιακὸν *βούκολος*, πρὸς δὲ καὶ *ἀγελάριος* [4].

Ἐκ τῶν βοῶν οἱ μὲν ἄρρενες, ἐφ᾽ ὅσον ἦσαν νεαροί, ἐχαρακτηρίζοντο ὡς *μοσχάρια* καὶ ἔπειτα ὡς *ταῦροι*, τὰ δὲ θήλεα ὡς *ἀγελάδια* [5] ἢ *βουθήλειαι* [6], τὸ μέρος δ᾽ ἔνθα τὰ ζῷα ταῦτα ἐμανδρίζοντο ἐλέγετο *βουστάσιον* [7] ἢ *βουκόλιον* [8].

Ὁ ἀγελάριος, ὅστις ἐκράτει ξύλον, δι᾽ οὗ ἀπέστρεφε τοὺς ἀπομακρυνομένους βοῦς ἢ τοὺς ζητοῦντας νὰ εἰσέλθωσιν εἰς καλλιεργημένα κτήματα [9], ἔβοσκε κοινὴν ἀγέλην, ζῷα δῆλα δή, τὰ ὁποῖα τοῦ ἐνεπιστεύοντο οἱ κάτοικοι τῆς κώμης, περιγράφεται δὲ ὡς πρὸς ἑσπέραν ἐπαναφέρων αὐτὰ καὶ ἀφίνων, ἵνα μόνα των ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν οἶκον τοῦ κυρίου των [10].

Ἦτο δ᾽ οὗτος ὑπεύθυνος διὰ πᾶσαν βλάβην ἐπενεχθεῖσαν εἰς τὰ ζῷα,

---

μέσης καὶ νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. 5,267 ἑξ. Γ ι ά ν ν η Μ α υ ρ α κ ά κ η, Ποιμενικὰ δυτικῆς Κρήτης. Γ. Μ α δ ι ᾶ, Οἱ ποιμένες ἐν Καρδαμύλοις, Λαογραφ., 6,255. Κ. Χ α τ ζ η ϊ ω ά ν ν ο υ, Γεωργικὰ καὶ ποιμενικὰ Κύπρου, Λαογραφ., 11,99 ἑξ. Ἀ ν α σ τ. Β ρ ό ν τ η, Ἡ μελισσοκομία καὶ τὸ μαντρατόρεμα στὴ Ρόδο, Λαογραφ., 12,208 ἑξ. Κ. Ἠ λ ι ο π ο ύ λ ο υ, Ποιμενικὰ τῆς Ἠλείας Λαογραφ., 12,256 ἑξ. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Μ υ ρ ί δ ο υ, Λαογραφικὰ Λιβερᾶς (Ἀρχεῖον τοῦ Πόντου, 13,137 - 163). Κ. Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Ἀσχολίαι τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς Σταυρί. Β', ζωολογικὰ (Χρονικὰ τοῦ Πόντου, 1945,373 - 387).

[1] Ν ι κ η φ ό ρ ο υ Β α σ ι λ ά κ η, Ἐγκώμιον κυνός (E. Miller, Fragments de litterature grecque ἐν Mélanges orientaux, 260).

[2] T r i n c h e r a, Syll., 151,113. Ι. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Χιλιάδες, χιλ. 11η, ἱστορ. 429, στίχ. 431. C u s a, I diplomi, 454,32· 520,7. Οἱ χοῖροι ἐλέγοντο καὶ *μουχτερὰ* (=μοχθηρὰ) ὡς ἐνιαχοῦ καὶ σήμερον.

[3] Ἔπιθι τό ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Ζ ω ν α ρ ᾶ λεξικὸν ἐν λλ., Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζαντινῶν τινων ἐπιθέτων σημασία καί ὀρθογραφία, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 5, 5. Τὸ βωνίτης σῴζεται σήμερον ὡς οἰκογενειακόν ἐπίθετον ἐν τῷ πρῴην δήμῳ Οἰνοῦντος τῆς Λακεδαίμονος.

[4] Νόμος γεωργικὸς 23 καὶ παρ᾽ Ἀρμενοπούλῳ, 3,1,7. Καὶ σήμερον ὁ βουκόλος λέγεται *ἀγελάρις* ἐν Θρᾴκῃ καὶ Μακεδονίᾳ. Βλ. τὸ ἱστορικὸν λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ἐν λ. *ἀγελάρις*.

[5] Ἀγελάδια ὑπόμοσχα ἀναφέρει Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς ὁ Π ο ρ φ υ ρ ο γ έ ν ν η τ ο ς ἐν τῇ Ἐκθέσει του, 464,2· 487,18.

[6] Νῦν ἐν Bova τῆς κάτω Ἰταλίας ἡ θήλεια βοῦς λέγεται *βουθουλεία* ἢ *βουθηλεία*. G. R o h l f s, Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität ἐν λ. βοῦς.

[7] Ἰ. τὸ λεξικὸν τοῦ Ζ ω ν α ρ ᾶ ἐν λ. βουστάθμιον.

[8] C u s a, I diplomi, 318,11.

[9] Νόμος γεωργικός, 2,7 (Ἀρμενόπ.).

[10] Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς Ν ύ σ σ η ς, PG, 44,225.

ἅτινα ἔβοσκεν. Ἐὰν π.χ. ἐχάνετο ὁ παραληφθεὶς βοῦς, ὤφειλεν οὗτος αὐθημερὸν νὰ τὸ ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν κύριον τοῦ ζῴου, ἄλλως ἐθεωρεῖτο ἔνοχος· ἂν ἐτρώγετο ὑπὸ θηρίου ὁ βοῦς, ἵνα μὴ διωχθῇ, ὤφειλε νὰ δείξῃ εἰς τὸν κύριόν του τὸ πτῶμα αὐτοῦ. Ἐὰν ἐξηφανίζετο ὁ βοῦς ἢ ἐθραύοντο κατὰ τὸν χρόνον τῆς βοσκῆς οἱ πόδες του ἢ ἐτυφλώνετο οὗτος, ἔπρεπεν, ἵνα μὴ πληρώσῃ ἀποζημίωσιν, νὰ ὁρκισθῇ εἰς τὸν Θεὸν ὅτι δὲν ὑπάρχει δόλος· ἂν ὅμως ἐνώπιον δύο ἢ τριῶν μαρτύρων ἀπεδείκνυτο ἐπίορκος, ἐγλωσσοκοπεῖτο καὶ ἐπλήρωνε τὴν τιμὴν τοῦ ζῴου εἰς τὸν κύριόν του. Ἐὰν κατὰ τὸν χρόνον τῆς βοσκῆς ὁ βοῦς εἰσήρχετο εἰς καλλιεργημένον κτῆμα ἢ ἄμπελον καὶ ἔκαμνε ζημίαν, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ πληρώσῃ τὴν γενομένην ζημίαν. Τέλος, ἐὰν διὰ τοῦ ξύλου, τὸ ὁποῖον ἐκράτει, ἐφόνευε βοῦν ἢ ἐτύφλωνεν ἢ ἔθραυε τοὺς πόδας του, ὤφειλε ν' ἀποζημιώσῃ τὸν κύριόν του. Ἀθῷος ἐθεωρεῖτο μόνον, ἐὰν διὰ λίθου ἔπληττε τὸ ζῷον[1].

Διὰ τὴν βοσκὴν τῶν χοίρων, οἵτινες, ὡς καὶ τὰ πρόβατα, ἐμετροῦντο κατὰ κεφάλια[2], ἐλάχιστα γνωρίζομεν. Ἡ *μάνδρα* ἐν ᾗ ἔμενον ἐκαλεῖτο καὶ οὕτω καὶ *χοιρομάνδρι(ο)ν*[3], τὸ ἐπιφώνημα δὲ τῶν χοιροβοσκῶν ἦτο *χύρρα*[4] ἢ *χύρρε*[5] ἢ *χύρρι*[6].

Τὰ αἰγοπρόβατα οἱ Βυζαντινοὶ δημωδῶς ἐκάλουν ἢ *πράγματα*[7], ὡς καὶ νῦν, ἢ *σφακτά*[8], ἐπ' ἴσης ὡς καὶ νῦν, ἢ καὶ *κτήματα*[9].

Ὁ ποιμὴν τῶν προβάτων ἐκαλεῖτο τότε *προβατᾶς*, λέξις ἣν συναντῶμεν καὶ ὡς οἰκογενειακὸν ἐπίθετον[10], πρὸς δὲ καὶ *μηλάτης*[11].

---

[1] C. Ferrini, Edizione critica del νόμος γεωργικός, 29,30 (BZ, 7,562) καὶ παρ' Ἀρμενοπούλῳ, 3,1,7. Ἐκλογή κατά τό Πρόχειρον μεταβεβλημένη, 26,1 (JGR, 4,124).

[2] Trinchera, Syll., 151,113.

[3] Cusa, I diplomi, 454,32· 555,4. Λεξικ., Ζωναρᾶ, ἐν λ. συβόσιον.

[4] Ἡσύχιος, ἐν λ.

[5] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 855,25.

[6] Σπ. Ζαμπελίου, Ἰταλοελληνικά, 68.

[7] Spata, Le pergamene Grece, 224,9.

[8] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις, 464,2. Κυρίως σφακτά εἶναι τά διά σφαγήν προοριζόμενα ζῷα. Σήμερον ἐν Κύπρῳ, Πελοποννήσῳ καί ἀλλαχοῦ σφαχτά λέγονται τά αἰγοπρόβατα.

[9] Εὐσταθίου, Παρεκβ. 494,4· 999,17. Μιχαήλ Χωνιάτου, Τά σῳζόμενα (2,194,6). Νῦν ἐν Κρήτῃ τὰ αἰγοπρόβατα λέγονται λειανὰ χτήματα, κατ' ἀντίθεσιν πρός τά χοντρά, ἤτοι βοῦς, ὄνους, ἡμιόνους. Κατά τοὺς Βυζ. χρόνους ἐκαλοῦντο κτήματα καί τά τετράποδα ζῷα γενικῶς. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 494,4· 997,17.

[10] Tafel, Eustathii opusc., 290,63. Ὁ προβατᾶς ὑπό τοῦ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 877,50· 943,60· 1648,57, ἐξελληνίζοντος τήν λέξιν, λέγεται προβατεύς. Ὁ ποιμήν σήμερον λέγεται *προβατᾶς* ἐν Καρδαμύλοις τῆς Χίου. Γ. Μαδιᾶ, Οἱ ποιμένες ἐν Καρδαμύλοις, Λαογραφ., 6,255.

[11] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 877,50· 1648,57. Λεξικ. Ζωναρᾶ, ἐν λ. μηλάτης. Παρ' Ἡσυχίῳ ἀναγινώσκομεν καί μηλόται· ποιμένες. Μὲ τό μηλάτης σχετιστέον καὶ τὸ σημερινόν οἰκογενειακόν ἐπίθετον Μηλαΐτης.

Σήμερον ἐν Κρήτῃ *χίμαιρα* καὶ ἐν Καρπάθῳ *χιμαίρα* λέγεται ἡ μήπω γεννήσασα αἴξ[1], *χίμαιρε* ἡ αὐτὴ ἐν Τσακωνίᾳ, ἐν Τήνῳ *χιμαιρίδι* τὸ ἑνὸς ἔτους ἐρίφιον, *χιμαίρι* δ' ὁ νεαρὸς τράγος ἐν Bova τῆς Καλαβρίας[2]. Τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον θὰ εἶχον καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες, ἀφ' οὗ ἡ νεαρὰ αἴξ καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐκαλεῖτο *χίμαρος*.

Ὁ λειμὼν εἰς ὃν ἐξήρχοντο πρὸς *νομὴν*[3] ἢ *βοσκὴν*[4], ὡς ἔλεγον, τὰ αἰγοπρόβατα, ἐκαλεῖτο *λιβάδι(ο)ν*[5] καὶ *εὑρεῖα*. Τὸ τελευταῖον συμπεραίνομεν ἐκ τῶν ἑξῆς· ἐν ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1086 ἀπολυθέντι ὑπὸ τοῦ κόμητος Καλαβρίας Ρογήρου ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου Μιλήτου Καλαβρίας ἀπαλλάσσονται τὰ ζῷα τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν κληρικῶν αὐτοῦ τῆς καταβολῆς *εὑρειατικοῦ*[6].

Ἦτο δ' εὑρειατικὸν ἡ καταβολὴ ἐνοικίου διὰ τὴν νομὴν βοσκημάτων εἰς τὰς κατὰ τόπους *εὑρείας*, αἵτινες ἐσήμαινον τόπον βοσκῆς[7], ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ παρ' Ἡσυχίῳ εὑρεῖα· μεγάλη, πλατεῖα, ἐκ τοῦ Τσακωνικοῦ *εὕρεια* καὶ τοῦ Χιακοῦ *εὐρειά* τοῦ σημαίνοντος μέρος ἔνθα δικαιοῦνται νὰ βόσκωσιν αἰγοπρόβατα[8]. Ἀντιστοιχεῖ δῆλα δὴ τὸ εὑρειατικὸν πρὸς τὸ μεσαιωνικὸν *νόμηθρον*[9] καὶ τὸ σημερινὸν κοινὸν *λιβαδιάτικο*, τὸ Εὐβοϊκὸν *τοπιάτικο* καὶ τὸ Κρητικὸν *βόσκηστρο*.

Κατέβαλλον δ' οἱ ποιμένες μεγάλην προσοχὴν ὡς πρὸς τὸν τόπον, εἰς ὃν θὰ ὡδήγουν τὰ ποίμνια ἀποσπῶντες καὶ καίοντες τὰ ἐν αὐτῷ φαρμακερὰ χόρτα[10] ὡς καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον. Κατὰ τὰ γεωπονικά, κατὰ μὲν τὸ θέρος

---

[1] Στ. Ξανθουδίδου, Ποιμενικὰ Κρήτης (Λεξ. Ἀρχ., 5,322).

[2] G. Rohlfs, La terminologia pastorale di Bova (Revue de linguistique Romane, II, 276).

[3] Χρυσόστομος, PG, 59,325. Γεωπονικά, 182,7. Cusa, I diplomi, 14,4. Τὴν νομὴν ἔγγραφαν κατωϊταλικὸν καλεῖ *νομάδα*. Cusa, I diplomi, I, 357.

[4] Χρυσόστομος, Ἐνθ' ἀν. Λεξικὸν Ζωναρᾶ, ἐν λ. νομή.

[5] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 254,43· 1358,55· 1511,18. Cusa, I diplomi, 496,6. Λιβάδιον κυρίως καὶ ἀρχικῶς ἐλέγετο ἡ μικρὰ λιβάς, ὁ μικρὸς σταλαγμός, ἐφ' ἧς σημασίας φέρεται ἡ λ. παρά Στράβωνι, 8,389 καὶ Πλουτάρχῳ, Ἠθικά, 913. Τό λιβάδιον, ἀντὶ τοῦ λειμών κεῖται παρ' Ἡσυχίῳ· λιβάδιον χωρίον βοτανῶδες καὶ Θωμᾷ Μαγίστρῳ (σ. 572, Jacobs).

[6] Vito Capialbi, Memorie per servire alla storia della santa chiesa Miletese, σ. 134. Πβ. καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. *εὐριάτικον*.

[7] Εὑρεῖα σήμερον εἶναι τοπωνυμία ἐν Λεωνιδείῳ Κυνουρίας (Μιχ. Δεκοῦ, Περὶ Τσακώνων καὶ Τσακωνικῆς διαλέκτου, 9).

[8] Πασπάτη, Τὸ Χιακὸν γλωσσάριον, 142. Γ. Μαδιᾶ, Οἱ ποιμένες ἐν Καρδαμύλοις, Λαογραφ., 6,255.

[9] Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 4,350. Τὸ νόμηθρον σήμερον λέγεται *νόμιστρο*. Τὸ εὑρειατικόν, κατὰ τὸ μεσαιωνικὸν ἐρβατικόν, καπηλιατικόν, μεταξιατικὸν κτλ. Πβ. καὶ τὰ σημερινὰ χειμαδιάτικο, ἁλωνιάτικο ἀοριάτικο (=ἐνοίκιον διὰ τὴν ἐν ὄρει νομὴν) καὶ τὰ ὅμοια.

[10] Leo Sternbach, Nicolai Calliclis carmina, 96,30. Tafel, Eustathii opusc., 140,32.

ἔπρεπε τὰ πρόβατα νὰ ἐξέρχωνται πρὸς νομὴν πρὶν ἀνατείλῃ ὁ ἥλιος, κατὰ δὲ τὸν χειμῶνα μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς πρωϊνῆς πάχνης[1].

Τὰ αἰγοπρόβατα «βοτάναις ἀφιᾶσιν ἐκτρέφεσθαι καὶ θαλλοῖς» εἶπεν ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος[2]. Ὄντως, πλὴν τοῦ χόρτου τῶν λιβαδίων, ἔτρεφον οἱ Βυζαντινοὶ ποιμένες τὰ θρέμματα μὲ *μηδικὴν* ἢ *μηδικάριον*[3], τὸ σημερινὸν τριφύλλιον καὶ μὲ τρυφεροὺς κλάδους τοῦ θάμνου κυτίσσου[4], ὅστις τὰ καθίστα πολύγαλα.

Ὡμιλήσαμεν περὶ τρυφερῶν βλαστῶν· κατὰ τὸν χειμῶνα ὅμως, ὅταν τὸ ψῦχος ἦτο δριμὺ καὶ τὰ ζῷα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξέλθωσι τῆς μάνδρας των ἢ τῶν σπηλαίων, τὰ ἔτρεφον μὲ ξηρὰ φύλλα θαλλῶν, τοὺς ὁποίους εἶχον συλλέξει κατὰ τὸ θέρος[5]. Τοῦτ' αὐτὸ ἐννοεῖται πράττουσι καὶ οἱ σημερινοὶ βοσκοί, οἵτινες τότε λέγεται ὅτι *κλαδίζουσι*[6] ἢ *κλαρίζουσι τὰ ζά*[7].

Τὰ αἰγοπρόβατα, μετὰ τὴν βοσκήν, ὡδηγοῦντο, ἵνα πίωσιν, εἴτε εἰς παραρρέον ποτάμιον[8], εἴτε εἰς τὴν *ποτίστραν*[9], πηγὴν ἢ φρέαρ, ὅπου ὑπῆρχε λεκάνη εἴτε πηλίνη[10] εἴτε ξυλίνη, ἐπιμήκης, ἵνα δύνανται πολλὰ ὁμοῦ ζῷα νὰ πίνωσιν[11].

Τὸ πρὸς τὰ αἰγοπρόβατα ἐπιφώνημα τῶν ποιμένων κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἦτο σίττα, ὡς δεικνύει τὸ παρὰ Θεοκρίτῳ σίτθ' ὁ Λέπαργος, σίτθ' ἡ Κυμαίθα (Εἰδ. 4,45,46). Ὅτι τοῦτο θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο καθ' ὅλην τὴν Βυζαντινὴν περίοδον μαρτυρεῖ, νομίζω, τὸ ὅτι καὶ σήμερον ὑπὸ τὸν τύπον σίττ' τὸ χρησιμοποιοῦν οἱ Πόντιοι.

---

[1] Γεωπονικά, 18,2,7.

[2] Tafel, Eustathii opusc., 140,31. Ἡ τροφὴ αὕτη δημωδῶς ἐκαλεῖτο *παράβλημα*. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1406,27.

[3] Μηδικάριον εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἱππ., 617), Μηδικὴ πόα καλουμένη.

[4] Γεωπονικά, 18,2,1,6· 12,1· 19,3.

[5] Tafel, Eustathii opusc., 140,32. Χορικίου [Βασιλάκη], Τίνας ἂν εἴποι λόγους ποιμὴν ἐκ σφοδροτέρου χειμῶνος ἔαρος ἐπιλάμψαντος (Mai, Spicilegium Romanum, 5,413).

[6] Γ. Μαδιᾶ, Οἱ ποιμένες ἐν Καρδαμύλοις (Λαογραφ., 6,256). Οὕτω καὶ ἐν Κρήτῃ, ἔνθα καὶ *ἀκροδαμίζω* (=ροδαμίζω). Στ. Ξανθουδίδου, Ποιμενικὰ Κρήτης (Λεξικ. Ἀρχ., 5,303).

[7] Ἐν τῇ περιοχῇ Καλαβρύτων.

[8] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 943,60. Μιχαὴλ τοῦ ῥήτορος, Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα κὺρ Μανουὴλ τὸν Κομνηνὸν (Regel, Fontes rerum byzantinarum, 147).

[9] Εὐσταθίου, Εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἰαμβικὸν κανόνα, PG, 136,605. Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι ἡ ποτίστρα λέγεται *ποτιστή*. Δ. Λουκοπούλου, Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης, 134.

[10] Λεξικ. Ζωναρᾶ, ἐν λ. ἀρδάνιον.

[11] Πβ. Στ. Ξανθουδίδου, Ἔνθ' ἀν., 5,302. Ἡ σκάφη αὕτη ἔχουσα μῆκος 4 - 5 μέτρων ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι καλεῖται *κάναλος*.

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος μᾶς λέγει· «Δοκεῖ δὲ μᾶλλον ὑγιαίνειν τὰ ζῷα ποτοῦ ὀρεγόμενα· ὅθεν θέρους οἱ ποιμένες ἅλας αὐτοῖς παραβάλλουσιν ὥς τινές φασι, μέδιμνον τοῖς ἑκατόν»[1].

Ἐνταῦθα τὴν χρῆσιν τοῦ ἅλατος ὁ ἱεράρχης ἀποδίδει εἰς ὑγιεινοὺς λόγους· ὄντως νῦν οἱ ποιμένες βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ἅλατος «σφίγγει τὰ πράματα», ἤτοι παχύνει καὶ καθιστᾷ ὑγιῆ τὰ αἰγοπρόβατα, αὐξάνει τὴν ποσότητα τοῦ ὑπ' αὐτῶν παραγομένου γάλακτος, τὰ παχύνει καὶ καθιστᾷ τὸ κρέας αὐτῶν νόστιμον[2].

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους λόγους ἀποδίδει ὁ Εὐστάθιος τὴν χρῆσιν τοῦ ἅλατος, ὅταν γράφει· «ἕτεροι δὲ ἴξαλόν φασι τὸν ὀχευτικόν... οἱ δὲ τὸν μετὰ χειμῶνα ἐπὶ ἅλας ἰχνούμενον ποιμενικῷ νόμῳ, ἵνα μὴ ψώραν πάθῃ»[3].

Καὶ κατὰ τῆς ψώρας λοιπὸν τῶν θρεμμάτων, περὶ ἧς καὶ ἀλλαχοῦ ὁμιλεῖ Εὐστάθιος[4], ἐγίνετο χρῆσις τοῦ ἅλατος. Παλαιότερον ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς συζητῶν «διατί παραβάλλουσιν ἅλας οἱ νομεῖς τοῖς θρέμμασιν», ἀποφαίνεται ὅτι τοῦτο ἐγίνετο ὑγιείας χάριν (PG, 122.173).

Ὁ ἱεράρχης λέγει ὅτι ἐδίδετο εἷς μέδιμνος ἅλατος εἰς ἑκατὸν πρόβατα, μὴ οὔσης ὅμως ἐξηκριβωμένης τῆς χωρητικότητος τοῦ μεδίμνου, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμέν τι ἀκριβέστερον περὶ τῆς ἀναλογίας· τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν ὅτι σήμερον ἐν μὲν τῇ περιφερείᾳ Τρικκάλων τῆς Θεσσαλίας καὶ Παγγαίου ὄρους δίδεται μία ὀκᾶ ἅλατος εἰς ἑκατὸν πρόβατα, ἐν τῇ τοῦ Δομοκοῦ δύο καὶ ἐν τῇ τοῦ Βόλου τρεῖς.

Ἡ παροχὴ ἅλατος εἰς τὰ βοσκήματα, ὑγιείας χάριν, συνηθίζεται νῦν πολλαχοῦ· ἐν Πόντῳ μάλιστα ἔχουσι καὶ ἰδιαίτερον ῥῆμα τὸ *ἁλατίζω (τὰ ζά)*, ἵνα δηλώσωσι τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἥτις κατὰ τόπους γίνεται ἐν καιρῷ ἔαρος[5], ἐνιαχοῦ ὅμως καὶ τὸν χειμῶνα[6] καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν καθ' ὅλον τὸ ἔτος[7].

Γίνεται δὲ τὸ ἁλάτισμα ἢ ἀναμιγνυομένου τοῦ ἅλατος μετὰ τῶν παραβαλλομένων πιτύρων ἢ τοῦ ἀλεύρου τοποθετημένου ἐπὶ πλακῶν, αἵτινες καλοῦνται *ἁλαταριὲς* ἢ *ἁλατσιὲς*[8] καὶ ἐν Πόντῳ *ἁλατιστέρες* ἢ καὶ ῥαντιζομένων τῶν πιτύρων δι' ὕδατος ἐν ᾧ ἔχει ἀναλυθῆ ἅλας. Ἐν τοῖς παραθα-

---

[1] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 944,1.

[2] Δ. Λουκοπούλου, Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης, 133.

[3] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 450,19.

[4] Tafel, Eustathii opusc., 140,31.

[5] Ὡς λ.χ. ἐν τῇ περιφερείᾳ Βόλου, ἔνθα παρέχεται κατὰ Μάρτιον, ἐν τῇ περιφερείᾳ Δομοκοῦ ἀπὸ τῶν μέσων Μαρτίου μέχρι τῶν μέσων Μαΐου. Ἐν τῇ περιφερείᾳ Παγγαίου τὸ ἅλας παρέχεται κατὰ τὸ θέρος.

[6] Οὕτως ἐν τῇ περιφερείᾳ Φαρσάλων, Δράμας καὶ ἐν Ἄνδρῳ.

[7] Ἐν τῇ περιφερείᾳ Τρικκάλων.

[8] Ἐν τῇ περιφερείᾳ Βόλου καὶ Δημητσάνης *ἁλαταριές*, *ἁλατσιὲς* δ' ἐν Ἠπείρῳ καὶ Δομοκῷ Θεσσαλίας.

λασσίοις τέλος τόποις οἱ ποιμένες, ἀντὶ ν' ἁλατίσωσι τὰ αἰγοπρόβατα, τὰ ὁδηγοῦν εἰς τὴν θάλασσαν, ἵνα πίωσι.

Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος βεβαιοῖ ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ ἅλας πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ψώρας τῶν αἰγοπροβάτων. Κατὰ τὰ γεωπονικά, πρὸς τὸν αὐτὸν ἐπ' ἴσης σκοπόν, τὰ ἔχριον, μετὰ τὴν κουράν, δὲν λέγεται ὅμως διὰ τίνος ὕλης· ἐπ' ἴσης ἔπλυνον τὸ ψωριῶν μέρος δι' οὔρου καὶ κατόπιν τὸ ἤλειφον μὲ θεῖον καὶ ἔλαιον[1].

Κατὰ τὸν Ἡσύχιον, πισσοκωνία ἡ νῦν πίσσα, ᾗ χρίουσι τὰ παρίσθμια τῶν προβάτων[2]. Πρὸς θεραπείαν τίνος νόσου ἐγίνετο ἡ ἐπίχρισις διὰ πίσσης δὲν μᾶς λέγει ὁ λεξικογράφος· πιθανῶς τοῦ σκώληκος, ὁ ὁποῖος γίνεται εἰς τοὺς ῥώθωνας τῶν αἰγοπροβάτων ἀπὸ τῶν ἐντὸς αὐτῶν ἐκκολαπτομένων σκωλήκων τοῦ οἴστρου, τὸν ὁποῖον κατεπολέμουν ἀλείφοντες τοὺς ῥώθωνας τοῦ παθόντος ζῴου δι' ἀνθρωπίνης κόπρου[3].

Ἄλλη νόσος, ὑφ' ἧς προσεβάλλοντο τὰ θρέμματα ἦτο ἡ *βδέλλα* οὕτω καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ καλουμένη[4], ἐπιστημονικῶς δὲ διστομίασις. Διὰ νὰ θεραπεύσουν τὴν νόσον ταύτην τοῦ ἥπατος, οἱ Βυζαντινοὶ ἐπότιζον τὸ παθὸν ζῷον μὲ θερμὸν δριμὺ ὄξος ἢ ἔλαιον[5]. Σήμερον, πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, δίδουσι καθ' ἡμέραν εἰς τὸ προσβληθὲν ζῷον ἓν δράμιον τετριμμένου μαγειρικοῦ ἅλατος ἢ διαλύουσιν εἰς τὸ ποτὸν αὐτοῦ ἀνάλογον ποσότητα ἅλατος[6].

Τὰ αἰγοπρόβατα προσέβαλλον ἐπ' ἴσης φθεῖρες ἢ καὶ κρότωνες, πρὸς φθορὰν τῶν ὁποίων ἔβραζον ἐντὸς ὕδατος ῥίζας σφενδάμνου καί, ἀφ' οὗ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς ῥάχεως ἀνέξαινον τὸ ἔριον τοῦ ζῴου, ἔχυνον τὸ χλιαρὸν ὑγρόν, ὥστε νὰ ποτισθῇ ὅλον τὸ σῶμα[7].

Νῦν, διὰ νὰ ἐξολοθρεύσωσι τοὺς κρότωνας ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακεδαίμονος καὶ Μάνῃ ἀλείφουσι τὰ πρόβατα μὲ ἀμόργην, χρῆσιν τῆς ὁποίας ἔκαμνον οἱ μεσαιωνικοὶ πρὸς θεραπείαν τῆς ψώρας ἀναμιγνύοντες αὐτὴν μὲ τρύγα λευκοῦ οἴνου καὶ θερμὸν ὕδωρ πικρῶν θέρμων[8].

Ἄλλο νόσημα τῶν ζῴων ἦτο καὶ ἡ *κραύρα,* ἥτις περιγράφεται ὡς πυρετὸς μετὰ πόνου[9]. Τέλος, κατὰ τὰ γεωπονικὰ παραγγέλματα, διὰ νὰ μὴ νοσοῦν γενικῶς τὰ πρόβατα, τὰ ἐτάγιζον ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας μὲ κισσόν[10], διὰ ν' ἀποφύγουν δὲ τὰς λοιμικὰς νόσους, ἐνέβαλλον κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἔαρος

[1] Γεωπονικά, 15,1,6.
[2] Ἡσύχιος, ἐν λλ. κωνῆσαι καὶ πισσοκωνίας.
[3] Σουΐδας, ἐν λ. μίνθος καὶ Σχολιαστ., Πλούτου Ἀριστοφ., 313.
[4] Στ. Ξανθουδίδου, Ποιμενικὰ Κρήτης (Λεξικ. Ἀρχ., 5,304,306).
[5] Γεωπονικά, 18,17,5.
[6] Π. Γενναδίου, Ἑλληνικὴ γεωργία, 9,528.
[7] Γεωπονικά, 18,16,1.
[8] Γεωπονικά, 18,15,2.
[9] Βλ. Σουΐδαν καὶ Ζωναρᾶν, ἐν λ. διάρροια.
[10] Γεωπονικά, 18,7.

ἐπὶ δέκα καὶ τέσσαρας ἡμέρας εἰς τὸ ποτόν των, κατακόπτοντες, τεμάχια ἀγρίας ἐλελιφάσκου, τὸ αὐτὸ δὲ ἐπ' ἴσον χρονικὸν διάστημα ἔπραττον καὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον[1].

Ἀχώριστος σύντροφος τοῦ ποιμένος ἦτο ὁ ποιμενικὸς κύων[2]· οὗτος ἢ κατὰ τὴν βοσκὴν διὰ τῶν ὑλακῶν του συνεκέντρωνε τὰ ἀπομακρυνόμενα πρόβατα[3] ἢ προορισμὸν εἶχε νὰ προστατεύῃ τὸ ποίμνιον ἀπὸ διαφόρων θηρίων, καὶ δὴ λύκων. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὸν τελευταῖον μάλιστα λόγον ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὸν ποιμένα, διὰ τοῦτο ἐφρόντιζεν οὗτος νὰ τὸν διατηρῇ ἀβλαβῆ ἀπὸ τῶν κατ' αὐτοῦ ἐπιτιθεμένων λύκων περιβάλλων τὸν λαιμὸν αὐτοῦ διὰ πλατέος δέρματος, ἐφ' οὗ εἶχεν ἐμπήξει σιδηρᾶ κέντρα[4].

Ὁ θάνατος ἐννοεῖται τοῦ ποιμενικοῦ κυνὸς πολλάκις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καταφαγωθῇ ὑπὸ τοῦ λύκου ὅλη ἡ ποίμνη· τούτου ἕνεκα, ὅστις διὰ φαρμάκου ἐφόνευεν αὐτόν, ἐλάμβανεν ἑκατὸν μαστιγώσεις καὶ ἐπλήρωνεν εἰς τὸ διπλοῦν τὴν τιμήν του, ἂν ὅμως ἐξ αἰτίας τοῦ φόνου αὐτοῦ ἡ ποίμνη ἐγίνετο λυκόβρωτος, ὑποχρεοῦτο ὁ φονεύσας καὶ τὴν τιμὴν αὐτῆς νὰ πληρώσῃ[5].

Ὁ ποιμενικὸς κύων ὤφειλεν, ὡς εἴρηται, νὰ προστατεύῃ τὸ ποίμνιον· ὑπῆρχον ὅμως καὶ κύνες, οἵτινες, ἀντὶ νὰ φυλάττωσι, κατέτρωγον αὐτοὶ τὰ πρόβατα· τότε ὁ βοσκὸς ἀπέσφαττεν αὐτόν[6]. Ἐὰν δ' ὁ ποιμὴν εἶχε πολὺ ἄγριον κύνα καὶ οὗτος ἐπιτιθέμενος κατὰ κυνὸς ἀσθενεστέρου ἄλλης ποίμνης ἐφόνευεν αὐτόν, τότε ἦτο ὑποχρεωμένος ὁ κύριός του νὰ πληρώσῃ τὴν τιμὴν τοῦ φονευθέντος λαμβάνων συγχρόνως καὶ δώδεκα μαστιγώσεις[7].

Κατὰ τὸν Χρυσόστομον, «οἱ κύνες κἂν ἐπέλθωσί τινι, ὁ δὲ ὕπτιον ῥίψας ἑαυτὸν μηδὲν ἐργάσηται, τὸν θυμὸν ἅπαντα ἔσβεσεν»[8].

Ὅτι ὁ ποιμενικὸς κύων δὲν βλάπτει τὸν πίπτοντα κατὰ γῆς καὶ διὰ τῆς συγκρατήσεως τῆς ἀναπνοῆς του προσποιούμενον τὸν νεκρόν, μετὰ τὸν Χρυσόστομον, εἶπον ὅ τε Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος[9] καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης[10], κοινῶς δὲ πιστεύεται καὶ σήμερον.

[1] Γεωπονικά, 18,13,2.
[2] Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 6,47. Νικηφόρου Βασιλάκη, Ἐγκώμιον κυνὸς (E. Miller, Fragments inédits de litterature grecque ἐν Mélanges orientaux, 260). Leo Sternbach, Nicolai Calliclis carmina, 93.
[3] Analecta Bollandiana, 26,192,29.
[4] Γεωπονικά, 19,1,2.
[5] Νόμος γεωργικός, 6,10,11 (Ἀρμενόπ.).
[6] Χρυσόστομος, PG, 59,420· 60,139.
[7] Νόμος γεωργικός, 6,9 (Ἀρμενόπ.).
[8] PG, 62,115.
[9] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1749,43. Φασὶ δὲ φυσικὸν βοήθημα εἶναι ἀνθρώποις πρὸς ἐκμείλιξιν κυνῶν τὸ καθεσθῆναι καί τινα προέσθαι τὸ ἐν χερσὶν ὅπλον ὡς μὴ ἐπιτιθέμενον.
[10] Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. Διήγ., 395,5. Σημείωσον ὅτι τὸ τέχνασμα εἶναι παλαιόν, ὡς δεικνύει ὁ Αἰσώπειος μῦθος (Helm, 271b).

Πλὴν τοῦ λύκου, βλάβην εἰς τὰ ποίμνια, καὶ δὴ εἰς τὰ νεαρὰ ἀρνία καὶ τὰ ἐρίφια, ἐπέφερον αἱ ἀλώπεκες καὶ τὰ ἁρπακτικὰ ὄρνεα. Κατὰ τούτων ὁ ποιμὴν μετεχειρίζετο τὴν *σφενδόνην*[1] καὶ τὸ *ρόπαλον*[2]· ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του μάλιστα, καὶ προκαταβολικῶς, κατέφευγε καὶ εἰς μαγικὰ μέσα, ἤτοι καταδέσμους, περὶ ὧν ἔχομεν μαρτυρίας. Οὕτως ὁ μὲν Γρηγόριος Νύσσης ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ μάγων «θηρία καταδεσμούντων»[3], ὁ δὲ Ματθαῖος Βλαστάρης διὰ «ἐπαοιδοὺς θηρία καταδεσμοῦντας πρὸς τὸ μὴ λυμήνασθαι κτῆνος τυχὸν ἔξω που νυκτὸς αὐλιζόμενον»[4], ὁ δὲ Ζωναρᾶς, σαφέστερον, διὰ γόητας «οἳ θηρία καταδεσμοῦσι» καὶ δι' ἀνθρώπους, οἵτινες «κτήνους ἔξω που τῆς ἐπαύλεως αὐτῶν καταλειφθέντος, δι' ἐπαοιδίας δεσμοῦσι τοὺς λύκους»[5].

Πρόσθες ὅτι ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΔ' αἰῶνος πληροφορούμεθα ὅτι ὁ λύκος κατεδένετο, ἂν ἐπὶ μολύβδου ἐγράφοντο αἱ λέξεις *δύο, δύο* καὶ τὸ ἔλασμα ἐθάπτετο ἐντὸς τῆς μάνδρας[6], πληροφορία τὴν ὁποίαν βλέπομεν ἐπαναλαμβανομένην καὶ εἰς μετὰ τὴν ἅλωσιν Νομοκάνονας[7].

Ὁ κατάδεσμος τῶν λύκων μετὰ σχετικῶν ἐπῳδῶν γίνεται καὶ σήμερον εἰς διάφορα μέρη. Παραπέμπων τὸν ἀναγνώστην εἰς ὅσα σχετικὰ ἔγραψα εἰς τὴν περὶ μεσαιωνικῶν καὶ νεοελληνικῶν καταδέσμων μελέτην μου[8], προσθέτω ὅτι σήμερον καὶ τῆς ἀλώπεκος γίνεται κατάδεσμος[9], ὅστις ἀναμφιβόλως θὰ συνηθίζετο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἁρπακτικῶν πτηνῶν[10]. Ὅτι δ' οἱ μεσαιωνικοὶ ποιμένες θὰ ἔκαμνον χρῆσιν καὶ τῆς ὠμοπλατοσκοπίας μαρτυροῦσι τὰ σχετικὰ βιβλία ἐν ἑνὶ κεφαλαίῳ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος «περὶ πληθυσμοῦ θρεμμάτων»[11].

Δὲν ἦσαν ὅμως τὰ θηρία καὶ τὰ ἁρπακτικὰ ὄρνεα οἱ μόνοι ἐχθροὶ τῶν ποιμνίων· εἰς αὐτὰ προσετίθεντο καὶ οἱ κλέπται, οἵτινες, ὁσάκις δὲν ἠδύναντο ἢ δὲν ἤθελον ν' ἀπαγάγωσι πρόβατα, ἀφήρουν τοὺς ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ των

[1] Χρυσόστομος, PG, 52,638· 55,155.

[2] Βασίλειος Σελευκείας, PG, 85,300. Νόμος γεωργικός, 3,7 (Ἀρμενόπ.).

[3] Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 4,307. Δῆμμιαν, ἤτοι γητειὰν ἀλεποῦς ἐκ Κύπρου βλ. παρὰ Γ. Χατζηϊωάννου, Ἔνθ' ἀν., **11**, σ. **110,111**, ἐκ Ῥόδου δὲ παρὰ Βρόντη, Ἔνθ' ἀν., 222.

[4] Μ. Βλαστάρη, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον (Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 6,358).

[5] Ι. Ζωναρᾶ, Εἰς τὸν 36ον κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου (Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 3,203). Ἔπιθι καὶ Φ. Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι (Λαογραφ., 9,62,66,67).

[6] F. Pradel, Griechische und Süditalienische Gebete, 34.

[7] Φ. Κουκουλέ, Ἔνθ' ἀν. (Λαογρ., 9,105).

[8] Φ. Κουκουλέ, Ἔνθ' ἀν. (Λαογρ., 9,483 ἑξ.).

[9] Φ. Κουκουλέ, Ἔνθ' ἀν. (Λαογρ., 8,343· 9,70,488 ἑξ.).

[10] Φ. Κουκουλέ, Ἔνθ' ἀν. (Λαογρ., 9,70).

[11] Γ. Μέγα, Βιβλίον ὠμοπλατοσκοπίας (Λαογραφ., 9,9).

ἀποκρεμαμένους κώδωνας ἀψηφοῦντες τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένην ποινὴν τῆς μαστιγώσεως[1].

Οἱ ποιμένες, διὰ νὰ προστατευθῶσιν ἀπὸ κλοπῆς καὶ διὰ νὰ διακρίνωσι τὰ ἴδια πρόβατα, ἔβαφον δι' ὡρισμένου χρώματος διάφορα αὐτῶν μέρη, μάλιστα τὸ μέτωπον ἢ τὴν ῥάχιν· ὁ Θεσσαλονίκης μάλιστα Εὐστάθιος ἀναφέρει πρόβατα δι' ἐρυθροῦ βεβαμμένα χρώματος[2], συνήθεια τὴν ὁποίαν καὶ σήμερον ἔχουσιν οἱ ποιμένες διὰ διαφόρων χρωμάτων σημειοῦντες τὰ ἴδια πρόβατα[3]. Οἱ παμπόνηροι ἐν τούτοις κλέπται, τὸν Αὐτόλυκον ἐκεῖνον μιμούμενοι, μετεχρώννυον τὰ κλεπτόμενα ζῷα[4], μιμητὰς δυστυχῶς καὶ κατὰ τοὺς σημερινοὺς εὑρίσκοντες χρόνους.

Γρηγόριος ὁ Νύσσης ὁμιλεῖ διὰ τὰ «ἐπικείμενα σημεῖα τῶν ζῴων»[5], *σημεῖον* καλεῖ τὴν βαφὴν τῶν προβάτων ἐν τῷ ἀνωτέρω χωρίῳ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, δι' *ἀσημείωτον* πρόβατον εὐκόλως κλεπτόμενον ὁμιλεῖ ὁ Μ. Βασίλειος[6] καὶ δι' *ἀσήμαντον* δὲ καταβροχθιζόμενον ὑπὸ κλέπτου ὁ Θεολόγος Γρηγόριος[7], ὅστις τὸ σεσημασμένον καλεῖ *ἐσφραγισμένον*, λέγων ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι «κλέπταις εὐάλωτον»[8]. Τέλος ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ὁμιλεῖ διὰ τὴν *βοῦλλαν* τῶν ζῴων[9], διὰ τὴν *σφραγῖδα* δ' αὐτῶν ὁ Ι. Τζέτζης[10].

Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων φαίνεται καὶ ὡς ἐκ τῆς σημερινῆς συνηθείας δῆλον γίνεται, οἱ ποιμένες, ἵνα γνωρίζωσι τὰ ἴδια πρόβατα καὶ προφυλάττωσιν αὐτὰ ἀπὸ κλοπῆς, ἔκαμνον ἐπ' αὐτῶν, πλὴν τῆς βαφῆς καὶ διάφορα ἄλλα διακριτικὰ γνωρίσματα, *σημεῖα* τότε καλούμενα. Ταῦτα, ὡς καὶ ἐκ τῆς σχετικῆς ὁρολογίας καὶ περιγραφῶν φαίνεται, ἦσαν ἢ διὰ πεπυρακτωμένης σφραγῖδος ἐγκαύματα (πβ. βοῦλλα, πρόβατον ἐσφραγισμένον, σφραγὶς ποιμνίου) ἢ ἀποκοπαὶ τῶν ἄκρων, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ τῶν παπύρων «χαρακτὴρ» καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ὅστις, ὁμιλῶν περὶ ἵππου, λέγει ὅτι «ἵνα γνώριμος ᾖ, διασχίζουσι τοὺς μυκτῆρας ἢ τὰ λεπτὰ τῶν ὤτων ἀκρωτηριάζουσιν, ὅπερ σύνηθες τοῖς πολλοῖς ποιεῖν τῶν ἐθνῶν»[11].

[1] C. Ferrini, Edizione critica del νόμος γεωργικός, 29,30 (BZ, 7,562).

[2] Tafel, Eustathii opusc., 172,73.

[3] Νῦν οἱ ποιμένες ἐν Κρήτῃ βάφουσι τὸ μέτωπον καὶ τὴν ῥάχιν τῶν προβάτων δι' ἐρυθροῦ ἢ κυανοῦ χρώματος, δι' ἐρυθροῦ ἐν τῇ περιφερείᾳ Δράμας καὶ διὰ μέλανος ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ Παγγαίου ὄρους.

[4] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1871,8.

[5] PG, 44,225.

[6] PG, 32,1224.

[7] PG, 37,1276.

[8] PG, 36,377,

[9] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις, 459,16.

[10] Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονα, 134,3.

[11] Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Εἰς τὴν φωνὴν τὴν λέγουσαν σήμερον τὰ ἅγια κούντουρα (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 5,533).

Σήμερον οἱ ποιμένες μεταχειρίζονται τοὺς αὐτοὺς τρόπους σημειώσεως, μάλιστα τὰ ὦτα σημαδεύοντες, καί τὰ αὐτὰ διακριτικὰ γνωρίσματα καλοῦντες αὐτὰ *σημάδζα*[1] ἢ *σάμὲς* ἢ *σαμαζὲς*[2] ἢ *βοῦλλες*[3] ἢ *σφραγίσματα*[4] ἢ *χαραγές*[5], τὸ δὲ μὴ φέρον τοιαῦτα γνωρίσματα πρόβατον *ἀσήμαδο*[6] ἢ *ἀσημάδευτο*[7] ἢ ἐν Κρήτῃ καὶ Bova τῆς κάτω Ἰταλίας *ἄσαμο*[8].

Ὁ ποιμήν, ὅστις, ὁσάκις ἐποίμαινε σημαντικὸν ἀριθμὸν προβάτων, προσελάμβανε μισθωτὸν βοηθόν, *πιστικόν*[9], περιγράφεται ὡς ἀσκέπαστος, ἀκτένιστος[10] καί κρατῶν βακτηρίαν[11] κεκαμμένην κατὰ τὸ ἄκρον, ἣν ἐνίοτε ἐξαπέλυε κατὰ τῶν ἀπό τῆς ποίμνης ἀποσκιρτώντων προβάτων[12] καὶ ἣν καλαύροπα μὲν μὲ τὴν ἀρχαίαν λέξιν καλοῦσιν οἱ συγγραφεῖς, ἥτις ὅμως, πιθανῶς, θὰ ἐκαλεῖτο *ὠκυπόδιν*, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν Κύπρῳ *τζυπόϊν* (=ὠκυπόδιν) λέγεται[13]. (Εἰκ. 1 καὶ 2).

Ἵνα δέ, καθ' ὃν χρόνον ἔβοσκεν εἰς τὰ λιβάδια τὸ ποίμνιον, διασκεδάζῃ τὴν ἀνίαν του, ἔπαιζε ἢ τὴν σύριγγα, μάλιστα κατὰ τοὺς παλαιοτέρους αἰῶνας[14], ἢ τὸν μόναυλον, τὸ *πανδούριν* ἢ *π(λ)αγιαύλιν* ἢ *τσαφάραν* ἢ *τσαφάριν* ἢ *καλάμιν*, ὅπως ἔλεγον[1], ἢ τὸ *κισσύβιον*[2], τοῦ ὁποίου ἀγνοοῦμεν τὸ ἀκριβὲς σχῆμα· μόνον ἐν χειρογράφῳ μεσαιωνικῷ γλωσσαρίῳ χαρακτηρίζεται ὡς

Εἰκ. 1.—Ἐκ τοιχογραφίας τῆς μονῆς Δαφνίου. G. Millet, Le monastère de Daphni pl. XII.

Εἰκ. 2.—Ἐκ τοιχογραφίας τῆς Περιβλέπτου Μυστρᾶ. G. Millet, Monuments byzantins de Mistra pl. 126,1.

Ποιμενικὰ φορέματα.

ποτήριον μετὰ συραυλίου[3] ἢ καὶ ἔψαλλε διάφορα ᾄσματα, ἐν οἷς καὶ ἐρωτικά ἀκόμη ἀναφέρονται[4].

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἦτο καλοκαιρία, τὰ πρόβατα ἔβοσκον εἰς τὸ ὕπαιθρον, ὅταν ἐπήρχετο βροχὴ ἢ κατὰ τὸ θέρος πολὺς ἦτο ὁ καύσων, τότε ὁ ποιμὴν τὰ

---

[1] Ἐν Ἤλιδι (Κ. Ἠλιοπούλου, Ποιμενικὰ Ἠλείας, Λαογραφ., 12,272) Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Ἄνδρῳ.

[2] Ἐν Κρήτῃ.

[3] Ἐν Ρόδῳ (Ἀν. Βρόντη, Ἡ μελισσοκομία καί τὸ μαντρατόρεμα στή Ρόδο, Λαογρ., 12,223) καὶ Κρήτῃ. Σημειωτέον ὅτι ἐν Κρήτῃ ἡ βούλλα, ὡς καί κατά τοὺς Βυζαντινούς χρόνους, ἐγίνετο διά πεπυρακτωμένου σιδήρου (Στ. Ξανθουδίδου, Ποιμενικά Κρήτης, Λεξικ. Ἀρχ., 5,297 - 8).

[4] Ἐν Χίῳ (Γ. Μαδιᾶ, Οἱ ποιμένες ἐν Καρδαμύλοις, Λαογραφ., 6,255).

[5] Ἐν Μυκόνῳ, Κύθνῳ, Σίφνῳ καί Λέσβῳ. Πβ. καί B. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, 154 - 155).

[6] Ἐν Ἠπείρῳ (Ζωγράφειος Ἀγών, 1,176).

[7] Ι. Βαλαβάνη, Ζῶντα μνημεῖα τῆς ἀνά τόν Πόντον ἰδιωτικῆς (Ἀρχεῖα Κοραῆ, 1,170).

[8] Στ. Ξανθουδίδου, Ἔνθ' ἀν., 5,295. G. Rohlfs, La terminologia pastorale, 276. Ὀνόματα καί σχήματα διαφόρων σαμαζῶν ἐν Κρήτῃ βλ. παρά Ξανθουδίδῃ, Ἔνθ' ἀν., 5,294 - 297, ἐν Ρόδῳ δέ παρ' Ἀναστ. Βρόντῃ, Ἔνθ' ἀν., Λαογραφ., 12,223. Τέλος παρατηρῶ ὅτι ἐν Καλοχίῳ Μακεδονίας τὸ σημάδι τῶν ἀρνίων καί αἰγῶν γίνεται μόνον κατά τήν Μ. Πέμπτην. Δ. Λουκοπούλου, Σύμμεικτα λαογραφικά Μακεδονίας (Λαογραφ., 6,139).

[9] Φυσιολογική διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ Ζυφομούστου, Νέος Ἑλλην. 1,442. Ὁ πιστικός νῦν οὕτω καλεῖται ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι καί ἀλλαχοῦ, ἐν Κύπρῳ δέ *μισταρκός*.

[10] Λύβιστρος καί Ροδάμνη, στίχ. 889 (Wagner, Trois poèmes, 267).

[11] Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 35,417.

[12] Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονα, στίχ. 96.

[13] Κ. Χατζηϊωάννου, Γεωργικά καί ποιμενικὰ Κύπρου, Λαογραφ., 11,106. Ἔπιθι καί Γ. Παπαχαραλάμπους, ἐν Κυπριακῶν Σπουδῶν, τόμ. 4,16.

[14] Χρυσόστομος, PG, 55,155· 59,489. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 35,417· 36,620. Βασίλειος Σελευκείας, PG, 85,300. Ἰωάννης Κλίμακος, PG, 88,1184.

---

[1] Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος Συμεὼν τοῦ κατά Χριστόν σαλοῦ, PG, 93,1721. Χορικίου [Βασιλάκη], Τίνας ἂν εἴποι λόγους ποιμὴν ἐκ σφοδροτέρου χειμῶνος ἔαρος ἐπιλάμψαντος (Mai, Spicilegium Romanum, 5,413). Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη, στίχ. 1350 (Wagner, Trois poèmes, στίχ. 891). Βλ. καί Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τήν Κρητικήν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας (Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδ., 3,21), ἔνθα καί εἰκὼν τῆς σημερινῆς μαντούρας καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ὁ χορὸς παρά Βυζαντινοῖς (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 14,257). Καί νῦν ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι ὁ ποιμενικός αὐλός λέγεται *καλάμι* (Δ. Λουκοπούλου, Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης, 181).

[2] Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 35,420.

[3] Βλ. τό Ἑλληνικόν γλωσσάριον τοῦ Du Cange, ἐν λ. κύπελλον. *Σουραύλι* λέγεται σήμερον ὁ μόναυλος.

[4] Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 35,420. Καλλινίκου, Βίος τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Ὑπατίου, 10,27. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. Διήγ., 86,23.

ὡδήγει κάτωθεν παραπηγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο *σκεπασταὶ*[1] ἢ *σταλοὶ* ἢ *στάλοι*[2], νῦν δὲ λέγονται *σταλοί, σταλίστρες*[3], ἢ *σκεπαστὰ*[4] ἢ *καταστέγες*[5] ἢ *προστεγάδια*[6].

Ἀπετελεῖτο δ' ἡ σκεπαστὴ ἢ ἀπὸ τέσσαρας στύλους ὑποβαστάζοντας στέγην κεκαλυμμένην ὑπὸ χόρτων ἢ φυλλάδων ἢ ἀπὸ τοῖχον ἔχοντα πρὸ αὐτοῦ δύο ξυλίνους στύλους δεχομένους ἐπικλινῆ στέγην ὁμοίως διὰ χόρτων ἢ κλάδων κεκαλυμμένην.

Τὰ αἰγοπρόβατα τὰ ὁποῖα ἔβοσκον ὑπὸ ἡγεμόνα κριὸν ἢ τράγον καλούμενον *ὁδαγόν*[7], κατὰ τὴν νύκτα ἔμενον ἐντὸς περιβόλου, τὸν ὁποῖον ἔλεγον *μάνδραν*[8] ἢ *μανδρὶν*[9] ἢ *κούρτην*[10] (Λατιν. cohors), ἀσφαλῶς δὲ καὶ *σηκόν*, ἀφ' οὗ διὰ τῆς ἀρχαίας ταύτης λέξεως ἐν Κύμῃ καὶ Σκύρῳ δηλοῦται ἡ μάνδρα τῶν αἰγοπροβάτων, *σακάζω* δ' ἐν Κρήτῃ σημαίνει θέτω τὰ βοσκήματα ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, ὅπερ καὶ *μανδρίζω* λέγεται καὶ παρὰ τοῖς μεσαιωνικοῖς *μανδρεύω*[11].

Θὰ ἦτο δὲ τὸ σχῆμα τῆς μάνδρας κυκλοτερές, ἀφ' οὗ τὸ κατασκευάζειν μάνδραν οἱ συγγραφεῖς ἐξέφραζον διὰ τοῦ «γυροῦν μάνδραν»[12]. Θὰ ἀπετε-

---

[1] Γεωπονικά, 18,2,3. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1165,53· 1957,59. Τὴν σκεπαστὴν ἀλλαχοῦ ὁ ἱεράρχης (Παρεκβ., 78,3) καλεῖ «τὸ τῶν προβάτων σκεπαστικὸν καὶ φυλακτικὸν οἰκίδιον». Σήμερον πολλαχοῦ σκεπαστὴν ὀνομάζουσι τὴν στέγην (Α. Κοραῆ, Ἄτακτα, 5,338). Τὸ *σκεπαστὴ* σῴζεται σήμερον ἐν Κρήτῃ ὡς τοπωνύμιον.

[2] Ἡσύχιος, ἐν λ. στάλη. Νῦν ἐν Νισύρῳ καὶ Κεφαλληνίᾳ *σταλὸς* καὶ *στάλος* ἐν Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Πελοποννήσῳ λέγεται ἡ μάνδρα τῶν προβάτων, *στάλος* δ' ἐν Ἤλιδι καὶ *σταλὸς* ἐν Ῥόδῳ καὶ Στερεᾷ Ἑλλάδι τὸ μέρος ἔνθα παραμένουν κατὰ τὸ θέρος τὰ αἰγοπρόβατα πρὸς προστασίαν ἀπὸ τοῦ καύσωνος.

[3] *Σταλοὶ* ἐν Κύπρῳ καὶ *σταλίστρες* ἐν Κρήτῃ.

[4] Ἐν Τήνῳ. Ἡ λ. καὶ ὡς τοπωνυμία ἐν Κρήνῃ. Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Παρεκβ., 1165,53, ἔγραψε «*κλισίαι κατηρεφεῖς*, αἱ ἰδιωτικῶς λεγόμεναι *σκεπασταί*».

[5] Ἐν Τήνῳ.

[6] Ἐν Πάρῳ.

[7] Γεωπονικά, 18,17,8. Οὗτος νῦν ἐν Ῥόδῳ λέγεται *μπρολάτης*, ἐν Κρήτῃ *(ἀ)μπροστάρις* καὶ ἐν Ἤλιδι καὶ Οἰνοῦντι τῆς Λακεδαίμονος *κσέμι* (Τουρκ. kessim). *Ὁδηγὸς* ἢ *δηγὸς* ἐν Κρήτῃ λέγεται στοιχεῖον ὑπὸ μορφὴν τράγου ἢ κριοῦ.

[8] Τοῦ ὁσίου Δωροθέου, Ἐπιστολαί, PG, 88,1836. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 862,17· 1818,4. Tafel, Eustathii opusc., 140,34. ΜΕ, 724,46. Λεξικ. Ζωναρᾶ, ἐν λ. ἔπαυλις καὶ σταθμός. Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονα, στίχ. 96.

[9] Trinchera, Syll., 366,267. Spata, Diplomi Greci, 50,8. Cusa, I diplomi, 304,6.

[10] Cusa, I diplomi, 358,1. Νῦν ἐν Κρήτῃ *κούρτα*. Στ. Ξανθουδίδου, Ἔνθ' ἀν., 5,279.

[11] Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. Διήγ., 548,14.

[12] Tafel, Eustathii opusc., 140,31. Ὅρα ὅτι ἡ μάνδρα νῦν ἐν Ῥόδῳ λέγεται *πουριστός*, ἤτοι ἀπογυριστός. Ἀναστ. Βρόντη, Ἔνθ' ἀν., 12,209.

λεῖτο δὲ τὸ περίφραγμα αὐτῆς, ὡς καὶ σήμερον, ἐκ πασσάλων ξυλίνων καὶ διαφόρων πεπλεγμένων κλάδων, ἀφ' οὗ ἀναφέρονται ὡς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν «τῶν ἐπαύλεων τὰ δρύφακτα πυρὸς ἔργα γινόμενα»[1].

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος εἶπε «θρέμμασι μὲν γὰρ καὶ μάνδραν γυροῦμεν καὶ σταθμοὺς ἑταιροίους περιγράφομεν»[2]. Διὰ τῆς τελευταίας φράσεως πιθανῶς θὰ ἐννοῇ τὰ διάφορα διαμερίσματα εἰς ἃ οἱ ποιμένες θὰ ἀπέκλειον τὰ ἔγγαλα ἢ τὰ στεῖρα αἰγοπρόβατα ἢ τὰ ἀπογαλακτιζόμενα ἀρνία ἢ ἐρίφια.

Κατὰ τὰ γεωπονικὰ «μήτε κρύους ἔτι ὄντος, μήτε θέρους ὥρᾳ, *ἀλλὰ* μεσοῦντος ἔαρος κείρειν χρὴ τὰ πρόβατα»[3], κατὰ δὲ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον ἡ κουρὰ ἐγίνετο ὅτε «οὔτε ψῦχος δάκνει δριμύτερον εἰς ῥίγωσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔριον αὐτόματον καταρρέει»[4]. Καὶ δὲν ὁρίζεται μὲν ἀκριβῶς κατὰ ποῖον μῆνα ἐγίνετο ἡ κουρά, πάντως ὅμως, ὅπως καὶ σήμερον, κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ τέλους Μαρτίου μέχρι τῶν μέσων Μαΐου διάστημα[5].

Ἐγίνετο δ' ὑπὸ τοῦ *κουρίσκου*[6] ἡ κουρὰ τῶν μαλλίων, ἅτινα ἦσαν ἢ ἡπλωμένα ἢ οὖλα[7] καὶ ἅτινα, μετὰ τὴν περιτύλιξιν, ἀπετέλουν τοὺς *πόκους*[8], νῦν *ποκάρια*, διὰ τῆς μεγάλης ποιμενικῆς κουρικῆς ψαλίδος, νῦν *προβατοψαλίδας*[9], ἐν ᾧ τῶν αἰγῶν ἐκείνων, ὧν τὸ ἔριον ἦτο εὐγενές, δι' εἰδικοῦ ὀργάνου, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν μᾶς περιγράφεται[10].

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενοι, σκόπιμον κρίνομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὑπῆρχον αἶγες τῶν ὁποίων τὸ ἔριον ἦτο μαλακὸν καὶ στιλπνὸν ὁμοιάζον πρὸς μέταξαν, ἐξ οὗ κατεσκευάζοντο τὰ *αἰγειομέταξα*[11] λεγόμενα ὑφάσματα.

---

[1] Ὁ βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε (Νέος Ἑλλην., 3,197,32).

[2] Tafel, Ἔνθ' ἀν.

[3] Γεωπονικά, 18,8,1.

[4] Tafel, Eustathii opusc., 140,33.

[5] Ἡ κουρὰ ἐν Κρήτῃ γίνεται κατὰ μῆνα Μάϊον, πανηγυρικῶς μάλιστα. Στ. Ξανθουδίδου, Ποιμενικὰ Κρήτης, Λεξικ. Ἀρχ., 5,299,319, ἐν Ἤλιδι καὶ Αἰτωλίᾳ κατ' Ἀπρίλιον (Κ. Ἠλιοπούλου, Ποιμενικὰ Ἠλείας,-Λαογραφ., 12,273) καὶ ἐν Ῥόδῳ κατὰ Μάϊον. Ἀναστ. Βρόντη, Ἡ μελισσοκομία καὶ τὸ μαντρατόρεμα στὴ Ῥόδο (Λαογραφ., 12,220). Πβ. καὶ τὴν κοινὴν παροιμίαν «μαθημένο εἶν' τἀρνὶ νὰ κουρεύεται τὸ Μάη».

[6] Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὁ κουρεὺς γενικῶς ἐκαλεῖτο καὶ ***κουρίσκος***. Νῦν ἐν Κρήτῃ κουρίσκος καλεῖται ὁ κείρων τὰ αἰγοπρόβατα. Γιάννη Μαυρακάκη, Ποιμενικὰ δυτικῆς Κρήτης, 81.

[7] Γεωπονικά, 18,1,6.

[8] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1848,45.

[9] Κ. Ἠλιοπούλου, Ποιμενικὰ Ἠλείας (Λαογραφ., 12,274).

[10] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1848,45.

[11] Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques, III, 77. Πβ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἄτακτα, 1,238.

Τοιαῦται δ' αἶγες θὰ ἦσαν αἱ νῦν ἐν Κύπρῳ λεγόμεναι *μεταξομάλισσαι*, ὧν τὸ ἔριον ὄντως ὁμοιάζει πρὸς κλωστὰς μεταξίνας[1].

Παρατηρητέον δ' ὅτι τὸ ἔριον τῶν προβάτων δὲν πίπτει εἰς ὡρισμένην ἐποχήν, ὡς θέλει ὁ ἱεράρχης, ἀλλ' ὅταν τὰ πρόβατα ἀσθενήσωσιν.

Οἱ ποιμένες, διὰ νὰ ἀποκτήσωσι πολλὰ καὶ καλὰ αἰγοπρόβατα, ἐλάμβανον ἰδιαιτέραν πρόνοιαν διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπιβητόρων κριῶν ἢ τράγων. Ἐξέλεγον λοιπόν, πρὸς ὀχείαν, τράγους μὲν μεγάλους καὶ ἰσχυρὰ ἰσχία ἔχοντας καὶ δασύτριχας ὀχεύοντας κατὰ τὸ πρὸ τῶν χειμερινῶν τροπῶν διάστημα[2], κριοὺς δὲ ἡλικίας ἀπὸ δύο μέχρις ὀκτὼ ἐτῶν, τοὺς ὁποίους ἐχώριζον τῶν ἀμνάδων δύο μῆνας πρὸς τῆς ὀχείας, δαψιλῶς αὐτοὺς τρέφοντες[3].

Οἱ ἐπιθυμοῦντες ἐκ τῶν ποιμένων νὰ γεννηθῶσιν ἄρρενα πρόβατα πλείονα τῶν θηλέων, παλαιὰν ἀκολουθοῦντες παράδοσιν, ἐφρόντιζον, ἵνα ἡ ὀχεία γίνεται ἐν εὐδίῳ ἡμέρᾳ, τῆς ποίμνης νεμομένης εἰς μέρη ἀπέναντι βορείου ἀνέμου κείμενα, οἱ δὲ προτιμῶντες τὰ θήλεα ἐφρόντιζον νὰ πνέῃ νότιος ἄνεμος ὄπισθεν τῶν ἐπιβαινόντων[4].

Πρὸς ἀρρενογονίαν ἐπ' ἴσης, κατὰ ἀρχαίαν παράδοσιν, συντελεστικὸν ἐθεώρουν τὸ νὰ δέσῃ τις, πρὸ τῆς ὀχείας, τοῦ ζῴου τὸν ἀριστερὸν ὄρχιν, ὡς πρὸς θηλυγονίαν τὸν δεξιόν[5]. Ὅρα δ' ὅτι, πρὸς εὐδοκίμησιν τῆς ποίμνης, καλούμενοι ἱερεῖς, ἀνεγίνωσκον τὴν ἐν τῷ εὐχολογίῳ εὐχὴν «εἰς τὸ εὐλογῆσαι ποίμνην»[6].

Τὰ αἰγοπρόβατα θὰ διῃροῦντο κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους εἰς *στεῖρα* καὶ *ἔγγαλα*. Τοῦτο συμπεραίνω ἐκ τοῦ ἑξῆς· ὅτι σήμερον ἐν Κρήτῃ ἔγγαλα, μὲ λέξιν βέβαια ὄχι νεοελληνικήν, λέγονται τὰ γαλακτοτροφοῦντα καὶ ἀμελγόμενα πρόβατα ἢ αἰγίδια, ὧν ὁ ποιμὴν λέγεται *'γγαλονόμος*[7], ἐν μεσαιωνικῷ δὲ συμφωνητικῷ δύο ποιμένων ἀναφέρεται ἡ *ἐγγαλία*, ἡ συνένωσις δῆλα δὴ τῶν ἐγγάλων δύο βοσκῶν πρὸς κοινὴν τυροκομίαν[8].

Τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ κεφαλαίου ἂς κλείσωμεν μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι

---

[1] Κ. Χατζηϊωάννου, Γεωργικὰ καὶ Ποιμενικὰ Κύπρου, Λαογραφ., 11,103.

[2] Γεωπονικά, 18,9,6,7.

[3] Γεωπονικά, 18,3,1,2.

[4] Γεωπονικά, 17,6,3· 18,3,6. Τὴν συνήθειαν ταύτην ἐφήρμοζον καὶ οἱ σύγχρονοι τοῦ Εὐσταθίου κατὰ τὰς μετὰ τῶν συζύγων των συνουσίας. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1205,42. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 14,92.

[5] Γεωπονικά, 18,3,7. Περὶ τούτου βλ. ὅσα λέγονται πλατύτερον ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 14,91,92.

[6] Goar, Εὐχολόγιον, 437.

[7] Στ. Ξανθουδίδου, Ποιμενικὰ Κρήτης (Λεξικ. Ἀρχ., 5,271,274,317). Τοῦ αὐτοῦ, Οἰκογενειακὰ ὀνόματα Κρητῶν (Λεξικ. Ἀρχ., 6,330).

[8] Cusa, I diplomi, 1,358.

αἱ τὸ πρῶτον γεννήσασαι ἀμνάδες ἢ αἶγες ἐλέγοντο *πρωτόγονοι*[1], νῦν *πρωτόγεννες*[2] ἢ ἐν Πόντῳ *πρωτογεννέτραι*, τὰ δὲ πρωτότοκα ἀρνία ἢ ἐρίφια *πρωτογεννήματα*[3] καὶ ὅτι, διὰ νὰ τραφῶσι καλῶς ταῦτα, οἱ βοσκοὶ δὲν ἤμελγον τὰς μητέρας των δύο μῆνας μετὰ τὴν γέννησιν[4], φροντίζοντες μετὰ τὸν θηλασμὸν νὰ τὰ ἀπομακρύνωσιν, ἵνα μὴ συμπατηθῶσι[5].

Η ΤΥΡΟΚΟΜΙΑ

Τὸ ἀσχολεῖσθαι περὶ τὴν παρασκευὴν τοῦ τυροῦ οἱ Βυζαντινοὶ ἐξέφραζον, ὡς καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, διὰ τοῦ ῥήματος *τυροκομῶ*[6]. Ἵνα δ' ἀρχίσῃ ἡ τυροκομία, ἥτις συνήθως διενεργεῖται κατὰ τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου μέχρι τέλους Αὐγούστου διάστημα, ἔπρεπε, φυσικά, νὰ ἀμελχθοῦν πρῶτον τὰ αἰγοπρόβατα.

Κατάλληλος λοιπὸν πρὸς ἄμελξιν χρόνος ἦτο ἡ πρωΐα καὶ ἡ ἑσπέρα[7], τοῦτο δὲ γενικῶς, διότι ὅσον ἀπὸ τοῦ ἔαρος προὐχώρουν πρὸς τὸ θέρος, θὰ ἐγίνετο ἡ ἄμελξις μόνον ἅπαξ[8].

Ἵνα δὲ ὡς πλεῖστον γάλα ἀποδίδωσι τὰ θρέμματα, οἱ βοσκοὶ *ἀπέκλειον* καὶ συνεκράτουν εἰς εἰδικὸν χῶρον τὰ νεογνά των, ἵνα μὴ θηλάζωσι ταῦτα τὰς μητέρας των[9].

Ἐννοεῖται ὅτι ἕκαστος ποιμὴν ἐτυροκόμει μὲ τὸ γάλα τῶν ἰδίων προβάτων, τὸ ὁποῖον ἐνίοτε εὕρισκεν ὀλιγώτερον τοῦ προϋπολογιζομένου, καὶ τοῦτο, διότι ὁ *πιστικός* του, καταδολιευόμενος τὸν κύριόν του, κρύφα ἤμελγε καὶ ἐπώλει τὸ γάλα τῶν ὧν ἐποίμαινε προβάτων[10]. Ἂν κρίνῃ τις

---

[1] Γεωπονικά, 18,3,8,10.

[2] Οὕτως ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Κρήτῃ. Στ. Ξανθουδίδου, Ἔνθ' ἀν., 5,270 καὶ Κύπρῳ, Κ. Χατζηϊωάννου, Ποιμενικὰ Κύπρου (Λαογραφ., 11,100). Ἡ πρωτόγεννη αἶξ ἐν Ῥόδῳ λέγεται *ἀρκὰ* ἢ *ἀρκάρι* γίδι, ἢ *πρωτόγγαλη*. Ἀναστασίου Βρόντη, Ἡ μελισσοκομία καὶ τὸ μαντρατόρεμα στὴ Ρόδο (Λαογραφ., 12,213,214),

[3] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 449,12· 1625,29.

[4] Γεωπονικά, 18,3,9.

[5] Γεωπονικά, 18,3,8,10.

[6] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1625,12.

[7] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1255,12.

[8] Ἐν Κρήτῃ τὸ ἄμελγμα γίνεται ἀπὸ Μαρτίου μέχρις Ἰουλίου, δὶς τῆς ἡμέρας. Στ. Ξανθουδίδου, Ἔνθ' ἀν., 5,316, ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου ὅμως καὶ πέραν ἅπαξ. Γιάννη Μαυρακάκη, Ποιμενικὰ δυτικῆς Κρήτης, 64. Ἐν τῷ νομῷ Λαρίσσης τὰ πρόβατα κατὰ Ἀπρίλιον καὶ Μάϊον ἀμέλγονται τρὶς τῆς ἡμέρας, κατὰ Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον δὶς καὶ κατ' Αὔγουστον ἅπαξ.

[9] Χρυσόστομος, PG, 57,262. Τὴν πρᾶξιν ταύτην οἱ Κρῆτες ἐκφράζουσι διὰ τοῦ *σακάζω* (=σηκάζω).

[10] Νόμος γεωργικός, 2,4 (Ἀρμενόπ.).

ὅμως ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἐγγράφου παρεχομένης μαρτυρίας ὅτι δύο συνεταιριζόμενοι ποιμένες ὁμολογοῦσι νὰ μοιράζωνται τὴν *ἐγγαλίαν*, πρέπει νὰ δεχθῇ ὅτι καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, ἐπεκράτει ἡ συνήθεια νὰ συνενώνωσι δύο βοσκοὶ τὰ ποίμνιά των πρὸς συνεταιρικὴν τυροκομίαν. Τὸν τοιοῦτον συνεταιρισμὸν καλοῦσιν οἱ Κρῆτες νῦν *κοινᾶτο* ἢ *κοινιᾶτο* καὶ τοὺς συμμετέχοντας αὐτοῦ *κοινάτορας*[1], ἐν Ῥόδῳ δὲ *ἀρκαύλας*[2], ἥτις λέξις ἐκ τοῦ ἄρχων καὶ αὐλὴ (=ποιμενικὴ μάνδρα) πιθανώτατα ἦτο καὶ Βυζαντινή.

Τὸ ἀμέλγειν τὰ πρόβατα ἐν τῇ ποιμενικῇ γλώσσῃ ἐξεφράζετο κοινῶς διὰ τοῦ ῥήματος *ἀμέλγω* ἢ *ἀλμέγω*, κατὰ τόπους δέ, ὡς ἐν Κύπρῳ, διὰ τοῦ *γαλεύω*[3], τοῦ ἀμέλγοντος ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ λεγομένου *γαλευτηρᾶ*[4].

Ἤμελγον δὲ τὸ γάλα ἐντὸς δοχείου εἴτε πηλίνου εἴτε ξυλίνου, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο *ἀμολγός*[5], πιθανῶς δὲ καὶ *γαλεύτα*, ἀφ' οὗ ἐν Bova τῆς Καλαβρίας καὶ σήμερον λέγεται γαλεύτα (gaddetta)[6], ἐν Κύπρῳ δὲ *γαλευτήριν*[7], τοῦτο δὲ τὸ δοχεῖον θὰ ἐννοῇ καὶ ὁ Χρυσόστομος ὅταν ὁμιλῇ διὰ «τὴν κάδον τὴν ποιμαντικὴν»[8] τὴν ἀντιστοιχοῦσαν σήμερον πρὸς τὴν ξυλίνην καρδάραν. Τὸ δοχεῖον τοῦτο κατὰ τὸ ἄμελγμα χρησιμοποιοῦσι καὶ σήμερον οἱ ποιμένες καλοῦντες αὐτὸ *ἀλμεγὸν* ἐν Χίῳ, *ἀμουργὸν* ἐν Κάσῳ, Σύμῃ καὶ Τήλῳ, *ἀρμεγὸν* ἐν ταῖς Κυκλάσι, Καρπάθῳ, Κρήτῃ, Κῷ, Λέρῳ καὶ Ἠπείρῳ[9], *ἀμούρκι* ἐν Ῥόδῳ[10], *γαλευτήριν* ἐν Κύπρῳ[11] καὶ *ἀλμεχτέρ'* ἢ *ἀλμεχτερὸ* ἐν Πόντῳ.

Πῶς ἐγίνετο ἡ τυροκομία δὲν μᾶς λέγουσι, δυστυχῶς, τὰ κείμενα· πάντως, ἐξ ὅσων ἐκ τῶν ἀραιῶν πληροφοριῶν γνωρίζομεν, ἀφ' οὗ ἀφ' ἑσπέρας

[1] Στ. Ξανθουδίδου, Ἔνθ' ἀν., 5,275. Γιάννη Μαυρακάκη, Ποιμενικὰ δυτικῆς Κρήτης, 61 ἑξ.

[2] Ἀν. Βρόντη, Ἡ μελισσοκομία καὶ τὸ μαντρατόρεμα στὴ Ῥόδο (Λαογραφ., 12,218).

[3] Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικ., 1,36,8 (Dawkins) καὶ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια. Καὶ νῦν ἐν Κύπρῳ *γαλεύκω*. Κ. Χατζηϊωάννου, Γεωργικὰ καὶ ποιμενικὰ Κύπρου, Λαογραφ., 11,101.

[4] Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Ἔνθ' ἀν., 1,398,23. Νῦν ἐν Κύπρῳ ὁ γαλευτηρᾶς λέγεται *γαλευτής*. Κ. Χατζηϊωάννου, Ἔνθ' ἀν., 11,104.

[5] ΜΕ, 86,11.

[6] G. Rohlfs, La terminologia pastorale di Bova, 285. Νῦν ἐν Κρήτῃ *γαλαύτα* λέγεται ἁπλωτὴ λεκάνη ἐν ᾗ κενώνουσι τὸ θερμανθὲν γάλα, διὰ νὰ σχηματισθῇ ὁ ἐπίπαγος. Στ. Ξανθουδίδου, Ἔνθ' ἀν., 5,280.

[7] Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικ., 1,36,8 (Dawkins). Ἐν μεσαιωνικῷ λεξικῷ ἀναγινώσκομεν· ἀγγεῖον χωριάτικον μέσα εἰς τὸ ὁποῖον γαλεύουσιν, ἤγουν γαλευτήριν.

[8] PG, 54,426.

[9] Βλ. τὸ ἄρθρον *ἀρμεγὸς* ἐν τῷ ἱστορικῷ λεξικῷ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς.

[10] Ἀναστ. Βρόντη, Ἔνθ' ἀν., 12,216.

[11] Κ. Χατζηϊωάννου, Ἔνθ' ἀν., 11,106.

ἐθέρμαινον τὸ γάλα, τὸ ἄφινον μέχρι τῆς ἑπομένης πρωΐας, ὁπότε ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του ἐσχηματίζετο ἐπίπαγος, ὅστις ἐλέγετο *ἄνθη*[1], πιθανώτατα δὲ καὶ *γραῖα*, ἀφ' οὗ γραῦν τὸν ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι, *γραιὰν* δὲ τὸν ὀνομάζουν οἱ Ῥόδιοι[2].

Τὸ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἐπιπάγου γάλα ἔθετον καὶ πάλιν τὴν ἑπομένην πρωῒ ἐντὸς λέβητος καί, ἀφ' οὗ πρότερον τὸ διήθουν δι' ἀραιοῦ ὑφάσματος, ἵνα ἀφαιρέσωσι τὰς ἐμπεριεχομένας τρίχας[3] ἢ τὸ διεπέρων διὰ τοῦ φυτοῦ ἀμπελοκάρπου ἢ ὀμφαλοκάρπου[4], ἐλαφρῶς τὸ ἐθέρμαινον, ἔρριπτον ἐντὸς αὐτοῦ τὸ πηκτὸν γαλάκτωμα ἐκ τοῦ στομάχου γαλαθηνοῦ ἀρνίου ἢ ἐριφίου, οὕτω δ' ἐπήρχετο ἡ πῆξις. Ἐντεῦθεν τὸ πήσσω τὸν τυρὸν ἢ τὸ γάλα συνωνύμει τῷ τυροκομῶ[5].

Ἐλέγετο δ' ὁ στόμαχος οὗτος μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ γαλακτώματος *πυτία*[6], πρὸς δέ, κατὰ τόπους, καὶ *ταμίσιον*[7], οὕτω σήμερον ἀκόμη ἐν Bova τῆς Καλαβρίας καλούμενος[8].

Ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικῷ ἀναγινώσκομεν· ὀπός· τὸ γαλακτῶδες τῆς συκῆς καὶ ἡ πυτία, ᾧ *χρῶνταί τινες ἀντὶ πυτίας*[9].

Ἄλλοθεν γνωρίζομεν ὅτι οἱ ποιμένες ἔπησσον τὸ γάλα ἐμβάλλοντες εἰς αὐτὸ πεφρυγμένον ἅλας ἢ ὀπὸν συκῆς ἢ τὰ ἁπαλὰ κλωνάρια ἢ φύλλα αὐτῆς[10]. Ἴσως δὲ καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ[11], ὡς πυτίαν νὰ μετεχειρί-

[1] Σχολιαστ., Ἀριστοφ. Πλουτ., 1206.

[2] Ἀναστ. Βρόντη, Ἔνθ' ἀν., 12,217,229. Ἡ γραῦς λέγεται νῦν ἐν Κύπρῳ καὶ Κρήτῃ τσίπα, ἐξ αὐτῆς δὲ κατασκευάζεται τὸ *ἀθόγαλο*.

[3] Τὸ παννίον τοῦτο νῦν ἐν Κρήτῃ καλεῖται *κνησαρόπαννο* ἢ *σειροπάννι* (Στ. Ξανθουδίδου, Ἔνθ' ἀν., 5,280,318), *τσαντήλα* ἐν Ἤλιδι (Κ. Ἠλιοπούλου, Ποιμενικὰ τῆς Ἠλείας (Λαογραφ., 12,265) καὶ *κουλιαστήριν* ἐν Κύπρῳ (Κ. Χατζηϊωάννου, Ποιμενικὰ Κύπρου, Λαογραφ., 11,105).

[4] Διοσκορίδου, Περὶ ὕλης ἰατρικῆς, 3,90 (Wellmann).

[5] Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονα, στίχ. 108. Σήμερον ἐν Bova τῆς κάτω Ἰταλίας τὸ τυροκομῶ λέγεται πήσσω (G. Rohlfs, La terminologia pastorale di Bova, 292), ἐν Κρήτῃ πήσσω τὸ γάλα (Στ. Ξανθουδίδου, Ἔνθ' ἀν., 5,278) καὶ ἐν Ἤλιδι πήζω τὸ γάλα (Κ. Ἠλιοπούλου, Ἔνθ' ἀν., 12,263).

[6] Κλήμεντος, Παιδαγ., 1,6,48 (118,28 Stählin). Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,600. Καισάριος Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὁμαίμων, PG, 38,1081. Γεωπονικά, 18,19,1. Λεξικ. Φωτίου καὶ Ζωναρᾶ, ἐν λ. πιτύα καὶ λεξικ. Ζωναρᾶ, ἐν λ. τάμισος. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 619,41. Ἡ πυτία, οὕτως ἤδη ἀπὸ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων ὀνομαζομένη, λέγεται νῦν ἐν Κρήτῃ *ἀγαστέρα*, αὐτόθι δὲ καὶ ἐν Σύμῃ καὶ Αἴνῳ *μαγιά*.

[7] CGL, 3,315,14.

[8] G. Rohlfs, La terminologia pastorale di Bova, 293.

[9] Λεξικ. Ζωναρᾶ, ἐν λ. ὀπός.

[10] Γεωπονικά, 18,19,2. Ὁμοίως ἐν τοῖς γεωπονικοῖς (18,12,2) ἀναγινώσκομεν· γάλα· ἐπὶ πυρὸς χλιαινόμενον καὶ κλάδῳ συκῆς κινούμενον πήγνυται.

[11] Στ. Ξανθουδίδου, Ποιμενικὰ Κρήτης (Λεξικ. Ἀρχ., 5,280).

ζοντο τὴν νῦν λεγομένην *πρωτόγαλην*, ἤτοι τὸ μετὰ τὴν γέννησιν ἐκ τῶν μαστῶν τοῦ ζῴου ἐξερχόμενον πρῶτον γάλα.

Παρὰ Ι. Τζέτζῃ ἀναγινώσκομεν· εἶτ' οὖν ἀπὸ τοῦ γάλακτος, ὅπερ τυροποιοῦμεν κυκῶντες καὶ συστρέφοντες, πηγνύντες τε πυτίαις [1]. Διὰ τῆς φρ. κυκῶντες καὶ συστρέφοντες θὰ ἐννοεῖται ἀσφαλῶς ἡ μετὰ τὴν ἐπίρριψιν τῆς πυτίας ἀνατάραξις τοῦ ἐντὸς τοῦ τυροκομικοῦ λέβητος γάλακτος, ἵνα γίνῃ πλήρης ἡ ἀνάμειξις καὶ ταχυτέρα ἡ πῆξις, ἥτις ἐννοεῖται καὶ σήμερον γίνεται διὰ ξυλίνου μακροῦ κοχλιαρίου ἢ ξυλίνης ῥάβδου, ἥτις ἐν Κρήτῃ μὲν καὶ Ῥόδῳ καλεῖται *ταράχτης* [2], *κούνουθρον* δὲ (=κίνηθρον) καὶ *πητερὸν* ἐν Χίῳ [3].

Τὸ μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ μαλακοῦ τυροῦ ἐντὸς τοῦ λέβητος παραμένον ὑγρὸν ἐκαλεῖτο *ὀρὸς* ἢ *οὐρός*, ὡς καὶ σήμερον [4], τοῦτο δ' ἀπετέλει ἓν τῶν ποτῶν τῶν ποιμένων [5], οἵτινες ἔπινον προσέτι καὶ *μελίγαλα*, ἀποστίβοντες ἐντὸς τοῦ γάλακτος κηρία τῶν μελισσῶν [6].

Τὴν ζύμην τοῦ τυροῦ, ἀφ' οὗ κατεστάλαζεν, ἐτοποθέτουν οἱ τυροκόμοι ἐντὸς τυροφόρων δοχείων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὡς *κάλαθοι* ἢ *καλαθίσκοι* [7]. Τὰ δοχεῖα ταῦτα ἐκάλουν καὶ μὲ τὸν ἀρχαῖον ὅρον *ταλάρους*—Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τοὺς ὀνομάζει καὶ πλεκτοὺς ταλάρους [8]—ἀλλὰ καὶ κοινότερον *τυροβόλια* [9], πιθανώτατα δὲ καὶ *τυπία*· συμπεραίνω δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι καὶ σήμερον, κατὰ τόπους, οὗτοι *τουπιὰ* καλοῦνται, οἱ δὲ συγγραφεῖς ὁμιλοῦσι περὶ μαλακοῦ τυροῦ, ὅστις «τοῦ καλάθου τὸν *τύπον* ἀναδέχεται» [10] ἢ «τοῦ ταλάρου τὸν *τύπον* λαμβάνει» [11].

Τὰ δοχεῖα ταῦτα καὶ σήμερον καλοῦνται *τυροβόλια* καὶ *τουπιά* [12], *τυρικὰ* ἢ *ταράλια*, ἤτοι ταλάρια, ἐν Ῥόδῳ [13], *ταλάρια* ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Κύ-

[1] Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες χιλ., 8η ἱστορ. 235, στίχ. 894.

[2] Στ. Ξανθουδίδου, Ἔνθ' ἀν., 5,281. Ἀναστ. Βρόντη, Ἡ μελισσοκομία καὶ τὸ μαντρατόρεμα στὴ Ρόδο (Λαογραφ., 12,218).

[3] Γ. Μαδιᾶ, Οἱ ποιμένες ἐν Καρδαμύλοις (Λαογραφ., 6,256).

[4] Ὁ τύπος οὐρός ἐν Κύπρῳ καὶ νουρός. Ὡς *urrù* ἐν τῷ χωρίῳ Cardeto τῆς Bova. G. Rohlfs, Ἔνθ' ἀν., 292).

[5] Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1625,63. Καὶ σήμερον πίνουσι τὸν ὀρὸν ὡς δροσιστικὸν ποτόν. Φ. Κουκουλέ, Προδρόμεια λαογραφικὰ ζητήματα (Λαογραφ., 5,314).

[6] Χορικίου [Βασιλάκη], Τίνας ἂν εἴποι λόγους ποιμὴν ἐκ σφοδροτέρου χειμῶνος ἔαρος ἐπιλάμψαντος (Mai, Spicilegium Romanum, 5,415).

[7] Κοσμᾶς Ἱεροσολυμίτης, PG, 38,525. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1625,13.

[8] PG, 37,1510. Νῦν ἐν Ἰωαννίνοις, Σκοπέλῳ καὶ Στερεᾷ Ἑλλάδι τάλαρος λέγεται ξύλινος κάδος ἐν ᾧ ἀποθέτουσι τεμάχια τυροῦ. Βλ. καὶ Δ. Λουκοπούλου, Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης, 149.

[9] Σχολιαστ. Θεοκρίτου, 2,37. Σχολιαστ. Ἀριστοφ. Βατράχ. 560,568.

[10] Κοσμᾶς Ἱεροσολυμίτης, Ἔνθ' ἀν.

[11] Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,1369.

[12] Ἐν Κρήτῃ, Στ. Ξανθουδίδου, Ποιμενικὰ Κρήτης (Λεξικ. Ἀρχ., 5,282).

[13] Ἀναστ. Βρόντη, Ἔνθ' ἀν., 12,217,218.

πρῳ [1], *ταλαρίδες* ἐν Bova τῆς κάτω Ἰταλίας [2] καὶ κατασκευάζονται, ὡς καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ἐκ βρούλλων ἢ εὐλυγίστων βεργίων.

Περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τοῦ τυροῦ τότε ἐλαχίστας μαρτυρίας παρέχουσι τὰ κείμενα. Ὁ τυρός, κατασκευαζόμενος ἐκ γάλακτος προβείου, αἰγείου ἢ βοείου [3], ἦτο ἢ μαλακὸς ἢ σκληρός, κυκλικὸν ὁ τελευταῖος ἔχων σχῆμα [4].

Τὸν μαλακὸν τυρόν, λευκὸν διαφυλάττοντες, ἔκοπτον εἰς τεμάχια καὶ ἐνέβαλλον μετὰ ἅλμης εἰς πήλινα ἢ ξύλινα δοχεῖα, τὰ ὁποῖα ἴσως καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, νὰ ὠνομάζοντο *τάλαροι* [5].

Ἡ μνεία ἔπειτα τοῦ *ἀποτύρου* [6] μᾶς δίδει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι τότε κατεσκεύαζον καὶ τὸν *μυζήθραν* (ζύμη-ζυμήθρα-μυζήθρα), περὶ ἧς ἄλλως τε ἔχομεν καὶ ὡρισμένας μαρτυρίας [7] καὶ ἣν ὑποδηλοῖ καὶ τὸ μνημονευόμενον *τυρομύζηθρον* [8], τὸ ὁποῖον, περιφερόμενον σήμερον ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἐν κάτω Ἰταλίᾳ Bova, δηλοῖ τυρὸν χειρίστης ποιότητος [9], ἄγνωστον ἂν ἦτο τὸ αὐτὸ μὲ τὸν ἐπ' ἴσης χειρίστης ποιότητος τυρόν, τὸ *ἀσβετότυρον* [10].

Τέλος ἐκ τῶν κατὰ τόπους κατασκευαζομένων τυρῶν, ἐξ οὗ ἐμφαίνεται καὶ ἡ ἀκμὴ ἐν αὐτοῖς τῆς τυροκομίας, ἀναφέρεται ὁ Κρητικὸς [11] καὶ ὁ τῆς Παφλαγονίας, ὃν ἐχαρακτήριζον τὰ ἐκ τῆς ἀτημελοῦς συμπήξεως πολλὰ ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ κενά [12].

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

[1] Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακά, 2,817. Δ. Λουκοπούλου, Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης, 149.

[2] G. Rohlfs, Ἔνθ' ἀν., 289.

[3] Βλ. τὸ περὶ προσφαγίων καὶ τυροῦ τμῆμα τοῦ περὶ τροφῶν καὶ ποτῶν κεφαλαίου ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 17,6 ἑξ. Σ. Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, 297.

[4] Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Σύνοψις χρονική, 6,55. Σ. Παπαδημητρίου, Ἔνθ' ἀν.

[5] Γεωπονικά, 18,19,7. *Τάλαρος* ἢ *τάλαρους* ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, Αἰτωλίᾳ, Ἠπείρῳ καὶ Σκοπέλῳ λέγεται ξύλινος κάδος ὕψους ἑνὸς μέτρου ἐν ᾧ τοποθετοῦσι τὸν νωπὸν τυρόν.

[6] Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques, III, 182. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν τινων ἐπιθέτων σημασία καὶ ὀρθογραφία, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., 5,3 καὶ 4. Τὸ ἀπότυρον εἶναι ὁ ἀνθίνης τυρὸς τοῦ Ἡσυχίου.

[7] Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. μυζήθρα.

[8] Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ Ζυφομούστου (Νέος Ἑλλην. 1,442). Στέφανος Σαχλίκης, στίχ. 163 (Παπαδημητρίου).

[9] G. Rohlfs, Ἔνθ' ἀν., 293 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Etymologisches Wörterbuch, 260 ἔνθα τὸ αὐτὸ καὶ *tiromidzaro* καλεῖται (=τυροζύμαρο). Ἡ λ. ὅμως φερομένη ἐν παροιμίᾳ ἐν ᾗ λέγεται ὅτι ὁ βοσκὸς ἐνθυμεῖται τὸ τυρομύζηθρόν του, πιθανῶς νὰ σημαίνῃ ἁπλῶς τὸ τυρί καὶ τὴν μυζήθραν του.

[10] Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 199,19· 661,3.

[11] Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques, III, 181.

[12] Kurtz-Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 2,238,15.

ΜΑΞΙΜΟΣ ΜΑΡΓΟΥΝΙΟΣ ΠΡΟΣ ΣΥΜΕΩΝΑ ΚΑΒΑΣΙΛΑΝ

(Ἐκ τῶν τοῦ Β. Α. Μυστακίδου)

Μεταξὺ τῶν καταλοίπων τοῦ ἀειμνήστου Β. Α. Μυστακίδου καὶ ἐν φακέλλῳ 88ῳ[1] εὕρηται ἐν ἀντιγράφῳ ἐπιστολὴ τοῦ πολλοῦ Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου ἀπευθυνομένη πρὸς Συμεῶνα σοφώτατον ἱεροδιάκονον. Προκειμένου νὰ ἐκδοθῇ καὶ διὰ τοῦ παρόντος τόμου ὕλη τις ἐκ τῆς καταλειφθείσης ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου ἐρευνητοῦ, ἐπροτιμήσαμεν νὰ φέρωμεν εἰς φῶς τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολήν, τὸ μὲν ὡς μὴ περιλαμβανομένην εἰς τοὺς πολλοὺς τῶν κωδίκων δι' ὧν παραδίδεται ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Μαργουνίου[2], τὸ δὲ διὰ νὰ ταυτίσωμεν τὸν ἀποδέκτην αὐτῆς πρὸς τὸν μαθηματικὸν καὶ διδάσκαλον τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς Συμεῶνα τὸν Καβάσιλαν, ἱερωμένον ἀκμάσαντα κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος[3]. Εὐκαιρίας δὲ δοθείσης συγκεντρώνομεν, ἐλέγχομεν καὶ πλουτίζομεν τὰ περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου γραφέντα μέχρι σήμερον.

Ὅτι ὁ Συμεὼν Καβάσιλας ἦτο Ἀκαρνὰν γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἰδίας του ἀλληλογραφίας, ἤτοι τῶν παρὰ τῇ Turcograecia τοῦ ἐν Τυβίγγῃ ἑλληνιστοῦ Martinus Crusius (1584) ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ἐν μιᾷ τῶν ὁποίων ὑπογράφεται σὺν τῇ προσθήκῃ «ἐκ πόλεως Ἀκαρνανίας τῆς Ἑλλάδος»[4].

Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Συμεῶνος δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστόν, δὲν ἀπέχει ὅμως πολὺ τοῦ 1546, ἀφοῦ ὁ Svarzius, περὶ οὗ κατωτέρω, ἐπληροφόρει τῷ 1576 τὸν Κρούσιον «amplius XXX annos natum esse»[5].

[1] Πρβλ. Κ. Δυοβουνιώτην ἐν ΕΕΒΣ, τόμῳ ΙΕ', 1939, σ. 373.

[2] Περὶ ἧς ἐσχάτως: Charles Astruc, Maxime Margounios et les Recueils Parisiens de sa correspondance (Mss du Supplément grec 621, 1310 et 1334), «Κρητικὰ Χρονικά», 3, 1949, σσ. 211 - 261 (σσ. 255 - 259 αἱ ἀπαρχαὶ τῶν ἐπιστολῶν ἀλφαβητικῶς). Δὲν εἶναι ἐνταῦθα ὁ ἁρμόδιος πρὸς καταχώρισιν τόπος ἐλέγχου τῶν δημοσιευθεισῶν μέχρι σήμερον ἐπιστολῶν τοῦ Μαργουνίου.

[3] Περὶ οὗ ἔγραψαν Γεώργιος Ι. Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς, Ἀθήνησι 1872 σσ. 124 - 126. Κ. Ν. Σάθας, ΝΦ, ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 200. Μανουὴλ Ι. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1883, σσ. 64 - 69. Ὁ αὐτός: Λόγιοι καὶ Βιβλιοθῆκαι τῆς ἐν Ἄθῳ Μονῆς τῶν Ἰβήρων, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Δ', 1884, σσ. 478 - 82, 508 - 12 καὶ 523 - 27, ἰδίᾳ σσ.479 - 80.

[4] Turcogræcia, σ. 462.

[5] Turcogræcia, σ. 500.

Ποῦ ἔμαθε τὰ γράμματα ὁ Καβάσιλας ἄγνωστον· οὐδὲ γνωρίζομεν πῶς εὑρέθη εἰς Κωνσταντινούπολιν (πιθανῶς ἀκολουθῶν ἀρχιερέα τινά). Πάντως ἐκεῖ διέμενε πρὸ τῆς εἰς Ἰταλίαν πρώτης μεταβάσεώς του (1575), τὸ μὲν διότι, θέλοντες νὰ πληροφορηθοῦν περὶ αὐτοῦ οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Γερμανοὶ φίλοι τοῦ Κρουσίου, γράφουν πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμοεθνῆ των Στέφανον Γερλάχιον, ὁ ὁποῖος ἤδη πρὸ τῆς εἰς Ἰταλίαν πορείας αὐτοῦ φαίνεται γνωρίζων τὸν ἄνδρα, τὸ δὲ διότι ἔχομεν καὶ τὴν ἑπομένην εἴδησιν: «Τῇ 18 Αὐγούστου 1575 ἐστάλησαν ἐκ Τυβίγγης πέντε ἀντίτυπα τῆς [Αὐγουσταίας] ὁμολογίας, τὰ ὁποῖα [ἐν Κωνσταντινουπόλει] ὁ Γερλάχιος διένειμεν εἰς Θεοδόσιον τὸν Ζυγομαλᾶν, Μητροφάνην Βεροίας, Γαβριὴλ τὸν Σεβῆρον, Συμεῶνα τὸν Καβάσιλαν καὶ Μιχαὴλ τὸν Κανταχουζηνόν[1]. Ὁ τελευταῖος μετήνεγκεν αὐτὴν εἰς τὸ ἁπλοελληνικὸν ἰδίωμα»[2]. Ἑπομένως πρὸ τῆς τοιαύτης ἡμερομηνίας ὁ Συμεὼν δὲν εἶχεν εἰσέτι μετεβῇ εἰς Ἰταλίαν. Τὸ ἑπόμενον ἔτος σημειοῦται ἐν καταλόγῳ λογίων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν καταχωριζομένῳ ἐν τῇ «Turcograeeia» τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου: «Ταῦθ' οὕτω Συμεὼν (Cabasilas), χάριν κυρίου Στεφάνου τοῦ Γερμανοῦ, ἐν Βυζαντίῳ γέγραφε: αφος' σκιρροφοριῶνος κζ' ἡμέρᾳ Κυριακῇ»[3] (27 Ἰουνίου 1576). Ἑπομένως τὸν χειμῶνα 1575 - 1576 διῆλθεν ὁ Συμεὼν εἰς τὸ Πατάβιον. Ἐκεῖ βεβαίως ἔφθασε δι' Ἑνετίας, εἰς τὰς δύο δὲ γεμούσας Ἑλλήνων, καὶ ἄλλων καὶ λογίων, πόλεις ἐσχετίσθη μὲ τὸν ἐφημέριον ἀκόμη τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἑνετίας Γαβριὴλ Σεβῆρον, καθὼς καὶ μὲ τὸν ἐν Παταβίῳ διαμένοντα Μαργούνιον, τὸν κατόπιν ἐπίσκοπον Κυθήρων Μάξιμον. Ὅτι ὅμως ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ Μαργουνίῳ[4] εἶναι πλάνη[5].

Αἱ σχέσεις του πρὸς Γαβριὴλ τὸν Σεβῆρον πιστοῦνται ἀπὸ τρεῖς ἐπιστολὰς τοῦ Καβάσιλα ἀπευθυνθείσας ἐκ Παταβίου πρὸς τὸν μητροπολίτην Φιλαδελφείας[6] εἶναι δ' αὗται:

[1] Τοῦτον λέγει ὁ Κ. Ν. Σάθας, ΝΦ, σ. 153 ἀπαγχονισθέντα τῷ 1574 διαταγῇ τοῦ Σουλτὰν Ἀμουράτ! Περὶ τοῦ προσώπου τούτου ὅρα E. Legrand, BH de XVII s. I, 1894, σσ. 443 - 445 (ὅπου καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἀφιέρωσις τοῦ «Φυσιολόγου» ὑπὸ Δαμασκηνοῦ Στουδίτου).

[2] Κ. Ν. Σάθας, Βιογραφικὸν Σχεδίασμα περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' (1572 - 1594), Ἐν Ἀθήναις, 1870, σ. κη', σημ. 2, ἀντλῶν ἀπὸ τοῦ Crusii, Annales Suevici (ἐν Φραγκφούρτῃ 1595 - 1596) σ. 755 καὶ Turcogræcia (ἐν Βασιλείᾳ, 1584) σ. 496.

[3] Turcogræcia, σ. 507.

[4] Μ. Ἰ. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πτρχ. Ἀκαδημ., σ. 64.

[5] Προκύψασα ἐκ τῆς ἐν τῇ περαιτέρω ὑφ' ἡμῶν δημοσιευομένης ἐπιστολῆς τοῦ Συμεῶνος πρὸς τὸν Μαργούνιον, ὅπου ἡ φράσις *«ἐξ οὗ τὰ καλὰ τῆς πάντων μητρὸς σοφίας κατὰ τὸ Πατάβιον ἠρυσάμην»*. Ἀλλ' ὁ Μάξιμος ἐσπούδαξε, δὲν ἐδίδασκεν ἐν Padova· ἁπλῶς ἡ συναναστροφή του ἐσόφιζε τὸν πλησιάζοντα αὐτόν.

[6] Ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ τομιδίῳ: Gabrielis Severi et aliorum

α') *Κυρίῳ Γαβριήλῳ*. Ἄρχεται: *θαυμάζειν μου διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἔοικας*... Λήγει: Σκιρροφοριῶνος η' ἱσταμένου ἀπὸ Παταβίου οὸς δοῦλος Συμεὼν (λόγος γίνεται περὶ ἀντιγραφῆς χειρογράφου)[1].

β') *Κυρίῳ Γαβριήλῳ Συμεὼν εὖ πράττειν*. Ἄρχεται: *Ἐγὼ μὲν καὶ νῦν ἀκριβῶς εἰδώς εἰμι ὅτι κατὰ τὸ ἀριστοφάνειον ἐκεῖνο λόγιον*... Λήγει: *πρὸς τούτοις καὶ ταυτασὶ τὰς ἐπιστολὰς τῷ Ἀκαρνάνι ἐκείνῳ, ὡς προείπομεν παρέξειας, ὃν ἱκετεύω τὴν ταχίστην ταύτας ἀποστείλασθαι· ἔρρωσο γαμηλιῶνος ἕκτη ἐπὶ δέκα ἱσταμένου ἐκ Παταβίου*[2].

γ') Ἄρχεται: *Οὐ μετρίως ἥσθην, πανιερώτατε δέσποτα, τὴν σὴν ἐνετίαζε ποθεινοτάτην ἡμῖν τε ἀκηκοὼς ἄφιξιν*. Λήγει: *Ἐρρωμένος μοι καὶ εὐαγῶς διαβιώῃς, ἡμέτερε κύριε, ἐκ Παταβίου, τοῦ αφϟβ' ἔτους σκιρροφοριῶνος ϛ' ἱσταμένου*[3].

Ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, αἱ σχέσεις αὗται ἀνάγονται εἰς τὴν δευτέραν μετάβασιν τοῦ Συμεῶνος εἰς Ἰταλίαν.

Αἱ πλείονες περὶ Καβάσιλα πληροφορίαι προέρχονται ἀπὸ τοὺς Scheurlin καὶ Svarzium φίλους τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον τοῦτον ἑλληνιστὴν τῆς Τυβίγγης. Τὸν Καβάσιλαν, πτωχὸν ἀλλὰ σοφὸν Ἕλληνα, ἐγνώρισαν τῷ 1576 εἰς Padova οἱ δύο οὗτοι Γερμανοὶ γνωστοὶ τοῦ Κρουσίου, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐπληροφόρησαν αὐτὸν περὶ τοῦ ἱεροδιακόνου Συμεῶνος· ὁ πτωχὸς Ἕλλην ἐγνώριζε καλῶς τὴν τότε ἐνεστῶσαν τῆς ὑποδούλου Ἑλλάδος κατάστασιν καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὰς περὶ τῆς περιφήμου χώρας, τῆς νεωτέρας γλώσσης καὶ τῶν μνημείων ζητηθείσας πληροφορίας, πρᾶγμα ὅπερ ὁμοίως ἔπραξεν ὁ Μαργούνιος, διαμένων μέχρι τέλους τοῦ 1577 ὁμοίως εἰς Πατάβιον. Ἤθελε δ' ὁ Συμεὼν νὰ πορευθῇ πρὸς Γερμανίαν, ἐὰν εὕρισκεν ἐκεῖ προστάτην τινά, ὁ ὁποῖος νὰ τοῦ παράσχῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα[4]. Μὴ εὑρὼν ὅμως ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ θὰ ἐλησμονεῖτο, ἂν δὲν ἐτήρει ἐπαφὴν μὲ τὸν Ἰωάννην Svarzium (Niger ἢ Μέλας λέγεται μεταφραζόμενος ὑπὸ τοῦ Κρουσίου) ἀπὸ τὸν ὁποῖον διὰ δύο ἐπιστολῶν ἐζήτει τὸ μὲν λύσιν φυσικοῦ τινος ζητήματος περὶ τοῦ ἁλμυροῦ τῶν θαλασσίων καὶ γλυκέος τῶν λιμνῶν ὕδατος καὶ ἐντύπους ἐκδόσεις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Εὐκλείδου[5].

Græcorum recentiorum Epistolæ. I o a n n e s L a m i u s collegit, illustravit, edidit, Florentiæ, 1754, 16°, σ. 137.

[1] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 27.

[2] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 50.

[3] Ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 50 - 51.

[4] Ὁ Κρούσιος ἦτο ἕτοιμος ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ οἴκῳ ἐπὶ ἑξάμηνον ἢ καὶ πλέον ἔτι φιλοξενίαν ἵνα παράσχῃ, ἐὰν εἶχε τὰ πρὸς τοῦτο μέσα, μὴ ἀποκρύπτων ὅτι καὶ πρὸς τὸ συμφέρον του τοῦτο θὰ ἔπραττε *«ἐπὶ τῷ μαθεῖν ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ συνουσίας τὴν σήμερον μειξοβάρβαρον γραικὴν γλῶσσαν»*. Μ υ σ τ α κ ί δ η ς, ΕΕΒΣ Ε', 1928, σ. 137.

[5] Turcogræcia, σ. 500.

Ὁ Μέλας οὗτος, ἰατρὸς σπουδάσας εἰς Πατάβιον, ἐπέδειξε τὰς ἐπιστολὰς εἰς τὸν Κρούσιον, ὁ ὁποῖος συνέπεσε νὰ γράψῃ ἐπιθαλάμιον ᾠδὴν ἐπὶ τοῖς γάμοις τούτου τοῦ ἀσκληπιάδου ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί. Μαθὼν δὲ τὴν ἱκανότητα τοῦ Συμεῶνος περὶ τὴν χρῆσιν τῆς νεοελληνικῆς, ἀπέστειλλεν εἰς αὐτὸν (27 Μαΐου 1577) τήν τε ἐπιθαλάμιον καὶ ἑτέραν ᾠδὴν πρὸς τὸν ἡγεμόνα Βιρτεμπεργίας, καὶ ἐκεῖνον νυμφευθέντα, καὶ ψαλμόν τινα διὰ νὰ μεταφέρῃ ταῦτα πάντα εἰς τὴν νεοελληνικήν, ἐζήτησε δὲ συγχρόνως καὶ περὶ Ἀθηνῶν πληροφορίας καὶ ἀπέστειλε καὶ νόμισμα χάριν τοῦ πτωχοῦ Καβάσιλα[1]. Οὗτος μετέφρασε τὰ ποιήματα, ἅτινα εὑρίσκομεν τυπωθέντα ἐν τῇ Turcogræcia τοῦ Κρουσίου[2], ἀπήντησε δὲ εἰς τὸν Κρούσιον[3] καὶ προσαπέστειλε καὶ τὰς περὶ Ἀθηνῶν πληροφορίας ἃς ἐκεῖνος ἐζήτει[4]. Ἦλθε δὲ πρὸς τοῦτο εἰς σχέσιν πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιαστικὸν ἄνδρα, διαμαρτυρόμενον, τὸν Στέφανον Γερλάχιον, πρὸς ὃν ὑπάρχει ἐν τῇ αὐτῇ Turcogræcia ἐπιστόλιον τοῦ Καβάσιλα (1581)[5]. Διὰ τοῦ Gerlach τούτου δ' ἀπέστειλε καὶ πρὸς τὸν Κρούσιον τῇ αὐτῇ ἡμερομηνίᾳ (9 Μαρτίου 1581) ὁμοίως σύν-

[1] Turcogræcia, σσ. 456 - 457. *Τῷ σοφωτάτῳ καὶ αἰδεσίμῳ ἀνδρὶ κυρίῳ Συμεῶνι, Θεοῦ διακόνῳ, διάγοντι ἐν τῇ Κωνσταντίνου μεγαλουπόλει εὖ πράττειν*· ἄρχεται: *Πέρυσι τοῦ φιλτάτου ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Μέλανος ἐξ Ἰταλίας ἐπανελθόντος*...

[2] Turcogræcia, σσ. 400 - 403. Carminum aliquot Græcorum Martini Crusii, per Simeonem Cabasilam, hierodiaconum vulgari Græcorum lingua Constantinopoli expositio. Περιλαμβάνει: α') *Κυρίῳ Ἰωάννῃ Μέλανι ἰατρῷ γάμους ἐν Στουκκαρδίᾳ ιη' ἀπριλίου αφοζ' εὐτυχῶς τελοῦντι, Μαρτῖνος Κρούσιος*. β') *Τῷ ἐπιφανεστάτῳ καὶ φιλοχρίστῳ πρίγκιπι δουκὶ βιρτεμπεργίας... θεῷ γάμους μετὰ τῆς ἐπιφανεστάτης... Δωροθέας ἐν Στουκκαρδίᾳ τελοῦντι*. γ') *Ψαλμὸς ρκη'* (ἡ μετάφρασις ἄρχεται: *Πολλὰ καλότυχος ἔναι ἄνδρας*...).

[3] Turcogræcia, σσ. 460 - 461: *Τῷ σοφωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ κυρίῳ Μαρτίνῳ τῷ Κρουσίῳ Συμεὼν εὖ πράττειν*. ἄρχεται: *Ἔναγχος τὰ τῆς σῆς λογιότητος γράμματα*... Λήγει... *Ἀπὸ πατριαρχείων ἐλαφηβολιῶνος ζ' ἐπὶ δέκα*. (1577).

[4] Turcogræcia, σσ. 461 - 462: *Κυρίῳ Μαρτίνῳ τῷ Κρουσίῳ*. ἄρχεται: *Πάλαι μὲν τὸ τῶν Ἀθηνῶν ἄστυ*... Λήγει... *Συμεὼν Καβάσιλας ἐκ πόλεως Ἀκαρνανίας τῆς Ἑλλάδος* (1577) ἀνετυπώθη πολλάκις: Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Κ ρ ο υ σ ί ο υ «Πολίτευμα Οὐράνιον, ἤτοι Κατηχητικαὶ Ὁμιλίαι, Μαρτίνου τοῦ Κρουσίου ἐκδόντος... ἐν Τυβίγγῃ 1578, ὅπου ἐν τέλει: De Urbe Athenarum qualis ea hodie sit, et monte Helicone, σσ. 205 - 206. Τοῦ βιβλίου τούτου ὑπάρχει ἐπηυξημένη ἔκδοσις τοῦ 1588, περὶ ὧν ἀμφοτέρων ὁ Β. Α. Μ υ σ τ α κ ί δ η ς ἐν Revue des Études Greques XI, 1898, σ. 291, 302, καὶ Μ. Π α ρ α ν ί κ α ς, ΕΦΣΚ, Πεντηκονταετηρίς, 1913 - 1921, σ. 284, σημ. 2. Ὁμοίως: D a v i d i s C h y t r æ i, Oratio de Statu Ecclesiarum hoc tempore in Græcia... Witebergæ, 1582 (πρβλ. L e g r a n d, BH de XV et XVI s. IV, 1906, σσ. 243 - 244). Κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ Δ. Γρ. Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων Α', 1891, σσ. 70 - 71 (σσ. 68 - 70 ἡ τοῦ Κρουσίου πρὸς Καβάσιλαν καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ Συμεῶνος πρὸς τὸν Κρούσιον).

[5] Turcogræcia, σ. 103.

τομον ἐπιστολήν [1], ὅπου καὶ ταῦτα «*Καίπερ ἀργαλέον σοι δοκῶ τοσοῦτον χρόνον μὴ γεγραφὼς εἰς τὴν σὴν ὀξυτάτην ἀγχίνοιαν, ἀλλὰ τὸ πᾶν οὐκ ἐμόν: τοῖς συμβᾶσι καὶ πολυτρόπως ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις ἀτυχήμασι· φιλεῖ γοῦν τὰ τῶν Γραικῶν τὰ τοιαῦτα πρὸς τὸ χεῖρον καθείργοντα τῇ κοινῇ φεῦ τῶν Γραικῶν δυστυχίᾳ τοῦ γένους καθορμώμενα. Τούτων οὖν ἕνεκα τῶν ἐπελθόντων μὴ γεγραφότι, σύγγνωθι πάντα, ἀνδρῶν ἄριστε Κρούσιε, Συμεῶνι τῷ σῷ. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως· τῇ δὲ σῇ λογιότητι μελήσει: εἰ ῥᾶον, ὡς ὑμᾶς με ἀφίξασθαι καὶ σὺν ὑμῖν μένειν*». Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης περιόδου φαίνεται ὅτι ὁ Συμεὼν ἐκαλλιέργει πάντοτε τὴν ἐλπίδα τῆς μεταβάσεως εἰς Γερμανίαν, βεβαίως χάριν εὐρύνσεως τῶν σπουδῶν του, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὰ μέσα. Πρὸς τοῦτο ἄλλως τε ἐκαλλιέργει καὶ ἄλλας σχέσεις. Οὕτως ὁ D. Solomon Schweigger Sultzensis ἔλαβε τῷ 1581 ἐπιστολὴν τοῦ Συμεῶνος πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας Σίλβεστρον συστατικήν. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης μανθάνομεν ὅτι καὶ ἄλλας εἶχε πρότερον πρὸς τὸν ἐν λόγῳ πατριάρχην γράψει ὁ Καβάσιλας Ἑνετίηθεν καὶ Κρήτηθεν, πιστοῦμεν δηλονότι καὶ τέως ἄγνωστον ἐπίσκεψιν αὐτοῦ εἰς Χάνδακα (πιθανῶς κατὰ τὴν ἐπιστολὴν ἐξ Ἑνετίας) [2]. Ἐκ τῆς ὡς ἄνω πρὸς τὸν Σολομῶντα τοῦτον ἐπιστολῆς καὶ αὐτῆς προμνημονευθείσης πρὸς τὸν Στέφανον Γκέρλαχ (9 Μαρτίου 1881) πιστοῦμεν τὴν μέχρι τῆς ἡμέρας ταύτης, τουλάχιστον, παραμονὴν τοῦ Καβάσιλα ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Αἱ μετὰ ταῦτα τύχαι τοῦ Συμεῶνος Καβάσιλα εἶναι ποικίλαι. Εὑρέθη τῷ 1582 πάλιν εἰς Πατάβιον, ὁπόθεν, ὡς εἴδομεν, ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρον. Καὶ ἔχει μὲν ἀμφισβητηθῆ τὸ ἔτος τῆς τρίτης ἐπιστολῆς [3], ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὁ Σεβῆρος προσαγορεύεται μητροπολίτης Φιλαδελφείας, ἡ ἐπιστολὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ γραφῆ πρὸ τῆς 18 Ἰουλίου 1578, ἡμέρας τῆς χειροτονίας τοῦ Σεβήρου [4]. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς ἄλλον Συμεῶνα ὀφείλεται ἡ ἐν λόγῳ ἀλληλογραφία, ἀφοῦ ἐκεῖ λόγος γίνεται περὶ ἀποστολῆς ἀλληλογραφίας εἰς Ἀκαρνανίαν! Οὐδὲ παρέμεινεν ὁ Καβάσιλας οὗτος εἰς Ἰταλίαν πέραν τοῦ 1576, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Κρουσίου ἀλληλογραφίας του καὶ τῶν ἐν τῇ Turcogræcia περὶ αὐτοῦ εἰδήσεων.

Εἰς τὸν Συμεῶνα δέον νὰ προσγραφῇ καὶ ἐπιστολὴ ἧς ὁ τίτλος «τῷ

[1] Αὐτόθι. Καὶ ἄλλην ἐπιστολὴν ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Κρούσιον «*πόθεν τῆς ἀστρολογίας ad hoc interrogatus Simeoni, 28 Jun. (15)78 his verbis respondi...*» Turcogræcia, σ. 504.

[2] Ἡ ἐπιστολὴ ἐκ βιβλίου τοῦ 1582 ἀνετυπώθη ὑπὸ E. Legrand, BH de XV et XVI s. IV, 1906, σσ. 243 - 244, ἄρχεται: *Τῷ μακαριωτάτῳ πάπα καὶ πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἢ Μισύριον*. Ὑπογραφή: *Συμεὼν διάκονος 1581*.

[3] Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πτρχ. Ἀκαδημίας, σ. 64.

[4] Πρβλ. Κ. Ν. Σάθα, ΝΦ, σ. 218. Ἰω. Βελούδου, Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ, 1893 σ. 69 καὶ αὐτόθι σημ. Κ. Μέρτζιος, Θωμᾶς Φλαγγίνης, ἐν Ἀθ. 1939, σ. 169 σημ. 2.

σοφωτάτῳ καὶ ἁγίῳ πρωτονοταρίῳ Συμεὼν εὖ πράττειν, κυρίῳ Θεοδοσίῳ», ἀναγνωστέος ὀρθότερον «*τῷ σοφωτάτῳ καὶ ἁγίῳ πρωτονοταρίῳ κυρίῳ Θεοδοσίῳ [Ζυγομαλᾷ], Συμεὼν εὖ πράττειν*». Ἄρχεται: «*Τετράδα τοῦ Βυζαντίου ἐκπλεύσαντες καὶ ἐν μὲν Ἡρακλείᾳ διημερεύσαντες μίαν, ἐν δὲ Λήμνῳ τρεῖς, κατευθὺ εἰς τὸ ἁγιώνυμον τῶν ὀρέων εἰσήλθομεν, ὥστε διὰ τεττάρων ἐτελεσιουργήθη τὰ ἡμέτερα...*» Λήγει: «*Εἴπερ ἔλθοι ποθὲν γράμμα ἐξ ἐμοῦ φίλου ἡμέτερον, ἀντιβόλῳ πέμψον μοι*» [1]. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς φαίνεται ἐπίσκεψις τοῦ Καβάσιλα εἰς Ἅγιον Ὄρος, ἄγνωστον ἂν ἡ περὶ ἧς περαιτέρω.

Ἄλλην εἴδησιν περὶ τοῦ Καβάσιλα ἔχομεν ἐξ ἐπιστολῆς *Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ* πρὸς Μαρτῖνον Κρούσιον ἀπὸ 1 Μαρτίου 1585 ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ᾗ λόγος περὶ ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Θεολήπτου Β' εἰς διαδοχὴν τοῦ Παχωμίου Β', καὶ τῆς ἐπὶ τούτῳ συγκληθείσης συνόδου «*Ἐν τῇ νῦν συνόδῳ διὰ τὴν πατριάρχου κατάστασιν, συνῆλθον μὲν καὶ ἄλλοι μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι, ἡγούμενοί τε καὶ ἱερομόναχοι, πρωτοσύγκελλοι, σύγκελλοι καὶ ἄλλοι τοῦ κλήρου, ἀπὸ δύσεως πάσης, ἀνατολῆς, Πόντου, Εὐξείνου, Ἑλλησπόντου, Αἰγαίου. Ἔφθασε δὲ καί... ὁ κύριος Συμεών*, ὁ Ἀθηνῶν Νικάνωρ *καὶ ἄλλοι, οἳ καὶ εὔχονταί σοι παρὰ θεοῦ τὰ ἀγαθά· καὶ προσαγορεύουσι καὶ σέ τε καὶ κύριον Στέφανον [Gerlach] καὶ Σολομῶντα [Schweigger]...*» [2]. Ὁ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ Συμεὼν ἀσφαλῶς εἶναι ὁ Καβάσιλας, διότι μόνον οὗτος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τοὺς δύο προσαγορευομένους Γερμανούς.

Τῷ αὐτῷ ἔτει, 21 Μαΐου 1585, ὁ Μαρτῖνος Κρούσιος ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν ἐρωτᾷ «ποῖον τὸ τοῦ Κυ Συμεῶνος φροντιστήριον» (Symeonis Schola) [3].

Τῇ 10 Ἰουλίου 1588 ὁ Καβάσιλας εὑρίσκεται εἰς Ἅγιον Ὄρος καὶ ἐν τῇ μονῇ Ἰβήρων, ὁπόθεν γράφει, πρὸς τὸν μέγαν λογοθέτην *Ἱέρακα* [4], καὶ πρὸς τοὺς αὐταδέλφους ῥήτορα Ἀδριανὸν καὶ πρωτοκανόναρχον Ἀλέξανδρον. Αἱ ἐπιστολαὶ εἶναι αἱ ἑξῆς:

α') *Τῷ σοφωτάτῳ ἁγίῳ μεγάλῳ Λογοθέτῃ κυρίῳ Ἱέρακι, Συμεὼν εὖ πράττειν*. Ἄρχεται: *[Πρὸς] τοὺς σοφίᾳ δεινούς, καὶ περὶ τοὺς λόγους αὐτῆς*

[1] Lamius, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 160.

[2] B. A. Mystakidès, Notes sur Martin Crusius RÉG XI, 1898, σσ. 279 - 306, ἐν σ. 293.

[3] Β. Α. Μυστακίδης, Παχυμέρης Γεώργιος καὶ Δικαιοφύλαξ καὶ Μ. Κρούσιος, ἐν «Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου Ἐναίσιμα», Ἀθῆναι 1931, σσ. 214 - 232, ἐν σ. 230.

[4] Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας σ. 65 σημ. 3. Τοῦ αὐτοῦ, «Ἐκκλ. Ἀλήθ.» Δ', 1884, σ. 479α. Τὰς ἐκεῖ ἀναφερομένας τρεῖς ἀνεκδότους ἐπιστολὰς τοῦ Καβάσιλα ἃς περιεῖχεν μικρὸν χειρόγραφον ὅπερ ὁ ἀείμν. Γεδεὼν εἶδεν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου, ἐξέδωκεν ὁ Γεδεὼν ἐν «Ἐκκλ. Ἀληθείας» Δ', 1884 σσ. 479 - 480.

διατρίβοντας... Λήγει: *Ἔρρωσο μετὰ πάντων τῶν σῶν. Ἰουλίου ι´* (1588). *Ἐκ τῆς τῶν Ἰβήρων Μονῆς πάντας τοὺς φίλους ἀσπάζομαι...*[1].

β´) *Τοῖν λογιωτάτοιν ἀδελφοῖν τῷ τε ῥήτορι κὺρ Ἀδριανῷ καὶ τῷ πρωτοκανονάρχῳ κὺρ Ἀλεξάνδρῳ, Συμεὼν εὖ πράττειν.* Ἡ πρώτη ἄρχεται: *Εἰ μὲν διχῶς ἦτε τὴν γνώμην, δισσῶς ἂν κἀγὼ πρὸς ὑμᾶς ἐγεγράφειν.* Λήγει: *Ἔρρωσθε· ἐκ τῆς τῶν Ἰβήρων Μονῆς· ἰουλίου ιε´* (1588)[2].

γ´) Ἄρχεται: *Τὴν τῶν ὀφθαλμικῶν ὑελίων δυάδα διπλῆν, φίλῳ καὶ τέκνῳ καὶ κατὰ θεὸν ἡμετέρῳ.* Λήγει: *Ἔρρωσθε ἐξ Ἄθωνος· μουνυχιῶνος η´ ἱσταμένου. Οἱ τῶν φιλούντων με πάντες ἐμοὶ προσειρήσθωσαν. αφπη´* [1588][3].

Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης ὁ Συμεὼν φαίνεται ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, καὶ δὴ τῇ μονῇ τῶν Ἰβήρων, διαμονήν του, τὴν ὁποίαν περιγράφει μὲ ζωηρότατα χρώματα. Δεικνύει δὲ καὶ σπάνιον σατιρικὸν τάλαντον, διακωμῳδῶν ἐν τῇ τρίτῃ ἐπιστολῇ δύο μοναχοὺς τῆς μονῆς Διονυσίου. Ἰδοὺ αἱ ἐξ αὐτῶν σημαντικώτεραι περικοπαί: «*σπουδάζομεν, ὡς ἐφιλοῦμεν ἀεί, καὶ ἃ καὶ μεθ᾽ ὧν. ἐσθίομεν καὶ πίνομεν κρείττω νῦν αὐτόθι, πολλῷ τῷ μέτρῳ, κατὰ τὸ ποιόν, καὶ ταῦτα δαπάνης καὶ ἀργυρίου χωρὶς καὶ φροντίδων*»[4]. «*Τὰ δὲ τῆς ψυχῆς, ὕμνος ἐν ἐκκλησίᾳ μετὰ πάντων τῶν ἀδελφῶν ἀκατάπαυστος· τοῖς δυναμένοις βιβλία διάφορα, καὶ Θεοφάνους καὶ Παχωμίου καὶ Μαθουσάλα, πάντες σοφοί. Τῶν τ᾽ ἐκτὸς καὶ ἐντὸς πάλαι σοφῶν τῆς Μονῆς πάνυ πολλά. Ἔχω δ᾽ ἀνὰ χεῖρας τανῦν, ἵνα τὴν ἀλήθειαν εἴπω, Γαληνοῦ μὲν ἀνατομικά, Ἀριστοτέλους δὲ μετεωρολογικά, κἀκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἔστιν ὅτε· δι᾽ ὧν ἡ ψυχή, οἷά περ ἐν ἄλλοις τὸ σῶμα, θάλλει, αὐξάνει, τέρπεται*»[5].

Τῷ 1591 ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸν *Μάξιμον Μαργούνιον*, ἐκδόντα κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, γράφει δὲ καὶ τὸ ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα διὰ τὸν Γεώργιον Παγᾶν. Ἔκτοτε δὲν ὑπάρχει περὶ αὐτοῦ εἴδησις εἰμὴ ἡ κατὰ τὸ 1605 ἐπιστολὴ *Φραγκίσκου τοῦ Κόκκου*[6],

---

[1] Ἐκκλ. Ἀλήθεια Δ´, 1888, σ. 479.

[2] Αὐτόθι σσ. 479 - 80.

[3] Αὐτόθι σ. 480.

[4] Αὐτόθι σ. 479β.

[5] Αὐτόθι σ. 479α.

[6] Περὶ τοῦ ἀνδρὸς πρβλ. Κ. Ν. Σάθαν, ΝΦ σ. 295. Περὶ Φραγκίσκου τοῦ Κόκκου ἐπιστολὴ ὑπὸ Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ἰατροῦ, Ἀθήνησι 1863. Χρυσοστόμου Η. Τσίτερ, Τρεῖς μεγάλοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους Ἀθανάσιος Γόρδιος, Χρύσανθος Αἰτωλός, Φραγκῖσκος Κόκκος, ἐν Ἀθήναις 1934, ἰδίᾳ σσ. 36 - 76. Ἤδη παλαιότερον ὁ Παρανίκας παρετήρησεν ὅτι ὁ Κόκκος δὲν ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Καβάσιλα. Τοιοῦτόν τι τοὐλάχιστον δὲν ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, ἐκ τῆς ὁποίας πληροφορούμεθα ὅτι *μετέδωκε γραμμάτων*, ὅ ἐστι ἀλληλογραφίας ὁ Συμεὼν εἰς τὸν Φραγκῖσκον!

ἀπευθυνομένη «*τῷ ὁσιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ ἱεροδιακόνῳ κυρίῳ Συμεῶνι*». Ἄρχεται: *Ἰδοὺ τὰ γράμματα ἀπηγόρευται...*»[1] Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἀναφέρει τὴν πατρίδα καὶ τὸ ἐπώνυμον τοῦ Συμεῶνος, ἐγεννήθη ζήτημα τοῦ ἂν ὁ γράψας εἶναι αὐτὸς ὁ Καβάσιλας. Ὁ *Μανουὴλ Γεδεὼν* ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ ταυτισμοῦ[2], πρᾶγμα ὅπερ μετὰ πείσματος ἀπέρριψεν ὁ *Ματθαῖος Παρανίκας*[3] ἐν συζητήσει περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς λήγοντος τοῦ ΙϚ´ αἰῶνος, ὅπου δικαίως ἐλέγχονται πολλά. Ὁ Παρανίκας εἰς τὴν ἀπόρριψιν προῆλθεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Συμεὼν πρὸς ὃν ὁ Φρ. Κόκκος ἀλληλογραφεῖ διέμενεν ἐν Ἀθήναις, ἐνῶ περὶ τοῦ Καβάσιλα γνωρίζομεν ἐκ τῆς Τουρκογραικίας ὅπου ὁ Crusius γράφει πρὸς τὸν Γερλάχιον «nunc Constantinopolim pueros rudimenta Græcæ linguæ docet...»[4], ὅτι ἐδίδασκεν ἐν τῇ βασιλευούσῃ. Ἀλλ᾽ ἤδη παρετηρήσαμεν ὅτι ὁ Συμεὼν εἰς τὴν δευτέραν πρὸς Κρούσιον ἐπιστολήν του ὑπογράφεται καὶ Καβάσιλας καὶ Ἀκαρνάν, δίδει δὲ πληροφορίας περὶ Ἀθηνῶν. Ὥστε δύο Συμεῶνες δὲν ὑπάρχουν. Ὁμοίως τὰ γραφέντα περὶ Συμεῶνος ὡς διδασκάλου εἶναι ἐξηρτημένα ἐκ προθέσεων ἀσχέτων πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἄλλου μὲν μελετητοῦ θέλοντος νὰ αὐξήσῃ τὴν δόξαν τῆς «Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας», ἑτέρου δὲ νὰ παραστήσῃ τοῦ καιροῦ ἐκείνου τοὺς ἐν τῇ βασιλευούσῃ διδασκάλους ὡς διδάσκοντας εἰς τὰ κελλία των ἢ εἰς καλύβας (ὡς ἐὰν ἀπὸ τοῦ κτηρίου τὴν μεγαλοπρέπειαν ἐξήρτητο ἡ ἀποδοτικότης τῆς Σχολῆς!)[5].

Τί ἔγραψεν ὁ Συμεὼν ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Πρὸ τοῦ Ζαβίρα ἤδη «ἀποδίδωσιν αὐτῷ τινες»[6] τὴν ἀπὸ τοῦ 1603 κυκλοφορηθεῖσαν μετάφρασιν τῶν Αἰσωπείων Μύθων[7], περὶ ἧς εἴπομεν, ὡς καὶ περὶ ἰσοκρατικῶν λόγων μετάφρασιν. Ἱεροσολυμιτικὸς δὲ κῶδιξ (556 ἔτος 1710) περιλαμβάνει τὴν φράσιν «*κατὰ τὴν στοιχειώδη μέθοδον τοῦ μαθηματικοῦ Καβάσιλα*»[8], ἐξ ἧς

---

[1] Θεοφίλου Κορυδαλέως, Τύποι Ἐπιστολῶν 1786, Ἐνετίῃσιν, σ. 147. Ἡ ἐπιστολὴ ἀναδημοσιεύεται παρὰ Χρ. Τσίτερ, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σσ. 69 - 71.

[2] Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πτρχ. Σχολῆς, σ. 65.

[3] Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς ΕΦΣΚ 19, 1884, σσ. 1 - 13, ἰδίᾳ ἐν σ. 7.

[4] Turcogræcia, σ. 500.

[5] «Ὁ Καβάσιλας καὶ ὁ Μαλαξὸς ἐδίδασκον κολλυβογράμματα ἐν τοῖς κελλίοις αὐτῶν». Μ. Παρανίκας, Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς. ΕΦΣΚ 25, 1895, σ. 65.

[6] Νέα Ἑλλάς, σ. 125.

[7] Ὁ κερκυραῖος Ἀν. Νούκιος ἐξέδωκε τῷ 1543 ἤδη μετάφρασιν 150 αἰσωπείων μύθων μετὰ πίνακος. Πρβλ. Legrand, BH de XV et XVI s. I, 1885, σ. 241. Ἀντίγραφον χειρόγραφον τῆς ἐκδόσεως κατεῖχεν ὁ Mart. Crusius, σῴζεται δὲ μὲ ἔνδειξιν Mh 27, πρβλ. B. A. Mystakidès, RÉG XI, 1898, σ. 302.

[8] Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ΙΒ, Ε´, 1915, σ. 113 - 114.

εἰκάζεται ὅτι ἡ περὶ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας ἀσχολία τοῦ ἡμετέρου Συμεῶνος. Γνωρίζομεν ἄλλως τε καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, ὅτι περὶ τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν ἰατρικὴν ἠσχολεῖτο [1].

Ἀσφαλέστερον γνωρίζομεν ἐπίγραμμα ὅπερ ἐποίησεν ὁ Συμεὼν Καβάσιλας καὶ τὸ ὁποῖον παρεδόθη διὰ πλειόνων κωδίκων καὶ ἐδημοσιεύθη ἤδη: *«Συμεὼν τοῦ ἐξ Ἀκαρναν(ίας) εἰς τὸν λίαν του | ἠγαπημένον Γεώργιον τὸν Παγᾶν»* τετράστιχον [2], περιλαμβανόμενον εἰς πλείονας τοῦ ἑνὸς κώδικας [3], τοῦ ὁποίου ἐν τῷ 101 τῆς Βουλῆς ὑπάρχει ἡ ἑπομένη χρονικὴ καὶ τοπικὴ ἀπόδειξις *«ἐν Αὐγούστῃ Οὐϊνδελικῶν δῃς ἐπὶ δέκα ἑκατομβαιῶνος ἔτει Χριστοῦ σωτῆρος ἡμῶν ᾳφαφ»* [4]. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο χρονίζει τὴν ἄνωθεν αὐτοῦ γραφεῖσαν ἐπιστολὴν τοῦ Συμεῶνος πρὸς Μάξιμον τὸν Μαργούνιον *«Εἰ καί τισι τῶν πολλῶν τὸ κατ᾽ ἐμέ... θαργηλιῶνος νουμηνίᾳ»*, ἡ ὁποία κατὰ ταῦτα εἶναι τοῦ 1591, Ἀπριλίου 1, περὶ ἧς θὰ ἐπανέλθωμεν. Ἕτερον ἐπίγραμμα, ἐπιτάφιον τοῦ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Δαμασκηνοῦ Στουδίτου, ἔγραψεν ὁ Σ. Καβάσιλας [5].

Εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα προστίθεται ἡ ἀλληλογραφία Συμεῶνος Καβάσιλα καὶ Μαργουνίου. Ποῦ οὗτοι ἐγνωρίσθησαν, εὔλογον: Ἐν Ἰταλίᾳ. Τί δὲ τοὺς ἥνωσε καὶ προεκάλεσε τὴν ἀνταλλαγὴν ἐπιστολῶν; Ἡ κοινὴ τάσις πρὸς μετάφρασιν εἰς ἁπλοελληνικὴν ἀρχαίων κειμένων. Ἡ ἔλλειψις ἐν Ἀνατολῇ, ὑπερμεσοῦντος τοῦ Ις´ αἰ., ἀνθρώπων δυναμένων νὰ ἀναγινώσκουν τὰ κείμενα ἔφερεν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἁπλοποιήσεως αὐτῶν διὰ μεταφράσεως, γνωστὸν δ᾽ εἶναι ὅτι εὐρὺ τοιοῦτο ἔργον ἐπεχείρησεν ὁ Μαργούνιος διαμένων ἐν Ἑνετίᾳ.

Ἡ εἰς τὰ κατάλοιπα τοῦ ἀειμν. Μυστακίδου εὑρεθεῖσα ἐν προχείρῳ ἀντιγράφῳ ἐπιστολὴ τοῦ Μαργουνίου εἶναι κατὰ τοῦτο σημαντική. Πρῶτον μὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 240 χειρογράφου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, τὸ ὁποῖον ἤδη, τῷ 1890 εἶχεν ἀπωλεσθῆ [1], δεύτερον δ᾽ ἔχει καθ᾽ ἑαυτὴν φιλολογικὸν ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἐν αὐτῇ συζητοῦνται δημώδεις γλωσσικοὶ τύποι προτεινόμενοι μὲν ὑπὸ τοῦ Καβάσιλα, ἀποκρουόμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ Μαργουνίου. Τοὺς τοιούτους ἐλεγχομένους δημώδεις τύπους ἀνέγνωσεν ὁ Καβάσιλας ἐν τῇ ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει ἐκδοθείσῃ ὑπὸ τοῦ Μαργουνίου μεταφράσει τῆς Κλίμακος [2].

Ἐπιθυμῶν νὰ συμπληρώσω τὰ κατὰ τὸν Καβάσιλαν, παραθέτω ἐν παραρτήματι καὶ τὴν πρὸς τὸν Μ. Μαργούνιον ἐκ πολλῶν κωδίκων γνωστὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, ἐκδίδων ἐκ τοῦ 2963 κώδικος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (ιη´ αἰ.), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ πιθανώτατα ἀπάντησιν εἰς τὴν προηγουμένην (ὡς τοὐλάχιστον εἰκάζεται ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ ἀναφορᾶς συστάσεως τοῦ Συμεῶνος πρὸς τὸν Οἰκουμ. πατριάρχην, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ἡ τοῦ Μαργουνίου ἐπιστολή). Ἐπιτάσσω δὲ σημαντικὰς περὶ τοῦ ἀνδρὸς πληροφορίας εἰλημμένας ἐκ τῆς Turcogræcia τοῦ Κρουσίου, ἐν ἐπιμέτρῳ.

Ἔγραφον κατ᾽ Ἰανουάριον 1950

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

[1] Ἐκ τῆς δημοσιευομένης περαιτέρω πρός αὐτὸν ἐπιστολῆς τοῦ Μαργουνίου δείκνυται ὅτι ὁ Καβάσιλας ἐζήτει νὰ προμηθευθῇ ἔντυπα Παύλου Αἰγινήτου (ἰατροῦ ἀρίστου Βιβλία ἑπτά, ὧν α´ ἔκδοσις ἐν Βενετίᾳ 1528 παρ᾽ Ἄλδῳ). Καὶ ὁ ἴδιος ἐκ τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων γράφων ἐπληροφόρησεν ὅτι ἀνεγίνωσκε *«Γαληνοῦ μὲν ἀνατομικά, Ἀριστοτέλους δὲ μετεωρολογικά»* (πρβλ. ἀνωτ. σ. 298).

[2] Ν. Α. Βέης, ΔΙΕΕ 9, 1926, σ. 88. Ὁ Βέης ἐδημοσίευσεν ἐκ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 3 τῆς ἐν Λευκασίῳ Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μετὰ τριῶν σημαντικῶν παραναγνώσεων ἤτοι *Πανᾶν* ἀντὶ *Παγᾶν*, *Πανᾶ* ἀντὶ *Παγᾶ*, καὶ *σκόλεσσας* ἀντὶ *συνόλεσσας*. Ὅτι ὑπῆρχεν οἰκογένεια *Παγᾶ* ἐν Κρήτῃ πιστοῦται ἐκ τοῦ *Φιλοθέου Παγᾶ*, ὅστις ὡς πρώην ἐπίσκοπος Κισάμου (1684) ἀπαντᾶται ἐν Ζακύνθῳ. Πρβλ. Λ. Χ. Ζώην, «Χριστ. Κρήτη» Β´, 1912, σ. 508.

[3] ΕΒΕ, 1126, Βουλῆς 101, ιη´ αἰ. (Λάμπρος, ΝΕ, 4, 1907, σ. 374), Paris. Suppl. Gr. 621 καὶ 1310 (Ch. Astruc, Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σσ. 225-226, ἐν σημειώσει 33 τῆς σ. 226· ἀγνοεῖται ἡ ἔκδοσις τῶν στίχων ὑπὸ τοῦ Βέη).

[4] Λάμπρος, ΝΕ, 4, 1907, σ. 374.

[5] Κ. Ν. Σάθας, ΝΦ, σ. 152-3. Τὸ ἐπίγραμμα ἔχει ὡς ἑξῆς:

Τὸν πάρος εἴκελον ἀθανάτοις γράψαντα τάδ᾽ ἄνδρα,
φεῦ κόνις Αἰτωλῶν κρύψεν ἄδηλον ἅλις·
Ἑλλήνων μὲν τὴν σοφίαν βαρὺς ὤλεσεν αἰών·
ὃς δὲ φιλέλληνας πάντας ἀπωρφάνισεν.

Ὁ Δαμασκηνὸς Στουδίτης δὲν ἀπέθανεν ἐνωρίτερον τοῦ 1577. Πρβλ. τὴν περὶ αὐτοῦ μελέτην τοῦ Χρυσοστόμου Η. Τσίτερ, Λόγιοι Ἕλληνες μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Δαμασκηνὸς Στουδίτης, Γαβριὴλ Σεβῆρος, Νικόλαος Κριτίας, ἐν Ἀθήναις 1935, ἰδίᾳ σσ. 8-23. Περὶ τοῦ 1577 ὡς ἔτους τοῦ θανάτου του, ὁ Κρούσιος ἐν Legrand BH de XVI s. IV, 1906, σ. 165.

[1] Πρβλ. Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ΙΒ, Δ´, 1899, σ. 205.

[2] Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου καθηγουμένου τῶν ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει μοναχῶν, Κλίμαξ τοῦ Παραδείσου... ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς κοινὴν φράσιν μεταγλωττισθέντες παρὰ Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου... In Venezia... 1590, πρβλ. Κ. Ν. Σάθαν, ΝΦ, σ. 216. Legrand, BH de XV et XVI s. II, 1885, σ. 66-70, No 185.

I

Codex «Μετοχίου Παναγίου Τάφου» Constantinopolitanus 240 (?) p. 19, Num. Epist. 64.

Συμεῶνι τῷ ἱεροδιακόνῳ, ὁσιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ
Μάξιμος ἐπίσκοπος Κυθήρων εὖ πράττειν

Ἀποδέχομαί σου τὸ προσηνὲς καὶ διορθωτικὸν τοῦ τρόπου, Συμεὼν φίλτατε, καὶ γὰρ ποῖ μὲν ἅτε δὴ εἰκὸς κοινῷ πατρὶ πειθαρχῶν, ποῖ δὲ φίλῳ καὶ ἀδελφῷ χαριζόμενος, εἴποιμι δ' ἂν ἐγὼ καὶ τῇ τῶν ἀδελφῶν κοινότητι, τοῖς ἐμοὶ κατὰ κοινὴν διάλεκτον ἐκτεθεῖσιν ἤδη τοῦ τῆς **Κλίμακος** συγγραφέως λόγοις παρεσημειώσω τὰ δόξαντα· πλὴν ἀλλ' ἐγὼ τῷ τοῦ μακαρίου Παύλου κανόνι χρησάμενος, οὐκ οἶδα εἴτε καλῶς, εἴτε καὶ ἄλλως, ὀφειλέται ἐσμὲν λέγοντι καὶ σοφοῖς καὶ ἀσόφοις, οὕτω περὶ τὴν φράσιν ὅσον ἐνῆν διετέθην, ὡς κοινὸν γενέσθαι τοῖς πᾶσιν. Οὐ γάρ, οὐ γὰρ [οὕτω] ᾤμην δεῖν Κρησὶ μόνοις, φέρε εἰπεῖν, ἰδίᾳ ὑπουργῆσαι, ἢ Κερκυραίοις, ἢ Κωνσταντινουπολίταις, ἀλλὰ πᾶσιν ἁπλῶς· ἐκείνως γὰρ ἂν παρεχάραξα τὰ θρεπτήρια καὶ ἄλλος ἀντ' ἄλλου τοῖς πολλοῖς ἔδοξα καὶ οὐκ ἂν παρὰ τοῖς ὁμοπατράσιν αἰτίαν ἀπέφυγον. Διὰ τοῦτο οὖν τὸ μικρὸν τῆς φράσεως μᾶλλον ἢ τὸ ἰδεαστικόν μοι ἐπινενόηται, ἵνα μᾶλλον ἕκαστός τις ἔχῃ τι ἐν αὐτῷ τῶν τῇ ἐνεγκαμένῃ συνήθων, ἢ εἰς ἅπαντα, οἱ δὲ πλείους οὐδέν. Καὶ γὰρ καὶ κομψότερον ἐξῆν τὰ τῆς φράσεως διαιτῆσαι καὶ τῇ καθ' Ἕλληνας φράσει οἰκειότερόν τε καὶ πλησιαίτερον. Ἀλλὰ τούτου πρότερον ἐθέμην τὴν τῶν ἁπλουστέρων ἐντεῦθεν ἂν γενησομένην ὠφέλειαν καὶ παρὰ τοῦτό μοι τὸ ἀνεπιτήδευτον μεμελέτηται.

Πλὴν ἀλλ' ἴδωμέν τι ἐπ' ἀδείας καὶ ὧν διώρθωκας. Οἴει οὖν **ἔναι** μᾶλλον καὶ μὴ **εἶναι** δεῖν λέγειν. Καὶ πῶς πρὸ τοῦ φιλίου, ἤπερ τοῦτο μᾶλλον τῇ τε καθ' Ἕλληνας φράσει καὶ τῇ κοινῇ διαλέκτῳ εἴπερ ἐκεῖνο κοινόν. Ἔπειτα οὐ συνιδεῖν ἔχω τίνος χάριν τὸ **σιμὰ** διὰ τοῦ ἦτα μᾶλλον ἢ διὰ τοῦ ἰῶτα γραπτέον. Εἰ γάρ τις ἔκ τινος ἑλληνικῆς λέξεως παραχθῆναι καὶ διεφθάρθαι λέγοι, ὥσπερ καὶ αἱ πλείους τῶν τῆς κοινῆς γλώττης τοῦτο πεπόνθασιν, ἐκ δὲ ἰῶτα ἢ ἦτα γραφομένης τουτὶ γενέσθαι οἰκειότερον ἂν διατείναιτο, πρὸς τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἀποβλέπων ἐκ γοῦν τοῦ «πλησίον» εἴποι γ' ἂν μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ «σημείου», ἤ τινος ἄλλου διὰ τοῦ ἦτα γραφομένου. Τὸ δὲ **μὰ** εὑρήσεις πολλαχοῦ **μὲ** καὶ **ἀμὴ** λέγοντα, μικτῇ φράσει, ὥσπερ εἴρηκα χρώμενον. Τίνος δὲ χάριν αὖθις τὸ «ἐναντιώνουνται» εἰς τὸ «ἐναντιώνονται» διορθοῖς τὴν τοῦ **υ** παρένθεσιν ἀφαιρῶν, ὅπου γε κἀκεῖνο τῇ καθ' Ἕλληνας φράσει ἁρμοδιώτερον, ἐκ γὰρ περισπωμένου οὐκ ἐκ βαρυτόνου γίνεται ῥήματος. τὸ δὲ «τὴν πίστιν **τως**» καὶ «γνῶσιν **τως**» καὶ τὰ τοιαῦτα λέγειν τὴν πίστιν **τους** καὶ τὴν γνῶσιν **τους**, οὔ μοι προσγελᾷ. Οὐ γὰρ ἄν τις ἑλληνίζων εἴποι ποτὲ τὴν πίστιν **αὐτούς,** ἀλλὰ τὴν πίστιν **αὐτῶν·** μένει γοῦν καὶ ἐν τῇ κοινῇ φράσει τὸ πτωτικόν, εἰ καὶ διέφθαρται· τὸ γὰρ «αὐτῶν» ἀφαιρέσει τοῦ «αυ» καὶ μεταβολῇ τοῦ **ν** εἰς **ς** **τῶς** γέγονε καὶ φυλάσσον τὸ ω μέγα τῆς γενικῆς τοῦ **τοὺς** ἐστιν εὐσυντακτότερον. Διατί δὲ περισσότερον αἱ οὐχὶ πλέα, ἢ **τοῦ λόγου της** καὶ οὐχὶ τὴν ἑαυτήν της, ὅπου γε τοῦτο ἐκείνου σαφέστερον καὶ εὐφραδέστερον, καὶ διατί **ἡ φωτία ὁπόταν τὴν ῥίξουν,** καὶ μὴ ὁπόταν ῥιφθῇ. Εἰ δὲ κατὰ σὲ λέγοιτο οὐ **ῥίξουν,** ἀλλὰ μᾶλλον **ῥίψουν** ἔδει λέγεσθαι καὶ κρεῖττον **ῥίψουσι.** Διατί δὲ **σεβόμεσθεν** καὶ τὰ παραπλήσια καὶ οὐχὶ **σεβόμεθα**; ὅπου γε τοῦτο ἐκείνου ἑλληνικώτερον, παρά γε τὴν τοῦ **σ** μόνου παρέμπτωσιν, ἑλληνικόν· τὸ δὲ **σεβόμεσθεν** πορρωτέρω που τῆς καθ' ἕλληνα λόγον φράσεως ἀπελήλαται. Τίνος χάριν δὲ **τὰ ποδάρϊά τους** καὶ οὐχὶ **τὰ πόδιά τως**; Ἢ τίς χώρα ἐν τούτοις κατὰ τὴν κοινὴν φράσιν ὑποκοριστικῷ;

Δεῖ τοίνυν χαρίζεσθαί τι καὶ τῇ κοινῇ φράσει καὶ τοῖς πᾶσιν εἶναι κοινόν, ἤγουν καὶ τὴν κοινὴν ὅσον ἔξεστιν εἰς τὴν κοινὴν ἐκβιάζεσθαι, ὃ δὴ καὶ κρεῖττον· καί μοι εἰς τοῦ **πιούς,** εἰ οὕτω τύχῃ, τὰ περὶ τούτου δι' ἐπιμελείας γενήσεται.

Τὰ βιβλία, ἅ με ἀπῄτησας οὐδ' εὕρηταί που πᾶν, οὔτ' εἰ καὶ εὑρεθεῖεν, εὐώνητα, τοσούτῳ γὰρ τιμῆς ἠξίωται πλείονος, ὅσῳ γε καὶ εὐμεταχειριστότερα. Πλήν, τἀληθὲς εἰπεῖν, οὐκ οἶδ' ὅποι τὰ παρὰ τῆς σῆς ἱερότητος ἐπεσταλμένα μοι γράμματα διαπέπτωκε, καὶ οὐδὲν ἐκείνων πλὴν Παύλου τοῦ Αἰγινήτου τῇ ἐμῇ μνήμῃ παραμεμένηκε, καὶ ἔπεμψα ἂν εἰ τό γε νῦν ἔχον πλοίου τῶν ἐντεῦθεν ἀποπλεόντων εὐπόρησα. Σὺ δὲ ἄλλα μοι καὶ περὶ τῶν λοιπῶν γράψαις, καί σοι ἐν ταυτῷ τὸ πᾶν προνοηθήσεται.

Ἔρρωσο, καί τι τῶν μεταξὺ τῶν ποτε συστάσης φιλίας δικαίων, εἰς τὴν τῶν παρὰ τοῦ παναγιωτάτου ἀπαιτουμένων μοι δικαίων δικαίως ἀπομνημόνευσον.

Ἐνετίηθεν, ποσειδεῶνος ει͞ι φθίνοντος, κατὰ τὸ αφϟον ἔτος τὸ σωτήριον.

8 Ro. 1,14 «Ἕλλησίν τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί».

II

Codex Bibl. Nat. Athenarum 2963 (XVIII s.)
Epist. Num. 190

κυρίῳ Μαξίμῳ εὖ πράττειν 215α

Εἰ καί τισι τῶν πολλῶν τὸ κατ' ἐμὲ πάντως ἄξιον γέλωτος τῆς πρὸς ὑμᾶς λήθης ἕνεκεν, ἀλλ' οὖν | τοῖς εὖ φρονοῦσι καὶ τοῖς περὶ τοὺς λόγους 215β

ἀεὶ ἐντρυφῶσιν, οἷος ὑπάρχεις αὐτός, θειότατε Μάξιμε, οὐκ ἂν ῥᾷστα δίκαιον δόξειε· πῶς γάρ, οὔμενουν τοῦ τηλικούτου ἀνδρὸς τοῦ τῶν ἄλλων τῇ ἀρετῇ ὑπερφέροντος, νὴ τὴν ἀλήθειαν πώποτε, ἐξ οὗ τὰ καλὰ τῆς πάντων μητρὸς σοφίας κατὰ τὸ Πατάβιον ἠρυσάμην, ἐπιλήσομαι; Ἀλλὰ πλείστας ὁμολογῶ καὶ διὰ παντὸς ὁμολογήσω τὰς χάριτας· ἔνθα δι' ἧς σοι καί γε τῶν Ἰταλῶν ἔξοχοι, ἵνα καὶ ὁμηρικῶς εἴπω, ἠΰτε ἔθνεα εἶσι μελισσάων ἀδινάων, πέτρης ἐκ γλαφυρῆς αἰεὶ νέον ἐρχομενάων, βοτρυδὸν δὲ πέτονται ἐπ' ἄνθεσιν εἰαρινοῖσιν, ἐπεσωρεύοντο τοιοῦτον κἂν τοῖς τῶν μαθημάτων δεινοῖς εἰδότες σε. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως, ἐγὼ δὲ πλειστάκις ἐποιησάμην τοὺς λόγους πρὸς πατριάρχην ἐνταῦθα ἀφικέσθαι σε τοῖς ἀργυρίοις διδάξεσθαι· ἀλλὰ τί εἴπω; διά τινων σμικρολόγων τὸ παράπαν καὶ ἀμαθῶν φθόνῳ κατεχομένων οὐχ οἷόν τε
215α *γέγονε τῆς ἀπειλῆς καθ' ἡμῶν. Τοῖς ἀποιχομένοις | γράψοις καὶ τῷ μέρει, καὶ εἴ του αὐτῶν ἐνταυθοῖ δέῃ θαρρούντως, σοφῶν ἄριστε. Ἔρρωσο.*

Θαργηλιῶνος νουμηνίᾳ.

Συμεὼν τοῦ ἐξ Ἀκαρνανίας

Εἰς τὸν λίαν ἠγαπημένον Γεώργιον τὸν Παγᾶν[1]

Θεσμὸν ἀριπρεπέους φιλίης, Παγᾶ[2] *συνόλεσας*[3]
τοῖος γὰρ Παγᾶς [ἔ]ην φιλίης ἀκρέμων,
ὥστε μιν ἀθανάτους μετ' ἀμύμονας ἤγαγεν οἴτη·
φεῦ, τοῖον φιλίης ἔρνος ἀποιχόμενον.

+ *φροντίσοις ἂν ἐπιγραφθῆναι τῷ τάφῳ φιλίας τῆς πρὸς ἡμᾶς, φίλων ἄριστε.*

III
ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

1. SCHEURLIN

Turcogræcia (1584) σ. 495 (=*Legrand*, BH de XV et XVI s. II, 1885 σ. XXX, σημ. 5).

Quod ad Græcos attinet quibus Patavii familiaris fui, eos inde fere omnes abiisse compertum habeo. Inter quos fuit Symeon quidam, τῶν ἐν ὁσίοις εἷς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, mihi et Joanni Svarzio ves-

9-11 *Homer. B, 87-89.*
[1] Βέης: *Πανᾶν*
[2] Βέης: *Πανᾶ*
[3] Βέης: *σκόλεσσας*

trati conjunctissimus, qui ante meum ex Italia discessum, Byzantium rediit, vir in aliquibus autoribus ut cumque versatus, sed (quales fere omnes sunt) nomine et patria Græcus, sermone et doctrina non excultus. Quod hinc patet quod in Italiam propter discendum emigrant. Ex illo multa de statu Græciæ cognovimus; sed fere nihil aliud quam nullam in Græcia Græciam, nullas Athenas Athenis esse.

2. SVARZIVS ἢ NIGER Joannes—GERLACH St.
Turcogræcia (1584) σ. 500

Dicebat is mihi (Niger Crusio) (15)76 in æstate: secum fuisse Græcum monachum, doctum et pauperum: cui nomen Συμεὼν ὁ διάκονος, quem venturum fuisse in Germaniam si quis ei victum dedisset. Scire tantum Græcum non aliam linguam. Eum a studiosis aliquibus, interdum ad cibum invitatum esse. Quia autem nemo ipsum in Italia curarit, verisimile esse, redisse Constantinopolim. Ei Græcam Camerarij κατήχησιν perlectam fuisse, quam placere, nisi quod de Processione et imaginibus secus Græci sentiant. Scire ex S. literis vetari sculptilia, ideo non habere sculpta simulacra, sed tantum pictas imagines. Se Byzantium Gerlachio, qualis vir hic Symeon esset, scripsisse, ex eoque bonum virum esse intelexisse. Haec Svarzius Symeon Diaconus (inquit Gerlach.) antea Patavij, D. D. Svarzii contubernalis, nunc Constantinopoli pueros rudimenta Graecae linguae docet. Bonus et modestus est, nec eruditione Graecorum postremus. Nisi tanto intervallo inter nos separati essemus ut plurimum conversatione eius, ad exercendam linguam Graecam gauderem verum ipsi, propter Turcos sanitores, aedes vostrae non patent, nec mihi saepius eum convenire licet. In Epist(ola) 1 Febr. ad me scripta et 23 Mart. 77 allata...

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΓΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ*

Τὸ πρόβλημα τῆς φορολογίας τῆς ἐγγείου παραγωγῆς ἀπησχόλησε πάντοτε τὸ Βυζάντιον, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ ἐπιτύχῃ ἱκανοποιητικὴν τούτου λύσιν. Κληρονόμος καὶ συνεχιστὴς τῆς Ρώμης καὶ τῶν ὑπ᾿ αὐτῆς ἀπορροφηθέντων ἑλληνιστικῶν βασιλείων, ἐξηκολούθησε τὴν παραδοθεῖσαν μορφὴν φορολογίας τῆς γῆς. Ἡ γῆ θεωρουμένη ὡς ἀκένωτος πηγὴ πλούτου, μὲ τὴν ἀνανεουμένην γεωργικὴν ἀπόδοσιν, ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ κύριος τροφοδότης τοῦ δημοσίου ταμείου[1]. Δὲν ἐφαντάσθησαν, οὔτε ὅτι ἡ φορολογία ἠμπορεῖ νὰ πνίξῃ τὴν παραγωγήν, οὔτε ἰδίως ὅτι, φθάνουσα εἰς ἄκρα, κουράζει τὸν ἀγρότην μέχρι βαθμοῦ ἐξαντλήσεως.

Ἡ μεταβολὴ κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων τῶν συνθηκῶν τῆς ὑπαίθρου καὶ τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἄφησε βεβαίως ἀνεπηρέαστον τὸν τρόπον βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ ἐγγείου φόρου. Νέαι προσθῆκαι ἑκάστοτε περιέπλεκον τὸ καθ᾿ ἑαυτὸ πολύπλοκον σύστημα, τὸ ὁποῖον κατὰ βάσιν παρέμενε τὸ αὐτό, ἐλάχιστα ἐπηρεαζόμενον ἀπὸ τὴν τύχην τοῦ φορολογουμένου, κυριώτατα δὲ ἀποβλέπον πῶς θὰ ἀσφαλίσῃ μείζονας εἰσπράξεις ὑπὲρ τοῦ δημοσίου. Τὴν βυζαντινὴν δημοσιονομίαν, ὡς γνωστόν, ἐχαρακτήρισε πάντοτε ἄκρως ταμιευτικὸν πνεῦμα, πλήρης δὲ ἀστοργία ἔναντι τοῦ ἀτυχοῦς παραγωγοῦ.

Οἱ κύριοι δημόσιοι φόροι, οἱ πλήττοντες τὴν ἔγγειον κτῆσιν καὶ τὴν ἐντεῦθεν παραγωγήν, εἶχον τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τὴν παλαιὰν ρωμαϊκὴν «capitatio humana». Ἦσαν οὗτοι ὁ κεφαλικὸς φόρος, ὅστις ἔπληττε τὸ ἄτομον, ἐφ᾿ ὅσον τοῦτο δὲν ἦτον ἰδιοκτήτης ἐδάφους,— τὸ κεφαλικὸν τέλος τῶν ἀκτημόνων[2]—, καὶ ἡ «jugatio terrena», τὸ ἐδαφικὸν τέλεσμα,

---

* Ἐξ ἀνεκδότου ἔργου περὶ «τῶν οἰκονομικῶν τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου».

[1] Οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Καλλιγᾶς, Δουλοπαροικία, σ. 300, γράφει ὅτι «κατά Βυζαντίους, ὅλοι οἱ φόροι ἐπεσωρεύθησαν ἐπὶ τῆς γῆς». Αὐτὴ ἡ φύσις τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, περιβρεχομένων ἀπό θάλασσαν πρὸς ἣν κατέληγον αἱ μεγάλαι ἐμπορικαί ἀρτηρίαι, ἐπέβαλλεν οἰκονομίαν μικτήν, φορολογίαν δέ πλήττουσαν τὴν κίνησιν τῶν συναλλαγῶν. Ἡ φορολογία αὕτη, σὺν τῷ χρόνῳ, ἀπέβη ἐντελῶς ἡ δεσπόζουσα.

[2] Εἰς τά σῳζόμενα κείμενα οἱ Βυζαντινοὶ ἀδιακρίτως ὁμιλοῦν διὰ «κεφαλητικόν» ἢ «κεφαλητίκιον» ἢ «κεφαλητιὸν» ἢ «κεφαλικόν».

ὁ εἰς τὸ κράτος ἀπ᾿ εὐθείας καταβαλλόμενος φόρος ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ «δημόσιος κανὼν» ἢ ἁπλῶς «τὸ δημόσιον», ὅπως ἐπανειλημμένως ἐκφράζονται οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὰς διαφόρους νεαρὰς καὶ τὰ διὰ χρυσοβούλλων παραχωρητήρια ἀτελειῶν. Τὴν αὐτὴν ἔκφρασιν μεταχειρίζεται καὶ ὁ Μαρκιανὸς Κῶδιξ εἰς διάφορα αὐτοῦ κεφάλαια[1].

Εἰς τὸν ἔγγειον φόρον—ἡ ὀνομασία τοῦ ὁποίου παραλλάσσει κατὰ περιόδους, χωρὶς ἡ βάσις του νὰ μεταβάλλεται—ὑπόκεινται, κατ᾿ ἀρχὴν καὶ κατὰ γενικὴν διάταξιν, ὅλα τὰ κτήματα, μεγάλα ἢ μικρά, τὰ ἀνήκοντα κατὰ κυριότητα εἰς ἐλευθέρους ἰδιοκτήτας. Δὲν ὑφίστανται, κατὰ τὸ κοινὸν δίκαιον, κατηγορίαι κτημάτων ἀπαλλασσόμεναι τῆς ἐγγείου φορολογίας. Καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ κτήματα τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τὴν λεγομένην «βασιλικὴν γῆν»—τὸ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς δηλ. domaine public—δὲν ἐξαιροῦνται ταύτης[2].

Τὰ κτήματα ἐν γένει εἶναι: «προσωπικά», «ἀρχοντικά», ἀνήκοντα δηλ. εἰς ἀνωτέρους ἀξιωματούχους, πολιτικοὺς ἢ στρατιωτικούς. «Ἐκκλησιαστικά», ἀνήκοντα ὡς ἰδιοκτησία εἰς ἐκκλησίας ἢ ὑψηλοὺς ταύτης λειτουργούς. Κτήματα ἀνήκοντα εἰς εὐαγῆ ἱδρύματα, περιελθόντα εἰς αὐτὰ κατὰ δωρεὰν ἢ ἐκ κληρονομίας ἢ ἐξ ἀγορᾶς. «Μοναστηριακά», περιλαμβανόμενα εἰς τὴν ἀπέραντον κτηματικὴν περιουσίαν τῶν μονῶν. «Στρατιωτικά», δηλ. τὰ κοινῶς «στατιωτοτόπια» λεγόμενα, «οἱ τόποι στρατείας», τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τὸ σύστημα τὸ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου δημιουργηθέν, τῆς παραχωρήσεως μικροκτημάτων εἰς ἐποικιζομένους, ἰδίως ἐπὶ βασιλικῆς γῆς, ἐλευθέρους ἀγρότας, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατεύσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ἰδίου ὁπλισμοῦ[3]. Τὰ μικροκτήματα αὐτά, ἀπολαύοντα πολλῶν προνομίων, διεπόμενα δὲ ἀπὸ ἐξαιρετικὸν δίκαιον, δὲν ἀπηλλάσσοντο ἐν τούτοις τῆς καταβολῆς τοῦ τακτικοῦ δημοσίου κανόνος[4].

Ὁ ἔγγειος φόρος ὀφείλεται καὶ καταβάλλεται εἰς τὸ δημόσιον ἀπὸ τὸν γεωκτήμονα, τὸν φερόμενον ὡς κύριον τῆς γῆς (ὄχι ἑπομένως ἀπὸ τοὺς ἐγκα-

---

[1] Ostrogorsky, Steuerg., σ. 48, 101. Dölger, Finanzv., σ. 54 καὶ 122 κειμένου Κώδικος. Καλλιγᾶ, Δουλοπαροικία, σ. 200 καὶ ἑπ., 210 καὶ ἑπ.

[2] Dölger, Finanzv., σ. 63. Τάς διαφόρους κατηγορίας τῶν κτημάτων ἀναφέρουν ὡς καθιερωμένας, χωρίς νομικήν τινα διάκρισιν, αἱ διάφοροι νεαραί καὶ τὰ περισωθέντα χρυσόβουλλα τῶν ἀπὸ τοῦ ΙΑ' καὶ ἐφεξῆς αἰώνων (Χρυσ. Μαν. Κομνηνοῦ **1144, JGR** (Ζέπου), Ι, σ. 366), ἀπαλλάσσοντα προνομιακῶς διάφορα ἀπὸ τὰ κτήματα αὐτά ποικίλων φορολογικῶν καὶ ἄλλων βαρῶν λ.χ. «ἐξκουσεία τοῖς πᾶσι προσωπικοῖς ἐκκλησιαστικοῖς καὶ μοναστηριακοῖς κτήμασι προσκαθημένοις ἱερεῦσι».

[3] Βυζ. Μελέται, Α, σ. 10 καὶ ἑπ., 27 καὶ ἑπ.

[4] Ρητῶς τοῦτο ἀναγράφεται εἰς τὸ Τακτικὸν τοῦ Λέοντος «τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις» (ἔκδ. Βουδαπέστης), διάτ. δ, σ. 49· «οὐ γάρ βουλόμεθα τὸν ἡμέτερον στρατιώτην, πλὴν μόνον τοῦ δημοσίου τέλους ἑτέρᾳ ὑπόκεῖσθαι δουλείᾳ, παρέχειν μέντοι τούτους τὰ δημόσια μόνον τέλη».

τεστημένους ὡς παροίκους καλλιεργητὰς) εἰς τὸ κτηματολόγιον, ὅπου καὶ ἀναγράφεται ἡ ἕκαστον ἰδιοκτήτην βαρύνουσα ἐκ τῆς γῆς φορολογία.

Εἶναι μάταιον ν' ἀναζητήσῃ τις λογικὴν γραμμὴν εἰς τὴν πλήττουσαν τὴν παραγωγὴν τῆς γῆς πολυσύνθετον καὶ ἀλληλοσυγκρουομένην φορολογικὴν νομοθεσίαν τοῦ Βυζαντίου. Ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ ἐγγύτερον ἐγκύψαντες εἰς τὴν μελέτην τῶν σχετικῶν θεμάτων Ρῶσοι ἐρευνηταὶ τῶν πηγῶν, ἡ σχετικὴ νομοθεσία εἶναι σωστὸς λαβύρινθος. Ἴσως ἡ ἀκριβεστέρα *διάκρισις μεταξὺ τοῦ ἐγγείου φόρου*—τοῦ δημοσίου κανόνος—τοῦ βεβαιουμένου δι' ἐκτιμήσεως τῆς τεκμαιρομένης ἀποδόσεως τοῦ κτήματος, καταβαλλομένου δὲ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν κύριον τοῦ κτήματος εἰς τὸ Κράτος καὶ τοῦ *λεγομένου κεφαλικοῦ φόρου*, τῆς παλαιᾶς capitatio, ἥτις εἰς τὸ Βυζάντιον χάνει τὴν ἀρχικὴν ὀνομασίαν καὶ ἀλλάσσει ὄνομα χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ οὐσίαν, *εἶναι ὅτι ἡ δευτέρα εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν*. Ἡ ἄρχουσα γνώμη ὑποστηρίζει ὅτι ὁ φόρος οὗτος πλήττει τοὺς μὴ ἔχοντας κτηματικὴν περιουσίαν, ἐκείνους δηλ. τῶν ὁποίων ἡ πρόσοδος δὲν ἠδύνατο νὰ κριθῇ ἐπὶ τῇ βάσει στοιχείων πραγματικῶν, οἷοι εἶναι λ.χ. οἱ «εὐτελεῖς», οἱ πάροικοι, δουλοπάροικοι, κληρικοπάροικοι—οἱ προσκαθήμενοι εἰς τὸ κτῆμα, οἱ ὁπωσδήποτε δηλ. ἀκτήμονες[1]. Αἱ βαρύνουσαι τούτους χορηγίαι ὑπὸ ποικίλας μορφάς, κατ' ἀρχὴν δὲν καταβάλλονται εἰς τὸ δημόσιον ἀπ' εὐθείας, ἀλλ' εἰς τὸν γεωκτήμονα ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ ὁποίου ἐργάζονται καὶ κατοικοῦν. Ἀποτελοῦν αὗται πρόσοδον τούτου, ἀδιάφορον ἂν τὸ στοιχεῖον αὐτὸ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κτήματος διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τὸν μεγαλοϊδιοκτήτην φορολογικῶν καὶ ἄλλων ὑποχρεώσεων. Ὁ γεωκτήμων κρίνεται ἐν γένει ἀπὸ τοὺς ἀγρότας ἐπιεικέστερος ὁπωσδήποτε τύραννος ἢ ὁ εἰσπράκτωρ τοῦ δημοσίου καὶ ὁ ἐκμισθωτὴς τῶν φόρων, ἔναντι τῶν ὁποίων, ὁ ἁπλοῦς χωρικὸς ἦτον ἄοπλος καὶ ἐκτεθειμένος εἰς πάντα ἐκβιασμόν.

Ἡ ὑπηρεσία τῆς βεβαιώσεως, τῆς τηρήσεως τῶν φορολογικῶν βιβλίων καὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων, ἀνήκει εἰς τὸ *Λογοθέσιον τοῦ Γενικοῦ*, εἶδος ὑπουργείου τῶν ἐσόδων—χωρισμένου ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν δαπανῶν.

Ἀποτελεῖ τοῦτο ἀνωτάτην οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν, ὡς προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑψηλὴν τάξιν, ἣν κατέχει ὁ Λογοθέτης τοῦ Γενικοῦ εἰς τὴν δημοσίαν ἱεραρχίαν. Βεβαίωσις καὶ εἴσπραξις ἀποτελοῦν διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων

[1] Καλλιγᾶ, Δουλοπαρ., σ. 213. Ὁ Ostrogorsky, Gesch. d. Byz. St., σ. 89, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κεφαλικὸς φόρος, μορφὴ προσωπικοῦ φόρου, πλήττει ἀδιακρίτως κάθε φορολογούμενον «unterschiedlos jeden Steuerträger» καὶ ὄχι μόνον τοὺς ἀκτήμονας. Ἴδε καὶ κατ.

ὑπηρεσίας, ἡ λειτουργία δὲ αὐτῶν εἶναι ἀνατεθειμένη εἰς χωριστὰ διοικητικὰ ὄργανα[1].

Ἡ βεβαίωσις τοῦ ἐγγείου φόρου ἐνεργεῖται ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους ὀργάνων,—τοὺς ἐπόπτας τῶν θεμάτων καὶ τοὺς βοηθοὺς αὐτῶν, καλουμένους διοικητάς, τοὺς ἐξισωτάς, πράκτορας, ἀναγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι καὶ παρακολουθοῦν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ὑπηρεσίαν, καταρτίζουν τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους, συμπληρώνουν δὲ ἑκάστοτε καὶ ἐνημερώνουν αὐτούς[2]. Ἡ βεβαίωσις γίνεται μὲ χονδρικοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ αὐθαίρετα πολλάκις κριτήρια, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀξίας τῆς τεκμαιρομένης ἀποδόσεως, τῆς ποιότητος τῆς γῆς καὶ τοῦ εἴδους τῆς καλλιεργείας.—Γῆ ἀρόσιμος ἢ λιβαδιαία ἢ ὑπάμπελος ἢ κηπεύσιμος, λέγει ἐνδεικτικῶς τὸ χρυσόβουλλον Μανουὴλ Κομνηνοῦ τοῦ 1153, τὸ ἀναγνωρίζον τὰ ἀμφισβητούμενα κτήματα ἐκ δωρεῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ παραχωροῦν φορολογικὰς ἀτελείας «τῇ ἁγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ»[3].

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς βεβαιώσεως συγκεντρώνεται καὶ καταγράφεται εἰς τὰ φορολογικὰ βιβλία τὰ τηρούμενα ἐπιμελῶς εἰς τὸ κέντρον. Τὰ βιβλία φέρουν διάφορα ὀνόματα εἰς τὰς πηγάς, ποικίλοντα κατ' ἐποχάς. Συνήθης ὀνομασία των εἶναι «κώδικες», «χαρτία δημόσια», «κατάστιχα», «πρακτικά», «σεκρετικὸν πρακτικὸν» κλπ.[4]. Αἱ εἰς αὐτὰ ἔγγραφαὶ τηροῦνται ἐπιμελῶς, ἀποτελοῦν τίτλους κατὰ τῶν φερομένων ὡς ὀφειλετῶν ἐκ φόρων, δὲν ὑπόκεινται δὲ εἰς μεταβολήν τινα, παρὰ εἰς σπανίας περιπτώσεις καὶ κατ' ἀραιότατα διαστήματα.

Τὸ βάρος ἐκ τῆς καθ' ἑαυτὸ ἐπαχθοῦς φορολογίας ἀποβαίνει ἀκόμη καταθλιπτικώτερον, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τόσον οἱ Ρωμαῖοι ὅσον καὶ οἱ συνεχισταὶ τῆς πολιτικῆς των Βυζαντινοί, δὲν ἐφαντάσθησαν ὅτι ὁ φόρος ἔπρεπε, διὰ νὰ εἶναι δίκαιος καὶ οἰκονομικῶς νὰ μὴ εἶναι ἐξαντλητικὸς τοῦ παραγωγοῦ, νὰ εἶναι ποσοστὸν τῆς ἐτησίας προσόδου τοῦ κτήματος, καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων ἡ πρόσοδος δὲν ἦτο σταθερά, ἀλλὰ μεταβλητὴ ἑκάστοτε, ἔπρεπεν ἡ βεβαίωσις, διὰ νὰ προσεγγίζῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, πρὸς τὴν ἀλήθειαν, νὰ ἐνεργῆται ὄχι ἐφ' ἅπαξ, ἀλλὰ κατὰ τακτὰς

[1] Dölger, αὐτ., σ. 79.

[2] Dölger, αὐτ., σ. 19 καὶ ἑπ. Stein, Studien, σ. 141 καὶ ἑπ., ὅστις κυρίως ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν. Διὰ τὸ κτηματολόγιον καὶ τὴν καταγωγὴν τῆς λέξεως cadastra - kadasta, καδαστρὸν - καδάστον εἰς τὸν Μαρκιανὸν Κώδικα, ἴδε Dölger, αὐτ., σ. 92 καὶ ἑπ., 97 καὶ ἑπ. Ostrogorsky, Stgm., σ. 88 καὶ ἑπ. Καλλιγᾶ, Δουλοπαρ., σ. 202.

[3] JGR (Ζέπου), I, σ. 379 καὶ εἰς Dölger, I_2, ἔτ. 1153, ἀρ. 1390, ἀνάλυσιν τῶν διατάξεων.

[4] Εἰς τὸν Μαρκιανὸν Κώδικα ἀπαντᾷ συνήθως ἡ ὀνομασία «κῶδιξ». Dölger, αὐτ.

περιόδους. Ἀντιλήψεις ὅμως φορολογικῆς δικαιοσύνης καὶ οἰκονομικῆς σκοπιμότητος ὑπῆρξαν ἐντελῶς ξέναι πρὸς τὴν πολιτικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἀναθεωρήσεις τῶν ἐκτιμήσεων ἦσαν σπάνιαι καὶ κατ᾽ ἀρχὴν δὲν ἐγίνοντο παρὰ εἰς ὅλως ἐξαιρετικὰς περιστάσεις. Τὰ κτήματα καὶ οἱ καλλιεργηταὶ φορολογοῦνται ἀπηνῶς, μέχρις αὐτὸ τοῦτο ἐξαντλήσεως, χωρὶς ἐν τοῖς πράγμασιν ὁ λεγόμενος φορολογικὸς κάματος νὰ λαμβάνεται ὑπ᾽ ὄψιν. Ἡ βυζαντινὴ οἰκονομικὴ πολιτικὴ προτιμᾷ, ὅπως γράφει ὁ Καλλιγᾶς[1], νὰ διαιωνίσῃ τὰς εἰς τὰ ἀρχεῖα παλαιὰς ἀπογραφάς, νὰ καταστήσῃ δὲ οὕτω πάγιον τὸν ἔγγειον φόρον. Σύστημα ὀλέθριον οἰκονομικῶς καὶ κοινωνικῶς ἀπάνθρωπον. Ὑπῆρξε καὶ τοῦτο μία τῶν αἰτιῶν τῆς ἐρημώσεως τῆς ὑπαίθρου, τῆς καταπτώσεως τῆς μικρᾶς ἐλευθέρας ἰδιοκτησίας καὶ ἡ τῆς φυγῆς πρὸς τὰς πόλεις τῶν λιμοκτονούντων ἀγροτῶν ἢ τῆς ὑποταγῆς τούτων, μὲ ἀπεμπόλησιν τῆς ἐλευθερίας των εἰς ἰσχυροὺς προστάτας.

Θεωρητικῶς βεβαίως δὲν φαίνεται νὰ ἔμεινεν ἀδιάφορος ἡ βυζαντινὴ νομοθεσία εἰς τὰ παθήματα τῶν χωρικῶν, ἡ διοίκησις δὲ ἐπεδείκνυε συνεχῆ, ἀλλ᾽ ἄκαρπον μέριμναν. Ἡ πρόθεσις καθίσταται φανερὰ καὶ ἀπὸ ὅσα μέτρα λεπτομερῶς ἀναγράφονται εἰς τὸν Μαρκιανὸν Κώδικα, βεβαίως προϋπάρχοντα αὐτοῦ, ἀφορῶντα εἰς ἐπιεικεῖς φορολογικὰς ρυθμίσεις. Θὰ ἦτο ἀφόρητος ἡ κατάστασις, ἐὰν ἐφηρμόζετο πάντοτε ἀτέγκτως ὁ κοινὸς φορολογικὸς κανών.

Μὲ ἀκριβολογίαν, φανερώνουσαν προηγμένην φοροτεχνικὴν ἀντίληψιν, διακρίνουν οἱ Βυζαντινοί:

Τὴν «συμπάθειαν», ἥτις σημαίνει μερικὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ ὀφειλομένου φόρου, εἰς ἣν στέργει ὁ ἐπόπτης—δηλ. ἡ ἐπὶ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ φόρου τοπικὴ ἀρχή—, ἐφ᾽ ὅσον ἐξ ἐπιτοπίου ἐρεύνης πείθεται περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς γενομένης σχετικῆς αἰτήσεως. Οὕτως «ὁλοσυμπάθητα» εἶναι τὰ κτήματα ὅταν «πάντες οἱ στίχοι συμπεπαθημένοι ὑπάρχωσιν», ὅταν δηλ. παραχωρεῖται ὁλοκληρωτικὴ ἄφεσις τοῦ φόρου, διότι ἀναγνωρίζεται ὅτι ὅλα τὰ κεφάλαια τούτου νοσοῦν[2].

Τὸν «κουφισμόν», δηλ. τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ φόρου ἐκ λόγων ἀνωτέρας βίας, ὀφειλομένων εἰς ἐχθρικὰς ἐπιδρομάς, κατ᾽ ἀκολουθίαν τῶν ὁποίων «μεταναστεύουν οἱ κληρονόμοι» τοῦ ὀφειλέτου τῶν ληξιπροθέσμων δόσεων.

Τέλος τὴν «ὄρθωσιν», ὅταν οἱ κληρονόμοι, μεταβαλλομένων τῶν περιστάσεων, ἀνακαταλάβουν τὰ πρὸς καιρὸν ἐγκαταλειφθέντα κτήματα. Ἡ εἴσπραξις εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τῶν δικαιολογουμένως καθυστερουμένων, ἔπρεπε νὰ κατανεμηθῇ εἰς πλείονας λήξεις[3].

[1] Δουλοπαρ., σ. 299.

[2] Κείμενον εἰς Dölger, σ. 118, ἑρμηνεία σ. 141, 147. Ostrogorsky, Stgm., σ. 77, 97.

[3] Αὐτ., σ. 119 καὶ 148 καὶ ἑπ.

Ἡ θεωρητικῶς ὅμως ἄμεμπτος αὐτὴ διοικητικὴ λεπτολογία δὲν φαίνεται ἐν τῇ πράξει νὰ ἐφηρμόσθη μὲ ἀντίστοιχον ἀκρίβειαν. Ἡ πραγματικότης παρέμεινεν ἀθλία, οἱ φορολογούμενοι ἐπιέζοντο σκληρῶς μέχρις ἐξαντλήσεως καὶ ἡ ἀπόγνωσις τῶν χωρικῶν πληθυσμῶν οὐδεμίαν εὕρισκεν ἠχώ. Ὅ,τι ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων ἢ ἐπιστολογράφων ἔφθασε μέχρις ἡμῶν, μαρτυρεῖ τοῦτο ἐνεργῶς.

***

Ἡ πύκνωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς, ἀποτέλεσμα τῆς ἀκολουθουμένης ἐποικιστικῆς πολιτικῆς, συνετέλεσεν εἰς μόρφωσιν ἀφθόνων οἰκονομικῶς ὑγιῶν ἀγροτικῶν συνοικισμῶν, ἀποτελουμένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἐλευθέρους ἀγρότας - χωρίτας. Ἕκαστος τούτων ἦτο κύριος ἰδίου κτήματος κατὰ πλῆρες δικαίωμα ἰδιοκτησίας, συμφώνως πρὸς τὰς περὶ κυριότητος ἀρχὰς τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου. Οἱ ἐπιβληθέντες περιορισμοὶ διαθέσεως εἶχον ὡς σκοπὸν τὴν κατοχύρωσιν τῆς κυριότητος.

Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὴν διὰ τοῦ Ἡρακλείου ἐγκαινισθεῖσαν ἀγροτικὴν πολιτικήν. Ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου αὐτοῦ Αὐτοκράτορος τὸ Βυζάντιον ἐξελίσσεται πρὸς νέον ἱστορικὸν σταθμόν. Κλείει μία περίοδος καὶ ἀρχίζουν οἱ καθ᾽ ἑαυτὸ βυζαντινοὶ χρόνοι μὲ δεσπόζοντα τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα[1]. Αἱ ὀργανικῶς βαθεῖαν ἀσκήσασαι ἐπίδρασιν στρατολογικαί, διοικητικαὶ καὶ ἀγροτικαὶ μεταρρυθμίσεις, ὤθησαν τὴν αὐτοκρατορίαν πρὸς τὴν ἀκμήν της. Μία πλευρὰ ταύτης εἶναι καὶ ἡ ἐπελθοῦσα εὐεργετικὴ μεταβολὴ εἰς τὴν ὄψιν τῆς ὑπαίθρου. Κατὰ τοὺς προγενεστέρους αἰῶνας πλήρης σχεδὸν ἦτο ἡ ἐπικράτησις τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας, μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἐπὶ τοῦ κτήματος ἐγκατεστημένων μὴ ἐλευθέρων ἀγροτῶν—τῶν παροίκων. Προσδεδεμένοι οὗτοι εἰς τὴν γῆν, οὔτε ἠδύναντο νὰ ἔχουν ἴδιον κτῆμα, οὔτε ἐδικαιοῦντο νὰ μετοικήσουν ἐλευθέρως. Μὲ τὴν ἀθρόαν δημιουργίαν ἐλευθέρων μικροκτημάτων, παραχωρουμένων εἰς στρατευομένους ἀγρότας, καὶ τὰς συνεχεῖς διανομὰς βασιλικῆς γῆς εἰς ἐποικιζομένους ἐπ᾽ αὐτῆς πληθυσμούς, ἀνετράπη, σὺν τῷ χρόνῳ, ἡ παλαιὰ κατάστασις. Οὕτως ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον δεσπόζουσα ἀποβαίνει ἡ μορφὴ τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας, ὑποχωρεῖ δὲ ὁ τύπος τοῦ ἀνελευθέρου καλλιεργητοῦ καὶ κατ᾽ ἀριθμὸν καὶ κατὰ οἰκονομικὴν σημασίαν. Ἡ δουλοπαροικία ἐξηκολούθησεν οὐχ ἧττον ὑφισταμένη, καθ᾽ ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ μετ᾽ αὐτὴν ἀκόμη, μὲ προϊοῦ-

[1] Α. Ν. Διομήδη, Βυζαντιναὶ Μελέται, Α, σ. 154 καὶ ἑπ., 269 καὶ ἑπ. Ostrogorsky, Entwirkgr. d. Byz. r., εἰς Vierteljahrs. für S.U.W.G., 1929, σ. 129 καὶ ἑπ. Diehl-Marçais, σ. 211 καὶ ἑπ., 221 καὶ ἑπ.

σαν μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς ἔντασιν. Ἡ νομοθεσία, ἰδίᾳ ἡ φορολογική, συνεχῶς κάμνει μνείαν αὐτῆς[1].

Ὅταν περὶ τὸ τέλος τοῦ Η' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος κατενικήθησαν οἱ κατὰ τῶν Πατρῶν ἐπιτιθέμενοι Σλάβοι, χάρις, ὡς γράφει ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, εἰς τὴν θαυματουργὸν παρέμβασιν τοῦ πολιούχου τῶν Πατρῶν Ἀποστόλου Ἀνδρέου[2], οἱ ἐποικισθέντες μετὰ τὴν ἧτταν Σλάβοι ὡρίσθησαν ὡς «κληρικοπάροικοι» τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, δηλ. προσδεδεμένοι εἰς τὰ κτήματα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Ὁ Γεωργικὸς Νόμος κατὰ ταῦτα δὲν ὁμιλεῖ περὶ παροίκων, ὄχι διότι δὲν ὑφίστανται πλέον τοιοῦτοι, ἀλλὰ διότι σκοπός του εἶναι νὰ προστατεύσῃ τὸν μικρὸν ἐλεύθερον ἰδιοκτήτην, νὰ ρυθμίσῃ τὰς μεταξὺ γειτόνων σχέσεις καὶ ν' ἀσφαλίσῃ τάξιν εἰς τὴν ὕπαιθρον. Ἀπὸ τοῦ Ι' αἰῶνος ὅμως, ὡς συνάγεται ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴν πολιτικὴν τῶν Μακεδόνων, ζωγραφίζεται δὲ ὠμότατα εἰς τὰς Νεαρὰς τῶν μεταρρυθμιστῶν ἐκείνων Αὐτοκρατόρων, αἱ ἀγροτικαὶ σχέσεις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν, αἵτινες ὤθουν πρὸς ἐπικράτησιν τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας, παρουσιάζουν αὔξησιν τοῦ στοιχείου τῶν παροίκων καὶ θλιβερὰν ὑποχώρησιν τῶν μικροκτηματιῶν[3].

* * *

Ἡ ποικιλία τῶν κτημάτων κατὰ ποιότητα, ἔκτασιν, συνοχὴν τῶν πληθυσμῶν ἢ καὶ λόγῳ προσωρινῆς ἐγκαταλείψεως τούτων (ἀπό τινος ἴσως

[1] Ἐάν ὁ «Γεωργικὸς Νόμος» (ἴδε τοῦτον κατὰ τὴν ἔκδ. Ashburner, εἰς JGR (Ζέπου), II, σ. 65 καὶ ἑπ.)—ἀδιάφορον ἂν ἐκδοθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος ἢ ἐπὶ Ἰσαύρων τὸν Η' αἰῶνα (Ostrogorsky, Gesch., σ. 54., Z. v. Lingenthal, σ. 249 καὶ ἑπ.)—δὲν κάμνῃ μνείαν τῶν παροίκων καὶ οὐδεμίαν εἰς τὰς διατάξεις του περιλαμβάνῃ ρύθμισιν σχέσεων τοιούτων, δὲν ἕπεται ὅτι πρέπει ἐντεῦθεν νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐμμέσως κατέλυσε τὴν δουλοπαροικίαν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Αὐτοκρατορίαν,—ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ Παπαρρηγόπουλος, 1_2 σ. 57 καὶ ἑπ. καὶ Z. v. Lingenthal, αὐτ., σ. 251—καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐλευθέραν μετοικεσίαν ὅλων τῶν ἕως τότε προσδεδεμένων εἰς τὴν γῆν ἀγροτῶν. Εἶναι ἱστορικῶς μαρτυρημένον, ὅτι πρὸ καὶ μετὰ τὸν Γεωργικὸν Νόμον, ὑφίστατο ἰσχυρὰ μεγάλη ἰδιοκτησία, συνυφασμένη μὲ τὸ σύστημα τῆς δουλοπαροικίας, μὲ τοὺς «ἐναπογράφους», τοὺς ἀποτελοῦντας παράρτημα τῆς γῆς ἣν καλλιεργοῦν καὶ μὴ δικαιουμένους αὐτοβούλως νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ κτῆμα. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἠσφάλιζε τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀπεράντων γαιῶν, ἐπὶ πλέον δὲ ἀπετέλει παράγοντα δυνάμεως εἰς χεῖρας τῶν διαφόρων ἰσχυρῶν, οἱ ὁποῖοι οὐδέποτε ἔλειψαν εἰς τὸ Βυζάντιον, ἀδιάφορον ἂν κατὰ περιόδους ἡ σημασία των ἐποίκιλλεν. Ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς, τοὺς χρονογράφους καὶ ἀπ' ὅ,τι σῴζεται ἐκ τῆς νομοθεσίας, συνάγεται ὅτι δὲν ἔπαυσε ποτὲ ὁ θεσμὸς τῶν παροίκων νὰ εὑρίσκεται ἐν ἐνεργείᾳ (Ostrogorsky, Gesch., σ. 89, σημ. 2. Bratianu, Études Byzantines, σ. 261).

[2] Ἴδε τὴν δραματικὴν ἀφήγησιν εἰς τὸ De administrando Imp. ἔργον του (ἔκδ. Βόννης), σ. 48 καὶ ἑπ.

[3] Ἴδε Βυζ. Μελέται, Α, σ. 70 καὶ ἑπ. Vasiliev, I, 328 καὶ ἑπ.

ἐθνῶν ἐπιδρομῆς ἢ τινος ἄλλης θεομηνίας), ἤγαγεν εἰς διακρίσεις φοροτεχνικὰς καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν βεβαίωσιν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐκ τοῦ φόρου ἔναντι τοῦ δημοσίου ὑπεύθυνον.

Κτήματα, ἀποχωρισθέντα τῶν ἄλλων κτημάτων τοῦ χωρίου διὰ τοῦ ἐπόπτου—ὀργάνου τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως—ἔκ τινος τῶν ἀνωτέρω λόγων, ἀπαρτίζουν αὐτοτελῆ κτήματα, «ἰδιόστατα», τὰ ὁποῖα—ὅπως γράφει ὁ Μαρκιανὸς Κῶδιξ—«μήτε εἰς κατατομὰς εἶναι μήτε ἀνακοινώσεις ἔχειν μετὰ τῆς λοιπῆς ὑποταγῆς τοῦ χωρίου», δηλ. δὲν περιλαμβάνονται οὔτε εἰς τὰ καταμετρηθέντα κτήματα τοῦ χωρίου, οὔτε εἰς τὴν πραγματικὴν κοινότητα τοῦ χωρίου. Τὰ «ἰδιόστατα» αὐτὰ κτήματα, ἀποτελοῦν ἰδίαν φορολογικὴν μονάδα. Ὁ κύριος τούτων εἶναι ἐγγεγραμμένος ὡς τοιοῦτος εἰς τὰ ἐπίσημα «κατάστιχα» τοῦ Κράτους καὶ φορολογεῖται μεμονωμένως[1].

Ἐνωρὶς εἰς τὴν βυζαντινὴν νομοθεσίαν, συνεχίζουσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ρωμαϊκὰς διοικητικὰς παραδόσεις, οἱ χωρικοὶ συνοικισμοὶ ἀπετέλεσαν κοινότητα πραγματικοῦ χαρακτῆρος. Τοῦτο ἐγένετο διὰ λόγους καθαρᾶς φοροτεχνικῆς ὠφελείας, ἥτις πάντοτε ἐδέσποσεν εἰς τὴν βυζαντινὴν δημοσιονομικὴν πολιτικήν, ἀδιαφορήσασαν ἐντελῶς διὰ τὸν ἐνδεχόμενον ἐντεῦθεν ἐπὶ τοῦ φορολογουμένου ἀντίκτυπον. Ἡ κοινότης αὕτη οὔτε νομικὴν προσωπικότητα εἶχεν, οὔτε ποτὲ ἤσκησεν ἔργα κοινοτικῆς αὐτοδιοικήσεως, οὔτε εἶχε χαρακτῆρα οἰκονομικόν. Ἦτο ἁπλοῦν κατασκεύασμα τοῦ νόμου, ἀποβλέπον εἰς φοροτεχνικὰς εὐκολίας διὰ τὴν βεβαίωσιν καὶ εἴσπραξιν τοῦ φόρου. Τὰ μικροκτήματα τῶν ἐλευθέρων αὐτῶν ἀγροτῶν-χωριτῶν—ἀπαρτίζοντα ὁμάδας κτημάτων, «ἀνακοινώσεις χωρίων»[2],—κατὰ τὴν συχνὰ ἀπαντωμένην ἔκφρασιν τῶν νεαρῶν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τοῦ Μαρκιανοῦ Κώδικος—«ὁμόκηνσα», κτήματα δηλ. εἰς κοινὴν φορολογίαν ὑποκείμενα, ἐκ τοῦ κῆνσος, census, φόρος—καταχωρίζονται ὡς σύνολον εἰς τὰ φορολογικὰ βιβλία καὶ ἐμφανίζουν ἑνιαίαν φορολογικὴν ὁμάδα[3]. Οὐδέποτε τὰ κτήματα αὐτὰ ἀπετέλεσαν κοινὰ κτήματα, εἶδος δηλ. κοινοτικῆς κοινοκτημοσύνης, ὅπως γράφουν Ρῶσοι συγγραφεῖς. Παρέμειναν πάντοτε χωριστὰ κτήματα, ἀνήκοντα ἕκαστον εἰς χωριστὸν ἰδιοκτήτην κύριον ἀπόλυτον μὲ ἀπεριόριστον ἐξουσίαν διαθέσεως.

Ὀφειλέτης ὅμως τοῦ φόρου δὲν εἶναι χωριστὰ ὁ ἰδιοκτήτης ἑνὸς ἑκά-

[1] Dölger, Finanzv., σ. 116, 134, 138. Ostrogorsky, Steuerg., σ. 21 καὶ ἑπ., 24.

[2] Διὰ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῆς ἀνακοινώσεως καὶ τῆς Βυζαντινῆς κοινότητος ἴδε τὴν ἑρμηνείαν εἰς Dölger, αὐτ., σ. 142 καὶ Ostrogorsky, Steuergm., 22, 45.

[3] «Ρίζα χωρίου ἐστὶν ἡ ὅλη ποσότης τῶν ἐν τῇ συγγραφῇ ἑκάστου χωρίου κειμένων ψηφίων», ἴδε τὸ κείμενον τοῦ Κώδικος εἰς Dölger, αὐτ., σ. 114. Δηλ. βάσις τῆς φορολογικῆς ὑποχρεώσεως τοῦ χωρίου εἶναι τὸ σύνολον τῶν εἰς τὸν φορολογικὸν κατάλογον περιεχομένων κατὰ μέρος φορολογικῶν μεριδίων τοῦ χωρίου.

στου κτήματος διὰ τὸν φόρον τὸν ἀναλογοῦντα εἰς τὸ ἴδιον κτῆμα, ἀλλ' ὅλοι ὁμοῦ οἱ κτηματίαι—«ὁμόχωροι»—οἱ ἀπαρτίζοντες τὰς «ἀνακοινώσεις», ὑποχρεούμενοι ἀλληλεγγύως—«ἀλληλεγγύως καθέλκεσθαι»—εἰς τὸ σύνολον τοῦ βεβαιωθέντος φόρου, ἀδιάφορον ἐὰν ἕκαστος τούτων κατέβαλε τυχὸν τὸ εἰς αὐτὸν ἀναλογοῦν ποσοστόν. Τὰ ἑκάστοτε καθυστερούμενα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς συνολικῆς εἰσπράξεως, καταβάλλονται ὑποχρεωτικῶς ὑπὸ τῶν ἄλλων κτηματιῶν[1].

ΑΛΕΞ. Ν. ΔΙΟΜΗΔΗΣ

[1] «Die Bauern haften für das ganze Steuersoll des Dorfes solidarisch». Z. v. Lingenthal, σ. 218, 234 καὶ ἑπ. Dölger, αὐτ., 129 καὶ ἑπ. Τὰ θέματα ταῦτα ἠρευνήθησαν ἐγγύτερον εἰς τὰς Βυζ. Μελέτας, Α, σ. 5 καὶ ἑπ., 25 καὶ ἑπ., 95 καὶ ἑπ.

ΔΙΓΕΝΗΣ Ο ΚΙΟΡΟΓΛΟΥ

Δύναταί τις ἄνευ ἐνδοιασμοῦ νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς πτώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων τῆς ἱστορίας καθ' ὅλου, τὸ σπουδαιότατον δὲ τῆς ἡμετέρας κατὰ τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν χιλιετηρίδα, τέως ἀμεληθὲν ἕνεκα διαφόρων λόγων ἢ μόλις ἐξετασθέν, μόνον ἐσχάτως ἀξιοῦται σοβαρᾶς προσοχῆς καὶ ψυχραίμου ἐρεύνης[1].

***

Ἐπιστεύθη καὶ πιστεύεται ἡ θεωρία, ὅτι ὁ κύκλος τῶν γεγονότων ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1461, ἀπὸ τῆς καταλύσεως δηλαδὴ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος, αὐτὸς ἀποτελεῖ πράγματι τὸ ὅριον τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τὴν ἀπαρχὴν τῆς φθορᾶς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Συνέπεια δὲ τῆς πίστεως ταύτης εἶναι ἡ ἁπλοποίησις τῆς μορφῆς τῆς φθορᾶς: οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, πάντες πλὴν τῶν γνωστῶν ἐλαχίστων ὑπολειμμάτων, κατὰ τὸ τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν, «ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον[2]», ὅταν δὲν ἐξισλαμίσθησαν διὰ τῆς βίας.

Ἀλλ' ἀφίσταται τῆς ἀληθείας ἡ θεωρία.

Ναὶ μὲν ἀπέβησαν μοιραῖα τὸ 1453, τὸ 1461 καὶ εἴ τι ἄλλο παραπλήσιον ἔτος, ἡ μελέτη ὅμως τῆς μετὰ τὰς ἁλώσεις ἐξελίξεως τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ παρουσίασε τοιαύτας ἐκπλήξεις, ὥστε πολλοὶ συγγραφεῖς εὑρέθησαν πρὸ ἀδυνάτου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξαγωγὴν

[1] Πρώτιστα πάντων, ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς βιβλιογραφίᾳ, σημειῶ τὸ λαμπρὸν ἔργον τοῦ Γ. Γεωργιάδου-Ἀρνάκη, Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί, Ἀθῆναι 1947 (Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, Zwanglose Beihefte zu den «Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbüchern» Nr. 41). Ὁ συγγραφεὺς (Πρόλογος, δ') θαυμασίως ἐρωτᾷ: «Πῶς συνέβη ὥστε ὁ ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου ἑλληνοχριστιανικὸς πληθυσμός, ὅστις κατά τινας ὑπολογισμοὺς ἀνήρχετο εἰς τριάκοντα δύο ἑκατομμύρια περὶ τὸ ἔτος 395 μ.Χ. καὶ ὅστις διετηρήθη ἀκμαῖος καὶ ἀριθμητικῶς ὑπερισχύων μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος, νὰ συμπτυχθῇ εἰς τὸ ἓν καὶ ἥμισυ ἑκατομμύριον τῶν προσφύγων, οἵτινες τῷ 1922 κατέφυγον εἰς τὴν Ἑλλάδα;»

[2] Παύλου, Πρὸς Ἑβραίους, ΙΑ', 37.

συμπερασμάτων, διότι τὰ μεταγενέστερα κοινωνικὰ φαινόμενα δὲν συνεβιβάζοντο σχεδὸν ποσῶς μὲ τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν.

Ἐτέθησαν ἑπομένως ἐν ἀμφιβόλῳ αἱ πηγαὶ—παρεμερίσθη κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ μεροληψία τόσον τῶν βυζαντινῶν, ὅλων τῶν παρατάξεων, ὅσον καὶ τῶν τουρκικῶν, ἐγένετο προσεκτικὴ καὶ τῶν δυτικῶν χρῆσις, ἐκ τῆς κριτικῆς δὲ ταύτης ἀναλύσεως τί προέκυψε; Ὅτι τὰ πράγματα ἐξειλίχθησαν κατὰ τρόπον ἐντελῶς διάφορον τοῦ παραδεδομένου, ὅτι αἱ ἁλώσεις ἀπέβησαν μοιραῖαι μόνον διὰ μικρὰν μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ, ὅτι τὸ αἷμα δὲν ἔρρευσε κρουνηδὸν καὶ ὅτι, συνεπῶς, ὁ κύκλος τῶν γεγονότων ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1461 δὲν ἀποτελεῖ αὐτὸς τὸ ὅριον τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τὴν μετ᾽ αὐτοῦ συνδεδεμένην ἀπαρχὴν τῆς κατὰ μάζας, μάλιστα δ᾽ ἐν φόνῳ μαχαίρας, φθορᾶς τοῦ Ἑλληνισμοῦ [1].

Καὶ τότε πῶς τίθεται τὸ πρόβλημα;

Τὰ συμβάντα τῶν ἁλώσεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Τραπεζοῦντος ἐσφράγισαν μὲν τὴν ἐποχήν, ἀλλ᾽ εἶναι ἡ τελευταία πρᾶξις τοῦ δράματος, οὗ ἡ πρώτη δέον νὰ τεθῇ αἰῶνας ὅλους πρότερον. Ἡ ἠθικὴ ἄνεσις μεθ᾽ ἧς ἐγένετο δεκτὴ ἡ κατάκτησις τῶν κέντρων εἶναι τὸ προϊὸν τῆς ἀπεράντου δυστυχίας καὶ τῆς ἀπογνώσεως, εἰς ἣν εἶχον ἀπὸ μακροῦ περιέλθει καὶ τούτων οἱ κάτοικοι ἕνεκα ποικίλων αἰτίων. Ἡ ὕπαιθρος εἶχεν ἤδη, κατὰ διάφορα στάδια καὶ κατὰ περιοχὰς εὐρυτάτας, ἀποφασιστικῶς ἀντιμετωπίσει τὸ πρᾶγμα καὶ δημιουργήσει τὴν σχετικὴν ψυχολογίαν, ἂν ὑπῆρχε καὶ τοιαύτης ἀνάγκη. Λοιπὸν *οἱ φοβεροὶ ἐξισλαμισμοί, γενόμενοι ἐθελουσίως καὶ κατὰ κύματα τρομακτικὰ καὶ παρακολουθοῦντες τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀπὸ τὰ πρῶτα των βήματα, δηλαδὴ τὴν Τουρκοκρατίαν ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ της ὁρίου, αὐτοὶ βασικῶς ἐπέφερον τὴν πτῶσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, πᾶν ἄλλο δὲ στοιχεῖον δευτερεύει [2].

* * *

Τούτου δοθέντος, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: μετὰ τὴν ἐξωμοσίαν, ἥτις βεβαίως ἦτο συνέπεια προτέρας, ὑπὸ τὸ καταθλιπτικὸν βάρος σπουδαίων

[1] Βλ. σχετικῶς τὴν μελέτην τοῦ J. H. Mordtmann, Die Kapitulation von Konstantinopel im Jahre 1453 (Byzantinische Zeitschrift, XXI, 1912, 129-144). Τὰ συμπεράσματα τοῦ Mordtmann, ἂν καὶ μετριοπαθῆ, ἐθεωρήθησαν οὐχ ἧττον συγκεχυμένα, ἐδέησε δὲ νὰ παρέλθῃ χρόνος ἱκανός, ἕως οὗ τύχουν ἐκτιμήσεως καὶ ληφθοῦν ἐπὶ τέλους ὑπ᾽ ὄψιν.

[2] Τὴν οἱονεὶ μαθηματικὴν ἀπόδειξιν τῶν ἀνωτέρω δύναται ν᾽ ἀνεύρῃ διὰ τὴν Βιθυνίαν ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Γεωργιάδου-Ἀρνάκη. Φανερὸν ἐν τούτοις ὅτι θέλομεν βαδίζει μετὰ πλείονος εὐχερείας, ἂν γίνῃ κτῆμα ἡμῶν ὁλοκλήρου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡ ἱστορία κατὰ τὴν Β´ μ.Χ. χιλιετηρίδα—καὶ κτῆμα καλόν. Διότι δυστυχῶς ἐπὶ πολλῶν ζητημάτων εὑρισκόμεθα εἰσέτι, μεθ᾽ ὅλα τὰ μεταγενέστερα ἐπιτεύγματα, μόνον εἰς ὃ σημεῖον ἔφθασεν ὁ Hammer.

γεγονότων, χαλαρώσεως τοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, τί παρέλαβον μεθ᾽ ἑαυτῶν ἐκ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ καθ᾽ ὅλου βίου των, ἄλλην συνείδησιν οἰκοδομοῦντες, οἱ πρώην Βυζαντινοί;

Θεσμοὶ καὶ ἔθιμα, ποικίλαι τέχναι, πλεῖστα γλωσσικά, γνωρίζομεν ὅτι μετεδόθησαν εἰς τοὺς Τούρκους ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ὁ δὲ νέος κόσμος ἐκινήθη, τόσον κατὰ τὴν οὐσίαν, ὅσον καὶ κατὰ τὸν τύπον, ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ. Πῶς ἄρα νὰ σκεφθῶμεν ὅτι, μέχρι τινὸς τουλάχιστον, πολλαὶ σημαντικαὶ *πραγματοποιήσεις*, ἐν τῇ νέᾳ καταστάσει, δὲν ἦσαν ἔργον τοῦ συντριπτικῶς μεγαλυτέρου στοιχείου της, δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων;

Οὐχ ἧττον ἐνταῦθα δὲν θὰ ἐξετάσωμεν θεσμοὺς ἢ ἔθιμα ἢ τέχνας. Οὐδὲ κἂν γλωσσικά, μ᾽ ὅλον ὅτι πρόκειται περὶ μνημείων τοῦ λόγου. Θὰ εἴπωμεν ἁπλῶς ὀλίγα περὶ τῶν *ἀκριτικῶν* ᾀσμάτων, ἐξ ὧν προῆλθε τὸ τουρκικὸν ἐθνικὸν ἔπος τοῦ *Κιόρογλου*—καὶ δὴ σχετικὰ μόνον μὲ τὸν χαρακτῆρα των, οὐχὶ δὲ καὶ μὲ τὴν ἐξωτερικήν των μορφήν.

* * *

Ὁ Νικόλαος Πολίτης, τοποθετῶν τὴν σύνθεσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους ἡμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων εἰς τὸν ΙΒ´ μ.Χ. αἰῶνα, πρὸ ἐτῶν ἔγραψε:

«Ἡ ἱστορία τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν ΙΒ´ αἰῶνα παρουσιάζει ἀρκούντως περίεργον φαινόμενον, τὴν σχεδὸν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀνοβλάστησιν ἡρωϊκῶν ἐπῶν παρά τισι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, συμπίπτουσαν ἐνιαχοῦ πρὸς τὴν ἀφύπνισιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως [1]».

Τὴν ἐνδιαφέρουσαν αὐτὴν διαπίστωσιν ἀνάγκη νὰ συμπληρώσωμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι δὲν συμπίπτει ἐνιαχοῦ μόνον ἡ ἀναβλάστησις ἡρωϊκῶν ἐπῶν πρὸς τὴν ἀφύπνισιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ πανταχοῦ καί, πρὸ παντός, κατ᾽ οὐδένα τρόπον ἐπιτρέπεται νὰ πιστεύωμεν ὅτι *συμπίπτει*. Ὅλως ἀντιθέτως, ἡ ἀναβλάστησις ἡρωϊκῶν ἐπῶν εἶναι φαινόμενον ἀναποσπάστως συνδεδεμένον μὲ τὴν γένεσιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἡ δὲ μελέτη τῶν ἀπαρχῶν τῶν λαῶν ἔδειξεν, ὅτι τὸν ἐξηκριβωμένον χρόνον καθ᾽ ὃν ἐποιήθη πρώτη τις ἐπικὴ ῥίζα δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς χρόνον καὶ τῆς πρώτης ῥίζης τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τοῦ ποιήσαντος κόσμου. **Διότι** τὰ ἡρωϊκὰ ἔπη περικλείουν τὴν ὕλην ἥτις δίδει τὸ *πνευματικὸν* περιεχόμενον τῶν διαφόρων ἀγώνων, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν εὑρίσκει ποτὲ δικαίωσιν οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν, ὁ δ᾽ ἀγωνιζόμενος λαὸς οὐδέποτε διαδραματίζει προοδευτικὸν ῥόλον ἐπὶ τῆς γῆς.

[1] Ν. Γ. Πολίτου, Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἐν Ἀθήναις 1906, 3.

Ἐνῶ λοιπὸν ἤρχισαν, ἀπὸ τοῦ Ι΄ μᾶλλον ὑποτυπωδῶς, ἀπὸ δὲ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος σταθερῶς, οἱ Βυζαντινοὶ νὰ βαίνουν ἀβιάστως πρὸς τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἡρωϊκοῦ των ἔπους, παραλλήλως δ᾽ ἐσαρκοῦτο φυσιολογικῶς, ὑπ᾽ ἐκείνου τρεφομένη πλουσίως, ἡ ἐθνική των συνείδησις, βλέπομεν αἴφνης ἐπερχομένην τὴν ἀμείλικτον συνέπειαν τῆς ἀπὸ τὸ κέντρον ἐγκαταλείψεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, δηλαδὴ τῆς ἀγνωμοσύνης τοῦ κράτους πρὸς τὸ κυριώτερόν του στήριγμα—βλέπομεν τὴν ἐξάπλωσιν τῶν Τούρκων.

Τὸ νὰ λέγῃ τις ὅτι συνετέλεσεν αὕτη, διὰ τῶν ἐπέκεινα ἐξελίξεών της, ὥστε νὰ παρουσιάζεται σήμερον ἡ Ἑλλάς, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἐν αὐτῇ μορφῶν τῆς παραγωγῆς, ὡς χώρα κατὰ δύο αἰῶνας καθυστερημένη τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν, εἶναι βεβαίως κοινὸς τόπος. Ἡ σκέψις ὅμως ὅτι αἱ πρῶται κρούσεις, ὑπὸ τῶν κατ᾽ ἀρχὰς εὐαρίθμων εἰσβολέων, ἐγένοντο κατὰ τὴν δραματικὴν ἐκείνην ὥραν, ἀνακόψασαι τὸν κανονικὸν ροῦν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ προκαλῇ ζωηρὰν ἐντύπωσιν.

Καὶ περὶ μὲν ἐκείνων οἵτινες παρέμειναν χριστιανοὶ καί, μετὰ διαφόρους εὐνοήτους βραδυπορίας, ἐσχημάτιζον ἐπὶ τέλους τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικήν των συνείδησιν, οὐδεὶς λόγος. Ἀλλὰ περὶ τῶν ἐξισλαμισθέντων; Ἤτοι ἐκείνων οἵτινες, ἀπωλέσαντες ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ ἀπαρνηθέντες προγονικὴν θρησκείαν, ἀπετέλεσαν ἀναμφιβόλως *τὰ δύο περίπου τρίτα* τῆς νέας διαμορφωθείσης καταστάσεως;

Ἀφοῦ περιτράνως ἀπέδειξαν ὅτι πᾶσα ἠθικὴ ἀρχὴ κυβερνᾷ μόνον τὸ γεννῆσαν καὶ συντηροῦν αὐτὴν κοινωνικὸν περιβάλλον, ἐξαφανίζεται δὲ πρὸ τῶν ἀτέγκτων νόμων τῆς ζωῆς, ὅταν ἐκεῖνο μηδενίζει τὸ βιωτικὸν ἐπίπεδον, ἐπροχώρησαν ἔτι περισσότερον, ἐφ᾽ ὅσον εἶχον ὡριμάσει καὶ δι᾽ αὐτοὺς αἱ σχετικαὶ συνθῆκαι—ἐπροχώρησαν εἰς τὸν σχηματισμὸν *τουρκικῆς* ἐθνικῆς συνειδήσεως.

Τὴν ὕλην ὅμως διὰ τὰ παράλληλα ἡρωϊκά των ἔπη πόθεν θὰ παρελάμβανον, ἂν μὴ ἐκ τοῦ προτέρου ψυχικοῦ βίου; Τὸ πνευματικὸν δηλαδὴ περιεχόμενον τοῦ νέου ἀγῶνος πόθεν ἤθελεν ἀντληθῆ, ἂν μὴ ἐκ τοῦ προτέρου ψυχικοῦ βίου;

Τοιουτοτρόπως εὑρισκόμεθα πρὸ μοναδικοῦ φαινομένου, ὅπερ εἶναι *ἡ ἀναβλάστησις τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικοῦ ἔπους μὲ οὐσίαν ἑλληνικήν*, μάλιστα δὲ τόσον ἄφθονον, ὅσον ἦσαν πολλαπλάσιοι τῶν Τούρκων οἱ ἐξισλαμισθέντες Ἕλληνες—ἀλλ᾽ ὑπάρχει τὸ φαινόμενον;

***

Τὴν ἀλήθειαν δύναταί τις εὐκόλως νὰ καταδείξῃ διὰ τῶν ἑπομένων:

Εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πολλοὶ τῶν κατακτηθέντων Ἑλλήνων, μ᾽ ὅλον ὅτι στερεῶς διετήρησαν ἕνεκα ποικίλων λόγων τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, οὐχ ἧττον ἕνεκα διαφόρων ἄλλων ἀπώλεσαν τελείως τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι τούτοις τὴν εἰρημένην ἀπώλειαν παρακολουθεῖ πλήρης λήθη τῶν ἑλληνικῶν ἡρωϊκῶν ᾀσμάτων. Τὸ πρᾶγμα δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι δὲν ἔπλασαν ἄλλα ξενόγλωσσα, καθ᾽ ὃν χρόνον ἐσφυρηλάτουν ὅσον ἠδύναντο τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικήν των συνείδησιν. Ὅταν λοιπὸν πρὸς τὰ κατ᾽ ἀκολουθίαν τῆς λήθης ἐκείνης τουρκόφωνα πλέον ἔπη των *ταυτίζονται* τὰ ἔπη τῶν Τούρκων, τούτων δὲ τὴν πλειοψηφίαν ἐξ ἅπαντος ἀποτελοῦν ἐξισλαμισθέντες Ἕλληνες, δὲν θὰ συμπεράνωμεν περὶ τῶν τελευταίων ὅτι παρέλαβον ἀντλήσαντες μετὰ τῶν ὁμοεθνῶν ἐκ τοῦ προτέρου ψυχικοῦ βίου καὶ δὲν καθίσταται φανερὸν ὅτι *τὸ τουρκικὸν ἐθνικὸν ἔπος εἶναι τουρκόφωνος μορφὴ τοῦ ἑλληνικοῦ*;

***

Πόθεν ἐξ ἄλλου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος;

Τοὺς Παυλικιανοὺς τοῦ Θ΄ αἰῶνος, τοὺς γνωστοὺς συνεχιστὰς τῶν παλαιῶν Μανιχαίων, ὅτε κατεδιώχθησαν ἐπὶ Θεοφίλου κἂι Θεοδώρας καὶ κατέφυγον εἰς τὰ ἐδάφη τῆς Μελιτηνῆς καὶ τῆς Ταρσοῦ, ὄχι μόνον καλῶς ἐδέχθησαν οἱ μουσουλμάνοι, ἀλλὰ καὶ τὴν κτίσιν ἰδίων φρουρίων καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ἐγκατάστασίν των ἐπέτρεψαν, πολλὰ προσδοκῶντες ἐκ μέρους τῶν νέων συμμάχων εἰς τοὺς μέλλοντας ἀγῶνας κατὰ τοῦ Βυζαντίου[1].

Τῶν ἐξωμοσάντων τούτων γόνος, ὁ φημισμένος Ἀμιρᾶς τοῦ ἡμετέρου ἔπους, μέχρι μὲν τῆς ἁρπαγῆς τῆς χριστιανῆς κόρης, ἦτο πρόσωπον ἀγαπητὸν παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς τοῦ Ἰσλάμ. Κατόπιν ὅμως τῆς ἀπαρνήσεως τῆς νέας θρησκείας καὶ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν θρησκείαν τῶν προγόνων του, χάριν τοῦ πρὸς ἐκείνην ἔρωτος, βλέπομεν τὸν πατέρα τοῦ Διγενῆ μισούμενον, λαμβάνοντα δὲ καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ *κιόρ*, ἐν τῇ στερήσει τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθοῦς πίστεως.

Ἑπομένως, *κιὸρ - τυφλὸς* ὁ Ἀμιρᾶς καὶ *κιόρογλου - υἱὸς τοῦ τυφλοῦ* ὁ Διγενὴς—ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικοῦ ἔπους *Κιόρογλου - Υἱὸς τοῦ Τυφλοῦ*.

***

Τί δ᾽ ὑπεχρέωσε τοὺς Τούρκους νὰ δεχθοῦν διὰ τὸν ἥρωά των τὴν ὁπωσδήποτε περιφρονητικὴν αὐτὴν ἐπωνυμίαν;

Κληρονομήσαντες πολὺ πρὸ τῆς εἰσβολῆς καὶ κομίζοντες μεθ᾽ ἑαυτῶν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν πνευματικὸν πλοῦτον ἀραβοπερσικὸν ἐξαίρετον, ἀριστο-

[1] Henri Grégoire, Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας, ἡ βυζαντινὴ ἐποποιΐα στὴν ἱστορία καὶ στὴν ποίηση, New York 1942, 17.

κρατικὸν ὅμως τρόπον τινὰ καὶ ξένον πρὸς τὸν λαόν, δὲν ἦτο δυνατόν, ἕνεκα καὶ τῶν ἀμφιρρόπων γεγονότων, ἅτινα κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν παρηκολούθουν τὴν ἐγκατάστασίν των, ν᾽ ἀποκτήσουν ἀμέσως δημώδη ἐπικὰ δημιουργήματα. Ὅταν ἐπέστη δὲ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, μὲ τὴν ἀφύπνισιν τῆς ἐθνικῆς των συνειδήσεως, εὑρέθησαν πρὸ σπουδαίου διλήμματος: ἀντεμετώπιζον ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν τὴν ἀραβοπερσικὴν παράδοσιν, ἥτις ὡς λογία δὲν ἤγγιζε τὴν ψυχήν, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ τὴν παράδοσιν τὴν ἰδικήν των, ἥτις πάλιν ὡς πρωτόγονος δὲν παρεῖχε τὴν ἀπαιτουμένην οὐσίαν.

Καὶ τότε, μὲ τὴν πιέζουσαν αὐτοὺς ἀδήριτον ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, μόλις ἐτέθησαν αἱ πρῶται βάσεις τῆς νέας κοινωνίας, ἤκουσαν αἴφνης ᾄσματα τῶν προσηλύτων, ᾄσματα διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους εὐνοήτους λόγους ἀρκούντως ἀνταποκρινόμενα πρὸς ὅ,τι διακαῶς ἐπεθύμουν. Καὶ χορδίζουν εὐθὺς τὰ μουσικά των ὄργανα καὶ μετὰ πάσης εὐκολίας λαμβάνουν εἰς τὸ στόμα τὰ τουρκικὰ συνθέματα τῶν ἐξισλαμισθέντων, οἵτινες ἐβάδιζον παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτῶν ἀπειράριθμοι, πλήρεις πικρίας διὰ τὸ παρελθὸν καὶ προσδοκιῶν διὰ τὸ μέλλον.

Ὥστε λοιπὸν οἱ πρῶτοι ποιηταὶ τῶν τουρκικῶν ἐπικῶν ᾀσμάτων ὑπῆρξαν Ἕλληνες, μία δὲ περιεργοτάτη συγκυρία καθιεροῖ τὴν παλαιὰν ἐκείνην καὶ περιφρονητικὴν ἐπωνυμίαν ὡς ἐπίσημον ὄνομα: τοὺς μὲν ἐξισλαμισθέντας ὑπεχρέωσαν τὰ συμπαρομαρτοῦντα τοῦ περιβάλλοντος, τοὺς δὲ Τούρκους ἡ χαραχθεῖσα πλέον γραμμή.

* * *

Ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὀλίγα περὶ τῶν τουρκοφώνων χριστιανῶν ἰδιαιτέρως, ἐπειδὴ τῶν Ἑλλήνων τούτων ἡ περίπτωσις εἶναι πολλαπλῶς πολύτιμος.

Ὁ Σάββας Ἰωαννίδης, πρῶτος ἀνευρὼν ἐν τῇ παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα μονῇ Σουμελᾶ τῷ 1873 χειρόγραφον παραλλαγὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔπους[1], ἔγραψεν ἤδη τῷ 1887[2]:

«Μόνον δὲ ἐν τῇ γνησίᾳ χώρᾳ καὶ πατρίδι τοῦ Ἀκρίτου τῇ Καππαδοκίᾳ, ἄλλως πλεῖον τῶν ἄλλων παθούσῃ μάλιστα κατὰ τὴν Μελιτηνὴν καὶ τὸν Εὐφράτην, καὶ τὸ δὴ δεινὸν ἀλλογλώσσῳ καταστάσῃ, ἀπέλιπον ὅλως αἱ περὶ Ἀκρίτου εἰδήσεις[3].»

[1] Henri Grégoire, Ἔνθ᾽ ἀν., 41.

[2] Σάββα Ἰωαννίδου, Ἔπος μεσαιωνικὸν ἐκ τοῦ χειρογράφου Τραπεζοῦντος ὁ Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας ὁ Καππαδόκης, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1887, 25.

[3] Ἐννοεῖ τῶν ἑλληνοφώνων εἰδήσεων ἀπουσίαν. Μ᾽ ὅλον ὅτι μεταγενεστέρως ἀνευρέθησαν καὶ κατεγράφησαν ἐκεῖθεν ᾄσματα καὶ ἄλλα τινά, καθιστῶντα τὴν ἔκφρασιν «ὅλως» ἀπόλυτον, σχεδὸν οὐδόλως ἀφίσταται τῆς ἀληθείας.

Μόνον ἐν Καππαδοκίᾳ—καὶ πῶς δὲν ἠρευνήθη καὶ δὲν ἡρμηνεύθη μέχρι σήμερον τὸ σπουδαῖον αὐτὸ γεγονός;

Οἱ Καππάδοκες, ἀπωλέσαντες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, διετήρησαν οὐχ ἧττον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Παραμείναντες εἰς τὸν κορμὸν τῶν μὴ ἐξισλαμισθέντων Ἑλλήνων, δὲν ἦτο δυνατὸν ν᾽ ἀποτελέσουν ἐξαίρεσιν καὶ νὰ μὴ συνειδητοποιηθοῦν ἐθνικῶς ὡς ἐκεῖνοι καθ᾽ ὃν ἱστορικῶς ἐπιβάλλεται τρόπον. Πῶς λοιπὸν δὲν ἐγεννήθη μηδ᾽ ὑποψία περὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ξενογλώσσων των ᾀσμάτων;

Ἐρευνηταί τινες ἐπλησίασαν τὸ κρίσιμον σημεῖον, τὴν τελευταίαν στιγμὴν ὅμως ἐξέκλιναν τῆς εὐθείας—ἀναφέρω δὲ πάλιν τὸν Ἰωαννίδην:

«Ἀπέλιπον ὅλως αἱ περὶ Ἀκρίτου εἰδήσεις, ἢ τροποποιηθεῖσαι εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς ἕτερον ἥρωα τοῦ 16ου αἰῶνος, τὸν Κιόρογλουν, οὗ τουρκιστὶ ᾄδουσι τὰ ᾄσματα, καὶ τὴν ἑλληνικοῖς γράμμασιν ἐκδοθεῖσαν τουρκιστὶ φυλλάδα τοῦ Κιόρογλου ἀναγινώσκουσι[1].»

Τὴν ἑλληνικοῖς γράμμασιν ἐκδοθεῖσαν τουρκιστὶ ταύτην φυλλάδα, τὴν ὁποίαν δὲν ἀνεγίνωσκον βεβαίως οἱ Τοῦρκοι, ἀλλ᾽ οἱ ἀπόγονοι τῶν μὴ ἐξισλαμισθέντων τουρκοφώνων Ἑλλήνων, διατί νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὡς ἀπὸ ζώσης περισυναγωγὴν τῶν δημωδῶν ἐπικῶν δημιουργημάτων τῶν τουρκοφώνων προγόνων;

Ἀκολουθῶν τὸν Ἰωαννίδην, πολὺ περισσότερον ἀπομακρύνεται κατόπιν ὁ Πολίτης:

«Ἡ δόξα τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτου ὑπερέβη τὰ ὅρια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ οἱ ἆθλοι αὐτοῦ ἀποδίδονται εἰς ἥρωας κατὰ τὸ πρότυπον αὐτοῦ πλασθέντας. Τοιοῦτος ἥρως παρὰ τοῖς Τούρκοις εἶναι ὁ Κιόρογλου, ὃν ἐξυμνοῦσι τουρκικὰ δημώδη ᾄσματα καὶ δημώδη βιβλία, καὶ οὗ τὸ ὄνομα ἀποδίδεται εἰς φρούρια καὶ τόπους τῆς Καππαδοκίας. Καὶ οἱ λησμονήσαντες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσάν των Καππαδόκαι τῆς παρὰ τὸν Εὐφράτην χώρας καὶ τῆς Μελιτηνῆς τραγῳδοῦσι μέχρι τοῦδε τᾆσματα ταῦτα καὶ ἀναγινώσκουσι τὴν εἰς τουρκικὴν γλῶσσαν δι᾽ ἑλληνικῶν χαρακτήρων τυπωμένην φυλλάδα τοῦ Κιόρογλου[2].»

Ὡσανεὶ πρόκειται πράγματι περὶ νέου τινὸς ἥρωος, τοῦ καθοριζομένου ΙϚ´ αἰῶνος, οὐχὶ δὲ περὶ τοῦ Διγενοῦς, τοῦ ἀπὸ τοῦ Θ´ καὶ τοῦ Ι´ γνωστοῦ λίαν ὡς Υἱοῦ τοῦ Τυφλοῦ! Ὡσανεὶ διῆλθον ἐν ἄλλοις λόγοις οἱ Καππάδοκες αἰῶνας ὅλους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, παρέλαβον δὲ τέλος ᾄσματα

[1] Ἰωαννίδης, Ἔνθ᾽ ἀνωτέρω.

[2] Πολίτης, Ἔνθ᾽ ἀν., 28 καὶ 32. «Πολλὰ δὲ τῷόντι φρούρια καὶ λοιπὰ ἀρχαιότερα ἀποδίδονται εἰς αὐτόν...» —Ἰωαννίδης, Ἔνθ᾽ ἀνωτέρω. Δὲν ἀναφέρει δ᾽ ὁ Πολίτης πόθεν ἀρύεται τὴν πληροφορίαν περὶ τῶν *δημωδῶν βιβλίων*, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν βεβαίως εἶδε, μηδὲ τῆς φυλλάδας ἐξαιρουμένης.

τῶν Τούρκων αὐτοί, πεποιημένα κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἑλληνικῶν, τῶν ὑπὸ τῶν ἰδίων λησμονηθέντων καὶ εἰς ἐκείνους συνηθεστάτων!

Αἱ ποικίλαι μεταβολαὶ καὶ ἀλλοιώσεις, αἵτινες ἐπηνέχθησαν πολὺ βραδύτερον, πολὺ πέραν ἀσφαλῶς καὶ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, ὅταν οἱ Τοῦρκοι τρέπονται πρὸς ἄλλα καὶ διὰ νόμων ἀπαγορεύουν τὴν προσέλευσιν εἰς τὸν μουσουλμανισμόν, ἐκεῖναι μόνον εἶναι καθαρῶς τουρκικὸν ἔργον. Τὰ βασικὰ δὲ στοιχεῖα παρουσιάζονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὡς *πιστὴ διασκευὴ* τοῦ Διγενοῦς, ἐνωρίτατα μετενδυθεῖσα τὴν τουρκικὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τόσων τῶν ὁπουδήποτε συνεργασθέντων μὲ τοὺς εἰσβολεῖς, ὅσον καὶ τῶν διατηρησάντων τὴν παλαιὰν θρησκείαν κατοίκων τῆς Καππαδοκίας—παρ' οἷς, *μόνοις*, καίτοι κατῴκουν «ἐν τῇ γνησίᾳ χώρᾳ καὶ πατρίδι τοῦ Ἀκρίτου», εὐγλώττως «ἀπέλιπον ὅλως αἱ περὶ Ἀκρίτου εἰδήσεις».

***

Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ στραφῶμεν ἐπὶ τὴν ἐξονυχιστικὴν μελέτην τῆς χρυσοφόρου ὕλης, ἀφοῦ προηγουμένως, κατὰ τὴν παροῦσαν δωδεκάτην ὥραν τοῦ προσφυγόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα τουρκοφώνου στοιχείου, πλουτίσωμεν αὐτὴν ἐπαρκῶς καὶ διὰ συλλογῶν πρωτοτύπων[1].

Τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης, ἐννοεῖται, θὰ διαφωτίσουν πολλὰ ζητήματα τοῦ ἡμετέρου ἐπικοῦ κύκλου, θ' ἀποτελέσουν δὲ καὶ σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῆς πτώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ι. Τ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ

[1] Τοῦτο βεβαίως εἶναι τόσον ἀπαραίτητον, ὅσον εὐλόγως ἐπιβάλλεται νὰ δυσπιστῶμεν εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τουρκικὰς ἐργασίας. Σημειωθήτω δ' ὅτι ἐν οὐδεμιᾷ τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθεισῶν τουρκοφώνων βιβλιογραφιῶν ἀναφέρεταί τι περὶ τῆς φυλλάδας, οὐδενὸς ἀντιτύπου της σωθέντος.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Α. Grabar, Martyrium (Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique). Collége de France, Paris 1946 (Δύο τόμοι κειμένου: Α' Ἀρχιτεκτονική, Β' Εἰκονογραφία καὶ ἰδιαίτερον Λεύκωμα μετὰ 70 πινάκων).

Μελέται σχετιζόμεναι μὲ τὰ προβλήματα τῆς λατρείας τῶν λειψάνων τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως, τῶν τάφων των καὶ τῶν ἄνωθεν αὐτῶν ἱδρυομένων Μαρτυρίων ἐκ προτύπων τῆς ἐπιτυμβίου τέχνης τῆς ἀρχαιότητος, ἔχουν γίνει ἱκαναὶ μέχρι τοῦδε, εἴτε ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀνασκαφῶν, εἴτε δι' ἰδιαιτέρων μονογραφιῶν. Ὁ γνωστὸς ἐκ πολλῶν ἄλλων ἔργων καθηγητὴς A. Grabar, γνώστης τῆς χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὸ μνημειῶδες τοῦτο ἔργον του συγκεντρώνει καὶ ἐπεξεργάζεται μετὰ περισσῆς ἀκριβείας καὶ πλήρως ὁλόκληρον τὸ γνωστὸν ὑλικὸν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν φιλολογικῶν πηγῶν καὶ ἐξετάζει ὑπὸ νέον πρίσμα τὰ σχετιζόμενα μὲ τὰ Μαρτύρια προβλήματα, ἐπιζητῶν νὰ παρουσιάσῃ νέας ἀπόψεις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς τέχνης.

Εἰς τὴν προτασσομένην μακρὰν Εἰσαγωγὴν τοῦ ἔργου θίγονται τὰ οὐσιωδέστερα προβλήματα, ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις τῶν ὁποίων ἀκολουθεῖ εἰς τοὺς δύο τόμους τοῦ ἔργου.

Καὶ πρῶτον εἰς τὸν ὅρον: *Μαρτύριον* δίδει μεγάλην εὐρύτητα, συμπεριλαμβάνων τὰ ἀρχικὰ εὐκτήρια τὰ ἱδρυθέντα ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων, ὅλας τὰς ἐκκλησίας τὰς ἱδρυθείσας μεταγενεστέρως ἐπὶ ἀρχικῶν Μαρτυρίων καὶ τάφων ἁγίων καὶ ἅπαντα τὰ μνημεῖα τῆς Παλαιστίνης, τὰ ἱδρυθέντα ἐπὶ τῶν τόπων, ἔνθα διεδραματίσθησαν τὰ διάφορα γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, ὡς μαρτύρια τῆς θεοφανείας αὐτοῦ.

Θεωρῶν τὴν τέχνην τῶν Μαρτυρίων ἐκ τῆς ἐπόψεως τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν λατρείαν, θέτει πρῶτον τὸ πρόβλημα: κατὰ πόσον αὕτη ἀντανακλᾷ ἀμέσως τὴν χριστιανικὴν εὐλάβειαν καὶ κατὰ πόσον ὀφείλεται εἰς προχριστιανικὰς παραδόσεις τέχνης. Δεχόμενος δὲ ὅτι ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἐν ἀρχῇ δὲν δημιουργεῖ νέας μορφάς, ἀλλ' ἐξαρτᾶται στενῶς ἀπὸ τῆς προγενεστέρας ἐθνικῆς, ἀναζητεῖ τὰς ὁμοιότητας τόσον εἰς τοὺς τύπους καὶ τὰς μορφὰς τῆς τέχνης, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἔθιμα καὶ παραδόσεις τῆς λατρείας (νατάλια, παννυχίδας, νεκρόδειπνα, τραπέζας).

Συνειδητὴν καὶ συστηματικὴν δέχεται ἰδίως τὴν ἐξάρτησιν τῶν χριστιανικῶν Μαρτυρίων, τόσον τῶν ἐπὶ τάφων τῶν ἁγίων, ὅσων καὶ τῶν ἁγίων Τόπων, ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα Ἡρῷα.

Ἡ σχέσις λατρείας καὶ τέχνης ἀντανακλᾶται κατόπιν εἰς τὴν διαφορὰν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἥτις διαφωτίζεται βαθύτερον, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὁ ἀμεληθεὶς θρησκευτικὸς παράγων.

Τὸ τρίτον πρόβλημα ἀναφέρεται εἰς τὴν εἰκονογραφίαν. Δεχόμενος τὴν εἰκονογραφίαν τῆς Παλαιστίνης, τὴν ἐμπνεομένην ἐκ τῆς λατρείας τῶν ἁγίων Τόπων, ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν πηγὴν τῆς χριστιανικῆς ζωγραφικῆς, συνεχίζουσαν τὴν ἀρχαιοτάτην ζωγραφικὴν τῶν κατακομβῶν, ἀναζητεῖ τοὺς θρησκευτικοὺς λόγους τῆς δημιουργικῆς αὐτῆς δυνάμεως τῆς Παλαιστίνης.

Ἡ μέθοδος διὰ τὴν ἑρμηνείαν καὶ κατάταξιν τῶν μνημείων δὲν εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ συνήθης ἀρχαιολογικὴ καὶ μορφολογικὴ ἐξέλιξις, ἀλλ' ὁ θρησκευτικὸς προορισμὸς εἰς τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὸ θρησκευτικὸν νόημα εἰς τὴν ζωγραφικήν. Διὰ τοῦτο δὲν ἀκολουθεῖ αὐστηρῶς χρονολογικὴν ἐξέλιξιν, ἀλλὰ διακρίνει ἁδρομερῶς δύο περιόδους εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης: τὴν ὑστάτην ἀρχαίαν (basse antiquité, 3ος-7ος αἰ.) καὶ τὴν πρώϊμον μεσαιωνικὴν (7ος-9ος αἰ.).

Κυρίως ἐξαίρει τὴν σημασίαν τύπων καὶ θεμάτων τῆς ἐπὶ μακρὸν παραγνωρισθείσης ἀρχαίας περιόδου, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπὶ αἰῶνας ἀπορρέουν ὅλαι αἱ σχολαὶ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης καὶ ἥτις ἀκόμη ἐχρησίμευσεν ὡς ἡ βάσις τῆς μεσαιωνικῆς. Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον (7ος-9ος αἰ.) ἡ λατρεία καὶ αἱ ἱεροτελεστίαι γίνονται στερεότυποι καὶ ἀναλλοίωτοι, οἱ τύποι πτωχεύουν καὶ ἀποκρυσταλλοῦνται, οἱ δὲ ναοί, μικροὶ κατὰ τὰς διαστάσεις, εὐνοοῦν τὴν διάδοσιν τῶν θόλων. Μὲ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς περιγράφονται καὶ ἐξακριβοῦνται λεπτομερέστατα: εἰς μὲν τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τὰ πλήρως σχεδὸν εἰς τὸ σκότος εὑρισκόμενα ἀρχικὰ Μαρτύρια τῆς ἐποχῆς τῶν διωγμῶν, εἰς δὲ τὸ δεύτερον τὰ Μαρτύρια τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος, τὰ ὁποῖα ἐμπνέονται ἀπὸ τὰς αὐτὰς ἀρχὰς μὲ τὰ πρῶτα. Κατατάσσει δὲ αὐτὰ κατὰ τύπους: τετράγωνα, ἐπιμήκη, ἀψιδωτά, τρίκογχα κατὰ πλάτος, στρογγύλα, πολυγωνικὰ καὶ σταυρόσχημα, καὶ εὑρίσκει ὅτι ὅλα, τόσον τῶν μαρτύρων, ὅσον καὶ τῶν ἁγίων Τόπων, τόσον τῆς Ἀνατολῆς, ὅσον καὶ τῆς Δύσεως, ἀκολουθοῦν εἰς σχῆμα καὶ κατασκευὴν τὰ Μαυσωλεῖα καὶ τὰ Ἡρῷα τῆς ἐθνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον ἐξετάζει ἕνα ἕκαστον τῶν Μαρτυρίων τῶν ἱδρυθέντων ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐν Ῥώμῃ, Παλαιστίνῃ καὶ Βυζαντίῳ, τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ χρονικῶς συμπίπτουν μετὰ τοῦ δευτέρου κεφαλαίου, παρουσιάζουν ὅμως μίαν φάσιν ἐξελίξεως προηγμένην, ὡς ἐξέχοντα αὐτοκρατορικὰ ἔργα. Ταῦτα, ἀτελῶς γνωστὰ καὶ διαφοροτρόπως ἀποκαθιστάμενα, εὑρίσκουν ἐμπεριστατωμένην, κριτικὴν καὶ λεπτομερεστάτην ἑρμηνείαν, ἐπὶ τῇ βάσει

ὅλων τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν καὶ ὅλων τῶν σχετικῶν πηγῶν, προαναγγέλλουν δὲ κατὰ τὸν σ. τὴν διάκρισιν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, διότι εἰς μὲν τὰ μνημεῖα τῆς Ἀνατολῆς ἐπικρατοῦν τὰ περιφερικά, εἰς δὲ τὴν Ῥώμην ἡ βασιλικὴ μὲ ἐγκάρσιον κλῖτος (ἁγίου Πέτρου, ἁγίου Παύλου). Ἀναφερόμενος δὲ εἰς τὴν θέσιν τοῦ δανοῦ ἀρχαιολόγου Dyggve, ὅτι ἡ καταγωγὴ τῆς βασιλικῆς μὲ ἐγκάρσιον κλῖτος προῆλθε διαδοχικῶς ἀπὸ ἀρχικὰ Μαρτύρια, ἀποτελούμενα ἐξ ἀψῖδος καὶ ἐγκαρσίου, εἰς ἃ προσετέθη κατόπιν ἡ βασιλική, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἐγκάρσιον δὲν συνδέεται πανταχοῦ πρὸς τὸ Μαρτύριον, ἰδίως εἰς τὴν Ἀνατολήν, καὶ ὅτι αἱ ἁπλαῖ χριστιανικαὶ βασιλικαί, ὅσον καὶ αἱ μετ' ἐγκαρσίου, ἔχουν τοὺς προδρόμους των εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν τέχνην, ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνουν τόσον τοὺς ἀρχεγόνους τύπους, ὅσον καὶ τοὺς ἐξειλιγμένους.

Εἰς τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου τόμου, ἐκθέτει διὰ μακρῶν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ Μαρτυρίου εἰς τὰς ἐκκλησίας, πρῶτον εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ δεύτερον εἰς τὴν Δύσιν. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν δέχεται ὅτι τὸ Μαρτύριον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καταλήγει νὰ συγχωνευθῇ μὲ τὴν ἐκκλησίαν, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ὁποίας ἐφαρμόζει μορφὰς ἰδιαζούσας εἰς τὰ Μαρτύρια καὶ κατ' ἐξοχὴν τὴν διὰ θόλων καὶ τρούλλων στέγασιν. Τοῦτο εἶναι, κατὰ τὸν Grabar, συνέπεια ἀφ' ἑνὸς τῆς βαθμιαίας συγχωνεύσεως τῶν τελετῶν τῶν Μαρτυρίων εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ διάδοσις διὰ τῶν Ἑλλήνων μυστικῶν τοῦ 6ου καὶ 7ου αἰῶνος τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ τρούλλου, ὡς εἰκονιζόντων τὸν Οὐρανόν, ὁ ἀρχικὸς συμβολισμὸς τῶν ὁποίων ἀνῆκε, κατὰ τὸν Grabar, εἰς τὰ Μαρτύρια, ἅτινα ἀκολουθοῦν καὶ κατὰ τοῦτο παραδόσεις τῆς ἀρχαιότητος.

Κατὰ ταῦτα ὅλοι οἱ μετὰ τρούλλου ναοί, οἱ ἱδρυθέντες ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ ἀντικαταστήσαντες προϋπάρχοντα Μαρτύρια εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ εἰς ὅλην τὴν Αὐτοκρατορίαν, Παλαιστίνην, Μ. Ἀσίαν, Ἀρμενίαν, Ἀφρικήν, ὀφείλουν τὴν ἀρχιτεκτονικήν των διάπλασιν εἰς τὸ Μαρτύριον.

Τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μαρτυρίου ἐπεκτείνει ἀκόμη εἰς τὸ σύνολον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Βυζαντίου, ἤτοι εἰς τὸν ἐγγεγραμμένον σταυροειδῆ βυζαντινὸν τύπον, τὴν γένεσιν τοῦ ὁποίου θεωρεῖ περίπου σύγχρονον πρὸς τὸ μικρὸν ναΰδριον τοῦ Λατόμου Θεσσαλονίκης (περὶ τὸ 500 μ.Χ.), θεωρούμενον ὑπ' αὐτοῦ Μαρτύριον τοῦ Ζαχαρίου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου τὸ Μαρτύριον, ἤτοι ὁ τάφος τοῦ μάρτυρος, τίθεται εἰς θέσιν παράπλευρον τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου ὡς Μαρτύριον ἐπικρατεῖ ὁ τύπος τῆς βασιλικῆς (ἅγ. Πέτρος, ἅγ. Παῦλος, ἁγ. Ἁγνή), ὁ τάφος τοῦ μάρτυρος εὑρίσκεται πάντοτε ὑπὸ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, προσιτὸς διὰ τῆς Κρύπτης. Ἡ θεμελιώδης αὕτη διαφορὰ ἐξήσκησεν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Δύσεως, διότι τὸ Μαρτύριον δὲν συγχωνεύε-

ται μὲ τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ παραμένει χωριστὸν εἰς τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος τῶν βασιλικῶν, ἐπέφερε δὲ αὔξησιν τοῦ ναοῦ περὶ αὐτὸ διὰ προσθήκης νεκρικῶν παρεκκλησίων, ἵνα γειτονεύουν ταῦτα πρὸς τὸ Μαρτύριον (ad sanctos). Ὁ ἀρχικὸς τύπος τῶν Μαρτυρίων, ἤτοι τῆς βασιλικῆς, ἐπέδρασε μὲν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ᾿ εἰς δευτέραν μοῖραν. Ἡ μεσαιωνικὴ τέχνη τῆς Δύσεως ἀνανεώνεται, κατὰ τὸν Grabar, λαμβάνουσα ὡς πρότυπα τὰ ἀριστουργήματα τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, διότι ἡ λατρεία τῶν λειψάνων τῶν μαρτύρων εἰς τὴν Δύσιν ἐξηκολούθησε καθ᾿ ὅλον τὸν μεσαίωνα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου ἀντικατεστάθη μὲ τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων.

Τοῦτο εἶναι ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου τοῦ Grabar, ἀκολουθούμενον ὑπὸ πλήθους παραδειγμάτων, ἐξαντλούντων σχεδὸν τὸ ὑλικὸν τῶν σῳζομένων μνημείων καὶ τὸ ὑλικὸν τῶν σχετικῶν πηγῶν. Κυρία πρόθεσις τοῦ συγγραφέως εἶναι ἡ διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς χριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἀνεύρεσις πρῶτον τῶν δεσμῶν, οἵτινες συνδέουν τὰ ἀρχαῖα Μαρτύρια μὲ τὴν ἐθνικὴν τέχνην τῆς ἀρχαιότητος, καὶ δεύτερον ὁ καθορισμὸς εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἐκκλησιῶν τῶν τύπων καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπηρεάσθησαν ἀπὸ τὴν λατρείαν τῶν λειψάνων καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν Μαρτυρίων.

Εἰς ἀμφότερα ὅμως ἔδωκε, κατὰ τὴν γνώμην μας, τόσην ὑπερβολικὴν θέσιν, ὥστε ἀπὸ μὲν τὰ χριστιανικὰ Μαρτύρια ἐξηφανίσθη πᾶσα αὐτοτέλεια, ἰδιοτυπία καὶ δημιουργικὴ σημασία, ἡ δὲ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν, τόσον εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν τύπων, ὅσον καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διάπλασιν, ἐξηρτήθη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Μαρτυρίων.

Ἡ σχέσις τῶν ἀρχαίων χριστιανικῶν Μαρτυρίων πρὸς τὴν ἐθνικὴν τῆς ὑστάτης ἀρχαιότητος εἶναι ἓν τῶν σπουδαίων προβλημάτων τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης καὶ οἱ ἐξαντλητικοὶ παραλληλισμοὶ τοῦ Grabar δὲν προσφέρουν ὀλίγα εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο. Θὰ ἀνέμενεν ὅμως κανεὶς νὰ μὴ ἐξαίρωνται μόνον αἱ ὁμοιότητες, ἀλλὰ νὰ χαρακτηρίζωνται καὶ αἱ διαφοραί, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ οὐσιῶδες εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης. Εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ἡ τέχνη τῶν Μαρτυρίων δὲν παρουσιάζει διαφορὰς εἰς διαστάσεις, εἰς ὕλην, εἰς προτίμησιν τύπων κλπ., ἀλλ᾿ ὅτι ἔμεινε στάσιμος, ἐπαναλαμβάνουσα πιστῶς τὰ πρότυπα τῆς ἀρχαιότητος; Μειονέκτημα εἶναι ἀκόμη ὅτι κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τὰ ἐθνικὰ αὐτὰ πρότυπα λαμβάνονται *ἐκ σχεδίων* τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως, περὶ ὧν δὲν ὑπάρχει βεβαιότης οὔτε περὶ τῆς ἀκριβείας των, οὔτε περὶ τῶν διαστάσεων αὐτῶν, οὔτε—εἰς μερικὰ—καὶ περὶ τοῦ προορισμοῦ των. Οὔτε εἶναι πειστικὸν ὅτι τὸ Μαρτύριον ὡς ἀρχιτεκτονικὸς τύπος προέρχεται ἐκ τῶν Μαυσωλείων ἀπο-

κλειστικῶς, ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τοῦ προορισμοῦ των καὶ οὐχὶ ἐξ ἄλλων ἀρχαίων κτιρίων, ὅταν ἔχομεν παράδειγμα Νυμφαίου μετατρεπομένου εἰς Μαρτύριον, ὅπως εἶναι τὸ τῆς ἁγίας Εὐφημίας Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Grabar ἀναγκάζεται ν᾿ ἀρνηθῇ ὅτι πρόκειται περὶ ἀρχικοῦ Νυμφαίου, ὅπως καὶ διὰ τὸ Βαπτιστήριον τῆς Μαγναύρας, παρὰ τὴν δικαιολογουμένην ἐκ τῶν πραγμάτων γνώμην τῶν ἀνασκαψάντων αὐτά.

Ὀλιγώτερον ἀκόμη δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ κατὰ τὸν συγγραφέα σχέσις Μαρτυρίου καὶ ἐκκλησίας.

Καὶ πρῶτον οὐσιαστικῶς: ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ἦτο ἡ λατρεία τῶν Μαρτύρων κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα, δὲν ἠδύνατο αὕτη νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ θριάμβου τοῦ Χριστοῦ, τὴν ὁποίαν ἐνσαρκώνει ἡ Ἐκκλησία τοῦ 4ου αἰῶνος.

Τὸν 5ον αἰῶνα τὸ Μαρτύριον συγχωνεύεται μὲ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν Ἀνατολήν, μὲ ἀντίθετον ἔννοιαν, ἤτοι μὲ κυριαρχίαν τῆς Ἐκκλησίας, τὸν δὲ 6ον αἰ. τὰ μὲν Μαρτύρια περιπίπτουν εἰς παρακμήν, ἡ δὲ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν γνωρίζει τὴν μεγαλυτέραν αὐτῆς ἄνθησιν. Εἶναι λοιπὸν ὀρθὸν ὑπὸ τοιούτους ὅρους νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐκκλησία δὲν δημιουργεῖ ἰδίους τύπους καὶ ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς ἀλλὰ τὰς δέχεται ἀπὸ τὸ Μαρτύριον;

Ὁ Grabar ἐξαίρει τὴν ποικιλίαν καὶ πλουσίαν διαμόρφωσιν τῶν περικέντρων Μαρτυρίων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πτωχείαν καὶ ὁμοιομορφίαν τῶν βασιλικῶν. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὅμως καὶ αἱ βασιλικαὶ ἔχουν μεγάλην ποικιλίαν καὶ πλοῦτον μορφῶν, ἡ διάκρισις αὐτὴ δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα, διότι ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔχομεν περιφανεῖς περικέντρους ἐκκλησίας, ὅπως τὸ ὀκτάγωνον τῆς Ἀντιοχείας τὸ ἐπιλεγόμενον Κυριακόν, καὶ βασιλικὰς—Μαρτύρια—ὅπως ὁ ἅγιος Πέτρος τῆς Ρώμης. Ἄρα Μαρτύρια καὶ ἐκκλησίαι ἠδύναντο παραλλήλως νὰ ἔχουν κοινοὺς τοὺς τύπους. Τὸ περίφημον ὕφασμα τοῦ Μουσείου Βερολίνου, τὸ παρουσιάζον ὑπὸ τὸν αὐτὸν τύπον καὶ τὰ Μαρτύρια καὶ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, νομίζομεν ὅτι τὴν ἰδέαν αὐτὴν ἀπηχεῖ, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἀπεικονίζῃ ρεαλιστικῶς ταῦτα.

Ὁ Grabar, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ δώσῃ μίαν ἐξήγησιν εἰς τὸν περίκεντρον τύπον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ φανταστικὸν προϋπάρχον Ἡρῷον εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς.

Ὁμοίως ἀσθενὴς εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ διαδόσεως τῆς διὰ θόλων καὶ τρούλλων στεγάσεως τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῆς δημιουργίας τῶν νέων τύπων βασιλικῆς μετὰ τρούλλου καὶ ἐγγεγραμμένου σταυροειδοῦς ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν Μαρτυρίων.

Ἡ θέσις τοῦ τρούλλου εἰς τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Grabar, τὴν ἰδεολογικὴν δηλαδὴ συσχέτισιν (ἔξαρσιν ἁγ. Τραπέζης, ἄμβωνος κλπ.), ἡ δὲ συμβολικὴ ἑρμηνεία ὑπὸ τῶν μυστικῶν δίδεται ρητῶς εἰς τρούλλους ἐκκλησιῶν καὶ οὐχὶ Μαρτυρίων (πρβλ. πατριάρχην

Γερμανὸν ἑρμηνεύοντα τὸν ναὸν διὰ τῆς ῥήσεως: «ἐν ᾧ ὁ Θεὸς ἐνοικεῖ καὶ ἐμπεριπατεῖ...»).

Τὸ πρόβλημα ἄλλως τε τῆς ἐφαρμογῆς τρούλλου εἰς μεγάλα τετράγωνα κτίσματα—πρόβλημα εἰς τὸ ὁποῖον ἡ Ἀνατολὴ δὲν ἔμεινεν ὅλως ἀμέτοχος, ὥστε νὰ ἀγνοηθῇ παντελῶς—καὶ αἱ διάφοραι λύσεις, αἵτινες ἐδόθησαν κατὰ τόπους καὶ ἐποχὰς διὰ τὴν στήριξίν του καὶ ὅπερ κατ' οὐσίαν δημιουργεῖ τὴν διαφορὰν τῶν τύπων, οὐδόλως διαφωτίζεται διὰ τῆς ἀποδόσεως τοῦ τρούλλου εἰς τὰ Μαρτύρια ἢ ὄχι. Τοὐναντίον μάλιστα δυσχεραίνει τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐμφανίσεως τῆς βασιλικῆς μετὰ τρούλλου, τύπου τὸν ὁποῖον ἐλάμπρυνεν ἡ Ἁγία Σοφία καὶ ὅστις οὐδεμίαν σχέσιν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν παρουσιάζει, οὔτε πρόδρομόν τινα ἔχει εἰς τὰ Μαρτύρια.

Ὁ τύπος τοῦ βυζαντινοῦ σταυροειδοῦς δὲν εἶναι μὲν ἀκόμη ἱκανοποιητικῶς ἑρμηνευμένος, τὸ πρόβλημά του ὅμως ἐλάχιστα προάγει ὁ Grabar μὲ τὸ νὰ τὸν συσχετίζῃ, ὡς εἶναι παλαιότατα γνωστόν, πρὸς τὰ τετράγωνα παλαιοχριστιανικὰ θολωτὰ Μαρτύρια.

Μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἐν σπέρματι σταυροειδῶν καὶ τῶν ἀνεπτυγμένων τύπων τῶν διαφόρων ἀποχρώσεων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος διαπλάσσονται εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὰς ἐπαρχίας, αἱ διαφοραὶ εἶναι μέγισται καὶ δὲν ὑπερπηδῶνται αἱ δυσκολίαι μὲ τὸ νὰ μεταθέτῃ ὁ συγγραφεύς, χάριν τῆς χρονικῆς συνεχείας, τοὺς σταυροειδεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Καλεντὲρ καὶ Ἀττὶκ Τζαμὶ εἰς τὸ 500 μ.Χ.

Τοῦτο βεβαίως εὐνοεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Grabar ὑποστηριζομένην ἄποψιν, ἤτοι τὴν ἀποκλειστικὴν ἐξάρτησιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀπὸ τὴν λατρείαν καὶ λειτουργίαν, καθ' ἣν ἔπρεπε μετὰ τὸν 6ον αἰῶνα ἡ ἀρχιτεκτονικὴ νὰ μὴ διαπλάσσῃ νέους τύπους καὶ νὰ γίνεται στερεότυπος, ἀλλ' αὐτὸ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ πράγματα. Ἂν παρατηρῆται καὶ ἐξ ἄλλων λόγων εἰς τὴν Δύσιν, δὲν ἐφαρμόζεται ὅμως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, διότι ἐπὶ Μακεδόνων διεπλάσσετο ὁ σταυροειδής, τὸν δὲ 11ον αἰῶνα ὁ ὀκταγωνικὸς τύπος τοῦ ὁσίου Λουκᾶ.

Αἱ αὐταὶ ἰδέαι καὶ ἡ αὐτὴ ἐπέκτασις ἀπὸ τῆς γενέσεως τῆς χριστιανικῆς εἰκονογραφίας μέχρι τοῦ μεσαίωνος παρατηροῦνται καὶ εἰς τὸν Β' τόμον, εἰς ὃν ἐξιστορεῖται ἡ εἰκονογραφία τῶν Μαρτυρίων καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτὴν προβλήματα. Κατὰ τὸν συγγραφέα καὶ ἡ ζωγραφική, ἥτις ἐπεζήτησε νὰ εἰκονογραφήσῃ οὐχὶ τὰ γεγονότα, ἀλλὰ τὴν ἰδέαν τῆς θεοφανείας, ἔχει τὰς ῥίζας της εἰς τὴν ἐθνικὴν τέχνην. Μὲ ἀποκλειστικὸν κέντρον τὴν Παλαιστίνην διεδόθη αὕτη ἐκ τῶν Μαρτυρίων τῶν ἁγίων Τόπων εἰς τὰς ἄλλας χώρας καὶ ἐπέδρασεν εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τῶν ναῶν, ἀντικαταστήσασα τὴν πρὸ τῆς ἀκμῆς τῶν Μαρτυρίων ὑπάρχουσαν διδακτικοῦ χαρακτῆρος ζωγραφικήν.

Καὶ ἐνταῦθα ὅμως ἔχομεν τὰς αὐτὰς ἐνστάσεις. Καθ' ἡμᾶς καὶ οἱ δύο κλάδοι συνυπάρχουν, ἐφ' ὅσον πρὸ τῆς ἀκμῆς τῶν Μαρτυρίων (κατὰ τὸν 4ον

καὶ 5ον αἰῶνα) δὲν ὑπῆρχε μεγάλης ἐκτάσεως εἰκονογράφησις τῶν ἐκκλησιῶν, δύνανται δὲ οἱ δύο οὗτοι κλάδοι νὰ ἐξηγηθοῦν ὡς ἀντιπροσωπεύοντες τὰς δύο κατ' ἐξοχὴν φυλάς: τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν συριακήν.

Διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἑλληνικοῦ-ἱστορικοῦ κλάδου, πρὸς διδακτικοὺς σκοπούς, ἔχομεν κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα τὰς μαρτυρίας τῶν Πατέρων καὶ κατόπιν τὰς ἐκτενεῖς μικρογραφίας τῶν χειρογράφων, τὰς ἐκτυλισσομένας παραπλεύρως τοῦ κειμένου τῶν Εὐαγγελίων, καὶ τὰ μωσαϊκὰ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Κωνσταντινουπόλεως.

Κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Grabar ἐσχεδίασε μίαν νέαν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ζωγραφικῆς μὲ κέντρον τὸ Μαρτύριον.

Ἂν καὶ ἡ θέσις αὐτὴ δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀνεπιφυλάκτως δεκτή, εἶναι ὅμως ἀναντίρρητον, ὅτι διὰ τοῦ ἔργου τούτου ὁ Grabar διεφώτισεν ἀπλέτως καὶ μετὰ διεισδυτικῆς ἀκριβολογίας τὰ περὶ τὸ χριστιανικὸν Μαρτύριον ζητήματα καὶ ὅτι ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ψιχία τῶν σῳζομένων μνημείων, τῇ βοηθείᾳ πηγῶν, περιγραφῶν καὶ μεταγενεστέρων μνημείων, κατώρθωσε νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὴν ἱστορίαν καὶ νὰ διατρανώσῃ τὴν σημασίαν τῶν ἐξαφανισθέντων αὐτῶν δημιουργημάτων τῆς λατρείας καὶ εὐλαβείας τῆς χριστιανικῆς ψυχῆς.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

F r a n z D ö l g e r, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. 115 Urkunden und 50 Urkundensiegel aus 10 Jahrhunderten. Im Auftrage und mit Unterstützung d. Bayer. Ak. d. Wiss. herausgeg. von... I: Textband σ. 363, II: Tafelband (128 Tafeln). Auflage: 1000 Exemplare (ἠριθμημένα). Münchner Verlag (bisher F. Bruckmann) 1948 σχ. 8° μέγα.

Ὁ διακεκριμένος ἐν Μονάχῳ Καθηγητὴς τῆς Βυζαντιακῆς καὶ νεωτέρας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας F r a n z D ö l g e r, ὅστις ἀπὸ ἑνὸς τετάρτου αἰῶνος ἀσχολεῖται περὶ τὴν μελέτην καὶ ἔκδοσιν τῶν Διπλωματικῶν ἐγγράφων τοῦ Βυζαντίου, ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἐπιτοπίως μελετήσας καὶ φωτογραφήσας τὰ ἐπίσημα βυζαντιακὰ ἔγγραφα, παρέχει νῦν ταῦτα διὰ τοῦ ἔργου του τούτου εἰς τὴν δημοσιότητα, προάγων οὕτω τὰ μέγιστα τὴν Διπλωματικὴν Ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου. Ἀπορεῖ τις τί πρῶτον νὰ θαυμάσῃ ἐν τῇ προτύπῳ ταύτῃ ἐκδόσει τὴν ἐξαίρετον μέθοδον, τὴν κριτικὴν δύναμιν, τὴν φιλολογικὴν ἀκρίβειαν, τὴν βιβλιογραφικὴν ἐνημερότητα ἢ τὴν βα-

θεῖαν τῶν πηγῶν γνῶσιν καὶ δὴ καὶ μάλιστα τὴν ἀναγομένην εἰς τὴν πολιτικὴν καθόλου Ἱστορίαν, τὴν Ἱστορίαν τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Διοικήσεως, τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐθνικῆς τοῦ Βυζαντίου Οἰκονομίας καὶ τὴν Κοινωνικὴν Ἱστορίαν του, τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀναγραφῶν, τὴν Γλωσσολογίαν καὶ τὴν Παλαιογραφίαν καὶ τέλος τὴν Προσωπογραφίαν· Χάριν τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν θὰ δώσω κατωτέρω λεπτομερεστέραν ἀνάλυσιν τοῦ πολυτίμου τούτου ἔργου.

Τοῦ πρώτου τόμου προηγεῖται Εἰσαγωγὴ ἀφιερωτικὴ εἰς τὸν σοφὸν φιλόλογον ἐπιστήμονα, Ἀκαδημαϊκὸν καὶ Καθηγητήν, μεγάλον δὲ φιλέλληνα Rehm, ὅστις πρό τινος μόλις ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν. Ἀκολουθεῖ ἀναλυτικὴ Εἰσαγωγὴ τοῦ ἐκδότου καὶ συγγραφέως, εἶτα δὲ ὁ Πίναξ τῶν περιεχομένων καὶ ἡ ἐν τῷ ἔργῳ ἀπαντῶσα βιβλιογραφία. Τὰ εἴδη τῶν διαφόρων ἐπισήμων ἐγγράφων διαιροῦνται εἰς 10 κατηγορίας, ἑκάστης τῶν ὁποίων προηγεῖται ἐπιστημονικὴ ἐπεξηγηματικὴ Εἰσαγωγή, ὡς ἀκολούθως: A. Αὐτοκρατορικὰ ἐπίσημα ἔγγραφα. Γνήσια. I. Χρυσόβουλλοι λόγοι. II. Χρυσόβουλλα σιγίλλια. III. Προστάγματα. B. Ἐπίσημα ἔγγραφα Δεσποτῶν. C. Ἐπίσημα ἔγγραφα Σεβαστοκρατόρων. D. Ἀντίγραφα αὐτοκρατορικῶν ἐπισήμων ἐγγράφων. E. Νόθα καὶ ἀπομιμήσεις. F. Ἐπίσημα ἔγγραφα ἀνωτέρων κρατικῶν ὑπαλλήλων: a) Ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν διοίκησιν καὶ εἰς δικαστικὰς ὑποθέσεις. b) Ἐφορειακὰ ἔγγραφα (Schatzungsurkunden). c) Πρακτικά. G. Ἱερατικὰ ἔγγραφα: a) Ἐπίσημα ἔγγραφα πατριαρχῶν. I. Μεθ' ὑπογραφῆς τοῦ πατριάρχου. II. Μεθ' ἡμερομηνίας (ἄνευ ὑπογραφῆς τοῦ πατριάρχου). III. Ἐπίσημα συνοδικὰ ἔγγραφα. b) Ἐπισκοπικὰ ἐπίσημα ἔγγραφα. c) Ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ Πρώτου (τοῦ Ἁγ. Ὄρους). H. Ἰδιωτικὰ ἔγγραφα. I. Βοῦλλαι (Urkundensiegel): a) Χρυσαῖ βοῦλλαι (αὐτοκρατόρων). b) Μολύβδιναι βοῦλλαι. I. Ὑπαλληλικαὶ μολύβδιναι βοῦλλαι. II. Μολύβδιναι βοῦλλαι πατριαρχῶν καὶ τοῦ Πρώτου (τοῦ Ἁγ. Ὄρους). c) Βοῦλλαι ἀλλοεθνῶν ἡγεμόνων. K. Ἑλληνιστὶ γεγραμμένα ἐπίσημα ἔγγραφα Σέρβων ἡγεμόνων. L. Πίνακες προσώπων, μερῶν, πραγμάτων καὶ λέξεων.

Ἐν ὅλῳ ἐκδίδονται 115 ἐπίσημα ἔγγραφα, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων διὰ πρώτην φοράν. Ἕκαστον τῶν ἐκδιδομένων ἐγγράφων συνοδεύεται ὑπὸ διεξοδικοῦ Ὑπομνήματος παλαιογραφικοῦ, διπλωματικοῦ, γλωσσικοῦ καὶ πραγματικοῦ, ὡς καὶ ὑπὸ διεξοδικῆς ἐκθέσεως τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, χρησιμωτάτης διὰ τὴν ἑρμηνείαν καὶ κατανόησιν τῶν ἰδιωμάτων τῆς βυζαντιακῆς γλώσσης, ἥτις τοσοῦτον ξενίζει τὸν ἀδαῆ περὶ τὰς ἰδιομορφίας τῆς βυζαντίδος λέξεως. Τὰ χρονικὰ ὅρια τῶν 10 αἰώνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκτείνονται τὰ ἐκδιδόμενα ἔγγραφα, δίδουσι συστηματικὴν εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τῆς Διπλωματικῆς Ἱστορίας, ἰδίᾳ δὲ τῆς γνώσεως τὸ πρῶτον νῦν τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῶν Δεσποτῶν, τῶν ἀντιγράφων, τῶν νόθων καὶ κατ' ἀπομίμησιν, τῶν ὑπαλληλικῶν καὶ Ἱερατικῶν ἐγγράφων, ὡς καὶ τῶν

χρυσοβούλλων. Διὰ πᾶν ἐπὶ μέρους ἀναφυόμενον πρόβλημα χρησιμοποιεῖται πᾶσα βοηθητικὴ βιβλιογραφία, ὅπως στηριχθῇ ἐπὶ ἀδιασείστων βάσεων αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ λύσις τοῦ προβλήματος.

Τὰ δημοσιευόμενα ἐπίσημα ἔγγραφα, ἐκτὸς τῆς ἀνυπολογίστου σπουδαιότητός των διὰ πάντα κλάδον τῆς καθόλου Ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου (Δίκαιον, Διοίκησιν, Ἐθνικὴν Οἰκονομίαν, Λαογραφίαν, Νομισματικήν, Κοινωνικὴν ζωήν, Ἀγροτικήν, Ἐκκλησιαστικήν, Ἐπισκοπικὴν κλπ.), κατ' ἐξοχὴν προάγουν τὴν πτωχὴν εἰς πηγὰς μεταγενεστέραν πολιτικὴν Ἱστορίαν τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους καὶ τῆς Διοικήσεως αὐτοῦ. Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ συμβολὴ τῶν ἐπισήμων τούτων ἐγγράφων διὰ τὴν γνῶσιν καὶ διαλεύκανσιν πλείστων σημείων τῆς Ἀθωνικῆς Ἱστορίας, μάλιστα δὲ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν Ἱστορίαν τῶν διαφόρων ἐπὶ τοῦ Ἄθω βιουσῶν ἐθνικοτήτων. Ἄφθονον νέον ὑλικὸν ἐπίσης προσκτᾶται καὶ ἡ Προσωπογραφία ἡ βυζαντιακή, ἥτις εἶναι τόσον ἀπαραίτητος, ὡς ἐπικουρικὴ Ἐπιστήμη τῆς καθόλου Ἱστορίας. Καὶ διὰ τὴν γνῶσιν τῶν σχέσεων καὶ ἐπαφῶν, ἔτι δὲ καὶ μεταναστεύσεων τῶν λαῶν τῆς Νοτίου Βαλκανικῆς, οὐχὶ μικροτέρας σπουδαιότητος εἶναι τὰ δημοσιευόμενα Πρακτικά. Ἀλλ' ἡ σπουδαιότης τῶν ἐκδιδομένων ἐπισήμων ἐγγράφων ἔτι μεγαλυτέρα εἶναι καὶ δὴ καὶ ἀνυπολογίστου ἀξίας διὰ τὴν Γλωσσολογίαν καὶ τὴν Παλαιογραφίαν. Διὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς ὁ σ. ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ του ὀρθῶς ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ εἰδικοῦ ἐπὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 1/2, 3 καὶ 35 ἐγγράφων· ὁμοίως 107 (942), 108 (984), 56 (995) καὶ 103 (1015) διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 10 μέχρι τοῦ 11 αἰ. περίοδον. Διὰ δὲ τὴν μεταγενεστέραν καὶ δὴ καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ 16 - 19 αἰ. περίοδον ἀξιόλογα εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. 86 - 92 καὶ 98 - 99 ἐπίσημα ἔγγραφα. Σημασίαν ἰδιαιτέραν ἔχει καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 33 ἐπίσημον ἔγγραφον διὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλ. γραφῆς, διὰ δὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὑπαλληλικῆς μικρογραμμάτου γραφῆς σημαντικὰ εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. 36, 57 καὶ 58 ἔγγραφα. Δι' ἐπὶ μέρους παλαιογραφικὰς ἰδιομορφίας παραπέμπει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 59/60 καὶ 61 ἔγγραφα· δι' ἀσυνήθεις βραχυγραφίας εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 65 (1098) καὶ 103 (1015) καὶ τέλος διὰ τὰς ὑπογραφὰς εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 103 (1015) καὶ 109 (1008). Διὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης μεγάλης σπουδαιότητος εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 107 τοῦ ἔτους 942 ἐπίσημον ἔγγραφον, ἔτι δὲ τὰ 102, 14 (1421), 13, 1 (1403), 107, 37 : 20, 2 : 63, 3 : 9, 9 : 35, 62 : 70/71, 11 (1320) : 52, 31 (1420) : 110, 5 (1286) : 112, 43 (1326). Περιττὸν νὰ ἐξάρωμεν τὴν σπουδαιότητα τῶν ἐκδιδομένων ἐγγράφων διὰ τὴν καθόλου Λαογραφίαν καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῆς βυζαντιακῆς καὶ μεταβυζαντιακῆς ἐποχῆς μέχρι καὶ τῆς νεωτέρας. Ἀξία σημειώσεως εἶναι καὶ ἡ ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 121, 1 *μετρικῇ* ἐπιγραφῇ ἀπαντῶσα ἰδιομορφία. Ἀπὸ θεολογικῆς ἀπόψεως περισσότερον ἐνδιαφέρον, ὡς εἰκός, ἔχουσι τὰ ἐπίσημα *Ἱερατικὰ* ἔγγραφα. Ὅθεν διὰ τὸν ἐπιθυμοῦντα ν' ἀσχοληθῇ εἰδικώτερον

περὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἐγγράφων, παραπέμπομεν εἰς τὴν πρώτην ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν, ἣν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἑκάστης κατηγορίας Ἱερατικῶν ἐγγράφων ἐποιήσατο ὁ ἐκδότης καὶ δὴ καὶ a) διὰ τὰ ἐπίσημα πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἐν σ. 212/18· b) διὰ τὰ ἐπίσημα ἐπισκοπικὰ ἔγγραφα ἐν σ. 263· c) διὰ τὰ ἔγγραφα τοῦ Πρώτου (τοῦ Ἁγ. Ὄρους) ἐν σ. 271/2. Ἵνα δ' ἔχῃ τις πρόχειρον τὸν πίνακα τῶν ἐκδιδομένων ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἐπισήμων *Ἱερατικῶν* ἐγγράφων, παρέχομεν ἐν μεταφράσει τὸν τίτλον ἑκάστου τούτων: a) Ἐπίσημα πατριαρχικὰ ἔγγραφα: I. Μεθ' ὑπογραφῆς τοῦ Πατριάρχου: 80/1) Λύσις τοῦ Πατριάρχου Χαρίτωνος (1177/8) τοῦ ἔτους 1177/8 διὰ μοναχόν τινα τοῦ Ἄθω· 82) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατριάρχου Καλλίστου Α' (1350/4 καὶ 1355/63) τοῦ ἔτους 1350 (;) διὰ τὴν Μονὴν τοῦ Ἀλυπίου· 83) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατρ. Φιλοθέου (1354/5 καὶ 1364/76) τοῦ Φ/ρίου 1367 διὰ τὴν Μονὴν τῆς Λαύρας· 84) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατρ. Ἀντωνίου Δ' (1389/90 καὶ 1391/7) τοῦ Ἰουνίου 1393 διὰ τὴν Μονὴν Κουτλουμουσίου· 85) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατρ. Ἰωσὴφ Β' (1416 - 1439) τοῦ Μαΐου 1428 διὰ τὴν Μονὴν Κουτλουμουσίου· 86) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατρ. Ἱερεμίου Α' (1520/2. 1523/37. 1537/45) τοῦ Αὐγούστου 1530 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων· 87) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατρ. Μητροφάνους (1565/72. 1579/80) τοῦ Ἀπριλίου 1565 διὰ τὴν Μονὴν Λαύρας· 88) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατρ. Κυρίλλου Α' Λουκάρεως (1612. 1621/3. 1623/30. 1630/4. 1634/5. 1637/8) τοῦ Μαΐου 1622 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων· 89) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατρ. Κυρίλλου Β' τοῦ ἐκ Βερροίας (1634. 1635/6. 1638/9) τοῦ Ἰουνίου 1635 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων· 90) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατριάρχου Παρθενίου Δ' (1657/62. 1665/7. 1671. 1675/6) τοῦ Μαΐου 1675 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων· 91) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατρ. Ἰωαννικίου Γ' (1761/3) τοῦ Αὐγούστου 1761 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων· 92) Σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ Πατρ. Νεοφύτου Ζ' (1789/94 καὶ 1798 - 1801) τοῦ Φεβρουαρίου 1791 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων. II. Μεθ' ἡμερομηνίας (ἄνευ ὑπογραφῆς τοῦ Πατριάρχου): 93) Ἐπιστολὴ τοῦ Πατρ. Ἡσαΐου (1323/34) τοῦ Δεκεμβρίου 1325 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων· 94) Ἐπιστολὴ τοῦ Πατρ. Ἡσαΐου (1323/34) τοῦ Σεπτεμβρίου 1330 διὰ τὸν μοναχὸν Ἰγνάτιον· 95) Ἐπιστολὴ τοῦ Πατρ. Ἀντωνίου Δ' (1389/90 καὶ 1391/7) τοῦ Ἰουνίου 1395 διὰ τὴν Μονὴν Κουτλουμουσίου· 96) Ἐπιστ. τοῦ ἰδίου Πατρ. τοῦ Ἀπριλίου 1396 διὰ τὴν Μονὴν Παντοκράτορος· 97) Ἐπιστ. τοῦ Πατρ. Ματθαίου Α' (1397 - 1410) τοῦ Ὀκτωβρίου 1403 διὰ τὴν Μονὴν Παύλου· 98) Ἐπιστ. τοῦ Πατρ. Διονυσίου Β' (1537 καὶ 1545/54) τοῦ Μαΐου 1548 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων· 99) Ἐπιστ. τοῦ Πατρ. Καλλινίκου Ε' 1801/6 καὶ 1808/9) τοῦ Ἰανουαρίου 1804 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων. III. Ἐπίσημα συνοδικὰ ἔγγραφα: 100) Συνοδικὴ ἀπόφασις τοῦ Πατρ. Ἰωάννου ΙΒ' (1294/1303) τῆς 5 Ὀκτωβρίου 1295 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων· 101) Ἐπιστ. τοῦ Πατρ. Ἡσαΐου (1323/34) τοῦ Ὀκτωβρίου 1330 διὰ τὴν Μονὴν Λαύρας. b) Ἐπισκοπικὰ ἐπίσημα ἔγγραφα: 102) Ἐπισκοπικὴ δικαστικὴ ἀπόφασις τοῦ Μελετίου Καμπανείας τοῦ Ἀπριλίου 1421 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων. c) Ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ Πρώτου (τοῦ Ἁγ. Ὄρους): 103) Δωρεὰ κτήματος διὰ τοῦ Πρώτου Νικηφόρου τοῦ Ἀπριλίου 1015 εἰς τὸν Ἰβηρίτην μοναχὸν Εὐθύμιον· 104) Δικαστικὴ ἀπόφασις τοῦ Πρώτου Παύλου τοῦ Ὀκτωβρίου 1080 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων· 105) Δωρεὰ κτήματος διὰ τοῦ Πρώτου Λουκᾶ τοῦ Ἀπριλίου 1306 εἰς τὴν Μονὴν Βατοπεδίου· 106) Παροχὴ Κελλιδρίου διὰ τοῦ Πρώτου Ἰσαὰκ τοῦ Φ/ρίου 1324 εἰς τὴν Μονὴν Καρακάλλου.—Ὀφείλω τέλος νὰ σημειώσω ὅτι τὸν Θεολόγον ἐπιστήμονα ἐνδιαφέρουν οὐ μόνον τὰ ἀνωτέρω *Ἱερατικὰ* ἔγγραφα, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ πάντα, ἐπειδὴ καὶ ταῦτα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀνάγονται καὶ εἰς θέματα φύσεως ἐκκλησιαστικο-ἱστορικῆς. Λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἶναι καὶ αἱ ἐν σ. 333 ἐκδιδόμεναι Βοῦλλαι Πατριαρχῶν τοῦ 14 - 18 αἰ., ὡς καὶ τοῦ Πρώτου τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Γενικώτερον θὰ εἶχον νὰ παρατηρήσω τὰ ἑξῆς: Ὁ σοφὸς καθηγητής, ὅστις εἴπερ τις καὶ ἄλλος διηρεύνησε τὴν *Διπλωματικὴν* καθόλου Ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀνύψωσε ταύτην εἰς ἀληθῆ Ἐπιστήμην, ἐπιτυχὼν οὕτω ν' ἀναδειχθῇ *πατὴρ τοῦ ἀρτισυστάτου τούτου κλάδου τῆς Βυζαντιακῆς Ἱστορίας*, νομίζω ὅτι εἰς ἔργον, οἷον τὸ μετὰ χεῖρας, ὅπερ ἀσφαλῶς ἐπὶ αἰῶνας θ' ἀποβῇ ἀνεξάντλητος πηγὴ καὶ βοήθημα κύριον διὰ τοὺς μελετητὰς τῆς Βυζαντιακῆς Διπλωματικῆς, ἀπαραίτητον ἦτο νὰ ἐκθέσῃ - ἔστω καὶ συνοπτικῶς—τὴν Ἱστορίαν τοῦ κλάδου τούτου καὶ ν' ἀναφέρῃ τοὺς πρωτοπόρους ἐρευνητὰς τῶν Ἀθωνικῶν Ἀρχείων, ὡς καὶ τὴν μέθοδον, μεθ' ἧς οἱ πρὸ αὐτοῦ εἰργάσθησαν, ἵνα οὕτω καὶ ἡ ἀρτιότης καὶ τελειότης τοῦ συστήματός του ἐμφαντικωτέρα καὶ ἐναργεστέρα καταστῇ. Θὰ παρήλαυνεν οὕτω πρόχειρος πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ νέου τυχὸν ἐρευνητοῦ ὅλη σειρὰ φιλοτίμων μελετητῶν τοῦ Ἀθωνικοῦ Ἀρχείου καὶ θὰ ἐγνώριζεν ἅμα ὁ μέλλων ἐρευνητὴς ἐξ ὑπαρχῆς τὰ στάδια, ἅτινα διῆλθε διὰ μέσου ποικιλωτάτων ἀντιξοοτήτων ἡ ἐν λόγῳ ἔρευνα, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν σημερινὴν συστηματικωτάτην καὶ ἀκριβεστάτην ἐπιστημονικὴν μέθοδον, ἣν ὁ Καθηγητὴς Franz Dölger εἰσήγαγε καὶ ἐφήρμοσε. Οὕτω δὲ θὰ εἶχέ τις πρόχειρον τὴν ὅλην σχετικὴν βιβλιογραφίαν τῆς Βυζαντιακῆς Διπλωματικῆς, εἰς ἣν κυρίως ἀνήκουν τὰ ἔργα τῶν ἑπομένων ἐπιστημόνων, παλαιῶν τε καὶ συγχρόνων: Braconnier, Βάρσκη, Πορφυρίου Οὐσπένσκη, J. Müller, V. Langlois, Σεβαστιάνωφ, Ἀβράμοβιτς, Phil. Meyer, Φλωρένσκη, Mordtmann, Βασιλιέφσκη, Zach. von Lingenthal, H. Gelzer, W. Regel, L. Petit, E. Kurtz, B. Korablev, Σωφρονίου Καλλιγᾶ, Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, Μ. Γεδεών, Γερασίμου Σμυρνάκη, Μιχαὴλ Γούδα, Εὐλογίου Ἁγιοπαυλίτου, Ἀρκαδίου καὶ Ἀλεξάνδρου Βατοπεδινῶν, Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτου, Σπυρ. Λαυριώτου, Γαβριὴλ Σταυρονικητιανοῦ, Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Χριστ. Κτενᾶ, Βαρλαὰμ Γρηγο-

ριάτου, Εὐδοκίμου Ξηροποταμινοῦ, Κουρίλα Λαυριώτου, ἔτι δὲ Kirsopp Lake, Gabriel Millet, Germain Rouillard, Paul Collomp καὶ ὑπὲρ πάντας τοῦ ἰδίου σ. τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου F. Dölger καὶ εἴ τινος ἑτέρου.

Ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους θὰ εἴχομεν προχείρως νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Περίεργον ἐφάνη εἰς ἡμᾶς ὅτι τὴν ἐν 64,15 μνημονευομένην λέξιν «*πίτζαξ*» δὲν κατώρθωσε νὰ ἑρμηνεύσῃ ὁ σ., οὐδ' ὁ εἰς βοήθειαν ἐλθὼν Ἕλλην φιλόλογος, ὡς ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἀναφέρεται. Καὶ τὰ συμφραζόμενα ἀποδεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς συνηθεστάτης λέξεως «*πίδαξ*». Πρβ. π.χ. τὰ ἐν τῷ Πίνακι κύρια ὀνόματα, τὰ ἀρχόμενα ἐκ Τζ. (Τζίων=Δίων, Τζουσμένη=Δουσμένη, σήμερον Δούσμανη, Τζάσιος=Δάσιος ἢ καὶ Δόσιος (σύγχρονον ὄνομα ἐν Καστορίᾳ). Ὅρα Ἀ θ α ν α σ ί ο υ Μ π ο ύ τ ο υ ρ α, Περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἐκτάσεως τοῦ ΤΣ (ΤΖ) φθόγγου ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ (Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Α΄ τόμ. τῆς «Ἀγωγῆς»). Ἐν Ἀθήναις 1917, ἔνθα ἐν σ. 8 καὶ πλείονα σχετικὰ παραδείγματα παρατίθενται: π.χ. τζιάσκαλος=δάσκαλος, τζιαβάζω=διαβάζω, τζαχείλης=διαχείλης, ἐν Λοκρίδι, ὁ ἔχων δηλ. μεγάλα χείλη, τζάκονος=διάκονος, ἐν Ἠπείρῳ, πατσάδα=πεδιάδα, λάτζι=λάδι, ἀποτσιχαλίζω=ἀποδιχαλίζω, φόντζυλος=σπόνδυλος, τζαμάλα=δάμαλις, ἐν Ἠπείρῳ κ.ἄ. Καὶ διὰ τὴν σπανίαν λέξιν «*ὑπάνοιξις*» (111, 18 B. 112, 22) ἔχομεν ἡμεῖς μαρτύριον καὶ ἐκ τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Ὁμιλ. εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔτους, Migne P.G. 135, 544 C/D

Ἐκ τοῦ Πίνακος τῶν ὀνομάτων τῶν μερῶν ἐλλείπει τό: «Ἡδοβροβίκεια» (44, 9), ἀλλαχοῦ ὅμως ὑπάρχει τό: «Δοβροβίκεια» (9, 9:35, 62:37, 60:74/7, 333. Πρβ. τὸ «Ἀραβενίκεια» ἐν 107, 6/7B καὶ «Ἀραβενικιώτης» ἐν 109, 31B). Κακὴ φαίνεταί μοι ἡ ἀνάγνωσις «Ἡδοβροβίκεια». Μήπως «Ἡ Δοβροβίκεια» δέον νὰ γραφῇ;—Τῷ «Τρεβίσηνα» (44, 16) ἀναλογεῖ ἡ σημερινὴ «Τρεμπεσίνα» μεταξὺ Τεπελενίου καὶ Κλεισούρας ἐν Βορείῳ Ἠπείρῳ.—Nr. 20, 11. Διὰ τὸ «μέγας παπίας». Ὅρα Κωδινὸν καὶ Μανασσῆν. Ἔτι δὲ S t e i n, Spätbyz. Verf. u. Wirtsch. 46.—Nr. 22 (σ. 67/8): Ὅρα τὸ πρόσταγμα τοῦ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγου (1391-1425) παρὰ Regel.—Nr. 30 (85, 1) «αὐθεντ(ός) μου» ἢ ὀρθότερον «αὐθέντ(ου) μου»;—Nr. 33 (92, 32/33): «διὰ τοῦ πρωτοθρόνου καὶ [ὑπερ]//τίμου Ἰωάννου». Οὐχὶ ὀρθῶς ἐν τοῖς σχολίοις λέγεται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ μητροπολίτου Σκοπίων, ὅστις οὐδέποτε ἔφερε τὸν τίτλον τοῦτον. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ τοῦ μητροπολίτου Ἡρακλείας καὶ Θρακικῆς. Πρβ. M ü l l e r, Historische Denkmäller in der Klöstern des Athos. Wien 1850 σ. 93/7.—Nr. 35 (101, 7): «ἡσυχαστήρια πα...»=γρ. ἴσως «ἡσυχαστήρια πα(ρακείμενα)».—Nr. 35 (102, 67): «Πράβλακα» («Προάβλακα» 37, 65) γρ. «Πρόβλακα». Εἶναι ὁ τῆς διώρυγος τοῦ Ξέρξου «Προαύλαξ».—Nr. 37 (107,13): Αὐτόθι 108, 114: Ἀντὶ «Πορτιατίσσης» γρ. «Πορταϊτίσσης».

Παρὰ τὰς ἐπὶ μέρους λίαν ἐπουσιώδεις ταύτας παρατηρήσεις, τὸ ἔργον

εἶναι καὶ θὰ μένῃ μνημειῶδες. Φιλόλογοι, Θεολόγοι καὶ Νομικοὶ ὀφείλουν νὰ χαιρετίσουν ἐκθύμως τὴν λαμπρὰν ταύτην ἔκδοσιν ἐπισήμων διπλωματικῶν ἐγγράφων τῆς βυζαντιακῆς, μεταβυζαντιακῆς καὶ νεωτέρας Ἑλληνικῆς ἐποχῆς, ἰδιαίτατα δὲ οἱ Ἕλληνες ἐπιστήμονες, εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῶν ὁποίων τὸ ἔργον τοῦτο τὴν πρώτην πρέπει νὰ καταλάβῃ θέσιν. Ἰδίᾳ αἱ Βιβλιοθῆκαι τῶν ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν Ἀρχῶν, ὡς καὶ τῶν Μονῶν, πρέπει νὰ σπεύσουν ν' ἀποκτήσουν τὸ ἀναφαιρέτου καὶ διαρκοῦς ἀξίας πολυτιμότατον τοῦτο ἔργον, παρὰ τὴν σχετικῶς ὑψηλὴν τιμὴν τῆς πωλήσεώς του (κοστίζει ὑπὲρ τὰς 500.000 δρχ.), πρὶν ἢ ὁ περιωρισμένος ἀριθμὸς τῆς ἐκδόσεως τῶν χιλίων ἠριθμημένων ἀντιτύπων ἐξαντληθῇ.

Ὡς πρὸς τὸν δεύτερον τόμον τῶν φωτογραφιῶν καὶ εἰκόνων δὲν ἔχω παρὰ νὰ θαυμάσω τὴν καλλιτεχνικὴν ἀποτύπωσιν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

F r a n z D ö l g e r, Sechs byzantinische Praktika des 14. Jahrhunderts für das Athoskloster Iberon mit diplomatischen, sprachlichen, verwaltungs- und sozialgeschichtlichen Bemerkungen. München 1949 S. 127 (Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse NF. Heft 28).

Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὁ συγγραφεύς, γνωστότατος ἐρευνητὴς τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἀρχείων τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἐκδίδει καὶ λεπτομερῶς ὑπομνηματίζει ἓξ πρακτικά, δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἁγιορειτικὴν μονὴν τῶν Ἰβήρων, περὶ ὧν γενικώτερον εἶχεν ἤδη διαλάβει ἐν τῷ ἔργῳ του τῷ ὑπὸ τὸν τίτλον Aus den Schatzkammern des heiligen Berges.

Εἰς τὴν μακρὰν εἰσαγωγήν του ὁ Dölger πραγματεύεται περὶ τῶν ἐκδιδομένων ἐγγράφων καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, κάμνει δὲ σημαντικὰς παρατηρήσεις γλωσσικάς, γεωγραφικὰς καὶ ἀφορώσας εἰς οἰκονομικά, δημογραφικὰ καὶ διοικήσεως ζητήματα. Τῆς εἰσαγωγῆς ἕπονται τὰ κείμενα τῶν ἓξ πρακτικῶν, ἐν τέλει δὲ παρατίθεται πίναξ τῶν ἐν αὐτοῖς εἰδικῶν φράσεων, ὡς καὶ τῶν σπανιωτέρων λέξεων μετὰ ἑρμηνείας αὐτῶν. Εἰς τὸν πίνακα τοῦτον χρήσιμον θὰ ἦτο, ἂν ἀνεγράφοντο καὶ αἱ ἐν τοῖς κειμένοις ἀπαντώμεναι ἀκαταχώριστοι λέξεις, αἵτινες καὶ ἀρκεταὶ καὶ ἐνδιαφέρουσαι εἶναι.

Καὶ τὰ ἔγγραφα ταῦτα, ὡς εἶναι φυσικόν, μᾶς διδάσκουσι πολλά, ἐν σχέσει μὲ τὸν ἰδιωτικόν, κοινωνικὸν καὶ γεωργικὸν βίον τῆς τότε ἐποχῆς, τὴν φορολογίαν, τὰ νομίσματα, τὰ τοπωνύμια, τὰ κύρια ὀνόματα καὶ οἰκογενειακὰ ἐπίθετα, τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα, τὰ ἐπαγγέλματα κτλ.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι ὅσα ἐξ αὐτῶν μανθάνομεν περὶ διαφόρων γλωσσικῶν τύπων καὶ φωνητικῶν φαινομένων, ὧν πιστοποιεῖται οὕτω ἡ παλαιοτέρα μνεία.

Ὁ συγγραφεύς, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, καλῶς ποιῶν, ἐν τέλει τοῦ ἔργου του παρέθηκε πίνακα λέξεων μετὰ ἑρμηνείας αὐτῶν. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι, μὴ Ἕλλην αὐτός, ὀρθῶς τὰς ἑρμηνεύει, καίτοι αὗται ἀναφέρονται ἐνίοτε εἰς ζητήματα, ὧν μόνον Ἕλλην ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀκριβῆ ἀντίληψιν.

Διά τινας ἐν τούτοις τῶν ἑρμηνειῶν τούτων θὰ εἶχέ τις διάφορον γνώμην: Οὕτω τὸ λινοβροχεῖον (Α. 30) δὲν εἶναι φόρος διὰ τὴν χρησιμοποίησιν χώρου πρὸς ξήρανσιν φορεμάτων. Πρόκειται περὶ τόπου ἔνθα ὑπάρχει ὕδωρ, ἐν ᾧ βρέχουσι τὸ λινάριον, ἵνα τοῦτο μαλακώσῃ καὶ κοπανισθῇ εὐκόλως. Πβ. τὸ ἐν Α. 360 «τὸν ἕτερον ποταμὸν οὕπερ καὶ λινοβροχεῖον εὑρίσκεται τῆς αὐτῆς μονῆς». Τὴν ὀρθὴν ἄλλως τῆς λέξεως σημασίαν ἔδωκεν ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ ἕτερον ἔργον του Aus den Schatzkammern des heiligen Berges, ἐν σ. 37.

Τὸ ἐν Α. 235 Κλοστομάλου ὀρθῶς ἔχει Κλωστομάλλου. Πρόκειται δῆλα δὴ περὶ ἀνδρὸς ἔχοντος κεκλωσμένας τὰς τρίχας τῆς κόμης. Πβ. τὰ γνωστὰ Βυζαντινὰ οἰκογενειακὰ ἐπίθετα Κλωστόμαλλος καὶ Κλωστομάλλης, τὰ μνημονευόμενα εἰς τοῦ Miklosich-Müller τὰ Acta et Diplomata, 3,104 καὶ 5,26, ὡς καὶ τὸ ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργῳ RK 75 Μιχαὴλ τοῦ Κλωστογένη.

Τὸ ἐν Α. 407 μυλαύλακον εἶναι οὐχὶ Mühlenplatz, ἀλλὰ τὸ αὐλάκιον δι' οὗ διοχετεύεται τὸ τὸν ὑδρομύλωνα κινοῦν ὕδωρ.

Τὸ ἐν V. 36 χοιροτεχνάρης γραπτέον χειροτεχνάρης, ἤτοι ὁ τεχνίτης ὁ ἀποζῶν ἐκ τῆς διὰ τῶν χειρῶν του ἀσκουμένης τέχνης. Ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασι (Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques, IV, 89β,107α) φέρεται τὸ χειροτεχνάριος. Καὶ τὸ αὐτόθι Χορηγᾶς γραπτέον Χωρηγᾶς=ὁ ἀσβεστοπώλης ὁ πωλῶν τὴν ἄσβεστον τὴν καὶ νῦν χωρόγι λεγομένην (=ἐγχώριον ἄσβεστον). Καὶ τὸ ἐν V 248 Πολυπρίκης φρονῶ ὅτι δέον Πολυπροίκης νὰ γραφῇ. Τέλος τὸ ἐν Α. 21 λιγέα δέον λυγέα νὰ γραφῇ. Πρόκειται διὰ τὴν τῶν ἀρχαίων λύγον, ἥτις νῦν κοινῶς λυγαριὰ καλεῖται.

Ἀλλ' ἂς ἀφήσωμεν τὰς λεπτομερείας. Τὸ ἔργον, δεικνύον τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκ περιουσίας γνῶσιν τῶν θεμάτων, περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν τοῖς πρακτικοῖς, ὡς καὶ τῶν ποικίλων κλάδων τῆς περὶ τὰ Βυζαντινὰ ἐρεύνης, καὶ δὴ καὶ τῆς διπλωματικῆς, ἔχει ἐκδοθῆ καὶ ὑπομνηματισθῆ κατὰ τρόπον ὑποδειγματικόν, μὲ πλήρη βιβλιογραφικὴν ἐνημερότητα καὶ εἶναι χρησιμώτατον διὰ πάντα ἐρευνητὴν τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τῶν Βυζαντινῶν.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

P. Charanis, The Slavic Element in Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century. Bruxelles 1948. (Extrait de «Byzantion», τόμος XVIII, σελ. 69-83).

Ὁ καθηγητὴς κ. Χαρανῆς θίγει μὲ τὴν μελέτην του ταύτην ἐν πολὺ ἐνδιαφέρον ζήτημα. Πρῶτος ὁ V. Lamansky ἠσχολήθη ἐπισταμένως μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐγκαταστάσεως Σλάβων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἀρχῶν. Τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης τοῦ Lamansky ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ βιβλίον του «Περὶ τῶν Σλάβων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, Ἀφρικὴν καὶ Ἱσπανίαν» (ρωσ.), Πετρούπολις 1859. Δυστυχῶς ὅμως πολλαὶ ἀπὸ τὰς γνώμας του εἶναι αὐθαίρετοι, ὑπαγορευθεῖσαι ὑπὸ σκοπῶν ἀλλοτρίων πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. Ἀργότερον ὁ B. Panchenko ἔγραψε μίαν πολὺ ἀξιόλογον μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Μνημεῖον τῶν Σλάβων εἰς τὴν Βιθυνίαν τοῦ Ζ' αἰῶνος» (ἐν «Izviestiya Russkago Archeologicheskago Instituta v Konstantinopole», τόμ. 8 (1902), 1 κἑξ.), βασιζομένην ἐπὶ ἑνὸς ἀνευρεθέντος ὑπ' αὐτοῦ μολυβδοβούλλου. Τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας τοῦ μολυβδοβούλλου αὐτοῦ, καθὼς καὶ τῆς ἐν γένει ἀναγνώσεως, ἔγινεν ἀντικείμενον ἐπιστημονικῶν συζητήσεων μέχρις ἀκόμη τῶν ἡμερῶν μας (βλ. κυρίως τὸ ἄρθρον τοῦ G. Schlumberger ἐν «Byz. Zeitschrift», 12 (1903), 277 κἑξ.). Εἰς τὰς βασικὰς δύο αὐτὰς μελέτας θὰ ἤθελον νὰ προσθέσω καὶ τὰς κάτωθι, μὴ μνημονευομένας μὲν ὑπὸ τοῦ κ. Χαρανῆ, ἀλλὰ πολὺ χρησίμους διὰ τὴν μελέτην τοῦ ὅλου προβλήματος: L. Niederle, «Περὶ Σλαβικῶν ἐποικήσεων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ Συρίαν ἀπὸ τοῦ Η' ἕως τοῦ Ι' αἰῶνος» (τσεχ.) εἰς «Sbornik po slavyanoved.» τόμ. II, Πετρούπολις 1907, Yu. Kulakovsky, «Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου» (ρωσ.), τόμ. Γ', Κίεβον 1915, σελ. 253 κἑξ., 360 κἑξ., ὅπου ὁ συγγραφεὺς ἀφιερώνει σχεδὸν ὁλόκληρον κεφάλαιον περὶ τοῦ ζητήματος, καθὼς καὶ τὸ ἄρθρον τῆς A. Vishuyakova, «Ἐγκατάστασις Σλάβων εἰς τὴν Βιθυνίαν κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα» (ρωσ.) εἰς «Vestnik drevnei istorii», I (1940), σ. 138-141.

Ὡς γνωστόν, αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ ἀναφέρουν τρεῖς ἐγκαταστάσεις Σλάβων ἐκ τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἡ πρώτη ἔγινεν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ Β' κατὰ τὸ ἔτος 688, ἡ δευτέρα ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' (741-775) καὶ ἡ τρίτη κατὰ τὸ 1129 ἢ 1130, ὅτε ὁ Ἰωάννης Β' ἐγκατέστησεν εἰς τὰ περίχωρα τῆς Νικομηδείας Σέρβους αἰχμαλώτους. Ὁ Panchenko ὅμως, θεωρῶν τὸ μολυβδόβουλλον τὸ ὁποῖον εὗρεν ὡς ἀνῆκον εἰς τὸ ἔτος 650, ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐγκατεστάθησαν Σλάβοι εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἤδη πρὸ τοῦ 650. Ὁ κ. Χαρανῆς συμφωνεῖ εἰς τὴν μελέτην του μὲ τὴν γνώμην τοῦ Panchenko περὶ τῆς πρώτης ἐγκαταστάσεως Σλάβων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐπὶ Κώνστα (642-668) ἢ ὀλίγον ἐνωρίτερον. Ἡ γνώμη ὅμως αὐτὴ δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἀσφαλῶν βάσεων, διότι δὲν

δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν ἐπαρκῶς ὅτι τὸ μολυβδόβουλλον ἀνήκει εἰς τὸ ἔτος 650 καὶ ὄχι ἀργότερον, ὅπως προέτειναν οἱ Kulakovsky (694/695 ἢ 709/10), ἐν Ἱστ. Βυζ., τ. 3,6,265, Grégoire καὶ Ostrogorsky (694/695), οὔτε ὅτι ὁ Θεοφάνης (ἐν Χρονογρ., 1,348, ἔκδ. de Boor) ἐννοεῖ Σλάβους ἐκ Βιθυνίας. Εἶναι εὐκολώτερον νὰ ἐννοήσωμεν ἐδῶ Σλάβους ἐκ τῆς Βαλκανικῆς συμπολεμοῦντας μετὰ τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν (πρβλ. G. Vernadsky, Ancient Russia, σ. 247, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ Σλάβων ἐγκατεστημένων εἰς Μικρὰν Ἀσίαν).

Μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν καὶ ταξινόμησιν τῶν ἱστορικῶν πηγῶν, ὁ κ. Χαρανῆς προχωρεῖ εἰς τὴν ἐξέτασιν ὡρισμένων σημείων τοῦ ὅλου ζητήματος. Μετ᾿ ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητος ἐλέγχει τὰς παραλόγους θεωρίας μερικῶν βυζαντινολόγων, οἱ ὁποῖοι ἐξογκώνουν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν Σλάβων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι τῆς γνώμης ὅτι αἱ παρατηρηθεῖσαι ἀλλαγαὶ εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Ζ΄ αἰῶνα ὠφείλοντο εἰς τοὺς Σλάβους. Ὁ κ. Χαρανῆς ἔχει ἄλλωστε ἀσχοληθῆ μὲ τὸ ἴδιον ζήτημα καὶ εἰς προηγουμένην μελέτην του «On the Social Structure of the Later Roman Empire» (Byzantion, XVII (1944-1945), σελ. 48), ὅπου γράφει μεταξὺ ἄλλων: «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑπῆρχεν ἤδη πρὸ τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν ἐλευθέρα ἰδιοκτησία καὶ ἐλεύθεραι κοινότητες χωρικῶν».

Ἄλλοι μάλιστα, ὅπως ὁ F. Uspensky (Ἱστ. τῆς Βυζ. Αὐτοκρατορίας (ρωσ.), τόμ. I, σ. 685-686), ἰσχυρίσθησαν ὅτι οἱ Σλάβοι τῆς Βιθυνίας συνέβαλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ θεσμοῦ τῶν Θεμάτων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ὁλόκληροι θεωρίαι περὶ δῆθεν Σλαβικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῶν βασικῶν θεσμῶν τοῦ Βυζαντίου ἐπλάσθησαν, ἰδιαιτέρως δὲ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, μὴ βασιζόμεναι ἐπὶ ἀντικειμενικῶν ἐρευνῶν, καὶ δυστυχῶς υἱοθετοῦνται σήμερον καὶ πάλιν ὑπὸ Σλάβων ἱστορικῶν. Οὕτω ὁ B. Gorianov, μία ἀπὸ τὰς ἱστορικὰς αὐθεντίας τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας σήμερον, γράφει τὰς ἑξῆς χαρακτηριστικὰς λέξεις, ἐνδεικτικὰς τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον μελετοῦν οἱ Ρῶσοι τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν:

«Ἐὰν τὸ Βυζάντιον ἠδυνήθη νὰ ζήσῃ δέκα καὶ πλέον αἰῶνας μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ἐὰν κατώρθωσε νὰ παίξῃ τὸν μεγάλον ἱστορικὸν ρόλον τοῦ μεσάζοντος μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Μεταρρυθμίσεως, τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν ἀφῃρημένην ἰδέαν τῆς «Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας», ὅπως ἐκάλεσαν τὸ Βυζάντιον οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἀστικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ εἰς τοὺς Σλάβους, τὸν φυσικόν των σχηματισμόν, τὴν κοινωνίαν των» [1].

---

[1] Βλ. «Αἱ Σλαβικαὶ ἐποικήσεις κατὰ τὸν ΣΤ΄ αἰῶνα καὶ ἡ κοινωνική των συγκρότησις» ἐν Vesutik drevnei istrorii, 1 (1939), σ. 318.

Σχετικῶς μὲ τὴν στάσιν τοῦ Θωμᾶ τοῦ Σκλαβηνοῦ ἐπὶ Μιχαὴλ Γ΄, τὴν ὁποίαν μερικοὶ εἶδον ὡς καθαρῶς Σλαβικὴν ὑπόθεσιν, ὁ κ. Χαρανῆς εὐκόλως μᾶς πείθει διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων του ὅτι δὲν πρόκειται περὶ «ἐθνικῆς» ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ περὶ στάσεως, τῆς ὁποίας οἱ παράγοντες ἦσαν κοινωνικοί, θρησκευτικοὶ καὶ πολιτικοὶ καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος πληθυσμοὶ ἀδιακρίτου ἐθνικότητος. Προσθέτω εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ κ. Χαρανῆ περὶ τῆς στάσεως τοῦ Θωμᾶ καὶ τὴν μελέτην τοῦ E. Lipshits, «Ἡ στάσις τοῦ Θωμᾶ τοῦ Σκλαβηνοῦ καὶ ὁ ἀγροτικὸς κόσμος τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Η΄ καὶ Θ΄ αἰῶνα» (ρωσ.) [1], ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ἐπίσης τὸν εὐρὺν χαρακτῆρα τῆς στάσεως.

Ἄλλα ζητήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται ὁ σ. εἶναι ἡ χρονολογία τῆς ἐξαφανίσεως τῶν Σλάβων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος *Σκλαβησιάνοι*, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶται εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς [2] καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ἐννοοῦνται ἀπόγονοι τῶν Σλάβων τῆς Βιθυνίας ρητῶς εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν μαρτυριῶν. Ὁ κ. Χαρανῆς εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ὑπῆρχον λείψανα τῶν Σλάβων, τῶν ἐγκατασταθέντων κατὰ τὸν Ζ΄ αἰῶνα εἰς τὴν Βιθυνίαν ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα, κατὰ πᾶσαν ὅμως πιθανότητα πολὺ μικρά. Δυστυχῶς τὴν χρονικὴν περίοδον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν Σλάβων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν μετ᾿ ἀκριβείας, διότι αἱ πηγαὶ σιωποῦν περὶ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Ι΄ αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν.

Τὸ ὄνομα *Σκλαβησιάνοι* ἑρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ σ. ὡς σημαῖνον εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις τοὺς ἀπογόνους τῶν Σλάβων, τῶν ἐγκατασταθέντων εἰς τὴν Βιθυνίαν. Ἐπίσης, κατ᾿ αὐτόν, ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος *Σκλαβησιάνοι*, ἀντὶ τῶν κοινῶν *Σκλαβηνοὶ* ἢ *Σκλάβοι* κλπ., δὲν δηλοῖ ἐθνολογικὴν ἀλλοίωσιν. Ἡ καταγωγὴ τοῦ τύπου *Σκλαβησιάνοι*, λέγει, εὑρίσκεται εἰς τὴν τοπωνυμίαν *Σκλαβισία* (Θεοφάν. Συνεχ. (Bonn), 379), ἡ ὁποία κατὰ τὸν σ. ἐδήλου τὴν περιφέρειαν εἰς τὸ θέμα Ὀψικίου, ὅπου οἱ Σλάβοι κατῴκουν. Νομίζω ὅμως ὅτι πλέον πιθανὴ εἶναι ἡ ἑρμηνεία τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀμάντου, διατυπωθεῖσα εἰς τὴν μελέτην του «Σκλάβοι, Σκλαβησιάνοι καὶ Βάρβαροι» («Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 1 (1932), σ. 333). Ὁ κ. Ἄμαντος νομίζει ὅτι τὸ ὄνομα ἐπλάσθη κατ᾿ ἀναλογίαν τοῦ *Θρακησιάνος*=στρατιώτης τοῦ θέματος Θρακησίου, ὅπως ἐπλάσθη ἀκριβῶς καὶ ὁ τύπος *Καραβησιάνος* καὶ ἐδήλου στρατιώτην ὡρισμένου τάγματος, ἱδρυθέντος ἐκ Σλάβων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Θὰ ἔπρεπε, νομίζω, νὰ μνημονευθῇ ἡ μελέτη τοῦ κ. Ἀμάντου εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ κ. Χαρανῆ, διότι χύνει φῶς εἰς τὸ πρόβλημα, ἐφ᾿ ὅσον ὁ

---

[1] Ἐν «Vestnik drevnei istorii», I (1939), σ. 352-65.

[2] Ἔπιθι Κ. Πορφυρογενν., de Cerem., 1, 663, 666· de adm. imp., 3, 223. Θεοφάν. Συνεχ. 474.

τύπος *Σκλαβησιάνοι* ἀπαντᾶται πάντοτε ἐν σχέσει μὲ στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος *Σκλαβησιάνοι* διὰ τοὺς Σλάβους τῆς Βιθυνίας, ἔχουν διατυπωθῆ γνῶμαι διαφορετικαὶ πρὸς τὰς τῶν κ.κ. Ἀμάντου καὶ Χαρανῆ. Ὁ Ε. Σοφοκλῆς-Ἀποστολίδης θεωρεῖ τοὺς *Σκλαβησιάνους*, τοὺς μνημονευομένους ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου, De admin. imp., 223 (Bonn), ὡς «Σλάβους κατοίκους τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος» (Sophocles, Lexicon, ἐν λ.). Ὁ δὲ G. Hertzberg τοὺς θεωρεῖ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν Βουλγάρους. Ἐπίσης ὁ καθηγητὴς κ. Ζακυθηνὸς κλίνει ὑπὲρ τῆς γνώμης ὅτι δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ τῶν Σλάβων τοῦ Ὀψικίου (Δ. Ζακυθηνοῦ, «Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι», σ. 54).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΣΟΥΛΗΣ

Max Vasmer, Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen. Berlin 1944. (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1944. Philosophisch-historische Klasse. Nr. 3). Σελ. 1-154+VI.

Εἶναι ἐξαιρετικῶς εὐχάριστον τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐγράφησαν μερικαὶ σοβαραὶ ἐργασίαι, σχετικαὶ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ τῶν γλωσσῶν τῶν γειτόνων μας. Ἐκ τῶν τοιούτων ἐργασιῶν καθίσταται καταφανὲς ὅτι ἡ ἐξασκηθεῖσα ἐπίδρασις ὑπῆρξε τεραστία καὶ συνετέλεσε κατὰ ἐξαιρετικῶς εὐεργετικὸν τρόπον εἰς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐπιπέδου τῶν Βαλκανικῶν λαῶν. Ὡς τοιαύτας ἐργασίας ἀναφέρω τὴν μελέτην τοῦ Ladislas Galdi, Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes, Budapest 1939, καθὼς καὶ τοῦ A. Rosetti, Albano-romanica, I. De l'influence du grec et du slave meridional sur l'albanais et le roumain, «Bulletin de Linguistique», X (1942), 76-90.

Εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον ἀνήκει καὶ τὸ τελευταῖον βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ κ. Max Vasmer, ἀνάλυσιν τῶν περιεχομένων τοῦ ὁποίου δίδω ἐδῶ. Ὁ κ. Vasmer, ὅστις ὑπῆρξε καὶ μαθητὴς τοῦ Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, ἐργάζεται ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ τῶν Σλαβικῶν γλωσσῶν, καρπὸς δὲ αὐτῆς τῆς ἐργασίας ὑπῆρξαν κυρίως αἱ μελέται αὐτοῦ: Greko-slavjanskije etjudy ἐν «Izvěstija otdělenija russkago jazyka i slovenosti», XI, 2 καὶ XII, 2 (1906-1907), καὶ «Sbornik otdělenija russkago jazyka i slovenosti», 86 (1909).

Συνέχειαν αὐτῶν ἀποτελεῖ καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο αὐτοῦ βιβλίον, φέρον τὸν τίτλον: «Ἑλληνικαὶ δάνειαι λέξεις εἰς τὴν Σερβο-Κροατικήν».

Τὸ ὅλον βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ δύο τμημάτων. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ὁ σ. πραγματεύεται ἐν συντομίᾳ τὰς ἱστορικὰς σχέσεις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Σέρβων, καθὼς καὶ τὴν φύσιν τῶν δανείων λέξεων, ὁμοῦ μετὰ γενικῶν τινων γλωσσολογικῶν παρατηρήσεων. Τὸ δεύτερον μέρος ἀφιερώνεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν καταγραφὴν ὅλων τῶν δανείων λέξεων κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν, αἱ ὁποῖαι συνοδεύονται ὑπὸ παραπομπῶν εἰς τὰ κείμενα ἔνθα εὑρίσκονται, ὡς καὶ ὑπὸ εἰδικῶν γλωσσολογικῶν παρατηρήσεων.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν χωρῶν τῶν εὑρισκομένων ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 7 αἰῶνος π.Χ., ὅτε οἱ Ἕλληνες ἵδρυσαν τὰς πρώτας ἀποικίας των εἰς τὰς χώρας αὐτάς, κατοικουμένας τότε ὑπὸ Ἰλλυρικῶν φύλων. Λείψανα τῆς ἀρχαίας ταύτης Ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως εὑρίσκονται ἔτι καὶ σήμερον εἰς μερικὰς τοπωνυμίας μερῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν. Αἱ τοπωνυμίαι αὗται διεβιβάσθησαν εἰς τοὺς ἐλθόντας ἐκεῖ Σλάβους ὑπὸ τῶν ἐκλατινισθέντων Ἰλλυριῶν, οἵτινες τὰς εἶχον προσλάβει παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποικιστῶν. Οὕτως ἔχομεν σήμερον εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα: *Risan, Budua, Split, Hvar* κ.ἄ., τὰ ὁποῖα εἶναι παρεφθαρμέναι ὑπὸ τῶν Σέρβων μορφαὶ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν *Ῥίζων, Βουθόη, Ἀσπάλαθον, Φάρος*.

Ἡ κυρία ὅμως περίοδος τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ τῶν Σέρβων καὶ Κροατῶν εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίαν ἡ Βυζαντινή, διότι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν οἱ Σέρβοι, ὅπως καὶ ἄλλοι Σλαβικοὶ λαοί, δέχονται τὸν Χριστιανισμόν, τὴν νομοθεσίαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν γραφὴν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινούς, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν ὡς βάσεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτικῆς των ὀργανώσεως καὶ τῆς ἐθνικῆς των φιλολογίας καὶ τέχνης. Ἀργότερον, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ Ἕλληνες ἐξηκολούθησαν νὰ ἐξασκοῦν ἐπὶ τῶν Σέρβων εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν διὰ τῆς ἐκκλησίας ἢ διὰ τῶν σχολείων καὶ τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων. Ἡ εὐεργετικὴ δὲ αὕτη ἐπίδρασις κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἀναγνωρίζεται καὶ ὑπὸ Σέρβων ἱστορικῶν, ὡς π.χ. τοῦ *Βλ. Γεώργεβιτς*, εἰς τὸ βιβλίον του: Ἑλληνικὴ καὶ Σερβικὴ παιδεία (σερβ.), Βελιγράδιον 1896.

Ὁ κ. Vasmer, βασιζόμενος ἐπὶ ἱστορικῶν δεδομένων καὶ γλωσσικῶν νόμων, παρατηρεῖ ὅτι μέγα μέρος τῶν δανείων δὲν ἐγένετο κατ' εὐθεῖαν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ δι' ἄλλου μεσάζοντος λαοῦ. Ἀναγνωρίζει δὲ τρεῖς τοιούτους μεσάζοντας: α) τοὺς Βουλγάρους, β) τοὺς Ἰταλούς, γ) τοὺς Τούρκους.

Ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν δανείων λέξεων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Σερβο-κροατικὴν ἀνέρχεται, κατὰ τὸν κ. Vasmer, εἰς 809, ἐκ τῶν ὁποίων 261 ἀναφέρονται εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἀντικείμενα, τίτλους κλπ., 12 εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, 78 εἰς τὴν διοίκησιν καὶ νομικοὺς ὅρους, 24 εἰς στρατιωτικά, 18 εἰς

ναυσιπλοΐαν καὶ ἁλιείαν, 13 εἰς τὸ ἐμπόριον, 11 εἰς νομίσματα, 9 εἰς μέτρα καὶ σταθμά, 9 εἰς ὀνομασίας μερῶν τοῦ πλοίου, 11 εἰς οἰκιακὰ ἀντικείμενα, 7 εἰς ἐνδυμασίαν, 7 εἰς τὴν χειροτεχνίαν καὶ γενικῶς τὴν τέχνην, 7 εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν, 2 εἰς κηπουρικά, 14 εἰς τὴν ἰατρικὴν καὶ φάρμακα, 3 εἰς τὴν μαγείαν, 5 εἰς ἀστρονομίαν, 18 εἰς τὴν μαγειρικήν, 7 εἰς τὰ κοσμιτικά, 4 εἰς τὰ μέρη τοῦ σώματος, 6 εἰς τὴν μουσικὴν καὶ χορόν, 3 εἰς ὀνομασίας συγγενῶν, 16 εἰς ὀνομασίας λαῶν, 48 εἰς ὀνομασίας φυτῶν, 14 εἰς ὀνομασίας μυθολογικῶν ζώων, 11 εἰς ὀρυκτά, 2 εἰς τὴν φύσιν καθὼς καὶ πολλαὶ ἄλλαι λέξεις εἰς ἄλλους τομεῖς.

Ἐκ τῆς ταξινομήσεως ταύτης καθίσταται φανερὸν ὁποίαν ἔκτασιν ἔλαβεν ἡ Ἑλληνικὴ ἐπίδρασις· δι' ὃ δὲν δυσκολευόμεθα καθόλου νὰ συμφωνήσωμεν μετὰ τοῦ κ. Vasmer ὅστις γράφει (σελ. 17): «Δὲν εἶναι μόνον ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῶν Σέρβων, ἥτις, ἐδέχθη βαθεῖαν Βυζαντινὴν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἡ οἰκονομικὴ θέσις τοῦ πληθυσμοῦ ἐκαλυτέρευσε διὰ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας νέαι ἐπιδράσεις ἐκάλυψαν τὰς παλαιάς, ἀλλὰ ὅμως ἰσχυρὰ ἴχνη τῆς Βυζαντινῆς ἐπιδράσεως, ἡ ὁποία ἔφθασε τὸ ὑψηλότερον σημεῖόν της κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα, ἔχουν παραμείνει.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΣΟΥΛΗΣ

Γεωργ. Ν. Καζαβῆ, *Νισύρου λαογραφικά, Ν. Ὑόρκη, 1940, Σελ. 210.*

Ὁ Γεώργιος Ν. Καζαβῆς, ζῶν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς τὴν πλουσίαν εἰς ὑλικὰ ἀγαθὰ Ἀμερικήν, δὲν ἐλησμόνησε τὴν μικρὰν πατρίδα του Νίσυρον, δι' ἣν ἀνέλαβεν ἕνα πραγματικῶς Ἡράκλειον ἆθλον, νὰ συλλέξῃ τουτέστι τὰ λαογραφικὰ αὐτῆς εἰς ἕνα τόμον ἐκ 210 σελίδων ἐπὶ θαυμασίου χάρτου μὲ εἰκόνας, θαῦμα τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀναγνώστου.

Ἡ Δωδεκάνησος, καίτοι συγκεντρώνει ἀμύθητον πλοῦτον λαογραφικόν, δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἐργασίαν συγγραφικὴν καὶ συστηματικὴν εἰς ὅλας τὰς νήσους της, ἐκτὸς ὡρισμένων: τῆς Ρόδου π.χ., τῆς Καρπάθου, τῆς Κάσου. Χωρὶς νὰ παραγνωρίζωμεν τὰ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ εἰς διαφόρους τοπικὰς ἐφημερίδας, περιοδικὰ κ.τ.τ. δημοσιεύματα, παρατηροῦμεν ὅτι δὲν ἔγινεν ἀκόμη ἡ ἀπαιτουμένη ἐπιστημονικὴ μελέτη εἰς ὅλα τὰ μνημεῖα τοῦ Δωδεκανησιακοῦ λόγου καὶ τῶν κατὰ παράδοσιν πράξεων ἢ ἐνεργειῶν τῶν Δωδεκανησίων.

Διὰ τοῦτο πᾶσα σχετικὴ δημοσίευσις εἶναι εὐπρόσδεκτος καὶ ἀξιέπαινος.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ κ. Καζαβῆς (σελ. 70), ἐκτὸς ἑνὸς ὁλοσελίδου τοπογραφικοῦ χάρτου τῆς Νισύρου, δημοσιεύει Νισυριακὰ

δημοτικὰ τραγούδια (Παραλογές), ἀνάμικτα μὲ τραγούδια παιδικά, ἐργατικὰ καὶ ἄλλα, ξένα πρὸς τὰ Νισυριακὰ (τοῦ Μάη κ.τ.τ.).

Τὸ δεύτερον μέρος περιέχει διάφορα θρησκευτικὰ Μοιρολόγια (τῆς Παναγίας, τῆς Μεγαλοβδομάδος) καὶ Κάλαντα (Χριστουγέννων, Φώτων, τοῦ Λαζάρου). Ἐνδιαφέρον πολὺ εἶναι τὸ ᾀσμάτιον τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου, ὀνομαζόμενον *καλαντήρα* καὶ ἔχον σχέσιν πρὸς τὸ ἀρχαῖον χελιδόνισμα καὶ τὴν εἰρεσιώνην (ἀγυρτικόν).

Εἰς τὸ τρίτον μέρος ὑπάρχουν κατὰ παράδοσιν μοιρολόγια εἰς θανάτους συγγενῶν καὶ ξενιτευμένων. Πολλὰ τούτων εἶναι ἀξιόλογα διὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ πόνου καὶ τοῦ συγγενικοῦ αἰσθήματος.

Εἰς τὸ τέταρτον μέρος δημοσιεύονται πολλὰ δίστιχα κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν. Τὰ δίστιχα (μαντινάδες) ταξιδεύουν ἀπὸ ἑνὸς τόπου εἰς ἄλλον καὶ ὀλίγα ἔχουν τοπικὴν καταγωγήν. Πάντως πολλὰ εἶναι ἀξιανάγνωστα. Ἀξιόλογα εἶναι τὰ τραγούδια τοῦ γάμου (μέρος πέμπτον) καὶ τὰ νανουρίσματα (μέρος ἕκτον). Ἀκολουθοῦν αἱ παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις ἀλφαβητικῶς (μέρος ἕβδομον), εὐχαί, κατάραι, αἰνίγματα καὶ τέλος Νισυριακὸν λεξιλόγιον, τὸ ὁποῖον περιέχει ὑλικὸν ἀξιόλογον, ἀφ' οὗ πολλαὶ ἐν αὐτῷ λέξεις—ἐνίοτε ἀκαταχώριστοι—εἶναι ἢ ἀρχαία κληρονομία ἢ καὶ συνδέονται μὲ ἤθη καὶ ἔθιμα Βυζαντινά. Παράβαλε π.χ. τὸ ρῆμα *βαττολαλῶ* τὸ ὁποῖον σημαίνει ἐκβάλλω ἀτάκτους φωνάς, τὸ *διακάβω*, τὸ ἀρχαῖον δῆλα δὴ διακαίω, τὸ *θυλακούρι*=ἀσκὸς δερμάτινος, θύλακος, τὸ *κουκουμάρι* ὑποκοριστικὸν τοῦ Λατινικοῦ cucuma καὶ πρόδρομος τοῦ σημερινοῦ κουμάρι, τὸ *λευκαντειὸ* τόπος ὅπου λευκαίνουν τὰ παννιά, τὸ *μέφτρια* ἤτοι μέμπτρια, τὸ ἀρχαῖον μέμπτειρα, ἡ φιλοκατήγορος, τὸ *μπουλουστρίνα* τὸ τῶν Λατίνων bona strena τουτέστι τὸ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ νέου ἔτους προσφερόμενον δῶρον, τὸ *πωρολοῶ*=ὀπωρολογῶ, τὸ *τουβὶ* τὸ τῶν μεσαιωνικῶν τουβίον, ἐλλύχνιον δῆλα δὴ καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ἰδιαιτέραν ἀξίαν εἰς τὸ ἔργον προσδίδει ἡ παράθεσις λαμπρῶν, ὅπως εἶπον, εἰκόνων σχετιζομένων μὲ τὰ τοπικὰ φορέματα, μουσικὰ ὄργανα καὶ τὴν οἰκιακὴν καὶ ἀγροτικὴν ζωὴν τῶν Νισυρίων. Ἀξιόλογος καὶ ἡ εἰκὼν τῆς καλαντήρας, ἡ ὁποία μὲ τὸ περιστρεφόμενον ἀπεικόνισμα τῆς χελιδόνος ὑπενθυμίζει τοὺς κατὰ Χρυσόστομον ἐν καιρῷ χειμῶνος περιφέροντας τὰς χελιδόνας καὶ ψάλλοντας.

Ὁ κ. Καζαβῆς μὲ τὴν συλλογήν του ἔδωσεν παράδειγμα αὐτοθυσίας καὶ φιλοπατρίας διὰ τοὺς Δωδεκανησίους γενικῶς καὶ διὰ τοὺς συμπατριώτας του ἰδιαιτέρως. Ἐξώδευσε πολλὰ χρήματα καὶ κατέβαλε πολλοὺς κόπους διὰ νὰ τοὺς παρουσιάσῃ ἐν ἀξιόλογον Δωδεκανησιακὸν μνημεῖον. Ὁ ξενιτευμένος αὐτὸς συμπατριώτης μᾶς δίδει λαμπρὸν παράδειγμα πρὸς μίμησιν ὑποδεικνύων εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι Δωδεκανησίους νὰ σπεύσουν πρὸς συλλογὴν καὶ δημοσίευσιν τοῦ θησαυροῦ τῆς Δωδεκανησιακῆς λαογραφίας, οἱ ὁποῖοι

μικρὸν κατὰ μικρὸν λησμονοῦνται καὶ χάνονται μὲ τὸν φυσικὸν θάνατον τῶν γερόντων καὶ τὴν ἀλλοίωσιν τῶν παραδεδομένων, λόγῳ τῆς συχνῆς ἀναμίξεως μὲ τοὺς ξένους.

ΜΙΧ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ

Philip P. Argenti and H. J. Rose. The Folk-lore of Chios vol. I. p. 594+XIV. vol. II p. 595-1199+X. Cambrige University Press 1949.

Τὸ ἄνω πλούσιον εἰς ἐμφάνισιν καὶ ὕλην σύγγραμμα, ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιμελῆ καὶ προσεκτικὴν ἐργασίαν δύο γνωστῶν ἐπιστημόνων, ὧν ὁ μέν, ὁ Ἀργέντης, ἀπὸ μακροῦ κατέγινε καὶ ἀφωσιώθη εἰς τὴν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς μελέτην τῆς Χίου, διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ὁποίας, τὴν γεωγραφίαν, τοὺς περιηγητὰς τοὺς ἐπισκεφθέντας αὐτὴν καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν βιβλιογραφίαν τῆς Χίου ἀξιόλογα ἔργα ἔχει δημοσιεύσει, ὁ δὲ ἕτερος πλεῖσθ' ὅσα σπουδαῖα, ἀφορῶντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, ἐκκλησίαν, μυθολογίαν, γλῶσσαν, μυθιστορίαν καὶ ἄλλα ἑλληνικὰ ὁμοίως θέματα σχετικὰ μὲ τὴν Χίον.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίον ἀφιεροῦται, τιμητικῶς, «πρὸς ὅλους ἐκείνους τοὺς ἡρωϊκοὺς Χίους στρατιώτας, οἵτινες ἔπεσον γενναίως μαχόμενοι κατὰ τοὺς ἀγῶνας τῶν ἐνόπλων Ἑλληνικῶν Δυνάμεων εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἀλλὰ καὶ τὰς μάχας τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ὡς καὶ ἐκείνους, οἵτινες ἀντιμετώπισαν τὰ ἐκτελεστικὰ ἀποσπάσματα τῆς Γκεσταπὸ μετὰ τόσης γενναιότητος ἔν τε αὐτῇ τῇ Χίῳ ἀπὸ τοῦ 1940-44, ὡς καὶ παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βρεττανῶν συναδέλφων των».

Ὁ πρῶτος τόμος περιέχει εἰς τὴν ἀρχὴν μικρὸν χάρτην τῆς Χίου καὶ τρία μεγάλα κεφάλαια, τὰ ἑξῆς· α) *ἡ Χίος ἐν τῇ Ἀρχαιότητι,* β) *ἡ Μεσαιωνικὴ Χίος* καὶ γ) *Λαϊκαὶ Ἐργασίαι,* ἐν ᾧ κεφαλαίῳ καὶ πολλαὶ εἰκόνες, ἀφορῶσαι εἰς τὰ ἔργα τοῦ λαοῦ. Ὁ δεύτερος τόμος περιέχει πλούσιον λαογραφικὸν ὑλικὸν εἰς ἑπτὰ κεφάλαια, ὡς καὶ εἰκόνας, πίνακας ἐπεξηγηματικοὺς καὶ πίνακας ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, καθιστῶντας τὸ ἔργον προσιτὸν εἰς ὅλους.

Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν παλαιὰν Χίον, ἀναφέρεται, μεταξὺ τῶν πρώτων, τὄνομα τοῦ μυθικοῦ οἰκιστοῦ αὐτῆς Οἰνοπίωνος, ὅστις ἠξιοῦτο, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τῶν Χίων τιμῶν ἡμιθέου, τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε καὶ τόπος λατρείας, Οἰνοπιώνειον, ὡς καὶ τάφος, ὅστις ἐτιμᾶτο λίαν [1]. Διὰ

---

[1] Βλ. Γ. Ζολώτα, Ἱστορίαν τῆς Χίου, τόμ. Α', τεῦχος Ι, σ. 30-35, ὡς καὶ Συναγωγὴν Χιακῶν Ἐπιγραφῶν, ἐν Ἀθηνᾶς, τόμ. Κ', σ. 267.

τὸν Οἰνοπίωνα ἔχομεν εὐτυχῶς τελευταίως ἀξιολόγους εἰδήσεις, ἐκ μιᾶς ἐπιγραφῆς ἐντετειχισμένης ἄλλοτε εἰς τὸ κάστρον τῆς πόλεως καὶ δημοσιευθείσης ὑπὸ τοῦ ἀξιολόγου Χίου ἀρχαιολόγου κ. Νικ. Κοντολέοντος [1], ἥτις ἀποκαλύπτει μερικὰ πράγματα τῆς προϊστορικῆς Χίου. Ὁ λίθος, μ. 0,57×0,335 καὶ π. 0,215—εἰς ὀλίγας ἀτυχῶς γραμμάς, διότι εἶναι ἀποκεκρουμένος—ποιεῖται μνείαν τῶν μετὰ τοῦ Οἰνοπίωνος ἐλθόντων εἰς Χίον, οἵτινες δηλοῦνται καὶ ὡς συγγενεῖς του καὶ ἀπόγονοι. Οὕτω ἀναφέρεται: α) ὁ *Ἀθάμας,* τοῦ ὁποίου τὄνομα ἔφερεν ὁ κάλλιστος τῆς νήσου οἶνος, β) ὁ *Βάβρας,* τοῦ ὁποίου τὄνομα ἐνετοπίσθη εἴς τινα περιοχὴν τῆς Β. Χίου, ἀνήκουσαν εἰς τὰ Καρδάμυλα, ἥτις σήμερον λέγεται Πάρπαντα (ἐκ τοῦ Βάρβαντα-Πάρβαντα), ὅπου παράγεται ἑτέρα λαμπρὰ ποιότης χιακοῦ μέλανος οἴνου, γ) ὁ *Καύκασος,* ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὁποίου τόπος ὀνομαστὸς τῆς Βορείου Χίου καὶ πιθανῶς ἡ Λαγκάδα, ἔνθα ἐλατρεύετο ὁ Ἀπόλλων Καυκασεύς, δ) ὁ *Κρηθεὺς* Οἰνοπίωνος ὁμοίως ἀπόγονος καὶ εἶτα ε) ὁ *Σάλαγος,* ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀσφαλῶς ὁ εἰς νοτίαν Χίον ὅρμος Σαλάγωνας. Ὑπάρχουσι δὲ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ καὶ ἄλλα ὀνόματα Οἰνοπιδῶν, ὡς καὶ ὄνομα τῆς Οἰνοπίωνος κόρης Ἀϊροῦς, τῆς ἄλλως γνωστῆς ὡς Ἀερόπης ἢ καὶ Μερόπης, ἡ ὁποία μᾶς ἐνθυμίζει τόσον τὴν Μερόπην τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου.

Ἡ ἐπιγραφὴ ὑποδεικνύει Θεσσαλικὴν προέλευσιν τοῦ Οἰνοπίωνος, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Ἀθάμας καὶ Κρηθεὺς ἦσαν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, οἱ δύο λίαν ὑπὸ τῶν Μινυῶν λατρευόμενοι ἥρωες, υἱοὶ τοῦ Αἰόλου. Διὰ τὸν Ἀθάμαντα γνωρίζομεν ὅτι ἀναφέρεται καὶ τῆς Τέω οἰκιστὴς ὑπὸ τοῦ Παυσανίου. Οἱ δεσμοὶ τῶν οἰκιστῶν τῆς Χίου πρὸς τὴν Θεσσαλίαν πιστοῦνται καὶ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος· «Χῖοι δὲ οἰκιστάς φασι τοὺς Πελασγοὺς τοὺς ἐκ Θεσσαλίας».

Ἀπόλυτον σχέσιν πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἔχει καὶ τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Χίου καὶ τῶν Ἐρυθρῶν, ἐνέχον πλεῖσθ' ὅσα αἰολικὰ στοιχεῖα. Πρὸς δήλωσιν τῆς σχέσεως τῆς Χίου πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ἀκόμη ἀναφέρω καὶ μίαν ἀξιόλογον ἐπιγραφὴν τοῦ χιακοῦ μουσείου, ἥτις εἶναι κατάλογος Ἀργοναυτῶν [2].

Εἰς τὸ Β' κεφάλαιον, τὸ περὶ τῆς μεσαιωνικῆς Χίου, ἐξετάζονται πολλὰ στοιχεῖα λαογραφικά, περὶ τὰ ὁποῖα ἠσχολήθη ἱκανῶς ὁ πολὺς Λέων Ἀλλάτιος, ὡς καὶ ὁ Ἱερών. Ἰουστινιάνης, πλεῖστον δ' ὅσον καὶ ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς καὶ συμπατριώτης Στυλ. Βίος, τοῦ ὁποίου τὄνομα συχνότατα μνημονεύεται ὑπὸ τῶν δύο συγγραφέων. Προκειμένου περὶ Καλλικαντζάρων, Βρυκολάκων, Νηρηΐδων καὶ στοιχειῶν, ἐκφράζεται κατ' ἐπανάληψιν ἡ γνώμη, ὅτι αἱ λαϊκαὶ αὗται δοξασίαι ἡμῶν προέρχονται ἀπὸ λαοὺς τοῦ βορρᾶ, ἤτοι

---

[1] Revue de Philologie, XXII, 1949, σ. 5-9.

[2] Βλ. τὴν ἀνωτέρω μελέτην τοῦ Κοντολέοντος καὶ τὴν Συναγωγὴν Χιακῶν καὶ Ἐρυθραϊκῶν Ἐπιγραφῶν, ἐν Ἀθηνᾶς, τ. Κ', σ. 187.

Λιβονούς, Πολωνούς, βορείους Γερμανοὺς καὶ Σλάβους, ἰδίᾳ δὲ σλαβικοὺς λαούς, οἱ ὁποῖοι διέμειναν ἐπὶ μακρὸν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς τόπους κατὰ τοὺς πρώτους μεσαιωνικοὺς χρόνους. Περὶ τούτων διὰ μακρῶν γίνεται λόγος, ἂν καὶ ὄχι μετὰ πλήρους πεποιθήσεως, εἰς τὸν πρῶτον τόμον κυρίως [1].

Τὸ θέμα δὲν εἶναι τῆς ἁρμοδιότητός μου καὶ διὰ τοῦτο ἀφίνω εἰς ἄλλους νὰ κρίνωσι τὴν τοιαύτην πιθανότητα. Ἐκεῖνο ὅπερ δύναμαι νὰ εἴπω μετά τινος βεβαιότητος εἶναι ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι ἐν Χίῳ καὶ ἄλλα σχετικὰ ἴχνη τῶν ξένων αὐτῶν λαῶν εἰς τὰ παραμύθια, τὴν λαϊκὴν ποίησιν, τὰς λαϊκὰς δοξασίας καὶ τὰ τοπωνύμια τῆς νήσου. Τοὐναντίον εἰς ὅλα αὐτὰ ἐπικρατεῖ γενικῶς ἓν ὄνομα: *τοῦ Ἀρμένη*. Πρβλ. στὸν Ἀρμένη, Ἀρμενιὰ (=πολλοὶ Ἀρμένηδες), Ἀρμενόλακκος, Ἀρμενοπόταμος, τ' Ἀρμένη τὸ πηγάδι, τ' Ἀρμένη ἡ βρύση κἄλ. Ταῦτα, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ μυθικοῦ καὶ τρομεροῦ βασιλέως τῆς νήσου Δράκοντος, ὅστις λέγεται καὶ βασιλεὺς τῆς Ἀρμενίας, μᾶς ὁδηγοῦσιν εἰς τὴν ἐξ Ἀνατολῶν ἐπίδρασιν, ὡς εἶναι καὶ φυσικόν. Πανταχοῦ ὅπου στοιχειά, ἄγριοι τόποι κλπ., εἶναι τοῦ Ἀρμένη, εἰς ἕνα δὲ ἢ δύο μόνον σημεῖα ἀναφέρεται Ταρτάρης καὶ Σερκίζης.

Οἱ δύο λόγιοι ἀναφέρουσι βεβαίως καὶ τὸν Ἀρμένην, ὡς κακὸν πνεῦμα καὶ ἀκάθαρτον, δικαίως, διότι αὐτὴ ἡ δόξα ἐπικρατεῖ παρὰ τῷ λαῷ [2].

Προκειμένου δὲ περὶ Καλλικαντζάρων καὶ Βρυκολάκων, τοὺς ὁποίους οἱ συγγραφεῖς δέχονται Σλαβικῆς προελεύσεως, νομίζω ὅτι ἡ λαϊκὴ δοξασία εἶναι ἐντελῶς κοινὴ παρ' ἅπασι τοῖς Ἕλλησι καὶ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι εἰς πολλὰ μέρη τοὺς ὀνομάζουν: τὰ Παγανά, pagani, ἤτοι εἰδωλολατρικὰ ὄντα, ἄγρια, ἐπικίνδυνα, κακοποιά, τὰ ὁποῖα ὅμως εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ σταυροῦ ἐξαφανίζονται καὶ ἀτονοῦσι. Νομίζω ὅτι πρόκειται περὶ εἰδωλολατρικῶν ἀπομειναρίων, τὰ ὁποῖα μόνη ἡ τῶν ἀμαθῶν ἀνθρώπων δεισιδαιμονία διατηρεῖ ἀκόμη.

Τὰ αὐτὰ ῥητέα καὶ περὶ Βρυκολάκων διὰ τοὺς ὁποίους σῴζονται φοβεραὶ διηγήσεις, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταδιδόμεναι.

Τὰ περὶ Νηρηΐδων—τὰς ὁποίας πρὸς τὰς Ρουσάλκας, νύμφας τῶν Σλάβων, φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς εἰς σχέσιν—εἶναι τόσον παλαιὰ ἑλληνικὰ καὶ μεσαιωνικὰ καὶ τόσον ὅμοια εἰς ὅλους τοὺς ἑλληνικοὺς τόπους, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἰδιοτυπία τις ἐν Χίῳ.

Νομίζω ὅτι ἐν Χίῳ ἐπετάθησαν οἱ φόβοι καὶ ἡ δεισιδαιμονία τῶν ἁπλοϊκῶν γεωργικῶν κατοίκων πλεῖστον ὅσον, ἀπὸ τῆς μακρινῆς ἀρχαιότη-

---

[1] Βλ. σελ. 13 - 15, 116, 126, 184, 205, 221.

[2] Armenians as spirits: 3, 13, 226, 228 - 232, 239, 440, 1030. Ὡς ἔχω παρατηρήσει ὅτι, οὐ μόνον ἐν Χίῳ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα μέρη κρατεῖ ἡ περὶ Ἀρμένη δοξασία.

τος ἤδη, ἐκ τῶν τρομερῶν σεισμῶν καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν καταστροφῶν. Ἂν κρίνῃ τις ἀπὸ τὰ ὅσα ἱερὰ ἦσαν ἀφιερωμένα ἰδίᾳ εἰς τὸν Ἡρακλέα, καὶ δὴ τὸν Σωτῆρα, ἁπανταχοῦ τῆς Χίου καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰ νότια, ὡς καὶ ἀπὸ τὰς ἀναθηματικὰς τῷ Θεῷ τούτῳ ἐπιγραφάς, θὰ ἐννοήσῃ τί ἔπασχεν ὁ τόπος. Ἐπίσης, ἐὰν προσέξῃ τις εἰς τὰ τοπωνύμια, ἅτινα χαρακτηρίζουν τοῦ ἐδάφους τὰς καταστροφὰς καὶ μεταβολάς· βλ. Ραγὰ τά, τὸ Χάος, ἡ Ραγή, οἱ Ραγοί, ὁ Ραγός, ὁ Ράκτης, τὸ Σπάσμα, τὰ Σπάσματα, τὰ Σχίσματα, τὸ Συγκάθισμα, τὸ Καταπότι, ὁ Ποντισμός, ἡ Κρατήρα, οἱ Βουθῶνοι, τὰ Χαλάσματα, τὰ Κρεμά, τὰ Καταχαλάσματα, εὐκόλως θὰ ἐξηγήσῃ τὰ διάφορα τέρατα, ἅτινα ἔχει πλάσει ἡ Χιακὴ δεισιδαιμονία.

Διὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πρωτομαγιᾶς δὲν ὑπάρχει ἐπίδρασις ἰταλική, ὡς νομίζουν οἱ συγγραφεῖς, ὁ Ἱερών. Ἰουστινιάνης μάλιστα περιγράφει αὐτὴν ὡς τοπικὸν ἔθιμον λεπτομερῶς. Νομίζω ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν ἀνάμνησιν τῶν Ἀνθεστηρίων.

Τὸ Ψυχοσάββατον ἤ, ὅπως γράφεται, τὸ Σάββατον τοῦ Ρουσαλιοῦ ἢ Ρουσάλη, βεβαίως εἶναι οἱ Χόες τῶν παλαιῶν, ἀλλὰ δέον ν' ἀναγνωρίσῃ τις καὶ Χριστιανικὸν ἔθιμον ἡμῶν τε καὶ τῶν Λατίνων (rosalia). Ἄλλως τε, ἡ λέξις Rosario, αἱ παρακλήσεις πρὸς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον—Madonna del Rosario, ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, πάντοτε ἐγίνοντο, ὑπῆρχε δὲ καὶ ναὸς ἀφιερωμένος ἐν Χίῳ εἰς τὴν Madonna del Rosario, ὅστις ἔκειτο εἰς τὴν Φραγκοπαροικίαν, ἔνθα ἀκριβῶς σήμερον τὸ Στρατ. Νοσοκομεῖον.

Δι' ὅσα γράφονται ἐν σελ. 50 - 51 τοῦ πρώτου τόμου, παραπέμπω εἰς τὸ περὶ ὑδάτων κεφάλαιον τῆς Ἱστορίας τῆς Χίου, τόμ. Α', μέρ. Α', σ. 114 ἑξ. Τὸ δὲ λεγόμενον ἱερὸν φρέαρ τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου δὲν ἦτο ἐντὸς τοῦ κάστρου τῆς πόλεως, ὡς ἰσχυρίζονται οἱ συγγραφεῖς, ἀλλ' εἰς τὸ Παλαιόκαστρον, ὅπου καὶ ὑπάρχει ἀκόμη ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τοῦ ἐρειπωμένου ἐκεῖ ναοῦ τοῦ Ἁγίου, ὅστις ἐθεωρεῖτο καὶ ὡς ὁ παλαιότερος τῶν ναῶν του.

Εἰς τὸ κεφ. V, τὸ ἐπιγραφόμενον Ἀόρατος κόσμος, καὶ ἐν σελ. 209, ἀναφέρεται ὡς ναὸς τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς ὁ καλούμενος: *Ἁγιὰ Φωτιά*. Καὶ αὐτὸς ὁ ναὸς ἱδρύθη εἰς τιμὴν καὶ μνήμην ἑνὸς τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου, τῆς Ἁγιὰ Φωτιᾶς, «ἥτις εἶναι ἡ ἀναφανεῖσα ὡς πυρὰ πρὸς οὐρανόν, μόλις ἐτελεύτησεν ὁ Ἅγιος ἐκεῖ που παρὰ τὸ Νεοχώριον, μέχρι τοῦ ὁποίου ἐσύρθη ὑπὸ τοῦ ἀγρίου ἵππου, εἰς ὃν τὸν προσέδεσαν». Κατὰ κοινὴν δοξασίαν, πολλάκις φαίνεται ἡ φωτιὰ αὐτὴ ἡ ἁγία ἄνωθεν ναῶν ἱδρυμένων εἰς τὸν Ἅγιον.

Εἰς τὰ ἐν σελ. 377 γραφόμενα περὶ ἑορτῆς Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, τὰ λεγόμενα Λιοτρόπια, προσθέτω καὶ ἓν ἄλλο ἄγνωστον ὄνομα, χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἁγίου ὡς θεραπευτοῦ τοῦ ἑλώδους πυρετοῦ, καλουμένου εἰς τὰ Καρδάμυλα Πουλυώρου, ἤτοι θεράποντος τοῦ πολυώρου πυρετοῦ.

Εἰς σελ. 213 εἰς τὰ περὶ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἐπιθέτων αὐτοῦ, προσ-

θέτω καὶ τὸ *Κλέφτης*, διότι ἀνεκάλυπτε τοὺς κλέψαντας, τὸ *Καταδότης*, διότι κατεδόθησαν οἱ Ἕλληνες συνωμόται, συσκεπτόμενοι ἐν τῷ ναῷ του ἐπὶ Γενοατοκρατίας, ἀκόμη καὶ τὸ *Κητοκτόνος*, ὡς φονέως τοῦ δράκοντος, καὶ *Πεζόστρατος*, ὡς πεζοῦ εἰκονιζομένου.

Εἰς σελ. 221, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῶν λοιμωδῶν νόσων πανούκλας ἢ θανατικοῦ καὶ τῆς χολέρας ἢ σκουρδούλας, ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων ὅτι ἡ δοξασία περὶ δύο τερατωδῶν καὶ ἀπαισίων γυναικῶν, αἵτινες ἐκπροσωποῦν τὰς ἀσθενείας ταύτας, εἶναι σλαυϊκῆς προελεύσεως καὶ αὐτή. Τὸ πολὺ εὐχάριστον εἶναι ὅτι ἕως τώρα, μόνον τὰ κακῆς μορφῆς καὶ τρομερὰ ὄντα εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως! Καλὸν θὰ ἦτο ἐν τούτοις νὰ ἐλαμβάνοντο ὑπ᾿ ὄψιν ὅσα ἔγραψεν ὁ Ν. Πολίτης περὶ ἀσθενειῶν κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Εἰς τὰ ἐν σελ. 264 περὶ γεννήσεων, προσθέτω ὅτι κρατεῖ καὶ νῦν ἡ συνήθεια, ὁσάκις ὁ τοκετὸς εἶναι δύσκολος, αἱ παριστάμεναι γυναῖκες νὰ σχίζωσι τὰ φορέματά των, διότι τὸ τοιοῦτον θὰ εὐκολύνῃ τὴν τίκτουσαν.

Ἐν σελ. 596, εἰς τὰ περὶ διασκεδάσεων τῶν Χίων, οἵτινες κατὰ τὰς Ἀπόκρεω, ἀναβαίνοντες εἰς τοὺς πέριξ τῆς πόλεως λόφους, διεσκέδαζον εὐθυμοῦντες καὶ χορεύοντας ἐντοπίους χορούς, παρατηρῶ ὅτι πρόκειται περὶ παλαιῶν ἑορτῶν, κυρίως μὲν περὶ τῶν κατ᾿ ἀγροὺς Διονυσίων καὶ αὐτῶν τῶν Παναθηναίων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἐπὶ τῷ Ἰσιδώρῳ παλαιῶν ἱερῶν πανηγύρεων. Σημασίαν ἔχουν οἱ τόποι ὅπου ἐγίνοντο ἄλλοτε αἱ τοιαῦται ἑορταί, αἵτινες πλέον κατηργήθησαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Μετέβαινον δέ, ὡς καλῶς ἐνθυμοῦμαι ἡ ἰδία, δύο Κυριακὰς τῶν Ἀπόκρεω εἰς τὸν χείμαρρον Παρθένην, διαχυνόμενοι ἀνὰ τοὺς ἐγγὺς ἀγρούς, μίαν Δευτέραν εἰς τὴν θέσιν Σήφη, ἔνθα παλαιὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ἀπὸ τοῦ ὑλικοῦ τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη ἡ ἐκεῖ ἐρειπωμένη σήμερον Παναγία τοῦ Σκαραμαγκᾶ, καὶ τὴν ἄλλην Δευτέραν εἰς τὸ Μοσχοπήγαδον, εἰς τὰς Θεωρείας τῆς Τρουλλωτῆς Παναγίας, μίαν Πέμπτην εἰς τὴν παραλίαν Γλυφάδας καὶ τὴν τρίτην Κυριακὴν εἰς τὴν θέσιν Τάλλαρος, τόπον λατρείας τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου.

Οἱ ὡραιότατοι Χιακοὶ τοπικοὶ χαιρετισμοί, αἱ ὡραιόταται εὐχαί, ὡς καὶ αἱ ἀραί, ὅλα ἔχουν σταχυολογηθῆ πιστῶς. Πλούσιον τὸ κεφάλαιον περὶ ἐθίμων τῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα, κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, ἐνέχουν πολλὰ στοιχεῖα Ἡσιόδεια καὶ Ὁμηρικά. Πολὺ ἐνδιαφέροντα τὰ περὶ τῶν ἐνδυμασιῶν τῶν νοτίων χωρίων, αἵτινες διαφέρουν κατὰ χωρία. Νομίζω ὅτι ἡ τῶν γυναικῶν τοῦ Πυργίου ἐνδυμασία εἶναι ἡ μόνη, ἴσως, ξενική. Θαυμάσια τὰ ᾄσματα τῶν χορῶν καί τινα ἐξ αὐτῶν παλαιότατα. Σκόπιμον κρίνω νὰ ἀναφέρω κατ᾿ ἐκλογὴν ἐξ αὐτῶν μερικὰ προγνωστικὰ τῶν καιρῶν, κατὰ τοὺς Χίους:

Ὁ Λεβάντης εἶν᾿ ὁ βασιληὰς τῆς Χιός.
Ὁ Νότος δένει ἀμύγδαλα κι ὁ κὺρ Βορεᾶς ἀμπέλι
κι ἡ συννεφιὰ τὰ ᾿πωρικὰ κι ἀξάνεμος τὰ μῆλα.

Ὁ Μάρτης ὁ πεντάγγνωμος κι ὁ Μὰς ὁ πενταπίττης.
Ὁ Μὰς ἔχει τὴν ἀκουγὴ (=ὄνομα) κι Ἀπρίλης τοὶς ἡμέρες.
Ὁ Μάρτης, ὁ Αωλόμαρτης, ποὺ πότε κλαί, πότε γελᾷ.
Μὰς ἄβρεχος, μοῦστος ἄμετρος.
Μὴν ᾿μπιστευθῇς τὸν κούβακα (βάτραχον), μήτε τὸ χελιδόνι.
Ἂν δὲν λαλήσῃ ζίζικας, δὲν εἶναι καλοκαῖρι.

Φθάνοντες εἰς τὰς παροιμίας, ὧν ἡ ἐν τῷ κειμένῳ συλλογὴ πλουσιωτάτη, πλέομεν οὐριοδρομοῦντες ἐντὸς σοφίας καὶ πρακτικοῦ πνεύματος τῶν Χίων, ἀληθῶς. Ἐκ τούτων ἀνάγω τινὰς εἰς παλαιοὺς χρόνους καὶ ἄλλας εἰς μεσαιωνικούς, παραθέτω δέ τινας χαρακτηριστικάς:

Τὰ ὄρη στέργουν οἱ λωλοὶ κι οἱ φρένιμοι τοὺς κάμπους.
Ὅταν εἶσαι καβαλλάρης, κοίταζε καὶ τὸν πεζόν.
Τὸν ἄρχοντα τοῦ τόπου σου, τὸν ἅγιον τοῦ χωριοῦ σου.
Κι ὁ κάβουρας στὴν τρύπα του μέγα θεριὸν λογᾶται.
Ἄναψε τὸ λυχνάρι σου προτοῦ νὰ σ᾿ εὕρῃ ἡ νύχτα.
Ὅλα ᾿ναι φάδια τῆς κοιλιᾶς καὶ τὸ ψωμὶ στημόνι.
Ὁ ξένος καὶ ὁ ποταμὸς τὸν τόπον τους γυρεύουν.
Τὰ ὑστερνὰ τιμοῦν τὰ πρῶτα.
Τοῦ φρόνιμου χάραζε, τοῦ κουτοῦ ἀπόσωνε.
Καλῶς τὴν κακορριζικιά, σὰν εἶναι μοναχή της.
Περνᾷ τὴν φωτιὰν κάτω ἀπὸ τ᾿ ἄχερα.
Ὡς ποὺ νὰ ᾿ρθῇ τοῦ πλούσιου τὸ κέφι, βγαίνει τοῦ φτωχοῦ ἡ ψυχή.

Ταῦτα ἐν συντομίᾳ ἀπὸ τὸ πλουσιώτατον ὑλικὸν τῆς Χιακῆς λαογραφίας. Ἡ ἐν ἐπιλόγῳ κρίσις τῶν συγγραφέων ἔχει ὧδε: «Ἐν Χίῳ, μ᾿ ὅλον ὅτι ἐγένοντο σημαντικαὶ μεταβολαὶ ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν, τὴν θρησκείαν καὶ τὸν βίον τῆς ὑπαίθρου, οὗτος δὲν ἔχει πάρα πολὺ μεταβληθῆ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Τοῦτο ἀποδοτέον οὐχὶ τόσον εἰς τὸ ὅτι ὁ πληθυσμὸς ἦτο Ἑλληνικός, ἀφ᾿ οὗ οἱ Ἕλληνες, ἐξ ἰδιοσυγκρασίας, εἰς πᾶσαν ἐποχὴν δὲν ἦσαν συντηρητικοί, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ μέγα μέρος οἱ κάτοικοι ἦσαν χωρικοὶ καὶ ἀγρόται, οἱ ὁποῖοι κυρίως συνδέονται μὲ τὴν λαογραφίαν.»

Ἀντιστρόφως φρονῶ ὅτι οἱ Χῖοι, καίτοι ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, ἕνεκα τῆς Φραγκικῆς καὶ Τουρκικῆς κατακτήσεως, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποβάλωσιν ἀρκετὰ παλαιὰ στοιχεῖα τοῦ τε ἐθνικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἐθίμων των, ὄχι μόνον ταῦτα διετήρησαν, μετὰ πολλῆς εἰς αὐτὰ προσηλώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπεβλήθησαν διὰ τῆς κοινωνικῆς των ἀξιοπρεπείας εἴς τε τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Τούρκους, ὅπερ καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν πολλῶν λαογραφικῶν στοιχείων, ἅτινα μνημονεύουσιν ἐν τῷ ἔργῳ των οἱ συγγραφεῖς. Ὅτι δ᾿ ἡ συντηρητικότης αὕτη τῶν Χίων ἦτο ἐνσυνείδητος, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, ὁσάκις

κατ᾽ ἔτος οἱ νέοι δημογέροντες, οἱ ἄλλως δεπουτάτοι καλούμενοι, ἀνελάμβανον τὰ καθήκοντά των, ἔδιδον τὸν ὅρκον «ὅπως τά βραμεν, ἔτσι θὰ ταφήκωμεν», τὰ τοπικὰ τουτέστιν ἔθιμα.

ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΑΡΟΥ

Milton V. Anastos, Pletho's Calendar and Liturgy (Dumbarton Oaks Papers, number 4, Harvard University Press, Cambridge Massachussets 1948, σελ. 185 - 305).

Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ δύο περισπουδάστων πραγματειῶν, ἃς ὁ ἐν Ἀμερικῇ ὁμογενὴς καθηγητὴς κ. Μίλτων Ἀνάστος ἀφιεροῖ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τοῦ περιφήμου Ἕλληνος ἀνθρωπιστοῦ τοῦ φθίνοντος μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ, τοῦ αὐτοκληθέντος Πλήθωνος (1355 - 1452). Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ πραγματείᾳ, τῇ καὶ μεγαλυτέρᾳ, ὑπὸ νέον φῶς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων λειψάνων τοῦ καέντος μεγίστου τῶν ἔργων τοῦ Πλήθωνος «Νόμοι» (ἔκδοσις Alexander), ἐξετάζεται τὸ λίαν ἐνδιαφέρον ζήτημα *περὶ τοῦ χρονολογικοῦ καὶ λειτουργικοῦ συστήματος* τοῦ σοφωτάτου, ἀλλὰ καὶ ἐκκεντρικωτάτου τούτου ἀνδρός, ὅστις, βαίνων ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, συνέλαβε τὸ οὐτοπιστικὸν σχέδιον νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν Χριστιανισμὸν διὰ νέας θρησκείας, κράματος ἑλληνικῶν καὶ ἀνατολικῶν θρησκευτικῶν καὶ φιλολογικῶν καὶ δὴ καὶ χριστιανικῶν ἰδεῶν, μετὰ χριστιανικῶν λειτουργικῶν στοιχείων καὶ χριστιανικῆς ὁρολογίας. Τὸ ἡμερολογιακὸν σύστημα τοῦ Πλήθωνος ἐξετάζεται ἀπὸ πάσης πλευρᾶς καὶ μετὰ πάσης ἐμβριθείας (πηγαί, σεληνοηλιακὸν ἔτος, παρεμβολαί, ἡλιοτρόπιον, χειμερινὸν ἡλιοστάσιον, μῆνες, ἑβδομάς, ἡμέρα, ἑορταί). Ἐπίσης δ᾽ ἐπισταμένως ἐξετάζονται καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος θεσπιζόμεναι λειτουργικαὶ διατάξεις, προσευχαὶ καὶ αὐτὴ ἡ θρησκευτικὴ μουσική. Ἡ ἐξέτασις τῶν πραγμάτων εἶναι διονυχιστική, γινομένη ὑπὸ τὸ ἄπλετον φῶς τῆς ἐρεύνης τῶν πηγῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἤντλησεν ὁ Πλήθων, πηγῶν πρὸ παντὸς ἀρχαίων ἑλληνικῶν, ἀλλὰ καὶ χριστιανικῶν καὶ βῆμα πρὸς βῆμα καταδεικνύεται ἡ ἐπὶ τὸν Πλήθωνα ζωηροτάτη ἐπίδρασις τοῦ λειτουργικοῦ βίου τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Καὶ ταῦτα παρὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος ἀποφυγὴν πάσης ῥητῆς μνείας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῷ προδηλωθέντι βιβλίῳ καὶ παρὰ τὴν πρὸς τοὺς «σοφιστὰς» (ὡς ἀποκαλεῖ τοὺς Χριστιανοὺς) ἀπέχθειαν αὐτοῦ. Ἀξία πάσης ἐξάρσεως ἡ ἐνημερότης τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν πλουσιωτάτην γραμματείαν, ἐνημερότης οὐσιαστική, μὴ ἐπεκτεινομένη ὅμως καὶ μέχρι τῶν σχετικῶν ἑλληνικῶν ἐργασιῶν τῆς τελευταίας δεκαπενταετίας, οἷαι εἶναι τοῦ

Γ. Σωτηρίου ἡ *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ ἀρχαιολογία* (1941), τοῦ Π. Τρεμπέλα (1937) αἱ *Τρεῖς λειτουργίαι* καὶ οἱ τόμοι τῶν Ἐπετηρίδων τῆς Ἑταιρείας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Ἐν δὲ τῇ β' πραγματείᾳ (σ. 270 - 305) ἐξετάζεται τὸ οὐχ᾽ ἧττον σπουδαῖον ζήτημα *περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἰσλὰμ ἐπὶ τὸν Πλήθωνα*, ἣν ἐκθύμως δι᾽ ἐπανειλημμένων δημοσιευμάτων αὐτοῦ ὑπεστήριξεν ὁ ἀραβιστὴς Franz Täschner, χωρὶς νὰ ἀφήσῃ ἔν τισι σημείοις ἀνεπηρέαστον καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην. Ὁ κ. Ἀνάστος ἀρνεῖται οὐχὶ τὴν καθ᾽ ὅλου γνωριμίαν τοῦ Πλήθωνος πρὸς τὸ Ἰσλάμ, δυνατὴν οὐ μόνον ἐν Ἀδριανουπόλει, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ τὴν ἐπ᾽ αὐτὸν ἐπίδρασιν τοῦ Ἰσλάμ, δεδομένης τῆς περιφρονήσεως καὶ τοῦ μίσους αὐτοῦ πρὸς τοὺς «βαρβάρους» Τούρκους. Τὴν ἐντύπωσιν δὲ ταύτην εἶχε καὶ ὁ ἄγνωστος μεταφράστης τῶν «Νόμων» τοῦ Πλήθωνος εἰς τὸ ἀραβικόν, ἀναδεικνύων τὴν «διαμετρικὴν» ἀντίθεσιν τούτου πρὸς τὸ Ἰσλάμ. Τὴν θεωρίαν ταύτην τοῦ Täschner ἀντικρούει, παρακολουθῶν κατὰ πόδας καὶ καταπολεμῶν αὐτὴν ὁ πολυμαθὴς καὶ κριτικὸς συγγραφεύς, καταδεικνύων τὴν ἔν τισιν ἐπιμάχοις σημείοις (μοιρολατρεία, πολυγαμία) ἐπίδρασιν μᾶλλον τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ δὴ καὶ τῶν πλατωνικῶν, νεοπλατωνικῶν καὶ στωϊκῶν ἰδεῶν. Ὀρθῶς δὲ ἀπορεῖ, πῶς ἡ ἐπὶ τὸν Πλήθωνα ἐπίδρασις τοῦ Ἰσλὰμ διέφυγεν αὐτοὺς τοὺς θανασίμους ἐκείνου ἐχθρούς, ἐν οἷς καὶ ὁ Γ. Σχολάριος.

Τοιοῦτον ἐν ὀλίγοις τὸ περιεχόμενον τῶν μετὰ χεῖρας δύο πραγματειῶν τοῦ κ. Ἀνάστου, διὰ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἀνομολογήσω ὅτι προάγεται σημαντικῶς ἡ ἔρευνα περὶ τῆς σπουδαιοτάτης προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Πλήθωνος.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

H. A. Wolfson, Philo. Foundations of religious philosophy in Judaism, Christianity and Islam. Volume I, σελ. XVI+462. Volume II, σελ. XVI+532. Second Printing. Cambridge, Massachussets. Harvard University Press. 1948.

Τὸ προκείμενον μνημειῶδες ἔργον τοῦ διαπρεποῦς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Harvard καθηγητοῦ τῆς ἑβραϊκῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, ἀποτελεῖ τὸ ἕτερον τμῆμα τοῦ μεγάλου ἔργου αὐτοῦ, ὑπὸ τὸν τίτλον Structure and Growth of philosophic systems from Plato to Spinoza. Τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἔργου τούτου προηγήθη ἡ ἐν ἔτει 1934 δημοσίευσις τοῦ περισπουδά-

στου ἔργου τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς «φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζα», ἐν τῷ ὁποίῳ καταδεικνύεται ἡ διὰ τοῦ Ἑβραίου τούτου φιλοσόφου ἐπελθοῦσα κατὰ τὸν ΙΖ´ αἰῶνα πνευματικὴ ἐπανάστασις, δι᾽ ἧς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπικρατήσασαν ἀπὸ τοῦ Φίλωνος καὶ διὰ τοῦ Φίλωνος μακραίωνα παράδοσιν, ἀπεχωρίσθη ἡ θρησκευτικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως.

Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας ἔργῳ ἐξετάζεται ἀφ᾽ ἑνὸς τὸ φιλοσοφικὸν ἔργον τοῦ μεγίστου τούτου ἑλληνιστοῦ Ἰουδαίου, ὅστις ἀνέλαβε πρῶτος τὸν γιγάντιον ἆθλον τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς θείας ἀποκαλύψεως μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἡ ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ σκέψεως κατὰ τοὺς ἑπομένους 17 αἰῶνας, οὐ μόνον ἐπὶ τὴν ἰουδαϊκήν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν χριστιανικὴν καὶ τὴν μωαμεθανικὴν φιλοσοφίαν, ἐπίδρασις ἐξακολουθοῦσα καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, διὰ μέσου μάλιστα τῆς φιλοσοφίας Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου.

Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς 14 κεφάλαια, ἐν οἷς ἐξετάζεται ἡ θέσις τοῦ Φίλωνος ἐν τῷ ἑλληνιστικῷ Ἰουδαϊσμῷ, ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἡ ἐπὶ τῆς γραφῆς στηριζομένη θρησκευτικὴ αὐτοῦ πίστις καὶ ἡ περὶ Θεοῦ, περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου, περὶ Λόγου, περὶ ψυχῆς, περὶ ἀγγέλων, περὶ θαυμάτων, περὶ προφητείας, περὶ γνώσεως, περὶ ἠθικῆς καὶ περὶ πολιτικῆς διδασκαλία αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἀκροτελευτίῳ κεφαλαίῳ ἀνακρίνεται τί τὸ νέον ὑπάρχει ἐν τῷ φιλοσοφικῷ ἔργῳ τοῦ Φίλωνος, ἐν δὲ τῇ ἐπὶ μέρους ἐξετάσει τῶν διαφόρων κεφαλαίων τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ δὲν παρέλιπεν ὁ πολυμαθέστατος καὶ κριτικὸς συγγραφεὺς νὰ ὑποδεικνύῃ τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς τούτου προσκομισθέντα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως νέα στοιχεῖα. Ἐπακολουθοῦσι βιβλιογραφικαὶ σημειώσεις καὶ πίνακες τῶν ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ χρησιμοποιουμένων χωρίων τῆς Γραφῆς, τοῦ Φίλωνος, τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, τῶν Ἰουδαίων, τῶν Χριστιανῶν, ἔτι δὲ καὶ τῶν Μωαμεθανῶν συγγραφέων, ὡς καὶ πίναξ πραγμάτων καὶ ὀνομάτων.

Ἡ ἐξέτασις τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας τοῦ Φίλωνος ἔν τε τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν παλαιοτέραν καὶ τὴν σύγχρονον ἑλληνικὴν καὶ ἰουδαϊκὴν φιλοσοφίαν καὶ πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην καὶ ἐν τῇ ἐξελίξει, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐπιδράσει αὐτῆς ἐπὶ τῆς μεταγενεστέρας θρησκευτικῆς φιλοσοφίας, εἶναι διονυχιστικωτάτη, στηριζομένη ἐπὶ ἐμβριθοῦς μελέτης τῶν πηγῶν καὶ τῆς ὑπαρχούσης πλουσίας βιβλιογραφίας. Ἡ μνημονευθεῖσα εὐρυτάτη ἐπίδρασις τοῦ Φίλωνος ἐπὶ τὴν μεταγενεστέραν φιλοσοφικὴν σκέψιν μέχρι τοῦ Σπινόζα, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ μωαμεθανικῆς, ἐξετάζεται ἐν τῇ τελευταίᾳ παραγράφῳ ἑκάστου κεφαλαίου, φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν conclusion, influence, anticipation. Τὸ δὲ τελικὸν συμπέρασμα τῆς ὅλης ἐμβριθεστάτης ἐρεύνης τοῦ συγγραφέως ἐν τῷ διτόμῳ τούτῳ ἔργῳ συνοψίζεται ἐν τῷ τέλει τοῦ ἀκροτελευτίου κεφαλαίου (II, σελ. 460), εἰς τὸ ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Φίλωνος δημιουργηθὲν νέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ὅτι αὐτὸς

εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς θρησκευτικῆς ἐκείνης φιλοσοφίας, ἥτις ἐκυριάρχησεν ἔν τε τῷ χριστιανικῷ, τῷ ἰουδαϊκῷ καὶ τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ ἐπὶ 17 ὅλους αἰῶνας, ὡς καὶ τὸ νέον ἐν τῷ φιλοσοφικῷ ἔργῳ τοῦ Σπινόζα εἶναι ὅτι ἀνέτρεψε τὸ ἔργον τοῦ Φίλωνος.

Τοιοῦτον ἐν ἁδρομερεστάτῃ περιλήψει τὸ περιεχόμενον τοῦ παρόντος διτόμου συγγράμματος, ὅπερ, ἀποτελοῦν τὸ ἄριστον καὶ διεξοδικώτατον ἔργον περὶ τοῦ Φίλωνος, εἶναι χρησιμώτατον, οὐ μόνον εἰς τὸν μελετητὴν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν θεολόγον καὶ τὸν ἠθικολόγον καὶ τὸν κοινωνιολόγον καὶ τὸν θρησκειολόγον καὶ εἰς τὸν ἱστορικὸν ἐν γένει.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Γεωργίου Α. Μέγα, *Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκία. Ἱστορικὴ αὐτῆς ἐξέλιξις καὶ σχέσις πρὸς τὴν οἰκοδομίαν ἄλλων λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Σελίδες 133 μετὰ 18 πινάκων καὶ 75 εἰκόνων ἐκτὸς κειμένου. Ἔκδοσις Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, ἀρ. 37.*

Ὁ συγγραφεὺς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ κατ᾽ ἐξοχὴν ἐρευνητὴς τῆς λαϊκῆς κατοικίας οὐχὶ μόνον διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον γενικώτερον. Ἔχει ἐκδώσει ἤδη τὰς Θρακικὰς οἰκήσεις, τὰς Θεσσαλικὰς οἰκήσεις, τὰς οἰκήσεις τῆς Λήμνου, τὴν Λαϊκὴν κατοικίαν τῆς Δωδεκανήσου. Ὡς ἐκ τῶν παραπομπῶν του φαίνεται, ἔχει ἀνεκδότους καὶ ἄλλας ὁμοίας ἐργασίας.

Εἰς τὸ ὑπὸ κρίσιν βιβλίον ὁ συγγραφεὺς μελετᾷ κατὰ πρῶτον τὴν Ἑλληνικὴν λαϊκὴν κατοικίαν, ἐν συνεχείᾳ δ᾽ ἐρευνᾷ καὶ τὰς κατοικίας τῶν πέριξ λαῶν, πρὸς ἃς ἀναζητεῖ νὰ διαπιστώσῃ ὁμοιότητας ἢ διαφοράς. Ἐξετάζει ἀρκούντως ἐκτενῶς τὴν Βουλγαρικὴν οἰκίαν, ἀκολούθως τὴν Γιουγκοσλαβικὴν καὶ ἐν τέλει τὰς οἰκήσεις τῶν Ἀλβανῶν.

Ὁ κ. Μέγας εἶναι ἐπιστημονικῶς κατηρτισμένος καὶ πρακτικῶς ἐξησκημένος ἐρευνητὴς ὅσον ἴσως πολὺ ὀλίγοι ἐν τῷ προκειμένῳ θέματι. Αἱ περιγραφαί του εἶναι βραχεῖαι, ἀκριβεῖς καὶ στοχάζονται πάντοτε τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν. Εἶναι βεβαίως πάντοτε ὁ λαογράφος ἐρευνητής, ἀλλ᾽ ἔχει ἤδη προσαποκτήσει καὶ τὸ μέγιστον ἴσως μέρος τοῦ εἰδικοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀρχιτέκτονος. Εἶναι δὲ εὐτύχημα, ὅτι εἰς τὸ παρὸν βιβλίον τὰ σχέδια ἔχουσιν ἐκτελεσθῆ, μερίμνῃ τοῦ Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, ὑπὸ τοῦ κ. Σ. Σκέπερς. Οὕτω τὸ βιβλίον παρουσιάζεται ἐξαιρετικῶς ἄρτιον, πρᾶγμα οὐχὶ σύνηθες εἰς τὰ τοιούτου εἴδους βιβλία, τὰ ἀπαιτοῦντα συνεργασίαν πλειόνων εἰδικῶν.

Εἰς τὰς θεμελιώδεις ὑποδιαιρέσεις τῆς νεοελληνικῆς οἰκίας προβαίνει ὁ συγγραφεὺς βάσει τῆς στέγης καὶ τῆς προσόψεως, ὅπου τοποθετοῦνται ἡ κυρία θύρα καὶ ἐνδεχομένως τὸ προστῷον. Οὕτω διαιρεῖ τὸ ὑλικόν του εἰς οἰκίας μὲ ἀμφικλινῆ ἢ ἀετοειδῆ στέγην καὶ εἰς ἐπιπεδοστέγους οἰκίας, ὡσαύτως δὲ εἰς στενομετώπους, ὅταν ἔχωσι τὴν πρόσοψιν εἰς μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν καὶ εὐρυμετώπους, ὅταν συμβαίνῃ τοὐναντίον. Δι᾽ ἐπιμελοῦς παρακολουθήσεως προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ, ὡς συμβαινούσας βάσει τῶν θεμελιωδῶν τούτων ἀρχῶν, τὰς προσαυξήσεις εἰς χῶρον καὶ ἐπιζητεῖ νὰ ἐντάξῃ εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην κατηγορίαν τοὺς ἀπαντῶντας τύπους λαϊκῶν κατοικιῶν.

Δεδομένου ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐπιζητεῖ νὰ φθάσῃ εἰς καταγωγὴν τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, καὶ δὴ τῆς ἀπωτάτης, ἀποτελεῖ κατὰ τὴν γνώμην μου ἀτυχίαν τὸ γεγονός, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ἀποκλείσῃ ἐκ τῆς μελέτης του τὰς κυκλικὰς καὶ κυρίως τὰς καμπυλογράμμους κατοικίας (σελ. 6 καὶ 44). Εἶναι ἀληθές, ὅτι περιγραφικῶς ἔχει ἐρευνήσει καὶ ταύτας ἀλλαχοῦ (Θεσσαλικαὶ οἰκήσεις, σ. 10-16), ἀλλ᾽ ἐδῶ ἦτο ὁ τόπος νὰ ἀναλυθοῦν λεπτομερέστερον καὶ ὡς κατόψεις καὶ ὡς τρόπος οἰκοδομῆς (πάσσαλοι καὶ πλεκτὴ κατασκευή, λίθινα θεμέλια καὶ πλίνθοι, ξύλινοι σκελετοὶ καὶ ἔμφραξις ἐκ πλίνθων κ.ο.κ.). Τὸ γεγονός, ὅτι κατέχομεν ἐκ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς ἀναλόγους οἰκήσεις, καὶ δὴ ἐπιχωριαζούσας εἰς τὰ αὐτὰ μέρη, καθιστᾷ τὴν τοιαύτην ἔρευναν ἐνδιαφέρουσαν. Ἐγὼ δὲν πιστεύω εἰς τὸ θεωρητικὸν κατασκεύασμα στρογγύλη - ἐλλειψοειδὴς - τετράπλευρος κατοικία. Τὸ γωνιακὸν κατασκεύασμα φαίνεται ἐξ ἴσου ἀρχέγονον, τοὐλάχιστον ὡς καὶ τὰ λοιπά, ἂν μὴ καὶ τὸ μᾶλλον ἀρχέγονον πάντων. Παντοῦ ἐν Ἑλλάδι, ἀπὸ Μακεδονίας μέχρι Κρήτης, ἤδη αἱ νεολιθικαὶ κατοικίαι ἐμφανίζονται ὀρθογώνιοι. Τοπικῶς ὅμως καὶ λόγῳ εἰδικῶν συνθηκῶν ἐμφανίζονται σποραδικῶς καὶ τὰ ἄλλα δύο σχήματα. Ἐκ τούτων ἡ μὲν κυκλικὴ καλύβη προσιδιάζει εἰς πᾶσαν ἐποχήν, τὰ δὲ καμπυλόγραμμα οἰκήματα ἀνήκουν κυριώτατα εἰς τὴν Μεσοελλαδικὴν περίοδον (2000 - 1600 π.Χ.). Ὁ τελείως ᾠοειδὴς τύπος εἶναι σπανιώτατος, ἴσως ἀποτέλεσμα ἐντελῶς εἰδικῶν συνθηκῶν. Δύο μόνον ἀσφαλῆ παραδείγματα γνωρίζομεν, τὸ τοῦ Χαμαιζίου (Κρήτη) καὶ τὸ τοῦ Ρηνίου (Θεσσαλία) [1]. Ὁ κυκλικὸς ὡσαύτως τύπος θεωρῶ, ὅτι μόνον ὡς σποραδικὴ ἐξαίρεσις ὑπῆρξεν, οὐχὶ δι᾽ ὁλοκλήρους συνοικισμούς. Τὸ περίφημον καταστὰν «στρῶμα τῶν κυκλικῶν κτισμάτων» τοῦ Ὀρχομενοῦ ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι οὐχὶ Νεολιθικόν, ἀλλὰ τῆς πρώτης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, ἐγὼ δὲ προσεπάθησα νὰ ἀποδείξω, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ κατοικιῶν, ἀλλὰ περὶ σιτοβολώνων [2]. Αἱ χρονικῶς τελευταῖαι ἀνασκαφαὶ τῆς Μακεδονίας, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν ἀκριβῶς μὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ τελευταίου πολέμου [1], ἀπέδειξαν ὡς συνήθη τρόπον κατασκευῆς τῶν παλαιοτάτων κατοικιῶν τῆς περιοχῆς (αἵτινες εἶναι ὀρθογώνιοι) λίθινα θεμέλια καὶ ἐντὸς αὐτῶν πεπηγμένους πασσάλους ὡς σκελετὸν πληρούμενον δι᾽ ὠμῶν πλίνθων. Εἷς ἢ καὶ περισσότεροι πάσσαλοι ἐκτὸς τῶν θεμελίων καὶ παρὰ ταῦτα, ἑρμηνεύονται ὡς ὑπόστεγα, ὅπου, κατὰ τὰ παρατηρηθέντα ὀργανικὰ λείψανα, ἔκειτο τὸ μαγειρεῖον. Ὁ προϊστορικὸς ἀρχαιολόγος περιμένει ἐνταῦθα βοήθειαν, τοὐλάχιστον δι᾽ ἁπλᾶς ἀναλογίας (ἐξάρτησις εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδειχθῇ), παρὰ τοῦ λαογράφου. Ἄλλοτε, διὰ νὰ ἑρμηνευθοῦν τὰ καμπυλόγραμμα κτίσματα τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος, ἀνεζητοῦντο ἀναλογίαι σημεριναὶ ἐκ Γαλικίας ἢ ἐξ Ἀστουρίας. Σήμερον παραπέμπουν ἐπ᾽ εὐκαιρίᾳ εἰς Νεολληνικὰ παράλληλα, ὅσοι ἔτυχε νὰ γνωρίσουν τινὰ ἐξ αὐτῶν [2]. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι εἶναι αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψις λεπτομεροῦς πραγματείας καὶ τῶν πρωτογόνων μὴ γωνιωδῶν οἰκημάτων εἰς ἓν βιβλίον εἰδικὸν καὶ παρ᾽ ἀναμφισβητήτου εἰδικοῦ γραφέν, ὡς εἶναι τὸ παρὸν πόνημα τοῦ κ. Μέγα. Σήμερον ὁ προϊστορικὸς ἀρχαιολόγος περιμένει ἀπὸ τὸν λαογράφον σημαντικωτάτην βοήθειαν. Ἀπόδειξις εἶναι, ὅτι οἱ κυκλικοὶ σιτοβολῶνες (ρογοὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ—ἡ λέξις εἶναι ἀρχαία—καὶ κουφίνες ἐν Θεσσαλίᾳ) διατηροῦνται καὶ μέχρι σήμερον, ὡς μᾶς διδάσκει ὁ κ. Μέγας εἰς τὰς Θεσσαλικὰς οἰκήσεις [3].

Ὅλαι αἱ περὶ τῆς λαϊκῆς κατοικίας ἐργασίαι τοῦ κ. Μέγα θὰ παραμείνουν ὡς ἔργα μονίμου ἀξίας, δεδομένου ὅτι ἀποτελοῦσιν εὐσυνείδητον καὶ ἐπιστημονικῶς ἀπηκριβωμένην συναγωγὴν τῆς πρώτης ὕλης. Εἶναι τὸ ἀντίστοιχον πρὸς τὰς δημοσιεύσεις τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ, περὶ τῶν ὁποίων ὁ Wace ἐν τῷ τελευταίῳ βιβλίῳ του λέγει: «Αἱ περὶ τῶν ἀνασκαφῶν ἐκθέσεις εἶναι διαρκοῦς ἀξίας. Εἶναι τῷ ὄντι τὰ ἀντίστοιχα τῶν ἀρχικῶν χειρογράφων, προκειμένου περὶ τοῦ κειμένου ἀρχαίου τινὸς συγγραφέως, ἐνῷ αἱ πραγματεῖαι καὶ μελέται δύνανται νὰ παραλληλισθοῦν πρὸς τὰς ὑποσημειώσεις τῶν σχολιαστῶν, οἵτινες ἐνίοτε δὲν συμβαίνει νὰ συλλάβουν τὴν ἔννοιαν ἑνὸς συγγραφέως καὶ ἐπιζητοῦσι διὰ τοῦτο νὰ διορθώσωσι τὸ κείμενον [4]». Οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὸ θεωρητικὸν μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μέγα φυσικὸν εἶναι νὰ ὑπόκειται εἰς ἀμφιβολίας ἢ ἀντιρρη-

---

[1] Ὅρα H. Hansen, Early Civilisation in Thessaly, 1933, σ. 101-102 καὶ σημ. 41.

[2] B.C.H., 70, 1946, σ. 337 ἑξ., ἔνθα καὶ λόγος περὶ κυκλικῶν καὶ καμπυλοσχήμων κτισμάτων.

[1] W. A. Heurtley, Prehistoric Macedonia, Cambridge 1939.

[2] Gnomon, 4, 1928, σ. 125, περὶ τῶν παραλλήλων Ἀστουρίας καὶ Γαλικίας. Hansen, ἔ.ἀ., εἰκ. 19 (σ. 40), καλύβη στρογγύλη ἐκ Θεσσαλίας. Archæology, Summer 1948, σ. 96-97, οἰκία ἐκ Γραβιᾶς ἐκ ξυλοπλέγματος καὶ πηλόχριστος.

[3] Ὅρα τὴν μνημονευθεῖσαν μελέτην μου Greniers de l'Helladique Ancien, BCH, 70 σ. 343-344.

[4] A. Wace, Mycenæ, Princeton 1949, σ. 139.

σεις ἢ καὶ διαφωνίας. Λεπτομερὴς συζήτησις τῶν πορισμάτων τοῦ συγγραφέως, καθ' ἃ ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ οἰκία, καὶ δὴ καὶ ὁ τύπος τοῦ Μυκηναϊκοῦ μεγάρου καὶ τῆς παστάδος, διατηροῦνται μέχρι σήμερον ἐν τῇ λαϊκῇ ἀρχιτεκτονικῇ, θὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὴν ζητηθεῖσαν ἔκτασιν τοῦ παρόντος σημειώματος. Κεφαλαιωδῶς μόνον θὰ τονίσωμεν τὰ ἀκόλουθα: Ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἐπαινετὴ ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως, ὅπως ἀποδείξῃ εὐρεῖαν τὴν διατήρησιν τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι οὕτω φαίνεται νὰ συμβαίνῃ. Ἴσως μεμονωμένα σημεῖα ἀποδειχθῶσι βραδύτερον ὡς συναπτόμενα πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς κατοικίας, ἀνῆκον εἰς τὰς θεμελιώδεις, ἀλλὰ καὶ στοιχειώδεις ἐμφανίσεις τῆς ἀνθρωπίνης προόδου, εἶναι διὰ τοῦτο ἓν τῶν δυσκολωτέρων.

Ὁ κ. Μέγας στηρίζεται εἰς τὸ βασικὸν βιβλίον τοῦ Franz Œlmann, Haus und Hof im Altertum (1927) πρὸς γενικὴν ἔκφρασιν τῆς θεωρίας του. Πράγματι, κατὰ τὴν δύσκολον ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῆς ἀνθρωπίνης κατοικίας, ἕκαστος ἐρευνητής, ὁ ἀρχιτέκτων, ὁ ἀρχαιολόγος, ὁ ἐθνολόγος ἢ ὁ λαογράφος, βλέπουσι τὸ πρόβλημα κατὰ τὰ ἴδια ἕκαστος κριτήρια. Ὁ Œlmann ἐπειράθη νὰ πραγματευθῇ ριζικῶς τὸ θέμα, λαβὼν ὑπ' ὄψιν πάντων τῶν λαῶν καὶ πασῶν τῶν ἐποχῶν τὴν ἀρχιτεκτονικήν[1]. Βασικὸν κριτήριον ἐκλέγει ὁ Œlmann τὸ σχῆμα τοῦ οἰκιακοῦ χώρου, βασικὴν δ' ἐξήγησιν τῶν τύπων δέχεται τὰς κλιματολογικὰς συνθήκας: Ἡ ἐπιπεδόστεγος οἰκία εἶναι γέννημα τῶν θερμῶν κλιμάτων, ἡ δὲ ἀμφικλινὴς τῶν ὑετωδῶν (βορείων ἢ τροπικῶν ἀδιαφόρως). Τὴν ἐξευρεθεῖσαν τυπικὴν ἐξέλιξιν: στρογγύλη—γωνιώδης—μεικτὴ κατοικία (=ᾠοειδὴς καὶ ἀψιδωτή, ἐκ τοῦ κεντρικοῦ χώρου—ὀρθογωνίου—καὶ τῶν βοηθητικῶν—καμπυλογράμμων—ἀναπτυχθεῖσα), θεωρεῖ καὶ χρονικῶς ἀναπτυσσομένην κατὰ τὴν αὐτὴν σειράν. Οὕτως ὅμως ἀποβαίνει δογματικός. Εἶπον ἤδη (καὶ οὔτε ὁ πρῶτος, οὔτε ὁ μόνος εἶμαι), ὅτι ἐξ Ἑλλάδος τοὐλάχιστον, ἥτις παρουσιάζει τὸν μέγιστον καὶ παλαιότατον συνεχῆ πολιτισμὸν ἐν Εὐρώπῃ, δὲν βεβαιοῦται τὸ πρᾶγμα.

Ὁμοίως ὁ Œlmann θεωρεῖ τὴν οἰκίαν ὡς τὸν πυρῆνα πάσης ἄλλης ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς. Καὶ τοῦτο ὅμως εἶναι ἀξιωματικόν. Πρέπει νὰ γίνῃ ἴσως διάκρισις μεταξὺ τῆς λαϊκῆς οἰκίας καὶ τοῦ ἀνακτόρου ἢ τοῦ μεγάρου τῶν προκρίτων. Διὰ τὰ τελευταῖα ὁ πολὺς Koldewey ὑπεστήριξεν, ὅτι κατάγονται ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου, τοῦ φέροντος πύλην, συνοδευομένην ὑπὸ δύο πυργοειδῶν κατασκευῶν. Ὁλόκληρος ἡ Ἀσσυροβαβυλωνιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἡρμηνεύθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Οὐχὶ λοιπὸν τὸ κλῖμα, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς ἀσφαλείας ὑπῆρξεν ἐνταῦθα ὁ θεμελιώδης παράγων, ἐφ' ᾧ καὶ διαφέρουν ἀκόμη αἱ ἀρχοντικαὶ κατοικίαι τῶν σημερινῶν Ἰρακηνῶν Ἀράβων ἀπὸ τὰς τῶν λοιπῶν συνανθρώπων των.

[1] Πρβλ. τὴν κριτικὴν τοῦ O. Reuther, Gnomon, 4, 1928, σ. 124-127.

Ὅτι τὸ κλῖμα εἶναι θεμελιωδέστατος παράγων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κατοικίας, γνώμη τὴν ὁποίαν δικαίως ἐγκολποῦται καὶ ὁ κ. Μέγας, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀναμφισβήτητον. Τὸ κλασσικώτερον ἴσως παράδειγμα παρέχει ὁ παμπάλαιος πολιτισμὸς τῆς Μεσοποταμίας (ἐξ Αἰγύπτου στερούμεθα σχεδὸν πλήρως οἰκημάτων τῆς παλαιοτάτης περιόδου καὶ μόνον ἀπὸ τοῦ Μεσαίου Βασιλείου ἔχομεν ἐπαρκῆ λείψανα συνοικισμῶν). Ἀπὸ τῶν οἰκιῶν τῆς παμπαλαίας πόλεως Σουρουπάκ, «ἥτις ἦτο ἤδη γηραιά, ὅταν ἔγινεν ὁ κατακλυσμός», μέχρι τῶν οἰκιῶν τῆς νεοβαβυλωνιακῆς περιόδου τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, ὁπότε ἡ Βαβυλὼν πίπτει διὰ τῶν Περσῶν, ὁ τύπος τῆς οἰκίας παραμένει ἀμετάβλητος[1]. Θεμελιώδης παράγων ὑπῆρξε τὸ κλῖμα, τοῦ ὁποίου τὸ θέρος, διαρκείας 8 μηνῶν κατ' ἔτος, εἶναι εἰς ὡρισμένους μῆνας αὐτόχρημα ἀνυπόφορον, ἀφοῦ ἡ θερμότης ὑπὸ τὸν ἥλιον φθάνει μέχρις 60 βαθμῶν. Αἱ συνθῆκαι αὗται ἐδημιούργησαν τύπον εὐρυμετώπου οἰκίας, τῆς ὁποίας οἱ κύριοι χῶροι ἀνοίγονται πάντοτε πρὸς Βορρᾶν ἐπὶ μιᾶς κεντρικῆς αὐλῆς, ἤτοι ἐπὶ τοῦ μέρους ὁπόθεν δὲν δύναται νὰ εἰσέλθῃ ὁ ἥλιος καὶ ὁπόθεν πνέει ὁ δροσιστικὸς ἄνεμος. Ἐκεῖ πρέπει ἡ πρόσοψις νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν πλατεῖα, διὰ τοῦτο ἡ οἰκία γίνεται εὐρυμέτωπος. Εἰς ὡρισμένους μάλιστα χώρους τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ναβουχοδονόσορος βλέπομεν καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ Λιβάν, ἤτοι τοξωτῆς στοᾶς, ἥτις ἀνοίγεται πρὸ τῆς προσόψεως τῆς οἰκίας πάντοτε πρὸς Βορρᾶν. Συμβαίνει δηλαδὴ τὸ αὐτό, ὅπερ βλέπομεν εἰς τὸν τύπον τοῦ Μεγάρου παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ κατ' ἀντίθετον ἀκριβῶς προσανατολισμόν, δεδομένου ὅτι πάντων σχεδὸν τῶν Θεσσαλικῶν καὶ Μυκηναϊκῶν μεγάρων, παρατηροῦμεν ὅτι αἱ προσόψεις εἶναι κατὰ τὸ δυνατὸν πρὸς Νότον. Ἔχω ὡσαύτως τονίσει τὸ γεγονός, ὅτι οὐ μόνον τὰ ἀνάκτορα, ἀλλὰ καὶ ἡ λοιπὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐν Κρήτῃ, ὅπου τὸ κλῖμα εἶναι θερμόν, προσανατολίζονται κατὰ τὸν ἄξονα Βορρᾶ-Νότου. Οἱ κυριώτατοι χῶροι διαμονῆς, ἐφωδιασμένοι διὰ πολυθύρων καὶ στοᾶς, ἀνοίγονται ὡσαύτως πρὸς Βορρᾶν εἰς τὰ ἀνάκτορα Φαιστοῦ καὶ Μαλίων καὶ εἰς μέγαρα ὡς τὸ τοῦ Σκλαβοκάμπου[2].

Ἤδη ὅμως εἰς τὴν Βαβυλωνίαν ἐπιδροῦν καὶ ἄλλοι, εἰδικῆς φύσεως παράγοντες, ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου. Ἡ Κρήτη ἦτο δενδροβριθὴς καὶ οἱ χῶροι ἠδύνατο νὰ στεγασθοῦν κατ' ἀρέσκειαν. Εἰς τὴν Βαβυλωνίαν ὅμως μόνον προσιτὸν μέσον ἦτο ὁ κορμὸς τοῦ φοίνικος. Τοῦτο ἤγαγεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον ἄριστα ἀντελήφθη καὶ διετύπωσεν ὁ

[1] Ὅρα B. Meissner, Babylonien und Assyrien, 1, 286, εἰκ. 100-101. R. Koldewey, Das Wieder erstehende Babylon, 279 ἑξ., εἰκ. 235-236.

[2] Ὅρα τὴν μελέτην μου Zur Orientierung der minoischen Architektur, Proceedings of the First Intern. Congress of Prehist. and Protohistoric Sciences, Oxford 1934, σ. 197 ἑξ. Τὸ μέγαρον Σκλαβοκάμπου: Ἀρχ. Ἐφημερίς, 1939-1941 (ἐξεδόθη 1948), σ. 69 ἑξ.

Στράβων[1]: «Διὸ καὶ ταῖς στέγαις ἐπὶ δύο πήχεις γῆν ἐπιτίθεσθαι, ὑπὸ δὲ τοῦ βάρους ἀναγκάζεσθαι στενοὺς μέν, μακροὺς δὲ ποιεῖσθαι τοὺς οἴκους, ἀπορουμένους μακρῶν μὲν δοκῶν, δεομένους δὲ μεγάλων οἴκων διὰ τὸ πνῖγος».

Πάντα ταῦτα τονίζονται διὰ νὰ καταδειχθῇ πόσον πολυμερὲς εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς κατοικίας καὶ πρὸς πόσας κατευθύνσεις δέον νὰ στραφῇ ἡ ἔρευνα, ἵνα σὺν τῷ χρόνῳ ἐξιχνιασθῶσιν οἱ γενεσιουργοὶ παράγοντες τῆς οἰκίας ἐν ἑκάστῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ. Πάντως οὗτοι ἀπέχουσι πολὺ τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἑρμηνευτικῆς ἀρχῆς, ὡς ἠθέλησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ πρᾶγμα ὁ Œlmann. Ὁ κλιματικὸς παράγων εἶναι ἀναμφισβητήτως σπουδαῖος, πιθανῶς ὁ σπουδαιότατος, ἀλλ᾽ ὄχι καὶ ὁ μόνος. Ἡ ἔρευνα τοῦ λαογράφου πρόκειται καὶ ἐνταῦθα νὰ προαγάγῃ τὰ μέγιστα τὸ ζήτημα, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ τοῦ ἀρχαιολόγου.

Παρ᾽ ἡμῖν, ὅπου ποικιλώταται τύχαι καὶ παράγοντες ἱστορικοὶ ἤσκησαν μακραίωνας ἐπιδράσεις, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἔσχον τὰ ἀποτελέσματά των ἐπὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἰδοὺ ἓν παράδειγμα: Ἐπ᾽ εὐκαιρίᾳ μνείας προϊστορικῶν οἰκιῶν ἐκ Κρήτης καὶ Κυκλάδων, ὁ Ἔβανς παρετήρησεν ὅτι καὶ σήμερον εἰς ἀπόκεντρα μέρη τῆς Ἀλβανίας συμβαίνει ὅ,τι καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ἐκείνας: Τὸ ἰσόγειον δηλαδή, λόγῳ ἐλλείψεως ἀσφαλείας, οὐδὲν ἄνοιγμα παρουσιάζει, ἀλλ᾽ εἶναι προσιτὸν ἔσωθεν διὰ καταπακτῆς καὶ χρησιμεύει ὡς ἀποθήκη. Θύρα ὑπάρχει μόνον εἰς τὸ ἄνω πάτωμα, προσιτὴ διὰ κινητῆς κλίμακος, ἥτις ἀνασύρεται τὴν νύκτα[2]. Κατὰ τὰς περιόδους τῆς ἀρχαιότητος, καθ᾽ ἃς ἡ γυνὴ καὶ ἡ ζωὴ γενικῶς τῆς οἰκίας εἶναι ἀποκεκλεισμέναι ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου, ἡ κατοικία μορφοῦται ἀναλόγως μὲ φῶς καὶ ἀέρα ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς καὶ χωρὶς εὐρέα ἀνοίγματα ἐξωτερικῶς. Κατὰ τὰς περιόδους τοῦ ἀπηνοῦς ζυγοῦ τῶν κατακτητῶν, καθ᾽ ἃς πᾶν πολύτιμον ἔμψυχον καὶ ἄψυχον ἔπρεπε νὰ μὴ ὑποπίπτῃ εἰς τὸ ἀσελγὲς ἢ τὸ ἁρπακτικὸν βλέμμα τοῦ κατακτητοῦ, πρέπει νὰ ἐπέδρασαν ἀνάλογοι συνθῆκαι καὶ ἐπὶ τῆς κατοικίας. Ὁ διαρκῶς ἀποσυρόμενος ραγιᾶς εἰς τὰ ὀρεινότερα, τὰ ἄφορα καὶ τὰ στερούμενα πάσης εὐκολίας μέρη, πρέπει νὰ διεμόρφωσεν ἀναλόγως καὶ τὴν κατοικίαν του. Ὁ Μεσογειακὸς ἄνθρωπος πάλιν ἔσχε τὰς συνθήκας τῆς ζωῆς ἐντελῶς διαφόρους καὶ ἡ κατοικία του, μελετωμένη καταλλήλως, θὰ ὁμιλήσῃ τὴν ἀνάλογον γλῶσσαν.

Πάντα ταῦτα τὰ πολλαπλᾶ προβλήματα θὰ ἀπαιτήσωσιν ἔρευναν μακρὰν καὶ δεικνύουν τὴν πολυμέρειαν καὶ τὸ σύνθετον τοῦ προβλήματος τῆς κατοικίας. Πέραν δὲ καὶ πάντων τούτων, αἱ στοιχειώδεις μορφαὶ τῆς κατοικίας εἶναι φυσικὸν νὰ ἀναγεννῶνται αὐτομάτως, ἄνευ μεσολαβήσεως τοῦ ἱστορικοῦ

[1] Στραβ., 15, 3, 10 (731).

[2] Sir A. Evans, Palace of Minos, II, σ. 299.

παράγοντος. Πιστεύω διὰ τοῦτο, ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ βλέπωμεν ἀπαραιτήτως τὴν διαιώνισιν τοῦ Μυκηναϊκοῦ μεγάρου εἰς στοιχειώδεις μορφὰς τῆς σημερινῆς Ἑλληνικῆς οἰκίας. Τὸ Μυκηναϊκὸν μέγαρον, ὅπως τὸ βλέπομεν κυρίως εἰς τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Τίρυνθα (κατ᾽ ἐμὲ ἕδρας ἀμφοτέρας μιᾶς μόνης δυναστείας), εἶναι ἡ τελείωσις τῆς ἐξελίξεως τοῦ βασιλικοῦ ἐνδιαιτήματος. Εἰς τὴν ἁπλῆν του μορφὴν εἶναι ἀπὸ τοὺς στοιχειώδεις τύπους κατοικίας καὶ ἀσφαλῶς πολλοὶ κοινοὶ θνητοὶ κατῴκησαν εἰς μεγαροειδεῖς οἰκίας. Σήμερον ὅμως, ὁπότε κατέχομεν ἐκτεταμένα ἀρχιτεκτονικὰ ἐρείπια (Κοράκου, Ζυγουριές, κάτω πόλις Τίρυνθος καὶ κυριώτατα κάτω πόλις Ἀσίνης καὶ ἡ Μυκηναϊκὴ πολίχνη Μάλθι τῆς Μεσσηνίας, χωρὶς νὰ ἀναφέρωμεν νησιωτικοὺς συνοικισμούς, ὡς τὸ Θερμί, Γούρνιά, Παλαίκαστρον κ.λ.π.), βλέπομεν ὅτι ἡ πραγματικῶς λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν δύναται τόσον εὐκόλως νὰ ὑπαχθῇ εἰς ἕνα καὶ δύο τύπους. Τὸ μεγαροειδὲς συγκρότημα ἀπαντᾷ ὅπως δήποτε συχνόν, ἀλλ᾽ εἰς μορφὴν ἄτυπον καὶ ἀρχέγονον. Εἶναι ὀρθογώνιος τύπος κατοικίας, διαιρούμενος εἰς δύο, ἀλλ᾽ ἄνευ κανόνων ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς θύρας, τοῦ μεσοτοίχου, τῆς ἑστίας καὶ τῶν τυχὸν προσαυξήσεων τοῦ χώρου.

Ἐπὶ πλέον, τὸ ζήτημα τοῦ Μυκηναϊκοῦ μεγάρου περιπλέκεται καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς στέγης. Εἰς τὰ βορειότερα κλίματα φαίνεται πράγματι νὰ ἐπικρατῇ ἡ κεκλιμένη στέγη. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Τσούντα, ὡς πρὸς τὰ Νεολιθικὰ μέγαρα τῆς Θεσσαλίας, μοῦ φαίνονται πάντοτε ἰσχυρά. Αἱ νεώταται ἀνακαλύψεις ἐν Βουλγαρίᾳ παρουσιάζουν τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, διότι ἀνεκαλύφθησαν περίεργα καὶ ἀξιόλογα πήλινα ἀπομιμήματα Νεολιθικῶν οἰκιῶν ὀρθογωνίων, μετὰ στέγης μονοκλινοῦς ἢ δικλινοῦς καὶ παραδόξων κυκλικῶν θυρῶν καὶ παραθύρων[1]. Προκειμένου ὅμως περὶ τοῦ Μυκηναϊκοῦ μεγάρου, αἱ ἔρευναι τοῦ Wace ἐν Μυκήναις κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ διωρόφου ἀνακτόρου φέροντος ἐπίπεδον τὴν στέγην. Εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα κατέληξαν καὶ αἱ ἔρευναι τῶν Müller καὶ Karo, προκειμένου περὶ ὁλοκλήρου τοῦ συγκροτήματος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος[2].

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους τὸ ζήτημα τοῦ προϊστορικοῦ μεγάρου περιπλέκεται ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ γενέσει του. Τὸ ζήτημα πάλιν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς οἰκίας εἶναι ἔτι μᾶλλον πολύπλοκον. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν πολὺ περισσότερον ἀρχαῖον ὑλικόν, καὶ δὴ ἐκ τόπων ἀποκέντρων, διότι μεγάλα κέντρα, ὡς ἡ Δῆλος, ἡ Ὄλυνθος, ἡ Πριήνη, δὲν θὰ ἀπεδείκνυον πολλὰ πράγματα, προκει-

[1] Ὅρα τὸ βιβλίον τοῦ κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον ἐξαφανισθέντος Ἀμερικανοῦ James A. Gaul, The Neolithic Period in Bulgaria, 1948, ὅπερ ἐξεδόθη εἰς ἀτελῆ μορφὴν ἐκ τῶν χειρογράφων του.

[2] Ὅρα τὸν 25ον τόμον τοῦ British School Annual περὶ Μυκηνῶν καὶ τὸν 3ον τόμον τοῦ Tiryns, ἔνθα πλήρης ἀναπαράστασις τῆς αὐτόθι ἀκροπόλεως. Κατὰ τῶν ὀλίγων εἰσέτι ὀπαδῶν τῆς ἀετοειδοῦς στέγης, ὅρα Blegen, The Roof of the Mycen. Megaron, AJA, 49, 1945, 35 ἑξ.

μένου περὶ τοῦ σχήματος τῆς σημερινῆς κατοικίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς χωρία καὶ ἀποκέντρους ἐπαρχίας.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἀφοροῦν εἰς τὸ νὰ παρουσιάσουν τὸ πολύπλοκον τοῦ προβλήματος τῆς κατοικίας. Ἡ συνθετικὴ ἐργασία τοῦ κ. Μέγα ἐν τούτῳ ἀποτελεῖ ἓν μόνον βῆμα. Πᾶς τις θὰ ηὔχετο, φυσικά, νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ πυρὴν τῆς θεωρίας του περὶ καταγωγῆς τῆς σημερινῆς κατοικίας ἐκ τῆς ἀρχαίας περιέχει ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτερον ποσοστὸν ἀληθείας. Ἀλλὰ τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ὅπως εἴπομεν, ἀποτελεῖ τὰ σχόλια εἰς τὸ κύριον ἔργον τοῦ συγγραφέως, ὅπερ εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ συναγωγὴ τοῦ πρώτου ὑλικοῦ. Ἐν τούτῳ παρέσχεν ὑπηρεσίας πολυτίμους ἤδη καὶ ἡ προσπάθεια αὐτοῦ, ἥτις συνεχίζεται, ἀποτελεῖ τίτλον σοβαρὸν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐν τῇ κατωτέρω βιβλιογραφίᾳ ἀναγράφονται αἱ μελέται καὶ τὰ ἔργα τὰ δημοσιευθέντα κατὰ τὸ 1949 ὑπὸ Ἑλλήνων ἑλληνιστὶ ἢ εἰς ξένας γλώσσας καὶ σχετιζόμενα μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ περιοδικοῦ ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

ΓΛΩΣΣΑ — ΙΣΤΟΡΙΑ — ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀγγελάκι Ἐμμανουὴλ Σ. Σητειακά, ἤτοι συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Σητείας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Τόμος Β', τεῦχος Β'. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 4+131 - 395.

Ἀγγελομάτη Χρ. Ὁ ἀναγεννώμενος φοῖνιξ. Ἀπὸ τοῦ Ρήγα εἰς τὸν Ὄθωνα. Σημειώματα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (1800 - 1845). Ἀθῆναι 1949. Σελ. η'+151.

Ἀθανασιάδου Εὐστ. Παραμύθι Σάντας. (Ἀρχεῖον Πόντου, XIV, 196 - 199.)

Ἀθανασιάδου Κώστα. Γλωσσικὰ καὶ ὀρθογραφικά. (Νέα Ἑστία, ΜϚ', 1211 - 1213.)

Ἄκογλου Ξ. Τῆς Σούσας τὸ τραγούδι. (Ἀρχεῖον Πόντου, XIV, 192 - 195.)

Ἀλεξιάδου Κ. Εὐχαὶ καὶ κατάραι Ἰνεπόλεως. (Ἀρχεῖον Πόντου, XIV, 200 - 203.)

» » Λεξιλόγιον Ἰνεπόλεως. (Ἔνθ' ἀν., 204 - 208.)

Ἀλιβιζάτου Ἀμίλκ. Ἡ οἰκονομία κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς ἐκκλησίας. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 112.

Ἀλιβιζάτου Γερασίμου - Σκλέπα - Ἰουστινιανοῦ Π. Ἡ κατανομὴ τῶν ὁμάδων αἵματος παρ' Ἕλλησιν ἀπὸ ἐθνολογικῆς ἀπόψεως. Θεσσαλονίκη 1948. Σελ. 39. (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἰατρικῆς, τόμ. 17.)

Ἀμάντου Κ. Ἱστορικαὶ σχέσεις Ἑλλήνων, Σέρβων καὶ Βουλγάρων. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 143+1.

» » Συμβολὴ εἰς τὴν ἀνθρωπογεωγραφίαν τῆς Χίου. (Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1949, 61 - 66.)

» » Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Ρουμανίαν πρὸ τοῦ 1821. (Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 19, 1944, Ἀθῆναι 1949, 413 - 434.)

Anastos Milton. Pletho's Calendar and Liturgy. (Dumbarton Oaks Papers, number four, 185 - 305.)

Ἀνδριώτη Ν. Συμβολὴ στὴ μορφολογία τῶν Νεοελληνικῶν ἐπωνύμων. (Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1949, 187 - 206.)

» » Ἡ δίπλωση στὴ γλῶσσα μας. (Νέα Ἑστία, ΜΕ', 366 - 367, 436 - 437.)

Ἀνωνύμου. Παροιμίες τοῦ τόπου μας. (Κρητικὴ Ἑστία, χρόνος πρῶτος, φύλλ. 7, 20.)

» » Κρητικὲς μαντινάδες. (Ἔνθ' ἀν., φύλλ. 7, 28· φύλλ. 8, 28.)

Ἀξιώτη Πέτρου. Ἡ Ἀδριανούπολις (Θρᾴκη—Ἀνατολικὴ Ρωμυλία) ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1922. Θεσσαλονίκη 1949. Σελ. 176.

† ***'Αποστολίδου Μυρτίλου.*** 'Η ὀρθόδοξος 'Ελληνική μητρόπολις Φιλιππουπόλεως. Αἱ ἐν τῇ πόλει 'Ελληνικαί ἐκκλησίαι καί ἡ διατήρησις τοῦ 'Ελληνισμοῦ ἐν αὐτῇ καθ' ὅλην τήν Τουρκοκρατίαν (1363 - 1878). ('Αρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ λαογραφικοῦ καί γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ', 32.)

» » Λεξιλόγιον τῆς ἐν Φιλιππουπόλει 'Ελληνικῆς διαλέκτου. ("Ενθ' ἀν., 179 - 192.)

'Αρβανιτίδη Γ. 'Η ἄγνωστος δευτέρα ἔκδοσις τῶν ἱστορικῶν ποιημάτων τοῦ βεστιαρίου Σταυρινοῦ καί τοῦ μητροπολίτου Μυρέων Ματθαίου. 'Αθῆναι 1949.

† ***'Ατέση Βασιλείου, ἐπισκόπου Ταλαντίου.*** 'Ο ἐπίσκοπος Κέας καί Κύθνου Νικόδημος Ροῦσος (1797 - 1842). 'Αθῆναι 1949. Σελ. 21.

» » 'Ο ἀρχιεπίσκοπος Μαντινείας καί Κυνουρίας Θεοφάνης Σιατιστεύς μετέσχε τοῦ κινήματος τοῦ 1862 ; ('Εκκλησία, ἔτος 26, 40 - 42.)

» » 'Ανέκδοτος ἐπιστολή τοῦ Σκύρου Γρηγορίου πρός τόν 'Ιωάννην Καποδίστριαν. ("Ενθ' ἀν., 252 - 253.)

» » Αἱ περί περιουσίας τῶν ἐπισκόπων ἀπόψεις 'Εκκλησίας καί Πολιτείας κατά τά ἔτη 1836 - 1843. (Θεολογία, Κ', 60 - 79.)

» » 'Η ἐπισκοπική ἐπιτροπή Σκύρου. ("Ενθ' ἀν., 204 - 219.)

Βαβουλὲ Π. Εἰκόνες ἀπό τά σχολεῖα μας κατά τά τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας στήν Κρήτη. (Κρητική 'Εστία, χρόνος πρῶτος, φύλλ. 5, 17 - 18.)

Βαγενᾶ Θάνου. Σελίδες ἀπό τήν Γορτυνιακή κλεφτουριά. (Γορτυνιακόν 'Ημερολόγιον 1949, 17 - 29.)

» » Τό πρῶτον Γορτυνιακόν ἔγγραφον τῆς 'Επαναστάσεως. ("Ενθ' ἀν., 75.)

» » 'Η «τρύπα τοῦ 'Αγιο-Νείλου» καί ἡ «Σπηλιά τοῦ Προδρόμου». ('Ο Πάν, Πρωτοχρονιά 1949, τεῦχ. 184 - 185, 33 - 35.)

» » 'Από τήν ἱστορία τοῦ Παλιοχωριοῦ. (Χρονικά Παλαιοχωρίου Κυνουρίας, 19 - 27.)

» » Παλιοχωρῖτες ἀγωνιστές τοῦ 1821. ("Ενθ' ἀν., 31 - 37.)

» » Τό Παλιοχώρι στήν 'Επανάσταση τοῦ 1821. ("Ενθ' ἀν., 56 - 62.)

» » 'Ο Παλαιοχωρίτης Νεόφυτος ἡγούμενος τῆς μονῆς 'Ελώνης. ("Ενθ' ἀν., 82 - 84.)

» » Οἱ Κυνουριᾶτες εἶναι 'Ηπειρῶτες ; ("Ενθ' ἀν., 95 - 96.)

Βαγενᾶ Θάνου - Δημητρακοπούλου Εὐρυδίκης. 'Αμερικανοί φιλέλληνες ἐθελοντές στό Εἰκοσιένα. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 118.

Βαγιακάκου Δικαίου. Συμβολή εἰς τά περί Νίκλων - Νικλιάνων τῆς Μάνης. ('Αθηνᾶ, 53, 147 - 194.)

» » Τρωάδα. (Λαογραφικόν 'Αρχεῖον 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, 'Αθῆναι 1949, 145 - 154.)

» » 'Αποικία Μανιατῶν. ('Επετηρίς Μεσαιωνικοῦ 'Αρχείου, Β', 152 - 157.)

» » Συμβολή εἰς τήν Γλωσσικήν Βιβλιογραφίαν τῶν ἐτῶν 1939 - 1947. (Λεξικογραφικόν 'Αρχεῖον 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, Δ', 155 - 176.)

» » Οἱ ἐθνικοί ἀγῶνες στό μανιάτικο μοιρολόγι. (Νέα 'Εστία, ΜΕ', 1077 - 1080.)

» » Γλωσσική σπηλαιολογία. ('Ο Πάν, Πρωτοχρονιά 1950, τεῦχ. 184 - 185, 7 - 10.)

Βαγιακάκου Δικαίου. 'Ονόματα καί ἐπώνυμα Παλαιοχωρίου καί τῶν πέριξ. (Χρονικά Παλαιοχωρίου, 46 - 48.)

Βακαλοπούλου 'Αποστόλου. Προσδιορισμός τοῦ Βυζαντινοῦ τοπωνυμίου «Κῆπος τοῦ Προβατᾶ» τῆς περιοχῆς Θεσσαλονίκης. ('Αθηνᾶ, 53, 22 - 27.)

» » Τά δραματικά γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης κατά τό Μάϊο 1876 καί οἱ ἐπιδράσεις τους στό 'Ανατολικό ζήτημα. (Μακεδονικά, Β', 193 - 262.)

Βαλέτα Γ. 'Αδελφική διδασκαλία πρός τούς εὑρισκομένους κατά πᾶσαν τήν 'Οθωμανικήν 'Επικράτειαν Γραικούς. Πατριωτικός λόγος γραμμένος ἀνώνυμα στό Παρίσι ἀπό τόν 'Αδαμάντιο Κοραῆ. 'Αθήνα 1949. Σελ. 64.

» » Σχολαστικοκατάργησις, ἄγνωστο κι' ἀκυκλοφόρητο ἔργο τοῦ 'Αδαμαντίου Κοραῆ κατά τοῦ Κοδρικᾶ. 'Αθήνα 1949. Σελ. 79.

Βέη Ν. 'Η ἀρχέτυπος κτητορική διαθήκη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Βησσαρίωνος μητροπολίτου Λαρίσης, ἱδρυτοῦ τῆς μονῆς μεγάλων Πυλῶν (τῆς κοινῶς καλουμένης Δουσίκου). 'Αθῆναι 1949. Σελ. 24.

» » "Εμμετρα κείμενα Στ. Α. Κουμανούδη. ('Αρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ λαογραφικοῦ καί γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ', 305 - 347.)

» » 'Αφιερώματα καί λειτουργικαί συνδρομαί Τραπεζουντίων καί ἄλλων Ποντίων ὑπέρ τοῦ Παναγίου Τάφου κατ' ἀναγραφάς 'Ιεροσολυμιτικοῦ κώδικος. ('Αρχεῖον Πόντου, XIV, 124 - 160.)

» » 'Η πρώτη κριτική γιά τό «Δοκίμιον περί πατριωτισμοῦ πρός τούς κατ[ο]ίκους τῶν 'Ιωνικῶν 'Επτανήσων ἀφιερωθέν ὑπό Ε.Φ.». ('Ελεύθ. Γράμμ., περίοδος Γ', 3 - 4, Μάρτης - 'Απρίλης 1949, 105 - 106.)

» » 'Η βιογραφία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Εὐθυμίου Α' ἀντιβαλλομένη πρός τόν Βερολίνειον κώδικα Græc. fol. 55 [=291]. (Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 19, 1944, ἐν 'Αθήναις 1949, 105 ἑξ.)

» » Σεισμολογικά ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Κωνσταντίνου - Καισαρίου Δαπόντε. (Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 19, ἐν 'Αθήναις 1949, 120 - 124.)

» » Νέαι εἰδήσεις περί τοῦ ἐθνομάρτυρος Σεραφείμ, ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου καί Νεοχωρίου. (Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 19, 1944, ἐν 'Αθήναις 1949, 124 - 136.)

» » Τό χειρόγραφον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Γαλαξειδίου καί νέαι αὐτοῦ ἀναγνώσεις. (Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 19, 1944, ἐν 'Αθήναις 1949, 347 - 356.)

» » Δημητρίου Νικολάου τοῦ Δαρβάρεως ἀφιέρωμα εἰς Ρήγαν Βελεστινλήν - Φεραῖον. ("Ενθ' ἀν., 356 - 372.)

» » Τοπικά νομικά ἔθιμα Βυτίνης καί τῶν περιχώρων αὐτῆς καί τῆς ἐπαρχίας Τριπόλεως (τῆς 'Αρκαδικῆς). (Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 20, 1945, ἐν 'Αθήναις 1949, 68 - 85.)

» » Τά ἀποσπάσματα βυζαντιακῶν κτηματολογίων τοῦ Βατικανοῦ καί τῆς Πετρουπόλεως. (Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 20, 1945, ἐν 'Αθήναις 1949, 177 - 193.)

Βιοβίζη 'Ιακ. Τ. Τινά περί τῶν νομικῶν ἐθίμων ἀπό τῆς τουρκοκρατίας καί μέχρι τοῦ Β. διατάγματος τῆς 23 Φεβρουαρίου 1835. ('Αθηνᾶ, 53, 226 - 256.)

Βλαχογιάννη Γ. Καραϊσκάκης. Βιογραφική ἀρχειακή μελέτη. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 199.

» » Δημοτική ποίηση ὑπερβολική. (Φιλολογική Πρωτοχρονιά 1950, 269 - 278.)

Βλάχος Ἀγγ. Ὁ Ἄγγελος Βλάχος λεξικογράφος. (Νέα Ἑστία, ΜϚ', Χριστ. 1949, 69 - 71.)

Βογαζλῆ Δ. Ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ θέρετρα τῆς βορεινῆς Ροδόπης. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ', 99 - 156.)

Βολίδου Θεμ. Ἀδαμαντίου Κοραῆ: Τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822. Ἀθῆναι 1949 (: 1933). Σελ. λβ'+174.

Βοσταντζόγλου Θ. Ἀντιλεξικὸν ἢ θησαυρὸς Ἑλληνικῶν λέξεων καὶ φράσεων διατεταγμένων κατὰ λογικὴν σειράν. Ἀθῆναι 1949. Σελ. λ'+1064.

Βουρνᾶ Τάσου. Ἡ ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ καταγωγὴ τῆς «Πάπισσας Ἰωάννας» τοῦ Ροΐδη. Ἀθήνα 1949. Σελ. 48.

Βρόντη Ἀναστασίου. Ὁ Φιλέρημος. Ρόδος 1949. Σελ. 40.

» » Παλιὰ Ρόδος. Ρόδος 1949. Σελ. 38.

Γαζῆ Γεωργίου. Τρόπαιον Δελβινακίου, ἤτοι ἱστορία τοῦ Δελβινακίου κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ γενομένη διὰ στίχων πολιτικῶν, ἔκδ. τρίτη. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 75.

Γανώση Β. Τὰ γεωργικὰ βιβλία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, τὴ Ρώμη καὶ τὸ Βυζάντιο. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 78.

† **Γενναδίου Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως.** Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ρεύματος (Ἀρναούτκιογι). Σταμπούλ 1949. Σελ. 223+δ'.

Γεωργακᾶ Δημητρίου. Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ', 65 - 150, 193 - 270.)

Γεωργίου Ἠλία. Ὁ ἐξ Ἀμπελακίων ἐθνικὸς εὐεργέτης Ἀδαμάντιος Θ. Μάνιαρης. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 18.

» » Κινέας ὁ Θεσσαλός, ὁ πιστὸς σύμβουλος τοῦ Πύρρου. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 16.

Γιαννοπούλου Μαριέττας. Χριστουγεννιάτικοι Ζακυθινοὶ θρῦλοι. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 1052 - 1054, 1065.)

» » Οἱ ἐφημερίδες ποὺ ἐκδίδονταν στὰ Ἑφτάνησα ἐπὶ Ἀγγλοκρατίας. (Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιὰ 1950, 241 - 246.)

Γκίνη Δημ. Γύρω ἀπ' τὸν Κοραῆ. (Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση, Δ', 222.)

Γραφιοῦ Γεωργίου. Σπηλαιολογικὰ τοπωνύμια. (Ὁ Πάν, Πρωτοχρονιὰ 1950, τεῦχ. 184 - 185, 24 - 25.)

Γριτσοπούλου Τάσου. Νεόφυτος Καράκαλος μητροπολίτης Μονεμβασίας ὁ ἐκ Δημητσάνης. (Ἀθηνᾶ, 53, 257 - 269.)

» » Μητρόπολις καὶ μητροπολῖται Λακεδαιμονίας κατὰ τὴν ἐνετοκρατίαν. Θεοδώρητος Κρητὴς ὁ ἐκ Δημητσάνης. (Θεολογία, Κ', 335-351, 542 - 557.)

» » Ἡ παρὰ τὸ Βαλτεσινίκον ἱστορικὴ μονὴ τῆς Θεοτόκου. (Γορτυνιακὸν Ἡμερολόγιον 1949, 32 - 40.)

» » Τὸ 1821 καὶ τὸ θέατρο (πρῶτες προσπάθειες). (Νέα Ἑστία, ΜΕ', 405 - 408.)

» » Δύο Κυνουριακὰ μοναστήρια κατὰ τὰ Λυμποχώρια. (Χρονικὰ Παλαιοχωρίου, 97 - 106.)

Dalleggio Eugène. Les Philhellènes et la guerre de l'indépendance—138 Lettres inédites de I. Orlando et A. Louriotis. Athènes 1949. Σελ. 240. (Collection de l'Institut Français d'Athènes, No 19.)

Δασκαλάκη Ἀπ. Τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821. Ἀθῆναι 1949.

Δελένδα Ἰωάνν. Οἱ Καθολικοὶ τῆς Σαντορίνης. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῶν Κυκλάδων. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 259.

Δεληγιάννη Β. Τ' ἀναστενάρια στὸ πανηγύρι τῆς ἁγίας Ἑλένης Σερρῶν. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ', 348 - 353.)

» » Οἱ διακοπὲς στὴ Θρᾴκη, 29 Ἰουνίου - 15 Αὐγούστου. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ', 355 - 358.)

» » Ἡ ντυμασιὰ τῆς γυναίκας στὴ Θρᾴκη. (Ἔνθ' ἀν., 358 - 359.)

» » Τὰ κεμπάπια. (Ἔνθ' ἀν., 359 - 361.)

» » Ἡ τήρησις τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου Συμεών. (Ἔνθ' ἀν., 361 - 364.)

Δεμοδοῦ Τ. Ὁ ἱππότης Appert. Athènes 1949. Σελ. 47. (Collection de l'Institut Français d'Athènes, No 41.)

Δημαρᾶ Κ. Θ. Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, τόμος δεύτερος. Ἀπὸ τὸν Ρωμαντισμὸ ὣς τὴν ἐποχή μας. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 4+323+1.

» » Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία Δούκα - Βάμβα. (Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιὰ 1950, 46 - 49.)

Δημητρακοπούλου Εὐρυδίκης. Ἀμερικανοὶ στὸ Παλαιοχώρι. (Χρονικὰ Παλαιοχωρίου Κυνουρίας, 38 - 45.)

Δημοπούλου Π. Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῇ κοινωνίᾳ καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων καὶ αἱ διακριθεῖσαι Ἑλληνίδες ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 211.

Διαμαντῆ Κ. Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία τοῦ Κόμιτος Γκίλφορδ. Σελ. 16. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Δημιουργίας, Β', τεῦχ. 31.)

Διομήδη Ἀλ. Τὸ χρυσόβουλλον Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τὸ φεουδαλικὸν δίκαιον εἰς τὸ Βυζάντιον. (Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 19, 1944, ἐν Ἀθήναις 1949, 194 - 198.)

Δούκα Στρατῆ. Χρονικὸν ἱερέως Γρηγορίου Λογοθέτη (Κυθήρων). (Ὁ Αἰῶνας μας, Γ', 240 - 243, 274 - 277.)

» » Καστοριά. (Ὁ Αἰῶνας μας, Γ', 363 - 365.)

Δραγούμη Φιλίππου. Προσοχὴ στὴ Βόρειον Ἑλλάδα. Θεσσαλονίκη 1949. (Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 10.) Σελ. 72+2.

Δρανδάκη Νικ. Β. Ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ - Λαζαρίδου (ἐπισκόπου Ρεθύμνης). (Κρητικὴ Ἑστία, Α', ἀρ. 9, 17 - 18.)

Eleutheriades N. Études orientales, tome I. Alexandrie 1949. Σελ. 277.

Ἐλευθερουδάκη Κώστα. Περίπατοι καὶ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Ἑλβετία. Στὰ ἴχνη τῶν πρώτων Φιλελλήνων. (Νέα Ἑστία, ΜϚ', 979 - 981.)

Zakythinos D. Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle. Athènes 1948. Σελ. 149.

» » La population de la Morée Byzantine. (L'Hellénisme Contemporain, janvier-février 1949, 7 - 25.)

Zepos Pan. Greek Law, three lectures delivered at Cambridge and Oxfod in 1946. Athens 1949. Σελ. 119.

Ζευγαλάκη Ν. Τὸ θαῦμα τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ ἐν Ἡρακλείῳ κατὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1826. Ἡράκλειο Κρήτης 1949. Σελ. 18.

Ζώη Λεωνίδα Χ. Ἐπίδρασις τῆς ξενοκρατίας ἐπὶ τῆς γλώσσης μας. (Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιὰ 1950, 157 - 161.)

Ζώρα Γ. 'Ο 'Αριστοτέλης Βαλαωρίτης καὶ ἡ πρὸς τὸν Θωμαζαῖον ἀλληλογραφία του. ('Ελληνικὴ Δημιουργία, Β', 113 - 118.)

'Η Κυπριακὴ φιλολογία κατὰ τὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας. ("Ενθ' ἀν., 221 - 230.)

» » 'Η Παναγία καὶ ἡ συλλογὴ «"Ανθη εὐλαβείας». ("Ενθ' ἀν., 337 - 341.)

» » 'Ο Βιζυηνὸς καὶ ἡ ξενιτεία. ("Ενθ' ἀν., 595 - 502.)

» » Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἡ ἅλωσις τῶν 'Αθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Κατὰ τὸν ἀνέκδοτον Βαρβερινὸν 'Ελληνικὸν κώδικα 111. ("Ενθ' ἀν., 679 - 691.)

» » Ρωμανὸς ὁ μελῳδὸς καὶ τὸ κοντάκιον εἰς Χριστοῦ γέννησιν. ("Ενθ' ἀν., 1063 ἑξ.)

'Ηλιοπούλου 'Αγγ. Τὸ Γορτυνιακὸν Βιβλίον. (Γορτυνιακὸν 'Ημερολόγιον 1949, 11 - 13.)

Θεοφανίδου Σ. Σουλτανικὰ βεράτια πρὸς τὸ γένος τῶν Ρωμαίων. ('Αρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ', 353 - 355.)

Θωμοπούλου Ι. Κυκλαδικά, Α' Συριανὰ 'Υπομνήματα, Β' Τὸ 'Ιστορικὸν ἀρχεῖον Κυκλάδων. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 17.

» » L'origine de l'«École des amants délicats» de Phigas Velestinlis. (S.A. aus «Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher», Band XIX). Athen 1949. Σελ. 12.

Καλογεροπούλου Διονυσίου. Γεώργιος Β', ὁ ἄνθρωπος, ὁ "Ελλην, ὁ Βασιλεύς, 1890-1947. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 237.

Κανδηλάπτου Γ. Συμβολὴ εἰς μελέτην περὶ τῆς μητροπόλεως Χαλδίας. ('Αρχεῖον Πόντου, XIV, 42 - 63.)

Καραμπλιᾶ 'Ιωάννου Ν. 'Ιστορία τῶν Κυδωνιῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς των μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων εἰς τὸ ἐλεύθερον 'Ελληνικὸν Κράτος. 'Αθῆναι 1949 (μέρος πρῶτον). Σελ. 259.

Καρατζᾶ Σταμάτη. Κοραῆς καὶ Νικολόπουλος. Athènes 1949. Σελ. 60. (Collection de l'Institut Français d'Athènes, No 23.)

Καρβελᾶ Γ. 'Η Γορτυνία κατὰ τοὺς ἀγῶνας Τούρκων καὶ 'Ενετῶν. (Γορτυνιακὸν 'Ημερολόγιον 1949, 65 - 68.)

Κάρπα Δημ. Μιὰ μαντινάδα. (Κρητικὴ 'Εστία, χρόνος πρῶτος, φύλλ. 5, 16.)

Κατσαντώνη 'Ηλία. Τὸ ἦθος τῶν Γορτυνίων. (Γορτυνιακὸν 'Ημερολόγιον 1949, 41 - 44.)

Καψαμπέλη Γιάννη. 'Η φυσιολατρεία εἰς τὸ δημοτικὸ τραγούδι. (Κρητικὴ 'Εστία, χρόνος πρῶτος, 17 - 19.)

» » Συμβολὴ στὴν 'Ελληνικὴ σπηλαιογραφία. ('Ο Πάν, Πρωτοχρονιὰ 1950, τεῦχ. 184 - 185, 26 - 30.)

Καψῆ 'Αντ. 'Ο Ρήγας Φεραῖος καὶ αἱ διεκδικήσεις τοῦ ὑποδούλου 'Ελληνισμοῦ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. Δευτέρα ἔκδοσις. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 72 μεθ' ἑνὸς πίνακος.

Καψωμένου Στυλ. 'Απὸ τὸ λεξιλόγιο τῶν 'Ελλήνων τῆς Καλαβρίας. Θεσσαλονίκη 1949. Σελ. 26. ['Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι, ἀρ. 3.]

Κιτρομηλίδη Μ. 'Ο 'Ελληνικὸς χαρακτὴρ τῆς Κυπριακῆς λογοτεχνίας. ('Ελληνικὴ Κύπρος, ἔτ. Α', ἀρ. 7, 18 καὶ 22.)

» » 'Η νεοελληνικὴ ποίηση τοῦ ΙΘ' αἰῶνα. (Κυπριακὰ Γράμματα, ΙΔ', 20 - 24, 53 - 57.)

Κληρίδη Νεάρχου. Τὸ θρησκευτικὸ ἰδεῶδες τῶν Κυπρίων διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ ἡ ἐπίδρασή του στὸ φυλετικὸ χαρακτῆρα τους. ('Ελληνικὴ Κύπρος, Α', ἀρ. 5, 18 καὶ 22, ἀρ. 2, 16.)

» » Κυπριακὰ παραμύθια. (Κυπριακὰ Γράμματα, ΙΔ', 315 - 317.)

Κοκλάνη Λεων. Τὰ ἐπώνυμα τῶν Παλαιοχωριτῶν. (Χρονικὰ Παλαιοχωρίου Κυνουρίας, 91 - 92.)

Κονιδάρη Γερασίμου. 'Η θέσις τῆς αὐτοκεφάλου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἔναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα. 'Αθῆναι 1949. (Πρακτικὰ 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, 18, 135 - 146.)

Κόντογλου Φώτη. Τὰ Θεοφάνεια καὶ οἱ βουτηχτάδες. ('Εφημερὶς 'Ελευθερία, 6 - I - 49.)

» » 'Ιωακεὶμ ὁ Καλαβρέζος, ταπεινὸς δάσκαλος καὶ ἀναχωρητής. ("Ενθ' ἀν., 20 - III - 49.)

» » Νεόφυτος ὁ Κύπριος, ὁ «ἔγκλειστος» ἅγιος. ("Ενθ' ἀν., 15 - V - 49.)

» » 'Ο Φτωχοπρόδρομος. ("Ενθ' ἀν., 22 - V - 49.)

Κοντοὲς Παρ. Τὰ Γορτυνιακὰ χωρία ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας. (Γορτυνιακὸν 'Ημερολόγιον 1949, 4 - 10.)

Κουγέα Σωκ. Θεσσαλὸς στηλοκόπας πρὸ ἑκατὸν εἰκοσιπέντε ἐτῶν. ('Αρχαιολογικὴ 'Εφημερὶς 1945 - 1947, 'Αθῆναι 1949, 98 - 115.)

» » 'Η ἐπαναστατικὴ προκήρυξις τῆς Καλαμάτας καὶ ὁ συντάκτης της. (Νέα 'Εστία, ΜΕ', 395 - 397.)

Kousis Aristote. Arétée A'. Des causes et des signes des maladies aiguës B'. Des causes et des signes des maladies chroniques, traduit du Grec par le Dr Adamant Coray, publiés d'après le manuscrit No 191 de la bibliothèque Coray en Chio. 'Αθῆναι 1948. Σελ. 107. [Πραγματεῖαι τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, ΙΓ', ἀρ. 3.]

Κούζη 'Αριστ. Μετάφρασις εἰς τὴν Γαλλικὴν τῶν ἀφορισμῶν τοῦ 'Ιπποκράτους, ἐκδιδομένη κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 279 χειρόγραφον αὐτοῦ τῆς ἐν Χίῳ Βιβλιοθήκης Κοραῆ. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 39. ['Ανάτυπον ἐκ τῆς 'Ακαδημαϊκῆς 'Ιατρικῆς, ΙΓ', ἀριθ. 2 (114). Φεβρ. 1949.]

» » 'Η ἀποθεραπευτικὴ τοῦ Θεοφίλου κατὰ τὸν Λαυρεντιανὸν κώδικα Plut. 75,19. (Πρακτικὰ 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, 19, 35 - 45.)

» » Τὰ ἰατρικὰ ἔργα τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου κατὰ τοὺς ὑπάρχοντας κώδικας. ("Ενθ' ἀν., 56 - 75.)

» » Τὸ ἰατρικὸν ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ κατὰ τὸν Βατικανὸν 'Ελληνικὸν κώδικα 280. ("Ενθ' ἀν., 162 - 170.)

» » 'Η γραπτὴ παράδοσις τῶν ἔργων Λέοντος τοῦ ἰατροσοφιστοῦ. ("Ενθ' ἀν., 170 - 177.)

» » Metrodora's work «On the feminine Diseases of the Womb» according the Greek codex 75,3 of the Laurentian Library. (Πρακτικὰ 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, 20, 46 - 68.)

» » Νέαι ἐπιστάσεις περὶ τοῦ 'Αντωνίου Πυροπούλου ὡς ἰατροῦ καὶ τοῦ περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν βραχέος σημειώματος αὐτοῦ κατὰ τὸν 877 κώδικα τῆς ἐν "Αθῳ μονῆς τῶν 'Ιβήρων καὶ τὸν 'Ελληνικὸν ἰατρικὸν 27 τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης. (Πρακτικὰ 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, 21, 9 - 18.)

Κούκιου Γεωργίου. Τὰ παιγνίδια τῶν 'Υδραίων. (Τὸ Μέλλον τῆς "Υδρας, Θ', 47 - 48, 69 - 70.)

Κουκουλὲ Φ. Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός. Τόμ. Γ'. Ἐν Ἀθήναις 1949. Σελ. 398 μετὰ πολλῶν εἰκόνων. [Ἔκδοσις τῆς Collection de l'Institut Français d'Athènes, No 43.]

» » Νεοελληνικῶν τινων ἐπιθέτων σημασία καὶ ὀρθογραφία. (Ἀθηνᾶ, 53, 202 - 225.)

Κουλούρα Γκίκα. Συνθῆκαι καὶ ὅροι τῆς ζωῆς τῶν ἱστιοφόρων ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως (1833) μέχρι τοῦ 1890. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας, Θ', 71 - 72.)

Κουρμούλη Γ. Ἠχηροὶ κλειστοὶ φθόγγοι τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. (Ἀθηνᾶ, 53, 60 - 84.)

» » Καὶ πάλιν περὶ τοῦ τοπωνυμίου Χαννιά. (Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 4, 137 - 148.)

Κορνούτου Γ. Τὸ ἁγιοταφίτικο τῆς Σμύρνης καὶ ἡ οἰκογένεια Κοραῆ. (Ἀθηνᾶ, 53, 28 - 59.)

Κριαρᾶ Ε. Ἀνέκδοτος κατάλογος ἱεραρχῶν Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Ἰθάκης. (Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, ΙΙ, 1949, 3 - 19.)

» » Ἡ Ρίμα Θρηνητικὴ τοῦ Ἰωάννου Πικατόρου. (Ἔνθ' ἀν., 20 - 69.)

» » Ὁ φιλέλλην ποιητὴς Pierre Lebrun καὶ τὸ Ὁδοιπορικόν του ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα. (Ἔνθ' ἀν., 107 - 133.)

» » Ὁ ποιητὴς Πέτρος Κατσαΐτης καὶ ἡ Κρήτη. (Κρητικὴ Ἑστία, Α', ἀρ. 9, 8 - 9.)

» » Τί ἦταν ἡ μητέρα τοῦ André Chénier; (Νέα Ἑστία, 45, 717 - 720.)

» » Ἀνέκδοτα λογοτεχνικὰ ἔργα τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνα. (Ἔνθ' ἀν., 1180 - 1183, 1283 - 1287.)

Κριάρη Α. Ὁ Κάμπος τῶν Χανίων. (Κρητικὴ Ἑστία, Α', ἀρ. 1, 23 - 25, ἀρ. 2, 23 - 24, ἀρ. 3, 23 - 24, ἀρ. 4, 23 - 24.)

Κριεζῆ Γεωργίου. Τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τῆς Ὑδραϊκῆς οἰκογενείας Κριεζῆ ἀπὸ τοῦ 1604. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας, Θ', 225 - 226, 245 - 246.)

Κυριαζῆ Ν. Ἱστορία τῆς ἱερᾶς μονῆς Κύκκου. Λάρναξ 1949. Σελ. 51.

» » Παναγία Παλουριώτισσα. (Ἑλληνικὴ Κύπρος, Α', ἀρ. 2, 17.)

Κύρου Ἀχιλλέως. Ὁ ἡγούμενος Γαβριὴλ τῶν Λευκάρων καὶ ὁ θρῦλος τοῦ τιμίου σταυροῦ εἰς τὴν Κύπρον. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 193 - 199.)

Κώνστα Κ. Σ. Ἡ 28 Ὀκτωβρίου στὴν Αἰτωλικὴ δημοτικὴ ποίηση. (Νέα Ἑστία, ΜϚ', 1400 - 1404.)

Κωνσταντάρα Βύρωνος. Ἡ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ τὸ δοξασμένο μοναστήρι της. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 289 - 295.)

» » Ἡ φημισμένη μονὴ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 989 - 992.)

Κωνσταντινίδου Ἱερωνύμου. Τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων εἰς τὰς ἡγεμονίας Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Σταμποὺλ 1949. Σελ. 47.

Κωνσταντινίδου Μαργ. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανός. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, Δ', 157 - 160.)

Κωνσταντινίδου Τρύφ. Ἡ πειρατεία καὶ καταδρομὴ καὶ οἱ Ἕλληνες. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 77.

» » Τὸ ἀρχεῖον Ἄστιγγος παρὰ τῇ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῇ Ἀρχαιολογικῇ Σχολῇ. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 46. [Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ 49 τόμου τῆς Ναυτικῆς Ἐπιθεωρήσεως.]

Λαδᾶ Γ. Βυζαντιναὶ ἐπὶ τοῦ Θησείου ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι καὶ διορθώσεις εἰς τὰς ἤδη ἐκδεδομένας. (Ὁ Συλλέκτης, Ι, 57 - 80.)

Λάμπρου Χαρίτωνος. Οἱ Τσάμηδες καὶ ἡ Τσαμουριά. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 32.

Λαμψίδου Ὀδ. Ἡ ποινὴ τῆς τυφλώσεως παρὰ Βυζαντινοῖς. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 74.

Λανίτη Νικ. Λεόντιος Μαχαιρᾶς. (Κυπριακὰ Γράμματα, ΙΔ', 50 - 57.)

Λαούρδα Β. Κρητικὰ παλαιογραφικά. Τὸ ὑμνολόγιον τοῦ Γεωργίου Λουμπάνου. (Κρητικὰ Χρονικά, Γ', 583 κἑξ.)

Λάππα Τάκη. Θανάσης Διάκος. Ἀθῆνα 1949. Σελ. 160.

Λεωτσάκου Σπ. Ρόδος, τὸ σμαραγδένιο νησί. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 203.

Λιγνοῦ Α. Τουρκικὴ ἐπιδρομὴ κατὰ τῆς Ὕδρας τὸ 1645. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας, Θ', 114.)

» » Ἡ ἡμέρα τῆς κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ὕδρᾳ. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας, Θ', 203.)

Λουκοπούλου Δ. - Πετροπούλου Δ. Ἡ λαϊκὴ λατρεία τῶν Φαράσων. [Collection de l'Institut Français d'Athènes, No 34.]

Μακρῆ Ἠλία. Ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας καὶ τὸ χειρόγραφον περὶ Γαλαξειδίου Εὐθυμίου τοῦ Ἱερομονάχου. (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Κ', 1945, Ἀθῆναι 1949, 395 - 398.)

Μαμαλάκη Ι. Ὁ Samuel Howe καὶ ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866. (Κρητικὰ Χρονικά, Γ', 506 - 518.)

Μαμέγρι Τριαντ. Καλανδίωνος πρεσβυτέρου σφραγίς. (Τέχνη, Δ', ἀριθ. 37). Σταμπούλ 1949.

» » Τὰ τείχη τοῦ Βύζαντος καὶ τὸ Πάνορμον. (Ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 43.)

Μανίκη Ἀντ. Ἡ μετοικεσία τῶν Σπετσιωτῶν στὴν Ὕδρα στὰ 1822. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας, Θ', 16 - 17, 25 - 26, 57 - 59.)

» » Ἡ πρώτη βιογραφία τοῦ ναυάρχου Ἀνδρέα Μιαούλη. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας, Θ', 29 - 30.)

» » Ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς Μακεδονίας Ἐμμανουὴλ Παπᾶς καὶ οἱ Ὑδραῖοι. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας, Θ', 151 - 152, 173 - 175, 195 - 196.)

» » Ὑδραΐκῶν πλοίων αἰχμαλωσία ἀπὸ πολεμικὰ τῆς Ἀμερικῆς. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας, Θ', 235 - 236, 259 - 260.)

Μανούσακα Μ. Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα περὶ Ἀθανασίου τοῦ ῥήτορος. (Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, Β', 134 - 151.)

Manoussakas M. Comptes rendus bibliographiques, «Longnon (Jean). L'Empire Latin de Constantinople et la Principauté de Morée. Paris, Payot (Bibliothèque Historique), 1949. In 8⁰, 363 p., avec deux cartes», ἐν «Revue des Études Grecques», tome LXII, janvier-juin 1949, p. 273 - 275.

Μαντζουράνη Δ. Οἱ πρῶτες ἐγκαταστάσεις τῶν Ἑλλήνων στὴ Λέσβο. (Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Λέσβου). Μυτιλήνη 1949. Σελ. 46.

Μαρκάκη Πέτρου. Ἕνα σπουδαῖο λογοτεχνικὸ κείμενο τοῦ ἐπισκόπου Διονυσίου Καστριγογιαννάκη (1856 - 1910): Λόγος ῥητορικὸς γιὰ τὸ Ἀρκάδι. (Ὁ Αἰῶνας μας, Γ', 106 - 109.)

» » Ὁ «Ἐθνικὸς Ὕμνος» τοῦ Σολωμοῦ κι' ὁ Παναγιώτης Ταβουλάρης. (Ἔνθ' ἀν., 244 - 245.)

Μαυρακάκη Γιάννη. Ἡ ἐπιστήμη τῆς Κρητικῆς Λαογραφίας. (Κρητικὴ Ἑστία, Α', ἀρ. 1, 20 - 22, ἀρ. 2, 19 - 20, ἀρ. 3, 26, ἀρ. 4, 21 - 22, ἀρ. 5, 21 - 22, ἀρ. 6, 21 - 22, ἀρ. 7, 21 - 22, ἀρ. 8, 21 - 22.)

Μέγα Γεωργίου. Ἡ λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκανήσου. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 60+πίν. ΙϚ΄. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Β΄ τόμου τῆς μελέτης «Ἡ Δωδεκάνησος: Τὸ οἰκιστικὸ καὶ πλαστικὸ πρόβλημα». Σειρὰ ἐκδόσεων Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, ἀρ. 22.)
» » Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκία. Ἱστορικὴ αὐτῆς ἐξέλιξις καὶ σχέσις πρὸς τὴν οἰκοδομίαν τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Ἀθῆναι 1949. Σελ. ιβ΄+133+πίν. ΙΗ΄. (Σειρὰ ἐκδόσεων τοῦ Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, ἀρ. 37.)
» » Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν ἐπιδημικῶν νόσων (Τρυποπέρασμα - Καινούργια φωτιὰ - Διαβολοφωτιὰ - Σίδερο). (Ἐπετ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 5 - 6 (1943 - 1944), Ἀθῆναι 1949, 5 - 58.)
» » Ζητήματα Ἑλληνικῆς λαογραφίας. Κεφ. ΙΑ΄. Λαϊκὴ λατρεία. (Ἔνθ' ἀν., 86 - 144.)
Μελονοφρύδη Π. Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις τοῦ χωρίου Ἄδισα. (Ἀρχεῖον Πόντου, XIV, 108 - 123.)
Μερεμέτη Ἀθ. Ὁ Κοραῆς ὡς ἐπιστήμων. (Κυπριακὰ Γράμματα, ΙΔ΄, 25 - 29, 59 - 63.)
Μέρτζιου Κ. Δ. Ἡ διαθήκη τῆς Ἄννης Παλαιολογίνας Νοταρᾶ. (Ἀθηνᾶ, 53, 17-21.)
» » Ἡ συνθήκη Ἑνετῶν - Καλλέργη καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὴν κατάλογοι. (Κρητικὰ Χρονικά, Γ΄, 262 - 292.)
Μετολλινοῦ Ἀγγελικῆς. Μακεδονικαὶ σελίδες, οἱ Μακεδόνες εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνά των. Ἡ ἐπανάστασις τῆς Χαλκιδικῆς κτλ. Θεσσαλονίκη 1949. Σελ. 16.
» » Ἡ Ἑλληνικότης τῆς Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη 1949. Σελ. 48.
Μετοξᾶ - Μεσσηνέζη Ν. Τὸ Αἴγιον στὸν ἀγῶνα. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 126.
Μητροπούλου Κ. Ποικίλα ἰατρικῆς ὁρολογίας. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 136.
Μινώτου Σπύρου. Στὸ νησὶ τῶν Φαιάκων. Ἀθῆνα 1949. Σελ. 17.
Μιχαηλίδου Εὐγενίου. Ἀνατολικαὶ μελέται δικηγόρου Ν. Π. Ἐλευθεριάδου. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Σελ. 25. (Ἀραβιστί.)
» » Ἡ μονὴ τοῦ ἁγίου Σάβα Ἀλεξανδρείας διὰ μέσου τῶν αἰώνων. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, 48, 5 - 37.)
Μιχαηλίδου - Νουάρου Μ. Οἱ Κριεζῆδες τοῦ Εἰκοσιένα. (Νέα Ἑστία, ΜΕ΄, 166-167.)
» » Οἱ Κριεζῆδες τοῦ Εἰκοσιένα. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας, Θ΄, 97 - 98.)
Μιχαλοπούλου Φάνη. Κωνσταντῖνος Σάθας (1842 - 1914). (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, Γ΄, 1949, τεῦχ. 2 - 3, 22.)
» » Ἡ Ἑλληνικὴ Χιμάρα καὶ τὰ γραφικὰ χωριά της. (Ὁ Φυσιολάτρης, Ἰανουάριος 1950, ἀρ. δελτίου 13, 6 - 8.)
Μοσχονᾶ Θεοδ. Μέριμνα τοῦ Ἑλληνορθοδόξου Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Συντεχνίαι - ἀδελφᾶτα - ἐσνάφια. Ἀλεξάνδρεια 1949. Σελ. 25.
» » Τὰ ἐσνάφια ἐν Καΐρῳ τῷ 1813. (Δελτίον τῆς Πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης, Β΄, ἀρ. 2, 1 - 3.)
» » Σχέσεις Μελετίου Πηγᾶ μετὰ τῶν Κοπτῶν. (Ἔνθ' ἀν., ἀρ. 4, 1 - 4.)
» » Δύο πανάρχαια ἔδικτα. (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, 48, 81 - 89.)
» » Τὸ εἰς Μόσχαν ταξείδιον τοῦ Πατριάρχου Παϊσίου τῷ 1666, ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν τῆς Πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης. (Πάνταινος, 1944, φύλλ. 13 - 30.)

Μοσχονᾶ Θεοδ. Περὶ τοῦ πτερωτοῦ Λέοντος τοῦ ἁγίου Μάρκου. (Πάνταινος, ἀρ. 36, 609 - 612.)
Μοτάκη Σ. Εἴμητας. (Κρητικὴ Ἑστία, Α΄, ἀρ. 4, 28.)
» » Ὀπίσω σκοῦλος βράζει. (Ἔνθ' ἀν., ἀρ. 7, 29.)
» » Ἐρωφίλη. (Ἔνθ' ἀν., ἀρ. 5, 11 - 12.)
Μπεζαντὲ Δημ. Κρυστάλλης καὶ Ἐρωτόκριτος. (Νέα Ἑστία, ΜΕ΄, 924 - 926.)
Μπίρη Κώστα Η. Ἀρβανῖτες στὸ Μενίδι καὶ στὸ Μαρούσι. (Νέα Ἑστία, ΜΕ΄, 89 - 90.)
Μπόνη Κ. Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ὑπάτης) τὰ σῳζόμενα, τεῦχος Β΄. Δύο ἐγκωμιαστικοὶ λόγοι νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Α΄ τὸν Κομνηνόν. Ἐν Ἀθήναις 1949. Σελ. 101. [Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Θεολογίας, ΙΘ΄ καὶ Κ΄.)
» » Σχόλια εἰς τοὺς δύο ἐγκωμιαστικοὺς λόγους Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη μητροπολίτου Νέων Πατρῶν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Α΄ τὸν Κομνηνόν. (Ἔνθ' ἀν., Κ΄, 140 - 156, 280 - 300.)
Μπουμπουλίδη Φ. Νεοέλληνες μουσουργοί. Α΄ Δημήτριος Λεβίδης. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς μουσικῆς. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 16.
» » Τὸ κυπαρίσσι στὴ Νεοελληνικὴ λογοτεχνία. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β΄, 708 - 713.)
Μυριανθοπούλου Κ. Ξενικαὶ λέξεις ἐν Κύπρῳ. (Κρητικαὶ Σπουδαί, ΙΒ΄, 113 - 121.)
Μωραΐτου - Βάσου Εὐ. Ὅταν ἄνθιζε ἡ ζωὴ στὸ Καστελλόριζο. (Νέα Ἑστία, ΜΕ΄, 303 - 305.)
Νικολαΐδη Ἀρσεν. Ὁ Ἑβραῖος Δὸν Χοζὲ Νάζι καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Κύπρου. (Κυπριακὰ Γράμματα, ΙΔ΄, 376 - 377.)
Ξηρέα Μαρίνου. Ἄγνωστα βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ κατάλοιπα τοῦ Βιζυηνοῦ. Λευκωσία - Κύπρος 1949. Σελ. 82+8 εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου.
Ξυγγοπούλου Ἀνδρ. Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς Βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1949. Σελ. 38.
Οἰκονομίδου Δημ. Ὁ Ρήγας Φεραῖος ἐν Βλαχίᾳ. (Ἀθηνᾶ, 53, 130 - 146.)
» » Περὶ τοῦ Γεωργίου Σταυράκογλου. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ΄, 95 - 98.)
» » Ἱστορία τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Ἑλληνικοῦ θεάτρου. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β΄, 984 - 989.)
» » Les écoles grecques en Roumanie jusqu'à 1821. (L'Hellénisme Contemporain, No 2 et 3, 1949.)
Οἰκονόμου Σταύρου. Ὁ πρώην δῆμος Θελπούσης. (Γορτυνιακὸν Ἡμερολόγιον 1949, 45 - 47.)
Παναρέτου Α. Κυπριακὲς γεωργικὲς παροιμίες. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΙΒ΄, 29 - 56.)
» » Κυπριακὲς γεωργικὲς λέξεις. (Ἔνθ' ἀν., 56 - 100.)
Πανταζοπούλου Νικ. Ὁ Ἰωάννης Γενατᾶς καὶ ἡ ὀργάνωσις τῆς δικαιοσύνης ἐπὶ Καποδιστρίου. (Ἀθηνᾶ, 53, 297 κέξ.)
Παπαγεωργίου - Ἐραλδὺ Γ. Ὁ ἅγιος Οἰκουμένιος, ὁ μέγιστος τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν τῆς Χριστιανικῆς Θεσσαλίας. Τρίκκη 1949. Σελ. 30.
Παπαγρηγοράκη Ἰδομ. Τοπωνυμικά. Σέλινον, Σέλυνον ἢ Σέληνον. (Κρητικὴ Ἑστία, Α΄, ἀρ. 6, 24.)
» » Παροιμιῶν τὸ ἀνάγνωσμα. (Ἔνθ' ἀν., ἀρ. 7, 24 - 25.)
Παπαδημητρίου Γ. Ἀκριτικὰ 1. Ἀντιβολὴ τῆς ἐκδόσεως Μηλιαράκη πρὸς τὸ χειρόγραφον 1074 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθ. Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1948. Σελ. 147.

Παπαδοπούλου Α. Α. Ἐτυμολογικὰ καὶ γραμματικά. (Ἀθηνᾶ, 53, 195 - 201.)
» » Γλωσσικαὶ ἔρευναι. (Ἀρχεῖον Πόντου, XIV, 3 - 35.)
» » Ἠθογραφία παραμυθίων. (Ἔνθ' ἀν., 36 - 41).
Παπαδοπούλου Δ. Κ. Ἄσματα τοῦ χωρίου Σταυρίν. (Ἀρχεῖον Πόντου, XIV, 64 - 74.)
» » Λεξιλόγιον τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Σταυρίν. (Ἔνθ' ἀν., 75-107.)
† ***Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου,*** Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἡ ἐξωτερικὴ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. (Θεολογία, Κ', 3 - 17, 189 - 203.)
» » Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα. (Ἔνθ' ἀν., 577 - 602.)
Παπακώστα Ἀγγέλου Ν. Ἑλληνικὴ Νομαρχία. (Νέα Ἑστία, ΜΕ', 409 - 412, 503 - 508.)
» » Γνωστὰ καὶ ἄγνωστα χειρόγραφα τοῦ Βηλαρᾶ. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴ Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιὰ τοῦ 1949, 225 - 238.)
Παπανούτσου Ε. Παλαμᾶς, Καβάφης, Σικελιανός. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 225.
Παπαχαραλάμπους Γ. Κυπριακὰ ἐργατικὰ τραγούδια. (Κυπριακὰ Γράμματα, ΙΔ', 51 - 52.)
» » Ἄσμα ψαλλόμενον εἰς πλέξιμον στεφάνων. (Ἔνθ' ἀν., 52.)
» » Τὸ ἀλφάβητον τῆς Ψυχῆς καὶ τοῦ Χάρου. (Ἔνθ' ἀν., 260 - 264.)
» » Ἐπιρρήματα ἐξ ὀνομάτων ζῴων εἰς τὴν Κυπριακὴν διάλεκτον. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΙΒ', 171 - 172.)
Παπαχρίστου Κωνστ. Α. Περὶ τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» καὶ τοῦ συγγραφέως αὐτῆς. (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ΙΘ', 1944, Ἀθῆναι 1949, 300 - 307.)
Παπαχριστοδούλου Πολυδ. Τέσσαρες σύγχρονοι ἱστοριογράφοι τῆς Θρᾴκης. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ', 160 - 178.)
» » Ὁ Γ. Βιζυηνὸς λαογράφος. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 611 - 612.)
» » Ὁ Γ. Βιζυηνὸς καὶ τὰ χειρόγραφά του. (Νέα Ἑστία, ΜΕ', 181-182.)
Παπαχρυσοστόμου Χρήστου. Οἱ σημερινοὶ Κύπριοι ποιητάρηδες. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 897 - 899.)
Παρλαμᾶ Μ. Ἱστορικὰ καὶ βιογραφικὰ σημειώματα τοῦ Στεφάνου Νικολαΐδου. (Κρητικὰ Χρονικά, Γ', 293 - 350.)
Πατριαρχέα Βασιλείου. Ἡ λαϊκὴ Μοῦσα τῆς Μάνης καὶ ὁ θρῆνος τοῦ νεκροῦ, ἱστορική, κριτικὴ καὶ αἰσθητικὴ μελέτη. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 58.
Περιστέρη Σπύρου Δ. Δημοτικὰ τραγούδια Ἠπείρου καὶ Μωρηᾶ σὲ Βυζαντινὴ καὶ Εὐρωπαϊκὴ παρασημαντική. Ἀθῆναι 1950.
Πετροπούλου Δημ. Ἔθιμα συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. (Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 5 - 6, 1943 - 1944, ἐν Ἀθήναις 1949, 59 - 85.)
Πεφάνη Δώρου. Οἱ Ἕλληνες Σλαβόφωνοι τῆς Μακεδονίας καὶ οἱ Ἑλληνοβλάχοι, μελέτη πολιτικὴ - ἱστορικὴ - κοινωνική. Πρόλογος Ἀντωνίου Δ. Κεραμοπούλου. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 117.
Πλατάκι Ἐλευθ. Κ. Ἡ «Σπηλιὰ τοῦ Μπεκίρη τῶν Σπετσῶν». (Ὁ Πάν, Πρωτοχρονιὰ 1950, 18 - 24.)
Πλάτωνος Νικολάου. Ἡ σημασία τῆς ἐπιβιώσεως τῶν ἀρχαίων τοπωνυμίων. (Κρητικὴ Ἑστία, Α', ἀρ. 3, 12 - 13, ἀρ. 4, 12 - 14.)

Πολίτη Λίνου Ν. Λογοτεχνία Νεοελληνικὴ καὶ λογοτεχνία Εὐρωπαϊκὴ (ἐναρκτήριος). (Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρησις, Δ', 89 - 93.)
» » Ἀνέκδοτα κείμενα καὶ ἐπιστολὲς τοῦ Σολωμοῦ. (Ἔνθ' ἀν., 153 - 171.)
» » Νεανικὰ Ἰταλικὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ. (Ἔνθ' ἀν., 1522 - 1527.)
Πομόνη Μίμη. Λαογραφικὰ - γλωσσικὰ (Δωδεκανήσου). (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 945 - 948.)
Πουρναροπούλου Γ. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ὁ ἐθνεγέρτης - ἰατρός. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 18.
» » Προσκύνημα εἰς Κῶ. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 32.
Πρεβελάκη Ἐλευθερίου. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἰμπραὴμ πασᾶ εἰς τὴν Ἀργολίδα. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 129.
Προυσῆ Κώστα. Σύγχρονοι Κύπριοι ποιητές. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 860 - 870.)
Ριζίτη Γ. (=Σήφακα Γ. Δ.) Τόπωνυμικά, τοπωνυμικὴ ἔρευνα τῶν χωρίων Ἀκρωτηρίου. (Κρητικὴ Ἑστία, Α', ἀρ. 2, 7 - 8, ἀρ. 3, 11.)
Ρωμαίου Κ. Δοξασίες τῶν διαφόρων λαῶν γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ', 273 - 298.)
» » Προσθήκη στὶς δοξασίες γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου. (Ἔνθ' ἀν., 364.)
» » Προσθήκη εἰς τὰ ἀχνάρια ἐπάνω στοὺς βράχους. (Ἔνθ' ἀν., 374 - 376.)
» » Ἡ σπηλιὰ τοῦ Κουτούκι, τὸ ὡραιότερο ἑλληνικὸ σπήλαιο. (Ὁ Πάν, Πρωτοχρονιὰ 1950, 31 - 33.)
» » Οἱ μαντινάδες τῆς Κρήτης. (Ἔνθ' ἀν., 19, 111 - 116.)
» » Ἀρχαιολογία σχετικὴ μὲ τὸ Παλιοχώρι. (Χρονικὰ Παλαιοχωρίου Κυνουρίας, 7 - 8.)
» » Cultes populaires de la Thrace. Les Anasténaria. La cérémonie du Lundi Pur. trad. I. Tissaméno. Athènes 1949. Σελ. XV+214.
Σαλβάνου Γερασίμου - Σαλβάνου Βάσως. Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, ὁ ἱδρυτὴς αὐτῆς Κόμις Γύλφορδ, οἱ καθηγηταὶ καὶ σπουδασταὶ αὐτῆς. (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Δημιουργίας.) Ἀθῆναι 1949. Σελ. 108.
Σαμαρᾶ Π. Μελέτιος ὁ μητροπολίτης Μυτιλήνης. Μυτιλήνη 1949. Σελ. 26. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Ποιμένος.)
Svoronos N. Portulans Grecs. (Revue des Études Grecques, LXII, janvier - juin 1949, 237 - 240.)
Σήφακα Γεωργίου. Ἡ δημοτικὴ ποίηση στὴν Κρήτη. Μαντινάδες - Ριζίτικα τραγούδια. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 990 - 993.)
» » Ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης. (Κρητικὴ Ἑστία, Α', ἀρ. 1, 5 - 8, ἀρ. 4, 5 - 6, ἀρ. 6, 8 - 10.)
» » Οἱ Κρητικοὶ γάμοι καὶ ὁ Ζαμπέλιος. (Ἔνθ' ἀν., ἀρ. 1, 26 - 27, ἀρ. 2, 26 - 27, ἀρ. 3, 27, ἀρ. 4, 26 - 27, ἀρ. 5, 26 - 27, ἀρ. 6, 25 - 26, ἀρ. 7, 26 - 27, ἀρ. 8, 26 - 27, ἀρ. 9, 26 - 27.)
» » Τὸ τοπωνύμιο Ἀγιά. (Ἔνθ' ἀν., ἀρ. 5, 22.)
Σκοπετέα Σταύρου. Γενεαλογικὰ Δεληγιανναίων. Συνοικισμὸς τῶν Λαγκαδίων. (Γορτυνιακὸν Ἡμερολόγιον 1949, 55 - 64.)
Σουρῆ Κρίτωνος. Γεώργιος Σουρῆς καὶ ἡ ἐποχή του. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 318.

Σοφοκλέους Θ. Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν Κυπρίων ἐπὶ Φραγκοκρατίας. Λευκωσία Κύπρου 1949. Σελ. 20.
» » Ἑλένη Παλαιολογίνη. (Ἑλληνικὴ Κύπρος, Α', ἀρ. 5, 8 - 22.)
» » Πάρεργα ἐτυμολογικά. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΙΒ', 103 - 109.)
Σπανάκη Στεργίου. Τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαρᾶς. (Κρητικὰ Χρονικά, Γ', 204 - 207.)
» » Ἡ ἔκθεση τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Ἰωάννη Σαγκρέντο (1604). (Ἔνθ' ἀν., 519 - 533.)
Σπανδωνίδη Πέτρου. Ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη καὶ ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ». (Νέα Ἑστία, ΜΕ', 212 - 215, 313 - 318.)
Σπεράντζα Θεοδοσίου. Κυκλαδικὲς ἱστορίες. Ἡ Παναγία ἡ Χρυσοπηγὴ τῆς Σίφνου. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 79.
Σπυριδάκη Γ. Κ. Ἐξορκισμοὶ καὶ μαγικοὶ κατάδεσμοι τῶν Κρητικῶν χειρογράφων. (Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 3 - 4, 1941 - 1942, Ἀθῆναι 1949, 60 - 76.)
» » Γεράσιμος Βλάχος (1607 - 1685). (Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, ΙΙ, 1949, 70 - 106, 157.)
Σπυριδάκι Κ. Ἡ ἱερὰ μονὴ Κύκκου. (Ἑλληνικὴ Κύπρος, Α', ἀρ. 5, 8 - 9.)
Σταμίρη Γ. Στεμνίτσης ἐπιγραφὴ τοῦ ἔτους 1589. (Γορτυν. Ἡμερολ. 1949, 30 - 31.)
Σταυρακάκι Ι. Ὀπίσω σκοῦλος βράζει· τὰ ὕστερα φίδια τσ' ἔχουν τα' ὀρές. (Κρητικὴ Ἑστία, Α', 10.)
Sterghiopoulos Constantin. La Grèce antique et la cartographie Française depuis la Renaissance jusqu'en 1830. (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Κ', 359 - 365.)
Στεφανίδου Δ. Ἡ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ της ἐξελίξει. Τόμ. Β'. Ἡ ἱστορία τῆς κοινωνικῆς οἰκονομικῆς. Ἐμποροκρατία, Φυσιοκρατία, Φιλελευθέρα Σχολή. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 414.
Στραβολέμου Δ. Ἡ Ζάκυνθος στὰ χρόνια τῆς σκλαβιᾶς. Ζάκυνθος 1949. Σελ. 467.
Συγγελλάκη Ν. Γητειὲς καὶ αφραντίσματα. (Κρητικὴ Ἑστία, Α', φύλλ. 5, 20.)
Τζάθα Ι. Πῶς εἶδε τὴν Ὕδρα τὸ 1820 ὁ ποιητὴς Lebrun. (Τὸ Μέλλον τῆς Ὕδρας, Θ', 93 - 94.)
Τριανταφυλλίδη Μανόλη. Μικρὴ Νεοελληνικὴ γραμματική. Ἀθήνα 1949. Σελ. 202.
Τσοπανάκη Α. Συμβολὴ στὴ ρύθμιση τοῦ Νεοελληνικοῦ κλιτικοῦ συστήματος. (Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1949, 245 - 280.)
Τωμαδάκη Νικολάου Β. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κρήτης κατὰ τὸν Μεσαίωνα. (Κρητικὴ Ἑστία, Α', ἀρ. 1, 8 - 10.)
» » Νικηφόρος ἡγούμενος Ἀρκαδίου καὶ πρωτοσύγκελλος τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας. (Ἔνθ' ἀν., ἀρ. 6, 6 - 7.)
» » Πῶς ἐγνωρίσαμεν τὸν Βυζαντινὸν πολιτισμόν. (Ὁ Αἰῶνας μας, Γ', 41 - 42.)
» » Ὁ Σολωμὸς καὶ ἡ Ἁγία Γραφή. (Ἔνθ' ἀν., 173 - 174.)
Φάβη Β. Ἀνάλεκτα φιλολογικά. (Ἀθηνᾶ, 53, 270 - 296.)
» » Ἀνάπτυξις φωνήεντος ὡς συνοδίτου φθόγγου· ἀκμὴν - ἀκμὴ - ἀκόμη. (Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, 18, 154 - 169.)
Φανουράκη Εὐμενίου. Ἀνέκδοτα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀποκείμενα ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου. (Κρητικὰ Χρονικά, Γ', 351 - 362.)

Philippou Loizou. Paphos (second edition). Nicosia 1949. Σελ. 90+IV.
Φίφλη - Λὐγερινοῦ Κ. Τοπωνύμια Παλαιοχωρίου. (Χρονικὰ Παλαιοχωρίου, 93 - 94.)
Φραγκάκη Εὐαγγελίας. Συμβολὴ στὰ λαογραφικὰ τῆς Κρήτης. Ἀθήνα 1949. Σελ. 188+δ'.
Φωστηροπούλου Ἀγαθ. Γεωργία καὶ κτηνοτροφία Ἴμερας. (Ἀρχεῖον Πόντου, XIV, 161 - 167.)
» » Λεξιλόγιον Ἴμερας. (Ἔνθ' ἀν., 168 - 191.)
Charanis Peter. The monastic properties and the State in the Byzantine Empire. (Dumbarton Oaks papers, number four, 53 - 118.)
Χαριτωνίδου Χ. Χ. Φιλολογικά. (Ἀθηνᾶ, 53, 3 - 16.)
» » Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα. (Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1949, 17 - 58.)
» » Ὑπόδεσις - Ὑπόδησις. (Πλάτων, Α', 9 - 18.)
» » Παρατηρήσεις εἰς τὰς Ἐπιστολὰς Νικηφόρου Γρηγορᾶ. Παρατηρήσεις εἰς τοὺς Αἰσωπείους Μύθους. (Ἔνθ' ἀν., 170 - 180, 185 - 200.)
» » Παρατηρήσεις κριτικαὶ καὶ γραμματικαὶ εἰς Ἄνναν Κομνηνήν. (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 15, ἀρ. 1, 46.)
Χατζηδήμου Ἀθ. Τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ ἀπὸ ἀνέκδοτο χειρόγραφο τοῦ 18 αἰῶνα καὶ ὅπως τὸ παρουσιάζουν οἱ περιηγητὲς καὶ πορτολάνοι τὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 24. (Ἰδιαίτερον ἀπόσπασμα.)
Χατζηϊωάννου Κ. Π. Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Πιτσυλιᾶς. (Κυπριακὰ Γράμματα, ΙΔ', ἀρ. 169, 214 - 224.)
Χατζηκώστα Ἰομήνης. Ἡ Κύπρος καὶ ἡ ζωή της. Λευκωσία 1949.
Hadjimichali Anghéliki. La maison Grecque. Athènes 1949. Σελ. 44. (Collection de L'Hellénisme Contemporain, I.)
Χατζηψάλτη Κώστα. Ἕνας ἄγνωστος κῶδιξ. Ἡ βακτηρία τῶν ἀρχιερέων συγγραφεῖσα τὸν 17ον αἰῶνα ὑπὸ ἀρχιμανδρίτου Ἰωαννίνων Ἰακώβου. (Ἐφημερ. Κύπρου Ἐλευθερία, φύλλ. 22 - 23 Νοεμβρίου 1949.)
» » Ἰωάννης Καρατζᾶς, ὁ Κύπριος συνεργάτης τοῦ Ρήγα. (Κυπριακὰ Γράμματα, ΙΔ', 109 - 116.)
» » Ἐπίσκοποι Κιτίου τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. (Ἔνθ' ἀν., 185 - 187, 382 - 383.)
Hionides H. Ἀγγλικὸν ὑπόμνημα περὶ τῆς πολιορκίας καὶ τῆς πτώσεως τοῦ Χάνδακος. (Κρητικὰ Χρονικά, Γ', 403 - 505.)
Χριστοφίδου Μύρωνος. Τὰ ἐπώνυμα τῆς Παναγίας ἐν Κύπρῳ. (Κυπριακὰ Γράμματα, ΙΔ', 92 - 94.)
Χριστοφιλοπούλου Αἰκατερίνης Α. Ἡ Σύγκλητος εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος. (Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 2 (1949), 5 - 151.)
Χριστοφιλοπούλου Ἀναστασίου. Δημήτριος Χωματιανός. (Θεολογία, Κ', 741 - 749.)
Χρυσάνθη Κύπρου. Συμπεράσματα ἀπὸ τὶς ὀνομασίες τῶν ἀσθενειῶν στὴν Κύπρο. (Ἑλληνικὴ Κύπρος, Α', ἀρ. 2, 15.)
» » Εὐθύνες καὶ ποινὲς ἰατρῶν κατὰ τὶς Ἀσίζες. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΙΒ', 175 - 184.)

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

'Αγαθονίκου μητροπολίτου Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας. Συμβολὴ εἰς τὴν κατηχητικήν. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 114+δ'.

'Αλιβιζάτου 'Αμίλκα. Οἱ ἱεροὶ κανόνες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι, ἔκδοσις δευτέρα. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 750.

» » Αἱ σύγχρονοι θεολογικαὶ τάσεις ἐν τῇ 'Ελληνικῇ 'Ορθοδοξίᾳ. (Θεολογία, Κ', 80 - 98.)

'Αντωνιάδου Εὐαγγέλου. Περί τοῦ ᾀσματικοῦ ἢ Βυζαντινοῦ κοσμικοῦ τύπου τῶν 'Ακολουθιῶν. (Θεολογία, Κ', 704 - 724.)

Βέλλα Β. 'Ιωνᾶς, Ναούμ, 'Αββακούμ, Σοφονίας. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 143.

Γερογιάννη Χρίστου. Οἱ τελευταίες ἡμέρες τοῦ 'Ιησοῦ (ἱστορικολογοτεχνικόν ἔργον). 'Αθῆναι 1949. Σελ. 30.

Γεωργούλη Κ. Δ. Αὐγουστῖνος καὶ Ψευδοερέννιος. (Πλάτων, Α', 36 - 38.)

'Ενιαλείδου Χρ. 'Η γονυκλισία τῆς Κυριακῆς. ('Εκκλησία, 26, 257 - 258).

Θεοδωρακοπούλου Ι. Ν. Χριστιανικά καί φιλοσοφικὰ μελετήματα. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 147.

Θεοδώρου Εὐαγγέλου. 'Ηρωΐδες τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης (αἱ διακόνισσαι διά τῶν αἰώνων). 'Αθῆναι 1949. Σελ. 223.

» » 'Απολογητική ἀξιολογία. ('Εκκλησία, 26, 307 - 309, 321 - 323.)

'Ιεζεκιήλ μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων. 'Ο ἅγιος Φανούριος (ἔκδοσις δευτέρα ἐπηυξημένη). Βόλος 1949. Σελ. 7.

Καρμίρη Ι. Προσπάθειαι πρὸς μόρφωσιν τοῦ ὀρθοδόξου 'Ελληνικοῦ κλήρου. Τά πεπραγμένα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαιδεύσεως 1945 - 1949. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 76.

» » 'Η ὀρθόδοξος καθολική ἐκκλησία καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τάς ἑτεροδόξους ἐκκλησίας καί τὴν κοινωνίαν τῶν ἐκκλησιῶν. ('Εκκλησία, 26, 159 - 161, 222 - 227.)

» » 'Ο ἅγιος 'Ιωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ μέγιστος δογματολόγος πατὴρ τῆς ὀρθοδοξίας. ("Ενθ' ἀν., 378 - 381.)

» » 'Η ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τοῦ πατριάρχου 'Ιεροσολύμων Δοσιθέου. (Θεολογία, Κ', 99 - 119, 245 - 279, 457 - 494, 657 - 703.)

Κληρίδη Ν. 'Ακολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρός ἡμῶν 'Ανδρονίκου καί 'Αθανασίας τῆς συμβίου αὐτοῦ. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΙΒ', 127-167.)

Κονιδάρη Γερασίμου. 'Η θέσις τῆς Καθολικῆς ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν 'Εκκλησιῶν. (Θεολογία, Κ', 495 - 523.)

Κόντογλου Φώτη. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος. ('Εφημ. 'Ελευθερία, 17 - IV - 49.)

» » 'Η ἀνάστασις. ("Ενθ' ἀν., 24 - IV - 49.)

» » Ταπεινό ἐγκώμιο στόν 'Απόστολο Παῦλο. ("Ενθ' ἀν., 5 - VII - 49.)

» » 'Ο χριστιανισμὸς καί ἡ φιλοσοφία. ("Ενθ' ἀν., 17 - VII - 49.)

» » 'Ο ἑκατόνταρχος Κορνήλιος. ("Ενθ' ἀν., 18 - IX - 49.)

Λιώλη Σοφοκλέους. Αἱ θρησκευτικαί ἰδέαι τοῦ Νεοφύτου Δούκα. Νέα 'Υόρκη 1949. Σελ. 223.

Μαρινάτου Σπύρου. 'Η κιβωτὸς τοῦ Νῶε καὶ ὁ θρῦλος της. ('Ελληνική Δημιουργία, Β', 1025 - 1027.)

Μπαλάνου Δ. Οἱ πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 167.

Μπόνη Κωνστ. 'Αμφιλόχιος 'Ικονίου καὶ Μέγας Βασίλειος. Θεσσαλονίκη 1949. Σελ. 28.

Ξύδη Θεοδώρου. Τὸ θεματικό ἀντικείμενο στήν α' ᾠδή τῶν ᾀσματικῶν κανόνων. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 22.

» » Χριστοῦ γενέθλια. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 15.

» » 'Η ποίηση Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ στὰ Χριστούγεννα καί στά Θεοφάνεια. ('Ανάτυπο ἀπὸ τίς 'Ακτῖνες, ΙΑ' - ΙΒ'). 'Αθῆναι 1949. Σελ. 22.

» » 'Ανδρέας ὁ Κρήτης ὁ πρῶτος κανονογράφος. (Νέα 'Εστία, ΜΕ', 292 - 298.)

Παναγιωτάκου Π. 'Η ὀργάνωσις τοῦ μοναχικοῦ πολιτεύματος ἐν 'Αγίῳ "Ορει "Αθῳ. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 12.

Παναγοπούλου 'Ιωάνν. 'Ιουλιανόν - Γρηγοριανόν ἡμερολόγιον καὶ οἱ παλαιοημερολογῖται ἐν τῇ Αὐτοκεφάλῳ 'Εκκλησίᾳ τῆς 'Ελλάδος. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 23.

† ***Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου,*** 'Αρχιεπισκόπου 'Αθηνῶν καὶ πάσης 'Ελλάδος. 'Ο ἅγιος Μελέτιος ὁ νέος. "Εκδοσις δευτέρα μετὰ προσθήκης τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου. Μετ' εἰκόνων καὶ προλόγου τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 83.

» » 'Η Λατινική προπαγάνδα ἐν Συρίᾳ. 'Αλεξάνδρεια 1949. Σελ. 35.

Πρόκου 'Αντωνίου. 'Η δίκη τοῦ Χριστοῦ. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 150.

Ράμφου 'Ιωάννου. 'Αγιολογικά μελετήματα. Δ', 'Αλέξιος ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ - Σάβας ὁ ἡγιασμένος - 'Αναστασία ἡ Φαρμακολύτρια. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 32.

» » 'Η ἁγία 'Αναστασία ἡ Φαρμακολύτρια. ('Εκκλησία, 26, ἀρ. 2, 27 - 30.)

Ρούσσου Β. Νέος Συναξαριστής. "Ηρωες τοῦ Χριστιανισμοῦ (Δεκέμβριος). 'Αθῆναι 1949. Σελ. 272.

Σηφάκι Νικ. Ι. Ποίησις καὶ ἀποκρυφισμός. 'Αθῆναι 1949. Σελ. 80.

Σιώτου Μάρκου. Αἱ γυναῖκες τῆς κατὰ Ματθαῖον γενεαλογίας. (Θεολογία, Κ', 157 - 163.)

» » Die klassische und die christliche Cheirotonie in ihrem Verheltnis. ("Ενθ' ἀν., 314 - 334, 523 - 541, 725 - 740.)

† ***Σωφρονίου πρῴην Λεοντοπόλεως.*** Ταμεῖον ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. ('Εκκλησιαστικὸς Φάρος, 48, 60 κέξ.).

Tatakis Basile. La philosophie byzantine (deuxième fascicule supplémentaire de l'Histoire de la philosophie par Émile Bréhier). Paris 1949. Σελ. VIII+324.

Τρεμπέλα Παναγιώτου Ν. 'Εκλογή 'Ελληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας. (Βιβλιοθήκη 'Αποστολικῆς Διακονίας). 'Αθῆναι 1949. Σελ. ηζ'+317.

» » Γενικοὶ χαρακτηρισμοί τῆς ἀνατολικῆς λατρείας. ('Εκκλησία, 26, 255 - 256.)

» » 'Η συνιερουργία κλήρου καὶ λαοῦ ἐν τῇ λατρείᾳ. ("Ενθ' ἀν., 287 - 288.)

» » 'Η ἔννοια τῆς συνιερουργίας. ("Ενθ' ἀν., 362 - 364.)

» » 'Η εἰς ἐπήκοον ἀνάγνωσις τῶν εὐχῶν. ("Ενθ' ἀν., 381 - 383.)

Τρεμπέλα Παν. Τάξεις χειροθεσιῶν καὶ χειροτονιῶν. (Θεολογία, Κ', 120 - 139.)
» » Ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος. (Ἔνθ' ἀν., 220 - 244, 420 - 436, 615 - 656.)
Τωμαδάκη Νικολάου Β. Ὁ Μελέτιος Βλαστὸς ἐπιγραμματοποιὸς καὶ ὑμνογράφος. (Ἀθηνᾶ, 53, 85 - 93.)
» » Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις καὶ ἡ συμφωνία αὐτῆς πρὸς τὸ δόγμα καὶ πρὸς τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν. (Ἔνθ' ἀν., 94 - 118.)
» » Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μας ποίησις. (Ὁ Αἰῶνας μας, Γ', 356 - 357.)
Φιλιππίδου Λ. Οἱ τρεῖς ἱεράρχαι καὶ τὰ ἰδανικὰ τῆς παρ' ἡμῖν παιδείας. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 66.
Χριστοφιλοπούλου Α. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Συμβολὴ εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχύν του. Ἀθῆναι 1949.

ΤΕΧΝΗ

Ἀποστολάκι Ἄννης. Λάσια καὶ τὰ ἔχοντα σχετικὸν σχηματισμὸν ἐν τοῖς μνημείοις πτυχωτὰ καὶ στρεπτὰ ὑφάσματα. (Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1949, 283 - 289.)
Αὐλωνίτου Βασ. Ἱστορία τῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος. Κέρκυρα 1949. Σελ. 87.
Verdélis N. M. Vases en bronze de Metsovo. (Bullet. de Correspond. Hellén., LXXIII, 1949, 19 - 28.)
Georgiades Thrasyboulos. Der griechische Rhythmus. Musik, Reigen, Vers und Sprache. Hamburg, Marion von Schröder 1949. Σελ. 164.
Γρίβα Κ. Τὸ μωσαϊκὸν τοῦ νάρθηκος τῆς Ἁγίας Σοφίας. (Τέχνη, Δ', ἀρ. 41.) Σταμπούλ 1949.
Δούκα Στρατῆ. Εἰκονογραφημένα χειρόγραφα. (Ὁ Αἰῶνας μας, Γ', 303 - 307.)
Καραντινοῦ Σωκρ. Περὶ θεάτρου. Athènes 1949. Σελ. 127. (Collection de l'Institut Français d'Athènes.)
Κόντογλου Φώτη. Πνευματικὸ ἀναπαυτήριο—Μιὰ ἐπίσκεψη στὸ Βυζαντινὸ μας Μουσεῖο. (Ἐφημ. Ἐλευθερία, 23 - I - 49.)
» » Δαφνί, τὸ ἐξωκκλήσι μὲ τὰ φημισμένα ψηφιδωτά. (Ἔνθ' ἀν., 30 - IV - 49.)
» » Ἡ κοίμησις τῆς Θεοτόκου στὴν ὀρθόδοξη ἁγιογραφία. (Ἔνθ' ἀν., 14 - VIII - 49.)
» » Γεώργιος Μᾶρκος ὁ Ἀργεῖος, ἕνας παληὸς ἁγιογράφος μας. (Ἔνθ' ἀν., 4 - IX - 49.)
» » Ἐκκλησιὲς καὶ ρημοκκλήσια τῆς Ἀθήνας. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 667 - 670.)
» » Ἡ γέννηση στὴν ἁγιογραφία. (Ἔνθ' ἀν., 1017 - 1020.)
Κουσιάδου Γεωργίου. Ἀρχαῖοι καὶ νέοι Ἑλληνικοὶ χοροί. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 104.
Μακρῆ Κίτσου Α. Πηλιορείτικες φορεσιές. Βόλος 1949. Σελ. 32+9 σχέδια καὶ 2 εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου.
Μιχαηλίδου Σόλωνος. Ἡ Νεοελληνικὴ λαϊκὴ μουσική. (Κυπριακὰ Γράμματα, ΙΔ', 90 - 91.)
Biris Costas. L'architecture d'Athènes modernes. Athènes 1949. Σελ. 17.

Ξυγγοπούλου Ἀνδρ. Παρατηρήσεις εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ ἁγίου Νικολάου Μελενίκου. (Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1949, 115 - 128.)
» » Une icone de l'époque des Comnènes. Mélanges Grégoire. Bruxelles 1949.
Ὀρλάνδου Α. Παλαιοχριστιανικὰ λείψανα τῆς Ρόδου. (Ἀρχ. Βυζ. Μνημ. Ἑλλ., 6, 1 - 54.)
» » Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Ρόδου. Μέρος Α'. Ἀρχιτεκτονική. (Ἔνθ' ἀν., 55 - 112.)
» » Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Ρόδου. Μέρος Β'. Ζωγραφική. (Ἔνθ' ἀν., 112 - 220.)
Παπαχριστοδούλου Πολυδ. Ἡ Θρᾳκικὴ ἀρχιτεκτονικὴ κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα. (Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ΙΔ', 271 - 272.)
Πασχαλίδου Ἀγγελικῆς. Τύποι καὶ συνθέσεις ἀπὸ Κυπριακὲς τοιχογραφίες τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνα. (Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΙΒ', 1 - 25.)
Πελεκανίδη Στ. Παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα Θεσσαλονίκης. Ἡ Ἀχειροποίητος καὶ ἡ μονὴ τοῦ Λατόμου. Θεσσαλονίκη 1949.
» » Χριστιανικὰ κιονόκρανα μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα. (Μακεδονικά, Β', 1 - 12.)
Πελεκάση Δημ. Ἡ Θεοτόκος στοὺς Ζακυνθινοὺς ναούς. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 303 - 304.)
Πλάτωνος Ν. Ἀνασκαφὴ ἐν Πανόρμῳ Μυλοποτάμου Κρήτης. (Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 1945 - 1947 - 1948, 112 - 127.)
Πομόνη Μίμη. Παναγία ἡ Ἀθηνιώτισσα. (Ἑλληνικὴ Δημιουργία, Β', 307 - 311.)
Poniridis Georges. Trois préludes symphoniques, partition d'Orchestre. Athènes 1949. Σελ. 120. (Collection de l'Institut Français d'Athènes, No 4, serie musicale.)
Ρεδιάδου Α. Ζωγράφοι καὶ γλύπται τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀθῆναι 1949. Σελ. 130 μετὰ 44 πινάκων.
Στυλιανοῦ Α. καὶ Ι. Αἱ παλαιότεραι εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου ἐν Κύπρῳ. (Ἑλληνικὴ Κύπρος, Α', ἀρ. 5, 12 - 13.)
» » Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης. (Ἔνθ' ἀν., ἀρ. 7, 14-15.)
Σωτηρίου Γ. Τὰ λειτουργικὰ ἄμφια τῆς ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. (Θεολογία, Κ', 603 - 614.)
» » Une image encaustique de St Pierre du Sinaï. Mélanges Grégoire. Bruxelles 1949.
Τωμαδάκη Νικολάου Β. Ἡ Κρητικὴ Σχολὴ (Ζωγραφικῆς). (Κρητικὴ Ἑστία, Α', 5-6.)
Χατζηαθανασίου Μιχαήλ. Αἱ βάσεις τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς. Σταμπούλ 1948. Σελ. 53.
Χατζηδάκη Μανόλη. Ἡ συλλογὴ εἰκόνων τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Βενετίας. (Κρητικὰ Χρονικά, Γ', 574 - 582.)
» » Ἀνασκαφὴ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἰλισσοῦ. (Πρακτ. Ἀρχ. Ἑταιρ., 1949, 69 - 80.)

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Κατὰ τὸ ἔτος 1949 τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον, ἐπιχορηγηθὲν ὑπὸ τοῦ σχεδίου Μάρσαλ, προέβη εἰς ἀνακαίνισιν τοῦ κάτωθεν τοῦ μεγάρου τῆς Δουκίσσης ἰσογείου, ὅπου θὰ συγκεντρωθῶσι πάντα τὰ ἐκθέματα δευτέρας σειρᾶς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματισθῶσιν αἴθουσαι σπουδῶν διὰ τοὺς μελετητὰς τῆς βυζαντινῆς τέχνης μετὰ Βιβλιοθήκης, περιλαμβανούσης τὰ σχετικὰ μὲ τὴν βυζαντινὴν τέχνην ἔργα.

Πλὴν τῆς ἀνακαινίσεως τῶν εὐρυτάτων τούτων χώρων, ἐγένετο καὶ προσθήκη μιᾶς αἰθούσης μὲ κατάλληλον φωτισμὸν εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα τοῦ Μουσείου, καταλλήλου νὰ περιλάβῃ τὰ ἐκλεκτότερα ἔργα Βυζαντινῆς τέχνης (εἰκόνας καὶ μικροτεχνήματα).

Τὸ Μουσεῖον κατὰ τὸ ἔτος 1949 ἐπλουτίσθη δι' ἀξιολόγων βυζαντινῶν ἀγγείων τοῦ 13ου αἰῶνος, προερχομένων ἐκ τῶν ἐνεργηθεισῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ὡς καὶ δι' ἀγορᾶς μεταβυζαντινῆς λειψανοθήκης μετὰ εἰκονογραφικῶν παραστάσεων καλῆς τέχνης.

Ἐπίσης ἐπλουτίσθη ἡ Βιβλιοθήκη αὐτοῦ διὰ τῆς ἀγορᾶς ἑπτὰ πολυτίμων χειρογράφων τομιδίων Βυζαντινῆς Μουσικῆς, ἅτινα περιέχουν βυζαντινὰ μέλη ὀνομαστῶν μουσικοδιδασκάλων, κοσμούμενα δι' ἐπιτίτλων καὶ ἄλλων διακοσμήσεων.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Σωτηρίου συνέχισεν ἐφέτος, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τὰς ἀνασκαφικάς του ἐργασίας εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, τὰς ἀρξαμένας ἀπὸ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ ναοῦ.

Ἐφέτος, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου τοῦ ἀναστηλωθέντος ἐσχάτως κατὰ τὰ κύρια αὐτοῦ σημεῖα ναοῦ (στέγης καὶ κιονοστοιχίας τῶν κλιτῶν καὶ ὑπερῴων), ἠρεύνησε τὸ ὑπέδαφος τῶν κλιτῶν καὶ τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ἀνεῦρε δὲ θεμέλια τοῦ ῥωμαϊκοῦ λουτροῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἱδρυθῇ κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ἡ βασιλικὴ καὶ προσδιώρισε τὴν σχέσιν των πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ ἱερὸν Βῆμα καὶ τὸ ἐγκάρσιον κλῖτος Κρύπτην, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς προηγουμένας του ἀνασκαφὰς ἀποκαλύψει.

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ Βήματος, τοῦ μὴ καταλαμβανομένου ὑπὸ τῆς Κρύπτης, ἀνεῦρε τὸ ἀρχικὸν Μαρτύριον τοῦ ἁγίου, τὸ φερόμενον εἰς τὰς παραδόσεις ὡς «οἰκίσκον», ἤτοι τὸ πρὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς βασιλικῆς ἱερὸν τοῦ 4ου αἰ., ἔχον σχῆμα μονοκλίτου παρεκκλησίου, ἐκτεινομένου καὶ εἰς μέρη τοῦ μέσου κλίτους τοῦ ναοῦ καὶ ἀπολῆγον πρὸς Α εἰς Ἁψῖδα. Εἰς τὸ μέσον τῆς Ἁψῖδος εὑρίσκεται τὸ σταυρικὸν ὄρυγμα μετὰ τοῦ κτιστοῦ ὀμφαλοῦ περικλείοντος μαρμάρινον λαρνακίδιον μετὰ φιαλιδίου περιέχοντος τὸ αἷμα τοῦ μάρτυρος, ὁ πιστευόμενος δηλ. ὡς τάφος τοῦ ἁγίου. Κατὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ναοῦ τοῦ 5ου αἰ. κατηδαφίσθη ὁ «οἰκίσκος» καὶ ἡ ἀψὶς τοῦ ναοῦ ἐτέθη ἀνατολικώτερον, διετηρήθη ὅμως ὁ τάφος, τεθείσης ἄνωθεν αὐτοῦ τῆς ἁγίας Τραπέζης τοῦ μεγάλου ναοῦ, προσλαβὼν πλέον λειτουργικὴν ἔννοιαν. Ἡ λατρεία τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου μετετέθη εἰς τὸ ἱδρυθὲν «πρὸς τοῖς λαιοῖς πλευροῖς» τοῦ μέσου κλίτους τοῦ ναοῦ περίφημον «ἑξαγωνικὸν Κιβώριον». Περὶ τὸ ἱερὸν Βῆμα τοῦ Μαρτυρίου ἐτέθη τὸ Σύνθρονον τοῦ ναοῦ τοῦ 5ου αἰῶνος, οὗτινος ἀνευρέθησαν τὰ βάθρα. Ἡ σκαφικὴ τέλος ἔρευνα ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος τμημάτων τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, ἅτινα παραδίδονται ὡς τὰ «πτερύγια» τοῦ ναοῦ, ἔφερεν εἰς φῶς θεμέλια μονοκλίτων ναΰδρίων εἰς βάθος 0,57 μ. ἐπὶ τοῦ σημερινοῦ δαπέδου, διατηρούντων ἴχνη τοιχογραφιῶν, ἡ ἑρμηνεία τῶν ὁποίων εἶναι προβληματική.

Πλὴν τῆς ἐρεύνης τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς βασιλικῆς, ὁ κ. Σωτηρίου ἠρεύνησε καὶ προσδιώρισε τὰ ἐλάχιστα ἐμφανῆ ὑπολείμματα τοῦ δυτικῶς καὶ νοτίως τῆς βασιλικῆς ἐκτεινομένου Σταδίου τῆς πόλεως, καθόσον, συμφώνως πρὸς τὰς πηγάς, ἡ βασιλικὴ ἐκτίσθη «μέσον τοῦ δημοσίου λουτροῦ καὶ τοῦ Σταδίου», προσδιώρισε δὲ καὶ τὰ τῶν προσόψεων τῆς βασιλικῆς καὶ ἰδίως τὴν πρόσοψιν τῆς βορείας πλευρᾶς, ὅπου, κατὰ τὴν σκαφικὴν ἔρευναν τοῦ πρὸ αὐτῆς χώρου, ἀνεφάνησαν προσκτίσματα (παρεκκλήσια, τάφοι κ.ἄ.).

Ὁ κ. Σωτηρίου συνεκέντρωσεν εἰς τὴν κάτωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους Κρύπτην τοῦ ναοῦ τὰς ἀνευρεθείσας ἐπιγραφὰς καὶ τὰ γλυπτὰ εὑρήματα (τμήματα τῶν μαρμαρίνων τάξεων τοῦ βυζαντινοῦ Κιβωρίου τῆς ἁγ. Τραπέζης καὶ τοῦ ἑξαγωνικοῦ Κιβωρίου, μαρμάρινα πλαίσια εἰκόνων καὶ θωράκια, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη: ἐπίκρανα, ἐπιστύλια, γεῖσα κλπ., ὡς καὶ βυζαντινὰ ἀγγεῖα, δι' ὧν ἀπηρτίσθη ἀξιόλογον Μουσεῖον τῶν εὑρημάτων τῶν κατὰ καιροὺς ἀνασκαφῶν.

Τὰ ἀνακύψαντα κατὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν τοῦ ἀξιολογωτάτου τούτου μνημείου τῆς Θεσσαλονίκης προβλήματα: ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως, τόπων λατρείας τοῦ μάρτυρος κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐν συσχετίσει πρὸς τὰς παραδεδομένας ἁγιολογικὰς πηγάς, ὡς καὶ τὰς ἐξενεχθείσας ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν τοῦ μνημείου γνώμας, ὁ κ. Σωτηρίου θὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸ προσεχῶς ἐκδοθησόμενον ἔργον του περὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν πυρκαϊάν.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ἡ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὀρλάνδου Ὑπηρεσία Ἀναστηλώσεων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἐξετέλεσε κατὰ τὸ 1949 τὰς κάτωθι ἐργασίας ἐπὶ βυζαντινῶν ναῶν:

1) Ἐν Ἁ γ ί ᾳ Λ α ύ ρ ᾳ συνεχίσθη ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς ὑπὸ τῶν Γερμανῶν πυρποληθείσης ἱστορικῆς μονῆς διὰ τῆς κατασκευῆς τῆς βορείου καὶ τῆς δυτικῆς πτέρυγος αὐτῆς.

2) Ἐν Ἄ ρ τ ῃ ἐπεσκευάσθη ὁ διαρρέων τροῦλλος τοῦ ναοῦ τῆς Παρηγορητίσσης καὶ ἐστερεώθησαν οἱ ἐσωτερικοὶ ἐπάλληλοι μαρμάρινοι κίονες, οἵτινες ἠπείλουν πτῶσιν. Ἀμφοτέρων τῶν ὀρόφων ὡς καὶ τῶν πέντε τρούλλων τὰ παράθυρα ἐφωδιάσθησαν διὰ νέων ὑαλοστασίων.

3) Ἐν Χ ί ῳ ἐξησφαλίσθη ἡ στεγανότης τῶν στεγῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς Νέας Μονῆς, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἐν προσεχεῖ μέλλοντι ἡ στερέωσις τῶν ἐκ τῶν προσφάτων σεισμῶν διασαλευθέντων πολυτίμων ψηφιδωτῶν τοῦ 11ου αἰῶνος.

4) Ἐν Φ α ν ε ρ ω μ έ ν ῃ Σ α λ α μ ῖ ν ο ς ἐστερεώθησαν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ τρούλλου διὰ τοῦ καλλιτέχνου συντηρητοῦ Φ. Ζαχαρίου, ἐπιστατοῦντος καὶ τοῦ ἐφόρου Βυζ. Ἀρχαιοτήτων Ἐμμ. Χατζηδάκη.

5) Ἐν Ἁγίῳ Δημητρίῳ Θεσσαλονίκης συνετελέσθη ἡ πλακόστρωσις ὁλοκλήρου τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ, κατεσκευάσθη δὲ καὶ ἐτοποθετήθη νέον μαρμάρινον, παλαιοχριστιανικοῦ ρυθμοῦ, τέμπλον μετὰ πλουσίων γλυφῶν, κατὰ σχέδιον τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ἀναστηλώσεως Ε. Στίκα. Αἱ φορηταὶ εἰκόνες τοῦ τέμπλου αὐτοῦ ἐφιλοτεχνήθησαν ὑπὸ τῶν ἁγιογράφων Φ. Κόντογλου, Α. Ἀστεριάδου, Δ. Πελεκάση, Σπ. Βασιλείου, Γ. Γλιάτα καὶ Ε. Ρέγγου. Ἤδη ἐγένετο ἔναρξις καὶ τῆς ἀνακατασκευῆς τῆς ἐσωτερικῆς ὀρθομαρμαρώσεως, ὡς καὶ τῆς ἀνασυγκροτήσεως τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου.

6) Ἐν Καστορίᾳ ἀνεστηλώθη ὁ ἐκ βόμβας καταστραφεὶς τροῦλλος τῆς Παναγίας Κουμπελίδικης, ἐπιστατοῦντος τοῦ ἐφόρου Βυζ. Ἀρχαιοτήτων Μακεδονίας Στ. Πελεκανίδου. Τοῦ αὐτοῦ ναοῦ ἀφῃρέθη ἡ ἐξωτερικὴ μεγάλη ἐπίχωσις, οὕτω δ' ἀπέκτησεν οὗτος τὰς ἀρχικὰς ραδινὰς ἀναλογίας του.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΝ ΒΥΖΑΝΤΙῼ

Ἀνασκαπτομένων τῶν θεμελίων μεγάλης οἰκοδομῆς ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ τεμένους Χότζα-πασᾶ, εὑρέθη κιονόκρανον εἰκονίζον ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς προσωπεῖον ἐν μέσῳ δύο διασταυρουμένων κεράτων Ἀμαλθείας. Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν 4ον μ.Χ. αἰ. Ὅμοιόν του ὑπάρχει εἰς τὸ Ἀρχ. Μουσ. Κωνσταντινουπόλεως.

Εἰς τὴν περιοχὴν Τσιφτὲ-Σαράϊ, ἄνωθεν τοῦ Κεντρ. Ταχυδρομείου, ἀπεκαλύφθη βυζ. οἰκοδόμημα, ἀποτελοῦν τμῆμα παλαιοῦ οἴκου, πιθανῶς τοῦ «Οἴκου τοῦ Βοτανειάτου», καίτοι ἡ τοιχοδομία του φαίνεται ἀρχαιοτέρα (5ου ἢ 6ου αἰ.). Περιελάμβανε δ' ὁ οἶκος οὗτος μεγάλην θολωτὴν αἴθουσαν, ἔχουσαν ἐν τῷ μέσῳ 2 κίονας. Εἰς τὸ ὑπόγειον γειτονικῆς οἰκοδομῆς εὑρέθη πλίνθος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Θ[εο]ῦ χάρις. Βοσπορίας. Ἴσως ὁ οἶκος νὰ ἔφερε τὸ ὄνομα Βοσπορίας, λόγῳ τῆς πρὸς τὸν Βόσπορον θέας του.

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων πολυκατοικίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀλεμδὰρ ἀπεκαλύφθησαν τὰ προπύλαια, ἤτοι ἡ δυτ. πλευρὰ τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκοπρατείων, οὗ τὸ ἱερὸν μόνον εἶχεν ἴδει καὶ δημοσιεύσει ὁ Lathoud ἐν Echos d'Orient, 23 (1924), σ. 36 ἑξ. Εὑρέθησαν 3 μαρμάρινα βάθρα κιόνων, κορμοὶ καὶ κιονόκρανα ὡς καὶ τμῆμα ἐπιχρύσου μαρμαρίνης ὀροφῆς καὶ τινες ἐνεπίγραφοι πλίνθοι.

Εἰς τὸ προαύλιον καὶ τὸν νάρθηκα τῆς ἁγ. Σοφίας συγκεντροῦνται ἀπὸ τοῦ 1949 πάντα τὰ ἀνακαλυπτόμενα κινητὰ βυζαντινὰ ἀρχαῖα Κωνσταντινουπόλεως καὶ προαστίων.

Ἡ ἁγ. Εἰρήνη ἔπαυσε νὰ εἶναι στρατιωτικὸν μουσεῖον. Ἐκκενωθεῖσα πλήρως, παρεδόθη εἰς τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Μουσείου Ἁγίας Σοφίας, ἧς προΐσταται ὁ Τοῦρκος βυζαντινολόγος κ. Μουζαφὲρ Ραμαζάνογλου.

Εἰς Ἁγ. Σοφίαν ἐνήργησε δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς καὶ διατρήσεις ὁ διευθυντὴς τοῦ Μουσείου Ἁγ. Σοφίας κ. Μουζαφὲρ Ραμαζάνογλου.

Ἀνασκαφαὶ ἐνηργήθησαν εἰς τὰ ἑξῆς σημεῖα: α) ἐντὸς τῆς Ἁγ. Σοφίας παρὰ τὰς πύλας. Διὰ τούτων ἀνεφάνησαν τὰ θεμέλια τριῶν τοίχων παλαιοτέρας οἰκοδομῆς. Ἐκ τῶν τοίχων τούτων ὁ εἷς βαίνει παραλλήλως πρὸς τοὺς σημερινοὺς τοίχους τῶν ναρθήκων, ἀποτελῶν μετ' αὐτῶν ἰδίαν αὐτοτελῆ οἰκοδομήν, διευθυνομένην ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπαρτιζομένην ἐκ 3 κλιτῶν· ἐκ τούτων τὸ κεντρικὸν εἶναι ὁ σημερινὸς νάρθηξ, τὸ δὲ ἀριστερὸν ὁ σημερινὸς ἐξωνάρθηξ. Δύο ἄλλοι τοῖχοι βαίνοντες καθέτως ἤτοι ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἐσχημάτιζον πεντάκλιτον οἰκοδόμημα. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τοίχων ὁ μὲν εἷς θὰ κατηδαφίσθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, οἱ δὲ δύο ἕτεροι ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, μετὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα. Ἄλλαι ἀνασκαφαὶ ἐνεργηθεῖσαι εἰς τὸ Δ. προαύλιον τῆς Ἁγ. Σοφίας ἔφεραν εἰς φῶς διαφόρους τοίχους κτηρίων καὶ ἐνεπιγράφους πλίνθους, ὧν τινες φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν Θεοδωρήτου, ἄλλαι τὴν ἐπιγραφὴν Νόμου καὶ ἄλλαι ἄλλας.

Πρὸς Β. τῆς Ἁγ. Σοφίας εἰς τόπον Βεζὺρ-Μπαχτσὲ ἀνασκαφαὶ τοῦ Μ. Ραμαζάνογλου ἔφεραν εἰς φῶς αἴθουσαν εἰς βάθος 10 μ., ἴσως ρωμαϊκὸν columbarium, ὡς μαρτυροῦν τὰ ἐπὶ τῶν τοίχων κοιλώματα, ἅτινα προωρίζοντο πρὸς ἐναπόθεσιν ὀστῶν.

β) Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Εἰρήνης δοκιμαστικαὶ διατρήσεις ἀπεκάλυψαν τάφους μετὰ σκελετῶν καὶ πηλίνων βυζ. ἀγγείων καλῆς τέχνης. Εἰς ἓν τῶν παραθύρων εὑρέθη ἐντειχισμένος καὶ μαρμάρινος φαλλός.

Ἔξω τοῦ ναοῦ καὶ συνεχόμενα πρὸς αὐτὸν εὑρέθησαν τὰ θεμέλια κυκλοτεροῦς κτισίματος, ὅπερ, κατὰ τὸν Ραμαζάνογλου, θὰ ἦτο τὸ σκευοφυλάκιον τῆς Ἁγ. Εἰρήνης.

Ἀνατολικῶς τῆς Ἁγ. Εἰρήνης ἀπεκαλύφθη οἰκοδόμημα μὲ μαρμαρίνην στρῶσιν καὶ διαζώματα, ἴσως τὸ Πατριαρχικὸν μέγαρον. Παρὰ τὸν Ν. τοῖχον τῆς Ἁγ. Εἰρήνης ἦλθον εἰς φῶς τὰ ἐρείπια οἰκοδομήματος μεγάλων διαστάσεων προχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἔχοντος ἁψιδωτὴν εἴσοδον ἐκτισμένην διὰ τετραγώνων λίθων. Παραπλεύρως τῆς πύλης ταύτης εὑρέθη τοιχογραφία πλαισιουμένη ὑπὸ 2 μαρμαρίνων κιόνων μετ' ἐπιστυλίου, τοῦ Δ' μ.Χ. αἰ. εἰκονίζουσα τὸν Χριστὸν ἔνθρονον καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ τὸν Ἁγ. Ἀνδρέαν κρατοῦντα εὐαγγέλιον καὶ τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον κρατοῦντα θυμιατήριον. Κάτωθεν σῴζεται μονογράφημα ἀναγινωσκόμενον Δωροθέου.

Ἄλλη τοιχογραφία ἀποκαλυφθεῖσα ἀριστερὰ τῆς πύλης εἰκονίζει πολεμιστὴν ἐν ἀσπίδι καὶ δόρατι, ἄλλη δὲ πάλιν εἰκονίζει τὴν Δέησιν καὶ δύο ἄλλους ἁγίους.

Ἐν τῷ φωτιστηρίῳ εὑρέθη ἐπιγραφή: Γάϊος Σκύμνου / Ἀπόλλωνι Προπυλαίῳ Εὐχήν. Εὑρέθη ἐπίσης καὶ μαρμαρίνη κρήνη μὲ κρουνοὺς λεοντοπροσώπους, ὡς καὶ πλάκες τεθραυσμέναι, ἐπὶ μιᾶς τῶν ὁποίων εὕρηται ἡ ἐπιγραφή: Εὐτυχιανοῦ οἰκονόμου καὶ Κωνσταντίνου Χαρτουλαρίου. Εἰς τὸ μεσίαυλον τοῦ αὐτοῦ ναοῦ ἀπεκαλύφθη καὶ στέρνα καὶ πλίνθοι ἐνεπίγραφοι, ὡς καὶ θραύσματα ἀγγείων τοῦ 6ου ἢ 7ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος.

Εἰς τὸ Παλαιὸν Σερασκερᾶτον, ἐπὶ τοῦ 3ου Λόφου, ἀπεκαλύφθησαν 10 ρωμαϊκαὶ σαρκοφάγοι, ὧν μία Ἀλεξάνδρου τοῦ Δίωνος. Μετεκομίσθησαν πᾶσαι εἰς τὸ προαύλιον τῆς Ἁγ. Σοφίας.

Εὑρέθησαν ἐπίσης αὐτόθι καὶ ὑπὲρ τὰς 50 ἐπιτύμβιοι στῆλαι, ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται, ὅτι παρὰ τὸ τέμενος Λαλελῆ εὑρίσκετο εἰδωλολατρικὸν νεκροταφεῖον. Εἰς τὰ ὑπεράνω αὐτοῦ χώματα εὑρέθη μαρμάρινος ἀκρωτηριασμένος ἄμβων, προερχόμενος, πιθανώτατα, ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἰουλιανοῦ.

Κάτωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Θεοδοσίας (Γκιοὺλ-Τζαμὶ) εὑρέθη πελωρία βασιλική. Ἀνασκαφαὶ τοῦ Ραμαζάνογλου ἔφερον εἰς φῶς 2 κεχωρισμένους νάρθηκας τῆς ἀρχαίας βασιλικῆς, ἴσως τῆς Ἁγ. Εὐφημίας, ἣν ἔκτισεν ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Βυζαντίου Καστῖνος κατὰ τὸ Β' ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ.

Εἰς ἀπόστασιν μέτρων τινῶν ἀπὸ τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ τεμένους Φατὴχ (πρώην ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων) ἀνεφάνη τὸ κάτω μέρος ὑδραγωγείου τοῦ Οὐάλεντος. Κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν εὑρέθησαν 2 γρανιτικοὶ κίονες, ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ αἰθρίου διεσώθησαν ἐνεπίγραφοι πλίνθοι ὧν μία φέρει τὴν ἐπιγραφὴν Καλανδίωνος Πρεσβυτέρου.

Εἰς τὴν Μονὴν τῆς Χώρας (Καχριὲ-Τζαμὶ) ὁ ἀμερικανὸς κ. Θ. Οὐΐτμορ προέβη εἰς τὴν στερέωσιν καὶ τὸν καθαρισμὸν τῶν ψηφιδωτῶν τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκος. Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ Μ. τῆς Χώρας δὲν λειτουργεῖ πλέον ὡς τέμενος. Εἶναι ἁπλῶς ἀρχαιολογικὸν μνημεῖον, ἐκχωρηθὲν εἰς τὸ μουσεῖον τῆς

'Αγ. Σοφίας. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὴν Μ. τῆς Παμμακαρίστου καὶ τὴν τοῦ Λιβός. Προσεχῶς δὲ θὰ παύσῃ λειτουργοῦν ὡς τέμενος καὶ τὸ Ζεϊρὲκ Τζαμί, ἤτοι ἡ Μ. τοῦ Παντοκράτορος.

Π ρ ο ά σ τ ι α.—Εἰς τὸ Κιαγάτ - Χανὲ εὑρέθησαν λείψανα βυζ. ναῶν, κιονόκρανα μὲ μεγάλους ἐξωγλύφους σταυρούς, πολυγωνικαὶ βάσεις κιόνων μὲ σταυρόν, ὡς καὶ τμῆμα τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως μήκους 10 - 15 μέτρων.

Εἰς τὸ Α' νεκροταφεῖον τοῦ Βαλουκλῆ διασῴζεται κιονόκρανον, ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τοῦ ὁποίου εὕρηται τὸ μονογράφημα: β α σ ι λ έ ω ς, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας: 'Ι ο υ σ τ ί ν ο υ.

Εἰς Μεσονήσιον μικρὰ σκαφὴ ἐνεργηθεῖσα ἔφερεν εἰς φῶς μικρὰν θολωτὴν βυζαντινὴν οἰκοδομήν, ἴσως ὀστεοφυλάκιον. Εὑρέθη ἐπίσης καὶ θωράκιον μὲ σταυρόν, ὡς καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον, κιονίσκοι καὶ κιονόκρανα.

Τέλος εἰς 'Εδιρνὲ - Καποῦ εὑρέθη ἐπιτύμβιος στήλη μὲ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν:

† 'Ε ν θ ά δ ε κ α τ ά κ ε ι τ α ι ἡ τ ῆ ς μ α κ α ρ ί α ς μ ν ή μ η ς 'Ι ω α ν ν ί α ἡ κ α ὶ Μ α ρ γ α ρ ι τ ο ῦ π ι σ τ ὴ θ υ γ ά τ η ρ Εὐ φ ρ α τ ᾶ τ ο ῦ λ α μ π[ο τ ά τ ο υ] κ ό μ[ι τ ο ς] Δ ό μ ν ο υ ἰ α τ ρ ο ῦ †.

Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΗΜΕΤΕΡΑΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΠΡΟΣ ΠΡΟΑΓΩΓΗΝ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Κατὰ τὴν 18ην καὶ 19ην 'Ιουλίου 1949 συνεκλήθησαν εἰς συνέλευσιν ἐν Παρισίοις τὰ μέλη τῆς διευθυνούσης 'Επιτροπῆς τῆς διεθνοῦς 'Ενώσεως πρὸς προαγωγὴν τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἅτινα συνεσκέφθησαν περὶ τῆς πραγματοποιήσεως τῶν σκοπῶν τῆς 'Ενώσεως, πλὴν ἄλλων, ἀποφασίσαντα α') τὴν δημοσίευσιν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. P. Lemerle τῆς βυζαντινῆς βιβλιογραφίας τῆς τελευταίας δεκαετίας, β') τὴν δημοσίευσιν τῶν πρακτικῶν τῶν δύο κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1948 ἐν Παρισίοις καὶ Βρυξέλλαις συνελθόντων Βυζαντινολογικῶν συνεδρίων καὶ γ') τὴν συνεργασίαν τῆς διευθυνούσης 'Επιτροπῆς τῆς 'Ενώσεως μετὰ τῆς διεθνοῦς 'Ενώσεως 'Ανατολιστῶν, ὁρισθέντος ὡς ἀντιπροσώπου παρὰ τῇ τελευταίᾳ 'Ενώσει τοῦ καθηγ. κ. Henri Grégoire.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω συνέλευσιν τὴν ἡμετέραν 'Εταιρείαν ἀντιπροσώπευσεν ὁ ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Δ. Συμβουλίου αὐτῆς κ. 'Αναστάσιος 'Ορλάνδος, ὅστις καὶ ἐξελέγη εἷς τῶν τεσσάρων ἀντιπροέδρων τῆς διοικούσης 'Επιτροπῆς.

ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

α') Τὸ 'Ιστορικὸν Λεξικόν.

Τὸ 'Ιστορικὸν Λεξικὸν τῆς 'Ακαδημείας κατὰ τὸ 1949 εἰργάσθη μὲ ἠλαττωμένον τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐπιστημονικοῦ του προσωπικοῦ, παρὰ τὰς καταβληθείσας προσπαθείας ἐκ μέρους τῆς 'Ακαδημείας πρὸς συμπλήρωσιν τῶν κενῶν θέσεων εἴτε διὰ διορισμοῦ νέων συντακτῶν εἴτε δι' ἀποσπάσεως φιλολόγων ἐκ τῆς Μέσης ἐκπαιδεύσεως. 'Η ἐν αὐτῷ συντελεσθεῖσα ἐργασία κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο περιεστράφη α') περὶ τὴν ἀνασύνταξιν καὶ συμπλήρωσιν τῶν συντακτικῶν σειρῶν μεταξὺ τῶν λέξεων Β ρ ο ν τ ά δ α - γ ο υ ῖ τ α καὶ β') περὶ τὴν ἀποδελτίωσιν ὅλων τῶν εἰς τὸ 'Αρχεῖον τοῦ Λεξικοῦ ἀποκειμένων χειρογράφων, ἀνερχομένων εἰς 642.

'Επιμελείᾳ τῆς διευθύνσεως τοῦ Λεξικοῦ ἐξετυπώθη ὁ 4ος τόμος τοῦ Λεξικογραφικοῦ Δελτίου (1912 - 1948), περιλαμβάνων μελέτας τῶν συντακτῶν τοῦ Λεξικοῦ, ὡς καὶ τὴν γλωσσικὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἐτῶν 1939 - 1947. Τέλος ὁ συντάκτης Δ. Β. Βαγιακάκος κατήρτισε τὴν γλωσσικὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἐτῶν 1948 - 1949, συμπληρωτικὴν ταύτην τῶν ἐτῶν 1939 - 1947, ὡς καὶ τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος τῶν ἐτῶν 1939 - 1949.

β') Τὸ Μεσαιωνικὸν 'Αρχεῖον.

Κατὰ τὸ 1949 τὸ Μεσαιωνικὸν 'Αρχεῖον συνεκέντρωσε γλωσσικὸν καὶ ἱστορικὸν ὑλικὸν ἐκ παντοειδῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, ὡς καὶ ἐκ δημοσιευμάτων νεωτέρων ἐρευνητῶν εἰς τὴν Τουρκοκρατίαν ἀναφερομένων. 'Ο διευθυντὴς τοῦ 'Αρχείου προέτεινεν εἰς τὴν 'Ακαδήμειαν τὸν περιορισμὸν τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1669 περίοδον καὶ τὴν προπαρασκευὴν ἑνὸς ἢ πλειόνων δημοσιευμάτων γλωσσικοῦ καὶ φιλολογικοῦ χαρακτῆρος, ἤτοι α') λεξικοῦ τῶν λογοτεχνικῶν καὶ ἄλλων κειμένων τῆς περιόδου 1204 - 1669 καὶ β') χρονολογικοῦ πίνακος τῶν νεοελληνικῶν κειμένων τῆς αὐτῆς περιόδου.

ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

'Εν τοῖς Γενικοῖς 'Αρχείοις τοῦ Κράτους συνεχίσθη ἡ ταξινόμησις τῆς συλλογῆς Βλαχογιάννη καὶ ἐπερατώθη ἡ καταγραφὴ τῶν ἐν αὐτῇ ἐντύπων βιβλίων καὶ φυλλαδίων, ἀνελθόντων εἰς 2131. 'Ηγοράσθησαν δ' ἔπιπλα πρὸς φύλαξιν τῆς ἐν λόγῳ συλλογῆς (χαλύβδιναι προθῆκαι).

Διὰ Β.Δ. ἐκδοθέντος τὴν 23ην Σεπτεμβρίου 1949 συνεστήθη ἐν Αἰγίῳ μόνιμον τοπικὸν 'Ιστορικὸν 'Αρχεῖον Αἰγίου παρὰ τῇ ἐκεῖ Δημοτικῇ Βιβλιοθήκῃ. Κατεβλήθη φροντὶς διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν εἰς τὰς Κυκλάδας τοπικῶν ἀρχείων, ἐπροτάθη ἡ νομοθετικὴ τακτοποίησις τῶν ζητημάτων τοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου Κρήτης καὶ διάφορα τοπικὰ ἱστορικὰ ἀρχεῖα ἐνισχύθησαν χρηματικῶς.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους εἰσήχθησαν εἰς τὰ Γενικὰ 'Αρχεῖα τοῦ Κράτους ὀκτὼ φάκελλοι ἐγγράφων ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ τέως πρωθυπουργοῦ κ. 'Εμμ. Τσουδεροῦ καὶ εἷς φάκελλος ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς 'Ελληνικῆς Διοικήσεως Σμύρνης (ἐκ τοῦ 'Υπουργείου 'Εσωτερικῶν). Τὰ αὐτὰ 'Αρχεῖα προέβησαν εἰς διαφόρους ἐνεργείας διὰ τὴν διάσωσιν καὶ παραλαβὴν τῶν ἀρχείων τῆς ἄλλοτε ΕΟΝ. Προσκληθέντα δὲ εἰς τὸν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1949 ἑορτασμὸν τῆς 300ετηρίδος τῶν Αὐστριακῶν ἀρχείων, ἐνήργησαν ἵνα ἡ 'Ελλὰς ἀντεπροσωπευθῇ εἰς αὐτὸν διὰ τοῦ ἐν Βιέννῃ Πρέσβεως.

'Ο διευθυντὴς τῶν 'Αρχείων κ. Ν. Β. Τωμαδάκης μετέβη εἰς Χαλκίδα καὶ ἐξήτασε τὸ ζήτημα τῶν ἐκεῖ παλαιῶν ἀρχείων. Κατόπιν ἐκθέσεώς του, ἡ 'Επιτροπὴ τῶν Γενικῶν 'Αρχείων προέτεινε πρὸς τὸ 'Υπουργεῖον Παιδείας τὴν ἵδρυσιν μονίμου τοπικοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου Εὐβοίας παρὰ τῇ Δημοσίᾳ Βιβλιοθήκῃ Χαλκίδος.

'Η βιβλιοθήκη τῶν Γενικῶν 'Αρχείων ἐπλουτίσθη τὸ μὲν διὰ τῆς ἀγορᾶς γαλλικῶν βιβλίων ἀξίας ἑκατὸν περίπου δολλαρίων, διατεθέντων τῶν σχετικῶν bons τῆς UNESCO ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῶν Βιβλιοθηκῶν τῆς 'Ελλάδος τοῦ 'Υπουργείου Παιδείας, τὸ δὲ διὰ πλήρους σειρᾶς τοῦ Περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικοῦ Συλλόγου (τόμοι 33, 1861 - 1914, μετὰ τῶν Παραρτημάτων).

Διαρκοῦντος τοῦ 1949, 499 ἀναγνῶσται συνεβουλεύθησαν τὰ ἀρχεῖα καὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν βιβλιοθήκην, ἥτις ἐπλουτίσθη δι' 123 φυλλαδίων καὶ τόμων, ἀγορασθέντων ἢ δωρηθέντων. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ἀναγνώστας δέον νὰ προστεθῶσι καὶ

οἱ, ἀδείᾳ τῆς διευθύνσεως, χρησιμοποιήσαντες στοιχεῖα τῆς συλλογῆς Βλαχογιάννη.

Τέλος τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα παρηκολούθησαν τὰς ὑποθέσεις τῶν ἐν τῷ Κράτει τοπικῶν ἀρχείων, Ἀρχειοφυλακείων καὶ Ἱστορικῶν Ἀρχείων, ἀπό τε διοικητικῆς ἐπόψεως, ὡς καὶ αὐξήσεως τῶν ἐν αὐτοῖς συλλογῶν. Εἰδικῶς κατὰ Δεκέμβριον, ἀποφάσει τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων, ἐστάλησαν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ Βέρροιαν ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς καθηγητὴς κ. Ν. Βλάχος καὶ ὁ ὑποδιευθυντὴς κ. Ἐμμ. Πρωτοψάλτης, οἵτινες καὶ ἐμελέτησαν ἐπὶ τόπου τὸ ζήτημα τῶν ἀρχείων Μακεδονίας.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

Διὰ μικρῶν πιστώσεων παρασχεθεισῶν ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως ἀναστηλώσεων τοῦ Ὑπ. Παιδείας ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐπροστατεύθησαν, ἐποπτείᾳ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἀρχ. Ὑπηρεσίας, αἱ τοιχογραφίαι δύο παρεκκλησίων, ἤτοι τῶν Εἰσοδίων Σκλαβεροχωρίου καὶ τῆς Ἁγ. Πελαγίας Ἄνω Βιάννου.

Ἡ Ἑνετοτουρκικὴ ὡραία Κρήνη Ἡρακλείου, ἡ γνωστὴ ὡς Κρήνη Ἰδομενέως, ρυμοτομηθεῖσα, παρέστη ἀνάγκη νὰ κατεδαφισθῇ καὶ μεταφερθῇ εἰς τὸν Προμαχῶνα Ἀλκαζὰρ πρὸς ἀνοικοδόμησιν.

Διὰ τὰ τείχη τῶν Χανίων ἀπεφασίσθη διὰ λόγους ρυμοτομίας ἡ κατεδάφισις ἑνὸς ἀκόμη τμήματος τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου καὶ ἡ διατήρησις τῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ (Καστελλίου), ὧν ἡ ὄψις θέλει κατὰ τὸ δυνατὸν ἀποκατασταθῇ, ἀπομακρυνομένων τῶν ἐπεκτισμένων οἰκημάτων.

Ἀποφάσει τοῦ Ἀρχ. Συμβουλίου ἐνεκρίθη ἡ διὰ λόγους ρυμοτομίας κατεδάφισις τοῦ μεσ. ναοῦ τῆς Ἁγ. Κλαίρης καὶ τῶν καμαρωτῶν οἰκοδομημάτων τῆς ὁδοῦ Σκρυδλώφ.

Τῆς ἱστορικῆς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου πρόκειται προσεχῶς ν' ἀποκατασταθῇ ἡ ἀρχικὴ μορφή, κατεδαφιζομένων τῶν μεταγενεστέρων κακοτέχνων προσκτισμάτων τῆς προσόψεως καὶ τῶν λακούστρων.

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1949

Κατὰ τὸ λῆγον ἔτος τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον εἰργάσθη, ὡς καὶ κατὰ τὸ προηγούμενον, μὲ ἠλαττωμένας τὰς εἰς προσωπικὸν δυνάμεις, ἕνεκα τῆς μὴ πληρώσεως ἓξ ἀπὸ μακροῦ κενῶν ἐν αὐτῷ ὀργανικῶν θέσεων.

Δι' ἔλλειψιν οἰκονομικῶν πόρων καὶ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος οὔτε διαγωνισμοὶ οὔτε ἀποστολαὶ τοῦ προσωπικοῦ πρὸς περισυλλογὴν λαογραφικοῦ ὑλικοῦ ἐνηργήθησαν.

Ἐκ δωρεῶν εἰσήχθησαν εἰς τὸ Ἀρχεῖον ἐν ὅλῳ 14 χειρόγραφα ἐκ σελ. 540 (ἔναντι 25 χειρογράφων ἐκ σελ. 3240 τοῦ παρελθόντος ἔτους). Ἓν τῶν χειρογράφων τούτων, κατατεθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Κώνστα, περιέχει 50 αἰτωλικὰ ᾄσματα ἄριστα καταγεγραμμένα εἰς Βυζαντινὴν παρασημαντικήν.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ Ἀρχείου περιωρίσθησαν εἰς τὴν συστηματικὴν κατάταξιν τῶν δημοτικῶν ἡμῶν ᾀσμάτων καὶ τὴν προκαταρκτικὴν αὐτῶν μελέτην πρὸς ἐκλογὴν τῶν καταλληλοτέρων διὰ τὸ παρασκευαζόμενον Ἀπάνθισμα παραλλαγῶν. Καὶ εἰς μὲν τὴν κατάταξιν ἠσχολήθη κυρίως ὁ συντάκτης Γ. Σπυριδάκης, κατατάξας κατὰ τὸ ἐφαρμοζόμενον ἐν τῷ Ἀρχείῳ σύστημα 1936 ᾄσματα, εἰς δὲ τὴν ἐκλογήν, ἡ ὁποία προαπαιτεῖ συγκέντρωσιν καὶ μελέτην πασῶν τῶν γνωστῶν δημοσιευμένων καὶ ἀδημοσιεύτων παραλλαγῶν ἑκάστου ᾄσματος, ἠσχολήθησαν οἱ συντάκται Μ. Ἰωαννίδου καὶ Δ.

Πετρόπουλος. Εἰς τὸν ἔλεγχον δὲ τῆς ἐργασίας ταύτης καὶ τὸν τελικὸν καταρτισμὸν τοῦ Ἀπανθίσματος τούτου, ὡς καὶ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κατέγινεν ὁ Διευθυντὴς αὐτοῦ.

Δυστυχῶς ἡ ἔκδοσις τῆς Ἐπετηρίδος, ἐπαναληφθεῖσα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος μετὰ πέντε ἐτῶν διακοπήν, διεκόπη καὶ πάλιν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Δ' τόμου (1943 - 1944) ἕνεκα ἐλλείψεως χρημάτων. Οὕτω παραμένει ὑπὸ τὰ πιεστήρια ὁ ἀπὸ τοῦ 1943 ἐκτυπούμενος Γ' τόμος (1941 - 1942), ἡ δὲ συνέχισις τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ Ἐρωτηματολογίου τῆς Λαϊκῆς Λατρείας καὶ τῶν λοιπῶν κεφαλαίων τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, ὡς καὶ ἡ ἐκτύπωσις τῆς ἀπὸ ἔτους ἑτοίμης πρὸς ἔκδοσιν Βιβλιογραφίας τῶν λαογραφικῶν δημοσιευμάτων τῶν ἐτῶν 1939 - 1947 ἀποβαίνει προβληματική.

Ἐπίσης δὲν κατέστη δυνατὴ καὶ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἡ πρόσληψις τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς προσωπικοῦ,

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ Δ. ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1949 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Φίλοι ἑταῖροι,

Μετὰ τὰ ἐπάρατα ἔτη τῆς κατοχῆς, δευτέραν ταύτην φορὰν τὸ Δ. Συμβούλιον τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας εὑρίσκεται εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν ν' ἀναγγείλῃ ὑμῖν ὅτι, κατόπιν συντόνων προσπαθειῶν του, κατώρθωσε νὰ δημοσιεύσῃ τὸν ΙΘ' τόμον τῆς Ἐπετηρίδος, συνεχίζον οὕτως ἓν τῶν κυρίων τῆς Ἑταιρείας ἔργων. Ἂς εὐχηθῶμεν νὰ μὴ παρεμβληθῇ πλέον κώλυμα εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς προσπαθείας του.

Καὶ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐπέπρωτο βαρὺν νὰ πληρώσῃ τὸν φόρον της εἰς τὸν Χάρωνα ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία, διὰ τῆς ἀπωλείας πολυτιμοτάτων καὶ προσφιλεστάτων ἑταίρων.

Ἐν πρώτοις, πληροφορηθέντες ὀλίγον ἀργά, καὶ δὴ μετὰ τὴν τύπωσιν τοῦ προηγουμένου τόμου, ἔχομεν ν' ἀναγγείλωμεν μετὰ μεγάλης λύπης τὸν κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1948 ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ ἐπιτίμου ἑταίρου ἡμῶν πατρὸς Guillaume de Jerphanion.

Ὁ ἀείμνηστος πατήρ, ὃν κατέλαβεν ὁ θάνατος ἐν τῇ ἀκμῇ, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, τῆς ἐπιστημονικῆς του δράσεως, κατέγινε καὶ περὶ ἄλλα θέματα, μάλιστα ὅμως μὲ γεωγραφικὰ καὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν τέχνην καὶ δὴ καὶ τὴν εἰκονογραφίαν ἀφορῶντα. Δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει τὸ πολύτομον ἔργον του Les églises rupestres de Cappadoce, ὅπου μετὰ ἐμβριθείας καὶ περισσῆς ἐπιστήμης πραγματεύεται περὶ τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς εἰκονογραφίας καὶ τῶν ἐπιγραφῶν μιᾶς τῶν σπουδαίων ἄλλοτε ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τουτέστι τῆς Καππαδοκίας, τὴν ὁποίαν ἐπανειλημμένως, χάριν συμπληρώσεως τοῦ ἔργου του, ἐπεσκέφθη.

Δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολή, ἄν τις εἴπῃ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ μεταστάντος εἶναι μνημειῶδες. Ἀλλὰ τί πρῶτον, τί δ' ὕστατον τῶν αὐτοτελῶν ἔργων τοῦ ἀειμνήστου ἢ τίνας τῶν ἐν ἐπιστημονικοῖς περιοδικοῖς διατριβῶν αὐτοῦ ν' ἀναφέρῃ τις; Ἀπὸ τοῦ 1902 μέχρι τοῦ 1946, ὁπότε τὸν κατέλαβε τὸ μοιραῖον, δὲν ὑπάρχει ἔτος, καθ' ὃ νὰ μὴ ἔχῃ δημοσιεύσει οὐχὶ μίαν καὶ δύο, ἀλλὰ πληθὺν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν, αἵτινες δεικνύουσι τὸ ἐρευνητικὸν καὶ λεπτολόγον πνεῦμα, τὴν ὀρθὴν κρίσιν καὶ τὴν εὐρυτάτην γνῶσιν τῶν θεμάτων, τῶν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Βυζαντίου ἀφορώντων.

Πλὴν ἄλλων, ἐξ ἴσου σημαντικῶν, ἃς μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα τὰ ἑξῆς ἔργα του: La voix des monuments, Les miniatures du manuscrit syriaque No 559, De la bibliothèque Vaticane, Le role de la Syrie et de l'Asie Mineure dans la formation de l'Iconographie chrétienne, L'ambon de Salonique, L'arc de Galère et l'ambon de Thèbes, Notes de Géographie et d'Archéologie pontiques, Icone du Musée Chrétien d'Athènes, Les inscriptions cappadociennes et l'histoire de l'Empire Grec de Nicée.

Τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνδρὸς ἐκτιμῶσα ἡ Ἀκαδήμεια τῶν Inscriptions et Belles-Lettres, ἐξέλεξεν αὐτὸν μέλος της, πολλὰ δ' ἐπιστημονικὰ ἱδρύματα ἀνεκήρυξαν αὐτὸν ἐπίτιμον ἑταῖρόν των. Εἰς ταῦτα καταλεκτέα καὶ ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία, ἥτις ἀπὸ τοῦ 1924 ἔσχε τὴν τιμὴν νὰ καταλέγῃ αὐτὸν εἰς τοὺς ἐπιτίμους ἑταίρους της, τιμή, ἥν, ὡς μᾶς ἔγραφεν, ἰδιαιτέρως ᾐσθάνετο. Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς de Jerphanion ἡ καθ' ὅλου Βυζαντινολογία στερεῖται ἐξαιρετικοῦ θεράποντος, ἡ δ' ἡμετέρα Ἑταιρεία προσφιλοῦς ἑταίρου, ὅστις μὲ μεγάλην ἀγάπην καὶ ἐνδιαφέρον παρηκολούθει τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς.

Πλὴν τοῦ ἐπιτίμου ἑταίρου ἡμῶν, ἔσχομεν τὸ ἀτύχημα κατὰ τὸ 1949 νὰ χάσωμεν καὶ ἐκ τῶν τακτικῶν τοὺς ἀειμνήστους Ἰωάννην Ἠλιάδην, Ἠλίαν Κατσαντώνην, Γεώργιον Λιανουδάκιν, ὡς καὶ τὰς κυρίας Ὄλγαν Κτενᾶ καὶ Ἀριάδνην Μιστριώτου, πάντας ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἐνισχύσαντας παντοιοτρόπως τὸ ἔργον τῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία ἄφατον ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ των αἰσθάνεται λύπην.

Ἂς εἶναι αἰωνία ἡ μνήμη τῶν ἀπελθόντων προσφιλῶν ἡμῶν ἑταίρων.

Ὡς κατὰ τὴν περυσινὴν γενικὴν συνέλευσιν ἀνεκοινώσαμεν ὑμῖν, ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία ἐκλήθη νὰ μετάσχῃ τῆς ἱδρυθείσης καὶ ἐν Παρισίοις ἑδρευούσης διεθνοῦς ἑνώσεως πρὸς προαγωγὴν τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν, παρ' ᾗ καὶ ὥρισεν ὡς ἀντιπρόσωπόν της τὸν ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Δ. Συμβουλίου κύριον Ἀναστάσιον Ὀρλάνδον, ὅστις καὶ ἀντεπροσώπευσε τὴν Ἑταιρείαν ἡμῶν κατὰ τὰς ἐν Παρισίοις συνεδρίας τῆς 18ης καὶ 19ης Ἰουλίου, καθ' ἃς συνεζητήθησαν διάφορα ζητήματα, εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν ἀφορῶντα.

Κατὰ τὰς συνεδρίας ἐκείνας ὁ ἡμέτερος ἀντιπρόσωπος, πρὸς μεγάλην μας χαρὰν καὶ τιμήν, ἐξελέγη εἷς τῶν τεσσάρων ἀντιπροέδρων τῆς Ἑνώσεως.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπησχόλησε τὴν Ἑταιρείαν ἡμῶν τὸ ζήτημα τῆς ρυθμίσεως ἑνὸς σπουδαίου τμήματος τῆς ἱερᾶς ἡμῶν κληρονομίας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, τὸ ὁποῖον προσεχῶς, τῇ πρωτοβουλίᾳ της, θὰ γίνῃ ἀντικείμενον σοβαρᾶς ἐκ μέρους τῶν εἰδικῶν ἐρεύνης.

Εὐχαρίστως ἀνακοινοῦμεν ὑμῖν ὅτι τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει παράρτημα τῆς Ἑταιρείας, ἀπὸ ἐνθουσιώδη καὶ δραστήρια μέλη ἀποτελούμενον, προάγει μετ' ἀξιεπαίνου ζήλου, ἐν τῷ κύκλῳ του, τὰς Βυζαντινὰς μελέτας καὶ ἐρεύνας, εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὸ κέντρον εὑρισκόμενον.

Ἕνεκα διευρύνσεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἑταιρείας, σκόπιμον ἐκρίθη, ἵνα ὡρισμένα τῶν μελῶν τοῦ Δ. Συμβουλίου βοηθήσωσιν ἐνεργότερον τὸ προεδρεῖον. Πρὸς τοῦτο ὡρίσθη τριμελὴς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἐπετηρίδος Ἐπιτροπή, ἐκ τοῦ γενικοῦ γραμματέως κυρίου Φαίδωνος Κουκουλὲ καὶ τῶν συμβούλων κυρίων Γεωργίου Ζώρα καὶ Νικολάου Τωμαδάκη, ἑτέρα δ' ἐπὶ τῶν ἐκδρομῶν, ἧς μετέχουσιν οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες καὶ ὁ σύμβουλος κύριος Γεώργιος Μέγας.

Ἡ Ἐπετηρὶς ἡμῶν ἐξακολουθεῖ ν' ἀνταλλάσσεται μὲ τὰ εἰδικὰ Ἑλληνικὰ περιοδικά, ὡς καὶ τὰ τῆς Δύσεως, ἡ δὲ βιβλιοθήκη ἡμῶν καὶ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐπλουτίσθη διὰ τῆς ἀποστολῆς εἰς αὐτὴν ἀξιολόγων βιβλίων. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ἀοιδίμου Βασιλείου Μυστακίδου, ἡ περιέχουσα πολλὰ καὶ σημαντικὰ βιβλία μὲ τὴν ἔρευναν τοῦ Βυζαντίου σχετιζόμενα, ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἐφέτος ὑπὸ ἑταίρων καὶ λογίων, οἵτινες καὶ τὰ χειρόγραφα αὐτῆς ἐπανειλημμένως συνεβουλεύθησαν.

Μνήμων ἡ ὑμετέρα Ἑταιρεία τῆς μεγάλης καὶ ἱστορικῆς ἡμέρας τῆς Ἁλώσεως, ἐτέλεσε καὶ ἐφέτος κατὰ τὴν 29ην Μαΐου τὸ ἐτήσιον ἐθνικὸν μνημόσυνόν της ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ Ναυστάθμου, τὸν προσήκοντα λόγον εἰπόντος τοῦ ἑταίρου ἡμῶν κυρίου Νικολάου Κωνσταντοπούλου.

Πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ἐκλαϊκευτικοῦ προγράμματος τῆς Ἑταιρείας, ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἑταίρων ἡμῶν κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος σειρὰ διαλέξεων ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, διὰ τὴν εὐμενῆ παραχώρησιν τῆς ὁποίας θερμαὶ καὶ ἀπὸ τοῦ χώρου τούτου ἐκφράζονται εὐχαριστίαι. Ὡμίλησαν 1) ἡ κυρία Νίκη Πέρδικα περὶ Βυζαντινῶν μητέρων, 2) ὁ κύριος Σίμων Καρᾶς περὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν Βυζαντινῶν μουσικῶν κωδίκων μετὰ προβολῶν φωτεινῶν εἰκόνων, 3) ὁ κύριος Βασίλειος Σιμωνίδης περὶ τῆς μεταβυζαντινῆς ἡγεσίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἤτοι ἐκκλησίας καὶ ἐθναρχίας, 4) ὁ κύριος Μιχαὴλ Μιχαηλίδης-Νουάρος περὶ τῆς τελετῆς τοῦ νιπτῆρος ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Πάτμῳ, 5) ὁ κύριος Φαίδων Κουκουλὲς περὶ τῶν αἰχμαλώτων κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, 6) ὁ κύριος Νικόλαος Τωμαδάκης περὶ τῶν ἱστορικῶν τῶν περὶ τὴν Ἅλωσιν χρόνων, 7) ὁ κύριος Ἀλέξανδρος Μαργαριτόπουλος περὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς μετὰ ἐκτελέσεως ὕμνων καὶ 8) ὁ κύριος Γεώργιος Ζώρας περὶ τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ ἀνέκδοτον Βατικανὸν χειρόγραφον.

Καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ δὲ ἐκδρομαὶ δὲν παρημελήθησαν. Οὕτω τὰ μέλη ἡμῶν ἐπεσκέφθησαν τὴν Χαλκίδα, ἔνθα περὶ τῆς βασιλικῆς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς ὡμίλησεν ὁ ἐκεῖ ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων κύριος Μοίρας, ἐν συνεχείᾳ δὲ τὴν Ἐρέτριαν, τὰ περὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων τῆς ὁποίας ἀνέπτυξεν ὁ αὐτός. Εἶτα ἐπεσκέφθησαν τὴν ἐν Σαλαμῖνι μονὴν τῆς Φανερωμένης, περὶ ἧς εἶπε τὰ δέοντα ὁ κ. Φαίδων Κουκουλές, τὸν λιμένα τοῦ Πόρτο-Ράφτη, περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ μεσαιωνικῆς ἱστορίας τοῦ ὁποίου ὡμίλησεν ὁ αὐτὸς καὶ τέλος τὴν ἀρχαίαν Κόρινθον, διὰ τὰ μνημεῖα καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ὁποίας ὡμίλησεν ὁ ἔφορος ἀρχαιοτήτων κύριος Μάρκελλος Μιτσός.

Ἓν τῶν κυρίων μελημάτων τοῦ Δ. Συμβουλίου καθ' ἅπαν τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ὑπῆρξεν ἡ ἐξεύρεσις πόρων πρὸς ἔκδοσιν τῆς Ἐπετηρίδος καὶ ἀντιμετώπισιν τῶν δαπανῶν τῆς Ἑταιρείας.

Αἱ προσπάθειαι ὑπῆρξαν συνεχεῖς καὶ ἐπίμονοι, ἀφ' οὗ αἱ εἰσπράξεις ἐκ τῶν συνδρομῶν, αἵτινες κανονικῶς κατεβλήθησαν, μικρὸν μόνον μέρος τοῦ ἀπαιτουμένου ποσοῦ ἐκάλυψαν.

Ἂν μὴ ἐπωλεῖτο κατὰ τὸ 1949 σημαντικὸς ἀριθμὸς Ἐπετηρίδων παρελθόντων ἐτῶν καὶ ἂν δὲν ἐβοήθει, ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, ἡ Πάγκειος Ἐπιτροπή, εἰς ἣν πολλὰς ὀφείλομεν χάριτας, ηὔξανε δὲ καὶ τὸ ἐπὶ τῶν Θρησκευμάτων καὶ τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας Ὑπουργεῖον τὴν ἐτησίαν ἐπιχορήγησίν του, ζήτημα εἶναι, ἂν ὁ παρὼν ΙΘ΄ τόμος τῆς Ἐπετηρίδος θὰ ἐδημοσιεύετο.

Δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι τὰ μέλη ἡμῶν, ὧν ὁ ἀριθμὸς κατὰ τὸ 1949 ηὐξήθη κατὰ δέκα καὶ τέσσαρα, θὰ καταβάλωσι πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα ἐνισχυθῇ οἰκονομικῶς ἡ Ἑταιρεία καὶ μὴ διακοπῇ ἡ ἔκδοσις τῆς ἀξιολόγου Ἐπετηρίδος.

Ὁ ταμίας ἡμῶν κύριος Γεώργιος Μανσόλας θ' ἀνακοινώσῃ ὑμῖν τὸν ἰσολογισμὸν τοῦ παρελθόντος ἔτους, ὡς καὶ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ τρέχοντος, ἡ ἐξελεγκτικὴ δ' ἐπιτροπὴ θ' ἀναγνώσῃ ὑμῖν τὴν ἔκθεσίν της, καθ' ἣν πάντα τὰ βιβλία καὶ τὰ δικαιολογητικὰ εὑρέθησαν ἐν ἀπολύτῳ τάξει, χάρις εἰς τὸν ζῆλον καὶ τὴν φροντίδα τοῦ ἐκ τῶν ἑταίρων ἡμῶν κ. Θεοδώρου Γαλάνη.

Ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1949 ἔχει, ἐν συντομίᾳ, ὡς ἑξῆς:

Σύνολον εἰσπράξεων τοῦ ταμείου δρχ. 17.595.000, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἐκ τῆς προηγουμένης χρήσεως 1948 ταμειακοῦ ὑπολοίπου ἐκ δραχμῶν 1.340.000.

Σύνολον ταμειακῶν πληρωμῶν δρχ. 17.545.000.

Ἀφίεται ὅθεν ὑπόλοιπον μετρητῶν διὰ τὴν νέαν χρῆσιν ἐκ δρχ. 50.000.

Τὰ ἔσοδα ἦσαν ὡς ἑξῆς:

Ἐκ συνδρομῶν μελῶν ἐν συνόλῳ	Δρχ.	5.500.000
Ἐκ δωρεῶν	»	4.070.000
Ἐκ πωλήσεων τόμων Ἐπετηρίδος	»	4.400.000

Ἐκ τῶν πληρωθέντων ποσῶν, τὸ πλεῖστον μέρος διετέθη διὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ΙΘ΄ τόμου τῆς Ἐπετηρίδος ἡμῶν.

Εἰς ἄλλας σελίδας τοῦ παρόντος τόμου δημοσιεύομεν τὸν πλήρη πίνακα τοῦ ἰσολογισμοῦ τῆς χρήσεως τοῦ ἔτους 1949.

Αὐτά, φίλοι ἑταῖροι, εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1949 πεπραγμένα.

Κατὰ τοὺς δυσκόλους καιρούς, οὓς διερχόμεθα, ἔπραξε τοῦτο τὸ κατὰ δύναμιν, πρὸς εὐόδωσιν τῶν σκοπῶν αὐτῆς, χρηστὰς δὲ τρέφει ἐλπίδας ὅτι καὶ μὲ τῶν ἑταίρων τὴν βοήθειαν τὰ τῆς φίλης Ἑταιρείας θὰ βαίνωσιν ὁλονὲν βελτιούμενα.

Ὁ Πρόεδρος
Π. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

Ὁ Γ. Γραμματεὺς
Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

ΕΙΣ ΤΑ ΠΕΡΙ ΣΥΜΕΩΝΟΣ ΚΑΒΑΣΙΛΑ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

Εὐθὺς μετὰ τὴν τύπωσιν τῆς ἀνωτέρω σσ. 292 - 305 πραγματείας μου *«Μάξιμος Μαργούνιος πρὸς Συμεῶνα Καβάσιλαν»*, ἀνεῦρον δελτίον παραπεσὸν μελέτης *«Β. Α. Μυστακίδου* ΙΙ Βιβλιογραφικὰ Μελετήματα ἐκ τῶν τοῦ Μ. Κρουσίου (Τυβίγγης) ἐκδόσεων Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Κρουσίου πρὸς τὸν Συμεὼν Καβάσιλαν *κλ. κλ.»* (Θεολογία, Η', 1930, σσ. 143 - 168), τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὁ ἀναγνώστης τῆς πραγματείας μου συμπληρωματικῶς, οὐ μόνον διὰ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Καβάσιλα, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλας περὶ αὐτοῦ κ.ἄ. εἰδήσεις.

Αἱ ἐπιστολαὶ εἶναι αἱ ἑπόμεναι (20.5.1585, 30.11.1586):

α') *Τῷ τιμιωτάτῳ κῳ Συμεῶνι τῷ Καβασίλᾳ διακόνῳ ἱερῷ, αἰδημόνως δοθείη, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὸ Πατριαρχεῖον. Ἐν Τυβίγγῃ τῇ εἰκοστῇ Μαΐου αφπε'... ὁ σὸς Μαρτῖνος ὁ Κρούσιος* (Θεολογία, Η', σσ. 155 - 157).

β') *Τῷ αἰδεσιμωτάτῳ κυρίῳ Συμεῶνι τῷ Καβασίλᾳ τῶν ἐν τῷ πατριαρχείῳ διδασκαλείων ἀξίῳ καθηγητῇ... εἰς Κωνσταντινούπολιν... Τυβιγγίηθεν τῇ λ' μηνὸς Νοεμβρίου αφπς'* (Θεολογία, Η', σσ. 157 - 158).

Ἐξ ὅσων ὁ Μυστακίδης ἀτάκτως πως θησαυρίζει, φαίνεται ὅτι ὁ Καβάσιλας ἐπανῆλθε τὸ πρῶτον ἐξ Ἰταλίας κατὰ Μάϊον ὑπερμεσοῦντα τοῦ 1576 [1], ὅτι ὁ Ἰω. Μέλας ἀπεβίωσε τὴν 19 Ἰουνίου 1580 [2], δίδονται δὲ πολλαὶ πληροφορίαι περὶ τῶν δύο ἐκδόσεων «Πολίτευμα Οὐράνιον» (1578, 1588) [3].

Ἐξ ἄλλου εἰς ὅσα περὶ Μιχ. Καντακουζηνοῦ ἔγραψα καὶ ὑπεσημείωσα ἐν σ. 293 ἀνωτέρω, προσθετέον ὅτι περὶ τοῦ προσώπου τούτου (περὶ οὗ ὁ C r u s i u s ἐν Turcogræcia, σ. 67, 226, 508 - 510) ὁμιλεῖ ὁ G e r l a c h ἐν Tagebuch, σ. 467.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

[1] Θεολογία, Η', σσ. 145 - 146.
[2] Αὐτόθι, σ. 156.
[3] Αὐτόθι, σ. 149 ἑξ., 160 ἑξ. Πρβλ. ΕΕΒΣ, 19, 1949, σ. 295, σημ. 4.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 1 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1949 ΜΕΧΡΙ 31 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1949

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΝ	ΔΡΧ.
Ταμεῖον	
Μετρητὰ ὑπόλοιπον κατὰ τὴν 31/12/1949	50.000
Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος	
Λ/σμὸς καταθέσεων εἰς ὄψιν	
Παλαιὸν ὑπόλοιπον Δρχ. 187.553 (ἐκμηδενισθὲν)	1
Χρεώγραφα	
Τὰ φυλασσόμενα παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ τῆς Ἑλλάδος (συμβατικὴ ἀξία)	25
Ἐπετηρίδες	
Ἀξία διαθεσίμων Σωμάτων Ἐπετηρίδων κλπ. Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν	30.500.000
Λευκώματα	
Ἀξία Λευκωμάτων τῆς Ἑταιρείας . . . (συμβατικὴ ἀξία)	50.000
Σήματα	
Ἀξία διαθεσίμων Σημάτων τῆς Ἑταιρείας (κονκάρδες) . . . . » »	350
Ἔπιπλα Γραφείου . . . . » »	5.000
Βιβλιοθήκη	
Διάφορα Συγγράμματα . . . . » »	50.000
Ὑλικὰ διάφορα	
Τσιγκογραφήματα (clichés), πλάκες κλπ. » »	10.000
	30.665.376

ΠΑΘΗΤΙΚΟΝ		ΔΡΧ.
Κεφάλαιον		
Τὸ σχηματισθὲν Κεφάλαιον ὡς οἱ προηγούμενοι Ἰσολογισμοὶ	Δρχ. 3.500.000	
Μεταφερόμενα πρὸς ἐπαύξησιν	» 26.500.000	30.000.000
Κέρδη καὶ Ζημίαι		
Ὑπόλοιπον ἀφιέμενον εἰς νέον		665.376
		30.665.376

«ΚΕΡΔΗ ΚΑΙ ΖΗΜΙΑΙ» ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΜΕΡΙΔΟΣ

ΕΞΟΔΑ (Δοῦναι)		
Γενικὰ ἔξοδα διαχειρίσεως		
Μισθοὶ καὶ ἀμοιβαὶ	Δρχ. 1.250.000	
Διάφορα ἔξοδα	» 992.000	2.242.000
Προμήθειαι		
Ποσὰ πληρωθέντα δι' εἰσπρακτρα συνδρομῶν κλπ. . . .		1.018.000
Μεταφερόμενα πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ Κεφαλαίου		26.500.000
Ὑπόλοιπον Λ/σμοῦ Κέρδη καὶ Ζημίαι εἰς Νέον		665.376
		30.425.376

ΕΣΟΔΑ (Λαβεῖν)	
Εἰσπράξεις ἐκ Συνδρομῶν	5.500.000
» » Δωρεῶν	4.070.000
Διαφοραὶ ἐκ πωλήσεων Τόμων Ἐπετηρίδων	4.400.000
Ὑπόλοιπον προηγουμένης χρήσεως 1948	16.455.376
	30.425.376

Ἀθῆναι τῇ 25 Φεβρουαρίου 1950

Ὁ Ταμίας	Ὁ ἐπὶ τοῦ Λογιστικοῦ
Γ. ΜΑΝΣΟΛΑΣ	Θ. Γ. ΓΑΛΑΝΗΣ

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΓΕΝΙΚΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσωμεν ὑμῖν ὅτι, συμφώνως πρὸς τὴν ἀνατεθεῖσαν ἡμῖν ἐντολήν, προέβημεν εἰς τὸν κανονικὸν ἔλεγχον τῆς διαχειρίσεως κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1949.

Τὰ λογιστικὰ βιβλία τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, καθὼς καὶ τὸ ταμεῖον, τὰ ἐντάλματα πληρωμῶν καὶ εἰσπράξεων καὶ ὅλα τὰ παραστατικῆς ἀξίας ἔγγραφα, ἀποδείξεις κλπ., ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσίν μας, βεβαιοῦμεν δὲ ὅτι πάντα ταῦτα εὑρέθησαν ἐν παραδειγματικῇ τάξει καὶ ἀκριβείᾳ, ἐφ' ᾧ καὶ ἐκφράζομεν τὴν πλήρη ἱκανοποίησίν μας.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ὁ συνταχθεὶς ἰσολογισμὸς τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν εἶναι ἐν ἀπολύτῳ τάξει, δι' ὃ προτείνομεν τὴν ἔγκρισιν αὐτοῦ καὶ ἐξαιτούμεθα τὴν ἀπαλλαγήν μας ἀπὸ πάσης εὐθύνης, κατὰ τὸν Νόμον.

Μετ' ἄκρας τιμῆς
Οἱ ἐλεγκταὶ
Π. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑΣ
Γ. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε.
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ.
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι. †
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ.
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π. †
ΖΕΡΒΟΣ Ι. †
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ †
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠ.
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. Δ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥΛΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ.
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β. †
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ.
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Π.
ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ.
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. †
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. †
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β.
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ †
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. †
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΔΕΛΤΑ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ †
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ. †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠ. ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΚΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ †

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ †
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ †
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ †
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ †
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† ΑΡΧ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
MILLER WILLIAM †
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ †
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ †
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ †
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ †
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †

Ἀντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ †

Γεν. Γραμματεύς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ †

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ †
ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ
† ΑΡΧ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ †
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος
ΠΑΝ. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

Ἀντιπρόεδροι
ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ

Γεν. Γραμματεύς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Ταμίας
Γ. ΜΑΝΣΟΛΑΣ

Σύμβουλοι

ΒΟΛΟΝΑΚΗΣ ΜΙΧ.
ΖΩΡΑΣ Γ.
ΜΕΓΑΣ Γ.
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤ.
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤ.
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ι.
ΠΕΡΔΙΚΑ ΝΙΚΗ
ΣΑΡΟΥ ΑΙΜΙΛΙΑ
ΤΑΡΣΟΥΛΗ ΑΘΗΝΑ
ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Ν.

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΤΕΩΣ ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ †
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ALBERTONI ALDO †
ANASTASIJEVIĆ DRAG.
BANESCU N.
BENEŠEVIĆ W. †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ. †
DRECCIA EV.
BRÉHIER L.
BROUVER FRANC. DE SIMONE †
BURY J. B. †
BYRON R.
CADAFALCH J. P.
COLLINET PAUL †
DARCO E. †
DAWKINS R. M.
DELEHAYE HIPPOL. †
DIEHL CHARLES †
DÖLGER FR.
EBERSOLT J. †
ERHART ALBERT †
FERRARI GIANNINO †
GERLAND E. †
GRÉGOIRE HENRI
JERPHANION GUIL. DE †
HEISENBERG A. †
HESSELING D. †
IORGA N. †
KURTZ ED. †
LAURENT VIT.
MARCHAL HEN. FREDERICK
MERCATI SILVIO GIUSEPPE
MERTEN ERICH
MILLER WILLIAM †
MILLET G.
MORAVCSIK G.
MURATI FR. †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α. †
NOAILLES PIERRE DE
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO †
PERNOT H. †
† ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜ. †
SCHLUMBERGER G. †
ΧΑΪΛΕ ΣΕΛΑΣΙΕ
SOKOLOFF IV. †
STRZYGOWSKI JOS. †
TAFRALI OR. †
USPENSKIJ F. †

RÉSUMÉ DU VOLUME

Zakythinos D. A. *«Études sur la géographie administrative et sur l'administration provinciale dans l'Empire Byzantin»*, pp. 3-25.

Poursuivant ses recherches, dont les deux premières parties ont été publiées dans les tomes XVII et XVIII de la présente revue, l'auteur, ayant comme texte de base le chrysobulle promulgué, en 1198, par Alexis III l'Ange en faveur des Vénitiens, traite les circonscriptions administratives de l'Empire Byzantin dans les provinces asiatiques, depuis les côtes de la Propontide jusqu' à Antioche. Un chapitre spécial devant embrasser les institutions provinciales à partir de 1204, ces études s'arrêtent à cette date. L'auteur fournit des éclaircissements sur des questions se rapportant à la géographie historique de l'Asie Mineure.

Visvizis Jacques. *«Les βολαὶ de l'île de Kéa»*, pp. 26-74.

Par cette étude l'auteur tâche de trouver exactement la provenance et la définition de la nature légale d'une coutume qu'on rencontre dans certaines régions de la Grèce continentale aussi bien que dans les îles de la mer Égée. D'après cette coutume, à propos d'un champ, ce n'est pas à la même personne qu'appartient le droit de le cultiver et de s'en servir de pâturage après le moisson et en temps de jachère, mais à deux personnes différentes.

L'auteur admet que ce procédé était en vigueur à Venise et il fut introduit en Grèce aux temps de la domination vénitienne, de sorte que, après la fin de la domination franque, au point de vue légal, le champ en question est censé appartenir à deux maîtres différents. Ceci n'est pas étranger au sens de la propriété dans le droit de l'ancienne Grèce.

Coucoulès Phédon. *«Corrections et interprétations dans le texte du Livre des Cérémonies et dans celui du Clétorologion de Philothé»*, pp. 75-115.

L'auteur parle des fautes qui se trouvent dans le texte de l'édition du Livre des Cérémonies par Leich-Reiske, aussi bien que de

celles qui se trouvent dans les chapitres du même Livres des Cérémonies édités par Vogt. Il énumère les fautes d'orthographe, de forme et de syntaxe du texte et soutient que bon nombre des formes considérées comme erronnées sont correctes, par la fait qu'elles appartiennent à la langue vulgaire.

Il corrige, en outre, en certains endroits le texte pour éclaircir le sens de certains passages obscurs et donne la juste interprétation de certains mots et de certains phrases du texte. D'autre part, pour obtenir l'interprétation réelle de quelques termes, il y arrive à l'aide de la vie byzantine et néogrecque.

m.a. «La vie pastorale des Byzantins», pp. 272-291.

L'auteur cite les sources et les ouvrages complémentaires dont il se servit. Puis il traite des bouviers et des bergers et de leur responsabilité légale, en cas de dégâts occasionnés dans les pâturages. Il parle aussi des endroits convenables pour les pâturages et de la nourriture donnée aux bestiaux, aussi bien que de leurs maladies et des moyens de leur guérison. Il fait cas en outre des chiens de berger, des envoûtements des animaux qui attaquent le troupeau, des signes qu'on appose pour leur reconnaissance, des voleurs du bétail, de l'habillement des bergers, du bercail du temps convenable et de la manière dont on faisait tondre les animaux, aussi bien que des moyens dont on se servait pour les multiplier.

Dans la seconde partie de son étude l'auteur expose la manière dont les bergers de l'époque faisaient le fromage. Il parle aussi des ustensiles et des vases dont on se servait et des différentes espèces de fromage qu'on préparait.

Xyngopoulos André. *«Les stylites dans l'art byzantin»*, pp. 116-129.

L'auteur complète dans cette étude celle qu'il avait publiée dans l' Ἐπετηρὶς de l'an dernier au sujet du Stylite Syméon le Θαυμαστορείτης et, à l'aide de biographies de stylites et d'autres textes y relatifs et, aussi bien que d'œuvres d'art, s'occupe de questions suivantes: a) Quelle était la forme réelle du stylite et comment l'a façonnée l'art byzantin. b) Qu'est-ce que la représentation du stylite ainsi formée avait pris à la réalité. c) Quelles sont les raisons qui ont

contribué à la création de la bizarre et fortement stylisée image du stylite.

Tomadakis Nicolas, «*Œuvres Crétoises inédites de Joseph Bryennios*», pp. 130-154.

L'auteur qui en 1947 avait publié une monographie sur Bryennios, publie maintenant deux opuscules inédites de ce théologien, conservés dans un codex de Patmos : a) «Question posée par quelques prêtres de l'île de Crète sur l'anéantissement de l'Univers». b) «Message consolateur aux Crétois». En publiant ces textes l'auteur les fait précéder d'une introduction dans laquelle, en en tirant parti, éclaireit la question de l'origine de Bryennios de Constantinople et celle de son séjour dans l'île de Crète et de son exil de cette île. L'auteur soutient en outre que Bryennios est né en l'année 1340.

m.a. «*Maxime Margounios à Syméon Kabasilas*», pp. 292-305, 393.

L'auteur ayant trouvé dans la collection «B. A. Mystakidès» copie d'une lettre inédite de Margounios adressée au diacre Syméon, professeur à l'école patriarcale et originaire d'Acarnanie, la publie avec une lettre de ce Syméon adressée à Margounios etc onservée à la Bibl. Nat. d'Athènes. Dans la note qui précède cette publication l'auteur concentre et éclaircit les informations qui existent au sujet de Kabasilas : il note sa correspondance, il précise les détails de son second voyage en Italie, la date de sa naissance, aussi bien que sa visite au mont Athos.

Christophilopoulos Anastase. «*La Κανονικὴ Σύνοψις et Syméon le Métaphraste*», pp. 155-157.

L'auteur cherche à trouver dans cette étude le rapport qui pourrait exister entre le chroniqueur Byzantin et hagiographe Syméon et l'auteur du même nom de la «Κανονικὴ Σύνοψις» et le haut dignitaire mentionné dans des novelles du Xme siècle.

m.a. «*Quand avait vecu Grégoire d'Acragas?*», pp. 158-161.

L'auteur cherche à montrer que l'évêque Grégoire d'Acragas n'aurait pas vecu au VIme siècle comme on l'admet d'originaire, mais second toute probabilité il était contemporain de l'empereur Justinien II le Rhinotmète.

Bonis K. «*Eustache de Thessalonique et les deux édits de l'empereur Manuel I Comnène (1143-1180) en faveur des Musulmans qui embrassent l'Orthodoxie Chrétienne*», pp. 162-169.

L'auteur met en relief les efforts de l'empereur Manuel Comnène pour la propagation de l'orthodoxie parmi les peuples d'autre religion et parmi les barbares. A cet effet, comme dans les livres scolaires ecclesiastiques il se trouvait un anathème contre la doctrine de Mahomet pour la divinité, l'empereur promulga un édit en demandant la suppression de cet anathème. Contre cet édit s'élevèrent tous les prélats et notamment le métropolite de Thessalonique Eustache. La querelle ainsi suscitée ne fut terminée, qu'après la promulgation du second édit, par de modifications faites de part et d'autre.

Lampsidis Odys. *Michel Psellos, source de l'«Epitomé» de J. Zonaras. Première partie : Les textes*», pp. 170-188.

Dans cette étude l'auteur démontre que J. Zonaras, pour écrire l'«Epitomé», a puisé largement dans la «Chronographie» de Michel Psellos. A cet effet l'auteur cite les textes parallèles et il reproduit quelques uns parmi eux tout au long.

Papadopoulos Jean. «*Le trésor sacré dans l'antiquité grecque et dans la periode byzantine*», pp. 189-192.

L'auteur cherche à montrer que les trésors accumulés pendant la période byzantine dans les églises, soit par de subsentions de l'État, soit par des donations pieuses, étaient toujours comme dans l'ancienne Grèce à la disposition de l'État en cas de besoin urgent.

Sarou Émilie. «*Les Églises mixtes, orthodoxes et catholiques, de l'ile de Chios*», pp. 193-208.

Dans cette étude il est examiné en detail la question de l'existence dans l'île de Chios des églises mixtes. Leur fondation commença à partir de l'établissement des Génois dans l'île. Ceux-ci ont été admis

avec bienveillance par les orthodoxes et, avec le temps ils se multiplièrent. De bons rapports ne tardèrent pas de s'établir entre les deux élements et notamment depuis l'avènement du prince Benoît Ier Zacharias, gendre de l'empereur.

Déjà depuis la fin du XIIIme siècle il y avait dans l'île de Chios un grand nombre de noble Grecs, voire même de princes de la famille impériale. Tous fuiyaient devant la marche en avant des Turcs et cherchaient un réfuge sûr dans les îles de l'Asie Mineure. Ces évenements formèrent une amitié étroite et même les alliances entre orthodoxes et catholiques ainsi qu'il le montre la liste civile conservée dans l'Église Latine de l'île de Chios. Ce sont ces alliances, pense Mme Sarou, qui donnèrent naissance à la nécessité d'Églises mixtes.

Ghinis Dém. *«La "Loi royale de Léon et Constantin"»*, pp. 209-228.

Dans quelques Nomocanons rédigés après la prise de Constantinople et notamment dans le Nomocanon de Malaxos (1561) et dans ses diverses paraphrases en langue vulgaire, dans la «Bactérie des archiprêtres» (1645) et dans la paraphrase de cette dernière par le moine Néophyte (1703), on rencontre souvent, parmi les sources, l'indication: «loi royale de Léon et Constantin». D'abord Zachariæ a supposé qu'il s'agit de l'Ecloga Isaurienne, et cette opinion a été généralement admise; plus tard Zachariæ a reconnu que sa première opinion était erronée. L'auteur prouve qu'il s'agit du Procheiron Auctum, un manuel privé de droit, rédigé au XIIIme au XIVme siècle, qui porte en tête les noms de ces deux empereurs. L'auteur juxtapose les dispositions parallèles entre les Nomocanons susmentionnés et le Procheiron Auctum et il donne en annexe le texte des 73 articles rélatifs du ms 1400 de la Bibliothèque Nationale d'Athènes, contenant une paraphrase du Nomocanon de Malaxos.

Gennadios Métropolite d'Hélioupolis. *Un épisode inconnu de la vie du Patriarche Grégoire V»*, pp. 229-234.

Son Eminence publie et accompagne de notes un autographe inédit du Patriarche Œcuménique Grégoire V, conservé dans la Bibliothèque Nationale d'Athènes sous numero 344. C'est une lettre envoyée le 9 janvier 1799 de la ville de Drama au grand Drogman de la Porte Constantin Alexandre Hypsilantis. Le patriarche qui se trouvait à Drama en exil, prie Hypsilantis de le protéger contre les fausses

calomnies d'après lesquelles, quand il était Métropolite de Smyrne, il avait reçu, pour la sauvegarder, une partie de la fortune pécuniaire du prince décapité de Valachie Constantin Hantzéris. Après la décapitation du prince, cet argent appartenait au gouvernement turc.

Laourdas Basile. *«Discours de Michel Apostolis au sujet de la Grèce et de l'Europe»*, pp. 235-244.

Ce discours, inédit jusqu'à présent, est conservé dans le codex de la Bodleian Library. Michel Apostolis l'a prononcé selon toute probabilité dans l'île de Crète, peu après la prise de Constantinople. Il y est question de la différence entre Grecs et Latins, tant en matière de civilisation qu'en religion. A remarquer que même dans ce texte Michel Apostolis suit les principes dogmatiques de l'église orthodoxe, malgré ses efforts pour l'union de deux églises.

Amantos Constantin. *«Théophilos Pangostás patriarche d'Alexandrie»*, pp. 245-251.

L'auteur donne une biographie succinte de Théophilos, qui, né dans l'île de Patmos en 1764, fut élu métropolite de Libye en 1798 et en 1805 patriarche d'Alexandrie. S'étant rendu à l'île de Patmos pour de raisons de santé, il ne revint plus à son siège.

En se trouvant dans l'île de Patmos, il fit connaissance avec les membres de la Φιλικὴ Ἑταιρεία qui s'y trouvaient et il collabora avec eux. C'est lui qui bénit le drapeau de la grande révolution, hissée dans l'île Patmos le 12 avril 1821. La révolution trouva en sa personne un soutient précieux: par sa correspondance, par ses visites à la flotte grecque à l'île d'Hydra et ailleurs, il encourrageait les combattants et accommodait leurs différends.

En 1825 le Patriarcat Œcuménique, cédant à la pression de la Porte, fut obligé de le restituer. Il mourut en 1833 dans son pays natal, presque dans la misère, n'ayant pas cessé jusqu'à la fin de sa vie de continuer ses études et de s'intéresser des affaires de la révolution.

Théophilos se signala comme un de plus considérables représentants de la grande révolution de 1821.

Voïadjidis J. *«La position de la Grèce proprement dite dans l'État Byzantin»*, pp. 252-258.

L'auteur nous fait observer que, durant les premiers siècles de

l'époque byzantine, la Grèce proprement dite disparaît de la scène. Il en attribue la cause au fait que la Grèce, étant alors une région intérieure de nouvel État Byzantin, n'offrait pas de raisons importantes pour attirer son attention. Toute l'attention et toute la sollicitude de l'état étaient tournées aux provinces avoisinantes à la fronrière, et pour des raisons commerciales et pour de raisons de sécurité. L'auteur émet l'avis qu'en dehors de raisons de religion, c'est cet abandon qui provoqua en 726 la revolte de la Grèce proprement dite et des Cyclades. D'un autre côté les Slaves profitant de cet abandon ont pu pénétrer facilement dans le Péloponèse et s'y établir. Il ajoute en outre que la Grèce d'alors en tout que région isolée servait de lieu d'exil pour des personnes dangéreuses à l'état.

Orlandos A. «La métropole de Serrès d'après la description de Théodore Pédiasimos», pp. 259-271.

Par une étude comparative des parties subsistantes de la métropole de Serrès avec celles que nous fournit la description de Th. Pédiasimos (XIVme siècle), l'auteur parvient à reconstituer le plan de l'église primitive de Serrès qui devait être une basilique paléochrétienne à charpente et à nef transversale. Légèrement remaniée au XIIme siècle, l'église de Serrès conserva jusqu'à nos jours plusieurs éléments de la basilique primitive.

Diomidis Alexandre. «L'évolution de l'imposition foncière à Byzance», pp. 306-314.

Le problème des impôts sur la terre resta pour longtemps insoluble à Byzance. Il a peu évolue pendant mille ans. Son origine remonte à la politique financière des Etats hellénistiques. En principe, grands et petits propriétaires ruraux sont également imposés. Mais à cette règle il y a maintes exceptions. Au fur et à mesure que la petite propriété est absorbée par les «Potentiores», les examinations s'étendent jusqu'à abolir de fait toute impot foncier dû à l'Etat sur une grande partie du teritoire de l'Empire.

Les petits propriétaires subissaient le poids excessif et arbitraire de l'impot foncier, qui ne portait pas sur le produit du sol, mais sur la terre elle même, ainsi que le manque de fait de toute révision, malgré les règles édictées jusqu'au bout la fricalité fut économiquement absurde. Son manque de mesure et de justiee n'a pas peu contribuer à la misère et la pénurie de moyens qui furent les signes précurseurs de la chute de l'Empire.

Pamboukis J. T. «Digénis le Kioroglou», pp. 315-322.

Si les Grecs de l'Asie Mineure qui s'étaient convertis à l'Islamisme avaient perdu la langue et la religion de leurs pères, néanmoins ils conservèrent presque tout de leur vie psychique antérieure. Nous en citons ici un exemple très important: la substance greeque qui fut canalisé dans le poème épique turc de Kioroglou. Ceci n'est qu'une forme en langue turque de Digénis Akritas.

Il importe par conséquent d'étudier les matériaux y relatifs, après leur enrichissement au moyen de collections originales recuellies sur la bouche des Grecs de langue turque. C'est eet enrichissement qui aidera à rejeter les altérations que les Turcs y ont occasionnées.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

